کشف الباری
عما فی
صحیح البخاری

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

فضائل الصحابة

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان مدظله العالی
شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچی
ترتیب وتحقیق ← مولانا عزیز الرحمٰن عظیمی استاذ جامعه فاروقیه کراچی
ترجمه ← مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

جلد ۹

خصوصیات

① د احادیثو تخریج
② د تعلیقات بخاری تخریج کول
③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
④ دګرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
⑤ ماقبل باب سره د ربط په باره کښې پوره تحقیق
⑥ د شرحې د هرې خبرې په حاشیه کښې حواله ورکول
⑦ د ترجمة الباب مقصد په بیانولو کښې پوره تحقیق
⑧ د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
⑨ د حدیث اطراف بیانول چه په بخاری کښې داحدیث په کوم کوم ځائې کښې دې.

خورونکی فیصل کتب خانه محله جنګی پیښور
موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

دکتاب نوم:- کشف الباری عما فی صحیح البخاری

جلد: فضائل الصحابة

شارح: صدر وفاق المدارس شیخ الحدیث مولانا سلیم الله خان مدظله العالی

ترتیب وتحقیق: مولانا عزیز الرحمٰن عظیمی استاذ جامعه فاروقیه کراچی

پښتو مترجم: مولانا شاه فیصل فاضل امداد العلوم ووفاق المدارس
ایم اے اسلامیات وعربی پېښو ریونیورسټی

د کشف الباري د پښتو اور فارسۍ د ترجمې د حقوقو په حقله وضاحت

د ملاویدو پتې: د فیصل کتب خانه پېښور څخه علاوه

- رشیدیه کتب خانه اکوړه خټک
- علمیه کتب خانه اکوړه خټک ۰۹۲۳۶۳۰۵۹۴
- مکتبه رشیدیه کوئټه ۰۸۱۲۶۶۲۲۶۳
- مکتبه عثمانیه کانسی روډ کوئټه ۰۳۰۱۳۷۳۷۰۳۰
- مکتبه یوسفیه کانسی روډ کوئټه ۰۳۲۱۰۸۲۸۹۳۰
- راشد کتب خانه چمن ۰۳۰۰۳۸۹۶۳۵۳
- مکتبه عمریه تاج میر روډ چمن بلوچستان
- مکتبه علوم اسلامیه تاج میر روډ چمن بلوچستان ۰۳۳۳۷۹۵۸۶۹۶
- مکتبه حقانیه چمن ۰۳۳۳۷۷۵۲۲۱۹
- صداقت کتب خانه قندهار افغانستان ۰۷۸۷۷۴۲۳۲۱
- مکتبهٔ رحمانیه قندهار افغانستان ۰۷۹۷۷۳۵۲۸۱
- مکتبه عبد الحي قندهار افغانستان ۰۷۰۰۸۲٤۳۳٤
- اسد الله کتب خانه قندهار افغانستان ۰۷۰۷٤۷۷٦۲۷
- مکتبهٔ غفاریه قندهار افغانستان ۰۷۰۰۳٤۱۷٤۹
- مکتبهٔ رشیدیه قندهار افغانستان ۰۷۷۲۲۱۰۷۰۹
- مکتبهٔ حبیبیه قندهار افغانستان ۰۷۹۹٤٤۷٤۱۳
- مکتبهٔ القدس قندهار افغانستان ۰۷۰۷۹٤۸٥٥۹
- قدرت کتب خانه کابل افغانستان ۰۷۹۹٦۱۹٦۰۳
- عبد المجید کتب خانه جلال آباد ۰۷۰۸۱۹۷۷۴۹
- شاهین کتب خانه خوست افغانستان
- بلال کتب خانه خوست افغانستان
- اسلامي کتب خانه خوست افغانستان ۰۷۹۹۳۱۰۲۴۷

فهرست مضامین

شمیره	مضمون	صفحه

۶۶- کتاب فضائل الصحابة رضی الله عنهم
باب فَضَائِلِ أَصْحَابِ النَّبِی صلی الله علیه وسلم

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شميره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شميره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شميره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شميره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

۱۰-باب: مَنَاقِبُ جَعْفَرِبْنِ أَبِي طَالِبٍ الهَاشِمِيِّ رضی الله عنه

۱۴-باب: ذِكْرِ مَنَاقِبِ طَلْحَةَ بنِ عُبَيْدِ اللهِ رضي الله عنه

۱۸ - باب: ذِكرُ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رضی الله عنه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

باب ذِكْرِ مُصْعَبِ بْنِ عُمَيْرٍ رضی الله عنه

۲۲-باب: مَنَاقِبُ الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

٭٭٭٭

بسم الله الرحمٰن الرحيم

۶۲-كتاب فضائل الصحابة

باب فَضَائِلِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.

وَمَنْ صَحِبَ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- أَوْرَآهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَهُوَمِنْ أَصْحَابِهِ.

د فضائل معنی: فضائل د فضيلة جمع ده، چې د نقيصة ضد دې، لکه څنګه چې فضل د نقص ضد دې.

د"فضل" لغوی معنٰی ده زيادت، د باب نصر، (مضموم العين فی المضارع) نه ددې استعمال فصيح دې، اګر چې د (مكسور العين) عَلِمَ نه ئې هم استعمال منقول دې، او د ابن السكيت نه هم فضَل يفضَل منقول دې.

د لفظ"اصحاب" تَحقيق: د فضائل نه مراد ښۀ خصلتونه او خوښ کړې شوې صفتونه او عادتونه دی، جوهری فرمائی، أصحاب د صَحْبْ جمع ده، څنګه چې اَفْرَاخ د فرْخ جمع ده، الصحابة بالفتح د أصحاب جمع ده، أصحاب په اصل کښې مصْدر دې، چې جمع ئې اصاحيب ده، او صاحبْ جمع صَحْب ده، لکه د راکبْ جمع رکبْ ده، او ددې جمع صُحبةَ هم راځی، لکه فارهْ فُرهةَ، صحاب هم ددې جمع راځی، لکه د جائع جمع چې جِياعِ راځی، صُحْبَان هم ددې جمع رَاځی، لکهَ د شابْ جمع چې شُبّانْ راځی، صَحِب يصحب صُحبةَ وصَحابةَ ددې اصل دې.[۱]

د صحابی تعريف: صحابی چا ته وائی، علماؤ ددې مختلف تعريفونه کړی دی.

علامه عينی رحمه الله په دې حواله تقريباً ټول اقوال راجمع کړی دی، او په شپږو اقوالو کښې ئې هغه ټول تفسيرونه او تعريفونه راجمع کړل، چې د ګڼړ شمير حضراتو نه منقول دی، او ددهٔ نه وړاندې صاحب د"ألفية الحديث" زين العابدين عراقی دا شپږ اقوال ذکر فرمائيلی وو، او عينی هم غالباً د هغه نه اخستې دی.[۲]

اولنې قول:- اولنې قول يا د صحابی اولنې تعريف هغه دې، چې هغې اړخ ته امام بخاری اشاره کړې ده "مَن صَحِبَ النبی ﷺ أو رآه من المسلمين فهو من أصحابه"

چاچې دنبی کريم ﷺ صحبت اختيار کړو يائې د اسلام په حالت کښې دهغوی ملاقات او کړو هغه صحابی دې، علامه کرمانی فرمائی چې ددې معنٰی شوه "مسلم صَحِبَ النبیَّ ﷺ أو رآه"[۳]

هغه مسلمان چې هغه د حضور ﷺ صحبت اختيار کړو يا ئې هغوی اوليدل، او وې فرمائيل

---

[۱] عمدة القاری شرح صحيح البخاری: ۱۶/۲۳۴، دارالکتب العلمية بيروت، نيز الصحاح للجوهری، مادة: صحب وفضل......ص: ۵۸۰، مطبوعه دار المعرفة بيروت۱

[۲] اوګوری: فتح المغيث شرح ألفية الحديث، ص: ۳۳۵/۳۴۰، دارالکتب العلمية بيروت۱

[۳] شرح الکرمانی: ۱۴/۲۹۸، وعمدة القاری، باب فی فضائل أصحاب النبی ﷺ: ۱۶/۲۳۴۱

چې په ،راٰه، کښې ضمير د مفعول نبي کريم ﷺ اړخ ته راجع دې،او ضمير د فاعل "مسلم" اړخ ته راجع دې،مشهور قول دا دې،دويم احتمال ددې اُلټا دې،چې ضمير د مفعول "مسلم" اړخ ته راجع شي،او ضمير د فاعل نبي عليه السلام اړخ ته،په اول صورت کښې به معنٰى دا شي چا چې پيغمبر ليدلې وي،او په دويم صورت کښې به معنٰى دا وي،څوك چې پيغمبر ليدلې وي،او په عرف کښې دا دواړه خبرې يو بل د پاره لازم و ملزوم دی،چې پيغمبر څوك اووينى نو هغهٔ به پيغمبر هم ليدلې وي۔

هأوَدا اشکال کيدې شى،چې په تعريف کښې تحقيق او يقين وى،او دلته د "أو" حرف ترديد په وجه شك او تردد راغلې دې،او دا دواړه څيزونه(تحقيق او ترديد)خپل مينځ کښې متضاد او منافى دى۔

ددې جواب دادې،چې په "أو" حرف ترديد سره د صحابى دوؤ قسمونو اړخ ته اشاره مقصود ده،يعنى يو هغه چې چا په حالت د اسلام کښې د پيغمبر عليه السلام ملاقات کړې وى،او دويم هغه چا چې د څهٔ عارض يعنى ړوندوالى وغيره په وجه ملاقات خو نهٔ وى کړې،خو د حضور ﷺ ملګرتيا او معيت ئې اختيار کړې وى،ځکه چې صحبت د پاره رؤيت لازم نهٔ دې،عبدالله بن ام مکتوم رضي الله عنه ته د نبى عليه السلام صحبت خو نصيب شوې وؤ،خو هغه نبى عليه السلام اونهٔ ليدې شو۔[1]

قوله: فهومن أصحابه: مِنْ اسم موصول په محل د رفع کښې واقع دې،او سره د خپلې صلې نه دا مبتداء ده،او "فهو من أصحابه" دې د پاره خبر دې،فاء په دې باندې په ٍ دې وجه داخله شوې ده،چې مبتداء متضمن ده معنٰى د شرط لره،ظاهره ده چې خبر به معنٰى جزاء لره متضمن وى،په دې وجه په دې باندې "فاء" داخله ده۔

په "من المسلمين" قيد سره هغه خلق خارج کول مقصود دى،چا چې رسول الله ﷺ ليدلې خو دې،ولې هغى مسلمانان نهٔ وؤ،نو ظاهره ده هغوى بيا صحابه هم نهٔ شو،او کيدې شى په دې وجه په امام بخارى باندې هم دلته دا اعتراض شوې وى،چې هغوى د صحابى په تعريف کښې د "من المسلمين" قيد خو اولګولو،او حال دادې،چې "من المسلمين" قيد لګول کهٔ د نبى عليه السلام ليدونکى غير مسلم لره د صحابى د تعريف نه خارج کولو د پاره ضرورى دې،نو "ثم مات على الإسلام" قيد هم ورستو مرتد کيدونکى لره د صحابى د تعريف نه د خارجولو د پاره ضرورى دې،لکه ابن خطل،ربيعه بن اميه،مقيس بن ضبابه وغيره،بعضې حضراتو دلته د رؤيت او صحبت سره د بلوغ قيد هم لګولې دې،ولې دا صحيح نهٔ دې،ځکه چې په داسې کيدو سره به د حضرت حسن او حسين رضي الله عنهما په شان حضرات هم د صحابى په مصداق کښې رانهٔ شى،حال دادې چې هغوى په اتفاق سره صحابه دى۔[2]

---

[1]) صحيح البخارى بشرح الکرمانى،باب فضائل أصحاب النبى:١٤،١٩٨،بيروت١
[2]) عمدة القارى:١٦،٢٣٤\١

دویم قول: دویم قول دا دې، چې صحابی هغه دې "من طالت صحبته له وکثرت مجالسته مع طریق التبع له والاخذ عنه" د چا چې رسول الله ﷺ سره اوږد صحبت شوې وی، او د هغوی سره ئې ناسته پاسته زیاته شوې وی، او دې سره سره ئې د نبی کریم ﷺ نه اخذ او استفاده هم کړې وی، امام بدر الدین عینی رحمه الله د ابو المظفر السمعانی په حوالې سره دا نقل کړې دی، او وې فرمائیل چې دا د اصولیینو قول دې، او وې وئیل چې د صحابی اطلاق د لغت له مخې هم، په دهٔ باندې کیږی.[1]

او أصحاب الحدیث د صحابی یا د صحابه اطلاق په هغه خلقو باندې کوی چې د حضور ﷺ نه ئې یو حدیث یا یوه کلمه هم نقل کړې وی، بلکه د أصحاب الحدیثو له مخې په دې کښې دومره فراخی ده، کهٔ یو سړې یو نظر هم رسول الله ﷺ اوینی نو هغه صحابی دې، او خدائې دې نهٔ کړی کهٔ د لیدلو نه ورستو څوك مرتد شی، او بیا په اسلام کښې داخل شی، نو هغه اول وارې لیدل ددهٔ د صحابیت د پاره د صحیح قول مطابق کافی دی، د محدثینو د اشعث بن قیس په صحابیت باندې اتفاق دې، او ددهٔ په شان نور هغه خلق هم په أصحابؤ کښې داخل دی، چې هغوی د داسې قسمه حالاتو سره مخامخ شو، د دوی احادیث هغوی په مسانیدو کښې شمار کړی دی، (په مراسیلو کښې نه) علامه اسدی هم اوفرمائیل چې صحابی هغه دې، چې هغه رسول الله ﷺ لیدلې وی، بس. او هغه هم دا د امام احمد او أصحاب الشافعی قول مختار ګرځولې دې.

ابن الحاجب هم دا غوره کړې دې. او ددې وجه ئې دا بیان کړې ده، چې صحبت قلیل او کثیر دواړو ته شامل دې، ابوزرعه رازی او ابوداؤد فرمائی چې صحبت د رؤیت نه اخص دې. او هر رؤیت صحبت لره مستلزم نهٔ دې، دا دواړه حضرات فرمائی چې د طارق بن شهاب د پاره صحبت ثابت نهٔ دې، او رؤیت د هغه ثابت دې، ددې تائید په طبقات د ابن سعد کښې مذکور د دې واقعې نه هم کیږی، چې یو وارې انس بن مالك رضی الله عنه ته موسیٰ السینانی اووئیل، "انت اخر من بقی من أصحاب رسول الله ﷺ" چې تاسو د رسول الله ﷺ په أصحابؤ کښې آخری پاتې کیدونکې سړې ئې، په دې باندې هغوی اووئیل چې په اعرابو کښې څهٔ خلق پاتې دی ولې په أصحابؤ کښې خو زهٔ آخری سړې پاتې یم.

یعنی اعرابو ته اګر چې رؤیت خو نصیب شوې دې، ولې هغوی ددې (رؤیت) په وجه په أصحابؤ کښې داخل نهٔ دی.[2]

دریم قول: دریم قول د سعید بن المسیب نه منقول دې، هغوی فرمائی صحابی به هغه کس شمیرلې شی، چې د الله تعالی د رسول ﷺ سره ئې یو دوه کاله قیام کړې وی، او په غزواتو کښې د هغوی ﷺ سره شرکت اوکړی.

---

[1]) عمدة القاری: ۱۱۶،۲۳٤

[2]) طبقات ابن سعد: ۲،۳٤۵، وعمدة القاری ـ ۲۳٤-۱۱۶،۲۳۶

دا قول په ضيق او تنګې باندې مبني دې،ددې له مخې جرير بن عبدالله البجلي او ددهٔ په شان نورهغه حضرات به په"صحابو"کښې نهٔ شي شميرلې چې په هغوی کښې پورته ذکر کړې شوی صفات موجود نهٔ وی،حال دا دې چې د دوی په صحابيت کښې د چا هم اختلاف نشته هم دغه وجه ده،چې دا قول رد کړې شوې دې،او ددې د مردود کيدو يوه وجه دا هم ده،چې په دې کښې محمد بن عمر الواقدی راوی دې،چې ضعيف فی الحديث دې.[1]

څلورم قول:څلورم قول دادې،چې د طول صحبت سره اخذ هم شرط دې،دا قول صرف د جاحظ نه نقل کړې شوې دې،چې په دې کښې غير ثقه رواة دی.[2]

پنځم قول:پنځم قول دادې،چې صحابی هغه دې،"من رآه مسلمًا عاقلاً بالغًا"چا چې پيغمبر عليه السلام په حالت د اسلام،عقل او بلوغ کښې ليدلې وی،په دې کښې د بالغ کيدو شرط شاذ دې،لکه څنګه چې اوس پورته ددې ذکر او شو.

شپږم قول:شپږم قول دا دې"من أدرك زمنه،وهو مسلم وإن لم يره"چا چې د اسلام په حالت کښې د رسول الله ﷺ زمانه اوموندله،اګر چې هغه د رسول الله ﷺ زيارت نهٔ وی کړې،دا قول د يحيی بن عثمان المصری نه مقنول دې،هغه فرمائی،ابوتميم الجيشانی چې د هغه نوم عبدالله بن مالك دې،هغوی د رسول الله ﷺ زمانه خو اوموندله،ولې د هغوی سره ئې ملاقات اونهٔ کړې شو،هغه په اتفاق د اهل سيرو سره د سيدنا حضرت عمر رضي الله عنه په خلافت کښې مدينې منورې ته هجرت کولو سره راغې،او سره ددې نه هغه صحابی دې،دا قول په اصوليينو کښې قرافی هم په شرح التنقيح کښې ذکر کړې دې.

دې سره بيا دا هم اضافه کړې شوې ده،چې څوك ماشوم وی او د ماشوموالی په وجه د خپل مور پلار يا أحد الأبوين په اتباع کښې هغه مسلمان اوګرځی هغه هم صحابی دې.[3]

د قسطلانی رائې:علامه قسطلانی شارح د بخاری چې په دې حوالې سره کوم تفصيل بيان کړې دې،هغه په بعضې ځايونو کښې د عينی صاحب د ذکر کړې شوې تفصيلاتو نه لږ بدل دې،هغه فرمائی،"مَن صحب النبی فی زمن نبوته ولو ساعة"يعنی د صحبت معنی ده،څوك چې د هغوی عليه السلام په زمانه کښې هغوی سره پاتې شی اګر چې هغه دې يو ساعت ولې نهٔ وی،او د"أو رآه"نه ورستو ئې اوفرمائيل"فی حال حياته ولو لحظة مع زوال المانع من الرؤية كالعمی حال كونه فی وقت الصحبة أو الرؤية"د هغوی ﷺ په ژوند کښې هغوی ليدل اګر چې هغه يو نظر ولې نهٔ وی،او دې ليدلو د پاره ضروری دی چې"مانع من الرؤية"څهٔ څيز نهٔ وی،لکه ړوندوالې وغيره،د"من المسلمين"نه ورستو فرمائی،"العقلاء،ولو أنثى أو عبداً أو غير بالغ أو جنياً أو ملكاً على القول ببعثته إلى

---

[1]) الطبقات الكبرٰی:۳۴۵،۲،وعمدة القاری:۱۲۳۵،۱۶\

[2]) الطبقات الكبرٰی:۳۴۵،۲،وعمدة القاری:۱۲۳۵،۱۶\

[3]) عمدة القاری شرح صحيح البخاری:۱۶،۲۳۴-۲۳۶،دارالکتب العلمية بيروت\

الملائكة "یعنی چې هغه عاقل مسلمان وی، اګر چې هغه ښځه وی، غلام وی، نابالغ وی، جن وی، فرشته وی، یعنی انسان کیدل، سړی کیدل، بالغ کیدل، آزاد کیدل، شرط نهٔ دی۔

بیا ئې اوفرمائیل امام بخاری چې صرف په رؤیت باندې اکتفاء کړې ده، او د مجالسه، مکالمه، مما شاه (ورسره د تللو) وغیره ذکر ئې نهٔ دې کړې، دغه د جمهور محدثینو او اصولیینو مذهب دې، او ددې وجه داده، چې د رسول الله ﷺ مقام او مرتبه ډیره لوړه ده، نو بس څا چې یو واري هغوی ﷺ اولیدو، یا هغوی ﷺ څوك اولیدو، د هغه زړهٔ د استقامت غر جوړ شو، او په هغه کښې به هغه نظر اثر کوی، ځکه چې دې سړی اسلام قبلولو سره ګویا د حق قبلولو او د فیض کسب کولو تیاری اوکړه، اوس کله چې دې د نورمحمدی سره مخامخ شو نو هغه نور به په دهٔ باندې خپل انوار او پلوشې غورځوی، او بیا به د دهٔ په زړهٔ او اندامونو او جوارحو باندې د هغې اثر ښکاره کیږی، او وې فرمائیل چې په لغت کښې د صحبت اطلاق په یو ساعت باندې هم کیږی، او اهل الحدیثو په شرع او عرف کښې هم د هغې معنې اعتبار کړې دې، د کومې چې اهل لغتو کړې دې، د آمدی او ابن الحاجب قول مختار هم دغه دې۔

او وې فرمائیل، په دې وجه کهٔ یو سړی قسم اوکړو چې "والله لا أصحب فلاناً" په خدائې قسم زهٔ به د فلانکی په صحبت کښې نهٔ پاتې کیږم، هغه به د یو ساعت په صحبت سره هم حانث کیږی، معلومه شوه چې یو ساعت صحبت هم د صحبت د تحقق د پاره کافی دې۔[1]

د رسول الله ﷺ یو نظر د صحابیت د پاره د کافی ګرځولو قول: په "الإصابة" کښې د حجة الوداع په موقع باندې د هغوی ﷺ سره حاضریدونکی د مکې، مدینې، طائف، او د نورو سیمو هغه ټول اعراب په صحابۇ کښې شمیر کړې شوی دی، چې د هغوی شمیر د څلویښتو زرو نه زیات دې، ځکه چې هغې ټولو ته د حضور ﷺ صحبت نصیب شوې وو، اګر چې حضور ﷺ هغوی نهٔ دی لیدلې، بلکه "لیلة الاسراء" یعنی د معراج په شپه باندې چې کوم خلق مؤمنان وۇ، کهٔ رسول الله ﷺ ته د هغې ټولو د کشف په ذریعه د خودلو قول ثابت وی نو هغه ټول به صحابه شمیرلې شی، ځکه چې رسول الله ﷺ خو هغوی اولیدل، اګر چې هغوی رسول الله ﷺ اونهٔ لیدې شو۔[2]

خو دا قول د صاحب د مصابیح ددې قول سره مخالف دې چې په "راٰه" کښې ضمیر مستتر یعنی ضمیر د فاعل نبی علیه السلام ته نه راجع کیږی، ځکه چې په داسې صورت کښې به هر هغه سړې صحابی وی، چې په هغه باند د نبي علیه السلام نظر لګیدلې وی، اګر چې هغهٔ نبی علیه السلام نهٔ وی لیدلې......او ددې څوك هم قائل نشته۔[3]

---

[1]) إرشاد الباری:۸،۱۱۲۷

[2]) الاصابة فی تمیز الصحابة:۱،۶-۸،وكذا إرشاد الساری:۸،۱۱۳۷

[3]) إرشاد الساری شرح صحیح البخاری:۸،۱۳۷

د صحابی د تعریف په حواله سره په امام بخاری اعتراض: د امام بخاری په دې مذکوره تعریف د صحابی باندې حافظ زین الدین العراقی اعتراض کړې دې، چې یو سړې مسلمانیدو سره د نبی علیه السلام مجلس ته راغلو، او هغه ړوند وو، چې د هغې په وجه باندې هغه ته رؤیت حاصل نهٔ شو، او په څهٔ وجه باندې هم هغه ته د هغوی ﷺ معیت، مجلس او د خبرو اترو کولو موقع ملاؤ نهٔ شوه، نو داسې سړې به د امام بخاری د تعریف له مخې صحابی نهٔ وی، حال دا دې چې هغه صحابی دې.[1]

د قسطلانی د اړخ نه د امام بخاری دفاع: علامه قسطلانی د زین الدین عراقی د دې اعتراض متعلق فرمائی، کیدې شی چې هغه سره د بخاری هغه نسخه وی، چې په هغې کښې "من صحب النبی و راٰه" په واؤ سره وو، "أو" سره نهٔ وو، په دې وجه هغه ته اشکال اوشو، قسطلانی دا خبره د عمرو بن کلثوم د صحابیت لاندې کړې ده، او وې فرمائیل، چې د حضرت عمرو بن کلثوم صحابیت یا خو په دې وجه ثابت دې، چې په "راٰه" کښې د ضمیر فاعل مرجع څنګه چې "مسلم" کیدې شی دغه شان "لفظ نبی" هم کیدې شی، او دویم صورت په ابن ام کلثوم باندې صادق راځی، چې نبی علیه السلام هغه اولیدو، اګر چې هغهٔ نبی علیه السلام اونهٔ لیدو، او کهٔ دا احتمال (یعنی نبی علیه السلام ته د فاعل ضمیر د راجع کیدو) صحیح اونهٔ منلې شی، نو هم هغه صحابې دې، ځکه چې د صحابی دوه قسمونه دی، او په اول قسم کښې هغه داخل دې، یعنی چا چې د نبی علیه السلام صحبت اوموندلو.[2]

د قسطلانی د رائې ضعف او راجح تعریف: ولې د قسطلانی دا تفصیل بې ځایه دې، او د حافظ عراقی تعریف په ځائې، ځکه چې ددهٔ خبره د داسې سړی په حقله ده، چې هغه ته صحبت هم نهٔ دې نصیب شوې، او رؤیت هم نهٔ دې نصیب شوې، او ښکاره خبره ده چې داسې سړې نهٔ د صحابی په اول قسم کښې شمیر دې نهٔ په دویم کښې، همدغه شان د "رأی" فاعل د نبی ګرځولو صورت هم راجح نهٔ دې، ځکه چې په دې باندې دا اشکال دې، چې په کوم سړی هم د پیغمبر نظر پریوتو هغه به صحابی وی، حال دا دې چې دا د مقصود خلاف دې، همدغه وجه ده چې حافظ عراقی پخپله د صحابی تعریف کړې دې:

رائی النبیّ مسلماً ذو صحبة وقیل: ان طالت ولم یثبّت

وقیل: من أقام عاماً وغزا معه وذا لابن المسیب عزا.[3]

د اسلام په حالت کښې نبی علیه السلام لیدونکې، د چا چې صحبت شوې وی، او یو قول دا دې، چې د هغه طویل صحبت شوې وی، او دا قول نهٔ دې ثابت کړې شوې، یو قول دا هم دې چې هغوی علیه السلام سره کم از کم یو کال پاتې شوې وی او په یوه غزوه کښې هم د هغوی ﷺ سره

---

[1]) فتح المغیث للزین العراقی، ص:۳۳۵\۱
[2]) إرشاد الساری: ۸\۱۳۸\۱
[3]) فتح المغیث للزین العراقی، ص: ۳۳۵

شریك شوې وی،دا قول سعید بن المسیب اړخ ته منسوب دې.

د زین عراقی په تعریف باندې اشکال او د هغې جواب: په دې تعریف کښې پخپله په حافظ عراقی باندې هغه اشکال واردیږی،کوم چې په امام بخاری باندې وارد کړې شوې دې،ځکه چې هغهٔ هم د رؤیت او صحبت دواړو ذکر کړې دې،او زین الدین عراقی د هغې په حقله اعتراف کړې دې،چې هغه ته د "رَائی" په ځائې "لاقی" وئیل پکار وؤ،او "رَائی" هغه صرف د حافظ ابن الصلاح په متابعت کښې اختیار کړې دې،بیا فرمائی،چې د اعتراض نه سالم د صحابی تعریف به داسې وی:

"الصحابی من لقی النبی ﷺ مسلماً ثم مات علی الإسلام".

یعنی "چا چې د نبی علیه السلام سره د اسلام په حالت کښې ملاقات کړې وی،او بیا په دې اسلام باندې مړ شوې وی." [1]

په دې تعریف کښې د صحبت او رؤیت په ځائې د ملاقات ذکر دې،او ښکاره خبره ده،د ملاقات شرف هغه کس ته هم حاصل دې،چې هغهٔ د ړوندوالی په صورت کښې د حضور ﷺ مجلس ته حاضری کړې وی.

همدغه شان هغه کس چې هغهٔ د نبی کریم علیه السلام سره د اسلام په حالت کښې ملاقات او کړو، ولې ددې نه ورستو هغه مرتد شو،د صحابی دا تعریف به په هغه هم صادق نهٔ راځی،او هغه یقیناً صحابی هم نهٔ دې،لکه ابن خطل،ربیعه بن امیه او مقیس بن ضبابه وغیره. [2]

علامه قسطلانی فرمائی،چې د صحابی په تعریف کښې امام بخاری رحمه الله لفظ د "أو" استعمال کړې دې،چې په دې سره د صحابی دوؤ قسمونو اړخ ته اشاره مقصود ده:

① :-چا ته چې رؤیت حاصل وی. ② :-چا ته چې صحبت حاصل وی،رؤیت نه.

او ددې خبرې دلیل دادې،چې دلته "أو" دې نهٔ چې "واو" چې امام بخاری په دې تعریف کښې د خپل شیخ علی بن المدینی اتباع کړې ده،او ابن مدینی هم لفظ د "أو" استعمال کړې دې. [3] ځکه هغوی د صحابی تعریف کړې دې: "من صحب النبی أو رآه ولو ساعةً من نهار". [4]

نو ددې نه معلومه شوه چې ابن ام مکتوم په شان حضرات چا د عارضې ړوندوالی د وجهې نه هغوی ﷺ نه دې لیدلې هغه د صحابی په اول قسم کښې داخل دې،او د صحابی تعریف په هغوی صادق راځی.

د تمیز د عمر نه وړندې د رؤیت حکم: هنه! دلته یوه بله طبقه ده،او دا هغه خلق دی،چې

---

[1]) اوګورئ فتح المغیث للزین العراقی،ص:۳۳۵-۳۳۶\
[2]) فتح المغیث للعراقی،ص:۳۳۶
[3]) إرشاد الساری:۱۲۸،۸\
[4]) فتح المغیث للسخاوی:٤،۷۸،مکتبة السنة بالقاهرة\

هغوی د ماشوموالی په حالت کښې نبی علیه السلام اولیدو .ولې په دې عمر کښې په هغهٔ کښې د پیژندګلو صلاحیت نهٔ وو ،او د دهٔ هغه عمر نهٔ وو ،چې هغې ته د تمیز عمر یا د پوهې زمانه اووئیلې شی۔

لکه عبدالله بن الحرث بن نوفل،عبدالله بن أبی طلحه الأنصاری چې رسول الله ﷺ د دوی تحنیك فرمائیلې دې،یا د چا د پاره چې هغوی ﷺ دعاء کړې ده،محمد بن أبی بکر چې د دهٔ ولادت د نبی علیه السلام د وفات نه درې میاشتې او څهٔ ورځې وړاندې اوشو .قسطلانی فرمائی داسې ټول حضرات په صحابؤ کښې داخل دی،اګر چې د دوی اړخ ته د "رؤیة النبی"نسبت صحیح نهٔ دې،ولې په دوی باندې د رسول الله ﷺ نظر پریوتې دې،په دې وجه دې صحابی دې،او اکثر هغه حضراتو چا چې د صحابهٔ کرامو په حوالې سره کتابونو لیکلی دی،داسې حضرات ئې په صحابؤ کښې شمیر کړې دی،هنه! د دوی احادیث به د کبارو تابعینو د مراسیلو د قبیلې نه وی۔[1]

ځکه چې د احادیثو اخستلو په زمانه کښې ظاهره ده چې دوی نبی علیه السلام نهٔ دې موندلې،او د دوی پخپله د نبی علیه السلام نه د احادیثو د اخستلو امکان هم نشته.په دې وجه د دوی روایات د مسانیدو د قبیلې نه نهٔ شی کیدې،دا به خامخا دوی د صحابهٔ کرامو نه اخستلې وی۔

د صحابی په تعریف کښې د"اسلام"قید:- بیا د صحابی په تعریف کښې د اسلام قید ځکه اولګولې شو ،چې دا په هغه خلقو باندې صادق رانهٔ شی،چا چې رسول الله ﷺ د کفر په حالت کښې اولیدو ،ځکه چې داسې کسانو کهٔ ورستو بیا اسلام هم قبول کړې وی،بیا هم هغه صحابی نهٔ دې،لکه قیصر،اګر چې امام احمد رحمه الله بیا هم د هغهٔ د روایاتو تخریج په خپل مسند کښې کړې دې۔[2]

او حافظ ابن حجر خپل شیخ زین الدین عراقی اړخ ته د "مات علی الإسلام"قید د اضافې هم نسبت کړې دې،چې هغه ته مرګ هم د اسلام په حالت کښې راغلې وی،او ددې مقصد ورستو مرتد کیدونکی د صحابی د تعریف نه خارجول دی۔[3]

ایا د ارتداد په وجه صحابیت ختمیږی؟: اوس دلته یوه بله خبره ده،چې چا د اسلام په حالت کښې رسول الله ﷺ سره ملاقات اوکړو ،او ورستو د مرتد کیدو په حالت کښې مړ شو ،د "ثم مات علی الإسلام"شرط خو دې د صحابی د تعریف نه خارج کړو ،ولې کوم کس چې مرتد شو او هغه بیا اسلام قبول کړو ،او هم د اسلام په حالت کښې دهٔ ته مرګ راغې،نو آیا په مینځ کښې ارتداد عارض کیدو سره به د دهٔ صحابیت نهٔ متاثره کیږی،ځکه چې د "مات علی الإسلام"د قید له مخې خو هغه هم صحابی دې؟ځکه چې رؤیت یا صحبت هم د اسلام په

[1] إرشاد الساری:۸/۱۲۸۱

[2] إرشاد الساری:۸/۱۳۸۱

[3] فتح الباری:۹/۱٤

حالت كښې شوې دې،او بيا مرګ هم د اسلام په حالت كښې راغي......؟
قسطلانى فرمائى،داسې خلق د صحابى په تعريف كښې داخل دى،او هغوى هم صحابهٔ كرام دى،برابره خبره ده چې په دويم ځل د اسلام قبولو نه ورستو د هغوى د رسول الله ﷺ سره ملاقات شوې وى يا نهٔ وى شوې،بلكه قسطلانى خو دا هم وائى،چې حافظ ابن حجر او حافظ عراقى چې د "موت على الإسلام"كوم شرط لګولې دې،هغه هم تسليم نهٔ دې،او په دې باندې دا اعتراض كړې شوې دې،چې د مرتد كيدونكى صحابيت خو ارتداد سره ختم شو، ولې د ارتداد نه وړاندې خو هغه صحابى وو،په دغه وخت كښې په هغه باندې د صحابى تعريف بغير د ذكر كړې شوې قيد(موت على الإسلام)صادق راتلو،او د تعريف د صحيح كيدو د پاره بس دومره كافى ده،ځكه چې په تعريفاتو كښې د يو امر منافى د عارض كيدو نه خو احتراز نهٔ وى،ځنګه چې د سړى د اسلام د تحقق د پاره دا لازمى نهٔ دى چې هغه ته دې مرګ هم د اسلام په حالت كښې راشى،هله به هغه مؤمن وى ګڼې نو نهٔ به وى.[1]
بلكه د مرتد ارتداد ته خو ارتداد په دې وجه وئيلې شى،چې د دهٔ ايمان متحقق شوې وو،او اوس دهٔ "عود إلى الكفر" اختيار كړو.

بيا قسطلانى پخپله فرمائى،چې كومو خلقو د "موت على الإسلام" شرط لګولې دې،د هغوى مقصد صرف دومره دې،چې د صحابهٔكرامو د زمانې ختميدو نه ورستو چا ته صحابى اووئيلې شى او چا ته غير صحابى؟نو وې فرمائيل چا چې د اسلام په حالت كښې ملاقات كړې وى او بيا د اسلام په حالت كښې مړ شوې وى صرف هغه به صحابى شميرلې شى،دا مطلب هيڅ كله هم نهٔ دې،چې ملاقات او رؤية النبى ﷺ د اسلام په حالت كښې د صحابيت د تحقق د پاره كافى نهٔ دى،ځكه چې ددې معنٰى خو به بيا دا شى،چې صحابهٔ كرام په خپل ژوند كښې صحابه نهٔ وو،او د وفات نه ورستو هغوى صحابه جوړ شو،حال دا دې چې ددې څوك هم قائل نهٔ دى.[2]

د اشعرى قول: بعضې حضراتو(لكه ابو الحسن اشعرى وغيره)ددې قول نه دا نتيجه اخذ كړې ده،چې كوم سړې مرتد شو هغه صحابى ځكه نهٔ وو،چې د هغه د مرګ نه معلومه شوه چې هغه مسلمان شوې هم نهٔ دې،او د اول نه هغه كافر راروان وو،په دې وجه هغه په "من رآه مسلماً" قيد سره خارج شو،او هغه د اسلام په حالت كښې پيغمبر ليدلې نهٔ دې،لهذا كهٔ د "مات على الإسلام" قيد نهٔ هم وى نو بيا هم د صحابى تعريف په هغه صادق نهٔ راځى،علامه سخاوى فرمائى،"فيه نظر" په دې كښې اشكال دې،او هغه دا چې د شريعت د احكامو دار مدار په ظاهر باندې وى،او په ظاهره دا سړې مؤمن دې،په دې وجه د دهٔ ايمان به قابل قبول

[1]) إرشاد السارى:۱۱۳۸۸
[2]) إرشاد السارى:۱۱۳۸۸

وی.او د دې تحقق اسلام به د خاتمې علی الایمان سره نه شی متعلق کوې.[1]

رؤیت په دُنیوی ژوند کښې شرط دې بیا د رؤیت النبی د پاره دا هم شرط دې.چې هغه د رسول الله په ژوند مبارك کښې وی.کهٔ د هغوی ﷺ د وفات نه ورستو او د دفن نه وړاندې په قبر کښې یا د قبر نه بهر د چا په نبی علیه السلام باندې نظر پریوتو.نو اګر چې بعضې حضراتو د هغه د پاره هم صحابیت ثابت کړې دې،ولې صحیح،مشهور او راجح دغه دې.چې هغه صحابی نهٔ دې.او دا لیدل کافی نهٔ دی.کوم حضرات چې دا کافی ګنړی.د هغوی وینا ده.چې د نبی علیه السلام ژوند خو مستمر دې،چې د وفات په وخت کښې او د دفن نه ورستو هم هغوی ته ژوند حاصل دې،ولې ددې جواب دادې.چې اعتبار د دنیا د ژوند دې.څکه چې د دنیوی احکامو دار و مدار صرف په دنیوی ژوند باندې دې.او د صحابیت ثبوت او عدم ثبوت هم د دنیوی امورو نه دې.... شهید هم ژوندې وی ولې په هغه باندې د مړو احکام جاری کیږی.څکه چې د هغه ژوند اُخروی دې،دنیوی نهٔ دې.

د دنیوی ژوند قید لګول په دې وجه ضروری دی.کهٔ دا قید اُونهٔ لګولې شی نو بیا د نبی ﷺ د جسد مکرم په هره زمانه کښې په قبر کښې لیدونکې یا په خوب او کشف کښې لیدونکې به هم صحابی وی.حال دادې چې هغه په اتفاق سره صحابی نهٔ دې.په دې وجه"یقظة"(د ویخې)قید هم لګولې شوې دې.[2]

د چا چې معاصرت ثابت وی،رؤیت نه:اوس پاتې شو هغه کس چې هغهٔ ته د رسول الله ﷺ معاصرت خو حاصل وی،ولې رؤیت ورته نهٔ وی نصیب شوې.نو د هغهٔ په حقله اختلاف دې.یو قول خو هغه دې کوم چې د قول سادس د سرنامې لاندې تیر شوې دې.یعنی ددې سړی د صحابیت قول.

او ښکاره خبره ده چې نور محققین ددې سړی د صحابیت قائل نهٔ دی.

او کهٔ د هغهٔ ولادت هم د هغوی ﷺ د وفات نه ورستو شوې وی.نو هغه خو بالاتفاق غیر صحابی دې.یعنی د هغهٔ د صحابیت په عدم ثبوت کښې د چا هم اختلاف نشته.[3]

آیا رؤیت د نبوت په حالت کښې کیدل شرط دی؟: د الله تعالی نبی لیدل چې د صحابیت د پاره شرط دی.آیا د هغوی ﷺ ذات"من حیث النبی"یعنی د نبوت ملاویدو نه ورستو لیدل ضروری دی.یا د نبوت نه وړاندې هم کهٔ چا نبی علیه السلام لیدلې وی.هغه هم صحابی دې.لکه زید بن عَمرو بن نفیل چې په دین حنیفیت باندې وو،یعنی د هغې دین په اعتبار سره مؤمن وو.او هغوی ﷺ ته د نبوت ملاویدو نه وړاندې هغه وفات شوې وو.او نبی علیه السلام د هغهٔ په حقله اوفرمائیل"إنه یبعث أمة وحده"هغه به د قیامت په ورځ یواځې د یو امت په توګه راپاسولې شی.ابو عبدالله بن منده هغه په صحابؤ کښې شمیر کړې دې.

---

[1]) فتح المغیث للسخاوی: ۸۴،۴

[2]) فتح المغیث للسخاوی: ۸۴،۴مکتبة السنة بالقاهرة

[3]) فتح المغیث للسخاوی: ۸۱،۴وفتح المغیث للعراقی،ص:۳۳۶

همدغه شان هغه کس چې هغه د نبوت ملاویدو نه وړاندې د هغوی ﷺ ملاقات اوکړو ،بیا غائب شو ،او هغوی ﷺ ته د نبوت ملاویدو نه وروستو پورې ژوندې پاتې شو ،او وروستو ئې اسلام قبول کړو ،ولې وروستو ئې بیا په دویم وارې د نبی علیه السلام ملاقات اونۀ کړې شو ،حافظ زین الدین صاحب د "ألفیة الحدیث" فرمائی ،چې ما ته ددې دواړو انواعو په حقله د چا د کلام او بحث علم نشته ،بیا هم د صحابی په تعریف کښې به د رؤیت نه هم "رؤیت بعد النبوة" مراد وی ،ځکه چې د أصحابؤ متعلق کتابونه لیکونکو حضراتو د هغوی ﷺ په اولاد کښې د هغوی ذکر خو کړې دې د چا ولادت چې د هغوی ﷺ د نبوت نه وروستو شوې دې ،لکه ابراهیم ،او عبدالله ،خو د هغوی ذکر ئې نۀ دې کړې ،چې ولادت او وفات ئې د نبوت نه وړاندې شوې دې ،لکه قاسم ،ددې نه معلومه شوه ،چې د صحابیت د پاره د نبی علیه السلام رؤیت بعد النبوة شرط دې ،د نبوت نه وړاندې رؤیت کافی نۀ دې .(۱)

د صحبت په مصداق کښې د اهل لغت او اهل عرف اختلاف او د اصحاب الحدیث رجحان:

د "قول ثانی" په سرنامې سره د ابو المظفر السمعانی په حوالې سره د اصولیینو دا قول نقل کړې شوې دې ،چې د صحابی کیدو د پاره د هغوی ﷺ سره طویل صحبت او کثیر مجالست ضروری دې .او صحبت او مجالست هم چې د تبع (اتباع) او اخذ په توګه وی .

او د محدثینو مذهب خو دا بیان کړې شوې دې ،چې هغوی نبی علیه السلام یو نظر لیدونکې او د هغوی ﷺ نه یو حدیث نقل کونکې هم صحابی ګرځوی ،دغه د اهل لغت هم قول دې ،قاضی ابوبکر بن الطیب الباقلانی فرمائی ،"لا خلاف بین أهل اللغة فی أن الصحابی مشتق من الصحبة" (۲) په اهل لغت کښې په دې حوالې سره هیڅ اختلاف نشته ،چې صحابی د صحبت نه مشتق دې .او د صحبت څۀ مقدار دې د پاره شرط نۀ دې ،لهذا صحبت کۀ قلیل وی کۀ کثیر ،په دې سره به صحابیت ثابتیږی .په لغت کښې وئیلې کیږی ،"صحبتُ فلاناً حولاً ،ودهراً ،وسنةً ،وشهراً ،یوماً ،وساعةً" (۳) او ددې تقاضا دغه ده ،چا چې "ساعةً من نهار" یعنی یوه ګهړۍ (لمحه) هم د رسول الله ﷺ صحبت اختیار کړو ،هغه به صحابی وی .

همدغه خبره د علی بن المدینی رحمه الله او بیا د هغۀ د شاګرد امام بخاری رحمه الله په حوالې سره نقل کړې شوې ده .د امام احمد رحمه الله هم دغه رائې ده .د هغۀ الفاظ دا دی: "من صحبه سنةً أو شهراً أو یوماً أو ساعةً أو رآه" (۴) او د علی بن المدینی رحمه الله الفاظ دا دی: "مَن صحب النبی أو رآه ولو ساعة

---

۱) فتح المغیث شرح ألفیة الحدیث للمؤلف:۱۳۳۶
۲) تدریب الراوی:۲،۱۲۱۱
۳) تدریب الراوی:۲،۱۲۱۱
۴) المنهل المروی لابن جماعة ،جزء:۱ ،ص:۱۱۱ ،دارالفکر۱

من نهار" او د امام بخاری رحمه الله الفاظ دادی: "من صحب النبی أو رآه من المسلمین".[1]
د اهل لغتو او اهل الحدیثو ددې رائې د لفظ صحابی د مادهٔ اشتقاق نه هم تائید کیږی، او ددې خبرې نه هم چې نور نبوت یو نظر لیدونکې ته هم پوره برخه ورکوی، خو په عرف د ائموؤ[2] کښې د لفظ "صاحب" یا "صحابی" استعمال صرف په داسې سړی باندې کیږی د چا چې طویل صحبت د نبی علیه السلام سره شوې وی، او د چا چې مسلسل او متصل ملاقاتونه شوی وی، د یوې گهړئ (لمحې) په ملاقات، یو څو قدمه یو ځائې تللو، او په یو دوؤ خبرو اوریدو سره څوك صحابی نهٔ جوړیږی، یعنی د "صحابی" اطلاق په دهٔ باندې نهٔ کیږی، بلکه ددې اطلاق د پاره ضروری ده چې هغه سړی څو وارې د هغوی ﷺ سره ملاقات کړې وی، او کافی زمانه د هغوی ﷺ په صحبت کښې پاتې شوې وی.
او اهل الحدیثو د لغت، شرع، او عرف ټولو نه دا نقل کړې دی، کهٔ یوه گهړې (لمحه) صحبت او رؤیت هم چا ته نصیب شی نو هغه صحابی دې.[3]
نووی رحمه الله د قاضی ابوبکر. د قول نقل کولو نه ورستو اوفرمائیل، ددې نه د محدثینو د مذهب ترجیح ثابتیږی، ابن الجوزی فرمائی، یو دې د لفظ "صحابی" مطلق اطلاق، هغه خو په لویه گهړې (لمحه) صحبت موندونکی باندې هم کیږی، او یو ددې شهرت دې، نو د مشهور لفظ د "صحابی" نه هغه سړې مراد وی، د چا چې د رسول الله ﷺ سره طویل مجالست او مخالطت پاتې شوې وی، دغه وجه ده، چې کله د لفظ "صحابی" ذکر اوشی، نو د هغې نه متبادر هغه سړې مراد وی، د چا چې طویل صحبت پاتې شوې وی، او دویم اړخ ته کهٔ څوك قسم اوکړی، چې تا سره به صحبت نهٔ کوم، نو هغه به په یوه گهړې (لمحه) صحبت باندې هم حانث کیږی. نو په اطلاق د صحابیت او شهرت د صحابیت کښې فرق دې.[4]
د صحابیت د معلومیدو طریقې: اوس پاتې شوه دا خبره چې د صحابی د صحبت پیژندگلو څهٔ ده. نو حافظ عراقی په "ألفیة الحدیث" کښې فرمائی:

وتُعرفُ الصُّحبةُ باشتهار أو تواترٍ أو قولِ صاحبٍ ولَو
قد إدَّعاها وهو عدلٌ قُبِلا وهُم عُدولٌ، قیل: لا مَن دخَلا

مؤلف پخپله ددې په شرح کښې فرمائی چې:
①:- د صحابی صحابیت خو به یا په شهرت سره معلومیږی، او په شهرت کښې بیا تواتر هم راځی، بلکه په طریقه اولی باندې راځی، او په نقلِ متواتر سره چې د کومو حضراتو

---

[1] المنهل المروی لابن جماعة، جزء: ۱، ص: ۱۱۱، دارالفکر\
[2] بعضې حضراتو د "عرف الأئمة په ځائې د "عرف الأمة" لفظ استعمال کړې دې، اوگورئ: فتح المغیث للسخاوی، ص: ۱۷۹
[3] فتح المغیث للعراقی، ص: ۳۳۷
[4] اوگورئ فتح المغیث للعراقی، ص: ۳۳۷، وفتح المغیث للسخاوی: ۴، ۷۸، ۱۷۹

صحابیت معلوم شوې دې،د هغوی مثال ابوبکر رضی الله عنه عمر رضی الله عنه باقي عشره مبشره رضی الله عنهم او نور حضرات دی.

②:-او د بعضې حضراتو صحابیت په استفاضې او هغه خبر مشهور سره معلومیږی،چې د خبرمتواتر نه د کمې درجې وی،لکه عکاشه بن محصن،[1] ضمام بن ثعلبة[2] وغیره.

③:-او د بعضې حضراتو صحابیت په دې طریقې سره معلومیږی،چې بل یو صاحب د هغه متعلق خبر ورکړی،لکه حَممة بن ابیٔ الدوسی چې د خیټې د بیماریٔ د وجهې نه په اصبهان کښې د هغه وفات اوشو.او حضرت ابو موسیٰ اشعری رضی الله عنه ګواهی ورکړه چې هغه صحابی وو،او د رسول الله ﷺ نه ئې د هغهٔ د شهید ګڼړلو حکم نقل کړې دې.[3]

اګر چې حافظ عراقی فرمائی چې په دې کښې دا احتمال هم شته،چې رسول الله ﷺ هغه خلق شهید ګرځولې وې،د چا چې د خیټې د مرض د وجهې نه وفات شوې وی،او د هغې په عموم کښې حضرت حممه هم راغلې وی،او د هغه نوم هغوی ﷺ نهٔ وی اخستلې.[4] او د سړی صحابیت د هغه د خپل خبر سره هم ثابتیږی،خو ددې د پاره دا شرط دې،چې د خپل صحابیت د خبر ورکولو نه وړاندې هغه د عدالت(صدق او دیانت)شهرت لری،دغه خبره ابن الصلاح فرمائیلې ده.[5] او خطیب بغدادی هم تقریباً دغه خبره فرمائیلې ده،هغه فرمائی:

"وقد یحکم بأنه صحابی إذا کان ثقةً أمیناً مقبول القول،إذا قال: صحبت النبی ﷺ وکثُر لقائی له فیُحکم بأنه صحابی فی الظاهر لموضع عدالته وقبول خبرِه وإن لم یقطع بذلك کما یعمل بروایته".[6]

یعنی:کله کله د صحابی کیدو حکم داسې لګی،چې صاحب د عدل،ثقه او امانتدار وی،او هغه وائی ما د الله تعالیٰ د رسول ﷺ صحبت موندلې دې،او زما د هغوی ﷺ سره ډیر ملاقاتونه شوی دی،د داسې کس صحابیت اګر چې په قطعی توګه ثابت نهٔ وی،خو د عدالت او مقبول الخبر کیدو په بناء باندې په ظاهره به هغه صحابی وی،او د هغهٔ د خبرې اعتبار به کولې شی.څنګه چې د هغهٔ په روایت باندې عمل کیږی.

حافظ عراقی فرمائی چې دې سره به یو بل قید هم لګولې شی،چې ظاهر هم د هغهٔ د خبرې منافی نهٔ وی.بلکه مقتضی وی،لهذا د رسول الله ﷺ د وفات نه سل کاله ورستو کهٔ څوك دا دعویٰ کوی نو د هغهٔ دعویٰ به مسموع او مقبول نهٔ وی،ځکه چې د الله تعالیٰ رسول ﷺ په واضح الفاظو کښې فرمائیلی دی:

---

[1] عکاشه بن محصن بن حرثان بن قیس الاسدی،په سابقین اولین او بدرینو کښې وو،اوګورئ الاصابة ١١٩٤.٢

[2] ضمام بن ثعلبة السعدی......الاصابة:٢١٠.٢،الاستیعاب:٢١٤.٢

[3] اوګورئ:الاصابة:١.٣٥٥،ومعرفة الصحابة لابی نعیم الاصبهانی:١٦٥.٢،واسدالغابة:١٥٣.١

[4] اوګورئ:فتح المغیث:ص.١٣٤١

[5] علوم الحدیث،ص:١٢٩٩

[6] نکَتُ العراقی،ص:٢٩،وفتح المغیث،ص:١٣٤١

"ارأیتم لیلتکم هذه، فإنه علی رأس مائة سنة منها لایبقی أحدٌ ممن هو علی ظهر الأرض". [1]

نن شپه کښې تاسو وینې......؟ددې نه ورستو پوره د یوې صدۍ په سر باندې نن چې کوم خلق په مخ د زمکه باندې موجود دی، په دې کښې به څوك هم نهٔ وی، یعنی راروان سل کاله کښې دننه دننه هغه ټول خلق چې نن موجود دی د دنیا نه به تلې وی.

اوس ښکاره خبره ده چې سل کاله ورستو به د چا صحابیت څنګه منلې شی، کله چې د پیغمبر ﷺ د زمانې خلق هم ختم شوې وی، دا خبره هغوی ﷺ په هغه کال باندې اوفرمائیله، په کوم کال چې د هغوی ﷺ وفات اوشو، او په دې سره مقصود هم په ظاهره د صحابهٔ کرامو ﷺ د زمانې ختمیدل او کټ کیدل بیانول وو.

علماء اصولو د مقتضاء ظاهر د خلاف نهٔ کیدو شرط سره ددې خبرې زیاتوالې هم کړې دې، چې ددې سړی معاصرت د نبی کریم ﷺ سره معلوم او معروف هم وی، بیا چې کله هغه دعوی اوکړی، چې دې (یعنی زه) صحابی دې، نو هغه به منلې شی، چې د اسلام او عدالت د ثبوت نه ورستو په ظاهره به هغه ربنتیا وائی، اګر چې دا احتمال هم ذکر کړې شوې دې. چې هغه دروغژن وی، ځکه چې د هغهٔ د صحابیت د دعوی مقصد ځان د پاره یوه لوړه رتبه ثابتول کیدې شی، او د موضع تهمت کیدو په بناء باندې په دهٔ باندې دا ګمان کیدې شی، چې هغه د خپلې فائدې د پاره د واقع خلاف (یعنی دروغ) خبره کوی. [2]

دلته د دریو احادیثو ذکر دې.

اول حدیث [۳۴۴۹] [3] حَدَّثَنَا عَلِي بْنُ عَبْدِاللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو قَالَ سَمِعْتُ جَابِرَبْنَ عَبْدِاللَّهِ - رضی الله عنهما - يَقُولُ حَدَّثَنَا أَبُوسَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - « يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ فَيَغْزُو فِئَامٌ مِنَ النَّاسِ ، فَيَقُولُونَ فِيكُمْ مَنْ صَاحَبَ رَسُولَ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - فَيَقُولُونَ نَعَمْ. فَيُفْتَحُ لَهُمْ. ثُمَّ يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ فَيَغْزُو فِئَامٌ مِنَ النَّاسِ ، فَيُقَالُ هَلْ فِيكُمْ مَنْ صَاحَبَ أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - فَيَقُولُونَ نَعَمْ. فَيُفْتَحُ لَهُمْ، ثُمَّ يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ فَيَغْزُو فِئَامٌ مِنَ النَّاسِ ، فَيُقَالُ هَلْ فِيكُمْ مَنْ صَاحَبَ مَنْ صَاحَبَ أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - فَيَقُولُونَ نَعَمْ. فَيُفْتَحُ لَهُمْ [ر: ۲۷۴۰]

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت بالکل واضح دې.

---

[1] رواه البخاری فی کتاب العلم، حدیث: ۱۱۶، وفی کتاب مواقیت الصلوٰة، حدیث: ۵۶۴، وفی کتاب الأذان، حدیث: ۶۰۱. ومسلم فی الفتن، باب قوله ﷺ لا تأتی مائة سنة وعلی الأرض نفس منفوسة الیوم، حدیث: ۲۵۳۷، وأبوداؤد، فی الملاحم، باب قیام الساعة، حدیث: ۴۳۴۸، والترمذی، باب الفتن: ۲/۲۵۲

[2] اوګوری: فتح المغیث، ص: ۳۴۱، وعمدة القاری: ۱۶/۲۳۶

[3] الحدیث مر تخریجه فی کتاب الجهاد، باب من استعان بالضعفاء والللصلحین فی الحرب، رقم: ۲۸۹۷...... کشف الباری، کتاب الجهاد: ۱۱/۵۷۷

رجال الحدیث

علیُ بنْ عبد الله دا علی بن عبدالله بن جعفر المعروف علی بن المدینی دی،د دهٔ احوال "کتاب العلم،باب الفهم فی العلم" کښې تیر شوی دی.[1]

سفیان دا مشهور محدث سفیان بن عیینه دې،د دهٔ تفصیلی حالات په"کتاب العلم،باب قول المحدّث حدّثنا أو أخبرنا وأنبانا" لاندې تیر شوی دی.[2]

جابر بن عبد الله دا معروف صحابئ رسول ﷺ دې،د دهٔ پلار عبدالله هم صحابی دې،د انصارو د قبیلهٔ خزرج سره د دهٔ تعلق دې،د دهٔ سلسله نسب داسې ده:جابر بن عبدالله بن عمرو بن حرام بن ثعلبة بن کعب بن غنم بن کعب بن سلمة بن سعد بن علی بن اسد بن ساردة بن تزید بن جشم بن الخزرج الأنصاری الخزرجی السّلمی،ابو عبدالله،ابو عبدالرحمن او ابو محمد المدنی ئې کنیتونه منقول دی.د دهٔ احوال تیر شوې دی.[3]

ابو سعید الخدری ابو سعید خدری،مشهور صحابئ رسول ﷺ دې،سعد بن مالك بن سنان د دهٔ نوم دې،او په کنیت سره مشهور شوې دې،د دهٔ حالات په"کتاب الإیمان،باب مِن الدّین الفرار من الفتن" کښې تیر شوی دی.[4]

قوله: فَیَغزُوفِئَامٌ: دا روایت"کتاب الجهاد،باب من استعان بالضعفاء،والصالحین فی الحرب" کښې تیر شوې دې،او د جهاد سره متعلق تشریح هم ددې هلته تیره شوې ده.[5]

"فِئَام:أی الجماعة من الناس لا واحدَ له من لفظه،"

د"رهط"په شان اسم جمع ده،او د رهط په معنی باندې دې،ددې لفظ نه ددې مفرد نهٔ راځی.

بکسر الفاء وفتح الیاء التحتانیة،بالهمز وبدونه یعنی فئَام هم لوستلې شی او فیَام هم.[6]

امام نووی رحمه الله فئَام بالهمز او فیَام بالیاء وبکسر الفاء سره یو دریم قول بفتح الفاء هم نقل کړې دې.بیا هم ترجیح(په دریؤ واړو اقوالو کښې)اول قول ته ورکړې شوې ده،او مشهور هم دغه دې.[7]

د قرون ثلاثه په ختمیدو سره د صحابهٔ کرامو،تابعینو او تبع تابعینو وجود ختم شو: د حدیث د

---

[1] اوګورئ:کشف الباری:۱۲۲۷،۳

[2] اوګورئ:کشف الباری:۱۱۰۲،۳

[3] اوګورئ:کشف الباری:۱۳۹۸،۳

[4] اوګورئ:کشف الباری:۱۸۲،۲

[5] کشف الباری،کتاب الجهاد:۵۸۱،۱-۵۸۰

[6] اوګورئ:عمدة القاری:۲۳۶،۱۶،وفتح الباری:۷،۷

[7] اوګورئ:صحیح مسلم بشرح النووی،باب فضل الصحابة ثم الذین یلونهم........۳۰۰،۱۶

باب سره تعلق واضح دې،د صحابهٔ کرامو فضیلت او امتیازی شان په حدیث کښې په صراحت سره مذکور دې،دې سره سره د تابعینو یعنی د اتباع صحابه او اتباع تابعینو فضیلت هم بیان شوې دې،دا په اصل کښې د دریؤ زمانو او دریؤ طبقو خبره ده،چې د هغې تعبیر په عامه توګه په قرون ثلاثه سره هم کیږی،او په خیر القرون سره هم.کله چې ددې دریؤ زمانو یوخاص فضیلت او اهمیت دې،چې بل چا ته حاصل نهٔ دې.نو بیا په بدیهی توګه ددې دریؤ واړو طبقو پیژندګلو او ددې اول او آخر هم معلومیدل پکار دی.او معلوم دی۔

اوس د صحابی په تعریف کښې د رسول الله ﷺ هغه ارشاد نقل کړې شوې دې،چې نن یعنی د رسول الله ﷺ د وفات نه یو میاشت وړاندې نه د پوره سل کال ورستو پورې به د صحابهٔ کرامو زمانه ختمه شی.او ددې نه ورستو به د هیڅ یو صحابی وجود پاتې نهٔ شی،همدغسې اوشول،د هغوی ﷺ د آخری صحابی حضرت ابو الطفیل عامر بن واثله اللیثی وفات په ۱۰۰ هجرې کښې اوشو،د دویم قول مطابق په ۱۰۷هجرې کښې اوشو.او دریم قول دادې،چې په ۱۱۰هجرې کښې اوشو۔

دا آخری قول زیات راجح ګرځولې شوې دې،او د هغوی ﷺ د ارشاد تقاضا هم دغه ده،چې د هغوی ﷺ وفات چې په ۱۰ هجرې کښې اوشو،ددې نه پوره سل کاله ورستو یعنی هم په ۱۱۰هجرې کښې د آخری صحابی وفات اوشو......د أصحاب حدیثو تقریباً په دې باندې اتفاق دې،چې حضرت ابو الطفیل رضی الله عنه د رسول الله ﷺ آخری صحابی دې۔[1]

د۱۱۰ هجرې نه ورستو د چا د صحابیت دعوٰی مسموع نهٔ ده: علماء فرمائی چې د رسول الله ﷺ د ارشاد:

"فإنّ رأسَ مائةِ سنةٍ منها لايبقٰى ممّن هوعلى ظهرِالأرض أحدٌ"

په بناء باندې د ۱۱۰ هجرې نه ورستو کهٔ چا د صحابیت دعوٰی اوکړه نو هغه به کذّاب وی۔[2] هنه! د حضرت خضر علیه السلام په حقله د محدثینو او صوفیاؤ څهٔ لږ اختلاف دې،او ددې موضوع د صحابیت سره څهٔ تعلق نشته۔[3]

د صحابیت موضوع په څو وجوهو سره یوه ډېر باریکهٔ موضوع ده،او د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم ډلې نیغ په نیغه باندې د الله تعالیٰ د رسول ﷺ نه دین اخذ کړې دې،چې په دې وجه باندې د هغوی ډېر زیات اهمیت دې،تر دې پورې کهٔ په روایاتو کښې په"رجل من الصحابة یا أحد من الصحابة"مبهم الفاظو سره یو صحابی ذکر شی،نو د هغې هم ډېر لوئې اعتبار وی،په دې وجه نبی علیه السلام په مختلفو موقعو کښې په مختلف طریقو سره دا خبره بیان کړې ده،چې د صحابهٔ کرامو د جماعت یوه مقرره او ټاکلې شوې زمانه ده۔

---

[1]) الکنز المتواری:۲،۳۶۲

[2]) الکنز المتواری:۲،۳۶۲

[3]) الکنز المتواری:۲،۳۶۲

په یو روایت کښې د نبی علیه السلام د وفات نه سل کاله ورستو ددې جماعت د ختمیدو خبر ئې ورکړې دې، چرته ئې دا فرمائیلی دی، چې اهل ایمان به جهاد کوی، او د دوی نه به پوښتنه اوکړې شی چې آیا په تاسو کښې داسې یو سړې شته، چې هغه د الله تعالی د رسول ﷺ صحبت موندلې وی، هغوی ته به جواب ملاؤ شی، چې هاؤ شته او بیا به دې جماعت ته فتح ملاؤ شی، بیا به یو وخت راشی، جهاد به وی، او د مجاهدینو نه به دا پوښتنه اوکړې شی، چې په تاسو کښې داسې څوك شته، چې هغهٔ د هغه خلقو صحبت موندلې وی، چا چې د رسول الله ﷺ صحبت موندلې وی (یعنی په تابعینو کښې څوك شته؟)، جواب به ملاؤ شی چې هاؤ: هغوی ته به هم فتح ملاؤ شی، بیا به هم دغه شان د اتباع تابعینو په حقله سوال جواب وی. په دې سره څنګه دا معلومه شوه چې د صحابیت، تابعیت او تبع تابعیت په برکت به فتوحات ملاویږی، دغه شان دا اشاره هم پوهې ته راځی، چې یو وخت به داسې راشی چې څوك صحابی به پاتې نهٔ شی، بیا به یو وخت راشی چې تابعی یعنی صحابهٔ کرام موندونکې به هم پاتې نهٔ شی، بیا به یو وخت راشی، چې اتباع تابعین به هم پاتې نهٔ شی، لهذا په دې ورستو زمانو کښې به د صحابیت دعوی د چا هم د توجه وړ نهٔ شی ګڼړلې.
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی دلته په یوئې بلې قرینې سره هم په ورستو زمانو کښې د صحابهٔ کرامو د نشتوالی پته لګی، او هغه دا چې دلته ئې اوفرمائیل، چې مسلمانان به کفری هیوادونو اړخ ته جهاد د پاره روان وی، اوس خو د ډیرې زمانې داسې خبره ددې اُلټا ده، چې کافران په اسلامی هیوادونو باندې حملې کونکی دی، نو په داسې حال کښې ددې سوال خو موقع هم نهٔ ملاویږی، چې په تاسو کښې صحابه شته یا تابعین شته یا اتباع تابعین شته؟[۱]
د قرون اربعو ذکر: دلته هم او په اکثرو روایاتو کښې صرف د دریؤ قرونو ذکر راغلې دې، د "قرون ثلثه مشهود لها بالخیر" اصطلاح هم مشهوره ده، ولې په بعضې روایاتو کښې د څلورو قرونو ذکر دې، څنګه چې طبرانی او ابن أبی شیبه وغیره ذکر کړی دی، د طبرانی الفاظ دادی:

"خیر الناس قرنی ثم الذین یلونهم ثم الذین یلونهم ثم الذین یلونهم ثم الآخرون أرذل". [۲]
او هم دغه د ابن أبی شیبه الفاظ هم دی:
خو په مصنف ابن أبی شیبه کښې د "ثم الآخرون أرذل" الفاظ نشته. [۳]
شیخ عوامّه د روایت ابن أبی شیبه لاندې فرمائی:

رواه ابن أبی عاصم فی "السنة" (۱۴۷۲) عن المصنف، به. ورواه ابن حبان رقم (۷۲۲۹) والطبرانی رقم (۵۸۵) من طریق المصنف به، ورواه أحمد ۴: ۴۲۶، والترمذی والطبرانی فی الکبیر کلهم، بمثل إسناد المصنف ورواه

---

[۱] فتح الباری: ۷: ۱۸
[۲] اوګورئ: المعجم الکبیر للطبرانی: ۲: ۱۲۸۵
[۳] اوګورئ: مصنف ابن أبی شیبه: ۷: ۳۰۳

الترمذی رقم(٢٣٠٢، ٢٢٢١)،وابن أبی عاصم فی"السنة(١٤٧١)من طريق محمد بن فضيل،عن الأعمش،عن علی بن مدرك عن هلال،ثم نبّه الترمذی إلی أن ذكر علی بن مدرك إنما هم فی رواية محمد بن فضيل فقط وأن غير واحد من الحفاظ لم يذكروا هذه الواسطة،ثم ساق رواية وكيع عن الأعمش،عن هلال،كما هنا،ثم قال وهذا أصح عندی من حديث محمد بن فضيل،وقد صرح الأعمش فی روية وكيع بالسماع من هلال،فانتفت شبهة التدليس عنه،مع أنی قدمت برقم(٢٥٨٢٦)أن عنعنة لا تضر،انظر المصنف لابن أبی شيبة:١٧، ٣٠٣،بتحقيق محمد عوّامه،إدارة القرآن كراتشی\

حافظ ابن حجر عسقلانی فرمائی:"رجاله ثقات،إلا أن جعدة مختلف فی صُحبته"ددې حديث نور رجال خو ثقه دی ولې د جعدة بن هبيرة په صحابيت كښې اختلاف دې،چې هغه صحابی دې يا نه.(١)

يو بل روايت چې په هغې كښې د بعوث ذكر دې،او مسلم هغه په خپل صحيح كښې ذكر كړې دې، ،د هغې الفاظ دادی:

"يأتی علی الناس زمان يُبعث منهم البعث فيقولون: انظروا هل تجدون فيكم أحداً من أصحاب النبی ﷺ؟فيوجد الرّجل فيُفتح لهم به،ثم يبعث البعث الثانی فيقولون:هل فيهم من رأی أصحاب النبی ﷺ؟فيُفتح لهم به،ثم يبعث البعث الثالث فيقال انظروا هل ترون فيهم من رأی من رأی أصحاب النبی ﷺ؟ثم يكون البعث الرابع فيقال انظروا هل ترون فيهم أحداً رأی من رأی أحداً رأی أصحاب النبی ﷺ فيوجد الرجل فيُفتح لهم به".(٢)

دلته په بعث رابع كښې د قرنِ رابع ذكر دې:څكه چې"ترون فيهم أحداً رأی من رأی أحداً رأی أصحاب النبی...."كښې د اول"رأی"نه اتباع تابعين ليدونكی مراد دی.د دويم"رأی"نه تابعين موندونكی او د دريم"رأی"نه صحابهٔ كرام ليدونكی.......

حافظ ابن حجر ددې په حقله فرمائی:

"وهذه الرواية شاذة وأكثر الروايات مقتصر علی الثلاثة".

دا روايت شاذ دې او په اكثرو رواياتو كښې په دريؤ قرونو باندې اكتفاء كړې شوې ده.(٣)

قرون ثلاثه كله ختم شو؟:د آخری صحابی په حقله چې اووئيلې شو،چې هغه تقريباً بالاتفاق حضرت ابو الطفيل دې،د صحابهٔ كرامو رضی الله عنهم د زمانې ختميدو په شان اختتام او انقراض د قرونِ ثلاثه هم ډير اهميت لری،په دې وجه أصحاب الحديث د آخری صحابی په شان د آخری

---

(١) اوګورئ فتح الباری:٧،١٠\

(٢) صحيح مسلم،كتاب فضائل الصحابة،باب فضل الصحابة ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم:رقم الحديث:٦٤١٥\

(٣) اوګورئ فتح الباری:٧،٨\

تبع تابعي ذکر هم فرمائیلې دې،د تبع تابعي شخصي نوم خو نۀ دې خودلې شوې،ولې د هغۀ د زمانې تعین کړې شوې دې،چې په هغې باندې قرونِ ثلاثه او د اتباع تابعینو زمانه ختمه شوې ده۔

حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله فرمائي،چې آخري اتباع تابعین به هغه شمیرلې شي،چې د ۲۲۰ هجرې د حدودو پورې ژوندې پاتې شوې وی،او ددې نه ورستو د چا د تبع تابعیت دعوی به داسې ناقابل قبول وی،لکه څنګه چې سل کاله ورستو یعنی د ۱۱۰ هجرې نه ورستو د صحابیت دعوی غلطه او د اوریدو وړ نۀ ده۔[۱]

د قرون ثلاثه نه ورستو به د فتنو باران وی: د الله تعالی رسول قرون ثلاثه د خیر زمانې ګرځولې دی،او ددې نه ورستو ئې د شر د ښکاره کیدو پیشن ګوئی فرمائیلې ده،نو تاریخ او واقعات بیانوی،چې د ۲۲۰هجرې نه ورستو د فتنو او بدعتونو یو لوئې طوفان راغلې دې،یو اړخ ته فتنه د اعتزال د خپل پوره سامانونو سره ښکاره شوه،معتزلو د اسلام په واضحه عقائدو او په مسلمانانو کښې د اتفاقی حیثیت د کامل احکامو په حقله خبرې شروع کړې،نو بل اړخ ته د خپل ځان نه د جوړې کړې شوې فلسفې مشرانو سر اوچت کړو،د یونان کوروالی او ګمراهي اسلام د شکوکو او شبهاتو ژورو تیرۀ کندو اړخ ته راښکل شروع کړل،او قسم قسم آفتونو او امتحانونو سره علماء اسلام مخامخ شو،او اُمت په داسې چکر کښې پریوتو چې تر ننه پورې پکښې انختې راروان دې،په داسې حال کښې د "ثم یفشوا الکذب" داسې منظر اولیدلې شو،چې وړاندې کله هم نۀ وو لیدلې شوې،یعنی په اقوالو،کښې افعالو کښې،په اعتقاداتو کښې،معاملاتو کښې دروغ،افتراء غلط بیانی ښکاره باره شروع شوه۔[۲]

قرن څۀ ته وائی؟ :د قرن تعریف کړې شوې دې:

"أهل زمانٍ واحدٍ متقاربٍ اشترکوا فی أمر من الأمور المقصودة".[۳]

د یوئې زمانې خلق چې په یو خاص مقصودی امر کښې شرکت لری۔

بعضې حضرات وائی،چې دا هله وی چې هغه خلق د یو خاص نبی یا رئیس په زمانه کښې اوموندلې شی،چې ددې نبی یا رئیس د خاص دین،مذهب یا د خاص عمل په وجه هغوی اوپیژندلې شی،او هغه مذهب یا عمل په هغوی کښې قدر مشترك او د هغوی د پاره جامع وی،حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:

"ویقال:إن ذلك مخصوص بما إذا اجتمعوا فی زمان نبی أو رئیس یجمعهم علی ملة أو مذهب أو عمل".[۴]

---

[۱] اوګوری:فتح الباری:۷/۱۹

[۲] فتح الباری:۹/۱٤

[۳] فتح الباری:۹/۱٤

[۴] فتح الباری:۹/۱۶

همدغه شان د قرن اطلاق په "مدة من الزمان" باندې هم کيږی.[1]
بعضې حضراتو ددې تحديد هم کړې دې، او په تاکلې شوې مودې باندې ئې ددې اطلاق کړې دې، په دې کښې د لسو کالو نه تر يو سل شل کالو پورې اقوال منقول دی.[2]
د عبدالله بن بسر د روايت نه معلوميږی، چې قرن د سلو کالو زمانې ته وائی، همدغه مشهور هم دې، د څلويښتو کالو قول هم منقول دې.[3]
بعضې حضراتو د اوياؤ کالو زمانه قرن ګرځولې دې، "قرن" د أقران نه دې، يا أقران د "قرن" نه دې، او تقريباً په هره زمانه کښې اوسط عمر اويا کاله وی، يعنی په دې عمر کښې أقران او د يو عمر خلق اکثر ختميږی، په دې وجه هم د اوياؤ کالو زمانه قرن دې، ابن الأعرابی هم ددې تصريح کړې ده.[4]
تر کومې پورې چې د قرن النبی تعلق دې، نو کۀ د بعثت نبوی نه ورستو د هغې شمير او اعتبار وی، نو بيا هغه تقريباً د يو سل شل کالو دې، او کۀ د هغې اعتبار د وفات النبی ﷺ نه ورستو وی، نو بيا به سل کالو يا لس کم سل کالو يا درې کم سلو کالو ته قرن وئيلې شی، څکه چې آخری صحابی يا د حضور ﷺ د زمانې آخری سړې حضرت ابو الطفيل دې، او د هغه په تاريخ د وفات کښې اختلاف دې، ولې د بعثت نه ورستو د هغۀ تر وفاته پورې تقريباً يو سل شل کاله جوړيږی، او وفات النبی ﷺ نه تقريباً سل يا لس کم سل يا درې کم سل کاله جوړيږی، او پاتې شو قرن تابعين، نو کۀ د هغې اعتبار د سلو کالو يا د ١٠٠هجرې نه وی، نو بيا هغه اويا يا اتيا کاله جوړيږی، او د اتباع تابعينو د قرن کۀ د ١٧٠ هجرې نه شمير کيږی، نو بيا هغه پنځوس کاله جوړيږی، څکه چې محدثينو د اتباع تابعينو د زمانې د ختميدو وخت ٢٢٠ هجری ښودلې دې.
ددې نه دا هم معلوميږی، چې قرن د مختلف اهل زمانې په اعتبار سره بدليږی، يعنی د بعضې قرن طويل وی او د بعضې مختصر.[5]

په قرون ثلاثه کښې د افضليت مسئله: په حديث کښې د "ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم" د الفاظو نه معلوميږی، چې صحابه د تابعينو نه او تابعين د تبع تابعينو نه افضل دی، خو په دې خبره کښې د بحث کولو ځائې شته، چې آيا دا افضليت من حيث المجموع دې، يا من حيث الافراد، يعنی آيا هر هر صحابی د هر هر تابعی نه او هر تابعی د هر تبع تابعی نه غوره او افضل دې، يا دا چې د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم مجموعی طبقې ته د تابعينو په طبقه باندې او د

---

[1]) فتح الباری: ۹، ۱۶
[2]) فتح الباری: ۹، ۱۶
[3]) فتح الباری: ۹، ۱۶
[4]) فتح الباری: ۹، ۱۶
[5]) فتح الباری: لابن حجر العسقلانی: ۸، ۹ ج ۷، دار السلام

تابعینو مجموعی طبقې ته په تبع تابعینو باندې من حیث الجماعت فضیلت حاصل دې،او په افرادو کښې دا ضروری نۀ دی،بلکه بعضې تابعین هم د بعضې صحابۀ کرامو ﷺ نه افضل کیدې شی.

د جمهورو او د ابن عبد البر اختلاف: د جمهورو رائې دا ده،چې صحابه د تابعینو نه او تابعین د اتباع تابعینو نه من حیث الافراد هم افضل دی،لکه څنګه چې من حیث المجموع افضل دی،او ابن عبدالبر فرمائی،چې افضلیت من حیث المجموع دې،من حیث الافراد ضروری نۀ دی.(۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی زما پوهې ته چې کومه خبره راځی،هغه دا ده،چې کومو حضراتو د نبی کریم ﷺ سره یوځائې په جهاد او قتال کښې برخه اخستې ده،یا ئې د هغوی په زمانه کښې د هغوی ﷺ په حکم باندې جهاد اوکړو،یا ئې د هغوی ﷺ د پاره خپل مال خرچ کړو،په فضیلت او لوړې مرتبې کښې څوك هم د هغوی سره برابر نۀ شی کیدې،هغه چې څوك هم وی او په هر وخت کښې کۀ راشی،او چا ته چې دا فضیلت حاصل نۀ دې،د هغوی په افضلیت کښې د بحث ځائې کیدې شی.

د اول الذکر جماعت(یعنی د نبی علیه السلام په ملګرتیا کښې جهاد کونکو)د افضلیت او د چا هم د هغوی د برابروالی ممکن نه کیدو دلیل دا ارشاد باری تعالی دې:

"لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ ۚ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنفَقُوا مِن بَعْدُ وَقَاتَلُوا ۚ".(۲)

چې دلته تصریح کړې شوې ده،چې چا د فتح مکې نه وړاندې انفاق کړې دې،او جهاد ئې کړې دې،هغه ورستو د انفاق او قتال کونکو نه په درجه کښې لوئې دې.

او د ابن عبد البر رحمه الله استدلال د دې حدیث نه دې:

"مثل أمتی مثل المطر لایدری أوّله خیر أم آخره"(۳)

"زما د امت مثال په شان د باران دې،چې د هغې په حقله دا معلومه نۀ ده چې د دې اول ډیر غوره او مفید دې یا د دې آخر".

طریقه د استدلال دا ده،چې په حدیث کښې د امت د اول د غوره او افضل کیدو یا د امت د آخر د غوره او افضل کیدو په حقله وئیلې شوې دی،چې دا خبره معلومه نۀ ده،په دې وجه کۀ د صحابۀ کرامو ﷺ (چې د امت اول دې)د ورستو د راتلونکو نه د افضل کیدو دعوی اوکړې شی،نو د دې حدیث مخالفت به راشی،ځکه چې په حدیث کښې د افضل والی د نۀ معلومیدو ذکر دې،او مونږ د هغې د تعین او معلومولو دعوی کوؤ.(۴)

---

(۱) التمهید: ۲۰،۲۵۰،۲۵۳\

(۲) سورة الحدید: ۱۰

(۳) التمهید: ۲۰،۲۵٤،مؤسسة القرطبة\

(۴) فتح الباری شرح صحیح البخاری: ۷،۱۹\

د علامه ابن عبد البر د مستدل "مَثَل أمتى مثلَ المطر" په حقله حافظ ابن حجر فرمائى: "حديث حسن له طرق قد يرتقى بها إلى الصحة". (۱)

دا د حسن درجې حديث دې، او په بعضې سندونو باندې د صحيح درجې ته رسى، او علامه نووى رحمه الله په خپله فتاوىٰ كښې په روايت د انس رضى الله عنه سره مسند أبى يعلىٰ ته نسبت كړې دې (۲) او فرمائيلې ئې دى چې ددې اسناد ضعيف دې. (۳)

او ترمذى هم د انس رضى الله عنه په روايت سره دا په ډير قوى سند سره روايت كړې دې. (۴)

حافظ صاحب په دې وجه باندې د نووى په خبره باندې د تعجب اظهار كړې دې، او دا ئې غريب گرځولې دې. (۵)

ابن حبان هم په خپل صحيح كښې په روايت د عمار ذكر كولو سره دا صحيح گرځولې دې. (۶)

د علامه نووى توجيه: علامه نووى رحمه الله د صحيح كيدو په صورت كښې ددې دا توجيه كړې ده، چې دا روايت د هغه خلقو متعلق دې، چې د حضرت عيسىٰ عليه السلام زمانه به مومى، او د هغې زمانې لوئې خير و بركت به اوينى، هغوى چې كله د اسلام د اوچتوالى او د كفر د ښكته والى په خپلو سترگو مشاهده اوكړى، نو هغوى ته به دا اشتباه اوشى، چې آيا د عهد اول خلق افضل وو، چې د هغوى په لاسونو اسلام ته عزت او مرتبه ملاؤ شوه، او د اسلام دَ لوړ شان هغوى په غړيدلو ستوگو مشاهده كوله، يا اوس ددې عهد اخير خلق ډير افضل او خوش قسمته دى، چې د اسلام د دويم ځلى راژوندې كيدلو مظاهرَه په خپلو سترگو وينى.

علامه نووى فرمائى، چې د هغوى دا اشتباه خو د رسول الله ﷺ په دې ارشاد "خير القرون قرنى" سره ختميږى. (۷)

د ابن عبد البر دلائل: د ابن عبد البر د رائې په نورو گڼ شمير رواياتو سره هم تائيد كيږى، مثلاً ابن أبى شيبه د عبد الرحمن بن جبير بن نفير تابعى نه په سند حسن سره روايت كوى، چې رسول الله ﷺ اوفرمائيل:

"ليدركنّ المسيح أقواماً انهم لمثلكم أو خير -ثلثا- ولن يخزى الله أمة أنا أولها والمسيح اخرها". (۸)

"د حضرت ميسح عليه السلام په زمانه كښې به څهٔ خلق وى چې ستاسو په شان يا ستاسونه به غوره

---

(۱) فتح البارى: ۱۹،۷

(۲) مسند أبى يعلى، حديث: ۳۷۱۷، دار المامون، دمشق

(۳) فتح البارى: ۱۹،۶

(۴) اوگورئ جامع الترمذى، أبواب الامثال، باب مثل أمتى مثل المطر، حديث: ۲۸۶۹

(۵) فتح البارى: ۱۹،۷

(۶) صحيح ابن حبان، باب فضل الامة: ۲۰۹،۱۶، مؤسسة الرسالة بيروت

(۷) فتح البارى: ۱۹،۷

(۸) المصنف لابن أبى شيبة: ۱۰، حديث: ۲۹۶۹۰

وی، هغوی ﷺ درې واړې دا جمله ارشاد اوفرمائیله،او بیا ئې اوفرمائیل چې الله تعالی به هغه امت هیڅ کله هم نۀ رسوا کوی،چې دهغې اول زۀ یم اودهغې آخر حضرت مسیح علیه السلام دې" ابو داؤد او ترمذی هم د ابو ثعلبه یو مرفوع روایت نقل کړې دې،چې د هغې الفاظ دادی:

"تاتی أیام للعامل فیهن أجر خمسین".(١)

یعنې:"یو وخت به راشی چې په هغې کښې عمل کونکی ته به د پنځوسو اجر ملاویږی".

د هغوی ﷺ نه پوښتنه اوکړې شوه،منهم أو منا یا رسول الله؟ د هغه آخرې زمانې عمل کونکی ته به زمونږ(د صحابو)د پنځوسو برابر ثواب ملاویږی،یا پخپله په هغوی کښې د پنځوسو(کسانو)برابر؟

هغوی ﷺ اوفرمائیل"بل منکم"نه ! بلکه ستاسو د پنځوسو برابر ثواب به هغوی ته ملاویږی

دا حدیث د هغه روایت"مثل أمتی مثل المطر"د پاره شاهد دې.

ابن عبد البر رحمه الله د حضرت عمر رضی الله عنه د یو مرفوع روایت نه هم استدلال کړې دې،چې د هغې الفاظ دا دی:

"أفضل الخلائق إیمانا قوم فی أصلاب الرجال یؤمنون بی ولم یرونی".(٢)

په اعتبار د ایمان سره په مخلوقاتو کښې د ټولو نه غوره خلق هغه دی،چې د سړو په ملاګانو کښې دی،هغوی زما د لیدو نه بغیر په ما ایمان راؤړلې دې،یعنی اوس هغوی موجود نۀ دی، بلکه په راروانه زمانه کښې به د سړو د ملاګانو نه د ښځو خیټو ته د نطفې په شکل کښې منتقل کیږی،اوبیا هلته دپالنې نه ورستوبه دهغوی ولادت کیږی،کله چې هغوی دنیا ته راشی،نو زۀ(د الله تعالی رسول)به موجود نۀ یم،نو بیا هم هغوی به په ما باندې بغیر د لیدو نه ایمان راوړی،او په مقام او مرتبه کښې به هغوی د ټولو مخلوقاتو نه غوره اوګرځی.

هنه ! ددې روایت اسناد ضعیف ګرځولې شوې دې،چې ددې په وجه باندې دا د استدلال قابل نۀ دې.(٣)

یو بل روایت دې،چې هغه احمد ،دارمی او طبرانی از حدیث أبی جمعه روایت کړې دې،هغه وائی چې ابوعبیده اووئیل:

"یا رسول الله! أحد خیر منا؟أسلمنا معك،وجاهدنا معك"(٤)

---

(١) سنن الترمذی،المائدة،حدیث:٣٠٥٨،دار إحیاء التراث العربی بیروت،وسنن ابن ماجه، حدیث:٤٩١٤، دار الفکر بیروت\

(٢) التمهید لابن عبدالبر:٢٠،٢٤٨،مؤسسة القرطبة\

(٣) فتح الباری:٩،٦\

(٤) سنن الدارمی،باب فی فضل آخر هذه الامة:٨،٤٦٥،حدیث:٢٨٠٠،ومسند أحمد حدیث أبی جمعه،حدیث:١١٧٣٣٩\

"ائي د الله تعالى رسوله ! آيا زمونږ نه څوك غوره كيدې شى،مونږ تاسو سره اسلام قبول كړو،او ستاسو په ملګرتيا كښې مونږ جهاد اوكړو".

نو هغوى ﷺ اوفرمائيل: "قوم يكونون من بعدكم يؤمنون بي ولم يروني".[1]

"هاؤ،څۀ خلق به وى،چې ستاسو نه ورستو به راځى،هغوى به په ما ايمان راؤړى،او هغوى به زۀ ليدلې نۀ يم".

ددې سند حسن دې او حاكم ددې تصحيح كړې ده.

ابن عبد البر د خپلې رائې په تائيد كښې دا دليل هم وړاندې كوى،چې د قرن اول د خيرالقرون كيدو سبب دادې،چې هغه د كفارو د كثرت په بناء باندې غرباء او ناآشنا وۀ،او د كفارو او مشركينو نه هغوى ته ډير سخت تكليفونه او مصيبتونه رسيدل،او ډير مشكل حالاتو كښې هغوى د خپل دين سره تعلق جوړ ساتلې وو،او همدغسې به د آخرې زمانې مسلمانان هم وى،چې هر اړخ ته به د فتنو او امتحانونو بازار ګرم وى،او په دين اسلام باندې به قائم پاتې كيدل مشكل هم وى،او د غربت او ناآشنا والى سبب به هم وى،بيا هم په دې باندې قائم پاتې كيدونكى ښكاره خبره ده،د عهد اول د مسلمانانو په شان افضل او غوره كيدل پكار دى،او غوره به وى هم.[2]

ددې يو بل شاهد د حضرت ابوهريره رضي الله عنه هغه مرفوع روايت هم دې،چې هغه مسلم روايت كړې دې،د هغې الفاظ دادى:

"بدء الإسلام غريباً وسيعود غريباً كما بدء،فطوبى للغرباء".[3]

اسلام د ناآشنا والى په حالت كښې شروع شوې دې،او په دويم ځلى به د ناآشناوالى اړخ ته واپس شى،نو د ناآشنا خلقو د پاره زيرې دې.

د ابن عبد البر د رائې جائزه: د ابن عبد البر ددې كلام مخ نيوې كړې شوې دې[4] او دا وئيلو سره هغه غلط ګرځولې شوې دې،چې ددې قول نه دا لازم راځى چې د صحابۀ كرامو رضي الله عنهم نه ورستو يو داسې كس راتلې شى،چې د بعضې صحابۀ كرامو نه افضل وى،او امام قرطبى هم ددې تصريح كړې ده.[5]

خو حافظ ابن حجر رحمه الله وائى،چې د ابن عبدالبر خبره على الاطلاق د ټولو صحابۀ كرامو په حقله نۀ ده،چې په ورستنې زمانه كښې د هر صحابى نه افضل سړې راتلې شى،ځكه چې د

---

[1]) سنن الدارمي،باب في فضل آخر هذه الأمة:٤٦٥،حديث:٢٨٠٠،ومسند أحمد حديث أبي جمعة،حديث:١١٧٤٣٩

[2]) التمهيد:١٢٥٤،٢٤٨،٢٠

[3]) اوګورئ:صحيح مسلم،كتاب الإيمان،باب بيان أن الإسلام بدء غريباً وسيعود غريباً،حديث١٣٧٢،٢٣٢

[4]) التمهيد:١٢٥٤،٢٤٨،٢٠

[5]) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم،فضائل الأنصار،ومن باب قوله ﷺ "أنا أمنة لأصحابي":١٤٢،٢١

اهل بدرو پخپله هغه استثناء کړې ده،او د اهل حديبيې ئې هم استثناء کړې ده.[1]
هآؤ؛دومره خبره خامخا ده،چې د جمهورو له مخې د صحابيت د فضيلت هيڅ بدله نشي کيدې،په دې وجه په ورستنو زمانو کښې چې څومره هم افضل کس راشي.هغه د صحابهٔ کرامو ﷺ نه افضل څۀ چې د هغوی برابر هم نۀ شي کيدې،او صرف يو د صحبت شرف د صحابهٔ کرامو ﷺ يو داسې ځانګړې خصوصيت دې.چې ددې په وجه هغوی د ټولو غير صحابؤ نه افضل دی،او پاتې شو د ابن عبدالبر اهل بدر او اهل حديبيه د تفاضل د قضيې نه مستثنٰی کول،يا بيا چا ته چې د اسلام او مسلمانانو د کمزورې په وخت کښې د رسول الله ﷺ د دفاع موقع ملاؤ شوه،يا په هجرت او نصرت کښې چا ته اوليت حاصل شو.د شريعت ضبط وتحمل او د تبليغ چې چا سعادت حاصل کړو.يقيناً د هغوی هم بيا څوك مقابل او برابر نشته،ځکه چې د هغوی په صفتونو او خصلتونو کښې به وړاندينې ته د ورستنی اجر هم ملاويږی،او خپل خو به ورته هم ملاويږی.ولې دا افضل والې خو په صحابؤ کښې په خپل مينځ کښې هم کيدې شی،او په دې باندې خو د ټولو اتفاق هم دې،لکه څنګه چې د"لا يستوي منكم من أنفق من قبل الفتح وقاتل" تقاضا ده.او د شرف صحبت د برابر والی ممکن نۀ کيدل دويمه خبره او ددې نه علاوه ده،چې په هغې کښې ابن عبدالبر د جمهورو په مقابله کښې خپل تفرد لری.

د اختلاف ثمره: ددې اختلاف ثمره به د هغه سړی په حقله ظاهريږی،چا ته چې صرف د الله تعالی درسول ﷺ ملاقات حاصل شوې وی،او دا نورمناقب او فضائل هغۀ ته حاصل نۀ شو.
ښکاره خبره داده،دا سړې به د جمهورو له مخې د ورستو راتلونکو ټولو بزرګانو علماؤ صلحاؤ نه د صحبت د شرف د وجهې افضل وی،او د ابن عبدالبر له مخې په ورستنو علماؤ صلحاؤ کښې ددې سړی نه افضل خلق کيدې شی.
بعضې حضراتو د تطبيق لار خپله کړې ده،او وې فرمائيل،چې د صحبت په شرف کښې خو ددۀ څوك هم برابر نشی کيدې،او دا امتياز او پورته والې به دۀ ته حاصل وی.ولې په نورو مناقبو کښې ددۀ نه افضل هم کيدې شی،بيا هم دا صحيح ده چې د صحبت په شرف کښې خو برابری ممکن نۀ ده.
هآؤ؛دا وئيلې کيدې شی،چې د څو فضيلتونو شرف په نورو اعمالو سره هم حاصليدې شی،لکه د شهادت د فضيلت اجر، د حج دفضيلت اجر،د جهاد د فضيلت اجر وغيره،او د صحابيت شرف په هيڅ يو عمل سره نشی حاصليدې، ورستنو زمانو کښې هيڅ څيز ددې متبادل پاتې نۀ شو ،حافظ صاحب فرمائی:

"ومحصل النزاع يتمحض في من لم يحصل له إلا مجرد المشاهدة كما تقدم".[2]

د جمهورو له اړخ نه د ابن عبد البر د دلائلو جوابونه: پاتې شو د ابن عبدالبر د مختلفو احاديثو

[1]) فتح الباري:۷،۹۹
[2]) فتح الباري:۹،۸

نه استدلال لکه "للعامل منهم أجر خمسين منكم" وغيره......نو د هغې جواب دادې، چې د اجر په کثرت سره کثرت د فضيلت خو نۀ ثابتيږی، او کۀ ثابت هم شی نو زيات نه زيات په دې عمل کښې به افضليت ثابت شی، او په يو خاص عمل کښې افضليت، د افضليت مطلقه مستلزم نۀ دې، خصوصاً د صحبت شرف خو يو داسې څيز دې، چې د هغې مثل او بدل نشته، په دې وجه ددې فضيلت په موجودګې کښې کۀ چا ته څومره هم اجرونه او فضيلتونه حاصل وی، هغه ددې شرف(صحبت موندلو) نه افضل نۀ شی کيدې.

پاتې شو روايت د أبی جمعه نو د هغې په الفاظو باندې د راويانو اتفاق نشته، په بعضې رواياتو کښې په دې کښې د خيريت ذکر دې، څنګه چې پورته تير شوې دی، او په بعضې کښې دا الفاظ دی:

"قلنا يا رسول الله! هل من قوم أعظم منا أجرا"

مونږ اووئيل: ائې د الله تعالی رسوله ! آيا زمونږ نه په اجر کښې لوئې خلق هم شته؟ او دا ثانی الذکر روايت د اول روايت نه ډير قوی السند دې، نو په دې سره هم د غير صحابی په صحابی باندې افضليت مطلقه نۀ ثابتيږی، زيات نه زيات په اجر کښې زياتيدل ثابتيږی۔(١)

په خير او شر دواړو کښې د غالب او اکثر اعتبار دې: په يو روايت کښې د "ثم يفشو الكذب" د الفاظو نه معلوميږی، قرون ثلاثه چې خير القرون او ګرځولې شو، او ددې نه ورستو د داسې خلقو د راتلو پيشن ګوئی اوکړې شوه، چې بغير د مطالبې نه به ګواهی ګوی، خيانت به ګوی وغيره وغيره، ددې دا مطلب نۀ دې، چې په قرون ثلاثه خصوصاً د تابعينو او د تبع تابعينو په زمانه کښې به دا خرابې بالکل نۀ وی، بلکه مراد دادې، چې په دې درې واړو زمانو کښې به خير غالب وی، اکثريت به د ښو خلقو وی، او د صحابۀ کرامو رضی الله عنهم د زمانې نه ورستو په دوؤ زمانو کښې به کم خلق داسې وی چې په دې خامو به ګنده شوې وی، او د صحابۀ کرامو رضی الله عنهم په زمانه کښې ددې خرابو صفتونو خاوندان خلق به بالکل نۀ وی، او د قرون ثلاثه نه په ورستو زمانو کښې به داسې خلق ډير وی۔

د "يفشو" معنی ده، چې د دروغو او خيانت وغيره رواج به عام(او خور)وی۔(٢)

دويم روايت: [٣۴۵٠](٣) حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا النَّضْرُ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي جَمْرَةَ سَمِعْتُ زَهْدَمَ بْنَ مُضَرِّبٍ سَمِعْتُ عِمْرَانَ بْنَ حُصَيْنٍ - رضى الله عنهما - يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « خَيْرُ أُمَّتِي قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ » . قَالَ عِمْرَانُ فَلاَ أَدْرِي أَذَكَرَ بَعْدَ قَرْنِهِ قَرْنَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا « ثُمَّ إِنَّ بَعْدَكُمْ قَوْمًا يَشْهَدُونَ وَلاَ يُسْتَشْهَدُونَ، وَيَخُونُونَ

(١) فتح البارى شرح صحيح البخارى لابن حجر العسقلانى:٧.١٠،دارالسلام١

(٢) فتح البارى:١١٠.٧

(٣) الحديث مر تخريجه فى كتاب الشهادات،باب "لا يشهد على شهادة جور إذا أشهد"،رقم:٢۶۵١......١

وَلَايُؤْتَمَنُونَ، وَيَنْذُرُونَ وَلَايَفُونَ، وَيَظْهَرُ فِيهِمُ السِّمَنُ [ر: ٢٥٠٨]

رجال الحديث

اسحاق: دا د فقهې او حديثو معروف امام اسحاق بن راهويه دې، دده احوال په "كتاب العلم، باب فضل من علم وعلّم" لاندې تير شوى دى.[1]

ابن السكن او ابو نعيم وائى چې د اسحاق نه اسحاق بن راهويه مراد دې،[2] او كرمانى فرمائى چې دا خو يا اسحاق بن إبراهيم دې، او يا اسحاق بن منصور.[3]

النَّضرُ: دا نضر بن شميل دې، دده احوال په كتاب الوضوء، "باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين......" كښې تير شوى دى.

شُعْبَةُ: دا امير المؤمنين فى الحديث شعبة بن الحجاج دې، دده احوال په "كتاب الإيمان" كښې تير شوى دى.[4]

أَبِى جَمْرَةَ: دا ابو جمرة نضر بن عمران الضُبعى البصرى دې، دده احوال په كتاب الإيمان، "باب فضل من استبرأ لدينه" كښې تير شوې دى.[5]

زَهْدَمَ بْنَ مَضرِبٍ: دا زهدم بن مضرب الجَرمى دې، دده احوال د كتاب الشهادات، "باب: لا يشهد على شهادة جور......" لاندې تير شوې دى.

عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ: دا د رسول الله ﷺ صحابى حضرت عمران بن حصين رضي الله عنه دې، دده احوال د كتاب التيمم، "باب: الصعيد الطيب وضوء المسلم....." لاندې تير شوې دې.

دريم روايت [٣٤٥١][6] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنه - أَنَّ النَّبِىَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِى، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ يَجِىءُ قَوْمٌ تَسْبِقُ شَهَادَةُ أَحَدِهِمْ يَمِينَهُ وَيَمِينُهُ شَهَادَتَهُ». قَالَ إِبْرَاهِيمُ وَكَانُوا يَضْرِبُونَا عَلَى الشَّهَادَةِ وَالْعَهْدِ وَنَحْنُ صِغَارٌ [ر: ٢٥٠٩]

---

[1] كشف البارى: ٣/٤٢٨
[2] عمدة القارى: ١٦/٢٣٦، وفتح البارى: ٩/٦
[3] شرح الكرمانى: ١٤/١٩٩
[4] كشف البارى: ١/٦٧٨
[5] كشف البارى: ٢/٧٠١
[6] الحديث سبق تخريجه فى كتاب الشهادات، باب لا يشهد على شهادة جور إذا أشهد، رقم: ٢٦٥٢......

رجال الحدیث

مَحَمَدُ بْنُ کَثِیرٍ:دا محمد بن کثیر عبدی بصری دې،ددهٔ احوال د کتاب العلم، "باب الغضب فی الموعظة والتعلیم" لاندې تیر شوې دی.([1])

سُفْیَانُ:دا سفیان بن عیینه دې،ددهٔ احوال د کتاب العلم، "باب قول المحدّث حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا" لاندې تیر شوې دی.([2])

مَنْصُوْرٍ:دا منصور بن المعتمر دې،ددهٔ احوال د کتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم أیاما معلومة" لاندې تیر شوې دی.([3])

ابراهیم:دا د کوفی مشهور تابعی إبراهیم النخعی دې،ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، "باب ظلم دون ظلم" لاندې تیر شوې دی.([4])

عُبَیْدَةَ:دا عبیدة بن عمرو السلمانی الأعور دې،ددهٔ احوال د "کتاب الوضوء، باب الماء الذی یغسل به شعرالإنسان" لاندې تیر شوې دی.

عَبْدُ اللہ:دا عبد الله بن مسعود رضی الله عنه دې،د رسول الله ﷺ مشهور صحابی دې.
دا دواړه روایتونه په کتاب الشهادات کښې تیر شوې دی.
او هم هغه ددې د تشریح مقام دې.
د حدیثونو د ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې.([5])

۲:-باب: مَنَاقِبِ الْمُهَاجِرِیْنَ وَفَضْلِهِمْ

مِنْهُمْ أَبُوبَکْرٍ عَبْدُاللّٰهِ بْنُ أَبِی قُحَافَةَ التَّیْمِی -رضی الله عنه-

مهاجرین او انصار څوک دی؟:د ابوذر رضی الله عنه په روایت کښې لفظ د "باب" نشته،ځکه د هغې د مخې به "مناقب" مرفوع وی،او په نورو نسخو کښې د "باب" لفظ راغلې دې،چې د هغې په وجه به مناقب مجرور وی،او لفظ د "فضلهم" د باب نه موجود کیدو په صورت کښې مرفوع (یعنی په مناقب)باندې به عطف وی،او د "باب" موجود کیدو په صورت کښې به په مجرور باندې عطف وی.([6])

---

[1]) کشف الباری:۳،۵۳۶\

[2]) کشف الباری:۳،۱۰۲\

[3]) کشف الباری:۳،۲۷۰\

[4]) کشف الباری:۲،۲۵۳\

[5]) عمدة القاری:۱۶،۲۳۸\

[6]) إرشاد الساری:۸،۱٤۲\

"مناقب د منقبة" جمع ده، چې د مثلبة د جمعې د مثالب ضد دې.[1]
د مهاجرينو نه مراد هغه حضرات دى، چې هغوى د مكې معظمې نه د الله تعالى په حكم باندې د الله تعالى د رضا د پاره هجرت فرمائيلې دې، دويم قول دا دې چې كوم انصار نۀ دى هغوى مهاجرين دى، همدغه شان كوموخلقو چې د فتح مكې په موقع باندې اسلام قبول كړو، هغوى هم په مهاجرينو كښې شامل دى. او د انصارو نه مراد أوس او خزرج او د هغوى حلفاء (يعنى حليفان) دى، او همدغه شان د هغوى موالى (غلامان).[2]

د سيدنا ابو بكر رضي الله عنه نوم نسب او مقام او مرتبه:

قوله: منهم أبو بكر عبدالله بن أبي قحافة: د ابوبكر رضي الله عنه تعلق د مهاجرينو سره دې، بلكه هغه د هغوى سردار او په هغوى كښې د ټولو نه افضل دې، ابوبكر د هغوى كنيت دې، او امام بخارى د هغه نوم په يقين سره عبدالله اوخودلو، دغه مشهور قول دې، او دويم قول دا دې، چې د اسلام نه وړاندې د دۀ نوم عبد الكعبه وو، او دۀ ته به عتيق هم وئيلې كيدو، د دۀ د والدې دا قول منقول دې، "يا رب عبد الكعبه: استمع يا ربّه: فهو بصخر أشبه"[3]
اې د عبدالكعبه ربه! د هغه په وسيلې سره واوړې اې ربه! چې هغه د صخر سره د ټولو نه زيات مشابهت لرى.
صخر د حضرت ابوبكر رضي الله عنه د مور د پلار يعنى د دۀ د نيكۀ نوم دې، د هغۀ (د مور) نوم او سلسلۀ نسب دا سې دې: سلمى بنت صخر بن مالك بن عامر بن عمرو بن كعب بن سعد بن تيم بن مرة بن كعب بن لوئ بن غالب او د هغې كنيت "أم الخير" دې.[4]
د هغۀ د پلار نوم عثمان بن عامر بن عمرو بن كعب إلى آخره...... دې، دواړه په مره بن كعب كښې د رسول الله ﷺ سره ملاويږى، د هغۀ مور او پلار اسلام قبول كړې وو، او دا د دۀ (يعنى د ابوبكر) د خصوصياتو او ځانګړې شان نه دى، چې هغوى د مور پلار او ټولو بچو سره اسلام قبول كړې وو، او په هغوى كښې څوك هم غير مسلم نۀ دې پاتې شوې، د عبد الكعبه نوم په شان د هغې د مور نه د دۀ په عتيق نوم سره مسمى كول هم منقول دى، د رواياتو مطابق هغې به دې اوچتولو او دا به ئې وئيل:
"عتيق، عتيق: ذو المنظر الأنيق: رشفت منه ريق: كالزرنب العتيق."[5]

---

[1] إرشاد السارى:۱۱٤۲،۸
[2] فتح البارى:۱۲،۷، عمدة القارى:۲۳۸،۱۶، إرشاد السارى:۱۱٤۲،۸
[3] عمدة القارى:۲۳۸،۱۶
[4] كتاب السنة لابن أبى عاصم، ص:۱۳
[5] د رَشَفَ الماءَ، ونحوه معنى ده، اوبۀ وغيره د شونډو نه رابنكل، چسكې اخستل، ضرب المثل دې، "الجرع أروى والرشف أنفع" په ګوټ كولو سره سړې مړيږى او چسكې ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه...

عتيق څۀ عتيق دې،ډير ښکلې ،هغه چې د هغې لاړې چسکۀ کړې شوې،لکه څنګه چې زعفران زاړۀ شی۔(١)

په"عتيق"نوم سره د نوميدلو وجه: د ابوطلحه نه پوښتنه اوکړې شوه چې د حضرت ابوبکر رضي الله عنه په عتيق نوم سره د نوميدلو وجه څۀ ده،نو هغۀ اوفرمائيل چې په اصل کښې د دۀ د مور بچې به نۀ پائيدل،کله چې د هغې دا بچې(ابوبکر)پيدا شو،نو هغوی دې د بيت الله مخې ته راوستلو او وې وئيل:

"اللهم إن هذا عتيقك من الموت فهبه لي."

اې الله!دا د مرګ نه آزاد کړې شوې ستا بنده دې،نو دې ما ته راکړې،(او زما نه ئې مۀ اخلې)نو داسې د دۀ نوم عتيق اوګرځيدو،(٢) يو بل قول دادې،چې:

"سمى بالعتيق لأنه عتيق من النار."

د دۀ عتيق نوم ځکه اوګرځيدو چې هغه"عتيق من النار"دې،يعنی د جهنم نه آزادی او خلاصې موندونکې دې،او ددې زيرې رسول الله ﷺ ورکړو ،څنګه چې په حديث د عائشې رضي الله عنها کښې دی۔(٣)

په"عتيق"نوم سره د نوميدلو وجه دا هم بيان کړې شوې ده،چې عتيق هغه کس ته وئيلې شی،چې د هغۀ په نسب کښې څۀ داسې خبره نۀ وی چې د هغې په وجه هغه عيبژن (مَعيب) اوګنړلې شی،نو د عتيق په نوم سره دې نومولې شوې دې،ځکه چې دې په دې معيار بأندې پوره دې،يعنی ډير عالی نسب ئې دې،همدغه شان عتيق د قديم او سابق په معنٰی باندې هم استعماليږی،او هغه خو قديم الإسلام دې،او د ټولو نه وړاندې اسلام قبلونکې دې،او سابق الخير دې،په دې وجه هم دۀ ته عتيق وئيلې شوې دې،همدغه شان د عتيق معنٰی ده حسين،نو هغه د خپل حسن به وجه هم ددې لقب مستحق ګرځيدلې دې (٤)

"صديق"لقب او ددې وجه: د حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه لقب"صديق"وو ،هغه په دې لقب سره په دې وجه ملقب شوې وو ،چې هغۀ د رسول الله ﷺ د رسالت او نبوت تصديق د ټولو نه وړاندې کړې وو ،او په هره هغه موقع باندې ئې کړې وو ، کله چې هغوی ﷺ ته ددې ضرورت راغې،د معراج په شپه هغوی ﷺ باندې د پورتنی عالَم سير اوکړې شو ،او هغوی چې کوم عجائب او غرائب اوليدل هغه په ظاهره د يقين وړ نۀ وو،او همدغه وجه وه،چې د مکې

بقيه حاشيه د تيرمخ] اخستلو سره صرف لوند ؤالې حاصليږی،د"ريق رَشُوف معنٰی ده خوشبوداري لاړې - (القاموس الوحيد، مادة: رشف،ص:٦٢٨)\

(١) عمدة القارى:٢٣٩،٢٣٨،١١٦\

(٢) عمدة القارى:٢٣٩،١٦،وإرشاد السارى:٤٢٨،١١\

(٣) جامع الترمذى،كتاب المناقب،باب تسميته عتيقاً،رقم الحديث:٣٦٧٩\

(٤) إرشاد السارى:٤٢٨،١١\

ظاهر لیدونکو پہ دې وجه رسول الله ﷺ ته پیغورونه ورکول او خندا ئې ورپورې کوله،او په منډه منډه حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته راغلل،او وې وئیل،اووایه ! آیا اوس به هم ته د خپل ملګرې تصدیق کوې؟ لکه چې هغوی ته یقین وؤ چې کۀ وی او کۀ نۀ وی،اوس خو به ابوبکر د محمد(ﷺ)نه د بیزارې اعلان خامخا اوکړی،ولې صدیق واقعی صدیق وو،هغه اوفرمائیل،کۀ محمد دا هر څۀ فرمائیلی وی،نو بیا یقیناً دا صحیح دی،زۀ د رسول الله ﷺ تائید او تصدیق کوم۔

د ابن سعد په روایت کښې دا الفاظ راغلی دی،چې هغوی ﷺ جبرائیل ته اووئیل،

"إن قومي لا يصدقونني".

زما قوم به زما تصدیق اونۀ کړی،او ما به دروغژن ګڼړی،جبرائیل اووئیل،

"يصدقك أبوبكر وهو الصديق".

ستا تصدیق به ابوبکر کوی او هغه رینښتونې دې۔[1]طبرانی د حضرت علی رضی الله عنه نه روایت کړې دې، "إنه كان يحلف أن الله أنزل اسم أبي بكر من السماء، الصديق".[2]

یعنی هغه په الله تعالی قسم کولو سره فرمائی چې د ابوبکر نوم الله تعالی د آسمانونو نه "صدیق" نازل کړې دې۔

ددې نه علاوه هم د هغۀ ډیر القاب مذکور دی،لکه"أواه"، "ذوالخلال"، "أمیر الشاکرین"، "خلیفة رسول الله" وغیره۔[3]

د رسول الله ﷺ بلا فصل خلیفه: حضرت ابوبکر رضی الله عنه،د الله تعالی د رسول خلیفه وو،بلا فصل،دوه نیم کاله پورې یا دوه کاله او لس ورځې کم څلور میاشتې،یا پنځه ورځې کم درې میاشتې،یا درې میاشتې اوؤه ورځې،یا درې میاشتې دولس ورځې،یا درې میاشتې شل ورځې،د دوؤ کالو نه ورستو د میاشتو او ورځو متعلق اقوال مختلف دی،په هر حال کښې د هغۀ عمر چې د رسول الله ﷺ عمر ته اورسیدو،نو وفات شو،او دغه شان د هغۀ خلافت ختم شو۔[4]

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ) وَقَالَ (إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ) إِلَى قَوْلِهِ (إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا). قَالَتْ عَائِشَةُ وَأَبُو سَعِيدٍ وَابْنُ عَبَّاسٍ - رضي الله عنهم - وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِي الْغَارِ.

---

[1] عمدة القاری:۱۶،۲۳۹\۱
[2] المعجم الکبیر للطبرانی:۱،۵۵\۱
[3] عمدة القاری:۱۶،۲۳۹\۱
[4] عمدة القاری:۱۶،۲۳۹\۱

قولِ الله ..... په ما قبل باندې د عطف په بناء مجرور دې،یعنی "مناقب المهاجرین" چې د لفظ باب د پاره د مضاف الیه کیدو په وجه مجرور دې،دا(قول الله)په هغې باندې عطفَ کیږی،او په دې وجه دا هم مجرور دې،او د ابوذر د قول مطابق "مناقب المهاجرین" د مبتداء مقدرې "هذه" د پاره د خبر کېدو په وجه مرفوع دې،او د قول الله په دې مرفوع باندې عطف کیږی،نو دا هم مرفوع دې.(۱)

د الله تعالی رسول فقیر نهٔ وو: لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ....... زمخشری فرمائی،دا په وړاندینی آیت کښې د "لذی القربیٰ" او د هغې د معطوفاتو نه بدل دې،او د "فلله وللرسوله" سره د دې څهٔ علاقه د بدلیت نشته،ځکه چې د الله تعالی رسول فقیر نهٔ وو،او هغوی ﷺ ته د فقر نسبت کول د هغوی توهین دې.(۲)

نو هغوی ﷺ په فقراء مهاجرینو کښې داخل نهٔ دې،اګر چې مهاجر هغوی ﷺ هم وو،بلکه هم هغوی اصلی او حقیقی مهاجر وؤ،او نورو د هغوی په اتباع کښې او د هغوی په حکم سره هجرت اوکړو.

ولې هغوی ﷺ فقیر نهٔ وؤ،ځکه چې فقر فی الجمله مذموم دې،ځکه خو د الله تعالی ارشاد دې: "اَلشَّیْطٰنُ یَعِدُکُمُ الْفَقْرَ"(۳)

شیطان تاسو سره د فقر وعده کوی،دا د فقر د مذموم کیدو دلیل دې.

د فقر او غنیٰ قسمونه: علامه قسطلانی فرمائی،فقر څلور څیزونه دی:

①:-په آخرت کښې د "حسنات" یعنی د نیکو فقر او د هغې نه خالی کیدل.

②:- فقر قناعت په دنیا کښې.

③:-د مالدارې او د ګټې فقر یعنی د مال نشتوالې او د هغې نه محرومی.

④:-د قناعت او مال دواړو نه محرومی.

همدغه شان بیا د غنیٰ هم دغه قسمونه دی. اوس کوم سړی سره چې نهٔ خو مال شته،او نهٔ هغهٔ ته د قناعت دولت ورکړې شوې دې،نو هغه خو فقیر مطلق دې،چې مذموم دې،او چا ته چې مال خو حاصل دې خو قناعت نشته،هغه مجازاً غنی او مالدار دې،ولې په حقیقت کښې هغه فقیر دې،او چا ته چې مال خو حاصل نهٔ دې،ولې د قناعت بادشاه دې،هغه ته فقیر هم وئیلې کیدې شی او غنی هم،فقیر خو د مال نه د محرومې په سبب او غنی په دې وجه چې "الغنٰی غنی النفس".(۴)

---

۱) عمدة القاری:۱۶،۲۳۹\۱

۲) عمدة القاری:۱۶،۲۳۹،وإرشاد الساری:۸،۱۴۲\۱،وتفسیر کشاف:۴،۵۰۳،دارالکتاب العربی بیروت\۱

۳) سورة البقرة:۲۷۸\۱

۴) إرشاد الساری:۸،۱۴۲\۱

دې ایت مبارکهٔ سره د انصارو او مهاجرینو فضیلت ثابتیږی: اول آیت "الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ..." [1] دې د پاره راؤړلې شوې دې،چې په دې سره د مهاجرینو فضیلت ثابتیږی،ځکه چې هغوی د کورونو نه اوباسلې شو او د مالونه نه محروم کړې شو ،هغوی هجرت کولو سره د مال او وطن پریښودو قربانی ورکړه،او د الله تعالی د دین او د رسول الله ﷺ د شریعت مدد او نصرت ئې اوکړو،او د دغې ښائسته صفتونو په وجه الله تعالی د هغوی په حق کښې ګواهی ورکړه:چې دوی رینښتونی دی،یعنی په خپل ایمان کښې رینښتونی دی.

په دویم آیت یعنی "إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ......" [2] کښې د انصارو د فضیلت بیان دې،په دې وجه کله چې د مکې کفارو د نبی کریم ﷺ مدد اونهٔ کړو ،او هغوی ئې د مکې نه اوباسل،نو الله تعالی د انصار مدینه په صورت کښې د هغوی نصرت او مدد فرمائیلې وو ،د انصارو نوم هم د هغوی په دې خاص صفت باندې شاهد عدل دې،چې هغوی د الله تعالی د رسول او د الله تعالی د دین مدد او نصرت اوکړو ،بیا په دې آیت کښې چې په خاصه توګه د کوم سړی د فضیلت بیان دې،بلکه د چا په مدح تعریف او توصیف کښې چې دا آیت نازل شوې دې،هغه حضرت ابوبکر رضی الله عنه دې.

د ثانی اثنین،یو په دوؤ کښې،مصداق هم هغه دې،د دهٔ د صحابیت هم دلته تصریح ده،او د منصوص کیدو په وجه باندې د هغهٔ د صحبت نه انکار کفر هم دې،او د نورو صحابؤ د صحابیت دا حکم نهٔ دې.

په یو روایت کښې راغلې دی،کله چې جبرائیل امین رسول الله ﷺ ته د وتلو حکم اوکړو،نو هغوی ﷺ د هغهٔ نه پوښتنه اوکړه "من یخرج معی؟"ما سره به څوك اوځی؟جبرائیل اووئیل: ابوبکر! [3]

په ابوبکر باندې د سکینې نازلیدو قول:په آیت مبارکهٔ کښې "فانزل الله سکینته علیه" [4] هم د یو قول مطابق په ابوبکر باندې سکینه نازلیدل مراد دی،اګر چې د مشهور قول مطابق ددې مصداق رسول الله ﷺ دې،او په ابوبکر باندې د سکینې نازلیدو په قول سره د رسول الله ځهٔ تنقیص هم معاذ الله لازم نهٔ راځی،ځکه چې په هغوی ﷺ خو به همیشه سکینه وه،ولې د هغوی ﷺ په وسیلې سره په دې موقعه باندې د هغوی په ملګری باندې هم نازله شوه. [5]

قوله: قَالَتْ عَائِشَةُ،وَأَبُو سَعِيدٍ: د حضرت عائشې رضی الله عنها دا قول موصولاً په "باب هجرة

---

[1] سورة الحشر:۸

[2] سورة التوبة:۴۰

[3] عمدة القاری:۱۶/۲۴۰

[4] سورة التوبة:۴۰

[5] عمدة القاری:۱۶/۲۴۰

النبی ﷺ وأصحابه إلى المدينة" کښې د طویل حدیث په صورت کښې منقول دې،چې په هغې کښې دا الفاظ راغلي دی "ثم لحق رسول الله ﷺ وأبوبکر بغار فی جبل ثور".[1] بیا رسول الله ﷺ او ابوبکر په جبل ثور کښې یو غار ته لاړل.

او د ابوسعید قول ابن حبان د ابو عوانه په طریقې سره روایت کړې دې،چې د هغې الفاظ دادي: "فقال له رسول الله أنت أخی وصاحبی فی الغار".[2]

رسول الله ﷺ او فرمائیل ته زما ورور او د غار ملګرې ئې.

او د ابن عباس قول احمد او حاکم د عمرو بن میمون په طریقې سره نقل کړې دې،چې د هغې الفاظ دادی: "کان المشرکین یرمون علیاً وهم یظنون أنه النبی ﷺ".[3]

مشرکینو حضرت علی ﷺ نبنه جوړه کړې وه او خیال ئې دا وو، چې دا نبی ﷺ دې.

او وړاندې په هغې کښې دا الفاظ دی: "فانطلق أبوبکر فدخل معه الغار".[4]

[۳۴۵۲][5] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ اشْتَرَى أَبُو بَكْرٍ - رضى الله عنه - مِنْ عَازِبٍ رَحْلاً بِثَلاَثَةَ عَشَرَ دِرْهَمًا فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ لِعَازِبٍ مُرِ الْبَرَاءَ فَلْيَحْمِلْ إِلَىَّ رَحْلِي . فَقَالَ عَازِبٌ لاَ حَتَّى تُحَدِّثَنَا كَيْفَ صَنَعْتَ أَنْتَ وَرَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حِينَ خَرَجْتُمَا مِنْ مَكَّةَ وَالْمُشْرِكُونَ يَطْلُبُونَكُمْ قَالَ ارْتَحَلْنَا مِنْ مَكَّةَ، فَأَحْيَيْنَا أَوْ سَرَيْنَا لَيْلَتَنَا وَيَوْمَنَا حَتَّى أَظْهَرْنَا وَقَامَ قَائِمُ الظَّهِيرَةِ، فَرَمَيْتُ بِبَصَرِي هَلْ أَرَى مِنْ ظِلٍّ فَآوِيَ إِلَيْهِ، فَإِذَا صَخْرَةٌ أَتَيْتُهَا فَنَظَرْتُ بَقِيَّةَ ظِلٍّ لَهَا فَسَوَّيْتُهُ، ثُمَّ فَرَشْتُ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِيهِ، ثُمَّ قُلْتُ لَهُ اضْطَجِعْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ . فَاضْطَجَعَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - ثُمَّ انْطَلَقْتُ أَنْظُرُ مَا حَوْلِي ، هَلْ أَرَى مِنَ الطَّلَبِ أَحَدًا فَإِذَا أَنَا بِرَاعِي غَنَمٍ يَسُوقُ غَنَمَهُ إِلَى الصَّخْرَةِ يُرِيدُ مِنْهَا الَّذِي أَرَدْنَا، فَسَأَلْتُهُ فَقُلْتُ لَهُ لِمَنْ أَنْتَ يَا غُلاَمُ قَالَ لِرَجُلٍ مِنْ قُرَيْشٍ سَمَّاهُ فَعَرَفْتُهُ . فَقُلْتُ هَلْ فِي غَنَمِكَ مِنْ لَبَنٍ قَالَ نَعَمْ . قُلْتُ فَهَلْ أَنْتَ حَالِبٌ لَبَنًا قَالَ نَعَمْ . فَأَمَرْتُهُ فَاعْتَقَلَ شَاةً مِنْ غَنَمِهِ، ثُمَّ أَمَرْتُهُ أَنْ يَنْفُضَ ضَرْعَهَا مِنَ الْغُبَارِ، ثُمَّ أَمَرْتُهُ أَنْ يَنْفُضَ كَفَّيْهِ ، فَقَالَ هَكَذَا ضَرَبَ إِحْدَى كَفَّيْهِ بِالأُخْرَى فَحَلَبَ لِي كُثْبَةً مِنْ لَبَنٍ ، وَقَدْ جَعَلْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِدَاوَةً عَلَى فَمِهَا خِرْقَةٌ، فَصَبَبْتُ عَلَى اللَّبَنِ حَتَّى بَرَدَ أَسْفَلُهُ، فَانْطَلَقْتُ

---

[1] اوګورئ صحیح البخاری، کتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبی وأصحابه إلى المدينة، رقم الحدیث:۳۹۰۵

[2] صحیح ابن حبان، باب أخباره ﷺ:۱۵،۱۶، مؤسسة الرسالة، بیروت۱

[3] مستدرک الحاکم:۳،۱۴۳، کتاب الهجرة وشرح مشکل الاثار:۱۰،۱۲۷۳

[4] مستدرک الحاکم:۳،۱۴۳، کتاب الهجرة وشرح مشکل الاثار:۱۰،۱۲۷۳

[5] الحدیث سبق تخریجه فی کتاب اللقطة، باب:۱۲، رقم:۲۴۳۹.....۱

بِهِ إِلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَوَافَقْتُهُ قَدِ اسْتَيْقَظَ، فَقُلْتُ اشْرَبْ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَشَرِبَ حَتَّى رَضِيتُ ثُمَّ قُلْتُ قَدْ آنَ الرَّحِيلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «بَلَى». فَارْتَحَلْنَا وَالْقَوْمُ يَطْلُبُونَا، فَلَمْ يُدْرِكْنَا أَحَدٌ مِنْهُمْ غَيْرُ سُرَاقَةَ بْنِ مَالِكِ بْنِ جُعْشُمٍ عَلَى فَرَسٍ لَهُ. فَقُلْتُ هَذَا الطَّلَبُ قَدْ لَحِقَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ «لاَ تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا» [ر: ۲۳۰۷]

رجال الحديث

عَبدُ الله بنُ رَجاء الغداني البصري: د دۀ حالات په "كتاب الصلاة، باب وجوب الصلاة في الثياب" كښې تير شوي دي.

اسرائيل: دې نه مراد اسرائيل بن يونس بن أبي اسحاق السبيعي مراد دې، چې د هغه تفصيلي حالات په "كتاب العلم" كښې تير شوي دي.[1]

أبي اسحاق: دې نه ابو اسحاق عمرو بن عبدالله السبيعي مراد دې. د دۀ تفصيلي حالات په "كتاب الإيمان" كښې تير شوي دي.[2]

البراء: دې نه براء بن عازب الأنصاري صحابي ابن صحابي مراد دې. د دۀ حالات هم په "كتاب الإيمان" كښې د پورتني محوله حديث په ضمن كښې تير شوي دي.[3]

د رواياتو اختلاف: دلته د دې حديث الفاظ دي: "فقال عازب: لاحتى تحدثنا".

يعنى زۀ خپل ځوئې براء تا سره د سامان پورته كولو د پاره نۀ ليږم، تر هغې چې تاسو ما ته حديث بيان نۀ كړې. او په "علامات النبوة" كښې د زهير عن أبي اسحاق په روايت كښې دا الفاظ راغلي دي:

"فقال لعازب: ابعث ابنك يحمله معي قال فحملته معه وخرج أبي ينتقد ثمنه فقال له أبي يا أبا بكر حدثني......".[4]

په دواړو روايتونو كښې په ظاهره اختلاف او تضاد دې.

ځكه چې دلته په دې حديث كښې عازب د خپل ځوئى براء ليږل په تحديث يعنى حديث بيانولو سره مشروط او معلق كړې دې، او په "علامات النبوة" كښې براء فرمائى، زۀ د ابوبكر سره لاړم او د هغۀ سامان مې اوچت كړو، زما پلار پيسې اوشميرلې او بيا ئې ابوبكر ته اووئيل، چې د خپل هجرت قصه خو لږه بيان كړه. ظاهره ده دلته عازب څۀ شرط اُونۀ لګولو.

---

[1] اوګورئ كشف البارى، كتاب العلم، باب من ترک بعض الاختيار مخافة أن يقصر........: ۱۲۶،۵٤۶،٤

[2] كشف البارى: ۲،۳۷۰

[3] كشف البارى: ۲،۳۷۵

[4] صحيح البخارى، كتاب المناقب، باب علامات النبوة، رقم الحديث: ۳۶۱۵

ددې اشکال جواب او د اختلاف د رفع کولو صورت دادې،چې عازب به ابوبکر ته دا شرط خو لګولې وی،چې څوئې به هله لیږم،کله چې تاسو حدیث بیان کړې،ولې کله چې بیا براء تلې وی او هغهٔ سره ئې سامان اوچت کړې وی،او عازب پیسې شمیرلې وی،نو بیا به هغهٔ ابوبکر ته هغه شرط یاد کړې وی،او ابوبکر به حدیث بیانولو سره شرط پوره کړې وی،دا تطبیق ممکن دې،او په دې سره اختلاف رفع کیږی۔(۱)

حدیث باندې د اجرت د جواز استدلال: خطابی فرمائی په دې روایت سره هغه خلق استدلال کوی،چې په حدیث بیانولو باندې اجرت اخستل جائز ګنړی،حال دادې چې دا یو باطل استدلال دې،ځکه کوم خلق چې په حدیث باندې اجرت اخلی،دا خو د هغوی باقاعده یو کاروبار دې،او د هغوی حیثیت د یو پراپرتې په شان وی،چې د هغوی ترلې شوې اجرت وی،او د ابوبکر او عازب ﷠ چې کومه معامله ده،هغه خو د سوداګرو په مینځ کښې یو معروف او مروج څیز دې،او هغه د قیمت او اجرت په ضمن کښې بالکل نهٔ راځی،د اخستلو خرڅولو نه ورستو په سامان اوچتولو او لرې اوړلو کښې مدد کول په سوداګرو او کاروباری خلقو کښې معروف او معتاد دې،او د هغې په بعضې وختونو کښې اخستونکې اجرت ورکوی،او کله نهٔ هم ورکوی۔

په استدلال کښې د ضعف او بُعد وجه دا هم ده،چې دا استدلال به صحیح وې،کهٔ حضرت ابوبکر ﷛ د هغه وخته پورې حدیث نهٔ بیانولو،تر څو چې عازب خپل څوئې نهٔ وو لیږلې، حال دادې چې داسې څهٔ خبره نشته،حضرت ابوبکر ﷛ په هر حال کښې حدیث بیانولو،اګر چې د هغهٔ سامان هم نهٔ وې اوچت کړې شوې،یعنی د یو څیز د اجرت کیدو د پاره دا خبره ضروری وی،چې هغه کار ددې اجرت نه بغیر نهٔ شی کولې،او دلته داسې خبره نشته۔(۲)

څهٔ د چیلو د څرونکی او مالک په حقله: فاذا أنا براع: ناګهانه زهٔ د یو شپونکی سره مخامخ شوم،دا شپونکې څوك وو،د چا د چیلو شپونکې وو،حافظ ابن حجر ﷫ فرمائی،"**لم أقف علی تسمیته ولاعلی تسمیة صاحبِ الغنم**" ما ته ددې شپونکی او د چیلو د مالك نوم معلوم نهٔ شو۔
د بعضې حضراتو خیال دې،چې شپونکې حضرت عبدالله بن مسعود او د چیلو مالك عقبه بن أبی معیط دې،او دا په اصل کښې د عبدالله بن مسعود د یو روایت د وجهې نه وئیلې شوی دی،او دا روایت احمد او ابن حبان نقل کړې دې،چې د هغې الفاظ دادی:

"**کنت أرعَی غنماً لعقبة بن أبی معیط فمرَّبی رسول الله ﷺ وأبوبکر،فقال یاغلامُ هل من لَبن؟قلت:نعم!ولکنّی مؤتمن**".(۳)

---

(۱) اوګورئ فتح الباری:۷/۱۳،۱۱
(۲) فتح الباری:۱۴،۱۳،ج۷
(۳) مسند احمد ﷫،رقم الحدیث:۳۵۹۸،وفتح الباری:۷/۱۴،۱۳،۱۱

یعنی: "ما به د عقبه چیلئ څرولي چې د رسول الله ﷺ او د ابوبکر رضي الله عنه په ما باندې تیریدل اوشو، هغوی ﷺ اوفرمائیل، هلکه! آیا څۀ شودۀ شته؟ ما اووئیل، هاؤ! خو زۀ امانت دار جوړ کړې شوې یم، یعنی شودۀ ما سره د امانت په توګه دی، زۀ تاسو ته نۀ شم درکولې".
خو دا حدیث د براء بن عازب د روایت د پاره تفسیر ګرځول صحیح نۀ دی، یو خو په دې وجه چې هلته شپونکی ته وئیلې شوی وو، "هل أنت حالب؟" آیا تۀ به شودۀ اولوشې؟ او هغۀ په جواب کښې "نعم" وئیلو سره ګویا شودۀ لوشلو سره ورکړې هم وو، او دلته دې خبرې اړخ ته اشاره ملاویږی، چې هغۀ شودۀ نۀ دی ورکړې، بلکه د ورکولو نه ئې انکار کړې وو، بیا د براء په حدیث چې دلته مذکور دې، چیلئ شودو والا معلومیږی، او هلته د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په روایت کښې د چیلئ متعلق دا راغلي دی: "فهل من شاة لم ینزُعلیها الفحل؟" یعنی آیا داسې یوه چیلئ شته، چې هغې سره مذکر (چیلی) نۀ وی ملاؤ شوې. همدغه شان د هغې د ورستو عبارت نه معلومیږی چې چیلئ بچو او شودو والا نۀ وې.
بیا په حدیث د ابن مسعود رضي الله عنه کښې د "ثم أتیته بعد هذا فقلت یا رسول الله علمنی من هذا القول؟" نه معلومیږی، چې د حضرت عبدالله ابن مسعود رضي الله عنه دا قصه د هغۀ د اسلام د قبلولو نه وړاندې ده، او ابن مسعود اسلام د هجرت نه هم ډیر وړاندې قبول کړې دې، په دې وجه د براء په حدیث کښې د شپونکی مصداق هغه (ابن مسعود) نۀ شی کیدې، ځکه کۀ دواړه ځایه یوه قیصه شی نو بیا به خامخا دا لازمیږی، چې ابن مسعود د هجرت نه ورستو اسلام قبول کړو، حال دا دې چې واقعه ددې اُلټا ده. والله اعلم.(١)
رسول الله ﷺ د عادت خلاف شودۀ څکلو سره مړیدل: حضرت صدیق اکبر رضي الله عنه عجیبه معنی ورکونکې جمله ارشاد اوفرمائیله، "فشرب حتی رضیت" چې هغوی ﷺ دومره شودۀ اوڅکل چې زۀ خوشاله شوم، او ما ته ئې خوند راکړو، په یو روایت کښې د ابواسحاق راوی دا قول منقول دې، "قال أبو اسحاق فتکلّم بکلمة والله ما سمعتُها من غیره" (٢) ابواسحاق فرمائی، چې ابوبکر داسې جمله ارشاد اوفرمائیله چې په خدائې قسم! داسې جمله ما دبل چا نه هم نۀ ده اُوریدلې.
حافظ ابن حجر ددې نقل کولو سره فرمائی، کیدې شی د هغۀ اشاره "حتی رضیت" اړخ ته وی، او واقعی دا هم داسې جمله ده، چې په دې سره تعجب کیږی، خلق خو دا وائی چې ما دومره اوڅکل اوخوړل چې ما ته ئې خوند راکړو، او د بل د پاره وائی چې هغه دومره اوڅکل اوخوړل چې هغه خوشاله شو، او هغۀ ته ئې خوند ورکړو، ولې حضرت صدیق د خپل حبیب د پاره داسې ناآشنا جمله ارشاد اوفرمائیله، چې د مینې او محبت یو نوې ډول، او د عشق او فدائیت نوې نښې ئې وضع کړې، وې فرمائیل چې محبوب دومره اوڅکل چې ما ته ئې خوند

---

(١) اوګورئ فتح الباري: ٧/ ١١٤.
(٢) فتح الباري: ٧/ ١١٤.

راکړو،او بې شکه په حقیقت کښې د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د هغوی ﷺ سره هم دومره محبت وو،هغهٔ ته به په خپل آرام او راحت باندې دومره خوند نهٔ ملاویدو،خو چې کله به د الله تعالی رسول ﷺ ته راحت او آرام ملاویدو،نو بیا به هغه د خوشالې نه تاویدو.او د خوند نه به نشه کیدو.

ددې نه یوه بله خبره هم معلومیږی،او هغه دا چې د هغوی ﷺ عادت د داسې مړیدو د خوراك څکاك نهٔ وو،دا د عادت خلاف هغوی ﷺ دومره اوڅکل.چې په هغوی سره د هغه مُحب د حد نه زیات خوشاله شو.[۱]

قد آنَ الرَّحيلُ:یعنی د رحلت او سفر کولو مناسب وخت او ښکلې ساعت راغلې دې.اوس نور ایساریدل مناسب نهٔ دی، اوس وتل پکار دی.دلته په دې روایت کښې او د "علامات النبوة"په یو روایت کښې لږ شان اختلاف معلومیږی، او هغه دا چې هلته د رسول الله ﷺ اړخ ته دا سوال منسوب دې،"ألم يان للرحيل؟"ابوبکر آیا تر اوسه پورې د تلو وخت نهٔ دې راغلې،هغوی اووئیل"بلیٰ"ولې نه ائې د الله تعالی رسوله![۲]

اودلته ابوبکر اړخ ته ددې کلام نسبت دې،چې هغوی ﷺ ته ئې اووئیل،د تلو وخت راغلې دې.

ددې جواب او په دواړو روایتونو کښې تطبیق داسې کیدې شی.چې اول به رسول الله ﷺ پوښتنه کړې وی،او ابوبکر به هغوی ﷺ ته جواب ورکړې وی،ولې بیا په دوئم وارې به هغه د خپل اړخ نه نبی علیه السلام ته وئیلې وی،نو داسې به دواړه خبرې صحیح شی،چې هغوی ﷺ هم پوښتنه اوکړه،اوابوبکرجواب ورکړو،اوپه دوئم وارې ابوبکر به د خپل اړخ نه وئیلې وی[۳]

ایا د غیر مملوکهٔ چیلئ شودهٔ څکل جائز وو؟:دلته دا شبه پیدا کیدې شی.چې رسول الله ﷺ او د هغوی ملګری چې د کومې چیلئ شودهٔ استعمال کړل.د هغې مالك خو هلته نهٔ وو.او ښکاره خبره ده،چې د هغهٔ نه اجازت هم وانخستې شو،او د هغوی ﷺ صحیح او صریح ارشاد دې،"لا يحلبنّ أحد ماشية أحد إلا بإذنه"[۴] هیڅ یو سړې دې د بل د څناورو نه د هغهٔ د اجازت نه بغیر شودهٔ نهٔ لوشی.

اوس په ظاهره خو د رسول الله ﷺ په ارشاد او عمل کښې تضاد دې.

ددې ګڼړ جوابونه ورکړې شوې دی:

یو جواب خو دادې،چې په کوم حدیث کښې د نورو د څناورو نه د شودو نهٔ لوشلو حکم دې، هغه په هغه صورت کښې دې،چې د هغې په وجه په خلقو کښې د زړهٔ تنګیدل،بخل او ناخوښی موندې شی،او هغوی ﷺ چې کوم شودهٔ استعمال کړی دی،هغه د زړهٔ د

---

[۱]) فتح الباری:۷،۱٤\۱۱

[۲]) اوګورئ:کتاب المناقب،باب علامات النبوة،حدیث:۳٦۱۵\۱

[۳]) اوګورئ:فتح الباری:۷،۱٤،دارالسلام\۱

[۴]) فتح الباری:۷،۱٤\۱۱

فراخي، كرم كولو، او د سخاوت زمانه وه، او كله چې خلق په دې معاملاتو كښې سخاوت كوى، نو بيا په دې كښې هيڅ حرج نشته، او په عربو كښې خو هسې هم په دې حقله د ډير كرم او سخاوت معامله وه۔

دويم جواب دا دې، چې منع په هغه وخت كښې ده، چې د شودو اخستل د حملې كولو او د زور په توګه وى، او دلته چې رسول الله ﷺ د كومې چيلۍ شودۀ استعمال كړل، په هغې كښې باقاعده پوښتنه اوكړې شوه، او اجازت واخستې شو، كله چې بچى ته دا اووئيلې شو، "هَلْ أَنتَ حالبٌ؟" ددې مطلب دا وو، چې آيا تا ته ددې چيلۍ نه د شودو لوشلو اختيار او ددې اجازت شته؟

او كله چې هغه په "نعم" سره جواب وركړو، نو ښكاره خبره ده، دا بيا بغير اجازته نۀ شو۔

دريم جواب هغه دې، چې د هغې إشارة پورته ذكر اوشو چې دا بغير اجازته ځكه نۀ وو، چې دا د عربو عادت مالُوفه (يعنى پيژندلې شوې عادت) وو، چې دا قسم د چيلو ځاروؤ وغيره نه شودۀ اخستل بهَ د هغې له مخې مباح وو، ددې به عام اجازت وو، بلكه دا بدګڼړل او په دې باندې خفه كيدونكې به بې مروته ګڼړلې شو۔ او بيا په خاص توګه مسافر او په لاړ تيريدونكى ته به د هغوى له مخې كلاؤ اجازت وو۔[1]

داؤدى فرمائى چې د نبى عليه السلام دا شودۀ استعمالول د "ابن السبيل" په حيثيت باندې وو، او ابن السبيل ته ددې اجازت دې، نو ګويا د ابن السبيل نه علاوه د نورو ټولو خلقو د پاره به دا ممنوع وى، لكه څنګه چې اوس د يو روايت په حوالې سره بيان كړې شو۔[2]

د حربى مال ګڼړونكو توجيه غلطه ده: بعضې خلقو ددې يوه عجيبه او باريكۀ توجيه كړې ده، د هغوى وينا ده، چې د رسول الله ﷺ ددې چيلۍ دا شودۀ استعمالول، ددې د مالك د حربى كافر كيدو په وجۀ جائز وو، ځكه چې د حربى مال استعمالول د مسلمانانو د پاره جائز دى، او په دې كښې د هغۀ د اجازت ضرورت نۀ وى، دا توجيه اهل علمو غلطه ګڼړلې ده، ځكه چې تر دې وخته پورې د حرب او قتال مشروعيت هم نۀ وو، او نۀ غنيمتونه حلال كړې شوې وو، نو بيا د كافر حربى او غير حربى تقسيم او د حربى د مال جواز څۀ معنٰى لرى؟[3]

د حديث نور فوائد: د حديث مبارك نه دا هم معلوميږى، چې حر (آزاد) سړى د يو صاحب تابع جوړيدو سره په ويخه باندې د هغۀ خدمت او د خوب په وخت كښې حفاظت او خيال ساتلې شى، او ددې خدمت او څوكيدارۍ كولو كۀ اجازت شته، نو دا اخستلو هم اجازت كيدل پكار دى.

همدغه شان دا هم معلوميږى، چې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه د رسول الله ﷺ سره بې حده محبت وو، او په هغوى كښې د رسول الله د ادب او احترام او د راحت رسولو ډيره لويه جذبه وه، او

[1] اوګورئ: فتح البارى: ٧/ ١٤/ ١١

[2] فتح البارى: ٧/ ١٤/ ١١

[3] فتح البارى: ٧/ ١٤/ ١١

په خپل ځان باندې هغوی ﷺ ته د هر قسمه قربانۍ او ترجيح ورکولو هم واضحه پته لګی، او د نورو په مقابله کښې دا د دهٔ د افضليت يوه اهمه وجه ده،د خوراك څكاك ګنړ شمير آداب او د پاکوالی او صفايئ د بې حده اهتمام مطلوب کيدو هم پته لګی،ښکاره خبره ده،دا په اسلام کښې مستحسن ګنړلی شی،په دې وجه ددې اهتمام اوکړې شو،د حديث نه دا هم معلوميږی،چې سړی ته په سفر کښې ځان سره ضروری څيزونه ساتل پکار دی،لکه يو دوه لوخی،لوټا،څادر وغيره،او دا د توکل منافی نهٔ دی،بلکه د سفر د آدابو نه دی۔[1]

د حديث څهٔ تشريح په "باب علامات النبوة" کښې تيره شوې ده،او څهٔ تفصيل به په "باب الهجرة" کښې انشاء الله تعالی راشی،د سراقه بن مالك قيصه به هم په "باب الهجرت" کښې تفصيل سره راشی۔

د ايت ذکر دلته مناسب نهٔ دې: د روايت په آخر کښې "تريحون بالعشی او" تسرحون بالغداة" ذکر کړې شوې دی،چې په ظاهره د روايت سره څهٔ مناسبت نهٔ لری،او حقيقت دا دې،چې مناسبت ئې شته هم نه،په دې حوالې سره دې په ذهن کښې دا وی،چې په اصل کښې "باب هجرة النبی ﷺ وأصحابه إلى المدينة" کښې د حضرت عائشې ﷺ روايت دې،چې په هغې کښې هم دغه د هجرت نبوی ﷺ قيصه مذکور ده،او په هغې کښې يو ځائې کښې دا الفاظ راځی،"ويرعی عليهما عامر بن فهيرة مولى أبي بكر منحة من غنم فيريحها عليهما......"[2]

په هغه مقام(هجرة النبی) کښې په حديث د عائشې ﷺ کښې د لفظ "يريح" د تفسير دَ پاره امام بخاری ته ددې آيت حواله ورکولو سره د "تريحون او تسرحون" دا تشريح کول پکار وو،ولې هغوی د هغې په ځائې دلته(د حديث باب لاندې) د هغې تذکره اوکړه،په هر حال کښې د آيت راوړلو مقصد د دې حديثِ باب په مضمون باندې مشتمل د هغهٔ دويم حديث(چې د عائشې ﷺ نه مروی دې)کښې د مذکور لفظ "يريح" معنیٰ بيانول دی،او ددې دومره اهتمام کړې شوې دې،چې د قرآن کريم په کوم آيت کښې دا لفظ مذکور دې،هغه آيت ذکر کړې شو،او د هغې تفسير ئې د حضرت عبيده نه نقل اوفرمائيلو،امام ابو عبيده رحمه الله "تريحون" سره د "بالعشی" قيد لګولو سره دا اوښودل چې ددې معنیٰ ده،ماښام ته واپس راتلل،او "تسرحون" سره د "بالغداة" قيد لګولو سره ئې اوښودل چې په دې سره سحر څاروی سريدو له اوباسل مراد دی،اوس په دې سره د "يريح" معنیٰ پخپله معلومه شوه۔[3]

---

[1] فتح الباری:۷،۱۱٤
[2] اوګورئ باب هجرة النبی ﷺ وأصحابه إلى المدينة،رقم الحديث:۳۹۰۵
[3] فتح الباری:۷،۱۱۵

ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې،ځکه چې باب دې،د ابوبکر رضی الله عنه د منقبت او فضیلت په حوالې سره او په حدیث کښې هم د ابوبکر رضی الله عنه د منقبت ذکر دې.[1]

[۳۴۵۳][2]حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنْ أَبِي بَكْرٍ-رضی الله عنه-قَالَ قُلْتُ لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَأَنَا فِي الْغَارِ لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ نَظَرَ تَحْتَ قَدَمَيْهِ لأَبْصَرَنَا. فَقَالَ «مَا ظَنُّكَ يَا أَبَا بَكْرٍ بِاثْنَيْنِ اللَّهُ ثَالِثُهُمَا»[۳۷۰۷، ۴۳۸۶]

رجال الحديث

مُحَمَّد بْنُ سِنَانٍ:دا محمد بن سنان العوقی دې،ددۀ احوال په "کتاب العلم،باب من سئل علماً وهو مشتغل فی حدیثه" کښې تیر شوی دی.[3]

هَمّام:دا همام بن یحیی بن دینار العوذی دې.ددۀ احوال تیر شوی دی.[4]

ثَابِت:دا ثابت البنانی دې،د دۀ احوال په "کتاب العلم،باب طرح الإمام المسئلة على أصحابه ليختبر ما عندهم من العلم" کښې تیر شوی دی.[5]

أَنَس:انس بن مالك د رسول الله ﷺ صحابی دې،د دۀ احوال په "کتاب الإیمان،باب من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه" کښې تیر شوی دی.[6]

د "عَنْعَنَه" په ځائې "تحدیث":دلته په دې حدیث کښې محمد بن سنان راوی دې،د همام نه په حدثنا سره روایت کوی،او د ورستنو راویانو ثابت بنانی،انس بن مالك او ابوبکر نه په عن سره روایت کوی،او په کتاب التفسیر کښې د حبان نه دا روایت منقول دې،او په هغې کښې د حدّثنا ثابت،حدّثنا أنس،قال حدّثنی أبوبکر الفاظ راغلی دی.[7]

---

[1] عمدة القاری:۱۲،۲۴۲/۱۶

[2] الحديث أخرجه البخاری فی صحیحه کتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ،باب مناقب المهاجرین وفضلهم: ۵۱۶،۱، رقم۳۶۵۳،وفی:۵۵۸،۱،کتاب مناقب الأنصار،باب هجرة النبی وأصحابه إلى المدينة، رقم:۳۹۲۲، وفی:۶۷۲،۲، کتاب التفسیر،باب قوله "ثانی اثنین إذهما فی الغار زقم:۴۶۶۳،ومسلم فی صحیحه:۲۷۲،۲، کتاب فضائل الصحابة رضی الله عنهم،باب من فضائل أبی بکر الصدیق،رقم:۲۳۸۱،والترمذی فی جامعه: ۱۴۰،۲، أبواب التفسیر،باب ومن سورة التوبة،رقم:۳۰۹۵.

[3] کشف الباری:۱۵۳،۳

[4] صحیح البخاری،کتاب مواقیت الصلاة،باب من نَسِیَ صلاة فلیصل إذا ذکر،رقم الحدیث:۵۹۷

[5] کشف الباری:۱۸۳،۳

[6] کشف الباری:۱۴،۲

[7] کتاب التفسیر،باب قوله ثانیَ اثنین،رقم الحدیث:۴۶۶۳.

همدغه شان د كتاب التفسير په روايت كښې د "فرأيت آثار المشركين" زياتوالي هم دې۔[1]
او په باب هجرة النبى ﷺ كښې د موسى بن اسماعيل عن همام په روايت كښې دى، د
"فرفعت رأسى فاذا أنا باقدام القوم" الفاظ راغلى دى۔[2]

د"لو"شرطيه په معنى كښې اختلاف: لَوْأَنَّ أَحَدَهُمْ نَظَرَ تَحْتَ قَدَمَيْهِ......

دلته د"لو"شرطيه په حقله بعضې حضرات وائى، چې دا د استقبال د معنى د پاره راغلې دې، او د استقبال په معنى كښې د استعماليدو د پاره د هغوى دليل دادې، چې قرآن كريم كښې"لو"په فعل مضارع داخل دې۔[3] په دې وجه د مضارع د معنى د پاره هم ددې استعمال صحيح دې، او د اكثرو حضراتو له مخې"لو"د معنى ماضى د پاره استعمال شوې دې، د مستقبل د پاره نۀ دې، څنګه چې ددې وضع د ماضى د پاره ده، اګر چې په مضارع باندې داخل شى۔[4]

دلته دا جمله ولو" أن أحدهم نظر " د هغې بعضې حضراتو له مخې، چې لو د معنى استقبال د پاره منى، د هغې وخت وئيلې شوې جمله به وى، كوم وخت چې مشركين د غار په غاړه باندې ولاړ وو، او ددې معنى به وى، ما ويره محسوس كولو سره د الله تعالى رسول ﷺ ته اووئيل، كۀ دا خلق مو اووينى...... او د چا له مخې چې دا د معنى ماضى د پاره دې، د هغوى له مخې دا د هغه مشركينو د تلو نه ورستو جمله به وى، او ددې معنى به وى، ما د هغه خلقو د تلو نه ورستو په غار كښې د الله تعالى رسول ﷺ ته د شكريه په توګه اووئيل. د الله تعالى رسوله! كۀ هغوى لاندې كتلې وې......

د مشركينو نه غار څنګه پټ پاتې شو: وَلَوْأَنَّ أَحَدَهُمْ نَظَرَ..... په يو روايت كښې د "لوأن بعضهم طأطأ بصره"[5] الفاظ راغلې دى، او په يو روايت كښې"لوأن أحدهم رفع قدميه"[6] الفاظ دى. بيا هم د"رفع قدميه"په روايت په ظاهره دا اشكال دې چې په دې كښې دا لازم راځى چې غار مشركينو په قدمونو باندې پټ كړې وو، او كۀ هغوى قدمونه اوچت كړې وې نو حضور ﷺ

---

[1]) اوګورئ"كتاب التفسير، باب قوله ثاني اثنين إذ هما فى الغار، إذ يقول لصاحبه لا تحزن إن الله معنا ـ رقم الحديث:۳۶۶۳\

[2]) اوګورئ"كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبى وأصحابه إلى المدينة ـ رقم الحديث:۳۹۲۲\

[3]) لكه"ولو يرى الذين يرون العذاب..... البقرة:۱۶۵\

[4]) د نحو د فن د متونو معروف عبارت دې:"ولو للماضى وإن دخلت على المضارع ـ هداية النحو، بحث حروف الشرط.\

[5]) اوګورئ كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبى وأصحابه إلى المدينة، رقم الحديث:۳۹۲۲\

[6]) كتاب التفسير، باب قوله"ثانى اثنين إذ هما فى الغار إذ يقول لصاحبه لا تحزن...... ـ رقم الحديث: ۳۶۶۳

او د هغوی ملګري به ئې لیدلې وو، حال دادې چې داسې نۀ وه (ځکه چې د غار خلۀ چې په هغې سره انسان هغې ته دننه لاړ شی دومره تنګه ځو نۀ شی کیدې، چې په قدمونو سره بنده شی، او په هغې باندې قدمونه کینبودل هسې هم مستبعد دی)، هنه : کۀ دا تاویل اوکړې شی، چې د هغوی په کپړو سره غار پټ شو، او د نظر نه پټ شوې وو، چې په قدم اوچتولو سره به ظاهر شوې وو.

هاؤ: د مسلم په روایت کښې دا الفاظ راغلی دی:

"لوأن أحدهم نظر إلى قدميه أبصرنا تحت قدميه" (۱)

یعنی: "کۀ په دوی کښې چا خپلو قدمونو ته کتلې وې نو د هغوی د قدمونو لاندې به مونږ په نظر راغلې وو".

ددې نه معلومیږی چې چرته مشرکین ولاړ وو، د هغې نه لاندې اړخ ته او بالکل د هغې نه ښکته دا غار واقع وو، د قدمونو لاندې په داسې شان سره کیدل، چې قدمونه اوچتولو سره په نظر راشی، او داسې کیدل چې قدمونو اړخ ته اوګوری او په نظر راشی، په دې دواړو کښې فرق دې، او مراد دویم دې نۀ چې اول.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، د عروه بن زبیر رضی الله عنه په یو روایت کښې دا الفاظ راغلی دی:

"وأتى المشركون على الجبل الذى فيه الغار الذى فيه النبى ﷺ حتى طلعوا فوقه وسمع أبوبكر أصواتهم فأقبل عليه الهمُّ والخوف فعند ذلك يقول له النبى ﷺ: لاتحزن إن الله معنا". (۲)

یعنی: "مشرکین په هغه غر باندې راغلل چې په هغې کښې هغه غار وو، چې کوم کښې چې رسول الله ﷺ وو، تر دې پورې چې هغې ته اوختل، او ابوبکر رضی الله عنه د هغوی آوازونه واوریدل، نو په هغۀ باندې د ویرې او فکر حالت راغلو، په دغه وخت کښې د الله تعالی رسول ﷺ هغه ته دا ارشاد فرمائیلی وو: "لاتحزن إن الله معنا".

ددې روایت نه پته لګی چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه ددې خلقو د تللو نه ورستو نه، بلکه د دوی د راتلو او موجودګې په وخت کښې وئیلې ائې د الله تعالی رسوله! کۀ دوی مونږ اولیدو....؟ نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل، ویریږه مه! الله تعالی مونږ سره دې!

د هغوی د تلو نه ورستو د ابوبکر د دې وئیلو "کۀ دوی مونږ لیدلې وې...... "په جواب کښې د "لاتحزن" وئیلو څۀ معنٰی او مطلب نشته. (۳)

ابو بکر د "دریؤ" دریم وو: ما ظنك يا أبا بكر باثنين الله ثالثهما؟.......

---

(۱) صحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل أبى بكر الصديق، رقم الحديث: ۲۳۸۱، (دار إحياء التراث العربى بيروت)

(۲) فتح البارى: ۹/ ۱۱۵

(۳) فتح البارى: ۹/ ۱۱۵

په يو روايت كښې دا الفاظ راغلي دى: "اسكت يا أبابكر اثنان الله ثالثهما."[1]

"اثنان" خبر دې، "نحن" مبتداء د پاره.

او د "ثالثهما" معنٰى ده "ناصرهما ومعينهما" چې الله تعالى د چا معاون او مدد ګار وى.

د ثالثهما دا معنٰى هم كيدې شى، چې الله تعالى په اعتبار د علم سره د هغوى دريم دې، لكه څنګه چې د سورهٔ مجادله آيت (مايكون من نجوٰى ثلثة الا هو رابعهم ولا خمسة الا هو سادسهم ولا أدنٰى من ذٰلك ولا أكثر الا هو معهم ......) په دې معنٰى كښې دې، ولې دلته هغه معنٰى مراد نهٔ ده، ځكه چې هغه خو د هر دوؤ افرادو د پاره دې، او دلته خو "الله ثالثهما" د حضرت نبى كريم ﷺ او د حضرت ابوبكر رضي الله عنه خصوصيت دې، او حقيقت دادې، چې دا د حضرت ابوبكر رضي الله عنه ډير لوئې فضيلت او منقبت دې، ځكه چې درې افراد دى، چې په هغوى كښې يو الله تعالى دې، دويم محمد ﷺ دې، او دريم ابوبكر رضي الله عنه دې، نو د ابوبكر رضي الله عنه د پاره ددې معيت نه لوئې دولت څهٔ كيدې شى؟[2]

ددې نور تفصيل به انشاء الله په باب الهجرة......... كښې راځى.

د حديث باب نور متابعات: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى، مشهوره داده چې "همام" ددې حديث باب په روايت كولو كښې د ثابت نه منفرد دې، دا خبره ترمذى [3] او بزاز كړې ده[4]، ابنَ شاهين په "الافراد" كښې دا د جعفر بن سليمان په طريقې سره هم د ثابت نه نقل كړې ده، دا د هغې متابع دې[5]، او ما (حافظ صاحب) د حبشى بن جناده په روايت سره ددې يو شاهد ذكر كړې دې.[6]

او ددې يو شاهد د ابن عباس رضي الله عنه نه حاكم په "الاكليل" كښې هم نقل كړې دې.[7]

۳ـ باب: قَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ: سُدُّوا الْأَبْوَابَ، إِلَّا بَابَ أَبِي بَكْرٍ

قَالَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -. [ر: ۴۵۵]

د حضرت ابوبكر رضي الله عنه متعلق په څلورو بابونو كښې دا دويم باب دې، په دې او راتلونكى باب كښې يو يو روايت دې، او په څلورم باب كښې تقريباً ۲۳ احاديث دى.

---

[1] كتاب المناقب الأنصار، رقم الحديث: ۳۹۲۲

[2] فتح البارى: ۱۵/۹، دارالسلام

[3] جامع الترمذى، كتاب تفسير القرآن، التوبة، رقم الحديث: ۳۰۹۶

[4] مسند بزاز، (مسندأبى بكر الصديق): ۸/۱، وفتح البارى: ۱۴/۹

[5] فتح البارى: ۱۴/۹

[6] فتح البارى: ۱۴/۹

[7] فتح البارى: ۱۴/۹

قوله: قَالَه اِبنُ عَبَاسٍ:امام بخارى په كتاب الصلوة كښې د "باب الخوخة والممر فى المسجد" لاندې دا موصولاً ذكر كړې دې،ولې ددې معنىٰ خو دغه دهٔ،الفاظ ئې شان مختلف دى،اولنۍ روايت چې د ابو سعيد خدرى رضي الله عنه دې،د هغې الفاظ دادى:"لا يبقين فى المسجد باب إلا سُدّ إلا باب أبى بكر"۔(١)

او دويم روايت چې د ابن عباس رضي الله عنه دې،د هغې الفاظ دادى:"سُدّوا عنى كل خوخة فى هذا المسجد غير خوخة أبى بكر"۔(٢)

[٣٤٥٤](٣)حَدَّثَنِي عَبْدُاللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ قَالَ حَدَّثَنِي سَالِمٌ أَبُو النَّضْرِ عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضى الله عنه - قَالَ خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - النَّاسَ وَقَالَ «إِنَّ اللَّهَ خَيَّرَ عَبْدًا بَيْنَ الدُّنْيَا وَبَيْنَ مَا عِنْدَهُ فَاخْتَارَ ذَلِكَ الْعَبْدُ مَا عِنْدَ اللَّهِ». قَالَ فَبَكَى أَبُو بَكْرٍ، فَعَجِبْنَا لِبُكَائِهِ أَنْ يُخْبِرَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَنْ عَبْدٍ خُيِّرَ. فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - هُوَ الْمُخَيَّرَ وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ أَعْلَمَنَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ مِنْ أَمَنِّ النَّاسِ عَلَىَّ فِي صُحْبَتِهِ وَمَالِهِ أَبَا بَكْرٍ، وَلَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلاً غَيْرَ رَبِّي لاَتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ، وَلَكِنْ أُخُوَّةُ الإِسْلاَمِ وَمَوَدَّتُهُ، لاَ يَبْقَيَنَّ فِي الْمَسْجِدِ بَابٌ إِلاَّ سُدَّ، إِلاَّ بَابَ أَبِي بَكْرٍ». [ر: ٤٥٤]

رجال الحديث

عَبْدُ اللهِ بنُ مُحَمَّدٍ:دا ابو جعفر عبدالله بن محمد بن عبد الله بن جعفر بن اليمان بن الأخنس جعفى بخارى سندى دې۔ددهٔ احوال د "كتاب الإيمان،باب أمور الإيمان" لاندې تير شوې دى۔(٤)

أَبُو عَامِرٍ:دا ابو عامر عبد الملك بن عمرو البصرى دې۔ددهٔ مختصر حالات هم د "كتاب الإيمان،باب أمور الإيمان" لاندې تير شوې دى۔(٥)

فُلَيْحٌ:دا فليح بن سليمان الخزاعى دې۔ددهٔ احوال د "كتاب العلم،باب من سئل علماً وهو مشتغل فى حديث فأتم الحديث ثم أجاب السائل" لاندې تير شوې دى۔(٦)

---

(١) اوګورئ:صحيح البخارى،كتاب الصلاة،باب الخوخة والممرّ فى المسجد،رقم الحديث:٤٦٦

(٢) صحيح البخارى،كتاب الصلاة،باب الخوخة والممر فى المسجد،رقم الحديث:٤٦٧

(٣) الحديث سبق تخريجه فى كتاب الصلوٰة، باب الخوخة والممرّ فى المسجد،رقم ٤٦٦......

(٤) اوګورئ:كشف البارى:١،١٦٥٧

(٥) اوګورئ:كشف البارى:١،١٦٥٧

(٦) اوګورئ:كشف البارى:٣،١٥٥

سَالِمُ أَبُو النَضرِ: دا سالم بن أبى اميه ابو النضر المدنى القرشى التيمى دې. ددهٔ احوال تير شوى دى.[1]

بُسرُ بنُ سَعِيد: دا بسر بن سعيد المدنى مولى ابن الحضرمى دې. ددهٔ احوال تير شوى دى[2].

أَبِى سَعِيد الخُدرِى: ابو سعيد خدرى، د رسول الله ﷺ مشهور صحابى مراد دې. ددهٔ احوال د "كتاب الإيمان، باب من الدين الفرار من الفتن" لاندې تير شوى دى.[3]

حضور ﷺ دا ارشاد كله اوفرمائيلو: دلته په دې خبره كښې په رواياتو كښې اختلاف دې، چې رسول الله ﷺ دا قول په كومه موقع او كوم حالت كښې ارشاد اوفرمائيلو.

باب هجرة النبى وأصحابه إلى المدينة كښې د مالك عن أبى النضر...... په روايت كښې دا الفاظ راغلى دى: "جلس على المنبر فقال......" نبى كريم ﷺ په منبر باندې كيناستو او وې فرمائيل[4]

او په "كتاب الصلوٰة، باب الخوخة والممر فى المسجد" كښې د ابو سعيد خدرى رضی اللہ عنہ په روايت كښې د "خطب النبى عليه السلام فقال" [5] الفاظ دى، او ددې نه ورستو د ابن عباس رضی اللہ عنہما په روايت كښې دا الفاظ دى: "خرج رسول الله ﷺ فى مرضه الذى مات فيه عاصباً رأسه بخرقة".[6]

او په صحيح مسلم كښې دا الفاظ دى، حضرت جندب رضی اللہ عنہ فرمائى: "سمعت النبى ﷺ يقول قبل أن يموت بخمس ليال".[7]

هغوى ﷺ د خپل وفات نه پنځهٔ ورځې وړاندې اوفرمائيل، او ما واؤريدل..........

او د أبى بن كعب په حديث كښې دا الفاظ دى: "إن أحدث عهدى بينكم قبل وفاته بثلاث"[8].

رسول الله ﷺ سره زما آخرنې ملاقات هغه دې، چې د هغوى ﷺ د وفات نه درې ورځې وړاندې اوشو.

په هر حال كښې ددې واقعې نه حضرت ابوبكر رضی اللہ عنہ په خپل، وركړې شوې، بصيرت او د امتيازى مقام په وجه باندې پوهه شو، چې د رسول الله ﷺ د وفات وخت اوس ډير نزدې دې، نو هغهٔ د هغې خيال كولو سره اوژړل.[9]

---

[1]) كتاب الوضوء، باب المسح على الخفين ....

[2]) كتاب الصلوٰة باب الخوخة والممر فى المسجد.......

[3]) اوګورئ كشف البارى: ١٨٢،٢

[4]) اوګورئ باب هجرة النبى وأصحابه إلى المدينة، كتاب مناقب الأنصار، رقم الحديث: ٣٩٠٤

[5]) اوګورئ صحيح البخارى، كتاب الصلوٰة، باب الخوخة والممر فى المسجد، رقم الحديث: ٤٦٦

[6]) اوګورئ صحيح البخارى، كتاب الصلوٰة، باب الخوخة والممر فى المسجد، رقم الحديث: ٤٦٧

[7]) صحيح مسلم، كتاب المساجد، باب النهى عن بناء المسجد على القبور، رقم الحديث: ١١٨٨

[8]) فتح البارى: ١٤،٩

[9]) فتح البارى: ١٦،٧، دار السلام

قوله: بَيْنَ الدُّنْيَا وَبَيْنَ مَا عِنْدَهُ: د مالك په روايت کښې دا الفاظ دی: "بين أن يؤتيه من زهرة الدنيا ما شاء وبين ما عنده"[1]

د الفاظو اختلاف او د هغې وجه: قوله: فَعَجِبْنَا لِبُكَائِهِ......:

د محمد بن سنان په روايت کښې دا الفاظ دی: "فقلت في نفسي ما يبكي هذا الشيخ"؟[2] ما په زړه کښې اووئيل چې دا مشر ولې ژاړی؟

او د مالك په روايت کښې دی: "فعجبنا له وقال الناس: انظروا إلى هذا الشيخ"[3] يعنی مونږ تعجب اوکړو، او خلقو اووئيل چې دې مشر ته اوګورئ.

ددې لفظی اختلاف وجه دا کيدې شی، حضرت ابوسعيد خو اولاً په خپلې حوالې سره روايت اوکړو (چې د هغۀ څۀ تاثر وو)، بيا چې هغۀ ته د نورو خلقو متعلق معلومه شوه، چې هغوی هم دغه وائې نو هغۀ "وقال الناس" وئيلو سره هغه هم نقل کړو.[4]

د حضرت ابوبکر رضی الله عنه امتيازی مقام: وې فرمائيل چې ابو بکر په مونږ ټولو کښې زيات پوهه دې، او دا هم د هغه د "أعلم" کيدو دليل دې، چې په ظاهره په بل مضمون کښې بالکل پټ راز باندې پوهه شو، او په دومره يقين او جزم سره پوهه شو، چې بې اختياره په ژړا شو.

د جملې ترکيبی حيثيت: إِنَّ مِنْ أَمَنِّ النَّاسِ عَلَيَّ فِي صُحْبَتِهِ.........

دلته اوله خبره ددې جملې ترکيبی حيثيت سره متعلق ده، چې دلته په روايت د باب کښې "أمنّ" بغير د "مِن" نه دې، او د اسماعيل بن عبدالله په روايت کښې چې په کتاب مناقب الأنصار کښې دې، په هغې کښې د "من أمنّ الناس عليّ" الفاظ دی، او ابوبکر د مرفوع په ځائې ابابکر منصوب راغلې دې.[5]

"أبوبکر" بالرفع بعضې حضراتو غلط ګرځولې دې، او "أبابکر" د نصب په صورت کښې ئې صحيح او راجح ګرځولې دې، ځکه چې دا اسم د "إن" دې، او ظاهره ده چې اسم د "ان" منصوب وی.[6]

---

[1]) اوګورئ صحيح البخاری، کتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبی وأصحابه إلى المدينة، رقم الحديث: ٣٩٠٤

[2]) اوګورئ صحيح البخاری، کتاب الصلوٰة، باب الخوخة والممر فی المسجد، رقم الحديث: ٤٦٦

[3]) اوګورئ صحيح البخاری، کتاب المناقب الأنصار، باب هجرة النبی وأصحابه إلى المدينة، رقم الحديث: ٣٩٠٤

[4]) فتح الباری: ١٧/٧، دارالسلام

[5]) اوګورئ صحيح البخاری، کتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبی وأصحابه إلى المدينة: رقم الحديث: ٣٩٠٤

[6]) فتح الباری: ١١٥/٩

او چې په کومو روایاتو کښې "أبوبکر" مرفوع راغلې دې هغه په دې وجه چې دا په اصل کښې "منه" دې. چې په دې کښې دا ضمیر ضمیرِ شان دې، او ددې نه ورستو جار مجرور خبر مقدم او "ابوبکر" مبتداء مؤخره ده.

یا بیا "أبوبکر" اسمِ واحد یعنی د یو مفرد لفظ په شان دې، په دې وجه عامل به خپل اثر (اعراب) ددې په جزء اول کښې نهٔ جاری کوی، او سره ددې نه چې دا اسم د "إنّ" دې، ابوبکر به وی.

دریم احتمال دادې چې "إنّ" د نَعَم په معنٰی کښې دې، په دې وجه د "ابوبکر" د نصب تقاضا نهٔ کوی.

څلورم احتمال دادې، چې "مِن" زائده دې، او دا جار مجرور نهٔ دې، په دې وجه "أمَنّ الناس" اسم د "إنّ" دې او "أبوبکر" ئې خبر دې، دا د کسائی رائې ده.(۱)

پنځم احتمال دادې، چې "مِن أمنّ الناس" دا د محذوف صفت او منصوب دې او تقدیر دې. مثلاً "إن رجلاً، إن إنساناً من أمنّ الناس" په دې صورت کښې هم "أبوبکر" د "إن" خبر دې.(۲)

د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په رسول الله ﷺ باندې څهٔ احسان وو؟ دویمه خبره داده چې "مَنّ" څهٔ معنٰی ده. او د حضرت ابوبکر رضی الله عنه هغه کوم احسان وو، چې هغې اړخ ته رسول الله ﷺ اشاره فرمائی. یا واقعةً د چا چې دومره لوړ مقام او مرتبه وه، نو په دې حوالې سره یو خو د لفظ د "أمَنّ" خبره ده، چې دا د "اَلْمَنّ" نه دې، د اَلْمِنّة نه نهٔ دې، المَنُّ بغیر تاء نه معنٰی ده، عطاء او بذل (خرچ) او احسان. او د اَلْمِنّة معنٰی ده احسان زبادل چې افساد الصنیعة یعنی احسان خرابول او ضائع کول. احسان کول کمال دې، او احسان زبادل عیب دې، سیدنا ابوبکر رضی الله عنه په رسول الله ﷺ باندې احسان زبادونکې نهٔ وو، بلکه په رسول الله ﷺ باندې احسانونه کونکې وو. او هغوی ﷺ سره ئې داسې احسانات کړی دی، چې د هغې مثال نهٔ موندې کیږی. او هم د دغه احساناتو په وجه د هغهٔ دومره لوړ مقام وو چې چا د هغهٔ برابروالې اونهٔ کړې شو.

حافظ ابن حجر رحمه الله د داؤدی په حوالې سره نقل کړی دی، چې هغه وائی، دا د "مِنّة" نه دې، او ددې معنٰی داده، چې کهٔ د چا په رسول الله ﷺ باندې د احسان زبادلو حق جوړیدې او څوک په رسول الله ﷺ باندې احسان زبادل غواړی نو هغه به ابوبکر وو، حافظ دا توجیه غریبه ګرځولې ده. او اولنۍ توجیه یعنی دا د "مَنّ" بمعنٰی عطاء نه ګرځولو ته ئې راجح وئیلې دی.(۳)

د امام نووی رائې: امام نووی فرمائی علماؤ وئیلې دی، چې د "أمَنّ النّاس عَلَيّ" معنٰی ده:

---

(۱) فتح الباري: ۹،۱۵،۱۱

(۲) فتح الباري: ۹،۱۵، عمدة القاري: ۱۶،۲۴۳،۱۲

(۳) انظر لزیادة التفصیل فتح الباري: ۹،۱۴،۱۵،۱۱

"أكثرهم جودًا وسماحةً لنا بنفسه وماله......، وليس هو من المَنّ الذی هو الاعتداد بالصنيعة، لأنه أذی مبطل للثواب ولأن المِنّة لله ولرسوله فی قبول ذلك وغيرہ".[1]
يعنی د خپل ځان او مال په حوالې سره مونږ سره د ټولو نه زيات د جود او سخا مظاهره كونكې......او دا د هغه "مَنّ" نه نهٔ دې، چې د هغې معنی احسان زبادل او شمارل دی، ځكه چې داسې احسان خو په الله تعالی باندې د چا هم نشته، بلكه د الله تعالی احسان دې، چې داسې قسمه احسان او نيكی ئې قبوله كړه.
د قرطبی قول: او قرطبی فرمائی دا د امتنان نه دې، او ددې معنی داده، چې د ابوبكر ﷺ دومره احسانات دی چې كهٔ دومره احسانات د بل چا وې نو خامخا به ئې زبادلې وې[2] يعنی د ابن عباس ﷺ ددې حديث معنی داده، چې د هغې الفاظ دی، "ليس من الناس أحدٌ أمنّ علیّ فی نفسِه ومالِه من أبی بكر"[3] خپل مال او ځان په ما باندې خرچ كونكې د ابوبكر نه زيات څوك هم نشته.
رسول الله ﷺ سره حسن سلوك كونكی نور هم وو: دا د هغه روايت معنی ده په كوم كښې چې "من" نشته، او تر كومې پورې چې د "من" والا روايت تعلق دې، نو كهٔ هغه زائده وی نو بيا خو په دواړو رواياتو كښې منافات نشته، او كهٔ زائده نهٔ وی نو بيا د هغې مطلب او مفهوم دادې، چې داسې نور خلق هم شته، چې رسول الله ﷺ ته عطاء كونكی وو، ولې ابوبكر په دې ټولو كښې وړاندې وو، او د هغهٔ په شان څوك هم نهٔ وو، او ددې تائيد د ترمذی په هغه روايت سره هم كيږی چې د هغې الفاظ دادی:
ما لأحدٍ عندنا يدٌ إلا كافئناه عليها ما خلا أبا بكر فإنّ له عندنا يدًا يكافئه الله بها يوم القيامة.[4]
د ابوبكر نه علاوه څوك هم داسې نشته چې د هغهٔ په مونږ باندې احسان وی او مونږ د هغې بدله هغه ته نهٔ وی وركړې، او پاتې شو ابوبكر نو د هغهٔ چې كوم احسان دې بس الله تعالی به هغهٔ ته د هغې بدله د قيامت په ورځ وركړی، ددې روايت نه معلوميږی چې د ابوبكر نه علاوه هم خهٔ خلق وو، چې د هغوی رسول الله ﷺ ته د عطاء كولو په حوالې سره په هغوی ﷺ باندې احسانات دی......هاؤ! ترجيح او فضيلت په دې ټولو باندې حضرت ابوبكر ﷺ ته حاصل وو، اوس چرته چې علی الاطلاق هغوی "أمن" گرځولې شوې دی، هلته مقصود دا دې، چې ابوبكر ته په ټولو باندې ترجيح حاصله ده، او چرته چې علی الاطلاق نهٔ دې، هلته

[1] شرح النووی علی مسلم:۸.۱۲۰\۱
[2] المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم باب من فضائل أبی بكر:۱۹.۱۵۰،شرح البخاری فتح الباری:۱۷و۷،دارالسلام\۱
[3] فتح الباری لابن حجر العسقلانی:۷۳۵.۲،دارالكتب العلمية بيروت\۱
[4] صحيح البخاری،كتاب الصلاة،باب الخوخة والممر فی المسجد،رقم الحديث:۱۴۶۶

دې نورو اړخ ته هم اشاره مقصود ده، چا چې په دې کښې برخه واخسته.[1]

د حضرت ابوبکر رضي الله عنه د احساناتو تفصيل: په بعضې رواياتو کښې ددې نه هم د زيات تفصيل ذکر دې مثلاً د يو روايت الفاظ دی:

"مثله أعتق بلالاً، ومثله هاجر بنبيه".[2] يو احسان د بلال د آزادولو، او يو د الله تعالى د رسول سره د هجرت کولو.

او په يو روايت کښې دی: "ما أحدٌ أعظم عندي يداً من أبي بكر، واساني بنفسه وماله وأنكحني ابنته".[3]

يعنى: "ما باندې د ابوبکر نه زيات د چا احسانات نشته، چې په ځان او مال سره ئې ما سره د همدردئ مظاهره اوکړه، او خپله لور ئې ما ته په نکاح راکړه".

د يو بل روايت الفاظ دادی، د حضرت انس رضي الله عنه نه روايت دې، هغوی ﷺ اوفرمائيل:

"إن أعظم الناس علينا منّاً أبوبكر، زوّجني ابنته، وواساني بنفسه، وإن خير المسلمين مالاً أبوبكر أعتق منه بلالاً وحملني إلى دار الهجرة".[4]

يعنى: "په خلقو کښې ابوبکر په مونږ باندې د ټولو نه زيات احسان کونکې دې، چې هغه خپله لور ما ته په نکاح باندې راکړه، او په ځان او مال سره ئې ما سره همدردی اوکړه، او په مسلمانانو کښې د ټولو نه غوره مال د ابوبکر دې، چې هغۀ په دې مال سره بلال آزاد کړو، او زۀ ئې دارالهجرة (مدينې منورې) ته راوستم".

په بعضې رواياتو کښې د هغه مال مقدار هم ښودلې شوې دې، کوم چې هغۀ په رسول الله ﷺ باندې خرچ کړې دې، د حضرت عائشې رضي الله عنها روايت دې:

"أنفق أبوبكر على النبي ﷺ أربعين ألف درهم".[5]

يعنى: "حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه په رسول الله ﷺ باندې څلويښت زره درهمه خرچ کړل".

د "دوستئ (خلّة)" مقام غوره دې يا د "ورورولئ (اخوت)": رسول الله ﷺ حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه خليل ولې جوړ نۀ کړو، دا بحث خو د وړاندې په وړاندې باب کښې مستقل راځى، هنه! دلته هغوی ﷺ چې دا اوفرمائيل چې د دوستئ (خلّة) نه بلکه د ورورولئ (اخوت) رشته زما د حضرت ابوبکر رضي الله عنه سره ده، "ولكن أخوة الإسلام ومودّته" د دې خبر "حاصلة" دې يا بيا "أفضل" دې لکه څنګه چې د وړاندينې باب په رواياتو کښې راغلې دی.[6]

---

[1]) جامع الترمذي، كتاب المناقب، باب مالاحد عندنا يد ....، رقم الحديث:۳۶۶۱

[2]) فتح الباري:۱۵،۹\۱

[3]) المعجم الكبير للطبراني:۱۹۱،۱۱، مكتبة العلوم موصل\۱

[4]) المعجم الكبير للطبراني:۱۹۱،۱۱\۱

[5]) صحيح ابن حبان:۲۷٤،۱۵\۱

[6]) اوګورئ: صحيح البخاري، باب قول النبي لو كنتُ متخذاً خليلاً........، رقم الحديث:۳۶۵۷

او همدغسې د طبرانی روایت دې، چې د خالد الحذاء نه منقول دې، او د هغې الفاظ دادي، "ولكن أخوة الإيمان والإسلام أفضل".([1])

او د ابو یعلی روایت دې، "ولكن خلة الإسلام أفضل".([2])

خو په دې باندې اشکال واردیږی چې اخوت څنګه غوره دې، غوره خو "خلة" دې، ځکه چې دا اخوت اسلام ته هم شامل دې، او دې سره یو زیاتی څیز(خلت)ته هم، نو بیا ظاهره ده، چې "خلة" افضل شو......؟

ددې یو جواب خو دادې، چې د افضل نه مراد دا نۀ دې چې اخوت د خلت نه غوره دې، بلکه معنی داده، چې د رسول الله ﷺ اخوت او مودت د بل هر سړی د اخوت او مودت نه غوره دې. دويم جواب دادې، چې افضل په معنی د فاضل دې، یعنی د هغوی ﷺ اخوت او مودت ډیر غوره څیزدې، یعنی د تفضیل معنی به په دې کښې نۀ وی، صرف د فضیلت ذکر مقصود دې([3])

پاتې شو دا سوال چې د اخوت او مودت اسلام فضیلت خو ټولو صحابو ته حاصل دې، او هغوی ټول په دې کښې حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره شریك دی، نو بیا خو دا د ابوبکر رضی الله عنه څۀ امتیازی وصف پاتې نۀ شو، بلکه د ټولو صحابۀ کرامو رضی الله عنهم د رسول الله ﷺ سره د اخوت رشته شته.........؟ ددې جواب دادې، چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره نور صحابۀ کرام په اخوت اسلام کښې شریك خو دی، ولې ددې ټولو په مقابله کښې چې کوم فضیلت او ترجیح حضرت صدیق ته حاصله ده، هغه هم څۀ پټ پناه نۀ ده، او په څو دلائلو او شواهدو سره د رڼا ورځ په شان ثابته ده، هم دغه د هغۀ ځانګړتیا ده، یعنی په اخوت او مودت اسلام کښې د صحابۀ کرامو په مینځ کښې تفاوت(یعنی د مرتبو فرق)دې، چا د دین اسلام په مدد او نصرت، اعلاء کلمة الحق او ثواب حاصلولو کښې په ښۀ شان سره برخه واخسته، او چا ته د هغې نه کمه برخه ملاؤ شوه، او د ابوبکر صدیق برخه په دې حوالې سره ډیره لویه ده، نو د هغۀ مرتبه د اخوت هم ډیره لویه ده.([4])

په بعضې روایاتو کښې دلته د اخوة په ځائې "خوة الإسلام" بغیر د همزې نه راغلې دې.

ابن بطال ددې په خقله فرمائی چې زۀ د "خوة" څۀ معنی نۀ پیژنم او په کلام د عربو کښې ددې د خلة په معنی باندې چرته استعمال نۀ دې شوې، او په بعضې روایاتو کښې چې "ولكن خلة

---

[1]) المعجم الكبير للطبراني: ١١\١١٩١

[2]) مسند أبي يعلىٰ: ٤\٤٥٧، دار المامون دمشق\

[3]) فتح الباري ٩\١١٦

[4]) اوګورئ فتح الباري شرح صحيح البخاري: ٧\١٨، دارالسلام، لكن الشيخ الكشميري يقول: إن الخلة أيضًا تحتمل الشركة كالأخوة كما قال تعالىٰ: الأخلاء يومئذ بعضهم لبعض عدو إلا المتقون ......انظر فيض الباري: ٢\٦٢\

الإسلام" راغلي دي، هم هغه صحيح دي.[1]

علامه ابن التين وئيلى دى. چې كيدې شي دې نه همزه غورځيدلې وى، او هم دغسې دا "خوة الإسلام" جوړ شوې وى، او په اصل كښې دې. "أخوة الاسلام".[2]

ابن مالك ددې دا توجيه بيانوى، چې په دې كښې د "أخوة" د همزې حركت د "لكن" نون ته منتقل شوې دې. او همزه غورځيدلې ده، اوس چې همزه راشى، نو د "لكن" نون به صرف ساكن لوستلې شي، او د همزې نۀ كيدو په صورت كښې دا مشدّد او مضموم هم لوستلې شى، او ساكن هم.[3]

قوله: لَا يَبْقَيَنَّ فِى الْمَسْجِدِ بَابٌ إِلاَّ سُدَّ: لايَبْقَيَنَّ، د ياء په فتحې او په نونِ تاكيد مشدّد سره د معروف صيغه ده، او لفظ د "باب" د هغې فاعل دې، د فعلِ نهى اسناد په دې صورت كښې "باب" ارخ ته دې، چې ښكاره دې، او اسناد مجازى دې، او ددې د جواز وجه داده. چې عدم بقاء د عدمِ ابقاء د پاره لازم دې، نو په اصل كښې نهى خو مخاطبينو (صحابهٔ كرامو) ارخ ته راجع ده، او هغوى ته دا وئيل مقصود دى، چې هيڅ يوه دروازه مۀ پريږدئ. خو ښكاره خبره دا چې هغوى دروازه باقى نۀ پريږدى، نو هله به باقى نۀ پاتې كيږى، په دې وجه هغوى ﷺ اوفرمائيل چې هيڅ يو دروازه دې پاتې نۀ شى، او مطلب داد دې چې باقې دې پاتې نۀ كړې شى، په بعضې رواياتو كښې يُبْقَيَنَّ د ياء په ضمې سره (مبنى للمفعول) راغلې دې، په دې صورت كښې به نهې په معنىٰ حقيقى باندې حمل وى، هم دغه شان "سُدَّ" هم په صيغهٔ مجهول سره ضبط كړې شوې دې، چې د هغې د "يُبْقَيَنَّ" مجهول سره مناسبت دې، د "باب" په ځائې په بعضې رواياتو كښې "خوخة" راغلې دې.[4]

"خوخة" وئيلې شى كهړكې، روشندان او هغه سورى ته چې په هغې سره سړې د ديوال نه پورې راپورې تلې راتلې شى، خو چې هغه دروازه نۀ وى، بلكه د هغې نه وړه او ډيره مختلفه وى، په عامه توګه دا د روشندان د پاره استعماليږى، او په دې سره د رڼړا راتلل مقصود وى، هم په دغه وجه عموماً دا اوچت وى. ولې د "خوخة" د پاره دا شرط نۀ دې چې دا دې هم اوچت وى، بلكه "خوخه" لاندې هم كيدې شى، چې عموماً د لارې د پاره استعماليږى، او دلته هم دغه دويمه معنىٰ مراد ده، په دې وجه په دې باندې د "باب" اطلاق هم كيږى، او بعضې

[1]) فتح البارى:۱۶/۹، بيروت\
[2]) فتح البارى:۱۶/۹، بيروت\
[3]) فتح البارى:۱۸/۷، دارالسلام\
[4]) فتح البارى:۱۶/۹\

حضرات وائی، چې د "باب" اطلاق به په دې هغه وخت صحیح وی، چې د هغې مغلق کول (یعنی بندول) ممکن وی. [1]

قوله: إلا باب أبی بکر: دا استثناء مفرّغه ده، او ددې تقدیر داسې دې، "لاتُبقوا باباً غیرَ مسدود إلأباب أبی بکر فاترکوه بغیر سَدّ". [2]

د حضرت ابوبکر ؓ خاصوالي او ددې غرض: خطابی او ابن بطال وغیره فرمائی، په دې حدیث کښې د سیدنا ابوبکر ؓ بالکل واضحه خصوصیت ذکر دې، او په دې کښې د حضرت ابوبکر ؓ استحقاق د خلافت ته هم واضحه اشاره ده، خصوصاً په دې وجه هم چې دا واقعه د هغوی ﷺ په آخری عمر کښې راپیښه شوه، په دغه وخت کښې کله چې حضور ﷺ خلقو ته دا ارشاد فرمائیلو چې د ابوبکر نه علاوه بل څوك امام مهٔ جوړوئ، هم د هغهٔ په اقتداء کښې مونځ کوئ، بعضې حضراتو د حدیث الفاظ په مجازی معنٰی باندې حمل کړې دی، هغوی فرمائی، چې "باب" د خلافت نه کنایه ده، او "امربالسّد" یعنی د بندولو حکم چې دې، په هغې سره مطلوب او مقصود د خلافت د طلب کولو نه منع کول دی، او ګویا هغوی ﷺ اوفرمائیل، "لا یطلبنّ أحد الخلافة إلا أبابکر فإنه لا حرج علیه فی طلبها" هیڅ یو سړې دې خلافت نهٔ طلب کوی ما سوا د ابوبکر نه کهٔ هغه طلب کوی نو په دې کښې څهٔ حرج نشته.

د ابن حبان هم دې توجیه اړخ ته میلان دې، هغه ددې حدیث د تخریج نه ورستو فرمائی:

"فی هذا دلیل علی أنه الخلیفة بعد النبی ﷺ، لانه حسم بقوله "سُدُّوا عَنِّی کلَّ خوخةٍ فی المسجد اطماعَ الناس کلُّهم عن أن یکونوا خُلفاء بعده". [3]

ایا د ابوبکر ؓ کور د مسجد نبوی سره نهٔ وو؟: بعضې خلقو دا "باب" او "سد باب" د قبیلې د کنایې نه د ګرځولو په تائید کښې دا هم وئیلې دی، چې د ابوبکر کور خو په "عوالی" کښې وو، بیا دا څنګه وئیلې شی، چې د هغهٔ کهړکې دې کلاؤ پرېښودې شی، او ددې نه د خلافت اثبات بیا څنګه صحیح کیدې شی.....؟ بیا هم دا قول ضعیف دې، او ددې جواب دادې، چې کهٔ د حضرت ابوبکر ؓ کور د مدینې په عوالی کښې وو، نو ددې نه دا څنګه معلومه شوه چې د هغهٔ د مسجد سره متصل کور نهٔ وو، بې شکه د هغهٔ هلته هم کور وو، او دلته مسجد سره متصل هم.

په عوالی کښې د هغوی کور په اصل کښې د هغهٔ د سخرګنې وو، چې د انصارو نه وؤ، او د هغوی د حضرت ام رومان نه علاوه هم یوه بی بی وه، اسماء بنت عمیس ؓ.

د "سد باب" نه د مجازی معنٰی مراد اخستلو تردید: محب طبری د ابن حبان وغیره د رائې تردید

---

[1] فتح الباری: ۱۹/۷، ۱۸، دارالسلام\۱

[2] فتح الباری: ۱۱۷/۹

[3] فتح الباری: ۱۹/۷، دارالسلام\۱

کوی او فرمائی، عمرو بن شبه په "أخبار المدینة" کښې فرمائی چې هغه کور چې د هغې د کړکې د کلاؤ پرینښودو په حدیث کښې ذکر دې، هغه د جمات سره نزدې او متصل وو، او ټول عمر حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره وو، تر دې چې بعضې وفودو ته د څهٔ ورکولو ضرورت حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته ورانديې راغې نو هغهٔ دا کور خرڅ کړو، او حضرت حفصې رضی الله عنها دا په څلور زره درهمه واخستو، بیا ورستو کله چې د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت په زمانه کښې د هغې نه مطالبه اوکړې شوه، چې هغه دا خپل کور په جمات کښې د شاملولو د پاره ورکړې، نو جمات ته د تلو لار بندیدلو په وجه او د باقی کور د ناکافی کیدو د ویرې هغې رضی الله عنها معذرت اوکړو، بیا چې کله هغې ته ددې نه د زیات کلاؤ کور او د هغې نه جمات د تلو راتلو لار د سهولت وراندې کړې شو، نو هغه ددې کور په ورکولو باندې راضی شوه، او هغه په جمات کښې شامل شو. (۱) ددې نه معلومه شوه، چې کور او د هغې دروازه حقیقی وه مجازی نهٔ وه.

د طبرانی په روایت کښې د "إلا باب أبي بكر" نه ورستو د "فإني رأيت عليه نوراً" زیاتوالې هم منقول دې. (۲)

په بعضې روایاتو کښې د حضرت علی رضی الله عنه د پاره ددې خصوصیت ثبوت: په بعضې روایاتو کښې د کړکې کلاؤ پرینښودو ثبوت د حضرت علی رضی الله عنه د پاره ثابت دې، چې ښکاره ددې حدیث سره معارض دې، احمد او نسائې په قوی سند سره د حضرت سعد بن أبی وقاص رضی الله عنه نه نقل کړی دی. هغه فرمائی:

"أمرنا رسول الله ﷺ بسدّ الأبواب الشارعة في المسجد وترك باب علي". (۳)

مونږ ته رسول الله ﷺ د هغه ټولو دروازو د بندولو اوفرمائیل، چې هغه به جمات ته کلاویدې، او جمات ته په هغې سره تګ راتګ کیدو، او د حضرت علی رضی الله عنه دروازه ئې پرېښوده.

او بیا دا نه چې رسول الله ﷺ د هغه دروازه بنده نهٔ کړه، او د نورو ئې بندې کړې، بلکه طبرانی په معجم الأوسط کښې د ثقه راویانو نه دا زیاتوالې هم نقل کړې دې:

"فقالوا يا رسول الله! سددت أبوابنا، فقال ما أنا سددتها ولكن الله سدّها". (۴)

خلقو رسول الله ﷺ ته اوویل ائې د الله تعالی رسوله اتاسو زمونږ دروازې بندې کړې، هغوی ﷺ اوفرمائیل، ما نه، بلکه الله تعالی بندې کړې دی.

او د زید بن ارقم روایت دې، هغه فرمائی:

---

(۱) فتح الباری لابن حجر العسقلانی: ۷/۱۹

(۲) المعجم الأوسط للطبرانی: ۷/۱۵، دارالحرمین قاهره

(۳) مسند احمد (مسند سعد بن أبی وقاص)، رقم الحدیث: ۱۴۲۹

(۴) المعجم الأوسط للطبرانی، (من اسمه علی): ۴/۱۸۴، دارالحرمین قاهره

"كان لنفرٍ من الصحابة أبواب شارعة فى المسجد فقال رسول الله ﷺ سدُّوا هذه الأبواب إلا باب على، فتكلم ناس فى ذالك فقال رسول الله ﷺ انى والله ما سددتُ شيئاً ولا فتحتُه ولكن أمرتُ بشىءٍ، فاتبعته".

دا روايت هم احمد، نسائى او حاكم وغيره نقل كړې دې، او ددې رجال ئې ثقه ګرځولى دى[1]

دلته هم هغه مضمون دې، بعضې صحابهٔ كرام وؤ، چې د هغوى دروازې به جمات اړخ ته كلاويدې، نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل، د حضرت على ﷺ د دروازې نه علاوه دا ټولې دروازې بندې كړئ، بعضې خلقو ددې په حقله خبرې اوكړې، او هغوى ﷺ ته ئې شكايت اوكړو. رسول الله اوفرمائيل، په خدائې قسم ما خو نهٔ څهٔ څيز بند كړې دې، او نهٔ مې كلاؤ كړې دې، خو د الله تعالى د اړخ نه ما ته د يو څيز حكم راكولې شى، نو زهٔ د هغې اتباع كوم.

احمد او نسائې په ثقه راويانو سره د ابن عباس ﷺ نه دا روايت هم نقل كړې دې:

"أمر رسول الله ﷺ بأبواب المسجد فسُدَّت إلا باب على".[2]

رسول الله ﷺ حكم اوكړو چې د جمات دروازې دې بندې كړې شى، نو هغه بندې كړې شوې، ما سوا د حضرت على ﷺ د دروازې نه. او په يو روايت كښې دا الفاظ دى:

"وأمر بسدِّ الأبواب غير باب على فكان يدخل المسجد وهو جنب ليس له طريق غيره".[3]

هغوى ﷺ دحضرت على ﷺ د دروازې نه علاوه د ټولو دوازو د بندولو حكم اوكړو، او حضرت على ﷺ به جمات ته د جنابت په حالت كښې هم تلو، د هغهٔ ددې نه علاوه بله لار نهٔ وه. دې سره نزدې نزدې الفاظ د حضرت جابر بن سمره ﷺ نه هم منقول دى، چې د هغې تخريج طبرانى كړې دې. هغه فرمائى:

"أمرنا رسول الله ﷺ بسد الأبواب كلها غير باب على، فربما مرّ فيه وهو جنب".[4]

امام احمد په سند حسن سره د ابن عمر ﷺ نه روايت كړې دې، هغه فرمائى:

"كنا نقول فى زمن رسول الله ﷺ، "رسول الله ﷺ خير الناس ثم أبوبكر ثم عمرُ، ولقد أعطى على بن أبى طالب ثلاث خصال، لأن يكون لى واحدة منهن أحب إلى من حمر النعم، زوّجه رسول الله ﷺ ابنته، وولدت له وسدَّ الأبواب إلا بابَه فى المسجد وأعطاه الراية يوم خيبر".[5]

مونږ به د رسول الله ﷺ په زمانه كښې وئيل چې رسول الله ﷺ د ټولو خلقو نه غوره دې، بيا ابوبكر، بيا عمر غوره دې، او حضرت على ﷺ ته درې خصلتونه داسې وركړې شوى دى، كهٔ په هغې كښې يو هم مونږ ته ملاؤ شوې وې، نو دا به مونږ ته د سرو اوښانو نه زيات خوښ

[1] مسند احمد: ٣٢، ١٤، السنن الكبرى للنسائى: ٥، ١١٨، مستدرک حاکم، رقم الحديث: ١٨٤٣٢
[2] مسند احمد: ٣٢، ١، ٤١، السنن الكبرى للنسائى: ٥، ١١١٨
[3] المعجم الاوسط: ٤، ١١٨٦
[4] السنن الكبرى للنسائى: ٥، ١١١٨
[5] مسند احمد (مسند عبدالله بن عمر)، رقم الحديث: ١٤٥٦٦

وو،يو د هغوى رضي الله عنها بى بى د رسول الله ﷺ لور ده،او د هغې نه د هغهٔ بچى هم دى. او (دويم) جمات اړخ ته كلاويدو والا دروازه د هغهٔ د پاره كلاؤ پريښودې شوه،د نورو دروازې بندې كړې شوې،او (دريم) د خيبر په ورځ رسول الله ﷺ بيرغ د هغهٔ په لاس كښې وركړو.

همدغه شان نسائى د علاء بن عرار نه روايت نقل كړې دې،چې په هغې كښې دا الفاظ راغلى دى: "فقلتُ لابن عمرَ أخبرني عن عليٍ وعثمان"

ما ابن عمر رضي الله عنهما ته اووئيل،ما ته د على او عثمان په حقله اووايه،هغوى هم دغه حديث ذكر اوفرمائيلو او بيا ئې اووئيل:

"وأما على فلا تسأل عنه أحداً وانظر إلى منزلته من رسول الله ﷺ قد سد أبوابنا فى المسجد وأقرّ بابه".[1]

او پاتې شو حضرت على رضي الله عنه نو د هغهٔ په حقله د چا نه هم پوښتنه مهٔ كوه.بلكه د رسول الله ﷺ سره د هغهٔ مقام او مرتبه اوګوره،چې رسول الله ﷺ جمات اړخ ته زمونږ د ټولو دروازې بندې كړې،او د هغهٔ دروازه ئې په خپل حال اوساتله.

ددې روايت ټول رجال د صحاحو راويان دى،ما سوا د علاء نه او د هغهٔ هم يحيى بن معين وغيره توثيق كړې دې.[2]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى په دې ټولو رواياتو كښې هر يو ددې وړ دې چې په دې سره استدلال اوكړې شى،او مجموعه خو ده داسې چې په دې سره د حضرت على رضي الله عنه د پاره پورته ذكر كړې شوې فضيلت ثابتيږى.[3]

د ابن الجوزى تعصب: او علامه ابن جوزى دا روايات په موضوعاتو كښې شمير كړى دى،د سعد بن أبى وقاص،زيد بن ارقم او په بعضې طرقو سره د ابن عمر رضي الله عنهما د احاديثو هغهٔ تخريج كړې دې،او بيا ئې د: هغې په بعضې راويانو كښې كلام كړې دې،او په دې طريقې سره ئې دا احاديث معلول او ګرځول.[4]

خو حافظ ابن حجر فرمائى.چې د ابن الجوزى دا اعتراض صحيح نهٔ دې،او ددې احاديثو په صحت باندې په دې سره هيڅ اثر نهٔ پريوځى،ځكه چې هغه په متعدد طرقو سره مروى دى.او ښكاره خبره ده چې كلام په ټولو طرقو كښې نشته،همدغه شان په دې بناء باندې هم هغه دا احاديث د استدلال وړ نهٔ دى ګرځولې،چې دا د هغه صحيح احاديثو په مقابله كښې راغلى دى.چې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه په حوالې سره منقول دى،او د دهٔ (ابن الجوزى) خيال

---

[1] السنن الكبرى للنسائى:٥،١١٨\١

[2] تهذيب الكمال:٢٢،١٥٢٨\١

[3] فتح البارى:٧،٢٠،دارالسلام.د "سد باب" په حوالې سره مولانا ادريس كاندهلوى فرمائى چې ددې حكم دوه وارې وركړې شوې دې،اول وارې ددې نه د حضرت على رضي الله عنه استثنا اوشوه،او دويم وارې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه،او د حضرت على رضي الله عنه په حوالې سره د باب نه مراد حقيقى او د ابوبكر رضي الله عنه په حقله د باب نه مجازى (يعنى خوخه) معنى مراد ده،التعليق الصبيح:٧،٣٦٥\١

[4] كتاب الموضوعات لابن الجوزى،باب فضائل على:١،٢٧٥،٢٧٣،دار الكتب العلمية بيروت\١

دادي،چې دا احاديث روافضو د ابوبكر رضي الله عنه په حقله د وارد شوې احاديثو په مقابله كښې وضع كړې دى.(د ځان نه جوړ كړې دى)حافظ صاحب فرمائى چې ابن الجوزى په دې كښې ډير بد خويدلي دې،او سراسر غلطه رائې ئې قائم كړې ده،صرف د خپل وهم په بنياد باندې هغه صحيح احاديث رد كړى دى،او وئيلې ئې دى چې دا د صحيح احاديثو سره معارض او مقابل دى.په دې وجه مردود دى.
حال دا دې چې د تعارض په صورت كښې تطبيق ممكن وى نو تطبيق به كولې شى،او دلته تطبيق ممكن دې.([1])

د احمد امين مصرى جاهلانه رائې: احمد امين مصرى مشهور عربى اديب دې،ولې د اديب كيدو سره سره هغه د مستشرقينو نه هم ډير متاثره معلوميږى،او د استشراق زهرو په هغهٔ داسې اثر كړې دې چې د هغې په نتيجه كښې هغه كله كله داسې خبرې هم كوى چې په هيڅ شان د قبليدو وړ نهٔ وى.دلته هغهٔ دا وئيلى دى چې د "سدالابواب"نه د استثناء خصوصيت په ابوبكر او على كښې چا ته هم نهٔ دې حاصل،بيا علوييينو يعنى څوك چې د حضرت على رضي الله عنه ملګرى وو،هغوى د هغه په فضيلت كښې دا احاديث د ځان نه جوړ كړل،"سدُّوا هذه الأبواب كلها إلا باب على"او كوم خلق چې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه ملګرى او موافقين وو،هغوى د حضرت صديق په حقله د "سدُّوا هذه الأبواب إلا باب أبي بكر"روايت د ځان نه جوړ كړل،او په حقيقت كښې ددې رواياتو هيڅ اصل نشته.([2])
د احمد امين دا خبره بالكل غلطه او د عقل او پوهې نه ډيره لرې ده،ځكه په دې حوالې سره چې كوم روايات منقول دى،هغه ډير قوى او مضبوط دى،او د هغې په موجودګئ كښې داسې خبره كول بالكل مناسب نهٔ دى،او پاتې شوه خبره د تعارض نو د هغې حل تطبيق دې،او دلته تطبيق ممكن دې.

په رواياتو كښې تطبيق: بزار په خپل مسند كښې ددې متعارض روايتونو په مينځ كښې تطبيق اړخ ته اشاره فرمائيلې ده،هغه وائى اهل كوفې ته د حسن درجې په رواياتو سره د حضرت على رضي الله عنه فضيلت ثابت دې،او د اهل مدينې په رواياتو سره د حضرت ابوبكر رضي الله عنه فضيلت ثابت دې،اوس كهٔ د اهل كوفې روايات ثابت شى،نو بيا به د جمع بين الروايات صورت هغه وى،چې هغې اړخ ته د حضرت ابو سعيد خدرى په روايت كښې اشاره ده.
ابو سعيد خدرى فرمائى،چې نبى كريم ﷺ حضرت على رضي الله عنه ته او فرمائيل:
"لايحلُّ لأحد أن يُجنِبَ في هٰذا المسجدِ غيري وغيرك".([3])
زما او ستا(حضرت على رضي الله عنه) نه علاوه چا ته هم په دې جمات كښې د جنابت په حالت كښې

---

[1]) فتح البارى:٧،٢٠،دارالسلام\
[2]) فجر الإسلام لاحمد امين،ص:٢٠٦،دارالكتب العلمية بيروت\
[3]) رواه الترمذى،سنن الترمذى،باب قول النبى لعلىٍّ أنت منّى وأنا منك،رقم:١٤٠٩٣

تلل جائز نهٔ دی.

ددې مطلب دغه دې چې د حضرت علي ﷜ د کور هم دغه يوه دروازه وه، چې جمات اړخ ته به کلاويده، او هغه بله دروازه نهٔ وه، په دې وجه هغهٔ ته ئې د دروازې بندولو اونهٔ فرمائيل، ځکه چې په دې سره به هغه په مشکل کښې اخته شوې وو، بلکه دا ممکن هم نهٔ وو.

ددې په يو بل روايت سره هم تائيد کيږي، چې قاضي اسماعيل په "احكام القرآن" کښې د مطلب بن عبد الله بن حنطب په طريقې سره نقل کړې دې، هغه فرمائي:

"أن النبى ﷺ لم يأذن لأحد أن يمرّ فى المسجد وهو جُنب إلا لعلى بن أبى طالب، لأن بيته كان فى المسجد". [1]

نبي کريم ﷺ ما سوا د حضرت علي ﷜ نه چا ته هم د جنابت به حالت کښې په جمات کښې د تيريدو اجازت نهٔ دې ورکړې، ځکه چې د هغهٔ کور په جمات کښې وو.

نو خلاصه د جمع بين الروايات دا شوه، چې د سدّ ابواب حکم دوه وارې اوکړې شو، اول وارې په هغې سره د حضرت علي ﷜ استثناء اشوه، او دا په دې وجه چې د هغه د بهر تلو راتلو بله لار نهٔ وه، او دويم وارې د بندولو حکم چې راغې، نو د هغې نه سيدنا ابوبکر ﷜ مستثنٰى کړې شو، او په دې سره مقصود د هغهٔ خصوصيت او استحقاق خلافت اظهار وو. بيا هم حافظ ابن حجر فرمائي، د جمع بن الروايات په دې صورت کښې به يوه اضافه کول وي. او هغه دا چې د حضرت ابوبکر ﷜ په قيصه کښې به "باب" په خپله حقيقي معنٰى باندې محمول نهٔ وي، بلکه مجازاً به ددې نه مراد "خوخه" يعني کهړکې وي، په اصل کښې داسې اوشود چې رسول الله ﷺ د ټولو دروازو د بندولو حکم اوفرمائيلو نو د حضرت علي ﷜ باب ئې مستثنٰى کړو، بيا خلقو جمات ته د نزدې راتلو د پاره کړکې جوړې کړې، او د هغې استعمال ئې شروع کړو، بيا رسول الله ﷺ د ټولو کهړکو بندولو حکم اوکړو، او ابوبکر ئې ددې حکم نه مستثنٰى کړو، اوس کهړکې او بابِ علي ټول بند شو او ښکاره خبره دا چې استثنا به د څهٔ اختصاص، ځانګړتيا او ترجيح په وجه باندې وي، او هغه اختصاص دغه دې، چې حضرت ابوبکر ﷜ د خلافت مستحق او په هغې باندې متمکن کيدونکې وو. نو نبي کريم ﷺ د سيدنا ابوبکر استحقاق د خلافت بلا فصل ښکاره کولو د پاره د سدّ ابواب د عام حکم نه د حضرت ابوبکر ﷜ استثناء اوفرمائيله. [2]

يو اشکال او د هغې جواب: په دې باندې يو اشکال واردېږي، چې د حضرت ابوبکر ﷜ کور خو په "سنح" مقام کښې وو، چې د مدينې په عوالي کښې وو، بيا د هغهٔ د کور دروازه يا خوخه په مسجد نبوي کښې څنګه کلاويده، دا خبره پوهې ته نهٔ راځي.......؟

ددې جواب دادې، چې په "سنح" مقام کښې د هغهٔ د کور کيدو نه دا څنګه لازم راځي، چې د هغه د مسجد نبوي سره متصل کور نهٔ وي، په دې وجه دا اعتراض ضعيف دې، او حقيقت

[1] فتح البارى: ۱۸،۹\۱

[2] فتح البارى: ۲۰،۷، دارالسلام\۱

دادې،چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه کور د مسجد نبوی سره نږدې او متصل وو،او په سنح کښې د هغهٔ د سخرګنئ کور وو،او سخرګنئ ئې انصار وو.[1]

د حدیث بعضې فائدې: په ذکر کړې شوې حدیث کښې څهٔ نورې فائدې هم دی،مثلاً د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د حد نه زیات فضیلت او د هغهٔ ددې خبرې اهل کیدل چې رسول الله ﷺ هغه خپل خلیل جوړ کړی،دغه شان دا هم معلومیږی، چې "خلّت"یو خاص صفت دې،چې د عدم مشارکت تقاضا کوی،یعنی د یو سړی دوه خلیلان نهٔ شی کیدې،او یو سړې د دوؤ سړو خلیل نهٔ شی جوړیدې.

دا هم د حدیث نه معلومیږی،چې جماتونه بغیر د څهٔ اهم ضرورت نه د لار په توګه استعمالول شرعاً صحیح نهٔ دی.

همدغه شان د حدیث نه دا هم معلومیږی چې د سامعینو د ذهنونو د ویخولو د پاره رسول الله د تصریح په ځائې په یوئې خاصې طریقې سره د حضرت ابوبکر رضی الله عنه فضیلت اړخ ته اشاره اوکړه،او په دې خبره تنبیه اوکړې شوه،چې په علماؤ کښې د پوهې په اعتبار سره تفاوت وی،او د "أعلم"وئیلو مستحق هغه کس وی،چې په پوهه کښې د نورو نه ځانګړې وی،په حدیث کښې دا هم اووئیلې شو،چې آخرت ته په دنیا باندې ترجیح ورکول پکار دی،د محسن شکریه ادا کول پکار دی،او د هغهٔ توصیف او تعریف کول پکار دی.

ابن بطال فرمائی ددې نه دا هم معلومه شوه،چې د امارت او خلافت د غوړی (یعنی امیدوار) د پاره ضروری ده چې څهٔ خصوصیت او ځانګړتیا په کښې موجود وی.[2]

۴-باب فَضْلِ أَبِي بَكْرٍ بَعْدَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم

۳۴۵۵:[3] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضي الله عنهما - قَالَ : كُنَّا نُخَيِّرُ بَيْنَ النَّاسِ فِي زَمَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَنُخَيِّرُ أَبَا بَكْرٍ، ثُمَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، ثُمَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ رضي الله عنهم [۳۴۹۴]

رجال الحديث

عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ عَبدالله: دا عبد العزیز بن عبد الله الاویسی دې،ددهٔ احوال تیر شوی دی.[4]

---

[1]) فتح الباری:۷،۱۹،دارالسلام\

[2]) فتح الباری:۷،۲۰،۲۱\

[3]) الحديث أخرجه البخاري في صحيحه:۱،۵۱۶،کتاب فضائل أصحاب النبي ﷺ،باب فضل أبي بكر بعد النبي ﷺ،رقم:۳۶۵۵،وفي:۱،۵۲۲،کتاب فضائل أصحاب النبي ﷺ،باب مناقب عثمان بن عفان، رقم:۳۶۹۸، وأبو داؤد في سننه:۲،۲۸۰،کتاب السنة،باب في التفضيل،رقم:٤٦٢٧،و:٤٦٢٨،والترمذي في جامعه:۲،۲۱۱، أبواب المناقب،باب مناقب عثمان بن عفان رضي الله عنه،رقم:۳۷۰۷\

[4]) اوګورئ:صحيح البخاري،کتاب العلم،باب الحرص على الحديث،حديث:(۹۹).

سُلَيْمَانُ: دا سليمان بن بلال القرشي التيمي دي ـ ددهٔ احوال په كتاب العلم، باب طرح الإمام المسئلة على أصحابه ليختبر ما عندهم من العلم كښې تير شوي دي.[1]

يَحْيَى بْنِ سَعِيْدٍ: دا يحيى بن سعيد الأنصاري دي ـ ددهٔ احوال په "كتاب الإيمان، باب صوم رمضان احتساباً من الإيمان" كښې تير شوي دي.[2]

نَافِع: د نافع نه مولى عبد الله بن عمر رضي الله عنه مراد دي، ددهٔ حالات تير شوي دي.[3]

ابْنِ عُمَرَ: دا عبد الله بن عمر د رسول الله ﷺ صحابى دي، ددهٔ حالات په "كتاب الإيمان، باب الإيمان وقول النبى ﷺ بُنِى الإسلام على خمس" كښې تير شوي دي.[4]

په خلفاء اربعۀ كښې چې كوم ترتيب د خلافت دې هم دغه ترتيب د فضيلت دې: د نبى كريم ﷺ نه ورستو مقام او مرتبه د حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه ده، امام شافعى رحمه الله فرمائى چې په دې خبره باندې اجماع ده، چې د نبى كريم ﷺ نه ورستو د ټولو نه افضل حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه دي. او په اهل سنت والجماعت كښې تقريباً په دې مسئله كښې هيڅ اختلاف نشته، په خلفاء اربعۀ ابوبكر صديق، عمر فاروق، عثمان غنى او على المرتضى رضى الله عنهم وأرضاهم أجمعين كښې چې كوم ترتيب د خلافت دې، همدغه ترتيب د فضيلت هم دې.[5]

د امام احمد بن حنبل رحمه الله قول: امام احمد بن حنبل رحمه الله د حضرت سفينه رضي الله عنه د روايت "الخلافة بعدى ثلاثون سنة"[6] په ترتيب د خلافت باندې استدلال كړې دې، د ابوداؤد په روايت كښې د خلافة النبوة بعدى ثلاثون سنة الفاظ هم وارد شوي دي.[7] د حضرت على رضي الله عنه په خلافت او د هغه په څلورم خليفه كيدو باندې امام احمد بن حنبل رحمه الله دا حديث په استدلال كښې وړاندې كړې دې.

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى: "من لم يُرَبِّع بِعَلِىٍّ فهو أضل من حمارِ أهلِه"[8]

څوك چې حضرت على رضي الله عنه ته څلورمه مرتبه ورنۀ كړى، او هغه څلورم خليفه اونۀ منى، هغه د خپل كور د ساتونكې خر نه هم زيات كم عقل دې، خوارجو او روافضو اړخ ته اشاره ده.

---

[1]) كشف البارى:٣/١٣٧
[2]) كشف البارى:٢/٣٣١
[3]) كتاب العلم، باب من أجاب المسائل بأكثر مما سأله.........
[4]) كشف البارى:١/٦٣٧
[5]) فتح البارى:٩/١٢٠
[6]) مسند احمد حديث (٢١٩٧٨)
[7]) فتح البارى:٩/١١٨
[8]) مسند احمد:٥/٢٢١، مؤسسة قرطبة القاهرة، وفتح البارى:٩/١١٨

د مجدد الف ثانى رائې،او د ائمهٔ اربعوٴ مذهب: حضرت مجدد الف ثانى شيخ احمد سرهندى رحمه الله په خپلو مكتوباتو كښې د حضرات ائمهٔ اربعوٴ نه نقل كړى دى، كوم چې ترتيب د خلافت دې همدغه ترتيب د فضيلت دې،خو واقعه داده،چې په دې مسئله كښې د امام مالك او امام ابو حنيفه رحمه الله نه مختلف روايات هم منقول دى،حضرت ابوبكر رضى الله عنه د حضرت عمر رضى الله عنه نه افضل دې،حضرت عمر رضى الله عنه د حضرت عثمان رضى الله عنه نه افضل دې،او په حضرت عثمان رضى الله عنه او حضرت على رضى الله عنه كښې اختلاف دې،چې آيا حضرت عثمان رضى الله عنه افضل دې يا حضرت على رضى الله عنه،د اكثرو علماوٴ رائې داده،چې حضرت عثمان رضى الله عنه افضل دې،دغه د امام مالك آخرى روايت دې،او دې اړخ ته هغوى رجوع فرمائيلې ده،لكه څنګه چې قاضى عياض او قرطبى نقل كړې دى،او همدغه د امام ابو حنيفه مشهور روايت دې،او زمونږ أصحاب هم دغه نقل كوى۔[1]

دويم روايت د امام مالك رحمه الله نه د توقف منقول دې،او همدغه يو روايت امام ابو حنيفه رحمه الله اړخ ته هم منسوب دې،امام صاحب چې د اهل سنت والجماعت كوم علامات بيان كړى دى،په هغې كښې د "أن تفضل الشيخين و تحب الختنين وترى المسح على الخفين" الفاظ راغلى دى،دلته ئې د شيخينو فضيلت د اهل سنت والجماعت په علاماتو كښې شمير كړې دې،ولې په ختنينو(دوؤ زومانو)يعنى عثمان او على رضى الله عنهما كښې د چا فضيلت ضرورى نهٔ دې ګرځولې شوې۔

بيا هم مجدد الف ثانى رحمه الله ددې توقف يوه خاص وجه بيان كړې ده،هغه فرمائى چې د امام صاحب مقصود ددې نه توقف نهٔ دې،بلكه په اصل كښې د حضرات شيخينو نه ورستو د ختنينو متعلق د خلقو قسم قسم بد ګمانئ پيدا شوې وى،چا به په حضرت عثمان رضى الله عنه باندې قسم قسم تبصرې كولې،چا به د حضرت على رضى الله عنه متعلق اُلټا پلټا تبصرې كولې،په دې حالاتو كښې حضرت امام ابوحنيفه رحمه الله په اهل سنت والجماعت كښې د كيدو د پاره دا علامت ضرورى اوګرځولو،چې د ختنينو سره به محبت اوكړې شى۔[2]

د قاضى ابوبكر ابن الباقلانى،امام الحرمين او ابو العباس القلانسى نه هم د توقف قول نقل كړې شوې دې۔[3]

د على رضى الله عنه د تفضيل قول: دوه قوله شو،يو دا چې حضرت عثمان رضى الله عنه د حضرت على رضى الله عنه نه افضل دې،او دويم قول د توقف۔ دريم قول دادې،حضرت على رضى الله عنه د حضرت عثمان رضى الله عنه نه افضل دې،او ددې قول قائلين ډير علماء دى،د سفيان ثورى رحمه الله نه هم دا قول نقل كړې شوې دې،خو وئيلې شوى دى،چې حضرت سفيان د خپل دې قول نه رجوع كړې وه۔[4] ابن خزيمه

[1] شرح العقيدة الطحاويه،ص،۱/۴۸۵
[2] المكتوبات الربانية:۲،۳۶۶،مكتوب نمبر ۳۴۹،دارالكتب العلمية بيروت۱
[3] شرح العقيدة الطحاوية(۴۸۶)۱
[4] فتح البارى:۷،۱۹،د زيات تفصيل د پاره اوګورئ شرح الفقه الأكبر لعلى القارى،ص۱۱۳،دارالكتب العلمية بيروت،همدغه شان مجموع الفتاوى لابن تيميه:۴،۱۲۲۰

او د هغهٔ نه وړاندې او د هغهٔ نه ورستو يو جماعت هم ددې قائل پاتې شوې دې.[1]حافظ شمس الدين ذهبی په ميزان الاعتدال کښې ليکلی دی،چې محدث ابو الفضل سليمان فرمائی چې د أعمش او نعمان بن ثابت(يعنی امام ابوحنيفه)شعبه،عبدالرزاق،ابن همام، عبيد الله بن موسی عبدی،عبدالرحمن ابن أبی حاتم الرازی او نور هم بعضې خلق حضرت علی رضی الله عنه د حضرت عثمان رضی الله عنه نه افضل ګرځوی.[2].ددې نه معلومه شوه،چې په اهل سنت والجماعت کښې يو جماعت د حضرت علی رضی الله عنه د تفضيل قائل دې.

حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت نه وړاندې مفضول او ورستو د افضل کيدو قول: دلته يو څلورم قول شمس الائمه سرخسی په شرح سير کبير کښې نقل کړې دې،چې د خلافت نه وړاندې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت عثمان رضی الله عنه نه افضل وو،خو د خلافت ملاويدو نه ورستو حضرت عثمان رضی الله عنه د حضرت علی رضی الله عنه نه افضل شو،شمس الدين سرخسی فرمائی چې زمونږ.له مخې مذهب دادې، چې حضرت عثمان رضی الله عنه د حضرت علی رضی الله عنه نه قبل الخلافة او بعد الخلافت افضل وو.[3]د امام احمد نه دا نقل کړې شوی دی،چې په خلفاء اربعۀ کښې کوم ترتيب د خلافت دې،همدغه ترتيب د خلافت هم دې،دا قول حافظ ابن عبد البر د امام احمد او حافظ ابو زرعه الرازی نه نقل کړې دې.[4]

په خلافت او فضيلت کښې د فرق قول: د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه ابن عبد البر يو قول دا هم نقل کړې دې،چې هغوی په خلافت او فضيلت کښې فرق کړې دې،په خلافت کښې خو هغه د حضرت علی رضی الله عنه د څلورم خليفه کيدو قائل دې،خو په تفضيل کښې به هغهٔ د حضرت عثمان رضی الله عنه نه ورستو سکوت کولو،په دې وجه د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما روايت دې:

"كنا نخير بين الناس في زمان رسول الله ﷺ فنخير أبا بكر، ثم عمر ثم عثمان".[5]

او په بعضې رواياتو کښې ددې نه ورستو دا هم وارد شوی دی، "ثم نترك أصحاب النبي ﷺ لا نفاضل بينهم"[6]خو حافظ ابن عبد البر په دې روايت باندې په ډير شور او زور سره نکير کړې دې،او فرمائيلې ئې دی،په دې کښې خو څهٔ اختلاف نشته،چې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت عثمان رضی الله عنه نه ورستو د باقی ټولو صحابهٔ کرامو نه افضل دې،بيا د حضرت عثمان رضی الله عنه نه ورستو د سکوت څهٔ معنٰی؟

---

[1]) فتح الباري:۷،۱۱۹\

[2]) ميزان الاعتدال للذهبی:۲،۵۸۸،رقم الترجمة(۴۹۶۵).ترجمة عبدالرحمن بن أبی حاتم،دار إحياء الكتب العربية،مطبوعة:۱۹۶۳\

[3]) شرح كتاب السير الكبير:۱،۱۱۱،دار الكتب العلمية بيروت\

[4]) فتح الباري:۷،۱۱۹\

[5]) جامع الأصول فی أحاديث الرسول:۸،۵۷۹\

[6]) جامع الأصول فی أحاديث الرسول:۸،۵۷۹،رقم الحديث: ۶۳۹۴\

د امام غزالي رحمه الله قول: امام غزالي په "إحياء علوم الدين" کښې فرمائي:

"الاصل الثامن: انّ فضل الصحابة رضي الله عنهم على حسب ترتيبهم في الخلافة".[1]

د تفضيلِ عثمان او تفضيل على دواړو اجازت: امام يحيٰى بن معين نقل کړې دى، هغه فرمائي:

"مَن قال: أبوبكر، وعمر، وعثمان، وعلى وعرَف لعلىٍّ سابقيّته، وفضله فهو صاحب سنّةٍ، ومن قال أبوبكر وعمر وعلى وعثمان وعرَف لعثمان سابقيّته فهو صاحب سنّةٍ".[2]

دلته يحيٰى بن معين د تفضيل عثمان او تفضيل على دواړه قائلين د اهل سنتو نه ګرځولي دي، حافظ ابن اسحاق فرمائي کله چې ما د يحيٰى بن معين وړاندې د ابن عمر رضي الله عنه هغه روايت بيان کړو، نو يحيٰى بن معين ته ډيره غصه راغله او هغهٔ سختې خبرې اوکړې، حافظ ابن عبد البر فرمائي چې ابن معين فرمائي چا چې داسې خبره کړې ده، هغه د اهل سنتو د اجماع خلاف خبره کړې ده، ځکه چې په اهل سنتو کښې خلف او سلف ټول په دې خبره باندې متفق دي، برابره خبره ده کهٔ اهل فقه دي او کهٔ اهل اثر او محدثين چې حضرت على رضي الله عنه د حضرت عثمان رضي الله عنه نه ورستو افضل الناس دې. خو حافظ ابن حجر العسقلانى د ابن عمر رضي الله عنه د حديث دا جواب ورکړو، چې کيدې شي د صحابؤ په زمانه کښې هم دغه(د عثمان نه ورستو د توقف والا)خبره پاتې وى او هر چې اجماع ده هغه ورستو منعقد شوې وى. د ورستو منعقد شوې اجماع په وجه هغه سکوت کوم چې د صحابؤ په زمانه کښې د حضرت عثمان رضي الله عنه نه ورستو به کولې شو، د هغې نفى به څنګه لازمه شي.

حضرت على رضي الله عنه د حضرت عثمان رضي الله عنه نه افضل ګرځول د صحابهٔ کرامو توهين دې: شيخ الاسلام حافظ ابن تيميه فرمائي، ايوب السختياني، احمد بن حنبل او دار قطنى فرمائي چا چې حضرت على رضي الله عنه ته د حضرت عثمان رضي الله عنه نه افضل اووئيل هغه د صحابهٔ کرامو توهين اوکړو. ځکه چې د حضرت عمر رضي الله عنه د شهادت نه ورستو ټولو صحابهٔ کرامو په اجماع سره حضرت عثمان رضي الله عنه ته په حضرت على رضي الله عنه باندې ترجيح او تفضيل ورکولو سره خليفه جوړ کړو، اوس کهٔ حضرت على رضي الله عنه ته افضل اووئيلې شي، نو د هغې مطلب خو به يا دا وى، چې مهاجر او انصار صحابهٔ کرام د هغهٔ د افضليت نه جاهل وو، او يا به مطلب دا وى چې هغوى ټول د حق د ښکاره کولو نه عاجز او قاصر وو، او دا دواړه خبرې د صحابهٔ کرامو د توهين په زمره کښې راځي.[3]

د کلام خلاصه: خلاصه د کلام دا شوه، چې په حديث کښې باب کښې د ابوبکر او د عمر د تخيير او تفضيل صراحت دې، او په دې کښې په اهل سنت والجماعت کښې د چا هم اختلاف نشته، بيا د حضرت عثمان رضي الله عنه په باقى صحابؤ کښې د افضليت ذکر دې، او د

---

[1]) اتحاف السادة المتقين: ۲۵۶،۲\۱

[2]) فتح البارى: ۱۱۶،۷\۱

[3]) مجموع الفتاوىٰ لشيخ الإسلام: ۲۲۰،٤\۱

تفضیل عثمان په صحت او ثبوت کښې هم هیڅ کلام نشته،ابن عبد البر چې په دې کوم طعن کړې دې،حافظ ابن حجر فرمائی،زما په خیال ابن عبد البر په دې زیاتوالی باندې اعتراض کړې دې،چې د عبید الله بن عمر په روایت کښې مذکور دې،او هغه د ابن عمر دا الفاظ دی، "ثم نترك أصحاب رسول الله ﷺ.........".

خو د ابن عبد البر په دې زیاتوالی باندې تنقید هم د قبلولو وړ نهٔ دې،ځکه چې په دې کښې نافع متفرد نهٔ دې،بلکه د هغه متابع موجود دې،چې خیثمه د یوسف بن الماجشون عن أبیه عن ابن عمر...... په طریقې سره نقل کړې دې:

"کنا نقول په عهدِ رسول الله ﷺ: أبوبکر وعمر وعثمان ثم ندع أصحاب رسول الله ﷺ فلا نفاضل بینهم".(1)

مونږ به د نبی ﷺ په زمانه کښې وئیل،ابوبکر،عمر او عثمان،بیا به مونږ د رسول الله ﷺ أصحاب پرېښودل او په هغوی کښې به مو تفاضل نهٔ کولو(یعنی څوك افضل او څوك به مو مفضول نهٔ گرځول).

خو ددې ترك تفاضل نه هم دا نهٔ ثابتیږی چې صحابهٔ کرام ددې دریو حضراتو نه ورستو بالکل د چا د افضلیت قائل نهٔ وو،یعنی د ترك تفاضل نه عدم اعتقاد د افضلیت علی ﷺ لازم نهٔ راځی،کله چې پخپله د حدیث راوی ابن عمر ﷺ هم دا منی چې د خلفاء ثلثهٔ نه ورستو حضرت علی ﷺ د نورو صحابهٔ کرامو نه افضل وو،څنگه چې په وړاندینی باب کښې مونږ د هغهٔ حدیث ذکر کړې دې،په بعضې طریقو کښې د ابن عمر ﷺ په دې روایت د تخییر او تفضیل کښې د خلافت قید هم لګولې شوې دې،څنګه چې ابن عساکر او طبرانی وغیره د عبد الله بن یسار عن سالم عن ابن عمر په طریقې سره روایت کړې دې:

"إنکم لتعلمون إنا کنا نقول علی عهد رسول الله ﷺ أبوبکر وعمر وعثمان،یعنی فی الخلافة".(2)

تاسو ته خو پته ده چې مونږ به د رسول الله ﷺ په زمانه کښې وئیل چې ابوبکر،عمر او عثمان،یعنی په خلافت کښې د دوی دغه ترتیب دې،چې اوله درجه د ابوبکر ده،بیا د عمر او بیا د عثمان ﷺ.

"کنا نقول فی عهد رسول الله ﷺ مَن یکون أولی الناس بهذا الأمر؟ فنقول: أبوبکر ثم عمر".(3)

مونږ به د رسول الله ﷺ په زمانه کښې وئیل چې ددې خلافت د امر د ټولو نه زیات مستحق څوك دې؟بیا به مونږ(په اتفاق)سره دا وئیل چې د ټولو نه اول نمبر ابوبکر،بیا عمر ددې خلافت د کار اهلیت او استحقاق لری.

د بعضې نورو صحابهٔ کرامو د افضلیت اقوال: د بعضې حضراتو نه ددې خلاف اقوال هم منقول دی،مثلاً یو قول دا دې،چې په ټولو کښې افضل په صحابهٔ کرامو کښې هغه دې،څوك چې د

(1) المعجم الکبیر للطبرانی،رقم:۱۳۰۰۳

(2) أبوداؤد،کتاب الطب،رقم:٤٦٢٧،والمعجم الکبیر،رقم الحدیث(۱۳۱۸۱)ومجمع الزوائد:۵،۱۰،۲۱۰،رقم۸۹۱۳

(3) المعجم الکبیر للطبرانی،رقم:۱۳۲۱۰

رسول الله ﷺ په زمانه کښې شهیدان شوې دی،او بعضې حضراتو په هغوی کښې د جعفر بن أبی طالب نامه هم اخستې ده.

بعضې حضراتو د حضرت عباس نامه اخستې ده،ولې څنګه چې دا ظاهره ده بالکل ناقابل قبول اوناقابل توجه قول دې،ددې قائل د اهل سنتونه خوځهٔ داهل ایمان نه هم نهٔ شی کیدې.

او د بعضې خیال دادې،چې افضل الصحابه حضرت عمر رضی الله عنه دې،او د هغوی دلیل د مناقب عمر د سرنامې لاندې ذکر کیدونکې حدیث دې،چې په هغې کښې حضور ﷺ د یو خوب ذکر کړې دې،چې په هغې کښې هغوی ﷺ د حضرت ابوبکر رضی الله عنه متعلق اوفرمائیل،چې د هغهٔ په نزع(یعنی د کوهی نه په اوبو راؤباسلو)کښې کمزوری وه،او د حضرت عمر رضی الله عنه په نَزع کښې قوت او زیاتوالې وو،ولې دا هم یو ډیر کمزورې استدلال دې.

د خلافت په ترتیب افضلیت باندې اجماع ده: او صحیح خبره هغه ده،چې بیهقی د امام شافعی رحمه الله نه نقل کړې ده:

"أجمع الصحابة وأتباعهم على أفضلية أبي بكر،ثم عمر،ثم عثمان،ثم علي".(۱)

صحابهٔ کرامو او تابعینو په دې خبره باندې اجماع او اتفاق کړې دې،چې د ټولو نه افضل ابوبکر رضی الله عنه دې،بیا حضرت عمر رضی الله عنه،بیا حضرت عثمان رضی الله عنه او بیا حضرت علی رضی الله عنه.

همدغه خبره شیخ الإسلام ابن تیمیه هم فرمائیلې ده.(۲)

۵-باب: قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلاً»

قَالَهُ أَبُو سَعِيدٍ. [ر: ۴۵۴]

۳۴۵۶،۳۴۵۷:(۳) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «وَلَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا مِنْ أُمَّتِي خَلِيلاً لاَتَّخَذْتُ، أَبَا بَكْرٍ وَلَكِنْ أَخِي وَصَاحِبِي

دا د کتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ پنځم او د فضائل أبی بکر څلورم باب دې،په دې کښې تقریباً ۲۳ روایات دی،د ټولو تعلق د فضائل أبی بکر سره دې،بیا هم د هر روایت مناسبت د ترجمة الباب سره واضح نهٔ دې،او په هر روایت کښې ځان ځان له فوائد هم دی،چې ددې لاندې به بیان کړې شی.انشاء الله.

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې اولنی روایت مناسبت خو د ترجمة الباب سره بالکل واضح دې،او د باب مقصد هم بالکل ښکاره دې،یعنی د ابوبکر ځانګړې مقام او د هغهٔ د رسول الله ﷺ د خلیل کیدو د استحقاق بیان.(۴)

---

(۱) أصول الدین عند الإمام أبی حنیفة لمحمد بن عبد الرحمٰن الخمیس:۱،۱۴۷
(۲) مجموع الفتاوی: ۴،۱۲۲۰
(۳) الحدیث سبق تخریجه فی کتاب الصلاة،باب الخوخة والممرّ فی المسجد.........
(۴) عمدة القاری:۱۶،۱۲۴۶

قَالَه أَبُو سَعِيدٍ:دا تعلیق په باب نمبر ۳، باب قول النبی "سدوا الأبواب إلا باب أبی بکر" کښې موصولا مذکور دې.[1]

رجال الحدیث

مُسْلِمُ بْنُ ابراهیم:دا مسلم بن إبراهیم القصاب الأزدی الفراهیدی البصری دې. ددهٔ حالات د "کتاب الإیمان باب زیادة الإیمان ونقصانه" لاندې تیر شوی دی.[2]

وُهَيْبٌ:د وهب تصغیر دې،وهیب بن خالد بن عجلان الباهلی البصری مراد دې،ددهٔ حالات هم په "کتاب الإیمان، باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال" کښې تیر شوی دی.[3]

أَيُّوبُ:دا ایوب بن أبی تمیمه کیسان السختیاني البصری دې. دده حالات په "کتاب الإیمان، باب حلاوة الإیمان" کښې تیر شوې دی.[4]

عِكْرِمَةَ:د حدیث او تفسیر مشهور امام ابو عبد الله عکرمة مولی عبد الله بن عباس ﷠ مراد دې، ددهٔ احوال د "کتاب العلم، باب قول النبی ﷺ اللهم علِّمه الکتاب" لاندې تیر شوی دی.[5]

ابْنِ عَبَّاسٍ:ترجمان القرآن، ابن عمّ رسول الله ﷺ عبد الله بن عباس ﷠ مراد دې، ددهٔ احوال د "بدء الوحی" د څلورم حدیث لاندې تیر شوی دی.[6]

ایا د رسول الله ﷺ د الله تعالی نه علاوه بل خلیل نهٔ وو:لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذاً خَلِيْلاً ....دلته اول حدیث خو د ابو سعید خدری ﷛ والا دې، چې تعلیقاً مذکور دې، او دویم حدیث د حضرت عبد الله بن عباس ﷠ نه منقول دې.

چې دلته په دریؤ طریقو سره مروی دې، په اوله طریقه کښې دا الفاظ دی، **وَلَوْ كُنْتُ مُتَّخِذاً مِنْ أُمَّتِیْ خَلِیْلاً لَاتَّخَذْتُ اَبَا بَكْرٍ وَلٰكِنْ أَخِیْ وَصَاحِبِیْ** په دویمه طریقه کښې د "**وَلٰكِنْ أُخُوَّةُ الإسلام أَفْضَلُ**" الفاظ دې او په دریمه کښې هم دغه الفاظ دی، ولې هغه روایت د قتیبه عن عبد الوهاب عن ایوب په طریقې سره دې، دلته ددې حدیث دوه جملې دی، په اوله جمله کښې، چې شرط په حرف لَوْ سره راؤړلې شوې دې، د هغې مضمون دادې، چې رسول الله ﷺ څوک هم خپل خلیل نهٔ دی جوړ کړې، د خلیل جوړولو نفی ده، په دې کښې خو یوه دا خبره د خیال

---

[1]) اوګورئ صحیح البخاری، باب قول النبی ﷺ "سُدُّوا الأبواب إلا باب أبی بکر" حدیث (۳۶۵۴).
[2]) اوګورئ کشف الباری:۲،۴۵۵\۱
[3]) کشف الباری:۲،۱۱۸\۱
[4]) اوګورئ کشف الباری:۲،۱۲۶\۱
[5]) اوګورئ کشف الباری:۳،۳۶۳\۱
[6]) کشف الباری:۱،۳۴۵\۱

كولو ور ده،چې په دې سره مراد هم "نفی الخليل من الناس" ده،لكه څنګه چې په متعدد روایاتو كښې ددې تصریح هم ده،مثلاً يو روايت دى،د ابو سعید خدری رضی الله عنه په هغې كښې د "غيرربى" الفاظو زیاتوالى دې.[1]

او د ابن مسعود روايت چې په صحیح مسلم كښې دې،په هغې كښې دا الفاظ دى: "ولكن صاحبكم خليل الله".[2] دلته د "غيرربى" الفاظو نه معلومیږی چې په انسانانو كښې د هغوى څوك خليل نۀ كيدل مراد دى،او د "وقد اتخذ الله......" نه هم معلوميږى،چې په انسانانو كښې د هغوى څوك خليل نۀ وو،ځكه چې خليل خو صرف يو وى،او چې الله تعالى هغوى ﷺ خپل خليل جوړ كړو،نو د هغوى ﷺ خليل هم صرف الله جل مجده شو،نۀ چې څوك مخلوق.

علامه عینی د ابو الحسن الحربى د تخريج كړى يو روايت ذكر كړې دې،او حافظ ابن حجر د ابو الحسن الحربى په حوالې سره د هغې ذكر كړې دې،دا د أبى ابن كعب رضی الله عنه روايت دې، چې د هغې الفاظ داسې دى:

"إن أحدث عَهدى بنبيّكم قبل موته بخمس، دخلتُ عليه وهو يقول إنه لم يكن نبى وقد اتخذ من أمته خليلاً وإن خليلى أبوبكر، "ألا وإن الله اتخذنى خليلاً كما اتخذ إبراهيم خليلاً".[3]

څما چې د رسول الله ﷺ سره د ټولو نه نزدې(يعنى د آخرنى)ملاقات زمانه ده،هغه د رسول الله ﷺ د وفات نه پنځه ورځې وړاندې زمانه ده،زه د هغوى ﷺ خوا ته لاړم،هغوى ﷺ فرمائيل، هر نبى د خپل امت نه يو خليل جوړ كړې دې،او زما خليل ابوبكر رضی الله عنه دې،او واوړئ! الله تعالى زۀ خليل جوړ كړې يم،لكه څنګه ئې چې ابراهيم عليه السلام خليل جوړ كړو.

د: روايت د حديث باب سره معارض دې،ځكه چې په دې كښې د غير الله د خُلّت اثبات دې،او په حديث باب كښې ددې نفى ده،علامه عينى فرمائى:

"هذا لايُقاوِمُ الذى فى الصحيح ولايُعارِضُه".[4]

دا مذكوره روايت د حديث باب معارض نۀ شى كيدې،ځكه چې هغه د صحيح روايت دې،چې د غير صحاح د روايت په مقابله كښې ډير قوى دې،او بيا د مسلم يو روايت هم د أبى ابن كعب ددې روايت معارض دې،د هغې الفاظ دادى: "إنى أبرأ إلى الله تعالى أن يكون لى منكم خليل".[5] زه د الله تعالى د پاره ددې خبرې نه د براءت اظهار كوم،چې ستاسو نه زما يو

---

[1] فتح البارى:۹،۲۶،۱۲۷
[2] صحيح مسلم،كتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل أبى بكر الصديق،رقم:۶۱۷۵
[3] عمدة القارى:۱۶،۲۲۷،وفتح البارى:۹،۱۲۷
[4] عمدة القارى:۱۶،۳۴۷
[5] صحيح مسلم،باب النهى عن بناء المساجد على القبور،رقم:۱۲۱۶

خليل وى،دا د جندب روايت دي،او د هغوى هم دا الفاظ دى،چي ما د رسول الله ﷺ د وفات نه پنځه ورځې وړاندې دا اوريدلى دى،هنه ا دا يوه خبره ده،كۀ دا اووئيلې شى چې كۀ د أبى ابن كعب روايت صحيح وى،نو بيا به په دې حديث او په حديث باب يا ددې مضمون په نورو احاديثو كښې د تطبيق څۀ صورت وى؟

ابوبكر د رسول الله ﷺ د خليل كيدو ثبوت: علامه عينى فرمائى،په دواړو روايتونو كښې د تطبيق او عدم منافات صورت دادې،چې حضور ﷺ د عاجزئ او تواضعاً لله د وجهې نه د هيڅ يو انسان د خليل جوړولو نه د براءت اظهار اوكړو،ولې بيا الله سبحانه وتعالى د هغوى ﷺ د خليل د جوړولو شوق اوليدو،نو هغوى ﷺ ته ئې ددې اجازت وركړو،او په دې سره د حضرت ابوبكر ﷺ اعزاز او اكرام هم مطلوب وو.[1]

همدغه خبره حافظ ابن حجر هم فرمائيلې ده،او وئيلې ئې دى،چې محبّ الطبرى دې اړخ ته اشاره كړې ده.[2]

حافظ صاحب وړاندې فرمائى چې د ابو امامه نه هم د أبى ابن كعب د روايت په شان روايت منقول دې،او په هغې كښې هيڅ فرق نشته،ماسوا ددې نه چې په دې كښې د پنځو ورځو قيد دې،بيا هم دا دواړه روايتونه كمزورې او واهى دى.[3]

قوله: وَلٰكِنْ أَخِي وَصَاحِبِي: په بعضې رواياتو كښې د الفاظو څۀ اختلاف هم دې،مثلاً په يو روايت كښې د "ولكنه أخى وصاحبى فى الله تعالىٰ" [4]الفاظ دى،په بعضې كښې "ولكن أخوة الإسلام أفضل" راغلى دى،[5] همدغه شان په "باب قول النبى "سدّوا الأبواب إلا باب أبى بكر" كښې د ابو سعيد خدرى ﷺ د روايت لاندې د "ولكن أخوة الإسلام ومودّته" "ولكن أخوة الإيمان والإسلام أفضل" او د "ولكن هو أخى فى الدين وصاحبى فى السراء والضراء والحضر والسفر" الفاظ هم دى.[6]

يعنى حضرت ابوبكر ﷺ زما خليل خو نۀ دې خو زما دينى ورور او زما د راحت او تكليف، د حضر او سفر ملګرې دې.

خُلّت څۀ څيز دې؟: د خُلّت او اخوّت په مينځ كښې فرق او د افضل او مفضول په حقله څۀ تفصيل خو د ابوسعيد خدرى د پورته محوله روايت لاندې تير شوې دې،دلته هم حافظ ابن حجر ﷺ په خلّت،مودّت،محبت،صداقت وغيره كښې د يووالى يا د جداوالى ذكر كړې

[1] عمدة القارى:۱۶،۲٤۷\
[2] فتح البارى:۹،۲۷،بيروت\
[3] فتح البارى:۹،۲۷،بيروت\
[4] فتح البارى:۹،۲۷،بيروت\
[5] فتح البارى:۹،۲۷،بيروت\
[6] عمدة القارى:۱۶،۲٤۷

دي،هغه فرمائي د اهل لغت وينا ده،چې د خُلّت مرتبه د ټولو نه لوړه او اعلى درجه ده،دې اړخ ته په حديث باب كښې هم اشاره ده،او هغه داسې كۀ په مقام د خُلّت باندې څوك وې نو هغه به يقيناً ابوبكر وې،ولې د هغوى ﷺ خليل څوك هم نشته،هنه ! د هغوى ﷺ اخوت حضرت ابوبكر ﷺ ته حاصل دې،پته اولګيده چې د خُلّت درجه د اخوت نه لوړه ده،همدغه شان دا چې د حديث كوم الفاظ دى،"لوكنت متخذا خليلا غيرربي"كۀ ما د خپل رب نه علاوه چا لره خليل جوړولو........ددې نه هم معلوميږى،چې د خُلّت درجه د ټولو نه لويه ده،ځكه چې خُلّت صرف د الله تعالى سره كيږى،او د محبت،صداقت،مودت وغيره تعلق بندګانو سره هم كيږي،څنګه چې د رسول الله ﷺ هم دا تعلق د صحابهٔ كرامو سره وو۔
مثلاً د حضرت ابوبكر،حضرت عائشه،حضرت فاطمه،حضرات حسنين ﷺ وغيرهم سره په مختلفو موقعو باندې حضور ﷺ ددې تعلق اظهار كړې دې۔(١)

رسول الله ﷺ د پاره د الله تعالى خُلّت او محبت دواړه ثابت دى: دلته دا اشكال كيدل هم نۀ دى پكار چې د خُلّت تعلق خو د الله تعالى د ابراهيم عليه السلام سره هم وو،او د محمد ﷺ سره د الله تعالى تعلق د محبت وو،حال دا دې چې محمد ﷺ په درجه كښې د ټولو انبياؤ او رسولانو نه افضل وو،نو پته اولګيده چې محبت د خُلّت نه لوئې څيز دې......دا اشكال په دې وجه نۀ دى وارد كيدل پكار چې ټهيك ده د محمد ﷺ د پاره د الله تعالى محبت ثابت دې،ولې هغې سره د هغوى ﷺ د پاره خُلّت هم ثابت دې،او چې كله هغوى ﷺ د محبت او خُلّت دواړو جمع كونكى دى،نو بيا د هغوى ﷺ د افضليت په وجۀ باندې د محبت د درجې مرتبهٔ افضليت به د خُلّت نه څنګه ثابت شي؟والله اعلم۔(٢)

د خليل معنى او د اشتقاق ماده: زمخشرى فرمائى: "الخليل هو الذى يوافقك فى خلالك ويسايرك فى طريقك أو الذى يسُدُّ خلَلَك وتَسُدُّ خللَه،أويداخلُك خلالَ منزلك".(٣)

يعنى خليل هغه سړى ته وئيلې شى،چې تا سره ستا په خصلتونو كښې موافقت اوكړى،او ستا په لار باندې تا سره لاړ شى،يا بيا خليل هغه دې،چې ستا كمې او خلاء پوره كړى،او تۀ د هغۀ كمې پوره كړې،او يا خليل هغه دې،چې تا سره ستا كور ته د دننه پورې لاړ شى۔
او ښكاره ده دا ټول څيزونه د نزدې تعلق او په خپل مينځ كښې د حد نه زيات مناسبت او د موافقت علامات دى،او زمخشرى دا ټول وجوه د اشتقاق وجوه جوړول جائز ګرځولى دى،(٤) په دې سلسله كښې نور هم متعدد اقوال دى۔

او بل قول په دې حوالې سره دا دې،چې د خُلّت اصل معنى ده،"انقطاع الخَليل إلى خَليلِه" د يو

---

(١) فتح البارى:٢٧،٩ بيروت١
(٢) فتح البارى:٢٧،٩،بيروت١
(٣) تفسير كشاف:١٥٦٩،١
(٤) فتح البارى:٢٧،٩ بيروت١

دوست د خپل دوست د پاره د نورو نه کټ کيدل او جدا کيدل.

دويم قول دادې، "الخَليل من يتخلّله سرُّك" خليل هغه دې چې هغه سره ستا راز وی.

يو بل قول دې، "من لايسع قلبه غيرك" چې د چا په زړه کښې ستا نه علاوه د بل چا ځائې نۀ وی

يو قول دادې، چې د خُلت اصل معنىٰ استصفاء ده، يعنى څوك صفى جوړول.

يا د خليل معنىٰ ده، "المختص بالمَوَدّة" چې څوك د محبت او مودّت د پاره خاص کړې شى.

يو بل قول دادې، چې د خليل اشتقاق په اصل کښې د خَلّة بفتح الخاء نه دې، چې د هغې معنىٰ ده، حاجت او ضرورت، نو په دې شان سره هم د سړى خليل به هغه وی، چې چا ته ئې حاجت او ضرورت وی، او په احتياج کښې هغه اړخ ته دې رجوع اوکړى، خو دا به په هغه صورت کښې وی، چې انسان د انسان خليل وی، او کله چې انسان د الله تعالىٰ خليل وی، نو بيا د "خُلّة الله" معنىٰ به وی، نصرة الله او عون الله يعنى د الله تعالىٰ نصرت او مدد.(۱)

۳۴۵۷:(۲) حَدَّثَنَا مُعَلًّى وَمُوسَى قَالاَ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ أَيُّوبَ وَقَالَ «لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلاً لاَتَّخَذْتُهُ خَلِيلاً، وَلَكِنْ أُخُوَّةُ الإِسْلاَمِ أَفْضَلُ» حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ عَنْ أَيُّوبَ مِثْلَهُ.[ر: ۴۵۵]

رجال الحديث

مُعَلّى بْنُ أَسَد: دا معلى بن اسد دې. ددۀ احوال په "كتاب التيمم، باب المرأة تحيض بعد الإفاضة" کښې تير شوى دى.(۳)

مُوسَى بْنُ اسماعيل: ابو سلمة موسىٰ بن اسماعيل التبوذکی البصری مراد دې. ددۀ څۀ احوال "بدء الوحى" کښې تير شوى دى، (۴) او څۀ په "كتاب العلم، باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس کښې.(۵)

تبوذکی: په اکثرو نسخو کښې هم "تبوذکی" وارد دې او هم دغه صحيح دې، او په روايت د أبى ذر کښې تنوخى راغلې دې، چې هغه تصحيف گرځولې شوې دې.(۶)

وُهَيْبٌ: دا وهيب بن خالد الباهلی دې. ددۀ احوال په "كتاب الإيمان، باب تفاضل أهل الإيمان فى

---

(۱) فتح البارى: ۲۷،۹، بيروت۱
(۲) الحديث سبق تخريجه فى كتاب الصلاة، باب الخوخة والممرّ فى المسجد........
(۳) كتاب الحيض، باب المرءة تحيض بعد الإفاضة...........
(۴) اوگورئ كشف البارى: ۴۳۳،۱، ۴۳۴
(۵) اوگورئ كشف البارى: ۴۷۵،۳
(۶) فتح البارى: ۲۷،۷

الأعمال" کښې تیر شوی دی.(۱)

أیُوبَ:دا ایوب السختیانی دې.ددهٔ حالات په "کتاب الإیمان، باب حلاوة الإیمان" کښې تیر شوی دی.

۳۴۵۸:(۲) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ كَتَبَ أَهْلُ الْكُوفَةِ إِلَى ابْنِ الزُّبَيْرِ فِي الْجَدِّ. فَقَالَ أَمَّا الَّذِي قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا مِنْ هَذِهِ الأُمَّةِ خَلِيلاً لاَتَّخَذْتُهُ». أَنْزَلَهُ أَبًا يَعْنِي أَبَا بَكْرٍ

رجال الحديث

سُلَيْمَانُ بنُ حَرْبٍ:دا سلیمان بن حرب بن بُجیل ازدی دې.ددهٔ حالات د "کتاب الإیمان، باب من کره أن یعود في الکفر" لاندې تیر شوی دی.(۳)

حَمَّادُ بنُ زَیْد:دا حماد بن زید بن درهم ازدی بصری دې.ددهٔ احوال د "کتاب الإیمان، وإن طائفتان من المؤمنین اقتتلوا......" لاندې تیر شوې دی.(۴)

أیُوبَ:د ایوب متعلق اوس پورته د ابن عباس د حدیث لاندې اووئیلې شو.

عَبد الله بن ابی مُلَیْکَةَ:دا ابوبکر عبد الله بن أبی مُلیکة زهیر بن عبدالله بن جدعان التیمی دې.ددهٔ احوال د "کتاب الإیمان، باب خوف المؤمن من أن یحبط عمله لاندې تیر شوی دی.(۵)

قوله: كَتَبَ أَهْلُ الْكُوفَةِ إِلَى ابْنِ الزُّبَيْرِ: د اهل کوفې نه مراد بعضې اهل کوفه یعنی عبد الله بن عتبه بن مسعود دې، چې هغه عبد الله بن زبیر د خپل امارت په زمانه کښې د کوفې قاضی جوړ کړې وو، امام احمد رحمه الله د سعید بن جبیر رضی الله عنه په طریقې سره روایت نقل کړې دې، هغه فرمائی:

"کنتُ عند عبدِ الله بن عتبه، وکان ابن الزبیر جعلَه علی القضاء فجاءه کتابُه، کتبتَ تسئَلُني عن الجدّ".(۶)

زهٔ عبدالله بن عتبه سره ووم، چې هغه عبدالله بن زبیر رضی الله عنه د کوفې قاضی جوړ کړې وو، نو هغهٔ ته د ابن زبیر رضی الله عنه خط راغې، چې په هغې کښې هغهٔ لیکلی وو، چې تا ما ته د نیکهٔ د میراث په حقله خط لیکلې وو.......بیا هغه تفصیل دې، چې په حدیث باب کښې دې.

او د "لاتخذت أبابکر" نه ورستو د "ولکن أخي في الدین وصاحبي في الغار" الفاظ دی.

---

(۱) کشف الباری:۱۱۸/۲

(۲) الحدیث سبق تخریجه فی کتاب الصلاة، باب الخوخة والممرّ فی المسجد.........۱

(۳) اوګورئ کشف الباری:۱۰۵/۲

(۴) اوګورئ کشف الباری:۲۱۹/۲

(۵) اوګورئ کشف الباری:۵٤۸/۲

(۶) مسند احمد جزء۶، مسند أبی بکر، رقم:۱۶۱۵۲

او د أحمد په نزد ابن جريج عن ابن أبى مليكة په طريقې سره چې دا حديث مروى دې، په هغې كښې دا الفاظ دى، "لو كنتُ متخذاً خليلاً سوى الله حتى ألقاه".[1]

پاتې شوه خبره د نيكۀ د ميراث په حقله، چې د هغې دلته ذكر دې، نو د هغې تفصيل به په كتاب الفرائض كښې راشى۔

په حديث او ترجمة الباب كښې مطابقت واضح دې، چې په حديث كښې د ابوبكر د فضيلت ذكر دې، او په ترجمة الباب كښې هم.........[2]

۳۴۵۹:[3] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالاَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ أَتَتِ امْرَأَةٌ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَأَمَرَهَا أَنْ تَرْجِعَ إِلَيْهِ . قَالَتْ أَرَأَيْتَ إِنْ جِئْتُ وَلَمْ أَجِدْكَ كَأَنَّهَا تَقُولُ الْمَوْتَ . قَالَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ «إِنْ لَمْ تَجِدِينِى فَأْتِى أَبَا بَكْرٍ». [۶۷۹۴ ، ۶۹۲۷]

رجال الحديث

اَلْحُمَيْدِيُّ:دا ابوبكر عبدالله بن الزبير الاسدی الحميدی المكی د امام بخاری مشهور استاذ دې، ددۀ احوال په "بدء الوحی" كښې[4] او بيا په "كتاب العلم، باب قول المحدث، حدثنا أو أخبرنا أو أنبأنا" لاندې تير شوی دی۔[5]

مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدُ الله:دا محمد بن عبيد الله بن محمد بن زيد ابن أبی زيد القرشی الاموی ابو ثابت المدنی دې، چې د حضرت عثمان بن عفان رضی الله عنه غلام وو۔

د راوی په نوم كښې غلطی:ددۀ صحيح نوم د بخاری په اكثرو نسخو كښې همدغه شان د بخاری په شروحاتو كښې دلته په كتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ كښې محمد بن عبدالله منقول دې، چې صحيح نۀ دې، ددۀ صحيح نوم محمد بن عبيد الله دې۔[6]

---

[1]) مسند احمد مسند أبی بكر الصديق، رقم:۱۶۱۵۷

[2]) عمدة القاری:۱۶،۲۴۷

[3]) الحديث أخرجه البخاری فی صحيحه:۱،۵۱۶،كتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ،باب قول النبی ﷺ،لو كنت متخذا خليلا،رقم:۳۶۵۹،وفی:۲،۱۰۷۲،كتاب الأحكام،باب الاستخلاف،رقم:۷۲۲۰،وفی:۲،۱۰۹۳،كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة،باب الأحكام التی تعرف بالدلائل،رقم:۷۳۶۰،ومسلم فی صحيحه:۲،۲۳۷،كتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل أبی بكر،رقم:۲۳۸۶،والترمذی فی جامعه:۲،۲۰۸،فی المناقب،باب مناقب أبی بكر،رقم:۳۶۷۷.

[4]) اوگورئ كشف البارى:۱،۲۳۷

[5]) اوگورئ كشف البارى:۳،۱۹۹

[6]) اوگورئ تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف للحافظ المزی:۲،۴۱۳،رقم(۳۱۹۲)،المكتب الإسلامی بيروت

همدغه نوم په "كتاب الإيمان، باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال" كښې مذكور دې[1] او هم د دغې باب لاندې ددهٔ مختصر احوال هم مذكور دى.[2]

دهٔ د إبراهيم بن سعد، إبراهيم بن على الرافعى، اسامة بن حفص، حاتم بن اسماعيل، زكريا بن منظور القرظى، صالح بن قدامة بن إبراهيم الجُمحى، عباس بن عبد المهيمن بن عباس بن سهل بن سعد الساعدى، عبد الله بن الحارث بن محمد بن الحاطب الحاطبى، عبد الله بن وهب، عبد الرحمٰن بن سعد المؤذن، عبد الرحمٰن بن عمر العُمرى، عبد العزيز بن أبى حازم، عبد العزيز بن محمد الدراوردى، عبد المهيمن بن عباس بن سهل بن سعد الساعدى، عمر بن طلحة بن علقمة بن وقاص، مالك بن انس، محمد بن صالح بن قيس الاذرق نه روايت كړې دې.

او د دهٔ نه په روايت كونكو كښې امام بخارى، إبراهيم بن عبد الله بن الجنيد الخُتلى، احمد بن نصر النيسابورى، اسماعيل بن اسحاق القاضى، حماد بن اسحاق، عباس بن الفضل الاسفاطى، ابوزرعه عبيد الله بن عبد الكريم الرازى، محمد بن إبراهيم البكرى، ابو حاتم محمد بن ادريس الرازى، محمد بن عبد الوهاب الازهرى او موسىٰ بن سهل الرملى شامل دى.[3]

ابو حاتم دې صدوق ګرځولې دې.[4]

ابن حبان ددهٔ ذكر په كتاب الثقات كښې كړې دې.[5]

ابن سعد فرمائى، "كان فاضلاً خيراً".[6]

د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې.

دا ښځه څوك وه: أَتَتِ امْرَأَةٌ...... دا ښځه څوك ده، حافظ ابن حجر فرمائى، "لم أقف على اسمها" مونږ ته ددې نوم معلوم نهٔ شو، نور شارحين هم دغه فرمائى.[7]

بيا دلته په بعضې نسخو كښې "اتت النبى" دې، او په بعضې نسخو كښې د "الى النبى" الفاظ دى.[8]

ابوبكر د نبى عليه السلام د جانشين ګيدو اعلان: إن جئتُ ولم أجدكَ........ كهٔ څه راشم او تاسو اونهٔ مومم يعنى تاسو وفات شوى ئې، دا د موت نه كنايه ده، علامه عينى فرمائى، ددهٔ مطلب دا دې، إن جئت فوجدتك قد مت ماذا أعمل........؟[9] كهٔ زهٔ راغلم او اووينم چې تاسو وفات

---

[1] صحيح البخارى، كتاب الإيمان، رقم (۲۳)

[2] كشف البارى: ۲، ۱۲۰

[3] اوګورئ تهذيب الكمال فى اسماء الرجال: ۲۶، ۴۶، ۴۷، رقم الترجمة (۵۴۳۶)

[4] اوګورئ الجرح والتعديل: ۸، الترجمة: ۱۱۹

[5] الثقات لابن حبان: ۹، ۸۰

[6] طبقات ابن سعد: ۵، ۴۴۱

[7] اوګورئ فتح البارى: ۹، ۲۷، وإرشاد السارى: ۸، ۱۵۱

[8] إرشاد السارى: ۸، ۱۵۱، وتحفة البارى: ۴، ۱۹۵

[9] عمدة القارى: ۱۶، ۲۴۸

شوی ئې نو بیا زهٔ څهٔ اوکړم.
او حافظ صاحب د یزید بن هارون عن إبراهیم بن سعد په طریقې سره د بلاذری روایت نقل کړې دې، چې په هغې کښې دا الفاظ دی: "قالت فإن رجعتُ فلم أجدك، تعرّض".[1]
هغې اووئیل کهٔ زهٔ واپس راشم او تاسو اونهٔ مومم.....؟دا هغې مرګ اړخ ته تعریض او اشاره کوله. په صحیح بخاری، کتاب الأحکام کښې د عبد العزیز بن عبد الله په طریقې سره دا الفاظ منقول دی، "کأنها ترید الموت"[2]
او "کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة" کښې د حُمیدی روایت دې، چې د هغې الفاظ دی: "کأنها تعنی الموت".[3] هغې ګویا مرګ اړخ ته اشاره کوله او د هغې مطلب دا وو، کهٔ زهٔ راشم او ستاسو رحلت شوې وی، نو بیا زهٔ څهٔ اوکړم؟
اوس د "کأنها" قائل څوك دې، په دې کښې اختلاف دې، او قاضی عیاض چې په کومه خبره باندې جزم او یقین اظهار کړې دې، هغه داده، چې ددې قائل راوی د حدیث حضرت جُبیر بن مطعم دې، او هم دا حافظ ابن حجر هم مختار ګرځولې دې، اګر چې دا احتمال هم دې، چې ددې قائل په ورستنو راویانو کښې بل څوك وی.[4]
طبرانی دا مضمون په یو بل لفظ سره بیان کړې دې، هغوی د عصمة بن مالك د روایت نه دا الفاظ نقل کوی، "قلنا یا رسولَ الله إلی مَن ندفع صدقاتِ أموالِنا بعدَك"[5]
مونږ به ستاسو نه ورستو د خپلو مالونو زکوٰة چا ته ورکوو؟ هغوی ﷺ اوفرمائیل، "الی أبی بکر الصدیق" یعنی ابوبکر صدیق ته!
په حدیث باب کښې د نبی کریم ﷺ نه ورستو د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د هغوی ﷺ د خلیفه کیدو اړخ ته اشاره ده، د طبرانی روایت کهٔ ثابت شی، نو دا به د ابوبکر صدیق د پیغمبر ﷺ د جانشین کیدو ددې نه زیات صریح دلیل وی، خو د هغې سند ضعیف دې.[6]
ددې مضمون یو روایت اسماعیلی په خپل معجم کښې د سهل بن أبی خیثمه نه نقل کړې دې، هغه فرمائی: "بایع النبی ﷺ أعرابیاً، فسأله إن أتی علیه أجلُه مَن یقضیه؟ فقال أبوبکر! ثم سأله من یقضیه بعده؟ قال عمر!".[7]

---

[1] فتح الباری:۹، ۱۲۷\
[2] صحیح بخاری، کتاب الاحکام، رقم: (۷۳۲۰)
[3] صحیح البخاری، کتاب الأحکام، رقم(۷۳۲۰)\
[4] فتح الباری:۹، ۱۲۸\
[5] المعجم الکبیر للطبرانی، رقم:۱۳۹۱۳\
[6] فتح الباری:۹، ۱۲۸\
[7] معجم الاسماعیلی، حرف العین:۲، ۷۰۲، مکتبة العلوم والحکم.\

یو اعرابی د رسول الله ﷺ سره د اخستلو خرڅولو معامله اوکړه،نو رسول الله ﷺ ته ئې اووئیل،کۀ ستاسو مقرر وخت په تاسو باندې راشی،نو ددې(سړی)حق به څوک ورکوی؟ پیغمبر اوفرمائیل،ابوبکر ا هغوی اووئیل کۀ هغه نۀ وی نو بیا؟ نو هغوی ﷺ اوفرمائیل، عمر ا دا طبرانی په خپل اوسط کښې هم جمع کړې دې.(۱)

۳۶۶۰:(۲) حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ أَبِي الطَّيِّبِ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُجَالِدٍ حَدَّثَنَا بَيَانُ بْنُ بِشْرٍ عَنْ وَبَرَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ هَمَّامٍ قَالَ سَمِعْتُ عَمَّارًا يَقُولُ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَمَا مَعَهُ إِلاَّ خَمْسَةُ أَعْبُدٍ وَامْرَأَتَانِ وَأَبُو بَكْرٍ.[۳۶۴۴]

رجال الحدیث

أَحْمَدُ بْنُ ابی الطَّیِّب:دا د امام بخاری شیخ دې،او امام بخاری غالباً ددۀ نه هم په دې یو ځائې کښې روایت کړې دې،دا حدیث ددې باب نه علاوه په کتاب المناقب"باب إسلام أبی بکر"کښې هم د عبد الله بن یحیی بن معین په طریقې سره مروی دې.(۳)

د احمد بن أبی الطیب د پلار کنیت أبو الطیب او نوم سلیمان البغدادی دې،او پخپله د راوی کنیت ابو سلیمان او نسبت المروزی دې.(۴)

امام بخاری په خپل تاریخ کښې فرمائی:"أحمد بن سلیمان هو ابن أبی الطیب،أبو سلیمان مولی".(۵) ددې نه هم دغه معلومیږی چې د احمد د پلار نوم سلیمان او د هغه کنیت ابو الطیب دې،بعضې حضراتو دۀ ته احمد بن سلیمان أبی الطیب وئیلی دی.(۶)

"أبو الطیب"د أحمد نیکۀ دې،یعنی د سلیمان پلار یا پخپله ددې(احمد)د پلار د سلیمان کنیت دې،په دې کښې اختلاف دې،حافظ مزی رحمه الله دا د سلیمان لقب ګرځولې دې.(۷)او همدغه رائې د امام بخاری(۸)ابونصر کلابازی(۹)او د ابن عساکر هم ده.(۱۰)

---

(۱) معجم الإسماعیلی،ص:۷۰۲\۱

(۲) الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه:۵۱۶،۱،کتاب فضائل أصحاب النبی،باب قول النبی ﷺ "لو کنتُ متخذا خلیلاً"،رقم:۳۶۶۰،وفی:۵٤٤،۱،کتاب مناقب الأنصار،باب إسلام أبی بکر الصدیق رضی الله عنه،رقم:۳۸۵۷\۱

(۳) صحیح البخاری،رقم(۳۸۵۷)\۱

(۴) اوګورئ تهذیب الکمال:۳۵۷،۱\۱

(۵) التاریخ الکبیر:۲،،۳،٤\۱

(۶) تاریخ الإسلام للذهبی:۱۵،۶\۱

(۷) تهذیب الکمال:۳۵۷،۱\۱

(۸) التاریخ الکبیر للبخاری:۲(۱۳۹۳)\۱

(۹) رجال البخاری:۱۰،۱\۱

(۱۰) تهذیب الکمال:۳۵۷،۱\۱

او ابن أبی حاتم ابو الطیب د احمد نیکهٔ او د سلیمان پلار گرځولې دې.[1]

په "مرو" کښې د یوئې زمانې پورې د هغهٔ قیام پاتې شوې دې، په دې وجه هغې اړخ ته ددهٔ نسبت اوکړې شو، او د مروزی په نوم سره مشهور شو.

ددې نه ورستو ئې په "رې" کښې استوګنه اختیار کړه، بیا بغداد ته راغلو، ددهٔ شمیر هم په موالیو کښې کیږی.[2]

شیوخ او تلامذه: ددهٔ نه په روایت کونکو کښې امام بخاری، احمد بن زکریا بن کثیر الجوهری، احمد بن سعید بن صخر الدارمی، احمد بن سیار المروزی، ابوبکر احمد بن هانی الطائی الاثرم، جراح بن مخلد العجلی، جعفر بن محمد بن شاکر الصائغ، سهل بن بحر، عبد الله بن منیر المروزی، ابو زرعه عبید الله بن عبد الکریم الرازی، محمد بن اسحاق الصاغانی، محمد بن سعد الشاشی ومحمد بن یحیٰ الذهلی، او یعقوب بن شیبه السدوسی شامل دی.

او د کومو حضراتو نه چې دې روایت کوی، په هغې کښې إبراهیم بن سعد الزهری، أبو اسحاق إبراهیم بن محمد بن الحارث الرزاری، بشر بن الحسین الهلالی، جریر بن عبد الحمید، حجاج بن محمد المصیصی، حسن بن عبد الرحمٰن الحارثی، أبو الملیح حسن بن عمر الرقی، حفص بن غیاث النخعی، أبو أسامه حماد بن أسامة، خالد بن عبد الله الواسطی، رشدین بن سعید المصری، سفیان بن عیینه، أبو داؤد سلیمان بن داؤد الطیالسی، سهل بن أسلم العدوی، صالح بن عمر الواسطی، عبد الله بن سنان الکوفی، عبد الله بن المبارک، عبد الواحد بن واصل، أبو عبیدة الحداد، عبید الله بن عمرو الرقی، علی بن الحسن بن شقیق، محمد بن میمون الزعفرانی، مروان بن شجاع الجزری، مصعب بن سلام الکوفی، معاذ بن معاذ العنبری، معافی بن عمران الموصلی، نضر بن شمیل، نضر بن محرز بن بعیث هشیم بن بشیر، وکیع بن الجراح، ولید بن القاسم بن الولید الهمدانی، یحیٰی بن آدم، یحیٰی بن بشر النصیبی او یوسف بن عطیه الصفار وغیره شامل دی.[3]

د جرح او تعدیل په باب کښې اقوال: عبد الرحمٰن ابن أبی حاتم فرمائی:

"سألتُ أبا زرعةَ عنه، فقال: هو بغدادی الأصل خرج إلی مَرو ورجع إلینا وکتبنا عنه، وکان حافظاً، قلت: هو صدوق؟ قال علی هذا یُوضع".[4]

ذهبی چې د ابوزرعه نه کوم الفاظ نقل کړی دی، هغه دادی، "محله الصدق"[5]

---

[1]) الجرح والتعدیل: ۲ (۵۷)\
[2]) تهذیب الکمال: ۱۳۵۷.۱
[3]) تهذیب الکمال: ۱۳۵۹.۱
[4]) د ابن أبی حاتم په کتاب "الجرح والتعدیل" کښې او د حافظ ابن حجر په "تهذیب" کښې هم دغسې دی، او په "تهذیب الذهبی" کښې "أهو صدوق" راغلی دی. اوګورئ حاشیة تهذیب الکمال: ۳۵۹.۱.
[5]) تهذیب الکمال: ۱۳۵۹.۱

نو حافظ ابو زرعه دې صدوق ګرځولې دې.
او ابو حاتم وائی، ضعیف الحدیث.([1])
ابن حبان هم په کتاب الثقات کښې ددهٔ ذکر کړې دې.([2])
علامه ذهبی ددهٔ متعلق فرمائی:
"أحمد بن سلیمان بن أبي الطیب عن هشیم، وثق و ضعّفه أبو حاتم وحده.وقال أبوزرعة:حافظ،محله الصدق.........قلتُ:حدّث عنه البخاری وطائفة".([3])
د احمد بن سلیمان بن أبی الطیب عن هُشَیم توثیق کړې شوې دې، او صرف ابو حاتم ددهٔ تضعیف کړې دې، ابوزرعه وائی، حافظ الحدیث دې، او ددهٔ مقام صدق دې، زهٔ وایم بخاری او یو جماعت ددهٔ نه احادیث روایت کړی دی، چې ددهٔ توثیق او تائید دې.
ابو عوانهٔ وائی: "حدّثنا أحمد ابن إبراهیم البغدادی، حدّثنا أحمد بن أبي الطیب ثقة".([4])
علامه مغلطائی ددهٔ د وفات تاریخ سن ۲۳۰هـ لیکلې دې.([5])
حافظ ذهبی په طبقه نمبر ۲۲ او طبقه نمبر ۲۳ کښې ددهٔ ذکر کړې دې.([6])
په صحیح بخاری کښې دا ددهٔ اولنې بلکه هم دغه یو روایت دې.([7])
اکثرو آئمؤ خو ددهٔ توثیق کړې دې، نو دا ددهٔ د معتمد علیه او ثقه کیدو دلیل دې.
او تر کومې پورې چې د ابو حاتم د تضعیف تعلق دې، نو ددې متعلق حافظ ابن حجر په "تقریب" کښې فرمائی:
"صدوق، حافظ، له أغلاط ضعّفه بسببها أبوحاتم وماله في البخاری سوی حدیثٍ واحدٍ متابعة".
یعنی دې رینښتونې راوی دې، او حافظ دې، ولې ددهٔ څهٔ غلطئ شته، او هم د هغې په سبب ابو حاتم دې ضعیف ګرځولې دې، او ددهٔ په بخاری کښې هم دغه یو روایت دې، او ددې متابع موجود دې.
په "کتاب مناقب الأنصار، باب إسلام أبي بکر الصدیق"([8]) کښې د یحیٰی بن معین نه ددې متابع روایت موجود دې، او هم ددې په وجه باندې سره د ضعف نه دا روایت په دې باب کښې ذکر

---

[1]) تهذیب الکمال:۳۵۹،۱، والجرح والتعدیل لابن أبی حاتم الرازی:۱۱۳،۲\
[2]) کتاب الثقات؟\
[3]) تهذیب الکمال:۱۳۵۹،۱\
[4]) تهذیب الکمال:۱۳۵۹،۱\
[5]) اکمال تهذیب الکمال:۱۱۶،۱\
[6]) انظر تاریخ الإسلام ووفیات المشاهیر والاعلام للذهبی:۵۲۰،۵،و:۱۵،۶،دار الکتب العلمیة بیروت\
[7]) تهذیب الکمال:٤۵،۱،وتهذیب الکمال:۱۳۵۹،۱\
[8]) اوګورئ رقم(۳۸۵۷)\

کړي شوي دي.[1]

اسماعیل بن مُجَالد: دده هم په صحیح بخاری کښې دا اولنې روایت دې،دده نوم او نسب داسې دی:أبوعُمر الکوفی،إسماعیل بن مُجالد بن سعید الھمدانی نزیل بغداد.

دده په شیوخو کښې إسماعیل بن أبی خالد،أبو بشر بَیان بن بشر،سماك بن حرب عبد الملك بن عُمیر أبو إسحاق عَمرو بن عبد الله السَّبِیعی(دده پلار)مُجالد بن سعید او هلال بن حمید الوزان شامل دی.

او دده نه په حدیث اخستونکو کښې د إبراهیم بن زیاد سَبَلان،أحمد بن أبی الطیب،أحمد بن معاویة بن بکر بن معویة الباهلی،جمهور بن منصور الکوفی،سُریج بن یونس،سعد بن زنبور الهمدانی،صباح بن مروان،عثمان بن محمد بن أبی شیبه،أبو الحسن علی بن محمد القُرشی المدائنی،عمر بن إسماعیل بن مُجالد(دده ځوئې)أبو عبید القاسم بن سلاّم،محمد بن حسان السَّمتی،أبوبکر محمد بن خلاد الباهلی او یحیٰی بن معین نومونه اخستلې شی.[2]

د جرح او تعدیل د امامانو په عدالت کښې: مُهنَّا بن یحییٰ وائی امام احمد بن حنبل فرمائی:"کان ههنا ببغداد"دې به دلته په بغداد کښې وو،مُهنَّا وائی:ما اووئیل"أدرکته"آیا تاسو دې موندلې دې؟وې فرمائیل،"نعم!"هاؤ،ما اووئیل، "سمعت منه؟" آیا تا د هغهٔ نه حدیث اؤریدلې هم دی،وې وئیل"لا" نه!،ما اووئیل،دده تعلق د کوم ځائې سره وو؟وې فرمائیل،"کوفی"په اصل کښې د کوفې وو.[3]

او عبد الله بن احمد بن حنبل د خپل پلار نه روایت کوی، "ما أراه إلا صدوقاً"[4] زما له مخې خو هغه رینښتونې وو.

یحییٰ بن معین وائی، "لیس به بأس"هغه ښهٔ سړې وو.[5]

عباس الدوری وائی چې یحییٰ بن معین فرمائی، "ثقة"هغه ثقه راوی دې.[6]

امام بخاری وائی، "صدوق"رینښتونې وو.[7]

---

[1]) الکاشف للذهبی:۱۹۶،۱\۱

[2]) تهذیب االکمال:۱۷۵،۳\۱

[3]) تهذیب الکمال:۱۸۵،۳\۱

[4]) تهذیب الکمال:۱۸۵،۳،والتاریخ للخطیب البغدادی:۲۴۶،۶\۱

[5]) تهذیب الکمال:۱۸۵،۳،الجرح والتعدیل لابن أبی حاتم:۱۳۸،۲\۱

[6]) تهذیب الکمال:۱۸۶،۳،وتاریخ الإسلام للذهبی:۲۸،۵\۱

[7]) میزان الاعتدال:۲۳۶،۱،وتهذیب الکمال:۱۸۶،۳\۱

ابو داؤد وائی، "أثبت من أبيه" د خپل پلار نه زيات معتبر دې.[1]
نسائی وائی، "ليس بالقوی" قوی نهٔ دې.[2]
إبراهيم بن يعقوب الجوزجانی وائی "غير محمود" خوښ کړې شوې نهٔ دې.[3]
ابو زرعه وائی، "ليس ممن يكذب بمرة، وسط" يو وارې هم ددهٔ تکذيب نهٔ شی کيدې، غوره سړې دې.[4]
ابو حاتم وائی، "كان يكون ببغداد وهو كما شاء الله".[5] په بغداد کښې به وو، او هم داسې وو څنګه چې الله تعالی غوښتلو.
امام بخاری، ترمذی او نسائی د هغهٔ نه روايت کړی دی.[6]
حاکم د دار قطنی نه نقل کوی، "ليس فيه شك أنه ضعيف"[7] په دې کښې هيڅ شك نشته، چې هغه ضعيف دې.
په تعديل او تضعيف کښې محاکمه داسې کيدې شی، چې هغه دې ريښتونې راوی وی. ولې د هغهٔ نه غلطيانې شوې دی، نو کومو حضراتو چې د هغهٔ تضعيف کړې دې، هغوی د دغې خطاګانو په وجه کړې دې، ولې په دې سره هغه د اعتبار قابل کيدو نه نهٔ ساقطيږی، اګر چې قوت او حيثيت د هغهٔ څهٔ قدرې مجروح کيږی، هم دغه وجه ده، چې ذهبی هغهٔ ته "صدوق" وئيلی دی.[8]
او ابن حبان فرمائيلی دی، "يخطئ".[9]
يعنی ذهبی صرف د هغهٔ د معتبر کيدو وجه اوښودله، او ابن حبان د ضعيف کيدو، او حافظ ابن حجر د دواړو ذکر اوکړو، نو وې فرمائيل، "صدوق يخطئ".[10]
همدغه وجه ده چې په بخاری کښې ددهٔ هم دغه يو روايت دې، او هغه هم مرفوع نهٔ دې.[11]

---

[1]) تهذيب الكمال: ۱۸٦، وتاريخ الخطيب: ٦،٢٤٦، ٢٤٧\
[2]) تهذيب الكمال: ۳، ۱۸٦، وتاريخ الإسلام للذهبی: ۵، ۱۲۸\
[3]) بعضې حضراتو د مذموم لفظ استعمال کړې دې، تهذيب الكمال: ۳، ۱۸٦\
[4]) تهذيب الكمال: ۱۸٦، والجرح والتعديل: ۲، ۱۳۸\
[5]) تهذيب الكمال: ۳، ۱۸٦، والجرح والتعديل: ۲، ۱۳۸\
[6]) تهذيب الكمال: ۳، ۱۸۷\
[7]) تاريخ الإسلام: ۵، ۱۲۸\
[8]) الكاشف: ۱، ۲٤۹، رقم الترجمة (٤٠٣)
[9]) الثقات لابن حبان: ۳، ۲۰۰\
[10]) تقريب التهذيب، ص: ۱۰۹، ترجمه (٤٧٦)\
[11]) اوګورئ الكاشف: ۱، ۲٤۹\

يعني بخاري په دده باندې اعتماد نهٔ کوی، صرف د "شاهد" او "تابع" په توګه ئې راوړلي دي۔
د وفات تاريخ دې اکثرو حضراتو نهٔ دې ليکلې، هنه ! ذهبي په يو کم شلمه طبقه کښې دده شمير کړې دې، چې د هغې خلق د ۱۸۱ھ او د ۱۹۰ھ په مينځ کښې وفات شوی دی۔[1]

بَيَانُ بْنُ بِشْرٍ: دا بيان بن بشر، أبو بشر الأحمسى البجلى، الكوفى المعلّم دې۔
د لاندې ذکر کړې شوې حضراتو نه دوی احاديث نقل کړی دی:

إبراهيم التيمى، أنس بن مالك، حُصَين بن صفوان، حكيم بن جابر الأحمسى، حُمران بن أبان أبوعاصم رفاعه بن شداد الفتيانى، طارق بن شهاب الأحمسى، طلحة بن مصرّف، عامر بن شراحيل الشعبى، عامر بن عبدالله بن زبير الأسدى، عبد الرحمٰن بن الأسود بن يزيد النخعى، عبد الرحمٰن بن أبى الشعثاء المحاربى، عبد الرحمٰن بن أبى ليلى، عبد الرحمٰن بن هلال العبسى، عكرمة مولى ابن عباس، قيس بن أبى حازم الأحمسى، أبو جعفر محمد بن على بن الحسين بن على بن أبى طالب، موسٰى بن طلحة بن عبيد الله، وبرة بن عبد الرحمٰن المُسلى، أبو صالح الحنفى، أبوعمرو الشيبانى.

او دده نه په روايت کونکو کښې: إسرائيل بن يونس بن أبى اسحاق إسماعيل بن أبى خالد الأحمسى، إسماعيل بن مُجالد بن سعيد، أيوب بن جابر الحنفى، جرير بن عبد الحميد الضبّى، جعفر بن زياد الأحمر، حسن بن صالح بن حى، حكم بن عبد الملك، خالد بن عبد الله الواسطى، داهر بن يحيٰى الأحمرى، والد عبد الله بن داهر الرازى، زائد بن قدامة، زهير بن معاوية، سفيان بن عيينه، سفيان الثورى، سنان بن هارون البُرجمى، أبو الأحوص سلاّم بن سُلَيم، شريك بن عبد الله النخعى، شعبة بن الحجاج، أبو الأسود عبد الرحمٰن بن عامر، مولى بنى هاشم، عَبِيدة بن حُميد، على بن عاصم الواسطى، عنبسة بن عبد الواحد القرشى، فُضيل بن عِياض، محمد بن فضيل بن غزوان، مِسعر بن كِدام، معتمِر بن سليمان، مفضَّل بن مُهلهل، هاشم بن البريد، هُدبة بن النِهال، هُريم بن سفيان، أبو عوانه الوضاح بن عبد الله اليَشكرى، وليد بن أبى ثور، يحيٰى بن سلمة بن كهيل، يزيد بن عطاء اليَشكرى، أبو يوسف يعقوب بن إبراهيم القاضى، أبو معاذ يعيش بن عبد الرحمٰن المسطامى أبو يعقوب يوسف بن يعقوب العجلى الأسود، يونس بن أبى إسحاق وغيره شامل دی۔[2]

---

[1] تاريخ الإسلام:٥.٢٨، رقم الترجمة(٤٤٢٨)\
[2] أنظر.تهذيب الكمال:٣٠٣.٤، ترجمة(٧١٩٢)، والجرح والتعديل لابن أبى حاتم:٢٤٧.٢، رقم الترجمة (١٦٨٧). دارالكتب العلمية بيروت.وسير أعلام النبلاء للذهبى:١٢٤.٦، مؤسسة الرسالة.الطبعة الرابعة. ١٩٨٦. وكتاب الثقات لابن حبان التميمى:٧٩.٤، مجلس دائرة المعارف العثمانية بحيدر آباد دكن الهند. الطبعة الأولى١٩٧٨، وكتاب التاريخ الكبير:١٣٣.٢، رقم الترجمة(١٩٤٧) دارالباز للنشر والتوزيع عباس أحمد الباز مكة المكرمة.وإكمال تهذيب الكمال:٤٣.٣، والكاشف للذهبى:٢٧٧.١، ترجمة:(٦٦٤)، دارالقبلة للثقافة الإسلامية.جدة.الطبعة الأولى١٩٩٢م.وتهذيب التهذيب لابن حجرالعسقلانى...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه...

د جرح او تعدیل د امامانو په نظر کښې: امام بخاری فرمائی، علی بن المدینی وائی، "له نحو سبعين حديثاً".

عبد الله بن احمد بن حنبل د خپل پلار امام احمد بن حنبل نه نقل کوی، "ثقة من الثقات".

اسحاق بن منصور د یحیٰی بن معین نه نقل کوی، همدغه شان أبو حاتم او نسائی فرمائی، "ثقة"، (١) دار قطنی وائی، "هو أحد الأثبات الثقات". (٢)

د ابو حاتم نه دا الفاظ هم منقول دی: "هو أحلى من فراس". (٣)

احمد بن عبد الله العجلی وائی، "كوفي ثقة، وليس بكثير الحديث روى أقل من مائة حديث" کوفی دې، او ثقه دې، دده نه ډیر احادیث منقول نهٔ دی، د سلو نه کم حدیثونه ئې روایت کړی دی (٤)

یعقوب بن شیبه وائی، "كان ثقة ثبتا". (٥)

علامه ذهبی په الإمام، الثقة، المؤدب سره دده تذکره کولو سره فرمائی، "وهو حجة بلا تردد". (٦)

د "بیان" په نامې سره د دوؤ راویانو ذکر: ابو الفضل الهروی په خپل کتاب "المتفق والمفترق" کښې او خطیب هم په دې (مذکوره بیان) او د بیان بن بشر المعلم په مینځ کښې فرق بیان کړې دې، خطیب وائی، د هاشم هیڅ یو روایت د بَجلی نه مروی نهٔ دې، (یعنی هاشم چې د کوم بیان بن بشر المعلم نه روایت کړې دې، هغه طائی دې نهٔ چې بَجلی) او د بیان په نامې سره د دوؤ حضرات نومیدلو دا هم دلیل دې، چې یو طائی دې او یو بَجَلی!

دلته په دې روایت کښې چې کوم راوی دې هغه "بَجَلی" دې، او "طائی" چې هغهٔ ته "المعلم" هم وئیلې شی، هغه بل دې، او هم د هغوی نه هاشم بن البرید روایت کوی. (٧)

بقیه حاشیه د تیرمخ] ١.٦.٥٠٦، دار صادر بیروت، الطبعة الأولى ١٣٢٥هـ بمجلس دائرة المعارف النظامية بحيدر آباد دكن (الهند)

١) تهذيب الكمال: ٤.٣٠٥، وتهذيب التهذيب للعسقلانی: ١.٥٠٦\

٢) إكمال تهذيب الكمال للمغلطائی: ٣.٤٣\

٣) الجرح والتعديل لابن أبی حاتم: ٢.٢٤٧، تهذيب الكمال: ٤.٣٠٥، د حافظ ابن حجر په تهذيب کښې أعلى (بالعين المهملة) يا أغلى (بالغين المعجمة) منقول دې، اوګورئ: تهذيب التهذيب: ١.٥٠٦، وتهذيب الكمال: ٤.٣٠٥\

٤) تهذيب الكمال: ٤.٣٠٨، وتهذيب التهذيب: ١.٥٠٦\

٥) تهذيب الكمال: ٥.٣٠٥، وتهذيب التهذيب: ١.٥٠٦\

٦) سير أعلام النبلاء: ٦.١٢٤، مؤسسة الرسالة\

٧) تهذيب التهذيب للعسقلانی: ١.٥٠٦، واكمال تهذيب الكمال للمغلطائی: ٣.٤٣، صاحب د اکمال په ترجمې نمبر ٨٢٤ کښې د بیان بن بشر الاحمسی البَجَلی ذکر کړې دې.... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

وَبرَة بْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ: وَبَرَة(كشجرة)دا ابو خزيمه يا ابو العباس وَبَره بن عبد الرحمٰن المسلى دي، ددهٔ نه په "كتاب الحج، باب رمى الجمار" كښې يو روايت مروى دې.[1] او بيا حديثِ باب امام بخارى ددهٔ په طريقې سره نقل كړې دې، كوفى دې، او د مُسلى نسبت وجه داده، چې بنی مسلِيَة بن عامر بن عَمرو بن عُلَة بن جَلد بن مالك بن أدد سره ددهٔ تعلق دې. بعضې حضراتو دهٔ ته حارثى وئيلى دى.

ددهٔ شيوخ. د كومو نه چې دې روايت كوى، دا لاندې ذكر دى.

أسود بن يزيد، تميم الدارى، خرشنه بن الحر، سعيد بن جُبير، عامر بن شراحيل الشعبى، عامر بن عبد الله بن زبير، أبو الطفيل عامر بن واثلة، عبد الله بن عباس، عبدالله بن عمر بن الخطاب، عبد الرحمٰن بن الأسود بن يزيد، غطيف، أبو جعفر محمد بن الحسين او همام بن الحارث.

او ددهٔ نه په روايت كونكو كښې أسماعيل بن أبي خالد، أبو بِشر بيان بن بِشر، حجاج بن أرطاة سليمان الأعمش، عمرو بن عيسٰی، علاء بن زهير الأزدى، مُجالد بن سعيد، محمد بن جُحادة، محمد بن سوقة، مِسعر بن كدام أبو إسحاق السبيعي شامل دى.[2]

جرح او تعديل: د بخارى، مسلم، ترمذى، ابو داؤد او نسائى وغيره د رواتو نه دې.

اسحاق بن منصور د يحيٰى بن معين نه نقل كوى چې "ثقة" همدغه د ابوزرعه قول هم دې.[3]

ابن حبان هم په "الثقات" كښې ددهٔ ذكر كړې دې.[4]

محمد بن سعد وائى. د خالد بن عبد الله القسيرى د ولايت كوفې په زمانه كښې ددهٔ وفات اوشو. بخارى. مسلم. ابوداؤد، ترمذى، نسائى ددهٔ نه روايت كوى.[5]

بقيه حاشيه د تيرمخ] او په ٨٢٥ نمبر مستقل ترجمه كښې د د بيان بن بشر الطائى المعلم ذكر دې. او وئيلى ئې دى چې دا مونږ په دواړو كښې د فرق ښكاره كولو د پاره كړى دى. اوګورئ: المتفق والمفترق: ١/٥٤٥

[1]) اوګورئ صحيح البخارى. كتاب: ٢٥. باب: ١٣٤. رقم ١٧٣٦

[2]) تهذيب الكمال: ٣٠/٤٢٧. رقم الترجمة (١٦٧٨)، والجرح والتعديل لابن أبى حاتم: ٩/٥٤، ترجمة: ١٥٨٣١، وثقات ابن حبان التميمى: ٥/٤٩٧. وتاريخ الإسلامى للذهبى: ٣/٤٦٤. رقم الترجمة (١٨١). إكمال تهذيب الكمال للمغلطائى: ١٢/٢١٠. رقم الترجمة (٥٠١٣). وتهذيب التهذيب لابن حجر العسقلانى: ١١/١١١. والتاريخ الكبير للبخارى: ٨/٢٦٣٥. والكاشف. رقم الترجمة (٦١٤٤)، والجرح والتعديل للباجى: ٣/١١٩٩. وتهذيب التهذيب: ٤/١٢٩. وطبقات ابن سعد: ٦/٣١٢. وثقات العجلى. ص: ٤٥٦

[3]) الجرح والتعديل: ٩/٥٤. رقم الترجمة (١٧٠٦)

[4]) كتاب الثقات لابن حبان: ٥/٤٩٧. وتاريخ الإسلام للذهبى: ٣/٤٦٤

[5]) طبقات ابن سعد: ٦/٣١٢

عَجَلی وائی، "وَبَرة بن عبد الرحمٰن کوفی،ثقة".[۱]
خلیفة بن الخیاط په طبقهٔ رابعه کښې دهٔ ذکر کړې دې،او هیثم بن عدی په طبقهٔ ثالثه کښې،دهٔ وفات په ۱۱۷ھ کښې اوشو.[۲]
ذهبی په دولسمه طبقه کښې دهٔ ذکر کړې دې،چې د هغې رجال د ۱۱۱ھ او ۱۲۰ھ په مینځ کښې وفات شوی دی.[۳]

هَمّام:دا همام بن الحارث النخعی الکوفی دې،دهٔ تذکره په"**کتاب الصلاة،باب الصلاة في الخفاف**"کښې تیره شوې ده.[۴]

د دریوَ تابعینو ذکر:په دې روایت کښې د بیان بن بِشر،وَبَرة بن عبدالرحمٰن او همام بن الحارث د دریوَ تابعینو پرله پسې ذکر په یو روایت کښې راغلې دې.[۵]**وَبَرة** ته ابن حجر تابعی صغیر وئیلی دی،او همام بن الحارث ته ئې"**من کبار التابعین**"وئیلی دی،او وې فرمائیل د اسماعیل نه روایت کونکی ټول راویان کوفیان دی.[۶]
اسماعیلی د جمهور بن منصور په طریقې سره د اسماعیل د همام نه د سماع هم ذکر کړې دې[۷]

حضرت ابوبکر رضي الله عنه په رسول الله ﷺ باندې ایمان راوړنکې اولنې سړې وو:خَمْسَةُ أعْبُدٍ........
عمار بن یاسر [۸]د رسول اللهﷺ مشهور صحابی فرمائی چې ما رسول اللهﷺ په هغه وخت کښې او هغه حال کښې هم اولیدو،چې د هغویﷺ سره پنځه غلامان وو،دوه ښځې او یو ابوبکر،مقصود د ابوبکر د فضیلت او منقبت بیان دې،چې په هغه څو کسانو کښې یو دې دې،چا چې په ابتداء کښې اسلام قبول کړو،او په رسول اللهﷺ ئې ایمان راوړو،په ظاهره په دې فضیلت کښې ذکر کړې شوی پنځه غلامان او دوه ښځې هم د حضرت ابوبکر رضي الله عنه سره برابر دی،ولې حقیقت دادې،چې حضرت ابوبکر رضي الله عنه ته په هغوی باندې هم فضیلت حاصل دې،او هغه داسې چې هغوی په بالغ کسانو(چې د سړی د لفظ اصل مصداق دې)کښې هغه

---

[۱]) ثقات العجلی(۱۹۳۵)،حافظ ابن حجر کوفیٌ تابعیٌ ثقةٌ نقل کړی دی،تهذیب التهذیب:۱۱،۱۱۱\۱
[۲]) اکمال تهذیب الکمال:۱۲،۲۱۰\۱
[۳]) اوګورئ تاریخ الإسلام:۳،۳۷۰\۱
[۴]) صحیح البخاری،رقم:۳۸۷\۱
[۵]) اوګورئ عمدة القاری:۱۶،۲۳۹\۱
[۶]) فتح الباری:۹،۲۸\۱
[۷]) فتح الباری:۹،۲۸\۱
[۸]) د بنو مخزوم غلام وو،دهٔ د مور نوم سُمیّه بنت خیاط دې،دوی درې واړو مور پلار او ځوئی ته الله تعالی د دین په لار کښې ډیر زیات تکلیفونه ورکړې شو،یوه ورځ د رسول اللهﷺ په دهٔ باندې تیریدل اوشو،چې هغهٔ ته تکلیف ورکولې شو،په دې باندې هغویﷺ اوفرمائیل.صبراً آل یاسر فان موعدکم الجنة.عمدة القاری:۱۶،۲۴۹\۱

اولني سرې دې، چې هغهٔ د ټولو نه وړاندې په رسول الله ﷺ باندې ايمان راؤړلو سره اسلام قبول کړې، او دا د هغهٔ داسې خصوصيت دې، چې په دې کښې د هغهٔ سره څوك هم شريك او سهيم نشته.(١)

پنځه غلامان چا چې د ټولو نه اول اسلام قبول کړو: دلته "خمسة أعبد" د پنځو غلامانو نه څوك مراد دی، يو قول دادې، چې ددې مصداق ① حضرت بلال، ② حضرت زيد بن حارثه، ③ عامر بن فهيره مولی أبی بکر، ④ ابوفکيهه مولی صفوان بن اميه، ⑤ او شقران دی.(٢)

اول دواړه خو معروف دی، او عامر بن فهيره دا د حضرت ابوبکر ﷺ غلام وو، او طبرانی د حضرت عروه په طريقې سره نقل کوی، چې دې د هغه خلقو نه دې، چې هغوی ته به د الله تعالی په لار کښې يعنی د حق او اسلام د قبولو په سبب عذاب ورکولې شو، نو حضرت ابوبکر ﷺ دې واخستو او بيا ئې آزاد کړو.(٣)

او د فکيهه چې تر کومې پورې تعلق دې، نو ابن اسحاق ذکر کړې دی، چې حضرت بلال ايمان راؤړو نو دې هم مسلمان شو، نو په دې باندې اميه بن خلف دهٔ ته عذاب او تکليف ورکول شروع کړل، نو حضرت ابوبکر ﷺ دې اخستلو سره آزاد کړو.(٤)

او پاتې شو شُقران(٥) نو ابن السکين په "کتاب الصحابة" کښې د عبد الله بن داؤد نه نقل کړی دی، چې نبی کريم ﷺ دې او اُمّ ايمن د دوی د پلار وارثان جوړ کړل.(٦)

د بعضې مشائخو نه د ابو فکيهه په ځائې د عمار بن ياسر نوم منقول دې، حافظ ابن حجر فرمائی، ددې احتمال شته، ولې د عمار د پلار د ياسر هم بيا ذکر کيدل پکار وو، ځکه چې عمار او ددهٔ مور او پلار دواړو ته به د الله تعالی په لار کښې سخت تکليفونه ورکولې شو.(٧) نو ددهٔ يعنی د عمار او ددهٔ د مور ذکر خو راغې، ولې د ياسر ذکر رانغلو، په دې وجه کيدې شي عمار بن ياسر مراد نهٔ وی. بعضې حضراتو د شقران په ځائې د عبيد بن زيد الحبشی نام ذکر کړې دې.(٨)

د "امرء تان" مصداق: د "امرء تان" نه مراد حضرت خديجه او حضرت اُمّ ايمن دی، يا بيا خديجه او

---

(١) فتح الباری لابن حجر: ١٢٩.٩

(٢) فتح الباری: ٢٩.٩، وعمدة القاری: ١٣٤٩.١٦

(٣) المعجم الکبير: ٣٣٦.١، رقم الترجمة: ١١٠٠٨

(٤) فتح الباری: ٢٩.٩، وعمدة القاری: ١٢٤٩.١٦

(٥) شُقران بضم الشين وسکون القاف لقب دې، او ددهٔ نوم صالح بن عدی الحبشی وو، بعضې وائی چې ددهٔ نوم أوس وو، او بعضې وائی چې نوم ئې هرمز وو، اوګورئ عمدة القاری: ١٢٤٩.١٦

(٦) فتح الباری: ١٢٩.٩

(٧) فتح الباری: ١٢٩.٩

(٨) اوګورئ إرشاد الساری: ١٥٢.٨، وتحفة الباری: ١١٩٥.٤

سميه،او بعضې حضراتو دا هم وئيلي دی،چې د حضرت خديجې سره دويمه ښځه اُمّ الفضل د حضرت عباس رضي الله عنه بی بی وه،بيا هم دا واضحه نۀ ده،ځکه چې هغه قديمة الإسلام خو ده،ولې په سابقينو کښې د هغې ذکر نۀ دې شوې،او کۀ هغه مراد اخستل صحيح وي،نو بيا د ابو رافع مولی العباس ذکر کول هم پکار وو،ځکه چې هغه هم د اُمّ الفضل سره اسلام راوړلې وو۔[1]

د عمار ددې حصر مقصد: د عمار بن ياسر مقصد د حديثو شارحينو دا بيان کړې دې،چې کومو حضراتو خپل اسلام قبلول ښکاره کړې وو،هغه دا ذکر کړې شوې کسان وو،دا مقصد نۀ دې چې صرف دې کسانو اسلام قبول کړې وو،ځکه چې عمار په کوم وخت کښې دا خبره کوله،په دغه وخت کښې يو لوئې جماعت مسلمانان شوې وو،چې په هغې کښې د ذکر کړې شوې کسانو نه علاوه نور کسان هم وو،هاؤ!ابوبکر صديق خو د ټولو نه اول اسلام ښکاره کونکې هم وو،او په قبلولو کښې هم،د هغۀ فضيلت په خپل ځائې مسلّم دې۔[2]

ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت دا دې،چې باب هم د"**فضل أبي بکر**"په حوالې سره دې،او په حديث کښې هم د هغۀ د فضيلت بيان دې،يو خو داسې چې د شمير په هغه څو کسانو کښې يو دې چا چې په رسول الله ﷺ باندې ايمان راوړلو سره هغه ښکاره کړې وو،دا ټول اتۀ کسان وو،چې د هغوی دلته ذکر دې،او د نفس اسلام د قبلولو په حوالې سره،نو هغوی رضي الله عنه په بالغ او آزاد کسانو کښې د ټولو نه اولنې سړې خو وو۔[3]

۳۶۶۱:[4] حَدَّثَنِي هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَاقِدٍ عَنْ بُسْرِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ عَائِذِ اللَّهِ أَبِي إِدْرِيسَ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ-رضي الله عنه-قَالَ كُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ النَّبِيِّ-صلى الله عليه وسلم-إِذْ أَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ آخِذًا بِطَرَفِ ثَوْبِهِ حَتَّى أَبْدَى عَنْ رُكْبَتِهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ-صلى الله عليه وسلم-«أَمَّا صَاحِبُكُمْ فَقَدْ غَامَرَ». فَسَلَّمَ، وَقَالَ إِنِّي كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَ ابْنِ الْخَطَّابِ شَيْءٌ فَأَسْرَعْتُ إِلَيْهِ ثُمَّ نَدِمْتُ، فَسَأَلْتُهُ أَنْ يَغْفِرَ لِي فَأَبَى عَلَيَّ، فَأَقْبَلْتُ إِلَيْكَ فَقَالَ «يَغْفِرُ اللَّهُ لَكَ يَا أَبَا بَكْرٍ». ثَلاَثًا، ثُمَّ إِنَّ عُمَرَ نَدِمَ فَأَتَى مَنْزِلَ أَبِي بَكْرٍ فَسَأَلَ أَثَمَّ أَبُو بَكْرٍ فَقَالُوا لاَ. فَأَتَى إِلَى النَّبِيِّ-صلى الله عليه وسلم-، فَسَلَّمَ فَجَعَلَ وَجْهُ النَّبِيِّ-صلى الله عليه وسلم-يَتَمَعَّرُ حَتَّى أَشْفَقَ أَبُو بَكْرٍ، فَجَثَا عَلَى رُكْبَتَيْهِ فَقَالَ يَا رَسُولَ

---

[1]) فتح الباري:۲۹،۹،وعمدة القاري:۱۶،۲٤۹\
[2]) فتح الباري:۲۹،۹،وعمدة القاري:۱۶،۲٤۹\
[3]) عمدة القاري للعيني:۱۶،۲٤۹\
[4]) الحديث أخرجه البخاري في صحيحه:۱،۵۱۶،كتاب فضائل أصحاب النبي ﷺ،باب قول النبي"لو كنتُ متخذا خليلاً"،رقم:۳۶۶۱،وفی:۲،۶۶۷،كتاب التفسير،باب"قل يا ايها الناس انی رسول الله اليكم جميعاً"،رقم:٤۶٤۰

اللّٰهِ، وَاللّٰهِ أَنَا كُنْتُ أَظْلَمَ مَرَّتَيْنِ. فَقَالَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ اللّٰهَ بَعَثَنِي إِلَيْكُمْ فَقُلْتُمْ كَذَبْتَ. وَقَالَ أَبُو بَكْرٍ صَدَقَ. وَوَاسَانِي بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ، فَهَلْ أَنْتُمْ تَارِكُو لِي صَاحِبِي». مَرَّتَيْنِ فَمَا أُوذِيَ بَعْدَهَا. [۳۴۶۴]

رجال الحديث

هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ: دا هشام بن عمار بن نصير ابو الوليد السلمى الدمشقى دې. ددهٔ تذكره وړاندې تيره شوې ده.[۱]

صَدَقَةُ بْنُ خَالِد: ددهٔ نوم صدقة بن خالد او كنيت ابو العباس دې، نسبت ئې القُرشى، الاموى او الدمشقى دې، د أمّ البنين بنت أبى سفيان غلام وو. د أمّ البنين په حقله معروف قول خو دغه دې، چې هغه د ابو سفيان لور او د سيدنا امير معاويه خور وه. د امام بخارى، ابو حاتم او د نورو دغه رائې ده.[۲]

او د ابن حبان وغيره، د بعضې حضراتو خيال دادې، چې دا د معاوية بن يزيد بن معاوية بن أبى سفيان خور ده، يعنى د يزيد لور او د معاوية ثانى خور ده.[۳]

او يو دريم قول دادې، چې دا د عمر بن عبد العزيز خور ده.[۴]

د خپل پلار خالد مولى بنى اميه، زيد بن واقد، عبدالرحمٰن بن عَمرو الأوزاعى، عبد الرحمٰن بن يزيد بن جابر، عتبة بن أبى حكيم، عثمان بن أبى العاتكة، هشام بن الغاز، سعيد بن عبد العزيز، طلحة بن عمرو المكى او د نورو حضراتو نه روايت كوى.

او أبوالنضر إسحاق بن إبراهيم الفراديسى، حكم بن موسٰى، سيعد بن منصور، عبد الله بن يوسف التِّنِّيسى، أبو مُسهر عبد الأعلى بن مُسهر، محمد بن المبارك الصُّورى، مروان محمد الطَّاهرى، هشام بن عمار، هيثم بن الخارجة، وليد بن مسلم، يحيٰى بن حمزة الحضرمى وغيره د ده نه روايت كوى.[۵]

محمد بن سعد په طبقه خامسه كښې ددهٔ ذكر كړې دې.[۶]

او هغوى دې ثقه هم ګرځولې دې، ولې هغوى صدقة بن خالد السمين وئيلې دې، كيدې شى هغوى ته په صدقة بن خالد او صدقة بن عبد الله السمين كښې اشتباه شوې وى، او السمين د ثانى (يعنى صدقة بن عبد الله) لقب دې، د اول نهٔ دې.[۷]

---

[۱] اوګورئ: كتاب التهجد، باب ما يكره من ترک قيام الليل لمن كان يقومه، رقم (۱۱۵۲)
[۲] بحر الدم، جزء: ۱، ص: ۱۸۸
[۳] الثقات لابن حبان: ۶/۲۶۷، ۲۶۶، وتهذيب التهذيب: ۴/۴۱۴
[۴] تهذيب الكمال: ۱۳/۱۲۹، رقم الترجمة (۲۸۶۱)، وتهذيب التهذيب: ۴/۴۱۴
[۵] تهذيب الكمال: ۱۳/۱۲۹، وتهذيب التهذيب: ۴/۴۱۴
[۶] اوګورئ: الطبقات الكبرٰى لابن سعد: ۷/۴۶۹
[۷] اوګورئ: حاشية اكمال تهذيب الكمال للمغلطائى: ۶/۳۶۱، رقم الترجمة (۲۴۸۸)

او علامه ذهبي په اتلسمه طبقه کښې دده ذکر کړې دې، او ددې طبقې رجال د ۱۷۱ هـ او د ۱۸۰ هـ په مينځ کښې وفات شوي دي.[1]
دده متعلق معاوية بن صالح د يحيى بن معين نه ۱۷۰ هـ يا د ۱۷۱ هـ قول نقل کړې دې، هشام بن عمار ۱۸۰ هـ او دحيم ۱۸۳ هـ نقل کوی، او بعضې حضرات د ۱۸۰ هـ نه هم ورستو د دوی وفات بيانوی.[2]
او دده تاريخ وفات هم ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۸۰، يا ۱۸۴ ښودلې شوې دې.[3]
عبد الله بن احمد بن حنبل د خپل پلار (امام احمد) نه دده متعلق دا الفاظ نقل کوی، "ثقة ثقة ليس به بأس، أثبت من الوليد بن مُسلم، صالح الحديث".[4]
عثمان بن سعيد الدارمی د يحيى بن معين نه نقل کوی، "ثقة".[5]
همدغه شان محمد بن عبد الله بن نمير، احمد بن عبد الله العجلي، محمد بن سعد، ابوزرعه، ابو حاتم او ابوبکر بن أبی شيبه وغيره هم دې ثقه ګرځولې دې.[6]
ابن حبان، ذهبی او ابن حجر هم دۀ ته ثقه وئيلی دی.[7]
د بخاري، ابو داؤد، نسائی، او ابن ماجه راوی دې.[8]
زَيْدُ بْنُ وَاقد: دا زيد بن واقد القرشی دې، دده کنيت ابو عُمر يا ابو عَمرو او نسبت ئې الشامی او الدمشقی دې، دې چې د چا نه روايت کوی په هغوی کښې:
بُسر بن عبد الله، جُبير بن نُفير، جناح والد مروان، حرام بن حكيم، حسن بصری، حصن بن عبيدة بن علاق، خالد بن عبد الله بن حُسين، خالد بن اللجلاج، سعيد بن عبد العزيز التنوخی، عبد الملك بن مروان بن الحكيم، عطاء الخراسانی، عثمان بن أبی سودة، كثيرة بن مرة، حمد بن عبد الملك بن مروان، محمد بن يزيد، مكحول الشامی، نافع مولى ابن عمر، أبوسلام الأسود، أبوعبد الله الأشعری وغيره شامل دی.

---

[1] تاريخ الإسلامی للذهبی: ٤،٥٧٢، ترجمة (٤١٩٧)
[2] اوګورئ، تهذيب الكمال: ٣،١٣١، التقريب: ٢٧٥، الكاشف، ص: ١/٥٠١
[3] تهذيب التهذيب لابن حجر العسقلانی: ٤،٤١٤/١
[4] تهذيب الكمال: ١٣،١٣٠. ابن أبی حاتم د صالح الحديث اضافه نۀ ده نقل کړې، اوګورئ الجرح والتعديل: ٤،٣٩٩، ترجمة (١٨٩١)/١
[5] تاريخ الدارمی، الترجمة: ٤٢٩/١
[6] اوګورئ تهذيب الكمال: ١٣،١٣١،١٣٠، الجرح والتعديل: ٤،٣٩٩، تهذيب التهذيب: ٤،٤١٥،٤١٤، تاريخ الإسلام للذهبی: ٤،٥٧٣/١
[7] اوګورئ، كتاب الثقات لابن حبان: ٤،٤۶۶، والكاشف (٥٠١)، ترجمة (٢٣٨٢)، التقريب، ص: ٢٧٥، ترجمة (٢٩١١)/١
[8] تهذيب الكمال: ١٣،١٣٢، همدغه شان اوګورئ اكمال تهذيب الكمال للمغلطائی: ٢،١١٨٨/١

او ددهٔ نه په روايت کونکو کښې: بقية بن الوليد، بكار بن هلال العاملى، حسن بن يحيىٰ الخُشنى، سُويد بن عبد العزيز، صدقة بن خالد، صدقة بن عبد الله السمين، عبد الخالق بن زيد بن واقد (ددهٔ خوئې) عمرو بن واقد القرشى، قاسم بن موسىٰ، محمد بن عيسىٰ بن القاسم بن سُميع، مَسلمة بن على الخُشنى، هيثم بن حُميد الغسانى، وليد بن مسلم او يحيىٰ بن حمزة الحضرمى شامل دى.[1]

د جرح او تعديل په حوالې سره: ابو الحسن الميمونى د احمد بن حنبل نه نقل کوى، "**ثقة**" هغه ثقه راوى دې.

عثمان بن سعيد الدارمى، احمد بن عبد الله العجلى او دار قطنى هم دې ثقه ګرځولې دې.[2]

يعقوب بن سفيان وائى، ما د عبد الرحمٰن بن إبراهيم نه پوښتنه اوکړه، چې د مکحول په ملګرو کښې د ټولو نه اعلىٰ څوك دې؟ هغهٔ د يو جماعت ذکر اوکړو، بيا ئې اووئيل، "**ولكن زيد بن واقد وبُرد بن سنان من كبارهم**".[3] ابو حاتم وائى، لا بأس به، محله الصدق.[4]

ابن حبان هم په "**الثقات**" کښې ددهٔ ذکر کړې دې.[5]

حافظ ابو عمر بن عبد البر فرمائې، "**كان ثقة**".[6]

حاکم او بزار ئې هم توثيق کوى.[7]

بعضې حضراتو په دهٔ باندې د قَدَريت تور هم لګولې دې.[8]

ولې دا تور غلط دې، او علامه ذهبى دا تور غلط ګرځولې دې، ذهبى په تاريخ اسلام کښې وائى، "**وقد رُمِىَ بالقدر ولم يثبت عنه**"[9] په دهٔ باندې د قدرى کيدو تور لګيدلې دې، ولې قدريت ددهٔ نه ثابت نهٔ دې، او په "**سير أعلام النبلاء**" کښې وائى "**وقيل إنه، قَدَرِىٌّ، ولم يصح**".[10]

---

[1] اوګورئ: تهذيب الكمال: ١٠٨،١٠، ترجمة (٢١٣٠)، تهذيب التهذيب لابن حجر: ٤٢٦،٣، والجرح والتعديل: ٥١٦،٣، ترجمة (٢٦١٠)

[2] تهذيب الكمال: ١٠٩،١٠، تاريخ الدارمى، رقم الترجمة (٣٤١)، ثقات العجلى، ص: ١٧، وسنن دار قطنى: ٣١٩،١، والجرح والتعديل: ٥١٦،٣، وتهذيب التهذيب: ٤٢٦،٣

[3] تهذيب الكمال: ١١٠،١٠، په إرشاد السارى: ١٥٢،٨ کښې هم ددهٔ ثقه والې ذکر کړې شوې دې

[4] الجرح والتعديل: ٥١٦،٣، ترجمه (٢٦٠١)

[5] كتاب الثقات: ١٤٧،١

[6] اكمال تهذيب الكمال للمغلطائى: ١٧٢،٥، ترجمه (١٧٩٧)

[7] اكمال للمغلطائى: ١٧٢،٥

[8] تهذيب الكمال: ١١٠،١٠، وتهذيب التهذيب: ٤٢٦،٣

[9] تاريخ الإسلام: ٦٨٠،٣، رقم الترجمة (٢٣٧٧)

[10] سير أعلام النبلاء: ٢٩٧،٦، (١٢٥)

ددهٔ په حقله وئیلې شوی دی، چې قدري دې، ولې دا صحیح نهٔ دی، هاؤ دومره قدرې ددهٔ په حقله ضرور وئیلې شوی دی، چې ددهٔ د ځوئی عبد الخالق، چې ددهٔ نه کوم روایتونه دی، هغه د اعتبار وړ نهٔ دی.[1] تر دې پورې چې امام بخاری هغه "منکر الحدیث" گرځولي دې.[2]

بُسْر بْن عَبَیْد الله: دا بُسر بن عبید الله الحضرمی الشامی دې. ددهٔ احوال تیر شوی دی.[3]

عَائِذ الله: دا عَائذ الله بن عبد الله ابو ادریس الخولانی دې. ددهٔ احوال هم ذکر شوی دی.[4]

أبِیَ الدَّرْدَاء: ابو الدرداء د رسول الله ﷺ معروف صحابی دې، چې د هغهٔ نوم عویمر الأنصاری دې.[5]

په صحیح بخاری، کتاب التفسیر کښې د عبد الله بن العلاء بن زید په روایت کښې د "حدثنی بسر بن عبید الله قال حدثنی أبو إدریس الخولانی قال سمعت أبا الدرداء"[6]

د فتح الباری، کتاب فضائل أصحاب النبی، رقم (٣٦٦١) لاندې ددې روایت ذکر دې، ولې په هغې کښې د "سمعتُ" په ځائې د "سألتُ" الفاظ دی. ١ الفاظ راغلی دی.

أبْدَیٰ عَنْ رُکْبَتِه: زنگون ئې ښکاره کړو، قسطلانی وائی، ددې نه معلومیږی چې زنگون عورت نهٔ دې.[7]

د احنافو په نزد زنگون عورت دې: د احنافو له مخې زنگون عورت دې، چې د هغې پټول ضروری دی. په دې وجه د احنافو له مخې "أبدیٰ عن رکبته" په مجازی معنٰی باندې محمول دې، او معنٰی ئې ده "کادت رکبته أن تنکشف لمبالغته فی رفع الإزار" یعنی په لنگ اوچتولو کښې ئې دومره مبالغه اوکړه چې نزدې وه چې زنگون ئې ښکاره شوې وې، د بعضې شوافعو هم دغه مذهب دې.[8]

قوله: أَمَّا صَاحِبُکُم فَقَدْ غَامَرَ: د کشمیهنی په نسخه کښې دی "صَاحِبُكَ" بالإفراد راغلې دې.[9]

---

[1] تهذیب التهذیب: ٣، ٤٢٧\١

[2] التاریخ الکبیر: ٣، ٤٠٧، رقم الترجمة (١٣٥٣)، د نور توثیق د پاره اوگوری: الثقات لابن حبان: ٣، ٢٥٨، (١٤١٣)، ولسان المیزان: ٢، ٥١٢، (٢٠٥٥)، تقریب التهذیب، ص: ٢٢٥، ترجمه (٢١٥٧)، تحریر تقریب التهذیب: ١، ٤٣٧، (٢١٥٨)، الکاشف: ١، ٤١٩، الترجمه (١٧٥٧)\١

[3] اوگوری: صحیح البخاری، کتاب الجزیة والموادعة، باب ما یحذر من الغدر، رقم (٣١٨٦)\١

[4] اوگوری: صحیح البخاری، کتاب الوضوء، باب الاستنثار فی الوضوء، رقم (١٦١)\١

[5] شرح الکرمانی: ١٤، ٢٠٦\١

[6] اوگوری: صحیح البخاری، کتاب التفسیر، باب قل یا أیها الناس إنی رسول الله إلیکم حدیث (٤٦٤٠).

[7] إرشاد الساری: ٨، ١٥٢\١

[8] لامع الدراری: ٨، ١٤٣\١

[9] فتح الباری: ٨، ١٢٩\١

د "صاحب" نه مراد ابوبکر دې او د افراد په صورت کښې به خطاب ابو ذر ته وی.[1]

د مُغَامِر تفسیر: لَقَدْ غَامَرَ...... د غامر معنی ده خاصم، دخل فی غمرة الخصومة، جنګ کول او د جنګ په مصیبت کښې پریوتل، په ویره کښې پریوتل او د سر نه تیریدل. ددې نه مُغَامِر راځی. یا الغامر چې ددې معنی ده، "الذی یرمی بنفسه فی الأمر العظیم"[2] چې ځان په ډیرې لوئې معاملې کښې اوغورځوی "یا الذی یرمی بنفسه فی الأمور المهلکة"[3] چې ځان په هلاکونکې کارونو کښې اوغورځوی.

د هغوی ﷺ مطلب دا وو، چې دې سړی جهګړه کړې ده، او سخته جهګړه ئې کړې ده. یا دا بیا د غِمْر بکسر الغین نه دې. چې د هغې معنی ده، الحقد، کینه او په زړهٔ کښې غصه. یعنی ددهٔ په زړهٔ کښې د چا د پاره کینه ده.[4]

او د سورهٔ اعراف په تفسیر کښې پخپله امام بخاری ددې لفظ معنی بیانوی. هغه فرمائی، "غامر أی سبق بالخیر" په خیر کښې وړاندې والې کول.[5]

په احادیثو کښې د "مُغَامِر" لفظ مستعمل دې، لکه "شاکی السلاح بطل مغامر".[6]

او ددې هم دا دواړه معنې بیان کړې شوی دی. یعنی "مُخَاصِمٌ" یا "مُحَاقِدٌ"[7]

امام بخاری چې د غَامِر په سابق بالخیر سره معنی کړې ده. ددې په حقله قاضی عیاض فرمائی. دا صرف د مستملی عن أبی ذر په روایت کښې دی. او دا یو غریب او نا آشنا تفسیر دې. بیا هم حافظ ابن حجر د قاضی صاحب اعتراض بلاجواز ګرځولې دې. او د امام بخاری تفسیر ته ئې صحیح وئیلی دی. حافظ صاحب فرمائی، محبّ طبری دا تفسیر ابوعبیدة بن المثنی ابن ته هم منسوب کړې دې، دې نه معلومه شوه. چې په دې کښې د امام بخاری مُقتداء او پیش رو هم شته. بیا دې ته غریب ځنګه وئیلې کیدې شی.[8]

"أما صاحبکم" د "وأما غیره فلا" قسیم دې. چې دلته محذوف دې.[9] او یا "وأمّا غیره فلا أعلمه"[10]

---

[1] إرشاد الساری:۱۵۳.۸\
[2] فتح الباری:۱۲۹.۷\
[3] النهایة لابن الأثیر:۳۲۰.۲\
[4] فتح الباری:۱۲۹.۹\
[5] صحیح البخاری، کتاب التفسیر، رقم(۴۶۴۰)\
[6] النهایة لابن الأثیر:۳۲۰.۲\
[7] النهایة:۳۲۰.۲\
[8] فتح الباری:۱۲۹.۹\
[9] فتح الباری:۱۲۹.۹\
[10] إرشاد الساری:۱۵۳.۸، وتحفة الباری:۱۹۶.۴\

قوله: فَسَلَّمَ: ابوبکر راغي او سلام ئې اوکړو،ابو نعیم اصبهانی په "حلیة الأولیاء" کښې وائی، "حتی سلم علی رسول الله" ﷺ.[1]
دلته د سلام جواب نۀ دې ذکر کړې شوې،په دې وجه چې د سلام جواب به رسول الله ﷺ ورکړې وی،او دا قسمه څیزونه د معلوم کیدو په وجه عموما ترک کولې شی.[2]

د حضرت ابوبکر او عمر رضی الله عنهما په مینځ کښې خفګان: كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَ ابْنِ الْخَطَّابِ شَيْءٌ........

د ابن الخطاب نه حضرت عمرفاروق رضی الله عنه مراد دې،او د شَيْءٌ نه مراد دې، "شَيْءٌ مِنَ المراجعة" یعنی اخستل راخستل او وهل راوهل. د بخاری د کتاب التفسیر په روایت کښې د شئ په ځائې "محاورة" دې،چې د هغې معنٰی ده په خبرو خبرو کښې خفه کیدل،خبرې ترخې کیدل،تو تو مین مین کیدل.[3]
او په مسند أبی یعلی کښې د ابو امامه روایت دې،چې په هغې کښې د "معاتبة" لفظ دې، یعنی د طرفینو او فریقینو یو بل ته ستغې خبرې کول او غصه کیدل.[4]
د "مقاولة" لفظ هم راغلې دې،یعنی خپل مینځ کښې خفګان.
"فاسرعتُ إليه" هغۀ اړخ ته مې منډه کړه او وړاندې شوم،بیا زۀ ملامته شوم.
په "کتاب التفسیر" کښې دا الفاظ دی، "فاغضبَ أبوبكرٍ عمرَ فانصرف عنه مغضبًا فأتبعه أبوبكر".[5]
حضرت ابوبکر رضی الله عنه حضرت عمر رضی الله عنه ته غصه وروستله،نو هغه په غصه کښې لاړو،ابوبکر هغۀ پسې ورستو لاړو،دا ګویا د "فاسرعتُ إليه ثم ندمتُ" وضاحت دې.
محمد بن المبارك د "ندمتُ" سره د "علی ما كان" زیاتوالې هم کړې دې.[6]

د ابوبکر د عمر رضی الله عنهما نه معافی غوښتل: فَسَأَلْتُهُ أَنْ يَغْفِرَ لِي ......أی ما وقعَ مِنِّي.[7] یعنی ما هغۀ ته د معافئ خواست اوکړو،چې هغه ما معاف کړی،او د کتاب التفسیر په روایت کښې د أن یستغفرله فلم یفعل حتی أغلق بابه فی وجهه الفاظ دی. ددې الفاظو مطلب دادې،چې ما د هغۀ نه د خپل ځان د پاره د مغفرت خواست اوکړو،یعنی چې زما نه غلطی او خطا شوې ده،د الله

[1] حلیة الأولیاء،جز ۹،ص: ۳۰٤،دارالکتاب العربی بیروت۱
[2] فتح الباری:۲۹،۹،وعمدة القاری:۱۶،۲۵۰۱
[3] صحیح بخاری،کتاب التفسیر،رقم(٤٦٤٠)۱
[4] فتح الباری:۱۲۹،۹
[5] کتاب التفسیر،رقم(٤٦٤٠)
[6] عمدة القاری:۱۶،۲۵۰،وفتح الباری:۱۲۹،۹
[7] إرشاد الساری:۱،۱۵۳

تعالى نه زما د پاره د مغفرت دعا اوكړه،چې هغه په دې باندې زما مواخذه اونۀ كړي،خو دوى هغه قبوله نۀ كړه.

د محمد بن المبارك نه د "فتبعته إلى البقيع حتى خرج من داره" الفاظ منقول دي.

اسماعيلي،د هسنجاني عن هشام بن عمار په روايت سره د وتحرز مني بداره الفاظ نقل كوي، او د ابو امامه په حديث كښې د "فاعتذر أبوبكر إلى عمر فلم يقبل منه" الفاظ دى.[1]

قوله: ثَلَاثًا: أى ثلاث مرات،يعنى هغوى ﷺ دا الفاظ درې وارې اولوستل.[2]

ابوبكر د پاره د رسول الله ﷺ د ژبې مباركې نه د مغفرت د دعاء اعزاز: د ابوبكر رضي الله عنه په طلب باندې چې كله حضرت عمر رضي الله عنه د هغه د پاره استغفار اونۀ كړو،نو رسول الله ﷺ د هغې په مقابله كښې د هغه د پاره درې وارې "يغفر الله لك" لوستلو سره د هغې كمې پوره كړو،چې د ابوبكر د پاره ډير لوئې اعزاز دې.[3]

قوله: أَثَمَّ أَبُوبَكْرٍ: آيا ابوبكر دلته دې،ثَمَّ بفتح الثاء ظرف دې،او همزه د استفهام ده.[4]

د نبى كريم ﷺ مخ مبارك سور شو:

قوله: فَجَعَلَ وَجهُ النَّبِيِّ ﷺ يَتَمَعَّرُ........يتمعّرُ،بالعين المهملة المشدّدة: ددې معنى ده،د غصې او خفګان په وجه د هغه(د مخ)سورالي او رنړا ختمه شوه،او په غصه كښې د سړي مخ سور زيړ كيدل،او د هغه رنګ بدليدل كيږى،دا په هغه صورت كښې دى،چې كله دا بالعين وى،په دې صورت كښې ددې اصل "مَعَر" دې،او "مَعَر" جرب يعنى د خارخ ته وئيلې كيږى، په خارخ سره د خارخ والا ځائې متاثره كيږى،او بدليږى،په دې وجه د مخ د تغير او بدلون د پاره هم لفظ د "تَمَعّر" استعمال كړې شوى. "أمعر المكان" د ځائې د سختيدو په معنى باندې استعماليږى، او "أمعرَ الحيوان" په هغه وخت كښې وئيلې كيږى،كله چې ځناور ته خارخ اولګى.[5]

او "مَعِر الرأس" په هغه وخت كښې وئيلې كيږى،كله چې د سر ويختۀ كم شى،او سر بد صورته شى.[6]

په هرحال كښې د "مَعِر" معنى ده،ورانيدل،بدليدل وغيره اوپه غصه كښې دانسان داحالت وى.

---

[1]) فتح البارى:۹،۲۹\۱

[2]) لامع الدرارى:۸،٤٤\۱

[3]) فتح البارى:۹،۳۰،وعمدة القارى:۱۶،۲۵۰،وإرشاد السارى:۸،۱۵۳\۱

[4]) إرشاد السارى:۸،۱۵۳\۱

[5]) فتح البارى:۹،۳۰\۱

[6]) النهاية لابن الاثير:۲،۶۶۶\۱

د ابو ذر په نسخه کښې يتمغر بالغين المعجمة مستعمل شوې دې، چې د "مغر" نه دې، او "مغر" د "مِغرَة" نه ماخوذ دې، چې د هغې معنی ده، هغه لاړجنه خاوره چې په هغې سره رنګ کولې شی ـ[1] هم ددې نه "أمغر" راځی چې په يو حديث کښې وارد شوې دې، د هغې الفاظ داسې دی: "أيكم ابن عبد المطلب؟ قالوا: هو الأمغر المرتفق" أی الأبيض الأحمر، دا سور سپين سړې چې هغه په خپل مرفق (يعنی لاس) باندې تکيه لګولې ده ـ
د سړی مخ د غصې په وخت کښې سور شی، او د هغهٔ رنګ بدل شی، نو په دې وجه د هغهٔ د پاره د "تمغر" لفظ استعماليږی، او مطلب دا وی، چې د هغهٔ مخ داسې سور شو، لکه چې دا په "مِغرَة" يعنی خاوړې سره رنګ کړې شوې وی ـ [2]
په کتاب التفسير کښې امام بخاری دې د پاره صريحی لفظ استعمال کړې دې، هلته کښې داسې الفاظ دی، "وغضب رسول الله" ـ[3]
د حضرت عمر ﷺ پښيمانتيا او په بليغ الفاظو کښې معافی: ابو يعلی چې د ابو امامه نه ددې مضمون روايت نقل کړې دې، د هغې الفاظ داسې دی:
فجلس عمر فأعرَض عنه ـ أی النبی ﷺ ـ ثم تحوّل فجلَس إلى الجانِبِ الأخر، فأعرض عنه، ثم قام فجلَس بين يديه فأعرض عنه، فقال: يا رسول الله! ما أرى إعراضك إلا لشيئ بلَغَكَ عنّي، فما خير حياتي وأنت معرض عني؟ فقال أنت الذی اعتذر اليك أبوبكر فلم تقبل منه ـ[4]
حضرت عمر ﷺ راغې او رسول الله ﷺ سره کيناستو، نو هغوی ﷺ د هغهٔ نه مخ واړولو، هغه راتاؤ شو او بل اړخ ته راغې، کيناستو، نو هغوی ﷺ بيا د هغهٔ نه مخ واړولو، عمر ﷺ پاسيدو او راغې د هغوی ﷺ مخې ته کيناستو، هغوی ﷺ بيا د هغهٔ نه مخ واړولو، نو حضرت عمر ﷺ اووئيل، اې د الله تعالی رسوله ! دا ستاسو مخ اړول چې دی، زما په خيال زما په حقله تاسو ته ضرور څه وئيلی دی، چې د هغې په وجه تاسو ما سره داسې کوئ، خو زما په ژوند کښې به څهٔ خير وی، چې تاسو زما نه مخ اړوئ، رسول الله ﷺ اوفرمائيل، هغه تهٔ ئې چې ابوبکر تا ته معذرت اوکړو تا د هغهٔ عذر قبول نهٔ کړو ـ
او طبرانی د ابن عمر ﷺ نه ددې مضمون روايت کړې دې، چې د هغې الفاظ دادی:
"يسئالك أخوك أن تستغفرَ له، فلا تفعل" ـ[5]

---

[1] النهاية لابن الاثير: ٢، ١٦٦٦
[2] أخرجه النسائی فی كتابه الصيام، باب وجوب الصيام، رقم (٢٠٩٣)
[3] فتح الباری: ٩، ١٣٠
[4] كتاب التفسير، رقم (٤٦٤٠) ١
[5] المعجم الكبير: ١٢، ٣٧٢، رقم ١٣٣٨٣ ١

ستا وړور تا ته د استغفار د پاره وائی او تهٔ هغه نهٔ قبلوې؟
په دې باندې سیدنا عمر رضی الله عنه اووئیل:

"والذی بعثك بالحق ما من مرة یسئلنی إلا وأنا أستغفر له وما خلق الله من أحد أحب إلی منه بعدك".

په هغه ذات قسم!چې تهٔ په حقه پیغمبر جوړ کړې رالیږلې ئې،چې هغه څومره واري هم ما ته د استغفار د پاره وائی،زه به د هغهٔ د پاره استغفار کوم،او الله تعالی ستاسو نه ورستو زما د پاره د هغهٔ نه زیات محبوب تر ننه پورې څوك نهٔ دی پیدا کړې۔

ابوبکر اووئیل، وأنا والذی بعثك بالحق کذلك.

او زه هم په هغه خدائې مې دې قسم وی ! چې هغهٔ تهٔ په حقه پیغمبر جوړ کړې رالیږلې ئې، دهٔ د پاره هم هغسې یم، څنګه چې هغه زما د پاره دې۔(۱)

حضرت عمر رضی الله عنه د رسول الله ﷺ دعتاب نه دبچ کولودپاره ابوبکردخپل ځان ذمه وار وګرځول:

قوله: حتّٰی أشفق أبوبکر......: ابوبکر اویریدو، ،محمد بن المبارك دې سره ددې الفاظو زیاتوالې کړې دې۔"أن یکون من رسول الله ﷺ إلی عمر ما یکره".(۲)

یعنی ابوبکر سره دا غم او ویره شوه،چې چرته هغوی ﷺ حضرت عمر رضی الله عنه ته څهٔ داسې اونهٔ وائی، چې هغه پرې خفه شی۔

"فجثا،أی برك علی رکبتیه"یعنی:هغه د التّحیاتو په شکل کیناستو۔

قوله: أنا کنت أظلم: یعنی په دې مذکوره واقعه کښې زه زیاتې کونکې یم،د ظلم او زیاتې خبره ابوبکر په خپل سر په دې وجه واخسته،چې هغه د حضور ﷺ د اړخ نه حضرت عمر رضی الله عنه سره د څهٔ ناخوښې معاملې کیدو ویره محسوس کوله،نو هغوی اووئیل،چې د هغهٔ نه زیات زیاتې کونکې زه یم،او یو اړخ ته د ابوبکر خبره د واقعې مطابق هم وه، ځکه چې ددې خبرې شروع ابوبکر کړې وه،او اقدام کونکې ښکاره خبره ده،چې د نتیجې ذمه دار وی۔(۳)

قوله: مرّتین: دا د "قال" ظرف دې،یعنی ابوبکر دوه واري دا خبره اوکړه،یا دا بیا د ابوبکر د قول برخه ده،په دې صورت کښې به ددې معنٰی دا شی،چې هم زه دوه واري زیاتې کونکې یم،یعنی ددې تعلق به د "کنت" سره وی۔(۴)

قوله: وواسانی: د "مواساة" نه دې،چې د هغې معنٰی ده، همدردی، کشمیهنی رحمه الله "واسانی" یا "آسانی" بالمد نقل کړې دې،"آسانی" په یو حدیث کښې راغلې دې،چې د هغې الفاظ دادی،

---

(۱) فتح الباری:۹،۳۰ـ۱
(۲) فتح الباری:۹،۳۰،وعمدة القاری:۱۶،۲۵۰ـ۱
(۳) اوګورئ:فتح الباری:۹،۳۱ـ۱
(۴) فتح الباری:۹،۳۱،وعمدة القاری:۱۶،۲۵،وشرح الکرمانی:۱٤،۲۰۷ـ۱

"ما أحد عندی أعظم یدًا من أبی بکر، آسانی بنفسه وماله".[1]

همدغه شان حضرت عمر رضی الله عنه حضرت ابو موسٰی اشعری رضی الله عنه ته اولیکل:

"آسِ بَیْنَ النَّاسِ فی وجهك وعدلِك" أی اجعل کل واحد منهم أسوة خصمة.[2]

یعنی خلقو سره په خپله توجه او انصاف کښې "مواسات" کوه، یعنی هر سړې د هغهٔ د مقابل برابر او نمونه ګڼړه.

دلته په حدیث باب کښې د "وواسانی" الفاظ راجح دی، ځکه چې دا د "مواساة" نه دې، چې د باب مفاعلې نه دې، او د هغې معنٰی دا کیږی، چې یو سړې بل سړې په خپل مال او جان کښې دومره شریك کړی، چې بیا دواړه برابر شی، "أی یجعل یدَه ویدَ صاحبه فی ماله سواء".[3]

د تَارِکُولی صَاحِبِی ترکیبی حیثیت: "تَارِکُو" دلته بغیر د "نون" نه او په کتاب التفسیر کښې "تارکون لی" بالنون راغلې دې.[4]

حافظ ابن حجر فرمائی، صحیح هم دغه دې، چې دا "تارکون لی" بالنون دې، او بیا هغه د ابوالبقاء دا قول هم نقل کړې دې، چې د نون حذف کول دلته کښې د کتابت غلطی ده، او راویانو دا غلط نقل کړې دې، ځکه چې لفظ د(تارکون)نهٔ مضاف دې او نهٔ مصدر بالالف وبالام. او د نون حذف کول هم په دغه دوؤ مقاماتو کښې جائز دی، او "تَارِکُو" کښې چې دې دوؤ وجهو کښې یوه هم نهٔ شی موندې کیدې، نو دلته به د نون حذف کول جائز نهٔ وی.[5]

او کوم حضرات چې دلته د نون د حذف کیدو قائل دی، هغوی ددې دوهٔ وجهې بیانوی، یو دا چې په "صاحِبی" کښې "صاحب" یاء د متکلم اړخ ته مضاف او د "تارکو" د پاره مضاف الیه یعنی "مضاف الیه مضاف" دې، او ددې او دې اړخ ته د مضاف کیدونکی اسم یعنی د "تارکوا" په مینځ کښې "لی" جار مجرور په دې وجه راؤړلې شو، چې په دې سره د فعل ترك د پیغمبر ﷺ سره تخصیص معنٰی حاصله شی، او دا ښکاره شی، چې رسول الله ﷺ خلقو ته د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خپل ځان د پاره د پریښودو فرمائی، د "لی" دغه معنٰی ده، او په دې کښې ګویا دوه اضافتونه دی، او په دواړو کښې حضور ﷺ د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه خپل اړخ ته اضافت او نسبت کړې دې، دې د پاره چې په دې سره ددهٔ عظمت او پیغمبر سره

---

[1]) فتح الباری:۹.۳۱
[2]) النهایة لابن الأثیر:۱.۶۲
[3]) فتح الباری:۷.۳۱، وإرشاد الساری:۸.۱۵۳
[4]) اوګورئ کتاب التفسیر، حدیث(۴۶۴۰)
[5]) فتح الباری:۷.۳۱

د قرب او اختصاص تعلق ښکاره شی، او ددې فصل بین المضافین مثال دې، "وکذلك زين لكثير من المشركين قتل اولادهم شركاءهم".[١] په دې کښې د ابن عامر قراءت چې د "اولادهم" په نصب او د "قتلُ" په رفع او د "شركاءهم" په جر سره دې، دلته د مضاف(قتل)او د مضاف ثانی (شرکاء)په مینځ کښې مفعول(اولادهم)د فصل په توګه راؤړلې شوې دې، معلومه شوه، چې په کلام د عربو کښې دا جائز دی.

دویمه وجه دا ښودلې شوې ده، چې کله اسم موصول اورېد شی، نو د هغې نه نون غورځولې شی، لکه "وخضتم كالذى خاضوا".[٢] دلته په لفظ د "الذين" کښې هم دغسې شوی دی، چې ددې نه نونِ جمع غورځولې شوې دې، او "الذی" پاتې شوې دې، یعنی د لفظ د اوریدو په وجه داسې کیدې شی، چې د هغې نۀ څۀ حرف اوغورځولې شی، او دلته "تاركوا" کښې هم دغسې شوی دی.[٣]

علامه عینی ددې مضافینو په مینځ کښې د فصل یو بل مثال بیان کړې دې، هغه فرمائی د شاعر قول دې:

فرُشنى بخيرلا أكونن ومدحتى كناحتِ.يوماً.صخرةً بعسيل

دلته "رشنی" د راش یریش نه امر دې، چې ددې معنٰی ده، د حالاتو اصلاح، او په "ومدحتی" کښې واؤ د مصاحبت دپاره دې، او استشهاد په دې کښې د "يوماً" ظرف نه دې، چې د "ناحتِ" او "صخرةً" په مینځ کښې فصل دې، او اصل تقدیر د عبارت داسې دې، كناحتِ صخرةً يوماً بعسيل، عسِيل بفتح العين وكسر السين قضيب الفيل ته وئیلې شی.

عینی صاحب د حافظ ابن حجر د ابو البقاء په استدلال باندې رد فرمائیلې دې، او وئیلې ئې دی، چې د نون په حذف سره روایت د رواتو غلطی ګرځول، لکه څنګه چې د ابو البقاء نه حافظ نقل کړی دی، صحیح نۀ دی، ځکه چې دلته په دې روایت کښې د نون په حذف سره لفظ د "تاركوا" مستعمل دې، په شعر مذکور کښې هم بین المضافین فاصله مستعمل ده، چې د "تاركوا" بدون النون مؤید دې، د قرآن کریم آیت "وكذلك زُين لكثير من المشركين قتل اولادهم شركاءهم......"[٤] کښې هم د عامر د قراءت مطابق(چې د شرکاء په جر سره وارد دې)فصل بین المضافین وارد دې. او ددې نه علاوه په ډیرو اشعارو کښې استعمال شوې دې، په دې وجه

[١]) سورة الانعام آیت١٣٧\
[٢]) سورة التوبة آیت(٦٩)\
[٣]) فتح الباری:٣١.٩، وحاشية الشهاب علی البيضاوی: ١٥٩٨.٤\
[٤]) سورة الانعام آیت:١٣٧\

د نون ساقطول د ناسخ غلطي ګرځول غلط دي.[1]

قوله: مرّتين: د محمد بن المبارك په روايت كښې "ثلاث مرّات" راغلي دي.[2]

قوله: فَمَا أُوذِيَ بَعدَهَا: ددې واقعې نه ورستو د ابوبکر هيڅ بې تعظيمي اونهٔ کړې شوه. او هغهٔ ته هيڅ تکليف ورنهٔ کړې شو، حافظ ابن حجر فرمائي ددې الفاظو يعنی د (فما أوذي.....) زياتوالي ما د هشام بن عمار د روايت نه علاوه چرته هم اونهٔ ليدو.[3]

د حضرت ابوبکر ﷺ همدغه شان يوه بله واقعه: او همدغه شان يوه واقعه د ابوبکر او د ربيعه بن جعفر په مينځ کښې هم راغله، امام احمد رحمه الله د ربيعه نه نقل کوي، هغه فرمائي:

"أن النبي ﷺ أعطاه أرضا وأعطى أبابكر أرضاً، قال: فاختلفنا في عذق نخلة، فقلتُ أنا: هي في حدّي، وقال أبوبكر: هي في حدّي، فكان بيننا كلام فقال له أبوبكر كلمة ثم ندم، فقال: ردّ عليّ مثلها حتى يكون قصاصاً، فأبيتُ فأتى النبيّ ﷺ فقال: ما لك وللصديق؟ فذكر القصة ـ فقال أجل فلا تردّ عليه ولكن قل: غفرالله لك يا أبابكر، فقلتُ، فولّى أبوبكر وهو يبكي".[4]

هغه فرمائي چې نبی کريم ﷺ ما ته يوه زمکه راکړه، او ابوبکر ته ئې هم يوه زمکه ورکړه، بيا زمونږ د کهجورې په يوې ميوه دارې ونې باندې اختلاف شو، ما وئيل دا زما په حد کښې ده. او هغه اووئيل زما په حد کښې ده، زمونږ مينځ کښې خبرې اوږدې شوې، هغهٔ ما ته يو لفظ اووئيلو بيا هغه په هغې پښيمانه شو، نو هغهٔ ما ته اووئيل چې اوس تهٔ هم ما ته ددې په شان خبره اوکړه. دې د پاره چې دا د هغې بدله شي، (او په آخرت کښې زما مواخذه اونهٔ شي)ما انکار اوکړو. ابوبکر رسول الله ﷺ ته راغلو، نو حضور ﷺ اوفرمائيل، ستا او د صديق څهٔ قيصه ده؟ ما هغه ټوله واقعه بيان کړه، نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل هآؤ! د هغهٔ متعلق داسې لفظ مهٔ وائې، هنه! دا اووايه، چې اې ابوبکر! الله تعالی دې ستا مغفرت اوکړي، ما چې دا اووئيل نو ابوبکر په ژړا ژړا واپس شو او لاړو.

د حديث فوائد: ددې حديث نه ګڼړ شمير فوائد مستنبط کيږي:

① :-يو خو دا چې حضرت ابوبکر ﷺ د نورو ټولو صحابهٔ کرامو نه افضل او غوره وو، لکه څنګه چې رسول الله ﷺ د هغهٔ په ناراضه کولو باندې د حضرت عمر ﷺ وغيره نه د خفګان اظهار اوکړو. او د هغهٔ د تفضيل او ترجيح وجه ئې بيان کړه، او هغه ئې خپل خاص دوست اوښودلو.

② :-دويمه خبره دا معلومه شوه، چې فاضل ته د خپل ځان نه افضل سره په غصه باندې

---

[1] عمدة القاري: ۱۲۵۱.۱۶
[2] فتح الباري: ۱۳۱.۹
[3] عمدة القاري: ۱۲۵۱.۱۶
[4] مسند أحمد، حديث ربيعة بن كعب الاسلمي رقم: ۱۱۶۵۷۷

راتلل نۀ دی پکار۔

③:-دریم دا چې د یو سړی مخامخ هم د هغه تعریف جائز دې،هآو ! دومره خبره ضرور ده،چې دا جواز په هغه وخت کښې دې،چې د هغه سړی په فتنه یا دهوکه کښې د پریوتو ویره نۀ وی۔

④:-دا خبره هم معلومه شوه،چې د انسان طبیعت او جبلّت داسې جوړ کړې شوې دې،چې کله کله په دۀ باندې د غصې حالت غالب راځی،او د هغې په وجه هغه بیا خلاف اولی کارونه کوی،هر انسان د داسې قسمه بشری تقاضو او کمزورو سره خلقتًا مخامخ کیږی،بیا د هغۀ د فضل او کمال نښه ده،چې هغه زر د هغې نه رجوع اوکړی،او د الله تعالی هم ارشاد دې،"ان الذین اتقوا اذا مسّهم طائفٌ من الشیطان تذکروا فاذا هم مبصرون".([1]) نیکو خلقو ته چې کله د شیطان د اړخ نه څۀ وسوسه راشی،نو دوی زر الله تعالی رایادوی او د زړۀ په سترګو سره اوګوری۔

⑤:-د حدیث نه دا هم معلومه شوه چې د نبی نه غیر کۀ یو سړې هر څومره هم لوئی فضیلت او مقام والا ولې نۀ وی،په هر حال کښې هغه معصوم نۀ وی،او د هغۀ نه غلطی کیږی۔

⑥:-دا هم معلومه شوه،چې زیاتی کونکی له مظلوم ته د خپل ځان د استغفار د پاره وئیل پکار دی،او د هغۀ د ناراضه کولو د وبال نه خپله ذمه فارغول پکار دی۔

⑦:-دا یوه فطری خبره ده،چې کله یو سړې چا ته غصه شی نو عموماً د هغۀ نامه نۀ اخلی، بلکه د هغه نسبت پلار یا نیکۀ اړخ ته کوی،حضرت ابوبکر رضی الله عنه هم "ابن الخطاب" وئیلو سره دغسې اوکړل،همدغسې نبی کریم ﷺ هم په یوه موقعه باندې د حضرت علی رضی الله عنه په حقله اوفرمائیل:([2])

هغوی ﷺ اوفرمائیل:"إلا إن کان ابن أبی طالب یرید أن ینکح ابنتهم........".([3])

په یو روایت کښې دا الفاظ دی:"إلا أن یرید ابن أبی طالب أن یطلّق ابنتی وینکح ابنتهم".([4])

۳۴۶۲:([5]) حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ الْمُخْتَارِ قَالَ خَالِدٌ الْحَذَّاءُ حَدَّثَنَا عَنْ أَبِي عُثْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ رضی الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ صلی الله علیه وسلم

---

[1]) سورة الاعراف آیت ۲۰۰۔

[2]) اوګورئ فتح الباری:۳۱،۷،وعمدة القاری:۲۵۱،۱۶۔

[3]) مسند احمد،حدیث ربیعة بن کعب،رقم:۱۶۵۷۷۔

[4]) اوګورئ کتاب النکاح،باب ذب الرجل عن ابنته فی الغیرة والإنصاف،رقم(۵۲۳۰)۔

[5]) الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه:۵۱۷،۱،کتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ،باب قول النبی ﷺ " لو کنت متخذا خلیلاً ،رقم:۳۶۶۲،وفی:۶۲۴،۲،کتاب المغازی،باب غزوة ذات السلاسل،رقم:۴۳۵۸،ومسلم فی:۲۷۳،۲،کتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل أبی بکر،رقم:۲۳۸۳۔

بَعَثَهُ عَلَى جَيْشِ ذَاتِ السَّلَاسِلِ ، فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ أَيُّ النَّاسِ أَحَبُّ إِلَيْكَ قَالَ « عَائِشَةُ » . فَقُلْتُ مِنَ الرِّجَالِ فَقَالَ « أَبُوهَا » . قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ « ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ » . فَعَدَّ رِجَالاً .[۴۱۰۰]

رجال الحدیث

مُعَلَّى بْنُ أَسَد:دا معلي بن اسد ابو الهيثم البصري دي. ددۀ احوال تير شوى دى.[1]

عَبْدُ الْعَزِيز بْنُ الْمُخْتَار:دا عبدالعزيز بن المختار الأنصارى البصرى ابو اسحاق(يا ابو اسماعيل)الدباغ دي. ددۀ احوال هم تير شوى دى.[2]

خَالِدٌ الْحَذَّاء:دا خالد بن مهران ابو المنازل الحذاء البصرى دې،ددۀ احوال د"كتاب العلم،باب قول النبى ﷺ اللهم علمه الكتاب"لاندې تير شوى دى.[3]

ابو عُثْمَان:ددۀ نوم او نسب داسې دې:عبدالرحمٰن بن مَلّ بن عمرو بن عدى بن وهب بن ربيعه بن سعد بن جُنيمة(يا خزيمة)بن كعب بن رفاعة بن مالك بن نهد بن زيد بن ليث بن أسود بن أسلم بن الحاف بن قضاعه،أبوعثمان النهدى الكوفى.

بعضې حضراتو ملّي ذكر كړې دې،او بعضې مَلّ.[4]

همدغه شان د خزيمه بالخاء المعجمة په ځائې بالحاء المهملة هم ذكر كړې شوى دې.[5]

دا(ابو عثمان)په كوفه كښې پاتې شوې دې،او د هغې نه ورستو بصرې ته راغې.

دۀ د جاهليت زمانه هم موندلې وه،او د رسول الله ﷺ په زمانه كښې ئې اسلام قبول كړې

---

1) اوګورئ:كتاب الحيض،باب المرءة تحيض بعد الإفاضة حديث(۳۶۹)\

2) اوګورئ:كتاب الصلاة،باب التعاون فى بناء المسجد،حديث(۴۴۷)\

3) كشف البارى:۳۶۱/۳\

4) اكمال تهذيب الكمال:۲۳۳/۸\

5) اكمال تهذيب الكمال:۲۳۳/۸،مغلطائى د:ابن ماكولااو د حافظ ابن عبد البر په حوالې سره نقل كړى دى،چې دا لفظ"بفتح الحاء المهملة والزاء المكسورة"دې،او حافظ مزى چې دا"جذيمة بالجيم يا خزيمة بالخاء المعجمة نقل كړې دى،هغې ته ئې"غير جيّد وئيلى دى،بيا هم محققينو دا د مغلطائى د غير ضرورى تنبيهاتو او مجازفاتو نه ګرځولې دى،او د حافظ مزى خبره ئې صحيح ثابت كړې ده،ددې د صحيح كيدو يوه وجه خو داده،چې د ابن عبد البر په"الاستيعاب"كښې هم"خزيمه بالخاء المعجمة المضمومة" واقع دې،بيا دار قطنى هم"المؤتلف"(۲۱۸/۱)كښې د"نهد"قبيلې تشريح كولو سره وئيلى دى،"منهم أبو عثمان النهدى........ او وړاندې ئې وئيلى دى،"ومنهم قبائل باليمن وقبائل بالشام كلهم ولد خزيمة ـ كذا أوله معجمة مضمومة ـ بن نهد،وهم فى تنوخ فى نهد اليمن".

همدغه شان د ابن الاثير په"أسدالغابة"كښې هم خزيمه (بضم الخاء المعجمة) دې اوګورئ:"أسد الغابة"۱۵۴/۳.

دي،د هغوی ﷺ په نوم باندې ئې صدقه هم ليږلې وه،ولې د هغوی ﷺ سره ئې ملاقات اونهٔ کړې شو.[1]

وئيلې شوی دی،چې د شپيتو(۶۰)کالو نه زياته زمانه دهٔ په جاهليت کښې تيره کړې وه،او د شپيتو(۶۰)کالو نه زياته زمانه په اسلام کښې ژوندې پاتې شوې دې،او په سن ۱۰۰هجرې کښې ددهٔ وفات شوې دې،د قادسيه، جلولا، تستر، نهاوند، يرموک،آذربيجان،مهران ورستم په جنګونو کښې ئې شرکت کړې دې.[2]

ابن سعد د"الطبقات الکبرٰی"په"طبقه اولیٰ من البصريين"کښې ددهٔ ذکر کړې دې،هغه فرمائی:

"أخبرنا الفضل بن دكين قال حدثنا أبو طالوت عبد السلام بن شداد قال، رأيتُ أبا عثمان النهدی شرطيا يجيئ فيأخذ من أصحاب الكماة.........وتوفي في أول ولاية الحجاج العراق بالبصرة، وكان ثقة".[3]

راوی وائی ابو عثمان النهدی سپاهی وو،چې د خرېرو (كمات) اخستلو د پاره به راتلو،په عراق باندې د حجاج د ولايت په اولنو ورځو کښې وفات شوې وو،او ثقه راوی دې.

ابو الحسن بن البراء فرمائی،علی بن المدينی وائی،"كان جاهليا ثقة،لقي عُمر وابنَ مسعود وقد أدرك النبی ﷺ".[4]

او هم دا ابو الحسن بن البراء دا هم وائی:

"نسختُ من كتاب علی بن المديني ولم أسمعه منه:أبو عثمان الهندی،واسمه عبد الرحمٰن بن مَل،ويقال،وأصله كوفي،وصار إلى البصرة بعدُ:وهو مِن العرب،وقد أدرك الجاهلية،وهاجر إلى المدينة بعد موت أبي بكر،ووافق استخلافَ عُمَر وسمع من عُمَر ولم يسمع من أبي ذر".[5]

(راوی) وائی،چې ما د علی بن المدينی د کتاب نه ليکلی دی او د هغهٔ نه مې اوريدلې نهٔ دی،چې.... ابو عثمان النهدی، چې د هغه نوم عبد الرحمٰن بن مَل(د ميم په حرکات ثلاثه سره) دې،اصلاً کوفی دې،بيا ورستو بصرې ته راغې، عرب دې،په جاهليت کښې هم پاتې شوې دې،د ابوبکر د وفات نه ورستو ئې مدينې منورې ته هجرت کړې دې، او د عمر(رضی الله عنه) په زمانه د خلافت کښې مدينې ته راغې،د حضرت عمر(رضی الله عنه)نه ئې حديث اوريدلی دی،او د ابوذر(رضی الله عنه) نه ئې نهٔ دی اوريدلی.

حسن بن قتيبه د ضحاک بن يسار نه نقل کوی،هغه وائی چې ما د ابو عثمان النهدی نه دا اوريدلی دی:

---

[1] تهذيب الكمال:۱۷.۴۲۵\۱

[2] اكمال تهذيب الكمال للمغلطائی:۸.۳۳۳\۱

[3] الطبقات الكبری:۷.۹۷.۱۹۸\۱

[4] تهذيب الكمال:۱۷.۴۲۷،والجرح والتعديل:۵.الترجمة(۱۳۵۰)\۱

[5] تهذيب الكمال:۱۷.۴۲۷\۱

"کنتُ ابن سبع عشرة سنةً أرعی إبل أهلی، فکان یمرّ بنا المارُّ جائیًا من تهامة فنقول: ما هذا الصابیُ الذی خرج فیکم؟ فیقول: خرج والله رجل یدعو إلی الله وحده قد أفسد ذات بینهم". (۱)
یعنی زهٔ د وولسو(۱۷)کالو ووم،ما اوښان څرول.او اکثر به په مونږ باندې د تهامې نه د راتلونکی یو سړی تیریدل کیدل،مونږ به هغهٔ ته وئیل،دا"صابی"یعنی د پلار نیکهٔ د دین نه وتونکې په تاسو کښې څوك راوتلې دې؟هغه به وئیل په خدائې قسم! یو سړې راوتلې دې، چې یو الله اړخ ته دعوت ورکوی،او هغهٔ د خلقو خپل مینځ کښې تعلقات خراب کړی دی.
عبد القاهر بن السّری د خپل پلار نه او هغه ددهٔ د نیکهٔ نه نقل کوی:
"کان أبو عثمان النهدی من قُضاعة وأدرك النبیّ ﷺ ولم یَره وکان من ساکِنی الکوفة، فلما قُتل حسین تحوّل إلی البصرة وقال لا أسکن بلداً قُتل فیه ابن بنتِ رسول الله ﷺ وحجّ ستینَ ما بین حَجّةٍ و عُمرةٍ وقال: أتت علیّ ثلاثون ومئة سنةٍ، وما مِنّی شیئٌ إلا وقد أنکرته خلا أملی، فإنی أجدُه کما هو". (۲)
د ابو عثمان النهدی تعلق د قبیلهٔ قضاعه سره وو،هغه د رسول الله ﷺ زمانه موندلې وه،خو هغوی ﷺ سره ئې ملاقات نهٔ دې شوې،او د کوفې اوسیدونکې وو،او کله چې حضرت حسین شهید کړې شو،نو بصرې ته لاړو،او وې وئیل چې زهٔ په داسې ښار کښې نهٔ اوسیږم، چې په هغې کښې د رسول الله د لور د زړهٔ ټکړه(یعنی ځوئې)شهید کړې شوې وی، شپیتو(۶۰)ته نیزدې حجونه او عمرې ئې کړې وې،او فرمائیل به ئې زما یو سل دیریش کاله عمر تیر شو،او زما هر څهٔ بدل شو،ما سوا د امید نه چې هغه هم هغسې ژوندې دې.
معتمر بن سلیمان د خپل پلار نه نقل کوی:
"إنی لاحسبُ أبا عثمان کان لا یصیبُ ذنباً، کان لیلهُ قائماً، ونهاره صائماً، وإن کان لیصلّی حتی یغشی علیه". (۳)
هغه اووئیل ما ته پته ده،ابو عثمان به ګناه بالکل نهٔ کوله،د هغه به ټول عمر د شپې قیام او د ورځې روژه وه،او دومره مونځونه به ئې کول،چې هغه به بې هوشه شو.
سعید بن عامر د معتمر بن سلیمان نه نقل کوی: "کان أبو عثمان النهدی یصلی فربما صلّی حتی یغشی علیه، وکان له یتامی یحضرون طعامه، فوقع الطاعون فماتوا فکان یقول: مات أصحابی". (۴)
ابو عثمان النهدی به مونځ کولو،نو کله کله به هغه بې هوشه شو،او د هغهٔ څهٔ یتیمانان وو،چې په خوراك کښې به هغوی سره وو،بیا طاعون راغې،هغه ټول مړهٔ شو،نو د هغې نه ورستو به ابو عثمان وئیل،زما ملګری مړهٔ شو.
یعقوب بن اسحاق حضرمی وائی،عبد السلام بن عجلان وئیلی دی:

---

(۱) تهذیب الکمال:۱٤۲۷،۱۷
(۲) تهذیب الکمال:۱٤۲۷،۱۷
(۳) تهذیب الکمال:۱٤۲۷،۱۷
(۴) الاستیعاب لابن عبدالبر:۱۸۵۵،۲

"كان أبوعثمان النهدى إذاحدّث قال: ارجعوا مغفوراً لكم، فلوحلفتُ لبررتُ أنه مغفوراً لكم".(١)
ابو عثمان چې به کله هم حدیث بیانول نو فرمائیل به ئې، ځئ ستاسو مغفرت شوې دې، تاسو بښلې شوی ئې، او کۀ زه په دې قسم اوکړم (چې ستاسو مغفرت کړې شوې دې) نو حانث به نۀ شم.
عبد الرحمٰن بن أبی حاتم وائی، ما د خپل پلار نۀ اوریدلی دی، هغه وئیل:
"ابوعثمان النهدی ثقة، کان عرّیف قومه، سئل أبوزرعة عن أبی عثمان النهدی، فقال: بصری ثقة".(٢)
ابو عثمان ثقه دې، د خپل قوم سردار وو، د ابو زرعه ددۀ په حقله پوښتنه اوکړې شوه، نو وې وئیل، بصری دې، ثقه دې.
نسائی او عبد الرحمٰن بن یوسف بن خراش وائی، "ثقة".(٣)
عمرو بن علی وغیره وائی، چې په سن ۹۵ هجری کښې د ۱۳۰ کالو په عمر کښې دې وفات شوې دې.(٤)
یحیی بن معین او نور ګنړ شمیر کسان وائی، چې ۱۰۰ هجرۍ کښې وفات شوې دې.(٥)
خلیفة بن الخیاط وائی، چې د ۱۰۰ هجرۍ نه ورستو وفات شوې دې، او دا هم وئیلې شوی دی، چې ۹۵ هجری نه ورستو وفات شوې دې.(٦)
ابو هشیم وائی د ۱۴۰ کالو په عمر کښې وفات شوې دې.(٧)
حافظ ابو نعیم وائی:
"أسلم فی عهد النبی ﷺ ولم یره، حجّ قبل بعثة النبی ﷺ فی الجاهلیة حجتین، توفّی سنة إحدی وثمانین بالبصرة وهو ابن أربعین ومئة سنة، سلّم صدقته إلی سُعاة النبی ﷺ ثلاث سنین وهو مسلم ثم قدم المدینة فی أیام عمر بن الخطاب وکان کثیر العبادة، حسَن القراءة لزم سلمانَ الفارسی فصحبه اثنتی عشرة سنة".(٨)
د نبی کریم ﷺ په زمانه کښې ئې اسلام قبول کړو، او د رسول الله ﷺ رؤیت دۀ ته نصیب نۀ شو، د رسول الله ﷺ د بعثت نه وړاندې په زمانۀ جاهلیت کښې ئې دوه حجونه کړی وو، په سن ۸۱ هجرۍ کښې په بصره کښې د ۱۴۰ کالو په عمر کښې وفات شو، د اسلام په حالت کښې ئې درې کاله د رسول الله ﷺ عاملینو ته صدقه هم ورکړه، بیا د عمر بن الخطاب په

---

(١) تهذیب الکمال: ١٧، ١٣٢٧
(٢) الجرح والتعدیل: ٥، ١٤٢٩
(٣) تاریخ بغداد: ١٠، ٢٠٥، وتهذیب الکمال: ١٧، ١٤٢٩
(٤) تاریخ بغداد: ١٠، ١٢٠٥
(٥) تاریخ بغداد: ١٠، ١٢٠٥
(٦) طبقات خلیفة، ص: ١٢٠٥
(٧) تهذیب الکمال: ١٧، ١٤٣٠
(٨) تهذیب الکمال: ١٧، ١٣٢٩

زمانه کښې مدينې منورې ته راغلو، ډير زيات عبادت کونکې وو، ډير ښکلې قراءت به ئې کولو، د سلمان الفارسي صحبت ئې اختيار کړو، دولس کاله هغهٔ سره پاتې شو.

عجلي هم وائي، "ثقة".(۱)

شیوخ: أبی بن کعب، أسامه بن زید، أنس بن جندل، بلال بن رباح، جابر بن عبد الله، جُندب بن کعب الأزدی، حذیفة بن الیمان، حنظلة الکاتب، زهیر بن عمرو الهلالی، زیاد بن أبی سفیان، زید بن أرقم، سعد بن أبی وقاص، سعید بن زید بن عمرو بن نُفیل، سلمان الفارسی، طلحة بن عبید الله، عامر بن مالک، عبد الله بن عامر، عبد الله بن عباس، عبد الله بن عمر بن الخطاب، عبد الله بن عمرو بن العاص، عبد الله بن مسعود، عبد الرحمٰن بن أبی بکر الصدیق، علی بن أبی طالب، عمر بن الخطاب، عمرو بن العاص، عمران بن حُصین، قبیصة بن مخارق، مجاشع بن مسعود، مجالد بن مسعود، مطرف بن عوف، أبو برزة الأسلمی، أبوبکرة الثقفی، أبو ذر الغفاری، أبوسعید الخدری، أبو موسیٰ الأشعری، أبوهریرة، عائشة او أم سلمه وغیرهم رضی الله عنهم وأرضاهم أجمعین

تلامذه: أیوب السَّختیانی، ثابت البُنانی، جعفر بن میمون الأنماطی، حجاج بن أبی زینب الواسطی، حُمید الطَّویل، حنان الأسدی، خالد الحذاء، داؤد بن أبی هند، سعید الجُریری، سلیمان التیمی، ضحاک بن یسار، عاصم الأحول، عبد الکریم بن رُشید البصری، عطاء بن عجلان، علی بن زید بن جُدعان، عُمارة بن أبی حفصة، عمران بن حُدیر، عوف بن أبی شداد، میمون الکُردی، نزّال بن عمار وغیرهم.(۲)

حافظ ابن حجر ددهٔ متعلق فرمائی،

"مخضرم من کبار الثانیة، ثقة، ثبت عادل" تقریب التهذیب، ص: ۳۵۱، ترجمة ۴۰۱۷، ذهبی فرمائی، زکّی فی حیات النبی ﷺ، سمع عمر، وأبیًا، وعنه أیوب والحذاء قال سلیمان التیمی إنی لأحسبه کان لا یصیب ذنبًا، لیله قائم ونهارُه صائم......" الکاشف: ۶۴۵، ۱، ترجمة (۳۳۲۲)، ذهبی دا هم فرمائی: "کان کبیر الشان، صوّامًا، قوّامًا، قانتًا لله حنیفًا، ورد أن کان یصلی حتی یغشی علیه، وکان ثقة إمامًا، ثبتًا". تاریخ السلام: ۲۲۹، ۲۲۸، ۳، ترجمة ۱۲۱۳، نور اوګورئ، سیر أعلام النبلاء: ۱۷۵-۱۷۸، ۴، التاریخ الکبیر: ۸۳، ۹، البدایة والنهایة: ۱۵، ۵، الاستیعاب: ۴۳۷، ۲، تاریخ بغداد: ۲۰۲، ۱۰، الاصابة: ۹۹، ۹۸، ۳\

ددې حديث راويان ټول بصريان دی ماسوا د ابو عثمان النهدی نه.(۳)

ذات السَّلاسِل: "سَلاسِل" بفتح السین الأول د سِلسِلةٌ جمع ده، ابو عبید البکری هم دا سې نقل

---

(۱) ثقات العجلی، ص: ۱۶۳

(۲) تهذیب الکمال: ۴۲۶،۱۷، ۴۲۷، تهذیب التهذیب: ۲۷۷،۶، ۲۷۸، والجرح والتعدیل: ۳۴۵،۵، اکمال تهذیب الکمال: ۲۳۲،۸، ۲۳۴،

(۳) فتح الباری: ۳۱،۹، دار الکتب العلمیة بیروت\

کړی دی، دلته ددې نه یو مقام مراد دې، او دا ځائې هم په دې وجه په دې نوم نومولې شوې دې، چې هلته شګې د زنځیر په شان کړئ کړئ لاندې باندې په نظر راځی، یا بیا وجه د تسمیې داده، چې په دې غزوه کښې مشرکین د یو بل د تختیدو د ویرې نه خپل مینځ کښې د کړو په شان ملاؤ شو، او تړلې شوی وو، او ابن الاثیر سُلاسل بضم السین لیکلې دې، او دا ئې د سلسال یعنی د سهل په معنې باندې اخستې دې.(١)

قوله: أيُّ الناس أحب إليك: د قیس بن أبی حازم په روایت کښې دا زیاتوالې هم دې، "إليك فلُحبه".(٢)

ستا په خیال د ټولو نه زیات محبوب څوك دې، چې زه د هغهٔ سره محبت اوکړم!

د عمرو بن العاص ﷺ د پوښتنې وجه: وائی چې عمرو بن العاص دا پوښتنه دې د پاره کړې وه، چې هغه رسول الله ﷺ په دې غزوه کښې امیر جوړ کړې وو، نو د هغهٔ په خیال کښې دا راغلل چې کیدې شی زهٔ رسول الله ﷺ ته د نورو نه زیات محبوب او خوښ یم، ځکه ئې د هغوی په موجودګئ کښې زهٔ امیر جوړ کړم، یعنی ما امیر جوړول د، "أحب إلى الرّسول" کیدو علامت دې، او بیا د رسول الله ﷺ ډیر محبوب کیدل ډیر لوئې شرافت او سعادت دې، نو حضرت عمرو بن العاص دا معامله صفا کول اوغوښتل، چې آیا زهٔ یم هم د الله د رسول ته "أحب" یا دا صرف زما خیال دې.(٣)

قوله: فقلتُ من الرجال؟: ابن خزیمه او ابن حبان د قیس بن أبی حازم عن عمرو......... په طریقې سره دا الفاظ نقل کړی دی، "إني لستُ أعني النساءَ اني أعني الرجال"(٤) زهٔ د ښځو خبره نهٔ کوم، زهٔ د سړو خبره کوم.

ابن حبان د انس نه دا الفاظ هم نقل کړی دی:

"سئل رسول الله ﷺ مَن أحب الناس إليك؟ قال عائشة، قيل له ليس عن أهلك نسالُك".(٥)

د رسول الله ﷺ نه پوښتنه اوکړې شوه، چې د ټولو نه زیات محبت ستاسو د چا سره دې؟ هغوی ﷺ اوفرمائیل عائشې سره، أووئیلې شو، چې ستاسو نه ستاسو د کور والوؤ په حقله پوښتنه نهٔ کوو.

قوله: فعدّ رجالاً: په مغازی کښې ددې نه ورستو د عمرو نه دا الفاظ مروی دی:

---

١) فتح الباری:٩.٣١، بیروت، وعمدة القاری:١٦.٢٥٢\

٢) فتح الباری:٩.٣٢\

٣) فتح الباری:٩.٣١\

٤) صحیح ابن حبان، رقم:٧١٠٦، مؤسسة الرسالة\

٥) صحیح ابن حبان، باب ذکر الخبر الدال علی أن مخرج هذا السؤال والجواب معاً کان عن أهله دون سائر النساء من فاطمة وغیرها، رقم:٧١٠٧، مؤسسة الرسالة|

"فسكتُ مخافَةَ أن يجعلَني في اٰخرهم".(۱)

زه ددې ويرې چُپ شوم،چې چرته زما نوم د ټولو په آخره کښې وانخلی.

د"رجال"نه څوک مراد دی؟:د عبد الله بن شقيق په روايت کښې دا الفاظ دی:

"قلت لعائشة: أيُّ أصحاب النبی ﷺ كان أحب اليه؟ قالت: أبوبكر، قلتُ: ثم مَن؟ قالت عمرُ، قلت: ثم مَن؟ قالت: أبوعبيدةَ بن الجراح، قلتُ: ثم مَن؟ فسكتَت".(۲)

وې فرمائيل ما د حضرت عائشې رضی الله عنها نه پوښتنه اوکړه،چې کوم يو صحابی رسول الله ﷺ ته زيات خوښ دې، حضرتَ عائشې رضی الله عنها اوفرمائيل،ابوبکر،ما اووئيل بيا څوک؟وې فرمائيل عمر،ما اووئيل بيا څوک؟وې فرمائيل ابو عبيدة بن الجراح،ما اووئيل بيا څوک ؟ نو هغه چُپ شوه.

دې نه معلومه شوه،چې په حديثِ باب کښې د حضرت عمر رضی الله عنه د ذکر نه ورستو چې کوم "رجالاً"راغلې دې په هغې د بعضې رجال مصداق حضرت ابو عبيدة بن الجراح کيدې شی.

حافظ ابن حجر په سندِ صحيح سره د ابو داؤد،احمد او نسائی روايت ذکر کړې دې،چې په هغې کښې حضرت نعمان بن بشير فرمائی: "استاذَنَ أبوبكر على النبی ﷺ فسمع صوتَ عائشة عاليا،وهي تقول: والله لقد علمتُ أن عليًا أحبُّ إليك مِن أبي".(۳)

ابوبکر د رسول الله ﷺ خوا ته د راتلو اجازت اوغوښتلو،(او کله چې داخل شو)نو د عائشې په اوچت آواز دا وئيل ئې واؤريدل چې،په خدائې قسم ! زهٔ پوهه شوې يم چې تاسو(رسول الله ﷺ)ته حضرت علی رضی الله عنه زما د پلار(ابوبکر)نه ډير خوښ دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله وائی،ددې نه معلومه شوه،هغه کسان چې حضرت عمرو بن العاص په"رجالاً"وئيلو سره مبهم اوساتل،هغه حضرت علی رضی الله عنه دې،ځکه چې حضرت عائشه فرمائی، چې حضرت علی رضی الله عنه رسول الله ﷺ ته د ټولو نه زيات خوښ دې،د حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه زيات يا کم،خير دا خو بله خبره ده،خو فی الجملة أحب إلی الرسول کيدل هغهٔ د پاره هم ثابت شو،نو د"رجال"د مبهم لفظ نه کيدې شی هغه مراد وی،د حافظ صاحب مطلب به دا وی،کله چې حضرت عائشې رضی الله عنها دا اوفرمائيل:چې حضرت علی رضی الله عنه د رسول الله ﷺ په نظر کښې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه أحب(زيات خوښ)دې،نو ددې نه دا خبره خو په هر حال کښې معلومه شوه،چې حضرت علی رضی الله عنه د رسول الله په ډير خوښو کسانو کښې وو،اوس يو احتمال (چې احتمالِ محض،غير ناشی عن دليل دې) خو دا دې،چې د"رجالاً"نه مراد د

---

۱) اوګورئ کتاب المغازی،باب غزوة ذات السلاسل،حديث(۴۳۵۸)

۲) أخرجه الترمذی،باب مناقب أبی بكر،رقم:۳۶۵۷،دار إحياء التراث العربی\

۳) مسند أحمد،رقم:۱۸۶۱۱،۱۸۴۲۱،مؤسسة الرسالة،ولم أجده عند الترمذی والنسائی......\

حضرت عمرو بن العاص حضرت على رضي الله عنه وى، او د هغهٔ ذكر نبى عليه السلام په اول نمبر باندې كړې وو، ولې حضرت عمرو رضي الله عنه د ټولو نه وړاندې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه ذكر اوكړو، او ورستو ئې حضرت على رضي الله عنه د رجالاً په مبهم لفظ سره ذكر كړو، ځكه چې عمرو د حضرت معاويه رضي الله عنه ملګرې وو، او د حضرت على رضي الله عنه ددې منقبت او شان ښكاره كول هغه ته خوښ نۀ وو، دا د روافضو خيال دې، چې باطل او غلط دې، په دې وجه چې كۀ حضرت عمرو بن العاص رضي الله عنه د حضرت معاويه رضي الله عنه د ملګرتيا په وجه او د حضرت على رضي الله عنه د مخالفت په وجه داسې كول، نو بيا حضرت نعمان بن بشير به هم د حضرت معاويه د ملګرتيا په وجه د حضرت على رضي الله عنه د منقبت ذكر نۀ كولو، او كله چې هغهٔ د حضرت معاويه رضي الله عنه د ملګرتيا سره سره د حضرت على رضي الله عنه د فضيلت ذكر اوكړو، نو حضرت عمرو بن العاص رضي الله عنه چې د هغه نه د لوئې درجې صحابى دې، هغهٔ به ولې د حضرت على رضي الله عنه د فضيلت د ذكر كولو نه ډډه كوى؟

رفع د تعارض: اوس دا چې د حضرت عمرو بن العاص رضي الله عنه او د حضرت عائشې رضي الله عنها په دې رواياتو كښې چې كوم ظاهرى تعارض دې، چې د عمرو د روايت نه د ابوبكر أحب إلى الرسول كيدل ثابتيږى، او د حضرت عائشې د روايت نه د حضرت على رضي الله عنه "أحب" كيدل، نو ددې جواب دادې، چې ترجيح د حضرت عمرو رضي الله عنه روايت ته حاصله ده، ځكه چې په دې كښې د رسول الله د قول ذكر دې، او د عائشې په روايت كښې د هغوى ﷺ تقرير دې، او قول ته په تقرير باندې ترجيح وى، په دې وجه "أحب إلى الرسول" به هم ابوبكر وى، نۀ چې حضرت على (رضي الله عنهما)

دويم احتمال په دې كښې دادې، چې حضرت عمرو رضي الله عنه چې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه، عمر رضي الله عنه او رجال د أحبيت ذكر كړې دې، خبره هم دغسې وه، ولې حضرت عائشې ته دا شك وو، چې حضرت على (رضي الله عنه) أحب إلى الرسول دې، نو هغې ددې اظهار اوكړو.

او هسې د حضرت عائشې رضي الله عنها خيال صحيح كيدې هم شى، لكه څنګه چې د رسول الله ﷺ په دې باندې د سكوت او تقرير نه معلوميږى، او دا به په هغه وخت كښې كيږى، چې حضرت على رضي الله عنه هم په څۀ خاص او جزوى وجه باندې د هغوى ﷺ ډير محبوب وى، نو دا د رفع تعارض دويمه وجه يعنى د تطبيق صورت دې، او هغه داسې چې په عمومى او مجموعى اعتبار سره ډير محبوب كيدل خو د حضرت ابوبكر رضي الله عنه د پاره ثابت دى، خو په يو بل حيثيت سره حضرت على رضي الله عنه هم أحب إلى الرسول كيدې شى، او ددې نه هيڅ يو امر مانع نشته.[1]

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره مناسبت بالكل واضح دې، ځكه چې باب د فضائل أبى بكر په حوالې سره دې، او په حديث كښې هم د حضرت ابوبكر رضي الله عنه د افضل كيدو ذكر دې، ځكه چې أحب الناس كيدل د افضل الناس كيدو دليل دې.[2]

---

[1]) فتح البارى شرح صحيح البخارى: ۳۲،۹
[2]) عمدة القارى للعينى: ۲۵۱،۱۶

٣٦٦٣: (١) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «بَيْنَمَا رَاعٍ فِي غَنَمِهِ عَدَا عَلَيْهِ الذِّئْبُ، فَأَخَذَ مِنْهَا شَاةً، فَطَلَبَهُ الرَّاعِي، فَالْتَفَتَ إِلَيْهِ الذِّئْبُ فَقَالَ مَنْ لَهَا يَوْمَ السَّبُعِ، يَوْمَ لَيْسَ لَهَا رَاعٍ غَيْرِي، وَبَيْنَمَا رَجُلٌ يَسُوقُ بَقَرَةً قَدْ حَمَلَ عَلَيْهَا، فَالْتَفَتَتْ إِلَيْهِ فَكَلَّمَتْهُ فَقَالَتْ إِنِّي لَمْ أُخْلَقْ لِهَذَا، وَلَكِنِّي خُلِقْتُ لِلْحَرْثِ». قَالَ النَّاسُ سُبْحَانَ اللَّهِ. قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «فَإِنِّي أُومِنُ بِذَلِكَ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رضى الله عنهما». [ر: ٢١٩٩]

أَبُو الْيَمَانِ: دا ابو اليمان حَكم بن نافع بهرانى حمصى دې،ددۀ احوال په "كتاب بدء الوحى" باب ۶،كښې تير شوى دى۔(٢)

شُعَيْبٌ: دا ابو بشر،شعيب بن أبى حمزة القرشى الاموى دې،ددۀ احوال هم دغه "بدء الوحى،باب نمبر۶" كښې تير شوى دى۔(٣)

الزُّهْرِيِّ: محمد بن مسلم بن عبيد الله بن عبد الله بن شهاب الزهرى مراد دې،ددۀ احوال په كتاب بَدء الوحي باب نمبر٣ كې تير شوى دى۔(٤)

أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: حضرت عبدالرحمن بن عوف د(جليل القدر صحابى)خوئې او مشهور تابعى ابو سلمه مراد دې،ددۀ احوال د "كتاب الإيمان،باب تطوع قيام رمضان" لاندې تير شوى دى۔(٥)

أَبَا هُرَيْرَةَ: د رسول الله ﷺ مشهور صحابى مراد دې،ددۀ احوال د "كتاب الإيمان،باب أمور الإيمان" لاندې تير شوى دى۔(٦)

---

(١) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه:٥١٧.١،كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ،باب قول النبى ﷺ "لو كنتُ متخذاً خليلاً"،رقم:٣٦٦٣،وفى:٣١٢.١،كتاب الحرث والمزارعة،باب استعمال البقر للحراثة، رقم:٢٣٢٤، وفى:٤٩٤.١،كتاب أحاديث الأنبياء،باب:٥٤،بعد باب حديث الغار،رقم:٣٤٧١،وفى ٥٢٢١.١،كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ،باب مناقب عمر ﷺ،رقم:٣٦٩٠،ومسلم فى صحيحه:٢٧٤.٢،كتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل أبى بكر الصديق،رقم:٢٣٨٨،والترمذى فى جامعه:٢٠٩.٢،فى المناقب،باب مناقب أبى بكر، رقم:٣٦٨١، وفى مناقب عمر بن الخطاب،رقم٣٦٩٦،انظر الجامع:٢١٠.٢.

(٢) اوګورئ كشف البارى:١٤٧٩.١

(٣) اوګورئ كشف البارى:١٤٨٠.١

(٤) اوګورئ كشف البارى:١٣٢٦.١

(٥) اوګورئ كشف البارى:١٣٢٣.٢

(٦) اوګورئ كشف البارى:١٦٥٩.١

شپونکي څوک وو؟ بَيْنَمَا رَاعٍ فِي غَنَمِهِ......حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، د شپونکي نوم ما ته نهٔ دي معلوم شوې، هنه ! مصنف په "باب ذکر بني إسرائيل" کښې دا روايت ذکر کړې دي،[۱] چې د هغې نه معلوميږی، چې دا د هغهٔ له مخې د اسلام د زمانې نه د وړاندې زمانې يوسړې وو[۲]

د أُومِنُ بِذَلِكَ، وَأَبُوبَكْرٍ وَ عُمَرُ وئيلو وجه: د شرمخ په خبره باندې د حضور ﷺ "فَإِنِّي أُومِنُ بِذَلِكَ" وئيلو سره د يقين اظهار خو واضح او ښکاره دې، هنه ! د هغوی ﷺ د خپل ځان سره د ابوبکر او عمر ملګرى کول، په دې حال کښې چې هغه دواړه حضرات په دغه وخت کښې موجود هم نهٔ وو ، لکه څنګه چې د "كتاب أحاديث الأنبياء" په روايت کښې "وَمَا هُمَا ثَمَّ" د الفاظو نه معلوميږی،[۳] په دې کښې لږ تفصيل دې، او هغه داسې چې ابو نعيم په دلائل کښې د ربيعة بن أوس عن أنيس بن عمرو په طريقې سره د أهبان بن أوس نه نقل کړې دی، هغه فرمائی:

"كُنْتُ فِي غنمٍ لي، فشدَّ الذئب على شاة منها، فصحتُ عليه فأقعى الذئب على ذنبه يخاطبني وقال: مَن لها يوم تشتغل عنها؟ تمنعني رزقاً رزقنيه الله تعالى، فصفقت بيدى وقلتُ: والله ما رأيتُ شيئاً أعجب مِن هذا، فقال: أعجب مِن هذا، هذا رسول الله ﷺ بين هذه النخلات يدعو إلى الله، قال: فأتى أهبان إلى النبى ﷺ فأخبره وأسلم".[۴]

أهبان بن اوس وائی، زه د خپلو څهٔ چيلو سره ووم، چې شرمخ په دې کښې په يوئې چيلئ باندې حمله اوکړه، نو ما په هغهٔ چغه اوباسله، هغه شرمخ په لکئ باندې کيناستو او ما ته ئې اووئيل، په هغه ورځ به ددې څوك ساتونکې وی په کومه ورځ چې تهٔ ددې نه غافل او بې نيازه ئې؟ آيا تهٔ زما نه د الله تعالى راکړې رزق بندوې؟ ما خپل يو لاس په بل لاس اووهلو او تاړى مې اووهل، او ومې وئيل، په خدائې قسم! ما خو ددې نه زيات عجيبه هيڅ څيز هم نهٔ دې ليدلې، هغهٔ اووئيل، ددې نه زيات عجيبه دا د الله تعالى رسول دې، ددې کهٔجورو په مينځ کښې چې الله تعالى اړخ ته بلنه کوی، راوی وائی، أهبان د رسول الله ﷺ خوا ته راغلو او هغوی ته ئې دا خبر ورکړو او مسلمان شو.

حافظ ابن حجر فرمائی، دا احتمال دې، کله چې أهبان رسول الله ﷺ ته دا خبر ورکولو، نو په هغه وخت کښې به ابوبکر او عمر رضي الله عنهما د هغوی ﷺ سره موجود وو، بيا کله چې حضور ﷺ د ابوبکر او عمر په عدم موجودګئ کښې دا خبر ورکړو، نو وې فرمائيل چې زهٔ، أبوبکر او عمر په دې باندې ايمان راؤړو، په دې موقع ئې د ابوبکر او عمر ذکر په دې وجه اوکړو، چې په

---

[۱]) اوګورئ: صحيح البخاری، حديث(۳٤۷۱)
[۲]) اوګورئ: فتح البارى: ۳۲/۹
[۳]) صحيح البخاری، كتاب احاديث الأنبياء، حديث(۳٤۷۱)
[۴]) دلائل النبوة لابى نعيم، باب بدء ذئب إلى غنم، رقم: ۲٦۲

کوم وخت کښې اُهبان دا قیصه اؤروله،دا حضرات هم موجود وو،او په دې ئې ایمان راؤړو،اګر چې اوس(د قیصې بیانولو په وخت کښې) موجود نهٔ دی۔
دویم احتمال په دې کښې دادې،چې رسول اللهﷺ ته ددې دواړو حضراتو د صدق ایمان او قوت یقین علم وو،په دې وجه رسول اللهﷺ د هغوی په غیر موجودګئ کښې هم په هغوی اعتماد کولو سره فرمائیل چې هغه دواړه حضرات هم ما سره په دې عجیبه واقعه باندې په ایمان راؤړو کښې شریك دی،دا دویم احتمال د هغوی د مناقبو سره زیات سمون خوری،په دې وجه راجح هم دغه دې،او ګویا دا د هغویﷺ د اړخ نه دوی ته د حسن اسلام او د ایمان د پوخوالی سند ورکړې شوې دې،چې رسول اللهﷺد هغوی د لیدلو نه بغیر په دې باندې ایمان راؤړو ګواهی ورکوی۔(١)

د لفظ"سبع"ضبط او معنی:یَوۡمَ السَّبُعِ....... قاضی عیاض وائی،سَبُع د باء په ضمې سره هم راځی،او په سکون سره هم،ولې په روایت کښې په ضمې سره دې،حافظ ابن حجر د حربی په حوالې سره نقل کوی،چې دا په ضمې او سکون دواړو سره ضبط کړې شوې دې،او دا هغه معروف ځناور(شرمخ) نوم دې۔
ابن عربی وائی چې دا په سکون سره دې،او په ضمې سره چې چا نقل کړې دې،دا تصحیف دې۔ابن جوزی وائی،دا په سکون سره دې،او محدثین دا په ضمې سره روایت کوی۔(٢)
د"سَبُع"بالضم معنی: او د ضمې په صورت کښې به معنی دا وی،چې په کومه ورځ درنده دا چیلئ اونیسی،او ښوك به هم دا ددهٔ د پنجې نه نهٔ شی خلاصولې،(شرمخ اووئیل)په هغه وخت کښې به زما نه سوا ددې شپونکې ښوك هم نهٔ وی،انسان ته ګویا هغهٔ اووئیل چې په هغه ورځ به تهٔ اوتختې،او بس هم زهٔ به دې سره نزدې پاتې شم،نو بیا چې زهٔ دې سره څهٔ کول غواړم کوم به۔
ښکاره خبره ده چې شرمخ به د چیلئ څهٔ ساتنه او حفاظت اوکړی،هغه به اوخوری،نو کله چې چیلئ د هغه په رحم او کرم باندې وی،نو ګویا هغه به د چیلو شپونکې وی۔
داؤدی وائی،ددې مطلب دادې،چې په کومه ورځ"سَبُع"یعنی شرمخ په دې باندې حمله اوکړی،نو تهٔ به ددې نه اوتختې،او زهٔ به ددې نه خپل د خوراك ضرورت پوره کړم،زهٔ به ورستو لاړ شم،او په هغه ورځ به زما نه سوا ددې ښوك شپونکې نهٔ وی،یعنی دا چیلئ به بغیر د شپونکی نه پاتې شی،ځکه چې هلته به د زمری نه علاوه بس یو شرمخ وی،او شرمخ خو د چیلو ساتونکې نهٔ شی کیدې،هغه خو د دوی د ځان دښمن وی۔
یو قول دادې،چې دا به د فتنې په زمانه کښې وی،کله چې ګډې چیلئ به خلق هیرې کړی،او دوی به داسې بغیر د مددګار او ساتونکی نه پاتې وی،نو په داسې وخت کښې به ځناور په

---

(١) فتح الباری:٩،٣٢،١٣٣
(٢) فتح الباری:٩،١٣٣

دوى حمله كولو سره خورى، خو بس چيلئ به وى او شرمخ به وى، په دې وجه دغه شرمخ به د دوى ساتونكې جوړ شى، دا تفصيل خو په هغه وخت كښې دې، كله چې دا سَبُع بضم الباء وى.[1]

د سَبْع بالسكون معنى: د سكون الباء په صورت كښې يو قول دادې، چې "**هو اسمُ الموضعِ الذى يقَع فيه الحَشر يومَ القيَامةِ**" دا د هغه ځائې نوم دې، چې په هغې كښې به په ورځ د قيامت حشر كيږى، دا ازهرى په تهذيب اللغة كښې د ابن العربى نه نقل كړى دى، او ددې تائيد په دې سره هم كيږى، چې محمد بن عمرو بن علقمه عن ابى سلمة عن ابى هريرة....... په طريقې سره يوم القيامة هم منقول دې، او دا ښكاره خبره ده، چې هم يوم الحشر يوم القيامة ده، خو په دې باندې دا اشكال كړې شوې دې، چې د حشر او قيامت په ورځ به شرخ د چيلو ساتونكې نۀ وى، او نۀ به په دغه ورځ ددۀ د چيلو سره څۀ تعلق وى؟

دويم قول دادې چې د يوم السَبع نه مراد "**يوم العيد**" دې، يعنى چې په جاهليت كښې د دوى يو اختر وو، او په هغې كښې به دا خلق په لهو ولعب او لوبو تماشو كښې داسې مشغول وو، چې د ځناورو او څارو نه به غافل وو، شرمخ هغې ورځ اړخ ته اشاره اوكړه، او دا چې ئې اووئيل چې "**ليس لها راعٍ غيرى**" دا ئې په دې باندې په قدرت او په وس برى كيدو كښې د مبالغې په توګه اووئيل، يعنى چې دۀ ته به په دې چيلو باندې داسې قدرت حاصل وى، ګويا چې هم دې به ددې چيلو شپونكې وى. دا قول اسماعيلى د ابو عبيدة نه نقل كړې دې.[2]

دريم قول دادې، چې دا "**سبع**" د **سَبَعت الرجل** نۀ دې، چې ددې معنى ده، ما هغه اويرولو، نو د **يوم السبع** معنى ده، "**يوم الفزع**".

څلورم قول دادې، چې داد **أسبعتُه** په معنى د **اهملتُه** نه دې، او د **يوم السبع** نه "**يوم الإهمال**" مراد دې اصمعى وائى، "**السبُع الهمل، وأسبعَ الرجلُ أغنامه إذا تركها تصنع ما تشاء**" سبع مهمل كيدو ته وئيلې شى، "**أسبع الرجلُ أغنامه**" سړى خپلې چيلئ پريښودې، چې هغه څۀ غواړى، كوى، دې قول ته نووى هم ترجيح وركړې ده.

پنځم قول دادې، چې د **يوم السَبُع** معنى ده، يوم الاكل ځكه چې **سبَعَ الذئبُ الشاةَ** په هغه وخت كښې وئيلې كيږى، كله چې شرمخ چيلئ اوخورى.

شپږم قول دادې، چې **يوم السبُع** په معنى د **يوم الضياع** دې، ځكه چې د **أسبعتُ** او د **أضيَعتُ** يوه معنى ده، دا قول ابن دحيه د اسماعيل القاضى عن على بن المدينى عن معمر بن المثنى نه نقل كړې دې.

---

[1]) فتح البارى: ۱۳۳،۹

[2]) فتح البارى: ۱۳۳،۹

ووم قول دادي.چې د يوم السبع نه مراد يوم الشدة ده،لکه څنګه چې د ابن عباس په حقله مروی دی،چې د هغهٔ نه د يوې مسئلې په حقله پوښتنه اوکړې شوه،نو هغزی اوفرمائيل،"أجرأ من سبع" يعنی دا په هغه مسائلو کښې ده،چې د مفتی د پاره ډيره سخته او ګرانه وی۔[1]

قوله: وَرَجُلٌ يَسُوقُ بَقَرَةً: په کتاب المزارعة کښې په دې باندې کلام تير شوې دې۔[2]

ابن حبان د محمد بن عمرو عن أبی سلمة عن أبی هريرة په طريقې سره ددې دواړو قيصو په آخره کښې دا نقل کړی دی،فقال الناس آمنّا بما آمن به رسول الله ﷺ [3]

په کوم ځيز چې رسول الله ﷺ ايمان راؤړلې دې،په هغې مونږ هم ايمان راؤړلې دې۔

قوله: بَيْنَمَا رَاعٍ: راعٍ مرفوع موصوف او فى غنمه د هغې صفت دې،دواړه ملاويدو سره مبتداء او "عدا عليه" د هغې خبر دې۔[4]

ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث مطابقت بالكل واضح دې،ځکه چې باب د "فضائل أبی بکر" په حوالې سره دې،او په حديث کښې هم ددې ذکر دې۔[5]

۳۴۶۴:[6] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ يُونُسَ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ الْمُسَيَّبِ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُنِي عَلَى قَلِيبٍ عَلَيْهَا دَلْوٌ، فَنَزَعْتُ مِنْهَا مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ أَخَذَهَا ابْنُ أَبِي قُحَافَةَ، فَنَزَعَ بِهَا ذَنُوبًا أَوْ ذَنُوبَيْنِ، وَفِي نَزْعِهِ ضَعْفٌ، وَاللَّهُ يَغْفِرُ لَهُ ضَعْفَهُ، ثُمَّ اسْتَحَالَتْ غَرْبًا، فَأَخَذَهَا ابْنُ الْخَطَّابِ، فَلَمْ أَرَ عَبْقَرِيًّا مِنَ النَّاسِ يَنْزِعُ نَزْعَ عُمَرَ، حَتَّى ضَرَبَ النَّاسُ بِعَطَنٍ»

[۶۶۱۸، ۶۶۱۹، ۷۰۳۷، وانظر: ۳۴۳۴]

---

[1] فتح الباری:۹،۳۳\۱

[2] اوګورئ:کتاب الحرث و المزارعة،باب استعمال البقر للحراثة،رقم(۲۳۲٤)\۱

[3] صحيح ابن حبان،کتاب أخباره ﷺ،رقم:۶۹۰۳،ذکر شهادة المصطفى ﷺ للصديق والفاروق بکل شيئ کان يقوله ﷺ،........\۱

[4] عمدة القاری:۱۶،۲۵۳\۱

[5] عمدة القاری:۱۶،۲۵۳\۱

[6] الحديث أخرجه البخاری فی صحيحه:۱،۵۱۷،کتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ،باب قول النبی "لو کنتُ متخذا خليلاً"،رقم:۳۶۶٤،وفی:۲،۱۰۳۹،کتاب التعبير،باب نزع الذنوب والذنوبين من البئر بضعف، رقم: ۷۰۲۱،۷۰۲۲، وفی:۲،۱۱۱۳،کتاب التوحيد،باب فی المشيئة والإرادة،رقم:۷٤۷۵،ومسلم فی صحيحه: ۲،۲۷۵، کتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل عمر،رقم:۲۳۹۲۔۲۳۹۳،والترمذی فی جامعه:۲،۵٤،کتاب الرؤيا، باب ما جاء فی رؤيا النبی ﷺ فی الميزان،رقم:۲۲۹۰\۱

رجال الحديث

عَبدَانُ: دا عبد الله بن عثمان بن جبله دې. ددهٔ احوال په "بدء الوحى" كښې تير شوى دى.[1]

عَبْدُ الله: دا عبد الله بن المبارك شيخُ شيخِ البخارى دې، ددهٔ احوال هم په "بدء الوحى" كښې تير شوى دى.[2]

يُونُس: دا يونس بن يزيد أيلى قرشى ابو يزيد دې . ددهٔ تفصيلى احوال د "كتاب العلم، باب مَن يُرد الله به خيراً يفقهه فى الدِّين" لاندې تير شوى دى.[3]

الزُهَرِى: دا ابن شهاب زهرى دې، ددهٔ مختصر حالات په "بدء الوحى" كښې تير شوى دى.[4]

ابنُ المُسَيَّب: دا سعيد بن المسيب امام التابعين أحد الفقهاء السبعه دې، ددهٔ احوال د "كتاب الإيمان، باب من قال إن الإيمان هو العمل" لاندې تير شوى دى.[5]

دا حديث امام مسلم هم په كتاب الفضائل كښې د حرملة بن يحيىٰ نه نقل كړې دې . په "علامات النبوة" كښې د عبد الله بن عمر نه روايت دې، اوهلته په دې باندې كلام كړې شوې دې.

قوله: عَلىٰ قَلِيْبٍ: قليب كوهى ته وئيلې كيږى، چې په كنستلو سره د هغې نه خاؤره راؤباسلې شى. او د هغې غاړه نهٔ وى جوړه كړې شوې.[6]

ددې حديث شرح به انشاء الله په "كتاب التعبير" كښې راشى.

په رسول الله ﷺ او سيدنا ابوبكر رضي الله عنه كښې اتحادى نسبت: هنه ! دلته دومره قدرې خبره د كولو ده. چې د سيدنا ابوبكر رضي الله عنه په حقله چې څهٔ راغلى دى، "والله يغفر له ضعفَه" ددې معنىٰ دا نهٔ ده. چې په "نزع" كښې ضعف د هغهٔ څهٔ ګناه او تقصير دې، بلكه دا صرف د خلافت د زمانې كموالى اړخ ته اشاره ده. او حضرت شيخ الحديث مولانا زكريا رحمه الله دلته يوه عجيبه لطيفه نكته بيان كړې ده، چې څنګه په "فسبّح بحمد ربّك واستغفره" كښې د رسول الله وصال او نزدې والى د نيتې اړخ ته اشاره ده، همدغه شان دلته په "والله يغفر له" سره د ابوبكر وفات اړخ ته اشاره ده. او دا په رسول الله ﷺ او حضرت صديق كښې د اتحادى نسبت دليل دې، او ددې معنىٰ تائيد په دې سره كيږى، چې امام بخارى دا روايت په مناقب أبى بكر كښې

---

[1] اوګورئ كشف البارى: ۱/۴۶۱، ۴۶۲
[2] اوګورئ كشف البارى: ۱/۴۶۲
[3] اوګورئ كشف البارى: ۳/۲۸۲
[4] اوګورئ كشف البارى: ۱/۳۲۶
[5] اوګورئ كشف البارى: ۱/۱۵۹
[6] عمدة القارى: ۱۶/۲۳۵

راوړلي دي، او په دې کښې د هغهٔ منقبت هم دغه کيدې شی، چې په رسول اللهﷺ او هغوی ﷜ کښې اتحادی نسبت ثابتول مقصود وی.[1]

ترجمة الباب سره مناسبت: باب د "مناقب أبى بكر ﷜" په حوالې سره دې، او په حديث کښې دا ذکرکړې شوی دی، چې رسول اللهﷺ دې په خوب کښې دکوهی نه په اوبو راوباسلو اوليدو، دا دهغوی فضيلت دې، بيا د ابوبکر ذکر ئې د حضرت عمر ﷜ نه وړاندې اوکړو، چې د هغهٔ په فضيلت باندې هم دليل دې، او پاتې شو په اوبو راوباسلو کښې ضعف، نو دا د هغهٔ د نقصان او کمزورۍ دليل نهٔ دې، ځکه چې د هغهٔ د خلافت زمانه کمه وه. په دې وجه په خوب کښې په هغهٔ کښې ضعف اوليدې شو، ښکاره خبره ده چې په لږ وخت کښې کارهم لږ کيږی.[2]

٣٤٦٥: [3] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رضي الله عنهما - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ جَرَّ ثَوْبَهُ خُيَلاَءَ لَمْ يَنْظُرِ اللَّهُ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ». فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّ أَحَدَ شِقَّىْ ثَوْبِى يَسْتَرْخِى إِلاَّ أَنْ أَتَعَاهَدَ ذَلِكَ مِنْهُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّكَ لَسْتَ تَصْنَعُ ذَلِكَ خُيَلاَءَ» قَالَ مُوسَى فَقُلْتُ لِسَالِمٍ أَذَكَرَ عَبْدُ اللَّهِ مَنْ جَرَّ إِزَارَهُ قَالَ لَمْ أَسْمَعْهُ ذَكَرَ إِلاَّ ثَوْبَهُ. [٥٤٤٦، ٥٤٤٧، ٥٤٥٥، ٥٧١٥]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ: دا ابو الحسن محمد بن مقاتل مروزی بغدادی مکی دې، ددهٔ احوال د "کتاب العلم، حديث: ٦٥" لاندې تير شوی دی.[4]

عَبْدُ الله: دا عبد الله بن المبارک د امام بخاری شيخُ الشيخ دې، ددهٔ احوال هم په "کتاب بدء الوحی" کښې تير شوی دی.[5]

---

[1] لامع الدراری: ١٤٦/٨

[2] عمدة القاری: ٢٥٣/١٦

[3] أخرجه البخاری فی صحيحه: ٥١٧/١، كتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ، باب قول النبی "لو كنتُ متخذاً خليلاً". رقم: ٣٦٦٥، وفی: ٨٦٠/٢، كتاب اللباس، باب من جر إزاره من غير خيلاء، رقم: ٥٧٨٤، وفی: ٨٦١/٢، كتاب اللباس، باب من جر ثوبه من الخيلاء، رقم: ٥٧٩١، وفی: ٨٩٥/٢، كتاب الأدب، باب من أثنىٰ على أخيه بما يعلم، رقم: ٦٠٦٢، ومسلم فی صحيحه: ١٩٤/٢، كتاب اللباس والزينة، باب تحريم جرّ الثوب خيلاء، وبيان حد ما يجوز إرخاءه، رقم: ٢٠٨٥، وأبوداؤد فی سننه: ٢٠٨/٢، كتاب اللباس، باب ما جاء فی إرسال الإزار، رقم: ٤٠٨٥، والنسائی فی سننه: ٢٩٧/٢، كتاب الزينة، باب التغليظ فی جرّ الإزار، رقم: ٢٠٦، وباب اسبال الإزار، رقم ١٢١٣

[4] اوګورئ: كشف البارى: ١٢٠/٣

[5] اوګورئ: كشف البارى: ١٤٦٢/١

موسى بن عُقبَة: دا موسى بن عقبه المدنى مولى آل الزبير دي. ددهٔ احوال تير شوى دى.[1]

سالم بن عبد الله: دا د رسول الله ﷺ د صحابى عبد الله بن عمر ځوئي سالم بن عبد الله دي، ددهٔ احوال په "كتاب الإيمان، باب الحياء من الإيمان" كښې تير شوى دى.[2]

حضرت ابوبكر ؓ كمزوري او نحيف وو: د حضرت ابوبكر ؓ لنګ به ولې سَښتيدو. شيخ الحديث مولانا محمد زكريا ؒ فرمائى، په دې وجه چې د حضرت صديق جسم ډير نحيف او كمزوري وو. او د ټوټو د كمزورې كيدو د وجهې نه لنګ به په صحيح طريقه نهٔ شو تړلې كيدې. په دې وجه به بيا بيا سَښتيدو. د حضرت سيرت بيانونكو د هغوى ددې صفت ذكر په الاصابة كښې كړې دې. "كان أبيض لطيفا جعدًا مسترق الوركين".[3]

د احد شقى ثوبى نه څهٔ مراد دې: حضرت ګنګوهى ؒ فرمائى. "جانب خلف" مراد دې. په دې وجه چې د ټوټو د كمزورې كيدو په صورت كښې لنګ شاه اړخ ته اوړى. يا "جانب قُدام" مراد دې، ځكه چې خيټه غټه نهٔ وى، نو سرې وړاندې اړخ ته راټيټ شوې وى.[4]

ددې حديث نور تفصيل به هم په كتاب اللباس كښې راشى. انشاء الله

بيا هم څهٔ لږ تفصيل دلته هم اوګورئ.

"خيلاء" تكبر او تبختر ته وئيلې شى، خود پسندى، غُرورو وغيره، دا لفظ منصوب دې. او د نصب وجه ئې داده. چې دا مفعول له او علت دې.

قوله: لم ينظر الله اليه: نظر دلته د رحمت نه مجاز دې، نو معنى دا شوه چې الله تعالى په هغهٔ باندې رحم نهٔ كوى. او كله چې ددې استعمال په مخلوق كښې كيږى، نو بيا دا كنايه وى. لكه "لا ينظر إليه زيد" يعنى زيد هغه اړخ ته توجه نهٔ كوى. لكه څنګه چې په ارشاد بارى تعالى. (لا تقولوا راعنا وقولوا انظرنا) كښې نظر د متوجه كولو په معنى كښې دې. د الله تعالى د نظر نهٔ كولو دا مطلب هيڅ كله هم نهٔ شى اخستلې، چې هغه الله تعالى ته په نظر نهٔ راځى.

قوله: يَسترخي: كيدې شى حضرت ابوبكر ؓ عادتا په لاره تلو كښې يو اړخ ته لږ ټيټ شوې تللو. او كله چې به ئې ځان صحيح كړو او د نيغ تلو كوشش به ئې كولو، نو بيا به نيغ تلو. په دې وجه هغهٔ معذور اوګڼړلې شو.

قوله: فقلت لسالم: د "قلت" قائل راوى د حديث موسى بن عقبه دې.

قوله: أذكر......؟: فعل ماضى ده، چې په دې باندې همزه د استفهام داخله شوې ده.

---

[1] اوګورئ: كتاب الزكاة، باب الصدقة قبل العيد......

[2] اوګورئ كشف البارى: ١٢٨/٢

[3] لامع الدرارى: ١٤٧/٨

[4] لامع الدرارى: ١٤٧/٨

ددې "عبدالله" قائل دې.

قوله: فقال: ددې قائل سالم دې، یعنی هغه وائی، چې ما خو د عبد الله نه په حدیث کښې صرف د "ثوبه" ذکر اوریدلې دې.[1]

د (جَرِّ ازار) **یعنی لنګ راښکلو حکم**: ابن عبد البر او امام نووی وغیره خو دا لیکلی دی، چې کۀ د خیلاء او تکبر په نیت باندې لنګ راښکل یعنی پینسې د ګیټو نه لاندې ساتل وی نو حرام دی، ګنې نو حرمت نشته، او د فتاوی عالمګیری د عبارت نه هم په ظاهره دا معلومیږی، چې لنګ راښکل د خیلاء او تکبر په نیت حرام دی، ګنې نو کراهت تحریمی دی، شمس الدین ابن أبی عمر المقدسی الحنبلی، صاحبُ الشافعی په "الشافعی" کښې لیکلی دی، چې کۀ د خیلاء او تکبر په نیت لنګ راښکلې شی، نو حرام به وی ګنې نو مکروه تنزیهی، دا ټول حضرات په دې خبره متفق دی، ولې صحیح خبره هغه ده، چې قاضی ابوبکر ابن عربی کړې ده، چې په قصد او ارادې سره کوم سړې لنګ د ګیټو نه لاندې ساتی، کۀ هغه زر خله اووائی چې زما نیت د خیلاء او تکبر نۀ دې، ولې هغه حرام او مکروه تحریمی دی، کله چې هغه په قصد سره کوی. نو په دې کښې د تاویل لار نشته، هاؤ! او کۀ دۀ په قصد سره نۀ وی کړې، او لنګ خوییدو سره لاندې شو، یا د سستیدو په وجه لاندې راغلو، نو بې شکه هغه په دې (حرام) کښې داخل نۀ دې.[2]

ددې څۀ تفصیل په کتاب اللباس کښې هم راروان دې.[3]

ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت داسې دې، چې باب د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د مناقبو په حوالې سره دې، او په حدیث کښې د رسول الله ﷺ وړاندې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د یو ممنوع امر په حوالې سره فکر مند کیدل او د تقوی او خشیت ذکر دې. چې د هغوی د لوئې شان والی دلیل دې، او بیا د حضور ﷺ هغوی ته "إنك لست تصنع خیلاء" وئیلو سره د لنګ د راښکلو د ممنوع صورت نه د بری کیدو بیان دې، چې په حضرت ابوبکر رضی الله عنه باندې د رسول الله ﷺ د اعتماد او د هغۀ د ثقاهت او اعتبار دلیل دې.[4]

۳۴۶۶: (د) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ « مَنْ أَنْفَقَ زَوْجَيْنِ مِنْ شَيْءٍ مِنَ الأَشْيَاءِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ دُعِيَ مِنْ أَبْوَابِ - يَعْنِي الْجَنَّةَ - يَا عَبْدَ اللَّهِ هَذَا

---

[1]) عمدة القاری: ۱۲۵٤\

[2]) اوګورئ فتح الباری شرح صحیح البخاری: ۱۳، ۳۲۳، ۳۲٤\

[3]) اوګورئ کشف الباری، کتاب اللباس، ص، ۱٤۶، ۱٤۷\

[4]) فتح الباری: ۷، ۶۱، بیروت\

[5]) الحدیث سبق تخریجه فی کتاب الصوم، باب الریان للصائمین، رقم ۱۸۹۷\

خَيْرٌ، فَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّلَاةِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصَّلَاةِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجِهَادِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الْجِهَادِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّدَقَةِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصَّدَقَةِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصِّيَامِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصِّيَامِ، وَبَابِ الرَّيَّانِ». فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ مَا عَلَى هَذَا الَّذِي يُدْعَى مِنْ تِلْكَ الْأَبْوَابِ مِنْ ضَرُورَةٍ، وَقَالَ هَلْ يُدْعَى مِنْهَا كُلِّهَا أَحَدٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «نَعَمْ، وَأَرْجُو أَنْ تَكُونَ مِنْهُمْ يَا أَبَا بَكْرٍ» [ر: ١٧٩٨]

رجال الحديث

أَبُو الْيَمَانِ: دا ابو اليمان حكم بن نافع بهرانى حمصى دي،ددۀ احوال د"بدء الوحى، باب: ۶" لاندې تير شوى دى.(١)

شُعَيْبٌ: دا ابو بشر شعيب بن أبى حمزة القرشى الاموى دې . ددۀ احوال هم په"بدء الوحى، باب: ۶" کښې تير شوى دى.(٢)

الزُّهْرِيّ: دا محمد بن عبيد الله بن عبد الله بن شهاب الزهرى دې،ددۀ احوال په"بدء الوحى، باب: ٣" کښې تير شوى دى.(٣)

حُمَيدُ بْنُ عَبدِ الرَّحْمٰنِ بنِ عَوف: دا حُميد بن عبد الرحمٰن بن عوف رضی الله عنه دې . ددۀ احوال په كتاب الإيمان، باب تطوّع قيام رمضان من الإيمان کښې تير شوى دى (٤)

د زوجين نه څۀ مراد دى؟ :مَنْ أَنْفَقَ زَوجَيْنِ......أى شيئين، يعنى چې كوم سړې د الله تعالى په لار کښې دوه څيزونه خرچ کړل.د الله تعالى د لار نه مراد د ثواب لار ده،برابره خبره ده کۀ جهاد وى،يا بل يو عبادت،او د "شَيْئٌ من الاشياء" معنى برابره خبره ده کۀ د مال د هر قسم سره د هغې تعلق وى،نو د دوؤ څيزونو نه مراد دوه قسمونه نۀ دى، بلکه د يو قسم نه دوه څيزونه مراد دى،د لفظ زوج اطلاق په"أحد الزوجين"باندې هم کيږى،او د فرد په مقابله کښې په جُفت باندې هم،او دلته د زوج تثنيه مستعمل ده،په دې وجه د لفظ زوج مفرد نه لازماً هم يو(أحد الزوجين) مراد دې.(٥)

د مختلفو دروازو نه د بلنې مطلب: لفظ د "جنة" په بعضې رواياتو کښې ساقط دې،په دې وجه د

---

(١) اوګورئ:كشف البارى:١٤٧٩،١
(٢) اوګورئ:كشف البارى:١٤٨٠،١
(٣) اوګورئ:كشف البارى:١٣٢۶،١
(٤) اوګورئ:كشف البارى:١٣١۶،١
(٥) اوګورئ:فتح البارى:۶١،٧،بيروت١

الفاظو د حفاظت او د اصل د رعايت خيال ساتلو ښكاره كولو د پاره ئې اوفرمائيل،"يعني الجنة"دا روايت په كتاب الصوم كښې هم راغلې دې،او دلته د"نُودى من أبواب الجَنّة"الفاظ په صراحت او قطعيت سره منقول دى.(١)او په كتاب الجهاد كښې هم مروى دې،په هغې كښې الفاظ دى،"دعاه خزنة الجنة، كل خزنة باب: أى فُلُ هَلُمّ!"(٢)

په دې كښې د"كل خزنة باب"معنى ده."خزنةُ كلّ بابٍ"او"أى فُلُ"دا د"أى فلان"د ترخيم او تخفيف صورت دې.(٣) يا بيا دا په لفظ د "فلان"كښې يو لغت دې،خطابى په قول اول باندې جزم كړې دې.(٤)ولې د ترخيم په صورت كښې "فل"بالفتح (فُلَ)لوستل پكار دى.(٥)هم دغسې په بدء الخلق كښې هم راغلې دې.(٦)

د روايت مطلب دادې،چې د هر عمل د پاره به يو مستقل دروازه وى،چې د هغې نه به دې عمل كونكى ته بلنه كيږى، امام احمد او ابن أبى شيبه په صحيح سند سره روايت نقل كړې دې.چې په هغې كښې تصريح ده."لكلّ عاملٍ بابٌ من أبواب الجنةِ يُدعٰى منه بذٰلك العمل".(٧)

د في سبيل الله مقصد:ددې نه د بعضې حضراتو له مخې جهاد مراد دې،مُهلّب وئيلى دى،چې ددې نه معلوميږى،چې جهاد افضل الأعمال دې،ځكه چې مجاهد ته به د مونځ كونكى، روژه ساتونكى او د صدقه كونكى ټولو اجر ملاويږى. اګر چې مجاهد دا ټول اعمال نۀ وى كړې.او بيا كله چې مجاهد ته د جنت د ټولو دروازو نه د لږ شان مال خرچ كولو په وجه بلنه وركولې شى.نو د زيات مال خرچ كولو به څۀ حال وى،دا اندازه لګول مشكل نۀ دى.(٨)

دويم قول دادې.چې د"فى سبيل الله"نه مراد جهاد......نۀ دې،بلكه هر عمل صالح او د ثواب كار مراد دې.(٩)

ايا انفاق په هر عمل صالح كښې كيږى:جهاد،علم او په حج كښې انفاق(خرچ كول)خو ښكاره دى. هنه : په نورو عباداتو كښې انفاق څۀ مشكل او پوهې ته نۀ راځى،ولې ددې ممكن

(١) اوګورئ:صحيح البخارى،كتاب الصوم،باب الرّيّان للصائمين،رقم(١٨٩٧)١\

(٢) اوګورئ:كتاب الجهاد والسير،باب فضل النفقة فى سبيل الله،رقم(٢٨٤١)١\

(٣) فتح البارى:١٣٤.٩

(٤) فتح البارى:١٦١.٦

(٥) فتح البارى:١٣٤.٩

(٦) اوګورئ:باب ذكر الملائكة صلواتُ الله عليهم،رقم(٣٢١٦)١\

(٧) مسند أحمد بلفظ "لكل عمل بابٌ من أبواب الجنّة يدعون منه بذلك العمل .رقم:٩٧٩٩،ومصنَّف ابن أبى شيبة،باب من كان يصيّل الصيامَ أيضًا بهذا اللفظ،رقم:٨٩٩٦،وفى باب ما ذكر فى أبى بكر، رقم:٣٢٦٢٨

(٨) اوګورئ:فتح البارى:١٤١.٥،وفتح البارى:١٦١.٧

(٩) اوګورئ:فتح البارى:١٤١.٥،وفتح البارى:١٣٤.٩

صورتونه په هر عبادت او هر عمل صالح کښې ممکن دی.لکه په مونځ کښې د انفاق مراد دا کیدې شی،چې د هغې په وسائلو او ضروریاتو کښې خرچ کول.لکه د بدن،کپړو(کالو)او د کور د صفائې په انتظام کښې مال خرچ کول،په روژه کښې به انفاق داسې وی،چې د روژې ساتلو د پاره د قوت او طاقت ورکونکی څیزونو او په دې کښې د اخلاص او للّٰهیت په حوالې سره د ممد او مدد کونکی څیزونو په حاصلولو کښې مال خرچ کړې شی.
خلق معاف کول د ثواب کار دې،او دې د پاره د انفاق صورت دادې،چې خپل واجب حقوق پریښودې شی.
توکّل عمل صالح دې،او په دې کښې انفاق داسې ممکن دې،چې سړې په مرض او مصیبت کښې مثلاً په خپل ځان باندې خرچ کړی.حالانکې هغه داسې هم کولې شی،چې مال ئې نهٔ خرچ کولې او په بیمارې او مصیبت باندې ئې صبر کولې،ولې هغهٔ توکل کولو سره د غریبې او فقیرې هیڅ پرواه نهٔ ساتلو سره په خپل ځان باندې خرچ اوکړو.
یا بیا ددې صورت دادې،چې هغه په بیمارئ کښې په خپل ځان باندې د خرچ کولو یا د بچت کولو په ځائې په یو بل مصیبت زده باندې خرچ کولو او مقصود ئې ثواب وی.
همدغه شان"ذکر"چې عمل صالح دې،په هغې کښې خرچ کول هم ښکاره دی.
دویمه معنیٰ د انفاق دا کړې شوې ده،چې سړې خپل ځان خرچ(صرف)کړی.مثلاً وئیلې شی..... "أنفقتُ فی طلب العلم عُمری وبذلتُ فیه نفسی"ما د علم په طلب کښې عمر خرچ کړو،او په دې کښې مې خپل نفس ختم کړو...... او دا معنیٰ ډیره مناسبه او ښهٔ ګڼړلې شوې ده.دلته د انفاق یوه دریمه معنیٰ هم کړې شوې ده،چې د عقل او فهم نه ډیره بعیده ده.او هغه دا چې د انفاق زوجین نه د مال او جان دواړو خرچ مراد وی،دا په دې وجه مستبعد او مرجوح ده،چې د صوم او صلاة په شان عباداتو کښې مال خرچ کول ښکاره نهٔ دی.هنه ! کهٔ هغه تاویل اوکړې شی د کوم چې اُوس ذکر اوکړې شو،او ځان خرچ کول په دې کښې ښکاره دی،نو په دې وجه یوه معنیٰ ظاهره او یوه معنیٰ غیر ظاهره نهٔ شی جمع کولې.
همدغه شان کومو خلقو چې په روژه کښې د انفاق دا معنیٰ کړې ده،چې چا روژه دار ته روژه ماتې ورکړې شی.دا هم بعیده ده.ځکه چې په داسې کولو سره به دا د انفاق په ځائې صدقه شی،چې یو دویم او مستقل باب دې.[1]

قوله: هَذَا خَيْرٌ: ددې معنیٰ ده،هذا فاضلٌ دا غوره او ښهٔ دې. د هذا أفضل معنیٰ مراد نهٔ ده،یعنی چې دا د یو بل عمل نه غوره دې،اګر چې په لفظ کښې ددې(تفضیلی معنیٰ)ځائې هم موندې شی،نو ددې وجه او فائده داده،چې خلقو ته ددې عمل ترغیب ورکول مقصود دی، په دې وجه اسم تفضیل استعمال کړې شو.[2]او د"خیر"د اسم تفضیل د نهٔ کیدو په

[1]) اوګورئ:فتح الباری:۱۳۵،۹
[2]) اوګورئ:فتح الباری:۱۳٤،۹

صورت كښې به معنى وى، "هذا خير من الخيرات" او تنوين د تعظيم د پاره دې،نو فائده ښكاره ده،چې ډير لوئې خير دې.(١)

د جنت د دروازو شمير: دلته په دې روايت كښې د جنت د څلورو دروازو ذكر دې،چې په هغې سره به څلور قسمه عمل كونكى جنت ته داخليږى،

①:- مونځ كونكى،②:- جهاد كونكى،③:- روژه ساتونكى،④:- صدقه كونكى . او مشهور دادى،چې د جنت اتۀ دروازې دى،او د كتاب الجهاد په ابتداء كښې هم راغلى دى،"وإن ابواب الجنّة ثمانية" (٢)أوس سوال دادې،چې په باقى دروازو باندې به څوك داخليږى؟نو جواب دادې،چې يوه دروازه خو د اسلام په اركانِ اربعوؤ كښې پاتې شوې ركن يعنى د "حج"د پاره به وى،او پاتې شوې باقى درې نو په هغې كښې به يوه دروازه خو وى،د "كاظمين الغيظ اوعافين عن الناس" د پاره،لكه امام احمد بن حنبل د رَوح بن عبادة عن أشعث عن الحسن......په طريقې سره مرسل روايت نقل كړې دې،فرمائى:"إنّ لله باباً فى الجنّةِ لايدخله إلّا من عفا عن مظلمة".(٣)

همدغه شان يو "الباب الأيمن" دې،چې په هغې سره به هغه متوكلين داخليږى،چې په هغوى باندې هيڅ حساب او عذاب نۀ وى،او دريمه دروازه كيدې شى ذاكرينو د پاره به وى،او ممكنه ده.هغه د علم والوؤ د پاره هم وى،او ممكنه ده چې ددې څو دروازو نه علاوه په جنت كښې دننه نورې هم ډيرې دروازې وى،او هم هغه اصلى دروازې وى،ځكه چې د خير اعمال خو د اتو نۀ ډير زيات دى.(٤)

كوم خلق به د ټولو دروازو نه بللې شى او ولې؟ فقال أبوبكر...... ابوبكر اوؤئيل،څوك چې به د دغه ټولو دروازو نه بللې شى، هغوى ته به څۀ نقصان او تكليف نۀ وى،په كتاب الصيام كښې د دې الفاظ دادى،"فهل يُدعىٰ أحد من تلك الابواب كلها" آيا څوك به داسې هم وى چې هغه به د يوئې نه نۀ.د دغې ټولو دروازو نه بللې شى.

په هر حال كښې د حديث نه دومره خبره خو په يقينى توګه معلوميږى،چې د ټولو دروازو نه د بلونكو شمير به ډير كم وى......او بيا دا هم معلوميږى،چې ددې نه مراد ذكر كړې شوى اعمال په نفلى توګه باندې په كثرت سره ادا كونكى دى.ځكه چې د فرض مونځ، روژې، زكواة.او د جهاد كونكو خو به څۀ كمې نۀ وى،داسې خلق به ډير زيات وى.

---

(١) اوګورئ:فتح البارى:١١٣١.٧

(٢) كتاب الجهاد لابن ابى عاصم، رقم: ٩٦، مكتبة العلم والحكمة_

(٣) مسند أحمد،مسند أبى هريره،رقم:٩٦٢١.فتح البارى:١١٤١.٧

(٤) اوګورئ،فتح البارى:١٣٤.٩

هاؤ ا داسې خلق به یقیناً کم وی. چې ددې ټولو اعمالو په نفلی توګه هم ادا کونکی وی.
دویمه خبره داده. دا ټول اعمال کونکی چې د ټولو دروازو نه اوبللې شی. نو دا به صرف د تکریم په توګه باندې وی، ګنې نو هغه خو به صرف په یوه دروازه داخلیږی.
او هغه یوه دروازه به کیدې شی هغه دروازه وی، چې په هغې د داخلیدو مستحق جوړونکې عمل به په نسبت سره نورو اعمالو ته زیات وی.

په دې باندې کۀ دا اوئیلې شی چې د مسلم روایت دې. "مَن تَوضأثم قال أشهد أن لا إله إلا الله" او وړاندې ئې اوفرمائیل. "فتحت له أبواب الجنة يدخل من أيها شاء"[1] دې نه معلومیږی. چې بعضې جنتیان به په اتو دروازو داخلیدې شی....؟نو جواب دادې. چې ددې هم د پورته ذکر کړې شوې تفصیل سره څۀ منافات نشته. اګر چې په ظاهره دا د هغې سره منافی معلومیږی، د عدم منافات وجه داده، چې دا اتۀ دروازې به د هغۀ د تکریم په توګه کلاؤ کړې شی، او هغۀ ته به په هره یوه دروازه د داخلیدو اجازت وی. ولې بیا هم هغه به په یوه دروازه داخلیږی، یعنی هغه دروازه چې د هغې متعلق اعمال ددۀ په اعمال نامه کښې زیات وی.[2]

قوله: وَأَرْجُوا أَنْ تَكُونَ مِنْهُمْ: علماء فرمائی کله چې الله تعالى یا رسول الله ﷺ د رجاء او امید ذکر کوی، نو د هغې نه وقوع بالجزم مراد وی، او هم ددغې توجیه په بنیاد باندې د حدیث مذکوره د **مناقب أبي بكر** سره تعلق جوړیږی. ځکه چې کۀ د هغوی داخلیدل صرف متوقع وی، نو دا خو د هغوی څۀ خصوصیت نۀ شو. ابن حبان د حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه روایت نقل کړې دې، چې په هغې کښې هغوی د حضرت ابوبکر رضي الله عنه د پاره ددې وقوع ذکر کړې دۀ. د روایت الفاظ دادی. "قال أجل وأنت هو يا أبا بكر".[3]

د حدیث فوائد: د حدیث مذکور نه لاندې ذکر کړې شوې فوائد هم حاصلیدې شی:
① - یو دا چې کوم سړې کوم عمل زیات کوی، هغه هم په هغې سره پیژندلې شی او معروف وی
② - دویم دا چې ټول د خیر اعمال برابر برابر ډیر کم خلقو ته نصیب کیږی.
③ - دریم دا چې فرشتې نیکان مؤمنان خوښوی، او د هغوی نه خوشالیږی.
④ - څلورم دا چې انفاق څومره زیات وی دومره غوره وی.
⑤ - خیر کۀ دنیوی وی او کۀ اُخروی، هغه مطلوب وی.[4]

ترجمة الباب سره مطابقت: د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت دادې، چې په دې کښې د

---

[1]) فتح الباری: ۹،۱۳۵
[2]) فتح الباری: ۹،۱۳۵
[3]) صحیح ابن حبان، باب ذكر ترحيب أهل الجنة بأبي بكر الصديق رضي الله عنه، ودعوة كل واحد منهم عند دخوله الجنة، رقم: ۶۸۶۷
[4]) فتح الباری: ۹،۱۳۵

حضرت ابوبکر رضي الله عنه د پاره د ډير لوئي زيرى ذکر دې.لکه څنګه چې بيان کړې شو.چې په "وأرجوا أن تكون منهم"کښې د حضور ﷺ "رجاء او اميد"دې.چې د وقوع تقاضا کوى.او ددې د وقوع مطلب دغه دې.چې ابوبکر به د جنت د اتو واړو درواز نه(په جزم او يقين سره)بللې شى.(۱)

۳۴٦۷:(۲) حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلاَلٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - زَوْجِ النَّبِىِّ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مَاتَ وَأَبُو بَكْرٍ بِالسُّنْحِ - قَالَ إِسْمَاعِيلُ يَعْنِى بِالْعَالِيَةِ - فَقَامَ عُمَرُ يَقُولُ وَاللَّهِ مَا مَاتَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - . قَالَتْ وَقَالَ عُمَرُ وَاللَّهِ مَا كَانَ يَقَعُ فِى نَفْسِى إِلاَّ ذَاكَ وَلَيَبْعَثَنَّهُ اللَّهُ فَلَيَقْطَعَنَّ أَيْدِىَ رِجَالٍ وَأَرْجُلَهُمْ. فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ فَكَشَفَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَبَّلَهُ قَالَ بِأَبِى أَنْتَ وَأُمِّى طِبْتَ حَيًّا وَمَيِّتًا، وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ لاَ يُذِيقُكَ اللَّهُ الْمَوْتَتَيْنِ أَبَدًا. ثُمَّ خَرَجَ فَقَالَ أَيُّهَا الْحَالِفُ عَلَى رِسْلِكَ. فَلَمَّا تَكَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ جَلَسَ عُمَرُ. فَحَمِدَ اللَّهَ أَبُو بَكْرٍ وَأَثْنَى عَلَيْهِ وَقَالَ أَلاَ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ مُحَمَّدًا - صلى الله عليه وسلم - فَإِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ مَاتَ، وَمَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ حَىٌّ لاَ يَمُوتُ. وَقَالَ (إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ) وَقَالَ (وَمَا مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِى اللَّهُ الشَّاكِرِينَ) قَالَ فَنَشَجَ النَّاسُ يَبْكُونَ - قَالَ - وَاجْتَمَعَتِ الأَنْصَارُ إِلَى سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ فِى سَقِيفَةِ بَنِى سَاعِدَةَ فَقَالُوا مِنَّا أَمِيرٌ وَمِنْكُمْ أَمِيرٌ، فَذَهَبَ إِلَيْهِمْ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَأَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ، فَذَهَبَ عُمَرُ يَتَكَلَّمُ فَأَسْكَتَهُ أَبُو بَكْرٍ، وَكَانَ عُمَرُ يَقُولُ وَاللَّهِ مَا أَرَدْتُ بِذَلِكَ إِلاَّ أَنِّى قَدْ هَيَّأْتُ كَلاَمًا قَدْ أَعْجَبَنِى خَشِيتُ أَنْ لاَ يَبْلُغَهُ أَبُو بَكْرٍ، ثُمَّ تَكَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ فَتَكَلَّمَ أَبْلَغَ النَّاسِ فَقَالَ فِى كَلاَمِهِ نَحْنُ الأُمَرَاءُ وَأَنْتُمُ الْوُزَرَاءُ. فَقَالَ حُبَابُ بْنُ الْمُنْذِرِ لاَ وَاللَّهِ لاَ نَفْعَلُ، مِنَّا أَمِيرٌ وَمِنْكُمْ أَمِيرٌ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ لاَ، وَلَكِنَّا الأُمَرَاءُ وَأَنْتُمُ الْوُزَرَاءُ هُمْ أَوْسَطُ الْعَرَبِ دَارًا، وَأَعْرَبُهُمْ أَحْسَابًا فَبَايِعُوا عُمَرَ أَوْ أَبَا عُبَيْدَةَ. فَقَالَ عُمَرُ بَلْ نُبَايِعُكَ أَنْتَ، فَأَنْتَ سَيِّدُنَا وَخَيْرُنَا وَأَحَبُّنَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - . فَأَخَذَ عُمَرُ بِيَدِهِ فَبَايَعَهُ، وَبَايَعَهُ النَّاسُ، فَقَالَ قَائِلٌ قَتَلْتُمْ سَعْدَ بْنَ عُبَادَةَ. فَقَالَ عُمَرُ قَتَلَهُ اللَّهُ.

---

(۱) اوګورئ:عمدة القارى:۱٦.۲۵٤،۱

(۲) الحديث سبق تخريجه فى كتاب الجنائز.باب الدخول على الميت بعد الموت إذا أدرج فى أكفانه، رقم:۱۲٤۲،۱

رجال الحديث

إسمَاعيلُ بْنُ عَبْدُ الله:دا اسماعيل بن أبی اويس عبد الله بن عبد الله بن اويس بن مالك بن أبی عامر اصبحی مدنی دي. ددهٔ احوال د "كتاب الإيمان، باب تفاضل أهل الإيمان" لاندې تير شوی دی.[1]

سُلَيْمَانُ بْنُ بِلاَلِ:دا سليمان بن بلال قرشی تيمی مولی عبد الله بن عتيق محمد بن عبد الرحمن بن أبی بكر دي. ددهٔ احوال د "كتاب العلم، باب طرح الإمام المسألة على أصحابه" لاندې تير شوی دی.[2]

هِشَام بْن عُرْوَةَ:دا هشام بن عروة بن الزبير بن العوام قرشی اسدی مدنی دي. ددهٔ احوال د "كتاب الإيمان، باب أحب الأعمال إلى الله أدومه" لاندې تير شوی دی.[3]

عُروَة بن الزُبَير:د مشهور صحابی زبير بن العوام ځوئي او پخپله مشهور تابعی او د مدينې منورې په فقهاء سبعوؤ كښې يو دې هم دي، ددهٔ احوال هم د "كتاب الإيمان، باب أحب الأعمال إلى الله أدومه" لاندې تير شوی دی.[4]

عَائشَةَ رضي الله عنها:ددې احوال هم تير شوی دی.[5]

د حضرت عائشې رضي الله عنها دا روايت چې د حضور ﷺ د وفات په ذكر او د سقيفې وغيره په قيصې باندې مشتمل دي، د فضائل الصحابه نه علاوه دا په كتاب الجنائز او كتاب المغازی كښې هم منقول دي.[6]

قوله: وَأَبُو بَكْرٍ بِالسُّنُحِ: "سُنح" بضم السين وسكون النون يا بضم النون دي. ابو عبيد البكرى وائی، "إنه منازل بنی الحارث من الخزرج بالعوالی" دا (سنح) د خزرج شاخ د بنی الحارث كورونو ته وئيلې شی، چې په عوالی كښې دی. او د دوی او د مسجد نبوی په مينځ كښې د يو ميل فاصله ده.

قوله: قَالَ إِسْمَاعِيلُ: اسماعيل بن عبد الله راوی مراد دي، چې د امام بخاری شيخ دي، د ابن أبی اويس په نامې سره مشهور دي، "يعنی بالعالية" دا د حضرت عائشې رضي الله عنها دقول

---

[1]) اوګورئ كشف البارى:۱۱۱۳،۲
[2]) اوګورئ كشف البارى:۱۱۳۷،۳
[3]) اوګورئ كشف البارى:۱۴۳۲،۲
[4]) اوګورئ كشف البارى:۱۴۳۲،۲
[5]) اوګورئ كشف البارى:۱۱۹۱،۱
[6]) اوګورئ حديث ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۴۴۵۲، ۴۴۵۵، ۴۴۵۷۱۰، ۴۴۵۳، ۴۴۵۷، ۱۵۷۱۱ هلته هم ددې څهٔ تشريح راغلې ده.

تفسير دي، په دې وجه د ابو ذر په نسخې کښې "تعنی" د مؤنث په صيغې سره راغلې دې، (١)
د العالية په حقله قسطلانی وائی، "هی مَنَازِلِ بنی الحَارث". (٢)

قوله: مَا كَانَ يَقَعُ فِي نَفْسِي إِلَّا ذَاكَ: يعنی زما په زړهٔ کښې صرف دا خبره راتله، يعنی په دې وخت کښې د هغوی ﷺ د عدم وصال خيال زما په زړهٔ کښې وو . وصال هيڅ کله هم نهٔ، احمد د عائشې ﷺ يو روايت نقل کړې دې، چې په هغې کښې دا الفاظ دی، "إن رسول الله لايموت حتی يفنی الله المنافقين". (٣)
د حضرت عمر ﷺ رائې د هغوی د غلبهٔ ظن په وجه باندې وه، چې د هغوی د اجتهاد نتيجه وه. او د هغې وجه د قرآن کريم دا آيت وو، "وكذلك جعلناكم أمةً وسطاً لتكونوا شهداء على النّاسِ ويكونَ الرسولُ عليكم شهيداً". (٤) هغه پوهه شو چې ددې شهادت (گواهئ ورکولو) پورې به هغوی ﷺ ژوندې وی. (٥)

قوله: لَا يُذِيقُكَ اللهُ الْمَوْتَتَيْنِ: د کتاب الجنائز او کتاب المغازی په روايت کښې د "لا يجمع الله عليك موتَتَيتَن" الفاظ دی، او هغې سره دا هم تصريح ده:
"أمَّا الموتة التي كُتِبَتْ عليك فَقَدْ مُتَّها" (٦) هغه مرګ خو ستاسو واقع شوې دې، کوم چې ستاسو د پاره ليکلې شوې وو .

د حضرت ابوبکر ﷺ ددې قول څهٔ مطلب دې؟ ددې يو مطلب خو دا بيان کړې شوې دې، چې دا په خپل حقيقت او خپل ظاهر باندې دې، يعنی مطلب دادې، لکه څنګه چې د بعضې خلقو خيال دې. چې هغوی ﷺ به دويم وارې ژوندې کيږی، او ډير خلق به ختم کړی، حضرت ابوبکر ﷺ اوفرمائيل، داسې به نهٔ وی، ځکه کهٔ داسې کيدل ممکن اومنلې شی، نو بيا به دا هم منل پکار وی. چې هغوی ﷺ ته به دوه وارې مرګ راځی؛ ځکه چې د حشر او بعث نه وړاندې به هغوی ﷺ ته مرګ خامخا راځی، او اوس په دې وخت کښې چې په هغوی ﷺ باندې مرګ راغلې دې. کهٔ ددې نه ورستو دريم وارې په دنيا کښې د هغوی ﷺ د ژوندی کيدو څوك قائل وی نو ضروری ده، چې هغه به په هغوی ﷺ باندې دوه وارې د مرګ راتلو قائل وی. او حال دادې، چې هغوی ﷺ د الله تعالی په دربار کښې ددې نه ډير زيات محترم

---

(١) إرشاد الساري:١١٥٧.٨
(٢) إرشاد الساري:١١٥٨.٨
(٣) مسند احمد، رقم:١٢٦٣٦٥
(٤) سورة البقرة، آيت:١١٤٣
(٥) إرشاد الساري:١١٥٨.٨
(٦) اوګورئ کتاب المناقب، باب الدخول على الميت بعد الموت، رقم:(١٢٤١)١

او مكرم دي، چې هغوى ﷺ ته دوه واري مرګ ورکړى، لکه څنګه چې ئې د بنى اسرائيلو بعضې خلقو ته ورکړو، چې د هغوى ذکر په "أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ".[1] كښې دې، او څنګه چې په "أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا"[2] كښې د "الذى" د مصداق سره شوى وو، يعنى حضرت عزير عليه السلام سره - هغوى (محمد) ﷺ سره به په هر حال كښې داسې نۀ كيږى-

حافظ ابن حجر رحمه الله دا أوضح الأجوبه او أسلم الأجوبة ګرځولې دې-

کله چې يو مطلب ددې دا بيان کړې شوې دې، چې په قبر کښې به هغوى ﷺ ته دوباره مرګ نۀ راځى، لکه څنګه چې به عامو خلقو ته د سوال جواب د پاره د ژوندې کيدو نه ورستو مرګ راځى-

يو دريم مطلب دا بيان کړې شوې دې چې د هغوى ﷺ او د هغوى ﷺ د شريعت دواړو مرګ به نۀ جمع کيږى، يعنى اوس هغوى ﷺ ته مرګ راغلې دې، نو د هغوى ﷺ شريعت به هم هغوى سره رخصت شى، داسې به نۀ کيږى-

څلورم مطلب دا بيان کړې شوې دې، چې دويم مرګ کنايه ده د کرب او غم نه، يعنى ددې مرګ نه ورستو به په هغوى ﷺ باندې څۀ بل کرب او غم نۀ راځى، بلکه ددې نه ورستو به د هغوى ﷺ د پاره بس رحمت، خوشالى او آسانتيا وى-[3]

د منکرين حيات فى القبر استدلال او د هغې جواب: بعضې خلقو ددې الفاظو نه دا اخستې او ثابت کړې ده، چې په قبر کښې هغوى ﷺ حيات نۀ دې، او کيدې شى ددې مطلب داوى، کله چې يو وارې هغوى ﷺ ته مرګ راغې، اوس کۀ په قبر کښې هغوى ﷺ ته دويم وارې ژوند ملاويږى، نو ښکاره خبره ده، دويم وارې به مرګ هم راځى، ځکه چې بعث بعد الموت د نورو خلقو په شان به د انبياؤ هم کيږى، چې د هغې مطلب دغه دې، چې د مرګ نه به هغوى ﷺ ته افاقه اوشى، او په ظاهره بيا دا هم مستبعده ده، چې تر قيامته پورې هغوى ﷺ په قبر کښې ژوندى پاتې شى، خامخا به وفات کيږى، او ددې ټول هر څۀ مطلب دغه دې، چې هغوى ﷺ ته به دوباره مرګ راځى، يو وارې په دنيا کښې يو وارې په قبر کښې، حال دادې چې په دې حوالې سره رسول الله ﷺ مخاطب کولو سره ابوبکر رضي الله عنه فرمائى، "لَا يُذِيقُكَ اللهُ الْمَوْتَتَيْنِ".

ددې جواب د اهل سنتو د اړخ نه دا ورکړې شوې دې، چې د حضرت ابوبکر رضي الله عنه ددې قول هغه مطلب نۀ دې، کوم چې دلته اخستلې شوې دې، بلکه ددې مقصود د هغه مرګ نفى ده، چې د حضرت عمر رضي الله عنه د قول "وليبعثنّه الله فى الدُّنيا ليقطع أيدىَ القَائلين بموته" نه معلوميږى، او هغه داسې کله چې حضرت عمر رضي الله عنه دا اوونيل، چې خامخا به د رسول الله ﷺ بعثت

---

[1] سورة البقرة:۲۴۳\
[2] سورة البقرة:۲۵۹\
[3] فتح البارى: ۱۴۸.۴،بيروت\

كيږي.نو ددې مطلب دا شو،چې اوس هغوى ﷺ ته مرګ راغلې دې،او دويم وارې به هغوى ﷺ ژوندى كيږي.او بيا به هغوى ته په دويم وارې مرګ راځي.هغه مرګ چې د هغې نه ورستو به بعثت قيامت وى،حال دادې چې الله تعالى هغوى ﷺ ته دوه وارې مرګ نۀ وركوى.او منكرينِ حيات چې د مرګ نه څۀ مراد اخلى هغې اړخ ته دلته هيڅ اشاره نشته. څكه هغوى(منكرينِ حيات)د برزخ خبره كوى.او د برزخ احوالو اړخ ته دلته په روايت كښې هيڅ تعرض نۀ دې كړې شوې.

او ددې نه غوره جواب دادې،منكرينِ حيات چې دا وائى،چې په قبر كښې هغوى ﷺ ته حيات په دې وجه ثابت نۀ دې،كۀ داسې قسمه څۀ حيات وې،خامخا به هغه د دوى مرګ نه ورستو وى.او بيا د قبر د حيات نه ورستو به هم د هغوى ﷺ د پاره مرګ منل پكار وى،نو په دې طريقې سره به دوه وارې د هغوى ﷺ د پاره مرګ ثابت شى،حال دادې چې ابوبكر د هغې نفى كوى........ نو جواب دادې،چې د قبر د حيات نه ورستو به هغوى ﷺ ته مرګ نۀ واقع كيږي،بلكه د هغوى ﷺ حيات به مستمر وى،او د منكرينِ حيات ددې ټول تقرير مدار د حياتِ قبر نه ورستو د مرګ په واقع كيدو باندې دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله دا جواب ذكر كولو سره فرمائى،"والأنبياء أحياء في قبورهم".[1] حال دادې چې انبياء په خپلو قبرونو كښې ژوندى دى.

د قبر حيات مستمرّه د غير انبياؤ د پاره ثابت نۀ دې:حافظ ابن حجر عسقلانى فرمائى."**ولعلّ هذا هو الحكمة في تعريف الموتتين حيث قال لا يذيقك الله الموتتين،أي المعروفتين المشهورتين الواقعتين لكل أحد غير الأنبياء**"دلته چې كوم"**الموتتين**"معرفه راؤړلې شوې ده،كيدې شى ددې حكمت او وجه دا وى.چې په دې سره هغه دوۀ معروفو او مشهورو مرګونو اړخ ته اشاره مقصود وى،چې د انبياؤ نه علاوه د هر سړى د پاره ثابت او واقع دې،يعنى د حيات دنيويه نه ورستو مرګ او بيا د سوال او جواب د پاره د وركړې شوى حيات نه ورستو واقع كيدونكې مرګ.د حافظ منشاء داده،چې د قبر حياتِ مستمره به د انبياؤ نه علاوه بل هيچ چا ته هم حاصل نۀ وى.

ددې واقعې نه څخه د حضرت ابوبكر رضي الله عنه امتيازى مقام ثابتيږي:او پاتې شوه دا خبره چې حضرت عمر رضي الله عنه په تاكيد او قسميه اووئيل،چې اوس به د حضور ﷺ بعثت كيږي،يا دا چې هغوى ﷺ ته مرګ نۀ دې راغلې......نو دا د هغوى رضي الله عنه ګمان وو،چې د اجتهاد په نتيجه كښې هغوى ددې اظهار كړې وو،نو وو خو دا د واقعې خلاف،خو په طريقې د اجتهاد او ګمان سره چې هغوى اووئيل نو دا د مواخذې قابل او سبب د ملامتيا هم پاتې نۀ شو،او د هغه د تغليط ضرورت هم نشته.او ددې نه دا هم معلومه شوه چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه د حضرت عمر رضي الله عنه او د نورو خلقو نه په علم كښې زيات وو،همدغه شان دا هم معلوميږي،چې

[1]) اوګورئ فتح البارى:۹،۳۵،۳۶،بيروت۱

حضرت ابوبكر رضی الله عنه په اهمو معلاملاتو، لويو لويو مسائلو، مصائبو او په ګرانو موقعو كښې په ثابت قدم پاتې كيدو او په حوصله ساتلو كښې هم د نورو ټولو خلقو نه زيات وو.[1]

قوله: أَيُّهَا الْحَالِفُ عَلَى رِسْلِكَ: أى اتئد فى الحلف أو كن على رسلك، أى على التؤدة، لا تتعجل.[2]

د "على رسلك" معنى كيږى، لږ صبر اوكه، اودريږه، تلوار مه كوه!

په "كتاب الجنائز" كښې دا مذكور دى، كله چې حضرت ابوبكر رضی الله عنه د مقام "سنح" نه تشريف راؤړو، نو مسجد ته داخل شو، او چا سره د خبرو كولو نه بغير د حضرت عائشې رضی الله عنها خوا ته لاړو. بيا كله چې هغوى راؤوتل نو حضرت عمر رضی الله عنه سره ئې خبرې كولې، ابوبكر ليدو سره هغوى دوى ته هم اووئيل، كينه، ابوبكر انكار اوكړو، او خطبه وئيل ئې شروع كړل، نو خلقو حضرت عمر رضی الله عنه پريښودو سره هغوى اړخ ته متوجه شو. "فَمَالَ إِلَيْهِ النَّاسُ وَتَرَكُوا عُمَرَ".[3] خلقو حضرت عمر رضی الله عنه پريښودو سره ابوبكر رضی الله عنه اړخ ته متوجه شو.

خو د حضرت عمر رضی الله عنه د خبرو كولو مطلب دا نۀ وو، چې هغه خليفه جوړيدل غوښتل، او هغې د پاره ئې د خلقو ذهنونه جوړول، په كتاب الأحكام كښې حديث مذكور دې، په هغې كښې ددې تصريح ده، چې حضرت عمر رضی الله عنه د خليفه جوړيدو نه معذرت ښكاره كړې وو،

عبد الله بن عمر فرمائى: **قيل لعمر ألا تستخلف؟ قال: ان أستخلف فقد استخلف من هو خير منى، أبوبكر، وإن أترك فقد ترك من هو خير منى: رسول الله ﷺ، فأثنوا عليه فقال: راغبٌ وراهبٌ وددتُ أنى نجوتُ منها كفافًا لالى ولا علىّ، لا أتحملها حيًا وميتًا.**[4]

حضرت عمر رضی الله عنه ته اووئيلې شو، چې تاسو (د دنيا نه تلو سره) په خليفه نۀ مقرروئ؟ وې فرمائيل كۀ زۀ خليفه جوړوم نو زما نه غوره يعنى ابوبكر هم مقرر كړې دې، او كۀ نۀ مقرروم نو رسول الله ﷺ هم نۀ دې مقرر كړې، چې زما نه غوره دې، خلقو په دې باندې د هغوى تعريف اوكړو، هغوى اوفرمائيل چې شوق او د زړۀ خوښه مې هم ده، او ويريږمه هم، زۀ غواړم چې زۀ ددې نه سر په سر خلاص شم، چې نۀ په ما باندې څۀ وى او نۀ زما د پاره څۀ وى، زۀ دا (ذمه دارى) په ژوند او مرګ دواړو حالتونو كښې په سر نۀ اخلم.

معلومه شوه چې حضرت ابوبكر رضی الله عنه كله حضرت عمر رضی الله عنه د خپل ځان نه ورستو خليفه جوړ كړو نو هغوى ذمه دارې ترسره كړې، ګنې نو هغوى شوق نۀ لرلو.

قوله: فَنَشَجَ النَّاسُ: خلق په ژړا شو، "نشج" هغې ژړا ته وئيلې كيږى، چې په هغې كښې انتحاب (په چغو چغو ژړل، سلګې وهل، او لوئې لوئې ساهګانې اخستل) نۀ وى.

---

[1]) عمدة القارى: ۱۶/ ۲۵۶

[2]) عمدة القارى: ۱۶/ ۲۵۶

[3]) اګورئ: صحيح البخارى، كتاب الجنائز، رقم (۱۲۴۲)

[4]) صحيح البخارى، كتاب الاحكام، باب الاستخلاف، رقم (۷۲۱۸)

حافظ عسقلانی ددې دوه معنې بیان کړې دی:

①:-مایعرض فی حلق الباکی من الغصّة. کومې غُټې چې د ژړیدونکی په مرۍ کښې پیدا کیږی.

②:-هو صوت معه ترجیع کما یردّد الصبی بکاءه فی صدره. هغه آواز چې هغې سره دویم آواز یو ځائې شی، لکه ماشوم چې خپل آواز سره د سینې آواز یو ځائې کړی.

ددې حالت نه په ساه نیولو، سلګې وهلو، غاړې ورکولو، او سترګو کښې په اوښکو راتللو سره تعبیر[۱] کولې شی۔[۲] وقیل بکاء مع صوت.[۳] یو قول دادې چې کومې ژړا سره آواز وی، هغې "نشج" وئیلې شی۔

د رسول الله ﷺ د خلافت مسئله:

قوله: واجتمعت الأنصار إلی سعد بن عبادة في سقیفة بني ساعدة.......: ساعدة دا د کعب بن الخزرج د ځوئی یا د درید د ځوئی نوم دې، هسې خو ساعدة د زمری په نومونو کښې یو نوم دې، او "سقیفة بنی ساعدة" د انصارو د مشورې ځائې او دارالندوه وو۔[۴]

د انصارو په سقیفة بنی ساعده کښې اجتماع: سعد بن عبادة بن دلیم بن حارثه الخزرجی ثم الساعدی، دخزرج د قبیلې په دغه وخت کښې سردار وو، د انصارو دوه مشهورې قبیلې وې. اوس او خزرج، آیا ټول انصار په سقیفهٔ بنی ساعدة کښې سعد بن عباده سره جمع شوی وو، ابن اسحاق د خپل سیرت په آخر کښې ذکر کړې دی، چې "أن أسید بن حضیر فی بنی عبد الأشهل انحازوا إلی أبي بکر ومن معه وهولاء من الأوس".[۵] أسید بن حضیر بنو عبد الاشهل سره شو او سیدنا ابوبکر او د هغې ملګرو ته راغلل او ملاؤ شو، او هغوی اړخ ته مائل شوی وو، او دا حضرات د اوس قبیلې نه وو۔

او ابن عباس رضی الله عنهما د حضرت عمر رضی الله عنه نه د هغوی دا قول نقل کوی، "تخلفت عنا الأنصار بأجمعها في سقیفة بني ساعدة".[۶] ټول انصار زمونږ نه جدا کیدو سره په سقیفه بنی ساعده کښې کیناستل۔ ددې دواړو اقوالو د جمعې او تطبیق صورت دا کیدې شی، چې اول خو انصار ټول جدا شوې وو، او بیا هغوی هم یو ځائې پاتې نهٔ شو، بلکه جدا جدا شو۔

ځکه چې اوس او خزرج دواړه داسې فریقین وو، چې د جاهلیت په دور کښې د دوی په مینځ

---

[۱] فتح الباري: ۹،۳۶

[۲] د "نشج او "نحب د مادې تفصیل د لغت په کتابونو کښې اوګورئ، د مثال په توګه القاموس الوحید، ص: ۱۶٤۷، او مختار الصحاح، ص: ۳۳۲، او اساس البلاغة للزمخشری، ص: ۱٤۵۶

[۳] عمدة القاري: ۱۶،۲۵۶

[٤] عمدة القاري: ۱۶،۲۵۶

[۵] السیرة النبویة لابن هشام: ٤،۶۵۶

[۶] فتح الباري: ۹،۳۶

کښې ډیر جنګونه شوي وو، او د اسلام نه ورستو اګر چې د دوی هغه سخت د تورو جنګونه او دښمنی خو نۀ وو پاتې شوې، او په ظاهره خو تقریباً د هغې نوم او نشان هم نۀ وو پاتې شوي، د انصارو او مهاجرینو صحابۀ کرامو او بیا د انصارو په خپل مینځ کښې د ورورولئ تعلق او خپل مینځ کښې د حد نه زیات خوږیدل، یو ناقابل انکار تاریخي حقیقت او د اسلام د حقانیت د خپلې خُلې ثبوت دې، ولې دا هم یو حقیقت دې، چې ددې دواړو قبیلو په مینځ کښې د سوؤنو کالو نه د جاري وینو تویولو او اختلافاتو څۀ نه څۀ اثر تر اوسه پورې په دوی کښې باقي وو، او په بعضې موقعو کښې به په رګونو کښې د ګرځیدونکې عداوت او دښمنیٔ بسرکې اُور واخستلو، نو بیا به د جنګ د ګرمیدو ویره وه، او مسابقت او مقابله خو په دوی کښې د وړاندې نه پاتې شوې وه۔

نو دلته چې کله انصار ددې مقصد د پاره جمع شو چې د "امیر المؤمنین" انتخاب اوکړې شي، او بل اړخ ته دا دواړه فریقین خو بس د یو بل د مقابلې په نیت راغلي وو، ولې بیا کله چې اُسید بن حضیر او د اُوس نورو حضراتو اوکتل چې ابوبکر د بهر نه د امارت او خلافت د مستحق کیدو په توګه وړاندې راروان دې، نو آوس قبیلې په ځائې ددې چې خزرج والا به دوی امیر جوړ شي، نو هغوی مهاجرینو او په هغوی کښې غوره د حضرت ابوبکر رضي الله عنه امارت ته ترجیح ورکړه۔

بیا هلته دا هم شوې وو، چې حضرت زبیر او حضرت علي رضي الله عنهما د رسول الله ﷺ کور ته تلي وو، او مهاجرین ابوبکر سره جمع شوي وو۔ [1]

د انصارو خوا ته د اکابرو مهاجرینو راتلل: فَذَهبَ إِلَيهم أبُوبَكرٍ وَ عُمَرُبنُ الْخَطَّابِ، وَأبُو عُبَيدَةَ........

پورته چې د ابن عباس رضي الله عنهما کوم روایت ذکر دې، په هغې کښې دا الفاظ دي:

فقلت له: یا أبابکر انطلِق بنا إلیٰ إخواننا من الأنصار ما حضرت ابوبکر رضي الله عنه ته خواست اوکړو، چې مونږ خپلو انصارو ورونړو خوا له بوځې۔

او ابن حبان او ابویعلی وغیره د مالك عن الزهري په روایت سره دا اضافه نقل کړې ده:

"فبینما نحن في منزل رسول الله ﷺ إذا رجلٌ ینادي من وراءِ الجدار أن اخرج إليّ یا ابن الخطاب، فقلتُ: إلیك عني فإنا عنك مَشاغِیل یعني بأمرِ رسول الله ﷺ، فقال له: إنه قد حدث أمر، فان الأنصار اجتمعوا في سقیفة بني ساعدة فأدرکوهم قبلَ أن یحدثوا أمراً یکون فیه حربٌ فقلتُ لأبي بکر انطلق.....فذکره.....فانطلَقنا نؤمهم حتی لقَینا رجلان صالحان فقالا: لا علیکم ألا تقربوهم، واقضوا أمرَکم، قال فقلتُ: والله لنأتینَّهم، فانطلقنا، فإذا بین ظهرانیهم رجل مزمل. فقلتُ: من هذا؟ قالوا: سَعد بن عُبادة". [2]

په دې کښې ددې واقعې څۀ نور هم تفصیل دې، نو هغه فرمائي:

---

[1]) فتح الباري: ۹/۳۶۱

[2]) صحیح ابن حبان، رقم: ٤١٤، هم دغه شان اوګوریٔ صحیح البخاري، کتاب الحدود، باب رجم الحبلیٰ في الزنا إذا أحصَنت، رقم (٦٨٣٠)

مونږ د رسول الله ﷺ په کور کښې وو،چې د یو سړی د دیوال د شا اړخ نه دا آواز کول واؤریدې شو."ابن خطاب! بهر راؤځه!"

ما اووئیل،ځه! خپل کار کوه،مونږ د رسول الله ﷺ په معامله کښې د مشغولیدو په وجه تا ته فارغ نهٔ یو،هغوی حضرت عمر رضی الله عنه ته اووئیل،یو کار شوې دې،انصار په سقیفهٔ بنی ساعده کښې جمع دی،لاړ شه هغوی سره ملاؤ شه. مخکښې د هغې نه چې هغوی څهٔ داسې کار اوکړی،چې په هغې سره جهګړه شروع شی،نو ما ابوبکر ته اووئیل:ځه چې زو د انصارو خوا ته.بیا مونږ هغوی ته د تلو په نیت روان شو.په لار کښې دوه کسان مونږ سره ملاؤ شو، هغوی اووئیل کهٔ تاسو هغوی ته لاړ نهٔ شئ نو هم څهٔ مسئله نشته،څهٔ چې تاسو کول غواړې. بې غمه ئې اوکړئ.راوی وائی ما اووئیل،په خدائې قسم مونږ به خامخا د هغوی خوا ته زو.بیا کله چې مونږ راغلو نو څهٔ ګورو چې هلته یو سړی سادر په سر کړې د هغوی په مینځ کښې دې.ما اووئیل دا څوك دې؟ وې وئیل،دا سعد بن عباده دې!

د حدیث په آخر کښې د حضرت عروه رضی الله عنه نه دا هم منقول دی،چې هغه دوه سړی چې هغوی دوی سره ملاقات کړې وو،یو عویم بن ساعدة بن عباس بن قیس بن النعمان وو،چې د هغهٔ تعلق د بنی مالك سره وو.او دویم معن بن عدی بن الجعد بن العجلان،چې د هغه حلیف وو.او ددې دواړو تعلق د اوس سره وو.[1]

قوله: فَذَهَبَ عُمَرُ يَتَكَلَّمُ فَأَسْكَتَهُ أَبُو بَكْرٍ: حضرت عمر رضی الله عنه خبرې کول غوښتل ولې حضرت ابوبکر رضی الله عنه هغه چُپ کړو.

د ابن عباس په روایت کښې دا الفاظ دی:

"قال عمر: أردتُ أن أتكلم،وقد كنتُ زوّرتُ،أی هيأتُ وحسّنتُ مقالة أعجَبَتْنِی،أريد أن أقدّمها بين أبی بكر،وكنتُ أداری منه بعض الحد_ أی الحدة_ فقال علی رسلِكَ،فكرهتُ أن أغضبَه".[2]

وې فرمائیل ما د خبرو کولو اراده اوکړه،او ما یوه داسې خبره په زړهٔ کښې جوړه کړې وه، چې ما ته ډیره ښهٔ معلومیده.او زه په هغې ډیر غاوره ووم،ما هغه خبره د حضرت ابوبکر رضی الله عنه وړاندې راوستل غوښتل.او ما د هغې په حوالې سره د ډیر جوش او سختئ اظهار اوکړو،ولې هغهٔ ما ته اووئیل،په آرام سره کینه!بیا ما په هغهٔ باندې د غصې اظهار کول هم مناسب اونهٔ ګنړلو.

د حضرت ابوبکر رضی الله عنه بلیغ بیان او د هغې خبرې:ثُمَّ تَكَلَّمَ أَبُوبَكْرٍ فَتَكَلَّمَ أَبْلَغَ النَّاسِ......أبلغ اسم تفضیل دې د بلاغت نه.او بلاغت د مقتضی الحال مطابق(د موقع مناسب)کلام ته وئیلې شی.[3]

---

[1]) فتح الباری:۹.۱۳۲۶

[2]) فتح الباری:۹.۱۳۲۶

[3]) عمدة القاری:۱۲۵۶.۱۶

دا جمله د أبلغ په نصب سره ده، او نصب د حال واقع كيدو په وجه باندې دې، او د فاعليت په بناء باندې رفع هم جائز ده، يا د مبتداء محذوف خبر دې، "أى فتكلم أبوبكر وهو أبلغ الناس". ([1])
يعنى هغه سړى خبرې اوكړې چې د هغهٔ صفت دادې، چې هغه أبلغ الناس دې. سهيلى وائى چې نصب ډير مناسب او راجح معلوميږى، ځكه چې په دې سره به د هغه د مدحې تاكيد اوشى (د منصوب على سبيل المدح په توګه باندې) او بل چا په دې صفت سره د موسوم كيدو د وهم ازاله كول به هم مقصود وى. د ابن عباس رضي الله عنهما په روايت كښې دا الفاظ دى:
"قال عمر: والله ما ترك كلمةً أعجبتنى فى تزويرى إلا قالها فى بديهته وأفضل حتى سكت". ([2])
هغوى اوفرمائيل ما چې كوم تقرير تيار كړې وو، په هغې كښې چې كومې خبرې ما ته ډيرې ښې لګيدې، هغه خبرې هغوى په خپل فى البديه بيان كښې اوفرمائيلې، بلكه د هغې نه ئې هم غوره خبرې اوكړې تر دې پورې چې هغوى چپ شو.
قوله: فَقَالَ فِي كَلَامِهِ: "أى فقال أبوبكر فى جملة كلامه". ([3])
دلته خو دومره خبره ذكر ده، چې هغوى اووئيل، "نحنُ الأمراء وأنتمُ الوزراء" او د حميد بن عبد الرحمٰن په روايت كښې دا الفاظ دى:
"فتكلم أبوبكر فلم يترك شيئًا أنزل فى الأنصار ولا ذكره رسول الله ﷺ من شأنهم إلا ذكره". ([4])
د انصارو په حقله چې څهٔ هم نازل شوى وو، يا نبى عليه السلام د هغوى په شان كښې څهٔ وئيلى وو، ابوبكر هغه ټول د ذكر كولو نه بغير پرې نښودل.
خلافت صرف د مهاجرينو حق دې: او د ابن عباس رضي الله عنهما په روايت كښې څهٔ داسې خبره ده:
"أما بعد فما ذكرتُم من خير فأنتم أهله، ولن تعرفَ العرب هذا الأمر إلا لهذا الحى من قريش، وهو أوسط العرب نسبًا ودارًا". ([5])
حضرت ابوبكر رضي الله عنه د حمد او صلاة نه ورستو اوفرمائيل، دا چې تاسو (انصارو) د خپل خير كوم ذكر اوكړو، نو هيڅ شك نشته چې دا ټول په تاسو كښې دى، خو عرب دا د خلافت امر ددې قبيلې نه علاوه د چا هم حق نهٔ ګڼړى، او همدغه خلق دى چې په عربو كښې د نسب او دار په اعتبار سره د ټولو نه غوره او افضل دى.
د "دار" نه مراد مكه ده، ځكه چې مكه د هغه (مهاجرينو) كور او وطن وؤ، او د مكې په غوره

[1]) عمدة القارى: ۱۶، ۲۵۸\۱
[2]) صحيح البخارى، كتاب الحدود، باب رجم الحبلى من الزنا إذا أحصنت، رقم (۶۸۳۰)\۱
[3]) عمدة القارى: ۱۶، ۲۵۸\۱
[4]) مسند احمد، مسند أبى بكر الصديق، رقم ۱۸۱\۱
[5]) السنن الكبرىٰ للبيهقى وباب الأئمة من قريش، رقم: ۱۶۹۷۶، وصحيح البخارى، باب رجم الحبلىٰ من الزنا إذا أحصنت، رقم: ۶۸۳۰، ومسند احمد، مسند عمر بن الخطاب، رقم: ۳۹۱\۱

والی کښې چا ته شك دې، او خطابی فرمائی، د "دار" نه مراد "أهل الدار" دی، لکه چې وئیلې شوی دی، "خیردار الأنصار بنوالنجار"، بنو نجار د کورنۍ په اعتبار سره په انصارو کښې د ټولو نه غوره دی، نو د مهاجرینو د خاندان او کورنۍ په اعتبار سره غوره کیدل هم واضح دی، ځکه چې قریش خو د رسول الله ﷺ خاندان دې.

د حَسَب او نسب په خلافت کښې اعتبار: په یو روایت کښې "هم أوسط العرب داراً وأعربهم أحساباً" ذکر شوی دی، أحساب دحَسَب جمع ده، حَسب ښۀ کارونو ته وئیلې کیږی، دا د حساب نه ماخوذ دې، او وجه د اخذ داده، چې دې خلقو به کله خپل مناقب او محاسن بیانول، نو په حساب کښې چې به د چا مناقب زیات شو، هغه به ډیر عزت او شرف والا ګنړلې شو. "ویقال النَّسبُ للآبآء والحسَبُ للأفعال".([1]) دا هم وئیلې شی، چې نسب په پلارانو او نیکونو کښې وی او حسب په افعالو او کردار کښې وی.

حُباب بن منذر په خلافت کښې د انصارو په برخې باندې کلک وو: فَقَالَ حُبَابُ بنُ الْمُنْذِرِ........
حُباب د حاء په ضمې، او د باء په تخفیف سره، دا حباب بن المنذر بن عمرو بن الجموع الخزرجی السلمی دې، دۀ ته "ذوالرأی" هم وئیلې شی.([2])

د بخاری شارح علامه کرمانی فرمائی: "وکان لبیباً ذا رأی هو الذی أشار إلی رسول الله ﷺ یوم بدر بالنزول علی الماء فجاء جبریل إلی رسول الله بذلك".([3])
دې ډیر زیرك او صاحبِ رائې وو، هم دۀ په غزوۀ بدر کښې رسول الله ته د نزول علی الماء په حوالې سره خبره کړې وه، (او رائې ئې ورکړې وه) او بیا جبریل هم دغه خبرې سره راغې.

قوله: لاَ وَ اللهِ لاَ نَفْعَلُ: حباب بن المنذر انکار اوکړ، او ووې وېلې یو امیر به زمونږ د انصارو نه وی او یو به ستاسو د مهاجرینو نه وی، او د ابنِ عباس په روایت کښې دا الفاظ دی، "أنا جُذَیلها المحکَّك، وعُذَیقها المرجَّب".([4]) جُذَیل بالدال المهملة یا بالذال المعجمة، د جدل معنٰی ده، عود ینصب للابل الجرباء لتحتك فیه، محکّك د حکّةٌ نه اسم مفعول دې، په معنٰی د خارښ سره، "جُذَیل مُحکَّك" هغه لرګی ته وئیلې شی، چې د خارښتی اُوښ د پاره خاص کړې شوې وی، د هغې نه هغه د ګرولو کار اخلی، او ښکاره خبره ده، په دې عمل سره د هغۀ ګزاره کیږی، د حباب مطلب هم دا وو، چې هغه د خپل قوم د پاره داسې دې، چې ددۀ په رائې سره

---

[1]) فتح الباری: ۹،۳۶\۱
[2]) فتح الباری: ۹،۳۶،۳۷\۱
[3]) الکوثر الجاری إلی ریاض أحادیث البخاری: ۶،۴۳۹، بیروت\۱
[4]) صحیح البخاری، کتاب الحدود، باب (۳۱)، حدیث (۶۷۳۰)\۱

هغوی ته تسلی کیږی، او هغوی ته اطمینان او آرام راځی، یا دا معنی ده، چې زۀ د هغوی مشکلات آسانونکې او مسائل حل کونکې یم.

عُذَیق هم د عذق تصغیر دې، د کهجورې وُنه مراد ده، د مُرَجَّب معنی ده، مُعظّم، د عُذَیق مُرَجّب نه د کهجورې وُنه مراد ده، چې هغې ته د لرګی یا د دیوال تکیه ورکړې شی، او هغه (لرګې وغیره) ډیره لویه وُنه د غورځیدو نه بچ کوی، تصغیر د تعظیم د پاره ګرځولې شوې دې.[1]

د ابوبکر د بصیرت ډک بیان نه ورستو د انصارو خبره پریښودل: ابن سعد د یحیی بن سعد عن القاسم بن محمد په طریقې سره په دې الفاظو سره روایت نقل کوی:

"فقام حُباب بن المنذر وكان بدرياً فقال: منّا أمير ومنكم أمير، فإنا والله ما تنفس عليكم هٰذا الأمر ولكنا نخاف أن يَلِيَه أقوام قتلنا آباءَهم وإخوانهم، قال فقال له عُمر: إذا كان ذلك فمُت إن استطعتَ، قال فتكلم أبوبكر فقال: نحن الأمراء وأنتم الوزراء وهذا الأمر بيننا وبينكم، قال فبايعَ الناسُ وأولهم بشير بن سعد والدُ النُّعمان".[2]

حُباب چې بدری صحابی دې، هغوی اووئیل یو امیر به زمونږ د انصارو نه وی، او یو امیر به ستاسو د مهاجرینو نه وی، او په خدائې قسم مونږ د خلافت ددې امر په حوالې سره تاسو سره هیڅ حسد نۀ کوؤ، خو مونږ سره ویره ده، چې دا چرته هغه خلق وانخلی د چا چې مونږ پلاران او وروڼه قتل کړی دی، راوی وائی حضرت عمر رضی الله عنه اوئیل، کۀ داسې خبره وی نو تۀ مړ شه، کۀ طاقت دې وی، وې فرمائیل ابوبکر تقریر اوکړو، نو وې وئیل چې مونږ (مهاجرین) امیران یو، او تاسو (انصار) وزیران، او په دې طریقې سره دا خلافت زمونږ په مینځ کښې مشترك دې، وې فرمائیل، نو خلقو بیعت اوکړو، او د ټولو نه اول چې چا بیعت اوکړو، هغه د نعمان بن بشیر پلار بشیر بن سعد وو.

امام احمد د ابو نضره عن أبی سعید په طریقې سره نقل کړی دی، فرمائی:

"قام خطباء الأنصار فجعل منهم من يقول: يا معشر المهاجرين إنّ رسول الله ﷺ كان استعمَل رجلاً منكم قرن معه رجلاً منّا فنَرى أن يلي هذا الأمرَ رجلان: أحدهما منكم والآخر منّا. قال فتتابعت خطباء الأنصار على ذلك. فقام زيدُ بن ثابت، فقال: إن رسول الله ﷺ كان من المهاجرين وإن الإمام إنما يكون من المهاجرين. فنحن أنصارُ الله كما كُنّا أنصارَ رسول الله ﷺ. فقال أبوبكر: جزاكم الله خيراً فبايَعوه".[3]

د انصارو خطباء اودریدل او وې وئیل، چې رسول الله ﷺ به په تاسو کښې څوك عامل جوړولو، نو زمونږ یو سړې به ئې ورسره ملګرې کولو، نو مونږ پوهیږو، چې معامله دوؤ کسانو ته اوسپارلې شی، نو په دې باندې بیعت اوکړئ، چې یو سړې به ستاسو نه امیر وی

---

[1] النهایة لابن الاثیر: ۱.۴۰۹، و ۱.۶۳۵

[2] الطبقات الکبرٰی لابن سعد: ۳.۱۷۲، رقم ۳۴۱۶

[3] مسند احمد: ۵.۱۸۵، رقم: ۲۱۹۵۳

او یو به په مونږ کښې امیر وی......بیا ثابت بن زید رضی الله عنه اودریدو او وې وئیل:رسول الله ﷺ پخپله د مهاجرینو نه وو،نو مونږ د الله تعالی انصار یو،لکه څنګه چې مونږ د رسول الله انصار (مدد کونکی)وو،ابوبکر اووئیل،الله تعالی دې تا ته جزاء خیر درکړی......او هم دغسې خلقو د ابوبکر په لاس باندې بیعت اوکړو.

او د مغازی په آخر کښې د موسی بن عقبه عن ابن شهاب په طریقې سره روایت دې،چې ابوبکر په خپلې خطبې کښې اووئیل:

"وكنا معاشر المهاجرين أول الناس إسلاما، ونحن عشيرته وأقاربه وذوو رحمه، ولن تصلح العرب إلا برجل من قريش، فالناس لقريش تبع، وأنتم إخواننا في كتاب الله وشركاؤنا في دين الله وأحبّ الناس إلينا وأنتم أحق الناس بالرضاء بقضاء الله والتسليم لفضيلة إخوانكم وأن لا تحسدوهم على خير".(۱)

مونږ مهاجرین په ټولو خلقو کښې اول اسلام قبلونکی یو،او مونږ د رسول الله ﷺ ورور ولئ والا یو،د هغوی ﷺ رشته دار او قرابت دار یو،او عرب د قریشو نه علاوه بل هیڅ یو سړې کله هم نۀ مني،او ټول خلق د قریشو تابع دې،او تاسو د الله په کتاب کښې زمونږ وروڼړه ئې،او د الله په دین کښې مونږ سره شریك ئې،او مونږ ته د ټولو خلقو نه زیات ګران او خوښ ئې.او تاسو خلق په رضا بالقضاء او په خپل ځان باندې د خپلو وروڼړو فضیلت منلو او هغوی سره د حسد نۀ کولو د ټولو نه زیات حقدار ئې.

وړاندې دا هم ذکر کړې شوی دی،چې انصارو دا تجویز ورکړو،چې اول به مهاجر خلیفه جوړ کړې شی،بیا چې کله هغه مړ شی نو انصاری به خلیفه جوړ کړې شی،بیا چې کله هغه مړ شی نو مهاجر به خلیفه جوړ شی،او همدغسې به سلسله جاری وی،حضرت عمر رضی الله عنه اووئیل."لا والله لا يخالفنا أحد إلا قتلناه".(۲) نه ! په خدائې قسم ! چې څوك زمونږ مخالفت کوی، مونږ به هغه قتلوؤ.

په دې باندې حُباب بن المنذر پاسیدو،او بیا هغۀ هغه خبره اوکړه،چې د هغې اوس پورته ذکر اوشو،هند ! دا الفاظ په هغې کښې زیات دی،"وإن شئتم أعدنا الحرب جذعة".(۳) کۀ تاسو غواړې نو مونږ به دویم وارې سخت جنګ شروع کړو.

ددې نه ورستو خبره ډیره شوه،او جنګ شروع کیدو ته خبره نزدې شوه،نو بیا حضرت عمر رضی الله عنه راؤړاندې شو او د حضرت ابوبکر رضی الله عنه لاس ئې اونیولو.

امام احمد د حمید بن عبد الرحمن بن عوف په طریقې سره دا هم نقل کړی دی:

---

(۱) فتح الباری:۹،۳۶،والسنن الکبریٰ للبیهقی،رقم:۱۱۲۲۷۳

(۲) فتح الباری:۹،۳۶،والسنن الکبریٰ للبیهقی،رقم:۱۱۲۲۷۳

(۳) مسند البزاز،مسند عمر:۱،۴۸،رقم:۱۹۴،وفی روایة بلفظ "رددناها جذعة" المسند الجامع:۳۲،۱۸۶، رقم:۱۱۰۵۵۴

"توفي رسول الله ﷺ وأبوبكر في طائفة من المدينة".(۱)

بيا ئې حديث نقل کړو او وړاندې تلو سره ئې اوونيل: "والله لقد علمت يا سعد أن رسول الله ﷺ قال: وأنت قاعد: قريش ولاة هذا الامر، فقال له سعد: صدقت".(۲)

ابوبكر رضي الله عنه اوفرمائيل. سعد! په خدائې قسم تا ته پته ده، چې رسول الله ﷺ اوفرمائيل، "چې دا معامله د قريشو په ذمه ده، او هم قريش ولی الامر دی" او ته ناست وې. سعد اووئيل تا رښتيا اووئيل.

قوله: هُمْ أَوْسَطُ الْعَرَبِ: دا د قريشو صفت دې، أوسط، غوره، خيار العرب، أعربهم أحساباً په حسب نسب کښې د ټولو نه زيات صفا او واضح، په بعضې نسخو کښې "أعرفهم" دې يعنی ښهٔ اصلی، العرفة بمعنی الإصالة دې.(۳)

قوله: فَبَايِعُوا عُمَرَ، أَوْ أَبَا عُبَيْدَةَ: د ابن عباس په روايت کښې د حضرت عمر رضي الله عنه نه مروی دی، چې ابوبكر اووئيل، "وقد رضيت لكم أحد هذين الرجلين وأخذ بيدي وبيد أبي عبيدة، فلم أكره مما قال غيرها"، هغوی زما او د ابوعبيده لاس اونيسلو او وې وئيل، زه په دې دواړو سړو کښې ستاسو د پاره يو خوښوم، حضرت عمر رضي الله عنه وائی، ددې خبرې نه علاوه د حضرت ابوبكر رضي الله عنه ټولې خبرې زما خوښې شوې.

حضرت ابوبكر رضي الله عنه د خلافت د مستحق کيدو باوجود د عمر او ابو عبيده نومونه ولې وړاندې کړل: دلته دا اشکال کيدې شی، چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه ته د خپل ځان په حقله د أحق بالخلافة کيدو علم وو، لکه څنګه چې نورو ته علم وو، د مونځ د امامت په باب کښې د هغوی اهليت او اولیت، د رسول الله ﷺ په حيات کښې د هغوی ﷺ په تقديم او د بعضې نورو قرائنو نه په واضحه توګه معلوم وو، بيا حضرت ابوبكر رضي الله عنه خپل استحقاق بلکه احقيت ولې نهٔ ښکاره کولو، او ولې ئې د حضرت عمر رضي الله عنه او د ابوعبيده نومونه اخستل. حال دادې، چې هغوی د حضرت عمر رضي الله عنه نه افضل وو، او د ابوعبيده نه خو په طريقهٔ اولی افضل وو، ځکه چې ابوعبيده په اتفاق سره د حضرت عمر رضي الله عنه نه په فضيلت کښې کم وو.

ددې جواب دادې، چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه د حيا د وجهې نه دا نهٔ شو وئيلې، چې مثلاً "رضيت لكم نفسي" او بيا په دې کښې د تزکيهٔ نفس رعايت هم دې، په دې وجه هغوی حضرت عمر رضي الله عنه او حضرت ابوعبيده رضي الله عنه وړاندې کړل، او د دوی د وړاندې کولو يوه وجه خامخا دا وه، چې د ابوبكر نه ورستو هم دغه حضرات د خلافت مستحق وو، نو په دې سره دا هم

---

(۱) فتح الباري: ۱۳۸،۹

(۲) مسند احمد مسند أبی بکر، رقم: ۱۸

(۳) عمدة القاري: ۱۲۵۸،۱۶

مقصود وو، چې حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت ابوعبیده رضی الله عنه به دا منصب قبول نۀ کړی.او دې د پاره به هم د ابوبکر نامه اخلی، په دې وجه د هغوی نامې واخستې شوې،او په دې سره بل اړخ ته هغوی ته اعزاز هم ورکړې شو، او فی الجمله د هغوی استحقاق ئې هم ثابت کړو،او دې سره ئې د امکان ازاله هم اوکړه، چې ابوبکر ددې منصب د خپل ځان د پاره خواهش لری، په دې وجه دومره متحرك دې.(۱)

او حضرت عمر رضی الله عنه سره ئې د حضرت ابوعبیده نامه په دې وجه واخسته چې چرته څوك دا ګمان اونۀ کړی، چې ابوبکر د حضرت عمر رضی الله عنه طرفدار دې،او د هغۀ د مدد کولو کوشش کوی.(۲)

حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خپل استحقاق اشارة اظهار کړې وو: بیا دا چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خلافت مستحق وو، نو د حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت ابوعبیده رضی الله عنه نامې وړاندې کولو سره هغوی د خپل اهلیت اظهار هم اوکړو، ځکه کۀ د هغوی د خلافت استحقاق نۀ وو، نو هغوی ته بیا ددې څۀ حق وو، چې په خلقو کښې مَنصبونه تقسیموی او خلقو ته ذمه دارې سپاری، ښکاره خبره ده، دا په دې وجه وو، چې هغوی ته غیر اعلانیه "اولو الامری" حاصل وه،او د خلقو هم دې ته ښۀ خیال وو، هم دغه وجه ده چې د دوی په دې معامله کښې په وړاندې کیدلو، ټولو کارونو راغونډولو، او مذکوره حضراتو ته په ذمه دارئ سپارلو او دې د پاره د هغوی د نومونو د وړاندې کولو په تجویز باندې چا هم اعتراض اونۀ کړو، حال دادې یو عام سړې کۀ دا ټول کارونه اوکړی، نو یا خو به هغۀ ته د سره څۀ اهمیت ورنۀ کړې شی،او یا بیا به خلق په هغۀ باندې ګوتې اوچتې کړی، او هغه به مطعون کړی.

لهذا دا وئیل چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره د استحقاق نه خپل ځان ورستو پاتې کړو، او غیر مستحق ئې وړاندې کړل، په هیڅ شان نۀ صحیح کیږی، هاؤ کۀ هغوی ددې تصریح کوله، چې زۀ به خلیفه جوړیږم، نو بیا اشکال کیدې شو، لهذا په دې تصرفاتو سره د هغه خلافت ثابتیږی.(۳)

حضرت عمر رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې په بیعت کولو کښې وړاندیوالې کول: فَقَالَ عُمَرُ بَلْ نُبَايِعُكَ أَنتَ فَأَنتَ سَيِّدُنَا...... په بعضې روایاتو کښې د "بَلْ نُبَايِعُكَ" په ځائې په "أَنْتَ سَيِّدُنَا....." باندې اکتفاء کړې شوې ده، امام ترمذی د إبراهیم بن سعید الجوهری عن اسماعیل بن أبی أویس نه هم په دې سند سره روایت نقل کوی، چې د هغې الفاظ دادی، "إن عمرقال لأبی بکر أنت سیّدنا........" ابن حبان هم ددې تخریج کړې دې.(۴)

---

۱) فتح الباری: ۲۸.۹، وعمدة القاری: ۱۲۵۸.۱۶

۲) عمدة القاری: ۱۲۵۸.۱۶

۳) فتح الباری: ۱۳۸.۹

۴) جامع الترمذی، باب مناقب أبی بکر، رقم: ۱۳۶۵۶

قوله: فَأَخَذَ عُمَرُ بِيَدِهِ فَبَايَعَهُ: د ابن عباس په روايت د حضرت عمر رضی الله عنه نه مروي دي:

"قال فكثر اللغط وارتفعت الأصواتُ حتى خشِينا الاختلافَ، فقلتُ ابسط يَدَك يا أبابكر، فبسَط يدَه فبايعتُه وبايَعه المهاجرون ثمّ الأنصار".[1]

وې فرمائيل چې شور زيات شو، او آوازونه پورته شو، تر دې پورې چې مونږ ته ويره شوه، چې چرته اختلاف شروع نۀ شي، نو ما اوئيل، ابوبکر! لاس راوړاندې کړه، هغوی لاس راوړاندې کړو، نو ما بيعت اوکړو او بيا مهاجرينو او بيا انصارو بيعت اوکړو.

او د موسیٰ بن عقبه د ابن شهاب نه روايت دې: "قال فقام أسيد بن حُضَير وبشير بن سعد وغيرُهما مِن الأنصار فبايَعوا أبابكر، ثمّ وثَب أهل السقيفة يبتدرون البيعة".[2]

راوي وائي، أسيد بن حضير او بشير بن سعد او ددې نه علاوه نور انصار اودريدل، او هغوی ابوبکر سره بيعت اوکړو، بيا سقيفې والا پاسيدل وړاندې شو او بيعت ئې اوکړو.

د حضرت صديق درې امتيازات: او بزار د سالم بن عبيد روايت نقل کړې دې:

"فقالت الأنصار: منّا أميرٌ ومنكم أميرٌ فقال عمر- وأخذ بيَدِ أبي بكر- أسَيفَان في غِمد واحد؟ لا يصطلحان، وأخذ بيَدِ أبي بكر فقال مَن له هذه الثلاثة؟ "إذ هما في الغار" مَن هما؟ "إذ يقول لصاحبه" مَن صاحبُه؟ "إن الله معَنا" مع مَن؟ ثم بسط يَدَه فبايَعه ثم قال: بايعوه، فبايعه الناس".[3]

انصارو اوو ئيل، يو امير به زمونږ نه وي، او يو به ستاسو نه وي، نو حضرت عمر رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه لاس نيولو سره اوو ئيل، آيا په يو تيکی کښې دوه تورې کيدې شی؟ هيڅ کله هم نه، بيا ئې د ابوبکر لاس اونيولو، او وې فرمائيل: چې دا درې خوبئ د چا دی، "إذ هما في الغار، من هُما" هغه دواړه څوك وو، "إذ يقول لصاحبه" کښې صاحب څوك دې، "إن الله معنا" الله تعالیٰ چا سره دې؟ بيا هغوی د حضرت ابوبکر رضی الله عنه لاس نيولو سره هغوی سره بيعت اوکړو، بيا ئې اوو ئيل بيعت اوکړئ! نو ټولو خلقو بيعت اوکړو.

د عُمر په سعد بن عباده باندې غصه او د بعضې انصارو په هغې باندې رد عمل: فَقَالَ قَائِلٌ قَتَلْتُمْ سَعْدَ بنَ عُبَادَةَ........ ددې جملې يوه معنیٰ خو دا کړې شوې ده، "كِدتُم تقتلُونه" نزدې وه چې تاسو هغه قتل کړې وې، يا دا کنايه ده د اعراض او رسوايئ نه، چې تاسو خلقو هغه د هيڅ قابل نۀ ګڼړلو سره ګويا هغه ختم کړو، ولې ددې توجيه ترديد د موسیٰ بن عقبه په هغه روايت سره کيږي، چې د هغې الفاظ دا دي:

---

[1] صحيح البخاري، باب رجم الحبلیٰ، رقم: ٦٤٤٢

[2] مسند البزار: ٤٧/١، مسند عمر بن الخطاب، رقم: ١٩٣، وسنن البيهقي، باب لا يصلح إمامان، رقم: ١٦٣٢٤

[3] مسند البزار: ٤٨/١، مسند عمر بن الخطاب، رقم: ١٩٣، وسنن البيهقي، باب لا يصلح إمامان، رقم: ١٦٣٢٤

"فقال قائلٌ من الأنصار: أبقوا سعدَ بن عبادة لاتطئوه، فقال عمر: أقتلوه قتله الله".(۱)

په انصارو کښې چا اووئیل.سعد بن عباده پریږدئ.او په هغۀ خپې مۀ ږدئ،په دې باندې حضرت عمر رضی الله عنه اووئیل. قتل ئې کړئ.الله تعالی دې مړ کړی.

اګرچې حضرت عمر رضی الله عنه په دې سره دا نۀ غوښتل چې هغه حقیقتاً قتل کړې شی.خو بیا هم د قتل لفظ خو هغوی استعمال کړو.انصاری دغه خبره اخستلو سره اووئیل چې تاسو د سعد د قتلولو خبره هم اوکړه.کۀ د حضرت عمر رضی الله عنه مطلب دا وو.چې هغه ورستو کړئ.لکه څنګه چې مونږ په غصه کښې وایو."فلانکې په توپاك اوله".

او پاتې شود د هغوی"قتله الله"وئیل نو دا جمله د خیرو(بد دعائیه)ده.او مطلب به دا وی. چې الله تعالی دې هغه مړ کړی.او په اولنی صورت کښې یعنی کله چې د"قتلتم"معنی دا وی. چې تاسو هغه ته توجه اونۀ کړه.نو بیا.دا"جمله قتله الله"جمله خبریه ده.چې مونږ نه الله تعالی هغه مهمل او بې کاره کړې دې.او په یو روایت کښې د حضرت عمر رضی الله عنه دا الفاظ دی."فقلتُ وأنا مُغضِبٌ قتل الله سعداً فإنه صاحب شرٍ و فتنةٍ".(۲) یعنی زۀ په غصه کښې ووم.نو ما دا خبره اوکړه. څکه چې سعد دا شر او فتنه راپورته کړې وه.

د"الائمة من قریش"روایتی او درایتی حیثیت: دلته چې دا راغلی دی.چې انصارو"منا أمیرٌ ومنکم أمیرٌ"وئیلو سره د خپل ځان د پاره د خلافت مطالبه کړې ده.نو د هغې وجه دا وه.چې په عربو کښې عادت وو.چې د قبیلې امیر به په هغوی کښې یو سړې وی.نو چې هغوی "الأئمة من قریش"واؤریدل نو د خپل دې خیال نه ئې رجوع اوکړه.او ددې قائل شول چې خلافت او امارت به په قریشو کښې وی.

ددې روایت په حقله د بعضې حضراتو دا خیال دې.چې دا صرف د حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه مروی دې.او ددې مطلب دادې چې ددې څۀ داسې حیثیت نشته.چې د خلافت په امر کښې دا قانون اوګرځولې شی.حافظ ابن حجر العسقلانی رحمه الله دا خیال رد کړې دې.او وې فرمائیل چې دا روایت تقریباً د څلویښتو صحابۀ کرامو نه منقول دې.حافظ صاحب په کتاب الأحکام کښې په دې باندې نبه په تفصیل سره خبره کړې ده.چې هلته به راشی.(۳)

د خلیفه تاکل واجب یا سنت د داؤدی په شان بعضې حضراتو د دې واقعې(د رسول الله ﷺ وصال)نه په دې خبره استدلال کړې دې.چې د خلیفه تاکل سنت مؤکده دی.فرض نۀ دی. څکه چې د رسول الله ﷺ د وصال نه ورستو یو زمانه داسې تیره شوې ده.چې د مسلمانانو څوك خلیفه نۀ وو.تر هغې چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه خلیفه جوړ کړې شو.بیا هم علماؤ په دې

(۱) مصنَّف ابن أبی شیبه،باب ما جاء فی خلافة أبی بکر،رقم:۳۸۱۹۷

(۲) صحیح ابن حبان،ذکر الزجر عن الرغبة،رقم:٤۱٤

(۳) اوګورئ:کتاب الاحکام،صحیح البخاری،رقم(۷۱۳۹)

قائل(داؤدی)باندې سخت تنقید کړې دې،او فرمائيلي ئې دی،چې د خلافت قيام او د خليفه ټاکل فرض دی،او تر کومې پورې چې د رسول الله ﷺ د وصال نه ورستو د څۀ زمانې پورې بغير خليفه د خلقو اوسيدل دی،نو دا به د يو خليفه د تلو او د بل د راتلو په مينځ کښې خامخا وی،او ددې په حقله به څۀ پوښتنه نۀ کيږی،او تر کومې پورې چې د وجوب د دليل تعلق دې،نو هغه دادې،چې د رسول الله ﷺ د وفات نه ورستو د ټولو نه اهمه مسئله دا وه،چې د رسول الله ﷺ تدفين اوکړې شی،ولې صحابهٔ کرامو دا "أهم الواجبات" پريښودو سره ذ ټولو نه وړاندې د خليفه د ټاکلو مسئله حل کول شروع کړل،او تر کومې پورې چې هغوی خليفه نۀ وو ټاکلې،د هغوی عليه السلام کفن دفن اړخ ته هغوی متوجه نۀ وو،حال دا وو،چې په طبعي توګه باندې د رسول الله ﷺ د وفات د دې غمناکې پيښې په موقع باندې د هغوی ﷺ غمژن صحابهٔ کرام د خلافت په معامله کښې داسې انختل په هيڅ شان هم ممکن نۀ وو،ولې دا کۀ هغه يو دينی کار وی،او د رسول الله ﷺ د تجهيز او تکفين نه هم زيات اهم وی.(١)

رسول الله ﷺ يقيناً خليفه نۀ وو ټاکلې:بيا د انصارو ددې قول "منّا أمير ومنكم أمير" نه په دې خبره باندې استدلال کړې شوې دې،چې رسول الله ﷺ څوک خليفه نۀ دې ټاکلې،ګنې نو بيا ددې څۀ امکان هم نۀ وو،چې بل چا به هم د امارت خواهش کولو،حافظ وائی:"ووجهُ الدَّلالة أنّهم قالوا ذلك في مقام مَن لا يخافُ شيئًا ولا يتّقيه"يعنی د انصارو ددې قول په عدم تعين د خليفه باندې د دلالت وجه داده،چې انصارو ددې بغير د ويرې د ترديد نه اظهار اوکړو.(٢)

علامه قرطبی هم فرمائی: "لَو كان عند أحدٍ من المهاجرينَ والأنصار نصٌّ من النبي ﷺ على تعيينِ أحدٍ بعينه للخلافةِ لَما اختلفوا في ذلك ولا تفاوَضُوا".(٣)

کۀ په انصارو او مهاجرينو کښې يو کَس سره هم داسې نص وې،چې د يو متعين سړی د "تعين للخلافة" د پاره د دليل په توګه وړاندې کولې شو.نو صحابهٔ کرامو به هيڅ کله هم اختلاف نۀ وو کړې،او نۀ به ئې د هغې په حقله څۀ ګفت او شنيد کړې وې.

د مسلم د يو روايت نه هم دغه خبره ثابتيږی.دا د ابن أبی مليکهٔ عبارت دې،هغه د حضرت عائشې رضي الله عنها نه روايت کولو سره فرمائی:

"سمعتُ عائشةَ وسُئلت:مَن كان رسول الله مستخلفاً لو استخلفَه؟قالت:أبوبكر،فقيل لَها:ثمّ من بعد أبي بكر؟قالت:عمرُ،ثمّ قيل لَها:مَن بعد عمر؟قالت.أبوعبيدة بن الجرّاح ثمّ أنتهت إلى هذا".(٤)

---

(١) فتح الباری:۹،۱۳۹

(٢) فتح الباری:۹،۳۹،۱۸۳

(٣) صحيح ابن حبان،ذکر الزجر عن الرغبة،رقم:٤١٤،المفهم لما أشکل من تلخيص،کتاب مسلم،من باب فضائل أبی بکر:۲۰،۱۵

(٤) صحيح مسلم،کتاب الفضائل،باب فضائل أبی بکر،رقم(۲۳۸۵)۱

وې فرمائيل ما د حضرت عائشې رضی الله عنها نه اوريدلې دی، او د هغې نه پوښتنه اوکړې شوه، کۀ رسول الله ﷺ څوك خليفه جوړولې نو څوك به ئې جوړولو ؟ نو هغې رضی الله عنها اوفرمائيل، ابوبکر به ئې جوړولو ،بيا اوونيلې شو د هغوی نه ورستو؟ حضرت عائشې رضی الله عنها اوفرمائيل، حضرت عمر رضی الله عنه به ئې جوړولو ،بيا پوښتنه اوکړې شوه ،د هغوی نه ورستو؟ عائشې رضی الله عنها اوفرمائيل، ابوعبيدة بن الجراح رضی الله عنه به ئې جوړولو ،ددې نه ورستو هغه چپ شوه۔

ددې نه هم معلوميږی، چې رسول الله ﷺ څوك خليفه نۀ وو ټاکلې۔

همدغه شان پخپله حضرت عمر رضی الله عنه هم ددې تصريح کړې ده ،هم د مسلم روايت دې، چې په هغې کښې ذکر کړې شوې دی، کله چې په حضرت عمر رضی الله عنه باندې گذار اوکړې شو ،نو هغوی ته حضرات صحابۀ کرامو رضی الله عنهم اوفرمائيل، تاسو د خپل ځان نه ورستو خليفه اوټاکئ!

حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائيل، "أتحمّلُ أمرَکم حيًّا و ميّتًا؟" آيا زۀ به ستاسو معامله په ژوند کښې هم اوچتوم، او د مرګ نه ورستو به ئې هم اوچتوم؟

ځکه حضرت عمر رضی الله عنه چې څوك خليفه جوړ کړې وې، نو د هغۀ د ښو او بدو ذمه دار به هم په يوې طريقې سره حضرت عمر رضی الله عنه وو!

بيا ئې اوفرمائيل: "لَوَدِدتُ أنّ حظِي منها الکفافُ، لا علَيّ ولا لِي، فإن أستخلِف فقد استخلَف من هو خيرٌ مِنِّي، (يعني أبابکر) وإن أترُکْکم فقد ترَکَکم من هو خيرٌ مِنِّي، رسول الله ﷺ. فعرفتُ أنه حين ذکر رسول الله ﷺ، غيرُ مستخلِف". ([1])

زما خوښه داده. چې زما معامله د کفاف والا پاتې شی، چې نۀ ما ته فائده وی او نۀ نقصان (سر په سر خلاص شم) نو کۀ زه خليفه ټاکم (چې د هغۀ ما نه مطالبه کولې شی) نو زما نه غوره (حضرت ابوبکر رضی الله عنه) داسې کړې دی، نو زما د پاره هم دا جائز دی، او کۀ زه تاسو دغسې پريږدم. نو زما نه غوره يعنی رسول الله ﷺ هم تاسو بغير خليفه پريښودی ئې، راوی حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه وائی، زۀ پوهه شوم، چې کله هغوی رضی الله عنه د رسول الله ﷺ ذکر اوکړو، نو هغوی خليفه ټاکل نۀ غوښتل۔

ځکه چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او د رسول الله ﷺ په عملونو کښې هم د رسول الله ﷺ عمل زيات د اتباع قابل او زيات خوښ دې، په هر حال کښې دا خو معلوم شو ، چې رسول الله ﷺ په صراحت سره خليفه نۀ وو ټاکلې۔

قرطبی دا د جمهور اهل سنت والجماعت قول گرځولې دې، چې رسول الله ﷺ خليفه نۀ وو ټاکلې. ([2])

او کومو حضراتو چې دا وئيلې دی، چې د ابوبکر په خلافت باندې نص وارد شوې دې، نو د هغوی مُستنَد او مُستدَل په دې باب کښې هغه اصول او قرائن دی، چې د هغوی رضی الله عنه د "أحق

[1]) صحيح مسلم، کتاب الإمارة، باب الإستخلاف و ترکه، رقم (۱۸۲۲) \۱
[2]) المفهم لما أشکل من تلخيص، کتاب مسلم: ۲،۵، فضائل أبی بکر...........

بالإمامت" او د "أولیٰ بالخلافت"کیدو تقاضا کوی.[1]

د حضرت سعد بن عباده د پاره د بد دعا وجه: حضرت عمر رضی الله عنه د حضرت سعد بن عباده د پاره د"قتله الله"د بد دعائیه جملې استعمالولو وجه څۀ وه،حال دادې،چې د انصارو صحابۀ کرامو لوئې فضائل او مناقب دی،او د رسول الله ﷺ او د اسلام چې هغوی رضی الله عنهم څومره خدمت او نصرت کړې دې،هغه يو روښانه حقيقت دې،او حضرت سعد هم په دغه انصارو کښې د يوې معتبرې قبيلې خزرج سردار دې،بيا هغۀ سره په دومره سختئ سره د راتلو وجه څۀ وه،ددې جواب دادې،أصل کښې حضرت سعد د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او بيا د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت د منلو نه انکار کړې وو،او شام ته تلو سره ئې په حوران نومې ځائې کښې اقامت اختيار کړې وو،او هم هلته ۱۵ هجرې کښې د هغۀ انتقال شوې وو،د هغۀ د حضرات شيخينو د خلافت نه دا انکار د مسلمانانو د جماعت مخالفت او"تخلف عن البيعة" اوګرځولې شو،او د اسلام په نظر کښې دا ډير د مواخذې وړ افعال دی،او د داسې خلقو مخالفت ګول ديانةً د خليفة المسلمين فرض جوړيږی،نو حضرت عمر رضی الله عنه د يو دينی امر په بنياد باندې د هغۀ د پاره په سختو الفاظو او سخت ډول مظاهره اوکړه،ددې مطلب دا نۀ دې،چې د هغۀ د اهميت او فضيلت نه انکار اوکړې شو،يا هغۀ سره د حضرت عمر رضی الله عنه ذاتی خفګان وو،بلکه خلافت مسلمين چې په دغه وخت کښې يوه اهمه حساسه مسئله وه،هغۀ په دې کښې سره د خپل لوئې شان نه د اختلاف سبب جوړيدو.

اوس دا خبره چې حضرت سعد د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت نه ولې انکار کړې وو،نو د هغې وجه دا وه،چې حضرت سعد دا غوښتل چې په خلافت کښې د انصارو هم برخه کيدل پکار دی،خو هغۀ په غلطه وو،په دې وجه په هغۀ نکير اوکړې شو،او دا د هغۀ اجتهادی خيال وو،په دې وجه هغه معذور ګڼړل پکار دی،او په هغۀ باندې څۀ نورې خبرې نۀ دی ورغورځول پکار،ځکه چې هغۀ مخطئ دې خو متاوّل.[2]

د حضرت سعد وفات د حضرت سعد د وفات واقعه هم عجيبه ده،وائی چې هغه په غُسل خانه کښې مړ اوموندلې شو،او د هغۀ بدن شين شوې وو،د هغه د وفات هيڅ وجه نۀ معلوميده،په دې دوران کښې په غيبی آواز سره دا شعر واؤريدې شو:

قد قتلنا سيدَ الخز ... رج سعدَ بنَ عُبادة

فرميناه بسهمَيـ ... ـنِ فلم نُخطِ فؤادَه

مونږ د خزرج قبيلې سردار سعد بن عباده قتل کړو،مونږ په دوؤ غشو اويشتلو نو د هغۀ زړۀ زمونږ نه خطاء نۀ شو.

---

[1]) فتح الباری:۱۳۹.۹

[2]) عمدة القاری:۲۸۵.۱۶،وفتح الباری:۳۹.۹،وتحفة الباری:۱۱۹۷.٤

وائي چې دا د جناتو آواز وو.[1]

نو د هغهٔ متعلق يو قول خو دادې، چې هغه قتل کړې شو، دويم دا چې په سوری کښې د ورو بولو کولو په وجه جناتو هغه مړ کړو، او دريم قضائي حاجت ته د تلو په وخت کښې هغه د استعاذې دعا نهٔ وه لوستلې، نو جناتو په هغهٔ حمله اوکړه، او هغه ئې قتل کړو، ځکه چې قضائي حاجت ته د تلو په وخت کښې کهٔ "اللهم إني أعوذبك من الخبث والخبائث" دعا اولوستې شي، نو الله تعالى د شياطينو نه ددې سړی حفاظت کوی، او کهٔ اونهٔ لوستې شی، نو هغهٔ ته شيطان او جنّات نقصان رسولې شی.

د حضرت سعد نه بغير د اجماع منعقد کيدل: پاتې شو دا سوال چې د حضرت سعد په شان د جليل القدر صحابی د مخالفت نه ورستو به دا وئيل څنګه صحيح شی، چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه خلافت اجماعی او متفقٌ عليه وو؟

نو ددې جواب دادې، چې د اجماع د پاره دا ضروری ده، چې اهل حل و عقد په هغې باندې متفق وی، او حضرت سعد بې شکه د جليل القدر او اکابرو صحابهٔ کرامو نه وو، ولې دا خو ضروری نهٔ ده، چې هغه د اهل حل و عقد نه هم وی.

دويمه خبره دا ده، حضرت سعد ته د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خلافت د مستحق کيدو نه انکار نهٔ وو، هغهٔ (په اول کښې د انکار کولو په وجه) صرف د شرم د وجهې نه يا د څهٔ بلې وجهې نه په خاموشئ سره د هغهٔ ځائې نه تلې وو.

وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَالِمٍ عَنِ الزُّبَيْدِيِّ قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ أَخْبَرَنِي الْقَاسِمُ أَنَّ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ شَخَصَ بَصَرُ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - ثُمَّ قَالَ «فِي الرَّفِيقِ الأَعْلَى». ثَلاَثًا، وَقَصَّ الْحَدِيثَ، قَالَتْ فَمَا كَانَتْ مِنْ خُطْبَتِهِمَا مِنْ خُطْبَةٍ إِلاَّ نَفَعَ اللَّهُ بِهَا، لَقَدْ خَوَّفَ عُمَرُ النَّاسَ وَإِنَّ فِيهِمْ لَنِفَاقًا، فَرَدَّهُمُ اللَّهُ بِذَلِكَ. ثُمَّ لَقَدْ بَصَّرَ أَبُو بَكْرٍ النَّاسَ الْهُدَى وَعَرَّفَهُمُ الْحَقَّ الَّذِي عَلَيْهِمْ وَخَرَجُوا بِهِ يَتْلُونَ (وَمَا مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ (إِلَى) الشَّاكِرِينَ). [ر: ۱۱۸۴]

رجال الحديث

عَبدُالله بنُ سَالم: دا عبدالله بن سالم الحمصی الأشعری دې، ددهٔ احوال تير شوی دی.[2]

الزُبَيدِی: دا قاضی ابوالهذيل محمد بن الوليد بن عامر الزبيدی الحمصی دې. ددهٔ احوال په "كتاب العلم، باب متى يصح سماع الصغير" كښې تير شوی دی.[3]

---

[1] إرشاد الساری: ۱۱۶۱.۷\

[2] اوګورئ: صحيح البخاری، كتاب الحرث والمزارعة، باب ما يحذر من عواقب الاشتغال بآلة الزرع ....رقم (۲۳۲۱)\

[3] اوګورئ: كشف الباری: ۱۳۹۱.۳\

عبدُ الرحمٰن بن القاسِم: دا عبد الرحمن بن القاسم بن محمد بن أبی بکر دې، ددهٔ احوال تیر شوی دی۔[1]

تعلیق: امام بخاری دلته دا روایت تعلیقًا ذکر کړې دې، او طبرانی په "مسند الشامیین" کښې دا موصولاً ذکر کړې دې، چې د "حدثنا عمرو بن الحارث عن عبدان بن سالم" په طریقې سره مروی دې۔[2]

قوله: شَخَصَ بَصَرُ النَّبِی: "شُخوص" په لغت کښې وئیلې کیږی، بانړهٔ اوچتولو سره په یو ځیز باندې نظر اودرولو، او په ویرې او بې آرامې سره سترګې کلاؤ ساتلو ته۔

د الرَّفیقِ الاعلٰی نه څهٔ مراد دې؟ علامه عینی رحمه الله فرمائی، صاحب "التوضیح" د رفیق أعلى معنٰی کړې ده، "په جنت سره" ۔ هغه فرمائی، زما له مخې د رفیق أعلى نه مراد دې د انبیاؤ ﷺ جماعت، چې په اعلی علیین کښې اوسیږی، رَفِیق د فعیل په وزن باندې دې، جماعت ته وئیلې کیږی، لکه د خَلِیط او صَدِیق په مفرد باندې هم اَطلاق کیږی، او په جمع باندې هم، هم ددې نه د الله تعالٰی ارشاد (وَحَسُنَ أُولٰئِكَ رَفِيقًا) هم دې۔[3]

بیا کهٔ دا اووئیلې شی، چې د "فی الرفیق الأعلی" متعلّق څهٔ دې؟ نو جواب دادې، چې د أدخلنی په شان مقدرات دې د پاره راؤباسلې شی۔ او دا ارشاد هغوی ﷺ په هغه وخت کښې فرمائیلې وو، کله چې هغوی ﷺ ته د مرګ او ژوند په مینځ کښې اختیار ورکړې شوې وو، او هغوی ﷺ مرګ غوره کړو۔[4]

قوله: وَقَصَّ الحَدِيثَ: یعنی قاسم بن محمد بن أبی بکر رضی الله عنه ددې نه ورستو هغه ټول حدیث بیان کړو، د حدیث نه مراد د حضرت عمر رضی الله عنه هغه خبره وه، چې هغوی رضی الله عنه په دغه موقعه باندې د حضور ﷺ متعلق کړې وه، "إنه لم يمت ولن يموت حتى يقطع أيدىَ رجالِ المنافقين وأرجلهم" او بیا حضرت ابوبکر رضی الله عنه، د هغهٔ خبره رد کولو سره فرمائیلې وو، چې رسول الله ﷺ وفات شوې دې، او په دې باندې ئې د قرآن کریم د آیتونو نه استدلال اوکړو۔[5]

د سیدنا عمر د انکار او د سیدنا ابوبکر د اقرار حکمت: فَمَا كَانَتْ مِنْ خُطْبَتِهِمَا مِنْ خُطْبَةٍ إِلاَّ نَفَعَ اللهُ بِهَا......مِن خُطْبَتِهِمَا کښې مِن بیانیه یا تبعیضیه دې، او مِن خُطبةٍ کښې زائده دې، یعنی د

---

[1] اوګورئ کتاب الغسل، باب هل يُدخل الجنبُ يده فى الإناء قبل أن يغسلها إذا لم يكن على يده قذر غير الجنابة، رقم (۲۶۳)\

[2] اوګورئ تعلیق التعلیق: ٤،٥٨، وعمدة القاری: ١٧،٢٥٨، وفتح الباری: ٩،١٤٠

[3] سورة النساء، آیت: ۶۹\

[4] عمدة القاری: ١٩،٢٥٨، ٢٥٩\

[5] عمدة القاری: ١٦،٢٥٩، وفتح الباری: ٩،١٤٠

دې دواړو حضراتو (شیخینو) خطبې یا په دې کښې څهٔ خطبې داسې وې، چې الله تعالی د هغې په ذریعه ډیره فائده ورکړه، هغه څنګه ؟ حضرت عائشې رضی الله عنها پخپله د هغې تشریح فرمائیلې ده.

وې فرمائیل، "لقد خوّف عمر........" حضرت عمر رضی الله عنه خلق اوویرول؟ ځکه چې په بعضې خلقو کښې نفاق وو. حضرت عمر رضی الله عنه په هغوی باندې تعریض کولو سره اوفرمائیل، حضور علیه السلام به اوس پاسیدو سره د هغه منافقینو لاس خپې کټ کړی، او همدغه شان منافقینو ته ئې صفا صفا اووئیل چې دوی به نهٔ بچ کیږی. بیا حضرت أبوبکر رضی الله عنه د واقعې د حقیقت اعتراف اوکړو. او د رسول الله ﷺ د وفات اعتراف ئې اوکړو. مسلمانانو ته ئې أطمینان ورکړو. او د اسلام د دښمنانو ئې په سختئ سره د ختمولو اعلان اوکړو.

د أصیلی په روایت کښې د "لقد خوّف أبوبکر الناس" الفاظ راغلی دی، ولې دا صحیح نهٔ دی.

"وإنّ فیهم لنفاقًا........" کښې د تصحیف قول: همدغه شان یو بل روایت دې، په هغې کښې د "وإن فیهم لنفاقاً" په ځائې د "وإنّ فیهم لتقًی" الفاظ راغلی دی، [1] ددې په حقله یوه رائې خو داده، چې حمیدی "وإن فیهم لنفاقاً" کښې تصحیف ګڼړلې دې، او په "وإن فیهم لتقًی" سره ئې ددې اصلاح کړې ده. او د هغهٔ ددې رائې وجه داده، چې هغه په دې پوهیدو چې په دې موجوده خلقو کښې د نفاق کیدل ناممکن دی، لهذا دوی د پاره نفاق ثابتول ډیره لویه غلطی ده.

قاضی عیاض فرمائی: "لا أدری هو اصلاح منه أو روایة؟ وعلی الأول فلا استعظام، فقد ظهر فی أهل الرّدة ولا سیما عند الحادث العظیم الذی أذهل عقول الأکابر، فکیف بضعفاء الإیمان، فالصواب ما فی النسخ". [2]

معلومه نهٔ ده، چې دا د حمیدی صاحب د اړخ نه اصلاح ده او کهٔ مستقل روایت دې؟ خو کهٔ دا اصلاح وی او د هغهٔ مقصد دا وی چې په دې ډله کښې څوك منافق ګرځول ګستاخی ده، نو دا صحیح نهٔ دی، ځکه چې کوم خلق مرتد شوی وو، هغوی منافقان خو وو، او دې لوئې پیښې خو لوې لوې أصحاب خوزولې وو، نو کمزورې ایمان والا په څهٔ شمیر کښې دی، په دوی کښې څوك منافق ګرځول لرې نهٔ دی ګڼړل پکار، لهذا صحیح عبارت هغه دې کوم چې په عامو نسخو کښې دې، یعنی "وإن فیهم لنفاقًا" او په دې کښې هیڅ تصحیف نشته، لکه څنګه چې د حمیدی صاحب خیال دې.

اسماعیلی هم د امام بخاری په طریقې سره ددې تخریج کړې دې، او "إن فیهم لنفاقًا" ئې نقل کړې دې. [3]

---

[1] جامع الأصول فی أحادیث الرسول: ۸۵،٤، هکذا فی فتح الباری.........وأما الجمع بین الصحیحین للحمیدی فما وجدنا فیه إلا بلفظ "وإن فیهم لنفاقاً": ١٤٨،٤، رقم:۱۳۳۸

[2] فتح الباری: ۳۳،۷، وعمدة القاری: رقم: ۱۷۶۶۳

[3] فتح الباری: ۹، ٤٠، وعمدة القاری: ۱۲۵۹،۱۶

۳۴۶۸:(۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا جَامِعُ بْنُ أَبِي رَاشِدٍ حَدَّثَنَا أَبُو يَعْلَى عَنْ مُحَمَّدِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ قَالَ قُلْتُ لأَبِي أَيُّ النَّاسِ خَيْرٌ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ أَبُوبَكْرٍ. قُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ ثُمَّ عُمَرُ. وَخَشِيتُ أَنْ يَقُولَ عُثْمَانُ قُلْتُ ثُمَّ أَنْتَ قَالَ مَا أَنَا إِلاَّ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بنُ كَثِيرٍ:دا محمد بن كثير عبدى بصرى دي،ددۀ احوال د"كتاب العلم،باب الغضب فى الموعظة والتعليم إذا رأى مايكره"لاندې تير شوى دى.(۲)

سُفيَانُ:دا سفيان بن سعيد بن مسروق ثورى كوفى دي،ددۀ احوال د"كتاب الإيمان،باب علامة المنافق"لاندې تير شوى دى.(۳)

جَامِعُ بنُ ابِي رَاشِدٍ:دا جامع بن أبى راشد الكاملى الكوفى الصيرفى دي،ددۀ احوال تير شوى دى.(۴)

ابُو يَعلى:دا ابو يعلى منذر بن يعلى الكوفى دي،ددۀ احوال د كتاب العلم،باب مَن استحيا فأمَرَ غيرَه بالسؤال لاندې تير شوى دى.(۵)

مُحَمَّدُ بنُ الحَنفِيَّة:دا محمد بن على بن أبي طالب المعروف به"ابن الحنفية"دي.ددۀ احوال د"كتاب العلم،باب من استحيا فأمر غيره بالسؤال لاندې تير شوى دى.(۶)

"حنفية"ددۀ د مور لقب دي،چې د بنو حنيفه سره ئې تعلق لرلو،ددې نامه خَوله بنت جعفر ده،د حضرت على رضي الله عنه وينځه(او أمّ ولده)وه.(۷)

ترجمة الباب سره مطابقت:په حديث او ترجمة الباب کښې مطابقت واضح دې،ځکه چې په دې کښې د ابوبكر د رسول الله ﷺ نه ورستو د ټولو خلقو نه د افضليت ذكر دې.

په صحابهٔ كرامو كښې د افضليت مسئله:دا حديث اګر چې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه د افضليت د

---

(۱) الحديث سبق تخريجه فى كتاب الجنائز،باب الدخول على الميت بعد الموت إذا أدرج فى أكفانه، رقم:۱۲٤۲\

(۲) اوګورئ:كشف البارى:۵۳۶،۳\

(۳) اوګورئ:كشف البارى:۲۷۸،۲\

(۴) صحيح البخارى،كتاب الصوم،باب الصوم كفارة،رقم(۱۸۹۵)\

(۵) اوګورئ:كشف البارى: ۶٤۷،٤\

(۶) اوګورئ:كشف البارى: ۶۳۸،٤\

(۷) كشف البارى: ۱۳۸،٤،وفتح البارى:۱٤۰،۹\

اثبات د پاره راؤړلي شوې دي، او دا په دې کښې په صريح الفاظو سره موجود دي،بيا هم روافض ددې نه انکار کوی.د هغوی په خيال باندې د رسول الله ﷺ نه ورستو د ټولو نه افضل حضرت علی رضی الله عنه دې.د اهل سنت والجماعت او د اهل تشيع په مينځ کښې دا مشهوره اختلافی مسئله ده.دويمه مسئله ددې په ضمن کښې دا مذکور ده،چې په حضرت عثمان رضی الله عنه او حضرت علی رضی الله عنه کښې افضل څوك وو؟په دې کښې د روافضو مذهب خو ظاهر دې،چې هم حضرت علی رضی الله عنه افضل دې،ځکه هغه چې د دوی په خيال باندې د ابوبکر نه افضل دې،نو د حضرت عثمان رضی الله عنه نه به په طريقهٔ اولي افضل وی،هنه ! په دې کښې بعضې اهل سنت هم توقف کوی.او يا د حضرت علی رضی الله عنه د تفضيل قائل دی،اگر چې جمهور اهل سنت د حضرت عثمان رضی الله عنه د تفضيل قائل دی.

د حضرت ابوبکر رضی الله عنه افضليت او بلا فصل خلافت: زمونږ (د اهل سنت والجماعت) دا عقيده ده،چې حضور ﷺ خاتم النبيين جوړولو سره الله تعالى د قيامته پورې دنيا د پاره مبعوث اوفرمائيلو.او د خپل هدايت د آخری کتاب د پاره د هغوی ﷺ د ملگرتيا او ځائې نيولو د پاره ئې د انصارو او مهاجرينو صحابهٔ کرامو په صورت کښې نفوس قدسيه مختار کړل،د انبياء کرام عليهم السلام په ملگرو کښې د دوی نه غوره تر ننه پورې نهٔ د آسمان سترگې ليدلی دی،او نهٔ په آئنده کښې امکان شته،دې پاکو هستو د دين الهی او د هغې د خورولو د ذمه دارئ په احسن طريقې سره تحمل اوکړو،او په درجې د کمال سره ددې نه فارغ الذمه شو.

د صحابهٔ کرامو نه ورستو کهٔ يو سړې د هغوی نه زيات دين سره مخلص او په دين باندې عمل کونکې وی،د اهل سنت والجماعت له مخې داسې ممکن هم نهٔ دی،دا د حکمت الهيه او د بعثت انبياء د خدائی نظام سراسر مخالف دی،د قرآن او حديث د بې شميره تصريحاتو، اشاراتو،اخبارو او آثارو يو بې بها ذخيره،د عقل او پوهې په زرگونو قرينې او ناقابل ترديد تاريخی شواهد ددې تائيد کوی،او د غير مسلم ارباب تحقيق پورې ددې ښکاره اعتراف کوی،د هغې ټولو لبِ لُباب (يعنی خلاصه) يکې از فيض يافتگان نبوت د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه په دې الفاظو کښې مذکور دي، "كانوا أفضل هذه الأمة،أبرَّها قُلوبًا،وأعمقها علماً،وأقلها تكلفًا،اختارَهم الله لصحبة نبيّه وإقامة دينه".[1]

او کهٔ اوکتلې شی،نو هم د دغه ځائې نه د خوارجو،روافضو او اهل سنتو نهٔ ختميدونکی اختلافات شروع کيږی،چې خوارج او روافض،د صحابهٔ کرامو ځانگړې فضيلت،د هغوی صدق او ديانت،د کفر او نفاق نه د هغوی براءت او د اسلام او نبیّ اسلام د پاره د الله تعالى د اړخ نه د مختار کولو مسلّمه کليات نهٔ منی،او د اهل سنتو له مخې دا مسلّمات او ضروريات د دين او د اسلامی عقائدو برخه ده.

د شيعه گانو د ټولو باطلو عقائدو او فکرونو بنياد د "صحابهٔ کرامو دښمنی" ده: بيا کهٔ د روافضو او خوارجو د اړخ نه د صحابهٔ کرامو د تکفير او د هغوی واجب القتل گرځولو نظريه وی يا

[1]) وفی رواية بـ"خير هذه الأمة" كما فی شرح السنة:۱.۲۱٤،رقم:۱۱۰۳

په هغوی باندې قتلونکې حملې يا د هغوی په عزتونو باندې د حملو خبره وي،په خلفاء ثلاثه باندې لعن طعن وي،يا د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت معاويه رضی الله عنه په مينځ کښې،او د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت عائشې رضی الله عنها په مينځ کښې،او يا د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه د حضرت فاطمې رضی الله عنها سره د اختلافاتو خبرې وي،د قرآن د تحريف عقيده وي،يا د ولاء او براء نظريه وي،د غدير خم قيصه وي يا د فدك واقعه،نظريه د امامت وي يا د منتظر مهدی خيالی قيصه،د حديث قرطاس معمٰی وي يا يوه بله شيعی نظريه،ددې ټولو بنياد د صحابهٔ کرامو په دښمنئ باندې دې،د شيعه ګانو خيال دې،چې د رسول الله ﷺ د بلا فصل خلافت او د مسلمانانو د "ولی الأمرئ......"اولنې مستحق حضرت علی رضی الله عنه وو،اوس پاتې شوه دا واقعه نو دا د هغې خلاف ده،ځکه چې مسلمانانو خپل امير حضرت سيدنا ابوبکر رضی الله عنه جوړ کړو،او هم هغه خليفه بلا فصل جوړ شو،او نهٔ صرف دا چې خليفه جوړ شو،بلکه د نورو ټولو صحابهٔ کرامو په شان ستاسو مزعومه امام عالی مقام حضرت علی رضی الله عنه هم د هغه په لاس باندې بيعت اوکړو،ددې مطلب خو دغه شو چې حضرت علی رضی الله عنه پخپله هم حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خليفه جوړيدو اهل ګڼړلو.او صرف ګڼړلو ئې نه،بلکه هغه ئې عملاً خليفه هم جوړ کړو.

د حضرت علی رضی الله عنه د ابوبکر په لاس باندې د بيعت کولو شيعی تاويلات: شيعه حضرات په دې حوالې سره مختلفې خبرې کوی،مثلاً:

①:- حضرت علی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې بيعت نهٔ دې کړې.

②:- بيعت خو ئې کړې دې خو شپږ مياشتې ورستو،په هغه وخت کښې کله چې د حضرت فاطمې رضی الله عنها وفات اوشو.

③:- هغهٔ بيعت خو اوکړو،ولې دا بيعت د هغهٔ په رضا باندې نهٔ وو،بلکه په جبر او غصه باندې په هغهٔ دا بيعت اوکړې شو،او هغهٔ د ځان خلاصولو د پاره سرسری بيعت اوکړو.

④:-د تقيې په توګه ئې بيعت کړې وو.

ولې دا ټولې خبرې نهٔ خو د تاريخ سره څهٔ سمون خوری،نهٔ د عقل او پوهې سره ددې څهٔ تعلق شته.او نهٔ د حضرت علی رضی الله عنه د طبعيت او شخصيت په حوالې سره ددې څهٔ ګنجائش شته.

د حديث او تاريخ په کتابونو کښې "د حضرت علی رضی الله عنه د بيعت" تصريحات: د احاديثو او تاريخ د بې شمير تصريحاتو نه دا ثابتيږی،چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خلافت بلا فصل مستحق وو،او هم هغه جوړ کړې شو.او د نورو حضراتو په شان حضرت علی رضی الله عنه هم د هغوی په لاس باندې بيعت اوکړو.

حافظ ابن کثير رحمه الله په خپل شهرهٔ آفاق کتاب "البداية والنهاية" کښې ليکی:

"وقد اتفق الصحابة رضی الله عنهم علی بيعة الصّديق فی ذلك الوقت حتی علی بن أبی طالب والزبير، والدليل علی ذلك ما رواه البيهقی حيث قال: أنبانا أبو الحسين علی بن محمد بن علی الحافظ الأسفرايني، ثنا أبو علی الحسين بن علی الحافظ، ثنا أبو بكر بن خزيمة وإبراهيم بن أبي طالب قالا: حدثنا بندار بن يسار، ثنا أبو هشام المخزومی، ثنا

وهيب، ثنا داؤد بن أبي هند، ثنا أبونضرة عن أبي سعيد الخدري قال: قبض رسول الله ﷺ واجتمع الناس في دار سعد بن عبادة، وفيهم أبوبكر وعمر قال: فقام خطيب الأنصار فقال: أتعلمون أنا أنصارُ رسول الله ﷺ فنحن أنصار خليفته كما كنا أنصاره، قال: فقام عمر بن الخطاب فقال: صدق قائلكم أما لو قلتم غيرَ هذا لم نبايعكم فأخذ بيد أبي بكر وقال: هذا صاحبكم فبايعوه، فبايَعه عمر، وبايَعه المهاجرون والأنصار، وقال: فصَعد أبوبكر المنبَر فنظرَفي وجوه القوم فلم يَر الزبير، قال: فدعا الزبيرفجاء قال: قلت: ابن عمة رسول الله ﷺ أردتَ أن تشق عصا المسلمين قال: لا تثريب يا خليفة رسول الله ﷺ فقام فبايعه، ثم نظرفي وجوه القوم فلم ير عليًا، فدعا بعليّ بن أبي طالب قال: قلت: ابن عمّ رسول الله ﷺ وختنُه على ابنته أردتَ أن تشق عصا المسلمين، قال: لا تثريب يا خليفةَ رسول الله ﷺ فبايَعه........ هذا أو معناه". (١)

يعني ابو سعيد خدري رضي الله عنه وائي، د رسول الله ﷺ وفات اوشو او خلق د سعد بن عباده په كور كښې جمع شو، او په هغوى كښې حضرت ابوبكر رضي الله عنه او حضرت عمر رضي الله عنه هم وو، نو د انصارو خطيب اودريدو او وې وئيل آيا تاسو ته پته ده، چې مونږه څنګه د رسول الله ﷺ انصار وو، نو اوس به د خليفة الرسول هم هغه شان انصار يو، حضرت عمر رضي الله عنه اودريدو او وې وئيل، ستاسو ويونكي صحيح خبره اوكړه، او كۀ تاسو څۀ بله خبره كوله نو مونږ تاسو سره بيعت نۀ كولو، او بيا ئې د ابوبكر لاس نيولو سره هغوى بوتلل، او وې وئيل دا ستاسو خليفه دې، دۀ سره بيعت اوكړئ، بيا حضرت عمر رضي الله عنه او مهاجرينو او انصارو بيعت اوكړو، ابوبكر په منبر كيناستو د قوم لويو خلقو ته ئې اوكتل نو زبير ئې په نظر رانغلو، هغه ئې راؤغوښتلو او وې وئيل د رسول الله ﷺ د ترور ځوئې ئې او د مسلمانانو وحدت ته نقصان رسول غواړې.

همدغه شان معامله بيا د حضرت على رضي الله عنه هم اوشوه...... حافظ فرمائى، ټولو صحابۀ كرامو په دغه وخت كښې د حضرت صديق په خلافت اتفاق اوكړو، تر دې پورې چې حضرت على رضي الله عنه او حضرت زبير هم، د بيهقى په روايت كښې د رسول الله ﷺ د وصال چې كومه قيصه تيره شوې ده، د هغې دلته ذكر دې، او ددې په كښې زياتوالې دې چې:

"د بيعت نه ورستو ابوبكر چې منبر ته اوختلو، نو وې كتل چې حضرت زبير نشته، هغوى رضي الله عنه هغه راؤغوښتلو، او وې وئيل چې تۀ د رسول الله د ترور ځوئې ئې، آيا تۀ د مسلمانانو د اجتماعيت همسا (يو والې) ماتول غواړې؟ هغه اووئيل، پيغور مۀ راكوه اې خليفۀ رسول! او بيا پاسيدو او بيعت ئې اوكړو، بيا حضرت صديق اوكتل نو حضرت على رضي الله عنه نۀ وو، هغه ئې راؤغوښتلو او وې وئيل، د رسول الله ﷺ زوم او د ترۀ ځوئې ئې او تۀ د مسلمانانو همسا (د مسلمانانو يو والې) ماتول غواړې؟ هغه هم اووئيل، اې خليفۀ رسول! شرموه مې مۀ او پاسيدو او بيعت ئې اوكړو".

---

(١) البداية والنهاية: ٦/١٢٩٩

ددې روايت د اهميت د پيژندلو د پاره د بيهقى او د ابن كثير رحمه الله دا عبارت اوګورئ:

"قال أبوعلى الحافظ النيسابورى سمعتُ محمدَ بن إسحاق بن خزيمة يقول: جاءنى مسلِم بن الحجاج القشيرى فسألنى عن هذا الحديثِ.......فكتبتُه فى ورقة وقرأتُ عليه، فقال هذا حديث يساوى بدنة، فقلتُ بل هذا يساوى بدرَة". (١)

حافظ ابو على النيساپورى وائى،ما د محمد بن اسحاق بن خزيمه نه واؤريدل،هغهٔ فرمائيل: ما ته مسلم بن الحجاج القشيرى(صاحب د صحيح مسلم)راغې او ما نه ئې ددې حديث په حقله پوښتنه اوكړه،ما هغهٔ د پاره په كاغذ اوليكلو او بيا مې هغهٔ ته واؤرولو، هغهٔ اووئيل دا حديث خو(ډير قيمتى څيز دې دا)د يوئې "بدنې" يعنى اوښې برابر به وى،ما ورته اووئيل،بلكه"بَدرى"يعنى د زرو د تهيلئ برابر(يعنى د هغې نه د ډير قيمت د كومې چې تهٔ اندازه لګوې)يعنى په دې سره د امت يوه ډيره لويه(معركة الآراء)مسئله حل كيږى.

د حضرت فاطمې رضي الله عنها د وفات نه ورستو حضرت على رضي الله عنه په دويم ځل بيعت اوكړو: ابن كثير رحمه الله نور ليكى:

"وقال موسٰى بن عقبة فى مغازيه عن سَعد بن إبراهيم: حدثنى أبى أن أباه عبد الرحمٰن بن عوف كان مع عمرَ وأن مسلَمة كسر سيفَ الزبير ثم خطَب أبوبكر واعتذر إلى الناس وقال: والله ماكنتُ حريصا على الامارة يومًا ولا ليلةً، ولا سألتُها الله فى سرٍ ولا علانيةٍ، فقبل المهاجرون مقالتَه، وقال على والزبير ما غضِبنا إلا لأنّا أخرنا عن المشورة، وإنا نرى أبابكر أحقّ الناس بها، إنه لصاحب الغار، وإنا لنعرف شرفَه وخيرَه، ولقد أمَرَه رسول الله ﷺ بالصَّلاة بالناس وهو حيٌّ، وهذا اللائق بعلى رضي الله عنه، والذى يدل عليه الآثار من شُهوده معه الصلوات، وخروجه معه إلى أى القصة بعد موت رسول الله ﷺ، كما سنورده، وبذله له النصيحة والمشورة بين يدَيه، وأما ما يأتى من مبايعته إياه بعد موتِ فاطمة، وقد ماتت بعد أبيها عليه السلام بستة أشهر فذلك محول على أنها بيعة ثانية أزالت ماكان قد وقع فى وحشةٍ بسبب الكلام فى الميراث ومنعِه إياهم ذلك بالنّص عن رسول الله ﷺ فى قوله: "لا نُورث ماتركنا فهوصدقة"، كما تقدم إيراد أسانيده وألفاظه، ولله الحمد". (٢)

يعنى موسٰى بن عقبه په خپل مغازى كښې فرمائى:چې عبد الرحمٰن بن عوف او محمد بن مسلمه حضرت عمر رضي الله عنه سره ناست وو،محمد بن مسلمه د څهٔ فتنې پيدا كيدو د ويرې نه د حضرت زبير نه توره واخستنه او ماته ئې كړه،د هغې نه ورستو حضرت ابوبكر رضي الله عنه خطبه اولوستله،او خلقو ته ئې عذر كولو سره اووئيل،په الله تعالى قسم اخه يو ورځ يا شپه هم ددې امارت حريص نهٔ يم،او نهٔ مې د الله تعالى نه په پټه يا په ښكاره غوښتلې دې،

(١) السنن الكبرى للبيهقى:١٤٣/٨،والبداية والنهاية:٢٩٨/٦،بيروت\
(٢) مستدرک حاكم،كتاب معرفة الصحابة:٦٦/٣،السنن الكبرى،باب قتال أهل البغى:١٥٢/٨\

مهاجرینو د هغه خبره قبوله کړه، او حضرت علي رضي الله عنه او زبیر رضي الله عنهما اووئیل مونږ صرف په دې وجه خفه شوې وو، چې مونږ په مشوره کښې نۀ وو شامل کړې شوې، کنې مونږ هم حضرت ابوبکر د خلافت د ټولو نه زیات مستحق منو، هغه صاحب د غار دې، او مونږ د هغۀ شرافت او فضیلت پیژنو، رسول الله ﷺ هغه ته په خپل ژوند کښې د مونځ کولو حکم اوکړو، او د حضرت علي رضي الله عنه د شان سره مناسب هم دغسې وو، (چې هغۀ د صدیق اکبر خلافت اومنلو).
آثار هم په دې باندې ګواه دی، لکه څنګه چې د هغۀ د ابوبکر سره په مونځونو کښې شریك کیدل، "ذی القصه" د پاره د هغوی سره وتل، هغوی رضي الله عنه ته نصیحتونه کول او مشورې ورکول وغیره...... او تر کومې چې د حضرت فاطمې رضي الله عنها د وفات نه ورستو د بیعت تعلق دې، نو هغه دویم بیعت وو، چې د نبی علیه السلام د میراث اخستلو ورکولو په حقله او سختو خبرو په ماحول کښې د کیدونکې بیعت د ازالې د پاره وو، او پاتې شو د نبی علیه السلام په میراث کښې د ابوبکر سخت موقف نو هغه د نص یعنی "لانورث، ماترکنا صدقة" په بناء باندې وو.

د حضرت ابوبکر رضي الله عنه د خپل "أحق" کیدو اظهار: ددۀ د روایاتو تائید د بلاذری د "أنساب الأشراف" د یو روایت نه هم کیږی، چې د هغې الفاظ داسې دی:

"حدثنا حماد بن سلمة أنبأنا الجريري عن أبي ضمرة قال: لما بايع الناس أبابكر اعتزل علي والزبير فبعث إليهما عمر بن الخطاب وزيد بن ثابت فأتيا منزل علي فقرعا الباب فنظر الزبير من قترة ثم رجع إلى علي فقال: هذان رجلان من أهل الجنة وليس لنا أن نقاتلهما، قال: افتح لهما، ثم خرجا معهما حتى أتيا أبابكر، فقال أبوبكر: يا علي أنت ابن عم رسول الله وصهره ﷺ فتقول أني أحق بهذا الأمر، لاها الله لأنا أحق به منك، قال: لا تثريب يا خليفة رسول الله ابسط يدك أبايعك فبسط يده فبايعه، ثم قال للزبير بن العوام تقول أنا ابن عمة رسول الله ﷺ وحواريه وفارسه وأنا أحق بالامر، لاها الله أنا أحق به منك، فقال: لا تثريب يا خليفة رسول الله ﷺ ابسط يدك فبسط يده فبايعه".[1]

د روایت خلاصه داده، کله چې خلقو د حضرت ابوبکر رضي الله عنه سره بیعت اوکړو، نو (په دغه وخت کښې) علي المرتضی او زبیر بن العوام د بیعت نه پاتې شو، نو ابوبکر الصدیق رضي الله عنه دې دواړو پسې عمر بن الخطاب او زید بن ثابت انصاری (رضي الله عنهم) اولیږل، هغوی د حضرت علي رضي الله عنه کور ته رسیدو سره دروازه اوټکوله، زبیر (رضي الله عنه) (په دې وخت کښې) دروازې اړخ ته اوکتل او واپس کیدو سره ئې حضرت علي رضي الله عنه ته اووئیل، چې دا دواړه بزرګان د جنتیانو نه دی، دوی سره زمونږ جهګړه کول صحیح نۀ دی، بیا ئې د حضرت علي رضي الله عنه په وینا باندې دروازه کلاؤ کړه، او بهر راوتلو سره هغوی سره شو، تر دې چې دواړه حضرات ابوبکر صدیق ته اورسیدل، ابوبکر رضي الله عنه اووئیل اې علي! تۀ د رسول الله ﷺ د ترۀ څوئې او زوم

---

[1] أنساب الأشراف للبلاذری: ۱۵۵۷،۱

ئې، ته د خلافت په معامله کښې خپل ځان زیات حق دار ګڼړې، (په حقیقت کښې) زهٔ زیات مستحق یم، حضرت علی رضی الله عنه اووئیل، اې خلیفهٔ رسول ! څهٔ غصه نهٔ دی کول پکار. لاس راوړاندې کړه زهٔ بیعت کوم، حضرت ابوبکر رضی الله عنه لاس وړاندې کړو. او حضرت علی رضی الله عنه بیعت اوکړو.

بیا ابوبکر رضی الله عنه زبیر بن العوام ته هم دغسې اووئیل، چې اې زبیر! چې تهٔ د رسول الله ﷺ د ترور ځوئې ئې، او د رسول الله ﷺ حواری (خاص ملګرې) ئې. او د رسول الله شهسوار (فارس) ئې، تهٔ د خپل ځان متعلق خیال کوئ، چې تهٔ ددې کار زیات مستحق ئې، (حال دادې) زهٔ زیات حق دار یم، نو زبیر بن العوام اووئیل، اې خلیفهٔ رسول خدا! غصه او ملامتیا نهٔ دی کول پکار، لړ خپل لاس را مخکې کړه، هغوی خپل لاس مخکې کړو. او زبیر رضی الله عنه بیعت اوکړو.

ددې ټولو روایاتو نه صفا معلومیږی، چې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت صدیق په لاس باندې بیعت کړې وو، او په دې کښې ئې تاخیر هم نهٔ وو کړې، بلکه په تُندئ سره ئې بیعت کړې وو، د تاخیر چې کوم خیال دې، دا د راویانو خپل خیال دې، او حقیقت سره ددې هیڅ تعلق نشته.

د شیعه ګانو اعتراف: او د خوند خبره داده، چې دا خبره صرف اهل سنت علماء او محققین نهٔ وائی، بلکه شیعه علماؤ هم دا وئیلی دی، د نهج البلاغة مشهور شارح ابن أبی الحدید پورته ذکر شوې روایت نقل کړې دې، وئیلې ئې دی:

"قال علی والزبیر ما غضبنا إلا ...... لانا أخرنا فی المشورة وإنا لنری أبا بکر أحق الناس بها، إنه صاحب الغار وإنا لنعرف له سنّه، وأمره رسول الله ﷺ و هو حیّ". [1]

خلاصه داده چې: "حضرت علی رضی الله عنه او زبیر بن العوام رضی الله عنهما دواړو اووئیل چې زمونږ دا (عارضی) خفګان صرف په مشوره کښې د نهٔ شاملولو په وجه باندې وو، (حال دادې) مونږ ابوبکر رضی الله عنه د نورو خلقو نه د خلافت زیات مستحق ګڼړو. او د غار د صحبت فضیلت دهٔ ته حاصل دې، (یعنی د ثانی اثنین لقب لری)، مونږ د هغوی د بزرګئ اعتراف کوو. او رسول اکرم ﷺ په خپل ژوند کښې دهٔ ته (د مسلمانانو) د مونځونو د امامت کولو حکم کړې وو".

د ابن جریر طبری روایت دې، هغه وائی: "......عن حبیب بن أبی ثابت قال: کان علیّ فی بیته إذا أتی، فقیل له، قد جلس أبوبکر للبیعة فخرج فی قمیص، ما علیه إزار ولا رداء عَجَلاً کراهیة أن یُبطئ عنها حتی بایعه، ثم جلس إلیه وبعث إلی ثوبه فأتاه فتجلّله ولزم مجلسه". [2]

یعنی "حبیب بن أبی ثابت روایت کوی چې حضرت علی رضی الله عنه کور کښې ناست وو، خبر ملاؤ شو، چې حضرت ابوبکر رضی الله عنه (د خلافت) د بیعت د پاره په مسجد کښې ناست دې، نو حضرت علی رضی الله عنه بغیر د څهٔ تاخیر کولو نه په تُندئ سره په ضروری لباس کښې لنګ او څادر

---

[1] شرح نهج البلاغة: ۱، ۱۵٤
[2] تاریخ ابن جریر طبری: ۳، ۲۰۱

پرېښودو سره صرف په قمیص کښې د کور نه بهر راغلو، چې چرته ناوخته نهٔ شی.او د بیعت مجلس ته رسیدو سره ئې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره بیعت اوکړو.او په هغه ځائې کښې د هغوی په خدمت کښې کیناستو.او د دغه ځائې نه ئې کس اولیږلو د کور نه ئې څادر وغیره راؤغوښتل او په دې مجلس کښې شامل شو".

ددې روایت نه صفا معلومیږی چې حضرت علی رضی الله عنه حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه سره په بیعت کولو کښې څهٔ تاخیر نهٔ وو کړې.او په دې موقعه باندې ئې د هغوی رضی الله عنه په لاس باندې بیعت اوکړو.په روایت کښې د حضرت علی رضی الله عنه په دومره تندئ سره د راتلو ذکر دې، چې د پوره لباس اچولو د پاره هم هغوی صبر اونهٔ کړو..........

په بیعت کښې د قران کریم د جمع کولو په سبب تاخیر: د بیعت په سلسله کښې د حضرت علی رضی الله عنه ددې تاخیر(کهٔ شوی وی)په بعضې روایاتو کښې یوه بله وجه مذکور ده.

ابن عبد البر په"الاستیعاب"کښې فرمائی: "لما بویع أبوبکر الصدیق رضی الله عنه أبطاء علی رضی الله عنه عن بیعته وجلس فی بیته فبعث إلیه أبوبکر ما أبطاء بك عنی أکرهتَ إمارتی؟فقال علی: ما کرهتُ إمارتك ولکنی آلیت أن لا أرتدی ردائی إلا إلی صلوة حتی أجمع القرآن".[1]

"حاصل دادې......کله چې حضرت ابوبکر الصدیق رضی الله عنه سره خلقو بیعت اوکړو،نو حضرت علی المرتضی رضی الله عنه ددې بیعت نه تاخیر اوکړو،او په کور کښې ناست پاتې شو.نو ابوبکر صدیق رضی الله عنه هغوی پسې سړې اولیږلو او پوښتنه ئې ترې اوکړه، چې تاسو(د بیعت په معامله) کښې ولې مؤخر شوی ئې؟آیا تهٔ زما امارت نهٔ خوښوې،نو علی المرتضی جواب ورکړو، چې زهٔ ستاسو په امارت خفه نهٔ یم،ولې ما قسم کړې دې، چې زهٔ به تر هغې څادر نهٔ په سر کوم،ولې صرف د مونځ د پاره،تر دې چې زهٔ قرآن کریم د مختلف ځایونو نهٔ جمع نهٔ کړم".

ددې روایت نه معلومیږی، چې د حضرت صدیق اکبر د خلافت په سلسله کښې کله چې صحابهٔ کرامو هغوی سره بیعت اوکړو،نو حضرت علی رضی الله عنه د قرآن کریم د جمع کولو په سلسله کښې مشغولیت اختیار کړو.او بیعت ئې اونهٔ کړو، تر دې چې ابوبکر صدیق هغهٔ پسې سړې اولیږلو.او ورته ئې اووئیل، چې آیا تهٔ زما امارت نهٔ خوښوې؟حضرت علی رضی الله عنه اووئیل نه‌داسې څهٔ خبره نشته،ولې مونږ قرآن کریم جمع کول غوښتل.بعضې حضرات وائی په دې کښې او په وړاندینو روایاتو کښې منافات دې، ځکه چې په هغې کښې بغیر د تاخیر نه او یا بغیر د څهٔ وجهې نه په لږ تاخیر سره د بیعت ذکر دې،او په دې دویم ورایت کښې د یو مقصد په وجه د هغه د تاخیر ذکر دې؟

ددې جواب دادې، چې په اول کښې د هغوی رائې هم دغه جوړه شوې وه، چې د ټولو نه اهم کار د قرآن کریم جمع کول دی، د هغې نه ورستو په دې پوهه شو چې د ټولو نه اهمه مسئله بیعت دې.او بیا هغوی خپله اولنې رائې پرېښودو سره په دویمې رائې باندې عمل کولو ته

[1] الاستیعاب معه إصابه:۲،۲٤٤،تذکرة الصدیق............

تیار شوی دی۔
دا جواب هم ورکړې شوې دې، چې د جمع قرآن نه حفظ قرآن مراد دې، او د هغې په وجه هغوی نهٔ وو راغلې، او بیا د څهٔ لږ تاخیر نه ورستو تلو سره هغوی بیعت هم کړې وو، دا خو په اعتبار د سند سره روایت د صحیح منلو په صورت کښې جواب دې، ګنې نو د روایت په حقله د حافظ ابن حجر نه دا هم منقول دی، "هذا الأثر ضعیف لانقطاعه". [1]
په هر حال کښې د پورته روایت نه دا خبره معلومه شوه، چې حضرت علی رضی الله عنه په دغه وخت کښې د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په لاس بیعت کړې وو.
په احادیثو کښې د شپږو میاشتو ورستو بیعت صراحت او د هغې توجیهات: هاؤ! یوه خبره دلته د غور وړ ده، او هغه دا چې په بخاری، مسلم، مسند ابی عوانه، سنن کبرٰی للبیهقی، تاریخ ابن جریر طبری، أنساب الأشراف للبلاذری وغیره کښې د هغې روایت هم ذکر دې، چې د هغې نه د شپږو میاشتو په تاخیر سره حضرت علی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د بیعت د پاره د راضی کیدو اندازه کیږی، د صحیحینو روایت دې، چې په هغې کښې په تفصیل سره دا ذکر دی، کله چې د رسول الله ﷺ وصال اوشو، نو د هغوی ﷺ لور حضرت سیده فاطمه رضی الله عنها د ابوبکر رضی الله عنه نه د مالِ فئ، خصوصًا د مالِ فدك او خیبر د خمس وغیره مطالبه اوکړه. حضرت ابوبکر رضی الله عنه اوفرمائیل، د رسول الله ﷺ ارشاد دې، "لانُورث، ماترکنا صدقة" په دې وجه زهٔ د هغوی ﷺ مخالفت کولو سره تاسو (حضرت فاطمې) ته څهٔ درکړم، دا نهٔ شی کیدې، په دې وجه حضرت فاطمې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه خفګان اختیار کړو، او د مرګه پورې ئې هغوی سره څهٔ خبرې اونهٔ کړې، شپږ میاشتو پورې حضرت فاطمه ژوندئ وه، او په دې زمانه کښې هغه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه خفه وه، او حضرت علی رضی الله عنه هم د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس بیعت اونهٔ کړو، او د حضرت فاطمې د عوې او خیال سره ئې موافقت اوکړو، شپږ میاشتې ورستو کله چې د حضرت فاطمې وفات اوشو، نو حضرت علی رضی الله عنه د حضرت فاطمې رضی الله عنها او خپلو شکایتونو په سلسله کښې حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره خبرې اترې اوکړې، چې په هغې ډیر بحث او مباحثه اوشوه، بیا په آخر کښې هغوی د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې بیعت اوکړو، او حضرت ابوبکر رضی الله عنه هم د شپږ میاشتو په تاخیر سره په بیعت کولو کښې د هغوی معذرت قبول کړو، او د هغوی د فضائلو او مناقبو اقرار ئې اوکړو۔
د حدیث الفاظ دی: "وکان لعلیٍّ من الناس وجهٌ حیاةَ فاطمة، فلما توفّیت استنکر علیٌّ وجوهَ الناس فالتمس مصالحةَ أبی بکر ومبایعته ولم یکن یبایع تلك الأشهر". [2]
یعنی د حضرت علی رضی الله عنه د حضرت فاطمې په ژوند کښې یو حیثیت وو، او کله چې حضرت فاطمه وفات شوه، نو حضرت علی رضی الله عنه د خلقو مخونه بدل شوې محسوس کړل، نو بیا هغوی

---

[1] الإتقان للسیوطی: ۱/۱۵۷.
[2] صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب غزوة خیبر، رقم (۴۲۴۰، ۴۲۴۱)، مسلم، باب حکم الفئ/۱

د حضرت ابوبکر رضي الله عنه سره صلح اوكړه، او د هغوی په لاس ئې بيعت خواست اوكړو، حال دا وو چې هغوی دې شپږو مياشتو پورې بيعت نۀ كولو۔
ددې نه معلوميږی، چې حضرت علی رضي الله عنه تر شپږو مياشتو پورې د حضرت ابوبکر رضي الله عنه په لاس باندې بيعت نۀ وو كړې، بيا دا څنګه وئيلې شی، چې هغوی په هغه وخت بيعت كړې وو؟
"أنساب الأشراف" كښې بلاذری هم دغه فرمائی:
"لم يبايع عليّ ابابكر حتى ماتت فاطمةُ بعد ستة أشهر فلما ماتت ضرع إلى صلح أبي بكر".(۱) حضرت علی رضي الله عنه د حضرت ابوبکر رضي الله عنه سره بيعت اونۀ كړو، حتی چې شپږ مياشتې ورستو حضرت فاطمه وفات شوه، نو هغوی (حضرت علی رضي الله عنه) په صلح كولو باندې مجبور شو۔
د طبری او مسند أبی عوانه الفاظ دادی:
"فقال رجل للزهری أفلم يبايعه على ستة أشهر؟ قال لا! ولا أحد من بنی هاشم، حتى بايعه عليّ".(۲)
يو سړی زهری ته اووئيل آيا علی رضي الله عنه د شپږو مياشتو پورې بيعت نۀ وو كړې؟ هغوی اووئيل، هاؤ (نۀ ئې وو كړې) او په بنو هاشمو كښې چا هم بيعت نۀ وو كړې، تردې پورې چې حضرت علی رضي الله عنه بيعت اوكړو نو بيا نورو هم بيعت اوكړو۔
معمر وائی: "قلتُ للزهری كم مكث فاطمة بعد النبی ﷺ؟ قال ستة أشهر، فقال رجل للزهری: فلم يبايعه عليّ حتى ماتت فاطمة، قال ولا أحد من بنی هاشم".(۳)
ما زهری ته اووئيل، د رسول الله ﷺ نه ورستو حضرت فاطمه رضي الله عنها د څومره مودې پورې ژوندې وه؟ وې وئيل شپږ مياشتې، نو يو سړی زهری ته اووئيل، آيا حضرت علی رضي الله عنه د فاطمې رضي الله عنها د وفات پورې بيعت نۀ وو كړې؟ وې وئيل په بنو هاشمو كښې چا هم نۀ وو كړې.
ددې جواب دادې، چې دا روايت په صحيح بخاری او صحيح مسلم كښې په اختصار سره موجود دې، په دې وجه پوره خبره واضحه نۀ شوه، او په مسند أبی عوانه، السنن الكبرٰی للبيهقی او تاريخ طبری وغيره دا په پوره طريقې سره ذكر كړې دې، او په هغې كښې دا تصريح ده، "قال رجل للزهری" يا بيا "قلت للزهری" او چې يو سړې پوښتنې والا وی نو ښكاره خبره ده، چې هغه به د حضرت عائشې نه پوښتنه نۀ كوی، چې د هغې دا روايت دې، او بيا په دې كښې تصريح ده چې د زهرې نه پوښتنه اوكړې شوه؟ په دې وجه دا خبره متعينه شوه، چې دا د حضرت عائشې رضي الله عنها قول نۀ دې بلكه د زهری (راوی) قول دې، او صرف دا نه، د حضرت صديق اكبر او حضرت فاطمې رضي الله عنها په مينځ كښې د اختلاف او خفګان خبره هم صرف زهری نقل كړې ده۔

(۱) أنساب الأشراف: ۱۵۸۶،۱
(۲) مسند أبی عوانة: ۱۱۴۶،۴
(۳) السنن الكبرٰی: ۳۰۰،۶

په زهری راوی "باندې کلام: اوس د زهرې په حقله اهل حديث څۀ وائی. دا به کتل وی، په دې سلسله کښې حضرت مولانا محمد نافع مدظله ډېر مفيد او مفصل بحث فرمائيلې دې، دلته مونږ د هغې مختصراً ذکر کوؤ.[1]

يوه خبره خو د هغۀ په حقله دا کړې شوې ده، چې هغه په احاديثو کښې "ادراج" کوی. او په ذکر کړې شوی روايت کښې هم دا کلمات د هغۀ د اړخ نه مُدرَج دی، د هغۀ د "ادراج" يوه نمونه د مسلم په يو روايت کښې اوګورئ:

"حدثنا يحيى بن يحيى التيمى قال: أخبرنا إبراهيم بن سعد عن ابن شهاب (الزهرى) عن عامر بن سعد عن أبيه قال عادنى رسول الله ﷺ فى حجة الوداع........".

ددې په آخر کښې دا الفاظ راځى: "قال: رثى له رسول الله ﷺ من أن توفى بمكة".[2]

امام نووی ددې الفاظو متعلق وائی:

قال العلماء: هذا من كلام الراوى، وليس هو من كلام النبى ﷺ.

بيا وړاندې هغه دا خبره چيړلې ده، چې ددې قائل کوم راوی دې، نو وې وئيل:

"واختلفوا فى قائل هذا الكلام مَن هو؟ فقيل هو سعد بن أبى وقاص وقد جاء مفسراً فى بعض الروايات قال القاضى، وأكثر ما جاء أنه من كلام الزهرى".[3]

په دې خبره کښې اختلاف شو چې ددې قائل څوک دې، بعضو اووئيل چې سعد بن أبى وقاص ددې "قائل" دې، ولې اکثرو دغه اووئيل چې ددې قائل (ابن شهاب) زهرې دې، او دا د قاضى عياض قول دې.

د ابن شهاب زهری په روايت کښې د هغه مدرَج کلمات هم وی، ددې دويمه قرينه داده، چې امام مسلم فرمائی: "قال أبو الحسن مسلم (بن الحجاج القشيرى): هذا الحرف: ـيعنى: قوله: تعالَ أقامرك فليتصدق ـ لا يرويه أحد غير الزهرى: قال: وللزهرى نحواً من تسعين حرفاً يرويه عن النبى ﷺ لا يشاركه فيه أحد بأسانيد جياد".[4]

وې فرمائيل د حديث الفاظ "تعال أقامرك، فليتصدق" د زهری نه علاوه چا هم نۀ دی روايت کړې، او تقريباً د زهری تر لس کم سلو (۹۰) پورې حديثونه دی، چې هغه د رسول الله ﷺ نه په عمده سندونو سره نقل کوی، او په هغې کښې د هغۀ سره څوک هم شريک نۀ دی.

---

[1] د نور تفصيل د پاره اوګورئ "رحماء بينهم: ١٢٣٨،١
[2] صحيح مسلم، كتاب الوصية، باب الوصية بالثلث، رقم (٤١٥٨)\
[3] اوګورئ، المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج: ٨٢،١١، دار المعرفة بيروت\
[4] المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج: ١١٠،١١، كتاب الإيمان، باب من حلف باللات والعزى فليقل: لا إله إلا الله.\

دریم شاهد ددې دادې،چې امام مسلم د خپل صحیح په کتاب الفضائل کښې یو روایت نقل کوی: "سفیان بن عُیینه عن الزهری سمعَ جبیرَبن مطعم عن أبیه أن النبی ﷺ قال: أنا محمد وأنا أحمد وأنا الماحی،الذی یمحی بی الکفر،وأنا الحاشر الذی یحشر الناس علی عَقِبی وأنا العاقب والعاقب الذی لیس بعده نبی".(١)

ددې نه ورستو ددې باب په دریم سند کښې دا الفاظ راغلی دی:

"وفی حدیث معمر قال: قلتُ للزهری: وما العاقب؟ قال: الذی لیس بعده نبی".(٢)

علامه جلال الدین سیوطی په تنویر الحوالك شرح مؤطا امام مالك کښې فرمائی:

"زاد مسلم وغیره من طریق ابن عیینة والعاقب الذی لیس بعده نبی وهو مُدرج من تفسیر الزهری".(٣)

یعنی په صحیح مسلم کښې دعاقب چې کوم تفسیر مذکور دې،دا د زهری مدرج الفاظ دی.

د بیعت په حقله د زهری په روایت باندې د علماؤ عدم اعتماد: ددې حوالو نه دا خبره خو معلومه شوه،چې د ابن شهاب زهری د"ادراج فی الروایة"عادت دې،او ددې په بناء باندې وئیلې شی،چې په مبحوث عنه روایت کښې د حضرت علی رضی الله عنه شپږ میاشتې ورستو د بیعت ذکر هم د زهری خپل دې،اوس دا خبره چې د علماء حدیث د زهرې ددې قول متعلق څۀ رائې دد،نو په دې حوالې سره علامه بیهقی فرمائی:

"وقول الزهری فی قعودِ علیٍّ عن بیعةِ أبی بکر رضی الله عنه حتی توفیت فاطمة منقطع،وحدیث أبی سعید الخدری فی مُبَایَعته إیاه حتی بُویِع بیعةَ العامة بعد السقیفة أصح".(٤)

او د حضرت ابو بکر رضی الله عنه بیعت نه د حضرت علی رضی الله عنه د حضرت فاطمی رضی الله عنها د وفات پورې د پاتې کیدلو چې د زهری کوم قول دې،هغه سنداً منقطع دې،او ددې په مقابله کښې د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه هغه حدیث زیات صحیح دې،چې په هغې کښې دا مذکور دی،چې حضرت علی رضی الله عنه د عام بیعت په وخت کښې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې بیعت اوکړو.

د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه هغه حدیث مراد دې،چې وړاندې ذکر شوې دې،او امام احمد، حاکم او بیهقی وغیره نقل کړې دې.

امام بیهقی په نور صراحت سره فرمائی:

"والذی روی أن علیاً لم یبایع أبابکر ستةَ أشهر لیس من قول عائشة إنما هو من قول الزهری فأدرجه بعض الرواة فی الحدیث عن عائشة فی قصة فاطمة،وحفظه معمر بن راشد فرواه مفصلاً وجعله من قول الزهری منقطعاً

---

١) صحیح مسلم،باب فی أسمائه ﷺ،رقم:١٦٢٥١

٢) صحیح مسلم،باب فی أسمائه شرح،رقم:١٦٢٥٢

٣) تنویر الحوالک شرح مؤطاء امام مالک،کتاب الحج:١،٢٦٣،رقم:١١٨٢٣

٤) السنن الکبری للبیهقی:٦،٣٠٠،کتاب قسم الفيئ والغنیمة١

من الحدیث، وقد روینا فی الحدیث الموصول عن أبی سعید الخدری ومن تابعه من أهل المغازی أن علیاً بایعه فی بیعةِ العامة بعد البیعة التی جرت فی السقیفة". [1]

یعنی کوم چې هغه روایت دې، چې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس تر شپږو میاشتو پورې بیعت نهٔ وو کړې، دا د حضرت عائشې رضی الله عنها قول نهٔ دې، بلکه د زهری قول دې، لکه څنګه چې د حدیث بعضې راویانو د حضرت فاطمې رضی الله عنها په قیصه کښې د حضرت عائشې رضی الله عنها نه نقل کړی دی، او معمر بن راشد دا حفظ کړل او مفصل ئې روایت کړل، او دا ئې د زهری قول اوګرځولو، چې د حدیث نه جدا دې، او مونږ د ابو سعید خدری او په اهل مغازی کښې د هغهٔ د نورو متابعینو نه موصول حدیث روایت کړې دې، چې حضرت علی رضی الله عنه په سقیفه بنی ساعده کښې د جاری شوې بیعت نه ورستو په عام بیعت کښې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس بیعت کړې وو۔

د تطبیق او د جمع بین الروایات صورت: حافظ ابن حجر رحمه الله په دې سلسله کښې په ډیر ښکلې الفاظو سره تطبیق بیان کړې دې، هغه فرمائی:

"وقد صحّحَ ابن حبان وغیره من حدیثِ أبی سعید الخدری وغیره أن علیاً بایع أبابکر فی أول الأمر، وأما ما وقع فی مسلم "عن الزهری أن رجلاً قال له لم یبایع علیٌ ابابکر حتی ماتت فاطمةُ، قال لا، ولا أحد من بنی هاشم" فقد ضعفه البیهقی بأن الزهری لم یسنده، وأن الروایة الموصولة عن أبی سعید أصح، وجمع غیره بانه بایَعه ثانیةً مؤکدةً للأولی لإزالة ما کان وقع بسبب المیراث کما تقدم، وعلی هذا فیحمل قول الزهری لم یبایع علیٌ فی تلک الأیام علی ارادة الملازمة له والحضور عنده وما أشبه ذلك، فان فی انقطاع مثلِه عن مثله ما یوهم مَن لا یعرف باطن الأمر أنه بسبب عدم الرضا بخلافته فأطلق من أطلق ذلك وبسبب ذلك أظهر علی المبایعةَ التی بعد موت فاطمة علیها السلام لإزالة هذه الشبهة". [2]

ابن حبان وغیره د ابوسعید خدری وغیره هغه حدیث صحیح ګرځولې دې، چې په هغې کښې دا خبره وئیلې شوې ده، چې حضرت علی رضی الله عنه په شروع کښې د ابوبکر په لاس بیعت کړې وو، او هغه چې مسلم کښې د زهری نه منقول دی، چې هغوی ته یو سړی اووئیل چې حضرت علی رضی الله عنه د ابوبکر په لاس بیعت نهٔ وو کړې، تر دې چې حضرت فاطمه وفات شوه؟ او زهری اووئیل، نه، او په بنو هاشم کښې چا هم بیعت نهٔ وو کړې، نو دا روایت بیهقی ضعیف ګرځولې دې، ځکه چې زهری دا مسند نهٔ دې ذکر کړې، او د ابوسعید چې کوم موصول روایت دې، هغه زیات صحیح دې، او بعضې حضراتو دا دواړه اقوال جمع کړی دی، او په دې کښې ئې تطبیق کړې دې، او وئیلې ئې دی، چې بیعت اول هم شوې وو، او بیعت ورستو هم اوشو، او دویم بیعت د اول د پاره مؤکد وو، او ددې مقصد هغه وهم ختمول وو، چې د

---

[1] الاعتقاد علی مذهب السلف للبیهقی، ص: ۱۱۸۰

[2] فتح الباری: ۱۶۳۱،۹

ميراث په حوالې سره د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او د حضرت فاطمې رضی الله عنها په مینځ کښې راغلې وو، نو په دې صورت کښې به د زهری د قول معنی دا وی چې حضرت علی رضی الله عنه په ابتداء کښې داسې بیعت نهٔ وو کړې، چې د ابوبکر سره شوې وو، او هغوی سره حاضر وو، او څهٔ داسې صورت به وو.........او د حضرت علی رضی الله عنه په شان سړې چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په شان سړی سره داسې بیعت چې د هغوی په مینځ کښې مضبوط تعلق، ناسته پاسته نهٔ وی، په دې سره په خلقو کښې د اختلاف، خفګان ناراضتیا تاثر پیدا شو، چې یو قدری امر وو، ځکه چې حضرت علی رضی الله عنه داسې سړې نهٔ وو، چې د پردو په شان رسمی بیعت کولو سره بری الذمه شوې وو، بلکه د بیعت کولو په صورت کښې هغوی ته (د ابوبکر سره) پوره ملګرتیا کول پکار وو، چې په نظر رانغله، د دننه صورت حال نه د نهٔ خبریدو دا خیال چې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه د خفګان او د هغوی په خلافت باندې د معترض کیدو په وجه جدا پاتې شو، دا په هغه وخت کښې ختم شو، چې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت فاطمې رضی الله عنها د وفات نه ورستو د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس کلاؤ بیعت اوکړو، دې د پاره چې دا شبهه ختمه شی. هم دغه خبره قسطلانی هم وئیلې ده.[1]

د حضرت عائشې رضی الله عنها د روایت په حوالې سره توجیهات: په هرحال کښې د حضرت عائشې رضی الله عنها دا روایت چې په هغې کښې د حضرت علی رضی الله عنه شپږ میاشتې ورستو د بیعت کولو ذکر دې، زمونږ علماء ددې څلور توجیهات کوی، یا داسې اووائې چې څلور جوابات کوی:

①:- قاعده ده، "لیس الخبر کالمعاینة" یا شنیده کې بود مانند دیده، په دې وجه مونږ وایو چې د حضرت عائشې رضی الله عنها د روایت په مقابله کښې به د هغه صحابهٔ کرامو روایت زیات راجح او قابل قبول وی، چې هغوی د بیعت د ثبوت ذکر کړې دې، ځکه چې هغوی به ددې په خپلو سترګو د لیدلو ګواهان وی، او ظاهره ده چې حضرت عائشه رضی الله عنها خو هلته حاضره نهٔ وه، نو د هغې وئیلې شوې خبره (صرف د مسموع کیدو په وجه) به مرجوح ګرځولې شی.

②:- د شپږو میاشتو والا روایت کښې د بیعت د نفی ذکر دې، او په نورو روایتونو کښې د اثبات. او اثبات په نفی باندې مقدم وو، او د نفی په مقابله کښې زیات راجح او قوی وو.

③:- په ګڼ شمیر احادیثو کښې د زمانې د امام پیژندل او د هغهٔ تصدیق کول ضروری ګرځولې شوی دی، د هغه روایاتو تقاضا داده، چې حضرت علی رضی الله عنه به بیعت کړې وی، ځکه چې دومره لوئې سړې داسې قسمه لوئې جرم څنګه کولې شی، اګر چې هغه عارضی او وختی ولې نهٔ وی.

④:- په کوم روایت کښې چې د بیعت د تاخیر ذکر دې، هغه د ابن شهاب زهری منقطع او غیر متصل روایت دې، او بل اړخ ته د ابو سعید خدری رضی الله عنه په صحیح او موصول روایت کښې د فی الفور بیعت ذکردې، نو ښکاره خبره ده، چې دویم حدیث د عمل کولو وړ دې نهٔ چې اول[2]

[1]) إرشاد الساري: ۸/۱۵۸.

[2]) "رحماء بینهم: ۱/۲۴۲، ۲۴۳.

حضرت علی رضی الله عنه د تاخیر نه بغیر د بیعت کولو نور شواهد او دلائل: د حافظ ابن کثیر رحمه الله صریح عبارتونه په دې حوالې سره وړاندې هم تیر شوی دی، دلته دې د هغهٔ دا الفاظ اوکتلې شي:

"مبايَعة علی بن أبی طالب أما فی أول اليوم أو فی اليوم الثانی من الوفاة وهذا حقٌّ؟ فإن علی بن أبی طالب لم يفارق الصديق فی وقت من الأوقات ولم ينقطع فی صلاة من الصلٰوة خلفه كما سنذكره وخرج معه إلى ذی القصة لما خرج الصديق شاهراً سيفه يُريد قتال أهل الرِّدة".

ددې نه معلومیږي چې حضرت علی رضی الله عنه د وفات النبی ﷺ په اوله یا دویمه ورځ د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په لاس بیعت کړې وو، هم دغه خبره ثابته ده، او هم دغه حق ده.

او دا په دې وجه چې یو خو حضرت علی رضی الله عنه په هیڅ یو وخت کښې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه نهٔ دې جدا شوې، په مشورو او ضروری کارونو کښې به برابر هغوی سره پاتې شوې دې، دویم په دې وجه چې حضرت علی رضی الله عنه هر مونځ حضرت ابوبکر رضی الله عنه پسې ادا کړې دې، او د هغوی په اقتداء کښې ئې د مونځ سلسله بالکل نهٔ ده منقطع کړې، دریم په دې وجه کله چې حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه مرتدینو سره د قتال د پاره اودریدو نو حضرت علی رضی الله عنه هغوی سره شوې وو، او د هغوی په مشرئ کښې ئې د مرتدینو په قتال کښې برخه واخسته.

حضرت علی رضی الله عنه حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته "بلا فصل خلیفه" اووئیل: هم دغه شان د دار قطنی روایت دې چې په هغې کښې د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د "ذی القصه" د پاره د وتلو ذکر دې، او وئیلې شوی دی، کله چې ابوبکر د وتلو د پاره په سورلئ کیناستو، نو حضرت علی رضی الله عنه د هغوی د سورلئ واګې اونیسلې او وې فرمائیل:

"إلى أين يا خليفةَ رسول الله؟ أقول لك ما قال رسول الله يومَ أحد شم سيفك ولا تفجعنا بنفسك، وارجع إلى المدينة فوالله لئن فجعنا بك لايكون للإسلام نظام أبداً فرجع وأمضى الجيش".[1]

اې خلیفهٔ رسول الله چرته؟ زه خو به تا ته هغه اووائم کوم چې رسول الله ﷺ د احد په ورځ وئیلی وو، خپله توره بوئ کړه، او مونږ د خپل ځان په حوالې سره خفه نهٔ کړې، مدینې ته واپس لاړ شئ، ځکه که تاسو له څهٔ اوشو نو د اسلام نظام به کله هم پاتې نهٔ شی، نو ابوبکر واپس شو او لښکر ئې اولیږلو.

دلته حضرت علی رضی الله عنه حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته "خلیفهٔ رسول الله" اووئیل، او دا ئې اووئیل: چې ستاسو په څهٔ کیدو سره به د اسلام نظام ته نقصان اورسیږي، نو هغوی د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د فضیلت او د بلا فصل خلیفه کیدو اعتراف کړې دې.

د صحابئ رسول حضرت سعید بن زید رضی الله عنه یو روایت هم ابن جریر طبری نقل کړې دې، چې په هغې کښې دا صراحت دې، چې د حضرت صدیق اکبر په بیعت کښې هیڅ یو صحابی تاخیر نهٔ وو کړې، د روایت الفاظ داسې دی:

---

[1] البدایة والنهایة: ۶/ ۳۱۱

"قال عمرو بن حريث لسعيد بن زيد أشهدت وفاة رسول الله ﷺ؟ قال: نعم، قال: فمتى بويع أبابكر؟ قال: يوم مات رسول الله ﷺ، كرهوا أن يبقوا بعض يوم وليسوا في جماعة، قال فخالف عليه أحدٌ؟ قال لا! إلا مرتد أو مَن قد كاد أن يرتد لولا أن الله عزوجل ينقذهم من الأنصار. قال فهل قعد أحد من المهاجرين؟ قال: لا، تتابع المهاجرين على بيعة من غير أن يدعوهم".(۱)

عمرو بن حريث، د سعيد بن زيد نه پوښتنه كوى، چې تاسو د رسول الله ﷺ د وفات په وخت كښې موجود وې؟ هغوى اووئيل، هأؤانو وې وئيل چې د ابوبكر رضي الله عنه بيعت څۀ وخت اوشو؟ وې فرمائيل څۀ وخت چې د رسول الله وفات اوشو، نو صحابۀ كرامو د ورځې څۀ برخه هم په داسې حالت كښې تيرول خوښه نۀ كړه، چې په هغې كښې هغوى په جماعت كښې نۀ وى، او د هغوى باقاعده امير نۀ وى، (نو هم په دغه ورځ هغوى ابوبكر خليفه جوړ كړو) سائل اووئيل آيا چا په دې بيعت كښې د ابوبكر رضي الله عنه مخالفت كړې وو؟ وې فرمائيل: نه، ماسوا د هغه چا نه چې مرتد وو، يا قريب الارتداد وو، كۀ الله تعالى هغوى نۀ بچ كول، وې وئيل آيا په مهاجرينو كښې چا انكار كړې وو؟ وې فرمائيل، مهاجرين خو پرله پسې بغير د دعوت وركولو نه راتلل او بيعت ئې كولو.

دحضرت على رضي الله عنه دا اقرر چې ابوبكر رضي الله عنه رسول الله ﷺ وړاندې كړې وو: يو بل روايت اوګورئ:

"........حفص بن سليمان عن إسماعيل بن أمية عن سعيد بن المسيّب قال خرج على بن أبي طالب رضي الله عنه لبيعة أبي بكر فسمع مقالة الأنصار قال على بن أبي طالب رضي الله عنه: يا أيها الناس أيكم يؤخر من قدّم رسول الله ﷺ؟ قال سعيد بن المسيّب فجاء على بكلمة لم يأتِ بها أحد منهم".(۲)

حضرت على رضي الله عنه د صديق اكبر رضي الله عنه د بيعت د پاره د كور نه بهر تشريف راؤړو، په لار كښې ئې د بعضې انصارو نه د بيعت متعلق څۀ خبرې واؤريدې نو وې فرمائيل، خلقو! كوم سړې رسول الله ﷺ مقدم فرمائيلې كړو هغه څوك مؤخر كولې شى، سعيد بن المسيب فرمائى حضرت على رضي الله عنه داسې مضبوطه خبره فرمائيلې ده چې ددې په شان خبره چا هم اونۀ كړه.

د حضرت على رضي الله عنه دا اقرار چې ابوبكر رضي الله عنه په دينى اعتبار سره د ټولو نه زيات افضل وو: علامه ابن عبد البر فرمائى:

"روى الحسن البصرى عن قيس بن عبادة قال قال لى على بن أبي طالب رضي الله عنه ان رسول الله تعالى عليه وسلم مرض ليالى وأياماً ينادى بالصلاة فيقول مُروا أبابكر يصلى بالناس، فلما قُبض رسول الله ﷺ نظرتُ فاذا الصلاة علَمُ الإسلام وقِوام الدين فرضينا لدنيانا مَن رضى رسول الله ﷺ لدِيننا فبايعنا أبابكر".(۳)

---

(۱) تاريخ ابن جرير طبرى: ۳/۲/۱۰۲، رحماء بينهم: ۱/۲۴۵

(۲) كنز العمال فى سنن الأقوال والأفعال لعلى المتقى، كتاب الخلافة، باب خلافة أبى بكر. رقم: ۱۴۱۵۳، مؤسسة الرسالة

(۳) الإستيعاب لابن عبد البر، فضائل أبى بكر الصديق: ۱/۲۹۷

قيس بن عباده وائي چي حضرت علي رضي الله عنه ما ته ذکر اوکړو، چي نبي کريم ﷺ څو ورځي او څو شپې ناروغه وو، په دغه ورځو کښي به رسول الله ﷺ اعلان فرمائيلو چي خلقو ته ابوبکر د جمعي مونځ کوی، نو د هغوی ﷺ د ناروغتيا په ورځو کښي به صديق اکبر د جمعي مونځ کولو، بيا کله چي د آقائي نامدار وصال اوشو نو ما غور اوکړو، او ما ته پته اولګيده چي مونځ د اسلام اهمه نښه ده، او د دين قيام ددې نه بغير ممکن نۀ دې، نو ددې اهم امر د پاره چي پيغمبر ﷺ څوك زمونږ د دين ذمه دار جوړ کړې دې، نو هم هغه مونږ د خپلي دنيا د پاره خوښوو، او داسې مونږ ابوبکر د خلافت د پاره خوښ کړو.

هم حضرت علي رضي الله عنه د ابوبکر رضي الله عنه استعفى مسترد کړې وه: د بلاذري يو بل روايت دې:

"عن أبي الجحاف قال لما بويع أبوبكر وبايعه الناس قام ينادي ثلاثا أيها الناس قد أقلتكم بيعتكم فقال على والله لانقيلك ولا نستقيلك قدّمك رسول الله ﷺ فما ذا يؤخرك". (۱)

يعنى "کله چي د ابوبکر سره بيعت اوشو او خلقو هغوی سره بيعت اوکړو، نو هغوی اودريدل او په اوچت آواز ئې درې وارئې اعلان اوکړو، چي ما ستاسو بيعت واپس کړو، يعنى تاسو زما په ځائې څوك بل څوك خليفه جوړ کړئ، په دې باندې حضرت علي رضي الله عنه اودريدو او وې فرمائيل: نۀ مونږ ستاسو نه بيعت واپس اخلو، او نۀ تاسو ته ددې د واپس کولو وايو، د الله تعالى رسول تۀ وړاندې کړې ئې، نو هغه کوم څيز دې چي هغه تاسو ورستو کوی؟"

د زيد بن علي يو روايت دې، هغوی فرمائي، دوی آباء کرامو نقل کړی دی:

"قام أبوبكر على منبر رسول الله ﷺ فقال هل من كاره فأقيله ثلاثا يقول ذلك، فعند ذلك يقوم على بن أبي طالب فيقول: لا! والله لانقيلك ولا نستقيلك من ذا الذي يؤخرك وقد قدّمك رسول الله". (۲)

ددې هم تقريباً هغه مضمون دې، کوم چي اوس پورته بيان شو.

د حضرت علي رضي الله عنه دا اظهار کول چي دې کمزورې نۀ دې، ولې خلافت ددۀ حق نۀ دې: يو بل روايت دې:

"عن قيس بن عباد قال قال على بن أبي طالب رضي الله عنه والذى فلق الحبة وبرء النسمة لو عهد إلى رسول الله ﷺ عهدا لجاهدت عليه ولم أترك ابن أبي قحافة يرقى درجة واحدة من منبره".

حضرت علي رضي الله عنه فرمائي، کوم ذات چي دانه رازغونه کړه، او روح ئې پيدا کړو، کۀ رسول الله ما سره د خلافت په حوالې سره څۀ عهد او وعده کړې وه، نو ما به د هغې د پاره جهاد کولو، او ابوبکر به مې د رسول الله ﷺ په منبر باندې يوئې پوړئ ختلو ته نۀ وو پريښودې.

د کنز العمال يو بل ډير مفصل روايت دې، چي د هغې نه په مکمله توګه د حضرات خلفاء ثلاثو او د حضرت علي رضي الله عنه حيثيت واضح کيږي، روايت دادې:

---

۱) أنساب الأشراف.......أمر السقيفة: ۱/۱۲۵۳

۲) الرياض النضرة في مناقب العشرة ذكر استقالة أبي بكر من البيعة: ۱/۱۲۲

"عن الحسن قال لما قدم علي البصرة في أمر طلحة وأصحابه قام عبد الله بن الكواء وابن عباد فقالا يا أمير المؤمنين أخبرنا عن سيرك هذا أوصية أوصالك بها رسول الله ﷺ أم عهداً عهده عندك، أم رأياً رأيته حين تفرقت الأمة واختلفت كلمتها. فقال ما أكون أول كاذب عليه، والله ما مات رسول الله ﷺ موتاً فجاءة، ولا قُتل قتلاً ولقد مكث في مرضه كل ذلك يأتيه المؤذن فيؤذنه بالصلاة فيقول: مروا أبابكر فليصل بالناس ولقد تركني وهو يرى مكاني ولو عهد إليَّ شيئاً لقمتُ به، فلما قبض رسول الله ﷺ نظر المسلمون في أمرهم فإذا رسول الله ﷺ قد ولى أبابكر أمر دينهم فولوه أمرَ دنياهم فبايعه المسلمون وبايعتُه معهم، وكنتُ أغزو إذا أغزاني وأخذ إذا أعطاني وكنتُ سوطاً بين يديه في إقامة الحدود. فلو كانت محاباة عند حضور موته لجعلها في ولده، فأشار لعمر ولم يأل فبايعه المسلمون وبايعته معهم فكنتُ أغزو إذا أغزاني وأخذ إذا أعطاني وكنتُ سوطاً بين يديه في إقامة الحدود فلو كانت محاباة عند حضور موته لجعلها في ولده، وكره أن يتخير من معشر قريش رجلاً فيوليه أمر الأمة فلا تكون منه إساءة من بعده إلا لحقت عمر في قبره فاختار منّا ستةً أنا فيهم لنختار للأمة رجلاً فلما اجتمعنا وثب عبد الرحمٰن بن عوف فوهب لنا نصيبه منها على أن نعطيه مواثيقنا على أن يختار من الخمسة رجلاً فيوليه أمرَ الأمة فأعطيناه مواثيقنا فأخذ بيد عثمان فبايعه ولقد عرض في نفسي عند ذلك، فلما نظرتُ في أمري فإذا عهدي قد سبق بيعتي فبايعت وسلمتُ وكنتُ أغزو إذا أغزاني وأخذ إذا أعطاني، وكنتُ سوطاً بين يديه في إقامة الحدود، فلما قتل عثمان نظرتُ في أمري فإذا الموثقة التي كانت في عنقي لأبي بكر وعمر قد انحلت وإذا العهد الذي لعثمان قد وفّيت به".([1])

حضرت حسن وائی، کله چې د طلحه او د هغوی د جماعت په معامله کښې حضرت علی ﷜ بصرې ته تشریف راوړو، نو عبدالله بن الکواء او ابن عباد د حضرت علی ﷜ په خدمت کښې حاضر شو، او وې وئیل تاسو ددې سفر متعلق اووائې، آیا رسول الله ﷺ تاسو ته ددې متعلق وصیت کړې وو؟ یا ددې څۀ عهد او وعده ئې ستاسو نه واخسته، یا دا ستاسو رائې ده، چې امت متفرق کیږی، او د امت خبره ګډه وډه کیږې.

حضرت علی ﷜ اووئیل، زۀ په رسول الله ﷺ باندې اول دروغ ویونکې نۀ یم، په خدائې قسم! هغوی ﷺ ته څۀ ناڅاپه مرګ نۀ دې راغلې، او نۀ هغوی چا شهید کړل، بلکه هغوی ﷺ ناروغه وو، او موذن به راتلو او هغوی ته به ئې د مونځ وئیل، نو هغوی ﷺ به فرمائیل، ابوبکر ته اووائې چې د جمعې مونځ اوکړی، او زما مقام پیژندلو سره رسول الله ﷺ زۀ پرېښودم، حال دا دې کۀ هغوی ﷺ زما په ذمه څۀ کار لګولې وې، نو زۀ به د هغې د پاره خامخا اودریدم، کله چې د رسول الله ﷺ وصال اوشو، نو مسلمانانو په خپلې معاملې کښې سوچ او فکر اوکړو، نو هغوی اولیدل، چې رسول الله ﷺ دوی ته په یوه دینی مسئله کښې

---

[1]) کنز العمال خلافة أبي بكر، رقم: ۷۴۰۶۳، واتحاف الخيرة المهرة، كتاب قتال أهل البغى، رقم: ۱۳۴۳۶

ابوبکر ذمه وار جوړ کړې ورکړې دې،نو دوی ولې هغوی په خپل دنیوی کار کښې ذمه وار جوړ نۀ کړی،نو دوی ابوبکر خپل خلیفه جوړ کړو،مسلمانانو د ابوبکر په لاس بیعت اوکړو،او ما هم د هغوی سره د ابوبکر په لاس بیعت اوکړو،نو کله چې به هغوی زۀ د جهاد د پاره تیارولم نو زۀ به تیار ووم،او کله چې به هغوی ما ته عطیات وغیره راکول نو ما به قبلول،او زۀ به د ابوبکر په وړاندې په شرعی حدودو مقرر کولو کښې شریك او خلیط ووم،بیا د ابوبکر د وفات په وخت کښې کۀ هغوی د طرفدارئ او اختصاص نه کار اخستلې نو دا خلافت به ئې په خپل اولاد کښې پریښودې وې،ولې هغوی حضرت عمر (رضی الله عنه) ارخ ته اشاره اوکړه،او په دې کښې هغوی څۀ کوتاهي اونۀ کړه.

بیا مسلمانانو د حضرت عمر (رضی الله عنه) په لاس بیعت اوکړو.او ما هم هغوی سره د حضرت عمر (رضی الله عنه) په لاس بیعت اوکړو ، او هغوی چې به کله هم (د امیر المؤمین په حیثیت) ما ته د جهاد د پاره وئیل نو ما به جهاد کولو،او کله چې به هغوی هدیه او عطیه راکوله نو ما به قبلوله،هغوی سره هم د حدودو په قائمولو کښې شریك پاتې شوم،حضرت عمر رضی الله عنه کۀ د مرګ په وخت کښې اختصاص او طرفداری غوښتلې نو دا (خلافت) به ئې په خپل اولاد کښې ساتلې وو،ولې هغوی دا په قریشو کښې د یو سړی د پاره خوښ نۀ کړو،او دا ئې زمونږ د شپږو کسانو کمیټئ ته ورکړو،دې د پاره چې مونږ د امت د پاره یو سړې خوښ کړو،مونږ عبد الرحمٰن بن عوف ته د یو سړی د منتخب کولو اختیار ورکړو،هغوی حضرت عثمان رضی الله عنه منتخب کړو،او هغوی سره ئې بیعت اوکړو،په دغه وخت کښې ما په خپل زړۀ کښې غور اوکړو،نو ما محسوس کړل چې زما وعدې زما د بیعت نه وړاندې والې کړې دې،نو ما د عثمان سره بیعت اوکړو،بیا چې به کله هغوی ما ته د جهاد د پاره وئیل نو ما به د هغه په ملګرتیا کښې جهاد کولو.او کله چې به هغوی ما ته څۀ راکول نو ما به اخستل،د حدود الله په قائمولو کښې زۀ د دوی هم معاون او وسیله پاتې شوم،او بیا چې کله حضرت عثمان رضی الله عنه قتل کړې شو،نو ما په خپل زړۀ کښې سوچ اوکړو،او هله زما په زړۀ کښې دا خبره راغله چې د ابوبکر او عمر عهد او وعده خو ما پوره کړه،د عثمان عهد او وعده هم ما ادا کړه،(نو اوس هم زۀ ددې امر حقدار یم).

د شیعه ګانو د کتابونو نه ددې تائید: شیعه ګان چې عموماً دا مسئله چیړی نو د حضرت علی رضی الله عنه د اړخ نه د سیدنا ابوبکر په لاس باندې د بیعت کولو په حوالې سره مختلفې خبرې کوی،مثلاً دا چې هغوی مجبوراً او اضطراراً بیعت کړې وو،یا دا چې د فتنې او فساد نه د بچ کیدو او د شر نه د بچ کیدو د پاره هغوی بیعت کړې وو،یا دا چې مسلمانان د انتشار او افتراق نه د بچ کولو د پاره هغوی بیعت کړې وو،یا بیا دا چې هغوی بیعت دې د پاره نۀ وو کړې چې هغوی د ابوبکر نه راضی شوې وو،او هغه ئې د خلافت اهل او د هغوی خلافت ئې برحق ګڼلې وو،بلکه صرف د مصلحت د وجهې نه هغوی سرسری بیعت کړې وو.

په هرحال کښې هغوی چې کومه توجیه هم کوی،ولې د بیعت د واقع کیدو هغوی اعتراف کوی،او داسې هم څۀ خبره نشته، چې د هغوی د کورنو جوړ کړې شوې تاویلاتو مونږ سره جواب نشته،نا،د هغوی د بې بنیاده شبهاتو او اعتراضاتو مونږ په دلائلو،شواهدو او

تاریخی واقعاتو سره تردید کوو.ولې په دې وخت کښې د هغې تفصیلاتو ذکر مقصود نۀ دې،صرف د "والفضل ما شهدت به الأعداء" په توګه د هغوی څۀ عبارتونه او اعترافونه مونږ ذکر کول غواړو،او مولانا محمد نافع صاحب په دې حوالې سره ډیر څۀ جمع کړی دی چې د هغې مطالعه مفید ده.

د امام محمد باقر په حوالې سره مذکور دی،هغوی فرمائی:

"وأبوا أن يبايعوا حتى جاءوا بأمير المؤمنين عليه السلام مكرهًا فبايع".(۱)

او هغوی(د حضرت علی ﷛ ملګرو)د بیعت نه انکار اوکړو،تر دې چې دې خلقو امیر المؤمنین(علی)په زور راوستلو او هغوی بیعت اوکړو(نو هله دې خلقو هم بیعت اوکړو).

دویم قول دې: "فلذلك كتم علي عليه السلام أمره وبايع مكرهًا حيث لم يجد أعوانًا".(۲)

په دې وجه علی خپله معامله پټه کړه،او د مددګار نۀ ملاویدو په وجه مجبوراً هغوی بیعت اوکړو.

د شیعی مجتهد سید مرتضی علم الهدی د کتاب الشافی په تلخیص کښې شیخ الطائفه ابو جعفر الطوسی وائی: "ثم مدّ يده فبايعه".(۳)

او د امام باقر یو بل قول دې:

"فلما ورد الكتاب على أسامة انصرف بمن معه حتى دخل المدينة فلما رأى اجتماع الخلق على أبي بكر انطلق إلى علي بن أبي طالب فقال ما هذا؟ قال له علي هذا ما ترى، قال أسامة فهل بايعته؟ فقال: نعم".(۴)

یعنی "کله چې اسامه بن زید ته خط اورسیدو نو هغوی د خپلو ملګرو سره مدینې منورې ته راغلل.دلته راتلو سره چې هغوی د ابوبکر په خوا کښې د خلقو جمع اولیده،نو علی ﷛ ته راتلو سره ئې اووئیل،دا ټول څۀ دی؟ علی ورته اووئیل،څۀ چې تۀ وینې،اسامه اووئیل آیا تا بیعت کړې دې؟ علی اووئیل،هآو!"

مرتضی علم الهدی دا هم وائی:

"فالظاهر الذي لا إشكال فيه أنه عليه السلام بايع مستدفعًا للشر وفرارًا من الفتنة".(۵)

صفا خبره داده،په دې هیڅ اشکال نۀ شی کیدې،چې حضرت علی ﷛ د شر دفع کولو او د فتنې نه د بچ کیدلو د پاره بیعت کړې وو.

یو بل شیعه مؤرخ لسان الملك مرزا تقی د حضرت علی ﷛ یوه خپله مقوله بیانوی:

۱) فروع کافی:۳،۱۱۵،لکهنؤ
۲) فروع کافی:۳،۱۳۹
۳) کتاب التلخیص للشافی،ص:۳۹۸
۴) احتجاج الطبرسی،ص:۱۵۰
۵) کتاب الشافی للسید مرتضی،ص:۲۰۹

"فمشيتُ عند ذلك إلى أبي بكر فبايعتُه ونهضتُ في تلك الاحداث حتى زاغ الباطل وزهق وكان كلمة الله هي العلياء ولو كره الكافرون، فتولى أبوبكر تلك الأمور وسدّد ويسّر وقارب واقتصد فصحبته مناصحاً وأطعتُه فيما أطاع الله فيه".(١)

"په دغه وخت كښې بيا زۀ د ابوبكر خواه ته لاړم، او د هغوى سره مې بيعت اوكړو، او په دې واقعاتو كښې زۀ پاسيدم اودريدم، تر دې پورې چې باطل لاړو، او د الله تعالى كلمه اوچته شوه، اګر چې كافران دا نۀ خوښوى، او ابوبكر ددې امورو ذمه وارى واخسته، او هغوى صحيح لار اختيار كړه، آسانئ او حق سره ئې قربت پيدا كړو، او ميانه روى ئې اختيار كړه، نو زۀ د خيرخواهۍ د وجهې هغوى سره شوم، او په څۀ كښې چې هغوى د الله تعالى اطاعت اوكړو، په هغې كښې ما د هغوى فرمانبردارى اوكړه".

په مشهور كتاب نهج البلاغه كښې د حضرت على رضي الله عنه دا الفاظ دى:

"رضينا عن الله قضاءه، وسلّمنا لله أمره، أتراني أكذبُ على رسول الله ﷺ، والله لأنا أول من صدّقه فلا أكون أول مَن كذب عليه فنظرتُ في أمري فإذا طاعتي سبقت بيعتي وإذ الميثاق في عنقي لغيري".(٢)

"د الله تعالى په قضا او قدر باندې مونږ راضى شو، او د الله تعالى امر مونږ اومنلو، آيا تۀ زما په حقله دا خيال كوې، چې زۀ به د الله تعالى د رسول خلاف دروغ اووايم؟ حال دادې په خدائې قسم! زۀ د هغوى ﷺ تصديق كونكې اولنې سړې يم، په دې وجه اوس زۀ په هغوى ﷺ باندې اول دروغ ويونكې جوړيدل نۀ غواړم، ما خپلې معاملې ته اوكتل، نو دا مې محسوس كړل، چې څما طاعت څما په بيعت باندې مقدم دې، او زما د غير (يعنى د ابوبكر) عهد او وعده زما په غاړه كښې ده".

ددې عبارت نه په صفا توګه معلوميږى، چې حضرت على رضي الله عنه په رضا او خوشالئ سره د حضرت ابوبكر رضي الله عنه په لاس بيعت كړې وو، او هغوى په دې باندې د رسول الله ﷺ فرمانونو او د ابوبكر سره د هغوى ﷺ سلوك مجبور كړل، په دې وجه د ابوبكر په لاس بيعت نۀ كولو سره د هغوى د وينا مطابق د رسول الله ﷺ تكذيب لازم راتلو، ګني نو ددې څۀ وجه وه.

يو بل شيعه عالم د حضرت على رضي الله عنه يوه واقعه ذكر كړې ده، د هغې نه هم دا معامله بالكل واضحيږى، په دې شرط چې د انصاف او ديانت نه كار واخستې شى.

د جنګ جمل نه ورستو د حضرت على رضي الله عنه بعضې مخالفين د هغه په مخالفت او مخاصمت باندې پښيمانه كيدو سره هغوى رضي الله عنه ته د معذرت د پاره راغلل، هغوى يو سړې خپل متكلم جوړ كړې وو، كله چې هغه خبره شروع كړه، نو حضرت على رضي الله عنه هغه چپ كړو او وې وئيل:

"........فبايعتم أبابكر وعدلتم عني فبايعتُ أبابكر كما بايعتموه وكرهتُ أن أشق عصا المسلمين وأن

---

(١) ناسخ التواريخ: ٣، ١٥٣٢

(٢) نهج البلاغة: ١، ١٨٩

أفرّق جماعتهم، ثم إن أبابكر جعلها لعمر من بعده وأنتم تعلمون أني أولى الناس برسول الله ﷺ وبالناس من بعده فبايعتُ عمرَ كما بايعتموه فوفيت له ببيعته حتى لما قُتل جعلني سادسَ ستة فدخلتُ حيث أدخلني وكرهتُ أن أفرّق جماعة المسلمين وأشقَّ عصاهم فبايعتم عثمان فبايعتُه وأنا جالس في بيتي ثم أتيتموني غيرَ داعٍ لكم ولا مستكرهٍ لأحد منكم فبايعتموني كما بايعتُم أبابكر وعمرَ وعثمانَ فما جعلكم أحقَّ أن تفوا لأبي بكر وعمر وعثمان ببيعتهم منكم ببيعتي؟ قالوا يا أمير المؤمنين كن كما قال العبد الصالح: لا تثريب عليكم اليوم يغفر الله لكم وهو أرحم الراحمين" فقال كذلك أقول: "يغفر الله لكم وهو أرحم الراحمين". (١)

تاسو زما نه واوړيدئ.او د ابوبکر په لاس مو بيعت اوکړو.نو ما هم ستاسو په شان د ابوبکر په لاس بيعت اوکړو.او د مسلمانانو همسا(اتفاق)ماتول مي ښهٔ اونهٔ ګنړل.او د هغوی په جماعت کښې مې افتراق پيدا کول هم مناسب اونهٔ ګنړل.بيا ابو بکر د خپل ځان نه ورستو هغه حضرت عمر ﷺ ته اوسپارلو.او تاسو په دې پوهيږئ چې زهٔ د رسول الله ﷺ سره د نورو خلقو نه زيات نزدې او اولى ووم.نو ما هم ستاسو په شان د حضرت عمر ﷺ په لاس بيعت اوکړو.او د هغوی بيعت مې پوره کړو.تر دې پورې چې هغوی قتل کړې شو نو هغوی خلافت شپږو کسانو کښې پريښودو.او زهٔ ئې په هغوی کښې شپږم اوګرځولم.نو څنګه چې هغوی زهٔ داخل کړم هم هغه شان زهٔ داخل شوم.او ما د مسلمانانو جماعت متفرق کول او د هغوی همسا(اتفاق)ماتول مې هم ښهٔ اونهٔ ګنړل.بيا تاسو د حضرت عثمان ﷺ په لاس بيعت اوکړو.نو ما هم اوکړو.او زهٔ کور ناست ووم بيا تاسو زما خوا ته راغلئ.هيڅ يو کس هم نهٔ ما راغوښتې وئ او نهٔ ما مجبور کړې وئ.بيا تاسو زما په لاس بيعت اوکړو.څنګه چې تاسو د ابوبکر عمر او عثمان په لاس بيعت کړې وو.

اوس تاسو زما د بيعت په مقابله کښې د هغوی د بيعت د پوره کولو زيات حقدار کوم څيز جوړ کړئ.(چې تاسو د هغوی خلاف نهٔ اودريدئ او زما خلاف ولاړ ئې).هغوی اووئيل امير المؤمنين!څنګه چې يو صالح بنده(سيدنا يوسف ﷺ)وئيلی وو."لا تثريب عليكم اليوم يغفر الله لكم وهو أرحم الراحمين"تاسو هم داسې شې.هغوی ﷺ اووئيل.زهٔ به هم دغه اووايم."يغفر الله لكم وهو أرحم الراحمين".

د حضرت علي ﷺ او د خلفاء ثلاثو خپل مينځ کښې د اعتماد تعلق وو: په دې روايت کښې په صراحت سره د حضرت علي ﷺ قول ذکر کړې شوې دې.چې هغوی د حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت عثمان ﷺ درې واړو په لاس بيعت اوکړو.او دا بيعت جبری او اضطراری هم نهٔ وو.بلکه د نورو خلقو په شان بيعت وو.لکه څنګه چې د "بايعتُه كما بايعتموه"د الفاظو نه معلوميږی.بيا دا خبره هم واضحه ده.چې د حضرت علي ﷺ او د نورو

(١) أمالي شيخ طوسی:٢/١٢١.

خلفاء ثلاثو په مينځ كښې د اعتماد تعلق وو، لكه څنګه چې د حضرت علي رضي الله عنه ددې خبرې نه ظاهره ده، چې هغوى رضي الله عنه د حضرت ابوبكر رضي الله عنه په لاس باندې بيعت اوكړو، او بيا د هغوى د وصيت مطابق د حضرت عمر رضي الله عنه په لاس ئې بيعت اوكړو، او حضرت عمر رضي الله عنه په شپږ ركنې جماعت كښې د حضرت علي رضي الله عنه نامه هم شامله كړه، او حضرت علي رضي الله عنه هم د حضرت عمر رضي الله عنه د اړخ نه سپارلې شوى ذمه وارى قبوله كړه، ښكاره خبره ده چې دا ټول د اعتماد او تعاون مظاهره ده، او ددې ټولو اقرار پخپله شيعه ګان كوى، دې سره سره د شيعه ګانو دا وئيل چې د حضرت علي رضي الله عنه او د خلفاء ثلاثو په مينځ كښې اختلافات او منافرت وو، عصبيت او ښكاره زياتې دې۔

يو بل شيعه عالم ابو محمد حسن بن موسىٰ توبختي ليكلي دى:

"إن عليًا كان أولى الناس بعد رسول الله ﷺ بالناس لِفضلِه وسابقتِه وعلمِه وهو أفضل الناس كلِهم بعده وأشجعهم وأسخاهم وأورعهم وأزهدهم وأجازوا مع ذلك إمامة أبي بكر وعمر وعدّوهما أهلاً لذلك المكان والمقام وذكروا أن عليًا عليه السلام سلّم لهما الأمر ورضي بذلك وبايعهما طائعًا غيرَ مكرَه وترك حقه لهما فنحن راضون كما رضي الله المسلمين له ولمن بايع لا يحل لنا غير ذلك ولا يسع منا أحداً إلا ذلك وأن ولاية أبي بكر صارت رشداً وهدًى لِتسليم عليٍ ورضاه ولولا رضاه وتسليمه لكان أبوبكر مخطئًا ضالاً هالكاً". (١)

يعني: "علي د رسول الله ﷺ نه ورستو د خپل فضيلت او په اسلام كښې د سبقت او اوليت په بناء باندې او د خپل علم په وجه د خلقو د پاره زيات حق لرونكې وو، او د رسول الله ﷺ نه ورستو د ټولو خلقو نه زيات افضل، ډير بهادر، زيات سخى، ډير نيك او ډير زاهد وو، او سره ددې نه خلقو د ابوبكر او د عمر رضي الله عنهما امامت جائز اوګرځولو، او دا دواړه ئې د دې مرتبې او مقام أهل اوشميرل، او دا ئې هم ذكر كړى دى، چې علي دا امر (يعني خلافت) دې دواړو ته سپارلې وو، او په دې باندې راضى شوې وو، او ددې دواړو په لاس ئې په خوشالئ سره بغير د څۀ مجبورئ نه بيعت كړې وو، او خپل حق ئې هغوى ته پريښودې وو، نو مونږ راضى يو لكه څنګه چې الله تعالى د مسلمانانو نه راضى دې، د دوى د پاره او د هغوى د پاره چا چې دوى سره بيعت اوكړو، ددې نه علاوه هيڅ يوه خبره زمونږ د پاره جائز نۀ ده، او نۀ زمونږ د پاره ددې نه سوا څۀ ګنجائش شته، او د ابوبكر ولايت (وحكومت) رشد او هدايت جوړ شوې وو، كله چې علي د هغوى د پاره دا خوښ كړو، او هغوى ته ئې اوسپارلو......... كۀ د علي رضا مندى او هغوى ته د خلافت سپارل نۀ وو، نو ابوبكر به خطاكار خوئيدونكې او هلاكيدونكې وو"۔

د حضرت علي رضي الله عنه په ژبه د حضرت ابوبكر رضي الله عنه د فضيلت بيان: بيا حضرت ابوبكر، حضرت عمر او حضرت عثمان رضي الله عنهم، چا ته چې خلفاء ثلاثه وئيلې شى، او شيعه حضرات د بدقسمتۍ نه ددې درې واړو د افضيلت، بلكه د مطلق فضيلت نه هم انكار كوى، او د هغوى ګمان دا دې

١) كتاب "فرق الشيعه" لابى محمد الحسن بن موسىٰ توبختى من أعلام القرن الثالث للهجرة١

چې هم حضرت علی رضی الله عنه د رسول الله ﷺ بلا فصل خلیفه وو، او دا خیال د حقیقت او تاریخ په حوالې سره خو د واقعي خلاف دې، په دلائلو، شواهدو، اقوال او روایاتو سره هم ددې تردید کیږی، او په نورو الفاظو سره د حضرت علی رضی الله عنه نمبر چې څهٔ رنګه واقعتًا څلورم دې، د استحقاق او مرتبې په اعتبار سره هم هغوی څلورم نمبر وو، او ددې بې شمیره شواهد او دلائل دی، چې تقریباً د تواتر معنوی په درجې کښې مشهور دی، لکه څنګه چې د حضرت علی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په اقتداء کښې د مونځونو د کولو معامله ده،

ابن کثیر په دې سلسله کښې فرمائی: "وهذا حقٌّ فإن علی بن أبی طالب لم یفارِق الصدیق فی وقت من الأوقات ولم ینقطع فی صلاة من الصلوات خلفه". (۱)

دویم ځائې کښې وائی:

"وهذا اللائق بعلی رضی الله عنه الذی یدل عیه الآثار من شهوده معه الصلواتِ وخروجه معه إلی ذی القصة". (۲)

یعنی حق دغه دې چې حضرت علی رضی الله عنه په هیڅ وخت کښې حضرت صدیق پرې نهٔ ښودو، او هغوی سره به ئې ټول مونځونه کول، او په ذی القصه کښې د هغوی سره وو، په دې باندې آثار او روایات دلالت کوی، او هم دغه د حضرت علی رضی الله عنه د شان سره مناسب دی۔(نهٔ دا چې هغه پټ ګرځیدو او یا ئې په ناخوښئ سره بیعت اوکړو)

دا خبره شیعه حضرات هم منی، ملا باقر مجلسی لیکی:

"حضر المسجد وصلی خلف أبی بکر". (۳)

حضرت علی رضی الله عنه مسجد ته لاړو او د ابوبکر په اقتداء کښې ئې مونځ اوکړو.

علی بن إبراهیم القمی وائی: "ثم قام وتهیئا للصلوٰة وحضر المسجد ووقف خلف أبی بکر وصلی لنفسه".

یعنی بیا هغه(علی)اودریدو او د مونځ تیاری ئې اوکړه، مسجد ته لاړو، او د ابوبکر په اقتداء کښې اودریدو سره ئې مونځ اوکړو۔(۴)

د احتجاج طبرسی عبارت دې: "قام وتهیاء للصلاة وحضر المسجد وصلی خلف أبی بکر".

پاسیدو د مونځ تیاری ئې اوکړه، مسجد ته حاضر شو، او د ابوبکر په اقتداء کښې ئې مونځ اوکړو۔(۵)

شیخ الطائفه طوسی وائی: "وإن ادّعی صلاة مظهر للإقتداء فذاك مسلم لأنه الظاهر". (۶)

---

(۱) البدایة والنهایة:۵،۲٤۹\۱

(۲) البدایة والنهایة:۶،۲\۱۳۰

(۳) مرآة العقول شرح الأصول،ص:۳۸۸،مطبوعه ایران

(۴) تفسیر قمی لعلی بن إبراهیم القمی تحت آیت فآت ذا القربیٰ حقّه،ص:۱۲۹۵

(۵) احتجاج طبرسی بحث احتجاج أمیر المؤمنین علی بن أبی بکر وعمر،ص:۱۵۳

(۶) تلخیص الشافی،ص: ۱۳۵٤

كۀ د اقتداء د ظاهرونكى(نۀ د اقتداء كونكى)د مونځ دعوىٰ اوكړې شى نو دا خو مسلمه ده،ځكه چې هم دغه ظاهره ده.
يو بل عبارت دى: "وكانت على عليه السلام يصلى فى المسجد الصلوات الخمس".
حضرت على رضي الله عنه به پنځه واړه مونځونه په مسجد كښې ادا كول(ښكاره خبره ده چې د ابوبكر په اقتداء كښې)-[1]

صرف د ظاهرى اقتداء دعوىٰ د على المرتضىٰ د شان سره منافى ده: يقيناً ځنګه چې بعضې اهل تشيع د حضرت على رضي الله عنه د حضرت ابوبكر رضي الله عنه په لاس د بيعت او د هغوى په اقتداء كښې د مونځ كولو نه انكار كوى،همدغه شان د بيعت او مونځ اعتراف كونكى بعضې شيعه ګان هم د هغې دا توجيه كوى چې دا بيعت او صلوٰة خلف أبى بكر هم د حضرت على رضي الله عنه د رضا مندئ او د خلافت صديقى د منلو دليل نۀ دې،ځكه چې حضرت على رضي الله عنه سرسرى بيعت كړې وو،او ګويا په ظاهره ئې په مونځ كښې د ابوبكر اقتداء اوكړه،ولې په حقيقت كښې داسې هيڅ هم نۀ وو.
دغه شان دروغ او بې بنياده او د خندا وړ تاويل كونكى،پته نۀ لګى ولې دا خبره هيروى، چې په دې تاويل سره بې شميره خدشات او شبهات پيدا كيږى،چې د هغې نه د ځان خلاصولو د پاره بيا په زرګونو حيلې او تكلفات اختيارول پكار وى،او بيا د خپل مذهب د ګڼ شمير مسلمانانو نه دوى ته لاس وينځل پريوځى،او د زړۀ نه هغۀ ددۀ بيعت ضرورى او اقتداء ئې لازم بلكه جائز هم نۀ ګڼړله.......نو خلفاء ثلاثو ټوله موده چې تقريبًا ۲۴ كاله جوړيږى،په دې طويله زمانه كښې چې د هغوى(حضرت على رضي الله عنه)كوم عمل پاتې شو،هغې ته به څۀ نامه وركولې شى،په دې سره هغوى امت ته څۀ پيغام وركول غوښتل،او څۀ نمونه ئې پريښودل غوښتل،او كۀ داسې نۀ وى،بلكه هغه د خپل معاصر صحابۀ كرامو رضي الله عنهم سره د اسلام او د مسلمانانو د خاطره ښۀ سلوك اوكړو،او د هغوى ئې قدر او عزت اوكړو،(او حال دادې چې المعاصرة تنطرة المنافرة مشهور دى) نو بيا تاسو شيعه ګانو آخر ولې د خلفاء ثلاثو سره تر قيامته پورې د بُغض او نفرت قسم كړې دې.
بيا د حضرت على رضي الله عنه ددې ۲۴ كالو د مونځونو څۀ جوړ شول،آيا هغوى به هر هر مونځ كور ته د تلو نه پس دويم وارې كولو،يا د ابوبكر په اقتداء كښې اودريدو سره به ئې مونځ ځان له كولو؟ او بيا چې هغوى كوم صورت هم اختيار كړې وى،آيا د هغې د جواز او ضرورت څۀ دليل او حجت هم شته،او آيا د حضرت على رضي الله عنه په شان زړۀ ور بهادر او اسدالله ويونكى سړى دا قسمه د مصلحت او معذرت بلكه د تملّق ژوند تيرولو،چې كله ئې هم په خپلې ژبې او عمل سره د يو خراب او ظالمانه عمل خلاف هيڅ اظهار هم اونۀ كړو؟ او بيا چې حضرت على رضي الله عنه داسې قسمه اعمال كول،چې هغه به هغوى د زړۀ نه نۀ كول،او د هغوى عقيده د هغې خلاف وه،نو دهغوى كوم عمل به بياد اعتماد وړ اود اتباع لائق اوګڼړلې شى،اوكوم نه؟

[1]) كتاب سليم بن قيس العامرى الهلالى الكوفى،مطبوعه حيدريه نجف أشرف عراق\

د حضرت على رضی اللہ عنہ او خلفاء ثلاثو خپل مينځ كښې ښكلې تعلق وو: په هر حال كښې د اهل سنت او اهل تشيع د دواړو د كتابونو نه دا خبره ثابته ده،چې حضرت على كرم الله وجهه به د سيدنا ابوبكر په اقتداء كښې پنځه وخته مونځونه ادا كول،چې د هغې نه دا خبره صفا معلوميږى چې هغوى هم د نورو مسلمانانو په شان د حضرت صديق حق خلافت قبول كړې وو،او د هغې ئې كامله اتباع كوله.

دويم دليل ددې دادې،چې د حضرت على رضی اللہ عنہ او د خلفاء ثلاثو په مينځ كښې ډير ښكلې تعلقات قائم پاتې شوى دى، حضرت على رضی اللہ عنہ د هغوى معاونت او نصرت،د هغوى په مشاورت او خير خواهئ،اطاعت او فرمان بردارې كښې هيڅ يو دقيقه هم نۀ ده ضائع كړې.

د طبقات ابن سعد يو روايت دې:

"عن عبدالرحمٰن بن القاسم عن أبيه أن أبابكر الصدّيق كان إذا نزل به أمرٌ يريد فيه مشاورةَ أهل الرأى وأهل الفقه دعا رجالاً من المهاجرين والأنصار ودعا عمرَ وعثمان وعلى وعبدالرحمٰن بن عوف ومعاذ بن جبل وأبىّ بن كعب وزيد بن ثابت وكل هؤلاء يفتى فى خلاف أبى بكر وإنّما تصير فتوى النّاس إلى هؤلاء فمضى أبوبكر على ذلك ثم ولى عمر فكان يدعو هؤلاء النفر".(۱)

"عبد الرحمٰن بن القاسم د خپل پلار قاسم نه نقل كوى،هغه فرمائى:ابوبكر رضی اللہ عنہ ته چې به كله هم څۀ مشكل راتلو،او هغوى به په هغې كښې د اهل فقهې او اهل الرأى سره مشاوره كول غوښتل،نو د مهاجرينو او انصارو څۀ خلق راغوښتلو سره به ئې عمر، عثمان، على، عبد الرحمٰن بن عوف،ابى بن كعب،زيد بن ثابت رضی اللہ عنہم راؤغوښتل،او دې ټولو به د ابوبكر د خلافت په زمانه كښې فتوې وركولې،او د خلقو د فتوو كار هم په دې خلقو كښې پاتې شوې وو.د حضرت ابوبكر رضی اللہ عنہ هم دغه طريقه وه،بيا هغوى خلافت حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته اوسپارلو. هغوى به هم دغه حضرات راغوښتل".

يو شيعه مؤرخ هم ددې تاريخى حقيقت په دې الفاظو سره اعتراف كوى:

"وكان مَن يؤخذ عنه الفقه فى أيام أبى بكر،على بن أبى طالب،وعمر بن الخطاب،ومعاذ بن جبل،وأبى بن كعب،وزيد بن ثابت،وعبدالله بن مسعود".(۲)

يعنى د ابوبكر د خلافت په زمانه كښې چې به د چا نه فتوىٰ اخستلې شوه،په هغوى كښې على بن أبى طالب،عمر بن الخطاب،معاذ بن جبل،ابى بن كعب،زيد بن ثابت،عبد الله بن مسعود د (رضی اللہ عنہم) شامل وو.

يو بل روايت دې،چې هغه محبّ الطبرى،ابن كثير او على متقى صاحب د كنز العمال وغيره ذكر كړې دې:

---

۱) طبقات ابن سعد:۱۰۹،۲،باب أهل العلم والفتوىٰ من أصحاب رسول الله ﷺ......

۲) تاريخ يعقوبى از أحمد بن أبى يعقوب بن جعفر العباسى الشيعى:۱۳۸،۲

"عن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة قالت: خرج أبي شاهراً سيفه راكباً على راحلته إلى ذي القصة فجاء علي بن أبي طالب فأخذ بزمام راحلته وقال إلى أين يا خليفة رسول الله؟ أقول لك ما قال لك رسول الله ﷺ يوم أحد شم سيفك ولا تفجعنا بنفسك فو الله لإن أصبنا بك لا يكون للإسلام بعدك نظام أبداً فرجع وأمضى الجيش".(۱)

حضرت عائشه فرمائی،زما پلار توره د تیکی نه راؤباسله او په سورلۍ کیناستو،او "ذی القصه" ارخ ته روان شو،نو حضرت علی رضی الله عنه راغلو،او د هغوی د سورلۍ واګی ئې اونیسل او وې وئیل،اې خلیفهٔ رسول الله!تاسو پخپله چرته روان ئې،زهٔ تاسو ته هغه خبره کوم کومه چې د احد په موقع باندې رسول الله ﷺ تاسو ته فرمائیلې وه،تاسو خپله توره په تیکی کښې کیږدئ،او د خپل ځان په حوالې سره مونږ په خفګان کښې مهٔ اچوئ.په الله تعالی قسم!کهٔ مونږ ستاسو د ذات په حقله په څهٔ مصیبت کښې واچولې شو،نو ستاسو نه ورستو به کله هم د اسلام نظام نهٔ وی،(دا اؤریدو سره)ابوبکر واپس شو او لښکر ئې اولیږلو.

په هر حال کښې داسې بې شمیره روایات او تصریحات دی،چې په هغې کښې د حضرت علی رضی الله عنه د ارخ نه د معاونت او مشاورت په ذریعه د خلافت صدیقی د تائید ذکر دې،دې سره سره په جنګونو کښې شرکت،د هغوی په حکم باندې د فتنو ماتول،د فتوی اهتمام او د داسې نورو سرګرمو ذکر دې،چې د هغې نه ددې حضراتو خپل مینځ کښې د معاونت او محبت اندازه کیدې شی.

د حضرت علی رضی الله عنه په ژبه د اصحاب ثلاثو د فضائلو بیان: بیا هم دغه حضرت علی رضی الله عنه دې،چې د هغوی نه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه افضلیت،د حضرات شیخینو(ابوبکر او عمر)بې شمیره مناقب او فضائل او د أصحاب ثلاثو(ابوبکر،عمر،عثمان رضی الله عنهم) د وړاندې والی او د لوئې شان د اقرار واضح او صریح روایتونه مروی دی.

د طبقات ابن سعد روایت دې:

"عن أبي سريحة سمعت عليًا على المنبر ألا إن أبابكر أواه منيب ألا إن عمر ناصح لله فنصحه".(۲)

ابو سریحه وائی ما د حضرت علی رضی الله عنه نه په منبر باندې دا وئیل اوریدلی دی، خلقو! واؤرئ!ابوبکر ډیر نرم زړهٔ والا،الله تعالی ارخ ته رجوع کونکې وو،واؤرئ!عمر د الله تعالی د دین خیرخواه وو،نو الله تعالی د هغوی خیر خواهی اوفرمائیله.

هم د طبقات ابن سعد روایت دې: "عبيدالله بن موسى قال أبوعقيل عن رجل قال سئل علي عن أبي بكر رضی الله عنه وعمر،فقال كانا إمامى هدى، راشدين مصلحين، منجحين خرجا من الدنيا خميصين".(۳)

۱) رياض النضرة فى مناقب العشرة:۱۵۰،۱۳۰.البدايه والنهاية:۳۱۵،۶.كنز العمال:۲،۳ ۱۴۲

۲) طبقات ابن سعد:۱۲۱،۳.تذكرة صديق أكبر.........۱

۳) طبقات ابن سعد:۱۴۹،۳ ۱

یعنی د حضرت علی رضی الله عنه نه د ابوبکر او عمر رضی الله عنهما په حقله پوښتنه اوکړې شوه،نو هغوی جواب ورکړو،چې هغوی دواړه د هدایت امامان وو،دواړه مصلحان وو،دواړه کامیاب او کامران وو،دواړه د دنیا نه اوږې تږی تللې دی.

د مسند احمد روایت دې،عبد الله بن مُلَیل وائی: "سمعتُ علیًا رضی الله عنه یقول أعطی کلُّ نبی سبعةَ نجباء من أمتِه وأعطی النبی ﷺ أربعةَ عشر نجیباً من أمتِه منهم أبوبکر وعمر رضی الله عنهما".(۱)

فرمائی ما د حضرت علی رضی الله عنه نه واؤریدل،هغوی فرمائیل هر نبی ته د هغوی د امت نه ووهٔ نجیبان ملاؤ شو،ولې محمد ﷺ ته د هغوی د امت نه څوارلس نجیبان ورکړې شو،چې په هغوی کښې ابوبکر او عمر رضی الله عنهما هم دی.

همدغه شان نور بې شمیره روایات دی،چې د حضرت علی رضی الله عنه نه مروی دی،چې په هغې کښې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه فضیلت،وړاندې والی،او د خلافت د استحقاق او د نورو محاسنو او مناقبو ذکر دې،په هغې کښې د داسې روایاتو هم کمې نشته،چې د اهل سنت او اهل تشیع هر دواړو په معتبرو کتابونو کښې موندلې شی،او داسې روایات هم دی،چې هغه شیعه حضراتو نهٔ دی نقل کړې،ددې اقوالو نه علاوه حضرت علی رضی الله عنه د خپل خلافت په زمانه کښې په منبرونو باندې په خطباتو کښې د حضرات شیخینو د افضلیت په حوالې سره چې کوم تصریحات کړی دی،هغه خو د حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله د قول موافق د متواتر درجې ته رسیدلی دی.

د شاه صاحب په یو ځائې کښې الفاظ دی:

"از وی (علی المرتضیٰ) بطریق تواتر ثابت شده که بر منبر کوفه در وقتِ خلافت می فرموده".

په دویم ځائې کښې وائی:

"وأما موقوفه فمنه خیر هذه الأمة أبوبکر ثم عمرُ۔ متواتر۔ رواه ثمانون نفساً عن علیٍ".

په دې وُراتو کښې د محمد بن حنفیه،عبد خیر،وهب خیر (أبو جحیفه)،وهب السوائی،عمرو بن حریث أبو وائل،شقیق بن سلمه،محمد بن عقیل،رافع أبوجعد،شریك بن عبد الله،عبدالله بن مسلمه،نزال بن سبره،صعصعه بن صوحان وغیره د خپلو خپلو مرویاتو سلسلې دی.

د محمد بن حنفیه حدیث باب: حدیث باب هم د محمد بن حنفیه په روایاتو کښې یو دې،محمد بن حنفیه،د حضرت علی رضی الله عنه په اولاد کښې د حضرت حسن او حضرت حسین نه ورستو د ټولو نه افضل او غوره دې،د دوی مور(حنفیه)خوله بنت جعفر بن قیس ده،د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په زمانه د خلافت کښې قید کړې راوستې شوه،او بیا حضرت علی رضی الله عنه ته ورکړې شوه،هم ددې د خیټې نه محمد پیدا شو،د دوی ولادت د حضرت فاروق اعظم د خلافت ختمیدو نه وړاندې اوشو،او وفات ئې په ۸۱،یا۸۳ هجرې کښې اوشو،تول

(۱) مسند احمد:۱،۱۴۳،سندات علی۱

ژوند د حضرت علی رضی الله عنه سره پاتې شو،ډیر د فضائلو او مناقبو خاوند دې،د خلیفهٔ عبد الملك بن مروان په زمانه کښې د مدینې منورې والی مقرر کړې شوې وو،هم د هغه دا روایت دې،چې په هغې کښې وائی ما د خپل پلار(علی المرتضی)نه پوښتنه اوکړه،د رسول الله ﷺ نه ورستو د ټولو نه افضل څوك دې ﷺ هغوی اوونیل،ابوبکر اما اوونیل،بیا؟ وې ونیل،عمر اما پوښتنه اوکړه بیا څوك؟ ولې ویره وه چې هغوی به د حضرت عثمان رضی الله عنه نامه واخلی نو ما انداز بدلولو سره اووئیل او بیا تاسو؟ وې وئیل زه خو په مسلمانانو کښې یو سړې یم،او بس!

ددې مضمون ګنړ شمیر روایات د عبد خیر او وهب خیر نه هم مروی دی.(۱)

د بحث خلاصه:خلاصه داده چې د حضرت صدیق اکبر بلا فصل خلافت او د هغوی افضلیت یو مسلّم او متفقٌ علیه امر دې،حضرت علی رضی الله عنه په زړهٔ او ځان سره د ابوبکر عمر او عثمان رضی الله عنهم خلافت منلې وو،او په هر طریقې سره ئې د هغوی نصرت او معاونت کړې وو،هغوی سره به ئې پنځهٔ وخته مونځونه کول،د هغوی په ملګرتیا کښې به ئې په جهاد کښې برخه اخستله،د هغوی عظمت او فضیلت به ئې بیانولو،د هغوی د توهین کونکو نه ئې د براءت اظهار اوکړو.

او تر کومې پورې چې ددې خبرې تعلق دې،چې د بلافصل خلافت استحقاق د حضرت علی رضی الله عنه وو،او ابوبکر بیا عمر بیا عثمان د دوی نه خلافت غصب کړې وو،نو دا نهٔ صرف دا چې خلاف واقعه او ناآشنا دروغ او افتراء ده،بلکه دا د حضرت علی رضی الله عنه په شان په بهادر زړهٔ ور سړی باندې الزام او د هغوی د بې ادبئ برابر دی،او د کومو شیعه حضراتو چې دا وینا ده،چې خلافت حق خو د حضرت علی رضی الله عنه وو،ولې هغوی د مصلحت او د مسلمانانو د متحد او مجتمع ساتلو د وجهې نه ددې په حقله څهٔ اونهٔ وئیل،نو هغوی ته سوچ کول پکار دی،چې کهٔ حضرت علی رضی الله عنه خپل حق معاصرو ته معاف کړو،یا د مصلحت د وجهې نه ئې دا راپورته نهٔ کړو،نو تاسو ولې بغیر د څهٔ وجهې نه د هغې ډهنډوره کوئ،او د اُمت په سلفو او اکابرو باندې لعن او طعن کوئ،او د الله تعالی په پاکو بندګانو باندې ختې ورتپئ،آیا تاسو د حضرت علی رضی الله عنه نه زیات د حق خیال ساتونکی یا د هغوی د ذات وفادار ئې.......؟د خپل مقتداء په شان دا مسئله دفن کړئ!!!

د حدیث باب مزید تشریح:محمد بن سوقه عن منذر عن محمد بن علی(محمد بن الحنفیة)په روایت ګنبې دا الفاظ دی:

"قلتُ لأبي: يا أبتي مَن خيرُ الناس بعد رسول الله ﷺ؟ قال أو ما تعلم يا بُنيَّ؟ قلت: لا، قال: أبوبكر!".(۲)

---

۱) اوګورئ:تاریخ ابن خلکان:۱/۴۵۰،أمالی شیخ أبی جعفر الطوسی الشیعی:۲/۷۰،طبع جدید تجف أشرف عمدة الطالب سید جمال الدین لابن عنبه الشیعی،مجالس المؤمنین،مجلس چهارم قاضی نور الله شوستری شیعی،تحفة الأحباب،ص:۳۲۷،وغیره.۱

۲) ذخیرة الحفاظ،رقم:۱۳۸۹۱

او د حسن بن محمد بن الحنفية عن أبيه...... په روايت كښې دا الفاظ دى:

"قال سبحان الله يا بُنَيّ، أبوبكر".(۱)

او امام احمد د ابوجحيفه روايت نقل كړې دې: "قال لى على: يا أبا جُحيفة ألا أخبرك بأفضل هذه الأمة بعد نبيِّها؟ قلت بلى. قال: ولم أكن أرى أن أحداً أفضل منه".

حضرت على رضي الله عنه اووئيل، ابو جحيفه! آيا تا ته ددې امت د نبى نه ورستو د ټولو نه افضل شخصيت اونۀ ښايم؟ ما اووئيل ولې نه! او ځما خيال دا نۀ وو، چې د هغوى (على رضي الله عنه) نه به څوك غوره وى.

ددې نه ورستو حضرت على رضي الله عنه اوفرمائيل:

"أفضل هذه الأمة بعد نبيِّها أبوبكر وبعد أبوبكر عمر رضي الله عنهما".

په دې امت كښې ددې د نبى نه ورستو د ټولو نه غوره ابوبكر او بيا عمر دې.

او په آخر كښې ئې اووئيل: "وبعدَهما آخر ثالث لم يسمِّه".(۲)

ددې دواړو نه ورستو دريم يو بل دې، او د هغۀ نامه (حضرت على رضي الله عنه) وانخسته.

او يو بل روايت دې، د "أبوجحيفة" په طريقې سره ئې اوفرمائيل:

"وإن شئتم أخبرتكم بخير الناس بعد عمر فلا أدرى أستحيى أن يذكر نفسَه أو شغلَه الحديث".(۳)

يعنى وې فرمائيل كۀ تاسو اوغواړئ نو د حضرت عمر رضي الله عنه نه ورستو په خلقو كښې د غوره په حقله به تاسو ته اووايم، بيا زۀ پوهه نۀ شوم، چې هغوى د خپل ځان په ذكر كولو شرميدل يا بلې يوئې خبرې دې مشغول كړو.

د حضرت على رضي الله عنه افضليت صرف د راويانو خپل خيال دې: ددې رواياتو نه معلوميږى، چې "أفضل الأمت او خير الأمت" خو حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه وو، او دا يو واضحه او صفا حقيقت وو. ځنګه چې د حضرت على رضي الله عنه د طريقې "أو ما تعلم......" نه معلوميږى، بيا هم محمد بن الحنفية ته په دې حوالې سره شك وو، يا د هغوى خواهش وو، يا د هغوى خيال وو، چې حضرت على رضي الله عنه افضل دې، په دې وجه هغوى بار بار پوښتنه اوكړه، او يا ئې دا اووئيل، "ولم أكن أرى أحداً أفضل منه" ما د هغوى نه غوره څوك هم نۀ ګڼړلو......... او كله ئې د حضرت على رضي الله عنه د خاموشئ دا توجيه اوكړه، چې هغوى د خپل افضليت په حقله د وئيلو نه شرميدل، دا د محمد بن الحنفيه او ابو جحيفه وغيره خپله رائې او خپل خيال وو، او تر دې حده پورې دا خيال صحيح هم وو، چې د حضرات شيخينو او حضرت عثمان رضي الله عنه نه ورستو

(۱) السنة لأبى عاصم، باب فى ذكر خلافة على: ۱۵۷۲،۲

(۲) مسند أحمد مسند على، رقم: ۸۳۵، وفضائل الصحابة لأحمد، رقم: ۱۴۰۶

(۳) مسند احمد، مسند على، رقم: ۸۷۹

خو حضرت علی رضی اللہ عنہ افضل الامت وو هم،او د ابو نعیم په یو روایت کښې هم د ابو جحیفه نه دا هم مروی دی:

"ولو شئتُ أن أخبرَكم بالثالث لاخبرتُكم ثم نزَل مِن على المنبرِ وهو يقول: عثمان عثمان". (۱)

قوله: وخَشِيتُ أَنْ يَقُولَ.....: محمد بن الحنفیه وائی چې بیا ما سره ویره شوه،چې دریمه نامه به هم حضرت علی رضی اللہ عنہ،د خپل ځان په ځائې د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ واخلی،او زهٔ د شیخینو نه ورستو د هغوی د نامې اخستلو ته تیار نهٔ ووم،نو ما اووئیل او بیا تاسو؟

د محمد بن سوقه په روایت کښې دا الفاظ دی:

"ثم عَجِلتُ للحداثة فقلتُ ثم أنت يا أبتِ؟ فقال: أبوك رجلٌ من المسلمين". (۲)

یعنی په دې موقعه باندې د ماشوموالی په وجه ما د تُندئ نه کار اخستلو سره اووئیل او بیا اې اباجانه تاسو؟په دې باندې هغوی اووئیل،ستا پلار خو بس په مسلمانانو کښې یو عام سړې دې۔

او د حسن محمد په روایت کښې ددې الفاظو زیاتوالې دې: "لى مالهم وعلىّ ما عليهم" (۳)

څهٔ چې د عامو مسلمانانو د پاره دی هغه زما د پاره هم دی،او څهٔ چې په هغوی باندې دی هغه په ما باندې دی،یعنی زما څهٔ خصوصیت نشته۔

حضرت علی رضی اللہ عنہ خپل ځان ته "رجل من المسلمين" ولې وئیل؟: علماء فرمائی حضرت علی رضی اللہ عنہ چې دا فرمائیلي وو،چې زهٔ یو عام مسلمان یم،دا صرف د تواضع په وجه هغوی وئیلي وو،ځکه چې دا پوښتنه په هغه وخت کښې شوې وه،چې حضرات شیخین خو څهٔ کوئ حضرت عثمان رضی اللہ عنہ هم شیهد شوې وو،او په دغه وخت کښې "أفضل الناس" بې شکه حضرت علی رضی اللہ عنہ وو،او حضرت علی رضی اللہ عنہ پخپله په دې خبره پوهیدو۔او تر کومې پورې چې د محمد بن الحنفیه دا ویره ده،چې حضرت علی رضی اللہ عنہ چرته د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نامه وانخلی،نو دا هم ددې وجهې وه،چې هغه(محمد)د ابوبکر او عمر نه ورستو د حضرت علی رضی اللہ عنہ د افضلیت قائل وو،او د حضرت علی رضی اللہ عنہ نه د رسول الله ﷺ او شیخینو نه ورستو په دریم نمبر د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نامه د خپل اعتقاد موافق اوریدلو ته تیار نهٔ وو۔

اوس دا چې د شیخینو نه ورستو د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ مرتبه وه،یا د حضرت علی رضی اللہ عنہ،په دې حوالې سره په روایاتو او اقوالو کښې کافې اضطراب دې۔

خیثمه په "فضائل الصحابه" کښې د عبید الله بن أبی الجعد عن أبیه په طریقې سره وائی:

"أن عليًا قال: ألا أخبركم بخير أمتِكم بعد عمر؟ ثم سكتَ، فظننا أنه يعني نفسَه". (۴)

---

۱) حلية الأولياء بشر بن حارث:۸:۳۵۹\۱

۲) مصنف ابن شيبة ما ذكر في أبي بكر،رقم:۳۲۶۰۸\۱

۳) السنة لابن أبي عاصم،ذكر خلافة علي،رقم:۱۲۰۷\۱

۴) مسند أبي يعلى،رقم:۵٤۰،ومعجم الإسماعيلي،حرف الجيم:۵۹۵،۲،فتح الباري:۳۳،۷\۱

علی رضی الله عنه اوفرمائیل،چې زهٔ د حضرت عمر رضی الله عنه نه ورستو ستاسو د امت د ټولو نه غوره سړي تاسو ته اونهٔ ښایم؟ بیا حضرت علی رضی الله عنه چُپ شو،چې د هغې نه مونږ دا اوګنړله،چې هغه غوره سړي پخپله حضرت علی رضی الله عنه دي.

په دې وجه هغوی ددې تصریح اونهٔ کړه،او د عبد خیر روایت دادې،چې حضرت علی رضی الله عنه دا ارشاد د واقعهٔ نهروان نه ورستو یعنی په ۳۸هجرې کښې اوفرمائیلو،او ددې حدیث په آخر کښې هغوی دا هم زیاتوالې اوفرمائیلو:

"أحدثنا أموراً يفعل الله فيها مَا يشاء".(١)

مونږ څو نوې څیزونه جوړ کړل،د هغې متعلق چې الله تعالی څهٔ غواړی فیصله به کوی.

ابن عساکرپه یوئې ضعیفې طریقې سره دانقل کوی،چې حضرت علی رضی الله عنه دا هم اوفرمائیل،

"إن الثالث عثمان" (٢) هغه دریم سړې عثمان دې،او په یوې بلې طریقې سره ابوجحیفه وائی، "فرجَعت الموالی یقولون:کنَی عن عثمان،والعرب تقول:کنی عن نفسه ـ(٣)

یعنی د دریم سړی یا د حضرت عمر رضی الله عنه نه ورستو د افضل الامت تصریح خو اونهٔ شوه،هنه د ښودلو وئیلو سره حضرت علی رضی الله عنه چُپ شو،اوس موالیو حضراتو(هغه غیر عرب،آزاد کړې شوې غلام چې علم دین حاصلولو سره د امت مقتداء جوړ شی)عموماً دا وئیلې دی،چې د هغوی اشاره حضرت عثمان رضی الله عنه اړخ ته وه،عرب (اهل علم)وائی د هغوی اشاره خپل ځان اړخ ته وه،او دا اختلاف هم ددې خبرې دلیل دې،چې هغوی تصریح نهٔ ده فرمائیلې،نهٔ د خپل افضلیت او نهٔ د حضرت عثمان رضی الله عنه د افضلیت؟

هسې دا مسئله وړاندې هم تیره شوې ده،چې د ابوبکر او عمر نه ورستو غوره څوك وو، حضرت عثمان رضی الله عنه یا علی رضی الله عنه،او دا هم تیر شوی دی،چې د اهل سنت والجماعت اجماع په دې منعقد شوې ده،چې په خلفاء راشدینو کښې کوم ترتیب د خلافت دې،هم دغه ترتیب د فضلیت هم دې،او په خلافت کښې د حضرت علی رضی الله عنه څلورم نمبر دې،نو په افضلیت کښې به هم د هغوی څلورم نمبر وی.

قرطبی په دې سلسله کښې په"المفهم"کښې څهٔ فرمائیلې دی د هغې خلاصه داده:

"الفضائل جمع فضيلة،وهي الخصلةُ الجميلة التي يحصل لصاحبها بسببها شرفٌ وعلوُّ منزلةٍ إما عند الحق وإما عند الخَلق،والثاني لا عِبرة به إلا أن أوصل إلى الأول،فإذا قلنا فلان فاضل فمعناه أن له منزلةً عند الله وهذا لا توصل إليه إلا بالنقل عن الرسول،فإذا جاء ذالك عنه إن كان قطعياً قطعنا به أو ظنيًا عملنا به،وإذا لم نجد الخبرَ فلا خفاء أنا إذا رأينا مَن أعانه الله على الخير وليس له أسبابُه أنا نرجوا حصول تلكَ المنزلةِ له لما جاء في الشريعة

(١) فضائل الصحابة لأحمد،رقم:٤٢٢،ومسند أحمد مسند علی،رقم:١١٠٣٢

(٢) فتح الباری:٧،٣٤

(٣) معجم ابن المقری:٢،٧٣،بحواله"رحماء بینهم ـفتح الباری:٧،٣٤

من ذالك".(۱)
وې فرمائیل"فضائل د فضیلة جمع ده،او دا ښۀ خصلت ته وئیلې کیږی،چې د هغې په سبب دې خصلت والا ته شرف او لوئې مقام حاصلیږی،یا خو د الله تعالی په نیز او یا د مخلوق په نیز......خو د مخلوق په نیز د شرف تر هغه وخته اعتبار نشته،ترسو پورې چې هغه د الله تعالی په نیز د شرف سره ملاؤ نۀ شی،مونږ چې کله وایو:"فلان فاضل"(فلانکې فضلیت والا)دې،نو ددې معنٰی دا وی،چې د هغه د الله تعالی په نیز مرتبه ده،او دا مرتبه چې کله چا د پاره ثابتیږی،نو د رسول الله ﷺنه په نقل سره ثابتیږی،او کله چې د رسول الله ﷺد اړخ نه نقل کیږی،نو کۀ ددې ثبوت او نقل قطعی وی،نو بیا خو مونږ په قطعیت سره پوهیږو چې دا کار هم داسې دې........ او کۀ ثبوت ظنی وی،نو بیا هم په دې باندې عمل کوو،او کله چې مونږ ته څۀ خبر ملاؤ نۀ شی،او هیڅ خفاء(او شبه)نشته،چې کله مونږ داسې یو سړی ته اوګورو،چې د هغۀ د الله تعالی د اړخ نه د خیر په حقله اعانت او مدد کیږی،او الله تعالی هغۀ د پاره د خیر اسباب برابروی،نو مونږ هم امید ساتو،چې دۀ ته به هم هغه فضیلت او لویه مرتبه حاصله وی،څکه چې په شریعت کښې ددې خبرې ذکر او ثبوت ملاویږی،چې د خیر اسباب برابریدل فضلیت دې".
بیا ئې اوفرمائیل: او کله چې دا خبره ثابته شوه،نو اوس د اهل سنتو له مخې د ابوبکر افضلیت قطعی دې،بیا د هغې نه ورستو د عمر افضلیت قطعی دې،بیا ددې نه ورستو اختلاف دې،جمهور خو د عثمان د تقدیم او افضلیت قائل دی،او د امام مالك نه په دې حوالې سره توقُّف منقول دې،او مسئله په هر حال کښې اجتهادی ده،او په دې کښې مستند خبره داده،چې دا څلور حضرات(ابوبکر،عمر،عثمان،علی)الله تعالی د خپل نبی د خلافت او د هغوی د دین د اقامت د پاره خوښ او منتخب اوفرمائیل،نو په دوی کښې به د مراتبو او فضلیت په اعتبار سره هم هغه ترتیب وی،کوم چې په دوی کښې د خلافت په اعتبار سره پاتې شوې دې-والله اعلم.(۲)
۳۴۶۹: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ مَالِكٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ-رضى الله عنها-أَنَّهَا قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ أَوْ بِذَاتِ الْجَيْشِ انْقَطَعَ عِقْدٌ لِي، فَأَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-عَلَى الْتِمَاسِهِ، وَأَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ، فَأَتَى النَّاسُ أَبَا بَكْرٍ، فَقَالُوا أَلاَ تَرَى مَا صَنَعَتْ عَائِشَةُ أَقَامَتْ بِرَسُولِ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-وَبِالنَّاسِ مَعَهُ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ، فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ وَرَسُولُ اللَّهِ-صلى الله عليه

---
(۱) المفهم،باب فضائل أبی بکر..........۱
(۲) فتح الباری:۱۴۱۰۹

وسلم - وَاضِعٌ رَأْسَهُ عَلَى فَخِذِي قَدْ نَامَ، فَقَالَ حَبَسْتِ رَسُولَ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - وَالنَّاسَ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ قَالَتْ فَعَاتَبَنِي، وَقَالَ مَا شَاءَ اللّٰهُ أَنْ يَقُولَ، وَجَعَلَ يَطْعُنُنِي بِيَدِهِ فِي خَاصِرَتِي، فَلَا يَمْنَعُنِي مِنَ التَّحَرُّكِ إِلَّا مَكَانُ رَسُولِ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى فَخِذِي، فَنَامَ رَسُولُ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى أَصْبَحَ عَلَى غَيْرِ مَاءٍ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ آيَةَ التَّيَمُّمِ، فَتَيَمَّمُوا، فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ الْحُضَيْرِ مَا هِيَ بِأَوَّلِ بَرَكَتِكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ. فَقَالَتْ عَائِشَةُ فَبَعَثْنَا الْبَعِيرَ الَّذِي كُنْتُ عَلَيْهِ فَوَجَدْنَا الْعِقْدَ تَحْتَهُ. [ر: ۳۲۷]

۳۴۷۰: [1] حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْأَعْمَشِ قَالَ سَمِعْتُ ذَكْوَانَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضی الله عنه - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «لَا تَسُبُّوا أَصْحَابِي، فَلَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ أَنْفَقَ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا بَلَغَ مُدَّ أَحَدِهِمْ وَلَا نَصِيفَهُ». تَابَعَهُ جَرِيرٌ وَعَبْدُ اللّٰهِ بْنُ دَاوُدَ وَأَبُو مُعَاوِيَةَ وَمُحَاضِرٌ عَنِ الْأَعْمَشِ.

رجال الحديث

قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ: دا شيخ الإسلام ابو رجاء قتيبة بن سعيد بن جميل بن طريف الثقفی دې، ددۀ احوال په "كتاب الإيمان باب إفشاء السلام من الإسلام" كښې تير شوی دی۔ [2]

مَالِك: دا مالك بن انس امام دار الهجرة دې، ددۀ احوال د "كتاب الإيمان، باب من الدين الفرار من الفتن" لاندې تير شوی دی۔ [3]

عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ الْقَاسِمِ: دا عبدالرحمٰن بن القاسم بن محمد بن أبی بكر الصديق دې، ددۀ احوال تير شوی دی۔ [4]

عَنْ أَبِيهِ: قاسم بن محمد بن أبی بكر مراد دې، ددۀ احوال هم تير شوی دی۔ [5]

عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا: ام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضی الله عنها مراد ده۔

---

[1] الحديث أخرجه البخاری فی صحيحه:۱،۵۱۷،فی كتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ،باب قول النبی ﷺ "لو كنتُ متخذاً خليلاً".رقم:۳۶۶۹،وفی ۲،۶٤۰،كتاب المغازی،باب مرض النبی ووفاته،رقم:٤٤٥٤،وباب آخر ما تكلم به النبی ﷺ،رقم:٤٤٦۳،وفی:كتاب المرضی،باب تمنی المريض الموت،رقم:۵۶۷٤،وفی:كتاب الدعوات،باب دعاء النبی ﷺ "اللهم الرفيق الأعلىٰ".رقم:۶۳٤۸،وفی كتاب الرقاق،باب من أحب لقاء الله أحب الله لقاءه،رقم:۶۵۰۹،ومسلم فی صحيحه:۲،۲۸۶،كتاب الفضائل،باب فی فضل عائشة رضی الله عنها رقم:۲٤٤٤، والإمام مالک فی المؤطا:فی الجنائز،باب جامع الجنائز:۱،۲۳۸،۲۳۹\

[2] اوګورئ:كشف الباری:۲،۱۸۹\

[3] اوګورئ:كشف الباری:۲،۸۰\

[4] اوګورئ:صحيح البخاری،كتاب الغسل،باب هل يدخل الجنب يده فی الإناء قبل أن يغسلها،رقم(۲۶۳)\

[5] اوګورئ:فتح الباری:۹،۱٤۱\

د ابوبکر د خاندان برکت: ددې حدیث تشریح د بخاری شارحینو په "کتاب التیمم" کښې بیان کړې ده.او هم هغه ددې موقع او محل دې.دلته ددې مقصود د أسید بن حضیر رضی الله عنه دا خبره او دا جمله ده. "مَاهِيَ بِأَوَّلِ بَرَكَتِكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ" په دې الفاظو سره د حضرت ابوبکر رضی الله عنه چې کوم فضیلت معلومیږی.هغه ښکاره دې.او هم دغه حدیث سره د ترجمة الباب مناسبت دې.
په یو ځائې کښې دا الفاظ دی:
"جَزَاكِ اللهُ خَيْراً، فَوَاللهِ مَا نَزَلَ بِكِ أَمْرٌ تَكْرَهِينَهُ إِلَّا جَعَلَ اللهُ ذٰلِكِ لَكِ وَلِلْمُسْلِمِينَ فِيهِ خَيْراً".(۱)
یو بل ځائې کښې داسې راغلې دې:
"جزاكِ اللهُ خيراً فوالله ما نزل بكِ أمر قط إلا جعل الله لكِ منه مخرجاً وجعلَ للمسلمين فيه بركة".(۲)
الله تعالی دې تاسو ته بهترینه بدله درکړی.په خدائې قسم!په تاسو کله هم څهٔ داسې یو مشکل نهٔ دې راغلې چې د هغې نه الله تعالی تاسو ته خلاصې او مسلمانانو ته د هغې نه ډیر لوئې خیر نهٔ وی ورکړې.د(حجاب)پردې حکم او د تیمم حکم وغیره اړخ ته اشاره ده.د حجاب حکم په حضرت عائشې رضی الله عنها باندې د تور(تهمت)لګیدلو په موقع باندې نازل شوې وو.او د تیمم حکم د هغې د هار ورکیدو په موقع باندې.د دواړو په آخر کښې چې د الله تعالی کومه معامله اوفرمائیله،د هغې نه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه فضیلت ثابتیږی.

رجال الحدیث

آدَمُ بنُ أَبِي إِيَاس: دا آدم بن أبی ایاس ابو الحسن العسقلانی دې.ددهٔ احوال په "کتاب الإيمان،باب المسلم مَن سلِم المسلمون من لسانِه ويدِه" کښې تیر شوی دی.(۳)
شُعبَةُ: دا شعبة بن الحجاج بن الورد العتکی الواسطی البصری دې. ددهٔ احوال په "کتاب الإيمان،باب المسلم من سلِم المسلمون من لِسانِه ويدِه" کښې تیر شوی دی.(۴)
اَلاعمش: دا ابو محمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی ملقب په اعمش دې،ددهٔ تذکره د "کتاب الإيمان،باب ظلم دون ظلم" لاندې تیره شوې ده.(۵)
ذَکوَانَ دا ابو صالح ذکوان السّمان یا الزیات دې،ددهٔ تذکره د "کتاب الإيمان،باب أمور الإيمان" د لاندې شوې ده.(۶)

(۱) صحیح البخاری،کتاب التیمم،باب اذا لم یجد ماءً ولا تراباً،رقم(۳۳۶)
(۲) صحیح البخاری،کتاب فضائل أصحاب النبی،باب فضل عائشة رضی الله عنها،رقم(۳۷۷۳)
(۳) اوګورئ کشف الباری:۱۶۷۸.۱
(۴) اوګورئ کشف الباری:۱۶۷۸.۱
(۵) اوګورئ کشف الباری:۱۲۵۱.۲
(۶) اوګورئ کشف الباری:۱۶۵۸.۱

ابی سَعِیدِ الخُدرِیِّ: ابو سعید خدری د رسول اللهﷺ صحابی مراد دې، ددهٔ احوال په "کتاب الإیمان، باب من الدین الفرار من الفتن" کښې تیر شوې دی۔[1]

د سابقینو اولینو مقام او مرتبه: لاَ تَسُبُّوا أَصْحَابِي......... په بعضې روایاتو کښې ددې ارشاد نبوی د شان ورود ذکر دی، او په هغې کښې دا تصریح ده، چې د حضرت عبد الرحمٰن بن عوف او خالد بن الولید رضی الله عنهما په مینځ کښې څهٔ اختلاف او جهګړه پیدا شوې وه، نو حضرت خالد بن الولید حضرت عبد الرحمٰن بن عوف ته بد رد وئیلی وو، په دې باندې رسول اللهﷺ اوفرمائیل چې زما صحابی ته کنځل مهٔ کوه......... ښکاره خبره ده ددې مطلب دغه وو، چې د فتح مکې نه ورستو صحابه، دې متقدمین صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم ته کنځل مهٔ کوی، ګني صحابه خو دواړه فریقه وو، کهٔ مطلق صحابی مراد وې، نو بیا هغوی ته داسې وئیل پکار وو، چې زما صحابه یو بل ته کنځل مهٔ کوئ، او په دغه صورت کښې به ددې ارشاد مقصود صرف د کنځلو بدوالې بیانول وو، او دلته مقصود د هغه صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم د لوړ شان او مقام اظهار وو چا ته چې کنځل کړې شوې وو، لهذا خامخا به داسې معنٰی بیانول پکار وو، چې زما ورستنی صحابه دې د متقدمینو او سابقینو صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم تنقیص نهٔ کوی، ځکه چې د هغوی (سابقینو) لوې مقام دې۔[2]

د تقی الدین سبکی توجیه او د هغې رَد: شیخ ابن عطا اسکندری چې د شیخ تقی الدین شیخ دې، هغه دا فرمائی چې رسول اللهﷺ ته په څهٔ تجلې کښې وړاندې راتلونکی حالات ښودلې شوې وو، او په هغې کښې هغوی ته هغه افراد ښودلې شوې وو، چې د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم تنقیص او په هغوی باندې تنقید کوی، نو هغویﷺ هغه کسانو ته خطاب کولو سره فرمائیلې وو، "لا تسبُّوا أصحابي........" زما صحابۆو ته کنځل مهٔ کوئ، حضرت تهانوی رحمه الله هم په خپلو بعضې ملفوظاتو کښې داسې قسمه خبره ارشاد فرمائیلې ده، د علامه سبکی د شیخ دا خبره صوفیانه ده، او کهٔ دا ثابته اومنلې شی، نو بیا به مطلب دا وی، چې په "أصحابي" کښې ټول صحابه شامل دی، متقدمین هم او متاخرین هم، یعنی د فتح مکې نه ورستو په اسلام کښې داخلیدونکی هم او وړاندینی هم، او دا خطاب ګویا امت ته کیږی، چې ورستو راروان دی، د قبیلې "تنزیل المفروض منزلة الموجود" نه، او واقعه داده چې د حدیث تعلق صرف د متقدمینو صحابۆو سره دې، لکه څنګه چې اوس ذکر اوکړې شو، چې خالد بن ولید چې په ورستو ایمان راوړونکو کښې دې، او هغه متقدم صحابی عبد الرحمٰن بن عوف ته بد رد اووئیل، په دې باندې هغویﷺ دا ارشاد اوفرمائیلو او هم دغه شان په صحابۆو کښې ورستو ایمان راوړونکی ئې خبردار کړل، چې هغوی دا قسمه زیاتې نهٔ کوی،

[1] اوګورئ: کشف الباری: ۲،۱۸۲

[2] فتح الباری: ۹،۱٤۱

او د متقدمینو صحابوٚو په شان کښې څۀ بې ادبي یا ګستاخي نۀ کوي.([1])
ټول صحابه "په طریقۀ اولی" مراد کیدې شي: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي، چې ما بعد الصحابة چې کوم امت دې، هغوی مخاطب ګرځول غلط دی، ځکه چې د حدیث د ورود قیصه ددې تردید کوي، په هر حال کښې کۀ په دې حدیث کښې د "أصحابي" مصداق متقدمین او متاخرین ټول اوګرځولې شي، نو خلاف مقصود او د شان ورود خلاف به شي، او کۀ ددې مخاطب متاخرین صحابه اوګرځولې شي، نو بیا په دې سره به دا خبره خو په صراحت او عبارت سره ثابته شي، چې متاخرین صحابه متقدمینو ته رد بد مۀ وائي، او دا خبره به په "دلالة النص" او په طریقۀ اولی ثابته شي، چې کله یو صحابي ته دا حق نشته، چې هغه د ځان نه غوره صحابي ته بد رد اووائي، نو ورستو یو عام سړی ته دا حق څنګه رسیدې شي، چې هغه د صحابي په شان د ځان نه بې شمیره درجې غوره ته بد رد اووائي.([2])
خطاب متاخرینو صحابوٚ ته دې: فَلَو أَنَّ أَحَدَكُم....... په ظاهره خو ددې خطاب تعلق ټولو صحابوٚ سره دې، ولې ددې مطلب او مراد په داسې صورت کښې مشکل دې، په دې وجه شارحین فرمائي چې د "أصحابي" نه مخصوص صحابه مراد دی، د "لَو أن أحدکم" خطاب هم صرف متاخرینو صحابوٚ ته دې، او هغوی ته الله تعالی ارشاد فرمائي چې ستاسو یو ډیر لوئې عمل د دوی (سابقینو) د وړوکی عمل هم مقابل نۀ شی کیدې، او دا بالکل هم هغسې دې، څنګه چې د الله تعالی ارشاد دې: (**لا یستوی منکم من أنفق من بعد الفتح وقاتل، أولئك أعظم درجةً من الذین أنفقوا من بعدُ وقاتلُوا......**)([3]) یعنی د فتح مکې نه د وړاندې، انفاق او قتال په شان فضیلت د فتح مکې نه ورستو په انفاق او قتال کښې چرته دې؟ اګر چې په صحابیت کښې دواړه برابر وي..........؟
صحابۀ کرامو رضي الله عنهم ته د کنځلو او بد رد وئیلو حکم: دویمه مسئله دلته دا د تفصیل او تحقیق وړ ده، چې صحابۀ کرامو ته بد رد وئیلو او د هغوی د ګستاخئ حکم څۀ دې، نو په دې حوالې سره دا خبره خو متفق علیه ده، چې صحابۀ کرامو ته کنځل کول ډیر لوئې جرم او ګناه کبیره ده، خو ددې سزا به څۀ وي، نو په دې کښې د علماؤ مختلف اقوال دي، بعضې مالکیه خو وائي چې دې به قتلولې شي، او اکثر اهل علم وائي چې هغۀ ته به تعزیراً سزا ورکولې کیږي، او د بعضې شوافعو رائې داده: کۀ شیخینو (ابوبکر او عمر رضي الله عنهما) ته کنځل کوي نو هغه به قتلولې شي، همدغه شان حسنینو (حسن او حسین رضي الله عنهما) ته کنځل کونکې به هم قتلولې شي، علامه تقی الدین سبکی رحمه الله فرمائي، سرور کائنات ﷺ چې چا ته د جنت زیرې ورکړې دې، کۀ څوك د هغوی تکفیر کوي نو هغه کافر دې، همدغه شان کۀ څوك د شیخینو تکفیر

[1]) فتح الباري، ۱۹،٤۱
[2]) فتح الباري: ۱٤۱،۹
[3]) سورة الحدید، آیت: ۱۱۰

كوي نو هغه هم كافر دې؟ځكه چې رسول الله ﷺ هغوی ته د جنت زيرې وركړې دې،اوس د هغوی د كافر ګرځولو مطلب دادې،چې هغه جهنمی دې،او دا د رسول الله ﷺ ښكاره تكذيب دې،او د الله تعالی د رسول تكذيب صريح كفر دې.[1]

ايا د صحابهٔ كرامو د ګستاخئ كونكي توبه به قبوله وي؟ يوه مسئله بيا داده،چې آيا د صحابؤ په شان كښې د ګستاخئ كونكي توبه به قبوله وي يا نه؟بعضې حضرات وائي،چې دداسې حضراتو توبه نهٔ قبليږي،ددې حضراتو استدلال په دې حديث سره دې،"**سبُّ الصحابة ذنبٌ لا يغفر**"[2] صحابؤ ته كنځل داسې ګناه ده،چې نهٔ معاف كيږي.

علامه ابن تيميه رحمه الله فرمائي چې صحابهٔ كرامو ته كنځل كول ډيره لويه ګناه ده،خو دا وئيل چې ددې ګناه معافی نشته،دا صحيح نهٔ دی،ځكه چې د نورو ګناهونو معافی كيدې شی،همدغه شان ددې ګناه هم معافی كيدې شی،پاتې شو حديث د "**سبُّ الصحابة ذنبٌ لا يُغفر**"نو دا بې اصله دې ددې څهٔ ثبوت نشته.

دا خبره د علامه ابن تيميه رحمه الله مضبوطه ده،چې د شرك په شان ګناه د پيغمبر اسلام د دښمنئ په شان څيزونه الله تعالی په رينښتوني توبې سره معاف كړی دی،او اوس ئې هم معاف كوی.نو صحابهٔ كرامو رضي الله عنهم ته كنځل كول خو په هرحال كښې ددې نه لوئې جرم نهٔ دې.[3]

قوله: أنفقَ مثل أحدٍ: په بعضې احاديثو كښې دې سره د "**كُلَّ يَومٍ**"د الفاظو زياتوالې دې.حافظ ابن حجر فرمائی،"**وهي زيادةٌ حسنةٌ**"دا يو ښكلې زياتوالې دې،او د غرض په حاصلولو كښې ډير معاون او مدد كونكې دې.[4]

قوله: مُدَّ أحدِهم: يعنی يو غير صحابی يا متاخرين صحابؤ كهٔ د "أُحد"برابر سرهٔ زر خرچ كړل،نو هغه به د سابقينو صحابهٔ كرامو د مد برابر هم نهٔ وی،برابره خبره ده كهٔ هغه د هر څيز او د هر جنس نه وی.

قوله: نَصيف: د رَغيف په وزن باندې دې،په معنٰی د "نصف"په شان د عَشير او "عشر"يا "ثمين و ثُمن"د دواړويوه معنٰی ده،(په دې وجه وئيلې شی "عُشر عشير")او د بعضې حضراتو وينا ده،لكه څنګه چې مُد يوه پيمانه ده،"نصيف"هم يوه مستقل پيمانه ده،چې د مُد نه كمه وی،او مُد په ضمې د ميم سره يوه معروفه پيمانه ده،چې د هغې مقدار معلوم او متعين

---

[1]) فتح الباري:٩،٤٢،٤٤١

[2]) "امتاع الاسماع تقی الدين المقريزی:٩،٢٠٩،دار الكتب العلمية."وفی تذكرة الموضوعات لطاهر بن علی هندی قال ابن تيميه"موضوع :١،٩٢،وأسنی المطالب فی أحاديث مختلفة المراتب:١،١٥٩،ومجموع فتاوی ابن باز،كتاب الاحاديث الضعيفة،رقم:١٠٧،مجموع الفتاوی لابن تيميه.........مَن سب الصحابة: ٣،١٢٩٠

[3]) مجموع الفتاوٰی باب من سبَّ الصحابة هل تقبل توبته:٣،١٢٩٠

[4]) فتح الباري:٩،١٤٢

دي،او په كتاب الوضوء كښې ذكر شوې دې.[1]
خطابي فرمائي چې دا په فتحې د ميم سره مروى دې،او ددې نه مراد فضل او طول دې، يعنې د صحابهٔ كرامو فضيلت او قوت ته نهٔ شي رسيدې.[2]

بيضاوي وائي: "معنى الحديث لا ينال أحدكم بإنفاق مثلِ أحدٍ ذهباً من الفضل والأجر ما ينالُ أحدُهم بإنفاق مدِّ طعامٍ أو نصيفه،وَسبب التفاوت مايقارن الأفضل من مزيد الإخلاص وصدق النية".[3]

يعنې د حديث معنى داده،چې په تاسو كښې يو سړې د احد د غر برابر په سرو زرو خرچ كولو باندې دومره اجر او ثواب نهٔ شي حاصلولې،څومره چې هغه صحابهٔ كرامو كښې يو سړې د يو مد يا د هغې د نصف مقدار برابر په طعام خرچ كولو سره حاصلوى.او ددې تفاوت وجه هغه اخلاص او صدق نيت دې،چې هغې سابقينو حضراتو ته حاصل وو.
حافظ ابن حجر عسقلانى رحمه الله فرمائي:

"قلت وأعظم من ذلك في سبب الأفضلية عَظم موقِع ذلك لشدَّة الاحتياج إليه،وأشار بالأفضَلية بسبب الإنفاق إلى الأفضلية بسبب القتال كما وقع في الآية﴿مَن أنفَق من قبل الفتح وقاتَل﴾فإن فيها إشارة إلى موقع السبب الذي ذكرته،وذلك أن الإنفاق والقتال كان قبل فتح مكة عظيماً لشدة الحاجة إليه وقلّة المعتنى به بخلاف ما وقع بعد ذلك،لأن المسلمين كثروا بعد الفتح ودخلَ الناس في دين الله أفواجاً،فإنه لا يقع ذلك الموقع المتقدم والله أعلم".

وي فرمائيل،د خلوص او صدق نيت په وجه سره د سابقينو اوّلينو د عمل د افضل كيدو او د هغوى د اجر او ثواب د زياتيدو نه علاوه يوه بله خبره هم ده،چې ددې نه لويه خبره ده،او هغه داده،چې د سابقينو اوّلينو د عمل افضليت په دې وجه دې،چې هغوى په كومه موقع باندې انفاق او قتال اوكړو،هغه موقع ډيره حساسه،اهمه او لويه وه،او په هغه وخت كښې چې د انفاق كوم ضرورت او حاجت وو هغه ډير سخت وو،په دې وجه په هغه وخت كښې ډير لږ خيز خرچ كولو هم ډير زيات اجر وو.
بيا ئې اوفرمائيل،په دې روايت كښې خو صرف دومره ذكر دې،چې د ورستنو ډير زيات انفاق هم د سابقينو د ډير لږ انفاق برابر نهٔ شي كيدې،خو په دې كښې اشاره دې خبرې اړخ ته هم ده،چې ورستني په دې وجه هم د سابقينو سره برابر نهٔ شي كيدې،چې هغوى په تش لاس خپل سر په تلى كښې كيښودو سره قتال اوكړو،او د دين د پاره ئې جانى قربانى وركړه،ددې د قرآن كريم په آيت﴿لا يستوى منكم مَن أنفق من قبل الفتح وقاتَل.....﴾كښې ذكر دې.

---

[1]) باب الوضوء،بالمد،رقم:۲۰۱
[2]) قال الخطابى بفتح الميم يريد الغاية لا يبلغ هذا فلاناً أى:لا يلحق شأوه ولا يدرك غايته،غريب الحديث:۱،۲۴۸
[3]) فتح البارى:۷،۳۴،وعون المعبود:۱۸۷۷،۱۹

ددي مرتبې د تفاوت وجه ښکاره ده،او هغه دا چې د اسلام په ابتداء کښې قتال او انفاق فی سبیل الله څومره مشکل او څومره ضروری وو،دومره ورستو نۀ وو،یعنې کله چې دین اسلام طاقت ور شو،او خلق په دې کښې ډلې ډلې داخل شو،او خرچ کول آسان هم شو،او خرچ کونکی زیات هم شو۔

د متابعاتو ذکر: **قوله:** تَابَعَهُ جَرِيرٌ: یعنی د شعبه روایت،د سلیمان الأعمش نه دې لاندې حضراتو متابعت کړې دې۔

①:-جریر ابن عبد الحمید دې،②:-عبد الله بن داؤد بن عامر بن الربیع،③:-ابو معاویة بن محمد بن خازم الضریر،او ④:-محاضر په وزن د مجاهد بن المورع مراد دې۔[1]

تر کومې پورې چې د جریر تعلق دې،نو د هغۀ نه موصولاً امام مسلم[2]ابن ماجه[3]او ابو یعلی[4]روایت کړی دی۔

او د محاضر د روایت چې تر کومې پورې تعلق دې،نو هغه احمد بن یوسف الضبی عن محاضر......په طریقې سره "فوائد أبي الفتح الحداد" کښې نقل کړې شوې دې[5]خو په دې روایت کښې د خالد بن الولید او عبد الرحمن بن عوف په ځائې د حضرت خالد او د ابوبکر رضی الله عنه ذکر دې.او دا صحیح نۀ دی،او صحیح هغه دې کوم چې جریر روایت کړې دې،او د عاصم به أبی صالح په راتلونکی روایت کښې هم ددې ذکر دې۔[6]

او د عبد الله بن داؤد چې کوم روایت دې،هغه مسدد په خپل مسند کښې ذکر کړې دې،او په هغې کښې دا قیصه نۀ ده ذکر کړې شوې؟همدغه شان ابوداؤد هم ددې د مسدد په طریقې سره تخریج کړې دې۔[7]

او د معاویه چې کوم روایت دې،هغه امام احمد موصولاً ذکر کړې دې،[8] امام مسلم ته وهم اوشو......او امام مسلم د ابوبکر بن شیبه،ابوکریب او یحیی بن یحیی درې واړو حضراتو نه نقل کړې دې،او دا درې واړه د ابو معاویه نه نقل کوی،خو په هغې کښې د ابوسعید په ځائې د "عن أبي هريرة" ذکر دې[9]او دا د هغۀ وهم دې،څنګه چې د خلف،ابومسعود او ابو علی

---

[1]) عمدة القاری:۱۶،۱۸۸،وفتح الباری:۹،٤٤
[2]) صحیح مسلم،باب تحریم سبّ الصحابة،رقم:۱۲۲۲
[3]) سنن ابن ماجه فصل أهل بدر،رقم:۱۶۱
[4]) مسند أبی یعلیٰ،رقم:۱۱۱۷۱
[5]) فتح الباری:۷،۳۵
[6]) عمدة القاری:۱۶،۱۸۸
[7]) سنن أبی داؤد،باب فی النهی عن سبّ الصحابة،رقم ٤۶۶۰
[8]) مسند احمد،مسند أبی سعید الخدری،رقم:۱۱۰۹٤
[9]) صحیح مسلم،باب تحریم سبّ الصحابة،رقم:۶۶۵۱،۶۶۵۲

جیانی نه په جزم سره منقول دی.
نووی وائی داسې معلومیږی، چې امام مسلم ته د لیکلو په وخت کښې دا وهم شوې دې، او هغه داسې چې امام مسلم په ابتداء کښې د ابو معاویه د طریقې ذکر کړې دې، بیا دویم نمبر ئې د جریر د حدیث ذکر کړې دې، او هغه ئې د هغې د اسناد او متن سره ذکر کړو، بیا په دریم نمبر ئې د وکیع د حدیث ذکر اوکړو، او په څلورم نمبر ئې د شعبه روایت ذکر کړې دې، ددې دریم او څلورم روایت سند هغوی ذکر نۀ کړو، بلکه وې فرمائیل، "بإسناد جریر و معاویة" اوس خبره داده، کۀ د جریر او ابو معاویه روایت د هغۀ له مخې یو نۀ وې، نو ددې دواړو به ئې په یو ځائې حواله نۀ ورکوله، ځکه چې د وکیع او شعبه روایت خو په اتفاق سره په ابوسعید باندې ختمیږی، نۀ په ابوهریره باندې. او مسلم چې د ابومعاویه کوم روایات تخریج کړی دی، دا هغه په ابوهریره باندې ختموی، نو دا بیا عجیبه خبره نۀ ده، چې د وکیع او شعبه د ابوسعید د روایت متعلق هغۀ دا اووائی، چې دا د ابومعاویه په سند سره مروی دې؟
او بیا د امام مسلم شیخ ابوبکر بن أبی شیبه په خپل مسند او مصنّف کښې ددې تخریج د ابو معاویه نه فرمائیلې دې، نو وائی، "عن أبی سعید......"[1] ځنګه چې امام احمد هم دغسې وئیلی دی[2] ددې نه هم معلومیږی، چې د امام مسلم "عن أبی هریرة" وئیل هم وهم دې.
همدغه شان "المستخرج" کښې د ابونعیم نه منقول دی، چې په هغې کښې عُبید بن غنام د ابوبکر بن أبی شیبه نه روایت کوی، او هم ابو نعیم د احمد، یحیی بن عبد الحمید، او ابو خیثمه او احمد بن جواس نه نقل کوی، او دا ټول د ابو معاویه نه نقل کوی، چې په هغې کښې د "عن أبی سعید" الفاظ دی، او ددې نه ورستو هغه فرمائی، "أخرجه مسلم عن أبی بکر وأبی کریب ویحیی بن یحیی" دا ددې خبرې دلیل دې، چې وهم پخپله امام مسلم ته نۀ دې شوې بلکه د هغۀ نه لاندې ناقل ته وهم شوې دې، ګنې ابونعیم به دا ذکر کړې وو، ددې تائید په یو بل روایت سره هم کیږی. او هغه دا چې دار قطنی سره ددې نه چې په "العلل" کښې ئې دا خبره په جزم سره ذکر کړې ده، چې صحیح دادې، چې دا د ابوسعید روایت دې، او سره ددې نه هغوی د شیخینو (بخاری او مسلم) د اوهامو په تلاش کښې ددې روایت ابو معاویه اړخ ته هیڅ اشاره نۀ ده کړې. معلومه شوه چې دا د مسلم په اوهامو کښې نه بلکه د هغۀ نه لاندې د بل یو راوی وهم دې.[3]
ددې روایت تخریج ابو عبید په "غریب الحدیث" کښې هم کړې دې، [4]، همدغه شان جوزقی د

---

[1]) مصنف ابن أبی شیبة، باب ما ذکر فی الکف عن أصحاب النبی ﷺ، رقم: ۳۳۰۷۱
[2]) مسند أحمد، مسند أبی سعید الخدری، رقم: ۱۱۰۹٤
[3]) فتح الباری: ۹/ ٤۳
[4]) غریب الحدیث لابی عبید: ۲/ ۱٦٤

عبد الله بن هاشم په طريقې سره او خيثمه د سعيد بن يحيى په طريقې سره او اسماعيلي او ابن حبان د علي بن الجعد په طريقې سره دې ټولو د ابومعاويه په طريقې سره روايت کړې دې،او دوی وئيلی دی، "عن أبي سعيد".[1]

او ابن ماجه هم د امام مسلم د يو شيخ ابوكريب نه نقل کړی دی،او هغه د ابو معاويه نه نقل کولو سره وائی، "عن أبي سعيد" هاؤ د ابن ماجه په بعضې نسخو کښې اختلاف هم دې،نو په بعضې نسخو کښې "عن أبي هريرة" دې،[2]او په بعضې کښې "عن أبي سعيد" او صحيح هم "عن أبي سعيد" دې،ځکه چې ابن ماجه،جرير وكيع او ابو معاويه جمع کړی دی،او د جرير او وكيع متعلق چا هم نۀ دی وئيلې،چې د دوی روايات د ابو هريره نه دی،بلکه ځومره جامعينو او مخرجينو هم چې د دوی د رواياتو تخريج کړې دې،هغه ئې هم د ابو سعيد نه کړې دې،نۀ د ابو هريره نه۔

او دا احتمال هم بعيد دې،چې د ابو معاويه حديث د "أعمش عن أبي صالح عن أبي هريرة........نه هم وی،او د "عن أبي سعيد" نه هم،ځکه کۀ داسې کيدې شوې،نو کم از کم يوه وارې خو به ئې دا دواړه ابوسعيد او ابوهريره جمع کړی هم وو،په هر حال کښې چې د اکثرو له مخې دا روايت د ابو سعيد نه دې،نو چا چې د ابوهريره ذکر کړې دې،هغه به يقينًا شاذ وی،والله أعلم[3]

۳۴۷۱:[4] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِسْكِينٍ أَبُو الْحَسَنِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ عَنْ شَرِيكِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو مُوسَى الأَشْعَرِيُّ أَنَّهُ تَوَضَّأَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ خَرَجَ، فَقُلْتُ لأَلْزَمَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - ، وَلأَكُونَنَّ مَعَهُ يَوْمِي هَذَا. قَالَ فَجَاءَ الْمَسْجِدَ، فَسَأَلَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالُوا خَرَجَ وَوَجَّهَ هَا هُنَا، فَخَرَجْتُ عَلَى إِثْرِهِ أَسْأَلُ عَنْهُ، حَتَّى دَخَلَ بِئْرَ أَرِيسٍ، فَجَلَسْتُ عِنْدَ الْبَابِ، وَبَابُهَا مِنْ جَرِيدٍ حَتَّى قَضَى رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَاجَتَهُ، فَتَوَضَّأَ فَقُمْتُ إِلَيْهِ، فَإِذَا هُوَ جَالِسٌ عَلَى بِئْرِ أَرِيسٍ، وَتَوَسَّطَ قُفَّهَا، وَكَشَفَ عَنْ سَاقَيْهِ وَدَلاَّهُمَا فِي الْبِئْرِ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ ثُمَّ انْصَرَفْتُ، فَجَلَسْتُ عِنْدَ الْبَابِ ، فَقُلْتُ لأَكُونَنَّ بَوَّابَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - الْيَوْمَ. فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ فَدَفَعَ الْبَابَ. فَقُلْتُ مَنْ هَذَا فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ. فَقُلْتُ عَلَى رِسْلِكَ. ثُمَّ ذَهَبْتُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا أَبُو بَكْرٍ يَسْتَأْذِنُ. فَقَالَ «ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ». فَأَقْبَلْتُ حَتَّى قُلْتُ لأَبِي بَكْرٍ ادْخُلْ، وَرَسُولُ اللَّهِ

---

[1]) صحيح ابن حبان،ذكر الزجر عن سبّ أصحاب رسول الله،رقم:۷۲۵۵

[2]) سنن ابن ماجه،فضائل الصحابة،رقم:۱۶۱

[3]) فتح الباري:۴۲/۹،۴۳

[4]) الحديث أخرجه البخاري في صحيحه:۵۱۷/۱،كتاب فضائل أصحاب النبي ﷺ،باب قول النبي ﷺ "لو كنتُ متخذاً خليلاً"،رقم:۳۶۷۱،وأبو داؤد في سننه:۲۸۰/۲،كتاب السنة،باب التفضيل،رقم:۴۶۲۹

-صلى الله عليه وسلم- يُبَشِّرُكَ بِالْجَنَّةِ. فَدَخَلَ أَبُوبَكْرٍ فَجَلَسَ عَنْ يَمِينِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- مَعَهُ فِي الْقُفِّ، وَدَلَّى رِجْلَيْهِ فِي الْبِئْرِ، كَمَا صَنَعَ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم-، وَكَشَفَ عَنْ سَاقَيْهِ، ثُمَّ رَجَعْتُ فَجَلَسْتُ وَقَدْ تَرَكْتُ أَخِي يَتَوَضَّأُ وَيَلْحَقُنِي، فَقُلْتُ إِنْ يُرِدِ اللَّهُ بِفُلاَنٍ خَيْرًا - يُرِيدُ أَخَاهُ - يَأْتِ بِهِ. فَإِذَا إِنْسَانٌ يُحَرِّكُ الْبَابَ. فَقُلْتُ مَنْ هَذَا فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ. فَقُلْتُ عَلَى رِسْلِكَ. ثُمَّ جِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقُلْتُ هَذَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَسْتَأْذِنُ. فَقَالَ «ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ». فَجِئْتُ فَقُلْتُ ادْخُلْ وَبَشَّرَكَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بِالْجَنَّةِ. فَدَخَلَ، فَجَلَسَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فِي الْقُفِّ عَنْ يَسَارِهِ، وَدَلَّى رِجْلَيْهِ فِي الْبِئْرِ، ثُمَّ رَجَعْتُ فَجَلَسْتُ، فَقُلْتُ إِنْ يُرِدِ اللَّهُ بِفُلاَنٍ خَيْرًا يَأْتِ بِهِ. فَجَاءَ إِنْسَانٌ يُحَرِّكُ الْبَابَ، فَقُلْتُ مَنْ هَذَا فَقَالَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ. فَقُلْتُ عَلَى رِسْلِكَ. فَجِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَأَخْبَرْتُهُ. فَقَالَ «ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تُصِيبُهُ» فَجِئْتُهُ فَقُلْتُ لَهُ ادْخُلْ وَبَشَّرَكَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تُصِيبُكَ. فَدَخَلَ فَوَجَدَ الْقُفَّ قَدْ مُلِئَ، فَجَلَسَ وُجَاهَهُ مِنَ الشَّقِّ الآخَرِ. قَالَ شَرِيكٌ قَالَ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ فَأَوَّلْتُهَا قُبُورَهُمْ. [۳۴۹۰، ۳۴۹۲، ۵۸۶۲، ۶۶۸۴، ۶۸۳۴]

رجال الحدیث

مُحَمَّدُ بنُ مسكينٍ: دا محمد بن مسكين ابن نُميله ابو الحسن اليمامى دې،ددۀ احوال ذكر شوى دى۔[1]

يَحيى بنُ حَسَّانَ: دا يحيى بن حسان بن حبان البكرى ابو زكريا التينسى المصرى دې،ددۀ احوال ذكر شوى دى۔[2]

سُلَيْمَانُ: دا سليمان بن بلال ابو محمد القرشى التيمى المدنى دې،ددۀ احوال د"كتاب الإيمان،باب أمور الإيمان"لاندې تير شوى دى۔[3]

شَرِيك بْنِ أبى نَمِرٍ: دا شريك بن عبد الله بن أبى نمر القرشى المدنى دې،ابو نمر ددۀ نيكۀ دې.ددۀ احوال د"كتاب العلم،باب ما جاء فى العلم وقوله تعالىٰ:وقل رَّبِّ زدنى علماً"لاندې تير شوى دى۔[4]

سَعِيد بنِ المُسَيَّبِ: دا امام التابعين سعيد بن المسيب بن حزن بن أبى وهب القرشى المخزومى

---

[1]) كتاب الأذان،باب انتظار الناس قيام الإمام العالم.................١

[2]) اوګورئ صحيح البخاري،كتاب الجنائز،باب قول النبى ﷺ "إنا بك محزونون" رقم(۱۳۰۳)١

[3]) اوګورئ كشف الباري:۱،۶۵۸١

[4]) اوګورئ كشف الباري:۳،۱۵۶١

دي،ددۀ احوال د "كتاب الإيمان، باب مَن قال الإيمان هو العمل لاندې تير شوی دی۔[1]
أبُو مُوسیٰ الاشعری: دا د رسول الله ﷺ مشهور صحابی عبدالله بن قيس الأشعری دې،ددۀ احوال د "كتاب الإيمان، باب أيُّ الإسلام أفضل" لاندې تير شوی دی۔[2]
ددې حديث تخريج امام بخاری په كتاب الفتن كښې د سيعد بن أبی مريم نه هم كړې دې،[3] او امام مسلم په "فضائلو" كښې د محمد بن مسكين،حسن بن علی الحلوانی او ابوبكر ابن اسحاق نه روايت كړې دې۔[4]
د "فقلتُ" فاعل ابو موسیٰ الاشعری دې: دا د حديث د راوی ابو موسیٰ الأشعری قول دې، وړاندې ددۀ نه روايت كونكی راوی په خپلو الفاظو كښې ددۀ د غائب په صيغو سره ذكر اوكړو،نو وې فرمائيل،تَوَضّاء،خَرَجَ او بيا ئې گويا داسې اووئيل، **قال أبو موسیٰ: فَقُلتُ لأَلزِمَنَّ**
قوله: قَالَ فَجَاءَ المَسْجِدَ: دلته بيا د قَالَ فاعل دويم راوی دې،او د جاء فاعل حضرت ابو موسیٰ الأشعری دې،راوی وائی بيا حضرت ابو موسیٰ الأشعری مسجد ته داخل شو۔
قوله: وَوَجَّهَ هَاهُنَا: دلته د اكثرو علماؤ له مخې وَجَّهَ په فتح د جيم او تشديده سره دې،او وجّه فعل په معنیٰ د توَجّه دې،يعنی حضور ﷺ دې اړخ ته متوجه شو،او دې اړخ ته لاړو۔
بعضې حضرات وائی،د وَجّه فعل مفعول مقدر دې،يعنی وجّه نفسَه،خپل ځان ئې دې اړخ ته متوجه كړو،
او يو قول دادې،چې دا په اضافت سره دې،وَوَجْه هُهُنَا په دې صورت كښې وجه د جيم په سكون سره دې،او دا مبتداء دې،چې د هغې خبر مقدر دې،يعنی ووجه هُهُنَا يا جهة هُهُنَا مقصودة له دې اړخ ته مخ كول(يعنی تلل)هغوی ﷺ ته مقصود وو،او هغوی ﷺ دې اړخ ته راتلل غوښتل۔[5]
قوله: وَوَجَّهَ هَاهُنَا: د هغوی نه ورستو او د هغوی د قدمونو په نښو باندې،دا لفظ هم په دوؤ طريقو سره منقول دې،يو خو په كسرې د همزې او سكون الثاء المثلثة او دويم بفتح الهمزة والثاء المثلثة ....[6]

---

[1] اوګورئ: كشف البارى: ۱۱۵۹،۲
[2] اوګورئ: كشف البارى: ۱۶۹۰،۱
[3] صحيح البخارى،كتاب الفتن،باب الفتنة التى تموج كموج البحر،رقم: ۶۵۶۸\
[4] صحيح مسلم،باب فضائل عثمان،رقم: ۶٤۰۳،وروقم: ۱٤٤۷۷
[5] فتح البارى: ٤،۹،وتحفة البارى: ۱۹۷،٤،وإرشاد السارى: ۱۱۶۶،۸
[6] إرشاد السارى: ۱۱۶۶،۸

قوله: حَتّٰی دَخَلَ: په ظاهره دا د خَرَجتُ او أسال وغیره غایة ده، حال دا دي چي دا صحیح نهٔ معلومیږی، ځکه چي خروج او سوال د راوی فعل دي، او دخول د رسول الله ﷺ فعل دي، په دي وجه دلته یو مقدر لفظ راؤباسلي شی، "حتی وجدته دَخَلَ" تردي پورې چي ما رسول الله ﷺ داخلیدونکي اولیدو، یعنی د خروج غایة ده، "وجدان".

بئر أریس څهٔ ځیز دي؟: "أریس" بفتح الهمزة وکسر الراء د باغ نوم دي، یعنی د "أریس" نومي باغ کوهي، "أریس" په قول د علامه قسطلانی منصرف دي، او په دي باندي ابن مالك هم په صراحت سره تنبیه کړي ده، او حافظ ابن حجر فرمائی، "یجوز فیه الصرف وعدمه" دا منصرف او غیر منصرف دواړه طریقو سره لوستلي شی، اریس په مدینه کښي د قباء سره نزدي واقع د یو باغ نوم دي، په دي باغ کښي د حضرت عثمان ﷺ د لاس نه د رسول الله ﷺ گوتمه (خاتم) غورځیدلي وه.(۱)

قوله: تَوَسَّطَ قُفَّهَا: قُف بضم القاف وتشدید الفاء د کوهی غاړي ته وئیلي کیږی، ددي جمع قفاف ده، او چتي زمکي ته هم وئیلي شی، معنی داده، چي رسول الله ﷺ راغي او د کوهی په غاړه باندي کیناستو.

په صحیح مسلم کښي د عثمان بن غیاث په روایت کښي دا الفاظ دی:

بینا رسول الله ﷺ في حائط من حوائط المدینة وهو مُتّکئ ینکتُ بعود منه بین الماء والطین.(۲)

یعنی رسول الله ﷺ د مدیني د باغونه نه په یو باغ کښي وو، او تکیه ئي لګولي وه، او په یو ډکی (وړوکی لرګی) سره ئي أوبهٔ او خټه کنستل.

ایا رسول الله ﷺ ابو موسیٰ اشعری ﷺ پهره دار جوړ کړو؟: لأَکُونَنَّ بَوَّابَ............ په بعضي نسخو کښي بوّاب رسول الله ﷺ راغلی دی، او په بعضي کښي د بَوّاباً لِلنَّبِيِّ الفاظ راغلی دی، دلته په ظاهره خو دا معلومیږی، چي دا کار ابوموسیٰ پخپله اوکړو، او رسول الله ﷺ دي د پاره هغهٔ ته نهٔ وو وئیلي، او امام بخاری په کتاب الأدب کښي د محمد بن جعفر په روایت کښي او کتاب الفتن کښي ددي تصریح کړي ده، او دا الفاظ ئي ذکر کړی دی، "ولم یأمرني" یعنی هغوی ﷺ ما ته ددي حکم نهٔ وو کړی.(۳)

او دلته وړاندي په مناقب عثمان کښي د سلیمان بن حرب په روایت کښي دا الفاظ راغلی دی، "وأمرني بحفظ باب الحائط"(۴) همدغه شان د عبد الرحمن بن حرمله په روایت کښي "یاأبا

---

(۱) إرشاد الساری:۸/۱۶۶، وفتح الباری:۹/۴۴\۱
(۲) اوګورئ فتح الباری:۹/۴۴\۱
(۳) کتاب الفتن، صحیح البخاری، رقم(۷۰۹۷)\۱
(۴) اوګورئ باب مناقب عثمان، رقم(۳۶۹۵)\۱

موسٰى أملك على الباب" الفاظ دى.[1]

همدغه شان په كتاب اخبار الاحاد كښې هم د "وأمرني بحفظ الباب" تصريح ده،[2] د ترمذى په روايت د أبى عثمان عن أبى موسٰى كښې خو تر دې پورې تصريح ده، "أملك على الباب فلا يدخلنّ علىّ أحدٌ".[3]

اوس چې دا كوم تضاد او تعارض دې، چې د چرته نه معلوميږى چې رسول الله ﷺ هغهٔ ته حكم كړې وو، او د چرته نه معلوميږى چې حكم ئې نهٔ وو كړې اهغوى ﷺ حكم نهٔ وو كړې، بلكه پخپله ابو موسٰى پهره دارى شروع كړې وه، ددې د رفع كولو د پاره شارحينو مختلف توجيهات بيان كړى دى.

د جمع او تطبيق يو صورت خو دادې، چې چرته د ابو موسٰى په حوالې سره دا تصريح منقول ده، چې ما پخپله دا عمل شروع كړې وو، او رسول الله ﷺ ما ته حكم نهٔ وو كړې، يعنى دا د هغهٔ د زړهٔ خبره او بس يو حديث النفس دې......... بيا اتفاقاً رسول الله ﷺ هغهٔ ته ددې حكم اوكړو، نو بيا هغهٔ ددې هم ذكر اوكړو، او وې وئيل چې رسول الله ﷺ ما ته ددې حكم كړې وو، يعنى دا نفى او اثبات دوؤ مختلفو واقعاتو سره تعلق لرى.

همدغه شان د "لم يأمرني" جملې دا هم مطلب كيدې شى، چې ما ته د پهره دارئ كولو او ددې د جارى ساتلو حكم هغوى ﷺ نهٔ وو كړې، بلكه په عارضى توګه د لږ خيال ساتلو ئې فرمائيلې وو، او بيا ابو موسٰى رضي الله عنه پخپله مرضئ او د خپل اړخ نه دا جارى ساتلې وه، دا توجيه د امام نووى ده.[4]

او تر كومې پورې چې د حضرت انس رضي الله عنه د قول "لم يكن له بوّابٌ" تعلق دې، نو هغې سره هم د حديث باب څهٔ تعارض نشته، ځكه چې حضرت انس رضي الله عنه د خبرې مطلب دادې، چې د هغوى ﷺ مستقل څوك دربانچى او مقرر محافظ نهٔ وو، دلته عارضى او په وختى توګه باندې د چا په ګيټ باندې د اودريدو ذكر دې، چې د څهٔ مصلحت له مخې كيدې شى، او دا د هغې منافى نهٔ دې.[5]

د ابن التين استدلال او د هغې رَد: ابن التين فرمائى، "فيه أن المرء يكون بوّابًا للإمام وان لم يأمُره" يعنى ددې روايت نه دا هم معلوميږى، چې يو سړې د امام د حكم نه بغير هغهٔ دربانچى او پهره دار جوړيدې شى.

---

[1]) فتح البارى: ٩، ٤٤\
[2]) صحيح البخارى، كتاب أخبار الاحاد، رقم (٧٢٦٢)\
[3]) فتح البارى: ٩، ٤٥\
[4]) فتح البارى: ٩، ٤٥، إرشاد السارى: ٨، ١٦٦، تحفة البارى: ٤، ١٩٧\
[5]) فتح البارى: ٩، ٤٥\

حافظ ابن حجر دا پورتنئ توجيه--چې په هغې كښې اووئيلې شو چې ابو موسى اول د پهره دارئ عمل پخپله شروع كړې وو،ولې بيا اتفاقًا نبى عليه السلام هم هغۀ ته ددې حكم اوكړو،--نه ورستو اوفرمائيل،"فبطل أن يُستدل به لما قاله ابن التين"لهذا په دې د ابن التين په وئيلې شوې خبرې باندې استدلال كول صحيح نۀ دى،بلكه باطل دى.[١]

قوله: فَجَاءَ أَبُوبَكرٍ فَدَفَعَ البَـابَ: اى مستأذنا فى الدخول يعنى دروازه ئې اوټكوله يا دننه د راتلو اجازت ئې اخستلو.[٢]

په بعضې رواياتو كښې داسې دى،"فجاء رجلٌ يستَأذِنُ"يعنى يو سړې راغې چې اجازت ئې غوښتلو.[٣]

قوله: يُبَشِّرُكَ بِالجَنَّةِ: په بعضې رواياتو كښې حضرت ابوبكر رضى الله عنه ته د"فحمد الله"نسبت هم منقول دې،چې هغۀ د شكر په توګه د الله تعالى تعريف اوكړو.[٤]

د ابوبكر رسول الله ﷺ سره يو شان والې اختيارول:وَدَلَّى رِجلَيهِ......... يعنى هم هغه څۀ حضرت ابوبكر رضى الله عنه هم اوكړل،څۀ چې رسول الله ﷺ كړې وو،چې د هغوى ﷺ په شان خپې ئې كوهى ته ځوړندې كړې،او پنډئ ئې كلاؤ كړې،نو ددې توجيه كولو سره علامه قسطلانى فرمائى:

"موافقةً له عليه السلام،وليكونَ أبلغ فى بقائِه عليه السلام على حالتِه وراحتِه بخلاف ما إذا لم يفعل ذلك فربّما استحياء منه فيرفع رجليه الشريفتين".[٥]

يعنى ابوبكر رضى الله عنه دا عمل يو خو په دې وجه اختيار كړو،چې رسول الله ﷺ سره د موافقت او يو شان والى سعادت ما ته حاصل شى،او دويم په دې وجه چې حضرت ابوبكر رضى الله عنه داسې نۀ كولې،نو كيدې شى چې رسول الله ﷺ هم د حياء د وجهې خپلې خپې مباركې پورته كړې وې،او په دې كښې به رسول الله ﷺ ته تكليف وو،په دې حضرت ابوبكر رضى الله عنه د هغوى ﷺ د راحت د پاره او هغوى ﷺ په خپل بې تكلفه حالت باندې د باقى ساتلو د پاره پخپله هم هغه شكل اختيار كړو،دې د پاره چې هغوى ﷺ ته د خپل حالت بدلولو څۀ داعى پاتې نۀ شى،دا د عشق او محبت يو اعلىٰ مثال دې.

قوله: وَقَد تَرَكتُ أَخِي: د حضرت ابو موسىٰ اشعرى دوه ورونړه وو،ابو رهم او ابو برده،او د يو قول مطابق ددۀ يو بل ورور هم وو،چې د هغۀ نامه محمد وه،په هر حال ددۀ په ورونړو

---

[١]) فتح البارى:٩.٤٥\١

[٢]) إرشاد السارى:٨.١٦٦\١

[٣]) فتح البارى:٩.٤٥\١

[٤]) فتح البارى:٩.٤٥،وصحيح البخارى،رقم(٣٦٩٣)\١

[٥]) إرشاد السارى:٨.١٦٧\١

كښي مشهور هم دغه ابو برده وو، او د هغهٔ نامه عامر وه، او د دهٔ نه امام محمد رحمه الله په خپل مسند كښي روايت هم نقل كړې دى.[1] حضرت ابو موسىٰ فرمائى چې ما هغه په دې حال كښي پريښودې وو، چې هغهٔ اودس كولو نه پس ما سره ملاويدو له راتلونكې وو، اوس چې كله به هم دروازې ته څوك راغلل، نو ما به په زړهٔ كښي وئيل كهٔ الله تعالىٰ د هغهٔ په حقله د خير اراده كړې وى نو دا به هم هغه وى، ولې هر وارې ما د هغهٔ په حقله سوچ كولو او راتلونكې به بل څوك وو.

د ابن التين يو غلط استدلال او د هغې رَد: فَإِذَا إِنسَانٌ يُحَرِّكُ الْبَابَ......... دلته هم ابن التين فرمائى، معلوميږى د راتلونكو دا عمل د الله تعالىٰ ددې ارشاد (لا تدخلوا بيوتا غير بيوتكم حتى تستانسوا) نزول نه وړاندې وو، خو ابن حجر رحمه الله **ما ابعد ما قال** وئيلو سره دا احتمال ډير مستبعد او بې ځايه ګرځولو سره رد كړو او وې فرمائيل، د عبدالرحمٰن بن حرمله په روايت كښي داسې راغلى دى، "**فجاء رجل فاستاذن**" يو سړې راغې او اجازت ئې غوښتلو، او په مناقب عمر كښي د ابو عثمان النهدى عن ابو موسىٰ په طريقې سره داسې منقول دى، "**فجاء رجلٌ فاستفتح**" يو سړې راتلو سره د دروازې د بيرته كولو اووئيل، ددې ټولو طريقو نه معلوميږى، چې د "**يحَرِّكُ البَابَ**" معنىٰ دا نهٔ ده، چې هغوى پخپله دروازه بيرته كول غوښتل، بلكه معنىٰ داده، چې هغوى د اجازت طلب كولو په توګه دروازه بيرته كول اوغوښتل، يا د بيرته كولو عريضه ئې اوكړه، نو دا د قرآن كريم د هدايت (حتى تستانسوا) سره منافى نه بلكه په هغې باندې عمل دې.[2]

د ابو عثمان په روايت كښي حضرت ابوبكر، حضرت عمر، او حضرت عثمان رضي الله عنهم درې واړو ارخ ته د فحمد الله نسبت دې.[3]

قوله: فَجَلَسَ وِجَاهَهُ: وُجاه بضم الواؤ وكسر الواؤ دواړه قسمه منقول دې، يعنى وړاندې او مخامخ.

د حضرت عثمان رضي الله عنه د صبر دعا: عَلَى بَلْوَىٰ تُصِيبُهُ......... د ابو عثمان په روايت كښي دا الفاظ دى، "**فحمد الله ثم قال: الله المستعان**"[4] او د امام احمد په يو روايت كښي دا الفاظ دى، "**فجعل يقول: اللهم صبراً، حتى جلس**"[5] يعنى حضرت عثمان رضي الله عنه دا اوريدو سره دا وئيل شروع كړل،

---

[1] فتح البارى: ۹، ۱٤٥
[2] فتح البارى: ۹، ۱٤٥
[3] إرشاد السارى: ۸، ۱٦۷
[4] صحيح البخارى، مناقب عمر بن الخطاب، رقم: ۳٤۱۷
[5] مسند احمد، حديث أبى موسىٰ الأشعرى، رقم: ۱۹٥۲۷

اې الله صبر راکړې، تر دې پورې چې هغه کيناستو.

او د عبد الرحمن بن حرمله په روايت کښې دا الفاظ دی، "فدخل وهو يحمد الله ويقول: اللهم صبرا" (١)، ګويا په دې کښې وړاندينی دواړه روايتونه جمع کړې شو، چې هغه د الله تعالی حمد هم ادا کړو، او د صبر دعائې هم کوله.

مختلفو صحابه کرامو رضی الله عنهم اړخ ته ددې واقعې نسبت: او بيهقی د حضرت زيد بن ارقم روايت نقل کړې دې، چې د هغې الفاظ داسې دی:

"بعثني النبی ﷺ فقال: انطلق حتى تأتي أبابكر فقل له: إن النبی ﷺ يقرء عليك السلام ويقول لك: أبشر بالجنة، ثم انطلق إلى عمر كذلك، ثم انطلق إلى عثمان كذلك، وزاد بعد بلاء شديد. قال فانطلق فذكر أنه وجدهم على الصفة التي قال له: وقال أين نبي الله؟ قلت في مكان كذا وكذا، فانطلق، إليه وقال في عثمان فأخذ بيدي حتى أتينا رسول الله فقال: يا رسول الله! إن زيدا قال لي كذا. والذي بعثك بالحق ما تغنيت وما تمنيت ولا مسست ذكري بيميني منذ بايعتك فأي بلاء يصيبني؟ قال هو ذاك". (٢)

د الله تعالی رسول ما ته دا وئيلو سره اوليږلم، چې لاړ شه ابوبکر ته اووايه، رسول الله ﷺ تا ته سلام وائی، او بيا وائی چې د جنت خوشخبری قبوله کړه، بيا همدغه شان لاړ شه عمر ته اووايه، بيا عثمان ته تلو سره هم دغسې اووايه........هنه ! په دې روايت کښې ئې د حضرت عثمان رضی الله عنه په حقله څۀ نور الفاظ هم اوفرمائيل او هغه د "بعد بلاء شديد" الفاظ وو، يعنی د جنت زيرې خو د حضرت عثمان رضی الله عنه د پاره هم دې، ولې د سخت امتحان او مصيبت نه ورستو........حضرت زيد فرمائی، ما هم دغسې اوکړل، چې ابوبکر ته تلو سره مې سلام او زيرې ورکړو، بيا عمر او بيا عثمان ته، او هغوی د رسول الله ﷺ په حقله پوښتنه اوکړه، نو ما أووئيل، فلانکی ځائې کښې تشريف فرما دی، بيا هغوی هم رسول الله ﷺ ته راغلل........نو د حضرت عثمان رضی الله عنه په حقله هغه فرمائی، چې هغوی زما لاس اونيولو او مونږ رسول الله ته راغلو، او راتلو سره هغوی اووئيل، زيد ما ته داسې وئيلې دی، او ما خو تاسو سره د بيعت کولو نه ورستو نۀ سندره وئيلې ده، نۀ مې تمنا کړې ده، او نۀ مې په سم لاس باندې شرمګاه (ذکر) ته ګوتې وروړلی دی، نو بيا دا څنګه مصيبت به ما ته رسيږی؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل، خبره خو دغه ده (چې تا ته به مصيبت رسيږی).

بيهقی وائی چې ددې روايت سند خو ضعيف دې، بيا هم د صحيح کيدو په صورت کښې ددې توجيه او د حضرت ابو موسی د واقعې سره ددې تطبيق داسې کيدې شی، چې د حضرت ابو موسی نه وړاندې رسول الله ﷺ زيد بن ارقم په دې حضراتو کښې يو يو پسې

---

(١) مسند الرويانی، رقم: ٥٢٧، مؤسسة الرسالة القاهرة\

(٢) هكذا فی المعجم الأوسط للطبرانی، رقم: ٨٦٨، ودلائل النبوة للبيهقی، باب ما جاء فی إخبار النبی بالبلوی التی أصابت عثمان: ٦، ٣٩٠، دار الكتب العلمية\

ليږلي وی،بيا چې كله هغه راغې،نو تر دې وخته پورې ابو موسٰى هم راغلې وو،او بيا دوی سره په نمبر نمبر د حضرت ابو موسٰى په ژبه باندې د رسول الله ﷺ د اړخ نه هم دغه مراسلت او مخاطبت شوی وی،او په دې شان سره دا واقعه يوه وی.
حافظ ابن حجر عسقلانی فرمائی،چې د حضرت ابو موسٰى رضی الله عنه ددې قيصې په شان قيصه حضرت بلال رضی الله عنه سره هم واقع شوې ده،لكه څنګه چې ابو داؤد،د اسماعيل بن جعفر عن محمد بن عمرو أبی سلمة عن نافع بن عبد الحارث الخزاعی......په طريقې سره نقل كوی. او فرمائي، "دخل رسول الله ﷺ حائطاً من حوائط المدينة فقال لبلال: أمسك على الباب، فجاء أبوبكر يستأذن"بيا هم هغه واقعه ده كومه چې د ابو موسى اشعری رضی الله عنه په روايت كښې ذكر شوې ده،همدغه شان طبرانی په الأوسط كښې د ابو سعيد په حوالې سره همدغه شان قيصه ذكر كړې ده.([1])

حافظ ابن حجر فرمائی "وهذا إن صح حُمل على التعدُّدِ"يعنی كه ددې(واقعې)صحت ثابت شی،نو دا بيا متعدد واقعې دی،چې ابو موسٰى رضی الله عنه سره هم دا واقعه شوې ده،زيد بن ارقم سره هم، او حضرت ابو سعيد سره هم،بيا فرمائی: "ثم ظهرلی أن فيه وهما من بعض رُواته فقد أخرجه أحمد عن يزيد بن هارون عن محمد بن عمرو،وفی حديثه أن نافع بن عبد الحارث هو الذی كان يستأذن وهو وهمٌ أيضاً".([2])

يعنی ددې نه ورستو ما ته په دې روايت كښې د بعضې راويانو د اړخ نه د وهم اندازه اوشوه،ددې وهم وضاحت كولو سره هغه فرمائی،احمد د يزيد بن هارون عن محمد بن عمرو په طريقې سره ددې حديث تخريج كړې دې،او د هغهٔ په روايت كښې دادی،چې نافع بن عبد الحارث هم هغه سړې دې،چا چې اجازت طلب كړې وو،او ظاهره ده چې دا هم وهم دې،او هغه داسې چې هم احمد دموسى بن عقبه،عن أبی سلمة،عن نافع.......په طريقې سره حديث روايت كړې دې،او په دې كښې دا الفاظ دی: "فجاء أبوبكر فاستأذن فقال لأبی موسى فيما أعلم ائذَن له"([3])،په دې كښې اجازت طلب كونكې ابوبكر ښودلې شوې دې،او د رسول الله ﷺ د اړخ نه اجازت وركونكې ابوموسى رضی الله عنه وو،او نسائی هم د أبو الزناد عن أبی سلمة عن نافع بن عبد الحارث....... په طريقې سره دا روايت نقل كړې دې،چې په هغې كښې نافع بن عبد الحارث بيا هم د ابو موسى نه روايت كوې،او هم دغه صحيح دې،ددې نه علاوه چې كوم روايتونه دی،هغه د راوی په وهم باندې مبنی دی،ددې تفصيل نه ورستو واضحه شوې ده،چې قيصه هم يوه ده،نهٔ چې متعدد،او په دې كښې د نبی عليه السلام سره ابوموسى وو،او

[1]) المعجم الأوسط للطبرانی،رقم١٣٩٨٨
[2]) فتح الباری:١٤۶/٩
[3]) مسنداحمد، مسند عبدالله بن عمرو، رقم: ۶۵٤٨،ولم اجد فيه زيادة لفظ ``فقال لابی موسی.....

اجازت طلب کونکې پرله پسې ابوبکر عمر او عثمان ﷺ وو۔

د بلوی نه څهٔ مراد دې؟ د حضرت عثمان ﷺ په حوالې سره چې دلته د کومې "بلوی" ذکر دې، ددې نه مراد هغه فتنهٔ ده کومه چې د هغهٔ د خلافت په آخر کښې خوره شوې وه، چې هم په هغې کښې د دوی شهادت هم واقع شوې وو، او دلته خو صرف د رسول الله ﷺ نه اشاره منقول ده، او په بل ځائې کښې ددې صراحت راغلې دې، احمد د کلیب بن وائل عن ابن عمر په طریقې سره نقل کړې دی، فرمائی، "ذکر رسول الله ﷺ فتنة فمرّ رجل فقال: يُقتل فيها هذا يومئذٍ ظلماً، قال فنظرتُ فاذا هو عثمان".(۱)

یعنی رسول الله ﷺ د یوې فتنې ذکر اوکړو، نو په دې وخت کښې یو سړې تیر شو، نو حضور ﷺ اوفرمائیل، په هغې کښې به دا سړې ظلماً قتل کولې شی، راوی وائی، چې ما اوکتل نو هغه عثمان وو۔(۲)

د ابوبکر او عمر قبرونه رسول الله ﷺ سره د کیدو پیشن ګوئی: فَأَوَّلْتُهَا قُبُورَهُمْ........ دلته د بیدارئ په حالت کښې د وړاندې راتلونکې واقعې د تاویل ذکر دې، او ددې قسمه خبرو یا اندازو ته د تعبیر په ځائې فراست یا پیشن ګوئی وئیلې شی، یعنی یو سړې په خپل فراست سره دا اندازه لګوی، چې دا واقعه په مستقبل کښې د ښکاره کیدونکې فلانکئ واقعې اوله برخه ده۔(۳)

دلته چې د کومې واقعې نه په مستقبل کښې د راتلونکې واقعې اندازه اولګولې شوه، هغه د حضرات أصحاب ثلاثه او د پیغمبر علیه السلام متعلق ده، دلته په "بئر اریس" کښې حضرات شیخین ابوبکر او عمر ﷺ رسول الله ﷺ سره برابر سم او چَپ اړخ ته وو، نو په قبرونو کښې هم د دوی د رسول الله ﷺ سره هم د داسې صحبت او معیت پیشن ګوئی اوکړې شوه، او هغه پوره هم شوه۔

او حضرت عثمان ﷺ چې کله راغې، نو د هغوی ﷺ نه یو خوا بل خوا ځائې ختم شوې وو، هغه د هغوی ﷺ مخې ته تلو سره کیناستو، هم دغسې په قبرونو کښې د کیدو هم پیشن ګوئی اوکړې شوه، او هم دغسې اوشو هم، چې د حضرت عائشې ﷺ په حجره (کور) کښې د رسول الله ﷺ د تدفین نه ورستو د ابوبکر او عمر هم تدفین اوکړې شو، ولې د حضرت عثمان ﷺ د پاره ځائې نهٔ وو پاتې شوې، نو هغه مخامخ په جنت البقیع کښې دفن کړې شو۔

پهٔ باغ کښې د کیناستو ترتیب په قبرونو کښې هم کیدل ضروری نهٔ دی: هنه ! په کوم ترتیب سره چې په باغ کښې ابوبکر او عمر ﷺ د رسول الله ﷺ سره ناست وو، هم په دغه ترتیب سره د دوی د قبرونو د کیدلو ذکر مقصود نهٔ دې، صرف نزدې کیدل مراد دی؟ ځکه چې په

---

(۱) مسند أحمد، حديث كعب بن مرة، رقم: ۱۸،۹۳

(۲) فتح الباری: ۹،۱٤٦

(۳) فتح الباری: ۹،۱٤٦

باغ کښې د هغوی ﷺ سَم اړخ ته حضرت ابوبکر رضي الله عنه ناست وو، او چَپ اړخ ته عمر فاروق، او د وصال نه ورستو په قبرونو کښې څۀ ترتیب وو، د هغې په حقله قاسم بن محمد فرمائی، "قلت لعائشة: یا أماه اکشفی لی عن قبر رسول الله ﷺ وصاحبیه، فکشفتْ لی" او بیا فرمائی، "فإذا أبوبکر رأسه بین کَتِفَیه، وعمر رأسه عند رِجلَی النبی ﷺ". (۱)

هغه فرمائی، ما عائشې صدیقې رضي الله عنها ته اووئیل، مورجانې! د رسول الله ﷺ او د هغوی د دواړو ملګرو قبرونه لرې ما ته ښۀ ښکاره کړه، هغې حجره کلاؤ کړه، نو څۀ ګورم چې د حضرت ابوبکر رضي الله عنه سر مبارک د هغوی ﷺ د دواړو اوګو په مینځ کښې دې، او د حضرت عمر رضي الله عنه سر د هغوی ﷺ د خپو مبارکو سره دې.

هاؤ! ابو نعیم د حضرت عائشې رضي الله عنها نه د درې واړو قبرونو متعلق یو روایت نقل کړې دې، کۀ هغه صحیح وې نو بیا به په باغ کښې او قبرونو کښې تشبیه کامله وه، په هغه حدیث کښې دا وئیلې شوی دی، چې حضرت ابوبکر رضي الله عنه د حضور ﷺ یمین اړخ ته دې، او حضرت عمر رضي الله عنه یسار اړخ ته.(۲)

ولې دا حدیث د سند په اعتبار سره ضعیف دې، او د ابو داؤد د قاسم بن محمد والا روایت چې اوس پورته ذکر کړې شو، هغه ددې معارض او ددې نه زیات صحیح دې، لهذا مشابهت او مماثلت من کل الوجوه مقصود نۀ دې، بلکه صرف نزدې والې او یوځائې کیدل مراد دی.

څنګه چې د کتاب الفتن په روایت کښې د سعید بن المسیب نه دا الفاظ منقول دی، "فتأولتُ ذلك قبورهم، اجتمعَت ههنا وانفرد عثمان" (۳) ما ددې نه د هغوی قبرونه مراد واخستل، چې دلته جمع دی، او عثمان جدا دې.

او د عبد الرحمٰن بن حرمله په روایت کښې دا الفاظ دی، "فأولتُ ذلك انتباذَ قبره من قبورهم" (۴) ما ددې تاویل داسې اوګڼړلو، چې د حضرت عثمان رضي الله عنه قبر به د دوی د قبرونه نه لرې وی.(۵)

علامه قسطلانی فرمائی: "من جهة کون العُمَرَین مصاحبین له عند الحضرة المقدّسة لا من جهة أن أحدهما فی الیمین والاخر فی الیَسار، وأنّ عثمان فی البقیع مقابلاً لهم". (۶)

یعنی د عُمَرَینو (ابوبکر او عمر) د رسول الله ﷺ سره د کیدو مراد دادې، چې دوی ته به د

(۱) سنن أبی داؤد، باب تسویة القبر، رقم: ۳۲۲۲، والسنن الکبرٰی للبیهقی، باب تسویة القبور، رقم: ۷۰۰۶/۱
(۲) ما وجدته إلا فی مجمع الزوائد للهیثمی: ۳۲۶/۸، رقم: ۱۴۲۵۴، دار الفکر، ومسند أبی یعلی: ۳۶۸/۸، رقم: ۴۹۶۲/۱
(۳) صحیح البخاری، کتاب الفتن، باب الفتنة التی تموج کموج البحر، رقم: ۶۶۸۴/۱
(۴) مسند الرویانی، رقم: ۵۲۷، بلفظ "ابتزاز"/۱
(۵) فتح الباری: ۴۶/۹/۱
(۶) إرشاد الساری: ۱۶۷/۸/۱

هغوی ﷺ صحبت حاصل وی، په دې اعتبار سره نه چې څوك به په يمين او څوك به په يسار او څوك به په بقيع كښې وی.

ترجمة الباب سره مناسبت: په حديث او ترجمة الباب كښې مطابقت واضح دې، چې د ابوبكر "افضل" كيدل د روايت نه معلوميږی، او هم دغه د ترجمة الباب مدعا ده.

۳۴۷۲: (۱) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سَعِيدٍ عَنْ قَتَادَةَ أَنَّ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رضی الله عنه - حَدَّثَهُمْ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - صَعِدَ أُحُدًا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ فَرَجَفَ بِهِمْ فَقَالَ «اثْبُتْ أُحُدُ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ نَبِيٌّ وَصِدِّيقٌ وَشَهِيدَانِ». [۳۴۸۳، ۳۴۹۶]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ: دا د حديثو مشهور امام محمد بن بشار بن عثمان عبدی بصری دې، ددهٔ احوال په "كتاب العلم، باب ما كان النبی ﷺ يتخولهم بالموعظة والعلم كى لاينفروا" كښې تير شوی دی (۲)

يَحْيَى: دا د حديثو مشهور امام يحيی بن سعيد القطان دې، ددهٔ احوال د "كتاب الإيمان، باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" لاندې تير شوی دی (۳)

سعيد: دا سعيد بن أبی عروبه مهران اليشكری البصری دې، ددهٔ احوال تير شوی وی (۴)

قتادة: دا قتادة بن دعامة السدوسی البصری دې، ددهٔ حالات د "كتاب الإيمان، باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" لاندې تير شوی دی (۵)

أنس بن مالك: مشهور صحابئ رسول انس بن مالك رضی الله عنه مراد دې، ددهٔ احوال هم په دغه باب "من الإيمان أن يُحب لأخيه مايحب لنفسه" كښې تير شوی دی (۶)

اُحُد يا حراء؟: صَعِدَ أُحُدًا.......... اُحد د مدينې منورې مشهور غر دې، هغې ته ختل مراد دی، مسلم (۷) او ابو يعلی (۸) د سعيد نه روايت كړې دې، په هغې كښې د "اُحد" په ځائې د "حراء" ذكر دې، ولې حافظ ابن حجر خو اول اولنې قول زيات صحيح گرځولې دې، او فرمائيلې ئې دی، كهٔ مخرج يو نهٔ وې نو ما به ددې دواړو قيصو د ځان ځان له كيدو امكان

---

۱) الحديث سبق تخريجه فی كتاب التيمم، باب: ۱، رقم: ۳۳٤، وفی باب إذا لم يجد ماءً ولا تراباً، رقم: ۳۳۶\۱

۲) اوگورئ كشف الباری: ۳، ۱۲۵۸\

۳) اوگورئ كشف الباری: ۲، ۱۲\

۴) كتاب الغسل، باب من أفرغ بيمينه على شماله فی الغسل\۱

۵) اوگورئ كشف الباری: ۲، ۱۲\

۶) اوگورئ كشف الباری: ۲، ۱۲\

۷) صحيح مسلم، باب من فضائل الصحابة، رقم: ۶٤۰۰\۱

۸) مسند أبی يعلى، رقم: ۹۷۰، ۹۶۹\۱

منلې وې،ولې اتحاد د مخرج د قیصې په اتحاد باندې دلالت کوی،بیا د هغه رائې بدله شوه،چې د هغې په "ثم ظهرلی........." وئیلو سره هغه اظهار کوی،دلته هم هغه "ثم ظهرلی" وئیلو سره وئیلی دی،چې دا اختلاف د سعید نه واقع شوې دې،ځکه چې مسند حارث بن أبی اسامه کښې روح بن عبادة عن سعید په طریقې سره روایت دې،چې په هغې کښې سعید "أحد أو حراء" په شك سره نقل کوی

او امام احمد د بریدې حدیث هم په لفظ د "حراء" سره روایت کړې دې،او د هغې سند هم صحیح دې[١] او ابو یعلی د سهل بن سعد روایت نقل کړې دې،چې په هغې کښې لفظ د أحد راغلې دې،او دا هم سنداً صحیح روایت دې،[٢] په دې سره د قیصې د متعدد کیدو احتمال قوی کیږی،ځکه چې په دوؤ صحیح سندونو سره د "أحد" او "حراء" ذکر راغې،نو معنٰی دا شوه،چې دواړه ځایه دا واقعه متعدد وارې وړاندې راغلې ده.

همدغه شان د کتاب الوقف په آخر کښې د عثمان په حدیث کښې هم لفظ د "حراء" وارد شوې دې او امام مسلم د ابو هریره ﷺ یو روایت نقل کړې دې،[٣] د هغې نه هم د قیصې د تعدد د احتمال تائید کیږی،او هغه داسې چې هلته د رسول الله ﷺ په حراء باندې د موجود کیدو ذکر دې،او هغوی ﷺ سره ددې مذکوره حضراتو ذکر هم دې،او د نور هم ذکر دې،ددې نه معلومیږی،چې دا ځان له مستقل قیصه ده.[٤]

قوله: وَأَبُو بَکْرٍ وَعُمَرُ: په أن النبی باندې د عطف کیدو په وجه په ظاهره خو أبابکر پکار وو، ولې داسې اونهٔ شول، بلکه ابوبکر مرفوع وارد شو،ظاهره ده چې د "صَعِدَ" په ضمیر مرفوع باندې معطوف دې،او هغه ضمیر د صَعِدَ اګر چې متصل دې،ولې د "أحداً" د فاصلې په وجه په هغې باندې د اسم ظاهر عطف کیدل بالاتفاق جائز دی.[٥]

أحد ته نداء حقیقی ده یا مجازی: أثْبُتْ أُحُدُ...... دا منادٰی ده،او حرف نداء په دې کښې محذوف دې."یا أحد" مراد دې.

د حضرت عمر ﷺ په مناقبو کښې دې سره دا زیاتوالې هم مروی دې، "**فَضَرَبَه بِرِجْلِه وقال: أثْبُتْ**" هغوی دا په خپه باندې اووهلو او وې وئیل!اودریږه!اثبت،د ثبات نه د امر صیغه ده، چې د هغې معنٰی استقرار ده،لفظ د أُحُد منادٰی ده،او دې ته آواز ورکول او مخاطب کول یا

---

[١] مسند احمد عن سعید بن زید: ١٦٣٠
[٢] مسند أبی یعلی،مسند ابن عباس،رقم: ١٣١٧١
[٣] صحیح مسلم،باب من فضائل الصحابة،رقم: ٢٤١٧، ٤٣٨، ١٤
[٤] فتح الباری: ٩، ٤٦، ١٤٧
[٥] فتح الباری: ٩، ٤٧،وإرشاد الساری: ٨، ١١٦٨

خو په حقيقت باندې محمول دى،او هغه داسې چې په غر كښې د اوريدو صلاحيت وى،او د نداء ادراك هم كولې شى،او يا مجازاً دهٔ ته نداء اوكړې شوه،چې اصلاً خو په دې كښې د اؤريدلو او د قبلولو استعداد نشته،ولې د الله تعالى رسول د خپل رسالت او د خپل ملګرو د لوړ مقام اظهار كولو،نو په ډير بليغ انداز باندې هغوى ﷺ غر مخاطب كولو سره اظهار اوفرمائيلو،څنګه چې خلق د مصيبت د سخت والى ظاهرولو سره "ويل"(هلاكت)ته آواز كولو سره وائى،واويلا!كنې "ويل" منادى خو اؤريدلې نشى،هغه خو امر حسى نهٔ دې بلكه معنوى دې،يا څنګه چې په "وا رأساه" كښې سر ته آواز كوى۔

بيا هم دا په حقيقت باندې حمل كول اولى دى،ځكه چې تر كومې پورې ممكن وى نو كلام په خپله حقيقى او ظاهرى معنٰى باندې حمل كول پكار دى،او حقيقتاً د أحد مخاطب كولو تائيد په دې سره هم كيږى،چې رسول الله ﷺ ددې متعلق اوفرمائيل،"أحد جبل يحبنا ونحبه" احد يو داسې غر دې چې هغه مونږ سره محبت كوى او مونږ هغه سره محبت كوو،او محبت ښكاره خبره ده،د ادراك او احساس متقاضى دې،همدغه شان د "ضرب بالرجل" نه هم معلوميږى،چې هغه خبرول صحيح او حقيقى وو،په دې وجه هغه داسې خبردار كړې شو۔(١)

د غر خوزيدل د خوشالئ نه وو: د غر دا خوځيدل او رپيدل،چې د هغې دلته په لفظ د "رجف" سره ذكر شوې دې،دا د هغه رَجفَةٌ د قبيلې نه نهٔ دې،كومه چې د حضرت موسى عليه السلام په قوم باندې د تحريف په وجه راغلې وه،بلكه دا د خوشالې نه د خوځيدو(ګډيدو)د قبيلې نه وه،علامه قسطلانى فرمائى:

"قال ابن المنير:قيل:الحكمة فى ذلك أنه لما أرجف أراد النبى ﷺ أن يبيّن أن هٰذا الرجفة ليست من جنس رجفة الجبل بقوم موسٰى عليه السلام لما حرّفوا الكلم وأن تلك رجفة الغضب وهذه هزة الطرب".(٢)

يعنى د غر په خوشاليدو او په هغې باندې د رسول الله ﷺ د تنبيه كولو حكمت دا وو،چې رسول الله ﷺ دا بيانول اوغوښتل چې د غر دا خوځيدل د هغه خوځيدو د قبيلې نه نهٔ دى،كوم چې د موسى عليه السلام په قوم باندې واقع شوې وو،ځكه چې هغه "رجفة الغضب" وو،او دا "هزة الطرب"(اهتزاز په معنٰى د خوشالې)دې۔

په دې وجه حضور ﷺ د خپل نبوت د مقام او د حضرت صديق د صديقيت مقام او د نورو حضراتو د شهادت د مقام تصريح اوفرمائيله،ځكه چې دا ټول مراتب او مناصب د "رجفة الغضب" متقاضى نهٔ دى،همدغه وجه ده،چې غر د هغوى ﷺ ددې ارشاد نه ورستو اودريدو۔

---

(١) فتح البارى:٤٧،٩،وإرشاد السارى:١١٦٨،٨

(٢) إرشاد السارى:١١٦٨،٨

او خوځیدل ئې بند کړل، یو شاعر په دې حوالې سره څۀ ښۀ فرمائیلی دی:

ومال حراءٌ تحته فرحاً به   فلولا مقال "اُسکُن" تَضَعضَعَ وانقضا

"حراء" د هغوی ﷺ د موجودګئ په خوشالۍ کښې د هغوی ﷺ د لاندې اوخوځیدو، او کۀ چرې هغۀ ته د "اُسکُن" او دریږه...... نۀ وو وئیلې شوې نو هغه به نړیدلو سره ختم شوې وو.[1]

د قسطلانی په رائې کښې دواړه احتماله دی: د قسطلانی د ددې توجیه مطلب کۀ دا وی، چې د اُحد غر دا خوځیدل د خوشالۍ نه وو، ولې د هغۀ په خوځیدو سره رسول الله ﷺ او د هغوی ﷺ د أصحابۇ د متاثره کیدو او د غورځیدو ویره وه، په دې وجه هغوی اوفرمائیل، اُحد! نبی، صدیق او شهیدینو په ادب کښې اودریږه، او د هغوی د سلامتیا خیال ساتلو سره د خوشالۍ نه خوځیدل پرېږده، نو بیا خو دا صحیح دی، او به بل صورت کښې به په دې باندې دا اشکال وی، چې د اُحد خوځیدل د خوشالۍ نه وو، نو بیا به هغوی ﷺ هغه نۀ منع کولو، او د منع کولو وجه به ئې ددې لوئې مرتبو د حضراتو موجودګی نۀ ګرځوله، ځکه چې د دوی موجودګی خو سبب د رجف وه، نۀ چې مانع د رجف، هاۤ! کۀ د دۀ خوځیدل د غضب او غصې وو، یا د زمکې د طبعیت او فطرت د وجهې نه وو، نو بیا د هغۀ منع کولو سره د ممانعت وجه ددې پاکو نفوسو او لوئې مرتبې د شخصیاتو موجودګی ګرځول صحیح وو، او څۀ چې دلته وئیلې شوی دی، هغه ددې مخالف دی. والله اعلم.

په مناقبو د عمر کښې د یزید بن زریع روایت دې، چې په هغې کښې دا الفاظ دی:

"فَمَا عَلَيكَ إلاَّ نَبِيٌّ أو صديقٌ أو شهيدٌ" او "د شك د پاره نۀ دې بلکه د تنویع د پاره دې، او معنی داده، چې په تا باندې یا خو نبی دې، یا صدیق او یا شهید، یعنی درې واړه نوعې دی، او د هرې نوعې موجود کیدل د احترام موجب دی،[2] ددې نه هم معلومیږی چې "رجفة" د سرور نۀ وه. والله اعلم.

ترجمة الباب سره مناسبت: په باب او حدیث کښې مطابقت واضح دې، ځکه چې د "صدیق" نه مراد حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه دې، د هغۀ موجود کیدل ئې د غر د خوځیدو بندولو د پاره سبب اوګرځولو، او ګویا غر ته د هغۀ واسطه ورکړې شوه. او رسول الله ﷺ د هغه خپل ځان سره ذکر اوکړو، دا د هغه د أفضلیت او د لوئې مرتبې نښۀ ده.

۳۴۷۳: [3] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ حَدَّثَنَا صَخْرٌ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «بَيْنَمَا أَنَا

---

[1]) اوګورئ: إرشاد الساری: ١١٦٨٨\

[2]) فتح الباری: ١٤٧،٩\

[3]) الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه: ٥١٨،١، کتاب فضائل النبی ﷺ، باب قول النبی ﷺ "لو کنتُ متخذاً خليلاً"، رقم: ٣٦٧٣، ومسلم فی صحیحه: ٣١٠،٢، کتاب فضائل الصحابة...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه

عَلَى بِئْرٍ أَنْزِعُ مِنْهَا جَاءَنِي أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ، فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ الدَّلْوَ، فَنَزَعَ ذَنُوبًا أَوْ ذَنُوبَيْنِ وَفِي نَزْعِهِ ضَعْفٌ، وَاللَّهُ يَغْفِرُ لَهُ، ثُمَّ أَخَذَهَا ابْنُ الْخَطَّابِ مِنْ يَدِ أَبِي بَكْرٍ، فَاسْتَحَالَتْ فِي يَدِهِ غَرْبًا، فَلَمْ أَرَ عَبْقَرِيًّا مِنَ النَّاسِ يَفْرِي فَرِيَّهُ، فَنَزَعَ حَتَّى ضَرَبَ النَّاسُ بِعَطَنٍ». قَالَ وَهْبٌ الْعَطَنُ مَبْرَكُ الإِبِلِ، يَقُولُ حَتَّى رَوِيَتِ الإِبِلُ فَأَنَاخَتْ. [ر: ۳۴۳۴]

رجال الحديث

أحمدُ بنُ سَعيد: دا ابو عبدالله احمد بن سعيد بن إبراهيم الاشقر الرباطي دي، ددهٔ احوال تير شوي دي.[۱]

يو احمد بن سعيد بل دي، د هغه كنيت ابو جعفر او نسبت سرخسي دي، او د هغه د نيكهٔ نامه صخر ده.[۲]

وَهْبُ بنُ جَرِيرٍ: دا وهب بن جرير بن حازم ابو عبد الله الازدي البصري دي، ددهٔ احوال هم تير شوي دي.[۳]

صَخْرٌ: دا صخر بن جويريه مولى بني تميم يا مولى بني هلال دي. د دهٔ حالات تير شوي دي.[۴]

نَافِعٌ: دا ابو عبد الله نافع العدوي مولى عبد الله بن عمر دي. ددهٔ احوال "كتاب العلم، باب ذكر العلم في المسجد" كښې تير شوي دي.[۵]

عَبدَ الله بنَ عُمَرَ: د عبد الله بن عمر احوال په "كتاب الإيمان، باب الإيمان وقول النبي ﷺ بني الإسلام على خمس" كښې تير شوي دي.[۶]

دا د خوب واقعه ده: بَيْنَا أَنَا عَلَى بِئْرٍ........ اولنۍ خبره خو داده، چې په بعضې نسخو كښې بَيْنَا دي او په بعضې كښې "بَيْنَمَا" بالميم دي، دويمه خبره داده، چې دا د خوب واقعه ده، يعنى د كوهى په خوا كښې موجود كيدل د بيدارۍ په حالت كښې نهٔ دي واقع شوي، بلكه په خوب كښې راوى ته اوښودلې شو. څنګه چې ددې باب په يو بل روايت كښې د ابوهريره رضي الله عنه دا

بقيه حاشيه د تيرمخ] باب تحريم سب الصحابة، رقم: ۲٥٤۱، وأبوداؤد في سننه:۲، ۲۸٤، كتاب السنة، باب في النهي عن سب أصحاب رسول الله ﷺ، رقم: ٤٦٥٨، والترمذي في جامعه:۲، ۲۱۹، كتاب المناقب، باب فيمن سبّ أصحاب النبي ﷺ، رقم: ۳۸٦۰\

۱) كتاب اللقطة، باب كيف تعرّف لقطة أهل مكة..........\

۲) اوګورئ فتح الباري:۹، ۱٤۷\

۳) كتاب الوضوء، باب من لم يَر الوضوء إلا من المخرَجين من القبل والدُّبر........\

٤) كتاب الوضوء، باب دفع السّواك إلى الأكبر.........\

۵) اوګورئ كشف الباري: ٤، ۱٥۱\

۶) كشف الباري:۱، ٦۳۷\

الفاظ منقول دی: "بینا أنا نائم علیٰ قلیب علیها دَلوٌ".(١) په دې کښې د "نائم" تصریح ده.
همدغه شان په مناقب عمر کښې هم د "أُرِیتُ فی المنَام" په الفاظو سره دا روایت ذکر شوې دې
(٢)په دې کښې هم د "منام" ذکر دې.

د "ذَنُوب" نه څهٔ مراد دی؟: فَنَزَعَ ذَنُوبًا أو ذَنُوبَیْنِ........ د نَزَعَ معنیٰ ده، بوقه د اوبو ډکهٔ راؤباسل.

د "ذَنُوب" معنیٰ ده، "الدلو الکبیر إذا کان فیها الماء" لویه بوقه چې په هغې کښې اوبهٔ هم وی.
د حدیث د شارحینو په دې خبره خو اتفاق دې، چې د ذَنوب نه مراد دلته کښې زمانه د خلافت ده، خو په دې باندې یو اشکال واردیږی، او هغه دا چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خلافت مدت دوه کاله پوره او د دریم کال څهٔ لږه برخه وو، نو کهٔ په ذَنوب سره د خلافت کالونو ته اشاره مقصود وی، نو بیا خو ذَنُوبین أو ثلثة پکار وو. حافظ ابن حجر فرمائی: "والذی یظهر لی أن ذلك إشارة إلی ما فُتح فی زمانه من الفتوح الکبار وهی ثلاثة" کومه خبره چې زما پوهې ته راځی، هغه داده، چې په دې کښې هغه فتوحاتو اړخ ته اشاره مقصود ده، کوم لوئې لوئې فتوحات چې د هغوی رضی الله عنه په زمانه د خلافت کښې اوشول، او هغه درې دی، کیدې شی "غزوهٔ حیره" "فتح الانبار" او "فتوح الشام" مراد وی، او یا فتنه د ارتداد، فتنه د انکار زکوٰة او د دروغو د نبوت دعویٰ کونکی ختمول مراد وی.(٣)

اشکال خو په دې باندې هم کیدې شی، چې کهٔ فتوحات درې دی، نو بیا خو "ذَنُوبین أو ثلاثة" وئیل پکار وو، نهٔ چې "ذَنُوب او ذَنُوبَین" بیا هم ددې دا جواب ورکولې شی، چې د "ذَنُوبًا أو ذَنُوبَین" یعنی د یو دوؤ بوقو نه شمیر مراد نهٔ دې، بلکه قلت او اختصار اړخ ته اشاره مقصود ده، څنګه چې وئیلې شی، "یو نیم" او د هغې دلیل دادې، چې د حضرت عمر رضی الله عنه متعلق بیا د څهٔ خاص عدد ذکر نهٔ دې شوې، حال دادې چې د هغوی د خلافت کالونه او همدغه شان د فتوحاتو شمیر هم معلوم معدود دې، ولې د هغوی په حقله صرف په بوقه راؤښکلو کښې د قوت او مظبوط والی ذکر دې، چې د هغې معنیٰ داده، چې د هغوی فتوحات زیات دی، او هغوی لوئې فاتح وو. والله اعلم.(٤)

امام شافعی رحمه الله په "کتاب الام" کښې ددې حدیث د ذکر کولو نه ورستو ددې تشریح کولو کښې فرمائیلې دی:

"ومعنیٰ قوله وفی نزعه ضعف قصر مدّته وعجلة موته وشغله بالحرب لأهل الردة عن الافتتاح والتزید الذی

---

(١) اوګورئ رقم (٣٦٦٤)

(٢) اوګورئ رقم (٣٦٨٢)

(٣) تاریخ ابن خلدون: ٢٢٨،٢، تاریخ الکامل لابن الاثیر........عهد صدیقی: ١٦٦٨،٦

(٤) اوګورئ فتح الباری: ١٤٧،٩

بلغه عمرنی طول مدته". (۱)

یعنی د رسول اللهﷺ د ابوبکر په حقله ارشاد د "وفی نزعه ضعف" معنٰی داده چې د هغوی د خلافت د زمانې اختصار او د هغوی وفات په جلدئ واقع کیدل.او د اهل ارتداد سره په جنګ کولو کښې د مصروف کیدو په وجه هغوی د فتوحاتو او د خلافت اسلامیه د فراخئ نه پاتې کیدل او ددې موقع نۀ موندل،حافظ ابن حجر فرمائی،امام شافعی په خپل دې قول کښې هغه ټولې خبرې راجع کړې دی،چې نورو متفرقې بیان کړی دی،یعنی چا د خلافت د زمانې اختصار مراد اخستې دې،چا د فتوحاتو کموالې وغیره،امام شافعی دا ټولې مراد اخستې دی،ددې تائید هم ددې په شان د هغه قیصئ د الفاظو نه هم کیږی،چې د ابن مسعود رضی الله عنه نه مروی ده،د هغې الفاظ دی:

"قال النبیﷺ: فاعبرها یا أبابکر،فقال إلی الأمر من بعدك،ثم یلیه عمر،قال: کذلك عبرها الملَكُ". (۲)

رسول اللهﷺ اوفرمائیل،ابوبکر ددې تعبیر اووایه،هغوی اووئیل ستاسو نه ورستو به خلافت ما ته ملاؤیږی،بیا (زما نه ورستو) دا به عمر سنبالوی،نبی علیه السلام اوفرمائیل،همدغه شان فرشتې هم ددې تعبیر اوښودلو.

دا حدیث طبرانی روایت کړې دې،ولې ددې سند ضعیف دې. (۳)

د "ضعف" یو بل مطلب: علامه قسطلانی د "وفی نزعه ضعف" متعلق فرمائی:

"إشارة إلی ما کان فی زمنه من الارتداد واختلاف الکلمة،ولین جانبه،ومداراته مع الناس". (۴)

په دې ضعف کښې د رسول اللهﷺ د وصال نه ورستو پیدا کیدونکې فتنې د ارتداد او په خلقو کښې د اختلاف پیدا کیدو اړخ ته ارشاه مقصود ده،او د ابوبکر نرم مزاجئ او خلقو سره حُسن سلوك اړخ ته،چې ګویا د هغوی یو قسمه کمزوری وه.او ددې نرمئ او خیال ساتلو په وجه ښکاره خبره ده د هغوی رُعب دبدبه او د خلافت جلالت به دومره نۀ وو،څومره چې د حضرت عمر رضی الله عنه وو.

د "والله یَغفِرُ لَه" مطلب: ددې جملې مختلف مقاصد بیان کړې شوې دی،یو مطلب خو ددې دا بیان کړې شوې دې،چې دا د متکلم د اړخ نه جمله دعائیه ده،او ددې هیڅ مفهوم نشته،یعنی څنګه چې په ظاهره ددې نه پوهې ته راځی،چې کیدې شی په هغوی (یعنی حضرت ابوبکر رضی الله عنه) کښې د خلافت په حوالې سره څۀ کمزورئ موندلې شوې.په دې وجه د هغوی د پاره د مغفرت دعا اوکړې شوه،دا ممکن مفهوم دلته مراد نۀ دې،بلکه دا د عربو د عادت موافق استعمال شوې دې،عرب وائی،"افعل کذا والله یَغفِرُلك" دغسې اوکړه،الله تعالی دې

---

۱) کتاب الام،صلاة المسافر:۱۶۳/۱

۲) کنز العمال.....فضل الشیخین،رقم:۳۶۱۳۶،مؤسسة الرسالة

۳) فتح الباری:۴۷/۹

۴) اوګورئ:إرشاد الساری:۱۶۸/۸

ستا مغفرت اوكړى۔[1] زمونږ په معاشره كښې هم د مړ شوى پلار نيكۀ د ذكر په وخت كښې وائى، الله تعالى دې اُوبښي زما د پلار يا نيكۀ دا عادت وو..........

دويم قول دادې، چې په دې كښې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه د وفات نزدې والى اړخ ته اشاره كړې شوې ده، او دا د الله تعالى ارشاد ﴿فسبّح بحمد ربّك واستغفره﴾[2] نظير دې، ځكه چې دا د سورة نصر آيت دې، او مفسرين فرمائى په دې كښې د رسول الله ﷺ وفات اړخ ته اشاره ده.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: "قلتُ: ويحتمل أن يكون فيه إشارة إلى أنّ قِلّة الفتوح فى زمانه لا صنع له فيه؛ لأن سببه قصر مدّته، فمعنى المغفرة رفعُ الملامة عنه".[3]

يعنى دا هم احتمال شته، چې په دې كښې دې خبرې اړخ ته اشاره وى، چې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه په عهد خلافت كښې د فتوحاتو كمې د هغوى رضي الله عنه څۀ كمې يا دخل نۀ وو، بلكه د هغې وجه هغوى ته د ملاؤ شوې موقعې او زمانې كم والې وو، چې د هغې قدرتى او لازمى نتيجه د فتوحاتو كمې او د خلافت نۀ خوريدل وو. په دې وجه د مغفرت دعا كولو سره د هغوى نه هر قسمه ملامتيا لرې كړې شوه.

قوله: غَرْبًا: أى دلوًا عظيمًا يعنى وه (معمولى) بوقه بيا په ډيره لويه بوقه باندې بدله شوه.

د "عبقرى" معنى: فَلَمْ أَرَ عَبْقَرِيًّا........عبقرى بفتح العين وسكون الباء الموحدة وفتح القاف وكسر الراء

ددې نه مراد دې "كل شئ بلغ النهاية" هر هغه څيز چې انتهاء ته اورسى، يعنى په هر كمال كښې آخرى حد ته رسيدونكې څيز ته عبقرى وئيلې كيږى، او عبقر په اصل كښې، "أرض الجن" ته وئيلې كيږى، يعنى هغه ځائې كوم كښې چې پيريان اوسيدلې وى، يا دا د يو كلى نوم دې، چې هلته به خائسته كپړې (رختونه) جوړيدې، د پيريانو په وجود كښې ناآشنا كارونه او مختلف عجائبات وى، په دې وجه عرب عمومًا هر هغه څيز عبقر، يا "أرض الجن" اړخ ته منسوب كوى، چې په هغې كښې په حسن يا بل يو څيز كښې كمال يا حيرانتيا وى۔[4] څنګه چې زمونږ په معاشره كښې هم د "پرِى زاده" وغيره الفاظ په دې معنى كښې وئيلې كيږى۔

قوله: يَفْرِي فَرِيَّهُ: "يفرى" بفتح الياء وسكون الفاء وكسر الراء وسكون التحتانية فَرِيَّه بفتح الفاء وكسر الراء وتشديد التحتانية المفتوحة بعضو د راء په سكون سره هم نقل كړې دې، ولې دا غلط دې، ددې جملې معنى ده، "يعمل عمله البالغ" خپل لوئې كار كول۔

---

[1] فتح البارى: ۴۸/۹، وإرشاد السارى: ۱۶۸/۸

[2] سورة النصر: ۳

[3] فتح البارى: ۴۸/۹

[4] فتح البارى: ۴۸/۹

قوله: حَتَّى ضَرَبَ النَّاسُ بِعَطَنٍ: "عَطَن بفتح المهملتين مُناخُ الإبل" یعنی د اوښانو د ناستې ځائې ته وئیلې کیږی، او د "ضَرَبَ النَّاسُ بِعَطَنٍ" معنیٰ داده، چې خلقو اوبۀ څکلو سره خپلو ځایونو ته لاړل.

په مناقب عمر کښې دا الفاظ دی، "حتی روی الناسُ وضربُوا بعطنٍ". (۱) تر دې پورې چې خلقو اوبۀ اوڅکلې، او خپلو خپلو ځایونو ته لاړل.

او بزار او طبرانی د ابو الطفیل نه په سندِ حسن سره روایت کړې دې، چې رسول الله ﷺ اوفرمائیل، "بینا أنا أنزع اللیلةَ إذ وردَت علی غنم سودٌ وعُفر، فجاء أبوبکر فنزَع" په هغه وخت کښې چې ما یوه شپه اوبۀ راؤباسلې، نو په ما باندې د تور او خړ رنګ چیلئ راغلې، بیا ابوبکر راغې اوبۀ ئې راؤباسلې، بیا ئې د حضرت عمر رضی الله عنه په حقله اوفرمائیل، "فملا الحیاض وأروی الواردة". (۲) عمر حوضونه ډک کړل او راتلونکې چیلئ ئې په اوبو مړې کړې.

بیا ئې اوفرمائیل، "فأوّلت السُّود العربَ والعُفر العجم" (۳) ما د تورو چیلو تعبیر په عربو سره اوکړو او د خړو چیلو تعبیر مې په عجمو سره اوکړو.

په دې روایت کښې هم هغه مضمون بیان شوې دې، ولې د صورت او هیئت په لړ اختلاف سره.

د عطن معنی او مفهوم: قَالَ وَهْبٌ...... دا وهب بن جریر دې، چې د امام بخاری شیخ الشیخ دې، او په دې زیر بحث روایت کښې ددۀ ذکر هم دې، احمد بن سعید ددۀ نه روایت کوی.

ددۀ دا کلام په سندِ مذکور سره موصولاً ثابت دې، وهب بن جریر د عَطَن معنی ذکر کړې ده، او "یقول: حتی رویت الإبلُ........" هم ددۀ مقوله ده. (۴) علامه قسطلانی فرمائی، د "رَوِیَت" نه ورستو د "فَأَنَاخَت" په ځائې "فأنیخت" کیدل پکار وو. (۵)

د وهب د قول مطلب دادې، چې د "عَطَن" معنیٰ ده، "مَبرك الإبل" د اوښانو د کیناستو ځائې، او داسې استعمال شوې دې، چې "رَوِیَت الإبل فأنِیخَت" اوښانو اوبۀ اوڅکلې نو د کیناستو په ځائې کښې اودرولې شو.

بیضاوی ددې وضاحت کولو سره فرمائی، په خوب کښې چې کوم کوهې اولیدې شو، ددې نه مراد دین دې، ځکه چې دین یو داسې چینه ده، چې د هغې نه وتونکو اوبو باندې د ځانونو

---

(۱) اوګورئ: کتاب الفضائل، باب قول النبی "لو کنتُ متخذا خلیلا" رقم (۳۶۸۲)

(۲) فتح الباری: ۹/۴۸، ومسند أبی یعلیٰ مسند أبی الطفیل، رقم: ۱۴۰۹

(۳) فتح الباری: ۹/۴۸، ومسند أبی یعلی مسند أبی الطفیل، رقم: ۱۴۰۹

(۴) فتح الباری: ۹/۴۸

(۵) إرشاد الساری: ۸/۱۶۹

ژوند جوړيږي، او په هغې سره د معاد او معاش معامله صحيح کيږي، او د "نزع منه" معنیٰ ده، ددې نه اوبهٔ راؤباسل، او په دې سره د دين د امر اشاعت او د هغې د احکامو اجراء ارخ ته اشاره مقصود ده، او "يغفر الله له" سره دې خبرې ارخ ته اشاره کيږي، چې ددهٔ نرمی يا کمزوری نقصانی نهٔ ده، او په دې باندې د اعتراض کولو جواز نشته.
دا خو په هغه صورت کښې ده، چې د ضعف نه نرمی مراد وی، کنې د ضعف دويمه معنیٰ په فتنهٔ ارتداد او په مسلمانانو کښې په پيدا کيدونکې اختلاف سره کړې شوې ده، چې په هغې سره په مسلمانانو کښې کمزوری راغلې وه، بيا هغه اختلاف او افتراق ختم شو، او د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه د خلافت کښې اسلام مضبوط شو، او مسلمانان خپل مينځ کښې متفق او طاقتور شو.[1]

په "نزع" کښې د ضعف او قوت نه مراد څهٔ دې، دې ارخ ته د امام احمد بن حنبل په يو روايت کښې هم اشاره کړې شوې ده، او روايت د حضرت سمرة دې، هغه فرمائی:

"أن رجلاً قال: يا رسول الله رأيتُ كأن دلواً من السماء دليت، فجاء أبوبكر فشرب شربًا ضعيفًا ثم جاء عمر فشرب حتى تضلّع".[2]

يعنی د آسمان نه يوه بوقه راؤغورځولې شوه، نو ابوبکر راغې او د هغې نه ئې لږې شان اوبهٔ اوڅکلې، بيا عمر راغې او هغوی دومره اوڅکلې چې موړ شو، ددې نه معلومه شوه، چې د ضعف نه مراد کم والې د زمانې، او کم والې د خلافت دې، او د قوت نه ددې (خلافت) فراخ والې او ددې ډيره زمانه کيدل مراد دی. والله اعلم.[3]
علامه قسطلانی فرمائی:

"وهذا كله فيه إشارة إلى ما أكرم الله عزوجل به عمر من امتداد مدة خلافته، ثم القيام فيها بإعزاز الإسلام وحفظ حدوده وتقوية أهله حتى ضرب الناس بعطن أى حتى رووا وأرووا إبلهم وأبركوها وضربوا لها عطناً وهو مبرك الإبل حول الماء يقال: أعطنت الإبل فهي عاطنة وعواطن أى سقيت وتركت عند الحياض لتعاد مرة أخرى".[4]

يعنی په دې تفصيل کښې اشاره ده، هغه عزت او اکرام ارخ ته، چې په هغې سره الله تعالی حضرت عمر رضي الله عنه سرفراز کړې وو، او هغه دا چې الله تعالی د هغوی د خلافت زمانه اُوږده اوفرمائيله، بيا په دې خلافت کښې اسلام ته د عزت او غلبې ورکولو د پاره ئې هغوی ته د اُودريدو موقع ورکړه، د اسلام د حدودو حفاظت او د اهلِ اسلام د طاقتور جوړولو موقعه ئې ورکړه، تر دې پورې چې خلقو "ضرب عطن" اوکړو، يعنی پخپله هم اوبهٔ څکلو سره ماړهٔ

---

[1] فتح الباري: ۹/۱٤۹
[2] مسند احمد من حديث سمرة، رقم: ۲۰۲۵۵
[3] فتح الباري: ۹/۱٤۹
[4] إرشاد الساري: ۸/۱۱۶۹

شول،او خپل اوښان ئې هم په اوبو څکولو سره ماړهٔ کړل،او خپلو ځايونو ته ئې اورسول.
بيا ئې د"ضرب عطن"معنی بيان کړه،چې"عطن"د اوبو نه ګير چاپيره د اوښانو ځايونو ته
وئيلې کيږي،د"أعطنت الإبل فهى عاطنة"معنى ده،اوښانو باندې اوبهٔ څکولو سره د حوضونو په
خوا کښې پرېښودې شو،بيا ورستو راتلو سره هغه واپس کړې شي.

۳۴۷۴:(۱) حَدَّثَنِي الْوَلِيدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ أَبِي الْحُسَيْنِ الْمَكِّيِّ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ إِنِّي لَوَاقِفٌ فِي قَوْمٍ، فَدَعَوُا اللَّهَ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ وَقَدْ وُضِعَ عَلَى سَرِيرِهِ، إِذَا رَجُلٌ مِنْ خَلْفِي قَدْ وَضَعَ مِرْفَقَهُ عَلَى مَنْكِبِي، يَقُولُ رَحِمَكَ اللَّهُ، إِنْ كُنْتُ لأَرْجُو أَنْ يَجْعَلَكَ اللَّهُ مَعَ صَاحِبَيْكَ، لأَنِّي كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُ أَسْمَعُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ كُنْتُ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ، وَفَعَلْتُ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ، وَانْطَلَقْتُ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ. فَإِنْ كُنْتُ لأَرْجُو أَنْ يَجْعَلَكَ اللَّهُ مَعَهُمَا. فَالْتَفَتُّ فَإِذَا هُوَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ. [۳۴۸۲]

قوله: الْوَلِيدُ بْنُ صَالِحٍ: الوليد بن صالح النخاس الضبى أبو محمد الجوزى الفلسطينى.
صاحب د تهذيب الكمال فرمائى:

"الوليد بن صالح النخاس الضبىّ،أبو محمد الجزرى،بيّاع الرقيق،نزل بغداد ويقال:أصله من فلسطين".(۲)

شيوخ او تلامذه: د اسرائيل بن يونس،بقيّة بن الوليد،حماد بن زيد،حماد بن سلمة،ليث بن سعد وغيره نه روايت کوى.

او ددهٔ نه امام بخارى،إبراهيم بن اسحاق الحربى،إبراهيم بن مهدى،احمد بن إبراهيم الدورقى،احمد بن على الخزاز،احمد بن القاسم بن مساور الجوهرى وغيره روايت کړې دې.

جرح او تعديل: عبد الله بن احمد بن حنبل وائى:

"قلتُ لأبى:لِمَ لَمْ تكتب عن الوليدِ بن صالح النخّاس؟قال:رأيتُه يصلى فى مسجدِ الجامع يُسيئى الصلاة فتركتُه".(۳)

(۱) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه:۵۱۸،۱،كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ،باب قول النبى ﷺ "لو كنّا متخذاً خليلاً"،رقم:۳۶۷۴،وفى صحيحه:۵۲۲،۱،كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ،باب مناقب عمر بن الخطاب، رقم:۳۶۹۳،وفى مناقب عثمان بن عفان،رقم:۳۶۹۵،وفى:۹۱۸،۲،كتاب الأدب،باب من نكت العود فى الماء والطين، رقم:۶۲۱۶،وفى كتاب الفتن،باب الفتنة التى تموج كموج البحر، رقم:۷۰۹۷،،۲،۱۰۵۱، وفى:۱۰۷۸،۲، كتاب أخبار الآحاد،باب قول الله تعالىٰ "لا تدخلوا بيوت النبى الا أن يؤذن لكم"، رقم:۷۲۶۲، ومسلم فى صحيحه:۲۷۷،۲،كتاب فى فضائل الصحابة ،باب من فضائل عثمان بن عفان ﷺ، رقم:۲۴۰۳، والترمذى فى جامعه:۲۱۲،۲،كتاب المناقب،مناقب على،باب:۶۱،رقم:۱۳۷۱

(۲) تهذيب الكمال:۱۲۸،۳۱

(۳) تهذيب الكمال:۱۳۰،۳۱

ما خپل پلار (امام احمد بن حنبل)ته اووئیل،تاسو د ولید بن صالح النخاس روایات ولې نۀ لیکئ؟ وې فرمائیل ما هغه په جامع مسجد کښې په مونځ کولو اولیدو ،هغۀ مونځ صحیح نۀ کولو ،په دې وجه ما پرېښودو .

احمد بن إبراهیم الدورقی او ابو حاتم الرازی وائی،"کان ثقة".([1])
ابن حبان هم په کتاب الثقات کښې ددۀ ذکر کړې دې.([2])

حافظ ابن حجر فرمائی: "ولیس له فی البخاری إلا هذا الحدیث الواحد وسیأتی من وجه آخر فی مناقب عمر عن ابن أبی حسین، فظهر أن البخاری لم یحتج به".([3])
یعنی ددۀ په صحیح بخاری کښې هم دغه یو روایت دې،او دا هم په بل سند سره په مناقب عمرکښې منقول دې،ددې نه معلومه شوه،چې امام بخاری په دې حدیث سره استدلال نۀ کوی.
عِیسی بن یُونس:دا عیسی بن یونس بن أبی اسحاق السبیعی ابوعمرو الکوفی دې. ددۀ احوال تیر شوی دی.([4])

عُمَرُ بنُ سَعِیدٍ:دا عمر بن سعید بن حسین قرشی نوفلی مکی دې. ددۀ احوال په"کتاب العلم، باب الرِّحلَةِ فِی المسئلةِ النَّازِلة وتعلیم أهلِه"کښې تیر شوی دی.([5])
ابنِ أبِی مُلَیکَةَ:دا ابوبکر عبد الله بن عبید الله ابن أبی ملیکۀ القرشی التیمی دې. ددۀ احوال په"کتاب الإیمان، باب خوف المؤمن من أن یحبط عملُه وهو لایشعر"کښې تیر شوی.([6])
ابنِ عبَّاسٍ:دا د رسول الله ﷺ مشهور صحابی عبد الله بن عباس رضی الله عنه دې . د دوی احوال په"بدء الوحی"کښې تیر شوی دی.([7])

عبارت کښې په ترکیبی اعتبار سره اختلاف: کُنتُ، وَأبُوبَکرٍ وَعُمَرُ

دې سره نزدې نزدې یوه جمله تیر شوی سره متصل روایت کښې تیره شوې ده،او هغه ده،"أن النبی صَعِدَ أحدًا وأبوبکرٍ وعُمر......"ددې په حقله ابن التین اوفرمائیل،چې دلته ابوبکر عطف دې د"صَعِدَ"په ضمیر فاعل باندې،او دا بالاتفاق جائز دې،یعنی د اسم ظاهر عطف په ضمیر متصل باندې. ځکه چې په دې کښې د معطوف او معطوفٌ علیه په مینځ کښې په"أُحدًا"سره

[1]) الجرح والتعدیل ج:۹،الترجمة: ۱۳۰
[2]) الثقات لابن حبان:۹،۲۲۵
[3]) فتح الباری:۹،۱۳۹
[4]) کتاب الأذان،باب من صلی بالناس فذکر حاجةً فتخطاهم گ گ گ۱
[5]) اوګورئ کشف الباری:۳،۵۱۵
[6]) اوګورئ کشف الباری:۲،۵۴۸
[7]) اوګورئ کشف الباری:۱،۴۳۵

فصل واقع دې،او په زير بحث روايت كښې حافظ ابن حجر رحمه الله ددۀ قول نقل كړې دې،هغه فرمائي:

"الأحسنُ عند النحاة أن لا يعطف على الضمير المرفوع إلا بعدَ تاكيده،حتى قال بعضهم أنه قبيح لكن يرد عليهم قوله تعالى(ما أشركنا ولا آباؤنا)وأجيب بأنه قد وقعَ الحائل وهو قوله "لا" وتعقب بأن العطف قد حصَل قبل"لا"قال:ويرد عليهم أيضًا هذا الحديث".[1]

حافظ ابن حجر فرمائي:"والتعقيب مردودٌ،فإنه وُجِد فاصل في الجملة".[2]

يعنې د نحاتو په قاعدې باندې په آيت ما أشركنا........سره چې كوم اعتراض كړې شوې دې،هغه صحيح نۀ دې،ځكه چې دلته په"لا"سره فصل راؤړلې شوې دې،او په دې باندې كيدونكې اعتراض چې ددې لا نه په وړاندې باندې عطف شوې دې،دا مردود دې،ځكه چې في الجمله د معطوف او معطوف عليه په مينځ كښې فاصل خو موجود دې،(برابره خبره ده كۀ د حرف نه ورستو وى يا وړاندې)او هم دغه كافي دې.

بيا ابن حجر رحمه الله د حديث د الفاظو په حقله فرمائي:"وأما هذا الحديث فلم تتفق الرواة على لفظه" يعنې ددې روايت د الفاظو نه چې دا معلوميږي،چې په ضمير مرفوع باندې عطف بغير د تاكيد نه جائز دې،دا په دې وجه معتبر نۀ دې،چې د روايت په دې الفاظو باندې ټول راويان متفق نۀ دى،نو ممكنه ده،چې په دې الفاظو كښې د راوى نه څۀ غلطي شوې وى.

په مناقبو د حضرت عمر رضي الله عنه كښې په يو بل سند سره دا الفاظ مروى دى،"ذهبتُ أنا وأبوبكر وعمر" دې نه معلوميږي،چې په دې كښې راويانو تصرف كړې دې،او په اصل كښې د معطوف او معطوف عليه په مينځ كښې فصل شته.[3]

ترجمة الباب سره مناسبت:ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې،ځكه چې دلته هم د ابوبكر د فضيلت ذكر دې،او هغوى به اكثر رسول الله ﷺ سره وو،او هغوى ﷺ به اكثر د دوى ذكر خان سره كولو.

٣٤٧٥: [4]حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ الْكُوفِيُّ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو عَنْ أَشَدِّ مَا

---

[1] فتح الباري:٩،٤٩،همدغه شان جامع الدروس العربية:٣،١٨٩\

[2] فتح الباري:٩،٤٩\

[3] فتح الباري:٩،٤٩\

[4] الحديث أخرجه البخاري في صحيحه:١،٥١٩،كتاب فضائل أصحاب النبي ﷺ،باب قول النبي ﷺ،لو كنتُ متخذًا خليلاً،رقم:٣٦٧٥،وباب عمر بن الخطاب:١،٥٢١،رقم الحديث٣٦٨٦،وفي:١،٥٢٣،باب مناقب عثمان بن عفان،رقم:٣٦٩٩،وأبو داؤد في سننه:٢،٢٨٣،كتاب السنة، ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه

صَنَعَ الْمُشْرِكُونَ بِرَسُولِ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - قَالَ رَأَيْتُ عُقْبَةَ بْنَ أَبِي مُعَيْطٍ جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ - صلی الله علیه وسلم - وَهُوَ يُصَلِّي، فَوَضَعَ رِدَاءَهُ فِي عُنُقِهِ فَخَنَقَهُ بِهِ خَنْقًا شَدِيدًا، فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ حَتَّى دَفَعَهُ عَنْهُ فَقَالَ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ . وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ. [۳۶۴۳ ، ۴۵۳۷]

رجال الحدیث

مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ: حافظ ابن حجر فرمائی، "قیل هو أبو هشام الرفاعی وهو مشهور بکنیته".
یعنی دا ابو هشام الرفاعی دې، ولې مشهور په کنیت سره دې.
بیا وائی: "وقال الحاکم والکلاباذی هو غیره".[1] یعنی د حاکم او کلا بازی له مخې دا ابو هاشم الرفاعی نهٔ دې.
علامه قسطلانی هم دې دویم قول ته ترجیح ورکولو سره اوفرمائیل:
"قال ابن خلفون، ولیس بأبی هشام محمد بن یزید بن رفاعة الرفاعی، قال الحاکم والکلاباذی".
یعنی دا محمد بن یزید ابو هشام الرفاعی نهٔ دې، بلکه دویم (محمد بن یزید) دې، د قسطلانی په رائې کښې دا محمد بن یزید الحزامی الکوفی البزاز دې.[2]

دې د اسحاق بن سلیمان الرازی، حبان بن علی الغنزی، رُشد بن سعد المصری، السّدی بن عبد الله السُّلمی المصری، سفیان بن عیینه، شریك بن عبد الله النخعی، عبد الله ابن المبارك، عبد الرحمٰن بن محمد المحاربی، ولید بن مسلم، یحیی بن زکریا، یونس بن بُکیر او ابوبکر بن عیاش نه روایت کوی.
او ددهٔ نه روایت کونکی امام بخاری، عبد الله بن عبد الرحمٰن الدارمی، محمد بن عثمان بن أبی شیبه، أبو کریب محمد بن العلاء وغیره دی.

د جرحې او تعدیل په باب کښې: ابن حبان په کتاب "الثقات" کښې د دوی ذکر فرمائیلې دې، یعنی هغوی دې ثقه گرځوی.[3]
امام بخاری په "التاریخ الکبیر" کښې صرف دومره فرمائیلی دی:
"محمد بن یزید الکوفی سمع الولید بن مسلم، وضمرة بن ربیعة".[4]

بقیه حاشیه د تیرمخ] باب فی الخلفاء، رقم: ٤٦٥١. والترمذی فی جامعه: ۲۱۰/۲، کتاب المناقب، باب مناقب عثمان بن عفان رضی الله عنه، رقم: ۳۶۹۷.
[1]) فتح الباری: ۱٤۹/۹.
[2]) إرشاد الساری: ۱۱۷۰/۸.
[3]) الثقات لابن حبان: ۱۷۸/۹.
[4]) التاریخ الکبیر: ۱/۱، الترجمة: ۸۳۶.

ابو حاتم فرمائى: "مجهولٌ لا أعرِفُه".(١)

حافظ مزى فرمائى: "هكذا ذكره البخارى وأبوحاتم وغير واحد مفرداً عن أبى هشام الرفاعى وهو صحيح، وزعم بعض من ذكر شيوخ البخارى أنه أبوهشام الرفاعى وذلك غلطٌ لا شك فيه. والله أعلم".(٢)

يعنى" د امام بخارى او ابو حاتم له مخې او د ځو نورو حضراتو له مخې دا د ابو هشام الرفاعى نه علاوه بل څوك دې، او هم دا صحيح ده، او د امام بخارى شيوخ ذكر كونكو بعضې حضراتو دې ابو هشام الرفاعى ګرځولې دې، چې بې شكه غلط دې".

ابن حجر عسقلانى وائى: "محمد بن يزيد بن محمد بن كثير العجلى أبو هشام الرفاعى الكوفى قاضى المدائن...... ذكره ابن عدى فى شيوخ البخارى وجزم الخطيب بأن البخارى روى عنه لكن قد قال البخارى رأيتهم مجمعين على ضعفه".(٣)

حافظ ابن حجر فرمائى، چې د ابن السكن عن الفربرى په روايت كښې دى، چې دا محمد بن كثير دې، خو دا د هغهٔ وهم دې، څنګه چې ابو على الجيانى په دې تنبيه كړې ده، او د هغهٔ د وهم كيدو وجه داده، چې د محمد بن كثير(محمد بن يزيد نهٔ دې،)يو روايت هم د وليد نه ثابت نهٔ دې، او دلته محمد بن يزيد د وليد نه روايت كړې دې.(٤)

په "رجال البخارى" كښې ابو الوليد الباجى وائى، محمد بن يزيد دا هم ابو هشام الرفاعى دې، او ابو حاتم چې په دهٔ او په محمد بن زيد كوفى كښې فرق بيان كړې دې، هغه صحيح نهٔ دې، او زما له مخې دا يو سړې دې.

باجې د ابو حاتم د "مجهولٌ لا أعرِفُه" دا توجيه كړې ده، چې هغه خو دې د رفاعى نه علاوه بل څوك ګڼړى، او په نفس الامر كښې خبره داسې نهٔ ده، نو هغهٔ اووئيل، "لا أعرفه" علامه باجى ددې دا دليل وركړې دې، چې د محمد بن يزيد كوفى د مناقب أبى بكر ددې روايت نه علاوه هيڅ يو روايت او هيڅ تذكره په كتاب كښې نشته.

او د خپلې دې دعوې په تائيد كښې هغوى دا هم ذكر كړې دى، چې عبيد الله بن واصل په "كتاب الأدب" كښې د عبد الله بن عبد الرحمٰن الدارمى يو روايت نقل كړې دې، چې د هغې الفاظ دى. "أخبرنا محمد بن يزيد البزار حدثنا يونس بن بكير..............".

او بعينه هم دغه روايت ابو هشام هم د يونس نه روايت كړې دې، او ددې "ابو هشام" په كنيت سره محمد بن يزيد معروف دې، نو معلومه شوه، چې د "بزاز" په نسبت سره هم هغه معروف دې.

---

(١) الجرح والتعديل:٨،٧/١٤٨،الترجمة:١٥٧٥

(٢) تهذيب الكمال:٢٧/١٣٥

(٣) تقريب التهذيب:١/٥١٤

(٤) فتح البارى:٩/١٤٩

او كومو خلقو ته چې دا اشكال وړاندې شوې دې، چې دا دواړه ځان ځان له دى، د هغې وجه داده، چې بخارى ددۀ نه روايت هم كړې دې، چې ددۀ توثيق دې، او خپل تاريخ كښې ئې ددۀ تضعيف هم كړې دې، نو ددې نه خلقو دا اوګنړله، چې كيدې شى دا دوه كسان وى، او ددې وجه ابن عدى دا بيان كړې ده، چې امام بخارى صرف ددۀ نه استشهاد كړې دې.

په هر حال كښې د اسماء رجال په كتابونو كښې ددۀ په حقله ډير اختلاف دې، علامه باجى، په رجال البخارى، كښې او ابن عدى د تفريق قائل نۀ دى، او باقى حضرات د محمد بن يزيد بزاز او محمد بن يزيد أبى هشام الرفاعى كښې تفريق كوى.

ذهبى، ابن حبان او ابن حجر دۀ ته ثقه وائى، او هم دغه صحيح معلوميږى، بياهم حافظ عسقلانى ددۀ په حقله والله اعلم وئيلو سره د څۀ يقينى خبرې اظهار نۀ كوى.[1]

د محمد بن يزيد كوفى متعلق د اسماء رجال په كتابونو كښې اختلاف دې، څوك هم دې محمد بن يزيد ابو هشام الرفاعى ګرځوى، او څوك ددۀ نه علاوه مستقل راوى، څوك دۀ ته ثقه وائى، نو څوك ضعيف، حافظ ابن حجر محمد بن يزيد كوفى او رفاعى دوه راويان ګرځوى، اوفرمائى، امام بخارى هم دوى جدا جدا ګرځوى، اوابوحاتم ئې هم جدا جدا ګرځوى[2] او ابو حاتم دۀ ته ضعيف هم وئيلى دى، حافظ مغلطائى په دې حوالې سره په څۀ تفصيل سره بيان كړې دې. هغه فرمائى، چې كلابازى اووئيل، دا محمد بن يزيد الكوفى البزار دې، او دا رفاعى نۀ دې، او ابن عدى وئيلى دى، دا محمد بن يزيد الرفاعى دې، [3] بزار نۀ دې. يعنى يو د بزار د وجود منكر دې، او بل د رفاعى. او بخارى هم بس"الرفاعى"ذكر كړې دې، او بل څوك ئې نۀ دې ذكر كړې، يعنى د هغۀ له مخې بزار هيڅ څيز نۀ دې، او ابو حاتم وائې دا دوه سړى دى، يو "بـــزار" او بل "رفــاعـــى".

مغلطائى وائى، "والذى عندى أنه رجل واحد ولذلك لم يعرفه أبوحاتم" [4] دا هم يو سړې دې، په دې وجه ابو حاتم د محمد بن يزيد كوفى په حقله وائى، "مجهول لا أعرفه" ځكه چې هغه څۀ جدا سړې خو نۀ دې. هغه خو هم هغه محمد بن يزيد الرفاعى دې، د چا چې هغه د دې نه ورستو ذكر كوى.

مغلطائى وړاندې وائى، چې امام بخارى هم صرف د يو محمد بن يزيد الرفاعى ذكر كړې دې، او كلا بازى د "رفــاعـــى" په دې وجه انكار كوى، چې امام بخارى په خپل صحيح كښې د الرفاعى لاحقه نۀ ده لګولې، او ابن عدى چې كوم الرفاعى منلې دې، هم دغه صحيح دې،

---

[1] اوګورئ تهذيب التهذيب: ۵۲۹،۹، الكاشف: ۲، ۲۳۱، الترجمة (۵۲۲۶)، وتقريب التهذيب، ص: ۵۱٤، رقم الترجمة (٦٤٠۵)، الثقات: ۹، ۱۷۸
[2] تقريب التهذيب، ص: ۵۱٤، وتهذيب التهذيب: ۹، ۵۲۷
[3] اكمال تهذيب الكمال: ۱۰، ۳۹٦
[4] تقريب التهذيب، ص: ۵۱٤

ځکه چې په صحیح بخاری کښې د رفاعی نه علاوه څوك محمد بن یزید بالکل شته نه۔
کلا بازی ته اشکال په دې وجه اوشو، چې ابن واصل په "کتاب الأدب" کښې دا سند ذکر کړې دې، "حدثنا عبد الله بن عبد الرحمٰن السمرقندی ثنا محمد بن یزید البزار حدثنا یونس بن بکیر" ددې "البزار" نه دا ګنړی، چې دا د "رفاعی" نه علاوه بل څوك دې۔
بیا کله چې بخاری په "تاریخ" کښې د محمد بن یزید تضعیف اوکړو، او په صحیح کښې ئې د هغهٔ نه تخریج اوکړو، نو د کلاباذی وغیره اشکال نور هم مضبوط شو، او معامله داده، چې د امام بخاری له مخې هغه ضعیف دې، ځنګه چې هغه فرمائی، "رأیتهم مجمعین علی ضعفه" [۱] او بخاری چې ددهٔ نه په صحیح کښې روایت کړې دې، هغه صرف د استشهاد د پاره دې۔
حافظ مزی چې په دواړو کښې تفریق کړې دې، مغلطائی په "فیه نظر" وئیلو سره هغه په پورتنی تفصیل سره غلط ثابت کړو، د ابن حجر د قول هم تضعیف کړې شوې دې۔[۲]
اَلْوَلِیْدُ: دا ابو عثمان ولید بن سلم الاموی الدمشقی دې، ددهٔ حالات تیر شوی دی۔[۳]
الْاَوْزَاعِیّ: دا عبد الرحمٰن بن عمرو بن محمد ابو عمرو الاوزاعی دې، ددهٔ احوال په "کتاب العلم باب الخروج فی طلب العلم" کښې تیر شوی دی۔[۴]
یَحْیَی بنِ اَبِی کَثِیرٍ: دا یحیی بن أبی کثیر الطائی دې، ددهٔ احوال تیر شوی دی۔[۵]
مُحَمَّدِ بنِ اِبْرَاهِیم: دا محمد بن إبراهیم بن حارث بن خالد القرشی التیمی دې، ددهٔ حالات په "کتاب الإیمان، باب ما جاء أن الأعمال بالنیة والحسبة ولکل امرئ ما نوی" کښې تیر شوی دی۔[۶]
عُرْوَةَ بنِ الزُّبَیْرِ: دا مشهور تابعی، د مدینې په فقهاء سبعه کښې یو، عروه بن الزبیر بن العوام رضی الله عنه دې۔ ددهٔ حالات په "کتاب الإیمان، باب أحب الدین إلی الله أدومه" کښې تیر شوی دی۔[۷]
عَبْدَ اللهِ بنَ عَمْرٍو: دا عبد الله بن عمرو بن العاص مشهور صحابی دې، ددهٔ احوال په "کتاب الإیمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده" کښې تیر شوی دی۔[۸]

[۱] اوګورئ: الکاشف، ص:۲۳۲، إکمال تهذیب الکمال: ۱۰/۳۹۶
[۲] الجرح والتعدیل: ۸/۱۲۹
[۳] کتاب مواقیت الصلاة، باب "وقت المغرب"
[۴] کشف الباری: ۳/۴۰۸
[۵] کتاب العلم، باب کتابة العلم..........
[۶] اوګورئ: کشف الباری: ۲/۷۳۹
[۷] اوګورئ: کشف الباری: ۲/۵۴۶
[۸] اوګورئ: کشف الباری: ۱/۶۷۹

قوله: وَهُوَ يُصَلِّي: "باب ما لقى النبي وأصحابه من المشركين بمكة" كښې د "فى حجر الكعبة" الفاظ هم دى.[1]

قوله: رِدَاءَهُ: د ابوذر په نسخه کښې "رداء" بغير د اضافت نه راغلي دي.[2]

قوله: فَخَنَقَهُ بِهِ: ابو ذر او مستملی "بِهَا" د مؤنث په ضمير سره نقل کوی.[3]

قوله: فَجَاءَ أَبُوبَكْرٍ: د ابو ذر په نسخه کښې "فجاءه أبوبكر" دي.[4]

قوله: حَتَّى دَفَعَهُ عَنْهُ: ابن اسحاق دا زياتوالي نقل کړې دې "وهو يبكى".[5]

يعنى "دفع بيده عقبة" حضرت ابوبكر رضي الله عنه په خپل لاس سره عقبه بن أبى معيط ته ديکه ورکړه.[6]

ابو بكر او "د ال فرعون مؤمن": حضرت ابوبكر رضي الله عنه دلته د" آل فرعون د مؤمن" هغه الفاظ اووئيل، کوم چې هغه د حضرت موسى عليه السلام په حقله فرعونيانو ته وئيلى وو، او قرآن کريم هغه د هميشه هميشه د پاره محفوظ کړل، علماء فرمائى، چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه "د آل فرعون د مؤمن" نه غوره او افضل دې، ځکه چې هغه د حضرت موسى عليه السلام صرف په ژبه مدد کړې وو، او ابوبكر په ژبه او لاس دواړو حضرت محمد ﷺ سره د کيدونکې بد تميزئ بدله واخسته.[7]

ترجمة الباب سره مناسبت هم واضح دې، ځکه چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه د سختې نه سخته موقعه کښې د رسول الله ﷺ مدد اوکړو، او ښکاره خبره ده، دا د هغوى داسې فضيلت دې، چې ددې په وجه باندې هغوى "افضل الصحابه" گرځيدلې دې.

د حضرت ابوبكر رضي الله عنه وفات: د خليفهٔ اول امير المؤمنين حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه فضائل او مناقب کوم چې امام بخارى په خپل صحيح کښې ذکر کړې دى، هغه د تشريحاتو او د متعلقه مباحثو سره دلته ختم شو.

د حضرت د پيدائش او مبارك ژوند د ذکر کولو نه ورستو د هغوى د وفات هم مختصر تذکره کوى، د دوى د وفات متعلق يو قول خو دادې، چې دوى د "مرض السِّل"[8] نه وفات شو.

---

[1]) كتاب مناقب الأنصار، باب ما لقى النبي وأصحابه من المشركين بمكة، رقم: ٣٨٥٤

[2]) إرشاد الساري: ٨/ ١١٧٠

[3]) إرشاد الساري: ٨/ ١١٧٠

[4]) إرشاد الساري: ٨/ ١١٧٠

[5]) إرشاد الساري: ٨/ ١١٧٠

[6]) إرشاد الساري: ٨/ ١١٧٠

[7]) إرشاد الساري: ٨/ ١١٧٠

[8]) دا يوه بيمارى ده، چې په هغې سره په کُلمُو کښې زخم پيدا کيږى، او د خُلې نه وينه شروع شى. (فيروز اللغات)

واقدي وائي چې دوی په سخته يخنۍ کښې غسل اوکړو، چې د هغې نه دوی ته تبه اولګيده، او پنځلس ورځې ورستو وفات شو، او يو قول دادې، چې يهودو دوی ته په حريره کښې زهر ورکړې وو، چې د هغې د اثر د وجهې نه وفات شو، ۲۲ جمادی الاخرة ۱۳هجری باندې دوی وفات شو، د دوی د خلافت زمانه دوه کاله درې مياشتې او څۀ ورځې ده، د دوی عمر په اتفاق سره هم هغه دې کوم چې د رسول الله ﷺ دې، يعنی ۶۳ کاله، د دواړو په ژوند کښې هم صحبت پاتې شوې وو، عمرئې هم يو اوموندلو، او خاوري ئې هم يو اوموندلې، رضی الله عنه وأرضاه وصلی الله علی محمد وعليه۔ ([1])

۶-بَابُ: مَنَاقِبُ عُمَرَبْنِ الْخَطَّابِ أَبِي حَفْصٍ الْقُرَشِيِّ الْعَدَوِيِّ رضی الله عنه

د عمر بن الخطاب نوم او نسب: د عمر بن الخطاب سلسلۀ نسب څۀ داسې ده:

عمر بن الخطاب بن نفيل بن عبد العزی بن رياح بن عبد الله بن قرط بن رزاح بن عدی بن کعب بن لؤی بن غالب بن فهر بن مالك بن نضر۔

د دوی مور حنتمة بنت هاشم بن المغيرة ده، د ابو جهل د ترۀ لور ده، بعضې حضراتو حنتمة بنت هشام وئيلو سره د ابو جهل خور ګرځولې ده۔

ابو حفص د دوی کنيت وو، او ابن اسحاق په خپل "سيرت" کښې فرمائی، چې دا کنيت دوی ته رسول الله ﷺ پخپله ورکړې دې، او په دې کښې د دوی لور ام المؤمنين سيده حفصه رضی الله عنها اړخ ته نسبت دې، چې ددۀ په اولاد کښې د ټولو نه لويه وه۔

د "الفاروق" وجۀ تسميه: د دوی لقب په اتفاق سره "الفاروق" دې، بيا په دې کښې يو قول خو دا دې، چې دا لقب رسول الله ﷺ دوی ته پخپله ورکړې دې، دا ابو جعفر بن أبی شيبه په خپل تاريخ کښې د ابن عباس عن عمر په طريقې سره روايت کړې دې، او ابن سعد هم دا نقل کړې دی۔ ([2])

دويم قول دادې، چې په دې لقب سره دې اهل کتابو ملقب کړې دی، او يو دريم قول دې، چې جبرائيل امين په دې لقب سره دې ملقب کړې دې، بغوی هم دا ذکر کړی دی۔ ([3])

قوله: اَلْقُرَشِيِّ: دا د دوی جدّ اعلی فهر اړخ ته نسبت دې، چې د هغۀ نوم قريش وو، د فهر بن مالك بن نضر اولاد ته قريشَ وئيلې شی، چې په اتفاق سره په نسب او مشرئ، فصاحت، شجاعت او کرم وغيره کښې د ټولو نه اعلی دی۔ ([4])

---

[1]) فتح الباري:۱٤۹.۹

[2]) اسد الغابة:عمر بن الخطاب:۳۱۸.۲،و کنز العمال،رقم:۳۵۷٤۲

[3]) فتح الباري:٤۹.۹،وإرشاد الساری:۱۷۱.۸،والکامل لابن الاثير:۱٤٤۹.۲

[4]) السيرة النبوية لابی الحسن الندوی،ص:۷٤،وإرشاد الساری:۱۱۷۱.۸

قوله: اَلْعَدَوِي: د قريشو يو شاخ بنى عدى قبيلې اړخ ته نسبت دې،د رسول اللهﷺ او د عمر فاروق په مينځ كنبې د اتو واسطو نه ورستو په كعب باندې نسب ملاويږى،ابوبكر او رسول اللهﷺ په نسب كنبې ووۀ واسطې ورستو ملاويږى،په خلفاء اربعو كنبې رسول اللهﷺته د ټولو نه زيات نزدې حضرت على رضی الله عنه،بيا حضرت عثمان رضی الله عنه،بيا حضرت ابوبكر رضی الله عنه او بيا حضرت عمر رضی الله عنه دې.

حضرت ابوبكر رضی الله عنه د خپل ځان نه ورستو حضرت عمر رضی الله عنه خليفه ټاكلې وو،بيا هغوى لس كاله شپږ مياشتې او څلور ورځې په شان او شوكت سره د مسلمانانو خدمت اوكړو،او بالآخر د أبولؤلؤه مجوسى د لاس نه شهيد شو.(١)

دلته مصنف ١٦ احاديث ذكر كړې دى،چې د حضرت عمر رضی الله عنه په مناقبو او فضائلو باندې مشتمل دى.(٢)

٣٤٧٦: (٣)حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ الْمَاجِشُونُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ النَّبِىُّ - صلى الله عليه وسلم - «رَأَيْتُنِى دَخَلْتُ الْجَنَّةَ، فَإِذَا أَنَا بِالرُّمَيْصَاءِ امْرَأَةِ أَبِى طَلْحَةَ وَسَمِعْتُ خَشَفَةً، فَقُلْتُ مَنْ هَذَا فَقَالَ هَذَا بِلاَلٌ . وَرَأَيْتُ قَصْرًا بِفِنَائِهِ جَارِيَةٌ ، فَقُلْتُ لِمَنْ هَذَا فَقَالَ لِعُمَرَ . فَأَرَدْتُ أَنْ أَدْخُلَهُ فَأَنْظُرَ إِلَيْهِ، فَذَكَرْتُ غَيْرَتَكَ». فَقَالَ عُمَرُ بِأُمِّى وَأَبِى يَا رَسُولَ اللَّهِ أَعَلَيْكَ أَغَارُ [٤٩٢٨ ، ٦٦٢١]

رجال الحديث

حَجّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ: دا ابو محمد حجاج بن منهال المناطى بصرى دې . ددۀ حالات په كتاب الإيمان،باب"ما جاء أن الأعمال بالنية والحسبة،ولكل امرئ ما نوى"كنبې تير شوى دى.(٤)

عَبْدُ الْعَزِيزِ الْمَاجِشُونُ: دا عبد العزيز بن عبد الله بن أبى سلمة الماجشون المدنى دې . ددۀ احوال تير شوې دى.(٥)

مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ: دا محمدبن المنكدربن عبد الله المدنى دې.د دوى حالات تير شوى دى(٦)

جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللّهِ: دا د رسول اللهﷺ صحابى حضرت جابر بن عبدالله بن عمرو بن حرام الانصارى دې.د دوى احوال تير شوى دى.(٧)

---

(١) إرشاد السارى:٨/١٧١

(٢) فتح البارى:٩/٥٤

(٣) قد سبق تخريج هذا الحديث تحت حديث:٣٤٣٤

(٤) اوګورئ كشف البارى:٢/٧٤٤

(٥) كتاب العلم،باب السؤال والفتيا عند رمى الجمار.........١

(٦) اوګورئ كتاب الوضوء،باب"صب النبى وضوء على المغمى عليه".رقم(١٩٤)

(٧) اوګورئ كتاب بدء الوحى،رقم الحديث(٣)

حدثنا محمد بن المنكدر: اکثرو حضراتو د عبدالعزیز بن الماجشون دا حدیث د محمد بن المنکدر نه روایت کړې دې، او صالح بن مالك دا د عبد العزیز عن حُمید عن أنس........ په طریقې سره روایت کوی، څنګه چې بغوی[1] دا روایت کړې دې، نو کیدې شی په دې کښې د عبد العزیز دوه شیخان وی: ①:-محمد بن المنکدر، ②:-حمید -[2]

قوله: الرُّمَيْصَاء: رمیصاء امرأة أبي طلحة، دا د ابو طلحه د بی بی ام سُلیم لقب یا صفت وو، دا اسم مصغر دې، او رَمص وئیلې کیږی د سترګې هغه سپین خیرې (چخې) ته چې د سترګې په ګوټ کښې جمع کیږی، په دې صفت سره د متصف کیدو په وجه کیدې شی اُمّ سُلیم ته رُمیصاء وئیلې کیږی.

اُمّ سُلیم ددې کُنیت دې، او نوم ئې سهله یا رمیله یا ددې په شان بل یو نوم دې.

او بعضې حضراتو وئیلی دی، چې هم "رُمیصاء" ددې نوم دې.

بعضې حضراتو "غمیصاء بالغین بدل الراء" هم نقل کړې دې. ددې متعلق بعضې حضرات وائی، چې ددې د خور ام حرام صفت دې، او ابو داؤد وائی، "هواسم أختِ أمّ سُلیم من الرضاعة". دا د اُمّ سُلیم د رضاعی خور نوم دې -[3]

ابن التین وائی رُمیصاء د ابو طلحه د اُمّ سُلیم نه علاوه بله یوه بی بی هم کیدې شی -[4]

قوله: خَشَفَةً: بفتح الخاء والشين، په وزن او معنی دواړو کښې د "حَرَكَةً" په شان. احمد "سمعتُ خشفا بدون التاء" نقل کړې دې، ددې معنی ده آواز، ابو عبید وائی "الخشفة الصوت لیس بالشدید" هغه آواز چې تیز نهٔ وی، یو قول ددې د اصل متعلق دې، خشفة وائی، "صوت دبیبِ الحیة" د مارد خزیدو آواز ته، په هر حال کښې دلته مراد "ما یسمع من حس وقعِ القدم" دې، یعنی د خپو آواز چې اؤریدلې شی -[5]

قوله: فَقَالَ هَذَا بِلَالٌ: دا قول د جبرائیل یا د بلې یوې فرشتې دې، او یا پخپله د حضرت بلال دې -[6]

قوله: وَرَأَيْتُ قَصْراً بِفِنَائِهِ جَارِيَةٌ: د ابو هریره رضی الله عنه په روایت کښې ددې نه ورستو دا زیاتوالې هم دې، تتوضأ إلى جانب قصر[7] او ترمذی د حضرت انس په روایت کښې د قصرٍ اسره

---

[1] شرح السنة، باب فی فضائل عمر، رقم: ۳۸۷۷\۱
[2] فتح الباری: ۹، ٥٤\۱
[3] سنن أبی داؤد، باب فضائل الغزو فی البحر، رقم: ۲٤۹٤\۱
[4] فتح الباری: ۹، ٥٤\۱
[5] فتح الباری: ۹، ٥٤\۱
[6] ارشاد الساری: ۸، ۱۷۱، ۱۷۲\۱
[7] صحیح بخاری، کتاب النکاح، رقم (۵۲۲۷)\۱

"من ذهب" هم نقل کړې دي.[1]

قوله: فَذَكَرْتُ غَيْرَتَكَ: ما ته ستا غیرت رایاد شو، یا ما ستا غیرت یاد کړو.

په کتاب النکاح کښې چې دا روایت ذکر کړې شوې دې، هلته دا الفاظ دی: "فأردتُ أن أدخله فلم يمنعني إلا علمي بغيرتك."[2]

په یو روایت کښې دا الفاظ منقول دی:

"دَخَلْتُ الْجَنَّةَ فرأيتُ فيها قصرًا يسمع فيه ضوضاء فقلتُ: لمن هذا؟ فقيل: لعمر........."[3]

زه جنت ته داخل شوم، نو ما په هغې کښې یو محل اولیدو، چې په هغې کښې د شور زوګ آواز وو، ما پوښتنه اوکړه، دا د چا دې؟ جواب راکړې شو د عمر.

قوله: فَقَالَ عُمَرُ: په کتاب النکاح کښې دی، "فبكى عمرُ وهو في المجلس ثم قال........."[4] عمر په مجلس کښې وو، په ژړا شو او بیا ئې اووئیل.

قوله: بِأُمِّي وَأَبِي: "أي أفديك بهما" یعنی (مور پلار) دواړه په تاسو قربان کړم.

قوله: أَعَلَيْكَ أَغَارُ: دا د قبیلې د قلب نه ګرځولې شوې دې، او په اصل کښې دې، "أعليها أغار منك؟".

ابن بطال وائی، دې نه معلومه شوه، چې په هر سړی باندې د هغهٔ د هغه اخلاقو په بنیاد حکم لګولې شی، کوم چې د هغهٔ د الفاظو نه معلومیږی.[5]

حضرت عمر رضي الله عنه ولې اوژړل؟ تر کومې پورې چې د حضرت عمر رضي الله عنه د ژړا تعلق دې، نو کیدې شی، چې هغوی د خوشالئ د وجهې نه ژړلې وی، په بعضې روایاتو کښې دلته یوه بله اضافه منقول ده: "وهل رفعني الله إلا بك، يا وهل هداني الله إلا بك؟".[6]

ما ته چې کوم رفعت یا هدایت ملاؤ شوې دې هغه ستاسو نه علاوه د چا په وجه دې؟ یعنی هم ستاسو په ذریعه دې، د حدیث د باب سره مناسبت واضح دې.

دا حدیث د امام بخاری نه علاوه مسلم په "کتاب الفضائل" کښې او نسائی په "مناقب" کښې ذکر کړې دې.[7]

---

[1] فتح الباری: ۹، ٥٤، إرشاد الساری: ۸، ۱۷۲، سنن الترمذی، باب مناقب عمر، رقم: ۳۶۸۸
[2] اوګورئ: کتاب النکاح، باب الغیرة، رقم (۵۲۲۶)
[3] مسند أبی یعلیٰ، مسند جابر، رقم: ۱۹۷۶
[4] اوګورئ: کتاب النکاح، باب الغیرة، رقم (۵۲۲۶)
[5] فتح الباری: ۹، ۵۵
[6] الأحادیث المختارة، رقم: ۲۰۷۶، مکتبة النهضة الحدیثة بمکة
[7] فتح الباری: ۹، ۵۵، إرشاد الساری: ۸، ۱۷۲

٣٤٧٧: (١) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ - رضي الله عنه - قَالَ بَيْنَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِذْ قَالَ «بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُنِي فِي الْجَنَّةِ، فَإِذَا امْرَأَةٌ تَتَوَضَّأُ إِلَى جَانِبِ قَصْرٍ، فَقُلْتُ لِمَنْ هَذَا الْقَصْرُ قَالُوا لِعُمَرَ فَذَكَرْتُ غَيْرَتَهُ فَوَلَّيْتُ مُدْبِرًا». فَبَكَى وَقَالَ أَعَلَيْكَ أَغَارُ يَا رَسُولَ اللَّهِ [ر: ٣٠٧٠]

رجال الحديث

سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ: دا سعيد بن الحكم بن محمد بن سالم بن أبى مريم الجمحى دې. ددهٔ احوال تير شوى دى.(٢)

اللَّيْثُ: دا ابو الحارث ليث بن سعد بن عبد الرحمٰن فهمى دې. دده احوال په "كتاب بدء الوحى" كښې تير شوې دى.(٣)

عُقَيْلٌ: دا عُقيل (مصغر) بن خالد بن عَقيل (مكبر) ايلى دې. ددهٔ احوال په "كتاب العلم، باب رفع العلم وظهور الجهل" كښې تير شوې دى.(٤)

ابْنِ شِهَابٍ: دا ابن شهاب ابوبكر محمد بن مسلم بن عبيد الله بن عبد الله بن شهاب زهرى دې. ددهٔ حالات په "بدء الوحى" كښې تير شوې دى.(٥)

سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ: دا مشهور تابعى سعيد بن المسيّب بن حَزن بن أبى وهب مخزومى دې. ددهٔ حالات په "كتاب الإيمان باب مَن قال أن الإيمان هو العمل" كښې تير شوى دى.(٦)

أَبَا هُرَيْرَةَ: مشهور صحابى مراد دې، ددهٔ احوال په "كتاب الإيمان، باب أمور الإيمان" كښې تير شوى دى.(٧)

په دواړو روايتونو كښې فرق: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه په دې روايت كښې هم هغه خبره كړې شوې ده، كومه چې په وړاندينى روايت كښې ده، هنه ا يو خو په هغې كښې د پورته ذكر كړې

---

(١) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه: ١/٥١٩، كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ، باب قول النبى ﷺ لو كنتُ متخذاً خليلاً، رقم: ٣٦٧٧، و ١/٥٢٠، كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ، باب مناقب عمر بن الخطاب، رقم: ٣٦٨٥، ومسلم فى صحيحه: ٢/٢٧٤، كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل عمر رضي الله عنه، رقم: ١٢٣٨٩

(٢) كتاب العلم، باب من سمع شيئاً فراجع حتّى يعرفه..............

(٣) اوګورئ كشف البارى: ١/٣٢٤

(٤) اوګورئ كشف البارى: ٣/٤٥٥

(٥) اوګورئ كشف البارى: ١/٣٢٦

(٦) كشف البارى: ٢/١٥٩

(٧) كشف البارى: ٦٥٩

شوې ښځې د ماڼۍ په اړخ کښې د اودس کولو ذکر دې،او دويم په هغې کښې د "فقال لعمر" په ځائې،د "فقالوا:لعمر" د جمع په صيغې سره دې،ښکاره خبره ده،چې د "فقالوا" فاعل "الملائكة" دې.(١)

د حديث فائدې: ددې روايت نه يو خو دا خبره معلومه شوه،چې رسول الله ﷺ د خپلو صحابؤ څومره خيال اولحاظ ساتلو،بيا په دې کښې دحضرت عمر رضی الله عنه د يو واضح فضيلت ذکرهم دې.(٢)

په جنت کښې د اودس کولو نه څهٔ مراد دې؟: دلته په روايت کښې د "تتوضأ" په لفظ باندې دا اشکال کيدې شی،چې جنت خو دار الجزاء دې،په هغې کښې د اودس کولو څهٔ مطلب دې،ځکه چې اودس خو د تکليف شرعی د وجهې نه دې، او ددې تعلق د دارالتکليف يعنی دنيا سره دې.

ددې جواب دادې،چې جنت خو بې شکه دارالجزاء ده،او په هغې کښې به اودس(کوم چې عمل دې)نهٔ وی،بلکه د هغې بدله او ثواب به وی،ولې رسول الله ﷺ دا خوب په دارالتکليف کښې ليدلې وو،او د کومې ښځې متعلق چې ئې ليدلې وو،هغه هم په دارالتکليف کښې وه،او په دغه وخت کښې ژوندې وه،لهذا "تتوضأ" کهٔ په خپله ظاهری معنٰی باندې محمول او حقيقت وی،نو په دې کښې د اعتراض څهٔ خبره ځکه نشته،چې په جنت کښې د اوسيدو په زمانه کښې(يعنی د قيامت په ورځ)او په جنت کښې دننه اودس کول موجب د اشکال دی،او دا اودس خو رسول الله ﷺ په خپل او د هغې ښځې په ژوند يعنی د تکليف په زمانه کښې وينی،لکه څنګه چې د حديث د الفاظو نه ظاهره ده،دويم قول دادې،چې "تتوضأ" حقيقت نهٔ دې،بلکه مجاز دې،او خوب ليدل هميشه د پاره په حقيقت باندې نهٔ شی محمول کولې،بلکه اکثر په هغې کښې تاويل کولې شی،او د هغې تعبير بيانولې شی،او ضروری نهٔ ده،چې د ظاهری معنې مطابق وی.

نو په جنت کښې د اودس کولو تاويل او تفسير به دا شی،چې دا ښځه په دنيا کښې د اودس او عبادت ډير زيات اهتمام کوی،په جنت کښې اودس کول ددې ښځې په دنيا کښې په اودس کښې د اوسيدو دليل دې.

يا به ئې تاويل داسې اوکړې شی،چې په "تتوضأ" کښې د وضوء نه مراد "تستعمل الماء لأجل الوضاءة" دې يعنی هغې د خپل ځان د ښکلو د پاره اوبهٔ استعمالولې،په دې صورت کښې د وضوء نه مراد وضوء لغوی دې،بيا هم دې احتمال ته بعيد وئيلې شوی دی.

د خطابی او د ابن قُتَيبه عجيبه تاويل: ابن قُتيبه دلته يو عجيبه خبره کړې ده،او خطابی هم هغې پسې تلې دې،هغه وائی چې د "تتوضاء" لفظ دلته بالکل شته نه،بلکه دا تصحيف،او د

---

(١) فتح الباری:۹.۱۵۵
(٢) فتح الباری:۹.۱۵۵

ناسخ د اړخ نه بدلون دې،او صحيح لفظ داسې دې:"امرأة شوهاء"چې د صورى مماثلت د وجهې نه په غلطۍ سره"تتوضأ"اوګنړلې او جوړ کړې شو،او د"تتوضأ"د غير صحيح کيدو وجه ئې دا اوښودله،چې په جنت کښې د اودس کيدل مستبعد دى،ځکه چې دا يو امر شرعى دې،حال دادې چې دا څۀ وجه نۀ ده،ځکه چې د يو حديث د صحيح وجهې نه نۀ خبريدل اودهغې په معنىٰ نۀ پوهيدل دحديث د حفاظو د غلطۍ هيڅ کله هم تقاضا نۀ کوى[1]

خطابى ددې غلط فهمئ نه ورستو د"شوهاء"تفسير بيان کړې دې،او فرمائيلې ئې دى، د"شوهاء" معنىٰ ده، "حسناء"يعنى خائسته ښځه،او دا تفسير هغۀ ابوعبيد اړخ ته منسوب کړې دې[2]حال دادې چې دا صحيح نۀ دې، ځکه چې د"شوهاء"معنىٰ حسناء په هغه وخت کښې ده،کله چې دا د آس صفت وى،جوهرى وائى،"فرس شَوهاء،صفة مَحمودة"[3] او د شوهاء لغوى معنىٰ ده،واسعة الفم يعنى کلاؤ خُلۀ او دا په اسونو کښې مستحسن او په ښځو کښې قبيح دې،ځنګه چې ابن الاعرابى وغيره په جزم سره وئيلى دى[4]

قرطبى د ابن قتيبة او خطابى په دې قول باندې نکير کړې دې،ولې هغۀ دا صرف ابن قتيبة اړخ ته منسوب کړې دې.قرطبى وائى:

"ووضوء هذه المرأة فى الجنة إنما هو لتزداد حسناً ونوراً لا لتزيل وسخًا ولا قذراً،إذ الجنة منزهة عن ذلك".[5]

هلته اودس په خائست کښې د زياتوالى د پاره وو،نۀ د صفائئ د پاره،ځکه چې په جنت کښې به نجاست او ګندګى بالکل وى هم نه.

ترجمه هم د خطابى تکذيب کوى:ابن حجر وائى او امام بخارى چې په کتاب التعبير کښې د"باب الوضوء فى المنام" باب لګولې دې،ددې نه هم معلوميږى،چې د خطابى دا"شَوهاء"کرځول غلط دى.بلکه دا هم"تتوضاء"دې،ګنې نو بيا "وضوء فى المنام"د کوم لفظ نه ثابتيږى[6]

په روايت او باب کښې مناسبت واضح دې.

---

[1]) شرح صحيح البخارى لابن بطال:۱۳،۳۱۵\
[2]) غريب الحديث للخطابى:۱،۱۱۳،ومادة "شوه\
[3]) الصحاح للجوهرى مادة "شوه\
[4]) كذا فى المغرب بلفظ "امرأة شوهاء قبيحة الوجه مادة "شين ،ولسان العرب مادة "شوه\
[5]) المفهم شرح مسلم فضائل عمر......:۶،۲۰۷\
[6]) فتح البارى:۹،۱۵۵

٣٤٧٨ : (١) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الصَّلْتِ أَبُو جَعْفَرٍ الْكُوفِي حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ يُونُسَ عَنِ الزُّهْرِي قَالَ أَخْبَرَنِي حَمْزَةُ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ شَرِبْتُ - يَعْنِي اللَّبَنَ - حَتَّى أَنْظُرُ إِلَى الرِّيِّ يَجْرِي فِي ظُفُرِي أَوْ فِي أَظْفَارِي، ثُمَّ نَاوَلْتُ عُمَرَ» فَقَالُوا فَمَا أَوَّلْتَهُ قَالَ «الْعِلْمَ». [ر: ٨٢]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ الصَّلْتِ: محمد بن الصّلت بن الحجاج الأسدى، أبو جعفر الكوفى الأصم. حاكم فرمائى، "كان بأصبهان فصار إلى الكوفة". اول په اصبهان کښې وو بيا کوفې ته لاړو.

دده شيوخ دى، إبراهيم بن سعد، احمد بن بشير الكوفى، اسباط بن محمد، اسماعيل بن عياش، بشر بن عمارة الخثعمى، عبد الله بن المبارك، عبد الرحمٰن بن أبى الزناد، عثمان بن يزيد وغيره.

او دده نه په روايت کونکو کښې امام بخارى، عبد الله بن عبد الرحمٰن الدارمى، ابو زرعه عبد الرحمٰن بن عمر الدمشقى، امام ترمذى، امام نسائى، امام ابن ماجه وغيره شامل دى. (٢)

محمد بن عبد الله بن نمير، ابو زرعه او ابو حاتم وائى: "ثقة". (٣)

ابن حبان هم په کتاب "الثقات" کښې دده ذکر کړې دې. (٤)

ذهبى هم ثقة وئيلى دى. (٥) ابن حجر فرمائى، "ثقة". (٦)

٢١٨، يا ٢١٩ هجرې کښې وفات شوې دې. (٧)

په صحيح بخارى کښې دده هم دغه يو حديث دې، او د امام بخارى د يو بل شيخ نوم هم محمد بن صلت دې، د هغهٔ کنيت ابو يعلى دې، حافظ ابن حجر وائى: "وأبو جعفر أكبر من أبى يعلى وأقدم سماعًا" ابو جعفر الكوفى دده نه د سماع په اعتبار سره متقدم او عمر کښې زيات دې (٨)

---

(١) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه: ٥١٩، كتاب فضائل أصحاب النبى ﷺ، باب قول النبى ﷺ "لو كنتُ متخذاً خليلاً"، رقم: ٣٦٧٨، وفى كتاب مناقب الأنصار، باب ما لقى النبى ﷺ وأصحابه من المشركين بمكة، رقم: ٣٨٥٤، وفى: ٧١١،٢، كتاب التفسير سورة المؤمن، رقم الحديث: ٤٨١٥، وتفرد به البخارى.

(٢) تهذيب الكمال للمزى: ٣٩٨،٣٩٧،٢٥، وتهذيب التهذيب للعسقلانى: ٢٣٢،٩

(٣) الجرح والتعديل: ٧، الترجمة: ١٥٦٧

(٤) الثقات: لابن حبان: ٧٧،٩

(٥) الكاشف: للذهبى: ١٨٢،٢، الترجمة (٤٩١٤)

(٦) تقريب التهذيب، ص: ٤٨٤، الترجمة (٥٩٧٠)

(٧) تهذيب الكمال: ٤٠٠،٢٥

(٨) فتح البارى: ١٥٥،٩

ابنُ المُبَارَک:دا عبدالله بن المبارك بن واضح الحنظلی المروزی دي،ددهٔ حالات"**بدء الوحی**" کښې تير شوې دی۔[1]

يُونُسَ:دا يونس بن يزيد ايلی دي،ددهٔ احوال په"**کتاب العلم،باب من جعل لأهل العلم أيامًا معلومة**"لاندې تير شوې دی۔[2]

الزُهَرِيِّ:دا محمد بن مسلم بن عبيد الله بن عبد الله بن شهاب الزهری دي،ددهٔ حالات په"**بدء الوحی**"کښې تير شوی دی۔[3]

حَمْزَةُ:دا حمزة بن عبد الله بن عمر بن الخطاب دي،ددهٔ احوال په"**کتاب العلم،باب الفتيا وهو واقف على الدابة وغيرها**"کښې تير شوې دی۔[4]

أبيه:عبد الله بن عمر رضي الله عنهما مراد دي،چې د حمزه پلار دې۔

قوله: شَرِبْتُ،يَعْنِي اللَّبَنَ: د شربتُ مفعول"اللَّبَنَ"دي،شودهٔ ښکل مراد دی۔

"رِیّ"په کسرې د راء سره دي،او په فتحې سره هم جائز دي۔

"شَرِبْتُ"دلته هم دغه شان مختصر بغير د ذكر د مشروب نه راغلې دي،او په کتاب التعبير کښې د عبدان عن ابن المبارک........په طريقې سره،دا الفاظ منقول دی،"**بينا أنا نائم أتيتُ بقدح لبن فشربت منه.**"[5] زهٔ اودهٔ ووم،چې د شودو يوه پيالې راؤړلې شوه او ما ته راکړې شوه،نو ما د هغې نه اوښکل۔

قوله: حَتَّى أَنْظُرَ إِلَى الرِّيِّ:"رِیّ"بکسر الراء دي او په فتحې سره هم صحيح دي۔[6]

د عبدان په روايت کښې د"**حتى أن أنظر**"الفاظ راغلې دی۔[7]

بيا رؤيت چې هغه په"أنظر"يا"أرى"سره ذكر کړې شوې دي،دا هم په حقيقت باندې محمول نهٔ دي،بلکه د استعارې په توګه مذکور دي،او مراد دادې،چې په ما کښې لوندوالې او تازه والې راغې.او ښکاره شو۔

ګويا"رِیّ"چې کله د بدن برخه جوړه کړې شوه،نو هغې اړخ ته ددې فعل نسبت اوکړې شو،

---

[1]) كشف الباری:۱۴۶/۱

[2]) كشف الباری:۲۸۲/۳

[3]) كشف الباری:۳۲۶/۱

[4]) كشف الباری:۴۵۸/۳

[5]) اوګورئ صحيح البخاری،كتاب التعبير،باب اللبن،رقم(۷۰۰۶)

[6]) فتح الباری:۵۵/۹

[7]) صحيح البخاری،كتاب التعبير،باب اللبن،رقم(۷۰۰۶)

چې د بدن د خواصو نه دې،یعنی هغې اړخ ته د رؤیت نسبت اوکړې شو،ځکه چې بدن د اعیانو د قبیلې نه دې،او هغه په نظر راځی،او د بدن رنګونه او کیفیتونه هم په نظر راتلونکې څیزونه دی.لهذاد"رِیَ الجسم"د پاره رؤیت ثابت کړې شو،"أنظر"د مضارع په صیغې سره ذکر کړې شو،حال دادې چې مراد ماضی ده،دا په دې وجه چې په دې سره د ماضی د حالت حکایت کړې شوې دې،د هغه حال د استحضار د پاره.

قوله: يَجۡرِي فِي ظُفُرِي: يَجۡرِي اللبن يا يَجۡرِي الرِّيّ.........یعنی هغه شودۀ زما په نوکونو او د ګوتو په سرونو کښې په تیزئ سره روان وو،یا هغه تازه والې روان وو.ظفری أو أظفاری دلته د راوی نه په شك سره مروی دی،او د عبدان په روایت کښې مِن أظافيري([1])او په کتاب العلم کښې"فی أظفاري"بغیر د شك نه مروی دې.([2])

قوله: ثُمَّ نَاوَلۡتُ: دلته"ناولتُ"راغلې دې،د عبدان په روایت کښې"أعطيتُ فضلی عمر"دې.([3]) او په کتاب العلم کښې د"أعطيتُ فضلی عمر بن الخطاب"الفاظ راغلې دی.([4]) او د کتاب التعبیر په یو روایت کښې د أعطيتُ فضله عُمرَ راغلې دې.([5])

د خوب تعبیر چا بیان کړو ؟ فَمَا أَوَّلۡتَه.قَالَ:الۡعِلۡمُ......... دلته په دې روایت کښې صحابۀ کرامو د هغوی ﷺ نه پوښتنه کړې ده،چې تاسو د هغې تعبیر څۀ اوکړو،او هغوی ﷺ جواب ورکړو.چې ددې تعبیر"علم"دې.

او په"جزء الحُسین بن عرفه"کښې په یوئې بلې طریقې سره د ابن عمر نه مروی دی:

"قال: فقالوا: هذا العلم الذی آتاك الله،حتی امتلأت وفضلت منه فضلة فأخذها عمر،قال: أصبتم".([6])

یعنی صحابۀ کرامو هغوی ﷺ ته اووئیل،چې دا خو علم دې،چې الله تعالی تاسو ته درکړې دې،او تاسو په دې سره سیرابه او مړۀ شوئ،او بیا ستاسو نه پاتې شوې حضرت عمر رضی الله عنه واخستو.

رسول الله ﷺ اوفرمائیل،تاسو صحیح اووئیل.

ددې روایت سند ضعیف دې،او کۀ ددې سند محفوظ وی،نو بیا په دې کښې دا احتمال دې،چې بعضې حضراتو پوښتنه اوکړه،چې تعبیر څۀ دې،او بعضې کسانو پخپله تعبیر

---

[1]) صحیح البخاری،کتاب التعبیر،باب اللبن،رقم(۷۰۰۶)\

[2]) صحیح البخاری،کتاب العلم،باب فضل العلم،رقم(۲)،وکتاب التفسیر،باب اللبن،(۷۰۰۶)\

[3]) صحیح البخاری،کتاب التعبیر،باب اللبن رقم(۷۰۰۶)\

[4]) صحیح البخاری،کتاب العلم،باب فضل العلم،رقم(۸۲)\

[5]) صحیح البخاری،کتاب التعبیر،رقم(۷۰۲۷)\

[6]) فتح الباری:۹،۱۵۵\

بيان كړو، چا چې پوښتنه اوكړه، هغوى ته رسول ﷺ بيان كړو، او چا چې صحيح بيان كړو، رسول الله د هغوى تصويب اوفرمائيلو.

په عبارت كښې لفظ د "اَلْعِلْمُ" منصوب كيدې شى، په دې صورت كښې به تقدير وى، أولتُه العلم ما ددې تعبير په علم سره اوكړو، او دا مرفوع هم كيدې شى، اى المؤل به هو العلم يعنى په څۀ سره چې تعبير اوكړې شو، هغه علم دې.[1]

د شودو تعبير په علم سره ولې اوكړې شو؟ خوب كښې چې شودۀ اوليدلې شى، نو ددې نه مراد علم وى، د شودو تعبير په علم سره په دې وجه اوكړې شو، چې شودو او علم په ډير والى د نفعې او د خير كثير په سبب كيدو او د هغې د پاره په مفيد كيدو كښې مشترك دى. او دواړۀ د اصلاح په اسبابو كښې دى، نو شودۀ خو بدن ته د غذاء فائده وركوى، او علم د غذائې معنوى او روحانى فائده وركوى، يو د بدن د اصلاح د پاره مفيد دې، او دويم د اصلاح روح يا د اصلاح دين د پاره.

په حديث كښې په واضحه توګه د حضرت عمر رضي الله عنه د فضيلت ذكر دې، او يوه خبره ددې نه دا هم معلوميږى، چې خوب په خپله ظاهرى معنى باندې محمول كول ضرورى نۀ دى، اګر چې هغه د انبياؤ خوب ولې نۀ وى، چې د وحى د قبيلې نه وى، بلكه بعضې خوبونه د هغې په ظاهر باندې محمول كولې شى. او د بعضې خوبونو تعبير او تاويل بيانولې شى.[2]

د خوبونو نور تفصيل به په كتاب التعبير كښې راځى ان شاء الله تعالىٰ.

د علم نه مراد علم سياست دې: حافظ ابن حجر دلته يوه عجيبه خبره كړې ده، چې معقوله هم ده. حافظ صاحب فرمائى، "والمراد بالعلم هنا العلم بسياسةِ الناس بكتاب الله وسنةِ رسول الله".[3]

دلته د علم نه مراد د كتاب الله او سنت رسول الله مطابق د خلقو سياست يعنى د حكومت د كار علم دې. چې د قرآن او سنتو مطابق عام اولسى سياست او مدنى سياست څنګه اوكړې شى. او د انسانيت خدمت څنګه اوكړې شى. بيا ئې اوفرمائيل:

"واختص عمر بذالك لطول مدّته بالنسبة إلى أبي بكر، وباتفاق الناس على طاعتِه بالنسبة إلى عثمان، فإن مدّة أبي بكر كانت قصيرةً فلم يكثر فيها الفتوح التى هى أعظمُ الإسباب فى الاختلاف ومع ذلك فَسَاسَ عمَرُ فيها _ مع طول مدّته _ الناسَ بحيث لم يُخالفه أحدٌ ثم ازدادت اتساعاً فى خلافةِ عثمان فانتشرت الأقوال واختلفت الآراءُ ولم يتّفق له ما اتَّفَق لِعُمر من طواعية الخلق له فنشأت من ثَمَّ الفتن إلى أن أفضى الأمر قتله واستخلف على فما ازداد الأمرإلاّ اختلافاً والفتن إلاّ انتشاراً".[4]

---

[1] فتح البارى: ۹.۱۵۵
[2] فتح البارى. ۹.۱۵۶
[3] فتح البارى: ۹.۱۵۶
[4] فتح البارى: ۹.۱۵۵

د علم سیاست د حضرت عمر رضی الله عنه سره د اختصاص وجه څۀ ده، خلافت خو نورو خلفاؤ هم کولو......؟ وې فرمائیل، ددې د اختصاص وجه داده، چې د هغوی زمانه د خلافت د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په نسبت سره ډیره وه، او د حضرت عثمان رضی الله عنه په نسبت خلق د دوی په اطاعت باندې ډیر متفق وو، د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د خلافت زمانه کمه وه په دې وجه فتوحات کم شوی دی، او د حضرت عمر په زمانه کښې ډیر اوشو، چې د اختلاف یو لوئې سبب کیدې شی، ولې دې سره سره حضرت عمر فاروق رضی الله عنه د ډیرې زمانې پورې د فتوحاتو داسې ډکۀ بادشاهی او سیاست اوکړو، چې چا هم د هغوی مخالفت اونۀ کړو، بیا د حضرت عثمان رضی الله عنه زمانه کښې په خلافت کښې نوره هم فراخی راغله، نو قسمًا قسم خبرې خورې شوې، او په آراؤو کښې اختلاف ښکاره شو، او د هغوی داسې اطاعت اونۀ کړې شو، د څنګه اطاعت او حکم منلو اتفاق چې حضرت عمر رضی الله عنه ته شوې وو، په دغه وجه فتنې رابرسیره شوې، او خبره د حضرت عثمان رضی الله عنه قتل ته اورسیده، بیا حضرت علی رضی الله عنه خلیفه جوړ کړې شو، ولې د هغوی په زمانه کښې هم په معامله کښې نور اختلاف اود فتنوپه خوریدو کښې زیاتوالې اوشو.

معلومه شوه، چې د حضرت عمر رضی الله عنه په شان سیاسی بصیرت، د حکومت د رازونو پیژندګلو، پوهه او تدبر چا ته هم نۀ دې ملاؤ شوې، هم په دغه وجه د "عبقرى" لقب هغوی ته د رسول الله ﷺ د ژبې مبارکې نه ملاؤ شو، چې هم دا مفهوم ادا کوی، نو د خوب تعبیر او د حضرت عمر رضی الله عنه په سیاسی علم باندې پوهه بالکل ښکاره ده.

په حدیث او ترجمة الباب کښې مطابقت بالکل ظاهر دې.

۳۴۷۹ : [1] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُمَيْرٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بِشْرٍ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُوبَكْرِ بْنُ سَالِمٍ عَنْ سَالِمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «أُرِيتُ فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَنْزِعُ بِدَلْوِ بَكْرَةٍ عَلَى قَلِيبٍ، فَجَاءَ أَبُوبَكْرٍ فَنَزَعَ ذَنُوبًا أَوْ ذَنُوبَيْنِ نَزْعًا ضَعِيفًا، وَاللَّهُ يَغْفِرُ لَهُ، ثُمَّ جَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَاسْتَحَالَتْ غَرْبًا، فَلَمْ أَرَ عَبْقَرِيًّا يَفْرِي فَرِيَّهُ حَتَّى رَوِيَ النَّاسُ وَضَرَبُوا بِعَطَنٍ». قَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ الْعَبْقَرِيُّ عِتَاقُ الزَّرَابِيِّ. وَقَالَ يَحْيَى الزَّرَابِيُّ الطَّنَافِسُ لَهَا خَمْلٌ رَقِيقٌ (مَبْثُوثَةٌ) كَثِيرَةٌ. [ر: ۳۴۳۴]

رجال الحدیث

مُحَمَّدُ بنُ عَبدِ الله بنِ نُمَیرٍ: دا محمد بن عبد الله نمیر همدانی الکوفی دې، ددۀ حالات تیر شوې دی. [2]

مُحمّدُ بنُ بِشْرٍ: دا ابوعبدالله محمدبن بشرالکوفی العبدی دې، ددۀ احوال هم تیرشوې دی. [3]

---

[1] الحدیث سبق تخریجه فی کتاب النکاح، باب الغیرة، رقم: ۵۲۲۶\
[2] کتاب العمل فی الصلاة، باب ما ینهی من الکلام فی الصلاة (رقم: ۱۱۹۹)\
[3] کتاب العتق، باب إذا قال: لعبده هو لله ونوی العتق (رقم: ۲۵۳۰)\

عُبيدُ الله: دا عبيدالله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر الخطاب العمرى دې،ددۀ احوال تير شوي دي.[1]

أبوبَكرِ بنُ سَالِم: دا ابوبكر بن سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب القرشى العدوى المدنى دې. په صحيح بخارى كښې ددۀ هم دغه يو روايت دې،بخارى او مسلم ددۀ نه روايت كړې دې،عبيدالله بن عمر العمرى ددۀ نه روايت كوى.

ابو حاتم الرازى ددۀ په حقله فرمائى: "لاأعرف له إسماً".

او عجلى دۀ ته ثقه وئيلى دى،ذهبى،ابن سعد او ابن حجر هم ددۀ توثيق كړې دې،ابن سعد د مدنيينو په څلورمه طبقه كښې ددۀ شمير كړې دې.[2]

امام بخارى ددۀ دا روايت د متابع په توګه ذكر كړې دې،او دا حديث د زهرى عن سالم......... په طريقې سره تير شوې دې.[3]

سَالِم: دا سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب القرشى العدوى دې،ددۀ حالات په كتاب الإيمان.باب "الحياء من الإيمان" كښې تير شوې دى.[4]

ابوبكر بن سالم او ددۀ نه روايت كونكې عبيدالله بن عمر العمرى دواړه په صغارو تابعينو كښې شمير كړې شوې دى،او دا دواړه معاصر دى،او سالم پخپله په كبار تابعينو كښې دې.او په فقهاء سبعه كښې يو دې.[5]

قوله: بِدَلْوِ بَكْرَةٍ: د دَلو(بوقه)اضافت "بَكرة" اړخ ته شوې دې،او "بَكرة" په سكون د دال سره هم كيدې شي.ددې معنٰى ده ځوانه اوښه،او په فتحې د كاف سره هم كيدې شى،ددې معنٰى ده.هغه غونډ لرګې چې هغې ته بوقه زوړندولې شى.

د حضرت عمر رضی الله عنه عبقرى كيدل او د هغې مفهوم: قَالَ ابنُ جُبَيرٍ.......مونږ په تير شوى يو روايت كښې وئيلى وو.چې په خوب كښې د شودو څكلو په حديث كښې د لَبَن(شودو)نه علم مراد دې.او د علم نه بيا علم د اسلامى سياست مراد دې،د هغې يو دليل دا هم دې،چې هم د حضرت عمر رضی الله عنه په حقله د ليدلې شوى يو بل خوب ذكر كولو سره رسول الله ﷺ هغوى ته د "عبقرى" لقب وركړو.دلته د هغه حديث ذكر دې،او ابن جبير د "عبقرى" معنٰى بيان كړې ده،چې د هغې نه د پورته ذكر كړې شوې استدلال او د هغې د صحيح والى او اصابت اندازه لګيدلې شى.

---

[1] كتاب الوضوء،باب التبرز فى البيوت،(رقم:۱۴۸)\
[2] تهذيب التهذيب:۱۲.۲۵،تهذيب الكمال:۳۳.۹۷،الكاشف:۲.۴۱۰،(رقم الترجمة:۶۵۱۹)،تهذيب التهذيب، ص:۶۲۲،(رقم الترجمة:۷۹۶۶)\
[3] فتح البارى:۹.۵۶\
[4] كشف البارى:۲.۱۲۸\
[5] فتح البارى:۹.۵۶\

د سعيد بن جبير په دې قول کښې د عبقري تفسير په "عتاق الزرابي" سره کړې شوې دې، الزرابي د زربية جمع ده، چې ددې معنى ده، ښکلې او اعلى تکيه ګانې او ګدئ، عتاق الزرابي يعنى ښکلې تکيه ګانې او ښکلې او فراخه ګدئ، دويمه معنى ددې دا کړې شوې ده، "الناقد الماهر الذى لا شئ يفوقه".(۱) هغه فعال يا ماهر سړې يا څيز چې د هغۀ څوك مقابله نۀ شى کولې، او د هغۀ نه پورته څوك نۀ وى.

حافظ ابن حجر د ابو عُمر په حوالې سره نقل کړې دى، "عبقرى القوم سيدهم وقيّمهم وكبيرهم" يعنى په قوم کښې عبقرى هغه کس ته وئيلې شى، څوك چې د هغوى سپه سالار، او امير وى. او د فراء قول ئې نقل کړې دې. "العبقرى: السيد والفاخر من الحيوان، والجوهر، والبساط المنقوش"(۲) يعنى عبقرى سردار او د فخر وړ حيوان، جوهر او ګدئ وغيره ته وئيلې کيږى.
يو قول دادې چې عبقرى منسوب دې "عبقر" اړخ ته، چې په بانډو کښې د يو ځائې نوم دې، او يوقول دادې، چې دا يو کلې دې، چې په هغې کښې اعلى کپړې (رختونه) او ډيرې ښکلې بسترې تيارولې شى. يو قول دادې، چې عبقرى يو داسې زمکې اړخ ته نسبت دې، چې په هغې کښې جنات اوسيږى، عرب د هر اعلى او لوئې څيز مثال ورکولو د پاره هغې ته عبقرى وائى.(۳)
نووى وائى: "العبقرى الذى ليس فوقه شيئ."(۴)
علامه ابن الاثير ددې په حقله وائى:
"فصاروا كلما رأوا شيئاً غريباً مما يصعب عمله ويدق أو شيئاً عظيماً فى نفسه نسبوه إليها فقالوا عبقرى".(۵)
يعنى عرب چې کله هم يو عجيبه او ناآشنا څيز اووينى، چې په هغې کښې معنويت او دقّت وى. يا هغه څيز فى نفسه لوئې وى. نو هغوى دا څيز دې کلې اړخ ته منسوب کولو سره عبقرى وائى. بيا په دې کښې وسعت راغې. او هر لوئې سردار او صاحب د کمال سړې په دې سره اونومولې شو.

بيا مصنف د خپل عادت مطابق د "زرابى" معنى هم ذکر کړې ده، او وې فرمائيل زرابى وئيلې شى. "الطنافِسُ لها خمل رقيق" ته، يعنى قالين او درئ چې د هغې نرې جال وى، او وې فرمائيل چې په قرآن کريم کښې (وزرابى مبثوثة) مستعمل دى.
د مذکوره تعليق تخريج او د هغې موصولاً ذکر: حافظ ابن حجر فرمائى:

(۱) فتح البارى: ۹/۱۵۶
(۲) فتح البارى: ۹/۱۵۷
(۳) شرح النووى على مسلم: ۱۵/۱۱۶۱
(۴) النهاية لابن الأثير: ۲/۱۱۵۳
(۵) تغليق التعليق: ٤/۱۶۳

"وأما قول سعيد بن جبير فأخبرنا به عمر بن محمد البالسي أخبرنا على بن أبي بكر بن معالي، أخبرنا على بن أحمد أخبرنا أحمد بن محمد بن التيمي في كتاب، أخبرنا الحسن بن أحمد أخبرنا أحمد بن عبد الله، حدثنا سليمان بن أحمد حدثنا المقدام بن داؤد حدثنا أسد بن موسى حدثنا هيثم عن أبي بشر عن سعيد بن جبير........."(۱)

او په يو بلې طريقې سره ئې داسې بيانوى:

"أنبأنا أبوبكر بن أبي عمر الحموى، أن جدّه محمد بن إبراهيم الحاكم أخبره أخبرنا عبد الهادى بن عبد الكريم عن حماد بن هبة الله أن إسماعيل بن أحمد أخبره: أخبرنا أبو الحسين بن النقور أخبرنا عيسى بن على حدثنا البغوى حدثنا نعيم بن الهيثم حدثنا أبو عوانه عن أبي بشر به".(۲)

د يحيىٰ د قول تخريج كولو سره فرمائى:

"وأما قول يحيىٰ وهو ابن زيادة الفراء فأخبرنا به محمد بن أحمد بن على البزاز، إجازة شافهة عن يونس بن أبي اسحاق عن أبي الحسن بن أبي عبد الله عن الفضل بن سهل عن الخطيب أخبرنا أبو سعيد بن أبي عمر، حدثنا أبو العباس محمد بن يعقوب حدثنا محمد بن الجهم حدثنا يحيىٰ بن زياد الفراء في كتاب معاني القرآن له........"(۳)

۳۴۸۰: (۴)حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْحَمِيدِ أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ سَعْدٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَاهُ قَالَ ح حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ اسْتَأْذَنَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - ، وَعِنْدَهُ نِسْوَةٌ مِنْ قُرَيْشٍ يُكَلِّمْنَهُ وَيَسْتَكْثِرْنَهُ ، عَالِيَةً أَصْوَاتُهُنَّ عَلَى صَوْتِهِ فَلَمَّا اسْتَأْذَنَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ قُمْنَ فَبَادَرْنَ الْحِجَابَ فَأَذِنَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَدَخَلَ عُمَرُ وَرَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَضْحَكُ، فَقَالَ عُمَرُ أَضْحَكَ اللَّهُ سِنَّكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «عَجِبْتُ مِنْ هَؤُلاَءِ اللاَّتِي كُنَّ عِنْدِي فَلَمَّا سَمِعْنَ صَوْتَكَ ابْتَدَرْنَ الْحِجَابَ» . فَقَالَ عُمَرُ فَأَنْتَ أَحَقُّ أَنْ يَهَبْنَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. ثُمَّ قَالَ عُمَرُ يَا عَدُوَّاتِ أَنْفُسِهِنَّ، أَتَهَبْنَنِي وَلاَ تَهَبْنَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقُلْنَ نَعَمْ، أَنْتَ أَفَظُّ وَأَغْلَظُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -

---

(۱) تغليق التعليق: ٤/١٦٣

(۲) تغليق التعليق: ٤/١٦٣

(۳) تغليق التعليق: ٤/٦٤، ١٦٣

(۴) الحديث مر تخريجه في كتاب بدء الخلق، باب ما جاء في صفة الجنة وأنها مخلوقة........١

.فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِيهًا يَا ابْنَ الْخَطَّابِ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا لَقِيَكَ الشَّيْطَانُ سَالِكًا فَجًّا قَطُّ إِلَّا سَلَكَ فَجًّا غَيْرَ فَجِّكَ». [ر: ۳۱۲۰]

رجال الحديث

عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ: دا امير المؤمنين فى الحديث ابو الحسن على بن عبد الله بن جعفر بن نجيح سعدى البصرى دې، چې د ابن المدينى په نوم سره مشهور دې، ددۀ حالات په "كتاب العلم، باب الفهم فى العلم" كښې تير شوې دى.[1]

يَعْقُوبُ بْنُ ابراهيم: دا ابو يوسف يعقوب بن إبراهيم بن سعد بن إبراهيم بن عبد الرحمٰن بن عوف القرشى الزهرى المدنى دې، ددۀ احوال په "كتاب العلم، باب ما ذكر فى ذهاب موسى ﷺ فى البحر إلى الخضر" كښې تير شوې دى.[2]

صَالِح: دا ابو محمد، يا ابو الحارث صالح بن كيسان المدنى دې، ددۀ حالات په "كتاب الإيمان، باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال" كښې تير شوې دى.[3]

ابنِ شِهَاب: دا ابوبكر محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبد الله بن شهاب الزهرى دې، ددۀ حالات په "كتاب بدء الوحى" كښې تير شوې دى.[4]

مُحَمَّدُ بْنُ سَعْد: دا محمد بن سعد بن أبى وقاص دې، ددۀ احوال تير شوې دى.[5]

عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ: دا عبد العزيز بن عبدالله بن يحيى بن عمرو بن اويس اويسى دې، ددۀ احوال په "كتاب العلم، باب الحرص على الحديث" كښې تير شوې دى.[6]

ابراهيم بْنُ سَعْد: دا إبراهيم بن سعد بن إبراهيم بن عبد الرحمن بن عوف دې، ددۀ احوال په "كتاب الإيمان، باب تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال" كښې تير شوې دى.[7]

عَبدُ الْحَمِيدِ بنِ عَبدِ الرَّحمٰنِ: دا عبد الحميد بن عبد الرحمن بن زيد دې، ددۀ حالات تير شوې دى.[8]

---

[1]) كشف البارى:۳/۲۹۷
[2]) كشف البارى:۳/۳۳۱
[3]) اوګورئ: كشف البارى:۲/۱۲۱
[4]) اوګورئ: كشف البارى:۱/۳۲۶
[5]) كتاب الزكوٰة، باب قول الله عزوجل (لا يسالون الناس الحافا) (رقم:۱۴۷۸)
[6]) اوګورئ: كشف البارى: ۴/۱۴۷
[7]) اوګورئ: كشف البارى:۲/۱۲۰، همدغه شان كشف البارى:۳/۳۳۳
[8]) كتاب بدء الخلق، باب صفة إبليس وجنوده، (رقم: ۳۲۹۴)

محمد بن سعد بن أبى وقاص: ددهٔ اوس پورته تذکره اوکړې شوه۔
څلور مدنى تابعين يو ځائ: په دې روايت کښې اتفاقاً څلور تابعين يو ځائې کښې مذکور دى، صالح بن کيسان، ابن شهاب زهرى، عبد الحميد بن عبد الرحمٰن او محمد بن سعد بن أبى وقاص او دا ټول حضرات مدنيان دى۔[1]

دا ښځې څوک وې؟ وَعِندَهُ نِسوَةٌ مِن قُرَيشٍ...... په ظاهره خو دا د حضور ﷺ ازواج مطهرات وې، او دا هم احتمال شته، چې د هغوى نه علاوه نورې ښځې هم وې، خو دا چې د "يَستَكثِرنَه" کوم الفاظ دى، ددې نه د اولنئ خبرې تائيد کيږى، ځکه چې نورې ښځې د حضور ﷺ نه د زياتوالى (د نان نفقې وغيره) مطالبه څنګه کولې شى، د "يَستَكثِرنَه" معنىٰ داده چې هغه ښځو دا مطالبه کوله، چې هغوى ته ددې نه زياته ورکړې شى، کومه چې دوى ته ورکولې شى، او د داؤدى خيال دې، چې د "يستكثرنه" معنىٰ داده، چې هغوى رسول الله ﷺ سره زياتې خبرې کولې، خو دا تاويل مردود دې: ځکه چې مسلم په خپل صحيح کښې دا روايت ذکر کړې دې، او په هغې کښې دا تصريح ده، چې هغې ښځو په نفقه کښې د زياتوالى خواهش ظاهر کړې وو، ښکاره خبره ده، ددې تصريح نه ورستو دا احتمال نهٔ پاتې کيږى، چې څهٔ بله معنىٰ به مراد وى۔[2]

"عاليةٌ أصواتهن" عالية د صفت کيدو په وجه باندې مرفوع دې، او يا د حال کيدو په وجه باندې منصوب دې۔

د پيغمبر ﷺ وړاندې "د اواز اوچتولو" د ممانعت سوال: اوس دلته کښې دا سوال پيدا کيږى، چې د الله تعالىٰ د رسول په وړاندې په اوچت آواز باندې خبرې کول شرعاً ممنوع دى، بيا دې ښځو ولې په اوچت آواز باندې خبرې کولې، بيا په خاص توګه دا ښځې وې هم منتخب، او د پيغمبر بيبيانې وې، نو ددى دپاره بيا داعمل نورهم زيات شنيع او نامناسب کيدل پکاردى؟ ددې خبرې څو تاويلات کړې شوې دى، او ددې مختلف جوابونه ورکړې شوې دى۔

ابن التين فرمائى په دې کښې دا احتمال دې، چې هغوى په اوچت آواز خبرې د رفع صوت د ممانعت نه وړاندې کړې وى، يا دا هم ممکن دى چې رفع صوت د هغوى په طبعيت کښې وو، يعنى هغوى په قدرتى او طبعې توګه جهير الصوت وې، او ممانعت د هغه رفع صوت دې، چې اختيارى او بالقصد وى۔[3]

دويم بعضې حضراتو دا جواب ورکړې دې، چې رفع صوت د هر مسلمان د پاره ممنوع دې، او په دې ښځو کښې د هر يوئې د پاره په اوچت آواز خبرې کول ممنوع وو، ولې دلته چې کوم رفع صوت وو، هغه د ټولو په يو ځائې د خبرو کولو نه پيدا شوې وو، يعنى په هغې

---

[1]) فتح البارى: ۱۵۷.۹
[2]) فتح البارى: ۱۵۷.۹
[3]) فتح البارى: ۱۵۸.۹

كښې يوئې متعينې ښځې په مشخص توګه د آدابو خلاف نۀ کولو ،بلکه د هغوی د اجتماع وجهي نه دا خبره پیدا شوې وه،او ښکاره خبره ده،په دې وجه په متعينه توګه هيڅ يوه ښځه خلاف کونکې نۀ شی ګرځولې کيدې.
بيا هم دا جواب محل د نظر دې،ځکه چې کۀ يو يو آواز د پيغمبر د آواز نه اوچت نۀ وو،نو بيا لامحاله مجموعۀ اصوات هم د رسول الله ﷺ د آواز په مقابله کښې نۀ شو اوچت کيدې.
يو قول دا هم دې،چې دا هم ممکن دی،چې په دوی کښې يوه ښځه "جَهِيرَة" يعنی داسې وی، چې د هغې آواز اوچت وی،يو قول دا هم دې،چې د رفع صوت ممانعت د سړو د پاره وی د ښځو د پاره نۀ وی،او يو قول دادې،چې د ښځو د پاره ددې کراهت تنزيهی دې،نۀ چې تحريمی.بعضې حضرات وائی،چې دلته کوم رفع صوت وو ،هغه د مخاصمت او بحث په وجه باندې وو ،او په مخاصمت کښې بغير د ارادې نه آواز اوچتيږی.او ممنوع هغه رفع صوت دې.کوم چې په ارادې او قصد سره وی.
دا هم په جواب کښې وئيلې شوی دی،چې ازواج مطهراتو خو آواز اوچت کړو ولې هغوی ته دا اعتماد او يقين وو ،چې دا د دوی په حق کښې معاف دې،او په يواځې والې کښې ډير داسې څيزونه جائز وی،چې د خلقو په وړاندې او مجلس کښې جائز نۀ وی،[1] نو کيدې شی،چې د رفع صوت ممانعت يا د خفض صوت ادب،د مجلس د آدابو نه وی،او د ښځې خاوند په مينځ کښې په دې کښې څۀ بدی نۀ وی.

قوله: أَضْحَكَ اللهُ سِنَّكَ: په ظاهره باندې دا د حضرت عمر رضی الله عنه د اړخ نه رسول الله ﷺ ته د کثرت ضحک دعاء ده.حافظ صاحب فرمائی،ددې جملې دا مراد نۀ دې،بلکه د ضحک د لازم دعا مراد ده،او لازم د ضحک "خوشالی" ده،او يا د لازم د ضحک (يعنی خوشالې) د ضد نفی مراد ده،او د خوشالې ضد خفګان دې،نو ګويا حضرت عمر رضی الله عنه داسې دعا اوفرمائيله،"الله تعالی دې تاسو د خفګان نه اوساتی" يا "الله تعالی دې تاسو ټول عمر خوشاله ساتی".[2]

قوله: أَتَهَبْنَنِي: دا د الهيبة نه فعل دې،يعنی آيا تاسو زما نه ويريږئ،او زما هيبت او وقار ستاسو په زړونو کښې زيات دې او د رسول الله ﷺ کم............؟
د حضرت عمر رضی الله عنه د وئيلو مطلب دا وو ،چې رُعب،ويره او هيبت خو د مؤمن په زړۀ کښې د الله تعالی او د هغۀ د رسول نه پکار دې،او دا ښځې د رسول الله ﷺ نه زياتې زما(عمر)نه ويريږی او هيبت محسوس کوی.
دا سوال يا نکير او شکايت هم د ازواج مطهراتو نه وو ،چې د خپل زړۀ په صفائې،ايمان و اخلاص کښې ورته ممتاز مقام ملاؤ شوې وو ،هغوی جواب ورکړو ،ستاسو نه د ويريدو وجه ستاسو د مزاج سختی او سخت نيول دی،او رسول الله ﷺ ټول په ټول رحمت دې،نو د

---

[1] فتح الباري: ۹/۱۵۸
[2] فتح الباري: ۹/۱۵۸

هغوی ﷺ نه نهٔ ویریدل د هغوی ﷺ د عظمت او رفعت دلیل دې،او پاتې شو د رسول الله ﷺ وقار او احترام نو هغې به د ازواج مطهراتو په زړونو کښې په پوره قوت سره موجونه وهل. والله اعلم

حضرت عمر رضی الله عنه نه د ښځو د ویریدو علم څنګه اوشو:دلته دا سوال هم پورته کړې شوې دې،چې حضرت عمر رضی الله عنه څنګه وئیل.چې تاسو زما نه ویریږئ.او د رسول الله ﷺ نه نهٔ ویریږئ......د ویریدو پته څنګه اولګیده؟ علماؤ خو یو جواب دا ورکړې دې.چې ټولې ښځې د پردې کولو د پاره په تنډئ لاړې،حال دادې چې پرده کولو سره هم دغلته کیناستې هم شوې.دویم جواب دا ورکړې شوې دې.چې هغوی د رسول الله ﷺ د اړخ نه حضرت عمر رضی الله عنه نه د اجازت ملاویدو یا نهٔ ملاویدو د خبر نه بغیر د پردې د پاره په تنډئ لاړې.چې د ویرې علامت دې.او دریم جواب دا ورکړې شوې دې.چې د ټولو ښځو د پردې د پاره پاسیدل دهیبت علامت دې.ګنې په دوی کښې بعضې دحضرت عمر رضی الله عنه محرماتې هم وې[1]

قوله: أَنْتَ أَفَظُّ وَأَغْلَظُ: أفظ او أغلظ،د"فظاظة"او"غلظة"نه د اسم تفضیل صیغې دی.او د اسم تفضیل قانون دادې.چې هغه په اصلِ فعل کښې د شرکت تقاضا کوی.نو ګویا ددې معنی دا شوه.چې د **فظاظة** او **غلظة** صفات خو په رسول الله ﷺ کښې هم دی.ولې په تاسو(عمر) کښې د هغوی ﷺ په مقابله کښې زیات دی،اوس اشکال دادې.چې د حدیث مفهوم خو دغه شو.چې دا صفات د رسول الله ﷺ په ذات مبارك کښې هم شته اګر چې کم دی.او دلته قرآن کریم د هغوی ﷺ د ذات نه ددې صفاتو نفی کوی،په"**لو کنت فظاً غلیظ القلب لا انفضوا من حولك**"[2]کښې"لَو"سره د **فظاظة** او**غلظة** ذکر کولو سره هم ددې نفی کړې شوې ده.

په قرآن او حدیث کښې د تعارض خبره:په ظاهره په قرآن او حدیث کښې ددې تعارض جواب دادې.چې په قرآن کریم کښې الله تعالی د رسول الله ﷺ نه د کوم فظاظت او غلظت نفی کوی،هغه د صفت لازمه کیدو په حیثیت سره ددې د وجود نفی کوی،لهذا د مذکوره صفت د مطلق وجود نفیَ ددې نه نهٔ کیږی،او په حدیث کښې چې کوم مذکور دی،هغه دا صفت د صفت لازمه په توګه د رسول الله ﷺ د پاره د ثابتولو تقاضا نهٔ کوی،بلکه ددې د مجرد وجود تقاضا کوی. او د رسول الله ﷺ د پاره ددې صفت مجرد وجود داسې ثابت دې،چې په کوم وخت کښې به رسول الله ﷺ یو منکر کار وینی،نو په هغوی کښې به سختی راتی،او عام حالت دهغوی ﷺ د نرمئ اوشفقت دې،لهذا په قرآن اوسنت کښې هیڅ تعارض نشته[3]

بعضې حضراتو د تطبیق صورت داسې بیان کړې دې،چې په قرآن کښې د صفت مذکوره د رسول الله ﷺ نه نفی ده.او دلته په حدیث کښې ددې د حضرت عمر رضی الله عنه د پاره اثبات

[1]) لامع الدراری:۸/۱۵۹/۱
[2]) فتح الباری:۹/۱۵۸
[3]) فتح الباری:۹/۱۵۸

دي، پاتې شو اسم تفضيل نو هغه په خپله معنٰى باندې محمول نۀ دې، يعنى په هغوى کښې صفت مذکور دې، نسبتًا د زياتيدو ذکر مقصود نۀ دې، بلکه ددې مجرد وجود ثابت کړې شوې دې، يعنى "الأفظ" په معنٰى د "الفظ" دې، ولې په دې توجيه کښې نظر او اشکال دې، او هغه داسې چې دلته ترجيح صراحةً مذکور ده، او هغه داسې چې حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائيل، چې تاسو د رسول الله ﷺ نه نۀ ويريږئ او زما نه ويريږئ، يعنى په دې حوالې سره تاسو ما ته په رسول الله ﷺ باندې ترجيح راکوئ، او په جواب کښې هغوى د ترجيح وجه ذکر کولو سره اسم تفضيل استعمال کړو، چې ذ هغې معنٰى داده، چې د پيغمبر په مقابله کښې ستاسو نه د زيات ويريدو وجه، د پيغمبر په مقابله کښې ستاسو زياته سختى کول دى، من رسول الله...... کښې رسول الله مفضل عليه دې، ددې واضح مفهوم دغه دې، چې فظ اوغلظ خو په رسول الله ﷺ کښې هم دى، ولې تاسو (حضرت عمر رضی الله عنه) د هغوى ﷺ نه زيات ئې، معلومه شوه، چې "أفظ" په معنٰى د "الفظ" نۀ دې، او د حضرت عمر رضی الله عنه د پاره مطلق فظاظة ثابتول مقصود نۀ دى، بلکه د نورو په مقابله کښې زيات غلظة او فظاظة ثابتول دى. (١)

ايا حضرت عمر رضی الله عنه د غير ضرورى حده پورې سختى کونکې وو: په مذکوره تشريح کښې چې دا خبره راغلې ده، چې مطلق غلظة او فظاظت په رسول الله ﷺ کښې هم وو، کله چې به هغوى ﷺ يو امر منکر اوليدو، نو په هغې به ئې نکير کولو او د سختئ اظهار به ئې کولو، او په عمر رضی الله عنه کښې دا سختى زياته وه، ددې خو دا مطلب يقينًا نۀ دې، چې ضرورى او مطلوب سختى په حضرت عمر رضی الله عنه کښې ډيره او په رسول الله ﷺ کښې کمه وه؟ ځکه چې په منکر او ناجائز باندې خفه کيدل او زړۀ ماتيدل خو د الله تعالٰى په رسول ﷺ کښې د ټولو نه زيات وو، او په دې کښې کمې ثابتولو سره ګويا د هغوى ﷺ تنقيص کيږى، دويم مطلب ددې دا کيدې شى، چې د ضرورت په وخت کښې خو رسول الله ﷺ هم سختى کوله، او د غلظة او فظاظت مظاهره به ئې کوله، ولې په عامو حالاتو کښې به ئې داسې نۀ کول، او حضرت عمر رضی الله عنه په عامو حالاتو کښې هم سخت وو، حال دادې چې غير ضرورى حده پورې سختى او بې رحمى په دين کښې ناخوښه او د ښو اخلاقو سره منافى ده، بيا د حضرت عمر رضی الله عنه په شان جليل القدر صحابئ رسول ﷺ کښې دا خبره څنګه کيدې شى؟

ددې خبرې جواب دا ورکړې شوې دې، چې حضرت عمر رضی الله عنه د مکروهاتو نه په منع کولو او مندوباتو پورې عمل کولو باندې په زور ورکولو کښې مبالغه کوله، (٢) او رسول الله ﷺ به په زجر عن المکروهات او ترغيب إلى المندوبات باندې دومره سختى نۀ کوله.

په نورو الفاظو سره رسول الله ﷺ طبعًا ډير نرم زړۀ او نرم طبيعت مزاج والا وو، او شدت په

---

١) فتح الباري: ۱۵۸،۹

٢) فتح الباري: ۱۵۸،۹

هغوی ﷺ کښې دینی او شرعي وو، چې د ډیر ضرورت او مجبورۍ په وخت کښې به وړاندې راتلو، او حضرت عمر رضی الله عنه طبعاً شدید او سخت مزاج وو، او په اسلام کښې د داخلیدو نه ورستو دا شدت او سختی هغهٔ د الله تعالی د پاره استعمال کړه، نو په معمولی غلطۍ باندې به ئې هم سختی کوله، او د وړو وړو آدابو د پاره به ئې هم د شدت نه کار اخستلو، بس دومره خبره ده.

قوله: إِيهًا يَا ابْنَ الْخَطَّابِ!: "ایها" ددې لفظ په څلورو طریقو سره لوستل منقول دی:

①:- **أيهًا بفتح الهمزة وتنوين الهاء المفتوحة،** ددې معنی ده، **"لاتبتدئنا بحديث"** یعنی مونږ سره خبرې مهٔ شروع کوه.

②:- **"أيها"** په دې صورت کښې بغیر د تنوین نه، ددې معنی ده، **"كف من حديث عهدنا"** یعنی کومه خبره چې مونږه کوو، یا د کومې خبرې نه چې مونږ خبر یو د هغې نه منع شه.

③:- **"إيهٍ" بكسر الهمزة والياء والتنوين،** ددې معنې ده، **"حدثنا ما شئت"** اُووایه څهٔ چې تهٔ وئیل غواړې.

④:- **"إيه"** بغیر د تنوین نه، ددې معنی ده، **"زدنا ما حدثتنا"** یعنی مزید اُووایه. دا خبره کومه چې تهٔ وائې.

حافظ ابن حجر رحمه الله د دې ټولو احتمالاتو ذکر کولو نه ورستو وائی، **"ووقع في روايتنا بالنصب والتنوين"** یعنی زمونږ په دې روایت کښې دا لفظ په نصب او تنوین سره وارد شوې دې، چې د هغې معنی شوه، تهٔ په دې معامله کښې خبرې مهٔ کوه، [1] د ابن التین نه نقل کړې شوی دی، چې دا بغیر د تنوین نه صحیح دې، او معنی ئې ده، **"كف عن لومهن"** یعنی تهٔ دوی مهٔ ملامته کوه، او په دې سره کیدې شی د حضور ﷺ مطلب دا وو، او چې د دوی مطالبه څهٔ غیر شرعی او د بې ادبۍ نهٔ ده، په دې وجه دوی ملامته کول صحیح نهٔ دی، هنه کهٔ دوی پخپله د صبر او قناعت نه کار واخلی، نو دا به غوره وی. [2]

طیبی وائی چې د الله تعالی د رسول تکریم او تعظیم مطلوب لذاته دې، او په دې کښې زیاتوالې د ستائنې وړ او ضروری دې. لهذا د رسول الله ﷺ **"إيه"** وئیلو سره د حضرت عمر رضی الله عنه نه د مزید وئیلو خواهش ظاهرول معقول او **"أقرب إلى الفهم"** دی، او ددې قرینه داده، چې رسول الله ﷺ ددې نه ورستو اووئیل، **"والذی نفس بیده......"** په دې جمله کښې د حضرت عمر رضی الله عنه ډیر لوئې تعریف کړې شوې دې، چې د هغې نه هم دغه ظاهریږی، چې هغوی ﷺ د هغهٔ حوصله مضبوطه کړه، او د هغهٔ د رائې د صحیح کیدو او د حق وئیلو

---

[1]) فتح الباري: ۱۵۸،۹

[2]) اوګورئ فتح الباري: ۱۵۸،۹

تعریف ئې او کړو.[1]

علامه توربشتی د کلمهٔ "إيه" په حقله وائی، "إيه" اسم دې، چې په دې سره فعل مسمٰی کړې شوې دې، ځکه چې د دې معنی امر دې، کله چې د چا نه په قول یا فعل کښې د زیاتوالی او د مزید طلب کولې شی، نو هغه إيه بکسر الهاء وئیلو سره مخاطب کولې شی. بیا کله چې دا د وړاندې کلام سره یو ځائې کول وی، نو دا به په تنوین سره داسې لوستلې شی، "إيهٍ حديثًا" یعنی وړاندې خبره کوه........ او کله چې د مخاطب خاموش کول مطلوب وی نو "إيهًا عنا" په الف سره وئیلې شی. او وې فرمائیل. په دې حدیث کښې معلومیږی، چې هم داسې په الف سره دې. او د دې معنی ده، "كف يا ابن الخطاب عن هذا الحديث" یعنی دا خبره پریږده. او د دې نه منع شه. او امام بخاری دا مجرور منوّن روایت کړې دې، او صحیح "إيها" په فتحې سره دې. او مسلم دا روایت ذکر کړې دې. ولې په هغې کښې دا کلمه بالکل ذکر شوې نهٔ ده.[2]

قوله: إلا سلك فجا غير فجك: دا د حضرت عمر رضی الله عنه دیر لوئې فضیلت دې. چې هغه د شیطان نه اکثر محفوظ وی. او شیطان د هغوی د لارې نه هم لرې تختی. ورسره تلل او په هغوی حمله کول خو لرې خبره ده.

ایا حضرت عمر رضی الله عنه معصوم وو؟ اُوس سوال دادې، چې د حضرت عمر رضی الله عنه نه به شیطان دومره لرې تختیدو. نو بیا خو هغه معصوم اوګرځیدو؟ ځکه کله چې شیطان هغهٔ ته نزدې نهٔ شو راتلې. نو د هغهٔ نه به ئې ګناه څنګه کړې وه. او اهل سنت والجماعت د عصمت عقیده صرف د انبیاء علیهم السلام د پاره ساتی. د نبی نه علاوه څوک چې هر څومره لوئې ولې نهٔ وی. د اهل سنتو له مخې معصوم نهٔ شی کیدې.

د دې جواب حافظ ابن حجر دا ورکړې دې، چې دا روایت د دې خبرې تقاضا کوی، چې د شیطان د پاره حضرت عمر رضی الله عنه ته د رسیدو هیڅ لار نشته. او هغه د دوی نه تختی. خو دا د هغوی د عصمت تقاضا ځکه نهٔ کوی، چې په دې کښې د دې خبرې نفی او ممانعت خو نشته، چې شیطان ته د وسوسې په ذریعه د دوی په زړهٔ کښې د څهٔ خبرې اچولو قدرت هم نشته. نو دا قدرت هغهٔ ته حاصل دې. او د وسوسې په ذریعه هغه د حضرت عمر رضی الله عنه په زړهٔ کښې هم خبره اچولې شی. لهذا د حدیث نه د هغوی عصمت په هیڅ طریقې سره هم نهٔ ثابتیږی.[3]

د نبی عصمت واجب او د غیر نبی ممکن دې: دلته یو اشکال کیدې شی، چې د مذکوره روایت نه د مفهوم موافق په توګه دا معلومیږی، چې حضرت عمر رضی الله عنه معصوم وو. او شیطان د وسوسې په طریقه هم د هغوی په زړهٔ کښې څهٔ خبره اچولو سره هغوی په یو بد فعل باندې نهٔ

---

[1]) شرح الطيبي: ١٢٣١.١

[2]) کتاب المسير: ١١٣١٦.١٣١٥.٤

[3]) فتح الباري: ١٥٩.٩

شو وراچولي.او هغه داسې چې په کومه لار حضرت عمر رضی الله عنه روان وي شيطان په هغه لار نۀ شي راتلي.نو هغوی ته دومره نزدې راتلل او ميل جول اختيارولو سره د هغوی په زړۀ کښې د وسوسې اچولې زړۀ ورتيا او همت څنګه کيدې شی،ښکاره خبره ده،چې په لار د تلو همت په هغۀ کښې نۀ وو.نو د ميل جول اختيارولو سره د وسوسې اچولو طاقت خو به په طريقۀ اولی په هغۀ کښې نۀ وی.او په دې شان سره به حضرت عمر رضی الله عنه د هغۀ د لاس رسيدو نه محفوظ وی.او هم دغه عصمت دې،ددې جواب دادې،چې په دې طريقه د حضرت عمر رضی الله عنه د پاره عصمت ثابتيدل لازم نۀ راځی،کيدې شی چې الله د شيطان نه د هغوی حفاظت کړې وی.او عصمت ثابت هم شی،نو عصمت د نبی په حق کښې واجب دې،او د غير نبی په حق کښې ممکن دې،ددې مضمون يو روايت په طبرانی"اوسط"کښې ذکر کوی چې د هغې الفاظ دادی،"إن الشيطان لا يلقى عمر منذ أسلم إلا خرّ لوجهه".

يعنی حضرت عمر رضی الله عنه چې د کله نه اسلام قبول کړې دې،شيطان هغوی سره نۀ ملاويږی، مګر هغه پړ مخې پريوځی.(۱)

د حضرت عمر رضی الله عنه نه د شيطان تختيدو مطلب:علامه توريشتی وائی:

"تنبيهٌ على صلابته في الدّين واستمرارِ حاله على الجدِ الصرفِ والحقِ المحضِ حتى كان بين يدى رسول الله كالسيف الصارمِ والحسامِ القاطعِ إن أمضاه مضى،وإن كفه كفّ،فلم يكن له على الشيطان سلطان إلا مَن قِبل رسول الله وكان هو كالوازع بين يدى المِلك فلهٰذا كان الشيطان ينحرف عن الفج الذى سلكه".(۲)

يعنی د حديث په دې الفاظو کښې تنبيه ده،د حضرت عمر رضی الله عنه په صلابت فی الدين(په دين کښې پوخوالی)او ټول عمر د هغوی په خالص رينښتونی او په خالص حق قائم پاتې کيدو باندې.نو هغوی د رسول الله ﷺ د پاره د تيکی نه وتلې توره او سيف قاطع وو،کله چې به رسول الله ﷺ هغه چلوله نو هغه به چليده،او کله چې به ئې اودروله نو اودريده به......نو په شيطان باندې د حضرت عمر رضی الله عنه دا تسلط د رسول الله ﷺ د اړخ نه وو،په دې حوالې سره د هغوی مثال د بادشاه د يو محافظ او قُمندان وو،په دې وجه شيطان به ټول عمر د هغه لارې نه ډډه کوله.چې په هغې به حضرت عمر رضی الله عنه تلو،ځکه چې هغه د رسول الله ﷺ عسکر وو.

د لارو جدا کيدو دوه مطلبونه:نووی وائی،دا حديث په خپل ظاهر باندې محمول دې،او ددې مطلب دادې.چې شيطان به کله حضرت عمر رضی الله عنه ليدو،نو تختيدو به،او هغه لار به ئې پريښوده.او قاضی عياض وائی،په دې کښې دا احتمال هم شته،چې دا ضرب المثل وی،او ددې معنی دا وی.چې حضرت عمر رضی الله عنه د شيطان لار پريښوده او په داسې صحيح لار او صحيح طريقې باندې تلې دې،چې هر هغه څيز ئې پريښودو،کوم چې شيطان ته خوښ دې، او ګويا د حضرت عمر رضی الله عنه او شيطان لارې بالکل جدا جدا دی.

---

(۱) فتح الباری:۹،۵۸،۱۵۹
(۲) کتاب المسير:۴،۱۳۱۶،۱

بیا هم اولنئ خبره ډیره صحیح ګرځولې شوې ده،ځکه چې په هغې کښې لفظ په خپله ظاهری او متبادر معنٰی باندې محمول کړې شوې دې[1]

رسول الله ﷺ داسې سختې ولې نۀ کوله: رسول الله ﷺ په خپل مذکوره ارشاد کښې د ازواج مطهراتو د حضرت عمر رضی الله عنه نه په ویریدو باندې بحث کولو سره اوفرمائیل،چې حضرت عمر رضی الله عنه د دین په معامله کښې ډیر سخت او فیصله کونکې وو،او شیطان هغه ته نزدې هم نۀ شو راتلې،او داسې رسول الله ﷺ "إیه"وئیلو سره هغه خبره په نور وضاحت او تفصیل سره د وئیلو مطالبه اوکړه،چې هغه"أتهبننی ولا تهبن رسول الله؟".وئیلو سره د خپل ځان نه د ازواج مطهراتو د ویریدلو او د رسول الله ﷺ نه د نۀ ویریدو باندې وئیلې وه۔

اوس سوال دا پیدا کیږی،چې د حضرت عمر رضی الله عنه دا فیصله کونکې کیدل او سخت انداز رسول الله ﷺ ته دومره خوښ او په دین کښې مطلوب وو،نو بیا رسول الله ﷺ په خپله داسې ولې نۀ وو،او په خپله د هغوی ﷺ نه ازواج مطهرات ولې دومره نۀ ویریدلې؟

علامه تورپشتی ددې جواب ورکولو سره وائی:

"ولما کان النبی ﷺ رحمة مهداة إلی العالمین،ماموراً بالعفو عن المذنبین،معنیاً بالصفح عن الجاهلین-لم یکن لیواجههم فیما لا یحمد من فعل مکروه أو سوء أدب بالفظاظة والغلظة والزجر البلیغ،إذ لا یتصور الصفح والعفو مع تلک الخلال فلهذا تسامح هو فیها واستحسن استشعارهن الهیبة من عمر".[2]

یعنی تر کومې پورې چې د رسول الله ﷺ تعلق دې،نو هغوی خو د ټول عالم د پاره سراسر رحمت او ذریعه د هدایت وو،د خطاکارو په معاف کولو باندې مامور وو،او ناپوهو ته د معافئ اهتمام کونکې وو،په دې وجه هغوی ﷺ د خلقو په هغه ناخوښه کارونو او د بې ادبئ د حرکتونو په شان په نامناسبو کارونو باندې په سختئ سره راتلونکې نۀ وو،او د هغوی په زجر او توبیخ پسې نۀ شو لګیدلې،ځکه چې عفو او معاف کول سختئ او رټلو سره نۀ شی جمع کیدې،بلکه عفو او صفح به په هغه وخت کښې متحقق کیږی،کله چې د سختئ وغیره نه بچ شې،په دې وجه دلته او ددې په شان په بعضې نورو موقعو باندې هغوی ﷺ به په خپله د تسامح،معافئ خاموشئ مظاهره کوله،خو د حضرت عمر رضی الله عنه د سختئ کولو به ئې هم تحسین فرمائیلو۔

د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې،ځکه چې د حضرت عمر رضی الله عنه فضیلت او منقبت دلته ذکر دې،چې ترجمة الباب هم دغه دې[3]

[1] شرح الطیبی:۱۱،۲۳۱،وفتح الباری:۹،۱۵۹

[2] شرح الطیبی:۱۱،۲۳۱،وفتح الباری:۹،۱۵۹

[3] عمدة القاری:

۳۴۸۱: (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا قَيْسٌ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللهِ مَا زِلْنَا أَعِزَّةً مُنْذُ أَسْلَمَ عُمَرُ. [۳۶۵۰]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بنُ المُثَنّی: دا ابو موسی محمد بن المثنی بن عبید عنزی بصری دې، ددهٔ احوال په کتاب الإیمان، باب "حلاوة الإیمان" کښې تیر شوې دی.(۲)

یحیی: دا یحیی بن سعید القطان دې، ددهٔ احوال په "کتاب الإیمان، باب "من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه" کښې تیر شوې دی.(۳)

إسماعیل: دا اسماعیل بن أبی خالد أحمسی بَجَلی دې، ددهٔ احوال په "کتاب الإیمان، باب "المسلم من سلِم المسلمون من لسانه ویده" کښې تیر شوې دی.(۴)

باب اسلام عمر کښې د اسماعیل بن أبی خالد..........تصریح ده.(۵)

قیس: دا قیس بن أبی حازم أحمسی بَجَلی دې، ددهٔ احوال په کتاب الإیمان، باب "قول النبی: الدین النصیحة: لله ولرسوله ولأئمة المسلمین وعامتهم" کښې تیر شوی دی.(۶)

عبدالله: دا عبد الله بن مسعود رضی الله عنه مشهور صحابئ رسول ﷺ دې، ددهٔ احوال په کتاب الإیمان، باب "ظلم دون ظلم" کښې تیر شوی دی.(۷)

"باب إسلام عمر" کښې قیس سره د "ابو حازم" او عبد الله سره د "ابن مسعود" تصریح هم ده.(۸)

قوله: مـا زلنـا أعزة......: یعنی د حضرت عمر رضی الله عنه د قوت، اثر او ویرې د وجهې نه مونږ برابر معزز پاتې شو.

د حضرت عمر رضی الله عنه په حقله د حضرت عبد الله بن مسعود تاریخی الفاظ: د رسول الله ﷺ په أصحابؤ کښې د حضرت عبد الله بن مسعود ډېر ځانګړې مقام او په فقه او فراست کښې ډېره لویه مرتبه ده، او چرته چې د عامو صحابؤ په حقله وئیلې شوې الفاظ "کانوا أفضل هذه

---

(۱) الحدیث أخرجه البخاری، أیضاً فی کتاب مناقب الأنصار، باب إسلام عمر بن الخطاب، رقم: ۳۸۶۳

(۲) اوګورئ کشف الباری: ۲.۲۵

(۳) اوګورئ کشف الباری: ۲.۲

(۴) اوګورئ کشف الباری: ۱.۶۷۹

(۵) اوګورئ صحیح البخاری، رقم: ۳۸۶۳

(۶) کشف الباری: ۲.۷۶۱

(۷) کشف الباری: ۲.۲۵۷

(۸) صحیح البخاری، کتاب مناقب الأنصار، باب إسلام عمر، رقم: ۳۸۶۳

الأمة، أبرهًا قلوبًا، وأعمقها علمًا، وأقلها تكلفًا"[1] د يو تللي شوي موزون الفاظو او د ډير مناسب بحث حيثيت لري. همدغه شان د حضرت عمر رضي الله عنه د قبول اسلام په حقله هم د دا الفاظ ابن أبي شيبه او طبراني د قاسم په طريقې سره نقل کړي دی. "كان إسلام عمر عزًا، وهجرته نصرًا، وإمارته رحمةً، ما استطعنا أن نصلي حول البيت ظاهرين حتى أسلم عمر".[2]

يعنی د حضرت عمر رضي الله عنه اسلام قبلول د عزت سبب وو، او د هغوی هجرت لوئي نصرت او مدد وو. او د هغوی امارت رحمت وو. مونږ د بيت الله نه ګير چاپيره مونځ نۀ شو کولې. تر کومې پورې چې حضرت عمر رضي الله عنه اسلام نۀ وو قبول کړې.

د حضرت عمر رضي الله عنه اسلام قبلول او د هغې اثرات: د حضرت عمر رضي الله عنه د اسلام قبلولو واقعه مشهوره ده. دار قطنی د "قاسم بن عثمان عن أنس" په طريقې سره دا الفاظ نقل کړي دی. "خرج عمر متقلّد السيف فلقيه رجل من بني زهرة".[3]

د دې نه ورستو د حضرت عمر رضي الله عنه د خپلې خور کور ته تلل. او د هغې او د هغې د خاوند په اسلام قبلولو باندې غصه کيدل. او بيا د هغوی نه د سورة طٰهٰ اوريدل. او اسلام ارخ ته د راغب کيدو ذکر کړي دې. او په آخر کښې ئې د حضرت خباب رضي الله عنه دا الفاظ نقل کړي دی.

"أبشر يا عمر فإني أرجو أن تكون دعوة رسول الله لك، قال: "اللهم أعز الإسلام بعمر أو بعمرو بن هشام".[4]

عمره! زيرې قبول کړه. ځکه چې ما ته اميد دې، چې تۀ د رسول الله ﷺ هغه دعا ئې، چې پيغمبر ستاسو د پاره فرمائيلې ده. او هغه دعا داده. چې اې الله! د عمر (بن خطاب) يا د عمرو بن هشام (ابوجهل) په ذريعې سره اسلام ته عزت او غلبه ورکړه:

د حضرت عمر رضي الله عنه په اسلام قبلولو سره اسلام ته څومره قدرې عزت او طاقت ملاؤ شو. دې د پاره د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما حديث اوګورئ. چې صاحب د فتح البارى د ابو جعفر بن أبي شيبه په حوالې سره نقل کړي دې...... د هغې په آخر کښې دا الفاظ دی:

"فقلت يا رسول الله ففيم الاختفاء؟ فخرجنا في صفين: أنا في أحدهما، وحمزة في الآخر، فنظرت قريش إلينا فأصابتهم كآبة لم يصبهم مثلها".[5]

عمر وائی ما اووئيل. اې د الله تعالى رسوله! مونږ پټ ولې ګرځو؟ (وې فرمائيل) بيا مونږ په دوؤ صفونو کښې راؤوتلو. په يو کښې حضرت حمزه (بن عبد المطلب) وو، او په دويم کښې زۀ پخپله. قريشو چې مونږ اوليدو. نو هغوی ته دومره خفګان اورسيدو او زړونه ئې مات

---

[1] جامع الاصول فی احاديث الرسول: ۱۲۹۲.۱

[2] المعجم الكبير للطبرانی: ۱۶۲.۹\۱

[3] سنن الدار قطنی. باب فی نهی المحدث عن مس القرآن: ۱۱۲۳.۱

[4] المعجم الاوسط: ۱۲٤۰.۲

[5] فتح البارى: ۱۹.۵۹

شو، چې داسې به چرته هم نۀ وو شوي، (ځکه چې د قريشو دوؤ نومورو کسانو اسلام قبلولو سره د هغوی ملا ماته کړه).
ابن أبی هیثم پخپله د حضرت عمر رضی الله عنه روایت نقل کوی چې په هغې کښې هغوی فرمائی:
"لقد رأیتنی وما أسلم مع رسول الله ﷺ إلا تسعة وثلاثون رجلاً فکملتهم أربعین، أظهر الله دینه، وأعز الإسلام". ([1])
وې فرمائیل، زۀ خپل ځان وینم، چې رسول الله ﷺ سره یو کم څلویښتو کسانو اسلام قبول کړې وو، ما (اسلام قبلولو سره) دا عدد څلویښت کړو، او بیا الله تعالی خپل دین غالب کړو، او اسلام ته ئې عزت ورکړو.
بزار هم ددې په شان روایت نقل کړې دې، او په هغې کښې ئې دا الفاظ هم راؤړلې دی، "فنزل جبریل فقال: یا أیها النبی حسبك الله ومن اتبعك من المؤمنین". ([2])
خیثمه د ابو وائل عن ابن مسعود په طریقې سره دا الفاظ نقل کوی:
"قال رسول الله ﷺ اللهم أید الإسلام بعمر". ([3])
او د حضرت علی رضی الله عنه د روایت نه ئې هم دغسې نقل کړې دی، ولې په هغې کښې د "أید" په ځائې "أعز" دې. او په سند صحیح د حاکم نه هم د حضرت عائشې رضی الله عنها همدغه شان روایت منقول د ی.
ترمذی د ابن عمر روایت نقل کړې دې، چې د هغې الفاظ داسې دی:
"اللهم أعز الإسلام بأحب الرجلین إلیك، بأبی جهل أو بعمر، قال فکان أحبهما إلیه عمر". ([4])
یعنی رسول الله ﷺ دا دعا فرمائیلې وه، چې اې الله! په ابو جهل او عمر بن الخطاب کښې چې کوم تا ته زیات محبوب وی، د هغۀ په ذریعې سره اسلام ته تقویت ورکړه.
بیا هغه وائی، چې په دې دواړو کښې الله تعالی ته زیات عمر (رضی الله عنه) خوښ وو، ځکه چې هم هغوی ته د اسلام قبلولو توفیق ملاؤ شو.

ترمذی دا حدیث "حسن صحیح" گرځولې دې........([5]) او ابن حجر فرمائی، ددې تصحیح ابن حبان هم کړې ده، ولې د هغه په سند کښې خارجه بن عبد الله دې، چې متکلم فیه دې، بیا هم ددې روایت یو شاهد د ابن عباس رضی الله عنه حدیث ترمذی روایت کړې دې، همدغه شان د دار قطنی د انس رضی الله عنه روایت او د اسلم مولی عمر روایت چې د خباب نه مروی دې. ([6])

---

[1]) فتح الباری: ۱۵۹.۹
[2]) فتح الباری: ۱۵۹.۹
[3]) المعجم الأوسط للطبرانی: ۲۴۰.۲، ومسند احمد، مسند عبدالله بن مسعود، رقم: ۴۳۶۲، کنز العمال: ۱۵۹۹.۱۲
[4]) المستدرک علی الصحیحین، مناقب أمیر المؤمنین عمر بن الخطاب، رقم: ۱۴۴۸۶
[5]) سنن الترمذی، باب مناقب عمر بن الخطاب، رقم: ۳۶۸۶
[6]) فتح الباری: ۱۵۹.۹

همدغه شان ددې شاهد يو مرسل روايت هم دې، چې هغه ابن سعد د سعيد بن المسيب په طريقې سره نقل کړې دې. چې د هغې سند صحيح دې. ابن سعد يو بل روايت هم نقل کړې دې. دا د صهيب روايت دې. او ددې الفاظ داسې دی:

"لما أسلم عمر قال المشركون انتصف القوم منا". (١)

يعنى کله چې عمر اسلام قبول کړو نو مشرکينو وئيل چې قوم دوه ټکړې او تقسيم شو. يعنى أوس مونږ په قريشى قوم د پيغمبر اسلام خلاف راپاسولو او راپارولو کښې نۀ شو کاميابيدې. اوس چې څنګه مشرکينو سره د قريشو نوموړى سرداران دى، مسلمانانو سره هم صاحب حيثيت او سيادت قريش موجود دى. (٢)

او واقعى اوشوه هم دغسې. چې د عمر رضی الله عنه د اسلام نه ورستو د دين اسلام په تُندئ خوريدل پرمخ تګ او غلبه او لوړ والې شروع شو.

چې هغه بيا چا هم منع نۀ کړې شو. تر دې پورې چې په جزيرة العرب باندې دا اسلام بيرغونه اودرولې شو. د روايت د ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې.

٣٤٨٢ (٣) حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ أَبِى مُلَيْكَةَ أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ وُضِعَ عُمَرُ عَلَى سَرِيرِهِ، فَتَكَنَّفَهُ النَّاسُ يَدْعُونَ وَيُصَلُّونَ قَبْلَ أَنْ يُرْفَعَ، وَأَنَا فِيهِمْ، فَلَمْ يَرُعْنِى إِلاَّ رَجُلٌ آخِذٌ مَنْكِبِى، فَإِذَا عَلِىٌّ فَتَرَحَّمَ عَلَى عُمَرَ، وَقَالَ مَا خَلَّفْتَ أَحَدًا أَحَبَّ إِلَىَّ أَنْ أَلْقَى اللَّهَ بِمِثْلِ عَمَلِهِ مِنْكَ، وَايْمُ اللَّهِ، إِنْ كُنْتُ لأَظُنُّ أَنْ يَجْعَلَكَ اللَّهُ مَعَ صَاحِبَيْكَ، وَحَسِبْتُ أَنِّى كُنْتُ كَثِيرًا أَسْمَعُ النَّبِىَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ ذَهَبْتُ أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ، وَدَخَلْتُ أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ، وَخَرَجْتُ أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ. [ر: ٣٤٧٤]

رجال الحديث

عَبْدَانُ دا عبدالله بن عثمان بن جبلة مقلب په عبدان سره دې، ددۀ احوال په "بدء الوحى" کښې تير شوې دی. (٤)

عبد الله دا عبد الله بن المبارك دې. ددۀ احوال هم په دغه باب کښې تير شوې دی. (٥)

عمر بن سعيد دا عمر بن سعيد بن أبى حسين النوافل القرشى المكى دې، ددۀ احوال په "كتاب العلم، باب الرحلة فى المسئلة النازلة" کښې تير شوې دی. (٦)

---

(١) لم أجده فى الطبقات. وفى تلخيص المتشابه للخطيب بهذا اللفظ وجدنا: ١/٣٩٠
(٢) اوګورئ فتح البارى: ٩/٥٩
(٣) الحديث أخرجه البخارى أيضًا فى باب مناقب أبى بكر. رقم: ٣٦٧٧
(٤) كشف البارى: ١/٤٦١
(٥) كشف البارى: ١/٤٦٢
(٦) كشف البارى: ٣/١٥٥

ابنِ ابی مُلَیکَةَ: دا عبدا لله بن أبی ملیکهٔ دې، ددهٔ احوال په "کتاب الإیمان، باب خوف المؤمن من أن یحبط عمله وهولا یشعر" کښې تیر شوې دی.[1]

قوله: وُضِعَ عُمَرُ عَلَى سَرِيرِهِ: د مناقب أبی بکر په آخر کښې په دې روایت کښې دا الفاظ دی، "إني لواقف في قوم يدعون لعمر بن الخطاب وقد وضع........".[2]

په دې روایت کښې دا "وقد وضع" جمله حالیه ده، د لفظ "عمر" نه.[3]

قوله: فَلَمْ يَرُعْنِي: د "روع" نه دې، په معنٰی دخوف او ویرې سره، مطلب دادې، چې ما ناڅاپه اولیدو.

قوله: أخِذَ: په یو روایت کښې "أخذ" د فعل ماضی په صیغې سره راغلې دې.[4]

قوله: فَتَرَحَّمَ عَلَى عُمَرَ: په دویم روایت کښې الفاظ دی، "فقال يرحمك الله".[5]

قوله: أَحَبَّ إِلَيَّ: په رفعې سره هم کیدې شی، او په نصب سره هم، د نصب په صورت کښې د "أحداً" صفت او د رفعې په صورت کښې به د "هو" مقدر د پاره خبر وی.[6]

د "صاحبین" مصداق او د "معیت" مطلب: د صاحبین مراد رسول الله ﷺ او سیدنا ابوبکر رضی الله عنه دې، او د حدیث نه خو یا ظاهری معیت مراد دې، یعنی په قبرونو او تدفین کښې، او دا هم ممکن دی، چې ددې نه د مرګ نه ورستو په قبر کښې یا عالَم آخرت کښې معیت مراد وی.[7]

حضرت علی رضی الله عنه سره د حضرت عمر رضی الله عنه مقام: د حضرت فاروق اعظم په حقله د سیدنا حضرت علی رضی الله عنه دا ډیر تاریخی الفاظ دی، او هغوی ددې الفاظو نه معلومیږی، چې د هغوی په اعتقاد باندې په دغه وخت کښې د حضرت عمر رضی الله عنه نه زیات نیک عمله او افضل العمل څوك نهٔ وو.

قوله: وَحَسِبْتُ أَنِّي كُنْتُ: دلته په حسبان سره ذکر کړې شوې دې، چې د ګمان په معنٰی باندې دې، او تردُّد اړخ ته اشاره ده، او په "مناقب أبي بكر" کښې "لأني كثيرا ما كنتُ أسمع" الفاظ دی، یعنی ما به ډیر اوریدل، او په دې کښې لام تعلیلیه دې، او "ما" ابهامیه مؤکده دې، "كثيرا"

---

[1] کشف الباری: ۲،۵٤۸
[2] اوګورئ صحیح البخاری، رقم: ۳۶۷۷
[3] فتح الباری: ۹،۶۰
[4] فتح الباری: ۹،۶۰
[5] فتح الباری: ۹،۶۰
[6] فتح الباری: ۹،۶۰
[7] فتح الباری: ۹،۶۰

ظرف زمان دې.چې په خپل عامل"کنتُ"باندې مقدم شوې دې،لکه په"قلیلاً ما تشکرون"
وغیره کښې،او په اکثرو نسخو کښې کثیراً مما کنت أسمع د من په زیادت سره واقع دې،
بیا هم ددې توجیه داسې کولې شی،"إن أجدُ کثیرًا مما کنتُ أسمع"یعنی ما چې به څۀ اوریدل نو
په هغې کښې به ډیر ما دا موندل.......او بیا ددې ټولو الفاظو ذکر دې،چې د رسول الله ﷺ
او ابوبکر او عمر په خپل مینځ کښې قُرب او نزدې والی باندې دلالت کوی.[۱]

قوله: فَتَكَنَّفَهُ النَّاسُ: "أی أحاطوا به من جوانبه"یعنی خلقو هغوی راګیر کړل،او د اړخونو او
طرفونو نه د هغوی نه چاپیره جمع شو.[۲]

۳۴۸۳ ([۳])حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ وَقَالَ لِي خَلِيفَةُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ
سَوَاءٍ وَكَهْمَسُ بْنُ الْمِنْهَالِ قَالَا حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ -رضی الله
عنه- قَالَ صَعِدَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِلَى أُحُدٍ وَمَعَهُ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ فَرَجَفَ بِهِمْ،
فَضَرَبَهُ بِرِجْلِهِ، قَالَ «اثْبُتْ أُحُدُ فَمَا عَلَيْكَ إِلاَّ نَبِيٌّ أَوْ صِدِّيقٌ أَوْ شَهِيدَانِ» [ر: ۳۴۷۲]

رجال الحدیث

مُسَدَّدٌ: دا مسدّد بن مسرهد اسدی دې،ددۀ احوال په کتاب الإیمان،باب"من الإیمان أن یحب لأخیه
ما یحب لنفسه"کښې تیر شوې دی.[۴]

یَزِیدُ بْنُ زُرَیْعٍ: دا یزید بن زریع التیمی دې،ددۀ احوال تیر شوی دی.[۵]

سَعِیدٌ: دا سعید بن أبی عروبه دې،ددۀ احوال تیر شوې دی.[۶]

خَلِیفَةُ: دا خلیفة بن الخیاط البصری دې،ددۀ احوال تیر شوی دی.[۷]

مُحَمَّدُ بْنُ سَوَاءٍ: دا ابو الخطاب محمد بن سواء بن عنبر السُّدُوسی العنبری البصری
المکفوف دې.چې د محمد بن ثعلبه بن سواء ترۀ دې،عنبر ابو کردم د دوی جد امجد دې،
۱۸۷ هجرې کښې وفات شوې دې.

ددۀ په شیوخو کښې غالب القطان،ابو الحباب،ثابت بن عمادة الحنفی،جریر بن حازم،حازم
بن إبراهیم البجلی،خالد الحذاء،سعید بن سماك بن حرب،سعید بن أبی عروبه،شعبة بن

---

[۱]) فتح الباری:۹.۶۰\۱
[۲]) فتح الباری:۹.۶۰،وإرشاد الساری:۸\۱۱۷
[۳]) الحدیث سبق تخریجه فی کتاب فضائل أصحاب النبی،رقم:۳۶۷۵\۱
[۴]) کشف الباری:۲.۲\۱
[۵]) اوګورئ صحیح البخاری،کتاب الغسل،باب الجنب یخرج ویمشی فی السوق وغیره،رقم:۲۸۴\۱
[۶]) اوګورئ صحیح البخاری،کتاب الغسل،باب:إذا جامع ثم عاد.......رقم:۲۶۸\۱
[۷]) اوګورئ صحیح البخاری،کتاب الجنائز،باب المیت یسمع خفق النعال،رقم:۱۳۳۸\۱

الحجاج، عبد الله بن عون او هلال بن ميمون الرملي وغيره شامل دى.
او په شاګردانو کښې ئې إبراهيم بن محمد بن عرعره، ابو حفص احمد بن حميد الصغار، ابو الشعث أحمد بن المقدام العجلي، محمد بن عبد الرحمٰن العلاف، اسحاق بن راهويه، حسن بن قزعه، ابوبكر عبدالله بن محمد بن أبى شيبه، عثمان بن محمد بن أبى شيبه، عمرو بن عيسىٰ الصبعي وغيره شامل دى.
ابن حبان په خپل کتاب "الثقات" کښې ذکر کړې دى.(۱)
د هغهٔ ويتا ده، چې ددهٔ وفات په ۱۷۸هجرۍ کښې شوې دې، او عمرو بن عيسىٰ فرمائى، ۱۷۹هجرۍ کښې ددهٔ وفات شوې دې.(۲)
حافظ ابن حجر د ابن شاهين په حوالې سره د يزيد بن زريع دا قول نقل کوى، "عليكم به".
او ازدى په خپل کتاب "الضعفاء" کښې وئيلى دى، "كان يغلو فى القدر وهو صدوق" يعنى دهٔ به د تقدير په مسئله کښې غلو کوله، بيا هم رينښتونې وو.
ابن المدينى وائى، "هو من الطبقة السابعة من أصحاب شعبة".(۳)
ابن حجر فرمائى، "صدوق رُمى بالقدر من التاسعة".(۴)
د حافظ صاحب د خبرې نه معلوميږى، چې د قدريت په هغهٔ باندې تُور (الزام) وو، يعنى هغه د غالى قدريو نه نهٔ وو.
كهمَسُ بنُ المنهَال: دا كهٔمس بن المنهال السَدُوسى، ابو عثمان البصرى اللؤلؤى دې.
دې د حسن بن عُمارة، سعيد بن أبى عروبه، سعيد بن مسلم بن مالك، سهل بن أسلم العدوى او عبد الوارث بن سعيد نه روايت کوى.
د وومې طبقې نه دې.
علامه مزى فرمائى، "قال البخارى: كان يقال فيه القَدَر".(۵)
ابن حبان ددهٔ په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې، او وې فرمائيل "كان يقول بالقدر".(۶)
عبدَ الرحمن بن أبى حاتم وائى:
"سالتُ أبى عنه، فقال كان من أصحاب ابن أبى عروبة، محله الصدق، يُكتب حديثه، أدخله البخارى فى كتاب

(۱) تهذيب الكمال:۲۵،۱۳۳۰
(۲) كتاب الثقات:۹،۱٤۲
(۳) تهذيب التهذيب:۹،۲۰۸، الجرح والتعديل:۷،۳۷۵ هم اوګورئ.
(۴) تقريب التهذيب:٤۸۲، رقم الترجمة:۵۹۳۹، وفى الكاشف صدوق رمى بالقدر:۲،۱۷۷،۱
(۵) تهذيب الكمال: ۲٤،۱۲۳۵
(۶) كتاب الثقات:۹،۱۲۷

"الضعفاء" سمعتُ أبي يقول: يحوّل من كتاب الضعفاء".[١]

امام بخاري چې ددهٔ په"الضعفاء"كښې ذكر كړې دې، په هغې باندې ابوحاتم نكير فرمائيلې دې، څنګه چې د پورته عبارت نه واضحه ده، او ددهٔ توثيق كولو سره ئې د "يُكتَبُ حديثه، محله الصدق" وغيره الفاظ اوفرمائيل. او امام بخاري پخپله ددهٔ نه روايات هم كړې دى، اګر چې هغه مقرون بالغير دى، (يعنى هغه او محمد بن سواء دواړه د سعيد بن أبى عروبه نه روايت كوى) حافظ ابن حجر چې په هدى السارى مقدمة فتح البارى كښې كومه خبره فرمائيلې ده، د هغې نه معلوميږى، چې امام بخاري د قدريت په وجه په هغهٔ كلام كړې دې، هم دغه وجه ده چې حافظ صاحب په"التقريب"كښې وائى. "صدوق رُمي بالقدر".[٢] يعنى رينښتونې دې. هنه د قدريت په دهٔ باندې تُور (الزام) دې.

سعيدَ: دا سعيد بن أبى عروبه دې، چې د هغهٔ اوس پورته ذكر اوشو.

قَتَادَةَ: دا قتادة بن دعامر دې. ددهٔ احوال په كتاب الإيمان، باب"من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه"كښې تير شوى دى.[٣]

أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: دا د رسول الله ﷺ مشهور صحابى دې، ددهٔ حالات هم په كتاب الإيمان، باب"من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه"كښې تير شوى دى.[٤]

د حديث تشريح په مناقب أبى بكر كښې تيره شوې ده.

قوله: فَمَا عَلَيْكَ إِلاَّ نَبِيٌّ، أَوْ صِدِّيقٌ، أَوْ شَهِيدٌ.........: دلته دا الفاظ دى، او په مناقب أبى بكر كښې دا الفاظ دى: "فإنما عليك نبى وصديق و شهيدان" په هر حال كښې په دارو كښې حصر موجود دې. او دلته چې كوم"أو"دې، دا د"واؤ"په معنى باندې دې، او"شهيد"چې مفرد راوړلې شوې دې، ددې نه جنس"شهيد"مراد دې. او په مناقب أبى بكر كښې عدد موجود دې، په دې وجه هلته تثنيه راوړلې شوې ده، او هم تثنيه مراد ده، بيا هم دلته چې شهيد مفرد راوړلې شوې دې، دا د هغې سره منافى نهٔ دې، ځكه چې دلته عدد مقصود نهٔ دې، او جنس د مفرد په شان په تثنيه او جمع هم وئيلې شى.

په بعضې رواياتو كښې د . "نبى وصدّيقٌ أو شهيد"الفاظ دى، ددې په حقله يو قول خو دادې،

---

[١] الجرح والتعديل:١٢٣٣،٧

[٢] اوګورئ: هدى السارى،ص:٦١٦،تهذيب التهذيب:٤٥١،تقريب التهذيب،ص:٤٦٢،الكاشف:١٥٠،٢، الجرح والتعديل لابن أبى حاتم:١٢٣٣،٧

[٣] كشف البارى:١٣،٢

[٤] كشف البارى:١٤،٢

چې "او" په دې کښې هم د "واو" په معنٰی باندې دې، او دویم قول دا دې، چې "او" د تغییر اُسلوب د پاره دې، او ددې نه مراد دادې، چې د نبوت او صدیقیت په حال کښې او د شهادت په حال کښې فرق دې، ځکه چې نبوت او صدیقیت خو په دغه وخت کښې حاصل وو، او شهادت په دغه وخت کښې حاصل نهٔ وو، بلکه ورستو حاصلیدونکې وو، ددې فرق د ظاهرولو د پاره، "او شهید" اوئیلې شو، "نبي و صديق" خو په حقیقت باندې مبنی دی، او شهید مجاز دې، ځکه چې شهادت مقرر او مقدّر خو وو، ولې واقع شوې نهٔ وو۔ [1]

۳۴۸۴: [2] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ حَدَّثَنِي عُمَرُ هُوَ ابْنُ مُحَمَّدٍ أَنَّ زَيْدَ بْنَ أَسْلَمَ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَأَلَنِي ابْنُ عُمَرَ عَنْ بَعْضِ شَأْنِهِ - يَعْنِي عُمَرَ - فَأَخْبَرْتُهُ. فَقَالَ مَا رَأَيْتُ أَحَدًا قَطُّ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ حِينَ قُبِضَ كَانَ أَجَدَّ وَأَجْوَدَ حَتَّى انْتَهَى مِنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ

رجال الحديث

يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ: دا ابو سعید یحیٰی بن سلیمان بن یحیٰی بن سعید الجعفیَ الکوفی دې، ددهٔ احوال په کتاب العلم، "باب کتابة العلم" کښې تیر شوی دی۔ [3]

ابْنُ وَهْبٍ: دا ابو محمد عبد الله بن وهب بن مسلم القرشی المصری دې، ددهٔ احوال په کتاب العلم، باب "من جعل لاهل العلم أياماً معلومة" کښې تیر شوی دی۔ [4]

عُمَرُ: دا عمر بن محمد بن عبد الله بن عمر بن الخطاب دې، ددهٔ احوال هم تیر شوی دی، [5] د حرملة عن ابن وهب په روایت کښې د حدثنی عمر بن محمد بن زید تصریح ده۔ [6]

زَيْدَ بْنَ أَسْلَمَ: دا زید بن أسلم مولی عمر بن الخطاب دې، ددهٔ حالات په کتاب الإيمان، باب "کفران العشير" کښې تیر شوې دی۔ [7]

ابْنُ عُمَرَ: د عبد الله بن عمر بن الخطاب احوال په کتاب الإيمان، باب "الإيمان وقول النبی ﷺ بُنی الإسلام علی خمس" کښې تیر شوې دی۔ [8]

---

[1] فتح الباری:۹.۶۰،وإرشاد الساری:۱۱۷۸.۸

[2] الحدیث أخرجه البخاری أیضًا فی:۵٤۵.۱،کتاب مناقب الأنصار،باب إسلام عمر بن الخطاب ﷺ، رقم:۳۸۶۳

[3] کشف الباری: ۱۳۲۷.٤

[4] کشف الباری:۱۲۷۷.۳

[5] کشف الباری:۱۲۷۷.۳

[6] اوګورئ:صحیح البخاری، کتاب تقصیر الصلاة، باب مَن لم یتطوع فی السفر دبر الصلاة، رقم:۱۱۰۱

[7] اوګورئ:کشف الباری:۱۲۰۳.۲

[8] اوګورئ:کشف الباری:۱۶۳۷.۱

قوله: سَأَلَنِي ابْنُ عُمَرَ: یعنی أسلم مولی عمر وائی چې زما نه عبدالله بن عمر(د خپل پلار)حضرت عمر رضی الله عنه په حقله پوښتنه اوکړه.[1]

قوله: فَقَالَ :مَا رَأَيْتُ أَحَدًا: دا د ابن عمر مقوله ده،یعنی ابن عمر اووئیل،ما د هغهٔ په شان څوك هم نهٔ دی لیدلی.[2]

قوله: أَجَدَّ وَأَجْوَدَ: "أَجَدّ"دا د جَدّ نه اسم تفضیل دې،چې د کوشش او محنت په معنی باندې دې،او أجوَد.د جُود نه په معنی د سخاوت،او جوّاد په معنی د سخی نه اسم تفضیل دې.

قوله: بَعْدَ رَسُولِ اللهِ: د بعدیت نه مراد کهٔ بعدیت فی الصفات وی،او څهٔ مخصوصې زمانې سره تعلق نهٔ وی.نو بیا به ددې نه مراد د رسول الله ﷺ په حیات کښې او د هغوی نه ورستو د ټولو خلقو نه زیات أجَد وأجود...... کیدل وی،او په دې باندې اِشکال کیدې شی، چې ابوبکر او بعضې نور صحابه خو د افراط د حده پورې په جُهد او جُود باندې متصف وو.بیا د حضرت عمر رضی الله عنه د هغوی نه زیات متصف ګرځول څنګه صحیح کیدې شی،او کهٔ ددې نه مراد"بعد زمانِ رسولِ الله ﷺ"وی،نو بیا هم په دې باندې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او بعضې نورو صحابهٔ کرامو په حوالې سره اعتراض کیدې شی،په دې وجه ددې نه مراد اخستې شوې دې.د رسول الله ﷺ نه ورستو په خپله زمانه د خلافت کښې،په دې صورت کښې اشکال نهٔ واردیږی.او ددې تاویل نه ورستو دا نهٔ شی وئیلې کیدې،چې حضرت رسول الله ﷺ او ابوبکر خو د هغهٔ نه أجد وأجود وو،لهذا دا دعوی صحیح نهٔ ده،[3] اشکال په دې وجه نهٔ شی کیدې،چې په عهد فاروقی کښې أجود او أجد کیدل مراد دی،او په دغه وخت کښې د حضرت رسول الله ﷺ او د حضرت ابوبکر رضی الله عنه وفات شوې وو،او د نورو نه د حضرت عمر رضی الله عنه أجد او أجود کیدل.........قابل اعتراض نهٔ دی.

دویم احتمال دادې،چې د انتهٰی فاعل ابن عمر دې،او ددې قائل نافع دې،او ددې تاویل داسې دې."انتهٰی ابن عمر إلی الإنصاف بعد أجد وأجود حتی فرغ مما عنده"یعنی ابن عمر أجد و أجود ګرځولو سره د حضرت عمر رضی الله عنه په حقله په انصاف کښې تر آخره پورې اورسیدو،او کوم انصاف چې هغهٔ سره وو،د هغې نه فارغ شو،او هغه ئې اووئیل.والله اعلم[4]
ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې.

---

[1]) فتح الباری:۹،۱۶۱
[2]) فتح الباری:۹،۱۶۱
[3]) فتح الباری:۹،۱۶۱
[4]) فتح الباری:۹،۷۱،وإرشاد الساری:۸،۱۱۷۸

۳۴۸۵: (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه أَنَّ رَجُلاً سَأَلَ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- عَنِ السَّاعَةِ، فَقَالَ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ «وَمَا ذَا أَعْدَدْتَ لَهَا. قَالَ لاَ شَىْءَ إِلاَّ أَنِّى أُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ -صلى الله عليه وسلم-. فَقَالَ «أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ». قَالَ أَنَسٌ فَمَا فَرِحْنَا بِشَىْءٍ فَرَحَنَا بِقَوْلِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ». قَالَ أَنَسٌ فَأَنَا أُحِبُّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- وَأَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ، وَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ مَعَهُمْ بِحُبِّى إِيَّاهُمْ، وَإِنْ لَمْ أَعْمَلْ بِمِثْلِ أَعْمَالِهِمْ. [۵۸۱۵، ۵۸۱۹، ۶۷۳۴]

رجال الحديث

سُلَيمَانُ بنُ حَرْبٍ: دا ابو ايوب سليمان بن حرب بن بجيل ازدى واشحى بصرى دې، ددهٔ حالات په كتاب الإيمان، باب "مَن كَرِهَ أن يعود فى الكفر كما يكره أن يلقى فى النار، من الإيمان" كښې تير شوى دى.(۲)

حَمَّادُ بنُ زَيدٍ: دا حماد بن زيد بن ردهم الجهمى دې، ددهٔ احوال په كتاب الإيمان، باب "وان طائفتان من المؤمنين اقتتلوا......" كښې تير شوې دى.(۳)

ثَابِت: دا ابو محمد ثابت بن أسلم بُنانى بصرى دې، ددهٔ احوال په كتاب العلم، باب "ما جاء فى العلم وقوله تعالى(وقل رب زدنى علما)" كښې تير شوى دى.(۴)

انس: مشهور صحابى حضرت أنس بن مالك مراد دې، ددهٔ حالات په كتاب الإيمان، باب من "الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه" كښې تير شوى دى.(۵)

د رجل نه څوک مراد دې؟: أن رجلاً........د رجل نه مراد ذو الخويصرة اليمانى دې، او د بعضو له مخې ابوموسى اشعرى يا ابو ذر دې، حافظ ابن حجر دا قول ابن بشكول اړخ ته منسوب کړې دې، او وې فرمائيل، هغوى بيا د ابوموسى اشعرى رضی الله عنه روايت "قلتُ يا رسول الله المرء يحب القوم ولما يلحق بهم" نقل کړې دې، او د حضرت ابوذر روايت "فقلتُ يا رسول الله المرء يحب القوم ولا يستطيع أن يعمل بعملهم" ئې ذکر کړې دې، او ددې دواړو روايتونو مضمون په ظاهره د روايت باب سره نزدې دې، په دې وجه هغوى ددې نه ددې خبرې د ثابتولو كوشش كړې دې، چې

---

(۱) الحديث مرّ تخريجه فى نفس هذا الكتاب، باب قول النبى ﷺ لو كنتُ متخذا خليلا، رقم: ۳۶۷۷
(۲) كشف البارى ۲، ۱۰۶
(۳) كشف البارى: ۲، ۲۱۹
(۴) كشف البارى: ۳، ۱۸۳
(۵) كشف البارى: ۲، ۱۴

رجل ابو موسٰی اشعری یا ابو ذر غفاری دې.
بیا هم حافظ صاحب دا رد کولو سره اوفرمائیل، چې ددې دواړو حضراتو سوال عمل سره متعلق دې، او په حدیث باب کښې سوال د قیامت په حقله دې، ددې نه معلومیږی، چې دا ګنړ شمیر واقعات او مختلف کسان دی.
حافظ صاحب وړاندې فرمائی چې په کتاب الأدب کښې په یوئې بلې طریقې سره د حضرت انس نه دا الفاظ منقول دی، "أن رجلاً من أهل البادیة".[۱]
ددې نه معلومیږی، چې سوال کونکې څوك باندیچی(او کلی وال)وو.
همدغه شان دار قطنی د ابو مسعود روایت نقل کړې دې، چې په هغې کښې هغه وائی، چې کوم اعرابی په جمات کښې وارهٔ بول کړې وو، هغه پوښتنه اوکړه، "یا محمد متی الساعة" قیامت به کله راځی؟ هغوی ﷺ اوفرمائیل، "وما أعددت لها؟" تا د هغې د پاره څومره تیاری کړې ده؟
ددې نه معلومه شوه، چې د انس رضی الله عنه په حدیث کښې د کوم اعرابی ذکر دې، ددې نه هغه اعرابی مراد دې، چا چې په جُمات کښې وارهٔ بول کړې وو، او په کتاب الطهارت کښې تیر شوې دی، چې هغه ذو الخویصرة الیمانی دې، څنګه چې ابو موسی المدینی په "دلائل معرفة الصحابه" کښې ذکر کړې دې.[۲]
ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت داسې دې، چې دلته سائل د رسول الله ﷺ محبت سره د حضرت عمر رضی الله عنه او ابوبکر رضی الله عنه محبت ملګرې کولو سره د خلاصی امیدونه تړلی دی، چې د ابوبکر په شان د حضرت عمر رضی الله عنه د فضیلت او عظمت علامت. او په دغه وخت کښې د عامو مسلمانانو په ذهنونو کښې هم ددې تاثر او تصور د موجود کیدو دلیل دې.[۳] والله أعلم
د اسلوب الحکیم په طریقه جواب: وَمَا ذَا أَعْدَدْتَ لَهَا........ علامه طیبی فرمائی:
"سلك مع السائل أسلوب الحكيم، لأنه سأل عن وقت الساعة".[۴] یعنی رسول الله ﷺ سائل ته اد اسلوب الحکیم مطابق جواب ورکړو.
هغه د قیامت د واقع کیدو د وخت په حقله پوښتنه کړې وه، ولې رسول الله ﷺ په خائې د وخت ښودلو یا د هغې یو علامت ښودلو.........اُلټا د هغهٔ نه سوال اوکړو، چې ستا تیاری څومره ده؟ ددې مطلب دا وو، چې د وقوع قیامت په حقله سوال یا د هغې د واقع کیدو وخت پیژندل اهم نهٔ دی، بلکه اهم د هغې د پاره د تیارې فکر دې، قیامت چې کله هم راځی، سړی

---

[۱]) کتاب الأدب، باب ما جاء فی قول الرجل ویلك، رقم: ۶۱۶۷
[۲]) فتح الباری: ۹/ ۱۶۱
[۳]) فتح الباری: ۹/ ۱۶۱
[۴]) إرشاد الساری: ۸/ ۱۱۷۹

ته د هغې د پاره تيارې کول پکار دی، او د تيارې د پاره فکر مند کيدل پکار دی.

د معيت نه څۀ مراد دې ؟ :أنتَ مَعَ مَن أحْبَبْتَ........د معيت نه مراد د جنت معيت دې، او علامه قسطلانیؒ فرمائی، چې معيت به داسې وی، چې هر يو به بل ليدې شی، اګر د هغوی مکانونه د يو بل نه لرې او بعيد ولې نۀ وی، او ښکاره خبره د ه، کله چې حجاب ختم دی، نو بيا يقيناً هر يو بل ليدې هم شی، او کۀ د ليدو يا د ملاقات کولو خواهش اوشو، نو په هغې به قدرت هم حاصل وی، پاتې شو حقيقی معيت چې په هغې کښې د درجې او مرتبې برابر والې هم وی، نو هغه مراد نۀ دې.(۱)

۳۴۸۶: (۲)حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «لَقَدْ كَانَ فِيمَا قَبْلَكُمْ مِنَ الأُمَمِ مُحَدَّثُونَ، فَإِنْ يَكُ فِي أُمَّتِي أَحَدٌ فَإِنَّهُ عُمَرُ».

رجال الحديث

يَحيَى بنُ قَزَعَةَ:دا يحيى بن قزعة البخاری المدنی دې، ددۀ احوال تير شوې دی.(۳)

ابراهيم بنُ سَعد:دا إبراهيم بن سعد بن إبراهيم بن عبدالرحمٰن بن عوف دې، ددۀ احوال په کتاب الإيمان، باب تفاضل أهل الإيمان لاندې تير شوی دی.(۴)

او په "کتاب العلم، باب ما ذکر من ذهاب موسیٰ علیہ السلام فی البحر إلی الخضر" کښې په څۀ تفصيل سره ددۀ احوال تير شوی دی.(۵)

ددۀ د پلار سعد بن إبراهيم احوال هم تير شوی دی.(۶)

أبِی سَلَمَةَ:دا ابو سلمة بن عبد الرحمٰن بن عوف مشهور فقيه دې، ددۀ احوال په "کتاب الإيمان، باب صوم رمضان احتسابًا من الإيمان" کښې تير شوی دی.(۷)

أبِی هُرَيرَةَ:د رسول الله ﷺ مشهور صحابی دې، ددۀ حالات په "کتاب الإيمان، باب أمور الدين" کښې تير شوی دی.(۸)

---

(۱) إرشاد الساری:۸،۱۷۹\
(۲) الحديث سبق تخريجه فی کتاب أحاديث الأنبياء، باب(۵۴)رقم۳۴۶۹\
(۳) کتاب الأذان، باب صلاة النساء، خلف الرجال........۱\
(۴) کشف الباری:۲،۱۲۰\
(۵) کشف الباری:۳،۳۳۳\
(۶) صحيح البخاری، کتاب الوضوء، باب قراءة القرآن بعد الحدث، رقم:۱۸۳\
(۷) کشف الباری:۲،۳۲۳\
(۸) کشف الباری:۱،۶۵۹

د ابو سلمه د حضرت نه روایت: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ........ "إبراهيم بن سعد بن إبراهيم بن عبد الرحمٰن بن عوف عن أبيه عن أبي سلمة......" په دې سند سره، د إبراهيم شاګردانو نقل کړې دې.
او ابن وهب ددې مخالفت کړې دې، او د إبراهيم بن سعد په دې سند سره ذکر کولو سره فرمائی: "عن أبي سلمة عن عائشة رضي الله عنها".
ابو مسعود وائی:
"لا أعلم أحداً تابع ابن وهب على هذا والمعروف عن إبراهيم بن سعد أنه روى عن أبي هريرة لا عن عائشة".[1]
یعنی د ابن وهب هیڅ یو متابع نشته، او د إبراهيم بن سعد په حقله معروف هم دغه دی، چې هغه دا د ابوهریره رضي الله عنه نه روایت کوی، نه چې د عائشې رضي الله عنها نه، او ددې متابع زکریا بن أبي زائده هم موجود دې، چې مصنّف دلته تعلیقاً ذکر کړې دې.
او مسلم، ترمذی او نسائی د محمد بن عجلان، د "سعد بن إبراهيم عن أبي سلمة عن عائشة" په طریقې سره روایت تخریج کړې دې.[2]
ابو مسعود وائی، د ابن عجلان دا روایت مشهور دې، نو ګویا ابو سلمه دا د حضرت عائشې رضي الله عنها او د حضرت ابوهریره رضي الله عنه دواړو نه اوریدلې دې.
ابن حجر وائی، ددې یو دلیل د حضرت عائشې رضي الله عنها هغه حدیث هم دې، چې ابن سعد د ابن أبي عتيق په طریقې سره د حضرت عائشې رضي الله عنها نه نقل کړې دې،[3] او د خفاف بن اسماء حدیث ئې هم ذکر کړې دې، چې د هغې الفاظ دادی:
"أنه كان يصلى مع عبد الرحمٰن بن عوف فإذا خطب عمر سمعه يقول أشهد أنك مكلَّم".[4]
د "محدَّثون" معنٰی او مطلب: د دال په فتحې او تشدید سره، ددې په معنٰی او مطلب کښې مختلف اقوال دی، یو قول دادې، چې محدّث د "مُلهَم" په معنٰی باندې دې، د ﷺ اکثرو حضراتو دغه رائې ده، چې د المحدّث بالفتح معنٰی ده، "الرجل الصادق الظن" هغه سړې چې د هغهٔ خیال او ګمان رښتیا وی. حافظ ابن حجر رحمه الله ددې تشریح کولو سره وائی:
"وهو من ألقى في روعه شيء من الملاء الأعلى فيكون كالذى حدثه غيره به".[5]
یعنی هغه سړې چې د هغهٔ په زړهٔ کښې د ملأ الأعلى نه څهٔ خبره اچولې شوې وی، چې هغه داسې وی، چې ګویا دا خبره دهٔ ته بل چا بیان کړې ده، او په دې لحاظ سره هغه محدّث یا

[1]) الجمع بين الصحيحين: ١٥٨،٤\١
[2]) أخرج مسلم في صحيحه، باب من فضائل عمر، رقم: ٢٣٨٩، والترمذي في سننه، باب مناقب عمر، رقم: ٣٦٩٣، والنسائي في سننه الكبرىٰ، رقم: ١٧٠٦٥
[3]) فتح الباري: ٦٢،٩\١
[4]) فتح الباري: ٦٢،٩\١
[5]) فتح الباري: ٦٢،٩\١

مكلَم شو، يعنى اسم مفعول دې، هغه سړې چې هغهٔ سره خبره كړې شوې ده.

يو قول دادې، چې د محدّث معنى ده: "من يجرى الصواب على لسانه من غير قصد" هغه سړې چې د چا په ژبه باندې بغير د ارادې نه صحيح خبره جارى وى.

يو بل قول دادې، "مكلَم أى تكلمه الملائكة من غير نبوة".[1] يعنى د محدّث معنى ده، مكلم، چا سره چې فرشتو كلام كړې وى، او هغه نبى هم نهٔ وى.

او دا خبره د حضرت ابو سعيد خدرى رضی الله عنه په يو مرفوع حديث كښې هم مذكور ده، چې د هغې الفاظ داسې دى:

"قيل يا رسول الله وكيف يحدّث؟ قال تتكلم الملائكة على لسانه".[2]

او دلته مذكور معلق روايت سره هم ددې تائيد كيدې شى، چې د محدّث يا مكلَم نه هغه سړې مراد دې، چې هغهٔ سره فرشتې خبرې اوكړى، او بعضې حضرات وائى "مكلَم" لفظ سره چې د محدّث تفسير كړې شوې دې، د هغې هم هغه معنى ده، كومه چې وړاندې ذكر كړې شوې ده، يعنى "مُلهَم" او هغه داسې چې په دې صورت كښې د مكلَم معنى ده، چې په خپل زړهٔ كښې په يادو خبرې اوكړى، او په ظاهره نهٔ هغهٔ سره په خبرو كولو څوك په نظر راځى او نهٔ هغه خبرې كوى (ولې بيا هم خپل ځان سره د خبرو كولو په سبب هغهٔ ته مكلَم وئيلې شى).

ابن التين وائى ددې معنى ده، "التفرس" يعنى ننبې پيژندل، او په هغې سره يو امر خفى ته رسيدل حاصلول، په پوهې او فراست سره د امورو پيژندګلو.[3]

او په مسند حميدى كښې د حضرت عائشې رضی الله عنها حديث نه ورستو دا الفاظ واقع دى:

"المحدّث الملهم بالصواب الذى يلقى على فيه" هغه سړې چې هغهٔ ته د صحيح خبرو الهام كيږى، يعنى هغه دده په ژبه باندې القاء كولې شى.[4]

په مسلم كښې د ابن وهب په روايت كښې دا الفاظ دى:

"ملهمون، وهى الإصابة بغير نبوة"[5] يعنى د محدّثون معنى ده، "ملهَمون" چا ته چې صحيح خبره يا صحيح كلام نصيب كيږى، او چې هغه نبى نهٔ وى.

او د ترمذى په يو روايت كښې د ابن عيينه د بعضې شاګردانو نه دا الفاظ منقول دى:

"محدّثون يعنى مُفهَمون"[6] څوك چې پوهه كړې شوې وى، (من جانب الله).

---

[1] فتح البارى: ۹.۱۸۳
[2] الاعتقاد للبيهقى: ۱.۳۱٤، و المعجم الأوسط، رقم: ۶۷۲۶
[3] فتح البارى: ۹.۱۶۲
[4] فتح البارى: ۹.۱۶۲
[5] الجمع بين الصحيحين: ۳.۸۱، وشرح مشكل الآثار، رقم: ۱۱۶۹۳
[6] سنن الترمذى، باب فى مناقب، أبى حفص عمر بن الخطاب، رقم: ۳۶۹۳

د إبراهيم بن سعد په يو روايت کښې دی، "محدث أی يُلقی فی روعه".(۱)
ددې تائيد په يو بل روايت سره هم کيدې شی، چې د هغې الفاظ دادی:
"إن الله جعل الحق علی لسان عمر وقلبه" (۲) الله تعالی حق د حضرت عمر رضی الله عنه په ژبه او زړه کښې کينبودی دی.
دا د ترمذی روايت دې، چې د ابن عمر نه مروی دې، احمد هم دا د ابوهريره رضی الله عنه او طبرانی د بلال رضی الله عنه نه روايت کړې دې.(۳)
احمد او ابو داؤد چې د ابو ذر نه کوم روايت نقل کړې دې، په هغې کښې د "قلبه" په ځائې د "يقول به" الفاظ دی.(۴)
حاکم دا صحيح ګرځولې دې، (۵) او طبرانی په أوسط کښې پخپله د حضرت عمر رضی الله عنه نه دا لفظ نقل کړې دې، يعنی "يقول به".(۶)
د ابوذر په نسخه کښې د "ناس محدثون" الفاظ دی.(۷)

زَادَ زَكَرِيَّاءُ بْنُ أَبِي زَائِدَةَ عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «لَقَدْ كَانَ فِيمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ رِجَالٌ يُكَلَّمُونَ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونُوا أَنْبِيَاءَ، فَإِنْ يَكُنْ مِنْ أُمَّتِي مِنْهُمْ أَحَدٌ فَعُمَرُ». [ر: ۳۲۸۲]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:
"ورواية زكريا وصله الإسماعيلی وأبونعيم فی مستخرجيهما".(۸)
حافظ صاحب پخپله ددې موصولاً ذکر کړې دې: "أخبرنا أبوبكر بن إبراهيم بن أبی عمر أخبرنا أبونصر بن الشيرازی فی كتابه عن علی بن عبد الرحمن البكری، أن يحيی بن ثابت بن بندار أخبره قال أخبرنا أبی أخبرنا أبوبكر بن غالب أخبرنا أبوبكر الجرجانی حدثنا القاسم بن زكريا به نحوه".(۹)

---

(۱) فتح الباری:۸۳،۹، وفی رواية له هم الذين يُلهمون - شرح مشكل الآثار، رقم:۱۱۶۵۱
(۲) المعجم الكبير للطبرانی، رقم:۱۱۰۷۷
(۳) مسند احمد، مسند عبد الله بن عمر رضی الله عنه، رقم:۵۱۱۵ ، ومسند أبی هريرة، رقم:۹۲۱۳، سنن الترمذی، باب فی مناقب أبی حفص عمر بن الخطاب، رقم:۳۶۷۲، المعجم الأوسط، رقم:۲۸۹۱
(۴) مسند احمد، حديث أبی ذر الغفاری، رقم:۲۱۲۹۵
(۵) المستدرک علی الصحيحين، رقم:۴۵۰۱
(۶) فتح الباری:۶۲،۹
(۷) إرشاد الساری:۱۷۹،۸
(۸) فتح الباری:۶۲،۹، وفی هدی الساری وصلها الاسماعيلی، ص:۶۴
(۹) فتح الباری:۶۲،۹

هم دغه قاسم بن زكريا هغه اسماعيلي دي، چې د هغهٔ وصل(موصولاً ذكر كولو)اړخ ته حافظ صاحب اشاره كړې ده،او ابو نعيم ددې تخريج داسې كوى:

"حدثنا يحيىٰ أبو اسحاق بن حمزة،حدثنا على بن مبشر،حدثنا الحسن بن خلف حدثنا إسحاق الأزرق عن زكريا بن أبي زائدة عن سعد بن إبراهيم عن أبي سلمة عن أبي هريرة عن النبي ﷺ قال كان فيمن خلا قبلكم من بني إسرائيل رجال يكلمون من غير أن يكونوا أنبياء........"[1]

ستاسو نه وړاندې په تير شوې خلقو كښې په بنى اسرائيلو كښې څهٔ خلق داسې هم وو،چې هغوى سره خبرې كړې شوې وې،حال دادې چې هغوى انبياء نهٔ وو.

د زكريا بن أبى زائدة په دې معلق روايت كښې دوه ځايه زياتوالې دې،يو خو دا چې د امم سابقه نه مراد بنى اسرائيل دى،اودا رجالِ محدثين په بنى اسرائيلو كښې وو،دويم دا چې په دې كښې د "محدث" معنى هم په "يكلمون من غير أن يكونوا أنبياء" الفاظو سره ښودلې شوې ده[2]

ايا د "محدثينو" د راتلو صرف احتمال دې؟ "إِنْ يَكُ فِي أُمَّتِي......" "إِنْ" دلته د شك او تردد د پاره نهٔ دې،بلكه د تاكيد د پاره دې،ځكه چې د رسول الله ﷺ امت د نور امتونو نه افضل دې،او چې په نورو امتونو كښې داسې خلق شته،نو د هغوى ﷺ په امت كښې خو د داسې خلقو د كيدو زيات امكان دې،او دا بالكل داسې دې،څنګه چې يو سړې وائى،"إن يكن لى صديق فإنه فلان" كهٔ زما څوك دوست وى نو هغه فلانكې دې،يعنى هم فلانكې زما دوست دې،او ددې مثال معنى د صداقت او دوستئ نفى نهٔ وى،بلكه فلانكى صاحب سره د كمال دوستئ اختصاص بيانول مقصود دى.

او همدغسې يو بل مثال دې،اجير وائى،"إن كنتُ عملتُ لكَ فوفّنى حقّى" كهٔ ما دا كار ستا د پاره كړې وى،نو ما ته زما حق راكړه،حال دادې چې دلته عامل او چا د پاره چې كار كړې شوې دې،دې دواړو ته معلومه ده،چې عامل(اجير)كار كړې دې،خو په "إِنْ كُنْتُ" سره ددې د ذكر كولو مقصد صرف دادې،چې ستا د اړخ نه زما حق نهٔ راكول،او په هغې كښې د ټال متول كولو دا مقصد دې،چې ما خو د سره كار كړې نهٔ دې،ځكه چې داسې كار په استحقاق كښې شك كونكې كوى.او د كار خو تهٔ پخپله اقرار كوې،نو كهٔ ما كار كړې وى،او يقيناً مې كړې دې،نو زما حق راكړه.

همدغه شان مطلب دلته دې،كهٔ زما په اُمت كښې محدثين وى،او يقيناً شته،نو په هغوى كښې يو حضرت عمر ﷺ دې.

يو قول دادې،چې په "إن" سره په اُمتِ محمديه كښې د محدثينو د وجود د ذكر كولو مقصد

---

[1]) تغليق التعليق: ١۶٣،٤

[2]) فتح البارى:١۶٢،٩

دادي، چې په بني اسرائيلو کښې د دغه شان محدّثينو وجود خو متيقن او متحقق وو، ځکه په هغوی کښې چې کله انبياء نهٔ وو، نو بيا د داسې خلقو هغوی ته ضرورت وو، چې هغوی ته د الله تعالى خبرې بيان کړي، او د خپل اُمت په حقله د رسول الله ﷺ دا خيال وو، چې دوی ته به د داسې قسمه خلقو د لار ښودنې ضرورت نهٔ وي، ځکه چې د دوی د لار ښودنې د پاره به قرآن کريم تر قيامته پورې موجود وي، نو په اُمت محمديه کښې د محدّثينو وجود متحقق نهٔ دې، بلکه محتمل او متوقع دې، او امر واقع هم دغه دې، ځکه چې په اُمت محمديه کښې کهٔ داسې قسمه يو سړې وي هم، نو د هغه قول او عمل به په لازمی توګه قرآن او حديث ته وړاندې کولې شي.

کهٔ هغه د قرآن يا احاديثو سره موافق وو نو په هغې به عمل کولې شي، کهٔ نهٔ وي نو پريښودې به شي.[1]

معلومه شوه چې اصل اعتبار د قرآن او سنت دې، نهٔ د هغه سړي، هاؤ! کهٔ داسې يو سړې او د هغهٔ خبره وي، نو اهم او مبارك ضرور دې، او په حضرت عمر رضي الله عنه کښې د داسې سړی کيدو علامات او امکانات موجود دی.

په امت مسلمه کښې د "محدّثينو "په وجود کښې څهٔ حکمت دې؟ اوس دا سوال کيدې شي، چې د داسې خلقو په اُمت مسلمه کښې د موجود کيدو څهٔ فائده ده، او په دې کښې څهٔ حکمت دې. نو ددې جواب دادې چې د عهد اول يعنی عهد نبوی نه ورستو د داسې خلقو په کثرت سره د موجود کيدو حکمت دادې، چې په دې سره د اُمت د شرف مرتبه زياتيږي، او يا حکمت دادې، چې په بنی اسرائيلو کښې انبياء په کثرت سره راغلی دی، او دا فضيلت اُمت محمديه ته د ختم نبوت په وجه نهٔ دې حاصل شوې، نو د هغې د تلافئ او د بنی اسرائيلو په مقابله کښې په دې حقله د اُمت د شان د زياتولو د پاره د انبياؤ په مقابله کښې مکلمين پيدا کړې شو. نو څنګه چې نورو مناقبو او فضائلو کښې د نورو اُمتونو په مقابله کښې د اُمت مسلمه مقام او مرتبه لويه ده، چې په دې فضيلت کښې هم دوی د هغوی نه ورستو پاتې نهٔ شي.[2]

دا د حضرت عمر رضي الله عنه امتيازی شان دې: علامه طيبی وائی:

"فالمراد بالمحدَّث: المُلهم المبالغ فيه الذی انتهى إلى درجة الأنبياء فی الالهام فالمعنی لقد كان فيما قبلكم من الأنبياء مُلهمون من قبل الملأ الاعلى، فإن يكن فی أمتی أحد هذا شأنه فهو عمر، جعله لانقطاع قرينه وتفوقه على أقرانه فی هذا كأنه تردد هل هو نبی أم لا؟ فاستعمل "إن" ويؤيده ما ورد فی الفصل الثانی، "لو كان بعدی نبی لكان عمر بن الخطاب" فلوفی هذا الحديث بمنزلة "إن" على السبيل الفرض والتقدير.

يعنی د "محدَّث" نه مراد هغه سړې دې، چې هغهٔ ته د مبالغې تر حده پورې الهام کيږي، او په

---

[1]) فتح البارى: ۹/۱۶۲

[2]) فتح البارى: ۹/۱۶۳

دې كښې هغه د انبياؤ درجې ته رسيدلې وى......نو معنى دا شوه، كۀ ستاسو نه په وړاندې امتونو كښې انبياء وو، چې هغوى ته به د ملاء اعلى نه الهام كيدو، نو كۀ زما په أمت كښې داسې يو سړې وى، نو هغه به يقيناً عمر وى، ګويا د حضرت عمر رضى الله عنه په خپلو همزولو باندې د لوړ رتبه كيدو دا مقام دې، چې ددۀ په حقله دا شك كيدې شى، چې هغه نبى دې يا غير نبى، ددې تردد دپاره "إن" راؤړلې شو، (اودا تردد دهغه په محدّث او مُلهَم كيدو كښې نۀ دې، بلكه په نبى كيدو كښې دې، او په دې صورت كښې دا تردد د هغۀ كمال دې، عيب نۀ دې).

او ددې تائيد په يو بل روايت سره كيدې شى، چې د هغې الفاظ دى "لوكان بعدى نبى لكان عمر بن الخطاب" دلته "لو" حرف شرط د "إن" شرطيه په معنى كښې دې.[1]

په هر حال كښې د دواړو روايتونو مطلب دادې، چې د عمر داسې ناآشنا شان دې، او په هغۀ كښې د نبوى صفاتو سره مماثلت لرونكى داسې صفات دى، چې د هغۀ د نبى كيدو شك كيدې شى، اګر چې د رسول الله ﷺ نه ورستو د چا نبى كيدل محال دى، ولې بالفرض والمحال كۀ څوك وى، نو هغه هم دغه عمر دې.

حافظ صاحب د طيبى دا تشريح رد كوى، او وائى:

"فى تقرير الطيبى نظر لأنه وقع فى نفس الحديث" من غير أن يكونوا انبياء"

د طيبى په دې تقرير كښې نظر او اشكال دې، څكه چې هم په روايت كښې دَا الفاظ هم دى، چې هغه (خلق) به انبياء نۀ وى.

او د طيبى تقدير به هغۀ وخت كښې ثابت وى، چې دغه محدّثين انبياء فرض كړې شى، او مذكوره عبارت ددې فرض او تقدير نفى كوى.[2]

قوله: قال ابن عباس من نبى ولا محدَّث: يعنى حضرت ابن عباس د الله تعالى د ارشاد "(وما ارسلنا من قبلك من رسول ولا نبى الا اذا تمنّٰى........)"[3] كښې د "نبى ولا محدَّث" الفاظ روايت كړې دى. يعنى د "محدَّث" زياتوالې ئې نقل كړې دې.

دا معلّق روايت سفيان بن عيينه په خپل جامع كښې او عبد بن حميد په سندِ صحيح سره موصولاً د حضرت ابن عباس نه روايت كړې دې، او د هغې الفاظ داسې دى.

"كان ابن عباس يقرأ: وما أرسلنا من قبلك من رسول ولا نبى ولا محدَّث........"[4]

ابن عباس به دا آيت داسې لوستلو، (وما ارسلنا من قبلك من رسول ولا نبى ولا محدث)

---

[1] شرح الطيبى: ۱۱/۲۲۹، كښې عبارت داسې دې، او صاحب د فتح البارى ددې الفاظ داسې ذكر كړى دى: "الملهَم. البالغ فى ذلک مبلغ النبى فى الصدق" اوګورئ فتح البارى: ۹/۱۶۳

[2] فتح البارى: ۹/۱۶۳

[3] سورة الحج آيت ۵۲

[4] فتح البارى: ۹/۱۶۳

اوس پاتې شوه دا خبره چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ په خاص توګه "محدَّث" ګرځولو کښې حکمت څۀ دې؟ددې په حقله دا وئيلې شوی دی،چې د هغۀ موافقات او پيشن ګويانې چې د هغې موافق او په جوړ باندې د قرآن کريم ګنړ شمير آيتونه نازل شوی دی،او د رسول الله ﷺ نه ورستو د هغۀ څو اصابات او صحيح کارونه د هغۀ د امتيازی شان علامت او د محدَّث کيدو دليل دې.[1]

۳۴۸۷: [2]حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ حَدَّثَنَا عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَا سَمِعْنَا أَبَا هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «بَيْنَمَا رَاعٍ فِي غَنَمِهِ عَدَا الذِّئْبُ فَأَخَذَ مِنْهَا شَاةً، فَطَلَبَهَا حَتَّى اسْتَنْقَذَهَا، فَالْتَفَتَ إِلَيْهِ الذِّئْبُ فَقَالَ لَهُ مَنْ لَهَا يَوْمَ السَّبُعِ، لَيْسَ لَهَا رَاعٍ غَيْرِي. فَقَالَ النَّاسُ سُبْحَانَ اللَّهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «فَإِنِّي أُومِنُ بِهِ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ» وَمَا ثَمَّ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ.[ر: ۲۱۹۹]

رجال الحديث

عَبْدُ الله بْنُ يُوسُفَ:دا عبد الله بن يوسف تنسی دې،ددۀ احوال د"كتاب بدء الوحی"د دويم حديث لاندې تير شوی دی.[3]

اللَّيْثُ:دا ليث بن سعد بن عبدالرحمٰن فهمی دې،ددۀ حالات د"بدء الوحی"د دريم حديث لاندې تير شوی دی.[4]

عُقَيْلٌ:دا عُقيل بن خالد بن عُقيل دې،ددۀ حالات هم د"بدء الوحی"ددې دريم حديث لاندې مذکور دی.[5]

ابْنِ شِهَابٍ:دا ابن شهاب زهری دې،ددۀ احوال هم د"بدء الوحی"ددې دريم حديث لاندې اوګورئ.[6]

سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ:دا مشهور تابعی سعيد بن المسيب دې،ددۀ احوال په"كتاب الإيمان،باب مَن قال أن الإيمان هو العمل"لاندې تير شوی دی.[7]

---

[1]) فتح الباری:۶۳.۹،وتعليق التعليق:۱۶۵.٤
[2]) الحديث سبق تخريجه فی کتاب الحرث والمزارعة،باب استعمال البقر للحراثة،رقم:۲۳۲٤
[3]) کشف الباری:۲۸۹.۱
[4]) کشف الباری:۳۲٤.۱
[5]) کشف الباری:۳۲۵.۱
[6]) کشف الباری:۳۲۶.۱
[7]) کشف الباری:۱۵۹.۲

أبي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰن:دا ابو سلمة بن عبد الرحمٰن بن عوف دي،ددهٔ حالات په کتاب الإیمان،"باب صوم رمضان احتسابًا من الإیمان" لاندې تیر شوی دی.[1]

أبُو هُرَیرَةَ:جلیل القدر صحابی دې،ددهٔ احوال د کتاب الإیمان"باب أمور الإیمان" لاندې تیرشوی دی.[2]
دا روایت دلته مختصراً ذکر شوېدې،او د"بقرې"قیصه دلته نهٔ ده ذکر کړې شوې،او په"کتاب الحرث والمزارعة او کتاب"أحادیث الأنبیاء"همدغه شان"مناقب أبي بکر"کښې په تفصیل سره مذکور دې،او هم هلته ددې تشریح هم اوګورئ.

ترجمة الباب سره مناسبت:په حدیث او ترجمة الباب کښې مطابقت"فإني أومن بها وأبوبکر....." نه واضحه ده،چې رسول الله ﷺ د هغهٔ(عمر)په عدم موجودګئ کښې د هغهٔ د ایمان او تصدیق ذکر فرمائی،هم دا لوئي اعتماد د سیدنا عمر فضیلت او منقبت جلیله دې.

۳۴۸۸: (۳)حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو أُمَامَةَ بْنُ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ -رضي الله عنه- قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُ النَّاسَ عُرِضُوا عَلَيَّ وَعَلَيْهِمْ قُمُصٌ، فَمِنْهَا مَا يَبْلُغُ الثُّدِيَّ، وَمِنْهَا مَا يَبْلُغُ دُونَ ذَلِكَ، وَعُرِضَ عَلَيَّ عُمَرُ وَعَلَيْهِ قَمِيصٌ اجْتَرَّهُ». قَالُوا فَمَا أَوَّلْتَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «الدِّينَ». [ر: ۲۳]

يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ:دا ابو زکریا یحیٰی بن عبدالله بن بکیر المخزومی دې،ددهٔ احوال د"کتاب بدء الوحی"د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.[4]

اللَّيْثُ:دا لیث بن سعد بن عبدالرحمٰن فهمی دې،ددهٔ حالات د"بدء الوحی"د دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.[5]

عُقَيْلٌ:دا عُقیل بن خالد بن عُقیل دې،ددهٔ حالات هم د"بدء الوحی"ددې دریم حدیث لاندې مذکور دی.[6]

ابْنِ شِهَابٍ:دا ابن شهاب زهری دې،ددهٔ احوال هم د"بدء الوحی"ددې دریم حدیث لاندې اوګورئ.[7]

---

[1]) کشف الباری:۲.۳۲۳/۱
[2]) کشف الباری:۱.۶۵۹/۱
[3]) الحدیث سبق تخریجه فی کتاب الحرث والمزارعة،باب استعمال البقر للحراثة،رقم:۲۳۲٤/۱۱
[4]) کشف الباری:۱.۳۲۳/۱
[5]) کشف الباری:۱.۳۲٤/۱
[6]) کشف الباری:۱.۳۲۵/۱
[7]) کشف الباری:۱.۳۲۶/۱

اُبُواُمَامَةَ بْنُ سَهْلِ بْنِ حُنَيف: دا ابو أمامة أسعد بن سهل بن حُنيف دې، ددهٔ حالات په "کتاب الإیمان، باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال" کښې تیر شوی دی.[1]

عَنْ اَبِی سَعِیدِ الْخُدْرِیِّ.......: دا ابو سعید سعد بن مالك الخدری مشهور صحابی دې، ددهٔ احوال په "کتاب الإیمان، باب مِنَ الدین الفرار من الفتن" لاندې تیر شوی دی.[2]

د زهری اکثرو ملګرو داسې روایت کړې دې، یعنی د ابو سعید تصریح ئې کړې ده، او معمر د زهری نه د "عن أبی أمامة بن سهل عن بعض أصحاب النبی........ په الفاظو سره نقل کړې دې، په دې کښې صحابی مبهم پریښودې شوې دې، او ددې تخریج امام احمد کړې دې.[3]

او صالح بن کیسان هم دا روایت د زهری نه په "کتاب الإیمان" کښې نقل کړې دې، چې په هغې کښې د ابو سعید تصریح ده.[4]

او په کتاب التعبیر کښې هم په دې طریقې سره دا روایت مروی دې، چې په هغې کښې د ابو سعید تصریح ده، او الفاظ داسې دی: "حدثنی، أبوأمامةَ بنُ سهل أنه سمع أبا سعید الخدری...".[5]

ددې حدیث مکمله تشریح په کتاب الإیمان کښې تیره شوې ده.[6]

او څهٔ به په کتاب التعبیر کښې راشی. انشاء الله.

د حضرت عمر رضی الله عنه د افضل الصحابه کیدو خیال: هنه ! دلته دومره خبره د کولو ده، چې د حدیث نه د حضرت عمر رضی الله عنه أفضلیت معلومیږی، او افضل الصحابه خو په اتفاق سره حضرت ابوبکر رضی الله عنه دې.

ددې جواب دادې چې ابوبکر ددې عموم نه مستثنٰی دې، لهذا د حضرت عمر رضی الله عنه د هغهٔ نه افضل کیدل لازم نهٔ راځی، یعنی دلته چې رسول الله ﷺ ته کوم خلق وړاندې کړې شوی وو، په هغوی کښې ابوبکر نهٔ وو.

دویم جواب دادې، چې د عمر د قمیص د اُوږدوالی نه دا لازم نهٔ راځی، چې د ابوبکر قمیص ددې نه زیات اُوږد نهٔ وو، لهذا کیدې شی چې د نورو خلقو د قمیصونو نه د حضرت عمر رضی الله عنه قمیص اوږد او لوئې وی، ولې د ابوبکر قمیص د دهٔ د قمیص نه هم اوږد وی.

او کله چې دلته مقصود د حضرت عمر رضی الله عنه د فضیلت بیان وو، نو په هغې باندې اکتفاء اوکړې شوه، او د ابوبکر د هغهٔ نه د افضل کیدو ذکر اونهٔ کړې شو.[7]

---

[1] کشف الباری: ۱۲۲،۲.
[2] کشف الباری: ۸۲،۲.
[3] رواه احمد، رقم: ۲۳۱۷۲، أحادیث رجال من أصحاب النبی........۱
[4] اوګورئ: صحیح البخاری، کتاب الإیمان، باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال، رقم: ۱۲۳
[5] اوګورئ: کتاب التعبیر، رقم: ۷۰۰۸، ۷۰۰۹
[6] اوګورئ: کشف الباری: ۲، ۱۲۲-۱۲۷
[7] فتح الباری: ۹، ٤۶، ۶۳

۳۴۸۹: (١) حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ قَالَ لَمَّا طُعِنَ عُمَرُ جَعَلَ يَأْلَمُ، فَقَالَ لَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ - وَكَأَنَّهُ يُجَزِّعُهُ - يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، وَلَئِنْ كَانَ ذَاكَ لَقَدْ صَحِبْتَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فَأَحْسَنْتَ صُحْبَتَهُ، ثُمَّ فَارَقْتَهُ وَهُوَ عَنْكَ رَاضٍ، ثُمَّ صَحِبْتَ أَبَا بَكْرٍ فَأَحْسَنْتَ صُحْبَتَهُ، ثُمَّ فَارَقْتَهُ وَهُوَ عَنْكَ رَاضٍ، ثُمَّ صَحِبْتَ صَحَبَتَهُمْ فَأَحْسَنْتَ صُحْبَتَهُمْ، وَلَئِنْ فَارَقْتَهُمْ لَتُفَارِقَنَّهُمْ وَهُمْ عَنْكَ رَاضُونَ. قَالَ أَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنْ صُحْبَةِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَرِضَاهُ، فَإِنَّمَا ذَاكَ مَنٌّ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى مَنَّ بِهِ عَلَيَّ، وَأَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنْ صُحْبَةِ أَبِي بَكْرٍ وَرِضَاهُ، فَإِنَّمَا ذَاكَ مَنٌّ مِنَ اللَّهِ جَلَّ ذِكْرُهُ مَنَّ بِهِ عَلَيَّ، وَأَمَّا مَا تَرَى مِنْ جَزَعِي، فَهُوَ مِنْ أَجْلِكَ وَأَجْلِ أَصْحَابِكَ، وَاللَّهِ لَوْ أَنَّ لِي طِلاَعَ الأَرْضِ ذَهَبًا لاَفْتَدَيْتُ بِهِ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَبْلَ أَنْ أَرَاهُ.

رجال الحديث

الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ: دا الصلت بن محمد بن عبد الرحمٰن الخاركی البصری دې، ددۀ احوال تیر شوی دی۔(٢)

اسمَاعيلُ بنُ ابراهيم: دا اسماعيل بن إبراهيم بن عُلَيَّه أسدی مصری دې، ددۀ حالات د کتاب الإيمان، باب حُبّ "الرسول من الإيمان" لاندې تیر شوی دی۔(٣)

أيُوبُ: دا ايوب بن أبی تميه كيسان السختيانی دې، ددۀ حالات دکتاب الإيمان، باب "حلاوة الإيمان" لاندې تیر شوی دی۔(٤)

ابْنُ أبي مُلَيْكَةَ: دا ابوبکر عبد الله بن عبيد الله بن أبی مليكۀ تيمی قرشی دې، ددۀ حالات دکتاب الإيمان، باب "خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر" لاندې تیر شوی دی۔(٥)

المِسْوَرِ بنِ مَخْرَمَةَ: دا مسمور بن مخرمه بن نوفل دې، ددۀ حالات هم تیر شوی دی۔(٦)

د حضرت عمر رضی الله عنه د شهادت تفصيلات: لَمَّا طُعِنَ عُمَرُ........ کله چې حضرت عمر رضی الله عنه په خنجر اووهلې شو، او وهونکې ابو لولؤة عبد المغيرة ابن شعبه وو، هغه په ۲۳ هجرې ۲۲ د ذی الحجې د چار شنبې په ورځ د سحر په مونځ کښې په حضرت عمر رضی الله عنه باندې ګذار اوکړو، او

---

(١) أخرجه البخاری هنا وتفرد به أنظر جامع الأصول فی أحاديث الرسول: ۶۲۳۸/۸

(٢) کتاب الصلاة، باب إذا لم يُتم السجود، رقم: ۱۲۸۹

(٣) اوګورئ کشف الباری: ۱۱۲/۲

(٤) اوګورئ کشف الباری: ۱۲۶/۲

(٥) اوګورئ کشف الباری: ۵۴۸/۲

(٦) اوګورئ صحيح البخاری، کتاب الوضوء، باب استعمال فضل وضوء الناس، رقم: ۱۸۹

په اول محرم ۲۷ هجري کښې د هغوی وصال اوشو.[1]

قوله: وَكَأَنَّهُ يُجَزِّعُهُ: ددې معنی داده، چې حضرت ابن عباس د حضرت عمر رضي الله عنه ژړا فریاد اړخ ته نسبت کولو. او ګویا هغه ئې په دې باندې ملامته کولو. چې هغه (حضرت عمر رضي الله عنه) ژاړې ولې. او یا ددې معنی داده، چې ابن عباس د حضرت عمر رضي الله عنه غم تکلیف او ژړا فریاد لرې کول غوښتل. "یجزع" ددې دواړو معنو احتمال لری.[2]

ددې دویمې معنې تائید د قرآن کریم په دې آیت سره هم کیږی. (حَتّٰى إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ)[3] هلته د فُزِّعَ معنی ده، "أزيل عنهم الفزع".

د فَزّعه معنی ده، هغهٔ ددهٔ خفګان او غم لرې کړو، همدغه شان مرّضه هم په هغه وخت کښې وئیلې شی، کله چې څوك د چا د بیمارۍ د لرې کولو کوشش او دهغهٔ د پاره منډې اووهی.[4]

د جمهور روایت الفاظ خو "كأنه يجزعه" دی. د فاعل او مفعول ضمیر سره. ولې جرجاني د "كأنه جزع" الفاظ روایت کړی دی. په اول صورت کښې به د "یجزع" فاعل ابن عباس او مفعول عمر وی، او په دویم صورت کښې به د جزع فاعل عمر وی.[5]

د حماد بن زید روایت چې امام بخاری تعلیقاً ذکر کړې دې، په هغې کښې دا الفاظ دی:

"وقال ابن عباس مسست جلد عمر فقلت: جلد لا تمسه النار أبداً قال فنظر إلى نظرة كنت أرثي له من تلك النظرة فقلت: يا أمير المؤمنين صحبت......".[6]

یعنی ما د حضرت عمر رضي الله عنه څرمن ته لاس اولګولو. نو ما اووئیل چې دې څرمن ته به اُور کله هم نهٔ لګی، وې فرمائیل په دې باندې حضرت عمر رضي الله عنه زما اړخ ته نظر او چت کړو......... دا نظر ئې او کړو، چې په هغې ما ته ترس راغې...........

قوله: وَلَئِنْ كَانَ ذَاكَ: ابن عباس رضي الله عنه فرمائی. کهٔ داسې اوشی (څنګه چې حضرت عمر رضي الله عنه د جزع په حالت کښې وئیل، یعنی زهٔ د دنیا نه تلونکې یم) نو تاسو خپله خوش نصیبی او ستاسو رسول الله ﷺ او حضرت ابوبکر رضي الله عنه سره خپل ښهٔ صحبت یاد کړې، د کشمیهنی په روایت کښې دا الفاظ دی: "ولا كل ذلك" یعنی (الله دې او کړی چې) داسې هیڅ هم نهٔ وی. او په بعضې روایتونو کښې دی، "ولا كذلك" او (الله دې او کړی چې) داسې نهٔ وی.

---

[1] اوګورئ: إرشاد الساری: ۸/ ۱۸۱
[2] اوګورئ: فتح الباری: ۹/ ۶۴
[3] سورة سباء آیت: ۲۳
[4] فتح الباری: ۹/ ۶۴
[5] فتح الباری: ۹/ ۶۴
[6] فتح الباری: ۹/ ۶۴، وتغلیق التعلیق، ص: ۱۶۶

په هر حال کښې دا دعائیه کلمات دی،او د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما مطلب دادې چې تاسو(حضرت عمر رضی الله عنه)سخت ژوبل کیدوسره د ډیر تکلیف د وجهې نه آواز کوئ،او مرګ یادولو سره د افسوس اظهار کوې،الله دې اوکړی چې داسې دې څهٔ هم نهٔ وی،ستاسو مرګ دې نهٔ واقع کیږی،او ددې حملې نه دې تاسو ته صحت او شفا ملاؤ شی.[1]

قوله: ثُمَّ فَارَقْتَ: په بعضو نسخو کښې د مفعول ضمیر سره "فارقته" او په بعضو کښې بغیر د ضمیر نه دې.[2]

بیا تاسو د هغوی ښهٔ صحبت موندلې دې.

په بعضې روایاتو کښې د "صَحِبتَ صَحَبَتَهم" (بفتح الصاد والحاء والهاء)الفاظ دی،چې د هغې معنٰی ده، بیا تاسو د هغوی(یعنی د رسول الله ﷺ او د حضرت ابوبکر رضی الله عنه)د أصحابو(صَحَبه جمع ده،د أصحاب په معنٰی باندې)صحبت او معیت اختیار کړو،او په هغې کښې هم تاسو د احسان او غوره والی معامله اوکړه،حافظ ابن حجر وائی په دې صورت کښې یو اشکال دې، چې "صَحَبَته" خو د صاحب جمع په معنٰی د أصحاب او صحابه ده[3]او مراد هم جماعت دې،ولې ددې اضافت د جمع ضمیر اړخ ته صحیح نهٔ دې،ځکه چې مضاف الیه تثنیه ده،چې د هغې مرجع رسول الله ﷺ او ابوبکر دی.

قاضی عیاض وائی،کیدې شی، "صحبتَ" زائد وی،او اصل کښې وی، "ثمّ صحبتَهم" په صیغې د واحد مذکر مخاطب سره،خو صحیح هم اولنې روایت دې،[4] علامه عینی د حافظ دا نظر بې ځایه ګرځولې دې،او وئیلې ئې دی،چې د رسول الله ﷺ او ابوبکر أصحاب....... مراد دی،چې هم جمع دی،نو د جمع ضمیر صحیح دې،بیا هم د عینی خبره به په دې صورت کښې صحیح وی،کله چې "صحبتهم" فعل وی،جمع مضاف إلی الضمیر نهٔ وی.[5]

د ابن عمر روایت نقل کړې شوې دې،چې په هغې کښې د ابن عباس دا الفاظ هم مروی دی، "ولما أسلمت کان إسلامك عزا" او کله چې تاسو اسلام قبول کړو،نو ستاسو اسلام قبلول د عزت باعث وو.[6]

قوله: "فإن ذالك مَنٌّ": په یوه بله نسخه کښې د "فإنما ذلك" الفاظ منقول دی.[7]

---

[1]) فتح الباری:۹،۶٤
[2]) فتح الباری:۹،۶٤
[3]) کما قال القسطلانی،انظر إرشاد الساری:۸،۱۱۸۲
[4]) فتح الباری:۹،۶٤
[5]) إرشاد الساری:۸،۱۱۸۲
[6]) فتح الباری:۹،۶٤
[7]) فتح الباری:۹،۶٤

د حضرت عمر رضی الله عنه فکر مند کیدل: "من أجل أصحابك......د ابوذر او مستملی په روایت کښې "أصيحابك" تصغیر سره مذکور دی.(۱)
ددې جملې مطلب یا خو دادې، چې حضرت عمر رضی الله عنه د اُمت په همدردئ او غمخوارئ کښې ددې خبرې د فکرمندئ اظهار کوی، چې ددهٔ نه ورستو به د مسلمانانو خلیفه څوك جوړیږی، او بیا به هغه د مسلمانانو سره څنګه سلوك کوی، د دوی د پاره به مفید وی کهٔ مضر، او دویم مطلب دا هم کیدې شی، چې حضرت عمر رضی الله عنه د تواضع، عاجزئ او خپل ځان سره د حساب کولو د وجهې نه د خلافت د زمانې د خپل سیرت او کردار متعلق فکر مند دې، چې پته نهٔ لګی، چې ددهٔ نه الله تعالی او د هغهٔ مخلوق خوشاله دې، او یا خفه.(۲)
علامه قسطلانی د ابو حاتم په حوالې سره نقل کوی، کله چې حضرت عمر رضی الله عنه زخمی شو، نو حضرت ابن عباس راغې او وې وئیل:
"أبشر يا أمير المؤمنين، أسلمتَ مع رسول الله حين كفَرَ الناس، وقاتلتَ معه حين خذله الناس ولم يختلف في خلافتك رجلان، وقُتلتَ شهيداً، فقال أعِد، فأعاد. فقال: المغرور من غررتموه.........لوأن لي ما على ظهرها من بيضاء وصفراء لافتديت به من هول المطلع".(۳)
ابن عباس اووئیل اې امیر المؤمنین زیرې قبول کړه، تا په هغه وخت کښې په رسول الله ﷺ باندې ایمان راؤړو، کله چې خلقو د رسول الله نه انکار کولو، او تاسو د هغوی په ملګرتیا کښې جنګونه اوکړل، کله چې خلقو هغوی ﷺ پریښودل، او کمزورې کول ئې غوښتل، او ستاسو په خلافت کښې د دوؤ کسانو هم اختلاف پاتې نهٔ شو، او بیا تاسو قتلولو سره شهید کړې شوئ. حضرت عمر رضی الله عنه اووئیل، تهٔ بیا اووایه ! او هغوی په دویم وارې اووئیل، نو حضرت عمر رضی الله عنه اووئیل، بې شکه هغه کس په دهوکه کښې پریوتو، چا ته چې تاسو دهوکه ورکوئ، او زما حالت خو دادې، کهٔ د دنیا ټول سره زر او سپین زر زما شی، نو زهٔ به هغه د عذاب نه د بچ کیدو د پاره د فدیې په توګه ورکړم.
حضرت عمر رضی الله عنه داسې ولې اوفرمائیل؟ حضرت عمر رضی الله عنه دا ارشاد په دې وجه اوفرمائیلو، چې په دې وخت کښې هغوی ته د خپل عام اولس حقوق په پوره توګه ادا کولو کښې د کمی او تقصیر ویره وه. او یا د حضرت ابن عباس رضی الله عنه په شان کسانو د هغوی تعریف او توصیف اوکړو نو هغوی ته ددې حضراتو د صفت کولو په وجه فتنه کښې د غورځیدو ویره اوشوه.(۴)
قوله: طِلَاعَ الأَرض: د طاء په کسرې او لام په تخفیف سره، ددې معنی ده، "ملأ الأرض" یعنی ډکه زمکه، د طلاع معنی په اصل کښې هغه څیز دې، چې په هغې باندې نمر راخیژی،

(۱) فتح الباری:۹. ٤، ۱۶
(۲) فتح الباری:۹. ٤، ۱۶
(۳) إرشاد الساری:۸، ۱۱۸۲
(۴) فتح الباری:۹، ۶۵، وإرشاد الساری:۸، ۱۱۸۲

او کيدې شي، دلته ددې نه مراد په زمکه باندې ښکاره او ظاهرېدونکې مال او دولت مراد وی.[1]

قَالَ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ دَخَلْتُ عَلَى عُمَرَ بِهَذَا.

حديث باب امام بخاری د خپل شيخ صلت بن محمد په روايت سره موصولا ذکر کړې دې. چې هغه ابن أبی مليکهٔ د مسور بن مخرمه نه نقل کوی، او تعليقاً هغه ددې يوئې دويمې طريقې ارخ ته اشاره کوی. چې حماد بن زيد د ايوب نه هغه د ابن أبی مليکهٔ نه، او هغه د حضرت ابن عباس نه روايت کړې دې.

دا روايت اسماعيلی موصولاً ذکر کړې دې.[2]

همدغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله هم په لاندينی سند سره موصولاً ذکر کړې دې، حافظ صاحب. د ابوبکر بن ابراهيم بن أبی عمر په سند سره د ابوبکر الجرجانی الاسماعيلی نه روايت کوی. او اسماعيلی بيا په دوؤ طريقو سره دا د حماد بن زيد نه روايت کوی، يو ابراهيم بن شريك الاسدی عن شهاب بن عباد عن حماد بن زيد......... په طريقې سره، او دويم الهيثم بن خلف عن الفواريری عن حماد......... په طريقې سره.[3]

حافظ ابن حجر فرمائی: "ويحتمل أن يكون محفوظاً عن الإثنين".[4]

يعنی په دې اصل او تعليق کښې دا هم احتمال شته، چې امام بخاری دا روايت د مسور بن مخرمه او ابن عباس دواړونه روايت کړې وی. او هم دا دواړه روايتونه دوی محفوظ کړی وی.

۳۴۹۰: [5] حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ قَالَ حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبُو عُثْمَانَ النَّهْدِيُّ عَنْ أَبِي مُوسَى - رضى الله عنه - قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِي حَائِطٍ مِنْ حِيطَانِ الْمَدِينَةِ، فَجَاءَ رَجُلٌ فَاسْتَفْتَحَ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «افْتَحْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ». فَفَتَحْتُ لَهُ، فَإِذَا أَبُو بَكْرٍ، فَبَشَّرْتُهُ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَحَمِدَ اللَّهَ، ثُمَّ جَاءَ رَجُلٌ فَاسْتَفْتَحَ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «افْتَحْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ». فَفَتَحْتُ لَهُ، فَإِذَا هُوَ عُمَرُ، فَأَخْبَرْتُهُ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَحَمِدَ اللَّهَ، ثُمَّ اسْتَفْتَحَ رَجُلٌ، فَقَالَ لِي «افْتَحْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تُصِيبُهُ». فَإِذَا عُثْمَانُ، فَأَخْبَرْتُهُ بِمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَحَمِدَ اللَّهَ ثُمَّ قَالَ اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ. [ر: ۳۴۷۱]

---

[1]) فتح البارى: ۶۵.۹، والکوثر الجارى: ۱۴۵۳.۶
[2]) هدى السارى. ص: ۶۴، وفتح البارى: ۶۴.۹
[3]) تعليق التعليق: ۶۷.۴
[4]) فتح البارى: ۱۴.۹
[5]) الحديث مر تخريجه فى فضائل أصحاب النبى، رقم: ۳۶۷۴

رجال الحدیث

یُوسُفُ بنُ مُوسَی:دا یوسف بن موسی بن راشد القطان دې،ددۀ احوال په کتاب الجمعة، باب(۱۳)کښې تیر شوی دی۔

ابُو اُسَامَةَ:دا ابو اسامه حماد بن أسامة بن زید القرشی دې،ددۀ احوال د کتاب العلم،باب"فضل من علِم وعلَّم"لاندې تیر شوی دی۔(۱)

عُثمَانُ بنُ غِیَاثٍ:دا عثمان بن غیاث الباهلی البصری دې،ددۀ احوال په(کتاب الحج،"باب قول الله تعالٰی: ذلك لمن لم یکن أهله حاضری المسجد الحرام)"لاندې تیر شوی دی۔

أبُو عُثمَانَ النَّهدِیُ:دا ابو عثمان عبد الرحمٰن بن مل بن عمر النهدی دې،ددۀ احوال هم د"کتاب مواقیت الصلاة،باب الصلاة کفارة"لاندې تیر شوی دی۔

أبی مُوسَی:دا حضرت ابو موسی الأشعری د رسول الله صحابی دې،ددۀ احوال د کتاب الإیمان،باب"أیّ الإسلام أفضل"لاندې تیر شوی دی۔(۲)

د حدیث شرح په باب قول النبی صلی الله علیه وسلم"لو کنتُ متخذاً خلیلاً"کښې تیره شوې ده،او دلته ددې د ترجمة الباب سره مطابقت هم واضح دې،ځکه چې په دې کښې حضرت عمر رضی الله عنه ته د رسول الله ﷺ د اړخ نه د دننه راتلو اجازت ملاویدو سره د جنت د زیری ملاویدو هم ذکر دې،چې د هغوی رضی الله عنه لوئې فضیلت او منقبت دې۔

د مصیبت زغملو دعاء:والله المستعان..........حضرت عثمان رضی الله عنه ته چې د حضرت ابوبکر او حضرت عمر رضی الله عنهما خلاف زیری سره د مصیبت رسیدو هم ذکر اوشو،نو هغۀ د الحمد لله وئیلو نه ورستو الله المستعان هم اووئیل،چې د هغې مطلب دادې،چې الله تعالی دې دۀ ته په دې مصیبت باندې صبر ورکړی،او د هغې سختې او مشکل زغملو په سلسله کښې دې ددۀ معاونت او ملګرتیا اوکړی،ځکه چې هم د هغۀ نه مدد غوښتلې شی،"المستعان"د اسم مفعول صیغه ده،چې ددې نه اسم فاعل"المستعین"دې،څوك چې مدد اوغواړی،او د چا نه مدد اوغوښتلې شی۔(۳)

---

(۱) کشف الباری:۳/۱٤۱٤

(۲) اوګورئ،کشف الباری:۱/۶۹۰

(۳) إرشاد الساری:۸/۱۸۳

۳۴۹۱ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي حَيْوَةُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو عَقِيلٍ زُهْرَةُ بْنُ مَعْبَدٍ أَنَّهُ سَمِعَ جَدَّهُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ هِشَامٍ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ آخِذٌ بِيَدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ.[۵۹۰۹، ۶۲۵۷]

رجال الحدیث

يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ:دا يحيى بن سليمان الجعفى الكوفى دي،ددۀ احوال په كتاب العلم، باب"كتابة العلم"كښې تير شوى دى.[2]

ابنُ وَهْبٍ:دا د حديثو مشهور امام ابو محمد عبد الله بن وهب مصرى دې،ددۀ احوال په كتاب العلم،باب"من يرد الله به خيراً يفقهه فى الدين"كښې تير شوى دى.[3]

حَيْوَةُ:دا حَيوة بن شُريح بن صفوان بن مالك ابو زرعه الحضرمى المصرى دې.

علامه ذهبى دې د الإمام الربانى،الفقيه،شيخ الديار المصريه،ابو زرعة التبيحى،المصرى په نامې سره ذكر كوى.[4]

حافظ مزى وائى"الفقيه الزاهد العابد".[5]

عبد الله بن وهب وائى:"ما رأيتُ أحداً أشد استخفاء بعمل من حيوة بن شريح،وكان يعرف بالإجابة،وكنا نجلس إليه للفقه فكان كثيراً مما يقول لنا:أبدلنى الله بكم عموداً أقوم إليه أتلو كلام ربى ثم فعل ما قال،ثم تألى أن لايجلس إلينا أبداً وما كنا نأتيه وقت صلاة إلا دخل وأغلق دوننا ودونه الباب ووقف يصلى".[6]

ما د دوى نه زيات خپل (نيك) عمل پټونكې څوك هم نۀ دې ليدلې،دوى په مستجاب الدعوات كيدو سره مشهور وو،مونږ به دوى ته د فقهې د حاصلولو د پاره تلو،نو دوى به اكثر دا وئيل.چې الله تعالى دې ما ته ستاسو په بدل كښې يوه ستن راكړى،چې هغې سره اودريدو سره څۀ د خپل رب كلام لولم،او بيا دوى هم دغسې اوكړل،بيا دوى قسم اوكړو.چې دوى به مونږ سره كله هم نۀ كينى،او مونږ چې به كله هم د مونځ په وخت كښې دوى ته راغلو،نو دوى به مونږ پريښودو،كوټې ته به داخل شو،دروازه به ئې بنده كړه،او مونځ ته به اودريدو.

---

[1] الحديث أخرجه البخارى أيضًا فى(۹۲۶/۲)كتاب الاستئذان،باب المصافحة،رقم:۶۲۶۴،وفى (۹۸۱/۲)، كتاب الأيمان والنذور،باب كيف كانت يمين النبى ﷺ،رقم:۶۶۳۲

[2] اوگورئ:كشف البارى:۳۲۷/۴

[3] كشف البارى:۲۷۷/۳

[4] سير أعلام النُبلاء:۴۰۴/۶

[5] تهذيب الكمال:۴۷۸/۷

[6] تهذيب الكمال:۴۸۱/۷

عبد الله بن المبارک وائی:

"ما وُصف لی أحد، و رأیته إلا کانت رؤیته دون صفته إلا حیوة بن شریح فإن رؤیته کان أکبر من صفته".[1]

او بعضو دا الفاظ نقل کړي دي: "وصف لی حیوة، فکانت رؤیته أکثر من صفته".[2]

یعنی د حیوة صفت ما ته چا بیان کړي وو، او ما چې کله هغه اولیدو، نو د هغوی د تعریف نه مې زیات اوموندلو، او نور خلق ددې په خلاف دومره نهٔ وی، څومره چې بیانولې شی.

د دوی د تقوی، للهیت او د مقبولیت عند الله په قیصو کښې یوه دا بیان کړې شوې ده، چې ابن وهب وائی:

چې حیوه بن شریح ته به د کال شپیتهٔ دینار عطیه ملاویده، او هغوی چې به تر کومې پورې هغه شپیتهٔ دینار صدقه کړي نهٔ وو، کور ته به نهٔ راتلو، او بیا چې به کور ته راغلو نو هغه ټولې پیسې به ئې د خپلې بسترې لاندې بیاموندلې.

ددې خبرې د هغوی د ترهٔ یو ځوئی ته پته اولګیده، نو هغهٔ هم خپله عطیه واخسته او ټوله ئې خرچ کړه، چې کور ته راغلو، او وې کتل نو هیڅ ئې هم اونهٔ موندل، هغهٔ ددې حیوه ته شکایت اوکړو نو هغوی اووئیل:

"أنا أعطیتُ ربی بیقین، وأنت أعطیته تجربة".[3] ما الله تعالی ته په یو یقین سره ورکړې، او تا د تجربې د پاره ورکړې.

همدغه شان احمد بن سهل اردنی، د خالد الفزر نه نقل کوی، چې حیوه بن شریح په ژړا فریاد سره دعاء کونکې وو، او د هغوی ډیر د غریبې حالت وو، یوه ورځ څهٔ هغوی سره ناست ووم، او هغوی په خلوت کښې دعاء کوله، ما اووئیل، الله تعالی دې په تا رحم اوکړی، کهٔ تهٔ د الله تعالی نه دا اوغواړې چې الله تعالی ستا دا معاشی بد حالی لرې کړی، (نو څومره ښهٔ به وې) هغهٔ سَم او چپ اړخ ته اوکتل نو څوک په نظر رانغلل، نو د زمکې نه ئې یو کاڼړې (ګیټې) ر. اوچت کړو، او وې وئیل، "اللهم اجعلها ذهبًا" اې الله! دا سرهٔ زر جوړ کړې، نو هغه سرهٔ زر جوړ شو، په خدائې قسم چې د هغې نه ښکلې سرهٔ زر ما چرته هم اونهٔ لیدل...... بیا هغهٔ اووئیل، "وما خیر فی الدنیا إلا للآخرة" په دنیا کښې هیڅ خیر نشته ما سوا ددې نه چې په دې سره د آخرت خیر حاصل کړې شی...... بیا زما اړخ ته متوجه کیدو سره ئې اووئیل، "هو أعلم بما یصلح عباده" الله تعالی ښهٔ پوهیږی، چې د هغهٔ د بندګانو خیر په څهٔ کښې دې، ما ورته اووئیل په دې سرو زرو څهٔ اوکړم؟ وې وئیل، دا خرچ کړه.[4]

---

[1] تهذیب الکمال: ۷/۱۴۸۱

[2] سیَر أعلام النبلاء: ۶/۴۰۵

[3] سیَر أعلام النبلاء: ۶/۴۰۵

[4] سیَر أعلام النبلاء: ۶/۴۰۵، و تهذیب الکمال: ۷/۱۴۸۱

ددهٔ یو بل قول ذکر کړې شوې دې، چې د مصر یو وزیر ورته یو وارې اووئیل:
"یا هذا! لا تُخلینّ بلادنا من السلاح ونحن بین قبطی لا ندری متی ینقض، وبین حبشی لا ندری متی یغشانا، وبین رومی لا ندری متی یحلُّ بساحتنا وبربری لا ندری متی ینق".[1]
یعنی "حضرت! زمونږ ملك د اسلحې نه هیڅ کله هم نهٔ دی خالی کول پکار، ځکه چې زمونږ نه یو اړخ ته قبطیان دی، معلومه نهٔ ده چې کله وعده ماتوی، یو اړخ ته حبشیان دی، پته نهٔ لګی چې کله زمونږ محاصره کوی.
یو اړخ ته رومیان دی معلومه نهٔ ده چې کوم وخت کښې زمونږ په صحن او کور کښې راکوزیږی، او یو اړخ ته بَربَریان دی، پته نهٔ لګی چې کله شور شغرب او جنګ شروع کوی.
د جرح او تعدیل امامان ددهٔ په حقله دا قسمه رائې لری:
عبد الله بن احمد بن حنبل وائی:
"قیل لأبي: حَیوة بن شُریح، وعمرو بن الحارث؟ فقال جمیعًا، کأنه سوّی بینهما".[2]
د امام احمد بن حنبل نه پوښتنه اوکړې شوه، چې حَیوه بن شُریح افضل دې، یا عمرو بن الحارث؟ هغوی اووئیل دواړه! ګویا هغوی دا دواړه برابر ګرځول.
حرب بن اسماعیل د احمد بن حنبل نه نقل کوی، "ثقة، ثقة".[3]
اسحاق بن منصور د یحیٰی بن معین نه نقل کوی، "ثقة".[4]
ابو سعید بن یونس وائی، "کانت له عبادة وفضل".[5]
هغهٔ ډیر زیات عبادت کونکې او صاحب د فضیلت وو.
عبد الرحمٰن بن أبی حاتم وائی:
"سمعتُ أبي وسئل عن حَیوة بن شُریح وسعید بن أبي أیوب ویحیٰی بن أیوب فقال: حیوة أعلی القوم وهو ثقة وأحب إلی من المفضّل بن فَضاله".[6]
حَیوه د قوم د ټولو نه اعلیٰ فرد او سړې دې، او ثقه دې، هغه ما ته د مفضّل بن فَضاله په شان خلقو نه هم زیات خوښ دې.
د عبد الله بن وهب، عبد الله بن المبارك او احمد بن سهل رائې هم پورته ذکر کړې شوې.
یعقوب بن سفیان وائی: "حدثنا المقرئ، قال: حدثنا حَیوة بن شُریح وهو کِندیٌ، شریفٌ، عَدلٌ، ثقةٌ، رَضیٌ،

[1] سیر أعلام النبلاء: ۶/۴۰۵
[2] تهذیب الکمال: ۷/۴۸۰
[3] تهذیب الکمال: ۷/۴۸۰
[4] تهذیب الکمال ۷/۴۸۰
[5] تهذیب الکمال ۷/۴۸۰
[6] تهذیب الکمال ۷/۴۸۰، الجرح والتعدیل: ۳/۳۰۵

توفي سنة ثمان وخمسين ومائة". [1]

ابن حبان هم په "الثقات" كښې دده ذكر كړې دې. [2]
ابن حجر هم دده د ثقه والى ذكر كړې دې، او د ابن وجاح په حوالې سره فرمائى:

"بلغنى أن رجلا كان يطوف ويقول اللهم اقض عنى الدين فرأى فى المنام إن كنت تريد وفاء الدين فأت حيوة بن شريح يدعولك فأتى إلى الإسكندرية بعد العصر يوم الجمعة قال فأقمت حتى صار ما حوله دنانير فقال لى اتق الله ولا تأخذ إلا قدر دينك فأخذت ثلاثمائة". [3]

ما ته دا خبر ملاؤ شوې دې، چې يو سړى طواف كولو، او دا دعا ئې كوله، چې يا الله تعالى ! زما قرض ادا كړې، بيا هغهٔ په خوب كښې اوليدل چې (هغهٔ ته اووئيلې شو) كهٔ ته د قرض ادا كول غواړې، نو حيوه بن شريح ته لاړ شه، هغه به ستا د پاره دعا اوكړى، هغه د جمعې په ورځ د ماخيگر نه ورستو اسكندريې ته راغې، بيا هغه وائى، زهٔ د هغهٔ (حيوه) سره پاتې شوم، تر دې پورې چې د هغهٔ سړى نه گير چاپيره دينارونه جوړ شول، هغهٔ اووئيل، د الله تعالى نه اويريږه، او صرف دومره واخله، څومره چې ستا قرضه ده، نو ما درې سوه دينار واخستل.

د دوى (يعنى د حيوه) په شيوخو او استاذانو كښې أبو هانئ حميد بن هانئ، شرحبيل بن شريك المعافرى، بكر بن عمرو المعافرى، سالم بن غيلان، أبو يونس سليم بن جبير مولى أبى هريرة، ربيعة بن يزيد الدمشقى، أبو صخر الخراط، كعب بن علقمة التنوخى، يزيد بن عبد الله بن أبى الأسود، محمد بن عبد الرحمن بن نوفل وغيره شامل دى.

او په تلامذو او شاگردانو كښې ئې عبد الله بن المبارك، عبد الله بن وهب، أبو عاصم الضحاك بن مخلد النبيل، ليث بن سعد، نافع بن يزيد، عبد الله بن يزيد المقرئ او عبد الله بن لهيعه وغيره ذكر كړې شوې دى. [4]

دده د وفات په حقله يو قول د ١٥٣ دې، يو قول د ١٥٨ دې، او يو قول د ١٥٩ دې. [5]

أبو عقيل زهرة بن معبد: دا ابو عقيل زهرة بن معبد بن عبد الله بن هشام المدنى دې، دده احوال په كتاب الشركة، باب "الشركة فى الطعام" وغيره كښې تير شوې دى.

عبد الله بن هشام: دا د زهره بن معبد نيكهٔ دې، او دده احوال هم په دغه كتاب الشركة، باب "الشركة فى الطعام وغيره" كښې تير شوى دى، دده نوم عبد الله بن هشام بن زهرة ابن عثمان

---

[1] تهذيب الكمال ٧.١٤٨٠
[2] كتاب الثقات: ٣.٢١٨
[3] تهذيب التهذيب: ٣.٦٩، ٧٠
[4] تهذيب التهذيب ٣.٦٩، ٧٠. سير أعلام النبلاء: ٦.٤٠٥، وتهذيب الكمال: ٧.٤٧٩، ١٤٨٢
[5] سير أعلام النبلاء: ٦.٤٠٥، وتهذيب الكمال: ٧.١٤٨٢

التيمى دي، او دا د طلحة بن عبيد الله د ترهٔ ځوئي دي.[1]

قوله: وَهُوَ آخِذٌ بِيَدِ عُمَرَ بنِ الخَطَّابِ: دا د هغه حديث برخه ده کوم چې په كتاب الأيمان والنذور کښې راروان دي، او هم هلته به ددې تفصيل هم راشي، دلته چې کومه جمله ده، وهو آخذ بيد عمر ددې نه د رسول الله ﷺ د حضرت عمر رضي الله عنه سره د محبت او قربت اندازه کولې شي، او ښکاره خبره ده، په دې سره د باب او حديث مناسبت هم واضح دې.[2]

۷-باب: مَنَاقِبُ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ أَبِي عَمْرٍو الْقُرَشِيِّ رضى الله عنه

وَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «مَنْ يَحْفِرْ بِئْرَ رُومَةَ فَلَهُ الْجَنَّةُ». فَحَفَرَهَا عُثْمَانُ. وَقَالَ «مَنْ جَهَّزَ جَيْشَ الْعُسْرَةِ فَلَهُ الْجَنَّةُ». فَجَهَّزَهُ عُثْمَانُ. [ر: ۲۶۲۶]

حضرت عثمان رضى الله عنه: نوم او نسب ئې داسې دی، حضرت عثمان بن عفان بن أبى العاص بن أميه بن عبد الشمس ابن عبد مناف، ددهٔ د رسول الله ﷺ سره په عبد مناف باندې سلسله د نسب ملاويږی، بيا هم د رسول الله ﷺ او د حضرت عثمان رضي الله عنه په عبد مناف باندې ملاوونکو د پلارانو نيکونو په شمير کښې اختلاف دې، او د رسول الله ﷺ په مقابله کښې د عثمان په سلسلهٔ نسب کښې ددهٔ پلار عفان راځي، او په دې لحاظ سره عفان د رسول الله ﷺ د ترهٔ ځوئې. او حضرت عثمان رضي الله عنه ئې ورارهٔ (ابن الاخ) دې.

د دوی كنيت ابو عبد الله نقل کړې شوې دې، عبد الله د حضرت رقيه بنت رسول الله ﷺ د بطن نه پيدا شوې ددهٔ د ځوی نوم وو، چې د هغهٔ د شپږو کالو په عمر کښې وفات شوې وو. ابن سعد نقل کړې دی، په جاهليت کښې ددهٔ كنيت ابو عمرو وو،[3] بيا د اسلام قبولو نه ورستو د رقيې نه ددهٔ ځوئې عبدالله پيدا شو، نو ددهٔ كنيت ابو عبدالله شو، ابن سعد وائی، ددهٔ وفات په ۴هجرې کښې اوشو.[4] او ددهٔ د مور حضرت رقيې ددهٔ نه وړاندې په ۲هجرې کښې وفات شوې وو. او په دغه وخت کښې رسول الله ﷺ په غزوهٔ بدر کښې وو.

د دوی (يعنى د حضرت عثمان رضي الله عنه) بعضې ناقدين دې د ابو ليلى په كنيت سره يادوی، او په دې سره د هغوی منشاء او مقصد د حضرت عثمان رضي الله عنه په يخ طبعيت او نرم خوئ باندې تعريض دې.

ابن حجر وائی: "وكان بعض من ينتقصه يكنيه أبا ليلى يشير إلى لين جانبه".[5]

---

[1] فتح البارى: ۹/۶۵
[2] إرشاد السارى: ۸/۱۸۴
[3] الطبقات الكبرى لابن سعد: ۳/۵۳
[4] الطبقات الكبرى لابن سعد: ۳/۵۳
[5] فتح البارى: ۹/۶۷

د عثمان لقب ذو النورين دي، څنګه چې د حضرت علی رضی الله عنه د يو روايت الفاظ دي:
"ذاك امرؤ يدعى في السماء ذو النورين".(۱) هم دا هغه سړي دي، چې هغهٔ ته په آسمان کښې ذو النورين وئيلې شی.
په ذو النورين سره د ملقب کيدو وجه: د ذو النورين لقب يوه وجه خو دا بيان کړې شوې ده، چې د دوی په نکاح کښې د رسول الله دوه لورياني سيده رقيه او سيده ام کلثوم راغلې دی، او ښکاره خبره ده، چې هغه دواړه د رسول الله ﷺ د مبارکو سترګو نور وو، دويمه وجه دا بيان کړې شوې ده، چې هغوی رضی الله عنه به په وترو کښې د قرآن کريم ختم کولو، نو قرآن يو نور دې، او قيام الليل دويم، دريمه وجه داده، چې په جنت کښې به هغهٔ ته دوه نوره ملاويږی.(۲)
تر کومې پورې چې د حضرت عثمان رضی الله عنه د مور د اړخ نه د نسب تعلق دې، نو ددهٔ د مور نوم أروی بنت کُريز بن ربيعة بن حبيب بن عبد شمس بن عبد مناف دې، او ددهٔ د مور مور (يعنی نيا) ام حکيم البيضاء بنت عبد المطلب ده، چې د رسول الله ﷺ د پلار سکهٔ خور ده، نو حضرت عثمان رضی الله عنه ګويا د مور د اړخ نه هم د رسول الله ﷺ خورئې (ابن الاخت) دې (يعنی د پپو د لور ځوئې دی).(۳)
د حضرت عثمان رضی الله عنه مور اسلام قبول کړې وو، او دا د خپل ځوی د خلافت په زمانه کښې وفات شوې ده، او هم حضرت عثمان رضی الله عنه دا دفن کړه، او د دوی پلار د جاهليت په زمانه کښې وفات شوې وو.(۴)
قوله: مَن يَحفِرْ بِئْرَ رُومَةَ فَلَهُ الجَنَّةُ: دا تعليق امام بخاری په کتاب الوصايا کښې موصولاً روايت کړې دې.(۵)
قوله: مَن جَهَّزَ جَيْشَ العُسْرَةِ: دا هم ددې (کتاب الوصايا په) پورتنی روايت کښې مذکور دی.(۶)
قوله: فَجَهَّزَهُ عُثمَان: د "جيش العسرة" نه تبوك مراد دې، او د عبد الرحمن بن حباب السلمی نه منقول دی، چې په دې کښې حضرت عثمان رضی الله عنه درې سوه اوښان ورکولو سره خپله برخه ملاؤ کړه.(۷)
او د عبد الرحمن بن سمره نه روايت کړې شوی دی، چې په دې کښې حضرت عثمان رضی الله عنه زر

---

(۱) فتح الباری: ۹،۱۶۷.
(۲) إرشاد الساری: ۸،۱۱۸٤.
(۳) فتح الباری: ۹،۱۶۷.
(٤) فتح الباری: ۹،۱۶۷.
(۵) اوګورئ: صحيح البخاری، کتاب الوصايا، باب إذا وقف أرضًا أو بئرًا، رقم: ۱۲۷۷۸.
(۶) صحيح البخاری، رقم: ۱۲۷۷۸.
(۷) جامع الترمذی، أبواب المناقب، باب مناقب عثمان بن عفان: ۲،۱۲۱۱.

دینار راؤړل او د رسول الله ﷺ په جهولئ کښې ئې اوغورځول.[1]
د ابن عدی په یو روایت کښې د لس زرو دینارو ذکر دې، ولې ددې سند کمزورې دې، او د روایت الفاظ دی، "فجاء عثمان بعشرة الاف دینار".[2]
حافظ ابن حجر وائی، کیدې شی، چې لس زره درهم ئې بیان کړې وی، (دینار نه).
نو بیا به دا د هغه روایت مطابق شي، چې په هغې کښې د زرو دینارو ذکر دې، ځکه چې زر دینار د لسو زرو درهمو برابر وی.[3]
په دې باب کښې مصنف پنځه حدیثونه ذکر کړې دی.

۳۴۹۲: [4] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ أَبِي عُثْمَانَ عَنْ أَبِي مُوسَى -رضي الله عنه- أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- دَخَلَ حَائِطًا وَأَمَرَنِي بِحِفْظِ بَابِ الْحَائِطِ، فَجَاءَ رَجُلٌ يَسْتَأْذِنُ، فَقَالَ « ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ » . فَإِذَا أَبُو بَكْرٍ، ثُمَّ جَاءَ آخَرُ يَسْتَأْذِنُ فَقَالَ « ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ » . فَإِذَا عُمَرُ، ثُمَّ جَاءَ آخَرُ يَسْتَأْذِنُ، فَسَكَتَ هُنَيْهَةً ثُمَّ قَالَ « ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى سَتُصِيبُهُ » . فَإِذَا عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ.
قَالَ حَمَّادٌ وَحَدَّثَنَا عَاصِمٌ الأَحْوَلُ وَعَلِيُّ بْنُ الْحَكَمِ سَمِعَا أَبَا عُثْمَانَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي مُوسَى بِنَحْوِهِ، وَزَادَ فِيهِ عَاصِمٌ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ قَاعِدًا فِي مَكَانٍ فِيهِ مَاءٌ، قَدِ انْكَشَفَتْ عَنْ رُكْبَتَيْهِ أَوْ رُكْبَتِهِ، فَلَمَّا دَخَلَ عُثْمَانُ غَطَّاهَا. [ر: ۳۴۷۱]

رجال الحدیث

سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ: دا ابو ایوب سلیمان بن حرب بن بُجَیل ازدی واشحی بصری دې، ددهٔ احوال په "کتاب الإیمان، باب مَن کَرِه أن یعود فی الکفر کما یکره أن یلقی فی النار، من الإیمان" کښې تیر شوې دی.[5]
حَمَّادٌ: دا حماد بن زید بن درهم ازدی بصری دې، ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب "وان طائفتین من المؤمنین اقتتلوا فاصلحوا بینهما، سماهم المؤمنین" لاندې تیر شوې دی.[6]
أَيُّوبَ: دا ایوب بن أبی تمیمه کیسان سختیانی بصری دې، ددهٔ احوال د "کتاب الإیمان، باب حلاوة الإیمان" لاندې تیر شوې دی.[7]

[1] جامع الترمذی، أبواب المناقب، باب مناقب عثمان بن عفان: ۱۲،۲۱۱
[2] کنز العمال، رقم: ۳۶۱۸۹،۱۳،۳۸، مؤسسة الرسالة
[3] فتح الباری: ۶۷،۹
[4] الحدیث سبق تخریجه فی باب قول النبی لو کنتُ متخذاً خلیلاً........رقم: ۳۶۷٤
[5] کشف الباری: ۱۰۵،۲
[6] کشف الباری: ۱۲،۲۱۹
[7] اوګورئ: کشف الباری: ۱۲۶،۲

ابی عُثمَانَ: دا ابو عثمان عبد الرحمن بن ملّ النهدی دې، ددهٔ احوال په کتاب مواقیت الصلواة، باب "الصلاة کفارة" کښې تیر شوې دی.........

ابی مُوسَی: دا د رسول الله ﷺ صحابی حضرت ابو موسیٰ عبد الله بن قیس الأشعری دې، ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب "أيّ الإسلام أفضل" لاندې تیر شوې دی.[1]

قوله: دَخَلَ حَائِطًا: د حائط نه مراد باغیچه او باغ وغیره دی.[2]

په وړاندینی باب کښې د "من حیطان المدینة" الفاظ هم دی.[3]

قوله: فَسَكَتَ هُنَيهَةً: هنیهة په ضمې د هاء او فتحې دنون سره تصغیر دې، معنی ئې ده قليلاً.[4]

د "حماد" نه څوک مراد دی؟ قَالَ حَمَّادٌ وَحَدَّثَنَا عَاصِمٌ......... حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: د حماد نه حماد بن زید هم راوی د حدیث باب مراد دې، او د ابو ذر په روایت کښې د "حماد بن سلمه" ذکر دې، ولې صحیح اولنې قول دې.

حافظ ابن حجر د طبرانی نه یوسف القاضی د سلیمان بن حرب په طریقې سره "حدثنا حماد بن زید عن أیوب" په الفاظو سره دا حدیث ذکر کړې دې، او په آخر کښې ئې وئیلې دی:

قال حماد فحدثني علی ابن الحکم وعاصم أنهما سمعا أبا عثمان یحدّث عن أبي موسٰی نحوا من هذا، غیر أن عاصمًا زاد.......[5]

حافظ فرمائی مونږ ته د حماد بن سلمه روایت هم ملاؤ شوې دې، چې په هغې کښې ابو خیثمه په خپل تاریخ کښې د موسیٰ بن اسماعیل نه روایت کوی، خو هغه صرف د علی بن الحکم نه دې، (او د عاصم ذکر په هغې کښې نشته).[6]

او طبرانی هم د حجاج بن منهال او هدبة بن خالد په طریقې سره د حماد بن سلمه نه روایت کړې دې. ولې هغه هم صرف د علی بن الحکم نه دې، او په هغې کښې پورته ذکر کړې شوې اضافه او زیادت نشته.[7]

بیا هم ددې ټولو ذکر کولو نه ورستو حافظ صاحب فرمائی:

---

[1] اوګورئ کشف الباری: ۱۰۰/۱-۶۹
[2] إرشاد الساری: ۸/۱۸۵
[3] اوګورئ حدیث: ۳۶۹۳
[4] إرشاد الساری: ۸/۱۸۵
[5] فتح الباری: ۹/۶۸
[6] فتح الباری: ۹/۶۸
[7] فتح الباری: ۹/۶۸

"ثم وجدته في نسخة الصنعاني مثل رواية أبي ذر".([1])
يعنى د صنعانى په نسخه كښې هم د"حماد بن سلمه"ذكر دې،څنګه چې د ابو ذر په نسخه كښې دې۔
قوله: وَزَادَ فِيهِ عَاصِمٌ: د حماد ددې قول مقصد په اصل كښې د عاصم الاحول هغه زيادت بيانول دى،كوم چې د ايوب په طريقې كښې نشته۔
ابن التين وائى،چې داؤدى ددې زيادت انكار كړې دې،او وئيلې ئې دى،چې په اصل كښې راويانو يو حديث په دويم كښې داخل كړې دې۔
او دا الفاظ د يو بل حديث دى،چې په هغې كښې دا منقول دى،چې رسول الله ﷺ په كور كښې تشريف فرما وو،او د هغوى ﷺ فَخذ (پتون) مبارك كلاؤ وو،چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه راغې،بيا حضرت عمر رضي الله عنه راغې،بيا كلهٔ چې حضرت عثمان رضي الله عنه راغې،نو رسول الله ﷺ خپل پتون مبارك پټ كړو.([2])
حافظ ابن حجر وائى،چې د داؤدى په دې قول كښې په اصل كښې د حضرت عائشې رضي الله عنها يو حديث ارخ ته اشاره ده،چې د هغې الفاظ دادى: "كان رسول الله ﷺ مضطجعًا في بيته كاشفًا عن فخذيه أو ساقيه فاستأذن أبوبكر فأذن له وهو على تلك الحالة".
رسول الله ﷺ په خپل كور كښې دواړه پتونونه يا پنډئ كلاؤ كړې ملاست وو،حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه اجازت اوغوښتلو،او رسول الله ﷺ په خپل حالت باندې وو.........
او بيا وړاندې حضرت عائشه رضي الله عنها رسول الله ﷺ ته مخاطب ده،او د هغې دا الفاظ دى: "ثم دخل عثمان فجلست وسويت ثيابك فقال: ألا أستحي من رجل تستحي منه الملائكة".([3])
يعنى بيا حضرت عثمان رضي الله عنه داخل شو،نو هغوى ﷺ كيناستل،او خپلې جامې ئې برابرې كړې........؟ هغوى ﷺ اوفرمائيل،آيا زهٔ د هغه سړى نه حياء اونهٔ كړم،چې د هغهٔ نه فرښتې حياء كوى؟
او د مسلم په روايت كښې د حضرت عائشې رضي الله عنها د سوال په جواب كښې د رسول الله ﷺ دا الفاظ منقول دى:
"أن عثمان رجل حيي وأني خشيت أن أذنت له على تلك الحالة لا يبلغ إلي في حاجته".([4])
يعنى حضرت عثمان رضي الله عنه ډير حيادار سړې دې،او ما ته ويره ده،كهٔ زهٔ په دې حالت كښې هغهٔ ته دراتلو اجازت وركړم،نو هغه به (د حياء د وجهې نه) د خپلو ضرورياتو د پاره ما ته راؤنهٔ رسى.

---

[1] فتح البارى:٩.١٦٨
[2] فتح البارى:٩.١٦٨
[3] صحيح مسلم،كتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل عثمان:٢.٢٧٧،رقم:١٢٤٠١
[4] صحيح مسلم،كتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل عثمان:٢.١٢٧٧

خو د داؤدی دا قول او اعتراض په دې وجه صحيح نۀ دی، چې د رسول الله ﷺ او حضرت عثمان رضي الله عنه په مينځ کښې داسې قسمه واقعه ډير واري هم راپيښيدې شی۔
لهذا په دې سره د عاصم د پورتنی روايت تغليط لازم نۀ راځی، او بيا په خاصه توګه کله چې واقعې هم جدا جدا شی، او مخارج هم مختلف وی، نو دلته هم دغسې دی، چې مخرج جدا جدا دې۔[1]
د واقعاتو د جدا جدا کيدو په صورت کښې د يو حديث په حديث کښې د داخلولو قول بلا دليل او بلا جواز دې۔[2]

٣٤٩٣:[3] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ شَبِيبِ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ يُونُسَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَدِيِّ بْنِ الْخِيَارِ أَخْبَرَهُ أَنَّ الْمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الأَسْوَدِ بْنِ عَبْدِ يَغُوثَ قَالاَ مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تُكَلِّمَ عُثْمَانَ لأَخِيهِ الْوَلِيدِ فَقَدْ أَكْثَرَ النَّاسُ فِيهِ. فَقَصَدْتُ لِعُثْمَانَ حَتَّى خَرَجَ إِلَى الصَّلاَةِ، قُلْتُ إِنَّ لِي إِلَيْكَ حَاجَةً، وَهِيَ نَصِيحَةٌ لَكَ. قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَرْءُ - قَالَ مَعْمَرٌ أُرَاهُ قَالَ - أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ. فَانْصَرَفْتُ، فَرَجَعْتُ إِلَيْهِمْ إِذْ جَاءَ رَسُولُ عُثْمَانَ فَأَتَيْتُهُ، فَقَالَ مَا نَصِيحَتُكَ فَقُلْتُ إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ بَعَثَ مُحَمَّدًا - صلى الله عليه وسلم - بِالْحَقِّ، وَأَنْزَلَ عَلَيْهِ الْكِتَابَ، وَكُنْتَ مِمَّنِ اسْتَجَابَ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ، فَهَاجَرْتَ الْهِجْرَتَيْنِ، وَصَحِبْتَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَرَأَيْتَ هَدْيَهُ، وَقَدْ أَكْثَرَ النَّاسُ فِي شَأْنِ الْوَلِيدِ. قَالَ أَدْرَكْتَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قُلْتُ لاَ وَلَكِنْ خَلَصَ إِلَىَّ مِنْ عِلْمِهِ مَا يَخْلُصُ إِلَى الْعَذْرَاءِ فِي سِتْرِهَا. قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ اللَّهَ بَعَثَ مُحَمَّدًا - صلى الله عليه وسلم - بِالْحَقِّ، فَكُنْتُ مِمَّنِ اسْتَجَابَ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ وَآمَنْتُ بِمَا بُعِثَ بِهِ، وَهَاجَرْتُ الْهِجْرَتَيْنِ كَمَا قُلْتَ، وَصَحِبْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَبَايَعْتُهُ، فَوَاللَّهِ مَا عَصَيْتُهُ وَلاَ غَشَشْتُهُ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللَّهُ، ثُمَّ أَبُو بَكْرٍ مِثْلُهُ، ثُمَّ عُمَرُ مِثْلُهُ، ثُمَّ اسْتُخْلِفْتُ، أَفَلَيْسَ لِي مِنَ الْحَقِّ مِثْلُ الَّذِي لَهُمْ قُلْتُ بَلَى. قَالَ فَمَا هَذِهِ الأَحَادِيثُ الَّتِي تَبْلُغُنِي عَنْكُمْ أَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنْ شَأْنِ الْوَلِيدِ، فَسَنَأْخُذُ فِيهِ بِالْحَقِّ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ دَعَا عَلِيًّا فَأَمَرَهُ أَنْ يَجْلِدَهُ فَجَلَدَهُ ثَمَانِينَ. [٣٦٥٩، ٣٧١٢]

رجال الحديث

احمَدُ بنُ شَبيب بنِ سَعِيد: دا احمد بن شبيب بن سعيد التميمی البصری دې، دده احوال په

---

[1] فتح الباری:١٦٨.٩
[2] فتح الباری:١٦٨.٩
[3] الحديث أخرجه البخاری أيضًا فی(٥٤٦.١)كتاب مناقب الأنصار،باب هجرة الحبشة، رقم:٣٨٧٢، و(٥٥٩.١)،باب مقدم النبی ﷺ وأصحابه المدينة،رقم:٣٩٢٧،ومسلم فی صحيحه(٧٢.٢)كتاب الحدود،باب حد الخمر،رقم:١٧٠٦

كتاب الوضوء، باب "إذا شرب الكلب فى إناء أحدكم فليغسله سبعًا" كښې تېر شوي دى......
يُونُسَ: دا ابو يزيد يونس بن يزيد ايلى دې، ددهٔ احوال په كتاب العلم، باب "من يرد الله به خيرًا يفقهه فى الدين" كښې تير شوي دى.[1]
ابنُ شِهَاب: دا ابوبكر محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب الزهرى دى، ددهٔ احوال په "كتاب بدء الوحى" كښې د دريم حديث لاندې مختصر ذكر كړې شوې دى.[2]
عُروَةُ: دا عروة بن الزبير مشهور تابعى دې، چې د زبير بن العوام رضي الله عنه ځوئې دې، ددهٔ احوال په كتاب الإيمان، باب "أحب الدين إلى الله أدومه" لاندې تير شوي دى.[3]
عُبيدَ الله بنَ عَدىِّ بنِ الخيَارِ (النوفلى): ددهٔ احوال په كتاب الأذان، باب "إمامة المفتون والمبتدع" كښې تير شوې دى.
المسوَرَ بنَ مَخرَمَةَ: دا مسور بن مخرمة بن نوفل دې، ددهٔ احوال د كتاب الوضوء، باب "استعمال فضل وضوء الناس" لاندې تير شوې دى.
عَبدَ الرَّحمٰنِ بنَ الاسوَدِ بنِ عَبدِ يَغُوثَ: ددهٔ تذكره په كتاب المناقب، باب "مناقب قريش" كښې تيره شوې ده......
الوليد: دا وليد بن عقبه دې، څنګه چې د معمر په روايت كښې ددې تصريح ده.[4]
د حضرت سعد معزول كول او د وليد مقرر كول: حافظ ابن حجر وائى: ددهٔ سلسلهٔ نسب څهٔ داسې ده: وليد بن عقبة بن أبى معيط بن أبى عمرو ابن أميه بن عبد شمس، دا د حضرت عثمان رضي الله عنه مور شريك (يعنى اخيافى) ورور دې.
حضرت عثمان رضي الله عنه دې د حضرت سعد بن أبى وقاص رضي الله عنه نه ورستو د كوفې ګورنر جوړ كړې وو، چې هغه د حضرت عمر رضي الله عنه په وصيت سره ولى الامر جوړ شوې وو، اول هغه حضرت سعد ګورنر جوړ كړو، د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه كښې هم ګورنر وو، بيا ئې هغه لرې كړو او خپل ورور وليد ئې ګورنر جوړ كړو.
دا د ۲۵هجرې خبره ده، او ددې بدلون سبب دا ښودلې شوې دې، چې حضرت سعد امير وو، او حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د بيت المال ذمه دار وو، حضرت سعد د حضرت عبد الله بن مسعود نه قرض واخستلو، عبد الله بن مسعود د هغې مطالبه اوكړه، چې د هغې په وجه ددې دواړو حضراتو په مينځ كښې خبرې تيزې شوې، ددې خبرې حضرت عثمان رضي الله عنه ته

[1] كشف البارى: ۳، ۱۲۸٤
[2] كشف البارى: ۱، ۱۳۲۶
[3] كشف البارى: ۲، ۱٤۳۶
[4] اوګورئ حديث: ۱۳۸۷۲

پته اولګیده،نو هغه په دواړو باندې د سختې غصې اظهار اوکړو،او حضرت سعد ئې معزول کړو،او ولید چې د جزیرې ګورنر وو،ئې راؤغوښتلو اود کوفې ګورنر ئې اوټاکلو[1]
ددې اجمال تفصیل دادې،چې سعد بن أبی وقاص رضي الله عنه د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه د خلافت کښې د کوفې ګورنر وو،د ۱۷هجرې نه تر ۲۰یا۲۱ هجرې پورې،بیا اهل کوفه خلیفة المسلمین حضرت عمر رضي الله عنه ته راغلل،شکایت ئې اوکړو، حضرت عمر رضي الله عنه ددې شکایتونو په وجه حضرت سعد معزول کړو،او د هغهٔ په ځائې ئې عمار بن یاسر د کوفې ګورنر جوړ کړو،ورستو حضرت عمر رضي الله عنه د هغې شکایتونو معلومات اوکړل،نو هغه درې واړه شکایتونه غلط او بې بنیاده وو، شکایت کونکې او په حضرت سعد باندې الزام لګونکې اصل ستر مشر (چې د هغهٔ نامه ابو سعده وو) ته حضرت سعد خیرې اوکړې،او څنګه چې هغهٔ وئیلي وو،هغه سرې هم هغسې شو.
په کتاب الصلوت کښې د هغوی ددې واقعې متعلق تفصیلی حدیث مذکور دې.[2]
حضرت عمر رضي الله عنه هم د معلوماتو نه ورستو فرمائیلی وو:

فإنی لم أعزله من عجزولا خیانة.[3]

ما هغهٔ د کوتاهې او بې دیانتې د وجهې نه نهٔ وو معزول کړې.
ددې بې بنیاده معزولئ تلافې د پاره حضرت عمر رضي الله عنه داسې اوکړل،چې خپل ورستو راتلونکی خلیفه ته ئې په دې الفاظو وصیت اوکړو:

"أوصی الخلیفة من بعدی أن یستعمل سعد بن أبی وقاص فإنی لم أعزله عن سوء".[4]

یعنی زهٔ خپل ورستو راتلونکی خلیفه ته وصیت کوم،چې هغه حضرت سعد عامل جوړ کړی،ځکه چې ما هغه د څهٔ بدئ د وجهې نه نهٔ دې معزول کړې.
نو حضرت عثمان رضي الله عنه د سیدنا حضرت عمر رضي الله عنه ددې وصیت پوره کولو سره حضرت مغیره بن شعبه معزول کړو،او د هغهٔ په ځائې ئې حضرت سعد بن أبی وقاص رضي الله عنه د کوفې ګورنر مقرر کړو،او طبری وائی:

وکان أول عامل بعث به عثمان سعد بن أبی وقاص علی الکوفة. تاریخ الطبری: ۱۲،۵۹۰
یعنی اولنې عامل چې هغه حضرت عثمان رضي الله عنه لیږلې وو،هغه هم دغه حضرت سعد رضي الله عنه وو، چې هغه د کوفې ګورنر جوړ کړې شو.

حضرت سعد د کوفې ګورنر کله جوړ شوې وو؟ حضرت سعد د کوفې عامل کله جوړ کړې شوې وو،په دې کښې دوه قوله دی:

---

[1]) فتح الباری:۹،۱۶۹

[2]) اوګورئ:کتاب الصلٰوة،باب وجوب القراءة اللإمام والمأموم..............رقم:۱۷۵۵

[3]) فتح الباری:۲،۳۰۲

[4]) تاریخ الطبری:۲،۵۹۰

يو قول خو دادې، چې په ۲۴ هجرې كښې كله چې حضرت عثمان رضي الله عنه خليفه مقرر كړې شو، نو هم په دغه كال هغهٔ حضرت مغيره معزول كولو سره سعد رضي الله عنه د كوفې گورنر مقرر كړو، او دويم قول د واقدى دې، هغه وائى حضرت عمر رضي الله عنه دا وصيت كړې وو، چې ددهٔ مقرر كړې شوې عاملين دې يو كال پورې پاتې كړې شى، لهذا حضرت عثمان رضي الله عنه يو كال ورستو حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه معزول كولو سره سعد بن أبى وقاص رضي الله عنه گورنر جوړ كړو، يعنى په ۲۵ هجرې كښې.[1]

بيا حضرت سعد بن أبى وقاص گورنر جوړ شو، نو هغهٔ د حضرت عبد الله بن مسعود نه قرض واخستلو، حضرت عبد الله بن مسعود د بيت المال وزير وو، ورستو بيا كله چې عبد الله بن مسعود د هغهٔ (سعد) نه قرض واپس اوغوښتلو، نو سعد اووئيل، د هغې بندوبست نهٔ دې كړې شوې، په دې سره د دواړو په مينځ كښې خبرې تيزې شوې، نو حضرت عبد الله بن مسعود د حضرت سعد نه په قرض اخستلو كښې مدد د پاره خلقو ته آواز اوكړو، او سعد بن أبى وقاص خلق د عبد الله بن مسعود نه د نور مهلت اخستلو د پاره راؤغوښتل.

طبرى وائى د سعد بن أبى وقاص رضي الله عنه وراره (يعنى د ابن الاخ) هاشم بن عتبه په وړاندې د دواړو حضراتو په مينځ كښې يو بل ته سختې خبرې اوكړې شوې، چې په دې باندې هاشم اووئيل: "والله إنكما لصاحبا رسول الله ﷺ ينظر إليكما".

يعنى په خدائې قسم! تاسو دواړه د رسول الله ﷺ صحابه ئې، او ستاسو عمل ته كتلې شى، (يعنى خلق ستاسو عمل ته گورى)

په دې باندې حضرت سعد يو لرگې واخستلو او حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه ئې اووهلو، بيا ئې د بدعاء (خيرو) د پاره لاس پورته كړل، حضرت سعد مستجاب الدعوات وو، په دې وجه ابن مسعود ورته اووئيل:

ويلك قل خيرًا ولا تلعن: تباه شې ښهٔ خبره كوه، او لعنت مهٔ ليږه.

سعد اووئيل: "أما والله لولا اتّقاء الله لدعوتُ عليك دعوةً لا تخطئك".[2]

والله! كهٔ د خدائې ويره نهٔ وې، نو ما به تا ته داسې خيرې كړې وې، چې تهٔ به ترې نهٔ خطاء كيدې. (يعنى تا ته به ضرور در رسيدلې)

په دې باندې ابن مسعود رضي الله عنه په تيزئ سره اووتلو.

دا ټوله واقعه امير المؤمنين حضرت عثمان رضي الله عنه ته معلومه شوه، نو هغهٔ ابن مسعود اورټلو، او په عهده باندې ئې باقى اوساتلو، او حضرت سعد ئې معزول كړو.

او وليد بن عقبه ئې د جزيرې نه راغوښتلو سره گورنر جوړ كړو، تر پنځو كالو پورې هغه گورنر پاتې شو.

[1]) تاريخ الطبرى: ۱۵۹۰،۲
[2]) تاريخ الطبرى: ۱۵۹۶،۲

په وليد باندې د الزاماتو حقيقت: دده په حقله په تاريخ کښې دا الفاظ منقول دي:

"كان أحب الناس في الناس وأرفقهم بهم، فكان كذلك خمس سنين وليس على داره باب". (١)

يعنى هغه په خلقو کښې د ټولو نه زيات محبوب او خلقو سره د ټولو نه زيات په نرمې باندې وړاندې راتلونکې وو، تر پنځو کالو پورې هغه هم دغسې پاتې شو، او د هغهٔ کور دروازه نهٔ وه.

بيا څهٔ خلقو حضرت عثمان رضي الله عنه ته دده شکايت اوکړو، او وې وئيل چې دهٔ شراب څکلی دی، دا خبره خوره شوه، او هم په دې وجه په حضرت عثمان رضي الله عنه باندې هم خلقو رد بد وئيل شروع کړل.

مخالفينو دې د مجرمانو او خپلوانو په ملګرتيا کولو باندې متهم کړو.

ددې الزاماتو حقيقت خو الله تعالى ته پته ده، بيا هم د تاريخ نه دا اندازه کيږی، چې د ذاتى خفګان په وجه باندې خلقو د هغهٔ خلاف دا قيصه جوړه کړې وه، او دويمه خبره دا وه، چې خواص دده (يعنى د وليد) مخالف او عوام موافق وو.

طبرى وائى: "كان الناس في الوليد فرقتين، العامة معه والخاصة عليه". (٢)

يعنى خلق دده په حوالې سره په دوؤ ډلو کښې تقسيم وو، عوام دده ملګرى او خواص مخالف وو.

په هر حال کښې د خلقو په اصرار او مطالبې باندې وليد حضرت عثمان رضي الله عنه معزول کړو، په هغهٔ ئې حد جارى کړو، او سعيد بن العاص ئې ګورنر مقرر کړو.

وليد بن عقبه ډير سخى هم وو، او په عوامو باندې په خرچ کولو کښې به ئې ډير د سخاوت نه کار اخستلو، خلقو به د هغهٔ په حقله د خپلو جذباتو اظهار په دې ډول کولو:

يا ويلنا قد عزل الوليدُ	وجاءنا مجوّعًا سعيدُ
ينقص في الصاع ولا يزيدُ	فجوّع الإماءُ والعبيدُ (٣)

قوله: ما يمنعك أن يتكلم عثمان: د معمر چې د زهرى نه کوم روايت دې، باب "هجرة الحبشة" کښې، په هغې کښې دا الفاظ دى: "ما يمنعك أن تكلم خالك عثمان في أخيه الوليد بن عقبة" (٤)

يعنى مسور بن مخرمه او عبد الرحمن بن الاسود عبيد الله بن عدى بن الخيار ته اووئيل، چې تهٔ خپل ماما (حضرت عثمان رضي الله عنه) سره د وليد په حلقه خبرې ولې نهٔ کوې؟

حضرت عثمان رضي الله عنه د عبيد الله بن عدى بن خيار ماما څنګه جوړيدو، نو د هغې تفصيل داسې دې، چې د عبيدالله مور ام قتال بنت الاسد بن أبى العاص بن اميه وه، او هغه د

---

(١) تاريخ الطبرى: ٢، ١٥٩٦

(٢) تاريخ الطبرى: ٢، ١٦١٢

(٣) تاريخ الطبرى: ٢، ١٦١٢

(٤) اوګورئ باب هجرة الحبشة، رقم: ٣٨٧٢

حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د ترۀ لور وه،او د مور په نزدې خپلوانو باندې د ماما اطلاق کيدل خو بنكاره خبره ده، كيږي،لهذا حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د عبيد الله بن عدى ماما شو.[1]

قوله: لِأَخِيهِ: لام تعليليه دې،يعنى ددۀ د ورور په وجه،يا په معنٰى د عن دې،يعنى ددۀ په حقله[2]،او د هجرة الحبشة په روايت كښې د "فى أخيه" الفاظ دى،يعنى د ورور په حقله،د هغۀ متعلق.[3]

د وليد بن عقبه په حوالې سره په حضرت عثمان رضی اللہ عنہ باندې رد بد: فَقَدْ أَكْثَرَ النَّاسُ فِيهِ........

يعنى خلقو د وليد بن عقبه متعلق ډير ګډې وډې خبرې شروع كړې،لكه دا به ئې وئيل،چې هغۀ د سحر څلور ركعته اوكړل،او بيا خلقو اړخ ته متوجه كيدو سره ئې اووئيل " أزيدكم؟" آيا نور مونځ اوكړم ؟ دا هغۀ د نشې په حالت كښې وئيل،هغۀ شراب څكلې وو،او په دې باندې خلق ډير زيات خفه وو.

دا معنٰى خو په هغه صورت كښې ده، كله چې د "فيه" د ضمير مجرور مرجع وليد وى.[4]

او د معمر بن راشد په روايت كښې "ولوكان أكثر الناس فى ما فعل به" دى.

په دې صورت كښې به معنٰى دا وى،حضرت عثمان رضی اللہ عنہ چې وليد سره كومه معامله كړې وه،د هغې په حلقه به خلقو په كثرت سره خبرې كولې،لكه دا به ئې وئيل،چې هغۀ په وليد باندې حد الخمر ولې جارى نۀ كړو،دا اعتراض به ئې كولو،چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د سعد بن أبى وقاص رضی اللہ عنہ په شان صحابى لرې كولو سره دې(وليد)عامل جوړ كړو،حال دا دې چې سعد په عشره مبشره كښې دې،په اهل شورٰى كښې دې،او هغۀ ته د سبقت إلى الإسلام او په علم دين كښې د كمال داسې داسې فضيلتونه حاصل دى،چې د هغې عشر عشير(لسمه برخه)هم وليد ته حاصل نۀ دى.

او د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ په دې سلسله كښې عذر او جواب دا وو،چې حضرت سعد خو سيدنا عمر رضی اللہ عنہ هم معزول كړې وو،څنګه چې په كتاب الصلوة كښې تير شوى دى،[5] او دويم وارې چې دې ګورنر جوړ كړې شو،هغه خو صرف دې د پاره چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ ددۀ د پاره وصيت فرمائيلې وو، "لأنى لم أعزله عن خيانة ولا عجز".

څنګه چې په باب "مَقْتَل عمر" كښې راروان دى.[6]او په دې وصيت كښې هم حضرت عمر رضی اللہ عنہ

---

[1]) فتح البارى:۹/۶۸
[2]) فتح البارى:۹/۶۹
[3]) باب هجرة الحبشة،رقم:۳۸۷۲
[4]) إرشاد السارى:۸/۱۸۶
[5]) كتاب الصلٰوة،باب وجوب القراءة......رقم:۷۵۵
[6]) اوګورئ حديث:۳۷۰۰

دا الفاظ اوو ئیل "فإن أصابت الإمرةُ سعداً فهو ذاك وإلا فليستعن به أيكم ما أمّر" چې د امیر المؤمنین جوړیدونکی ته د صحیح کار کولو پته ورکوی، نهٔ دا چې په هغهٔ باندې د لازم کیدو.
او حضرت عثمان رضی الله عنه د وفادارئ او وضعدارئ ثبوت ورکولو سره د وړاندینی خلیفه حضرت عمر رضی الله عنه د خبرې لحاظ اوساتلو، او هم هغه (سعد رضی الله عنه) ئې ګورنر جوړ کړو، ولې بیا حضرت عثمان رضی الله عنه هغه د ابن مسعود سره د قرض د جهګړې په وجه په دویم ځل معزول کړو، نو ګویا چې د حضرت سعد د دوباره مقرر کولو سفارش وو، نو حضرت عثمان رضی الله عنه قبول کړو، او بیا چې کله شکایت راغې نو د شکایت په وجه بیا د هغهٔ دویم وارې معزول کول هم پکار وو، یعنی د هغهٔ د راوستلو هم وجه وه، نو د معزول کولو هم وجه وه، او حضرت عثمان رضی الله عنه کهٔ خپل اختیارات استعمالولو سره حضرت سعد ګورنر جوړولو باندې د تعریف او تحسین قابل دې، نو د هغهٔ په لرې کولو باندې هم په دهٔ باندې څهٔ اعتراض نهٔ دی کیدل پکار. او بیا د هغهٔ نه ورستو تر کومې پورې چې د ولید د راوستلو تعلق دې، نو د هغې وجه دا وه، چې حضرت عثمان رضی الله عنه خپلو خپلوانو راوستلو سره اقرباء پروری نه صله رحمی کول غوښتل، او د هغهٔ (ولید) استحقاق او ورستو د هغهٔ کارونه او د خلقو په هغهٔ اعتماد او اطمینان نه واضحه شوه، څنګه چې اوس لږ وړاندې د هغې تذکره راغلې وه.[1]
لهذا د حضرت عثمان رضی الله عنه د الزام او ملامتیا نښه او مورد جوړول هیڅ کله هم جائز نهٔ دی، او بیا په خاصه توګه کله چې د ولید متعلق په خلقو کښې خاص تشویش ګډ شو، او د هغهٔ په بعضې جرمونو کښې شامل کیدل تقریباً واضح او ثابت شو، هله حضرت عثمان رضی الله عنه په هغهٔ باندې حد هم جاری کړو، چې ددې خبرې دلیل دې، چې د خپلولئ په خیال ساتلو کښې حضرت عثمان رضی الله عنه تر دې حده پورې تلو ته بالکل تیار نهٔ دې، چې په هغې سره د الله تعالی ددین حدود د خپو لاندې راشی.

د حافظ صاحب دا الفاظ دا معامله تر کافی حده پورې واضحه کوی: "فلما ظهر له سوء سيرته عزله، وإنما أخّر إقامة الحدّ عليه ليكشف عن حال مَن شَهِد عليه بذلك، فلما وضح له الأمر أمر بإقامة الحد عليه، وروى المدائني من طريق الشعبي أن عثمان لما شهدوا عنده على الوليد حبسه."[2]
کله چې د حضرت عثمان رضی الله عنه وړاندې د ولید بد اعمال ښکاره شو، نو هغوی رضی الله عنه دې معزول کړو، او په هغهٔ باندې حد قائمول ئې په دې وجه مؤخر کړل، چې ددهٔ خلاف د ګواهی کونکو حالات معلوم کړی. بیا کله چې معامله واضحه شوه، نو د حد د قائمولو حکم ئې اوکړو، او مدائنی د شعبی په طریقې سره روایت کړې دې، کله چې د حضرت عثمان رضی الله عنه وړاندې ګواهی اوکړې شوه، نو هغهٔ ولید بندی کړو.

[1] تفصیل د پاره اوګورئ، فتح الباری: ۹/۱۶۹
[2] فتح الباری: ۹/۱۶۹

قوله: فَقَصَدْتُ لِعُثْمَانَ حَتَّى خَرَجَ: دلته د "حتى خرج" الفاظ دى، او د كشميهنى په روايت كښې د "حين خرج" الفاظ دى، "حتى" د انتهاء د غائې د پاره ده، په دې وجه دې صورت كښې به معنى دا وى، چې د قصد غايه او آخرى حد د حضرت عثمان رضی الله عنه راوتل وو، او په دويم صورت كښې به معنى دا وه، چې قصد عثمان سره د خروج عثمان اتفاق اوشو، يعنى ددې قصد كړې شوې وو، خو اتفاقًا هغه هم راؤتلو، او په اول صورت كښې يعنى د "حتى خرج" په صورت كښې به معنى دا وى، چې د قصد نه ورستو د عثمان رضی الله عنه انتظار اوكړې شو، تر دې پورې چې هغه راؤتلو.

دحتى والا روايت تائيد د معمر په روايت كښې "فانتصبت لعثمان حين خرج" (١) سره هم كيږى (٢)

د حضرت عثمان رضی الله عنه مقصد د هر شر نه د بچ كيدو وو: يَاأَيُّهَا الْمَرْءُ مِنْكَ........ د معمر په روايت كښې د "أعوذ بالله منك" الفاظ دى، (٣) يعنى زۀ ستا نه په الله تعالى سره پناه غواړم.

په بعضې نسخو كښې د معمر د قول سره "أراه" يعنى زما خيال دې، دا الفاظ هم دى. (٤)

او په دې كښې د استعاذې وجه دا وه، چې حضرت عثمان رضی الله عنه ته ويره وه، چې چرته هغۀ (عبيد الله بن عدى) دۀ ته داسې څۀ خبره اونۀ كړى، چې د هغې پوره كول د حضرت عثمان رضی الله عنه د پاره ممكن نۀ وى، او داسې څۀ مطالبه اونۀ كړې شى، چې د هغې رد كول پكار وى، او د هغې په وجه بيا هغۀ ته افسوس او زړۀ ته ئې د خفګان احساس اوشى، نو هغوى رضی الله عنه اووئيل، چې ستا د خبرو او په هغې كښې د ممكن شر نه د الله تعالى پناه، ورستو به حضرت عثمان رضی الله عنه ته خيال راغلې وى، چې ددۀ په خبره اوريدلو كښې څۀ جرج وو، كيدې شى ددۀ څۀ بل حاجت وو، او ددۀ په خبره كښې د شر په ځائې خير وى، نو هغۀ پسې ئې استاذې (قاصد) اوليږلو، او هغۀ ئې راؤغوښتلو.

عبيد الله بن عدى وائى "فانصرفت فرجعت إليهما" زۀ د عثمان رضی الله عنه خوا ته واپس راغلم، او لاړم مسور بن مخرمه او عبد الرحمن بن الاسود ته مې زما او د حضرت عثمان رضی الله عنه په مينځ كښې د كيدونكې خبرو په حقله اووئيل، دلته خو صرف د انصراف او رجوع ذكر دې، او د معمر په روايت كښې دا الفاظ مروى دى:

"فحدثتهما بالذى قلت لعثمان وقال لى، فقالا: قد قضيت الذى كان عليك". (٥)

---

(١) صحيح البخارى، كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة الحبشة، رقم: ۳۸۷۲

(٢) فتح البارى: ۹، ۶۹

(٣) صحيح البخارى، باب هجرة الحبشة، رقم: ۳۸۷۲

(٤) إرشاد السارى: ۸، ۱۸۷

(٥) صحيح البخارى، رقم: ۳۸۷۲

يعنى (هغې دوارو اووئيل) تا هغه حق ادا كړو، كوم چې په تا لازم وو، او اُوس تهٔ برى الذمه شوې ئې. برابره خبره ده. كهٔ هغهٔ ستا خبره په تفصيل سره واورى يا واؤرى ري.

په دغه وخت كښې د حضرت عثمان رضي الله عنه استاذې (قاصد) راغې إِذ جَاءَ رَسُولُ عُثْمَانَ....... د معمر په روايت كښې ددې الفاظو زياتوالې دې:

"**فبينما أنا جالس معهما إذ جاءني رسول عثمان، فقالا لي: قد ابتلاك الله فانطلقت**".

يعنى په دغه وخت كښې چې زهٔ ددې دوارو حضراتو سره ناست ووم، ما ته د حضرت عثمان رضي الله عنه استاذې راغې، په دې باندې دې دوارو حضراتو ما ته اووئيل، الله تعالى تهٔ په امتحان كښې واچولې......خير زهٔ لاړم.

حضرت عثمان رضي الله عنه ته د تلو نه ورستو هغوى خپله مدعٰى وړاندې كړه، او هغې د پاره د تمهيد په توګه ئې د حضرت عثمان رضي الله عنه فضائل او مناقب ذكر كړل، چې په هغې كښې حضرت عثمان رضي الله عنه د رسول الله ﷺ په دعوت إلى الإسلام باندې لبيك وئيل، د رسول الله ﷺ سره ډيره زمانه په صحبت كښې پاتې كيدل، د دوؤ هجرتونو (حبشې ته هجرت او مدينې ته هجرت) سعادت حاصلول وغيره داخل دى.

قوله: أَكْثَرَ النَّاسُ فِي شَأْنِ الْوَلِيدِ: د وليد بن عقبه په شان كښې به خلقو اكثر خبرې كولې......دلته خو صرف د دومره خبرې ذكر دې، او د معمر په روايت كښې دا الفاظ هم منقول دى: "**فحق عليك أن تقيم عليه الحد**".[1] نو ستاسو حق جوړيږى چې په هغهٔ باندې حد جارى كړئ.

د عبيد الله بن عدى ولادت د رسول الله ﷺ په ژوند كښې شوې وو:

قوله: قَالَ أَدْرَكْتَ رَسُولَ اللهِ؟........ حضرت عثمان رضي الله عنه عبيد الله بن عدى ته اووئيل، ايا تا رسول الله ﷺ موندلې دې، يعنى تا د رسول الله ﷺ نه څهٔ اوريدلى دى، او د هغوى ﷺ نه تا څهٔ حاصل كړى دى، (په علم دين او هدايت كښې) د ادراك نه مراد دا نهٔ دې، چې آيا تهٔ د رسول الله ﷺ په ژوند كښې پيدا شوې ئې، او د رسول الله ﷺ ژوند مبارك تا موندلې دې كهٔ نه؟ څكه چې كهٔ دا سوال وې نو حضرت عبيد الله به د هغې جواب په "لا" سره نهٔ وركولو. څكه كله چې د عبيد الله بن عدى ولادت اوشو، نو په هغه وخت كښې د الله تعالى رسول حيات وو. څنګه چې د مغازى په باب "قتل حمزة بن عبد المطلب" كښې راروان دى.[2] حافظ ابن حجر عسقلانى رحمه الله فرمائى:

"ومراده بالإدراك إدراك السماع منه والأخذ عنه وبالرؤية رؤية المميز له ولم يرد هنا الإدراك بالسن فإنه ولد

---

[1]) صحيح البخارى، رقم: ۳۸۷۲

[2]) صحيح البخارى، كتاب المغازى، باب قتل حمزة بن عبد المطلب، رقم: ۴۰۷۲

فى حياة النبى ﷺ فيأتى فى المغازى فى قصة مقتل حمزة من حديث وحشى ابن حرب مايدل على ذلك". (۱)
د سوال منشاء: حضرت عثمان رضی الله عنه د عبید الله بن عدی شکایت اؤریدو سره دا سوال ولې اوکړو، چې آیا تا د رسول الله ﷺ نه څۀ اوریدلي دی؟
ابن التین وائی: "لينبّه على أن الذى ظنه من مخالفة عثمان ليس كما ظنه". (۲)
یعنی هغوی ﷺ عبید الله ددې خبرې نه خبرول غوښتل، چې تا کوم ګمان کړې دې، او په څۀ پوهه شوې ئې، چې حضرت عثمان رضی الله عنه غلط وائی، داسې نۀ ده.
حافظ صاحب وائی، د حضرت عثمان رضی الله عنه ددې سوال د منشاء تائید د امام احمد د هغه روایت نه هم کیږی، چې هغۀ د "سماك بن حرب عن عبادة بن زاهر" په طریقې سره په دې الفاظو نقل کړې دې: "سمعتُ عثمان خطب فقال: إنا والله قد صحبنا رسول الله ﷺ فى السفر والحضر وإنّ ناساً يعلّموني سنّته عسى أن لايكون أحدهم رآه قط". (۳)
یعنی په خدائې قسم! مونږ د رسول الله ﷺ په سفر او حضر کښې صُحبت او یوځائې والې اختیار کړې دې، او اُوس داسې خلق مونږ ته د رسول الله ﷺ سنت ښائی، کیدې شې چې هغوی رسول الله ﷺ لیدلې هم نۀ وی.
د عدی بن خیار متعلق اختلاف: په روایت کښې د عبید الله بن عدی بن خیار ذکر دې، چې د هغۀ متعلق دا هم ذکر شو، چې هغه په مکه مکرمه کښې د رسول الله په حیات کښې پیدا شوې وو. دلته بعضې حضراتو دا هم نقل کړی دی، چې دا مذکوره قیصه د عبید الله بن عدی نۀ ده، بلکه پخپله د عدی بن خیار ده. (۴)
همدغه شان د عدی بن خیار متعلق د ابن ماکولا وغیره رائې داده، چې هغه د کفر په حالت کښې قتل کړې شوې وو، او په اسلام باندې مشرف شوې نۀ وو. (۵)
او حافظ ابن حجر وغیره فرمائی، چې دا صحیح نۀ ده، بلکه هغه مسلمان شوې وو، څنګه چې ابن سعد په "فتحیین" کښې د هغۀ ذکر کړې دې. (۶)

---

۱) فتح البارى: ۹/۷۰
۲) فتح البارى: ۹/۷۰
۳) فتح البارى شرح البخارى کښې دا روایت په دې الفاظو سره منقول دې، او په مسند احمد کښې داسې مروی دې، "سمعتُ عثمان يخطب فقال: إنا والله قد صحبنا رسول الله فى السفر والحضر، فكان يعود مرضانا، ويتبع جنائزنا، ويغزو معنا، ويواسينا بالقليل والكثير، وإن ناسًا يعلمون به عسى أن لا يكون أحدهم رآه قط. مسند احمد، مسند عثمان بن عفان، رقم: ۵۰۴
۴) فتح البارى: ۹/۷۰
۵) الاكمال لابن ماكولا: ۲/۴۳
۶) الاصابة فى تميز الصحابة الترجمة: ۵۴۸۲، والجزء المتمم لطبقات بن سعد، الطبقة الرابعة ممن أسلم عند فتح مكة، ومن بنى نوفل بن عبد مناف............۱

قوله: وَلَكِنْ خَلَصَ: (په فتحې د خاء او ضمې د لام سره، یا په فتحې د لام او صاد سره په معنی د وصل) یعنی عبید الله بن عدی د حضرت عثمان رضی الله عنه په جواب کښې وائی، چې د رسول الله ﷺ څۀ خبره خو یقینًا ما نۀ ده اؤریدلې، ولې د رسول الله ﷺ تعلیمات او ارشادات ما ته په دومره خالص او اصلی شکل کښې رارسیدلی دی، څومره خالص او اصلیت سره چې پرده کونکو پیغلو زنانو ته رسیدلې دی، مطلب دادې، چې د الله تعالی د رسول اقوال او افعال د الله تعالی د رضا او قضاء مطابق هر لرې او نزدې ته اورسیدل، تر دې پورې چې پرده کونکو زنانو ته هم اورسیدل، نو بیا زما په شان د هغې طلب کونکی او خواهش کونکی نه هغۀ څنګه پټ پاتې کیدې شی. (۱)

قوله: ثُمَّ أَبُوبَكْرٍ مِثْلُهُ ثُمَّ عُمَرُ مِثْلُهُ: معنی داده، چې حضرت عثمان رضی الله عنه څنګه د رسول الله ﷺ په حقله اووئیل، چې ما د هغۀ نافرمانی نۀ ده کړې، او تاسو ته مې دهوکه نۀ ده درکړې، همدغه ئې د ابوبکر رضی الله عنه او بیا د حضرت عمر رضی الله عنه په حقله هم اوفرمائیل، یعنی "ما عصیته ولا غششته" څنګه چې د معمر په روایت کښې ددې تصریح ده. (۲)

قوله: أَفَلَيْسَ لِي مِنَ الْحَقِّ.........؟: حضرت عثمان رضی الله عنه وائی، چې آیا مونږ ته د هغې حق نشته، د کومو چې هغوی یعنی (رسول الله ﷺ او دې دواړو صحابو رضی الله عنهما ته وو) یعنی اطاعت، تائید او د وفادارئ حق، چې حضرت عثمان رضی الله عنه د ځان نه د وړاندو په خپل ځان باندې لازم اوګنړله، او هغه ئې ادا هم کړه، هم ددغه اطاعت او فرمانبردارئ هغه د خپلو لاندې خلقو نه خواهش لرلو، د معمر په روایت کښې دا الفاظ دی:

"أَفَلَيْسَ لِي عَلَيْكُم مِثْلُ الَّذِي كَانَ لَهُمْ عَلَيَّ؟". (۳) آیا زما په تاسو باندې دومره حق نشته، څومره چې د هغوی په ما باندې وو؟

قوله: فَمَا هَذِهِ الْأَحَادِيثُ؟: ددې مطلب د عبید الله بن عدی خبره او ددې په شان نورې ګډې وډې خبرې وې، چې په مختلفو طریقو سره به حضرت عثمان رضی الله عنه ته رسیدلې، او هغه دغه وې، چې حضرت عثمان رضی الله عنه ولید ولې نۀ معزولوی، او سزا ولې نۀ ورکوی، او حضرت سعد بن أبی وقاص ئې ولې معزول کړې دې وغیره وغیره.

ددې ټولو اعتراضاتو په حوالې سره د حضرت عثمان رضی الله عنه موقف څۀ وو، هغۀ به څۀ جواب ورکولو، هغه اوس مختصراً بیان کړې شوې دی، نو دلته هغوی رضی الله عنه د عام اولس نه د اطاعت او وفادارئ خواهش ظاهر کړو، په شور جوړولو باندې ئې شکایت اوکړو او وې فرمائیل، دا څۀ خبرې دی، او څۀ قیصې دی؟. (۴)

---

(۱) فتح الباری: ۹/۷۰

(۲) صحیح البخاری، باب هجرة الحبشة، رقم: ۳۸۷۲

(۳) صحیح البخاری، رقم، ۳۸۷۲

(۴) فتح الباری: ۹/۷۰

قوله: فَأَمَرَهُ أَنْ يَجْلِدَهُ: د کشمیهنی په روایت کښې "أن یجلده" بالضمیر دی.[۱]
او د ابوذر عن الحموی والمستملی په نسخو کښې د ضمیر په ساقط کولو سره دې، یعنی بغیر د ضمیر نه منصوب دی.[۲]
حضرت عثمان رضی الله عنه په حد کښې تاخیر په دې وجه فرمائیلې وو، چې هغوی معلومات او تحقیق کول غوښتل، او کله چې په تحقیق سره معلومه شوه، چې ولید ددې کار ارتکاب کړې دې، نو حد ئې پرې جاری کړو.[۳]
قسطلانی فرمائی: "وإنما أخر عثمان إقامة الحد علیه لیکشف عن حال من شهد علیه بذلك فلما وضح له ذلك الأمر عزله وأمره علیًا بإقامة الحد علیه".[۴]
د ولید خلاف ګواهی چا اوکړه؟ د ولید خلاف چې کومو دوؤ کسانو ګواهی کړې وه، په هغوی کښې یو عمران مولی عثمان وو، او دویم الصعب بن جثامة یا جثامة بن الصعب بن جثامه وو، او دا صحابی وو.[۵]
دویم قول یعنی د جثامه بن صعب بن جثامه قول طبری ذکر کړې دې، او یو بل روایت دادې، چې په ګواهی ورکونکو کښې ابو زینب بن عوف الاسدی او ابو مورع الاسدی هم دی، او یو قول دا هم دې، چې ابو زینب، ابو مورع، جندب ابن زبیر الازدی او سعد بن مالك الأشعری دا ټول په ګواهی ورکونکو کښې شریك دی.[۶]
د کوړو په شمیر کښې اختلاف: دلته په دې روایت کښې د "فَجَلَدَهُ ثَمَانِينَ" الفاظ دی، یعنی اتیا کوړې ئې اووهلو، او د معمر په "باب هجرة الحبشة" والا روایت کښې دا الفاظ دی، "فَجَلَدَ الولید أربَعِینَ جَلدَةً" یعنی ولید ئې څلویښت کوړې اووهلو.[۷]
حافظ ابن حجر رحمه الله د معمر روایت راجح ګرځولو سره فرمائیلی دی:
"وهذه الروایة أصح من روایة یونس، والوهم فیه من الراوی عنه شبیب بن سعید".[۸]
یعنی د معمر روایت ډیر صحیح دې، او دلته چې کوم د "ثمانین" ذکر دې، نو دا په اصل کښې

---

[۱] فتح الباری:۹.۷۰\
[۲] إرشاد الساری:۸.۱۸۸\
[۳] اګر چې د بعضې محققینو وینا ده، چې په ولید باندې بعضې اهل کوفې د تعصب د وجهې نه الزام لګولې وو، او ابن عبد البر ددې تردید کړې دې، اوګورئ، بذل المجهود فی حل أبی داؤد:۱۲.۵۷۲\
[۴] إرشاد الساری:۸.۱۸۸\
[۵] فتح الباری:۹.۷۱، وإرشاد الساری:۸.۱۸۸\
[۶] تاریخ الطبری:۲.۶۱۱، وفتح الباری:۹.۷۱\
[۷] اوګورئ صحیح البخاری، رقم:۳۸۷۳\
[۸] فتح الباری:۹.۸۱

د یونس نه روایت کونکی شبیب بن سعید ته وهم شوې دې.د معمر د روایت تائید د مسلم په یو روایت سره هم کیږی.هغه روایت د ابوساسان نه مروی دې.او د هغې الفاظ دادی:

"شهدتُ عثمانَ بن عفان،أتی بالولید قد صلّی الصبحَ رکعتَین ثم قال أزیدُکم؟فشهد علیه رجلان:أحدهما حُمران أنه شرب الخمر وشهد آخر أنه رآه یتقیأ،فقال عثمان:إنه لم یتقیأ حتی شربها،فقال یا علی!قم فاجلده،فقال علی قم یاحَسن!فاجلده،فقال الحسن:ولِّ حارَّها من تولی قارَّها!فکأنه وجه علیه،فقال:قم یا عبد الله بن جعفر!قم فاجلِده،فجلَده وعلی یعُدُّ حتی بلغ أربعین،فقال:أمسك،ثم قال:جلَد النبیُّ ﷺ أربعین،وأبوبکرٍ أربعین،وعمرُ ثمانین،(۱)وکلٌّ سنةٌ وهذا أحب إلیَّ".(۲)

ابو ساسان وائی زهٔ حضرت عثمان رضی الله عنه سره حاضر ووم.چې ولید بن عقبه راوستې شو.چې هغهٔ د سحر مونځ کړې وو.او د دوؤ رکعاتو نه ورستو ئې وئیلې وو.چې آیا نور مونځ تاسو ته اوکړم؟(ددې مطلب دادې.چې هغه په دې نهٔ پوهیدو.چې د سحر صرف دوه رکعته وی.او په دې نهٔ پوهیدل ښکاره خبره ده.په دې وجه وو.چې هغه په خود نهٔ وو.او د هغهٔ توازن ګډ وډ شوې وو)

نو دوؤ کسانو د هغهٔ خلاف ګواهی ورکړه،یو حُمران ګواهی ورکړه،چې دهٔ شراب څکلی دی.او یو بل کس دا ګواهی ورکړه،چې ما دې د قیؤ(اُلتیو)کوشش کولو په وخت کښې لیدلې دې.عثمان اووئیل.دهٔ د قیؤ کوشش په دې وجه کړې دې،چې دهٔ شراب څکلی وو.په دې وجه هغهٔ اووئیل علی پاسه او دهٔ ته کوړې ورکړه!علی رضی الله عنه (خپل ځوی)حسن ته اووئیل،پاسه دې په کوړې اووهه.

حضرت حسن په دې باندې د ناراضګئ اظهار کولو سره اووئیل،چې د دهٔ ګرمی دې اُوس هم هغه څوك اوزغمی.چا چې د دهٔ د یخوالی نه فائده اخستله،یعنی ددهٔ د هغه ښو ورځو او حکومت نه فائده اخستونکی وو،اُوس په دې سخت وخت کښې دې هم ددهٔ په حوالې سره د خپلې ناخوښې او ګرانې ذمه دارئ پوره کړې،په حضرت عثمان رضی الله عنه وغیره باندې تعریض وو.چې هغهٔ د خپلولئ یا د بلې وجهې نه ولید ګورنر جوړ کړو،نو اُوس ددهٔ د جرم په ثابتیدو باندې دې سزا هم هغه پخپله ورکړی،مونږ ولې ورکړو،چې د مزو د پاره هغه پخپله وو.او د سزاګانو د پاره بیا مونږ یو ؟

بیا حضرت علی رضی الله عنه عبد الله بن جعفر رضی الله عنه ته حکم اوکړو،نو هغه اودریدو او کوړې وهل ئې شروع کړل.او حضرت علی رضی الله عنه کوړې شمیرلې،تر دې پورې چې هغهٔ څلویښت کوړې

---

(۱) د حضرت عمر رضی الله عنه تر زمانې پورې ددې هیڅ حد متعین نهٔ وو،بیا حضرت عمر رضی الله عنه صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم سره مشوره اوکړه.حضرت علی رضی الله عنه دهٔ ته د اتیاؤ کورو ورکولو مشوره ورکړه، قال مالك.....إن عمر بن الخطاب استشار فی الخمر یشربها الرجل فإنه إذا شرب سکر.....فجلد عمر فی الخمر ثمانین(أوجز المسالك:۱۵/۵۰۸)

(۲) صحیح مسلم،کتاب الحدود،باب حد الخمر،رقم:۴۴۵۷

اووهلې، نو حضرت علی رضی الله عنه اووئيل، اُوس اودريږه، بيا ئې اووئيل رسول الله ﷺ څلويښت کوړې وهلې دی، ابوبکر هم څلويښت کوړې اووهلې، او عمر اتيا کوړې اووهلې لهذا دواړه د سنت نه ثابت دی، او ما ته هم دغه (څلويښت کوړې) خوښې دی.

حدّ شُرب الخمر کښې د شوافعو مذهب: حافظ صاحب په ډيره واضحه توګه څلويښت کوړو والا حديث ته ترجيح ورکړې ده، او د هغهٔ د صنيع نه دا هم معلوميږی، چې د هغهٔ له مخې هم څلويښت کوړې د شُرب الخمر حد دې، همدغه د امام شافعی مذهب دې، څنګه چې قسطلانی هم وئيلې دی، او د هغهٔ مُستدل د معمر پورتنې روايت دې، قسطلانی وائی:

"ومذهب الشافعی أن حدَّ الخمر أربعون لِمَا سبق فی رواية معمر، وحديث مسلم عن أنس كان النبی ﷺ يضرب فی الخمر بالجريد والنعال أربعين نعم للإمام أن يزيد على الأربعين قدرها إن رآه، لما سبق عن عُمر ورآه علی حيث قال: وهذا أحب إلی كما فی مسلم".[1]

يعنی د امام شافعی له مخې حدّ خمر څلويښت کوړې دې، څنګه چې د معمر په روايت کښې دی، او د مسلم حديث دې، د انس رضی الله عنه نه مروی دې، چې رسول الله ﷺ به د شرابو سزا په څانګه او پنړې سره څلويښت ضربونه ورکول، هآؤ! امام (خليفه) کهٔ مناسب اوګنړی نو په دې کښې زياتوالې هم کولې شی، څنګه چې د حضرت عمر رضی الله عنه په حوالې سره تفصيل وړاندې راغلې دې، چې هغوی اتيا کوړې ورکړې، او د (يو قول مطابق) حضرت علی رضی الله عنه هم ددې په حقله اوفرمائيل، چې دا ما ته زيات خوښ دې.

يعنی د څلويښتو نه زياتې کوړې حد خو نهٔ دې، هنه! زما په رائې کښې دا زيات غوره ده، چې اتيا کوړې وی، نهٔ چې څلويښت، معلومه شوه چې دا د څلويښتو نه زيات مقدار په رائې باندې دې، او د امير د خوښې عمل دې.

قسطلانی د مذهب شافعی نوره توضيح او توجيه کولو سره فرمائی:

"لأنه إذا شرب سكر، وإذا سكر هذی وإذا هذی افتری وحدُّ الافتراء ثمانون".[2]

يعنی اتيا کوړې په دې وجه دی، کله چې شراب څکونکې شراب څکی، نو هغهٔ نشه کيږی، او نشې والا بيا ګډې وډې خبرې کوی، او ګډې وډې خبرې کولو والا دروغ وائی، او د دروغو سزا (په محصناتو د قذف حد) اتيا کوړې ده، په دې وجه دهٔ ته هم اتيا کوړې ورکول پکار دی.

بيا امام شافعی په دې دواړو اقوالو ـ د څلويښتو کوړو والا او اتيا کوړو والا ـ کښې تطبيق داسې بيان کړې دې، چې څلويښت کوړې خو حد دې، او باقی څلويښت کوړې د تعزير په توګه ورکولې شی، يعنی کهٔ امام ددې ضرورت محسوس کړی، نو دا دې هم جاری کړی، او کهٔ ضرورت محسوس نهٔ کړی نو نهٔ دې ورکوی.

د امام شافعی دا قول قسطلانی ذکر کړې دې او وې فرمائيل:

[1] ارشاد الساری: ۱۱۸۸/۸

[2] ارشاد الساری: ۱۱۸۸/۸

"وهذه الزيادة على الحدّ تعازير لاحدٌ ولا لمّا جاز تركه".([1])
دا زيادت چې په حدباندې دې،دا تعزير دې،نۀ چې حد ،ګنې ددې پرېښودل به بيا جائزنۀ وو.
او امام نووى،د امام شافعى او د امت د نورو فقهاؤ مذهبونه بيانولو سره فرمائى:

"واختلف العلماء فى قدر حد الخمر،فقال الشافعى وأبو ثور و داؤد وأهل الظاهر وآخرون:حده أربعون.قال الشافعى رضى الله عنه :للإمام أن يبلغ به ثمانين،وتكون الزيادة على الأربعين تعزيرات على تسببه فى إزالة عقله،وفى تعرضه للقذف،والقتل وأنواع الإيذاء وترك الصلاة وغير ذلك........ونقل القاضى عن الجمهور من السلف والفقهاء منهم:مالك وأبو حنيفة والأوزاعى والثورى وأحمد وإسحاق رحمهم الله تعالى أنهم قالوا حده ثمانون،واحتجوا بأنه الذى استقر عليه إجماع الصحابة وأن فعل النبى ﷺ لم يكن للتحديد ولهذا قال فى الرواية الأولى نحو أربعين".([2])

امام نووى د امام شافعى،ابوثور،داؤد ظاهرى وغيره په حوالې سره يوه خبره خو دا کړې ده.چې د هغوى له مخې حدّ شرب الخمر څلويښت کوړې دې،او دويمه خبره ئې دا اوکړه،چې د څلويښتو نه د زياتو هم هغه قائل دې،خو هغه د امام په صوابديد باندې ده،او ددې مطلب دادې چې هغه حد نۀ دې،بلکه تعزير دې.

د احنافو او جمهورو مذهب:او د امام ابوحنيفه،مالك،اوزاعى،سفيان ثورى،امام احمد ، امام اسحاق وغيره له مخې هم اتيا کوړې حد شُرب الخمر دې،قاضى عياض دا د جمهورو قول ګرځولې دې.او دې ته ئې ثابت په اجماع د صحابؤ وئيلې دې،او تر کومې پورې چې د رسول الله ﷺ په حوالې سره منقول دى،چې هغوى ﷺ څلويښت کوړې اووهلې،نو دا د تحديد او تعين د پاره نۀ دى،هم دغه وجه ده چې په يو روايت کښې د"نحو أربعين"الفاظ راغلى دى.يعنى څلويښتو ته قريب قريب.

او د امام شافعى وغيره دليل هم دغه د څلويښتو د عدد تصريح ده،او د حضرت عمر رضى الله عنه دغه څلويښت زياتى کوړې امام شافعى په دې وجه تعزير فرمائيلې دې،چې د هغې امام ته اختيار دې،د حضرت نبى کريم ﷺ او حضرت ابوبکر رضى الله عنه نه هم څلويښت کوړې وهل منقول دى، او د حضرت عمر رضى الله عنه نه اتيا ،نو د نبى کريم ﷺ او د حضرت ابوبکر رضى الله عنه دا څلويښت زياتى کوړې پرېښودل،او د حضرت عمر رضى الله عنه هغه اختيارول په دې حوالې سره د امام د اختيار او صوابديد دليل دې.

امام نووى دا تفصيل بيانولو سره وائى:

"وحجة الشافعى وموافقيه،أن النبى ﷺ إنّما جلَد أربعين كما صرح به فى الرواية الثانية وأما زيادة عمر فهى تعزيرات،التعزير إلى رأى الإمام إن شاء فعله وإن شاء تركه بحسب المصلحة فى فعله وتركه فرآه عمرُ ففعَله ولم

---

[1]) إرشاد السارى:۱۱۸۸،۸
[2]) صحيح مسلم بحاشية النووى:۱۱،٤،۱۲۱۴

يرة النبي ﷺ ولا أبوبكر ولا علي فتركوه، وهكذا يقول الشافعي رضي الله عنه: أن الزيادة إلى رأي الإمام". (۱)
د امام شافعي او د هغهٔ د ملګرتيا کونکو د رائې دليل دادې، چې رسول الله ﷺ څلويښت کوړې اولګولې، څنګه چې په دويم روايت کښې ددې تصريح ده، او تر کومې پورې چې د حضرت عمر رضي الله عنه ددې زياتوالى تعلق دې، نو هغه د تعزيراتو نه دې، او تعزيرات د امام په صوابديد باندې وى، کهٔ هغه غواړى نو وردې کړى، او کهٔ نهٔ غواړى نهٔ دى ورکوى، برابره خبره ده کهٔ په کولو کښې مصلحت وى يا په پرېښودو کښې، د حضرت عمر رضي الله عنه رائې دا شوه، چې ورکول پکار دى، نو هغهٔ جارى کړې، او د رسول الله ﷺ، او د حضرت ابوبکر او علي رضي الله عنهما رائې دا وه چې نهٔ دى ورکول پکار، نو هغوى پرېښودې، نو همدغه شان امام شافعي فرمائى، چې زيادت (عن الحد) د امام (المسلمين) په رائې باندې دې.
او تر کومې پورې چې د احنافو د مذهب تعلق دې، نو څنګه چې هغه بيان کړې شوې دې، پوره اتيا کوړې د حد ګرځولو دې، او په دې کښې د څهٔ حد کېدل، او د باقى تعزير کېدل امام ابوحنيفه او نور ائمهٔ متبوعين نهٔ منى.

د احنافو دلائل: د احنافو دليل د صحابؤ اجماع ده، څنګه چې دلته د قاضى عياض او امام نووى په حوالې سره هم وئيلې شوى دى، صاحب د هدايې هم وائى:

"وحدُّ الخمر والسكر في الحرّ ثمانون سوطًا لإجماع الصحابة". (۲)

د صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم د اجماع په وجه باندې د آزاد سړى د پاره د شرابو او نشې حد اتيا کوړې دې.
ددې اجماع تفصيل دادې، چې د شُرب الخمر حد اول څلويښت کوړې وو، بلکه په پڼړو، سوکونو، او کپړو وغيره باندې وهل به کافى ګڼړلې شو، بيا د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کښې هغوى رضي الله عنه څلويښت کوړې مقرر کړې، او بيا کله چې د هغهٔ د خلافت په آخر کښې د خلقو په کثرت سره په دې کښې مبتلا کېدلو سلسله شروع شوه، نو حضرت عمر رضي الله عنه اتيا کوړې وهل شروع کړل، او دا خو د صحابؤ په وړاندې او د هغوى په موجودګئ کښې وو، او په دې باندې چا اعتراض هم اونهٔ کړو، په دې وجه دا په اجماع سره ثابت اوګرځولې شو.
امام بخارى د سائب بن يزيد روايت نقل کړې دې، هغه فرمائى:

"كنّا نُؤتى بالشارب على عهدِ رسول الله ﷺ وإمرة أبي بكر وصدراً من خلافة عمر، فنقوم إليه بأيدينا وأرديتنا حتى كان آخر إمرة عمر فجلد أربعين حتى إذا عتوا وفسقوا جلد ثمانين". (۳)

يعنى د نبى کريم ﷺ په زمانه کښې به شارب الخمر مونږ ته راوستې شو، بيا د ابوبکر د امامت په دور کښې، او د حضرت عمر رضي الله عنه د خلافت په اولنئ برخه کښې، نو مونږ به

---

(۱) صحيح مسلم: ۱۲۱۵.۱۱
(۲) الهداية: ۱۱۶.۴
(۳) صحيح البخارى، كتاب الحدود، باب الضرب بالجريد والنعال، رقم: ۶۷۷۹

پاسیدو سره هغه په لاسونو(سو کونو)پنړو څادرونو باندې وهلو، تر دې پورې چې د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت آخری وخت راغې،نو هغهٔ څلویښت کوړې اووهلې،بیا چې خلق سرکشه شو او په فسق کښې مبتلاء شو،نو هغهٔ اتیا کوړې اووهلې.

علامه عینی فرمائی: "جلد ثمانین بحضرة أصحاب رسول الله ﷺ فلم ینکر علیه أحد منهم فحل الإجماع".(۱)

یعنی حضرت عمر رضی الله عنه د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم په موجودګئ کښې اتیا کوړې اووهلې،او په هغوی کښې چا هم په دهٔ اعتراض اونهٔ کړو،لهذا دا اجماع اوګرځولې شوه.

همدغه شان امام مسلم رحمه الله د حضرت انس رضی الله عنه روایت نقل کړې دې،هغه فرمائی: "أن نبیَّ الله ﷺ جَلَدَ فی الخمر بالجرید والنعال ثم جلد أبو بکر أربعین، فلما کان عمرُ ودنا الناس من الرِّیف والقری، قال ما ترون فی جلد الخمر؟ فقال عبد الرحمٰن بن عوف أری تجعلها کأقل الحدود قال فجلَدَ عمر ثمانین".(۲)

یعنی رسول الله ﷺ به په پنړو وغیره باندې سزا ورکوله،بیا ابوبکر څلویښت کوړې وهل شروع کړل،کله چې د سیدنا عمر رضی الله عنه زمانه راغله،او خلق د باندو وغیره پورې خوارهٔ شول، نو هغوی(عمر)خلقو ته اووئیل،چې حد الخمر ستاسو په رائې څومره کیدل پکار دی؟ددې په جواب کښې عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه اووئیل،د ټولو نه د کم حد مقدار اتیا کوړې دې،نو هم اتیا کوړې دې وی،او حضرت عمر رضی الله عنه اتیا کوړې جاری کړې.

په شافعی مذهب باندې اعتراض: په امام شافعی او د هغهٔ په هم مسلکو باندې یو اعتراض خو دا کیږی.چې د هغوی له مخې څلویښت کوړې د تعزیر ګرځولې شی،او د تعزیر متعلق امام مسلم د باب"قدر أسواط التعزیر"لاندې د ابو هریرة الأنصاری روایت نقل کړې دې،چې د هغې الفاظ دادی:

"لا یُجلد أحد فوق عشرة أسواط إلا فی حدٍّ من حدود الله".(۳)

یعنی د حد نه علاوه(تعزیراً)دې چا ته د لسو نه زیاتې کوړې ورنهٔ کړې شی.

دویم اعتراض دا واردیږی،چې د تعزیر مقدار خو په لازمی توګه د حد نه کم کیدل پکار دی، او دلته هغه ددې برابر دې؟

د شوافعو جواب: ددې په جواب کښې دا وئیلې شوی دی،چې دلته جنایتونه زیات دی،په دې وجه تعزیرات هم د یو نه زیات دی،ولې دا جواب په دې وجه تسلی بخش نهٔ دې،چې په دې شان سره خو بیا د اتیاؤ نه زیاتې کوړې ورکول هم تعزیراً جائز کیدل پکار دی،ځکه چې د جنایتونو خو څهٔ حد نشته،حال دادې،چې دا(یعنی د اتیاؤ نه زیاتې کوړې په تعزیر کښې)

---

(۱) البنایة شرح الهدایة:۶،۳۵۶

(۲) صحیح مسلم،کتاب الحدود،باب حد الخمر،رقم:۱۴۵۴

(۳) صحیح مسلم،کتاب الحدود،باب قدر أسواط التعزیر،رقم:۱۴۶۰

ممنوع دی۔
په دې وجه دويم جواب دا ورکړې شوې دې،چې دا هغه ځانګړې حَد دې،چې د هغې څۀ مقدار (يعنی څلويښت کوړې)خو حتمی دې،او څۀ د امام په صوابديد پورې معلق دې۔(۱)
د حنفی مذهب تائيد او ترجيح: او د مذهب حنفی تائيد خو يو په دې خبره باندې کيږی،چې د حضرت علی رضی الله عنه ارشاد دې: "**ما كنتُ أقيم على أحدٍ حدًا فيموت فيه فأجد منه فى نفسى إلا حدَّ الخمر لأنه إن مات وديته لأن رسول الله ﷺ لم يسنه**".(۲)
"کۀ زۀ په هر يو (مجرم) باندې حد جاری کړم او هغه مړ شی،نو زما هيڅ پروه نۀ وی،هنه ! کۀ شرابی ته د حد په دوران کښې مرګ راشی،نو زۀ به د هغۀ ديت ادا کوم،ځکه چې رسول الله ﷺ د هغې څۀ حد نۀ دې مقرر کړې".
ددې نه معلوميږی،چې څلويښت کوړې د حد په توګه مقرر کيدل هم محل د نظر دی،لهذا په څلويښتو او اتياؤ کوړو کښې د تطبيق دا صورت خو قابل قبول نۀ دې،چې بعضې ته حَد او بعضې ته تعزير اووئيلې شی،يا بعضې حتمی او بعضې صوابديدی اوګرځولې شی،هآؤ ! دا تاويل او توجيه قرين قياس ده،چې اول ددې څۀ حد مقرر نۀ وو،بيا حضرت عمر رضی الله عنه په مشورې سره ددې مقدار متعين کړو،او دا د صحابۀ کرامو رضی الله عنهم اجماع قطعی او معتبر هم جوړ کړو۔
دويم په دې خبرې سره ددې تائيد کيږی،چې کم نه کم مقدار د حد اتيا کوړې دې،څنګه چې د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه په حوالې سره نقل کړې شو،لهذا ددې نه کمه سزا حد نۀ شی ګرځيدلې۔(۳)
او دريمه خبره داده،چې چرته د څلويښتو کوړو ذکر دې،هغه هم په اصل کښې اتيا کوړې وې،څنګه چې د حضرت انس رضی الله عنه روايت امام مسلم نقل کړې دې:
"**فجلده بجريدتين نحو أربعين**".(۴)
په دوؤ څانګو سره ئې هغه څلويښت واری اووهلو۔
ددې اګر چې بعضې حضراتو دا معنٰی کړې ده،چې په دوؤ څانګو لړ لړ ضربونه وهلو سره څلويښت کوړې پوره شوې،بيا هم زمونږ حضرات ددې دا معنٰی بيانوی،چې په دوؤ څانګو ئې څلويښت کوړې اووهلې،او د دواړو مجموعه اتياؤ پورې اورسيده۔(۵)
د صحابۀ کرامو رضی الله عنهم په اثارو سره د حنفی مذهب تائيد: ابن أبی شيبه په خپل مصنف کښې د

---

(۱) إرشاد الساری: ۱۱۸۸،۸
(۲) صحيح مسلم، كتاب الحدود، باب حد الخمر، رقم: ۱٤٤٥٨
(۳) اوګورئ: صحيح مسلم، كتاب الحدود، باب حد الخمر، رقم: ۱٤٤٥٤
(۴) صحيح مسلم، كتاب الحدود، باب حد الخمر، رقم: ۱٤٤٢٧
(۵) شرح النووی على مسلم: ۱۲۱۵،۱۱

حضرت على رضي الله عنه اثر نقل كړې دې:

"حدُّ النبيذ ثمانون".(١) د نبيذو د څكلو حد څلويښت كوړې دې.

"أن عمر ضرب فى الخمر ثمانين".(٢) چې حضرت عمر رضي الله عنه د شرابو څكلو سزا اتيا كوړې وهلو سره وركړه.

د ابن عباس رضي الله عنهما اثر ئې نقل كړې دې: "فى السكر من النبيذ ثمانون".(٣) كه په نبيذ څكلو سره نشه شو، نو په دې كښې اتيا كوړې دى.

د شقيق الضبى نه ئې روايت كړې دې: "فيه الحد يضرب ثمانين".(٤)

په دې كښې حد دې، چې د هغې مقدار اتيا كوړې دې.(٥)

٣٤٩٤: (٦) حَدَّثَنِى مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمِ بْنِ بَزِيعٍ حَدَّثَنَا شَاذَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِى سَلَمَةَ الْمَاجِشُونُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ -رضى الله عنهما- قَالَ كُنَّا فِى زَمَنِ النَّبِىِّ -صلى الله عليه وسلم- لاَ نَعْدِلُ بِأَبِى بَكْرٍ أَحَدًا ثُمَّ عُمَرَ ثُمَّ عُثْمَانَ ، ثُمَّ نَتْرُكُ أَصْحَابَ النَّبِىِّ -صلى الله عليه وسلم- لاَ نُفَاضِلُ بَيْنَهُمْ. تَابَعَهُ عَبْدُ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ. [ر: ٣٤٥٥]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بنُ حَاتِم: دا محمد بن حاتم بن بزيغ البصرى دې، دده احوال د كتاب الصلاة، باب "الصلاة إلى العنزة" لاندې تير شوې دى.

شَاذَانُ: دا الاسود بن عامر الشامى البغدادى دې، د "شاذان" په لقب سره ملقب دې، دده احوال د كتاب الوضوء، باب "حمل العنزة مع الماء فى الاستنجاء" لاندې تير شوې دى.

عَبدُ العَزِيزِ بنُ أَبِى سَلَمَةَ المَاجِشُون: دده احوال د كتاب العلم، باب "السؤال والفتيا عند رمى الجمار" لاندې تير شوى دى.(٧) الماجشون بضم النون هم كيدې شى، په دې شان سره به د عبد

---

(١) مصنّف ابن أبى شيبه: ٤٣١،١٤، رقم: ٢٨٩٩٠١

(٢) مصنّف ابن أبى شيبه: ٤٣٣،١٤، رقم: ٢٨٩٩٩١

(٣) مصنّف ابن أبى شيبه: ٤٣٢،١٤، رقم: ٢٨٩٩٥١

(٤) مصنّف ابن أبى شيبه: ٤٣٢،١٤، رقم: ٢٨٩٩٦١

(٥) دلته د احنافو شوافعو او موالكو په مينځ كښې دا هم يو اختلاف دې، چې د شرابو د قئ كولو په بنياد باندې به حد جارى كولې شي، يا نه. احناف او شوافع وائى، نه، او د مالكيو قول دې، چې جارى كيږى به، حديث باب د امام مالك رحمه الله دليل دې. انظر بذل المجهود: ١٥٧٠،١٢

(٦) الحديث مرّ تخريجه فى فضل أبى بكر بعد النبى ﷺ، رقم: ٣٧٦٦١

(٧) كشف البارى: ١٥١٨،٤

العزيز صفت وی،او كۀ په كسرې د نون سره وی،نو د أبی سلمه صفت به وی،او هسې دغه دواړه په دې سره متصف شوی دی.[1]

عُبَیدُ الله:دا عبيد الله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر العمری دې،ددۀ احوال د كتاب الوضوء،باب"التبرز فی البیوت"لاندې تير شوی دی.

نافع:دا نافع مولی عبد الله بن عُمر مشهور تابعي دې،ددۀ احوال د كتاب العلم،باب"ذكر العلم والفُتیا فی المسجد"لاندې تير شوې دی.[2]

ابن عُمَرَ:دا د رسول الله ﷺ صحابی عبد الله بن عمر رضی الله عنهما دې،ددۀ احوال د كتاب الإيمان،باب"الإيمان وقول النبی ﷺ بنی الإسلام علی خمس"لاندې تير شوی دی.[3]

په خلفاء اربعوٌ كښې د فضيلت مسئله او د حضرت علی رضی الله عنه مرتبه:دا حديث په فضائل أبی بكر كښې تير شوې دې،او هم هلته ددې ضروری تشريح هم شوې ده،د خلفاء ثلثه يعنی د حضرت ابوبكر،حضرت عمر او حضرت عثمان رضی الله عنهم ددې ترتيب ذكری مطابق د افضليت چې تر كومې پورې تعلق دې،نو په دې كښې خو څۀ مسئله نشته،او دا د اهل سنت والجماعت متفقه مؤقف دې،چې ابوبكر افضل الصحابه دې،ددې نه ورستو حضرت عمر او بيا حضرت عثمان رضی الله عنهم او په دې حوالې سره د حديث باب نه علاوه د ترمذی هم يو روايت دې،چې هغې حديث ته هغوی رحمه الله "صحيح غريب"وئيلی دی،او د هغې الفاظ دادی،"كنا نقول ورسول الله حی،أبوبكر وعمر وعثمان".[4]

او د طبرانی روايت ددې نه هم زيات صريح دې،چې د هغې الفاظ دادی:"كنا نقول:ورسول الله حی،أفضل هذه الأمة بعد نبيها أبوبكر وعمر وعثمان،فيسمع ذلك رسول الله فلا ينكره".[5]

ولې سوال دادې.چې ددې حديث منشاء او مراد كۀ صرف ظاهری مفهوم بيانول دی،نو بيا خو حضرت علی رضی الله عنه په هيڅ شمير كښې هم نۀ دې،حال دادې چې د هغۀ څلورمه مرتبه د اهل سنت والجماعت له مخې مسلمه ده.......؟ددې متعلق علامه خطابی رحمه الله وائی:

"إنما لم يذكر ابن عمر عليا لأنه أراد الشيوخ وذوی الأسنان الذين كان رسول الله اذا حزبه أمر شاورهم وكان علی فی زمانه حديث السن ولم يرد ابن عمر الإزراء بعلی ولا تأخره ورفعه عن الفضيلة بعد عثمان،فضله مشهور لا ينكره ابن عمر ولا غيره من الصحابة وإنما اختلفوا فی تقديم عثمان عليه".[6]

---

[1]) إرشاد الساری:۱۸۸.۸،وعمدة القاری:۱۲۰۵.۱۵

[2]) كشف الباری:۶۵۱.٤

[3]) كشف الباری:۶۳۷.۱

[4]) فتح الباری:۱۷۲.۹

[5]) سنن الترمذی،باب فی مناقب عثمان،رقم:۳۳۷۰۷

[6]) المعجم الكبير:۲۸۵.۱۲،رقم:۱۳۱۳۲

يعنى حضرت ابن عمر راوى د حديث چې د حضرت على رضي الله عنه ذكر نهٔ دې كړې، د هغې وجه داده، چې ابن عمر د لوئې عمر والا د هغهٔ كسانو ذكر كول غواړى، چې د رسول الله ﷺ سره به وو، او هغوى ﷺ ته چې به كله يوه مسئله راپيښه شوه، نو هغوى ﷺ به دوى سره مشوره كوله، او حضرت على رضي الله عنه په دې وخت كښې نوې زلمې وو، او ددې قابل نهٔ وو، چې د هغهٔ نه رائې واخستې شى، لهذا د حضرت على رضي الله عنه نوم په دې وجه نهٔ دې پرېښودې شوې، چې هغه صاحب د فضيلت يا د هغهٔ نه د ورستو صحابۇ نه افضل نهٔ وو، او نهٔ ابن عمر د هغهٔ تحقير يا توهين كول غوښتل، بلكه صرف د نوى زلمى كيدو په وجه ئې د هغهٔ ذكر نهٔ دې كړې شوې، گنې د هغهٔ فضيلت خو مشهور دې، او د هغې نه ابن عمر يا بل څوك انكار نهٔ شى كولې. اختلاف كهٔ دې، نو هغه په دې كښې دې، چې آيا حضرت على رضي الله عنه د حضرت عثمان رضي الله عنه نه هم افضل دې، يا حضرت عثمان رضي الله عنه افضل دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله د خطابى دا رائې رد كړې ده، او وې فرمائيل، چې د حضرت على رضي الله عنه د ذكر نهٔ كولو وجه صرف د هغهٔ نوې زلمې كيدل گرځول صحيح نهٔ دى، ځكه چې د عمر په افضليت كښې څهٔ اثر او دخل نهٔ وى، او د جمهور اهل سنت له مخې د حضرت عثمان رضي الله عنه نه ورستو د حضرت على رضي الله عنه د ټولو نه افضل كيدل، بيا د عشره مبشرۇ د باقى ټولو صحابۇ نه، او د بدريينو د نورو (غير بدريينو) نه افضل كيدل محقق او مسلّم دى، په دې وجه (جمهور اهل سنت) ددې روايت په تاويل باندې متفق دى، نو يو تاويل خو دا كړې شوې دې، ابن عمر چې د حضرات أصحاب ثلاثۇ په مينځ كښې د تفضيل ترتيب ذكر كړې دې، ددې مطلب دادې، چې صحابۇ به د تفضيل په باب كښې اجتهاد كولو، نو ددې دريۇ حضراتو فضيلت په مذكوره ترتيب سره خو بالكل واضح دې، نو دا په يقين سره ذكر كولې شى، او د نورو حضراتو درجه په يقين سره نهٔ شى ذكر كولې، او تنصيص په دغه وخت كښې د چا په افضليت باندې نهٔ وو شوې.[1]

ددې تائيد د بزار په يو روايت سره هم كيږى، چې د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه نه مروى دې، او د هغې الفاظ دادى: "كنا نتحدث أن أفضل أهل المدينة على بن أبي طالب".[2]

مونږ به وئيل چې په مدينې والؤ كښې د ټولو نه افضل على بن أبى طالب دې.

دلته دا تصريح كړې شوې ده، چې دا به د صحابۇ په خپل مينځ كښې خبرې وې، او هغوى به د خپلې رائې اظهار كولو سره دا وئيل.

د حضرت على رضي الله عنه د افضل الصحابه كيدو تاثر: بيا كهٔ دا اوئيلې شى چې ددې نه خو د حضرت على رضي الله عنه د ټولو نه افضل كيدل معلوميږى، او د باب په روايت كښې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه افضليت مذكور دې، نو ددې جواب دادې، چې د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه ددې قول تعلق د حضرت عمر رضي الله عنه د شهادت نه ورستو زمانې سره دې، او په دغه زمانه كښې په موجود خلقو

[1]) فتح البارى: ۹/۱۷۲

[2]) مسند البزاز: ۵/۵۵، رقم: ۱۶۱۶

كښې د حضرت علي رضي الله عنه افضل ترين ګرځيدلو کښې هيڅ د شك خبره نشته.(ما سوا ددې نه چې د هغهٔ د حضرت عثمان رضي الله عنه نه افضل کيدل لازم راشي،او ددې ذکر وړاندې راروان دې.
په هر حال کښې د ابن عمر په حديث باب کښې په صحابؤ کښې د ابوبکر،عمر او عثمان رضي الله عنهم يو بل پسې افضل الصحابه کيدل معلوميږي.
پاتې شوه دا خبره چې حضرت علي رضي الله عنه هم د اهل سنت والجماعت له مخې د أصحاب ثلاثه نه ورستو د نورو نه افضل دې،او دلته د هغې ذکر هم نشته،نو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي.
چې د أصحاب ثلاثه د افضليت ترتيب د ابن عمر رضي الله عنهما د حديث باب په شان رواياتو نه ثابت دې،او حضرت علي رضي الله عنه څلورم نمبر د حضرت سفينه د مرفوع روايت نه ثابتيږي،چې په هغې کښې د "الخلافة ثلاثون سَنَةً ثم تصير مُلكاً" الفاظ راغلي دي،يعني خلافت(راشده)به ديرش کاله وي،بيا به بادشاهت شروع شي.[1]
په حضرت عثمان رضي الله عنه او حضرت علي رضي الله عنه کښې د افضليت مسئله: تر کومې پورې چې د حضرت عثمان او حضرت علي رضي الله عنهما په مينځ کښې د تفاضل تعلق دې،نو په دې حوالې سره علامه کرماني د امام شافعي او احمد نه د تفضيل عثمان قول نقل کړې دې،او وې فرمائيل. امام شافعي رحمه الله دا په اجماع د صحابؤ او تابعينو باندې ثابت شوې ګرځولي دې. او د امام مالك مشهور قول هم دغه دې،او بيا فرمائي:
"........وكافة أئمة الحديث والفقه وكثير من المتكلمين".
چې هم دغه د فقهي او حديث د ټولو امامانو او د ګڼ شمير متکلمينو هم مذهب دې،او هم دغه د ابو الحسن أشعري او د قاضي ابوبکر باقلاني هم مذهب دې،خو په دې دواړو کښې په دې خبره اختلاف دې،چې آيا دا افضل والې د حضرت عثمان رضي الله عنه قطعي دې يا ظني؟ نو اشعري اول قول يعني قطعيت اړخ ته مائل دې،او د باقلاني او د امام الحرمين دويم قول (ظنيت) اړخ ته ميلان دې.[2]
قسطلاني ددې د ظني کيدو د قائلينو مذهب ذکر کولو سره فرمائي:
"لم يقم عندنا دليل قاطع على تفضيل بعض الائمة على بعض اذ العقل لا يدل على ذلك والاخبار الواردة فى فضائلهم متعارضة ولا يمكن تلقى التفضيل ممن منع امامة المفضول ولكن الغالب على الظن أن أبابكر رضي الله عنه أفضل الخلائق بعد الرسول ثم عمر أفضلهم بعده وتتعارض الظنون فى عثمان وعلى".
يعني مونږ سره د بعضې ائمو د بعضې نورو په مقابله کښې د افضليت څهٔ قطعي دليل نشته،ځکه ظاهره ده،چې عقل خو ددې تقاضا او په دې باندې دلالت نهٔ کوي،او اخبار په دې حوالې سره متعارض دي،او غالب ګمان دغه دې،چې ابوبکر رضي الله عنه خو د رسول الله ﷺ نه ورستو افضل الخلائق دې،ددې نه ورستو حضرت عمر رضي الله عنه افضل دې،او بيا د حضرت

[1]) مسند احمد،رقم:۲۱۹۲۸،وسنن الترمذى،باب ما جاء فى الخلافة،رقم:۲۲۲۶
[2]) إرشاد السارى:۸،۱۸۹

عثمان رضي الله عنه او د حضرت علی رضي الله عنه په افضلیت کښې ظنون(او آراء)مختلف او متعارض دی.
(لهذا دا خبره ظني شوه)[1]

علامه کرمانی رحمه الله د باب په روایت کښې د افضلیت په سلسله کښې د حضرت علی رضي الله عنه د ذکر نۀ کیدو متعلق نور اوفرمائیل،چې اصولیین"کنا نفعل"(د مثبت)په صیغې سره تقریر ثابتوی.او په دې صیغه کښې خو اختلاف دې،او د"کنا لا نفعل"(منفی)په صیغې سره خو د چا له مخې هم تقریر نۀ ثابتیږی،او دلته د"ثم نترك" په "کنا لا نفعل"باندې عطف دې،چې د هغې تقدیر به دا وی،"کنا نترك".او"کنا نترك"په عدم فعل باندې د دلالت کولو په وجه د"کنا لا نفعل"په شان دې،لهذا ددې نه دا نۀ ثابتیږی،چې صحابۀ کرامو رضي الله عنهم څو څو وارې د أصحاب ثلاثه نه وروستو په باقی صحابۇ کښې تفاضل پریښودو،او رسول الله ﷺ دا أوریدلو او لیدلو سره چُپ شو.لهذا معلومه شوه،چې د دوی نه وروستو هیڅ یو کس هم د نورو نه افضل ګرځول صحیح نۀ دی.

دا وئیل(چې په استمرار سره د تفاضل پریښودلو نه عدم جواز تفاضل ثابتیږی)په دې وجه صحیح نۀ دی،چې د رسول الله ﷺ په سکوت علی استمرار الفعل نه تقریر ثابتیږی،نۀ چې د سکوت علی استمرار الترك نه.

او کۀ بالفرض ثابت هم شی،نو بیا هم هغه د عملیاتو د قبیلې نه نۀ دې،بلکه د اعتقادیاتو د قبیلې نه دې،لهذا په دې کښې"ظن"کافی نۀ دې،یقینی دلیل کیدل پکار دی،او کۀ ظنی دلیل هم اومنلې شی،نو بیا ددې نه ډیر قوی دلیل ددې سره معارض دې،د هغې په وجه باندې دا د اعتبار وړ نۀ دې.

او بیا د صحابۀ کرامو رضي الله عنهم دا عمل چې د هغې ابن عمر ذکر اوفرمائیلو،دا به د رسول الله ﷺ په یو د زمانه کښې شوې وی،خو ددې نه دا څنګه لازم راځی،چې ددې نه وروستو هم د رسول الله ﷺ په زمانه کښې د حضرت علی رضي الله عنه د نورو نه د افضلیت ذکر نۀ دې راغلې،خامخا به راغلې وی،خصوصاً کله چې ددې ذکر منقول هم دې،او کۀ مونږ دا هم اومنو،چې ذکر به ئې نۀ وی راغلې،نو دا هم مضر نۀ دې،ځکه چې د حضرت عثمان رضي الله عنه نه وروستو د حضرت علی رضي الله عنه په افضلیت باندې اجماع ده.[2]

د شارحین حدیث ددې تفصیلاتو نه خو دا خامخا معلومیږی،چې د حضرت عثمان رضي الله عنه په تفضیل کښې بعضې اهل سنتو ته تردد .او تامل دې،او په حضرت عثمان رضي الله عنه باندې د حضرت علی رضي الله عنه د تفضیل هم بعضې اهل سنت قائل دی،یا د حضرت عثمان رضي الله عنه افضلیت په حضرت علی رضي الله عنه باندې په هغې قطعیت سره ثابت نۀ دې،په کوم سره چې د حضرت ابوبکر رضي الله عنه افضلیت ثابت دې،علامه عینی رحمه الله فرمائی:

---

[1]) إرشاد الساري:۸،۱۸۹۱

[2]) فتح الباري:۹،۱۷۲

"قلت في دعوا لاى: الكرمانى الإجماع نظر، لأن جماعة من أهل السنة يقدمون عليا على عثمان رضي الله عنهما".[1]
يعنى زۀ وايم چې د كرمانى د اجماع په دعوى كښې د نظر او اشكال ځائې شته، ځكه چې هم د اهل سنتو يوه ډله حضرت على رضي الله عنه په حضرت عثمان رضي الله عنه باندې مقدم كوى.
خو بيا هم دا خبره په ذهن كښې ساتئ چې حضرت عثمان رضي الله عنه افضل دې، او هم په دې باندې د اهل سنت والجماعت تقريبا اتفاق دې.
شارح د العقيدة الطحاوية علامه ابن أبى العز الحنفى وائى:

"وترتيب الخلفاء الراشدين رضي الله عنهم أجمعين في الفضل كترتيبهم في الخلافة".[2]
يعنى كوم چې د خلافت ترتيب دې، په ابوبكر، عمر، عثمان، على رضي الله عنهم كښې هم دغه د فضليت ترتيب هم دې.

او وړاندې فرمائى: "وقد روى عن أبى حنيفة تقديم على على عثمان، ولكن ظاهر مذهبه تقديم عثمان على على وعلى هذا عامة أهل السنة".[3]
د امام ابو حنيفه رحمه الله نه يو روايت د حضرت على رضي الله عنه د افضليت هم منقول دې، خو ظاهر مذهب د هغۀ هم تقديم د عثمان رضي الله عنه دې، او هم دغه د عام اهل سنت والجماعت مذهب دې.

قوله: تابعه عبدالله بن صالح: يعنى د شاذان متابعت عبد الله بن صالح هم كړې دې، او د ابن صالح نه مراد عبد الله بن صالح الجهنى المصرى دې، چې د ليث كاتب دې، او يو قول دادې، چې دا عبد الله بن صالح بن مسلم العجلى الكوفى دې، چې د كتاب الثقات مؤلف دې، او دا دواړه د امام بخارى شيوخ دى.[4]
د امام بخارى رحمه الله د دې تعليق مقصد دادې، چې د شاذان د عبد العزيز بن أبى سلمة الماجشون نه روايت ثابت دې، ځكه چې هم دا روايت ابن صالح د عبد العزيز بن أبى سلمه نه روايت كوى.
او د شاذان د عبد العزيز نه د روايت ثابتولو ضرورت په دې وجه پيدا شو، چې عباس الدورى دا روايت د شاذان نه په دې الفاظو سره روايت كړې دې:

"عن الفرج بن فضالة عن يحيى بن سعيد عن نافع".
چې دې نه دا وهم پيدا كيدې شى چې شايد شاذان د عبد العزيز نه روايت نۀ وى كړې، نو امام بخارى متابع ذكر كولو سره د دې خبرې توثيق اوكړو، چې د عبد العزيز بن أبى سلمه نه د دې حديث روايت صحيح دې.

---

[1] عمدة القارى: ۱۶، ۲۰۶
[2] شرح العقيدة الطحاوية، ص: ۱٤۸۵
[3] شرح العقيدة الطحاوية، ص: ۱٤۸۵
[4] عمدة القارى: ۱۶، ۲۰۶

او ګویا د شاذان په دې روایت کښې دوه شیخان دی،عبد العزیز او فرج بن فضاله. اسماعیلی هم د ابو عمار، الرمادی، عثمان بن أبی شیبه او د څو نورو حضراتو په طریقې سره د ابسود بن عامر(یعنی د شاذان)نه دا روایت کړې دې، هم دغه شان د عبد العزیز نه د هغهٔ غلام ابو سلمة الخزامی او حجین بن المثنی دا روایت کړې دې.[1]

ترجمة الباب سره مناسبت: په حدیث او ترجمة الباب کښې مطابقت داسې دې،چې د حدیث نه د شیخینو نه ورستو د حضرت عثمان رضی الله عنه افضلیت معلومیږی،او باب هم په مناقبو د "حضرت عثمان رضی الله عنه" کښې دې.[2]

٣٤٩٥: [3]حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ -هُوَ ابْنُ مَوْهَبٍ- قَالَ جَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ مِصْرَ حَجَّ الْبَيْتَ فَرَأَى قَوْمًا جُلُوسًا، فَقَالَ مَنْ هَؤُلاَءِ الْقَوْمُ قَالَ هَؤُلاَءِ قُرَيْشٌ. قَالَ فَمَنِ الشَّيْخُ فِيهِمْ قَالُوا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ. قَالَ يَا ابْنَ عُمَرَ إِنِّي سَائِلُكَ عَنْ شَيْءٍ فَحَدِّثْنِي هَلْ تَعْلَمُ أَنَّ عُثْمَانَ فَرَّ يَوْمَ أُحُدٍ قَالَ نَعَمْ. قَالَ تَعْلَمُ أَنَّهُ تَغَيَّبَ عَنْ بَدْرٍ وَلَمْ يَشْهَدْ قَالَ نَعَمْ. قَالَ تَعْلَمُ أَنَّهُ تَغَيَّبَ عَنْ بَيْعَةِ الرِّضْوَانِ فَلَمْ يَشْهَدْهَا قَالَ نَعَمْ. قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ. قَالَ ابْنُ عُمَرَ تَعَالَ أُبَيِّنْ لَكَ أَمَّا فِرَارُهُ يَوْمَ أُحُدٍ فَأَشْهَدُ أَنَّ اللَّهَ عَفَا عَنْهُ وَغَفَرَ لَهُ، وَأَمَّا تَغَيُّبُهُ عَنْ بَدْرٍ، فَإِنَّهُ كَانَتْ تَحْتَهُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَكَانَتْ مَرِيضَةً، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ لَكَ أَجْرَ رَجُلٍ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا وَسَهْمَهُ». وَأَمَّا تَغَيُّبُهُ عَنْ بَيْعَةِ الرِّضْوَانِ فَلَوْ كَانَ أَحَدٌ أَعَزَّ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ عُثْمَانَ لَبَعَثَهُ مَكَانَهُ فَبَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عُثْمَانَ وَكَانَتْ بَيْعَةُ الرِّضْوَانِ بَعْدَ مَا ذَهَبَ عُثْمَانُ إِلَى مَكَّةَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِيَدِهِ الْيُمْنَى «هَذِهِ يَدُ عُثْمَانَ». فَضَرَبَ بِهَا عَلَى يَدِهِ، فَقَالَ «هَذِهِ لِعُثْمَانَ». فَقَالَ لَهُ ابْنُ عُمَرَ اذْهَبْ بِهَا الآنَ مَعَكَ. [ر: ٢٩٦٢]

رجال الحديث

مُوسى بنُ اسمَاعيلَ: دا موسی بن اسماعیل التبوذکی دې، ددهٔ احوال په کتاب بدء الوحی کښې د څلورم نمبر حدیث لاندې تیر شوې دی.[4]

أَبُو عوَانَةَ: دا ابو عوانه وضاح بن عبد الله الیشکری دې، ددهٔ احوال هم په کتاب بدء الوحی کښې په څلورم نمبر حدیث کښې تیر شوې دی.[5]

---

[1] اوګورئ فتح الباری:٧٢،٩، تغلیق التعلیق علی صحیح البخاری:١٦٧،٤
[2] عمدة القاری:١٢٠٥،١٦
[3] الحدیث مر تخریجه فی کتاب فرض الخمس،باب إذا بعث الإمام رسولاً فی حاجة أو أمره بالمقام هل یسهم له.
[4] کشف الباری:١٤٣٣،١
[5] کشف الباری:١٤٣٤،١

عُثْمَانُ: دا عثمان بن عبد الله بن موهب الاعرج مولی بن تمیم البصری دي، ددهٔ احوال د کتاب الزکاة، باب "وجوب الزکاة" لاندې تیر شوي دی.
یو بل عثمان بن موهب هم دې، چې ددهٔ نه وړوکې دې، او د حضرت انس نه روایت کوی، د هغهٔ راوی دې.[1]

قوله: رَجُلٌ مِنْ أهلِ مِصرَ: حافظ ابن حجر رحمه الله وائی، زهٔ ددې سړی د نوم نه، او دهٔ ته جواب ورکونکی او د قوم د نومونو نه واقف شوي نهٔ یم، بیا هم په دې حوالې سره د علاء بن عرار او حکیم نامې ئې ښودلې دی، او دا نومونه اقرب إلی الصواب ګرځولې شوې دی.[2]

د "مَنِ الشَّیخ" معنٰی ده، من الشیخ الکبیر؟ یعنی په دوی کښې د مرجع د حیثیت لوئې شیخ څوک دې؟

سائل مذکور د حضرت عثمان رضی الله عنه سخت مخالف وو، ابن عمر د هغهٔ په امیدونو باندې اُوبهٔ واړولې: کله چې حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه سائلِ مذکور ته د هغهٔ د سوالونو او جوابونو په اثبات کښې جواب ورکړو، او ټول اعتراضات ئې یو قسم تسلیم کړل، نو سائل د الله اکبر نعره وهلو سره د خپلې خوشالئ او په خپل مطلوب کښې د کامیابئ اظهار اوکړو، ددې نه معلومیږی، چې هغه د حضرت عثمان رضی الله عنه سره سخت تعصب لرو، او د هغهٔ په خلاف فضاء جوړولو او شرارتونو کولو کښې مصروف وو.
په کتاب التفسیر کښې دې سره نزدې نزدې قیصه مذکور ده، چې په هغې کښې دا الفاظ هم دی: "فلما رأی أنه لایوافقه فیما یرید قال: فما قولك فی علی وعثمان".[3]
کله چې دې سړی ته اندازه اوشوه، چې ابن عمر رضی الله عنه ددهٔ د مطلب څهٔ خبره نهٔ کوی، نو هغهٔ بل سوال اوکړو، او د هغهٔ په جواب کښې هم ابن عمر رضی الله عنه عجیبه جمله ارشاد فرمائیلو سره د هغهٔ خلهٔ بنده کړه. وې فرمائیل:
"أما عثمان فکان الله قد عفا عنه فکرهتم أن تعفوا عنه".[4]
د حضرت عثمان رضی الله عنه معامله دادهٔ، چې هغه الله تعالٰی معاف کړو، خو تاسو معاف کولو ته تیار نهٔ ئی!
په ظاهره باندې دا یوه قیصه ده، او ددې نه معلومیږی، چې ددې سړی د حضرت عثمان رضی الله عنه سره تعصب وو.
او دلته هم ابن عمر رضی الله عنه په آخر کښې اوفرمائیل: "اذهب بها الآن معك".

[1]) فتح الباری: ۹، ۱۷۲
[2]) فتح الباری: ۹، ۱۷۳
[3]) کتاب التفسیر، باب وقاتلوهم حتی لا تکون فتنة، رقم: ۴۶۵۰
[4]) کتاب التفسیر، باب وقاتلوهم حتی لا تکون فتنة، رقم: ۴۶۵۰

ددې مطلب هم دغه دې،چې هغې اعتراضاتو او جواباتو سره دا تاویلات او توجیهات هم ملګری کولو سره لاړ شه،دې د پاره چې ستا مطلب بیا هم حاصل نۀ شی،او ددې عذرونو نه ورستو په حضرت عثمان رضی الله عنه باندې ستا په اعتراضاتو او زما په جواباتو کښې ستا د پاره څۀ حجیت پاتې نۀ شی.علامه طیبی رحمه الله فرمائی:

"قال له ابن عمر تهکمًا به أی توجّه بما تمسکتَ به فإنه لاینفعك بعد ما بینتُ لك".(۱)

یعنی ابن عمر رضی الله عنه دغه سړی ته استهزاءً او تهکمًا اووئیل چې لاړ شه څه،زما ددې بیان نه ورستو په مذکوره واقعاتو کښې ستا د پاره استدلال ممکن پاتې نۀ شو،او ګویا وې فرمائیل،تا ته په هغۀ(حضرت عثمان رضی الله عنه)باندې د اعتراضاتو تصویب پکار وو،نو واخله زۀ تصویب کووم،او تۀ په شوق سره د هغې نه استدلال کوه،(حال دادې،چې هغۀ د پاره د استدلال هیڅ لار پاتې نۀ شوه).

د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه توجیهات: د حدیث د سیاق نه معلومیږی،چې حضرت ابن عمر اول کښې د دغه سړی په مطلب نۀ وو پوهه شوې،په دې وجه د هغۀ د سوالونو جوابونه بغیر د څۀ شرط او قید نه ورکړې شو،خو کله چې هغۀ د الله اکبر نعره اووهله،نو عبد الله بن عمر رضی الله عنه پوهه شو،چې ددې سړی مقصد صرف معلومات حاصلول نۀ وو،بلکه څۀ بل څۀ دی.نو هغوی رضی الله عنه او فرمائیل،"تعال أبیّن لك" راشه،زۀ تا ته ددې توجیهات ښائم،او بیا هغۀ هر یو اعتراض په معقول عذر او مناسب توجیه سره دفع کړو،کۀ هغوی ته د شروع نه د سائل د مقصد او نیت اندازه وې،نو د هغۀ د هر اعتراض جواب ورکولو سره سره به ئې د هغې عذر هم بیانولو.

او ګورئ حضرت ابن عمر رضی الله عنه څومره ښکلې جوابونه ورکړل.

تر کومې پورې چې د غزوۀ احد نه د حضرت عثمان رضی الله عنه د فرار د واقعې تعلق دې،نو د هغې په جواب کښې ئې اووئیل:"فأشهد أن الله عفا عنه وغفر له".یعنی زۀ ګواهی ورکوم،چې الله تعالی هغۀ معاف کړو.او بخشش ئې ورته اوکړو.

د هغوی رضی الله عنه ارشاد اشاره د الله تعالی ارشاد (إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ)(۲) ارخ ته ده.

او پاتې شوه د غزوۀ بدر نه د حضرت عثمان رضی الله عنه تخلف او پاتې کیدلو معامله،نو وې فرمائیل،چې په غزوۀ بدر کښې شریك کیدونکو ته یو خو دنیوی فائده اوشوه،او دویم اُخروی اجر ملاؤ شو،او هغه دواړۀ څیزونه حضرت عثمان رضی الله عنه ته بغیر د شرکت کولو نه ملاؤ شو.څنګه چې د رسول الله ﷺ ارشاد دې:

"إن لك أجرَ رَجل ممن شهد بدرًا وسهمه".ستا د پاره په جنګِ بدر کښې د شرکت کونکی یو سړی

---

(۱) فتح الباری:۹،۷۴،وشرح الطیبی بلفظ غیر هذا........شرح الطیبی:۱۱،۱۲۵۸

(۲) سورة ال عمران،آیت:۱۵۵

برابر اجر او د هغهٔ هومره برخه ده(په غنیمت کښې).
حافظ په دې حوالې سره د حاکم یو روایت ذکر کړې دې،چې په مستدرك د حاکم کښې منقول دې:
دا د حماد بن سلمه عن هشام بن عروة عن أبیه په طریقې سره روایت دې،او د هغې الفاظ دادی: "خلف النبی ﷺ عثمان وأسامة بن زید علی رقیة فی مرضها لما خرج إلی بدر فماتت رقیة حین وصل زید بن حارثه بالبشارة،وكان عمر رقیة لما ماتت عشرین سنة.(١)
اُوس کله چې د حضرت عثمان رضی الله عنه ورستو پاتې کیدل د خپل څهٔ ذاتی غرض،ویرې یا د یوې بلې کمزورئ په وجه نهٔ وو،بلکه د رسول الله ﷺ په اجازت او حکم سره د هغوی ﷺ د خوړې لور د وجهې نه وو،نو په دې کښې د قیل او قال،نقد او جرح څهٔ ځائې دې.
پاتې شو د حضرت عثمان رضی الله عنه په بیعة الرضوان کښې نهٔ شریك کیدل،نو دا اعتراض هم څومره بې بنیاده دې؟یو خو دا کتل پکار دی،چې کهٔ په دغه وادې کښې د رسول الله ﷺ په نظر کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه نه زیات معزز بل څوك وې،نو هغوی ﷺ به هم هغهٔ لیږلو،ولې نهٔ وو،په دې وجه ئې هغهٔ(یعنی عثمان رضی الله عنه)اولیږلو،نو کومه خبره چې په هغوی باندې د اعتراض د پاره اوکړې شوه،په هغې سره د هغوی رضی الله عنه نور هم فضیلت ثابت شو.
دویم دا چې په دې بیعت کښې اګر چې حضرت عثمان رضی الله عنه شریك نهٔ شو،او د هغوی رضی الله عنه لاس رسول الله ﷺ اړخ ته د بیعت د پاره وړاندې نهٔ شو،نو په دې سره د هغوی رضی الله عنه حیثیت کم نهٔ شو،بلکه نور هم زیات شو،چې رسول الله ﷺ خپل دویم لاس مبارك د هغهٔ د اړخ نه ملاؤ کړو،نو حضرت عثمان رضی الله عنه به پخپله په هغې فخر کولو سره ارشاد فرمائیلو،"فشمال رسول الله ﷺ خیر لی من یمینی".(٢) د رسول الله ﷺ چَپ لاس زما د خپل سم لاس نه زما د پاره غوره دې.
او دریم دا چې د بیعت رضوان ضرورت خو ددې وجهې پیدا شوې وو،چې حضرت عثمان رضی الله عنه د رسول الله ﷺ پیغام اخستلو سره مکې معظمې ته تلې وو،هلته د هغوی د قتل وغیره خبره خوره شوه،په دې سره رسول الله ﷺ صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم سره د حضرت عثمان رضی الله عنه د بدل اخستلو د پاره بیعت اوکړو،اُوس په دې کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه د پاره د ملامتیا خبره څهٔ دہ؟دا خو د هغهٔ د پاره د اعزاز خبره ده.(٣)
ترجمة الباب سره مناسبت: د روایت د ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې،ځکه چې دلته د حضرت عثمان رضی الله عنه د مغفور،معفو او ماجور او کم نه کم د معذور کیدو ذکر دې.(٤)

(١) المستدرك علی الصحیحین للحاکم: ٥١.٤،رقم:٦٨٥١
(٢) مسند البزار،مسند لعبد ابن المسیب،رقم:٣٨٠
(٣) تفصیل د پاره اوګورئ، فتح الباری:٧٤.٩،وعمدة القاری:١٢٠٧.١٦
(٤) عمدة القاری:١٢٠٦.١٦

۳۴۹۶: (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سَعِيدٍ عَنْ قَتَادَةَ أَنَّ أَنَسًا -رضى الله عنه- حَدَّثَهُمْ قَالَ صَعِدَ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- أُحُدًا، وَمَعَهُ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ، فَرَجَفَ وَقَالَ «اسْكُنْ أُحُدُ- أَظُنُّهُ ضَرَبَهُ بِرِجْلِهِ- فَلَيْسَ عَلَيْكَ إِلاَّ نَبِي وَصِدِّيقٌ وَشَهِيدَانِ»[ر: ۳۴۷۲]

رجال الحديث

مُسدَدَ: دا مُسدَد بن مُسرهد أسدي دي، ددهٔ احوال په كتاب الإيمان، باب "مِنَ الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" كښې تير شوي دي.(۲)

يَحيَى: دا يحيى بن سعيد القطان دي.(۳)

ددهٔ احوال هم په اختصار سره په كتاب الإيمان، باب "مِنَ الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" كښې تير شوي دي.(۴)

سَعيد: دا سعيد بن أبى عروبه دي، ددهٔ احوال په كتاب الغسل، باب "إذا جامع ثم عاد......" كښې تير شوي دي.

قَتَادَةَ: دا مشهور تابعى قتادة بن دعامه دي، ددهٔ احوال هم په اختصار سره په كتاب الإيمان، باب "مِنَ الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" كښې تير شوي دي.(۵)

أنَس: د رسول الله ﷺ صحابى انس بن مالك مراد دي، ددهٔ احوال هم په اختصار سره په كتاب الإيمان، باب "مِنَ الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" كښې تير شوي دي.(۶)

قوله: أُسكُنْ أُحُدُ: "أُحد" په ضمې د دال سره منادىٰ مفرد ده، او حرف نداء محذوف ده.

په أحد او حراء دواړو باندې دا واقعه شوې ده: په بعضې رواياتو كښې د "أحد" په ځائې د "حراء" لفظ دې. په دې باندې په فضائل أبى بكر كښې ضرورى بحث شوې دې، او په هغې كښې دا خبره هم راغلې ده، چې متعدد واقعات دى، نو كوم ځائې كښې چې د "أحد" ذكر دې، هغه هم صحيح دې. او په هغې كښې هغې واقعې ذكر دې، كومه چې د أحد په غر باندې شوې ده، او په كومې كښې چې د حراء ذكر دې، هغه هم صحيح ده، او په هغې كښې د هغې واقعې ذكر دې، كومه چې د غارِ حراء سره نزدې واقع شوه، او د احد د واقعې سره ملاويږي.

---

(۱) الحديث مرّ تخريجه فى(۳۶۷۵)

(۲) كشف البارى:۱۲/۲

(۳) كما يتضح من حديث رقم:۳۶۷۵، انظر شرح القسطلانى:۱۶۷/۸

(۴) اوګورئ كشف البارى:۱۲/۲

(۵) اوګورئ كشف البارى:۱۳/۲

(۶) اوګورئ كشف البارى:۱۴/۲

حافظ ابن حجر رحمه الله دا ذكر كړي ده،او څو نور روايات ئې ددې په تائيد كښې نقل كړي دى،يو خو امام مسلم په خپل صحيح كښې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت نقل كړي دې:

"أن رسول الله ﷺ كان على جبل حراء فتحرك، فقال رسول الله ﷺ أسكن حراء فما عليك إلا نبيٌّ أو صديقٌ أو شهيد".(١)

رسول الله ﷺ په جبل حراء باندې وو،نو هغه أوخوزيدو،نو په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائيل،حراء اودريږه،چې په تا باندې خو نبى يا صديق يا شهيد ولاړ دې.

دلته اګر چې رسول الله ﷺ سره د أصحاب ثلاثه نه علاوه نورو حضرات صحابهٔ كرامو رضي الله عنهم ذكر هم دې،څنګه چې وړاندې په دې روايت كښې دا الفاظ هم دى:

"وعليه النبي ﷺ وأبوبكر وعمر وعثمان وعلى وطلحة والزبير وسعد بن أبي وقاص رضي الله عنهم".(٢)

يعنى.....په هغې باندې رسول الله ﷺ،ابوبكر،عمر،عثمان،على،طلحة،زبير،سعد بن أبى وقاص رضي الله عنهم وو.

بيا هم د خطاب الفاظ هم دغه وو،يعنى "ماعليك إلا نبى أو صديق أو شهيد".

او هم په مسلم كښې ددې نه په وړاندې روايت كښې د "فتحركت الصخرة" او بيا د "اسكن" په ځائې د اهدأ لفظ دې،او په هغې كښې د سعد ذكر هم نشته.(٣)

د ابوهريره رضي الله عنه دا روايت امام ترمذى هم نقل كړي دې،او ددې د يو شاهد ذكر ئې هم د "وفى الباب" په عنوان سره كړي دې؛چې د سعيد بن زيد روايت دې.(٤)

او روايت باب چې په دې كښې د أصحاب ثلاثه ذكر دې،او بيا د أحد نوم دې،نهٔ د حراء،دا هم امام ترمذى د هغې نه ورستو متصلاً ذكر كړي دې.(٥)

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت دادې،چې دلته د دوؤ شهيدانو ذكر دې.چې ددې نه مراد حضرت عمر رضي الله عنه او حضرت عثمان رضي الله عنه دى،هم دغه د حضرت عثمان رضي الله عنه منقبت او فضيلت دې،چې رسول الله ﷺ د هغه په ژوند كښې هغهٔ شهيد اوګرځولو.دې نه معلوميږى،چې ددهٔ د شهادت خبر رسول الله ﷺ ته د وحى په ذريعه شوې وو.او هم دغه د هغوى د شهادت د قبليدو هم دليل دې،رضى الله عنه وارضاه.

د روايت په تقديم او تاخير كښې د نسخو فرق: دا روايت د اكثرو له مخې خو دلته يعنى د

---

(١) صحيح مسلم،كتاب فضائل الصحابة،باب فضائل طلحة والزبير،رقم:٦٢٤٨

(٢) صحيح مسلم،كتاب فضائل الصحابة،باب فضائل طلحة والزبير،رقم:٦٢٤٨

(٣) صحيح مسلم،كتاب فضائل الصحابة،باب فضائل طلحة والزبير،رقم:٦٢٤٧

(٤) اوګورئ جامع الترمذى،كتاب المناقب،باب فى مناقب عثمان بن عفان،رقم:٣٦٩٦

(٥) جامع الترمذى،كتاب المناقب،باب مناقب عثمان،رقم:٣٦٩٧

موسى بن اسماعيل د روايت نه ورستو دې،او د ابو ذر په نسخه كښې دا د محمد بن حاتم د روايت نه وړاندې دې.

د صحيح بخارى چې كومه نسخه متداول ده،او زمونږ وړاندې ده،په هغې كښې هم دا د محمد بن حاتم د روايت نه وړاندې دې،هم دغه ابن حجر هم اختيار كړې دې،[1] او د صحيح بخارى نورو شارحينو دا روايت دد باب آخرى روايت ګرځولې دې.[2]

۸-باب: قِصَّةُ الْبَيْعَةِ، وَالاِتِّفَاقُ عَلَى عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رضى الله عنه

۳۴۹۷:[3] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ قَالَ: رَأَيْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ - رضى الله عنه - قَبْلَ أَنْ يُصَابَ بِأَيَّامٍ بِالْمَدِينَةِ وَقَفَ عَلَى حُذَيْفَةَ بْنِ الْيَمَانِ وَعُثْمَانَ بْنِ حُنَيْفٍ، قَالَ كَيْفَ فَعَلْتُمَا أَتَخَافَانِ أَنْ تَكُونَا قَدْ حَمَّلْتُمَا الأَرْضَ مَا لاَ تُطِيقُ قَالاَ حَمَّلْنَاهَا أَمْرًا هِيَ لَهُ مُطِيقَةٌ، مَا فِيهَا كَبِيرُ فَضْلٍ. قَالَ انْظُرَا أَنْ تَكُونَا حَمَّلْتُمَا الأَرْضَ مَا لاَ تُطِيقُ، قَالَ قَالاَ لاَ. فَقَالَ عُمَرُ لَئِنْ سَلَّمَنِي اللَّهُ لأَدَعَنَّ أَرَامِلَ أَهْلِ الْعِرَاقِ لاَ يَحْتَجْنَ إِلَى رَجُلٍ بَعْدِي أَبَدًا. قَالَ فَمَا أَتَتْ عَلَيْهِ إِلاَّ رَابِعَةٌ حَتَّى أُصِيبَ. قَالَ إِنِّي لَقَائِمٌ مَا بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلاَّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ غَدَاةَ أُصِيبَ، وَكَانَ إِذَا مَرَّ بَيْنَ الصَّفَّيْنِ قَالَ اسْتَوُوا. حَتَّى إِذَا لَمْ يَرَ فِيهِنَّ خَلَلاً تَقَدَّمَ فَكَبَّرَ، وَرُبَّمَا قَرَأَ سُورَةَ يُوسُفَ، أَوِ النَّحْلَ، أَوْ نَحْوَ ذَلِكَ، فِي الرَّكْعَةِ الأُولَى حَتَّى يَجْتَمِعَ النَّاسُ، فَمَا هُوَ إِلاَّ أَنْ كَبَّرَ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ قَتَلَنِي - أَوْ أَكَلَنِي - الْكَلْبُ. حِينَ طَعَنَهُ، فَطَارَ الْعِلْجُ بِسِكِّينٍ ذَاتِ طَرَفَيْنِ لاَ يَمُرُّ عَلَى أَحَدٍ يَمِينًا وَلاَ شِمَالاً إِلاَّ طَعَنَهُ حَتَّى طَعَنَ ثَلاَثَةَ عَشَرَ رَجُلاً، مَاتَ مِنْهُمْ سَبْعَةٌ، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ، طَرَحَ عَلَيْهِ بُرْنُسًا، فَلَمَّا ظَنَّ الْعِلْجُ أَنَّهُ مَأْخُوذٌ نَحَرَ نَفْسَهُ، وَتَنَاوَلَ عُمَرُ يَدَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ فَقَدَّمَهُ، فَمَنْ يَلِي عُمَرَ فَقَدْ رَأَى الَّذِي أَرَى، وَأَمَّا نَوَاحِي الْمَسْجِدِ فَإِنَّهُمْ لاَ يَدْرُونَ غَيْرَ أَنَّهُمْ قَدْ فَقَدُوا صَوْتَ عُمَرَ وَهُمْ يَقُولُونَ سُبْحَانَ اللَّهِ سُبْحَانَ اللَّهِ. فَصَلَّى بِهِمْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ صَلاَةً خَفِيفَةً، فَلَمَّا انْصَرَفُوا. قَالَ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ، انْظُرْ مَنْ قَتَلَنِي. فَجَالَ سَاعَةً، ثُمَّ جَاءَ، فَقَالَ غُلاَمُ الْمُغِيرَةِ. قَالَ الصَّنَعُ قَالَ نَعَمْ. قَالَ قَاتَلَهُ اللَّهُ لَقَدْ أَمَرْتُ بِهِ مَعْرُوفًا، الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَجْعَلْ مَنِيَّتِي بِيَدِ رَجُلٍ يَدَّعِي الإِسْلاَمَ، قَدْ كُنْتَ أَنْتَ وَأَبُوكَ تُحِبَّانِ أَنْ تَكْثُرَ الْعُلُوجُ بِالْمَدِينَةِ وَكَانَ { الْعَبَّاسُ } أَكْثَرَهُمْ رَقِيقًا. فَقَالَ إِنْ شِئْتَ فَعَلْتُ. أَىْ إِنْ شِئْتَ قَتَلْنَا. قَالَ كَذَبْتَ، بَعْدَ مَا تَكَلَّمُوا بِلِسَانِكُمْ، وَصَلَّوْا قِبْلَتَكُمْ وَحَجُّوا حَجَّكُمْ فَاحْتُمِلَ إِلَى بَيْتِهِ فَانْطَلَقْنَا مَعَهُ، وَكَأَنَّ

---

[1] فتح البارى:۹/۱۱۱

[2] إرشاد السارى:۸/۱۹۱،وعمدة القارى:۱۵/۱۲۰۷

[3] الحديث قد مر تخريجه فى كتاب الجنائز،باب ما جاء فى قبر النبى ﷺ،وأبى بكر وعمر،رقم:۱۳۹۲

النَّاسَ لَمْ تُصِبْهُمْ مُصِيبَةٌ قَبْلَ يَوْمَئِذٍ، فَقَائِلٌ يَقُولُ لاَ بَأْسَ. وَقَائِلٌ يَقُولُ أَخَافُ عَلَيْهِ، فَأُتِيَ بِنَبِيذٍ فَشَرِبَهُ فَخَرَجَ مِنْ جَوْفِهِ، ثُمَّ أُتِيَ بِلَبَنٍ فَشَرِبَهُ فَخَرَجَ مِنْ جُرْحِهِ، فَعَلِمُوا أَنَّهُ مَيِّتٌ، فَدَخَلْنَا عَلَيْهِ، وَجَاءَ النَّاسُ يُثْنُونَ عَلَيْهِ، وَجَاءَ رَجُلٌ شَابٌّ، فَقَالَ أَبْشِرْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ بِبُشْرَى اللَّهِ لَكَ مِنْ صُحْبَةِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَقَدَمٍ فِي الإِسْلاَمِ مَا قَدْ عَلِمْتَ، ثُمَّ وَلِيتَ فَعَدَلْتَ، ثُمَّ شَهَادَةٌ. قَالَ وَدِدْتُ أَنَّ ذَلِكَ كَفَافٌ لاَ عَلَيَّ وَلاَ لِي. فَلَمَّا أَدْبَرَ، إِذَا إِزَارُهُ يَمَسُّ الأَرْضَ. قَالَ رُدُّوا عَلَيَّ الْغُلاَمَ قَالَ ابْنَ أَخِي ارْفَعْ ثَوْبَكَ، فَإِنَّهُ أَبْقَى لِثَوْبِكَ وَأَتْقَى لِرَبِّكَ، يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ انْظُرْ مَا عَلَيَّ مِنَ الدَّيْنِ. فَحَسَبُوهُ فَوَجَدُوهُ سِتَّةً وَثَمَانِينَ أَلْفًا أَوْ نَحْوَهُ، قَالَ إِنْ وَفَى لَهُ مَالُ آلِ عُمَرَ، فَأَدِّهِ مِنْ أَمْوَالِهِمْ، وَإِلاَّ فَسَلْ فِي بَنِي عَدِيِّ بْنِ كَعْبٍ، فَإِنْ لَمْ تَفِ أَمْوَالُهُمْ فَسَلْ فِي قُرَيْشٍ، وَلاَ تَعْدُهُمْ إِلَى غَيْرِهِمْ، فَأَدِّ عَنِّي هَذَا الْمَالَ، انْطَلِقْ إِلَى عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ فَقُلْ يَقْرَأُ عَلَيْكِ عُمَرُ السَّلاَمَ. وَلاَ تَقُلْ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ. فَإِنِّي لَسْتُ الْيَوْمَ لِلْمُؤْمِنِينَ أَمِيرًا، وَقُلْ يَسْتَأْذِنُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَنْ يُدْفَنَ مَعَ صَاحِبَيْهِ. فَسَلَّمَ وَاسْتَأْذَنَ، ثُمَّ دَخَلَ عَلَيْهَا، فَوَجَدَهَا قَاعِدَةً تَبْكِي فَقَالَ يَقْرَأُ عَلَيْكِ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ السَّلاَمَ وَيَسْتَأْذِنُ أَنْ يُدْفَنَ مَعَ صَاحِبَيْهِ. فَقَالَتْ كُنْتُ أُرِيدُهُ لِنَفْسِي، وَلأُوثِرَنَّ بِهِ الْيَوْمَ عَلَى نَفْسِي. فَلَمَّا أَقْبَلَ قِيلَ هَذَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ قَدْ جَاءَ. قَالَ ارْفَعُونِي، فَأَسْنَدَهُ رَجُلٌ إِلَيْهِ، فَقَالَ مَا لَدَيْكَ قَالَ الَّذِي تُحِبُّ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَذِنَتْ. قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ، مَا كَانَ مِنْ شَيْءٍ أَهَمُّ إِلَيَّ مِنْ ذَلِكَ، فَإِذَا أَنَا قَضَيْتُ فَاحْمِلُونِي ثُمَّ سَلِّمْ فَقُلْ يَسْتَأْذِنُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، فَإِنْ أَذِنَتْ لِي فَأَدْخِلُونِي، وَإِنْ رَدَّتْنِي رُدُّونِي إِلَى مَقَابِرِ الْمُسْلِمِينَ. وَجَاءَتْ أُمُّ الْمُؤْمِنِينَ حَفْصَةُ وَالنِّسَاءُ تَسِيرُ مَعَهَا، فَلَمَّا رَأَيْنَاهَا قُمْنَا، فَوَلَجَتْ عَلَيْهِ فَبَكَتْ عِنْدَهُ سَاعَةً، وَاسْتَأْذَنَ الرِّجَالُ، فَوَلَجَتْ دَاخِلاً لَهُمْ، فَسَمِعْنَا بُكَاءَهَا مِنَ الدَّاخِلِ. فَقَالُوا أَوْصِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ اسْتَخْلِفْ. قَالَ مَا أَجِدُ أَحَقَّ بِهَذَا الأَمْرِ مِنْ هَؤُلاَءِ النَّفَرِ أَوِ الرَّهْطِ الَّذِينَ تُوُفِّيَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ عَنْهُمْ رَاضٍ. فَسَمَّى عَلِيًّا وَعُثْمَانَ وَالزُّبَيْرَ وَطَلْحَةَ وَسَعْدًا وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ وَقَالَ يَشْهَدُكُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ وَلَيْسَ لَهُ مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ - كَهَيْئَةِ التَّعْزِيَةِ لَهُ - فَإِنْ أَصَابَتِ الإِمْرَةُ سَعْدًا فَهُوَ ذَاكَ، وَإِلاَّ فَلْيَسْتَعِنْ بِهِ أَيُّكُمْ مَا أُمِّرَ، فَإِنِّي لَمْ أَعْزِلْهُ عَنْ عَجْزٍ وَلاَ خِيَانَةٍ.

وَقَالَ أُوصِي الْخَلِيفَةَ مِنْ بَعْدِي بِالْمُهَاجِرِينَ الأَوَّلِينَ أَنْ يَعْرِفَ لَهُمْ حَقَّهُمْ، وَيَحْفَظَ لَهُمْ حُرْمَتَهُمْ، وَأُوصِيهِ بِالأَنْصَارِ خَيْرًا، الَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ، أَنْ يُقْبَلَ مِنْ مُحْسِنِهِمْ، وَأَنْ يُعْفَى عَنْ مُسِيئِهِمْ، وَأُوصِيهِ بِأَهْلِ الأَمْصَارِ خَيْرًا فَإِنَّهُمْ رِدْءُ الإِسْلاَمِ، وَجُبَاةُ الْمَالِ، وَغَيْظُ الْعَدُوِّ، وَأَنْ لاَ يُؤْخَذَ مِنْهُمْ إِلاَّ فَضْلُهُمْ عَنْ رِضَاهُمْ، وَأُوصِيهِ بِالأَعْرَابِ خَيْرًا، فَإِنَّهُمْ أَصْلُ الْعَرَبِ وَمَادَّةُ الإِسْلاَمِ، أَنْ يُؤْخَذَ مِنْ حَوَاشِي أَمْوَالِهِمْ وَتُرَدَّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ، وَأُوصِيهِ بِذِمَّةِ اللَّهِ وَذِمَّةِ رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنْ يُوفَى لَهُمْ بِعَهْدِهِمْ، وَأَنْ يُقَاتَلَ مِنْ وَرَائِهِمْ، وَلاَ يُكَلَّفُوا إِلاَّ طَاقَتَهُمْ

فَلَمَّا قُبِضَ خَرَجْنَا بِهِ فَانْطَلَقْنَا نَمْشِي فَسَلَّمَ عَبْدُاللّٰهِ بْنُ عُمَرَ قَالَ يَسْتَأْذِنُ عُمَرُبْنُ الْخَطَّابِ. قَالَتْ أَدْخِلُوهُ. فَأُدْخِلَ، فَوُضِعَ هُنَالِكَ مَعَ صَاحِبَيْهِ، فَلَمَّا فُرِغَ مِنْ دَفْنِهِ اجْتَمَعَ هَؤُلَاءِ الرَّهْطُ، فَقَالَ عَبْدُالرَّحْمَنِ اجْعَلُوا أَمْرَكُمْ إِلَى ثَلَاثَةٍ مِنْكُمْ. فَقَالَ الزُّبَيْرُقَدْ جَعَلْتُ أَمْرِي إِلَى عَلِيٍّ. فَقَالَ طَلْحَةُ قَدْ جَعَلْتُ أَمْرِي إِلَى عُثْمَانَ. وَقَالَ سَعْدٌ قَدْ جَعَلْتُ أَمْرِي إِلَى عَبْدِالرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ. فَقَالَ عَبْدُالرَّحْمَنِ أَيُّكُمَا تَبَرَّأَ مِنْ هَذَا الْأَمْرِ فَنَجْعَلُهُ إِلَيْهِ، وَاللّٰهُ عَلَيْهِ وَالْإِسْلَامُ لَيَنْظُرَنَّ أَفْضَلَهُمْ فِي نَفْسِهِ. فَأُسْكِتَ الشَّيْخَانِ، فَقَالَ عَبْدُالرَّحْمَنِ أَفَتَجْعَلُونَهُ إِلَيَّ، وَاللّٰهُ عَلَيَّ أَنْ لَا آلُوعَنْ أَفْضَلِكُمْ قَالَا نَعَمْ، فَأَخَذَ بِيَدِ أَحَدِهِمَا فَقَالَ لَكَ قَرَابَةٌ مِنْ رَسُولِ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - وَالْقَدَمُ فِي الْإِسْلَامِ مَا قَدْ عَلِمْتَ، فَاللّٰهُ عَلَيْكَ لَئِنْ أَمَّرْتُكَ لَتَعْدِلَنَّ، وَلَئِنْ أَمَّرْتُ عُثْمَانَ لَتَسْمَعَنَّ وَلَتُطِيعَنَّ. ثُمَّ خَلَا بِالْآخَرِ فَقَالَ لَهُ مِثْلَ ذَلِكَ، فَلَمَّا أَخَذَ الْمِيثَاقَ قَالَ ارْفَعْ يَدَكَ يَا عُثْمَانُ. فَبَايَعَهُ، فَبَايَعَ لَهُ عَلِيٌّ، وَوَلَجَ أَهْلُ الدَّارِ فَبَايَعُوهُ. [ر: ۱۳۲۸]

رجال الحديث

مُوسَى بنُ اسمَاعِيلَ: دا موسى بن اسماعيل التبوذكى دې، ددهٔ احوال د "كتاب بدء الوحى" د څلورم حديث لاندې تير شوي دی.[1]

أَبُو عَوَانَةَ: دا ابو عوانة وضاح بن عبد الله اليشكرى دې، ددهٔ احوال هم د "كتاب الوحى" د څلورم حديث لاندې تير شوي دی.[2]

حُصَيْنٍ: دا حصين بن عبد الرحمٰن الكوفى دې، ددهٔ احوال د "كتاب مواقيت الصلاة، باب "الأذان بعد ذهاب الوقت" د لاندې تير شوی دی.

عَمْرِو بنِ مَيمُونٍ: دا عمرو بن ميمون الازدى ابو يحيٰى الكوفى دې، ددهٔ احوال د "كتاب الوضوء، باب "اذا ألقى على ظهر المصلى قذرٌ أو جيفة لم تفسد عليه صلاته" د لاندې تير شوی دی.

د ترجمې مقصد: د "باب قصة البيعة" مطلب دادې، چې په دې باب کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه د بيعتِ خلافت او د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم په هغې باندې د اتفاق ذکر دې.

او د سرخسى په نسخه کښې د "مقتل عمربن الخطاب" هم زياتوالې دې، او ښکاره خبره ده، چې د حضرت عمر رضی الله عنه د شهادت دلته تفصيلى ذکر دې، نو په باب کښې د دې تذکره هم مناسب ده.

د "بيعة" معنى ده، د خلافت معاهده او معاقده، دې معاهدې ته بيعت په دې وجه وئيلې شى، چې په دې کښې په فريقينو کښې هر يو خپل ځان په بل باندې خرڅوى،

[1] کشف البارى: ۱، ۴۳۳
[2] کشف البارى: ۱، ۴۳۴

علامه عینی فرمائی: "فإن كلّ واحد منهما أتاه ماعنده صاحبه وأعطاه خالصة نفسه وطاعته ودخيلة أمره" (١)
څکه چې په دواړو کښې هر یو په بل باندې هغه هر څه خرڅ کړل، څه چې هغۀ سره دی، او هغۀ ته ئې خالص په ځان او د اطاعت کولو او په معامله کښې دخل او اختیار اوسپارلو.
په حدیث او باب کښې مطابقت ظاهر دې.
قوله: رَأَيْتُ عُمَرَبْنَ الْخَطَّابِ قَبْلَ أَنْ يُصَابَ بِأَيَّامٍ: یعنی د قتیل او شهید کیدو نه څو ورځې وړاندې ما هغه اولیدو.

په حضرت عمر رضي الله عنه باندې حمله په کوم تاریخ اوشوه؟ د وړاندې ارشاد "فماأتت عليه إلا رابعة" نه معلومیږی، چې دا روایت د حضرت عمر رضي الله عنه د شهادت بلکه په هغۀ باندې د حملې نه څلور ورځې وړاندې خبره ده، او د حملې تاریخ بعضې حضراتو ۲۲ ذوالحجة ۲۳ هجری ښودلې دې، او د ۲۴ هجرې محرم نه وړاندې وړاندې هغۀ د حضرت عثمان رضي الله عنه د خلیفه جوړیدو وئیلی دی. (٢)
او دویم قول په اولنی محرم باندې د هغوی د شهادت د واقع کیدو دې.
طبری رحمه الله په دې سلسله کښې ۲۵، ۲۴، ۲۳، ذی الحجه باندې د حملې کیدلو مختلف اقوال ذکر کړی دی، او د حضرت عثمان رضي الله عنه د خلافت متعلق ئې هم د ۲۹ ذی الحجې، ۳ محرم، ۴ محرم مختلف اقوال ذکر کړی دی. (٣)
اکثرو حضراتو د محرم نه وړاندې د حضرت عثمان رضي الله عنه د خیلفه د جوړیدو لیکلی دی، او دې ته ئې راجح وئیلی دی. (٤)

أبو لُؤلؤة: حضرت عمر رضي الله عنه چې کوم بدبخت قتل کړې وو، د هغۀ نوم فیروز او کنیت ابو لؤلؤة وو. دا د حضرت مغیرة بن شعبه رضي الله عنه غلام وو، ددۀ تعلق د نهاوند سره وو، او اکثرو حضراتو دې مجوسی ګرځولې دې، او د بعضو نه د نصرانی قول هم منقول دې.
د ابو لُؤلؤة مدینې ته راتلل او په حضرت عمر رضي الله عنه باندې د حملې قیصه: عجیبه خبره داده، چې د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کښې د اسلام اشاعت او اسلامی فتوحات چې په کوم تیزئ سره اوشوې، هغه د اسلامی نړئ د زرین تاریخ برخه ده، هلته د سیدنا فاروق اعظم رضي الله عنه د کامیابو (بریالیو) تدبیرونو، فراست او بصیرت هم روښانه دلیل دې، حضرت عمر رضي الله عنه د دې خپل فراست او دور اندیشئ په وجه مدینة الرسول (على صاحبها الصلوات والتسليمات) ته د هغه مفتوحه سیمو نه د اسلامی فوځونو په لاس بندی کړې شوې غیر مسلم بندیان د راوستلو به سخت مخالفت کولو، او د هغوی په مدینه کښې د موجودګئ په حق کښې بالکل نۀ وو، ولې

---

(١) عمدة القاري: ١٦، ٢٠٧
(٢) عمدة القاري: ١٦، ٢١٠، تاريخ الطبري: ٢، ٥٦٠
(٣) تاريخ الطبري: ٥٦٠، ٥٦١، ١٢
(٤) اوګورئ طبقات ابن سعد: ٣، ٣٣٢-٣٥٠

بعضې نورو حضراتو په دې معامله کښې د حضرت عمر رضي الله عنه مخالفت کولو، او د دغې خلقو مدينې منورې ته په راتلو کښې ئې څۀ نقصان نۀ ګڼړلو، په دغې حضراتو کښې حضرت عباس او د هغۀ ځوئې حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنهما هم وو، او د حضرت عباس رضي الله عنه غلام هم زيات شامل وو.

هلته حضرت مغيره بن شعبه چې د کوفې ګورنر وو، هغۀ ابو لؤلؤة نومې غلام د پاره حضرت عمر رضي الله عنه ته خط اوليکلو، چې هغه مدينې ته پريږدی، ځکه چې دې ډير لوئې کاريګر او ماهر ترګانړ (نجار) دې، حضرت عمر رضي الله عنه ته د مغيرة بن شعبه په شان د ذمه دار او ممتاز صحابی خبره منل په غاړه شو، او ابو لؤلؤة ته اجازت ملاؤ شو، هغۀ دلته راتلو سره خپل کار شروع کړو، حضرت مغيره بن شعبه به د دۀ نه روزانه څلور درهمه يعنی د مياشتې ۱۲۰ درهمه محصول اخستلو، ابو لؤلؤة په دې راضی نۀ وو، او ابن سعد نقل کړې دی:

"كان خبيثًا إذا نظر إلى السبي الصغار يأتي فيمسح رؤوسهم ويبكي ويقول: إن العرب أكلت كبدي". (۱)

هغۀ ډير خبيث سړې وو، هغۀ چې به کله ماشومان بنديان اوليدل، راتلو سره به ئې د هغوی په سرونو لاسونه راښکل او په ژړا کښې به ئې وئيل، عربو زما ځيګر اوخوړو.

يوه ورځ هغۀ اميرالمؤمنين سيدنا عمر رضي الله عنه د بازار په دوره کولو اوليدو، نو راغې وې وئيل، چې زما مالك مغيره بن شعبه زما نه ډير زيات محصول (ټيکس) اخلی، عمر رضي الله عنه اووئيل څومره اخلی؟ هغۀ اووئيل څلور درهمه روزانه! حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل، تۀ څۀ کار کوې؟ وې وئيل زۀ ميچنې جوړوم، ابن سعد وائی، "وسكت عن سائر أعماله". (۲) او خپل نور کارونه ئې اونۀ ښودل.

او ابن کثير فرمائی: "كان المغيرة قد ضرب عليه في كل يوم درهمين، ثم سأل من عمر أن يزيد في خراجه فإنه نجار، نقاش، حداد فزاد في خراجه إلى ستمأة في كل شهر". (۳)

حضرت مغيره بن شعبه په دۀ باندې دوه درهمه روزانه خراج مقرر کړې وو، بيا هغۀ حضرت عمر رضي الله عنه ته اووئيل، په دې کښې زياتوالې اوکړه، ځکه چې دې نجار هم دې، نقش او نګار والا هم، او لوهار هم، نو حضرت عمر رضي الله عنه دۀ په خراج کښې تر شپږو سوو درهمو پورې زياتوالې اوکړو.

اکثرو حضراتو اولنې قول (يعنی ۱۲۰ درهمه د مياشتې) ذکر کړې دې، او دغه صحيح هم دې، د ابن سعد په روايت کښې ددې نه ورستو دادی، چې حضرت عمر رضي الله عنه دۀ ته اووئيل، تۀ ميچن په څو جوړوې ؟ هغۀ اوښودل، حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل، په څو ئې خرڅې ؟ دۀ هغه هم اوښودل، حضرت عمر رضي الله عنه ورته اوفرمائيل:

---

(۱) الطبقات الکبری لابن سعد: ۳/۳۴۷

(۲) طبقات الکبری لابن سعد: ۳/۳۴۷

(۳) البداية والنهاية: ۷/۱۳۳

"لقد كلّفك يسيرًا، انطلق فأعط مولاك ما سألك".(۱)

"دا خو ډيرې لږې دی، لاړ شه، او ستا مالك چې ستا نه څومره غواړی، هغۀ ته ورکړه".

ددې نه ورستو حضرت عمر رضی الله عنه دۀ ته اووئيل، ما له به ميچن جوړه نۀ کړې ؟ هغۀ اووئيل:

"بلى أجعل لك رحى يحدث بها الأمصار".(۲)

"خامخا! زۀ به تاسو له داسې ميچن جوړه کړم، چې په ملکونو کښې به خلق دهغې ذکرکوی"

حضرت عمر رضی الله عنه ددۀ په مطلب پوهه شو، هغۀ سره حضرت علی رضی الله عنه هم وو، هغوی رضی الله عنه دوی ته اووئيل، تۀ څۀ پوهه شوې، ددۀ څۀ اراده ده ؟ حضرت علی رضی الله عنه اووئيل، امير المؤمنين ! هغۀ خو تاسو ته دهمکی درکړې ده! حضرت عمر رضی الله عنه اووئيل:

"يكفيناه الله، قد ظننتُ أنه يريد بكلمة غورًا".(۳) "الله به مونږ ددۀ نه بچ کوی، زما هم دغه خيال وو، چې په دې خبرې سره ددۀ څۀ ژور مطلب دې".

ابن سعد د نافع روايت نقل کړې دې هغه فرمائی:

عبد الرحمٰن بن عوف چې کله هغه چاړۀ اوليده، په کومې چې حضرت عمر رضی الله عنه شهيد کړې شوې وو، نو وې فرمائيل، دا چاړۀ خو ما پرون هرمزان او جفينه سره ليدلې وه، او ما د هغوی نه پوښتنه اوکړه، تاسو په دې څۀ کوئ ؟ نو هغوی اووئيل، مونږ په دې باندې غوښه کټ کوو. ځکه چې مونږ خلق غوښې ته لاس نۀ لګوو!

د عبيد الله بن عمر سخت رد عمل: عبيد الله بن عمر رضی الله عنهما چې دا خبره واؤريده، نو وې وئيل، "أنتَ رأيتَهَا معهما ؟ تا په رښتيا دا هغوی سره ليدلې وه؟ هغوی اووئيل، هآؤ، عبيدالله تورۀ واخسته او لاړو دواړه ئې قتل کړل.(۴)

يو روايت هغوی د سعيد بن المسب نه نقل کړې دې، چې په هغې کښې د عبد الرحمٰن بن أبی بکر رضی الله عنه نه روايت کړې شوې دې، هغه فرمائی: په ابولؤلؤه باندې زۀ تير شوم، هغۀ سره جفينه او هرمزان هم ولاړ وو، د راز پټې پټې خبرې ئې کولې، زۀ ناڅاپه راغلم نو أوويريدل، او د هغوی نه يو خنجر اوغورځيدو، چې د هغې دوه سرونه وو، او لاسکې (دسته) ئې په مينځ کښې وه. لهٰذا تاسو دا خنجر اوګورئ، په کوم سره چې حضرت عمر رضی الله عنه شهيد کړې شوې دې ؟ چې هغوی اوکتل، نو هغه هم هغسې وو، ځنګه چې عبد الرحمٰن بن أبی بکر ښودلې وو، دا أوريدلو سره عبيد الله بن عمر توره واخسته، او هرمزان پسې لاړ، هغه ئې بهر راؤباسلو، او وې فرمائيل، راځه څما يو آس دې هغۀ ګورو!

کله چې دواړه روان شو. په لاره کښې عبيد الله بن عمر رضی الله عنه په هغه توره اوچته کړه، عبيد الله

---

(۱) طبقات ابن سعد:۳۴۷،۳
(۲) طبقات ابن سعد:۳۴۷،۳
(۳) طبقات ابن سعد:۳۴۷،۳
(۴) طبقات ابن سعد:۳۵۰،۳

وائی، کله چې هغهٔ ته توره داسې په نظر راغله نو هغهٔ اوونیل، لااله الا الله.
وائې چې ما بیا جُفینه راؤغوښتلو، چې د حیرې نصرانی وو، د سعد بن أبی وقاص ناسَکهٔ (میرنې) پلار وو، او هغوی له د څهٔ معاملې په غرض مدینې منورې ته راغلې وو، عبید الله بن عمر رضی الله عنه وائی، کله چې ما په هغهٔ توره اوچته کړه، نو هغهٔ د خپلو سترګو وړاندې د صلیب نښه جوړه کړه، بیا عبید الله لاړو، او د ابو لؤلؤه لور ئې قتل کړه، او وړاندې وائی:

"وأراد عبيدُ الله أن لا يترك سبيًا بالمدينة إلا قتله". [1]
عبید الله اراده اوکړه، چې په مدینه کښې څومره قیدیان (غلامان) دي، ټول به قتلوم.
د عبید الله غصه په ځائې وه، ځکه چې د هغوی والد محترم د وړاندې نه ویره ظاهره کړې وه. چې دا خلق هر څهٔ کولې شی، حدیث باب کښې د سیدنا عمر رضی الله عنه هغه الفاظ موجود دی. چې په هغې سره هغوی رضی الله عنه عبد الله بن عباس رضی الله عنهما ته خطاب اوکړو:

"قد كنتَ أنت وأبوك تحبان أن تكثر العلوج بالمدينة". [2] تا او ستا پلار (حضرت عباس) به په مدینه کښې د غیر مهذب او غیر مذهب خلقو زیاتوالې خوښوو.
عُلُوج د عِلجٌ جمع ده، بدمعاش، سخت مزاج او غیر مهذب خلقو ته وائی، اُساری (د اسیر جمع) مراد ده، په بل ځائې کښې د هغهٔ الفاظ دی (حضرت ابن عباس رضی الله عنه ئې مخاطب کولو سره اوفرمائیل):

"هذا عَمَلُ أصحابك، كنتُ أريد أن لا يدخلها علج من السبي فغلبتموني على أن غُلِبتُ على عقلي". [3]
یعنی دا ستاسو د خلقو عمل دې، ما خو غوښتل، چې مدینې ته هیڅ یو غیر مذهب غلام داخل نهٔ شی. ولې تاسو (په دې صبر کولو سره) په ما باندې غالب شوئ، او زهٔ په خپل عقل باندې غالب راغلم (او زما عقل مغلوب شو، نو زهٔ هم خاموش شوم).
او په یو ځائې کښې دا الفاظ دی:

"ألم أقل لكم لا تجلبوا علينا من العلوج أحدا؟ فغلبتموني". [4]
او په یو ځائې کښې دا الفاظ دی:

"قد نهيتكم أن تجْلِبوا علينا من علوجهم أحدا فعصيتموني". [5]
عبید الله بن عمر رضی الله عنهما خپل پلار د دې خدشاتو په اظهار او په دې باندې د عمل نهٔ کولو په وجه د سختې غصې او د سخت ردّ عمل اظهار اوکړو، او د ټولو غلامانو د ختمولو اراده ئې اوکړه، په دې باندې حضرت عثمان او نورو صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم هغه منع کړو، او په سختئ

---

[1]) طبقات ابن سعد:۳،۳۵۶
[2]) حدیث باب......
[3]) طبقات ابن سعد:۳،۳۵۲
[4]) طبقات ابن سعد:۳،۳۴۹
[5]) طبقات ابن سعد:۳،۳۵۰

سره ئې هغه د معاهدينو د قتلولو نه منع كړو، او د هغهٔ د بندى كولو پورې روايات راغلى دى، بلكه قصاصًا د هغهٔ د قتلولو هم خبره اوشوه، ولې عبد الرحمٰن بن عوف په دې كښې خپل كردار ادا كړو، او هغه ئې رفع دفع كړو.[1]

د حضرت عمر رضی الله عنه دعا: ابن سعد د سعيد بن المسيب نه نقل كړى دى، چې حضرت عمر رضی الله عنه (د حج په دوران كښې) په منٰى كښې په يوئې ډهيركۍ باندې راتلو سره پړاؤ واچولو، او ستونى ستغ سملاتو او آسمان ارخ ته ئې خپل لاس پورته كړل، او بيا ئې دعا اوفرمائيله:

"اللّٰهم كبُرت سِنِّى وضعفت قوتى، وانتشرت رعيتى فاقبضنى إليك غير مضيع ولا مفرّط".[2]

اې الله! زما عمر زيات شوې دې، او طاقت مې كم شوې دې، او زما رعيت(عام اولس) خور شوې دې، نو ما خپل ځان ته په داسې حال كښې اُغواړې، چې زهٔ نهٔ خو نقصان كونكې يم، او نهٔ زياتې كونكې يم۔

دويم ځائې كښې داسې الفاظ دى:

"كبُرتُ سِنِّى ورقّ عظمى وخشيتُ الانتشار من رعيتى فاقبضنى إليك غير عاجز ولا ملوم".[3]

يعنى زما عمر زيات شوې دې، او هډوكى مې كمزورې شوى دى، او ما ته د خپل رعيت (يعنى عام اولس) د خوريدو ويره ده، ما په داسې حال كښې، چې نهٔ زهٔ عاجز او بې وسه مړ شم. او نهٔ قابل د ملامت يم، خپل ځان ته اوغواړې۔

دا د هغهٔ حج خبره ده، چې هغوى په دې ذى الحجه كښې ادا كړې وو، د كومې په اخير كښې چې هغوى شهيد شو۔

دويم روايت ئې د سعيد بن أبى هلال نه نقل كړې دې، هغه فرمائى، چې حضرت عمر رضی الله عنه د جمعې خطبه اوفرمائيله، او په هغې كښې ئې د الله د حمد او ثناء نه ورستو اووئيل:

"أما بعد! يا أيها الناس إنى أريتُ رؤيًا لا أراها إلا لحضور أجلى، رأيتُ أن ديكًا أحمر نقرنى نقرتين فحدثتها أسماء بنت عميس فحدثتنى أنه يقتلنى رجل من الأعاجم".[4]

"وې فرمائيل، اې خلقو! ما يو خوب ليدلې دې، چې د هغې مطلب دادې، چې زما د مرګ وخت راغلې دې، ما يو سور بانګى اوليدو، چې هغهٔ په ما دوه ټونګې اووهلې، ما دا خوب اسماء بن عميس ته بيان كړو، نو هغې اووئيل، چې ما (يعنى عمر) به يو عجمى سړې قتلوى".

د كعب احبار پيش ګوئى: يوه بله واقعه دا وړاندې راغله، چې د وفات نه درې ورځې وړاندې حضرت كعب احبار هغوى (حضرت عمر رضی الله عنه) ته اووئيل، چې په دريو ورځو كښې به تهٔ وفات كيږې، بيا په دويمه ورځ راغې، وې وئيل دوه ورځې پاتې شوې، په دريمه ورځ راغې، وې

---

[1] طبقات ابن سعد:۳۵۲،۳

[2] طبقات الكبرٰى لابن سعد:۳۳٤،۳

[3] طبقات ابن سعد:۳۳۵،۳

[4] طبقات ابن سعد:۳۳۵،۳

وئيل،يوه ورځ پاتې شوه،او بيا په بله ورځ د هغوى شهادت واقع شو،دا واقعه په مختلفو روایاتو کښې په مختلفو الفاظوسره منقول ده،ابن سعد په يوځائې کښې داسې ذکر کړې ده:

"أن عمر بن الخطاب دعا أم كلثوم بنت علي بن أبي طالب، وكانت تحته فوجدها تبكي فقال: ما يبكيك؟ فقالت: يا أمير المؤمنين! هذا اليهودي تعني كعب الأحبار، يقول: إنك على باب من أبواب جهنم، فقال عمر: ما شاء الله، والله إني لأرجو أن يكون ربي خلقني سعيدًا، ثم أرسل إلى كعب فدعاه فلما جاءه كعب قال: يا أمير المؤمنين! لا تعجّل علي، والذي نفسي بيده لا ينسلخ ذو الحجة حتى تدخل الجنة، فقال عمر: أي شئ هذا؟ مرة في الجنة ومرة في النار، فقال يا أمير المؤمنين والذي نفسي بيده إنا لنجدك في كتاب الله على باب من أبواب جهنم تمنع الناس أن يقعوا فيها فإذا مت لم يزالوا يقتحمون فيها إلى يوم القيامة".(۱)

يعنى حضرت عمر رضي الله عنه خپله بى بى ام كلثوم بنت على بن أبى طالب راؤغوښتله،نو وې كتل چې هغې ژړل،پوښتنه ئې ترې اوكړه ولې ژاړې.هغې اووئيل،امير المؤمنين!دا يهودى يعنى كعب الأحبار وائى،چې تاسو (يعنى حضرت عمر رضي الله عنه) د جهنم په يوئې دروازه باندې ئې، حضرت عمر اووئيل،څۀ چې الله تعالى ته منظور وى،هنه ! زۀ اميد ساتم،چې زما رب زۀ نيك بخت پيدا كړې يم،بيا هغوى حضرت كعب راؤغوښتلو،كله چې هغه راغې نو وې وئيل. امير المؤمنين! زما په حوالې سره تُندى او جلدى مۀ كوئ،په خدائې قسم ! د چا په قبضه كښې چې زما ساه ده،كله چې ذو الحجه ختميږى،نو تاسو به په جنت كښې ئې، حضرت عمر رضي الله عنه اووئيل،دا څنګه،كله په جنت كښې او كله په جهنم كښې؟ هغوى اووئيل، امير المؤمنين! په خدائې قسم! مونږ د الله تعالى په كتاب كښې تاسو د جهنم په دروازه كښې ولاړ خلق د هغې نه منع كونكې وينو،او كله چې تاسو ته مرګ راځى،نو بيا به هغوى تر قيامته پورې په هغې كښې مسلسل داخليږى.

حضرت حذيفه او عثمان بن حنيف سره خبرې اترې: حضرت عمر فاروق رضي الله عنه حضرت حذيفه بن اليمان او حضرت عثمان بن حنيف رضي الله عنهما ارض عراق ته اوليږل،دوى ته ئې هلته د اسلام په قبضه كښې په راغلو زمكو باندې د خراج مقرر كولو او د هغه ځائې په خلقو باندې د جزيې مقررولو حكم وركړې وو،نو په دې موقع باندې حضرت عمر رضي الله عنه د دغې دواړو حضراتو نه پوښتنه كوى،چې آيا تاسو چې كومه جزيه مقرر كړې ده،د هغې په حوالې سره تاسو ته څۀ ويره او مسئله خو نشته.

د "كيف فعلتما" معنى ده،تاسو دواړو چې د سواد عراق د ناپ كولو ذمه دارى اخستې وه،د هغې څۀ اوشول،څۀ ناپ اوشو؟

حضرت عمر رضي الله عنه ته په خلقو باندې د زيات ټيكس مقرر كولو ويره: أَتَخَافَانِ أَنْ تَكُونَا قَدْ حَمَّلْتُمَا الأرض........"أن تكونا" په تاويل د مِن كَونِكُما دې،او "ما لا تطيق" د حَمَّلتُما د پاره مفعول ثانى

---

۱) طبقات ابن سعد:۳،۳۳۲

دي،يعنى آيا تاسو ته دا ويره او خدشه ده،چې په مذكوره زمكه او د هغې په اوسيدونكو باندې تاسو د هغوى د طاقت نه زيات بوج اچولې دې؟

هغوى اووئيل،نا،دومره بوج مو پرې اچولې دې،چې د هغې هغوى تحمّل كولې شي۔

ابن أبى شيبه د محمد بن فضيل عن حصين نه هم په هغې سند سره دا الفاظ نقل كړى دى:

"فقال حُذيفة لو شئتُ لأضعفتُ أرضى،وقال عثمان:لقد حمّلتُ أرضى أمرًا هى له مطيقة،وما فيها كثير فضل،

فقال:انظرا مالديكما:أن تكونا حملتما الأرض مالا تطيق".[1]

د "أضعفتُ أرضى" معنى ده،"جعلت خراجها ضعفين" يعنى ما به د هغې خراج غبرګ(دو چند)كړې وو۔

او په يو بل روايت كښې دا الفاظ دى: "أن عمر قال لعثمان بن حنيف:لئن زدتَّ على كل رأسٍ درهمين وعلى كل جريب درهمًا وقفيزًا من طعام لأطاقوا ذلك؟قال:نعم".[2]

يعنى كهٔ په هغوى كښې په هر كس باندې دوه درهمه،او په هر جريب باندې يو درهم او د طعام يو قفيز زيات كړې شى،نو آيا په هغوى كښې ددې طاقت شته؟ وې وئيل،هاؤ!

قوله: قال:أنظرا!: حضرت عمر رضي الله عنه اووئيل،اوګورئ،زيات مو نهٔ وى لازم كړې، يا "انظرا" د حذر نه كنايه ده،يعنى د زياتى نه ځان بچ كړئ۔[3]

قوله: مَا بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلاَّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ: يعنى زما او د حضرت عمر رضي الله عنه په مينځ كښې صرف عبد الله بن عباس وو،د ابو اسحاق په روايت كښې د "إلا رجلان" الفاظ دى،يعنى زمونږ په مينځ كښې صرف دوه سړى وو۔[4]

په بعضې نسخو كښې "أتخافا" بغير د نون نه راغلې دې،او همدغه شان بغير د ناصب او جازم نه د تخفيف د پاره د نون غورځول هم جائز دى۔[5]

قوله: حتى إذا لم ير فيهن: د "هن" مرجع صفوف ده،يعنى كله چې هغهٔ ته په صفونو كښې خلل اونهٔ ليدې شو.........

د كشميهنى په روايت كښې د "لم ير فيهم" (د جمع مذكر په ضمير سره)دې،يعنى صفونو والا مراد دى۔

---

[1]) مصنَّف ابن أبى شيبة:١٥٨٧،٢

[2]) فتح البارى:١٧٧،٩

[3]) فتح البارى:٧٧،٩،وعمدة القارى:١٢١٠،١٦

[4]) فتح البارى:١٧٧،٩

[5]) عمدة القارى:١٢١٠،١٦

او د اسماعیلی په روایت د جریر عن حصین په طریقې سره دا الفاظ مروی دی: "وکان إذا دخل المسجد وأقیمت الصلاة، تأخر بین کل صفین فقال: استووا حتی لایری خللاً، ثم یتقدم ویکبر".[۱]

حضرت عمر رضي الله عنه چې به کله جمات ته داخل شو، او اقامت به کیدو، نو هغوی به ورستو کیدو سره د هرو دوؤ صفونو په مینځ کښې اودریدو، او د صفونو د نیغولو حکم به ئې کولو، تر دې پورې چې خلل به پاتې نۀ شو، نو وړاندې کیدو سره به ئې تکبیر(تحریمه) وئیله. ابو اسحاق د عمرو بن میمون نه نقل کوی، چې د حملې په ورځ هغوی سیدنا عمر رضي الله عنه سره موجود وو، او اول صف ته صرف په دې وجه نۀ وو تلې، چې د حضرت عمر رضي الله عنه مخې ته د هیبت د وجهې نه نۀ شوم راتلې، ځکه چې حضرت عمر رضي الله عنه ډیر لوئې رعب والا سړې وو، (وې فرمائیل)په دې وجه زۀ په دویم صف کښې ووم، او حضرت عمر رضي الله عنه به د تکبیر نه وړاندې اولنی صف ته متوجه کیدو، کۀ په هغې کښې به ئې څوك وړاندې ورستو لیدلو، نو هغه به ئې کوړه باندې وهلو، دې خبرې زۀ د اول صف نه منع کړې ووم.[۲]

قوله: قَتَلَنِي الْكَلْبُ: تکبیر وئیلو سره په حضرت عمر رضي الله عنه باندې ابولؤلؤه مجوسی حمله اوکړه. حضرت عمر رضي الله عنه اندازه اولګوله، چې په ما باندې قاتلانه حمله شوې ده، نو هغوی کافر حمله کونکی ته سپې وئیلو سره اووئیل" **قتلنی** "هغۀ زۀ قتل کړم، یا" **أكلني**"هغۀ زۀ اوخوړم، (وې چیچلم)ښکاره خبره ده، د أکل نه مراد هم قتل دې، بیا هم قاتل ته د سپی وئیلو په وجه هغۀ د پاره هغه کار ثابت کړې شو، کوم چې د سپی د پاره مناسب وو، او چې په هغې سره سپې څوك هلاکولې شی، او هغه خوړل(چیچل)دی.

"**قتلنی أو أكلني**"دا د راوی شك دې، ځکه چې په"**سورة یوسف أو النحل**"کښې هم راوی ته شك دې[۳]ابن سعد تصریح کړې ده"**ماأدری أیهما**"**قال** معلومه نۀ ده چې په دې کښې کوم لفظ دې[۴] او یو قول دادې چې په حقیقت کښې حضرت عمر رضي الله عنه ته دا ګمان شوې وو، چې زۀ سپی اوچیچلم، "**وقیل: ظن أنه کلب عضه**".[۵]

څومره کسان قتل کړې شو، او حضرت عمر رضي الله عنه څو ضربونه لګیدلې وو: حتّٰی طَعَنَ ثَلَاثَةَ عَشَرَ رَجُلاً...... ابولؤلؤه په حضرت عمر رضي الله عنه باندې د خنجر درې ګذارونه اوکړل، ځکه چې ابن سعد ذکر کړې دی:

---

[۱]) فتح الباری:۹،۱۷۷
[۲]) فتح الباری:۹،۱۷۷
[۳]) عمدة القاری:۱۶،۲۱۰
[۴]) طبقات ابن سعد:۳،۳۳۷
[۵]) إرشاد الساری:۸،۱۹٤

"كمين في زاوية من زوايا المسجد في الغلس فلم يزل هناك حتى خرج عمر يوقظ الناس: الصلاة الصلاة، وكان عمر يفعل ذلك، فلما دنا منه عمر وثب إليه فطعنه ثلاث طعنات إحداهن تحت السرة قد خرقت الصفاق وهي التي قتلته".(١)

ابو لؤلؤه مجوسی د جمات په یو ګُټ کښې پټ شوې وو، کله چې حضرت عمر رضی الله عنه خلق د مونځ پاره پاسول شروع کړل، او دهٔ ته نزدې شو، نو هغهٔ په تُندې سره په حضرت عمر رضی الله عنه باندې حمله اوکړه، او درې ګذاره ئې اوکړل، په هغې کښې یو د نوم نه لاندې وو، او دې ګذار د څرمنې مبارکې نه لاندې پرده شلولې وه، او هم ددې نه د هغوی رضی الله عنه موت واقع شو.

د دریو ضربونو اکثرو حضراتو ذکر کړې دې، او ددې تائید د حضرت عمر رضی الله عنه د هغې خوب نه هم کیږی، کوم چې هغوی رضی الله عنه په دې الفاظو بیانوی:

"ورأيتُ ديكًا نقرني ثلاث نقرات ولا أراه إلا حضور أجلي".(٢)

یعنی بانګی (چرګ) په ما درې ټونګې اووهلې، او ددې نه زهٔ د مرګ وخت نزدې راغلې ګڼړم.

او په یو روایت کښې د ابن عمر قول، مبارک بن فضاله نقل کوی، چې د هغې الفاظ دا دی:

"طَعَنَ أبولؤلؤةُ عمرَ طَعنَتَين".(٣)

یعنی ابو لؤلؤه حضرت عمر رضی الله عنه ته دوه ګذارونه ورکړل.

حافظ ابن حجر رحمه الله اول قول ته ترجیح ورکړې ده، او د دویم ئې دا توجیه کړې ده، چې په هغې کښې د "طعنةٌ ثالثةٌ" ذکر نهٔ دې کړې شوې، (٤) چې په هغې سره د هغوی شهادت واقع شوې وو.

د ابن حجر رحمه الله ددې توجیه تائید د ابن سعد د هغهٔ روایت نه هم کیږی:

"عن سالم بن عبد الله عن أبيه قال سمعت عمر يقول طعنني أبولؤلؤة وما أظنه إلا كلبًا حتى طعنني الثالث".(٥)

یعنی زهٔ أبو لؤلؤه دوه ګذاره اووهلم، او ما هغه سپې ګڼړلو، تر دې پورې چې هغهٔ په ما دریم ګذار اوکړو.

په حضرت عمر رضی الله عنه باندې حمله څهٔ وخت اوشوه؟ دویمه خبره د ابن سعد د پورتنی روایت نه دا معلومیږی، چې ابو لؤلؤه حمله په هغه وخت کښې کړې وه، کله چې حضرت عمر رضی الله عنه د مونځ د پاره خلق د خوب نه پاسول، او د باب د حدیث نه او د نورو احادیثو نه معلومیږی،

---

(١) الطبقات الکبرٰی: ٣/٣٤٥

(٢) مسند البزاز، رقم: ٣١٤

(٣) الطبقات الکبرٰی: ٩/٣٢٩

(٤) فتح الباری: ٩/١٧٧

(٥) طبقات ابن سعد: ٣/٣٤٨

کله چې هغوی رضی الله عنه تکبیر تحریمه اووئیله،نو په هغوی باندې حمله اوکړې شوه،هلته کښې الفاظ دی: "فما هو إلا أن كبّر فسمعته يقول قتلني........"
یعنی څنګه چې هغوی رضی الله عنه تکبیر اووئیلو،نو ما واورېدل چې هغوی وئیل،زهٔ ئې قتل کړم.
او د ابن سعد په یو روایت کښې "فلما كبّر طعن"[۱] یعنی کله چې ئې تکبیر اووئیلو،نو هغهٔ اووهلو،دا الفاظ راغلی دی.
او په بل روایت کښې دا الفاظ دی:
"فأقبل عمر فعرض له أبو لؤلؤة غلام المغيرة بن شعبة فناجى عمر غير بعيد ثم طعنه ثلاث طعنات".[۲]
ددې نه معلومیږی،چې حضرت عمر رضی الله عنه صفونه نیغول،او اول صف اړخ ته متوجه وو،چې قاتل ئې مخې ته راغلو،حضرت عمر رضی الله عنه لږې شان پټې خبرې اوکړې،چې ابو لؤلؤه په هغه باندې درې ګذاره اوکړه.
او په دواړو روایتونو کښې د مکان خو نه،هنه ا د کیفیت اختلاف او فرق شته،یعنی په دواړو کښې مونږ ته اودرېدو په وخت کښې د حملې ذکر دې،نهٔ چې د هغې نه وړاندې.
"شهدتُ عمرَ حين طُعِنَ،قال أتاه أبو لؤلؤة وهو يسوّي الصفوف فطعنه وطعن اثني عشر معه هو ثالث عشر،قال: فأنا رأيت عمر باسطا يده وهو يقول: أدركوا الكلب فقد قتلني......فمات منهم سبعة أو ستة".[۳]
ددې روایت نه یو خو دا خبره معلومیږی،چې دلته راوی د خپلې مشاهدې خبره کوی، دویمه خبره دا کوی،چې په دغه وخت کښې حضرت عمر رضی الله عنه صفونه صحیح کول،دریمه خبره دا چې حضرت عمر رضی الله عنه لاسونه اوږدولو سره د سپی د نیسلو حکم اوکړو،"باسطا يده"او "أدركوا الكلب" هم په دې دلالت کوی،څلورمه خبره دا چې د حضرت عمر رضی الله عنه نه علاوه دولس کسان او دوی سره دیارلس کسان اووهلې شو،او په یو روایت کښې دا الفاظ دی:
"فسمعت عمر وهو يقول: هكذا بيده،قد بسطها دونكم الكلب قد قتلني" یعنی حضرت عمر رضی الله عنه لاسونه داسې خوارهٔ کړې وو،او دا ئې وئیل ما واورېدل،دې سپی زهٔ قتل کړم.[۴]
پنځمه خبره دا چې شپږ یا ووهٔ کسان مړهٔ شول،او باقی بچ شول،راوی ته په دې شمیر کښې شک دې،په دې تفصیل سره لاندې ذکر کړې شوې خبرې حل کیږی:
①:-مونږ د پاره د خاتو د پاسولو په وخت په حضرت عمر رضی الله عنه باندې د حملې چې کوم روایت دې،هغه د ابن شهاب زهری روایت دې،ظاهره خبره ده چې مرسل دی،ځکه چې ابن شهاب خو زیات نه زیات په صغارو تابعینو کښې دې،چې د هغهٔ روایات د صغارو صحابو

---

[۱] طبقات ابن سعد:۳،۳۳۸
[۲] طبقات ابن سعد:۳،۳٤۱
[۳] طبقات ابن سعد:۳،۳٤۰
[۴] طبقات ابن سعد:۳،۳٤۰

او يا د كبارو تابعينو نه ماخوذ دى،په دې وجه هغه به نۀ شى قبلولې،بلكه دا به د راوى خيال اوګرخولې شى،او راجح به هغه روايتونه وى،په كومې كښې چې د رؤيت او مشاهدې ذكر دې،او هغۀ هغه دى،په كومو كښې چې د تكبير په وخت كښې د حملې ذكر دې،او دا هم ممكن ده،چې په ايقاظ او تكبير كښې زياته وخت نۀ وى،په دې وجه چا ددې ذكر كړې دې،او چا د هغې.

⑫:-په كومو رواياتو كښې چې د ديارلسو كسانو د قتلولو ذكر دې،لكه د باب حديث وغيره......په هغې كښې پخپله حضرت عمر رضي الله عنه هم مراد او شمير دى،او په كومو كښې چې د يؤولسو يا دولسو كسانو ذكر دې،په هغې كښې د حضرت عمر رضي الله عنه نه علاوه نور صحابهٔ كرام رضي الله عنهم ذكر كړې شوې دى،حضرت عمر رضي الله عنه په هغوى كښې شمير نۀ دې.

څنګه چې د ابن سعد په روايت كښې د "حتى طعن سوى عمر أحد عشر رجلا".(١) ذكر دې،يعنى د حضرت عمر رضي الله عنه نه علاوه يؤولس كسان اووهلې شو.

او د ابو اسحاق په روايت كښې دا الفاظ دى: أثني عشر رجلاً معه وهو ثالث عشر.(٢) يعنى هغوى(حضرت عمر رضي الله عنه) سره نور دولس كسان اووهلې شو،او هغوى ئې ديارلسم وو.

ابن سعد د ابراهيم تيمى په حوالې سره ددې اضافه هم نقل كړې ده:

"وعلى عمر إزار أصفر قد رفعه على صدره فأهوى وهو يقول: وكان أمر الله قدراً مقدوراً".(٣)

يعنى په حضرت عمر رضي الله عنه باندې ورو كې شان لنګ وو،چې هغه ئې تر سينې پورې پورته كړې وو،هغه اوغورځيدو،او دا ئې وئيل،"وكان أمر الله قدراً مقدوراً".

هم په دې روايت كښې دا الفاظ هم منقول دى:

"فجاء فقال: الصلاة عباد الله،استووا،ثم كبّر".يعنى هغوى راغلل،او دا ئې وئيل:د الله تعالى بندګانو! مونځ د پاره پاسې،صفونه نيغ كړئ،او بيا ئې تكبير اوكړو.

ددې نه معلوميږى،چې د مونځ د پاره د پاسولو طريقه دغه وه،چې هغوى رضي الله عنه د "الصلاة عباد الله" آواز لګولو، او "استووا" وئيلو سره ئې صفونه هم نيغول،لهذا چا خو دا ذكر كړل،چې هغوى خلق پاسول،چا دا ذكر كړل،چې هغوى صفونه نيغول،او چا د تكبير تحريمې ذكر اوكړو،او بعضو د دريؤ واړو ذكر اوكړو.

اصل واقعه د حضرت عمر رضي الله عنه د شهادت وه،په دې وجه د باقى حضراتو شمير معلوم نۀ دې:مات منهم سبعة......... حضرت عمر رضي الله عنه سره ديارلس كسان په كومو چې حمله اوشوه،په هغوى كښې بعضې كسان خو شهيدان شو،او څۀ ژوندى پاتې شو،دلته د ووه كسانو د شهادت

(١) طبقات ابن سعد:٣٤٥،٣
(٢) فتح البارى:١٧٨،٩
(٣) طبقات ابن سعد:٣٤٨،٣

ذکر دي،او په بعضې رواياتو کښې د شپږو او په بعضې رواياتو کښې د څلورو او په بعضې رواياتو کښې د نهو کسانو د شهادت مونډلو ذکر دې.[1]

په دې کښې هم دا وئيلې کيدې شی،چې بعضې حضراتو حضرت عمر رضی الله عنه سره د نورو کسانو د شهيد کيدو ذکر کړې دې،چې ووه دی،او بعضو د هغوی نه بغير،چې شپږ دی، همدغه شان دا هم ممکن دی،چې اول کم کسان مثلاً څلور کسان شهيدان شو،دا شمير ورستو زياتيدو سره شپږو ته اورسيدو،يا تر ووۀ يا تر نهو پورې اورسيدو،ولې اصل او اهمه واقعه د حضرت عمر رضی الله عنه د شهادت وه،په دې وجه د نورو حضراتو د شهيد کيدو په شمير کښې يقينی پته نۀ لګيدل يو قدرتی خبره ده،څنګه چې د ابن سعد په روايت کښې د "ومال على الناس فقتل وجرح بضع عشر".[2] الفاظو نه معلوميږی،يعنی په حضرت عمر رضی الله عنه باندې د حملې نه ورستو هغۀ نورو خلقو ارخ ته راتاؤ شو،او څو کسان ئې ژوبل او شهيدان کړل.

کُليب ليثی هم شهيد شو:حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی،په دې نورو شهيد کيدونکو کسانو کښې صرف د يو کس نوم معلوم شوې دې،چې کليب بن البکير الليثی دې،دۀ او ددۀ ورونړو عاقل،عامر،او اياس ته د صحابيت شرف حاصل دې.

حافظ صاحب د "جزء أبی الجهم" په حوالې سره په صحيح سند سره د ابن عمر روايت نقل کوی:

"كان مع عمر صادراً من الحج، فمر بامرأة فدفنها كُليب الليثى فكبر له عمر وقال: أرجو أن يدخله الله الجنة، قال فطعنه أبو لؤلؤة لما طعن عمر فمات".[3]

يعنی دا (کليب) حضرت عمر رضی الله عنه سره د حج په سفر کښې شامل وو،بيا دوی په يوې ښځې تير شول،چې هغه کليب ليثی دفن کړه،او حضرت عمر رضی الله عنه په هغې تکبير اووې،او وې فرمائيل:زۀ د الله تعالى نه اميد ساتم،چې الله تعالى به دا جنت ته داخلوی،راوی وائی،دې (يعنی کُليب ليثی) هم ابو لؤلؤه په هغه وخت کښې شهيد کړو کله چې حضرت عمر رضی الله عنه شهيد کړې شو.

همدغه شان عبد الرزاق د نافع په طريقې سره دا خبره نقل کړې ده،او د زهری په طريقې سره هغه دا الفاظ روايت کوی:

"طعن أبو لؤلؤة اثنى عشر رجلاً فمات منهم عُمر وكُليب".[4]

او ابن أبی شيبه د ابو سلمه او يحيى بن عبد الرحمن په طريقې سره روايت کوی،چې د هغې الفاظ دا دی: "فطعن أبو لؤلؤة كُليبَ بن البكير فأجهز عليه".[5]

---

[1] طبقات ابن سعد:۳٤۸،۳،۳٤۹\
[2] طبقات ابن سعد:۳٤۸،۳\
[3] فتح البارى:۷۸،۹\
[4] مصنف عبد الرزاق حديث أبى لؤلؤة قاتل عمر رقم(٥٧٧٥)\
[5] مصنف ابن أبى شيبة:٥۹۷،۲،رقم:۳۸۲۲۹

ابو لؤلؤه چا اونيولو ؟: "فلما رأى ذلك رجلٌ من المسلمين طرح عليه بُرنسًا" په روايت كښې د "رجل" ذكر دې، په دې حوالې سره يو خو د ابن سعد روايت دې، چې د هغې الفاظ دادى:

"فطعن نفرًا فأخذ أبا لؤلؤة رهطٌ من قريش: عبد الله بن عوف الزهرى، وهاشم بن عتبة بن أبى وقاص، ورجل من بنى سهم فطرح عليه عبد الله بن عوف خميصةً كانت عليه فانتحر بالخنجر حين أخذ". (١)

ددې روايت نه معلوميږى، چې عبد الله بن عوف او هاشم بن عقبه او يو بل سړى هغه نيسلې وو، بيا عبد الله بن عوف په هغهٔ باندې خپل څادر غورځولو سره هغه نيولې وو، او هغهٔ خپل بد انجام ليدلو سره خود كشى كړې وه، خو حافظ صاحب دا ضعيف او منقطع گرځولو سره د يو بل، سعيد بن يحيى الاموى روايت ته ترجيح وركړې ده، د هغې الفاظ دادى:

"فلما رأى ذلك رجلٌ من المهاجرين يقال له حطّان التميمى اليربوعى طرح عليه بُرنساً". (٢)

ددې نه معلوميږى چې ابولؤلؤه نيسلو والا او په هغهٔ باندې څادر غورځولو والا حطّان التميمى وو.

حافظ صاحب د ابن سعد د روايت د ثابت او صحيح كيدو په صورت كښې د هغې دا توجيه كړې ده، چې دې ټولو (مذكورو حضراتو) په په شريكهٔ نيسلې وى، او د عبد الله بن عوف په حوالې سره دا هم منقول دى، "احتز عبدُ الله بن عوف الزهرى رأس أبى لُؤلؤة". (٣)

چې دې (عبد الله بن عوف رضي الله عنه) د ابو لؤلؤه سر د خپو لاندې كړې وو.

په يو روايت كښې د "إنما طعن نفسَه به حتى قتل نفسه". (٤) يعنى هغهٔ خپل ځان هم په هغې خنجر وهلو سره قتل كړو.

او په يو بل روايت كښې د "فاتكأ على خنجرة فقتل نفسه". (٥) يعنى "بيا هغهٔ په خنجر باندې تكيه لګولو سره خپل ځان قتل كړو، الفاظ راغلى دى.

دردناكه پيښه او مونځ ادا كول: د حضرت عمر رضي الله عنه كمال ايمان اوګورئ، چې د خپل ځان په حوالې سره دا وړاندې راتلونكې دې درد ناكې پيښې نه زيات هغوى ته د مونځ فكر وو، نو حضرت عمر رضي الله عنه د عبد الرحمن بن عوف لاس نيسلو سره هغه وړاندې كړو او هغهٔ ډير مختصر مونځ اوكړو، د ابن اسحاق په روايت كښې دى، چې د قرآن كريم د ټولو نه په مختصرو سورتونو يعنى سورة كوثر او سورة نصر لوستلو سره ئې مونځ اوكړو. (٦)

---

(١) طبقات ابن سعد:٣٤٧/٣
(٢) الاصابة: رقم الترجمة:١٧٦٦، حطان التميمى اليربوعى\١
(٣) طبقات ابن سعد:٣٤٨/٣
(٤) طبقات ابن سعد:٣٤٨/٣
(٥) طبقات ابن سعد:٣٤٨/٣
(٦) فتح البارى:١٧٩/٩

او د ابن سعد په روايت کښې د سورهٔ نصر او سورهٔ کوثر ذکر دې.[1]
ابن سعد د ابن عمر رضي الله عنه روايت په دې الفاظو سره نقل کړې دې:

"لما طعن عمر حُمل فغُشي عليه فأفاق فأخذناه بيده، قال ثم أخذ عمر بيدي فأجلسني خلفه وتساند إلى وجراحه تثعَبُ دماً إنّي لأضع إصبعي هذه الوسطى فما سد الرّتق، فتوضأ ثم صلى الصبح فقرأ في الأولى، والعصر، وفي الثانية، قل يا ايها الكافرون".[2]

يعنې کله چې په حضرت عمر رضي الله عنه باندې حمله اوکړې شوه، نو هغوی اوچت کړې شو، او دې سره په هغوی باندې بې هوشي شروع شوه، بيا هغوی په هوش کښې راغلل، نو مونږ د هغوی لاس اونيسلو، بيا هغوی زما لاس نيسلو سره زهٔ د خپل ځان شا ته کينولم، او ما ته ئې تکيه اووهله، او د هغوی د زخم نه وينه روانه وه، او ما دا خپله مينځنې ګوته په زخم باندې کينبودله، خو په دې سره هغوی سورې نهٔ بنديدلو، بيا هغوی اودس کولو نه ورستو مونځ اوکړو، او په هغې کښې ئې سورة العصر او سورة الکافرون اولوستل.
ابن سعد د مسور بن مخرمه روايت هم نقل کړې دې:

"أن عمر لما طُعن جعل يُغمى عليه، فقيل إنكم لن تفزعوه بشيئ مثل الصلاة إن كانت به حياة، فقال: الصلاة يا أمير المؤمنين! الصلاة قد صُلّيت، فانتبه فقال: الصلاة هاء الله إذا ولا حظ في الإسلام لمن ترك الصلاة، قال فصلى وإنّ جُرحه ليثعب دمًا".[3]

يعنې کله چې حضرت عمر رضي الله عنه باندې حمله کولو سره سخت ژوبل کړې شو، او په هغوی باندې بې هوشي راغله، نو خلقو اووئيل، کهٔ په دوی کښې د ژوند ساه وی، نو د مونځ ذکر کولو سره به دې فکر مند کولې شی، او بيدارولې به شی، نو کله چې د مونځ آواز هغوی رضي الله عنه واؤريدو، نو ناڅاپه راپاسيدو، او وې وئيل ! په اسلام کښې د هغه سړي هيڅ برخه نشته، څوك چې مونځ پريږدی، او بيا پاسيدو او مونځ ئې اوکړو، او د هغوی رضي الله عنه د زخمونو نه وينه بهيدله.
ابن أبي شيبه د عمرو بن ميمون روايت په دې الفاظو سره نقل کوی:

"لما طعن عمر ماج الناس بعضهم في بعض، حتى كادت الشمس أن تطلع، فنادى مناد: الصلاة، فقدموا عبد الرحمٰن بن عوف فصلى بهم، فقرأ بأقصر سورتين في القرآن (انا أعطينك الكوثر) و(اذا جاء نصر الله)".[4]

حضرت عمر رضي الله عنه د مسلمانانو په لاس په نهٔ قتل کيدو باندې د ارام ساه واخسته: أُنظُرمَن قَتَلَني..
حضرت عمر رضي الله عنه ته چې کله دا معلومه شوه، چې په ما باندې قاتلانه حمله شوې ده، او بيا دا

---

[1] طبقات ابن سعد:٣،٣٤٠
[2] طبقات ابن سعد:٣،٣٤٩
[3] الطبقات الكبرىٰ:٣،٣٥٠
[4] مصنف ابن أبي شيبة:٢٠،١٥٩٤

هم اندازه اوشوه.چې زهٔ به ددې نه ژوندې پاتې نهٔ شم.نو هغوى رضي الله عنه ته دا فكر پيدا شو.چې چرته په دې كښې مسلمان خو شريك نهٔ دې.

نو هغوى رضي الله عنه ابن عباس رضي الله عنهما ته په دې حوالې سره د معلوماتو كولو د پاره اووئيل.نو هلته دا الفاظ دى: "انظر مَن قتَلَنى" او گوره زهٔ چا قتل كړې يم؟

او د ابو اسحاق په روايت كښې دا الفاظ دى: "فقال عمر:يا عبدَ الله بن عباس! أخرج فناد فى الناس:أعَن ملأ منكم كان هذا ؟فقالوا:معاذ الله ماعلِمنا ولا اطلعنا".

"يعنى حضرت عمر رضي الله عنه ابن عباس رضي الله عنهما ته اوفرمائيل،خلقو ته آواز اوكړه،چې آيا دا ستاسو په مشورې سره شوې دې؟هغوى به آواز كړې وى،نو د هغې په جواب كښې خلقو دا اووئيل،په الله تعالى سره پناه غواړو،مونږ ته نهٔ څهٔ علم شته او نهٔ څهٔ خبر".

د مبارك بن فضاله نه مروى دى:

"فظن عمر أن له ذنبًا إلى الناس لا يعلمه،فدعا ابن عباس-وكان يُحبه ويُدنيه-فقال:أحب أن تعلم عن ملأ من الناس كان هذا ؟ فخرج لا يمر بملأ من الناس إلا وهم يبكون،فكأنما فقدوا أبكار أولادهم،فقال ابن عباس فرأيت البِشر فى وجهه".[1]

حضرت عمر رضي الله عنه ته دا گمان پيدا شو،چې كيدې شى ما خلقو سره داسې څهٔ زياتې كړې وى، چې د هغې ما ته علم او خيال نهٔ وى،په دې وجه هغوى حضرت ابن عباس رضي الله عنه راؤغوښتلو، چې هغوى سره د حضرت عمر رضي الله عنه ډير محبت او قربت وو،او هغوى ته ئې اووئيل، زهٔ غواړم. تهٔ لاړ شه او دا معلومه كړه،چې د خلقو په خپل مينځ كښې په مشورې سره دا كار شوې دې ؟ هغوى لاړل،او په خلقو كښې چې په چا به هم هغوى تيردل،نو هغوى به ئې په ژړا كښې موندل.گويا چې د هغوى ځوان اولاد ورك شوې وى،ابن عباس رضي الله عنهما وائى(دا حالت ما هغوى رضي الله عنه ته بيان كړو)نو ما د هغوى په مخ باندې خوشالى اوليده.

د ابن أبى شيبه په روايت كښې دا الفاظ دى:

"فقالوا معاذ الله لوددنا أنا فديناك بآباءنا،وزدنا فى عمرك من أعمارنا".[2]

يعنى خلقو اووئيل،په الله تعالى سره پناه غواړو؛(ددې خبرې نه چې مونږ د حضرت عمر رضي الله عنه د قتل په سازش كښې شريك شوې يو) مونږ په تاسو باندې خپل مور پلار قربانول غواړو، او تاسو ته خپل عمرونه دركول غواړو.

د "الصنع" معنى : "الصنع" بفتح الصاد المهملة والنون الخفيفة.

او ابن أبى شيبة د ابن فضيل عن حصين په طريقې سره روايت نقل كړې دې،چې د هغې الفاظ دا دى:

[1]) فتح البارى:۹.۱۷۹
[2]) مصنف ابن أبى شيبة:۲۰.۱۵۹۹

"فجال ساعة ثم جاء فقال: غلام المغیرة الصناع، وکان نجارًا".([1])

د الصَّنَع یا د الصناع معنی ده، کاریګر (استاذ)، صنعت کار. ابو لؤلؤه مشهور مجوسی کاریګر وو، حضرت عمر رضی الله عنه چې کله د "غلام المغیرة" الفاظ واورېدل، نو په حیرانتیا ئې اووئیل، هغه کاریګر؟

او د هغهٔ کافر کېدل خو معلوم وو، څنګه چې د ابن أبی شیبه په روایت کښې د "فجاء أبولؤلؤة الکافر المجوسی" الفاظ دی،([2]) په دې وجه حضرت عمر رضی الله عنه د الله تعالی شکر ادا کړو، چې الله تعالی زما مرګ د یو کلمه ویونکی په لاس نهٔ دې فرمائیلې، د اهل لغت نه یو قول خو دا منقول دې، چې "رجل صنَع الید واللسان وامرأة صَنَاع الید واللسان". او دویم قول دادې، چې صَنَاع او صَنَع، د دواړو اطلاق په ښځه او سړی دواړو باندې کیږی.([3])

صرف د نوم مسلمان په لاس قتلیدو سره به هم حضرت عمر رضی الله عنه خفه کیدو: بِیَدِ رَجُلٍ یَدَّعِی الإسلام....... حضرت عمر رضی الله عنه ډیرې ښې معنې والا الفاظ ارشاد اوفرمائیل، ځکه چې د هغوی رضی الله عنه په شان لوې صحابی، خلیفهٔ راشد او امیر المؤمنین قتلونکې کهٔ څوک مسلمان وو، نو یقینًا هغه به صرف د اسلام مدعی وو، حقیقی مسلمان به نهٔ وو، بیا هم د مدعیٔ اسلام او صرف د نوم د مسلمان په لاس هم کهٔ د حضرت عمر رضی الله عنه قتل شوې وو، نو دا هم د هغوی رضی الله عنه د پاره ډیر د غم او خفګان سبب وو، یو خو په دې وجه چې په مسلمان اُولس کښې په خپلې حوالې سره دا قسمه منفی جذبات او احساسات موندلو سره به هغوی رضی الله عنه ته تکلیف ملاؤ شوې وو.

او دویم د قیامت په ورځ کله چې د الله تعالی مخې ته د هغوی رضی الله عنه مقدمه (دوسه) وړاندې شوې وه، نو بل اړخ ته به هم یو مدعیٔ اسلام وو، چې د اسلام په وجه به د لحاظ او خیال ساتلو قابل وو. او حضرت عمر رضی الله عنه یقینًا د اسلام د دښمنانو په لاس شهید کیدو سره په پوره توګه د اجر ملاویدو او د خپل قاتل د جهنم د تلو متمنّی به وو، په مختلفو روایتونو کښې راغلې د لاندینی الفاظو نه ددې تائید کیږی، د ابن أبی شَیبه روایت دې:

"فدخل علیه ابن عباس وکان یعجب به فقال: اخرج فانظر من صاحبی؟ ثم خرج فجاء فقال: أبشر یا أمیر المؤمنین! صاحبك أبولؤلؤة المجوسی غلام المغیرة بن شعبة، فکبر حتی خرج صوته من الباب ثم قال: الحمد لله الذی لم یجعله رجلاً من المسلمین، یحاجنی بسجدة سجدها لله یوم القیٰمة".([4])

---

[1]) مصنف ابن أبی شیبة: ۱۵۸۸.۲۰

[2]) مصنف ابن أبی شیبة: ۱۵۹۷.۲۰

[3]) فتح الباری: ۱۷۹.۹

[4]) مصنف ابن أبی شیبة: ۱۵۹۹.۲۰

حضرت عمر رضی الله عنه ته ابن عباس راغي رضی الله عنهما،چې د هغوی رضی الله عنه دوی سره ډیر محبت وو،نو حضرت عمر رضی الله عنه هغوی ته اووئیل، لاړ شه اوګوره ما سره دا معامله کونکې څوك دې؟ هغوی لاړل او بیرته راغلل،وې وئیل،امیر المؤمنین!زیرې واوره، ستاسو قتلونکې د مغیره بن شعبة غلام،ابو لؤلؤة مجوسی دې،حضرت عمر رضی الله عنه الله اکبر په دومره زور سره اووې، چې د دروازې نه بهر هم آواز واؤریدې شو۔

بیا ئې اووئیل د الله تعالی شکر دې،چې هغهٔ داسې کس زما قاتل جوړ نهٔ کړو،چې په مسلمانانو کښې د هغهٔ شمیر کیږی، او د قیامت په ورځ د هغې سجدې په وجه ما سره جهګړه کوی کومه چې هغهٔ د الله تعالی د پاره کړې وی۔

د ابن شهاب په روایت کښې دا الفاظ دی:

"فقال: الحمد لله الذی لم یجعل قاتلی یحاجنی عند الله بسجدة سجدها له قط".[1]

او د مبارك په فضاله نه دا الفاظ منقول دی: "یحاجنی بقول لا إله إلا الله".[2]

په یو بل روایت کښې دا الفاظ دی: "قاتله الله لقد أمرت به معروفا".[3]

الله تعالی دې هغه تباه کړی،ما خو هغهٔ ته ښهٔ خبره کړې وه۔

د حضرت جابر رضی الله عنه روایت دې: "فقال عمر: لا تعجلوا على الذی قتلنی،فقیل: انه قتل نفسه،فاسترجع عمر،فقیل له إنه أبو لؤلؤة،فقال: الله أكبر".[4]

حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل زما د قاتل په معامله کښې تُندی مهٔ کوئ،چا اووئیل هغهٔ خو ځان مړ کړې دې(خود کشی ئې کړې ده)،حضرت عمر رضی الله عنه اووئیل،"انا لله وانا الیه راجعون"بیا چا اووئیل هغهٔ خو ابو لؤلؤه (کافر) دې،(هغهٔ د پاره استرجاع څنګه؟) حضرت عمر رضی الله عنه اووئیل، الله اکبر۔

د قتل عمد کونکی مسلمان د پاره مغفرت ثبوت: د حضرت عمر رضی الله عنه ددې خبرې نه د قتلِ عمد کونکی مسلمان د پاره عند الله د معافی په ثبوت او جواز باندې استدلال کړې شوې دې،د اهل سنت والجماعت مذهب د قاتل عمد او د نورو کبائرو مرتکب مسلمانانو په حقله دغه دې، چې هغه مخلد فی النار او د اسلام نه خارج نهٔ دې،په خلاف د بعضې نورو باطلو فرقو (مثلاً خوارج) په شان،چې د هغوی له مخې د قاتلِ عمد د پاره هیڅ معافی نشته،هغه کافر او مخلد فی النار دې۔

زمونږ(د اهل سنت والجماعت)طریقه د استدلال داسې ده،چې حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل، د الله تعالی شکر دې،چې زما قتلونکې مسلمان نهٔ دې،ګنې نو هغهٔ به د الله تعالی په

[1]) فتح الباری:۹.۱۸۰
[2]) فتح الباری:۹.۱۸۰
[3]) فتح الباری:۹.۱۸۰
[4]) فتح الباری:۹.۱۸۰

وړاندې ما سره د كلمې او سجدې په بنياد جهګړه كوله، مطلب دغه دې،چې كافر قاتل به جهګړه نۀ كوى.او كۀ څوك مسلمان د قتلِ عمد په وجه د اسلام نه خارجيدو ،نو د حضرت عمر رضی اللہ عنه قاتل به هم يقيناً خارج شوې وو ،او په كافرانو كښې به داخل شوې وو ،او بيا به په مسلمان او غير مسلم قاتل كښې هيڅ فرق نۀ وو ،او د حضرت عمر رضی اللہ عنه د شكر اداء كولو به هم څۀ معنى نۀ وه.[1]

د حضرت عمر رضی اللہ عنه د غير مسلمو نه د احتياط سوچ صحيح ثابت شو: قَدْ كُنتَ أَنْتَ وَأَبُوكَ......

حضرت عمر رضی اللہ عنه چې كله د مجوسى غلام د وجهې نه قتل كړې شو ،نو هغوى رضی اللہ عنه د خپل هغې ويرې تذكره اوكړه،چې هغوى رضی اللہ عنه د خپل خدا داد بصيرت په بنياد باندې په مدينه منوره كښې د غير مسلمو غلامانو د كثرت په حوالې سره ظاهره كړې وه،او حضرت عباس او عبد الله ابن عباس رضی اللہ عنهما وغيره صحابؤ هغه غير ضرورى ګڼړلې وه.

حضرت عمر رضی اللہ عنه په دې موقع باندې حضرت ابن عباس رضی اللہ عنهما ته هغه خدشه رايادہ كړه،چې د هغې صحيح والې او هغې اړخ ته توجه كول اُوس په پوره توګه واضحه شوى وو،او مسلمانانو خپله د ټولو نه قيمتى سرمايه په دې وجه باندې وركه كړې وه،حضرت عمر رضی اللہ عنه،چې د حضرت عباس رضی اللہ عنه په كوم عذر او استدلال باندې چپ شوې وو ،هغه دا وو ، چې د مدينې منورې سخت كارونه د غير مسلمو نه علاوه هيڅ څوك هم نۀ شى كولې.د ابن سيرين په طريقې سره د عمرو بن شيبه روايت دې،هغه فرمائى:

"بَلَغَنى أن العباس قال لعمر: لما قال: لا تدخلوا علينا من السبى إلا الوصفاء، إن عمل المدينة شديد لا يستقيم إلا بالعلوج".[2]

يعنى حضرت عمر رضی اللہ عنه چې كله حضرت ابن عباس رضی اللہ عنهما ته اوفرمائيل،چې په دې بنديانو كښې د ماشومانو غلامانو نه علاوه څوك هم مدينې ته مۀ راوله،نو حضرت ابن عباس رضی اللہ عنهما ددې په جواب كښې اووئيل.چې د مدينې كارونه ډير سخت دى،چې هغه ددې مشركانو غلامانو نه علاوه څوك هم نۀ شى كولې.

حضرت عمر رضی اللہ عنه د جنګى بنديانو د قتل نه منع اوكړه: قَالَ كَذَبْتَ......حضرت ابن عباس رضی اللہ عنهما سره د خپل پلار(حضرت عباس رضی اللہ عنه)نه د مسلمانانو په لاس بندى شوې خلقو د پاره چې كومه نرمى لرله.ددې په وجه د دغې خلقو په مدينه منوره كښې د غلامانو په شكل كښې كثرت وو ،حضرت عباس رضی اللہ عنه خو وو "أكثرهم رقيقًا"(د ټولو نه زيات غلامانو والا)نورو خلقو سره هم دا خلق د نوې مسلمانانو يا د غير مسلمو غلامانو او خدمتګارانو په شكل كښې په كثرت سره موندلې شو،حضرت عمر رضی اللہ عنه د دوى په كثرت او زياتوالى باندې مناسب خدشات او تحفظات لرل،او كله چې د هغوى رضی اللہ عنه ذات مبارك د هغوى رضی اللہ عنه تنبسه او ښكار جوړ

[1]) انظر.فتح البارى:۹.۸۰
[2]) فتح البارى:۹.۸۰

شو، نو حضرت عمر رضی الله عنه هغه په لاسونو کښې واخستو، او حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د هغوی د احتیاط نۀ کولو په نتیجو باندې خبر کړو، حضرت عباس رضی الله عنه سره ښکاره خبره ده چې ددې نه علاوه بل څۀ جواب نۀ وو، کۀ تاسو غواړئ نو مونږ به دغه خلق قتل کړو! حضرت عمر رضی الله عنه

اوفرمائیل، "کذبت" شارحینو ددې ترجمه په "أخطأت" سره کړې ده، یعنی دا خلق چې ستاسو په شان قبلې اړخ ته مخ کولو سره مونځ کوی، نو تاسو به هغوی څنګه قتل کړئ، مطلب دادې، چې په دې صورت کښې د هغوی قتل جائز ګڼړل او ددې اراده کول غلط او شرعاً صحیح نۀ دی، په یو روایت کښې دا الفاظ دی:

"أبَعد ما تكلّموا بكلامكم وصلّوا بصلاتكم ونسَكوا نسككم؟".[1]

یعنی ابن عباس رضی الله عنه د حضرت عمر رضی الله عنه په مشیت باندې موقوف کولو سره ددې خلقو د قتل اراده په دې وجه ښکاره کړه، چې هغوی ته علم وو، چې حضرت عمر رضی الله عنه به په دې صورت کښې د هغوی د قتل اجازت ورنۀ کړی۔

او حضرت عمر رضی الله عنه ددې په جواب کښې "کذبت" وئیلو سره دا سخت انداز په دې وجه اختیار کړو، چې د هغوی جلالی مزاج همدغه شان سخت او د یوې خبرې وو، چې هغوی ته ئې صفا

اووئیل: دروغ وایې، ستا د قتل کولو هیڅ اراده نشته.........او یا دا د "أخطأت" په معنٰی باندې دې۔

د ابن عباس رضی الله عنه د قول "إن شئت فعلت" دویمه توجیه دا کړې شوې ده، چې هغۀ د غیر مسلم غلامانو د قتل کولو اراده لرله، حضرت عمر رضی الله عنه دا اوګڼړل چې هغه ټول بغیر د څۀ تفریق نه قتلول غواړی۔[2] نو وې فرمائیل دا صحیح نۀ دی، تا غلط سوچ کړې دې۔

قوله: فَأُتِيَ بِنَبِيذٍ فَشَرِبَهُ: یعنی په حضرت عمر رضی الله عنه باندې سخت ګذارونه شوې وو، او خلقو قسمه قسم خبرې کولې، چا به وئیل چې هغوی رضی الله عنه صحیح دی، او زر به صحت اړخ ته لاړ شی، او بعضې حضراتو د نا اُمیدئ اظهار کولو، ددې اندازه لګولو د پاره په هغوی باندې نبیذ اوڅکولې شو، چې د هغوی رضی الله عنه د خیټې نه بهر اووتل، بیا پرې شودهٔ اوڅکولې شو، نو هغه هم د زخم نه اووتل۔

د ابو رافع په روایت کښې د "لینظر ما قدرُ جُرحه"[3] د الفاظو نه معلومیږی، چې د نبیذو د څکولو مقصد د زخم مقدار معلومول وو۔

د طبیب راتلل او د حالت د نازک کیدو اندازه: د ابو اسحاق په روایت کښې دا الفاظ دی:

"فلما أصبح دخل عليه الطبيب فقال: أي الشراب أحب إليك. قال: النبيذ، فدعا بنبيذ فشرب فخرج من جرحه،

[1] طبقات ابن سعد: ۳۳۸.۳
[2] فتح الباري: ۸۰.۹
[3] فتح الباري: ۸۰.۹

فقال: هذا صديد اسقوني بلبن، فأتي بلبن فشربه فخرج من جرحه، فقال الطبيب: أوص فإني لا أظنك إلا ميتًا من يومك أو من غدٍ". (۱)

په دې عبارت کښې په واضحه توګه دا مذکور دی، چې طبيب د هغوی رضی الله عنه په خوښه ظاهرولو باندې نبيذ اوڅکول، هغه د هغوی رضی الله عنه د زخمونو نه اووتل، نو حضرت عمر رضی الله عنه اووئيل، دا خو وينه او نوونه دی، ما له شودهٔ راؤړئ، شودهٔ راؤړلې شو، او هغوی رضی الله عنه اوڅکل، نو هغه هم د زخمونو نه اوبهيدل، نو دغه وخت طبيب اووئيل، وصيت کوئ، ځکه چې نن يا صبا به تاسو وفات کيږئ۔

په بعضې نسخو کښې د "فخرج من جوفه" الفاظ دی، او د کشميهنی په نسخه کښې د "من جرحه" الفاظ دی، او هم دغه زيات صحيح ګرځولې شوې دې، (۲) د جوف نه مراد خيټه او د جرح نه مراد زخم دې، اګرچې دا زخم په خيټه کښې وو، ولې لفظ د "جُرح" راجح دې، نهٔ د "جوف" د ابو رافع په روايت کښې دا الفاظ دی: "فخرج النبيذ فلم يدر أهو نبيذ أم دم". (۳)

او هم په دغه روايت کښې دا لفاظ هم دی:

"فقالوا لا بأس عليك يا أمير المؤمنين، فقال: إن يكن القتل بأسًا فقد قُتِلتُ". (۴)

خلقو (هغوی رضی الله عنه ته د تسلئ ورکولو د پاره اووئيل) امير المؤمنين! هيڅ حرج نشته، هغوی رضی الله عنه اوفرمائيل، کهٔ قتل څهٔ حرج وی نو زهٔ خو قتل کړې شوې يم، د وئيلو معنی دا ده، چې هغوی رضی الله عنه ته اندازه وه، چې زهٔ نهٔ بچ کيږم، او ددې زخم او ګذار نه به زهٔ وفات کيږم۔

د متعددو طبيبانو راغوښتلو قول: په بعضې رواياتو کښې د شودو او نبيذ څکولو والا ذوه مختلف طبيبان ښودلې شوی دی، د ابن شهاب روايت دې، هغه وائی:

"أخبرني سالم قال: سمعت ابن عمر يقول: فقال عمر: أرسلوا إلى طبيب ينظر إلى جرحي، قال: فأرسلوا إلى طبيب من العرب فسقاه نبيذا، فشبه النبيذ بالدم حين خرج من الطعنة التي تحت السرة، قال فدعوت طبيبًا آخر من الأنصار فسقاه لبنًا فخرج اللبن من الطعنة أبيض فقال اعهد يا أمير المؤمنين، فقال عمر: صدقني، ولو قال غير ذلك لكذبته". (۵)

يعنی ابن عمر رضی الله عنه فرمائی، چې امير المؤمنين حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائيل، څوك طبيب راؤغواړئ، چې زما زخمونه اوګوری، نو هغوی يو عرب طبيب راؤغوښتلو، هغهٔ راتلو سره

---

(۱) فتح الباری: ۹۰.۸۱
(۲) فتح الباری: ۹۰.۸۱
(۳) فتح الباری: ۹۰.۸۱
(۴) فتح الباری: ۹۰.۸۱
(۵) فتح الباری: ۹۰.۸۱

حضرت عمر رضی الله عنه ته نبيذ اوڅکول، هغه د هغوی د نوم د لاندينې زخم نه د وينې سره ګډ شوې راؤوتل، ابن عمر فرمائی، بيا ما يو انصاری طبيب راؤغښتلو، هغوی راتلو سره په حضرت عمر رضی الله عنه باندې شودهٔ اوڅکول، هغه د هغوی د زخمونو نه په سپين شکل کښې راؤوتل، نو دغه وخت هغه طبيب اووئيل، امير المؤمنين! تاسو وصيت اوکړئ! (يعنی د بچ کيدو څهٔ صورت نشته) حضرت عمر رضی الله عنه اووئيل، دهٔ ما ته رښتيا خبره اوکړه، او کهٔ دهٔ څهٔ بل څهٔ وئيلې وې، (مثلاً چې زهٔ بچ شوې يم) نو ما به دې دروغژن ګڼړلو۔

د مبارك بن فضاله په روايت کښې دا الفاظ دی:

"ثم دعا بشربة من لبن فشربها فخرج مشاش اللّبن من الجرحين فعرف أنه الموت فقال: الآن لو أن لى الدنيا كلها لافتديت به من هول المطلع، وما ذلك والحمد لله أن أكون رأيت إلا خيرا". [۱]

يعنی بيا هغهٔ د شودو شربت اوغوښتلو، او هغه ئې اوڅکلو، نو د هغې څاڅکی د دواړو زخمونو نه ظاهر شو، په دې سره هغه پوهه شو، چې دا د مرګ علامت دې، په دې باندې هغوی رضی الله عنه اووئيل، اُوس کهٔ دا ټوله دنيا زما شی، نو زهٔ به دا د قيامت د هغې سختې په بدل کښې ورکړم........خو د الله تعالی شکر دې چې زهٔ خير وينم۔

د "نبيذ" نور تفصيل به په "كتاب الاشربه" کښې راځی۔

هنه! دومره خبره دې ياده اوساتلې شی، چې دلته د نبيذ نه مراد "تمرات نبذت فى ماء أى نقعت" يعنی د کهٔجورو څو دانې د خوړولو د پاره په اوبو کښې اچول او منقع کول۔

د مختلفو وفدونو راتلل شروع شو: وَجَاءَ النَّاسُ يُثْنُونَ عَلَيْهِ........ خلق به حضرت عمر رضی الله عنه ته راتلل او د هغوی تعريف به ئې کولو، د کشميهنی په روايت کښې د "فجعلوا يثنون عليه" الفاظ راغلی دی، په مختلفو رواياتو کښې د ګڼړ شمير خلقو نومونه هم مذکور دی، چې هغوی رضی الله عنه ته راغلل، او هغوی رضی الله عنه سره ئې خبرې اترې اوکړې۔

د ابن سعد يو روايت دې، د جويريه ابن قدامه په طريقې سره چې د هغې الفاظ دادی: "فدخل عليه الصحابة، ثم أهل المدينة، ثم أهل الشام، ثم أهل العراق فكلما دخل عليه قوم بكوا وأثنوا عليه". [۲]

"يعنی مختلف صحابه هغوی رضی الله عنه ته راغلل، اهل مدينې والا راغلل، بيا اهل شام او اهل عراق راغلل او څوك چې به هم راتلو زړل به ئې، او د شغوی رضی الله عنه تعريف او ستائنه به ئې کوله" په بعضې روايتونو کښې د عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه، په بعضو کښې د مغيرة بن شعبه رضی الله عنه او په بعضو کښې د کعب احبار رضی الله عنه د راتلو هم ذکر دې۔ [۳]

حضرت کعب داخليدو سره هغوی رضی الله عنه ته اووئيل:

---

[۱] فتح البارى: ۹، ۱۸۰ .
[۲] الطبقات الكبرىٰ: ۳، ۱۳۳۶
[۳] فتح البارى: ۹، ۱۸۱

"ألم أقل لك أنك لا تموت إلا شهيدًا وأنت تقول من أين وأنا في جزيرة العرب".(۱)
يعنی ما به تاسو ته نهٔ وئيل، چې ستاسو مرګ به د شهادت وی، او تاسو به وئيل، څنګه؟ زهٔ خو په جزيرة العرب کښې يم........؟(کوم ځائې چې هيڅ دښمن نشته)

هغه ځوان څوک وو؟ **قوله:** وَجَاءَ رَجُلٌ شَابٌّ.........: يو ځوان راغلو، دا ځوان څوک وو؟ په کتاب الجنائز کښې د جرير په روايت کښې دا الفاظ دی:

"وولج عليه شابٌّ من الأنصار"(۲) يعنی يو انصاری ځوان هغوی ﷺ ته راغلو، او د هغوی ﷺ مدح ئې اوکړه، د هغوی د فضائلو او مناقبو ذکر ئې اوکړو، څنګه چې دلته مذکور دی.
د ابن سعد په يو روايت کښې د حضرت ابن عباس ﷺ نه هم دغه شان د حضرت عمر ﷺ فضائل او مناقب منقول دی، او ددې په جواب کښې حضرت عمر ﷺ هم هغه خبرې اوفرمائيلې، کومې چې د هغه ځوان په جواب کښې د هغوی ﷺ نه منقول دی.

حافظ ابن حجر ﷺ فرمائی، کهٔ په دې روايت (کتاب الجنائز) کښې د "من الأنصار" الفاظ نهٔ وې، نو د "شابٌّ" مبهم تفسير د ابن عباس ﷺ په نوم سره کيدلې شو، ولې په رواياتو کښې د "من الأنصار" تصريح ده، په دې وجه به دا وئيلې شی، چې د ابن عباس قيصه جدا ده، او د انصاری ځوان جدا، او د حضرت عمر ﷺ د تعريف کونکو په تعدد او د هغوی په جواب کښې د يو قسم الفاظ واردېدو کښې هيڅ يو امر مانع نشته، لهٰذا متعدد روايت به په اختلاف نه په تعدد باندې حمل کړې شی.
د تعدد تائيد په دې سره هم کيږی، چې دلته د کوم ځوان ذکر دې، د هغهٔ په حقله دا هم راغلی دی، چې د تلو په وخت کښې حضرت عمر ﷺ د هغهٔ لنګ په زمکهٔ رابنکلې کيدونکې اوليدو، او په هغې ئې نکير اوفرمائيلو، او د حضرت ابن عباس ﷺ په قيصه کښې ددې ذکر نشته.
حضرت عمر ﷺ د ژوند په اخری لمحو کښې هم امر بالمعروف او نهی عن المنکر کولو: بيا دلته حضرت عمر ﷺ په دې سخت وخت کښې د حضرت ابن عباس ﷺ په شان شخصيت باندې يا په يو بل ځوان باندې د نکير او تنقيد نه د سيدنا عمر ﷺ په دين باندې د زبردست کلك والی اندازه هم کيږی، او ددې مطلب دا شو، چې حضرت عمر ﷺ مرګ هم د امر بالمعروف نه نهٔ شی منع کولې.(۳)

"ما قد علمت" مبتداء مؤخر او "تلك" خبر مقدم دې.(۴)

"قدم بفتح القاف" هم منقول دې، چې د هغې معنٰی ده، فضيلت او شرف، او په بکسر القاف هم

---

(۱) الطبقات الکبرٰی: ۳، ۳٤۰
(۲) کتاب الجنائز، باب ما جاء فی قبر النبی وأبی بکر وعمر........، رقم: ۱۳۹۲
(۳) فتح الباری: ۹، ۸۱
(۴) فتح الباری: ۹، ۸۱

مروی دي، چې د هغې معنی ده، سبقت او تقدم.[1]
حضرت عمر رضی الله عنه ته فضيلت هم حاصل وو، او سبقت هم.

د ـ ثُمَّ شَهَادَةٌ "اعراب: شهادة مرفوع هم كيدې شي، او په دې صورت كښې به په "ما قد علمت" باندې د عطف په وجه مرفوع وی، او مجرور هم كيدې شي، او د جر وجه به په "صحبة" باندې عطف وی، د مفعول مطلق كيدو په بناء باندې منصوب وئيلو ته هم جائز وئيلې شوې دی. ولې راجح اول قول، يعنی د رفعې او د جر دې.

د ابن جرير د كتاب الجنائز په روايت كښې د "ثم الشهادة بعد هذا كله" الفاظ راغلې دی.[2]

قوله: لَا عَلَيَّ ،وَلَا لِي: چې نۀ د گناهونو په وجه عذاب وی، او نۀ د نيكو په وجه ثواب، په يو روايت كښې دا الفاظ منقول دی:

"ليتني أخرج منها كفافًا لا أجر ولا وزر". يعنی كاش چې زۀ د هغې نه داسې سر په سر خلاص شم، چې نۀ اجر او ثواب وی او نۀ د گناه بوج او عذاب.

په يو بل روايت كښې د "لوددت أني أنجو منه لا أجر ولا وزر" الفاظ دی.[3]

قوله: أنقى لثوبك: په اكثرو نسخوكښې په نون سره دې، د "نقاوة" نه اسم تفضيل دې، د ډيرې صفائۍ او پاكوالی سبب، او د كشميهنی په نسخه كښې "أبقى" په باء سره دې، د بقاء نه.[4]

ساداتو صحابۀ كرامو رضی الله عنهم ته د حضرت عمر رضی الله عنه د امتيازاتو علم او اعتراف وو: د مبارك بن فضاله په روايت كښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دا قول مروی دې:

"وإن قلت ذلك فجزاك خيرًا، أليس قد دعا رسول الله ﷺ أن يعز الله بك الدين والمسلمين إذ يخافون بمكة، فلما أسلمت كان إسلامك عزًا، وظهر بك الإسلام، وهاجرت فكانت هجرتك فتحًا، ثم لم تغب عن مشهد شهده رسول الله ﷺ من قتال المشركين، ثم قبض وهو عنك راض، ووازرت الخليفة بعده على منهاج النبي فضربت من أدبر بمن أقبل، ثم قبض الخليفة وهو عنك راض، ثم وليت بخير ما ولي الناس: مصر الله بك الأمصار، وجبا بك الأموال، ونفى بك العدو، وأدخل بك على أهل بيت من سيوسعهم في دينهم وأرزاقهم ثم ختم لك بالشهادة فهنيئًا لك. فقال: والله إن المغرور من تغرونه. ثم قال: أتشهد لي يا عبد الله عند الله يوم القيامة، فقال: نعم، فقال: اللهم لك الحمد".[5]

---

[1] فتح الباري: ۹/۱۸۱
[2] صحيح البخاري، كتاب الجنائز، رقم: ۱۳۹۲
[3] طبقات ابن سعد: ۳/۳۵۱
[4] فتح الباري: ۹/۱۸۱
[5] المعجم الكبير للطبراني: ۱۱/۱۶۲، وفتح الباري: ۹/۱۸۲

يعنى ابن عباس په دې موقع باندې اوونيل، كۀ تاسو دا خبره كړې وى نو الله تعالى دې تاسو ته ښۀ بدله دركړى، آيا رسول الله ﷺ دا دعا نۀ وه كړې، چې الله تعالى دې په تا باندې دين او مسلمانانو ته عزت وركړى، كله چې هغوى په مكه معظمه كښې ويريدل، بيا كله چې تاسو اسلام قبول كړو، نو ستاسو اسلام قبلول خلقو د پاره د عزت سبب وو، او ستاسو په ذريعې سره الله تعالى اسلام غالب كړو، او تاسو هجرت اوكړو، نو ستاسو هجرت د فتحې سبب اوګرځيدو، بيا په هيڅ يوه غزوه كښې تاسو مشركينو سره د جنګ كولو نه ورستو نۀ ئې پاتې شوې، چې په هغې كښې رسول الله ﷺ شريك شوې وى، او رسول الله ﷺ په دې حالت كښې وفات شوې دې، چې هغوى ﷺ ستاسو نه راضى وو، او تاسو د هغوى ﷺ نه ورستو د هغوى ﷺ په طريقې باندې د جوړ شوى خليفه مرسته او ملګرتيا اوكړه. تاسو اسلام قبلولو د پاره د راتلونكو په ذريعه ورستو تلونكى ووهل، بيا خليفة الرسول ته مرګ راغلو، او هغوى ستا نه راضى وو، بيا تاسو په ښكلې طريقې سره ولى الامر جوړ كړې شوئ، په كومه چې خلق جوړيږى، الله ستاسو په ذريعه ښوموه ښارونه جوړ كړل، او ستاسو په ذريعه ئې مسلمانانو ته مالونه وركړل، او ستاسو په ذريعه ئې دښمنان د وطن نه اوويستل، او ستاسو په ذريعه ئې اهل بيتو ته داسې خلق راوستل، چې هغوى د پاره به په دين او رزق كښې د فراخئ ذريعه جوړه شى، بيا الله تعالى ستاسو خاتمه په شهادت سره اوكړه، نو ستاسو د پاره خو زيرې دې، هغوى رضی اللہ عنہ (يعنى حضرت عمر) اوونيل، بې شكه په دهوكه كښې اوغورځيدو هغه سړې چا ته چې تۀ دهوكه وركوې، بيا هغۀ ابن عباس ته اوونيل، عبد الله! تۀ به د الله تعالى په وړاندې د قيامت په ورځ ددې ګواهى وركړې؟ هغوى اوونيل، هاؤ! حضرت عمر رضی اللہ عنہ اوونيل، يا الله ستا شكر دې.

او د ابن سعد په يو روايت كښې د حضرت ابن عباس امير المؤمنين سيدنا حضرت عمر رضی اللہ عنہ په دې الفاظو مخاطب كول منقول دى: "يا أمير المؤمنين والله إن كان إسلامك لعزًا، وإن كانت إمامتك لفتحًا، والله لقد ملأت إمارتك الأرض عدلاً، ما من اثنين يختصمان إليك إلا انتهيا إلى قولك، قال فقال عمر: أجلسوني، لما جلس قال لابن عباس: أعد على كلامك، فلما أعاد عليه قال: أتشهد لي بذلك عند الله يوم تلقاه؟ فقال ابن عباس: نعم! قال ففرح بذلك عمر وأعجبه". [1]

ستاسو اسلام قبلول د مسلمانانو د پاره مدد او د عزت سبب جوړ شو، ستاسو امامت د فتحې سبب وو، او په خدائې قسم! ستاسو امارت د زمكې مخ د عدل او انصاف نه ډك كړو، كله چې هم دوؤ كسانو جګړه كړې ده، ستاسو په فيصله ئې معامله ختمه كړه، دا اوريدو سره حضرت عمر رضی اللہ عنہ حاضرينو ته اوفرمائيل، ما كينوئ، كله چې كيناستو نو ابن عباس ته ئې اوونيل، خپله خبره بيا اوكړه، هغۀ بيا اوونيل، نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ ورته اوفرمائيل، آيا الله تعالى سره د ملاقات په وخت كښې به زما د پاره دا ګواهى اوكړې؟ ابن

[1]) طبقات ابن سعد: ۳، ۳۵٤

عباس اوفرمائیل، هاؤ جي: دا (جواب) د حضرت عمر رضي الله عنه ډیر زیات خوښ شو، او هغوی په دې باندې د خوشالئ اظهار اوکړو.

د حقوقو په حوالې سره د خپلې ذمه وارئ فکر کول: په حضرت عمر رضي الله عنه باندې د الله تعالی د ویرې او خشیت الهی شروع کیدو دا عالم وو، چې هغهٔ ته د مړ کیدو فکر نهٔ وو، بیا هم هغهٔ الله تعالی ته د تلو نه وړاندې د خپلو مختلفو اخروی معاملاتو په صفا کولو کښې مشغول وو، د امارت په حوالې سره هغوی رضي الله عنه خپل اعمال او اشغال مسلمانانو ته وړاندې کړل، او په هغې کښې ئې خپل سپین کردار ټولو ته ښکاره کولو سره کله چې دا تسلی اوکړه، چې عام اولس د هغوی نه راضی دې، نو د الله تعالی شکر ئې ادا کړو. د اجتماعی معاملاتو نه ورستو هغوی د خپلو ذاتی مسائلو په حقله خپل ځوی ته چې کوم تفصیلی هدایات اوکړل، هغه په دې حدیث کښې مذکور دی.

دلته د (۸۶۰۰۰) شپږ اتیا زرو ذکر دې، او په "اخبار المدینه" کښې د محمد بن الحسن بن زباله په روایت کښې د (۲۶۰۰۰) شپږویشت زرو ذکردې. قاضی عیاض همدا راجح ګرځولې دې، بیا هم اولنې قول صحیح دې، حافظ ابن حجر رحمه الله همدغه (اولنې قول) معتمد ګرځولې دې[1]

ابن سعد د عثمان بن عروه روایت نقل کړې دې، هغه وائی:

"كان عمر بن الخطاب قد استسلف من بيت المال ثمانين ألفاً، فدعا عبدَ الله بن عمر فقال: بع فيها أموالَ عمر فإن وفت وإلا فسل بني عدي........."[2]

یعنی عمر بن الخطاب د بیت المال نه (۸۰۰۰۰) اتیا زره قرضه اخستې وه، اُوس هغهٔ عبد الله بن عمر راؤغښتلو او وې وئیل، ددې د ادا کولو د پاره د عمر ټول مالونه خرڅ کړه، کهٔ هغه (قرضه) په دې مالونو ادا شی نو صحیح ده، او کهٔ ادا نهٔ شوه، نو د بنو عدی (د حضرت عمر رضي الله عنه اهل قرابت) نه اوغواړه او دا حق ادا کړه.

ددې نه معلومه شوه، چې هغوی رضي الله عنه د بیت المال نه اتیا زره روپې قرض اخستې وې، دلته د اتیا زره ذکر کولو سره کیدې شی راوی د کسورو اعتبار نهٔ وی کړې، لهذا په دې او شپږ اتیا زرو په روایت کښې هیڅ منافات نشته.

د جابر په روایت کښې دا الفاظ دی: "ثم قال: يا عبد الله، أقسمتُ عليك بحق الله وحق عمر إذا متُّ فدفنتني أن لا تغسل رأسك حتى تبيع من رباع آل عمر بثمانين ألفًا فتضعها في بيت المسلمين، فسأله عبد الرحمن ابن عوف، فقال: أنفقتها في حجج حججتها، وفي نوائب كانت تنوبني".[3]

عبد الله تا ته دې د الله او د عمر (ستا د پلار) د حق قسم وی، کله چې زهٔ مړ شم، او تاسو ما دفن کړئ، نو خپل سر د وینځولو (او د خاؤرې نه د صفا کولو) نه وړاندې د آل عمر زمکه د

[1]) فتح الباری: ۹.۱۸۲

[2]) طبقات ابن سعد: ۳.۳۵۸

[3]) فتح الباری: ۹.۱۸۲

اتیا زرو په عوض کښې خرڅه کړه، او هغه (اتیا زره) د مسلمانانو په بیت المال کښې جمع کړه. عبد الرحمن پوښتنه اوکړه (چې دا تاسو په کومه سلسله کښې اخستې دی)نو وې فرمائیل، دا ما خپلو حجونو باندې خرچ کړې دی، ما چې څو حجونه کړې دی، او نور عوارض چې ما ته به عارض کیدل.

ابن التین وائی: حضرت عمر رضی الله عنه په دې پوهیدو چې ددې تاوان په ما لازم نهٔ دې، ولې بیا هم هغهٔ ئې ادا کړل، په دې وجه چې هغهٔ په دنیا کښې د خپلو عملونو بدله اخستل نهٔ غوښتل (۱) او د بیت المال نه پیسې اخستل په یوه توګه د امارت او د خدمت خلق معاوضه وه.

قوله: إِنْ وَفَى لَهُ مَالُ آلِ عُمَرَ: د آل عمر نه خو یا پخپله حضرت عمر رضی الله عنه مراد دې، ځکه چې "آل فلان" پخپله د فلان د پاره په کثرت سره استعمالیږی، او د هغهٔ د کور خلق ښځه او بچې مراد دی، یا خاندان والا مراد دی، او عدی بن کعب هغه ورور ولی ده، کومې سره چې د هغوی رضی الله عنهم تعلق دې، او قریش د هغوی رضی الله عنهم قبیله ده (۲)

قوله: لا تعدُهم: یعنی د هغې نه وړاندې مهٔ ځه، تجاوز او تعدی مهٔ کوه، بلکه هم په دې خاندان والو باندې اکتفاء اوکړه.

ایا د حضرت عمر رضی الله عنه په ذمه باندې قرضې نهٔ وې؟: دلته اُوس دا ذکر شوې دې، چې حضرت عمر رضی الله عنه خپل ځوی ته په خپله ذمه د واجب الاداء حقوقو متعلق اوفرمائیل، چې د هغې د ادا کولو د زر تر زره انتظام اوکړه، او د ابن سعد په یو روایت کښې دا الفاظ منقول دی:

"وما مضت جمعةٌ بعد أن دُفن عمرُ حتی حمل ابن عمر المال إلی عثمان بن عفان وأحضر الشهودَ علی البراءة بدفع المال". (۳)

یعنی د حضرت عمر رضی الله عنه د دفن کولو نه تر اوسه پورې یوه هفته هم نهٔ وه شوې، چې حضرت ابن عمر رضی الله عنهما هغه ټول مال د نوی ټاکلی شوی خلیفه، حضرت عثمان بن عفان رضی الله عنه په خدمت کښې وړاندې کړو، او د هغهٔ نه ئې په برئ الذمه کیدو باندې ګواهان هم جوړ کړل.

خو دې سره سره د بعضې حضراتو خیال دې، چې په حضرت عمر رضی الله عنه باندې هیڅ قرضې نهٔ وې، نافع مولی عمر رضی الله عنه ددې نه انکار کوی، او د هغهٔ دا الفاظ منقول دی:

"من أین یکون علی عمر دین وقد باع رجل من ورثته میراثه بمائة ألف". (۴)

په حضرت عمر رضی الله عنه باندې قرضې د کوم ځائې نه راغلې، او د هغهٔ په وارثانو کښې یو کس د هغهٔ میراث په یو لاکهٔ باندې خرڅ کړو.

---

(۱) فتح الباری: ۹/۸۲

(۲) فتح الباری: ۹/۸۲

(۳) طبقات ابن سعد: ۳/۳۵۸

(۴) فتح الباری: ۸۲و۱۹

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، د نافع ددې استدلال نه دا چرته ثابتيږی، چې په حضرت عمر رضي الله عنه باندې قرضې نۀ وې، ددې نه خو زيات نه زيات دومره ثابتيږی، چې حضرت عمر رضي الله عنه د تنګ دستئ په حالت کښې نا، د خوشالې په حالت کښې د دنيا نه تلې وو، د هغوی ترکۀ او پريښودلې شوې ميراث کوم چې وارثانو ته ملاؤشو، هغه هغوی په يو لاکهه باندې خرڅ کړو. ولې په مالدارئ او قرضونو کښې خو څۀ تضاد نشته، مالدار سړې هم د بعضې وجوهاتو په بناء باندې په بعضې وختونو کښې قرضه اخلی، او ددې په هره زمانه کښې مشاهده کيږې.

بيا فرمائی: "فلعل نافعا أنكر أن يكون دَينه لم يقض".(١)

يعنی نافع چې کومه خبره کړې ده کيدې شی د هغې معنٰی دا وی، چې د حضرت عمر رضي الله عنه په ذمه باندې کومې قرضې وې، د هغې د نۀ ادا کولو خيال صحيح نۀ دې، بلکه هغه ادا کړې شوې وې، او ولې به نۀ ادا کيدې، چې حضرت عمر رضي الله عنه په کثير مقدار کښې مال پريښودو سره د دنيا نه تشريف وړلې وو.

حضرت عمر رضي الله عنه د خپل امارات نفی ولې اوکړه؟ فَإِنِّي لَسْتُ الْيَوْمَ لِلْمُؤْمِنِينَ أَمِيرًا........ ابن التين وائی، دا الفاظ حضرت عمر رضي الله عنه په هغه وخت کښې اوفرمائيل، کله چې هغوی رضي الله عنه ته د خپل مرګ يقين شوې وو، او ښکاره خبره ده چې د مرګ نه ورستو امارت او خلافت هم د نورو منصبونو په شان ختميږی، خو شارحين فرمائی، د هغوی رضي الله عنه ددې قول مطلب دا نۀ وو، چې زما مرګ يقينی شوې دې، نو اُوس دې ما ته امير المؤمنين نۀ شی وئيلې، بلکه ددې يو اهم مطلب وو، او هغه دا چې حضرت عمر رضي الله عنه دا نۀ غوښتل، چې حضرت عائشه رضي الله عنها د هغوی د خلافت او امارت په وجه باندې صرف په ژبه يا د حياء د وجهې نه هغوی د دفن کولو اجازت خو ورکړی، او د زړۀ نه هغوی په دې راضی نۀ وی، يا اُوس اجازت ورکړی، او ژوند او خلافت ختميدو نه ورستو د تدفين په وخت کښې هغوی په دې پښيمانه وی، په دې وجه حضرت عمر رضي الله عنه دا تصريح اوکړه، چې اُوس زۀ امير پاتې نۀ شوم، او د خلافت او امارت نه علاوه به حضرت عائشه رضي الله عنها ما ته ځائې راکړی يا د نۀ راکولو فيصله به فرمائی، او صرف دا هم نا، حضرت فاروق اعظم خو دا وصيت هم فرمائيلې وو:

"يا بُنى إنى قد أرسلت إلى عائشة أستأذنها أن أدفن مع أخوى فأذنت لى وأنا أخشى أن يكون ذلك لمكان السلطان، فإذا أنا متُّ فاغسلنى وكفنى ثم احملنى حتى تقف بى على باب عائشة فتقول: هذا عمر يستأذن يقول........فان أذنَت لى فادفنى معهما وإلا فادفنى بالبقيع، قال ابن عمر: فلما مات أبى حملناه حتى وقفنا به على باب عائشة فاستأذنتها الدخول فقالت: ادخل بسلام".(٢)

وې فرمائيل، بچيه ! ما د(سيده)عائشه رضي الله عنها نه خپل دوؤ ورونړو(رسول الله ﷺ او سيدنا ابوبکر) سره د دفن کيدو اجازت طلب کړو، هغې ما ته اجازت راکړو، خو ما ته دا ويره ده،

(١) فتح الباري:٩.١٨٢
(٢) طبقات ابن سعد:٣.٣٦٣

چې چرته دا اجازت زما د سلطنت د مقام د وجهې نه نۀ وی ملاؤ شوې؟نو(په دې باندې د هغې د زړۀ د رضامندئ د پاره دې داسې اوکړې شی)کله چې زۀ مړ شم،نو د غسل راکولو او کفن اچولو نه ورستو ما اوچت کړئ،او د حضرت عائشې رضي الله عنها دروازې ته مې یوسئ،او بیا تۀ هغې ته اُووایه،چې دا عمر دې،چې اُوس بیا هم ستا نه اجازت طلب کوی،او وائی،چې ما ته خپلو ملګرو حضرت محمد رسول الله ﷺ او سیدنا ابوبکر رضي الله عنه سره د دفن کیدو اجازت راکړه؛کۀ هغې(یو وارې بیا)اجازت درکړو،نو ما هلته دفن کړئ،ګنې بقیع کنبې مې دفن کړئ ! ابن عمر فرمائی کله چې هغوی وفات شو،نو مونږ د هدایاتو او وصیت مطابق هغوی رضي الله عنه د حضرت عائشې رضي الله عنها دروازې ته اُوړلو سره د هغې نه اجازت واخستو، هغوی رضي الله عنها اووئیل،د الله تعالی د اړخ نه په سلامتیا سره داخل شه.

د وفات کیدو نه ورستو دویم وارې د اجازت اخستلو خبره دلته هم مذکور ده.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: "فیحمل هذا النفی علی ما أشار إلیه ابن التین أنه أراد أن یُعلم أن سؤاله لها بطریق الطلب لا بطریق الأمر".[1]

خپل ځان نه د امیر المؤمنین نفی کولو وجه به هغه وی،چې هغې اړخ ته ابن التین اشاره کړې ده.او هغه دا چې حضرت عمر رضي الله عنه غوښتل،چې دا ټولو ته معلومه شی،چې هغوی رضي الله عنه حضرت عائشې ته(د خلیفه په حیثیت سره)حکم نۀ ورکوی،بلکه هغې ته عریضه کوی،چې د هغې د رد کولو او قبلولو دواړو به هغې ته اختیار وی،نو وې فرمائیل:چې نن خو زۀ امیر المؤمنین هم نۀ یم پاتې،نو بیا د آمرانه(یا امیرانه)حکم تصور څنګه کیدې شی.

ایا مکان د حضرت عائشې رضي الله عنها ملکیت وو؟:علماؤ د حضرت عمر رضي الله عنه استیذان او د هغې په جواب کنبې د حضرت عائشې رضي الله عنها ارشاد "ولأوثرن به الیوم علی نفسی"(زۀ به نن حضرت عمر رضي الله عنه ته په خپل ځان باندې ترجیح ورکوم)نه په دې خبره باندې استدلال کړې دې،چې دا کور د حضرت عائشې رضي الله عنها ذاتی ملکیت وو،په دې وجه هغې په دې کنبې پخپله دفن کیدل غوښتل. او بیا ئې هغه حضرت عمر رضي الله عنه ته ورکړو،ښکاره خبره ده چې تملیك د ملکیت نه ورستو کیدې شی،او حضرت عمر رضي الله عنه ته هم د حضرت عائشې رضي الله عنها اجازت احتیاج په دې وجه وو،چې دا د هغې ذاتی کور وو.

بیا هم حافظ ابن حجر رحمه الله "وفیه نظر"وئیلو سره ددې د منلو نه انکار کړې دې،هغه فرمائی، واقعه داده،چې حضرت عائشې رضي الله عنها ددې کور د منافعو ملکیت خو لرو،چې پخپله په دې کنبې پاتې شی،یا بل څوك په کنبې پاتې کړی،خو د رسول الله ﷺ د میراث په توګه هغې ته ددې ملکیت حاصل نۀ وو،او په دغه وجه د هغوی یو وارث د میراث په توګه ددې مالك هم نۀ شو جوړیدې،بیا هم د رسول الله ﷺ ازواج مطهرات خو د هغوی ﷺ نه ورستو بل چا سره نکاح نۀ شی کولې،په دې وجه هغوی به همیشه د معتداتو په حکم کنبې وی،او معتده

---

[1]) فتح الباری:۹،۱۸۲

د عدت د ختمیدو پورې د خاوند په کور کښې اوسیدلې شی۔(۱) او هم هغې ته د سکونت حق حاصل وی۔

حضرت عائشه رضی الله عنها د رسول الله ﷺ په روضه کښې د دفن کیدول د خواهش نه ولې ورستو شوه؟ بیا د حضرت عائشې رضی الله عنها چې دلته کومه جمله نقل کړې شوې ده:

"كنتُ أريده لنفسي ولأوثرنّه به اليوم على نفسي". ددې نه معلومیږی، چې ام المؤمنین دا خاص ځائې د خپل تدفین د پاره مختص کړې وو، او بیا کله چې حضرت عمر رضی الله عنه دا ځائې د هغې نه طلب کړو، نو د حضرت عائشې رضی الله عنها مخې ته دوه صورتونه وو، یو داچې هغه ځائې حضرت عمر رضی الله عنه ته ور نکړی، او حضرت عمر رضی الله عنه عامې مقبرې ته اوړلو سره هلته دفن کړې شی، او دویم صورت دا وو، چې هغه حضرت عمر رضی الله عنه ته په خپل ځان باندې ترجیح ورکولو سره هغه ځائې هغوی ته ورکړی، او پخپله په یوې بلې عامې مقبرې کښې دفن کیدو باندې راضی شی، حضرت ام المؤمنین دویم صورت اختیار کړو، حضرت عمر رضی الله عنه ته ئې ترجیح ورکړه، او په دې طریقه هغې رضی الله عنها ته د خپل سرتاج او سرورِ دو عالَم ﷺ او د خپل والد محترم سیدنا ابوبکر رضی الله عنه په اړخ کښې ځائې ملاؤ نهٔ شو، ځکه چې د قبر ځائې هم یو وو، چې په هغې کښې به یا حضرت عمر رضی الله عنه دفن کیدو، او یا (حضرت) سیده عائشه رضی الله عنها ۔ علامه عینی ددې جملې "ولأوثرنّه....." شرح په دې الفاظو سره کوی: "أي أخصه بمسأله من الدفن عند النبي وأترك نفسي" (۲)۔

د ځائې کیدلو سره هم سیده عائشې رضی الله عنها دلته دفن کیدل خوښ نهٔ کړل: د حضرت عائشې رضی الله عنها په حوالې سره په بل ځائې کښې دا منقول دی، چې هغې وفات ته نزدې عبد الله بن زبیر ته دا وصیت فرمائیلې وو، "لا تدفني عندهم" (۳) ما دوی سره مهٔ دفن کوه، ددې نه معلومیږی، چې ځائې وو خو حضرت عائشې رضی الله عنها ورستو هلته دفن کیدل نهٔ دی خوښ کړې، ځکه کهٔ ځائې نهٔ وو، نو بیا د نهٔ دفن کولو د هدایاتو څهٔ ضرورت وو، ځکه چې نهٔ دفن کیدل هسې هم متعین وو، بلکه د عائشې رضی الله عنها اول ددې ځائې ځان د پاره د مخصوص کولو تقاضا خو دا وه، چې هغې د مرګ په وخت کښې هم دا اظهار کړې وې، کاش چې ځائې وې، او زهٔ دلته کښې دفن کړې شوې وې۔

ددې جواب یا حل دادې، چې ځائې د حضرت د حضرت عمر رضی الله عنه د تدفین نه ورستو هم وو، ولې حضرت عائشې رضی الله عنها په هغې کښې دفن کیدل خوښ نهٔ کړل، ځکه چې اول خو په دې ځائې (د حضرت عائشې په کور) کښې صرف دوه کسان مدفون وو، یو رسول الله ﷺ او دویم سیدنا ابوبکر رضی الله عنه او د دوی په موجودګئ کښې حضرت عائشې رضی الله عنها دلته د دفن کیدو خواهش لرو، ولې کله چې حضرت عمر رضی الله عنه دفن کړې شو، نو ام المؤمنین د غیر محرم په دې احاطه

---

(۱) فتح البارى:۸۲و ۱۹

(۲) عمدة القارى:۱۶،۱۲۱۲

(۳) صحيح البخارى،رقم:۱۳۹۱

کښې د راتلو په وجه ددې ځائې خیال د زړهٔ نه اوباسلو ،په دې وجه نه چې ځائې نهٔ وو .بلکه په دې وجه چې یو اجنبی سړی هلته تشریف راوړلې دې،ددې تائید ددې نه هم کیدې شی،چې د حضرت عائشې رضی الله عنها نه مروی دی،"لَمْ أَضَعْ ثیابی عنی منذ دفن عمر فی بیتی".[1]

د مسند احمد په یو روایت کښې دا الفاظ دی:"فلما دفن عمر معهم فوالله ما دخلته إلا وأنا مشدودة علی ثیابی،حیاءً من عمر".[2]

د کوم وخت نه چې حضرت عمر رضی الله عنه زما په کور کښې دفن دې،ما خپل زیاتی لباس(کالی) نهٔ دی کوز کړې.

یعنی حضرت عائشې رضی الله عنها به پرده کوله.او چې حضرت عائشه رضی الله عنها به خپل ژوند کښې خاؤرو ته د سپارلی شوې حضرت عمر رضی الله عنه نه پرده ضروری ګنړله،نو د مرګ نه ورستو به هم هغې د یو اجنبی سړی سره متصل دفن کیدل ناخوښ کړې وی،او ښکاره خبره ده.چې د مرګ نه ورستو هم انسان خو ختمیږی نه،لهذا مړ انسان او د هغهٔ د قبر نه شرمیدل یو ه معنی لری.او هم ددغې وجهې نه حضرت عائشې رضی الله عنها دلته د دفن کیدلو نه منع اوکړه.

د حضرت عائشې رضی الله عنها د پاره د ځائې نهٔ پاتې کیدو قول: او کهٔ د حضرت عائشې رضی الله عنها د قول "ولأوثرنه به علی نفسی"نه چا ته دا تاثر ملاویږی،چې ځائې صرف د یو قبر وو .ولې حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی.په ځائې ددې چې زهٔ دا ځائې د خپل ځان د پاره مختص اوساتم.دا به زهٔ حضرت عمر رضی الله عنه ته ورکړم،او ددې ځائې په سلسله کښې به خامخا هغوی ته په خپل ځان باندې ترجیح ورکوم،نو دا په دې وجه صحیح نهٔ دی،چې د ایثار او ترجیح دلته دا صورت هم کیدې شی.او دې هم،چې حضرت عائشه رضی الله عنها ددې ځائې نه د هغوی(یعنی حضرت عمر رضی الله عنه)د اجنبیت په وجه،نهٔ دا چې د ځائې نهٔ کیدو په وجه ورستو شوه.او دا ځائې حضرت عمر رضی الله عنه ته ورکولو سره دې سره د متصل ځائې نه ئې هم خپل ځان محروم کړو ،دا هم د ایثار یو اعلی او بې مثاله صورت دې.

د تطبیق صورت: د تطبیق دویم صورت دادې،چې د حضرت عمر رضی الله عنه د شهادت نه وړاندې د حضرت عائشې رضی الله عنها خیال وو ،چې دلته صرف د یو سړی د قبر ځائې دې،لهذا د رسول الله ﷺ او د حضرت ابوبکر رضی الله عنه نه ورستو زهٔ به هم هغه دریم مړې یم چې دلته به دفن کیږم،او بیا به نور ځائې نهٔ وی.ولې د حضرت عمر رضی الله عنه د تدفین نه ورستو هغې ته اندازه اوشوه،چې دلته د یو بل قبر ځائې هم شته،اوس مسئله دا راغلې وه،چې حضرت عمر رضی الله عنه سره متصل دفن کیدل هغې رضی الله عنها نهٔ خوښول.نو لهذا اول چې ئې "ولأوثرنه...." اوفرمائیل،هغه هم په ځائې وو ،یعنی دهغې هم وجه وه.او ورستو چې ئې "لاتدفنی معهم" اوفرمائیل،هغه هم صحیح دی[3]

---

[1]) فتح الباري:۱۸۲،۹

[2]) مسند احمد،رقم:۲۵۶۶۰،المستدرک علی الصحیحین:۱٤٤۲

[3]) فتح الباري:۸۲،۹،۸۳،۳،۱۳۳۰

د حضرت عیسیٰ علیه السلام قبر به کوم ځائې کښې وی؟ دلته په بعضې روایاتو کښې د حضرت عیسیٰ علیه السلام د قبر هم ذکر دې، یو روایت حضرت عائشې رضي الله عنها ته منسوب دې، چې په هغې کښې حضرت عائشه رضي الله عنها د رسول الله ﷺ نه د هغوی په خوا کښې د دفن کیدلو اجازت طلب کوی، او هغوی ﷺ په دې الفاظو سره هغې رضي الله عنها ته جواب ورکوی:

"وأنى لك بذالك، وليس فى ذلك الموضع إلا قبرى وقبر أبى بكر وعمر وعيسى بن مريم".[1]

نه! دلته تا ته څنګه ځائې ملاویدې شی، دلته خو به صرف زما، د ابوبکر، د عمر او عیسیٰ بن مریم قبرونه وی.

دې روایت ته حافظ ابن حجر رحمه الله "حديث لا يثبت" وئیلو سره ناقابل د استدلال او اعتبار ګرځولې دې.

همدغه شان عمرو بن أبی شیبه په اخبار المدینة کښې د سعید بن المسیب نه نقل کړې دی، هغه فرمائی: "وهناك موضع قبر يدفن فيه عيسى عليه السلام".[2]

دې ته هم "من وجه ضعيف" وئیلو سره حافظ ابن حجر عسقلانی کمزورې ګرځولې دې، خو کۀ یو قوی السند روایت نۀ هم وی، بیا هم د حضرت عیسیٰ علیه السلام د رسول الله ﷺ په خوا کښې د دفن کیدلو نه انکار په دې وجه معتبر نۀ دې، چې ددې څۀ دلیل نشته، او دلته په دفن کیدو کۀ یو ضعیف روایت هم وی، نو هغه هم کافی دې.

ایا هغوی رضي الله عنه ابن عباس رضي الله عنه ته تکیه وهلې وه؟: فأسنده رجل......ارفعوني د الفاظو نه معلومیږی، چې حضرت عمر رضي الله عنه ملاست وو، او هغوی هلته ناستو خلقو ته اوفرمائیل، ما کینوئ، نو یو سړی اوچت کړو او هغوی رضي الله عنه له ئې خپل ځان ته تکیه ورکړه، دا سړې څوک وو؟ حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله فرمائی، لم أقف على اسمه زۀ د هغۀ د نوم نه واقف نۀ شوم، ولې بیا فرمائی دا ابن عباس کیدې شی، او ددې تائید، د مبارك بن فضاله په روایت کښې ددې الفاظو نه کیږی:

"فقال له عمر: ألصق خدى بالأرض يا عبد الله بن عمر، قال ابن عباس: فوضعت من فخذى على ساقى فقال: ألصق خدى بالأرض، فوضعته حتى وضع لحيته وخده بالأرض فقال ويلك عمر إن لم يغفر الله لك".[3]

حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائیل، عبد الله بن عمر زما مخ زمکې سره اولګوه، عبد الله بن عباس فرمائی، ما هغوی د پتون نه کوزولو سره په خپلې پنډۍ کیښودو، په دې باندې هغوی

---

[1]) کنز العمال، کتاب القیامة، باب نزول عیسیٰ، رقم: ۱۲۹۷۲۸
[2]) فتح الباری: ۸۲،۹. او د ترمذی په یو روایت کښې دا الفاظ منقول دی: مکتوب فی التوراة صفة محمد وعیسی بن مریم یُدفن معه قال: فقال أبو مودود: وقد بقی فی البیت موضع قبر، رقم الحدیث: ۳۶۶۷
[3]) فتح الباری: ۸۳،۹، وفی طبقات ابن سعد، ویلی وویل أمی إن لم یغفر الله لی: ۳،۲۷۴، وعند الطبرانی ویلَک وویلَ أمّک یا عمر إن لم یغفر الله لک، المعجم الأوسط، رقم: ۱۵۷۹

اوفرمائیل،زما مخ زمکې سره اولګوه ؛ نو بیا ما د هغوی سر په زمکه کیښودو،تر دې پورې چې هغوی خپل مخ او ګیره په زمکه باندې کیښودو سره اووئیل،عمره! ستا د پاره هلاکت دې،کهٔ الله تعالی تهٔ اونهٔ بښلې.

ددې روایت نه معلومیږی،چې د "رجل"نه مراد ابن عباس دې،ځکه چې کهٔ هغوی ﷺ په زمکه باندې سملولو والا ابن عباس دې،نو ظاهره ده،چې اوچتولو سره خپل ځان ته تکیه ورکولو والا هم ابن عباس کیدې شی.

علامه عینی د"رجل"نه ابن عباس مراد اخستلو والا احتمال بې بنیاده ګرځولې دې،هغه فرمائی: "إن کان مستندًا هذا القائل فی الاحتمال المذکور کونَ ابن عباس فی القضیة فلغیره أن یقول یحتمل أن یکون عمرو بن میمون لقوله فی ما مضی فانطلقنا معه".(۱)

کهٔ ددې قول قائل(یعنی ابن حجر)د احتمال مذکور اظهار په دې وجه کړې وی،چې په دې مسئله کښې د ابن عباس هم ذکر دې،نو په دې وجه صحیح نهٔ دی،چې په دې کښې د عمرو بن میمون هم ذکر دې،ځنګه چې د هغوی الفاظ"فانطلقنا معه"تیر شوی دی،(نو بیا خو د رجل نه هغوی هم مراد کیدې شی).

نو کهٔ د حافظ ابن حجر رحمه الله د پورته ذکر کړې شوی روایت نه ابن عباس ﷺ مراد اخستل ثابتولې شی،نو په هغې باندې د علامه عینی اشکال نهٔ واردیږی.

"صالحینو" ته نزدې ذ دفن کیدو فضیلت: مَا کَانَ مِن شَیءٍ أَهَمَّ إِلَیَّ..........حضرت عمر ﷺ فرمائی چې زما د پاره ددې نه اهم څیز هیڅ هم نشته،چې د رسول الله په خوا کښې ما ته د تدفین د پاره ځائې ملاؤ شی،او هغه هم د حضرت عائشې ﷺ په خوشالئ باندې،دې نه معلومیږی،چې د صالحینو په خوا کښې د دفن کیدو هم ډیر اهمیت او برکات دی،په دې وجه حضرت عمر ﷺ سره په دې سخت حالت،او د مرګ د یقینی کیدو په وخت کښې هم ددې قربت او معیت څومره فکر وو،او بیا په دې باندې هغوی ځنګه د الله تعالی شکر ادا کړو،او ددې د اهمیت تصریح ئې اوکړه.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: "وفیه الحرص علی مجاورة الصالحین فی القبور طمعًا فی إصابة الرحمة إذا نزلت علیهم وفی دعاء من یزورهم من أهل الخیر".(۲)

د حضرت عمر ﷺ په دې واقعه کښې د صالحینو په خوا کښې د دفن کیدو اهمیت او دا د حرص قابل امر کیدو اندازه هم کیږی،او(یو مسلمان ته)ددې خواهش په دې وجه وی،چې په صالحینو باندې وریدونکې رحمت نه دې هم برخه مند شی،او د هغوی زیارت له راتلونکی د خیر د خاوندانو په دعاګانو کښې دهٔ ته هم فیض ملاؤ شی.

۱) عمدة القاری:۱۶/۲۱۲
۲) فتح الباری:۴/۳۳۰

د حضرت حفصي رضي الله عنها په ژړلو د سيدنا حضرت عمر رضي الله عنه خفګان: فَوَلَجَتْ عَلَيْهِ....... ددې نه ورستو ام المؤمنين حضرت حفصي رضي الله عنهاتشريف راؤړو، او د خپل پلار امير المؤمنين سيدنا عمر رضي الله عنه كوټې ته داخليدو سره په ژړا شوه، په بعضې نسخو كښې د "فمكثت" الفاظ راغلى دى، او په بعضو كښې د "فمكث".([1])

د "فمكث" تائيد په دې سره هم كيږى، چې ابن سعد د مقدام بن معديكرب نه نقل كړى دى، چې حضرت حفصي رضي الله عنها اتلو سره اووئيل:

"يا صاحبَ رسول الله ﷺ يا صهرَ رسول الله، يا أميرَ المؤمنين فقال عمر: لا صبرلى على ما أسمع، أحرج عليكِ بمالى عليكِ من الحق أن تندبينى بعد مجلسك هذا، فأما عينك فلن أملكهما".([2])

اې د الله تعالى د رسول ملګريه ! اې د الله تعالى د رسول سخره ! اې د مسلمانانو اميره ! حضرت عمر رضي الله عنه (د خپلې خوربې لور نه د محبت او غم ډك الفاظ اؤريدو سره) اوفرمائيل، څۀ چې اورم ددې د اؤريدو طاقت نۀ لرم، زۀ د خپل هغه حق واسطه دركولو سره تا ددې مجلس نه ورستو د ژړا كولو نه منع كوم، كوم حق چې زما په تا باندې دې، هآؤ! ستا د ستركو اختيار ما (او تا ته) تشته، (نو د اوښكو بهيدلو نه دې نۀ منع كوم).

د حضرت عمر رضي الله عنه خليفه نۀ مقرر كول او د هغې وجه: "فَقَالُوا أَوْصِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ" (هغوى اووئيل امير المؤمنين ! وصيت اوكړئ) د حديث د سياق نه خو معلوميږى، چې دا د هغه خلقو قول دې، كوم چې په دغه وخت كښې د حضرت عمر رضي الله عنه عيادت او زيارت له راغلى وو، او د كومو چې په "واستأذن الرجال" سره دلته ذكر راغلې دې، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى، د بعضې رواياتو نه معلوميږى، چې دا قائل ابن عمر وو، څنګه چې د كتاب الأحكام نه معلوميږى.([3])

يو روايت چې هغه عمرو بن شبه نقل كړې دې، او په هغې كښې انقطاع هم ده، هغې نه معلوميږى، كله چې اسلم مولى عمر ته پته اولګيده، چې حضرت عمر رضي الله عنه څوك خليفه نۀ دې مقرر كړې، نو وې وئيل، "يا أمير المؤمنين! ما يمنعك أن تصنع كما صنع أبوبكر".([4])

امير المؤمنين! تاسو ولې هغه شان (خليفه نۀ مقرر) كوئ، څنګه چې ابوبكر كړې وو.

حافظ صاحب وائى دا هم احتمال شته، چې دا د ابو لؤلؤة په لاس د حضرت عمر رضي الله عنه د زخمې كيدلو نه وړاندې خبره وى، احمد د معدان بن أبى طلحه په طريقې سره روايت كړې دې، چې سيدنا عمر د زخمې كيدلو نه وړاندې په خپله خطبه كښې وئيلى وو:

---

[1]) فتح البارى: ۹، ۱۸۳
[2]) الطبقات الكبرٰى ذكر استخلاف عمر: ۳، ۱۲۷۵
[3]) فتح البارى: ۹، ۱۸۳
[4]) فتح البارى: ۹، ۱۸۳

"إن أقوامًا يأمروننى أن أستخلف".[1] بعضې خلق ما ته دا وائى، چې زۀ خليفه مقرر کړم.
کۀ په خنجر د وهلو نه وړاندې ترې پوښتنه کړې شوې وى، يا ورستو په هر حال کښې هغوى رضي الله عنه د هغې دوه وجوهات بيان کړل:
①:-خليفه مقرر کول هم زما نه د غوره يعنى د ابوبکر رضي الله عنه نه ثابت دى، او نۀ مقرر کول هم زما نه (بلکه د ټولو نه) غوره يعنى د رسول الله ﷺ نه ثابت دى.
②:-زۀ دا نۀ غواړم چې په ژوند کښې هم او د مرګ نه ورستو هم د خلافت په حوالې سره ذمه دار پاتې شم.
د حضرت عمر رضي الله عنه وصيت: ددې نه ورستو حضرت عمر رضي الله عنه تفصيلى وصيت اوفرمائيلو، او په هغې کښې ئې نۀ صرف دا چې د خلافت په حوالې سره مسلمانانو ته لارښودنه اوکړه، بلکه په مختلفو اړخونو لارښودونکى هدايات ورکولو سره د دنيا نه رخصت شو، د خلافت ذمه وارى يو متعين کس ته د سپارلو په ځائې هغوى د شورٰى خوښې ته پريښودو، په شورٰى کښې هغوى رضي الله عنه کوم خلق منتخب کړل، او په نورو باندې ئې دوى ته ترجيح ولې ورکړه، بيا ئې هغوى ۀ خليفه د ټاکلو په سلسله کښې د کومو قواعدو او هداياتو پابند جوړ کړل، په دې ټولو معاملاتو کښې حضرت عمر رضي الله عنه کيف ما اتفق څۀ سرسرى خبره نۀ ده کړې، بلکه د يوې لوئې فسلفې او د اسلام د روح عکاسى کوونکو هداياتو او اشاراتو په ذريعه ئې خپل فرض منصبى ادا کړل، حضرت عمر رضي الله عنه خو اول ددې خبرې وضاحت کول ضرورى اوکڼړل، چې دخليفه د ټاکلو شرعى حيثيت څۀ دې، او آيا دوى به په هرصورت کښې خليفه مقرروى؟
نو د "استخلف" په جواب کښې هغوى رضي الله عنه اوفرمائيل:
"ما أجد أحق بهذا الأمر من هؤلاء النفر-أو الرهط- الذى توفى رسول الله وهو عنهم راض فسمى عليًا وعثمان والزبير وطلحة وسعدًا وعبد الرحمٰن".[2]
يعنى زۀ دې معاملې د پاره ددې ډلې نه علاوه زيات حقدار څوك هم نۀ ونيم، چې د هغوى نه رسول الله ﷺ په داسې حالت کښې رخصت شو، چې هغوى ﷺ د دوى نه راضى وو، بيا هغوى رضي الله عنه د حضرت على، عثمان، زبير طلحه، سعد او عبد الرحمن رضي الله عنهم نومونه واخستل.
د ابن سعد په روايت کښې دا الفاظ هم دى: "فأيهم استخلف فهو الخليفة من بعدى".[3]
په دوى کښې چې څوك هم خليفه جوړ کړې شو، هم هغه به زما نه ورستو خليفه وى، په زرګونو صحابۀ کرامو او لاکهونو مسلمانانو کښې ددې شپږو کسانو شورٰى هغوى رضي الله عنه ولې جوړه کړه، ددې وجه هم هغوى رضي الله عنه پخپله اوښودله، چې رسول الله ﷺ د دوى نه د رضامندئ او خوشالئ په حالت کښې د دنيا نه تلې دې، او په دې خبره کښې څۀ شك او ابهام هم نشته،

[1] مسند احمد، مسند عمر بن الخطاب، رقم:١٨٦
[2] حديث باب.........١
[3] الطبقات الكبرٰى لابن سعد:٣٢٨.٣

ځکه چې دا حضرات په هغه عشره مبشره کښې چا ته چې د جنت زيرې ورکړې شوې دې،هم شميرلې شي،د الله د رسول رضامندئ هم د الله تعالى د رضامندې سره يو شان ده،او مبشر بالجنة کيدل هم د الله تعالى په دربار کښې د ايمان او عمل د قبوليت دليل دې،ددې نه معلومه شوه،چې په اسلام کښې د استحقاق خلافت او د بادشاهئ د اهليت د پاره په دين دارئ او د خدائې نه په ويره کښې فائق او ممتاز کيدل ضروري دى۔

د خلافت په حوالې سره دوه اهم هدايات: د خپل ځان نه د ورستو خليفه مقرر کولو په سلسله کښې د حضرت عمر ﷺ چې کومه طريقه او نقطهٔ نظر د هغوى ﷺ د هداياتو او فرموداتو نه معلوميږى په هغې کښې دوه خبرې اهمې دى:

① ـتقوىٰ او للّٰهيت:ددې دليل دادې،چې دا معامله په ديندارئ کښې د ټولو نه ممتاز لس کسانو پورې محدود ساتلې شوې ده،او د دوى نه علاوه ئې چا ته هم په دې کښې د برخې اخستلو او د زړهٔ په خوښه د کار کولو اجازت ورنهٔ کړو۔

② ـشورىٰ ته ئې بنيادي حيثيت ورکړو،په نورو الفاظو سره داسې اووايه،چې د خلافت د پاره ايمان او تقوىٰ شرط اوګرځولې شو،او د خلافت طريقې ئې شورىٰ۔

د ابن سعد په يو روايت سره ددې نور وضاحت کيږى،چې په هغې کښې سعيد بن زيد حضرت عمر ﷺ ته وائى،کهٔ تاسو د يو مسلمان ټاکلو ا ړخ ته اشاره هم اوکړئ،نو خلق به په هغهٔ باندې د اعتماد او رضامندئ اظهار اوکړى،حضرت عمر ﷺ اووئيل:

"قد رأيت من أصحابي حرصًا سيئًا وإني جاعل هذا الأمر إلى هؤلاء النفر الستة الذين مات رسول الله ﷺ وهو عنهم راض".([1])

ما د خپلو ملګرو د اړخ نه ډير بد حرص اوليدو،او زهٔ د خلافت دا کار دې شپږو کسانو ته ورکوم،د چا نه چې رسول الله ﷺ د دنيا نه د رحلت په وخت کښې راضى وو۔

ددې نه معلوميږى چې نور خلق هم د خلافت اميدوار او متمنيان وو،ولې حضرت عمر ﷺ هغوى په سختئ سره منع کړل،او هم ددې شپږو کسانو شورىٰ ئې جوړه کړه۔

او تر کومې پورې چې د ټاکلو او د خپل شخصى رائې په ځائې شورائيت ته د بنيادي حيثيت ورکولو تعلق دې،نو په دې حوالې سره هم د ابن سعد په يو مفصل روايت کښې دا الفاظ راغلى دى:

"وليخلُ هؤلاء القوم في بيت، فإذا اجتمعوا على رجل فمَن خالفهم فاضربوا رأسه فلما خرجوا من عند عمر قال عمر: لو ولّوها الأجلح سلك بهم الطريق فقال له ابن عمر: فما يمنعك يا أمير المؤمنين؟ قال أكره أن أتحمّلها حيًا وميّتًا".([2])

وې فرمائيل،دا خلق(يعنى أصحاب ستہ)دې په يو کور کښې خفيه مشوره اوکړى،او کله

[1]) طبقات لابن سعد:۳،۲،۳٤۲،۳٤۳

[2]) طبقات ابن سعد:۳،۲،۳٤۲

چې دوی په چا باندې متفق شی، نو څوك چې هم د هغوی نه مخالفت اوكړی، د هغه سرې سر كټ كړئ، كله چې دا حضرات د حضرت عمر رضی الله عنه د خوا نه پاسيدل، نو هغوی رضی الله عنه اوفرمائيل، كۀ دا خلق څوك بې خكرو څناور هم مقرر كړی، نو هغه به هم دوی په نيغه لار بوځی، (يعنی اوس به دې شورٰی سره د الله تعالٰی مدد او نصرت شامل حال وی) ابن عمر اوفرمائيل، تاسو ولې څوك نۀ مقرر كوئ؟ حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائيل، ما ته په ژوند كښې او د مرګ نه ورستو هم د دې ذمه دارې اوچتول خوښ نۀ دی.

په بل روايت كښې دا الفاظ دی: "فمن تأمر منكم على غير مشورة من المسلمين فاضربوا عنقه".([1])
يعنی په تاسو كښې كۀ څوك د مسلمانانو د مشورې نه بغير امير جوړ شو، نو هغه قتل كړې همدغه شان حضرت عمر رضی الله عنه د يوې بلې خبرې وضاحت هم اوكړو، هغه دا چې كۀ هغوی (يعنی جضرت عمر) خليفه مقرروی نو دا هم صحيح دی، ځكه چې حضرت ابوبكر رضی الله عنه هم مقرر كړې وو، او كۀ نۀ مقرروی نو دا هم صحيح دی، او رسول الله ﷺ څوك هم نۀ دی مقرر كړې، نو هغوی رضی الله عنه فرمائی:

"إن أستخلف فسنة، وإلا أستخلف فسنة، توفي رسول الله ﷺ ولم يستخلف وتوفي أبوبكر فاستخلف".([2])
كۀ زۀ خليفه مقرروم، نو دا هم سنت دی، او كۀ نۀ مقرروم نو دا هم سنت دی، رسول الله ﷺ وفات شو، اوهغوی خليفه نۀ وو مقرر كړې، او ابوبكر رضی الله عنه وفات شو اوهغوی خليفه مقرر كړو. د دواړو خبرو ځائې موجود دې.

د خليفه د ټاكلو درې طريقې: ددې نه دا هم معلومه شوه، چې په اسلام كښې هم ددې دواړو بلكه د درې واړو طريقو ځائې شته:

① :-اوله دا چې د خليفه تقرر مسلمانان خپل مينځ كښې په فراخې مشورې او اتفاق رائې سره اوكړی، څنګه چې د حضرت ابوبكر رضی الله عنه په خلافت كښې اوشو.

② :-دا چې خليفه خپل قائم مقام پخپله مقرر كړی، په دې شرط چې وصيت كونكې خليفه هم په دينی اعتبار سره د اعتماد وړ او د تقوٰی او تدين حامل وی، او د هغۀ ټاكونكې خليفه هم، څنګه چې د حضرت عمر رضی الله عنه د پاره حضرت ابوبكر صديق رضی الله عنه وصيت اوفرمائيلو.

③ :-دا چې د منتخب او غوره كړې شوؤ كسانو مختصره شورٰی جوړه كړې شی، او هغوی ددې فيصله اوكړی، څنګه چې دلته د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت په سلسله كښې اوشو.

د خليفه د ټاكلو په حوالې سره د حضرت عمر او ابن عمر رضی الله عنهما په مينځ كښې يوه زړۀ راښكونكې مكالمه هم ابن سعد نقل كړې ده، فرمائی: ابن عمر حضرت عمر ته اووئيل:

"لواستخلفت"، كۀ تاسو خليفه مقرر كړې وې نو ښۀ به نۀ وې؟ حضرت عمر اوفرمائيل، "مَن"؟ څوك به مې مقرر كولو؟

---

[1]) طبقات ابن سعد: ۳، ٤، ۳٤۴
[2]) طبقات ابن سعد: ۳، ۲، ۳٤۲

ابن عمر اووئیل: "تجتهد فإنك لست لهم برب تجتهد، أرأيت لو أنك بعثت إلى قيم أرضك ألم تكن تحب أن يستخلف مكانه حتى يرجع إلى الأرض؟ قال بلى، قال: أرأيت لو بعثت إلى راعی غنمك ألم تكن تحب أن يستخلف رجلاً حتى يرجع؟".[1]

حماد بن زید راوی وائی: "فسمعت رجلاً يحدث أيوب أنه قال: إن أستخلف فقد استخلف مَن هو خير منى، وإن أترك فقد ترك مَن هم خير منى فلما عرّض بهذا ظننت أنه ليس بمستخلف".[2]

وې فرمائيل كۀ ما خليفه مقرر كړو، نو زما نه غوره (يعنى ابوبكر) مقرر كړې دې، او كۀ ما پرېښودو، نو زما نه غوره (يعنى رسول الله ﷺ) هم پرېښودې دې، راوى وائى د هغوى ؓ په دې تعريض سره زۀ په دې پوهه شوم، چې هغوى ؓ خليفه مقرر كول نۀ غواړى۔

په عشره مبشره كښې د بعضو د نۀ ذكر كولو وجه: دلته يو سوال كيدې شى، چې په عشره مبشره كښې صرف د شپږو انتخاب ولې اوكړې شو؟

ددې جواب دادې، چې په عشره مبشره كښې دوه خو حضرات يعنى حضرت ابوبكر ؓ او پخپله حضرت عمر ؓ وو، او ښكاره خبره ده چې دوى دواړه په مشوره كښې نۀ شو شامليدې، ځكه چې حضرت عمر ؓ خو پخپله صاحب معامله دې، او په شهادت سره د هغۀ خلافت ختميږى، او ابوبكر ددې نه وړاندې وفات شوې دې۔

پاتې شو ابو عبيدة بن الجراح ؓ نو د هغۀ هم انتقال شوې وو۔[3]

سعيد بن زيد ؓ په شورى كښې ولې وانخستې شو؟ اوس په باقى ووۀ حضراتو كښې صرف سعيد بن زيد ؓ پاتې شو، نو د هغۀ د نوم د نۀ اخستو وجه دا كيدې شى، چې حضرت عمر ؓ د اقرباء پروري او د هغې د الزام نه بچ كيدل غوښتل، او سعيد بن زيد خو د حضرت عمر ؓ ترۀ ځوې او اوښې وو، نو په مشوره كښې د هغۀ په شاملولو باندې او د خلافت په اميدوار جوړولو باندې اعتراض كيدې شو۔

او ممكنه ده، چې د يو بل سبب په وجه باندې هغه ئې د خلافت د پاره مناسب نۀ وى گڼلې، علامه عينى وائى:

"أما سعيد فهو ابن عمّ عُمر ؓ فلعله لم يذكره لذلك أو لأنه لم يَرَه أهلاً لها بسبب مِن الأسباب".[4]

خو د خلافت د پاره اهل نۀ گرځولو مطلب دا هم نۀ دې، چې حضرت سعيد بن زيد ؓ په عشره مبشره كښې هم نۀ وو پاتې شوې، يا د هغۀ په مقام او مرتبه كښې څۀ كمې راغلې وو، د مدائنى روايت دې، چې په هغې كښې حضرت عمر ؓ د سعيد بن زيد په هغه خلقو كښې شمير كړې دې، د كومو نه چې رسول الله ﷺ د دنيا نه تلو په وخت كښې راضى وو، ولې

[1] الطبقات الكبرىٰ لابن سعد: ۳: ۳۴۳
[2] الطبقات الكبرىٰ: ۳: ۳۴۳
[3] فتح البارى: ۳: ۸۴
[4] عمدة القارى: ۱۶: ۲۱۲، وفتح البارى: ۹: ۸۴

حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت د شورٰی نه هغه د قرابت او رشته دارئ د وجهې نه مستثنٰی کړو، دې د پاره چې په هغوی رضی الله عنه د اقرباء پرورئ الزام اونهٔ لګی، په دې روایت کښې د حضرت عمر رضی الله عنه دا الفاظ مروی دی:

"لاأرب لی فی أمورکم فأرغب فیها لأحد من أهلی".([1])

ما ته ستاسو (د خلافت وغیره) په کارونو کښې هیڅ قسم حاجت او ضرورت نشته، چې د خپل یو رشته دار د پاره په دې کښې کوشش اوکړم.

د ابن عمر رضی الله عنه په شورٰی کښې د نهٔ شاملولو وجه: حضرت عمر رضی الله عنه خپل ځوې او جلیل القدر صحابی حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما هم په شورٰی کښې شامل نهٔ کړو، چې د اهلیت او اهمیت سره سره هغهٔ د همدردئ او تسلئ هم حق لرلو، ولې حضرت عمر رضی الله عنه د هغهٔ د زړهٔ صرف دومره خیال اوساتلو چې وې فرمائیل، "**یشهدکم عبد الله بن عمر**".

چې عبد الله بن عمر به هم تاسو سره حاضر وی.

علامه عینی رحمه الله فرمائی:

"أی یحضرکم، ولکن لیس له من الأمر شیئ، وإنما قال هذا مع أهلیته لأنه رأی غیره أولی منه".([2])

یعنی حضرت ابن عمر به حاضر خو وی، ولې دهٔ سره به د څهٔ څیز اختیار نهٔ وی، او دا خبره حضرت عمر رضی الله عنه دې د پاره اوفرمائیله، چې هغوی رضی الله عنه نور خلق د عبد الله بن عمر نه زیات حقدار ګنړل، اګر چې اهلیت خو په عبد الله بن عمر کښې هم وو، ولې په نورو کښې به زیات وو، په بعضې روایاتو کښې دا هم راغلی دی، چې بعضې حضراتو ابن عمر رضی الله عنه ته د ذمه دارو ورکولو په حوالې سره حضرت عمر رضی الله عنه سره خبره هم اوکړه، د ابن سعد په روایت کښې دا الفاظ راغلی دی:

"قال عمر مَن أستخلِف؟ لو کان أبو عبیدة بن الجراح، فقال له رجل: یا أمیر المؤمنین! فأین أنت من عبد الله بن عمر؟ فقال قاتلك الله والله ما أردت الله بهذا، أستخلف رجلاً لیس یحسن یطلق امرأته".([3])

وې فرمائیل کهٔ ابو عبیده بن الجراح وې نو څهٔ خهٔ به وې، ما به هم هغه خلیفه مقررولو، اُوس څوك خلیفه کړم؟ یو سړی اووئیل، امیر المؤمنین! تاسو ابن عمر ولې هیر کړې دې؟ حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل خدائې دې بیړه غرقه کړه، دا تهٔ د الله تعالی د پاره نه (زما خوشالولو د پاره یا د یو بل مقصد د پاره) وائې، آیا زهٔ یو داسې سړې خلیفه جوړ کړم، چې په صحیح طریقه خپلې ښځې ته طلاق ورکول هم نهٔ پیژنی.

حضرت ابن عمر رضی الله عنه د خپل محترم پلار په خیر خواهئ، او د خلافت د درنو ذمه دارو نه د هغهٔ د بچ کولو په حکمت او مصلحت باندې پوهیدو، همدغه وجه ده، چې د سیدنا عمر رضی الله عنه

[1]) فتح الباری: ۹،۸٤

[2]) عمدة القاری: ۱۶،۲۱۲

[3]) طبقات ابن سعد: ۳،۳٤۳

د خلافت په حوالې سره د مذكوره وصيت نه ورستو كله چې به حضرت ابن عمر رضي الله عنه د خلافت په مشوره كښې د شريك كولو د پاره راؤغوښتلې شو، نو ابن عمر رضي الله عنه به د هغې نه معذرت كولو، او د شركت نۀ كولو وجه به ئې هم هغه د حضرت عمر رضي الله عنه د اړخ نه ممانعت ښودلو، ځكه چې د هغوى له مخې د حضرت عمر رضي الله عنه رائې د فراست نه خالى نۀ وه، همدغه مضمون د ابن سعد په لاندينو روايتونو كښې مذكور دې، راوى عبد الله بن عمر فرمائى:

"ثم قال قوموا فتشاوروا، فأمِّروا أحدكم. قال: عبد الله بن عمر: فقاموا يتشاورون، فدعاني عثمان مرةً أو مرتين ليُدخلَني في الأمر ولا والله ما أحب أني كنت فيه، علماً أنه سيكون في أمرهم ما قال أبي، والله لقلَّ ما رأيته يحرك شفتيه بشيء قط إلا كان حقا. فلما أكثر عثمان علىّ قلت ألا تعقلون؟ أتؤمرون وأمير المؤمنين حيّ".[1]

بيا حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل، اُوس تاسو شورى والا لاړ شئ، او په مشورې سره په خپلو كښې يو امير مقرر كړئ، عبد الله بن عمر رضي الله عنه فرمائى، نو دا حضرات پاسيدل او مشورې كولو ته لاړل، حضرت عثمان رضي الله عنه ما ته هم يو وارې يا دوه وارې آواز اوكړو، دې د پاره چې ما هم په مشوره او خلافت كښې شامل كړى، خو نا، په خدائې قسم چې ما دې ته راتلل نۀ غوښتل، ځكه ما ته معلومه وه، چې په دې كښې به ضرور څۀ وى، د كومې چې زما والد ما ته وئيلى دى، او په الله مې دې قسم وى اما به داسې ډير كم ليدلې وى، چې زما والد محترم د يو څيز متعلق شونډې خوځولې وى، او هغه هم هغه شان نۀ وى شوې. (بلكه څۀ چې به هغوى اووئيل خامخا به هم هغه كيدل) بيا كله چې حضرت عثمان رضي الله عنه ډير اصرار اوكړو، نو ما ورته اووئيل، آيا تاسو نۀ پوهيږئ؟ امير المؤمنين تر اوسه پورې ژوندې دې، او تاسو امير جوړوئ (نو هله ئې زۀ پريښودم).

قوله: كهيئة التعزية له: يعنى كله چې حضرت عمر رضي الله عنه خپل ځوې عبد الله بن عمر د خلافت د شورى نه اوباسلو، نو د هغۀ د خاطر كولو او د زړۀ خيال ساتلو د پاره ئې هغه په اهل شورى كښې داخل كړو.

د تعزيت معنى ده د صبر تلقين او تسلى وركول، يا دا د هغوى د والد محترم په وفات باندې د اهل حل و عقد د اړخ نه هغوى سره د تعزيت برابر وو، په دې وجه ئې اوفرمائيل، "كهيئة التعزية". د تعزيت په توګه باندې.

كرمانى رحمه الله خيال ظاهر كړې دې، چې د "كهيئة التعزية" الفاظ د حضرت عمر رضي الله عنه نۀ دى، بلكه د يو راوى دى.[2]

خو ابن حجر رحمه الله فرمائى: "لم أعرف من أين تهيأ له الجزم بذلك مع الاحتمال".[3]

---

[1] طبقات ابن سعد: ۳، ٤، ۳٤٤
[2] شرح الكرمانى: ١٤، ۲۳۹، ١
[3] فتح البارى: ۹، ٤، ۸٤

معلومه نۀ ده، چې هغوی ته دا یقین د کوم ځائې نه حاصل شو، حال دا دې چې دا صرف یو احتمال دې، چې دا د راوی زیاتوالې وی.

حافظ صاحب د مدائنی په حوالې سره ذکر کړی دی، چې حضرت عمر رضي الله عنه شورٰی والو ته دا الفاظ فرمائیلی وو: "إذا اجتمع ثلاثة على رأى فحكموا عبد الله بن عمر، فان لم ترضوا بحكمه فقدّموا مَن معه عبد الرحمٰن بن عوف". (١)

کله چې درې کسان په یوې رائې باندې جمع شی، نو د هغوی حکم او فیصل عبد الله بن عمر جوړ کړئ، او کۀ د هغۀ په فیصله باندې تاسو نۀ راضی کیږئ، نو هغه چا ته ترجیح ورکړې چا سره چې عبد الرحمٰن بن عوف وی.

د حضرت سعد د پاره خصوصی شفارس: فَانْ اَصَابَتِ الاِمْرَةُ سَعدًا......دې نه ورستو حضرت عمر رضي الله عنه په خاصه توګه د حضرت سعد بن أبی وقاص نامه واخسته، او وې فرمائیل، کۀ تاسو په هغۀ باندې اتفاق کوئ نو صحیح ده، هغه به خلیفه وی، او هغه ددې اهل دې، او کۀ په بل چا باندې اتفاق وی، نو بیا هغه هر څوک چې شو، هغۀ ته د خلافت په امورو کښې د سعد نه خامخا مدد اخستل پکار دی.

ددې تصریح وجه هم حضرت عمر رضي الله عنه پخپله اوښودله، او هغه دا چې ددې نه وړاندې هغوی رضي الله عنه دې (یعنی حضرت سعد) د کوفې د ګورنرئ نه معزول کړې وو، په هغې سره چا ته دا ګمان کیدې شو، چې دا به د هغوی (یعنی د حضرت سعد) د نا اهلئ د وجهې شوی وی، حضرت عمر رضي الله عنه د داسې هرې یوې خبرې نفی اوکړه، د عجز نه مراد عجز فی التصرف او د خیانة نه خیانت فی المال مراد دې. (٢) دلته په دې نسخه کښې د "امرة" لفظ راغلې دې، او د کشمیهنی په نسخه کښې "امارة" بالالف راغلې دې. (٣)

د مدائنی په روایت کښې دا زیاتوالې دې: "وما أظن أن يلى هذا الأمر إلا علي أو عثمان إن ولي عثمان فرجل فيه لين، وإن ولي علي فاختلف عليه الناس، وإن ولي سعد......وإلا فليستعن به الوالي". (٤)

زما دا خیال وو، چې د خلافت دا معامله به حضرت علی رضي الله عنه یا حضرت عثمان رضي الله عنه تر سره کوی، کۀ حضرت عثمان رضي الله عنه ته ددې ذمه داری ملاؤ شی، نو هغه یو داسې سړې دې، چې په هغۀ کښې نرمی ده، او کۀ حضرت علی رضي الله عنه خلیفه جوړیږی، نو خلق به هغۀ کښې اختلاف کوی، او کۀ سعد خلیفه جوړ شو، خو صحیح ده، ګنې والی (چې څوک هم جوړ شی) دې د هغۀ نه مدد واخلی.

---

(١) فتح البارى: ٩، ٨٤

(٢) عمدة القارى: ١٦، ٢١٢

(٣) فتح البارى: ٩، ٨٤، وعمدة القارى: ١٦، ٢١٢

(٤) فتح البارى: ٩، ٨٥

بیا ئې حضرت ابو طلحه انصاری ته په خاصه توګه اووئیل، چې الله تعالی ستاسو د انصارو په ذریعه د اسلام مدد او نصرت اوفرمائیلو، نو تهٔ په انصارو کښې پنځوس کسان منتخب کړه، او هغوی ته ترغیب ورکړه، چې بیا هغوی په خپلو کښې یو کس امیر منتخب کړی.[1]

راتلونکی خلیفه او نورو حضراتو ته وصیتونه: وقال أوص الخلیفة...... بیا هغوی رضی الله عنه د ځان نه ورستو راتلونکی ممکن خلیفه ته مختلف وصیتونه اوفرمائیل، او ابو اسحاق چې د عمرو بن میمون نه کوم روایت نقل کوی، په هغې کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه او د حضرت علی رضی الله عنه نامې اخستلو سره هغوی رضی الله عنه دوی مخاطب کړل، او دا هدایات او وصیتونه ئې د هغوی غوږونو ته واچول.

نو وائی: "فقال: ادعوالی علیًا، وعثمان، وعبد الرحمٰن، وسعدًا والزبیر، وکان طلحة غائبًا".[2]

حضرت طلحه رضی الله عنه غائب وو، او د هغوی نه علاوه ټول اهل شوری والا حضرت عثمان، علی، عبد الرحمٰن، سعد، زبیر رضی الله عنهم ئې راؤغوښتل، راوی وائی، بیا د حضرت عثمان او حضرت علی رضی الله عنهما نه علاوه ئی چا سره هم خبرې اونهٔ کړې.

نو وې فرمائیل: "یا علی، لعل هٰؤلاء القوم یعلمون لك حقك و قرابتك من رسول الله وصهرك وما آتاك الله من الفقه والعلم فان ولیت هذا الأمر فاتق الله فیه".[3]

وې فرمائیل، علی! کیدې شی دا خلق ستا حق، او رسول الله ﷺ سره ستا د رشته دارئ او سخرګنئ تعلق، او هغه علم او فقه پیژنی، کوم چې الله تعالی تا ته درکړې دې، لهذا کهٔ تهٔ خلیفه جوړیږې، نو ددې خلافت په حقله د الله تعالی نه اویریږه.

بیا هغوی رضی الله عنه حضرت عثمان رضی الله عنه راؤغوښتلو، او هغهٔ ته ئې تقریبًا هم دغه خبرې اوکړې، د اسرائیل عن أبی اسحاق په دې روایت کښې دا الفاظ منقول دی:

"یا عثمان لعل هٰؤلاء القوم یعرفون لك صهرك من رسول الله وسنّك وشرفك فإن ولّوك هذا الأمر فاتق الله فیه ولا تحملن بنی أبی معیط علی رقاب الناس".[4]

عثمانه! کهٔ دا خلق د خلافت معامله تاسو ته سپاری، نو تاسو په هغې کښې د الله تعالی نه ویریږئ، او بنو أبی معیط د خلقو په سټونو باندې سوارهٔ نهٔ کړې.

په یو بل روایت کښې حضرت علی رضی الله عنه سره هم په دې الفاظو د خطاب کولو ذکر دې:

"إن ولیتَ من أمر المسلمین شیئًا فلا تحملن بنی عبد المطلب علی رقاب الناس".[5]

[1]) فتح الباری: ۱۸۵،۹
[2]) فتح الباری: ۱۸۵،۹
[3]) طبقات ابن سعد: ۳۴۱،۳
[4]) طبقات ابن سعد: ۳۴۱،۳
[5]) طبقات ابن سعد: ۳۴۱،۳

یعنی کۀ د خلافت ذمه داري تا ته سپارلې شي،نو بنو عبد المطلب د خلقو په سټونو باندې مۀ سوره.

ددې نه ورستو د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په حوالې سره په دې روایت کښې دی: "ثم قال ادعوالی صهيبًا، فدعی فقال: صلّ بالناس ثلاثًا وليخل هؤلاء القوم في بيت فإذا اجتمعوا على رجل فمن خالفهم فاضربوا عنقه".(۱)

وې فرمائيل،صهيب ما ته راوبلئ،راوبللې شو،نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ ورته اووئيل،تر دريؤ ورځو پورې خلقو ته په جماعت سره مونځ کوه.او دا خلق دې په يو کور کښې جمع وی،او چې په کوم کس باندې اتفاق راشی،نو څوك هم چې د هغۀ مخالفت کوی نو د هغه سرې سر کټ کړئ.

د ابن سعد په يو بل روايت کښې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ او حضرت علی رضی اللہ عنہ سره نورو حضراتو ته هم وصيت کړې شوې دې،د هغې الفاظ دادی:

"فقال: إني قد نظرت لكم في أمر الناس فلم أجد عند الناس شقاقًا إلا أن يكون فيكم، فإن كان شقاق فهو فيكم وإنما الأمر إلى ستة، إلى عبد الرحمٰن، وعثمان، وعلي، والزبير، وطلحة، وسعيد، وكان طلحة غائبًا في أمواله بالسراة- ثم إن قومك إنما يؤمّرون أحدكم أيها الثلاثة-لعبد الرحمٰن وعثمان وعلي-فإن كنت على شيئ من أمر الناس يا علي فلا تحملنّ بني هاشم على رقاب الناس".(۲)

يعنى حضرت عمر رضی اللہ عنہ اوفرمائيل،ما د خلقو دې معاملې ته اوکتل نو ما په هغوی کښې نه، په تاسو کښې اختلاف اوليدۀ، اختلاف کۀ دې،نو هغه په تاسو کښې دې،دا معامله هسې خو تاسو شپږو کسانو عبد الرحمٰن، علی،عثمان، زبير، طلحه او سعد ته سپارلې شوې ده، او طلحه خو د خپلو مالونو په سلسله کښې غائب دې،نو بيا ستاسو قوم به په تاسو دريؤ وارو کښې يو کس خليفۀ جوړوی،اې عبد الرحمٰن،عثمان،او علی! ددې وجهې نه عبد الرحمٰن ! کۀ تا ته څۀ ملاويږی،نو تۀ خپل رشته دار د خلقو په سټونو باندې مۀ سوروه، عثمانه ! تۀ د ابو معيط اولاد او علی ! تۀ بنو هاشم د خلقو په سټونو باندې مۀ سوروه.

قوله: بِالْمُهَاجِرِيْنَ الْأَوَّلِيْنَ :دې نه ورستو سيدنا عمر رضی اللہ عنہ د مهاجرينو،انصارو،اهل امصارو او اعرابو په شان د متخلف پيژندګلو حامل مسلمانانو کښې د هر يو خصوصی او امتيازی شان بيانولو سره د هغۀ د خيال ساتلو وصيت اوفرمائيلو.

د مهاجرين اولين نه څوک مراد دی؟: بعضې حضرات وائی،هغه حضرات مراد دی،چا چې دواړو قبلو اړخ ته مونځ کړې دې،يعنی څوك چې د تحويل قبلې نه وړاندې په اسلام مشرف شوی وو ،يوقول دا دې،چې په بيعة الرضوان کښې شريك حضرا ت مراد دی،اودې حضراتو وطن پريښودو سره دار الهجرة او مدينة الرسول ته تشريف راوړو ،علامه عينی رحمہ اللہ اول قول

۱) طبقات ابن سعد:۱ ۳۴و۱۳

۲) طبقات ابن سعد:۳،۴ ۱۳۳

سعيد بن المسيب اړخ ته او دويم شعبي اړخ ته منسوب کړې دې.[1]

د "انصار" معنیٰ او مصداق: او انصار هغه دي، چې په "دار" يعنی مدينه منوره کښې د وړاندې نه اوسيدل، او د اسلام په وجه د هجرت (ترکِ وطن) کونکو چې چا نصرت اوکړو، هم هغه حضرات مراد دی.

د "تبوّؤا الدار والإيمان مِن قبلهم" معنې داده، چې انصار مدينې منورې ته د مهاجرينو نه وړاندې راغلي وو، او د رسول الله ﷺ دلته د تشريف راوړلو نه دوه کاله وړاندې هغوی جماتونه جوړ کړې وو، دا معنیٰ نۀ ده، چې د مهاجرينو نه وړاندې هغوی ايمان راوړلې وو، ځکه چې په ايمان او هجرت کښې سابقيت او اول والې بس هم مهاجرينو ته حاصل وو.[2]

او تر کومې پورې چې د "الإيمان" تعلق دې، نو ددې متعلق يو قول خو دادې، چې دا هم د مدينې منورې په نومونو کښې يو نوم دې، او ګويا د "دار" نه بدل دې، ولې دا قول بعيد او بې فائدې اوګرځولې شو.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: "والراجح، أنه ضمن "تبوّأ" معنى لزم، أو عاملُ نصبه محذوف وتقديره واعتقدوا أو أن الإيمان لشدة ثبوته في قلوبهم كأنه أحاط بهم وكأنهم نزلوه والله أعلم".[3]

وائې چې راجحه دا ده، چې "تبوّأ" د "لزم" معنې ته متضمن دې، او معنیٰ ده، هغه خلق چا چې مدينه منوره او ايمان کلك ټينګ کړو، دويم احتمال دادې، چې ددې عامل ناصب محذوف دې، او تقدير د عبارت داسې دې، "واعتقدوا الإيمان". دريم احتمال دادې، چې د هغوی په زړونو کښې ايمان د راسخ او ثابتېدو په وجه ګويا ايمان د هغوی زړونه په ګيره کښې اخستی دی، او هغوی ګويا ايمان سره په احاطه کښې راکوزيږی.

علامه عينی رحمه الله فرمائی: "والإيمان، فيه إضمار أي وآثروا الإيمان، من باب علفتها تبنًا وماءً باردًا، لأن الإيمان ليس بمكان فيتبوّؤا فيه، التبوّؤ التمكن والاستقرار وليس المراد أن الأنصار آمنوا قبل المهاجرين بل قبل مجيئ النبي ﷺ إليهم".[4]

يعنی د "الدار" نه ورستو چې کوم لفظ د "الإيمان" راغلې دې، د هغې فعل مضمر دې، او هغه دلته "آثروا" کيدې شی، او په دې طريقې سره به دا عبارت د "علفتها تبنًا وماءً باردًا" د قبيلې نه شی، ددې اضمار وجه داده، چې ايمان څۀ مکان نۀ دې، چې هغه د استوګنې ځائې جوړ کړې شی، ځکه د "تبوّؤ" معنیٰ ده. د استوګنې ځائې جوړول، او قرار اختيارول، بيا د "قبلهم" نه دې هم

[1] فتح الباري: ۸۵،۹، وعمدة القاري: ۱۲۱۲،۱۶
[2] عمدة القاري: ۱۱۶،۲۱۳
[3] فتح الباري: ۸۵،۹
[4] عمدة القاري: ۱۲۱۳،۱۶

دا فهم نهٔ کړې شی،چې انصارو د مهاجرینو نه وړاندې اسلام قبول کړې وو،بلکه معنی داده،چې د رسول الله ﷺ او د صحابهٔ کرامو ﷺ مدینې ته د تشریف راوړلو نه وړاندې هغوی ایمان قبول کړو او په مدینه کښې ئې استوګنه اختیار کړه۔

د عام اُولس(عوامو) د پاره وصیت: انصارو او مهاجرینو سره د متعلق وصیت نه ورستو حضرت عمر ﷺ د عام اُولس(ښاریانو)په حقله وصیت اوفرمائیلو،او د هغوی قدر،عزت او اهمیت ئې اوښودلو۔

"ردء الإسلام" په کسرې د راء سره یعنی د اسلام مدد کونکی او حفاظت کونکی۔

"جُباةُ الأموال" جباة،د جابی جمع ده،لکه څنګه چې قضاة د قاضی،او غلاة د غالی جمع ده، معنی ئې ده مال جمع کونکی،غیظ العدو یعنی د خپل کثرت او زیاتوالی په وجه به ئې دښمنانو غصه کول،او هغوی به ئې په ویره کښې ساتل«أن لایؤخذ منهم........یعنی د هغوی نه دې صرف د ضرورت نه زیات مال واخستې شی،او هغه هم د هغوی په خوشالئ باندې۔

د کشمیهنی په روایت کښې د"ویؤخذ منهم"الفاظ راغلی دی،بغیر د"لا"نه،خو اول صحیح ګرځولې شوې دې۔(۱)

بیا ئې د اعرابو متعلق وصیت اوفرمائیلو،هغوی ئې اهل عرب اوګرځول،او وې فرمائیل،د هغوی نه دې،حواشی اموال واخستې شی،یعنی غیر عُمده۔

د ذمة الله ورسوله نه مراد ذمی دې،څکه چې هغه به د الله تعالی او د هغهٔ د رسول په ذمه کښې وو،د هغوی په وجه د قتال کولو نه مراد دادې،کهٔ دښمن دوی ته نقصان رسول غواړی،نو د هغوی دې د مسلمانانو په شان حفاظت اوکړې شی۔

د ټولو طبقو د پاره وصیت: حضرت عمر فاروق ﷺ د خپل ژوند په آخری لمحو کښې د ټولو خلقو په حقله مفصل او جامع وصیت اوفرمائیلو،چې په هغې کښې د هرې طبقې خصوصیات او امتیازات ذکر کولو سره ئې د هغوی حقوق،اهمیت او قدر و قیمت ښکاره کړو، خلق خو به یا ابتداءً مسلمانان وی،یا کافران،بیا کافر به یا حربی وی یا ذمّی،حربی خو د بحث نه بهر دې،او د هغهٔ د پاره خو وصیت نهٔ شی کیدې،ذمّی خو په دار اسلام کښې د الله تعالی او رسول په ذمه ژرائ سره آزاد او محفوظ اوسیږی،په دې وجه هغوی د پاره ئې وصیت اوفرمائیلو،بیا مسلمان خو به یا مهاجر وی یا انصاری،د بهر نه اسلام د پاره هجرت کولو سره راتلونکی او د هغوی مدد کونکی مقامی حضرات خو ډیر زیات اهم دی،بیا هغوی به یا ښاریان وی،یا باندچیان،دواړه ئې ذکر کړل،او د مدائنی په روایت کښې دا الفاظ هم دی: "وأحسنوا موازرة من یلی أمرکم وأعینوه وأدوا إلیه الأمانة".(۲)

---

۱) فتح الباری:۹،۱۸۵

۲) فتح الباری:۹،۱۸۵

یعنی د ولی الامر ښه کلکه ملګرتیا کوئ، او د هغهٔ مدد کوئ، او امانت هغهٔ ته اوسپارئ.

فانطلقنا مونږ لاړو، او د کشمیهنی په روایت کښې **فانقلبنا** راغلې دې، یعنی مونږ راغلو او واپس شو.[1]

د قبور ثلاثهٔ د وقوع کیفیت: فوضع هناك مع صاحبیه: بیا هغه خپلو دواړو ملګرو، رسول الله ﷺ او سیدنا ابوبکر صدیق رضی الله عنه سره دفن کړې شو، دومره خبره خو متفق علیه ده، چې رسول الله ﷺ خپلو دواړو ملګرو سره یو ځائې په یوه بقعه (زمکه) مبارکهٔ او په یوه احاطه کښې دفن دې، هنه ! د قبورو په کیفیت او هیئت کښې اقوال مختلف دی.

اکثر حضرات خو دا فرمائی، چې د رسول الله ﷺ قبر دې، بیا د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او بیا د حضرت عمر رضی الله عنه، بعضې وائی د رسول الله ﷺ قبر قبلې اړخ ته دې، او د هغوی د اوږو سره ابوبکر او د ابوبکر اوږو سره د حضرت عمر رضی الله عنه قبر دې، او بعضې حضرات وائی، چې د رسول الله ﷺ سر مبارك اړخ ته د حضرت ابوبکر رضی الله عنه قبر دې، او خپو اړخ ته د حضرت عمر رضی الله عنه، او یو قول دادې، چې د ابوبکر قبر د رسول الله ﷺ خپو مبارکو سره دې، او حضرت عمر رضی الله عنه قبر د حضرت ابوبکر رضی الله عنه خپو سره دې، د دې نه علاوه نور هم اقوال شته.[2]

د نوی امیر المؤمنین ټاکل او د عبد الرحمٰن بن عوف د عقل مندئ حکمت عملی: د حضرت عمر رضی الله عنه د تدفین نه ورستو د هغوی د وصیت مطابق د نوی امیر المؤمنین د تعیین او تقرر معامله شروع شوه، د شپږو أصحابو شورٰی حضرت عمر رضی الله عنه پخپله جوړه کړې وه، په دوی کښې حضرت عبد الرحمٰن بن عوف هم وو، هغوی ټول حضرات جمع کولو سره د ټولو نه اول درې کسان د دریؤ په حق کښې د دستبردار کیدو د پاره اوفرمائیل، په اسلام کښې د خلیفه د ګرانو ذمه دارو او حساس معاملې د احساس په وجه د صحابهٔ کرامو د پاره دا څهٔ مسئله نهٔ وه، چې هغوی د امارت د طلب کولو نه دستبردار شی، بلکه د دې (خلافت) د پاره تیاریدل، د هغوی د پاره ګران وو، نو حضرت زبیر د حضرت علی رضی الله عنه په حق کښې، حضرت طلحه د حضرت عثمان رضی الله عنه په حق کښې، او حضرت سعد د حضرت عبد الرحمٰن رضی الله عنه په حق کښې دستبردار شو، او اُوس صرف په دریؤ کښې د یو ټاکل په نسبت سره په شپږو کښې د یو ټاکلو ډیر آسان شو، نو په دې وجه حضرت عبد الرحمٰن بن عوف خپله معامله د شپږو په ځائې په دریؤ کښې د کیدلو د پاره اوفرمائیل، اُوس عبد الرحمٰن بن عوف خو متکلم وو، او د حضرت عثمان او حضرت علی رضی الله عنهما په شان د جلیل القدر شیوخ اسلام نه په ځائې دا متوقع وه، چې هغوی به د دې عهدې نه معذرت کوی، او عبد الرحمٰن بن عوف رضی الله عنه چې پخپله یو دنګ لوړ صحابئ رسول وو، د هغهٔ په دې دواړو کښې د یو په حق کښې د رائې ورکولو امکان وو، حضرت عبد الرحمٰن بن عوف د سترګو رڼړا کونکی منطق نه کار واخستو، وې وئیل په تاسو کښې چې څوك انکار کوی، مونږ به هم هغهٔ ته ذمه داری سپارو، د اسلام مزاج

[1] فتح الباری: ۸۵/۹، ۱۸۵

[2] فتح الباری: ۸۵/۹، ۱۸۶

او د حق دستور هم دادي، چې څوك عهده طلب کوي هغه به پخپله د هغې ذمه دار وي، او څوك چې تيار نۀ وي، او عهده هغۀ ته اوسپارلې شوه، نو الله تعالى به د هغۀ مدد کوي.
اُوس کۀ په حضرت عثمان رضي الله عنه او حضرت علي رضي الله عنه کښې چا هم د بيزارئ اظهار کولې، نو هغه به ئې امير جوړولو، نو ددې ويرې نه يو هم د براءت اظهار اونۀ کړو.
دويمه خبره عبد الرحمٰن بن عوف اوفرمائيله، چې په تاسو کښې هر يو په خپل زړۀ او اعتقاد کښې چې څوك افضل ګڼړي، د هغۀ نامه دې واخلي، او ظاهره ده، د ديانت په وجه هغوی دواړه د خپل مقام او مرتبې نه خبر وو، او پوهيدل، چې افضل خو زۀ پخپله يم، نو هغوی به د واقعې خلاف څنګه د بل چا د افضل کيدو اظهار کولو، نتيجه دا شوه، چې دواړه حضرات خاموش شو.

قوله: وَاللهُ عَلَيهِ وَالإسلامُ: دا يو قسمه قسم دې، والله مبتداء او عليه خبر دې، يعنی والله رقيب عليه او "الإسلام" په لفظ الله باندې عطف دې، يعنی الله تعالى او د الله تعالى دين نګهبان منلو سره فيصله اوکړه.[1]

قوله: لَيَنْظُرَنَّ أَفْضَلَهُمْ فِي نَفسِهِ: د لام په فتحې سره، جواب قسم دې، او معنٰى ئې داده، چې تا ته د الله تعالى واسطه او قسم دې، چې په تاسو کښې دې هر يو هم هغې سړی ته اوګورې، چې د هغۀ په نظر کښې د ټولو نه افضل وي، او يا په کسرې د لام سره امر غائب دې، او معنٰى دغه ده، "وفي نفسه" يعنی په خپل اعتقاد او خپل زړۀ کښې څوك چې تاسو ته غوره ښکاري او د ديانت په وجه څوك چې تاسود خلافت اهل ګڼړئ، هغۀ متعين کړئ.[2]
په يو روايت کښې دا الفاظ دي:

"فقال عثمان: أنا أول مَن رضي وقال: علي: أعطني مؤثقا لتؤثرن الحق ولا تخصّنّ ذا رحم، قال: نعم، ثم قال أعطوني مواثيقكم أن تكونوا معي على مَن خالف".[3]
حضرت عثمان رضي الله عنه اووئيل، زۀ اول هغه کس ووم چې د هغۀ په خبره باندې راضي شوم، بيا حضرت علي رضي الله عنه اووئيل، ما ته وعده راکولو سره دا يقين راکړه، چې تۀ کومه فيصله هم کوې په هغې کښې به حق ته ترجيح ورکوې، او هيڅ يو رشته دار به نۀ مخصوص کوې، هغوی اووفرمائيل، هاؤ زۀ وعده کوم، بيا عبد الرحمٰن بن عوف رضي الله عنه اوفرمائيل، تۀ هم ما سره وعده اوکړه، چا چې هم ددې (فيصلې) مخالفت اوکړو، د هغۀ خلاف به زما ملګرتيا کوې.

قوله: فأسكتَ: په ضمې د همزې سره، د مجهول صيغه ده، معنٰى داده چې هغه چُپ کړې شو، "كان مُسكِتًا أسكتها" لکه چې يو چُپ کونکی دوی چُپ کړل، يا په فتحې د همزې سره

---

[1] فتح الباري: ٩، ٨٦، عمدة القاري: ١٦، ٢١٣، إرشاد الساري: ٨، ١٩٨\
[2] فتح الباري: ٩، ١٨٦\
[3] فتح الباري: ٩، ١٨٦

اسکت په معنی د سکت، هغهٔ چُپ شو.

قوله: فَأَخَذَ بِيَدِ أَحَدِهِمَا: هغوی ﷺ په دې دواړو کښې د یو کس لاس اونیسلو. مراد حضرت علی رضي الله عنه دې، چې ددې د وړاندې عبارت نه پته لګی، او د ابنِ فضیل په روایت کښې ددې تصریح هم ده.[1]

ماقد علمت به.........د.والقِدَم نه بدل دې، یا د هغې صفت دې.[2]

قوله: ثُمَّ خَلاَ بِالآخَرِ: بیا هغه بل سره په خلوت کښې ملاؤ شو.

طبراني رحمه الله د مدائني په حوالې سره نقل کړی دی، چې حضرت سعد رضي الله عنه حضرت عبد الرحمٰن بن عوف رضي الله عنه ته د حضرت عثمان رضي الله عنه د خلیفه مقرر کولو مشوره ورکړه، او بیا دې دواړو خپلو خپلو دوستانو ته، او په مدینه کښې چې چا سره هم ملاویدل، د حضرت عثمان رضي الله عنه په حقله به ئې ورته وئیل.[3]

د حدیث بعضې فوائد: ددې حدیث نه څو فائدې اخستلې شوی دی: مثلاً:

①:-په مسلمانانو باندې د حضرت عمر رضي الله عنه شفقت او هغوی سره خیر خواهی.

②:-په هغې کښې د سنتو اقامت یعنی ژوندی کول.

③:-د الله تعالیٰ خوف او ویره.

④:-د خپلې ذاتی معاملې نه زیات د دین د معاملې اهتمام.

⑤:-همدغه شان دا هم معلومیږی چې د چا په وړاندې د هغهٔ د تعریف منع والې په هغهٔ صورت کښې دې. چې په هغې کښې غلو، افراط او تفریط یا د واقعې خلاف خبره وی، او کله چې دا قسمه قباحتونه نهٔ وی، نو بیا په دې کښې حرج نشته: په دې وجه حضرت عمر رضي الله عنه هغې ځوان ته (د چا چې په دې حدیث کښې ذکر دې) د خپل کار نه منع نهٔ کړو، چې د هغوی په وړاندې ئې د هغوی رضي الله عنه تعریف کولو، حال دادې چې هغوی رضي الله عنه هغهٔ ته د پینسو اوچتولو حکم ورکوی. مطلب دادې، چې حضرت عمر رضي الله عنه په دې وخت کښې هم د خپلو ذمه دارو نه غافل نهٔ وو.

⑥:-دا هم معلومیږی چې په دې آخری وخت کښې د قرضونو د ادا کولو وصیت کول پکار دی. ځنګه چې حضرت عمر رضي الله عنه وصیت او فرمائیلو، ولې د تعریف کولو نه ئې نهٔ منع کولو.

⑦:-دا هم ثابتیږی. چې د اهل خیر او صلاح خلقو سره دفن کیدل هم لوئې اهمیت دې، او سلف صالحینو به ددې ډیر اهتمام کولو.

⑧:-دا هم ثابتیږی. چې د خلیفه د تقرر په سلسله کښې مشوره کیدل پکار دی، او په هغې

---

[1] فتح الباري: ۹.۸۲/۱
[2] فتح الباري: ۹.۸۲، ارشاد الساري: ۸.۱۱۹۸
[3] فتح الباري: ۹.۸۶/۱

كښې افضل (د نور نه غوره) مقدم كول پكار دى، او د امام تقرر په بيعت سره كيږي.[1]

مفضول د افضل خليفه جوړولو په جواز باندې استدلال: ابن بطال رحمه الله وائي، ددې قيصې نه دا هم معلوميږي، چې مفضول د افضل امير او حاكم جوړل جائز دى، ځكه كۀ ددې جواز نۀ وې، نو حضرت عمر رضي الله عنه به د خلافت دا معامله د شپږو كسانو شورى ته لا على التعين نۀ سپارله، ځكه چې خلافت شورى ته د سپارلو مطلب دا وو، چې په دې كښې هر يو متعين كول جائز دى، او حال دادې چې په هغوى كښې افضل او مفضول معلوم وو، (ځكه چې افضل خو په ترتيب سره عثمان او على رضي الله عنهما وو) نو كۀ دا صرف د افضل استحقاق وې، نو هغوى رضي الله عنه به په متعينه توګه د افضل د پاره وصيت كړې وو، او مفضول به ئې په شمير كښې هم نۀ راوستلو. د حضرت ابوبكر رضي الله عنه د طرز عمل نه دا هم معلوميږي، چې مفضول په افضل باندې حاكم او "ولى الامر" جوړيدې شى، ځكه چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه ارشاد فرمائيلې وو:

"قد رضيتُ لكم أحد الرجلين عمر وأبي عُبيدة".[2] ما ستاسو د پاره په حضرت عمر رضي الله عنه او حضرت ابو عبيده رضي الله عنه دواړو كښې يو خوښ كړې دې.

حال دادې چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه په دې پوهيدو، چې په دې دواړو كښې افضل څوك دې. او مفضول څوك.

د حضرت عمر رضي الله عنه په طرز عمل باندې اشكال او د هغې جواب: د افضل يا مفضول خليفه جوړولو په حوالې سره د حضرت عمر رضي الله عنه په دې عمل باندې هم اشكال كړې شوې دې، كوم چې هغۀ د خلافت په سلسله كښې اختيار كړې وو، او هغه داسې چې كۀ حضرت عمر رضي الله عنه مفضول ته ولايت وركول جائز نۀ ګڼړل، نو بيا خو مطلب دا شو، چې ددې شپږو كسانو نه علاوه هغوى رضي الله عنه نور ټول حضرات مفضول ګڼړل، په دې وجه ئې دوى جدا كړل، ځكه چې كۀ په هغوى كښې داسې څوك سړې وې، چې د ذكر كړې شوې شپږو نه افضل وې، نو بيا خو د هغۀ خليفه جوړول ضرورى وو، خو اشكال دادې، كۀ هغوى رضي الله عنه ته دا پته وه، چې دا شپږ حضرات د باقى ټولو نه غورد دى، نو بيا خو به ورته يقيناً دا هم پته وه، چې په دې شپږو كښې افضل څوك دې. او كۀ هغوى ته دا پته وه، نو بيا هم هغه په متعينه توګه خليفه جوړول پكار وو. دا نه چې هغۀ او نور حضرات په دې استحقاق كښې برابر برابر شريك كړى.

او كۀ هغوى رضي الله عنه د مفضول د خلافت د جواز هم قائل وو، نو بيا خو په دې شپږو كښې او د دوى نه علاوه په نورو حضراتو كښې هر څوك خليفه جوړول ممكن وو، حال دادې چې داسې نۀ دۀ، ځكه چې شپږو كسانو سره د مخصوص كولو معنى داده، چې د دوى نه علاوه بل څوك خليفه جوړول جائز نۀ دى.

ددې جواب دادې. چې په اصل كښې د حضرت عمر رضي الله عنه وړاندې دوه مثالونه وو، يو د رسول الله ﷺ مثال وو. ځكه چې رسول الله ﷺ چا ته هم دخپل خليفه جوړيدو تصريح نۀ وه كړې، او

---

[1] فتح البارى: ۱۸۲.۹

[2] فتح البارى: ۱۸۷.۹

گويا دا ئې د اهل حل وعقد په صوابديد باندې پريښودې وه.
او دويم مثال د حضرت ابوبكر رضي الله عنه وو، چا چې حضرت عمر رضي الله عنه خليفه جوړ كړې وو، اُوس حضرت عمر رضي الله عنه ددې دواړو خيال داسې ساتلې دې، چې شپږ افضل او أحق (زيات حقدار) كسان ئې متعين كړل، او په يوه توګه ئې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه په شان د خليفه تعين اوكړو، ولې په هغوى كښې چې بيا كوم يو ډير افضل سړې وو، د هغهٔ تعين او تخصيص ئې اونهٔ كړو، دې د پاره چې په تصريح او تعين نهٔ كولو كښې د رسول الله ﷺ اطاعت او پيروى اوشى.(۱)
د استخلاف او ترك تعين خليفه دواړو جمع كولو ددې صورت تائيد د حضرت عمر رضي الله عنه په دې قول سره هم كيږى: "لاأتحملها حيًا وميتًا".(۲)
زهٔ په ژوند كښې او د مرګ نه ورستو هم ددې خلافت د مسئوليت بوج اوچتول نهٔ غواړم.
حَيًّا وَمَيِّتًا يعنى په ژوند او د مرګ نه ورستو د بوج اوچتولو مطلب دادې، چې كهٔ حضرت عمر رضي الله عنه څوك خليفه مقرر كړې وې، نو د هغهٔ د ټولو افعالو نسبت به اجمالاً حضرت عمر رضي الله عنه ارخ ته هم كيدو، او داسې به وئيل كيدل، چې د عمر سړى داسې اوكړل، او هغسې ئې اوكړل......او ګويا د حضرت عمر رضي الله عنه په ذمه د خلافت بوج به د مرګ نه ورستو هم نهٔ وو ختم شوې، په دې وجه هغوى د خليفه تعين اونهٔ كړو، بلكه اهل حل وعقد خو ئې متعين كړل، او باقى د خليفه د تعين ذمه دارى ئې په هغوى واچوله، او د هغوى په خپل مينځ كښې ئې د مشورې او مناظرې ځائې پريښودو، دې د پاره چې كوم سړې متعين شى، د هغهٔ نسبت حضرت عمر رضي الله عنه ارخ ته نهٔ كيږى.
بلكه هغهٔ د موجود او حاضر حضراتو په اتفاق سره وى، او غير موجود حضرات د هغهٔ تابع وى، او همدغسې د ټول اُولس په اتفاق سره د خليفه تعين اوشو،(۳) نو ګويا هغهٔ خليفه مقرر هم كړو او مقرر ئې نهٔ هم كړو.

۹- باب: مَنَاقِبُ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ الْقُرَشِيِّ الْهَاشِمِيِّ أَبِي الْحَسَنِ رضى الله عنه

وَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - لِعَلِيٍّ «أَنْتَ مِنِّي وَأَنَا مِنْكَ». وَقَالَ عُمَرُ تُوُفِّيَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ عَنْهُ رَاضٍ. [ر: ۴۰۰۵]
حضرت على رضي الله عنه بن أبى طالب د رسول الله ﷺ د سكهٔ ترهٔ ځوې دې، د هغوى رضي الله عنه والد ابو طالب او د رسول الله ﷺ والد محترم دواړه د عبد المطلب ځامن وو.

---

(۱) فتح البارى: ۹.۱۸۷
(۲) الطبقات الكبرىٰ، ذكر استخلاف عمر: ۳.۱۲۶۰
(۳) فتح البارى: ۹.۱۸۷

د حضرت علی رضی الله عنه ولادت د صحیح قول مطابق د بعثت نبوی نه لس کاله وړاندې اوشو، او د هغوی تربیت رسول الله ﷺ او فرمائیلو، نو د ماشوم والی نه هغوی د رسول الله ﷺ صحبت او معیت اختیار کړو، او بیا د ژوند د آخری لمحې پورې ئې هغوی ﷺ پرې نۀ ښودل، د هغوی رضی الله عنه د مور بی بی نوم فاطمه بنت اسد بن هاشم وو، هغه د دوی رضی الله عنه د پلار د پېو لور وه، اودا هغه اولنې هاشمی ښځه ده، چې د هغې نه یو هاشمی پیدا شو، (یعنی حضرت علی رضی الله عنه) او هغې هم اسلام قبول کړو او د رسول الله ﷺ صحبت ئې اختیار کړو، په کبارو صحابیاتو کښې شمیر شوه، او د هغوی ﷺ په ژوند کښې وفات شوې ده.[1]

د حضرت علی رضی الله عنه ابو تراب کنیت ولې اوګرځیدو؟: ابو الحسن کنیت خو ښکاره دې، د دې وجهې په وی چې د هغوی رضی الله عنه خوې حسن وو، او هسې هم تفاؤلاً (د نیك فالئ په توګه) دا قسمه کنیتونه اختیارولې شی، نو په ابو تراب کنیت سره هغوی رضی الله عنه څنګه مکنّٰی (موسوم) شو، دا لږه د غور خبره ده، په دې سلسله کښې دلته وړاندې په دریم روایت کښې ددې ذکر راروان دې.

کثرت فضائل او د هغې وجه: حافظ ابن حجر رحمه الله د احمد، اسماعیل القاضی، امام نسائی او ابو علی النیساپوری په حوالې سره فرمائی:

"لم یرد فی حق أحد من الصحابة بالأسانید الجیاد أکثر مما جاء فی علی".[2]

په صحابؤ کښې د چا په حق کښې هم په جیدو سندونو سره دومره فضائل نۀ دی وارد شوې، څومره چې د حضرت علی رضی الله عنه متعلق وارد شوی دی.

خو ددې مطلب دا نۀ دې، چې هغوی (حضرت علی رضی الله عنه) د ټولو صحابؤ نه افضل دی، څنګه چې بعضې خلقو ګڼړلې ده، بلکه د هغوی د فضائلو د کثرت نور وجوهات دی، په هغې کښې د ټولو نه لویه وجه داده، چې حضرت علی رضی الله عنه په خلفاء راشدینو کښې د ټولو نه آخری دې، د مرتبې په حوالې سره هم او د عهد خلافت په حوالې سره هم، او د هغوی په عهدِ خلافت کښې اختلافات او نزاعات هم ډیر زیات پیدا شو.

نو د هغوی رضی الله عنه په خلافت کښې درې قسمه خلق وو، یو د بنو امیه خلق چې د هغوی رضی الله عنه مخالف او ناقدین وو، او هغوی د حضرت (علی رضی الله عنه) مخالفت اوکړو، په هغوی رضی الله عنه باندې لعن، طعن ئې خپله طریقه جوړه کړه، او دا ئې د خپل دین برخه او د دینداریٔ تقاضا اوګڼړله، په مجلسونو، غونډو او په محراب او منبر باندې به ئې هغه بیانولو.

دویم اړخ ته په فتنه د خروج کښې مبتلاء څۀ خلقو هم هغوی رضی الله عنه د نقد او جرح نښنه اوګرځوله، او په یوه توګه ئې د بنو امیو تائید اوکړو، بلکه د هغوی نه هم دوه قدمه وړاندې تللو سره به ئې د حضرت علی رضی الله عنه تکفیر کولو، او په دې حواله ئې هغوی حضرت عثمان رضی الله عنه سره ملاؤ کړل.

[1] فتح الباری: ۷۹،۹، عمدة القاری: ۲۱٤،۱٦، إرشاد الساری: ۱۱۹۹،۸

[2] فتح الباری: ۸۹،۹

دریم جماعت د اهل سنت والجماعت وو،چې د حضرت علی رضی الله عنه د فضائلو،مناقبو او مقام او مرتبې نه خبردار او هغوی سره د عقیدت او احترام تعلق به ئې د ایمان جز ګڼړلو،کله چې معاندینو او مخالفینو د هغوی رضی الله عنه په شان کښې ګستاخی شروع کړه،نو حضرات اهل سنت والجماعت د هغوی رضی الله عنه د مناقبو او فضائلو د خورولو ضرورت محسوس کړو،او په دې کښې ئې ډیر کوشش کولو ـ په دغه وخت کښې د صحابهٔ کراموﷺ یو لوې جماعت موجود وو،او هغوی ته په دې سلسله کښې چې څۀ معلوم وو،هغه ئې بیان کړل،او په دې طریقه هر اړخ ته د هغوی رضی الله عنه فضائل او مناقب خوارهٔ شول،او د هر عام او خاص د ژبې ذکر شو،او د خلفاء ثلاثو رضی الله عنهم فضائل فی نفسه اګرچې ډیر وو،ولې دهغې د شیوع او فروغ یعنی د خوریدو دا وجه او علت نۀ وو،په دې وجه دهغې د ذکر کولو هم زیات ضرورت پیښ نۀ شو(١)

قوله: أنت مِنّي وأنا منك: دا د براء بن عازب رضی الله عنه د اوږد حدیث یوه برخه ده،چې د هغې تخریج امام بخاری رحمه الله په کتاب الصلح،باب "کیف یکتب:هذا ما صالح فلانُ بن فلان،وفلانُ بن فُلان وإن لم ینسبه إلی قبیلة........."(٢). کښې کړې دې-

قوله: وَقَالَ عُمَرُ: تُوُفِّيَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَهُوَعَنْهُ رَاضٍ:[ر:٣٤٩٧]

دا تعلیق موصولاً اوس په وړاندینی باب کښې تیر شوې دې،په هغې کښې حضرت عمر رضی الله عنه د خپل خلیفه د تقرر په سلسله کښې فرمائیلې وو، "ما أجد أحق بهذا الأمر من هؤلاء النفر أو الرهط الذین توفي رسول الله ﷺ وهوعنهم راض".او بیا ئې د حضرت علی، عثمان، زبیر، طلحه، سعد، او عبد الرحمٰن رضی الله عنهم نومونه واخستل(٣)

د حضرت علی رضی الله عنه خلافت: حضرت علی رضی الله عنه ته د سیدنا عثمان رضی الله عنه د شهادت نه ورستو په ٣۵ هجرې کښې د ذوالحجې په اولنو ورځو کښې خلیفه جوړ کړې شوې،مهاجرینو او انصارو ټولو حاضرینو د هغوی په لاس بیعت اوکړو،بیا آفاق او اطرافو یعنی لرې لرې سیمو علاقو او باندړو وغیره ته د هغوی د بیعت خبر اولیږلې شو،او اکثرو خلقو هغه قبول کړو،ماسواء د سیدنا حضرت معاویه رضی الله عنه نه،نو ددې دواړو حضراتو په مینځ کښې چې څۀ هم وړاندې راغلی دی،هغه هم ددې برخه او نتیجه وه-(٤)

د خلافت ترتیب د نسبی قرابت خلاف وو؟: حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی د خلافت راشده په ترتیب کښې الله رب العزت دا عجیبه صورت کیښودې دې،څومره چې څوك د رسول الله ﷺ په نسبی قرابت کښې نزدې دې،دومره د هغه خلافت د هغوی ﷺ نه لرې دې،حضرت

(١) فتح الباری:٩،١٨٩

(٢) صحیح البخاری،کتاب الصلح،رقم:١٢٦٩٩

(٣) کتاب فضائل أصحاب النبی ﷺ،باب قصة البیعة،رقم:١٢٧٠٠

(٤) فتح الباری:٩،١٩٠

ابوبکر رضی الله عنه لري وو،نو د هغوی خلافت اولني،بیا حضرت عثمان رضی الله عنه نزدې وو،د هغوی دريم نمبر دې،او حضرت علی رضی الله عنه د ټولو نه قريب النسب وو،ولې د ټولو نه ورستو خليفه جوړ شو،هنه ! د حضرت عمر رضی الله عنه په خلافت کښې دا کلیه نۀ صفا قيږی-[1]

په دې باب کښې امام بخاری ټول ووۀ حدیثونه ذکر کړی دی-

اولني حديث: ۳۴۹۸[2] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ-رضي الله عنه-أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-قَالَ «لأُعْطِيَنَّ الرَّايَةَ غَدًا رَجُلاً يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَى يَدَيْهِ» قَالَ فَبَاتَ النَّاسُ يَدُوكُونَ لَيْلَتَهُمْ أَيُّهُمْ يُعْطَاهَا فَلَمَّا أَصْبَحَ النَّاسُ، غَدَوْا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم- كُلُّهُمْ يَرْجُو أَنْ يُعْطَاهَا فَقَالَ «أَيْنَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ». فَقَالُوا يَشْتَكِي عَيْنَيْهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «فَأَرْسِلُوا إِلَيْهِ فَأْتُونِي بِهِ». فَلَمَّا جَاءَ بَصَقَ فِي عَيْنَيْهِ، وَدَعَا لَهُ، فَبَرَأَ حَتَّى كَأَنْ لَمْ يَكُنْ بِهِ وَجَعٌ، فَأَعْطَاهُ الرَّايَةَ. فَقَالَ عَلِيٌّ يَا رَسُولَ اللَّهِ أُقَاتِلُهُمْ حَتَّى يَكُونُوا مِثْلَنَا فَقَالَ «انْفُذْ عَلَى رِسْلِكَ حَتَّى تَنْزِلَ بِسَاحَتِهِمْ، ثُمَّ ادْعُهُمْ إِلَى الإِسْلاَمِ، وَأَخْبِرْهُمْ بِمَا يَجِبُ عَلَيْهِمْ مِنْ حَقِّ اللَّهِ فِيهِ، فَوَاللَّهِ لأَنْ يَهْدِيَ اللَّهُ بِكَ رَجُلاً وَاحِدًا خَيْرٌ لَكَ مِنْ أَنْ يَكُونَ لَكَ حُمْرُ النَّعَمِ». [ر: ۲۷۸۳]

رجال الحديث

قتيبة بن سعيد: دا قتیبه بن سعید الثقفی دې،ددۀ احوال د کتاب الإيمان،باب"إفشاء السلام من الإسلام"لاندې تير شوی دی-[3]

عبد العزيز: دا عبد العزيز بن أبی حازم دې،د.دوی او د دوی د پلار ابو حازم احوال تير شوی دی-[4]

سهل بن سعد: د رسول الله ﷺ صحابی سهل بن سعد الساعدی دې،ددوی احوال تيرشوی دی[5]

ددې حديث څۀ تشريح خو په کتاب الجهاد کښې تيره شوې ده-[6]

او څۀ تشريح په کتاب المغازی کښې راروانه ده-[7]

يدوكون بالدال المهملة دا د"باب"نه حال واقع شوې دې،ہاتوا يدوكون دوكا په هغه وخت کښې وئيلې شی.کله چې په خپل مينځ کښې اختلاف او اخستل وركول اوشي،او يا بيا"دوك"په

---

[1]) اوګورئ:الابواب والتراجم،ص:۱۲۲۲

[2]) الحديث مر تخريجه فی كتاب الجهاد،باب"دعاء النبی إلی الإسلام والنبوة........،رقم:۲۹۴۲

[3]) كشف الباری:۱۸۹،۸

[4]) كتاب الصلاة،باب نوم الرجال فی المسجد..........

[5]) كتاب الوضوء،باب غسل المرأة أباها الدم عن وجهه..........

[6]) اوګورئ كشف الباری،كتاب الجهاد والسير:۱۶۵،۲

[7]) كتاب المغازی،ص:۴۲۸،و۴۲۲

معنٰى د "الخوض" دې او د "يدوكون" معنٰى ده "يخوضون ويتحدثون" يعنى په خبرو اترو كښې مشغول او مصروف پاتې كيدل.
او په بعضې نسخو كښې يذكرون بالذال المعجمة والراء هم راغلې دې، يعنى هغوى ټوله شپه ددې ذكر كولو.[1]

قوله: كلهم يرجو: هر يو ته دا اُميد وو، چې كيدې شى زۀ مراد يم، اوماته دا سعادت ملاؤشى.
په بعضې نسخو كښې يرجو د مفرد او په بعضو كښې يرجون جمع راغلې ده، يرجو د لفظ كلٌ د وجهې نه دې (چې مفرددې) او يرجون دمعنې د كلٌ د وجهې نه كيدې شى، اوكلّ معنًى جمع ده.[2]

قوله: فأرسَلوا إليه: دا په دوه قسمه محفوظ كړې شوې دې:
①:-ماضى مبنى للفاعل، په دې صورت كښې به "فأتى به" راځى، او معنٰى به ئې دا وى، چې هغوى حضرت على رضي الله عنه ته پيغام اوليږلو، يا ئې څۀ كسان اوليږل، او هغه راوستې شو.
②:-او يا أرسلوا د امر صيغه ده، په دې صورت كښې به هم ما بعد " فأتونى به" هم د امر په صيغې سره وى، اومعنى به ئې وى، هغې پسې څوك اوليږئ، اوهغه زما خوا ته راُوغواړئ.[3]

قوله: فأعطاه: په بعضې نسخو كښې ماضى معروف په فاء سره دې، بعضو كښې په واؤ سره راغلې دې، او په بعضو كښې فأعطى مجهول راغلې دې.[4]

قوله: من حُمر النعم: حُمر بضم الحاء وسكون الميم، د أحمر جمع ده، او النعم بفتح النون والعين اُوښ ته وئيلې كيږى، دا ترتيب د من قبيل إضافة الصفة إلى الموصوف دې، يعنى سور اُوښ......دا به په عربو كښې ډير ښۀ او قيمتى څيز ګڼړلې شو.
علامه عينى رحمه الله وائى: "وهى أحسن أموال العرب يضربون بها المثل فى نفاسة الشئ، وليس عندهم شئ أعظم منه".[5] دا به د عربو د ټولو نه ښۀ او اعلى مال تصور كيدو.
دې سره به هغوى د يو څيز د نفاست او ښۀ والى مثال وركولو، او ددې نه لوې څۀ څيز به هغوى سره نۀ وو.
د اُوښانو د ذكر كولو مقصد: څوك د اسلام په مال سره مالدار كول او په هدايت سره هغۀ روښانه كول، ډير لوئې د خير كار دې، او ددې ډير لوې اجر او ثواب دې، په هر حال كښې

---

[1] عمدة القارى:۱۶،۲۱۶\
[2] اوګورئ عمدة القارى:۱۶،۲۱۵، وإرشاد السارى:۸،۱۹۹\
[3] عمدة القارى:۱۶،۲۱۵، وإرشاد السارى:۸،۱۹۹\
[4] عمدة القارى:۱۶،۲۱۵\
[5] عمدة القارى:۱۶،۲۱۵\

اُخروى كار دي، د هغې د اوښانو يا بل يو دنيوى څيز سره تشبيه او مثال په ظاهره باندې د ډير ښۀ څيز تشبيه د ډير خراب څيز سره ورکول دى، علامه عينى رحمه الله د دې په حقله وائى:

"وتشبيه أمور الآخرة بأعراض الدنيا إنما هو للتقريب إلى الفهم وإلا فذرّة من الآخرة خير من الدنيا وما فيها بأسرها وأمثالها معها". (۱)

د اُخروى كارونو دنياوى څيزونو سره تشبيه صرف د پوهې د پاره وى، ګنې نو د آخرت يوه ذره د دنيا وما فيها او دې سره ددې په مقدار د نورو څيزونو نه غوره او افضل دى.

او يا په حمر النعم سره مراد د سرو او ښۀ اُوښانو صدقه ده، څنګه چې قسطلانى تتصدق بها وئيلو سره دې اړخ ته اشاره کړې ده. (۲)

په دې صورت کښې به دا تشبيه د أمور الآخرة بأعراض الدنيا د قبيلې نه بالکل شى نه، بلکه په ظاهره به دا ديوورړوكى امرآخرت تشبيه د يولوئي امرآخرت سره شى. بلکه په هغې باندې تفضيل.

ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث مطابقت واضح دې، ځکه چې باب د فضائل و مناقب على په حوالې سره دې، او په حديث کښې د حضرت على رضي الله عنه فضيلت په واضحه توګه دا مذکور دې، چې رسول الله ﷺ هغوى د بيرغ (جهنډې) والا جوړولو سره اعزاز ورکړو، او بيا د هغوى فضيلت او شجاعت داسې هم ښکاره شو، چې د هغوى په لاس باندې خيبر فتح شو.

په دې کښې د رسول الله ﷺ معجزه هم وړاندې راغله، هغوى ﷺ پيشن ګوئې فرمائيلې وه، چې صبا به خيبر فتح کيږى، او د حضرت على رضي الله عنه په لاس به فتح کيږى، نو همدغسې اوشوه هم. (۳)

دويم حديث: ۳۴۹۹ (۴) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ عَنْ سَلَمَةَ قَالَ كَانَ عَلِيٌّ قَدْ تَخَلَّفَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِي خَيْبَرَ وَكَانَ بِهِ رَمَدٌ فَقَالَ أَنَا أَتَخَلَّفُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَخَرَجَ عَلِيٌّ فَلَحِقَ بِالنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-، فَلَمَّا كَانَ مَسَاءُ اللَّيْلَةِ الَّتِي فَتَحَهَا اللَّهُ فِي صَبَاحِهَا، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «لأُعْطِيَنَّ الرَّايَةَ - أَوْ لَيَأْخُذَنَّ الرَّايَةَ - غَدًا رَجُلاً يُحِبُّهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ - أَوْ قَالَ يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ - يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَيْهِ» . فَإِذَا نَحْنُ بِعَلِيٍّ وَمَا نَرْجُوهُ، فَقَالُوا هَذَا عَلِيٌّ . فَأَعْطَاهُ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَفَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ. [ر: ۲۸۱۲]

---

(۱) عمدة القارى: ۱۶/۲۱۵

(۲) اشاد السارى: ۸/۲۰۰

(۳) عمدة القارى: ۱۶/۲۱۵

(۴) الحديث قد مرّ تخريجه فى كتاب الجهاد والسير، باب ما قيل فى لواء النبى، رقم: ۲۹۷۵

رجال الحدیث

قُتَيْبَةُ: دا قتیبه بن سعید دې، چې په پورتنی روایت کښې ددۀ ذکر راغلې دې.

حَاتِمٌ: حاتم بن اسماعیل الکوفی المدنی دې، ددۀ احوال په کتاب الوضوء، باب "استعمال فضل وضوء الناس" کښې تیر شوی دی.

يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ: ددۀ احوال د کتاب العلم، باب "إثم من کذب علی النبی" لاندې تیر شوی دی.[1]

سَلَمَةَ: سلمة بن الاکوع د رسول الله ﷺ صحابی دې، د دوی احوال هم د دې کتاب العلم، باب "إثم من کذب علی النبی" لاندې تیر شوی دی.[2]

حضرت علی رضی الله عنه ارخ ته د الله او رسول د محبت د نسبت مقصد: په دې حدیث کښې هم هغه مضمون مذکور دې، کوم چې په پورتنی حدیث کښې ذکر شو، دلته د حضرت علی رضی الله عنه متعلق چې کومه خبره راغلې ده، چې حضرت علی رضی الله عنه الله او رسول الله سره محبت کوی، یا الله او رسول الله ﷺ حضرت علی رضی الله عنه سره محبت کوی، ددې مطلب دادې، چې د الله تعالی او رسول الله ﷺ سره د محبت حقیقت کۀ چرې په چا کښې موندلې شی، نو هغه حضرت علی رضی الله عنه دې. کنې په مطلق محبت کښې خو نور حضرات هم دوی سره شریك او ملګری دی، ولې هغه کامل محبت والا دې.

او یا د کنایې په توګه ددې نه کامل الاتباع مراد دې، او په دې کښې تلمیح ده، د الله تعالی ارشاد (﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ﴾)[3] ارخ ته، او معنی داده، چې الله تعالی او رسول الله سره د محبت نښه د رسول الله ﷺ اتباع ده، او اتباع کولو والا سره بیا الله تعالی هم محبت کوی. څنګه چې د "اتبعونی یحببکم الله" نه معلومیږی.

اُوس کله چې رسول الله ﷺ حضرت علی رضی الله عنه لره الله تعالی او رسول الله ﷺ سره محبت کونکې اوګرځولو، نو ښکاره خبره ده، ددې مطلب دغه دې، چې هغوی رضی الله عنه کامل الاتباع دی. او کۀ دویم صورت واخستلې شی، چې الله تعالی او رسول الله ﷺ هغوی سره محبت کوی، نو بیا هم ددې مطلب دادې، چې هغوی رضی الله عنه کامل الاتباع دی.

همدغه وجه ده. چې د حضرت علی رضی الله عنه محبت د ایمان نښه ګرځولې شوې ده، او د حضرت علی رضی الله عنه سره بغض د نفاق نښه! ځکه چې د حضرت علی رضی الله عنه سره د محبت معنی به دا وی، چې د رسول الله ﷺ اتباع هغۀ ته محبوب ده، او هغوی رضی الله عنه سره د بغض معنی به دا وی، چې د رسول الله ﷺ اتباع هغۀ ته مبغوض ده.[4]

---

[1] اوګورئ کشف الباری: ۱۱۸۲،٤

[2] کشف الباری: ۱۱۸۳،۹

[3] سورة آل عمران: ۱۳۱

[4] فتح الباری: ۹،۹۰. وعمدة القاری: ۱۲۱۶،۱۶

څنګه چې یو روایت دې، حضرت علی رضي الله عنه فرمائی، رسول الله ﷺ هغوی (یعنی زهٔ) مخاطب کولو سره اوفرمائیل:

"والذی خلق الحبة وبرأ النسمة أنه لعهد النبی أن لایحبك إلا مؤمن ولا یبغضك إلا منافق".(١)

قوله: لَأُعطِيَنَّ الرَّايَةَ،أولَيَأخُذَنَّ......: دا راوی ته شك دې، چې رسول الله ﷺ خو یا دا الفاظ ارشاد اوفرمائیل، چې زهٔ به هغه ته بیرغ (جهنډه) ورکوم، او یا ئې دا اوفرمائیل، چې هغه به بیرغ (جهنډه) اخلی.

په اول صورت کښې به "رجلاً" د مفعول کیدو په وجه منصوب وی، او په دویم صورت کښې به د "یأخذن" د پاره د فاعل کیدو په وجه مرفوع وی، او کشمیهنی د ابوذر نه هم "رجل" مرفوع نقل کړې دې.(٢) او په نورو نسخو کښې منصوب وارد شوې دې.

قوله: أوقَالَ يُحِبُّ اللهَ وَرَسُولَهُ: دا هم راوی ته شك دې، چې یا خو د الله تعالی رسول دا اوفرمائیل، چې هغه سره الله تعالی او رسول محبت کوی، او یا ئې دا اوفرمائیل، چې هغه الله تعالی او رسول الله ﷺ سره محبت کوی.(٣)

د حضرت علی رضي الله عنه سترګې خوږیدل او د رسول الله ﷺ هغهٔ د پاره دعا: په وړاندینې روایت کښې دا هم مذکور وو، چې رسول الله ﷺ د خولې مبارکې لاړې د حضرت علی رضي الله عنه په سترګو باندې اولګولې، چې په هغې سره هغه صحیح شو، او دلته د سلمه په روایت کښې د هغې ذکر نشته.

په یو روایت کښې د حضرت علی رضي الله عنه دا الفاظ منقول دی:

فوضع رأسی فی حجره ثم بصق فی الیة راحتیه ثم دلك بها عینی ثم قال: اللهم لا یشتکی حرًا ولا قرًا قال علی فما اشتکیت عینی لا حرًا ولا قرًا حتی الساعة.(٤)

رسول الله ﷺ زما سر په خپله جولئ مبارکهٔ کښې کیښودو، بیا ئې لاړې د تلو په پورته حصې باندې لګولو سره زما په سترګو اومږلې، او وې فرمائیل، یا الله تعالی اُوس دې دا نهٔ په ګرمی کښې خوږیږی او نهٔ په یخنئ کښې ؛ حضرت علی رضي الله عنه فرمائی، د هغې نه ورستو تر اوسه پورې ما دخپلو سترګو نهٔ په ګرمئ کښې څهٔ شکایت محسوس کړو، او نهٔ په یخنئ کښې.

یو بل روایت دې. د هغې الفاظ دادی: "دعاله بست دعوات: اللهم أعِنه واستعن به وارحمه وارحم به

---

(١) شرح السنة للبغوی، باب فضائل علی بن أبی طالب، رقم:٣٩٠٨، المعجم الأوسط:٤٧٥١،٢١٥٦، السنن الکبری للنسائی الفرق بین المؤمن والمنافق:٨٤٣٣، سنن الترمذی، باب مناقب علی بن أبی طالب:٣٧٣٦، مسند احمد، مسند علی بن أبی طالب:١٠٦٢

(٢) إرشاد الساری:٨، ١٢٠٠

(٣) عمدة القاری:١٦، ١٢١٦

(٤) فتح الباری:٩، ١٩٠

وانصرہ وانصر بہ، اللّٰهم والِ مَن والاہ وعادِ من عَاداہ".([1])
اې الله! دهٔ امداد اوکړې، او دهٔ په ذريعه مدد اوکړې، په دهٔ باندې رحم اوکړې، او دهٔ په ذريعه رحم اوکړې، دهٔ نصرت اوکړې، او دهٔ په ذريعه نصرت اوکړې، اې الله ! تهٔ دوستي اوکړې هغه چا سره څوك چې دهٔ سره دوستي اوکړي، او تهٔ دښمني اوکړې هغه چا سره څوك چې دهٔ سره دښمني اوکړي.

د حضرت علی رضی الله عنه "بيرغ" والا كيدل: علامه عيني د حاكم د"اكليل"په حوالې سره نقل كوى، چې رسول الله ﷺ اول د خيبر د بعضې قلعو د فتح كولو د پاره حضرت ابوبكر رضی الله عنه اوليږلو، هغوى تلو سره ښهٔ جنګ اوكړو، ولې د جرړې نه ئې ختم نهٔ كړې شو، بيا ئې حضرت عمر رضی الله عنه اوليږلو، ولې د هغوى په لاس باندې هم فتح نهٔ شوې، بيا ئې حضرت علی رضی الله عنه ته بيرغ وركولو سره اوليږلو.([2])
د ابن عباس په يو روايت كښې دا الفاظ هم راغلى دى:
"فكانت رأية رسول الله ﷺ بعد ذلك في المواطن كلها مع علي رضی الله عنه".([3])
ددې نه ورستو د رسول الله ﷺ بيرغ به په ټولو موقعو كښې حضرت علی رضی الله عنه سره وو.
او د جابر بن سمره رضی الله عنه په روايت كښې دا هم راغلى دى:
"قالوا يا رسول الله من يحمل رأيتك يوم القيامة؟ قال من عسى أن يكون يحملها يوم القيامة إلا من كان يحملها في الدنيا، علي بن أبي طالب".([4])
خلقو اووئيل، يا رسول الله د قيامت په ورځ به ستاسو بيرغ څوك اوچتوى؟ هغوى ﷺ اوفرمائيل، هغه څوك اوچتولې شى، ما سوا د هغه چا نه چا چې به په دنيا كښې اوچتوله، او هغه دې على رضی الله عنه.
يو بل روايت دې، چې د ابو القاسم البصرى په كتاب كښې د قيس بن الربيع په حوالې سره د ابو سعيد نه منقول دې. هغه وائى، د رسول الله ﷺ ارشاد دې، وې فرمائيل، "لأعطين الرأية رجلاً كرّاراً غير فرّار".([5])
زهٔ به بيرغ داسې سړى ته وركوم، چې بيا بيا حمله كونكې دې، او تختيدونكې نهٔ دې، په دې باندې حسان بن ثابت رضی الله عنه اووئيل، يا رسول الله آيا تاسو ما ته د حضرت علی رضی الله عنه په حقله د شعر اجازت راكوئ. هغوى ﷺ اوفرمائيل، وايه نو حسان اووئيل:

---

[1]) فتح البارى: ۹،۱۹۰
[2]) عمدة القارى: ۱۶،۲۱۶
[3]) المعجم الكبير للطبرانى: ۱۵۳۵۶
[4]) مسند البزاز: ۱۰،۱۹۱، رقم: ۴۲۷۶، من حديث خيثمة: ۱،۱۹۹، درا الكتاب العربى لبنان
[5]) مناقب على لابن المغازى، رقم: ۲۱۵، دار الآثار صنعاءَ وفتح البارى: ۹،۱۹۳

وكان على أرمد العين ينبغي دواءً فلما لم يحسن مداويًا
حباه رسول الله منه بتفلة فبورك مرقيا و بورك راقيًا
وقال سأعطي الراية اليوم صارمًا فذاك محب للرسول مواتيا
يحب النبي و الإله يحبه فيفتح هاتيك الحصون التواليا
فأقضى بها دون البرية كلها عليًا و سماه الوزير المواخيا[1]

علی د سترګو په خوږېدو کښې مبتلاء وو، او د هغې د علاج کولو خواهش ئې کولو، او کله چې هغوی ته څوک بنۀ علاج کونکې ملاؤ نۀ شو، نو رسول اللهﷺ هغوی ته خپلې لاړې مبارکې ورکړې، نو څۀ برکت والا دم کونکې دې، او څومره برکت والا دم کړې شوې دې، او رسول اللهﷺ او فرمائيل، نن به زۀ يو تورزن (بهادر) ته بيرغ ورکوم، چې د الله تعالى رسول سره محبت کونکې او په هغوی باندې ځان قربانونکې دې.

نبی هغوی سره محبت کوی، او الله تعالى هم هغوی سره محبت کونکې دې، نو هغوی به هغه پرله پسې قلعې فتح کوی، هغوی د دنيا د ټولې دنيا نه زيات صحيح فيصله کونکې دې، هغه علی دې، چې هغوی رسول اللهﷺ خپل وزير او ورور ګرځولې دې.

ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره مطابقت بالكل واضح دې، ځکه چې د حضرت علی ﷛ د منقبت او فضيلت دلته تصريح ده، او همدغه ترجمة الباب دې.

دريم حديث: ۳۵۰۰[2] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَجُلاً جَاءَ إِلَى سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ فَقَالَ هَذَا فُلاَنٌ لأَمِيرِ الْمَدِينَةِ يَدْعُو عَلِيًّا عِنْدَ الْمِنْبَرِ. قَالَ فَيَقُولُ مَاذَا قَالَ يَقُولُ لَهُ أَبُو تُرَابٍ. فَضَحِكَ قَالَ وَاللَّهِ مَا سَمَّاهُ إِلاَّ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم -، وَمَا كَانَ لَهُ اسْمٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْهُ. فَاسْتَطْعَمْتُ الْحَدِيثَ سَهْلاً، وَقُلْتُ يَا أَبَا عَبَّاسٍ كَيْفَ قَالَ دَخَلَ عَلِيٌّ عَلَى فَاطِمَةَ ثُمَّ خَرَجَ فَاضْطَجَعَ فِي الْمَسْجِدِ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَيْنَ ابْنُ عَمِّكِ». قَالَتْ فِي الْمَسْجِدِ. فَخَرَجَ إِلَيْهِ فَوَجَدَ رِدَاءَهُ قَدْ سَقَطَ عَنْ ظَهْرِهِ، وَخَلَصَ التُّرَابُ إِلَى ظَهْرِهِ، فَجَعَلَ يَمْسَحُ التُّرَابَ عَنْ ظَهْرِهِ فَيَقُولُ «اجْلِسْ يَا أَبَا تُرَابٍ». مَرَّتَيْنِ. [ر: ۴۳۰]

رجال الحديث

عَبدُ اللهِ بنُ مَسلَمَةَ: دا عبد الله بن مسلمه بن قعنب قعنبی حارثی دې، ددۀ احوال په کتاب الإيمان، باب "من الدّين الفرار من الفتن" کښې تير شوی دی.[3]

[1] عمدة القاری: ۱۶، ۲۱۶.
[2] الحديث قد مرّ تخريجه فی كتاب الصلاة، باب نوم الرجال فی المسجد، رقم: ۴۴۱
[3] كشف البارى: ۲، ۸۰.

عَبدُ العَزِيزِ بنُ أبي حَازِمٍ: ددهٔ احوال هم تير شوى دى.[1]

قوله: عَنْ أَبِيهِ: ابو حازم مراد دې، چې د هغوى نوم سلمة بن دينار مولى الاسود المدنى القاص دې. د دوى احوال هم تير شوى دى.[2]

قوله: أَنَّ رَجُلاً جَاءَ: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: "لم أقف على اسمه".[3] ما ته د دوى نوم معلوم نهٔ شو.

قوله: هَذَا فُلَانٌ، لِأَمِيرِ المَدِينَةِ: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: "أى: عنى أمير المدينة".[4] يعنى راوى د فلان نه أمير المدينة مراد اخلى.

په إرشاد السارى كښې د "عن أمير المدينة"[5] الفاظ راغلى دى، دهغې معنى ده، كناية عن أمير المدينة.

او د علامه عينى رحمه الله الفاظ دى: "كنى بفلان عن أمير المدينة".[6] په لفظ د فلان سره كنايةً أمير المدينه مراد اخلى.

په هر حال كښې د فلان نه "أمير المدينه" مراد دې.

او د أمير المدينه نه مروان بن الحكم مراد دې.[7]

د اسماعيلى له مخې "هذا فكان فلان بن فلان".[8] الفاظ راغلى دى.

قوله: يَدْعُو عَلِيًّا: علامه عينى رحمه الله فرمائى: "أراد أنه يذكر عليًا بشئ غير مرضى".[9]

د قائل مطلب دادې، چې د حضرت على رضي الله عنه په ناخوښو خبرو سره ذكر كوى، او په خرابو القاباتو سره هغه يادوى.

قوله: فَيَقُولُ مَاذَا؟: حضرت سهل دغه ويونكى ته اووئيل، مثلاً هغوى د دوى (على رضي الله عنه) په حقله څهٔ وائى؟ هغه سړى اووئيل، د ابوتراب په نامې سره هغوى يادوى. طبرانى په يو بلې طريقې سره د عبد العزيز بن أبى حازم نه روايت نقل كړې دې، چې په هغې كښې د "يدعوك لتسبّ عليًا"[10] الفاظ منقول دى.

---

[1] كتاب الصلاة، باب "نوم الرجال في المسجد........
[2] كتاب الوضو، باب "غسل المرأة أباها الدم عن وجهه........
[3] فتح البارى: ۹، ۱۹۰
[4] فتح البارى: ۹، ۱۹۰
[5] إرشاد السارى: ۸، ۱۲۱۰
[6] عمدة القارى: ۱۶، ۱۲۱۷
[7] إرشاد السارى: ۸، ۱۱۰۱
[8] فتح البارى: ۹، ۱۹۰
[9] عمدة القارى: ۱۶، ۱۲۱۷
[10] المعجم الكبير: ۵، ۴۵۲ (۵۷۴۶)

قوله: واللهِ مَا سَمَّاهُ إلاَّ النَّبي ﷺ: ددې نه معلوميږي، چې په كنيت باندې هم د اسم اطلاق كيږي، بلكه د كنيت او اسم دواړو په يو بل باندې اطلاق كيږي، څنګه چې عينى رحمه الله وائى: "إسم يراد بالكنية وتطلق التسمية على التكنية".[1]

قوله: فَاسْتَطْعَمْتُ الْحَدِيثَ سَهْلاً: يعنى ما سهل ته ددې خبرې او قيصې د ذاتى خوند اخستلو اظهار اوكړو، د كلام تشبيه ئې طعام سره وركړه، يا د طعام لفظ ئې د كلام د پاره د استعارې په توګه استعمال كړو، په دې وجه چې د دواړو خپل خپل خوند وى، يعنى د كلام معنوى او د طعام حسى.[2]

قوله: يَا أَبَا عَبَّاسٍ كَيْفَ: "ابو عباس" د حضرت سهل رضي الله عنه كنيت دې، ابو حازم وائى، ما په دې قصه كښې د خوند موندلو په وجه اووئيل، هغه څنګه؟

د ابو ذر په نسخه كښې "كيف" سره د "ذلك" هم زياتوالې دې، او اسماعيلى د "كيف كان أمرہ" الفاظ نقل كړى دى.[3]

قوله: أَيْنَ ابْنُ عَمِّكِ: د كتاب الصلاة په روايت كښې ددې څۀ نور تفصيل هم دې، چې رسول الله ﷺ د حضرت فاطمې رضي الله عنها كور ته تشريف راؤړو، وې كتل نو حضرت على رضي الله عنه نۀ وو، د حضرت فاطمې نه ئې پوښتنه اوكړه، نو هغې اووئيل، زمونږ مينځ كښې څۀ خبره شوې ده، د هغې په وجه هغوى زما نه خفه كيدو سره تلې دې، او ما سره ئې قيلوله اونۀ كړه، "كان بينى وبينه شئ فغاضبنى فخرج فلم يقل عندى". دا الفاظ دى. ددې معنى ده، زما او د هغوى په مينځ كښې څۀ معامله وه. په هغې زۀ غصه شوم، نو هغوى لاړل، او ما سره ئې قيلوله اونۀ كړه.

بيا دلته په "مناقبو" كښې روايت دې، د حضرت فاطمې رضي الله عنها په حوالې سره مذكور دې، چې هغې اوفرمائيل "په جمات كښې" دې. او په كتاب الصلاة كښې دا دى، چې يو سړى ته رسول الله ﷺ اوفرمائيل، لاړشه هغه اوګوره، هغه راتلو سره اووئيل هغوى په جمات كښې اودۀ دى. نو په دې دواړو كښې څۀ تضاد په دې وجه نشته، چې حضرت فاطمې رضي الله عنها به د جمات وئيلى وى، او رسول الله ﷺ چې د كتلو اوفرمائيل، ددې مطلب به دا وى، چې هغه په جمات كښې په كوم ځائې كښې دې، دا اوګوره.

حضرت على رضي الله عنه ته د فاطمې د "ترۀ ځوى" وئيلو جواز او د هغې حكمت: دلته چې رسول الله ﷺ حضرت فاطمې رضي الله عنها ته اوفرمائيل، چې ستا د ترۀ ځوې چرته دې؟ حال دا دې چې على رضي الله عنه د حضرت فاطمې رضي الله عنها نه. بلكه پخپله د رسول الله ﷺ د ترۀ ځوې وو، او د حضرت فاطمې رضي الله عنها

---

[1] عمدة القارى: ١٦/٢١٧.
[2] فتح البارى: ٩/٩٠، عمدة القارى: ١٦/٢١٧.
[3] إرشاد السارى: ٨/٢١٠.

د رشتې ترۀ وو.
محدثينو او شارحينو حضراتو خو په دې سلسله کښې يوه خبره دا اوفرمائيله،چې د پلار په نزدې خپلوانو باندې د ابناء عم (يعنى د ترۀ د ځامنو) اطلاق كيږى،اګر چې هغوى حقيقى د ترۀ ځامن نۀ وى،(۱) نو د"أعمام" او "عمومة" اطلاق د نيكۀ په خاندان او د پلار په خپلوانو باندې او د"أخوال او خؤولة"اطلاق د مور په خپلوانو باندې او د مور د اړخ نه نيكۀ په خاندان باندې معروف او عام دې.
دويمه خبره داده،په دې وخت كښې رسول الله ﷺ د حضرت رضي الله عنها كور ته تشريف راؤړو نو رسول الله ﷺ ته د حضرت فاطمې رضي الله عنها او حضرت على رضي الله عنه په مينځ كښې د خفګان پته لګيدلې وه،نو هغوى ﷺ د حضرت فاطمې رضي الله عنها د زړۀ خوشالولو د پاره او د حضرت على رضي الله عنه محبت او اهميت د هغې په زړۀ كښې د پيدا كولو د پاره د هغوى په مينځ كښې د خپلولئ ذكر كول غوښتل.(۲)
اُوس ښكاره خبره ده كۀ رسول الله ﷺ د هغوى د پاره دا فرمائيل چې زما د ترۀ ځوې چرته دې،نو په دې كښې به فاطمې اړخ ته د ابن عم نسبت او اضافت نۀ كيدو،او مطلوب او زړۀ خوشالول به نۀ وو حاصل شوې،او كۀ هغوى ﷺ دا فرمائيلې وې،چې ستا ترۀ چرته دې،نو دا هم صحيح نۀ دى،ځكه چې ترۀ د محرماتونه وى،اوحضرت على رضي الله عنه د حضرت فاطمې رضي الله عنها خاوند دې،د"ابن عمك"هم دغه تعبير مناسب وو.

قوله: وَخَلَصَ التُّرَابُ إِلَى ظَهْرِهِ: خلص په معنىٰ د"وصل"دې،يعنى خاوړې د هغوى رضي الله عنه ملا پورې رسيدلې وې.
د اسماعيلى په روايت كښې دى:
"حتى تخلص ظهره إلى التراب".(۳) خاوره ملا ته يا ملا خاوړې ته د رسيدو مطلب دادې،چې كيدې شى په شروع كښې هغوى رضي الله عنه په داسې ځائې كښې ملاست وو،چرته چې خاوره نۀ وه،بيا اوړيدو راوړيدو سره هغوى رضي الله عنه خاوړې ته راغلى وو،يا خاوره د هغوى په بدن باندې لګيدلې وه.(۴)

قوله: اِجْلِسْ يَا أَبَا تُرَابٍ: د حضرت على رضي الله عنه مذكوره هيئت او كيفيت رسول الله ﷺ ته عجيبه ښكاره شو،او هغوى ﷺ د"ابو تراب"په نامه مخاطب كولو سره هغوى سره توقه اوكړه،حافظ ابن حجر رحمه الله وائى،دا هغه اولنې موقع ده،چې رسول الله ﷺ حضرت على رضي الله عنه

(۱) فتح البارى:۲.۵.۱۴۰
(۲) فتح البارى:۲.۵.۱۴۰
(۳) فتح البارى:۹.۱۹۰
(۴) فتح البارى:۹.۱۹۰

ته د "ابو تراب" كنيت وركړو ،او په دې نوم ئې هغه مخاطب اوفرمائيلو .[1]

و ابن اسحاق په خپلې طريقې سره او امام احمد د عمار بن ياسر نه روايت كوى،عمار وائى:

"كنتُ أنا وعلى فى غزوة العسيرة فى نخل فما أفقنا إلا بالنبى يحركنا برجله يقول لعلى قم يا أبا تراب! لما يرى عليه من التراب".[2]

زۀ او على رضي الله عنه په غزوۀ عُسيره كښې د كهجورو په يو باغ كښې اودۀ وو،او بيا مونږ رسول الله ﷺ راپاسولو .او هغه داسې،چې رسول الله ﷺ په خپې سره مونږ ته حركت راكړو،او هغوى ﷺ حضرت على رضي الله عنه "قم يا أبا تراب" وئيلو سره راپاسولو ،په دې وجه چې هغوى ﷺ په دوى باندې خاؤرې لګيدلې ليدلې.

ددې روايت نه معلوميږى،چې رسول الله ﷺ حضرت على رضي الله عنه ته د ابو تراب كنيت د غزوۀ العسيرة په موقع باندې وركړې وو.

حافظ رحمه الله وائى: "وهٰذا إن ثبت حمل على أنه خاطبه بذلك فى هٰذا الكائنة الأخرىٰ".[3]

د عماربن ياسر دا روايت كۀ ثابت شى،نو ددې معنىٰ به دا وى،چې رسول الله ﷺ دويم وارې هغه په دې نوم سره مخاطب كړو.

د حضرت على رضي الله عنه د خفه كيدو وجه: د حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه مروى دى،چې حضرت على رضي الله عنه په دې وجه خفه شوې وو،چې رسول الله ﷺ د دوۀ دوۀ صحابۀ كرامو رضي الله عنهم په مينځ كښې د مواخاة او ورور ولۍ رشته قائمه كړه،او حضرت على رضي الله عنه ئې پريښودو،په دې باندې هغه خفه كيدو سره لاړو او په جمات كښې سملاستو،دې نه ورستو رسول الله ﷺ د هغوى كور ته لاړو،او تلو سره ئې اوفرمائيل،"قم فأنت أخى" پاسه او مۀ خفه كيږه،ځكه تۀ زما ورور ئې،او ستا " ورور ولى(مواخاة)" ما سره ده .[4]

ددې تخريج طبرانى كړې دې،او هم ددې په شان د جابر بن سمره روايت ابن عساكر هم ذكر كړې دې .[5]

ولې حديث باب زيات صحيح اود اعتماد وړدې،اوتركومې پورې چې د جمع بين الروايتين تعلق دې،نو هغه دلته ممكن نۀ دې،ځكه د مواخاة چې كومه قيصه ده،هغه د هغه وخت ده،چې رسول الله ﷺ اول اول د مكې معظمې نه مدينې منورې ته هجرت كړې وو،او د حضرت على رضي الله عنه او د حضرت فاطمې رضي الله عنها په مينځ كښې د نكاح رشته ډيره ورستنۍ خبره ده، اوپه دې وخت كښې د حضرت على رضي الله عنه په مواخاة باندې خفه كيدل ډيره مستبعده خبره ده.[6]

---

[1]) فتح البارى:٩٠،٩\١٩٠

[2]) مسند احمد،مسند عمار بن ياسر،رقم:١٨٣٤٧\١

[3]) فتح البارى:٩١،٩\١٩١

[4]) المعجم الكبير:٤٩،١١،(١٣٣٧٣)\١

[5]) المعجم الكبير:٤٩،١١،(١٣٣٧٣)\١

[6]) فتح البارى:٩١،٩\١٩١

ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره مطابقت دادې، چې رسول الله ﷺ د حضرت علي رضي الله عنه کور ته ځی، بیا هغهٔ پسې جمات ته، د هغوی رضي الله عنه بدن نه خاوړې صفا کوی، هغوی ته دمزاق په توګه ابوتراب وائی، او هغه راضي کوی، چې دهغوی رضي الله عنه د علوشان دلیل دې[1]

خلورم حدیث: ۳۵۰۱[2] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ حَدَّثَنَا حُسَيْنٌ عَنْ زَائِدَةَ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى ابْنِ عُمَرَ، فَسَأَلَهُ عَنْ عُثْمَانَ، فَذَكَرَ عَنْ مَحَاسِنِ عَمَلِهِ، قَالَ لَعَلَّ ذَاكَ يَسُوؤُكَ. قَالَ نَعَمْ. قَالَ فَأَرْغَمَ اللَّهُ بِأَنْفِكَ. ثُمَّ سَأَلَهُ عَنْ عَلِيٍّ، فَذَكَرَ مَحَاسِنَ عَمَلِهِ قَالَ هُوَ ذَاكَ، بَيْتُهُ أَوْسَطُ بُيُوتِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -. ثُمَّ قَالَ لَعَلَّ ذَاكَ يَسُوؤُكَ. قَالَ أَجَلْ. قَالَ فَأَرْغَمَ اللَّهُ بِأَنْفِكَ، انْطَلِقْ فَاجْهَدْ عَلَيَّ جَهْدَكَ.

رجال الحدیث

مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ: دا محمد بن رافع بن العماد القشیری دې، ددهٔ احوال تیر شوی دی۔[3]

حُسَيْنٌ: دا حسین بن علی الجعفی الکوفی دې، ددهٔ احوال هم تیر شوی دی۔[4]

زَائِدَةَ: زائدهٔ بن قدامه مراد دې، ددهٔ احوال تیر شوی دی۔[5]

أَبِي حَصِينٍ: دا ابو حَصین، عثمان بن عاصم بن حسین دې، ددهٔ احوال د "کتاب العلم، باب إثم مَن كَذَبَ على النبي" لاندې تیر شوی دی۔[6]

سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ: دا سعد بن عبید ابو حمزة الکوفی دې، ددهٔ احوال تیر شوی دی۔[7]

قوله: جَاءَ رَجُلٌ: دا رجل، نافع بن الازرق دې، سکسکی نهٔ دې۔[8]

قوله: فَذَكَرَ عَنْ مَحَاسِنِ عَمَلِهِ: "ذکر" اخبر ته متضمن دې، دغه وجه ده، چې ددې په صله کښې ئې "عن" راوړلې دې، ګنې نو د "ذکر" په صله کښې عن نهٔ راځی۔[9]

محاسن د حُسن جمع غیر قیاسی ده، داسماعیلی په روایت کښې فذكر أحسنَ عمله[10] الفاظ

[1]) عمدة القاري: ۱۶، ۲۱۶
[2]) الحديث مر تخريجه في كتاب فرض الخمس، باب إذا بعث الإمام رسولاً في حاجة......رقم: ۳۱۳۰
[3]) كتاب الصلح، باب الصلح مع المشركين..........۱
[4]) اوګورئ: كتاب الأذان، باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة.........رقم: ۶۷۸
[5]) اوګورئ: كتاب الغسل، باب غسل المذي والوضوء منه..............رقم: ۲۶۹
[6]) كشف الباري: ۲، ۱۸۹
[7]) كتاب الوضوء، باب فضل من بات على الوضوء، رقم: ۲۴۷
[8]) إرشاد الساري: ۸، ۲۰۲
[9]) فتح الباري: ۹، ۹۱
[10]) فتح الباري: ۹، ۹۱

راغلي دي، په هر حال کښې معنى داده، چې ابن عمر ﷠ د حضرت عثمان ﷛ ښهٔ يا د ټولو نه ښهٔ اعمال ذكر كړل، بيا هم دغه خبره د حضرت علي ﷛ په حقله هم اوشوه.

د حضرت عثمان او حضرت علي ﷟ ښهٔ اعمال: دلته د حضرت عثمان ﷛ د ښو اعمالو نه مراد د جيش العسرة د پاره انفاق دې. په بئر رومه کښې مدد او بنيادي كردار، او بعضې نور اعمال دي.

او حضرت علي ﷛ د ښو اعمالو نه مراد په غزوهٔ بدر کښې شريك كيدل، خيبر د هغوى په لاسو فتح كيدل، او مرحب يهودي قتل كول دي وغيره.[1]

د حضرت علي ﷛ كور په مينځ کښې د كيدو معنى: هو ذاك بيته أوسط بيوت النبي......... د حضرت علي ﷛ متعلق ئې اوفرمائيل، هغه خو هغه دې، چې د هغوى كور د رسول الله ﷺ په كورونو کښې د مينځ كور وو، يا د هغوى په كورونو کښې د ټولو نه غوره او ښهٔ كور وو.

علامه بدر الدين عيني ﷫ فرمائي: **"يشير بذالك إلى أن لعلى منزلة عند النبي ﷺ من حيث أن بيته أوسط بيوت النبي ﷺ وقيل أحسنها بناءً".**[2]

په دې سره دې خبرې ارخ ته اشاره كول مقصود دي، چې د حضرت علي ﷛ د رسول الله ﷺ سره مخې يو خاص مقام او مرتبه وه، په دې خيال سره چې د هغوى كور د رسول الله ﷺ په كورونو کښې بالكل په مينځ کښې وو، او يا د "أوسط" نه "أحسن" مراد دې، يعنى په جوړيدلو او ښكلى والي کښې د ټولو نه ښهٔ وو، په دې سره د "أوسط" معنو ارخ ته اشاره ده، حافظ ابن حجر ﷫ هم دا دواړه معنې ذكر اوفرمائيلې او اولنۍ معنې ته ئې ترجيح وركړه، د هغوى عبارت دې:

"أي: أحسنها بناء، وقال الداودي معناه أنه في وسطها وهو أصح".[3]

يعنى په جوړيدلو کښې د ټولو نه ښكلې، او داودي وائي، چې د هغوى كور د پيغمبر د كورونو په مينځ کښې وو، او دا زيات صحيح قول دې.

نسائي د عطاء بن السائب په طريقې سره د سعد بن عبيده نه روايت كوى، د هغې الفاظ دا دي: **"فقال لا تسأل عن علي ولكن انظر إلى بيته من بيوت النبي ﷺ".**[4]

يعنى وې وئيل. د حضرت علي ﷛ په حقله هيڅ پوښتنه مهٔ كوه، خو د رسول الله ﷺ كورونو سره د هغهٔ كور اوګوره.

---

[1] عمدة القاري:١٢١٧،١٦

[2] عمدة القاري:١٢١٧،١٦

[3] فتح الباري:١٩١،٩

[4] السنن الكبرى للنسائي، كتاب الخصائص، باب ذكر منزلة علي بن أبي طالب وقربه من النبي....... ٤٤٧،٧، رقم:٨٤٣٨

او علاء بن العيزار نه روايت دي،هغه وائي ما د ابن عمر رضي الله عنه نه د حضرت علي رضي الله عنه په حقله پوښتنه اوکړه،نو هغوی اووئيل:

"انظر إلى منزله من النبي الله ﷺ ليس في المسجد غير بيته".[1]

يعنی د نبی کريم ﷺ له مخې د هغوی مقام او مرتبه اوګوره،چې په جمات کښې د هغوی د کور نه علاوه د بل چا کور نشته.

د صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم دښمن د پاره بد دعا: فَأَرْغَمَ اللّٰهُ بِأَنْفِكَ......باء زائده ده،او د "أرغم الله أنفك" معنٰی ده،الله تعالٰی دې ستا پوزه په خاؤرو ککړه کړی،دا د ذلت او ملامتيا نه کنايه ده،رغام خاؤرې ته وئيلی شی،او په زمکه د راپريوتونکی مخ او پوزه په خاؤرو ککړيږی،په دې وجه د غورځيدو او ذليل کيدو د پاره دا الفاظ استعماليږی،دلته مخاطب او سائل صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم سره خصوصاً حضرت عثمان اوعلي رضي الله عنهما سره بغض ساتلو،حضرت ابن عمر رضي الله عنه دحضرت عثمان رضي الله عنه او حضرت علي رضي الله عنه په تعريف باندې د هغهٔ په خفه کيدلو باندې د ناخوښي اظهار کولو سره هغهٔ د پاره خيرې اوفرمائيلې،او وې وئيل،چې الله تعالٰی دې تا ذليل او ملامته کړی،چې تهٔ دا حضرات(عثمان او علي رضي الله عنهما) نهٔ خوښوې.

ابن عمر رضي الله عنه صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم سره د بغض ساتونکی د شر پرواه اونهٔ کړه:

قوله: فَاجْهَدْ عَلَيَّ جَهْدَكَ......:حضرت ابن عمر رضي الله عنهما حضرت عثمان او علي رضي الله عنهما سره بغض کونکی ته خيرې اوکړې،او د هغه په طرز عمل او سوچ باندې ئې رد کولو سره هغه خفه کړو.ښکاره خبره ده،ددې په جواب کښې هغهٔ هر څهٔ کولې شو،او وئيلې ئې شو،حضرت ابن عمر رضي الله عنه ته ددې پته وه،ولې هغوی د احقاق او اظهار حق فريضه ترسره کړه،او هغهٔ ته ئې صفا اووئيل،تهٔ چې څهٔ کولې شې نو اوکړه،ما ته ستا هيڅ پروا نشته،حافظ ابن حجر رحمه الله ددې الفاظو تشريح کولو سره فرمائي:

"أي: أبلغ على غايتك في حقي،فإن الذي قلته لك الحق،وقائلُ الحق لا يبالي بما قيل في حقه من الباطل".[2]

يعنی زما په حقله تر کومې پورې چې ستا لاس رسی،او چې څهٔ کولې شې،اوکړه،ځکه څهٔ چې ما وئيلی دی.هغه حق دی،او حق ويونکې ددې پروا نهٔ کوی،چې ما سره به څهٔ کيږی.

او د عطاء بن السائب په پورتنی روايت کښې دا الفاظ دی:

"فقال الرجل: فإني أبغضه،فقال له ابن عمر: أبغضك الله تعالٰی".[3]

هغه سړی اووئيل.زهٔ خو هغه نهٔ خوښوم،ابن عمر رضي الله عنه اووئيل،الله تعالٰی دې تا نهٔ خوښوی.

---

[1]) فتح الباري:۹،۱۹۱

[2]) فتح الباري:۹،۱۹۱

[3]) السنن الکبرٰی للنسائي،کتاب الخصائص،باب ذکر منزلة علي بن أبي طالب وقربه من النبي...........۷،٤٤۷،رقم:۸٤۳۸

ترجمة الباب سره مناسبت: د حديث د ترجمة الباب سره مناسب داسې دې، چې راوی وائی، "ثم سأله عن علي، فذكر محاسنَ عمله" سائل د حضرت ابن عمر رضی الله عنه نه د حضرت علی رضی الله عنه په حقله پوښتنه اوکړه، نو ابن عمر رضی الله عنه د حضرت علی رضی الله عنه ښهٔ صفتونه ذکر کړل، او بيا کله چې سائل په هغې د خفګان اظهار اوکړو، نو ابن عمر رضی الله عنه د هغهٔ د پاره دا بد دعا اوکړه، او وې فرمائيل، تهٔ دې ذليله ئې او ستا پوزه دې په خاؤرو ککړه وی، دا ټول د حضرت علی رضی الله عنه په عالی مقام او مرتبې باندې دلالت کوی۔[1]

پنځم حديث: ۳۵۰۲[2] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْحَكَمِ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيٌّ أَنَّ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ شَكَتْ مَا تَلْقَى مِنْ أَثَرِ الرَّحَا، فَأَتَى النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- سَبْيٌ، فَانْطَلَقَتْ فَلَمْ تَجِدْهُ، فَوَجَدَتْ عَائِشَةَ، فَأَخْبَرَتْهَا، فَلَمَّا جَاءَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- أَخْبَرَتْهُ عَائِشَةُ بِمَجِيءِ فَاطِمَةَ، فَجَاءَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِلَيْنَا، وَقَدْ أَخَذْنَا مَضَاجِعَنَا، فَذَهَبْتُ لأَقُومَ فَقَالَ «عَلَى مَكَانِكُمَا». فَقَعَدَ بَيْنَنَا حَتَّى وَجَدْتُ بَرْدَ قَدَمَيْهِ عَلَى صَدْرِي وَقَالَ «أَلاَ أُعَلِّمُكُمَا خَيْرًا مِمَّا سَأَلْتُمَانِي إِذَا أَخَذْتُمَا مَضَاجِعَكُمَا تُكَبِّرَا أَرْبَعًا وَثَلاَثِينَ، وَتُسَبِّحَا ثَلاَثًا وَثَلاَثِينَ، وَتَحْمَدَا ثَلاَثَةً وَثَلاَثِينَ، فَهْوَ خَيْرٌ لَكُمَا مِنْ خَادِمٍ». [ر: ۲۹۴۵]

رجال الحديث

مُحَمَّد بنُ بَشّار: دا محمد بن بشار بن عثمان عبدی بصری، مشهور په "بندار" سره دې، ددهٔ احوال د کتاب العلم، باب "قول النبی رب مبلغ أوعى من سامع" د لاندې تير شوی دی۔[3]

غُندَر: دا ابو عبد الله محمد بن جعفر هذلی دې، چې د غندر په لقب سره مشهور دې، ددهٔ احوال د "کتاب الإيمان، باب ظلم دون ظلم" لاندې تير شوی دی۔[4]

شُعْبَةُ: دا امير المؤمنين فی الحديث شعبة بن الحجاج واسطی بصری دې، ددهٔ احوال د کتاب الإيمان، باب "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" د لاندې تير شوی دی۔[5]

الحَكَم: دا الحكم بن عُتيبه الكندی الكوفی دې، ددهٔ احوال د کتاب العلم، باب "السمر فی العلم" لاندې تير شوی دی۔[6]

---

[1]) عمدة القاري:۱۶،۲۱۷\
[2]) الحديث مر تخريجه في كتاب فرض الخمس، باب الدليل على أن الخمس لنوائب رسول الله والمساكين، رقم:۳۱۱۳\
[3]) كشف الباري:۳،۲۵۸\
[4]) كشف الباري:۲،۲۵۰\
[5]) كشف الباري:۱،۶۷۸\
[6]) كشف الباري:۴،۴۱۴

ابن أبي لیلی: دا عبد الرحمن بن أبي لیلی الأنصاری الکوفی دی، ددهٔ احوال تیر شوی دی.[1]

قوله: مِنْ أَثَرِ الرَّحَا: "کتاب فرض الخمس" کښې د بَدَلُ بنُ المحبّر په روایت کښې دې نه ورستو د "مماتطحن" زیاتوالې دې.[2]

قوله: فَأَتَی النَّبِيَّ سَبْيٌ: أتی معروف دې، او د ابو ذر عن الکشمیهنی په روایت کښې "أُتي" مبنی للمفعول راغلې دې.[3]

قوله: مَا سَأَلْتُمَانِي: امام احمد چې د سائب بن علی په طریقې سره کوم روایت نقل کړې دې، په هغې کښې زیاتوالې دې، "قالا بلیٰ! قال: کلمات علّمنیهن جبریل".[4]

قوله: تُكَبِّرَا: د تثنیې صیغه ده، په حذف د نون سره، حذف خو یا د تخفیف د پاره دې، یا په دې وجه چې لفظ "إذا" د شرط د پاره دې، او جازم للفعل دې، همدغه شان "تسبحا وتحمدا....." هم په حذف د نون سره دی، او په بعضې نسخو کښې په اثبات د نون سره دې، او بعضې نسخو کښې "فكبّرا" او "واحمدا" په امر سره راغلې دې.[5]

د ذکر د خیریت او افضلیت معنیٰ: علامه ابن تیمیه رحمه الله فرمائی، رسول الله ﷺ چې تسبیح او تحمید د خادم نه غوره گرځولی دی، ددې مطلب دادې، چې په خادم سره تاسو ته کوم راحت او آسانتیا ملاویږی، په دې اذکارو سره به د هغې په مقابله کښې زیات راحت او آسانتیا ملاویږی، او د ستړی والی او سستیا اثر به ختمیږی، ځکه چې حضرت فاطمې رضي الله عنها رسول الله ﷺ ته د خپل تکلیف او اذیت شکایت کړې وو، نو ښکاره خبره ده، هغوی ﷺ په دې حوالې سره د خپلې لور لار ښودنه کړې وی، په دې صورت کښې به دا ددې کلماتو خاص تاثیر وی.

او قاضی عیاض فرمائی، حضرت فاطمې رضي الله عنها دنیوی تکلیف ذکر کولو سره د دنیوی راحت حاصلولو خواهش ښکاره کړو، رسول الله ﷺ (د اسلوب الحکیم په توگه) دتسبیح او تحمید ذکر کولو سره گویا دا اوښودل، چې د دنیا د راحت او آسانتیا په مقابله کښې اُخروی اجر او ثواب ډیر زیات دې، او تا ته د هغې د حاصلولو کوشش پکار دې.[6]

ترجمة الباب سره مناسبت: رسول الله ﷺ د حضرت علی رضي الله عنه کور ته تشریف راوړو، هغه ته ئې

---

[1] اوگورئ: کتاب الأذان، باب حد إتمام الرکوع والاعتدال فیه.........، رقم: ۱۷۹۲

[2] کتاب فرض الخمس، باب الدلیل علی أن الخمس لنوائب رسول الله ﷺ، رقم: ۳۱۱۳

[3] إرشاد الساری: ۱۲۰۳،۸

[4] مسند أحمد، مسند علی بن أبی طالب، رقم: ۸۳۹

[5] إرشاد الساری: ۱۲۰۳،۸

[6] إرشاد الساری: ۱۲۰۳،۸

د پاسيدو تكليف هم ورنهٔ كړو ،بيا هغهٔ سره بې تكلفه كيناستو ،او بيا ئې هغهٔ ته او خپلې لور ته د يو ښكلى عمل په بدله كښې اوفرمائيل،ګويا چې څهٔ ئې د خپلې لور د پاره غوښتل هم هغه ئې د حضرت على ﷺ د پاره هم خوښ كړل،ددې ټولو خبرو نه د رسول الله ﷺ له مخې د حضرت على ﷺ د قدر ومنزلت او علو مرتبې اندازه كيږى.(١)

د خادم نهٔ وركولو وجه: پاتې شوه دا خبره چې كهٔ رسول الله ﷺ خپلې لور او حضرت على ﷺ ته مذكوره اذكار هم ارشاد فرمائيلى وو ،او خادم ئې هم وركړې وې،نو هغوى ته به دوه فائدې ملاؤ شوې وې.........؟

نو ددې جواب دادې،چې رسول الله ﷺ ته غلامان وغيره راغلى وو ،هغوى ﷺ په هغى سره د اهل صفه او نورو فقراؤ مدد كول غوښتل،او د خپل اهل وعيال د پاره ئې صبر خوښولو، ځكه چې د صبر د الله تعالى له مخې ډير لوئې مقام او مرتبه ده.(٢)او د رسول الله ﷺ نظر په اُخروى فائدې باندې وو ،دنيا كښې خو هغوى په "قوت لايموت" باندې د ګذارې كولو قائل وو.

شپږم حديث: ٣٥٠٢(٣) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَعْدٍ قَالَ سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ بْنَ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- لِعَلِيٍّ «أَمَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى».[٤١٥٤]

رجال الحديث

مُحَمَّد بنُ بَشَّارٍ،غُندَرٌ،شُعبَةُ: د محمد بن بشار،غندر او شعبه احوال په پورتنى روايت كښې تير شوى دى.

سَعَد: دا سعد بن إبراهيم بن عبد الرحمٰن بن عوف دې،ددهٔ احوال په كتاب مواقيت الصلاة، باب "وقت المغرب" كښې تير شوى دى.

إبرَاهيم بنَ سَعَد: إبراهيم بن سعد ،دا د رسول الله ﷺ مشهور صحابى دې،د حضرت سعد بن أبى وقاص ځوې دې،يو بل إبراهيم بن سعد هم دې،چې د سعد بن إبراهيم بن عبد الرحمٰن بن عوف ځوې دې،او سعد بن إبراهيم بن عبد الرحمٰن بن عوف ددې إبراهيم بن سعد خورئې (ابن الاخت)دې.

دلته چې كوم إبراهيم بن سعد راوى دې،دا د بخارى،مسلم،او نسائى وغيره راوى دې،د اسامه بن زيد ،خزيمه بن ثابت او د خپل والد سعد بن أبى وقاص ﷺ نه روايت كوى،ددې نه

---

(١) فتح البارى:١٩١،٩

(٢) فتح البارى:١٩٢،٩

(٣) الحديث أخرجه البخارى أيضًا فى صحيحه:(٢،٢٣٣)،فى كتاب المغازى،باب غزوة تبوك، رقم:٤٤١٦، وكذا مسلم فى صحيحه:(٢،٢٧٨)،كتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل على بن أبى طالب، رقم:٢٤٠٤، والترمذى فى جامعه:(٢،٢١٣)،كتاب المناقب،باب بعث النبى يوم الأثنين وصلى على يوم الثلاثاء، رقم:٣٧٣١

معلومیږی چې دا تابعی دې.[1]
او ابن سعد وائی: دوی د علی بن أبی طالب نه هم روایت کړې دې.[2]
عجلی په خپل کتاب "الثقات" کښې ذکر کړی دی، او وې فرمائیل: "مدنی تابعی، ثقة".[3]
یعقوب بن شعبه وائی:
"إبراهيم معدود في الطبقة الثانية من فقهاء أهل المدينة بعد الصحابة وكان ثقة، كثير الحديث".[4]
ابن سعد وائی، "كان ثقة كثير الحديث".[5]

د حضرت علی رضی الله عنه د حضرت هارون علیه السلام سره د تشبیه مطلب: "أَمَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى......." آیا ته په دې راضی نهٔ ئې، چې ته زما د پاره داسې شې، څنګه چې موسی علیه السلام د پاره هارون علیه السلام وو؟

د غزوهٔ تبوك په موقع باندې کله چې رسول الله ﷺ حضرت علی رضی الله عنه په کور کښې پرېښودو، او د جنګ د پاره ئې ځان سره بوتهٔ تلو، نو حضرت علی رضی الله عنه د شکایت په توګه رسول الله ﷺ ته اووئیل، "أتخلفني في الصبيان والنساء؟".[6]
اې د الله تعالى رسوله! تاسو ما په ماشومانو او ښځو کښې پرېږدئ.
د حضرت علی رضی الله عنه مطلب دادې، چې ښځو او ماشومانو سره پاتې کېدل خو یو معمولی کار دې، او ددې په وجه به زهٔ د جهاد په شان د یو اهم کار نه محروم شم.
رسول الله ﷺ د حضرت علی رضی الله عنه شکایت لرې کولو او د هغهٔ د زړهٔ خوشالولو د پاره اوفرمائیل. ستا نه وړاندې همدغه شان کار یو جلیل القدر پیغمبر هم ترسره کړې دې، حضرت موسی علیه السلام چې کله د الله تعالى د رضا حاصلولو د پاره کوهِ طور ته تلو، نو ورستو د قوم د خصمانې او خیال ساتلو د پاره ئې خپل ورور هارون علیه السلام پرېښودو، نو آیا ته په دې باندې راضی نهٔ ئې، چې زما د پاره په منزله د هارون علیه السلام شې؟ هارون پیغمبر هم وو، او د حضرت موسی علیه السلام ورور هم........په بنی اسرائیلو کښې پاتې کېدل د هغوی د پاره نهٔ بې عزتی وه، او نهٔ هغوی ته څهٔ داسې خبره محسوس شوې وه، بلکه دا د هغوی د پاره اعزاز وو، چې هغوی د حضرت موسی علیه السلام د پاره جانشین جوړېدو سره پاتې شوې وو، او دلته د حضرت علی رضی الله عنه د پاره هم دا د اعزاز خبره وه.

---

[1]) تهذيب الكمال: ۲، ۱۹۳
[2]) الطبقات لابن سعد: ۵، ۱۶۹
[3]) الثقات: الورقة ۱۳
[4]) اكمال تهذيب الكمال: ۱، ۱۵۳
[5]) الطبقات لابن سعد: ۵، ۱۶۹
[6]) صحيح البخاري، كتاب المغازي، باب غزوة تبوک، رقم: ۴۴۱۶

قوله: بمنزلة هارون: شارحين وائی، دلته باء زائده ده، او د عبارت تقدير داسې دې، "أن تكون مني نازلاً منزلة هرون من موسٰى" (١) منزلة ګويا مفعول مطلق دې، د شبه فعل مقدر د پاره.

د حضرت علي رضي الله عنه د سوال نه ورستو اطمينان: د سعيد بن المسيب د سعد بن أبی قاص رضي الله عنه نه روايت دې، چې احمد نقل کړې دې، او په هغې کښې دا الفاظ دی، "فقال علی: رضيتُ رضيتُ" (٢) زهٔ راضي يم، زهٔ راضي يم.

او د براء بن عازب او د زيد بن ارقم رضي الله عنهما روايت دې، چې په هغې کښې دا الفاظ دی: "قال: بلی يا رسول الله، قال فإنه کذلك". (٣)

حضرت علي رضي الله عنه اوفرمائيل نه، اې د الله تعالٰى رسوله ! زهٔ په دې راضي يم رسول الله اوفرمائيل، نو خبره داسې ده.

ددې روايت په شروع کښې دا الفاظ راځي، رسول الله ﷺ حضرت علي رضي الله عنه ته فرمائي:

"لا بد أن أقيم أو تُقيم، فأقام علیٰ فسمع ناسًا يقولون: إنما خلفه لشئ کرهه منه، فأتبعه فذکر له ذلك، فقال له..............." (٤)

ضروري ده، چې يا زهٔ پاتې شم يا تهٔ، نو حضرت علي رضي الله عنه پاتې شو، بيا هغوی د څو کسانو نه دا واؤريدل، چې رسول الله ﷺ حضرت علي رضي الله عنه ورستو پريښودو، نو خامخا څهٔ خبره ده، چې د الله تعالٰى رسول ته ناخوښه ده، چې د هغې په وجه رسول الله ﷺ هغهٔ ځان سره د بوتلو په ځائې ورستو پريښودو، حضرت علي رضي الله عنه دا خبره رسول الله ﷺ ته اوکړه، نو هغوی ﷺ مذکوره جواب ارشاد اوفرمائيلو.

د حضرت علي رضي الله عنه په خلافت بلا فصل باندې استدلال او د هغې جواب: بعضې خلقو ددې حديث نه د حضرت علي رضي الله عنه د خلافت بلا فصل په ثبوت او د نورو د خلافت په نفی باندې استدلال کړې دې. او وئيلی ئې دی.........ځنګه چې هارون عليه السلام د حضرت موسٰى عليه السلام خليفه وو، او بل څوك هغوی سره په دې کښې شريك نهٔ وو، همدغه شان حضرت علي رضي الله عنه د نورو د شرکت نه بغير خليفه دې. او هارون عليه السلام سره په تشبيه کښې هم دغه مقصود دی.

ولې دا استدلال صحيح نهٔ دې، بلکه بعضې ماؤف العقل خلقو ته دا شبهه شوې ده، ځکه چې حضرت هارون عليه السلام د سيدنا موسٰى عليه السلام په ژوند کښې خليفه جوړ شوې وو، نهٔ چې د هغوی د وفات نه ورستو، ځکه چې وفات خو د حضرت هارون عليه السلام د حضرت موسٰى عليه السلام نه وړاندې شوې وو، او د حضرت علي رضي الله عنه هغوی سره د مشابهت تقاضا داده، چې هغوی هم د

---

(١) فتح الباري: ٩٢/٩

(٢) السنن الکبرٰی للنسائی، رقم: ٨٣٨٢

(٣) مسند أبی يعلٰی، مسند انس، رقم: ١٢٧٨٢

(٤) مسند الرويانی، رقم: ١٤١٧

رسول اللهﷺ په حيات کښې په يوخاص موقعه باندې خليفه جوړشوی وی،اوشوې هم دغسې دی.
باتې شو د رسول اللهﷺخلافت د هغویﷺد وصال(وفات)نه ورستو،نو نۀ دلته د هغې ذکر شته،او نۀ د هغې ددې سره څۀ تعلق شته.(١)
د حضرت هارونعليه السلامد حضرت موسیٰعليه السلامد خلافت په حقله علامه عينیرحمه اللهفرمائی:
"وإنما كان خليفة في حياته في وقت خاص فليكن كذلك الأمر فيمن ضرب المثل به".(٢)
حضرت هارونعليه السلامد حضرت موسیٰعليه السلامپه ژوند کښې د يو خاص وخت د پاره خليفه وو،نو د چا تشبيه چې د هغوی سره ورکړې شوې ده،د هغۀ خلافت هم هغه شان کيدل پکار دی.
او هغه هم دا دې،د کومې چې په دې حديث کښې ذکر دې.
ترجمة الباب سره د حديث مناسبت ښکاره دې.

٣٥٠٤(٣) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَيُّوبَ عَنِ ابْنِ سِيرِينَ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَلِيٍّ - رضي الله عنه - قَالَ اقْضُوا كَمَا كُنْتُمْ تَقْضُونَ ، فَإِنِّي أَكْرَهُ الاِخْتِلاَفَ حَتَّى يَكُونَ لِلنَّاسِ جَمَاعَةٌ ، أَوْ أَمُوتَ كَمَا مَاتَ أَصْحَابِي . فَكَانَ ابْنُ سِيرِينَ يَرَى أَنَّ عَامَّةَ مَا يُرْوَى عَلَى عَلِيٍّ الْكَذِبُ.

رجال الحديث

عَلِيُّ بنُ الجَعْد: دا ابو الحسن علی بن الجعد بن عبيد جوهری دې،د دۀ احوال په کتاب الإيمان،باب"أداء الخمس من الإيمان"کښې تير شوی دی.(٤)

شُعْبَة: دا شعبة بن الحجاج دې،د دۀ احوال د کتاب الإيمان،باب"المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده"د لاندې تير شوی دی.(٥)
أيُّوبَ: دا ايوب بن أبی تميمه کيسان السختيانی دې،ددۀ احوال د کتاب الإيمان،باب"حلاوة الإيمان"لاندې تير شوی دی.(٦)
ابنِ سِيرِيْنَ: دا مشهور تابعی امام المعبرين ابوبکر محمد بن سيرين بصری دی،ددۀ احوال

---

١) فتح الباري:١٩٣،٩
٢) عمدة القاري:١٢١٨،١٦
٣) الحديث أخرجه البخاري ههنا وتفرد به.........انظر جامع الأصول:٧٧،١،وكنز العمال،فضائل علي، رقم:٣٦٤٠٩
٤) کشف الباری:٦٩٧،٢
٥) کشف الباری:٦٧٨،١
٦) کشف الباری:١٢٦،٢

د کتاب الإيمان، باب "اتباع الجنائز من الإيمان" لاندې تېر شوی دی.[1]

عَبِيْدَةَ: دا عَبِيدَةَ بن عمرو السلمانی دې، ددهٔ احوال د کتاب الوضوء، باب "الماء الذی يغسل به شعر الإنسان" لاندې تېر شوی دی.

قوله: اقضُوا كَمَا كُنتُمْ تَقْضُونَ: د ابوذر په نسخه کښې د کشميهنی دا الفاظ منقول دی "اقضوا علی ما کنتم تقضون قبل".[2]

حضرت علی رضي الله عنه دا الفاظ کله ارشاد اوفرمائیل؟: حضرت علی رضي الله عنه چې کله عراق ته تشریف راؤړو، نو اهل عراق ته ئې اووئیل، چې زما رائې د حضرت عمر رضي الله عنه د رائې سره موافق وه، او مونږ په دې پوهیدو، چې د اُمِ ولد بیع جائز نهٔ دہ، ولې اُوس زما رائې بدله شوه، او زهٔ وایم د اُمِ ولد نه "رق" (غلامی) نهٔ ختمیږی، او د هغې بیع به هم د وړاندې په شان جائز وی.

عبیدة وائی، په دې باندې ما هغوی رضي الله عنه ته اووئیل:

"رأیك ورأی عمر فی الجماعة أحب إلیّ من رأیك وحدك فی الفرقة".[3]

ستاسو او د حضرت عمر رضي الله عنهما رائې په داسې حال کښې چې تاسو یو جماعت کښې ئې، ما ته ددې نه زیاته خوښه ده، چې تاسو جدا کیدو سره ځان له یو مستقل رائې قائمه کړئ، او بعضې حضراتو دا الفاظ ذکر کړې دی:

"رأیك یومئذٍ فی الجماعة أحب إلیّ من رأیك الیوم فی الفرقة".[4]

په دې باندې حضرت علی رضي الله عنه اوفرمائیل، "اقضوا کما کنتم تقضون".

او په یو روایت کښې د عبیده دا تصریح هم منقول ده، چې هم حضرت علی رضي الله عنه هغهٔ (یعنی عبیده) ته دا الفاظ ارشاد اوفرمائیل، د حماد بن زید روایت چې ابن المنذر د علی بن عبد العزیز عن أبی نعیم په طریقې سره نقل کړې دې، په هغې کښې دا الفاظ دی:

"قال لی عَبِیدة: بعث إلی علیّ وإلی شریح فقال: إنی أبغض الاختلاف فاقضوا کما کنتم تقضون".[5]

یعنی علی او شریح ته ئې خبر اولیږلو، نو هغوی اووئیل، زهٔ اختلاف نهٔ خوښوم، تاسو چې څنګه غواړئ فیصله اوکړئ.

د اختلاف نهٔ خوښولو مطلب: د حضرت علی رضي الله عنه په قول "فانی أکره الاختلاف" باندې اعتراض کیږی، چې د اختلاف نه خو خلاصې نشته، او کله کله ضروری شی، اختلاف د امت ته خو

---

[1] کشف الباری: ۲/ ۵۲٤
[2] إرشاد الساری: ۸/ ۲۰٤
[3] فتح الباری: ۹/ ۹۲
[4] عمدة القاری: ۱٦/ ۲۱۸
[5] فتح الباری: ۹/ ۹۲

رحمت هم وئیلي شوي دی،بیا حضرت علی رضی الله عنه دا ولې نهٔ خوښوی.........؟

ددې جواب دادې،چې یو خو(د حضرت علی رضی الله عنه په دې قول کښې)د اختلاف نه مطلق اختلاف مراد نهٔ دې،بلکه ابوبکر او عمر رضی الله عنهما سره اختلاف مراد دې،څنګه چې قسطلانی په "علی الشیخین" الفاظ راؤړولو سره او ابن حجر رحمه الله په "یعنی مخالفة أبي بکر وعمر" الفاظو سره او علامه عینی رحمه الله په "یعنی أن یخالف أبابکر رضی الله عنهما" الفاظو سره دې اړخ ته اشاره کړې ده.(۱)

دویم د اختلاف نه مراد هغه اختلاف دې،کوم چې د نزاع او فتنې سبب جوړ شی،د ددې تائید د هغوی رضی الله عنه په دې ارشاد "حتی تکون للناس جماعة" سره هم کیږی،څکه چې ددې(عبارت، حتی یکون للناس جماعة)تقدیر دې:

"لا أزال علی ذلك حتی یکون للناس جماعة أو أموت".(۲)

یعنی زهٔ به همیشه ددې اختلاف د ختمولو په کوشش باندې قائم یم،دې د پاره چې د خلقو اجتماعیت باقی پاتې شی،او یا زهٔ مړ شم خو چې دې اجتماعیت ته نقصان اونهٔ رسی.

"أو أموت" کښې "أموت" د أنا مبتداء مقدرې د پاره خبر دې نو په دې وجه مرفوع دې،او یا په یکون باندې معطوف دې،او په انِ مقدره سره منصوب دې،"أی حتی أن تکون للناس جماعة او أن أموت".(۳)

په لفظ "أو" باندې اشکال او جواب: په "أو أموت" باندې دا هم اشکال کړې شوې دې،چې په دې کښې چې کوم لفظ د "أو" راغلې دې،دا خو د أحد الأمرین د پاره راځی،ددې مطلب خو دا دې،چې زهٔ اختلاف نهٔ خوښوم،تر دې پورې چې یا خو جماعت باقی پاتې شی،او یا زهٔ مړ شم،حال دادې چې دا دواړه کارونه مطلوب دی.

یعنی د جماعت د قیام د پاره ترک اختلاف،او تر مرګه پورې ترک اختلاف،نو بیا "أو" ولې راؤړلې شوې دې؟

ددې جواب دادې،چې په دې دواړو کښې اختلاف نشته،بلکه دې کښې جمع ممکن ده، "أو" دلته د أحد الأمرین د پاره نهٔ دې،بلکه د کلا الأمرین د پاره دې.(۴)

قوله: کما مات أصحابي: یعنی څنګه چې ما سره ابوبکر او عمر رضی الله عنهما وغیرهما تر مرګه پورې د امت د جمعیت حفاظت فرمائیلې وو،زهٔ به هم تر مرګه پورې داسې کووم.

---

(۱) عمدة القاری:۱۶،۲۱۹
(۲) فتح الباری:۹،۹۲
(۳) فتح الباری:۹،۹۲
(۴) عمدة القاری:۱۶،۲۱۹

د ابن سیرین د خبرې مقصد: د علامه ابن سیرین په حوالې سره د حماد بن زید په روایت کښې د ایوب نه دا الفاظ منقول دی:

"سمعت محمدًا یعنی ابن سیرین یقول لأبی معشر: إنی أتهمکم فی کثیر مما تقولون من علی".[۱]

زۀ په تا باندې په ډیرو څیزونو کښې د غلط بیان کولو گمان کووم، او په تا باندې په ځائې الزام لگوم، کوم چې ته د حضرت علی رضی الله عنه په حقله روایت کوې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، ابو معشر، د چا چې دلته ذکر دې، ددۀ نه زیاد بن کلیب الکوفی مراد دې. او هغه ثقه راوی دې، مسلم په خپل صحیح کښې د هغۀ روایات ذکر کړی دی.[۲]

دا اشکال کیدې شی، چې بیا ابن سیرین په داسې ثقه سړی باندې د غلط بیان کولو گمان او د عدم اعتماد اظهار ولې کوی.

ددې جواب دادې، چې ابن سیرین د زیاد بن کلیب د هغه روایتونو خبره کوی، کوم چې هغه د حارث الاعور په شان خلقو نه روایت کوی، او د هغۀ دا الزام په حقیقت کښې د زیاد په مروی عنه افرادو باندې دې، (د چا نه چې زیاد بن کلیب روایت کوی) ځکه چې زیاد کله کله ددې حارث الاعور وغیره........نه روایت کوی، او هغه د حضرت علی رضی الله عنه په حقله موضوعی روایتونه بیانوی.[۳]

د حضرت علی رضی الله عنه نه مروی د شیخینو مخالف روایتونه مردود دی: یَرَی أَنَّ عَامَّةَ مَا یُرْوٰی عَلٰی عَلِیٍّ الْکَذِبُ........ د ابن سیرین مراد هغه روایتونه دی، کوم چې عمومًا روافض روایت کوی، او هغه حضرت علی رضی الله عنه ارخ ته منسوب کړې شوې هغه اقوال وی، چې په هغې کښې د حضرات شیخینو مخالفت وی، د هغۀ (ابن سیرین) هغه مراد نۀ دی، کوم چې د شرعی احکامو سره متعلق وی، ځکه چې ابن سعد په صحیح سند سره د ابن عباس رضی الله عنه نه روایت کوی، هغه فرمائی: "إذا حدثنا الثقة عن علی بفتیا لم نتجاوزها".[۴]

چې یو ثقه راوی د حضرت علی رضی الله عنه نه یوه فتوی زمونږ وړاندې روایت کوی، نو مونږ د هغې نه تجاوز نۀ کوو، یعنی هغه اخلو.

په بعضې نسخو کښې د "علی علی" الفاظ راغلی دی، نو ابو ذر او ابو الوقت او ابن عساکر وغیره د "عن علی" الفاظ نقل کړی دی، او هم دغه زیات صحیح دې.[۵]

علامه عینی رحمه الله د ابن سیرین ددې قول توجیه کولو سره فرمائی:

"وإنما قال ذلک لأن کثیرًا من أهل الکوفة الذین یروون عنه لیس لهم ذلک، ولا سیما الرافضة عنهم فإن عامة ما

---

[۱]) تاریخ ابن خیثمه: ۵/۱۳۷/۱

[۲]) صحیح مسلم، کتاب الطهارت، باب حکم المنی، حدیث (۶۹۶)/۱

[۳]) فتح الباری: ۹/۱۹۲/۱

[۴]) فتح الباری: ۹/۱۹۲/۱

[۵]) عمدة القاری: ۱۶/۲۱۹، وإرشاد الساری: ۸/۲۰۵/۱

يروون عنه كذب واختلاف".[1]

د حضرت علی رضي الله عنه فضائل کثيره: د احاديثو په کتابونو کښې د حضرت علی رضي الله عنه نور هم ګڼ شمير مناقب او فضائل مذکور دي، امام مسلم او ترمذی د عامر بن سعد بن أبی وقاص نه روايت نقل کوی، چې حضرت معاويه رضي الله عنه حضرت سعد رضي الله عنه ته اووئيل، "ما منعك أن تسبّ أبا تراب".[2] ته حضرت علی رضي الله عنه ته د رد بد وئيلو نه څۀ څيز منع کړې ئې؟

سعد اووئيل: "أما ما ذكرتُ ثلاثاً قالهن له رسول الله ﷺ فلن أسبّه".[3]

درې خبرې چې رسول الله ﷺ د هغوی په حقله فرمائيلې دی، د هغې نه ورستو زۀ هيڅ کله هم حضرت علی رضي الله عنه ته رد بد نۀ شم وئيلې، بيا په هغه درېو خبرو کښې خو يو هغۀ هغه حديث بيانولو سره اووئيلو، يعنی هغوی ته د رسول الله ﷺ دا وئيل، چې ته زما د پاره داسې ئې، څنګه چې د موسیٰ عليه السلام د پاره هارون عليه السلام وو.

دويمه خبره دا چې رسول الله ﷺ او فرمائيل، "لأعطين الراية رجلاً يحبّ الله ورسوله".

او دريمه خبره دا کله چې د الله تعالی جل جلاله دا ارشاد "فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءكم".[4] نازل شو، نو رسول الله ﷺ حضرت علی رضي الله عنه حسن حسين رضي الله عنهما او فاطمه رضي الله عنها راؤغوښتل او وې فرمائيل، "اللهم هؤلاء أهلي".[5] اې الله! زما اهل وعيال خو دا دي.

همدغه شان ابو يعلی د حضرت سعد يو روايت نقل کړې دې، هغه فرمائی:

"لو وضع المنشار على مفرقي على أن أسبّ عليًا ما سببته أبداً".[6]

کۀ زما د سر په لار (يعنی د سر په مينځ) آره کيښودې شی، او حضرت علی رضي الله عنه ته د کنځلو ما ته اووئيلې شي، نو بيا هم زۀ به هيڅ کله هغوی ته کنځل اونۀ کړم.

حافظ ابن حجر رحمه الله د امام احمد رحمه الله دا قول هم نقل کړې دې.

"ما بلغنا عن أحد من الصحابة ما بلغنا عن علي بن أبي طالب".[7]

د حضرت علی رضي الله عنه (د فضائلو) په حقله چې مونږ ته څومره روايات رارسيدلی دی، په صحابۀ کښې د چا په حقله هم دومره نۀ دی رارسيدلې.

---

[1] عمدة القاري: ١٦، ٢١٩\١
[2] صحيح مسلم، باب من فضائل علی، رقم: ٦٣٧٣\١
[3] جامع الاصول: ٨، ٦٥٠، وصحيح مسلم، فضائل علی، رقم: ٦٣٧٣\١
[4] سورة آل عمران: ٦١\١
[5] مسند احمد مسند سعد بن أبی وقاص، رقم: ١١٦٨\١
[6] مسند أبی يعلی، مسند سعد بن أبی وقاص، رقم: ٧٧٧، المطالب العاليه: ٣٩٣٩، مجمع الزوائد ١٤٧٣٩\١١
[7] فتح الباري: ٩، ١٩٣\١

د حضرت سعد رضي الله عنهروايت د ابوذر په روايت کښې د عَبِيدة د روايت نه ورستو واقع دې،او په نورو نسخو کښې وړاندې واقع دې.[1]

١٠ -باب: مَنَاقِبُ جَعْفَرِبْنِ أَبِي طَالِبِ الْهَاشِمِيِّ رضى الله عنه

وَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «أَشْبَهْتَ خَلْقِي وَخُلُقِي».

د ابو ذر په نسخه کښې د ټولو تراجمو نه لفظ د"باب"ساقط کړې شوې دې،او د نورو حضراتو (نسّاخو)په نسخو کښې لفظ د"باب"ثابت دې.

حضرت جعفر طيار: جعفر د حضرت على رضي الله عنه سکۀ ورور وو،او د هغوى نه لس کاله مشر وو،هغوى په غزوۀ موته کښې شهيد شوې دې،او د هغوى عمر د څلويښتو کالو نه زيات وو.[2]

هغوى رضي الله عنه دوه هجرتونه کړى وو،حبشې ته هجرت او مدينې ته هجرت.[3]

قوله: أَشْبَهْتَ خَلْقِي وَخُلُقِي: دا د يو لوئې حديث ټکړه ده،چې په کتاب المغازى کښې د باب عُمرة القضاء لاندې د حضرت براء بن عازب په روايت کښې مذکور ده.[4]

خَلَق په فتحې د خاء سره،معنىٰ ئې ده،خلقت،پيدائشى هيبت ويره او کيفيت او خُلق په فتحې د خاء سره اخلاقو او عاداتو ته وئيلې کيږى.

حضرت جعفر رضي الله عنهپه دې دواړو څيزونو کښې د رسول الله ﷺسره مشابهت لرلو.[5]د رسول الله ﷺمشابهت ګنړ شمير کسانو ته حاصل وو،په مناقب حسين کښې به انشاء الله تعالى په دې باندې نورد خبره کيږى.

٣٥٠٥[6] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ دِينَارٍ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْجُهَنِي عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِي عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- أَنَّ النَّاسَ كَانُوا يَقُولُونَ أَكْثَرَ أَبُو هُرَيْرَةَ. وَإِنِّي كُنْتُ أَلْزَمُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِشِبَعِ بَطْنِي، حَتَّى لاَ آكُلُ الْخَمِيرَ، وَلاَ أَلْبَسُ الْحَبِيرَ، وَلاَ يَخْدُمُنِي فُلاَنٌ وَلاَ فُلاَنَةُ، وَكُنْتُ أُلْصِقُ بَطْنِي بِالْحَصْبَاءِ مِنَ الْجُوعِ، وَإِنْ كُنْتُ لأَسْتَقْرِءُ الرَّجُلَ الآيَةَ هِيَ مَعِي كَيْ يَنْقَلِبَ بِي فَيُطْعِمَنِي، وَكَانَ أَخْيَرَ النَّاسِ لِلْمِسْكِينِ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، كَانَ يَنْقَلِبُ بِنَا فَيُطْعِمُنَا مَا

---

[1]) فتح البارى:٩٤.٩\١

[2]) فتح البارى:٩٤.٩\١

[3]) إرشاد السارى:٢٠٥.٨\١

[4]) صحيح البخارى،كتاب المغازى،باب عمرة القضاء،رقم:٤٢٥١\١

[5]) كشف البارى،كتاب المغازى،ص:٤٧٥\١

[6]) الحديث أخرجه البخارى أيضًا فى كتاب الأطعمة،باب الحلوى والعسل،رقم:٥٤٣٢\١

كَانَ فِي بَيْتِهِ، حَتَّى إِنْ كَانَ لَيُخْرِجُ إِلَيْنَا الْعُكَّةَ الَّتِي لَيْسَ فِيهَا شَيْءٌ، فَنَشُقُّهَا فَنَلْعَقُ مَا فِيهَا. [٥١١٦]

رجال الحديث

أَحْمَدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ: دا ابو مصعب أحمد بن أبی بكر القاسم بن الحارث بن ذراره الزهری دې، ددهٔ احوال د كتاب العلم، باب "حفظ العلم" لاندې تير شوی دی۔[1]

مُحَمَّدُ بْنُ ابراهيم بن دِينَارٍ أَبُو عَبْدِ اللهِ الجُهَنِيُّ: ددهٔ احوال هم د كتاب العلم، باب حفظ العلم لاندې تير شوی دی۔[2]

ابن أَبِي ذِئْب: دا محمد بن عبد الرحمٰن بن المغيرة بن الحارث بن الجاذب القرشی العامری دې، ددهٔ احوال هم د "كتاب العلم، باب حفظ العلم" لاندې تير شوی دی۔[3]

سَعِيدُ الْمَقْبُرِيُّ: دا ابو سعد سعيد بن أبی سعيد بن كيسان مقبری دې، ددهٔ حالات د كتاب الإيمان، باب "صوم رمضان إيمانًا واحتسابًا" لاندې تير شوې دی۔[4]

ابو هريره او كثرت روايات: حضرت ابو هريره رضی الله عنه په صحابهٔ كرامو رضی الله عنهم كښې هغه نيك بخت صحابی دې، چې د هغوی مرويات (روايت كړې شوې احاديث) د ټولو نه زيات دی، په دې (كثرت) باندې بعضې خلقو ته تعجب دې، او د صحابهٔ كرامو رضی الله عنهم په زمانه كښې هم دا خبره د بحث لاندې راغلې وه۔

پخپله ابو هريره رضی الله عنه ته هم دا خبره كړې شوې وه، چې ستا احاديث دومره زيات ولې او څنګه دی، او حضرت ابوهريره رضی الله عنه د هغې جوابات وركړې دی، امام بخاری رحمه الله په دې مضمون باندې مشتمل روايتونه په مختلفو ځايونو كښې ذكر كړی دی۔

په كتاب العلم كښې په دې باندې په كافی تفصيل سره خبره كړې شوې ده۔[5]

د حضرت ابوهريره رضی الله عنه د اړخ نه د هغې جواباتو خلاصه داده، چې انصار او مهاجرينو د خپلو تجارتونو كاروبارونو او مصروفيتونو په وجه ډير وخت نهٔ شو اوباسلې، او زهٔ (ابو هريره) به هر وخت رسول الله ﷺ سره اوسيدم، نو چې ما حديث نهٔ يادول نو څهٔ مې كول۔

دويمه خبره داده، چې د قرآن مجيد د كتمان حق په حقله په وعيدونو باندې مشتمل آيتونو زهٔ په دې خبره مجبور كړم۔

او دريمه خبره دا چې په شروع كښې زما حافظه كمزورې وه، ورستو د الله تعالى د

---

[1] كشف البارى: ١٤٣٨،٤
[2] كشف البارى: ١٤٤١،٤
[3] كشف البارى: ١٤٤٢،٤
[4] كشف البارى: ١٣٣٦،٢
[5] اوګورئ كشف البارى: ١٤٥٦،٤٣١،٤

رسول ﷺ د دعاء په بركت سره د حافظې قوت نصيب شو، چې د احاديث كثيرؤ د حفظ سبب جوړ شو.(١)

دلته په حديث باب كښې حضرت ابوهريره رضي الله عنه د رسول الله په مجلس كښې د حاضرئ د التزام او اهتمام ذكر كولو سره د خپلې غريبې او مشكلاتو او د الله تعالى د بعضې نيكو بندګانو د اړخ نه هغوى سره د اكرام واحسان و سلوك ذكر كړې دې، چې په هغې كښې د ټولو نه اولنې حضرت جعفر طيار رضي الله عنه دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله د دې حديث لاندې وائى، چې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه اشاره د ابن عمر رضي الله عنه د قول په شان اقوالو اړخ ته ده، حضرت ابن عمر رضي الله عنه په دغه وخت كښې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه په حقله "أكثر أبو هريرة علينا" (ابوهريره مونږ ته څۀ ډير زيات احاديث بيانوى) جمله فرمائيلې وه، كله چې د هغوى وړاندې د حضرت ابو هريره رضي الله عنه روايت "من تبع جنازة فله قيراط" ذكر كړې شو.(٢)

د حضرت ابن عمر (رضي الله عنهما) د دې قول منشاء دا وه، چې حضرت ابوهريره رضي الله عنه ډير زيات احاديث بيانول شروع كړې دى، معلومه نۀ ده چې دا هغوى د رسول الله ﷺ نه اوريدلى هم دى يا نه. بيا كله چې حضرت عائشې رضي الله عنها د ابوهريره رضي الله عنه د دې روايت تصديق اوفرمائيلو، نو ابن عمر رضي الله عنه پوهه شو، چې واقعى ابو هريره رضي الله عنه د رسول الله ﷺ نه ډير احاديث اؤريدلو سره حفظ كړې دى، بيا ابن عمر رضي الله عنه د ابوهريره رضي الله عنه په حديث كښې د ډير زيات ثواب والا عمل نه كما حقه فائدۀ نۀ اخستلو باندې د پښيمانتيا اظهار اوكړو، چې د هغوى د روايت د تصديق كولو په شان دې.(٣)

همدغه شان يو روايت امام بخاري رحمه الله په خپل تاريخ كښې او ابو يعلى په سندِ حسن سره د مالك بن أبى عامر په طريقې سره نقل كړې دې، مالك وائى:

"كنت عند طلحة بن عبيد الله فقيل له: ما ندرى هذا اليمانى أعلمُ برسول الله ﷺ منكم، أو هو يقل على رسول الله، مالم يقل؟ قال فقال: والله ما نشُكُّ أنه سمع مالم نسمع، وعلِم ما لم نعلم، إنا كنَّا أقوامًا لنا بيعات وأهلون وكنا نأتى النبى ﷺ طرفَى النهار ثم نرجع، وكان أبو هريرة مسكينًا لا مال له ولا أهل، إنما كانت يده مع يد النبى ﷺ فكان يدور معه حيث دار، فما نشُكُّ أنه قد سمع مالم نسمع".(٤)

وائي، زۀ طلحة بن عبيد الله سره ووم، نو په دې وخت كښې هغوى ته اوويلى شو، "مونږ نۀ پوهيږو، چې دا يمانى (ابوهريره) ستاسو نه زيات رسول الله ﷺ پيژنى، يا دې د رسول الله ﷺ

---

١) اوګورئ كشف البارى: ٤٣١/٤، ١٤٥٦.
٢) صحيح البخارى، كتاب الجنائز، باب فضل اتباع الجنائز، رقم: ١٣٢٣/١.
٣) صحيح البخارى، كتاب الجنائز، باب فضل اتباع الجنائز، رقم: ١٣٢٤/١.
٤) مسند أبى يعلى، مسند طلحة بن عبد الله: ٦٣٦، والتاريخ الكبير: ١٣٣/٦/١.

متعلق داسې خبرې کوی، چې هغوی ﷺ نۀ وی کړې؟"

راوی وائی، طلحه اووئیل، زمونږ خیال دغه دې، چې دوی هغه څۀ اوریدلی دی، چې مونږ واؤنۀ ریدې شو، او په هغه څۀ پوهیږی چې زمونږ په علم کښې نشته، ځکه چې مونږ داسې خلق وو، چې زمونږ کورونه او اهل وعیال وو، او مونږ به د ورځې په دواړو اړخونو یعنی سحر او ماښام کښې رسول الله ﷺ ته راتلو، او بیا به تلو، او ابوهریره غریب سړې وو، چې نۀ د هغوی څۀ مال وو او نۀ کور والا، د هغوی لاس به د رسول الله ﷺ په لاس کښې وو، چې رسول الله ﷺ چرته هم تلو، نو هغوی به ورسره وو، نو زمونږ خیال دادې، چې هغوی د رسول الله ﷺ نه هغوی څۀ واؤریدل، کوم چې مونږ نۀ دی اوریدلې۔

د "ما نشُكُّ أنه سمع مالم نسمع" معنٰی ده، زمونږ شك (او خیال) نۀ دې، ولې دا چې هغوی (هغه څۀ) واؤریدل، کوم چې مونږ نۀ دی اوریدلې، امام ترمذی دا الفاظ نقل کړی دی: "ما نشُكُّ إلا أنه سمع.........". [۱]

او بیهقی د اشعث په طریقې سره د طلحه بن عبید الله د یو غلام نه نقل کړی دی، هغه وائی:

"كان أبو هريرة جالسًا فمرّ رجل بطلحة فقال له: لقد أكثر أبو هريرة، فقال طلحة: قد سمعنا كما سمع ولكنه حفظ ونسينا". [۲]

ابو هریره ﷺ ناست وو، چې د یو سړی په طلحه بن عبید الله باندې تیریدل اوشو، هغوی اووئیل، ابو هریره ډیر حدیثونه روایت کړی دی، طلحه اووئیل، مونږ هم د دوی په شان واؤریدل، ولې دوی یاد اوساتل او مونږ نه هیر شو۔

او ابن سعد په خپل "طبقات" کښې باب اهل العلم والفتوٰی من الصحابة کښې د سعید بن عمرو بن سعید بن العاص نه په سند صحیح سره نقل کړی دی، چې حضرت عائشې ﷺ ابو هریره ﷺ ته اووئیل: "إنكَ لتحدّث عن النبى ﷺ حديثًا ما سمعتُه منه، قال: شغلكِ عنه يا أمه المرآة والمكحلة وما كان يشغلنى عنه شئ". [۳]

وې وئیل تۀ د رسول الله ﷺ نه داسې حدیث بیانوې چې ما نۀ دی اؤریدلې، ابو هریره ﷺ اووئیل، مور جانې! تاسو آئینې (شیشې) او د رنجو تهیلې (یعنی کجلو) مصروف کړې وئ، او زما د پاره رسول الله ﷺ پریښودو سره په بل کار کښې مشغولیدو والا څیز نۀ وو۔

قوله: بِشِبَعِ بَطْنِي: د کشمیهنی په روایت کښې "شِبَعَ بطنی" بدون الباء راغلې دې، چې د مفعول له کیدو په وجه منصوب دې، او یا يشبع د مضارع په صیغې سره دې۔

---

[۱]) جامع الترمذی، باب مناقب أبی هریرة، رقم: ۳۸۳۷

[۲]) السنن الكبرٰی للبیهقی، باب ما ورد فی الاضطجاع، رقم: ۱۴۶۶۶

[۳]) الطبقات الكبرٰی: ۲، ۳۶۴، ترجمة: ۱۲۶۳۵

او په کتاب العلم کښې "لِشِبَع بطنه" راغلې دې.[1]

چرته "علی ملء بطنی" هم راغلې دې.[2] معنٰی و مفهوم په ټولو صورتونو کښې همدغه دې، چې د مړې ګېډې نمړئ په قيمت باندې به زهٔ د هغوی ﷺ سره اوسيدم.

قوله: حين لا آکل: په بعضې نسخو کښې "حين لا آکل" راغلې دې، او په بعضې کښې "حتی لا آکل".[3]

قوله: لاآکُلُ الخَمِيرَولاأَلبَسُ الحَبِيرَ: د خمير نه مراد خمبيره نمړئ ده، قسطلانی وائی:

"أی: الخبز الذی جعل فی عجينه الخمير".[4] هغه نمړئ چې د هغې په اُړو کښې خمبيره اچولې شوې وی.

او په بعضې نسخو کښې "الخبيز" راغلې دې، چې د هغې معنٰی ده، "المادوم" يعنی پخکړی سره ملاؤ شوې نمړئ.

کرمانی رحمه الله او عينی رحمه الله وغيره دلته د "والخبزة الأدم"[5] الفاظ هم نقل کړی دی.

قوله: الْحَبِيرَ: د کشميهنی په نسخه کښې د "الحرير" لفظ دې، خو راجح اولنې (يعنی "الحبير") دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:

"والحبير من البرد ما كان موشى مخططا، يقال برد حبير وبرد حبرة بوزن عنبة على الوصف والإضافة".

"حبير" هغه څادر ته وئيلی شی، چې ښکلې او لکيرو والا وی، "برد حبير" او "برد حبرة" د موصوف په توګه هم مستعمل دې، او د مضاف اليه په توګه هم.[6]

قوله: مِنَ الجُوعِ: معنٰی دا ده، چې په ګېډه پورې ئې يخې ګټې تړلې، دې د پاره چې ددې د برودت (يخوالی) په وجه د لوږې د وجهې پيدا کيدونکې ګرموالې ختم شی، او ددې په هغه شدت کښې لږ کمې راشی.[7]

د شارحينو اختلاف: لأَسْتَقْرِءُ الرَّجُلَ..... حافظ ابن حجر رحمه الله د دې جملې په تشريح کښې فرمائی:

"أی: أطلب منه القری فيظن أنی أطلب منه القراءة".[8]

---

[1] صحيح البخاری، کتاب العلم، باب حفظ العلم، رقم الحديث: ١١٨

[2] کتاب البيوع، رقم: ٢٠٤٧

[3] فتح الباری: ٩،١٩٥

[4] إرشاد الساری: ٨،٢٠٥

[5] شرح الکرمانی: ١٥،٢، وعمدة القاری: ١٦،٢٠٦

[6] فتح الباری: ٩،١٩٥

[7] إرشاد الساری: ٨،٢٠٦

[8] فتح الباری: ٩،١٩٥

يعنى زۀ(ابوهريره) د يو سړى نه دا طلب كوم، چې په ما نمړئ اوخوروى، او زما ميلمستيا اوكړى، او د هغه دا خيال دې، چې زۀ د هغۀ نه قرآن لوستل غوارم، او ددې معنى او مطلب د تائيد د پاره حافظ صاحب په حلية الاولياء كښې مذكور د ابو نعيم د يو روايت نه استدلال كړې دې، په روايت كښې دى، چې ابو هريره رضى الله عنه فرمائى، چې ما حضرت عمر رضى الله عنه اوليدو، نو هغوى ته مې اووئيل، "أقرئنى" د هغوى خيال شو، چې زۀ د دوى نه د قرآءت طلب كووم، نو هغوى ما ته قرآن كريم اولوستو. او نمړئ ئې راباندې اونۀ خوړله. "وإنما أردت الطعام" حال دا دې چې ما د هغوى نه نمړې طلب كوله.[١]

علامه عينى رحمه الله د حافظ دا رائې رد كړې ده، او وې وئيل چې لفظ "آية" چې د "استقرئ" سره راغلې دې، هم دغه ښائى، چې د "استقرأ" نه ميلمستيا طلب كول مراد نۀ دى، بلكه ددې نه طلب د قرآءت مقصود دې.

او وې فرمائيل چې دا دوه مستقل مسئلې دى، يوه د حضرت ابوهريره رضى الله عنه او حضرت عمر رضى الله عنه سره مخصوص ده، چې حضرت ابوهريره رضى الله عنه د عمر رضى الله عنه نه قرى (ميلمستيا) طلب كړه. او هغۀ د قرآءت طلب كول خيال كولو سره آيت اولوستلو. او دلته په حديث باب كښې چې د حضرت ابوهريره رضى الله عنه ارشاد دې، دا عام دې.[٢]

اُوس چې چرته استقرائى بالهمزه راځى، يا چرته چې د آية تصريح وى، نو هلته به د قراءت طلب كول مقصود وى. او چرته چې تسهيل د همزې دې، نو هلته د توريه امكان شته، څنګه چې د ابو نعيم د روايت نه معلوميږى، چې د لفظ اقرئنى نه ابوهريرة رضى الله عنه طلب قرى مراد اخلى، او عمر رضى الله عنه د قراءت د طلب كولو خيال اوكړو.[٣] او حضرت ابوهريره رضى الله عنه به لفظ د استقراء په دې وجه استعمالوى، كۀ مخاطب راباندې نمړئ اوخورى نو هم هغه مطلوب دې، او كۀ هغۀ بد اوګڼړى يا د قرآءت خيال اوكړى، نو ابوهريره رضى الله عنه به نۀ ملامته كيږى، او دې به هم دغه ښكاره كړى. چې زۀ خو د قراءت طالب ووم.

علامه قسطلانى رحمه الله فرمائى، حافظ ابن حجر رحمه الله چې كومه خبره خيال كړې ده، ابوهريره رضى الله عنه ته هغۀ مقصود نۀ وه، يعنى دوى خو به ميلمستيا طلب كوله، او مخاطب به د طلب قرآءت خيال كولو سره قرآن پاك لوستلو، بلكه د دوى (يعنى د ابوهريره رضى الله عنه) مقصد ددې قول نه دا دې، چې ډير وارې داسې كيږى، چې ما ته يو آيت راځى، بيا هم چا ته اووائم، چې ما ته هغه آيت اولوله. په دې سره زما مقصد دا وى، چې هغه ما ځان سره بوځى، او نمړئ راباندې اوخوروى، او زۀ به كم از كم په دې بهانۀ باندې نمړئ اوخورم.

---

[١] حلية الأولياء: ١/٣٧٨
[٢] عمدة القارى: ١٦/٢٢٠
[٣] إرشاد السارى: ٨/٢٠٦

قسطلانی وائی، ددې دلیل دادې چې امام بخاری رحمه الله دا روایت په کتاب الأطعمة کښې د عبد الرحمٰن بن شیبه عن أبي الغديك عن ابن أبي ذئب عن المقبُرى په طریقې سره روایت کړې دې، او په هغې کښې هم "استقرئ" بالهمزة او هغې سره د الآیة الفاظ مذکور دی.[1]

همدغه شان امام ترمذی رحمه الله په کتاب المناقب کښې د ابو سعید الاشج عن اسماعیل بن إبراهیم التیمی عن إبراهیم بن اسحاق المخزومی عن سعید المقبری عن أبی هریرة په طریقې سره دا روایت نقل کړې دې، چې د هغې الفاظ دا دی:

"إن كنتُ لأستقرئ الرجل من أصحاب النبي ﷺ عن الآيت من القران وأنا أعلم بها منه، ما أساله إلا ليطعمني شيئًا فكنت إذا سألت جعفر بن أبي طالب لم يجبني حتى يذهب بي إلى منزله فيقول لامرأته: يا أسماء أطعمينا فإذا أطعمتنا أجابني".[2]

ابوهریره رضی الله عنه وائی، ما به د رسول الله ﷺ په أصحابو کښې یو کس ته اووئیل، چې ما ته د قرآن پاك دا آیت اولوله، حال به دا وو چې دغه آیت به ما ته د هغهٔ نه ښهٔ یاد وو. ولې ما به صرف په دې وجه هغهٔ ته دا وئیل، چې په ما څهٔ اوخوروی، نو چې کله به هم ما دا خبره جعفر بن أبی طالب ته اووئیله، نو هغهٔ به ما ته جواب نهٔ راکولو، تر دې پورې چې کور ته به ئې بوتلم، او خپلې بی بی حضرت اسماء ته به ئې ووئیل، اسماء ! په مونږ نمړئ اوخوروه، کله چې به هغې په مونږ نمړئ اوخوړه، نو دغه وخت به حضرت جعفر ما ته جواب راکړو، (مثلاً آیت به ئې راته اولوستو) ځکه چې هغوی ته به دا اندازه وه، چې زما سوال د یو بل مقصد د پاره دې.

ددې روایاتو نه معلومیږی، چې حضرت عمر او حضرت جعفر رضی الله عنهما سره د حضرت ابوهریره رضی الله عنه راپیښیدونکې دا دواړه جدا جدا واقعات دی.[3]

او دلته د ابوهریره رضی الله عنه چې کومه خبره مذکور ده، هغه داده، چې د هغوی د قرآءت طلب کولو کلام به دې د پاره وو، چې مخاطب په دوی باندې نمړئ اوخوروی، او د ابو نعیم په روایت کښې د یوې خاصې واقعې ذکر دې، چې په هغې کښې ابو هریره رضی الله عنه وائی، چې ما د لفظ "استقرئ" نه طلب قِرئ (میلمستیا) قصد کړې وو، او حضرت عمر رضی الله عنه به طلب د قرآءت خیال کولو.

قوله: وَكَانَ أَخْيَرَ: أخير بعضې نسخو کښې په وزن د افضل راغلې دې، او په بعضو کښې خیر راغلې دې.[4]

---

[1]) کتاب الأطعمة، رقم: ٥٤٣٢\١

[2]) سنن الترمذی، باب مناقب جعفر، رقم: ١٣١\٤١

[3]) إرشاد الساری: ٨\٢٠٦\١

[4]) فتح الباری: ٩\١٩٥

د حضرت جعفر رضی الله عنه افضلیت جزوی وو: للمساكين........د کشمیهنی په روایت کښې مسکین مفرد راغلې دې، ظاهره خبره ده. جنس د پاره به وی ـ(یعنی جنس مسکین)ترمذی او حاکم وغیره یو روایت ذکر کړې دې، کوم چې عکرمه رضی الله عنه د ابو هریره رضی الله عنه نه روایت کړې دې. او په هغې کښې د رسول الله ﷺ نه ورستو حضرت جعفر رضی الله عنه د ټولو نه غوره ګرځولې شوی دې. د هغې الفاظ دادی:

"ما احتذی النعال ولا رکب المطایا بعد رسول الله ﷺ أفضل من جعفر بن أبي طالب".[1]

د رسول الله ﷺ نه ورستو څوك هم د جعفر بن أبی طالب رضی الله عنه نه غوره پیزار پخپو کونکې. او په نبې سورلې باندې سورلی کونکې نهٔ وو.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، په دې روایت کښې اګر چې د جعفر د مطلق افضلیت ذکر دې. ولې دا به په هغه مقیّد روایت باندې محمول وی، کوم چې دلته مذکور دې، یعنی د جعفر رضی الله عنه افضلیت مطلق نهٔ دې، بلکه دا د مسکینانو په خیر خواهئ او هغوی سره په ښهٔ سلوك کولو باندې دې.[2]

د تضاد تاثر او د هغې جواب: إن كان ليخرج إلينا العكة......دلته په ظاهره په کلام کښې نقض او تضاد دې، او اول ئې اووئیل، حضرت جعفر به د غوړو هغه مشکیزه راؤباسله. چې په هغې کښې به هیڅ هم نهٔ وو، بیا به ئې هغه اوشکوله (اوشلوله)، چې هغې کښې به څهٔ وو، مونږ به هغه څټل، او دا هم وائی، "مافیها شیئ"، په هغې کښې به هیڅ هم نهٔ وو، دلته په "التی لیس فیها شیئ" او "مافیها" کښې تضاد دې؟

ددې جواب دادې. چې د "لیس فیها شئ" معنی داده، چې په هغې کښې به د راؤباسلو قابل هیڅ هم نهٔ وو، او ورستو چې ئې اووئیل، په هغې کښې چې به څهٔ وو، مونږ به هغه څټل. ددې معنی داده، چې دننه په مشکیزه کښې چې به څهٔ لږ ډیر انښتې وو. او راویستلې به نهٔ شو، د مشکیزې شلولو نه ورستو به مونږ هغه په خُله باندې څټل.[3]

حضرت جعفر رضی الله عنه به د سوال جواب ولې ورکولو؟: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه او حضرت جعفر طیار رضی الله عنه په مینځ کښې چې دا کومه سلسله جاری وه، چې ابوهریره رضی الله عنه به سوال کولو. او جعفر به تر هغه وخته پورې جواب نهٔ ورکولو. تر کومې پورې چې به هغه کور ته تلو سره د حضرت اسماء رضی الله عنها نه نمرئ نهٔ وه طلب کړې. او اسماء رضی الله عنها به نمرئ نهٔ وه وړاندې کړې، څنګه چې د ترمذی یو روایت اُوس پورته ذکر شوې دې. په دې کښې یو اشکال دا هم کیدې

[1] السنن الکبری للنسائی، رقم:۸۱۰۱، والمستدرک علی الصحیحین، کتاب المغازی، رقم:۴۳۵۰، والجامع للترمذی، رقم:۳۷۶۴، ۴۱۳۱، والمستدرک، باب مناقب جعفر، رقم:۴۹۳۴، ومسند احمد، مسند أبی هریرة، رقم:۹۳۴۲، والمعجم الکبیر للطبرانی، رقم:۱۸۹۰

[2] فتح الباری:۹،۱۹۵

[3] فتح الباری:۹،۱۹۶

شی، کله چې حضرت جعفر رضی الله عنه ته معلومه وه، چې د حضرت ابو هریره رضی الله عنه پوښتنه صرف د طلب ضیافت (میلمستیا) د پاره وی، نو بیا هغوی د نمړې خوړولو نه ورستو جواب ولې ورکولو، چې ددې به ضرورت نهٔ وو.

ددې یوه توجیه خو داده، چې حضرت جعفر رضی الله عنه دوه مصلحتونه جمع کول غوښتل. یعنی یو دا چې نمړئ هم اوخوړلې شی او آیت هم اولوستې شی.

دویمه وجه داده. اګر چې غالبًا به د پوښتنې نه مقصود میلمستیا وه، ولې دا امکان هم وو، چې هغوی د آیت پوښتنه کړې وی، او هم هغه هغوی ته مقصود وی. یا هغه هم مقصود وی.[1] او دا هم کیدې شی، څنګه چې ابو هریره رضی الله عنه د ملامتیا نه پچ کیدو د پاره په ظاهره قرآءت طلب کولو، او مقصود به ئې نمړئ وه. همدغه شان حضرت جعفر رضی الله عنه ته به مقصود په ابو هریره رضی الله عنه باندې نمړئ خوړول وو، ولې ورستو به ئې هغوی ته هغه آیت لوستلو سره جواب هم ورکولو، او د هغوی د نفس د عزت خیال ساتلو سره ئې دا ظاهرولو چې ستاسو مطلوب خو آیت لوستل وو، نمړئ خو پکښې زما د اړخ نه ضمنًا راغلې وه.

د ترمذی په روایت کښې دا هم راځی:

"وكان جعفر يحب المساكين ويجلس إليهم ويحدثهم ويحدثونه، وكان رسول الله ﷺ يكنيه بأبي المساكين".[2]

حضرت جعفر به د مسکینانو سره محبت کولو، او هغوی سره به کیناستو او ګپ شپ به ئې لګولو. او رسول الله ﷺ هغوی له د "ابو المساکین" کنیت ورکړې وو.

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت واضح دې، څکه چې په حدیث کښې د جعفر بن أبی طالب د فضلیت او منقبت ذکر دې.

٣٥٠٦ [3] حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ - رضي الله عنهما - كَانَ إِذَا سَلَّمَ عَلَى ابْنِ جَعْفَرٍ قَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا ابْنَ ذِي الْجَنَاحَيْنِ. [٤٠١٦]

رجال الحديث

عَمْرُو بنُ عَلِيّ: دا عمرو بن علی بن بحر الباهلی الصیرفی الفلاس دې. د دوی احوال تیر شوی دی.[4]

يَزِيدُ بنُ هَارُونَ: دا یزید بن هارون الواسطی دې، د دوی احوال تیر شوی دی.[5]

---

[1] فتح الباری: ٩٦/٩.١

[2] سنن الترمذی، باب مناقب جعفر، رقم: ٣٧٦٦

[3] الحديث أخرجه البخاری أيضاً فی صحيحه: ٦١١/٢، فی كتاب المغازی، باب غزوة موته من أرض الشام، رقم: ٤٢٦٤، والنسائی فی سننه الكبرىٰ، رقم: ٨١٠٢

[4] كتاب الوضوء، باب الرجل يوضئ صاحبه، رقم: ١٨٢

[5] كتاب الوضوء، باب التبرز فی البيوت، رقم: ١٤٩

إِسْمَاعِيلُ بنُ أَبِىْ خَالِدٍ: دا اسماعيل بن أبى خالد احمسى بَجَلى كوفى دې،د دوى احوال د كتاب الإيمان،باب"المسلم مَن سلِم المسلمون من لسانه ويده"لاندې تير شوى دى.[1]

الشَعْبِىِّ: دا عامر بن شراحيل الشعبى دې،ددهٔ تفصيلى احوال د كتاب العلم،باب"كتابة العلم"لاندې تير شوى دى.[2]

او مختصر تذكره ئې د"كتاب الإيمان،باب المسلم من سلِم المسلمون من لسانه ويده"لاندې هم راغلې ده.[3]

قوله: إِن ابن عمر كان يسلِّم......:د ابن جعفر نه عبد الله بن جعفر مراد دې.

د اسماعيلى په روايت كښې د هشيم عن اسماعيل بن أبى خالد په طريقې سره مروى دى،اسماعيلى وائى: "قلنا للشعبى كان ابن جعفر يقال له ابن ذى الجناحين؟

قال:نعم،رأيتُ ابن عمر أتاه يومًا أو لقيه فقال:السلام عليك يا ابن ذى الجناحين".[4]

د ابن ذى الجَنَاحَين وئيلو وجه: شارحين فرمائى،چې ابن عمر رضى الله عنهما به په دې وجه د حضرت جعفر رضى الله عنه ځوى ته ابن ذى الجناحين وئيل،چې طبرانى په سند حسن سره د عبد الله بن جعفر نه روايت نقل كړې دې،هغه وائى:

"قال لى رسول الله ﷺ هنيئًا لك،أبوك يطير مع الملئكة فى السماء".[5]

يعنى رسول الله ﷺ ما ته اووئيل،ستا د پاره زيرې دې،چې ستا پلار په آسمان كښې فرشتو سره الوزى(يعنى ګرځى).

همدغه شان ترمذى او حاكم د حضرت ابو هريره رضى الله عنه نه روايت كوى،چې رسول الله ﷺ اوفرمائيل: "رأيتُ جعفر بن أبى طالب يطير مع الملئكة".[6]

ددې روايت په سند كښې ضعف دې،خو ابن سعد د حضرت على رضى الله عنه يو روايت نقل كړې دې،هغه ددې شاهد دې.[7]

د أبو هريره رضى الله عنه يو بل روايت دې،چې هغه ترمذى او حاكم په شرط د مسلم ذكر كړې دې،په هغې كښې د رسول الله ﷺ دا الفاظ منقول دى:

---

[1]) كشف البارى:٦٧٩/١١.

[2]) كشف البارى: ٢٢٩/٤.

[3]) كشف البارى:٦٧٩/١.

[4]) فتح البارى:١٩٦/٩.

[5]) لم أجده بهذا اللفظ..........والمعنٰى فى المعجم الكبير،رقم:١٤٤٣/١١.

[6]) جامع الترمذى،باب مناقب جعفر بن أبى طالب،رقم:٣٧٦٣.

[7]) الطبقات الكبرٰى لابن سعد: ٣٩/٤،ترجمة:٤٧٩٦.

"مرّبي جعفر الليلة في ملاء من الملٰئكة وهو مخضب الجناحين بالدم".(١)
د فرشتو په یوه ډله کښې د شپې د حضرت جعفر رضي الله عنه په ما باندې تیریدل اوشو،چې د هغهٔ دواړه متې په وینې سره رنګ شوې وې،په دې کښې د لفظ "جناحين"هم تصریح ده.
طبراني وغيره د ابن عباس مرفوع حديث نقل کړې دې،چې د هغې الفاظ دادی:
"دخلتُ البارِحَةَ الجنة فرأيتُ فيها جعفرَ ايطير مع الملٰئكة".(٢)
او په یوې طریقې سره دا الفاظ مروی دی:
"أن جعفرَ ايطير مع جبريل وميكائيل له جناحان عوضه الله من يدَيه".(٣)
حضرت جعفر د جبرائیل او میکائیل فرشتو سره اَلوَتو.او د هغهٔ دوهٔ وزرې وې،چې هغهٔ ته الله تعالى د هغهٔ د شهيد کړې شوې لاسونو په بدله کښې ورکړې وې.
ددې روایت سند هم قوی دې،ولې د ابو هريره رضي الله عنه کوم روایت چې حاکم على شرط مسلم ذکر کړې دې،هغه د ټولو نه قوی دې.
ددې ټولو روایتونو نه معلومیږی،حضرت جعفر رضي الله عنه چې په غزوهٔ موته کښې شهید کړې شوې وو.او هغوی د زید بن حارثه رضي الله عنه نه ورستو د رسول الله ﷺ په حکم سره بیرغ(جهنډه) پورته کړې وه،تر دې پورې چې د هغوی لاسونه کټ کړې شو.او هغوی شهید کړې شو.
الله تعالى هغوی ته ددې دوؤ لاسونو په بدل کښې داسې متې ورکړې دی،چې د هغې په ذریعه هغوی په جنت کښې فرشتو سره الوزی،ددې دواړو جنتی متو ذکر رسول الله ﷺ اوفرمائیلو،چې د هغې په وجه جعفر ذوالجناحین او طیّار اوګرځیدو.او د هغوی ځوئې هم ابن الجناحین اوګرځیدو.
د حدیث متبادر معنٰی خو دغه ده،هنه ! د نسفی په نسخه کښې دلته ددې الفاظو زیاتوالې هم دې: "قال أبوعبد الله الجناحان كل ناحيتين"يا"كل ذى الحيتين".
ددې معنٰی داده،چې"يا ابن ذى الجناحين"کښې الجناحين امام بخاری په حسی نه معنوی جناحینو باندې حمل کوی،چې د دوؤ اړخونو په معنٰی باندې دی.(٤)
عینی وائی: "أشار بهذا إلى أن الجناحين يطلقان لكل ناحيتين يعني لكل جنبين وعنه يقال: جنح الطريق جانبه وجنح القوم ناحيهم".(٥)
ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره د روایت مطابقت واضح دې،چې د حضرت

---

١) المستدرک على الصحيحين،ذكر مناقب جعفر،رقم:٤٩٤٣،وكتاب المغازى،رقم:١٤٣٥٢
٢) المعجم الكبير للطبرانى،رقم:١١٤٤٨
٣) المعجم الأوسط:٨٦،٧،رقم:٦٩٣٢.
٤) فتح البارى:١٩٥،٩
٥) عمدة القارى:٢٢١،١٦

جعفر رضي الله عنه ځوی ته به ابن عمر رضي الله عنهما ابن ذي الجناحين وئيلو ،يعني د دوی د پلار شهادت الله تعالى قبول فرمائيلې وو ،رسول الله ﷺ هم د جعفر ځوی ته زيرې ورکړې وو ،چې ستا پلار (جعفر) په جنت کښې فرشتو سره الوزي،او هم ددې نبوی بشارت او زيری په بنياد باندې ابن عمر رضي الله عنهما به عبد الله بن جعفر رضي الله عنهما ته ابن ذي الجناحين وئيلو ،نو اصل منقبت په دې کښې د حضرت جعفر رضي الله عنه دې.[1]

۱۱-باب: ذِكْرُ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ

حضرت عباس رضي الله عنه: عباس بن عبد المطلب د رسول الله ﷺ تره وو ،چې د رسول الله ﷺ نه دوه يا درې کاله مشر وو ،د دوی کنيت ابوالفضل وو ،ډير ښکلې سپين او زړهٔ رابنکونکې وو ،برابر قد ئې وو ،او يا لږ لوړ قد ئې وو ،د دوی د ويښتو به دوه سرونه وو.[2]

د ابن أبي حاتم يو مرفوع روايت دې،چې په هغې کښې د هغوی رضي الله عنه په حقله دا وارد شوی دی: "**أجود قريش كفًا وأوصلها رحمًا**".[3]

په قريشو کښې د ټولو نه زيات سخی او ډير صله رحمی کونکې وو .

او ابو عمرو دې سره ددې الفاظو هم زياتوالې کړې دې: "**وكان ذا رأى حسن ودعوة مرجوة**".[4]

هغه ډير ښکلې رائې والا وو ،او مستجاب الدعوات وو .

حضرت عباس رضي الله عنه اسلام کله قبول کړو؟: مشهوره داده،چې هغوی د فتح مکې نه ورستو اسلام قبول کړو ،او يو قول دادې،چې د فتح مکې نه وړاندې ئې اسلام قبول کړو.[5]

او يو قول دادې،چې هغوی اسلام ډير وړاندې قبول کړې وو ،ولې د فتح مکې په ورځ ئې ښکاره کړو.[6]

بعضې حضراتو د ابو رافع قول "**كان الإسلام دخل علينا أهل البيت**".[7] نه استدلال کولو سره وائی.چې دا هغوی د غزوهٔ بدر د قيصې په سلسله کښې وئيلې وو ،ددې نه معلومه شوه چې عباس رضي الله عنه د بدر په موقع باندې مسلمان وو .

ابن حجر عسقلانی رحمه الله ددې رائې ترديد کولو سره وئيلی دی،چې دا څنګه کيدې شی،چې د غزوهٔ بدر په موقع باندې خو حضرت عباس رضي الله عنه د مسلمانانو په لاسو کښې بندی کړې شوې

[1] عمدة القارى:١٦.١٢٢٠
[2] إرشاد السارى:٨.١٢٠٧
[3] مسند أحمد:١٦١٠،مسند سعد بن أبي وقاص واتحاف الخيرة:١٦٧١٧
[4] الاستيعاب فى معرفة الأصحاب:١.١٢٤٥
[5] عمدة القارى:١٦.١٢٢١
[6] إرشاد السارى:٨.١٢٠٧
[7] تهذيب التهذيب:٥.١١٩٨

وو ،بیا هغه خپله او د عقیل بن أبی طالب فدیه ورکولو سره خلاصی حاصله کړې وه،[1] او هم په دې وجه حضرت عمر رضی الله عنه هغوی په شوری کښې نۀ وو داخل کړی،چې هغوی د فتح مکې نه وړاندې اسلام نۀ دې قبول کړې،کنې حضرت عمر رضی الله عنه به د هغوی ډیر خیال ساتلو، څنګه چې ـ توسل د حدیث نه معلومیږی.[2] نو د فتح مکې نه وړاندې او ورستو مسلمانانو کښې ډیر زیات فرق دې،چې د هغې په وجه حضرت عباس رضی الله عنه د شوری رکن جوړ نۀ شو ـ

۳۵۰۷[3] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيُّ حَدَّثَنِي أَبِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُثَنَّى عَنْ ثُمَامَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ كَانَ إِذَا قَحَطُوا اسْتَسْقَى بِالْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَقَالَ اللَّهُمَّ إِنَّا كُنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّنَا - صلى الله عليه وسلم - فَتَسْقِينَا ، وَإِنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِعَمِّ نَبِيِّنَا فَاسْقِنَا . قَالَ فَيُسْقَوْنَ .[ر: ۹۶۴]

رجال الحديث

الحَسَنُ بنُ مُحَمَّد: دا الحسن بن محمد بن الصباح الزعفرانی البغدای دې،ددۀ احوال د کتاب الاستسقاء،باب "سؤال الناس الإمام الاستسقاء" لاندې تیر شوې دی ـ

مُحَمَّد بنُ عَبد الله الانصاریُ: ددۀ احوال هم په دې باب "(باب سؤال الناس الإمام الاستسقاء)" کښې تیر شوی دی ـ[4]

أبِی،عَبدُ الله بنُ المُثَنّی: عبد الله المثنی بن عبد الله بن انس بن مالك مراد دې،چې د مذکوره محمد راوی پلار دې.او ددۀ احوال هم په دغه باب کښې تیر شوی دی ـ[5]

ثُمَامَةَ بنِ عَبدِ الله: دا ثمامة بن عبد الله بن انس بن مالك دې،ددۀ احوال د "کتاب العلم،باب من أعاد الحدیث ثلاثا" لاندې تیر شوې دی ـ[6]

---

[1]) کما هو مذکور فی صحیح البخاری،کتاب بدء الوحی،رقم:۱۱۴۲
[2]) فتح الباری:۱۹۷.۹
[3]) الحدیث سبق تخریجه فی کتاب الاستسقاء،باب سؤال الناس الإمام الاستسقاء إذا قحطوا.......۱
[4]) کتاب الاستسقاء،باب سؤال الناس الإمام الاستسقاء،رقم:۱۱۰۱
[5]) کتاب الاستسقاء،باب سؤال الناس الإمام الاستسقاء،رقم:۱۱۰۱
[6]) کشف الباری:۱۵۸۲.۳

۱۲-باب: مَنَاقِبِ قَرَابَةِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ، وَمَنْقَبَةِ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ بِنْتِ النَّبِي ﷺ

وَقَالَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم-«فَاطِمَةُ سَيِّدَةُ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ».

او د ابو ذر په نسخه کښې د "ومنقبة فاطمة بنت النبى" الفاظو زياتوالې هم دې.

او د رسول الله ﷺ قول "فاطمة سيدة نساء أهل الجنة" دلته ذكر كول د هغې نسخې تائيد كوى، حال دادې چې د رسول الله ﷺ دا قول په "مناقب فاطمة" په مستقل باب كښې هم راروان دې.(۱)

د قرابة الرسول نه څۀ مراد دې؟: د قرابت الرسول نه د رسول الله ﷺ صحبت موندونكى يا د هغوى زيارت كونكى هغه ښځې او سړى مراد دى، چې د هغوى ﷺ جدِ اقرب يعنى عبد المطلب ارخ ته منسوب وى، مثلاً:

①:-حضرت على ﷺ او د هغوى اولاد حسن، حسين، محسن او ام كلثوم ﷺ (كوم چې د فاطمې اولاد دې).

②:-همدغه شان جعفر ﷺ بن أبى طالب او د هغوى اولاد عبد الله، عون، محمد، او يو قول دادې، چې د جعفر احمد نومې يو ځوې هم دې.

③:-همدغه شان عقيل بن أبى طالب او د هغوى ځوې مسلم بن عقيل.

④:-حمزه بن عبد المطلب او د هغوى اولاد يعلى، عماره، امامه.

⑤:-عباس بن عبد المطلب او د هغوى لس ځامن: افضل، عبد الله، قثم، عبيد الله، حارث، معبد، عبد الرحمٰن، كثير، عون، تمام، د حضرت عباس ﷺ ددې لسو ځامنو په حقله چا وئيلى دى:

ځ: تمّوا بـ"تمام" فصاروا عشرة يا رب فاجعلهم كرامًا بررة

⑥ د هغوى لوريانې هم مراد دى، يعنى ام حبيبه، آمنه، صفيه، او د حضرتِ عباس ﷺ اكثر اولاد د هغوى د بى بى لُبابة امُ الفضل نه وو.

⑦:-همدغه شان د هغوى ﷺ په قرابت كښې معتب بن أبى لهب هم دې.

⑧:-عباس بن عتبة بن أبى لهب چې د آمنة بنت عباس خاوند وو.

⑨:عبد الله بن زبير بن عبد المطلب، او د هغوى خور ضباعه كومه چې د مقداد بن الاسود بى بى ده.

⑩:-ابو سفيان بن الحارث بن عبد المطلب او د هغوى ځوې جعفر.

⑪:-نوفل بن الحارث بن عبد المطلب او د هغوى ځامن مغيره او حارث.

(۱) فتح البارى: ۳.۱۵۸۲

⑫:-د عبد المطلب لورياني أروى،عاتكة،أميمه،صفيه ټولې مراد دی.په هغوی(يعنی د عبد المطلب په لوريانو)كښې د حضرت صفيې اسلام او صحبت ثابت دې،او په باقی كښې اختلاف دی.[1]

قوله: فاطمة سيدة نساء أهل الجنة: دا حديث امام بخاری رحمه الله په كتاب علامات النبوة كښې موصولاً ذكر كړې دې،د هغې الفاظ دا دی:

"أما ترضين أن تكوني سيدة نساء أهل الجنة أو نساء المؤمنين".[2]

۳۵۰۸[3] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ فَاطِمَةَ -عَلَيْهَا السَّلاَمُ- أَرْسَلَتْ إِلَى أَبِي بَكْرٍ تَسْأَلُهُ مِيرَاثَهَا مِنَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِيمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ -صلى الله عليه وسلم-، تَطْلُبُ صَدَقَةَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- الَّتِي بِالْمَدِينَةِ وَفَدَكٍ وَمَا بَقِيَ مِنْ خُمُسِ خَيْبَرَ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «لاَ نُورَثُ، مَا تَرَكْنَا فَهُوَ صَدَقَةٌ، إِنَّمَا يَأْكُلُ آلُ مُحَمَّدٍ مِنْ هَذَا الْمَالِ -يَعْنِي مَالَ اللَّهِ- لَيْسَ لَهُمْ أَنْ يَزِيدُوا عَلَى الْمَأْكَلِ». وَإِنِّي وَاللَّهِ لاَ أُغَيِّرُ شَيْئًا مِنْ صَدَقَاتِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهَا فِي عَهْدِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-، وَلأَعْمَلَنَّ فِيهَا بِمَا عَمِلَ فِيهَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-. فَتَشَهَّدَ عَلِيٌّ، ثُمَّ قَالَ إِنَّا قَدْ عَرَفْنَا يَا أَبَا بَكْرٍ فَضِيلَتَكَ. وَذَكَرَ قَرَابَتَهُمْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَحَقَّهُمْ. فَتَكَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ فَقَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَقَرَابَةُ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- أَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ أَصِلَ مِنْ قَرَابَتِي. [ر: ۲۹۲۶]

---

[1]) فتح الباری:۱۸۹،۹

[2]) صحيح البخاری،كتاب علامات النبوة،رقم:۳۳۵۲،وكذا أخرجه البخاری فی كتاب المناقب،باب علامات النبوة فی الإسلام بلفظ"سيدة نساء المؤمنين أو سيدة نساء هذه الأمة رقم:۵۹۲۷،وأخرجه الترمذی فی مناقب الحسن والحسين بلفظ"أن فاطمة سيد نساء أهل الجنة رقم:۳۷۸۱،وأحمد أيضًا بـ"فاطمة سيدة نساء أهل الجنة......انظر مسند أبی سعيد الخدری،رمق:۱۱۷۷۳،والنسائی بهذا اللفظ انظر السنن الكبریٰ: ۸۲۴۰، و۸۳۰۷،۸۴۶۱،وأبو يعلی فی مسنده،(مسند أبی سعيد الخدری،رقم:۱۱۶۹)والمستدرک:۱۴۷۲۱

[3]) الحديث أخرجه البخاری أيضًا فی صحيحه:(۶۰۹،۲).فی المغازی،باب غزوة خيبر،رقم:۴۲۴۰،ومسلم فی صحيحه:(۹۲،۲).كتاب الجهاد،باب قول النبی لا نورث،رقم:۴۵۸۰،وأبو داؤد فی سننه:۵۶،۲.كتاب الخراج،باب فی صفايا رسول الله،رقم:۲۹۶۸،والنسائی فی سننه الكبریٰ،رقم الحديث:۴۴۲۵،وابن ماجه فی سننه،كتاب الفرائض،وأحمد فی مسند أبی بكر الصديق،رقم:۵۵،والبيهقی فی السنن الكبریٰ:۱۳۱۱۱،باب كان ماله بعد موته قائمًا

رجال الحدیث

أَبُو الْيَمَانِ: دا ابو سليمان الحاكم بن نافع الحمصی البهرانی دې،ددهٔ احوال په کتاب بدء الوحي،باب:۶،"حدثنا أبو اليمان"کښې تير دی۔[1]

شُعَيْبٌ: دا شعيب بن أبی حمزة القرشی الاموی دې،ددهٔ احوال هم په پورتنی باب کښې تير شوی دی۔[2]

الزُّهْرِيِّ: د ابن شهاب زهری احوال تير شوی دی۔[3]

عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ: عروة بن الزبير بن العوام مراد دې،جليل القدر تابعی دې،ددهٔ احوال تير شوی دی۔[4]

قوله: أَنَّ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ أَرْسَلَتْ إِلَى أَبِي بَكْرٍ: په حديث کښې د هغهٔ مشهورې واقعې ذکر دې،چې د رسول الله ﷺ د وصال نه ورستو د سيدنا ابو بکر او سيده فاطمه رضي الله عنها بنت الرسول په مينځ کښې راغله.حضرت فاطمې رضي الله عنها په خُمس او غنائمو د خيبر کښې خپله برخه غوښتله.او حضرت ابوبکر رضي الله عنه د هغې په حق کښې نهٔ وو،ددې مضمون روايت په کتاب الخمس کښې تير شوې دې،او هم هلته په دې باندې تفصيلی بحث هم شوې دې۔[5]

ترجمة الباب سره مطابقت: دلته ترجمة الباب دې، مناقب قرابة رسول الله ﷺ او په حديث کښې ددې ذکر دې.کله د حضرت ابوبکر رضي الله عنه نه حضرت فاطمې د رسول الله ﷺ د اولاد کيدو په بنياد باندې د ميراث مطالبه اوکړه.او بيا حضرت على رضي الله عنه رسول الله ﷺ سره د خپل قرابت ذکر کولو سره د حضرت ابوبکر رضي الله عنه نه د ميراث توقع ښکاره کړه،نو حضرت ابوبکر رضي الله عنه اوفرمائيل: "لقرابة رسول الله أحب إلي أن أصل من قرابتي".

د رسول الله ﷺ د قرابت خيال ساتل ما ته د خپل قرابت دارئ د خيال ساتلو نه زيات خوښ دی......ولې خبره د قرابت د خيال ساتلو او نهٔ ساتلو نهٔ ده،بلکه د الله تعالى د حکم او د اسلام د قانون ده۔

بيا دلته د قرابت ذکر په خاص توګه د حضرت فاطمې رضي الله عنها په حوالې سره شوې دې،په دې وجه دا د فاطمې رضي الله عنها مناقبو نه ګرځول هم صحيح دی،او د حديث چې څنګه د ترجمة الباب متفقٌ عليه جز سره مناسبت دې،همدغه شان جزء ثانی يعنی "منقبة فاطمة بنت النبی" سره هم ددې مطابقت دې۔

[1] کشف الباری:۱،۵۷۹۱
[2] کشف الباری:۱،۵۷۹۱
[3] کشف الباری:۱،۳۲۶۱
[4] کشف الباری:۱،۲۹۱،۲،۴۲۶۱
[5] کتاب فرض الخمس،رقم:۲۹۲۶۱

او د ابوبکر منشاء داده،چې د رسول اللهﷺقرابت ما ته د خپل قرابت نه زیات ګران دې.ولې د رسول اللهﷺمیراث تقسیمول ما د پاره ممکن نۀ دی،ځکه چې پخپله رسول اللهﷺددې اجازت نۀ دې ورکړې.[1]

۳۵۰۹[2]) أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا خَالِدٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ وَاقِدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي يُحَدِّثُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِي بَكْرٍ-رضي الله عنهم- قَالَ ارْقُبُوا مُحَمَّدًا-صلى الله عليه وسلم-فِي أَهْلِ بَيْتِهِ.[۳۵۴۱]

رجال الحديث

عَبْدُ اللهِ بنُ عَبْدِ الوَهَّابِ: دا عبد الله بن عبد الوهاب الحجبي البصري دې،ددۀ احوال په کتاب العلم،باب"ليبلغ العلمَ الشاهد الغائب"کښې تیر شوی دی.[3]

خَالِدٌ: دا خالد بن الحارث بن عبيد دې،ددۀ احوال د کتاب الصلاة،باب"فضل استقبال القبلة" لاندې تیر شوی دی.

شُعْبَةُ: دا شعبة بن الحجاج واسطی بصری دې،ددۀ احوال د کتاب الإيمان،باب"المسلم من سلِم المسلمون من لسانه ويده"لاندې تیر شوی دی.[4]

وَاقِدٌ: دا واقد بن محمد بن زيد بن عبد الله بن عمر دې،ددۀ او ددۀ د پلار حالات د کتاب الإيمان،باب"فإن تابوا وأقاموا الصلاة آتوا الزكوة فخلوا سبيلهم"لاندې تیر شوی دی.[5]

قوله: ارْقُبُوا مُحَمَّدًا:[6] حافظ ابن حجر رحمه الله ددې روایت لاندې فرمائی:

"يخاطب بذلك الناس ويوصيهم به والمراقبة للشئ المحافظة عليه،يقول: احفظوه فيهم فلا تؤذوهم ولا تسيئوا إليهم".[7]

---

[1]) فتح الباري:۹/۱۹۸

[2]) الحديث أخرجه البخاري أيضًا في صحيحه(۲/۵۷۶).في كتاب المغازي،حديث بني النضير:۴۰۳۶. وفي المغازي،باب غزوة خيبر،رقم:۴۲۴۰.وأخرجه مسلم في صحيحه(۲/۹۲).في كتاب الجهاد والسير،باب قول النبي لانورث ماتركنا فهوصدقة:۴۶۷۹.وأخرجه أحمد في مسنده،مسند أبي بكر:۵۵.وابن حبان في صحيحه، باب الغنائم وقسمتها،رقم:۴۸۲۳.والبيهقي في سننه الكبرى،باب بيان مصرف أربعة اخماس: ۱۳۱۱۱

[3]) كشف الباري:۴/۱۳۸

[4]) كشف الباري:۱/۶۴۸

[5]) كشف الباري:۲/۱۳۵

[6]) الحديث أخرجه البخاري ايضاً في مناقب الحسن والحسين،رقم:۳۷۵۱.والبيهقي في شعب الإيمان، رقم الحديث:۱۴۹۱.وابن أبي شيبة في مصنفه،رقم الحديث:۳۲۸۰۳

[7]) فتح الباري:۹/۱۹۹

د مراقبې معنی ده خیال ساتل او لحاظ ساتل، یعنی حضرت ابوبکر رضی الله عنه خلق مخاطب کولو سره او هغوی ته د اهل بیتو په حقله وصیت کولو سره فرمائی، چې د دوی په حوالې سره د رسول الله ﷺ مقام او مرتبه او د دوی د حقوقو خیال اوساتئ، ځکه چې دوی ته د رسول الله ﷺ د قرابت دارئ په وجه اهمیت حاصل دې، نو چرته د دوی په احترام کښې کمې کولو سره او د دوی تنقیص او بې ادبی کولو سره تاسو رسول الله ﷺ خفه نهٔ کړئ.

اهل بیت څوک دی؟: علامه عینی رحمه الله فرمائی:

"وأهل بيته هم فاطمة والحسن والحسين لانه ﷺ لف عليهم كساءًا وقال هؤلاء أهل بيتى، أوهم مع أزواجه لإنه هو المتبادر إلى الذهن عند الإطلاق".[1]

د رسول الله ﷺ اهل بیت فاطمه، حسن او حسین دی، ځکه چې مشهور روایت دې، چې رسول الله ﷺ دوی جمع کړل، بیا ئې په دوی باندې یو څادر خور کړو، او وې فرمائیل، دا زما اهل بیت دی.

یا بیا فاطمه حسن او حسین هم او د هغوی ﷺ بیبیانې رضی الله عنهن هم اهل بیت دی، ځکه چې د اهل بیتو نه متبادر هم دغه دې، چې د هغوی ﷺ کور والا، یعنی بیبیانې، او د دوی اولاد ټول مراد وی.

حقیقت دا دې چې په احادیث مبارکو کښې په دواړو باندې ځائې په ځائې د اهل بیت اطلاق شوې دې.

په صحیح بخاری کښې د واقعهٔ افك په ضمن کښې د حضرت عائشې رضی الله عنها په حقله د رسول الله ﷺ دا الفاظ منقول دی:

"من يعذرنى في رجل بلغنى أذاه فى أهل بيتى".[2]

او په مناقبو کښې د حضرت فاطمې رضی الله عنها په حقله ارشاد دې:

"إنك أول أهل بيتى لحاقًا بى".[3]

او د صحیح مسلم په یو روایت کښې د حضرت حصین بن سبره د حضرت زید بن ارقم نه دا پوښتنه مذکور ده. "مَن أهل بيته يا زيد، أليس نساءه من أهل بيته؟". د هغوی ﷺ اهل بیت څوك دی. آیا د هغوی ﷺ بیبیانې د هغوی ﷺ د اهل بیتو نهٔ دی؟

او زید د هغې جواب ورکوی. "نساءه من اهل بيته".[4]

د هغوی ﷺ بیبیانې د هغوی ﷺ په اهل بیتو کښې دی.

---

[1] عمدة القارى: ١٦، ٢٢٣
[2] صحيح البخارى، كتاب الشهادات، باب إذا عدّل رجل رجلاً فقال لا نعلم إلا خيراً، رقم: ٢٦٣٧
[3] كتاب المناقب، باب علامات النبوة فى الإسلام: ٣٦٢٤
[4] مسلم، فضائل على، رقم: ٢٤٠٨

۳۵۱۰ (۱) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «فَاطِمَةُ بَضْعَةٌ مِنِّي، فَمَنْ أَغْضَبَهَا أَغْضَبَنِي». [ر: ۸۸۴]

رجال الحديث

أَبُو الْوَلِيدِ: دا ابو الوليد هشام بن عبد الملك الباهلى الطيالسى دې، ددهٔ احوال په كتاب العلم، باب "اثم من كذب على النبى" كښې تير شوى دى. (۲)

ابنُ عُيَيْنَةَ: دا مشهور محدث سفيان بن عيينه الكوفى دې، ددهٔ احوال د كتاب العلم، باب "قول المحدث حدثنا أو أخبرنا أو أنبأنا" لاندې تير شوى دى. (۳)

عَمرِو بنِ دِينَارٍ: دا عمرو بن دينار المكى الجمحى دې، ددهٔ احوال د كتاب العلم، باب "كتابة العلم" لاندې تير شوى دى. (۴)

ابنِ أَبِي مُلَيْكَةَ: دا ابوبكر عبد الله بن عبيد الله بن أبى مليكهٔ دې، ددهٔ احوال د كتاب الإيمان، باب "خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر" لاندې تير شوى دى. (۵)

الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ: ددهٔ احوال د كتاب الوضوء، باب "استعمال فضل وضوء الناس" لاندې تير شوى دى. (۶)

د حضرت فاطمې رضي الله عنها د زړهٔ له خاطره رسول الله ﷺ حضرت على رضي الله عنه د دويمې نكاح نه منع كړو: فَاطِمَةُ بَضْعَةٌ مِنِّي........ دا په اصل كښې د يو اُوږد حديث ټكړه ده، او په دې حديث

---

(۱) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى صحيحه، ذكر أصهار النبى ﷺ منهم أبو العاص بن الربيع: ۳۷۲۹، وفى باب مناقب فاطمة رضي الله عنها (۳۷۶۷)، وفى باب ذب الرجل عن ابنته فى الغيرة والإنصاف، كتاب النكاح (۵۲۳۰)، وأخرجه مسلم فى صحيحه، كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل فاطمة بنت النبى، رقم (۶۳۰۸)، و أبوداؤد فى سننه فى كتاب النكاح، باب ما يكره أن يجمع بينهن من النساء بلفظ إنما ابنتى بضعة منى: رقم (۲۰۷۱)، والترمذى فى جامعه فى كتاب المناقب، باب ما جاء فى فضل فاطمة، رقم (۳۸۶۹)، والنسائى فى سننه الكبرىٰ (۸۴۶۵، ۷۳۱۲)، وابن ماجه فى سننه فى كتاب النكاح، باب الغيرة، رقم (۱۹۹۸)، واحمد فى مسنده، حديث عبد الله بن زبير (۱۶۱۶۸)، وابن حبان فى صحيحه (۱۵، ۴۰۶)\

(۲) كشف البارى: ۴، ۱۵۹\

(۳) كشف البارى: ۳، ۱۰۲\

(۴) كشف البارى: ۴، ۳۰۹\

(۵) كشف البارى: ۲، ۵۴۸\

(۶) كشف البارى: ۲، ۵۴۸\

كښې د هغې بيان په دې توګه مذكور دې،چې حضرت على ﷜ د ابوجهل لور ته د نكاح پيغام وركړو،چې د هغې متعلق حضرت فاطمې ﷞ ته معلومه شوه،او هغې رسول الله ﷺ ته راتلو سره اووئيل،چې د خلقو خيال دادې،چې تاسو د خپلو لوريانو په حقله نۀ غصه كيږئ،نو على بن أبى طالب كښې دا جرأت پيدا شو،چې هغه زما د پاسه د ابوجهل لور په نكاح اخلى،په دې باندې رسو ل الله ﷺ راتلو سره خطبه اووئيله،او بيا ئې اوفرمائيل،چې فاطمه زما يوه ټكړه ده،او په كومه خبره چې هغه خفه كيږى،په هغې زۀ هم خفه كيږم،نو د الله تعالى د رسول لور او د الله تعالى د دښمن لور يو سړى سره نۀ شى جمع كيدې.[1]

دويم ځائې كښې ئې اوفرمائيل،كۀ على هغې سره نكاح كول غواړى،نو فاطمې ته دې طلاق وركړى.[2]

۳۵۱۱[3] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ دَعَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَاطِمَةَ ابْنَتَهُ فِي شَكْوَاهُ الَّذِي قُبِضَ فِيهَا، فَسَارَّهَا بِشَيْءٍ فَبَكَتْ، ثُمَّ دَعَاهَا فَسَارَّهَا فَضَحِكَتْ، قَالَتْ فَسَأَلْتُهَا عَنْ ذَلِكَ. فَقَالَتْ سَارَّنِي النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ يُقْبَضُ فِي وَجَعِهِ الَّذِي تُوُفِّيَ فِيهِ فَبَكَيْتُ، ثُمَّ سَارَّنِي فَأَخْبَرَنِي أَنِّي أَوَّلُ أَهْلِ بَيْتِهِ أَتْبَعُهُ فَضَحِكْتُ.[ر: ۳۴۲۶]

رجال الحديث

يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ: دا يحيى بن قزعة القرشى المكى دې،ددۀ احوال تير شوى دى.[4]

إبراهيم بنُ سَعد: دا إبراهيم بن سعد بن إبراهيم بن عبد الرحمٰن بن عوف دې،ددۀ مختصر حالات د كتاب الإيمان،باب"تفاضل أهل الإيمان فى الأعمال"كښې[5] او كتاب العلم،باب"ما ذكر فى ذهاب موسٰى فى البحر إلى الخضر"لاندې په څۀ تفصيل سره ذكر شوى دى.[6]

عُروَة: دا عروة بن زبير دې،ددۀ احوال د كتاب الإيمان،باب"أحب الدين إلى الله أدومه"لاندې تير شوى دى.[7]

په نسخو كښې فرق: دا دواړه روايتونه(فاطمة سيدة نساء أهل الجنة.....او فاطمة بضعة منّى)

---

[1] صحيح البخارى،كتاب فضائل أصحاب النبى،باب ذكر أصهار النبى،رقم:۳۷۲۹
[2] جامع الترمذى،كتاب المناقب،باب ما جاء فى فضل فاطمة،رقم:۳۸۶۷
[3] الحديث سبق تخريجه فى المناقب،باب علامات النبوة فى الإسلام،رقم:۳۶۲۳
[4] كتاب الأذان،باب صلاة النساء خلف الرجال،رقم:۸۷۰
[5] كشف البارى:۲،۱۲۰
[6] كشف البارى:۴،۳۳۳
[7] كشف البار:۲،۴۳۶

ابوذر په نسخه کښې نشته،او د نورو په نسخو کښې شته،او د نسفی په روایت کښې هم نشته،او ددې وجه دا کیدې شی،چې دا حدیث په دې اسناد او متن سره په کتاب المناقب، باب علامات النبوة فی الإسلام او همدغه شان په کتاب المغازی کښې راغلې دې.[1]

علامه عینی رحمه الله فرمائی،د ابوذر او نسفی په روایت کښې دلته دا روایت په دې وجه نشته، چې په علامات النبوة کښې په تفصیل سره د راتلو نه ورستو دلته ددې بغیر د څۀ فائدې او اضافې نه ذکر کولو خالص تکرار دې.[2]

قسطلانی هم په دې بناء باندې دلته ددې روایت اسقاط د اثبات نه زیات راجح او اولی وئیلی دی.[3]

۱۳-باب: مَنَاقِبِ الزُّبَيْرِ بْنُ الْعَوَّامِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هُوَ حَوَارِيُّ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - [ر: ۴۳۸۸]، وَسُمِّيَ الْحَوَارِيُّونَ لِبَيَاضِ ثِيَابِهِمْ.

د ابوذر په نسخه کښې دلته د "باب" لفظ نشته،په دې وجه به مناقب مرفوع وی،او د نورو له مخې د "باب" د اضافت د وجهې مجرور دې.

زبیر بن العوام رضی الله عنه : زبیر بن العوام رضی الله عنه مشهور صحابی دې،چې په عشره مبشره کښې هم شمیر دې.

په بدر او نورو غزواتو کښې شریك شوې دې،صاحب الهجرتین دې،خصوصًا په غزوهٔ یرموك کښې ئې شرکت اوکړو،د مصر په فتح کښې د حضرت عمرو بن العاص رضی الله عنه سره شریك شو.په جنګ جمل کښې ئې هم د حضرت عائشې رضی الله عنها په ملګرتیا کښې برخه واخسته.او په جمادی الاولی ۳۶ هجرۍ کښې د جنګ جمل نه په بیرته راتلو کښې د بصرې په سیمه وادئ السباع کښې قتل کړې شو.

وائی چې دې عمرو بن جرموز قتل کړو،حضرت زبیر بن العوام د رسول الله ﷺ د پپو (عمه) ځوې وو،د دوی مور حضرت صفیه رضی الله عنها بنت عبد المطلب وه،چې هغې اسلام قبول کړو،او هجرت ئې هم اوفرمائیلو.د یو قول مطابق حضرت زبیر رضی الله عنه د پنځلسو کالو په عمر کښې اسلام قبول کړو،او د یو قول مطابق د شپاړسو کالو په عمر کښې،او یو قول په کښې د اتو کالو هم دې،ددهٔ سلسله د نسب داسې ده:

زبیر بن العوام بن خویلد بن أسد بن عبد العزی بن قصی بن کلاب بن مرة ابن کعب بن لؤی،په نسب کښې رسول الله ﷺ سره په قصی کښې ملاویږی،او تر قصی پورې د دواړو د نیکونو شمیر هم

[1] اوګورئ:باب علامات النبوة(۳۶۲۳)او مغازی(۴۴۳۳)،همدغه شان فتح الباری:۹،۱۹۹
[2] عمدة القاری:۱۶،۲۲۳
[3] إرشاد الساری:۸،۲۱۱

برابر دي،د هغوى كنيت ابو عبد الله دې،او نسبت ئې اسد ارخ ته أسدى دې.[1]

قوله: وقال ابن عباس.......:دا تعليق امام بخارى په كتاب التفسير كښې موصولاً ذكر كړې دې،چې د هغې الفاظ دا دى: "أما أبوه فحوارى النبى ﷺ يريد الزبير".[2]

ددې حديث نورې طريقې هم شته،چې په هغې كښې يوه طريقه د زبير بن بكار هم ده،چې د هغې الفاظ دا دى: "حواريى من الرجال الزبير ومن النساء عائشة".

ددې رجال ثقه دى،ولې روايت مرسل دې.[3]

قوله: وسمى الحواريون:د حوارى جمع حواريون ده،او په قرآن كريم كښې د حضرت عيسىٰ عليه السلام حوارييـنو ذكر دې،[4] امام بخارى رحمه الله د خپل عادت موافق په قرآن كريم كښې ددې ذكر شوي لفظ معنىٰ او وجهٔ تسميه بيانوى،او وائى،حوارى د لفظ "حور" نه دې،چې معنىٰ ئې سپين ده،د حضرت عيسىٰ عليه السلام د حوارييـنو لباس (كالى) به سپين وو،په دې وجه به هغوى ته حوارييـن وئيلې كيدل،دا روايت د ابن عباس رضى الله عنه نه ابن أبى حاتم د سعيد بن جبير په طريقې سره موصولاً نقل كړې دې.[5]

د"حوارى" په معنىٰ كښې اقوال: علامه عينى رحمه الله فرمائى:

"قال أبو أرطاة كانوا قصارين سموا بذلك لأنهم كانوا يحورون الثياب أى يبيضونها".[6]

يعنى حواريان دهوبيان وو،او هغوى ته حواريان په دې وجه وئيلې شوى دى،چې هغوى به لباس (كالى) صفا او سپين جوړ كړل،د حوّر الثياب معنىٰ ده،"بيّضها" كپړه سپينول او صفا كول،او د دهوبى خو كار كپړې سپينول او صفا كول وى.

ضحاك وائى: "سمّوا حواريين لصفاء قلوبهم"،يعنى د زړونو د صفايئ او پاكوالى د وجهې نه په دې نوم سره موسوم كړې شو.

عبد الله بن المبارك وائى: "سمّوا بذلك لأنهم كانوا نورانيين،عليهم أثر العبادة ونورها وبهاءها" د نورانى كيدو په وجه دوى ته حوارييـن وئيلې شوى دى،يعنى په دوى باندې د عبادت اثر او د هغې نور او د هغې ښكلې والې وو.

يو قول دا دې چې حواريين صيادين وو،چې د مهيانو ښكار به ئې كولو،يا "صباغين" يعنى رنګ كونكى وو.

[1] فتح البارى:٩،١٠٠،عمدة القارى:١٦،٢٢٣،إرشاد السارى:٨،١٢١١
[2] صحيح البخارى،كتاب التفسير،باب قوله "ثانى اثنين" رقم٤٦٦٥
[3] فتح البارى:٩،١٠٠
[4] سورة الصف،آيت:١٤،(قال الحواريون نحن انصار الله..........)
[5] فتح البارى:٩،١٠٠،وتغليق التعليق:٤،٧٠،مناقب زبير بن العوام
[6] عمدة القارى:١٦،٢٣٤

د "حوار" اصل د عربو له مخې بياض (سپين) دې، ددې نه "حُور" جمع د "حَوراء" دې، يعنی داسې ښځه چې د هغې د سترګو سپين والې هم ښۀ تيز وی، او تور والې ئې هم ښۀ تور وو، او "دقيق حواری" ميدې، نششتې او سپينو اُوړو ته وئيلې شی.

ترمذی د سفيان بن عيينه نه نقل کوی، چې د حواری معنی نه ناصر (مدد کونکې).

يو قول د يونس بن حبيب دا نقل کړې شوې دې، چې د حواری معنی ده "خالص".

يو قول دادې، "الحواری الخليل" يعنی حواری دوست ته وئيلې شی، يو بل قول دې، "الحواری الصافی". "حواری" صافی ته وئيلې شی.

د ضحاك نه دا هم نقل کړې شوې دی، "الحواری هو الغسّال بالنبطيه". حواری په نبطی ژبه کښې غسال، غسل ورکونکې ته وائی.

قتاده فرمائی: "الحواری هو الوزير" يا "هو الذی يصلح للخلافة". [١] د حواری معنی ده، وزير يا هغه سړې چې د خلافت صلاحيت لری.

حضرت زبير ولې "حواری" اوګرځيدو؟: اُوس پاتې شوه دا خبره چې د حواری په ذکر کړې شوې معنو کښې چې کومه معنی هم واخستې شی، هغه به نورو صحابؤ کښې هم موندلې شی، بيا خاص حضرت زبير د رسول الله ﷺ حواری ولې اوګرځولې شو، ځکه چې ټول صحابهٔ کرام رضی الله عنهم د رسول الله ﷺ انصار او مخلصين وو، ددې جواب دادې، چې رسول الله ﷺ دوی ته دا لقب د غزوهٔ احزاب په موقع باندې ورکړو، کله چې هغوی اوفرمائيل، "من يأتينی بخبر القوم؟" ما ته به د قوم خبر څوك راوړی؟ حضرت زبير اووئيل، زۀ، دا سوال رسول الله ﷺ درې وارې اوکړو، او هم دوی جواب ورکړو، زۀ.

او بې شکه دا د زبير بن العوام داسې خصوصيت دې، چې په دغه وخت کښې په بل هيچا کښې نۀ شو موندلې کيدې، په دې وجه دوی رضی الله عنه ته حواری اوئيلې شو. [٢]

د امت محمديه حواريين: نضر بن شميل وائی:

"الحواری خاصة الرجل الذی يستعين به فيما ينوبه" يعنی حواری د يو سړې هغه خاص کس ته وئيلې کيږی، چې په هغۀ سره دې په خپلو مشکلاتو کښې مدد اخلی.

او په دې لحاظ سره چې څنګه د عيسی عليه السلام په امت کښې د هغوی خواص وو، همدغه شان د رسول الله ﷺ هم په خپلو صحابؤ کښې خواص وو، چې د هغوی ﷺ چاپېر کړې شوی او د نزدې نه نزدې خلق وو. [٣]

---

[١] فتح الباری: ٩،١٠٠، عمدة القاری: ١٦،٢٢٤، إرشاد الساری: ٨،١٢١

[٢] عمدة القاری: ١٦،٢٢٣

[٣] عمدة القاری: ١٦،٢٢٤

علامه عینی رحمه الله د حوارييتو متعلق د ثعلبی دا قول نقل کوی:

"كانوا أصفياء عيسى وأولياءه وأنصاره ووزراءه، كانوا اثني عشر رجلاً واسماءهم: بطرس، يعقوبس، يحنس، اندرابيس، فيلبس، ابرثلماء منتا، الوماس، يعقوب بن حلقايا، نشيمس، قنانيا، يوذس".

حوارييّن د حضرت عیسٰی علیه السلام چاپړ کړې شوی، د هغوی علیه السلام دوستان، ملګری او ملاتړ وو، چې د هغوی شمیر دولس دې، او د هغوی نوم د دلته مذکور دی.......او د امت محمدیه حواریان ابوبکر، عمر، عثمان، علی، حمزه، جعفر، ابو عبیدة بن الجراح، عثمان بن مظعون، عبد الرحمٰن بن عوف، سعد بن أبی وقاص، طلحة بن عبید الله او زبیر بن العوام رضی الله عنهم دی، د دوی شمیر هم دولس دې، او دا ټول د قریشو نه دی.[1]

۳۵۱۲، ۳۵۱۳[2] حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ أَخْبَرَنِي مَرْوَانُ بْنُ الْحَكَمِ قَالَ أَصَابَ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ رُعَافٌ شَدِيدٌ سَنَةَ الرُّعَافِ، حَتَّى حَبَسَهُ عَنِ الْحَجِّ وَأَوْصَى، فَدَخَلَ عَلَيْهِ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ قَالَ اسْتَخْلِفْ. قَالَ وَقَالُوهُ قَالَ نَعَمْ. قَالَ وَمَنْ فَسَكَتَ، فَدَخَلَ عَلَيْهِ رَجُلٌ آخَرُ- أَحْسِبُهُ الْحَارِثَ- فَقَالَ اسْتَخْلِفْ. فَقَالَ عُثْمَانُ وَقَالُوا فَقَالَ نَعَمْ. قَالَ وَمَنْ هُوَ فَسَكَتَ قَالَ فَلَعَلَّهُمْ قَالُوا الزُّبَيْرَ قَالَ نَعَمْ. قَالَ أَمَا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّهُ لَخَيْرُهُمْ مَا عَلِمْتُ، وَإِنْ كَانَ لأَحَبَّهُمْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم-.

رجال الحديث

خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ: دا ابو الهيثم خالد بن مخلد القطوانی البجلی دې، دده احوال په کتاب العلم، باب "طرح الإمام المسئلة على أصحابه ليختبر ما عندهم من العلم" لاندې تیر شوی دی.[3]

عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ: دا ابوالحسن علی بن مسهر القرشی الکوفی قاضی الموصل دې، دده احوال تیر شوی دی.[4]

هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ: دا ابو المنذر هشام بن عروة بن الزبیر بن العوام دې، دده احوال د کتاب الإيمان، باب "أحب الدين إلى الله أدومه" لاندې تیر شوی دی.[5]

---

[1] عمدة القاری: ۱۶، ۲۲۴

[2] الحديث أخرجه أحمد فی مسنده، مسند عثمان بن عفان، رقم: ۴۵۵، والنسائی فی سننه الكبرىٰ فی المناقب، رقم: ۸۱۵۲۲، والحاكم فی المستدرک، ذكر مناقب حواری رسول الله، رقم: ۱۵۵۶۰

[3] کشف الباری: ۳، ۱۳۵

[4] کتاب الحيض، باب مباشرة الحائض، رقم: ۳۰۲

[5] کشف الباری: ۲، ۴۳۲

اَبِیه: عروة بن الزبیر مراد دي،ددۀ احوال هم د کتاب الإیمان، باب "أحب الدین إلی الله أدومه" لاندې تیر شوی دی۔(١)

مَروَانُ بنُ الحَکَم: دا مروان بن الحکم بن أبی العاص بن امیه الاموی المدنی دي،ددۀ احوال هم تیر شوی دی۔(٢)

قوله: رُعَافٌ: رُعاف،بضم الراء پوزې ماتیدو ته وئیلې شی،د سنة الرُعاف نه ٣١ هجری مراد ده،رُعاف مرفوع دي،د "أصاب" د پاره د فاعل کیدو په وجه باندې،او عثمان منصوب دي،په ترکیب کښې د مفعول به واقع کیدو په بناء باندې۔

د حضرت عثمان رضی الله عنه نه د خلیفه ټاکلو مطالبه: په دې مهلك پوزې ماتیدو کښې خلق مړۀ کیدل. او حضرت عثمان رضی الله عنه امیر المؤمنین وو،نو ویونکی هغوی ته اووئیل،چې تاسو خلیفه مقرر کړئ،او هغۀ د پاره وصیت هم اوکړئ،کۀ ستاسو انتقال اوشی(یعنی وفات شې) نو چې هغه سړې د خلافت ذمه واری تر سره کړی،دلته د دوؤ کسانو حضرت عثمان رضی الله عنه له د راتلو او ددې خبرې د کولو ذکر دې،د اولنی سړی متعلق دومره خبره خو په حدیث کښې مذکور ده، چې د هغۀ تعلق د قریشو سره وو،ولې د هغۀ نوم معلوم نۀ دې،حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: "لم أتف علی اسمه" او د دویم سړی متعلق د راوی الحدیث مروان خیال دې، چې د هغۀ ورور حارث وو،مروان بن الحکم او حارث بن الحکم ورونړه وو۔(٣)

د زبیر بن العوام رضی الله عنه او عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه د خلیفه جوړیدو امید: قَالَ وَقَالُوهُ.......یعنی عثمان رضی الله عنه حارث او هغه دویم ویونکی ته اووئیل،آیا خلقو دا خبره کړې ده،چې زۀ د خلیفه د پاره وصیت اوکړم؟حضرت گنگوهی فرمائی:

"یعنی بذلك أن الناس یطلبون أن أستخلف، أم ذلك قولك وحدك؟"

یعنی خلق دا غواړی،چې زۀ خلیفه مقرر کړم،یا دا ستا خپل قول دې؟(٤)

او د مولانا محمد حسن مکی دا الفاظ نقل کړې شوی دی:

"أأنت قلت هذا القول أم قاله سائر الناس".(٥)

ویونکی اووئیل،هاؤ!(خلقو)وئیلی دی،بیا حضرت عثمان رضی الله عنه پوښتنه اوکړه،د خلقو څۀ خیال دې،چې د دوی د پاره څوك مناسب دی،چې زۀ د هغۀ دپاره وصیت اوکړم؟ نو کله چې هغه چپ شو،نو حضرت عثمان رضی الله عنه پخپله اووئیل،کیدې شی هغوی د زبیر بن العوام په حق

---

١) کشف الباری:٢،٤٣٦\
٢) کتاب الأذان،باب القراءة فی المغرب..........١\
٣) فتح الباری:٩،١٠١،وعمدة القاری:١٦،٢٢٤\
٤) لامع الدراری:٨،١٨٢\
٥) لامع الدراری:٨،١٨٢\

كنبې وصيت كول غواړى؟ ويونكى اووئيل،هآؤ! د هغوى متعلق وائى.[1]

د رجل آخر نه مراد د راوى الحديث مروان بن الحكم وروړ حارث مراد دې،دا خبره عمرو بن شبه په "كتاب المدينه" كنبې په صراحت سره كړې ده،او حارث سره ئې د ابن الحكم قيد هم لګولې دې،هغوى دا هم وئيلى دى،چې حضرت عثمان ﷜ د خلافت وصيت د عبد الرحمٰن بن عوف د پاره فرمائيلې وو،او دا خبره ئې په خپل كاتب حمران باندې ليكلو سره دا هم وئيلى وو،چې دا په راز كنبې اوساته،او چا ته وايه مهٔ،ولې حمران دا خبره عبد الرحمٰن بن عوف ته بيان كړه،او هغوى په دې باندې حضرت عثمان ﷜ معتوب كړو.

حضرت عثمان ﷜ په حمران كاتب باندې د راز د ښكاره كولو اظهار اوكړو،او هغه ئې د مدينې نه بصرې ته جلا وطن كړو،دلته عبد الرحمٰن بن عوف ﷜ شپږ مياشتې ورستو وفات شو،يعنى په ۳۲ هجرى كنبې.[2]

د خلقو د خليفه د ټاكلو خواهش د حضرت عثمان ﷜ نه د خفګان په وجه نهٔ وو: علامه سيوطى په تاريخ الخلفاء كنبې وائى،د حضرت عثمان ﷜ د دولس كاله خلافت په اولنو شپږو كلونو كنبې خلق د هغوى نه ډير زيات خوشاله وو،په دې وجه د خليفه د ټاكلو خواهش د حضرت عثمان ﷜ نه د خفګان په وجه نهٔ وو،بلكه د رُعاف(يعنى پوزې ماتيدو)په وجه وو.[3]

قوله: إِنَّهُ لَخَيْرُهُمْ مَا عَلِمْتُ: حضرت عثمان ﷜ اووئيل،تر كومې پورې چې زما علم دې،په خدائې قسم هغه خو ددې ټولو نه غوره دې،"ماعلمتُ" كنبې يو احتمال خو دادې،چې دلته"ما"مصدريه ده،او د"ماعلمت"معنىٰ ده،"في علمي".دويم احتمال دادې،چې"ما"موصوله ده،او د"علمتُ" ضمير منصوب مقدر دې،چې اسم موصول اړخ ته راجع دې،او"مَاعلمتُ"د مبتداء مقدرې د پاره خبر دې،تقدير د عبارت داسې دې،"هوالذى علمتُ".

حضرت زبير ﷜ د نورو صحابهٔ كرامو ﷡ نه د افضل ګنړلو مسئله

اُوس پاتې شوه دا خبره چې حضرت عثمان ﷜ ولې حضرت زبير ﷜ ته ټولو صحابهٔ كرامو ﷡ نه افضل او غوره اووئيل:

"ثم نترك أصحاب رسول الله ﷺ لا نفاضل بينهم".[4]

يعنى د حضرت عثمان ﷜ نه ورستو به مونږ د رسول الله ﷺ صحابهٔ كرام ﷡ همدغه شان پريښودل،يعنى چا ته به مو هم په بل باندې ترجيح نهٔ وركوله.

نو ددې جواب دادې،حضرت ابن عمر ﷜ چې أصحاب رسول الله ﷺ اوفرمائيل،په دې

---

[1]) فتح البارى:۹،۱۰۱،وعمدة القارى:۱۶،۲۲٤\۱

[2]) فتح البارى:۹،۱۰۱\۱

[3]) لامع الدرارى:۸،۱۸۲،وتاريخ الخلفاء........\۱

[4]) أخرجه البخارى:۲،٤۳۰،وابو داؤد فى سننه(٤۶۲۷)،والترمذى فى سننه:۲،۲۹۷\۱

كښې د "تترك" نه ټول صحابهٔ کرام مراد نهٔ دی، چې هيڅ يو صحابی به هم هيڅ يو صحابی په بل باندې افضل نهٔ ګڼړلو........همدغه وجه ده، چې د حضرت عثمان رضي الله عنه له مخې حضرت زبير رضي الله عنه د نورو نه غوره دې، نو حضرت عثمان رضي الله عنه د "تترك" د عموم نه خارج شو، او حضرت زبير د "أصحاب رسول الله" د عموم نه خارج شو............

د حضرت عثمان رضي الله عنه د قول "إنه لخيرهم" نه معلوميږی، چې د ابن عمر رضي الله عنه په قول کښې عموم نشته.[1]

يو دريم جواب علامه ابن حجر عسقلانی ورکړې دې، چې د حضرت ابن عمر رضي الله عنه د قول تعلق د رسول الله ﷺ د ژوند او حيات سره دې، چې د هغوی ﷺ په حيات طيبه کښې به ابوبکر او عمر رضي الله عنهما په صراحت سره د نورو نه غوره وئيلې کيدل، ولې د دوی نه ورستو په نورو صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم کښې به هيڅ تفاضل نهٔ وو، او حضرت عثمان رضي الله عنه چې حضرت زبير رضي الله عنه ته غوره وئيلی دی، دا د رسول الله ﷺ د وصال نه ورستو خبره ده، نو په دواړو کښې هيڅ تعارض نشته.[2]

ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث مطابقت د "أما والذی نفسی بيده......" نه شروع کيږی، چې په هغې کښې حضرت زبير بن العوام د رسول الله ﷺ په نظر کښې د ټولو نه د زيات محبوب کيدو او د حضرت زبير د خليفه جوړولو د پاره د وصيت مشوره ورکونکو نورو صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم نه د غوره کيدو شهادت دې.[3]

٣٥١٣[4]، حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ هِشَامٍ أَخْبَرَنِي أَبِي سَمِعْتُ مَرْوَانَ كُنْتُ عِنْدَ عُثْمَانَ، أَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ اسْتَخْلِفْ. قَالَ وَقِيلَ ذَاكَ قَالَ نَعَمْ، الزُّبَيْرُ. قَالَ أَمَا وَاللَّهِ إِنَّكُمْ لَتَعْلَمُونَ أَنَّهُ خَيْرُكُمْ. ثَلاَثًا.

رجال الحديث

عُبَيدُ بنُ اِسمَاعِيلَ: دا عبيد بن اسماعيل الهباری القرشی دې، ددهٔ احوال د کتاب الحيض، باب "نقض المرأة شعرها عند غسل المحيض" لاندې تير شوی دی.

أبُو أُسَامَةَ: دا ابو اسامه حماد بن اسامه دې، ددهٔ احوال د کتاب العلم، باب "فضل من علم وعلم" لاندې تير شوی دی.[5]

---

[1]) فتح الباری:۹،۱۰۱، وعمدة القاری:۱۶،۲۲٤.
[2]) فتح الباری:۹،۱۰۱.
[3]) عمدة القاری:۱۶،۲۲٤.
[4]) الحديث سبق تخريجه فی الحديث:۳۷۱۷.
[5]) کشف الباری:۳،٤۱٤.

هشام: دا ابو المنذر هشام بن عروة بن الزبير دې، ددهٔ احوال د كتاب الإيمان، باب "أحب الدين إلى الله أدومه" لاندې تير شوي دي.(١)

أبي: د أبي نه عروة بن زبير رضي الله عنه مراد دې، ددهٔ احوال هم په دغه كتاب الإيمان، باب "أحب الدين إلى الله أدومه" لاندې تير شوي دي.(٢)

مروان بن الحكم: دا مروان بن الحكم بن أبي العاص بن اميه الاموى المدنى دې، ددهٔ احوال تير شوي دي.(٣)

په دې حديث كښې هم هغه خبرې دويم وارې كړې شوې ده.

٣٥١٤(٤) حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ - هُوَ ابْنُ أَبِي سَلَمَةَ - عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيًّا، وَإِنَّ حَوَارِيَّ الزُّبَيْرُ بْنُ الْعَوَّامِ». [ر: ٢٦٩١]

رجال الحديث

مَالِكُ بْنُ اسمَاعِيلَ: دا مالك بن اسماعيل بن زياد بن درهم الاعنان النهدى الكندى دې، ددهٔ احوال د كتاب الوضوء، باب "الماء الذى يغسل به شعر الإنسان" لاندې تير شوي دي.

عَبْدُ الْعَزِيزِ: دا عبد العزيز بن عبد الله بن أبى سلمة الماجشون دې، ددهٔ احوال د كتاب العلم، باب "السؤال والفتيا عند رمى الجمار" لاندې تير شوي دي.(٥)

مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ: دا محمد بن المنكدر بن عبد الله بن الهُدير التيمى المدنى دې، ددهٔ احوال د كتاب الوضوء، باب "صب النبى وضوءه على المغمى عليه" لاندې تير شوي دي.

د حديث تشريح په كتاب الجهاد كښې تيره شوې ده.(٦)

٣٥١٥(٧) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا {عَبْدُ اللَّهِ} أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ كُنْتُ يَوْمَ الأَحْزَابِ جُعِلْتُ أَنَا وَعُمَرُ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ فِي النِّسَاءِ، فَنَظَرْتُ فَإِذَا أَنَا

---

(١) كشف البارى: ٢.٢/٤٣٢١

(٢) كشف البارى: ٢.٢/٤٣٦١

(٣) كتاب الأذان، باب القراءة فى المغرب..........١

(٤) الحديث سبق تخريجه فى كتاب الجهاد، باب فضل الطليع، رقم: ٢٨٤٦/١

(٥) كشف البارى: ٥١٨.٤/١

(٦) كشف البارى، كتاب الجهاد، ص: ٣٤٤/١

(٧) الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه فى فضائل الصحابة، باب من فضائل طلحة والزبير، رقم: ٦٢٤٥، وأحمد فى مسنده، مسند الزبير، رقم: ١٤٢٣/١

بِالزُّبَيْرِ عَلَى فَرَسِهِ، يَخْتَلِفُ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا، فَلَمَّا رَجَعْتُ قُلْتُ يَا أَبَتِ، رَأَيْتُكَ تَخْتَلِفُ. قَالَ أَوَهَلْ رَأَيْتَنِي يَا بُنَيَّ قُلْتُ نَعَمْ. قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ يَأْتِ بَنِي قُرَيْظَةَ فَيَأْتِينِي بِخَبَرِهِمْ». فَانْطَلَقْتُ، فَلَمَّا رَجَعْتُ جَمَعَ لِي رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَبَوَيْهِ فَقَالَ «فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي».

رجال الحديث

احْمَدُ بنُ مُحَمَّد: دا احمد بن محمد ابو العباس مردويه المروزی السمسار دې، څنګه چې عبد الله الحاکمُ الکلاباذی وئیلی دی، او د دار قطنی له مخې دا ابن شبویه دې، ددهٔ احوال د کتاب الوضوء، باب "مايقع من النجاسات فی الخمس والماء" لاندې تير شوی دی.

عَبْدُ الله: دا عبد الله بن المبارك المروزی دې، ددهٔ احوال د کتاب بدء الوحی، الحدیث الخامس لاندې تیر شوی دی.[1]

د هشام بن عروة او د هغهٔ د پلار د احوالو د پاره وړاندینی روایات اوګورئ.

عَبْدِ الله بنِ الزُّبَيْرِ: د رسول الله ﷺ صحابی عبد الله بن الزبير بن العوام رضي الله عنهم مراد دې، ددهٔ احوال د کتاب العلم، باب "إثم من كذب على النبي" لاندې تیر شوی دی.[2]

قوله: كُنْتُ يَوْمَ الأَحْزَابِ: عبد الله بن الزبير فرمائی، د غزوهٔ احزاب په موقع باندې، یعنی په کوم وخت کښې چې قریشو او د هغوی حلیفانو د مسلمانانو محاصره کړې وه، مسلمانان په مدینه منوره کښې محاصره شوې وو، او هغوی د خپل ځان د بچ کولو د پاره خندق کنستې وو، هغه وخت دې (یعنی عبد الله) او عمر بن سلمه چې د رسول الله ﷺ ربیب (پالنه موندنکې) او د حضرت ام سلمه رضي الله عنها ځوئې وو، په ازواج مطهراتو رضي الله عنهن کښې ساتلې شوې وو.

فی النساء أی بین النساء، او د امام مسلم په روایت کښې د مع النسوة فی أطم حسان الفاظ راغلی دی[3] یا "فی الأطم الذی فیه النسوة"[4] الفاظ دی.

أطم جمع د آطام قلعې او پورته مکان ته وئیلی کیږی.[5]

قوله: فَنَظَرْتُ فَإِذَا أَنَا بِالزُّبَيْرِ: مسلم د علی بن مسهر روایت نقل کړې دې، چې په هغې کښې دا الفاظ دی:

---

[1] کشف الباری: ۱/۴۶۲

[2] کشف الباری: ۴/۱۶۴

[3] صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب فضائل طلحة والزبیر، رقم: ۶۲۴۵

[4] صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب فضائل طلحة والزبیر، رقم: ۶۲۴۶

[5] فتح الباری: ۹/۱۰۲

"وکان یطاطئ لی مرة فانظر وأطاطئ له مرة فینظر فکنت أعرف أبي إذا مرّ علی فرسه فی السلاح إلی بني قریظة" [۱]
یعنی کله به عُمر بن أبی سلمه ما د پاره سر ښکته کولو ،او ما به د قلعې نه بهر کتل،او کله به ما سر ښکته کولو او هغهٔ به بهر کتل،کله چې به زما پلار په آس سور تیریدلو،نو ما به هغهٔ پیژندلو .

قوله: يَخْتَلِفُ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ: یعنی بنی قریظه ته به تلو راتلو .یذهب ویجئ. [۲]
یعنی زبیر بن العوام ﷺ،د رسول الله ﷺ په حکم باندې به یهودو بنی قریظو ته تلو راتلو ،او د هغوی متعلق به ئې رسول الله ﷺ ته وئیل،ددې حدیث مضمون په کتاب الجهاد کښې تیر شوی دې [۳]او په مغازی کښې به هم راځی [۴]او په دواړو ځایونو کښې په دې باندې ضروری بحث شوې دې.

قوله: مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا: حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عینی رحمه الله دا الفاظ اسماعیلی اړخ ته منسوب کړی دی،او وئیلی ئې دی،چې د "مرتین أو ثلاثا" الفاظ اسماعیلی د ابو اسامه د روایت نه نقل کړی دی. [۵]
او قسطلانی دا خبره رد کړې ده،او وئیلی ئې دی،چې مونږ څومره هم د اصولو نه خبر یو ،په هغه ټولو کښې د "مرتین أو ثلاثا" الفاظ موجود دی، بعضې حضراتو د حافظ ابن حجر رحمه الله دفاع کولو سره وئیلی دی،چې دحافظ مراد دادې،چې اسماعیلی ددې الفاظو "رأیتك تختلف" نه ورستو اضافه نقل کړې ده،او امام بخاری ددې نه وړاندې.
قسطلانی رحمه الله وائی چې دا(دفاع او دا تاویل)په دې وجه صحیح نهٔ دې،چې حافظ رحمه الله اسماعیلی اړخ ته ددې نسبت د اولنی قول یعنی "یختلف إلی بنی قریظة" نه ورستو ذکر کړې دې، نه چې د قول "حتی رأیتك تختلف" نه ورستو. [۶]

په روایت کښې ادارج: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی،امام مسلم بیان کړی دی،چې په دې روایت کښې ادراج دې،ځکه اول هغوی د علی بن مسهر بن هشام په طریقې سره روایت نقل کړې دې، چې إلی بنی قریظة پورې دې،بیا هشام(راوی)وائی:
"وأخبرني عبد الله بن عروة عن عبد الله بن الزبير قال: فذكرت ذلك لأبي..........."

---

[۱]) صحیح مسلم،کتاب فضائل الصحابة،باب فضائل طلحة والزبیر،رقم:۶۲۴۵
[۲]) فتح الباری:۱۰۲،۹
[۳]) کشف الباری،کتاب الجهاد،ص:۱۳۴۱
[۴]) کشف الباری،کتاب المغازی،ص:۱۲۹۴
[۵]) فتح الباری:۱۰۲،۹،وعمدة القاری:۲۶۵،۱۶
[۶]) إرشاد الساری:۲۱۳،۸

بیا ئې تر آخره پورې دا حدیث ذکر کړې دې.
دې نه ورستو امام مسلم د ابو اسامه عن هشام په طریقې سره همدغه روایت نقل کړې دې، او په هغې کښې امام مسلم فرمائی:
"فساق الحدیث بمعنی حدیث ابن مسهر فی هذا الإسناد، ولم یذکر عبد الله ابن عروة ولکن أدرج القصة فی حدیث هشام عن أبیه".
یعنی ابو اسامه په دې اسناد همدغه حدیث ذکر کړې دې، چې علی بن مسهر روایت کړې دې، او د هشام عن أبیه...... په روایت کښې چې کومه قصه ده، هغه ئې هم لیکلې ده، ولې د "أخبرنی عبد الله بن عروة" الفاظ په کښې نشته.(١)
حافظ صاحب فرمائی، ددې ادراج تائید په دې سره هم کیږی، چې نسائی دا قیصه د أخبرنا عبد الله عن هشام عن أخیه عبد الله بن عروة عن عبد الله بن الزبیر په طریقې سره نقل کړې ده.(٢)
د ماشوم د سماع په صحت باندې استدلال: په دې روایت کښې د ماشوم د سماع په صحیح کیدو باندې استدلال کړې شوې دې، د هغهٔ عمر دې د دریؤ څلورو کالو نه کم ولې نهٔ وی، ځکه چې د عبد الله بن الزبیر عمر په دغه ورځو کښې دوه کاله څو میاشتې یا درې کاله او څو میاشتې وو، او ددې دوؤ او دریؤ اختلاف هم په دې وجه دې، چې د عبد الله بن الزبیر د ولادت په تاریخ کښې او د غزوهٔ خندق د واقع کیدو په تاریخ کښې اختلاف دې، نو کهٔ مونږ دا أوایو، چې د عبد الله بن الزبیر ولادت د هجرت نه په اولنې کال اوشو، او غزوهٔ خندق په ۵ هجرې کښې واقع شو، نو بیا خو د هغوی عمر څلور کاله او څو میاشتې وو، او کهٔ د هغوی ولادت د هجرت په دویم کال شوی وی، او غزوهٔ خندق په ۴ هجرې کښې شوی وی، نو بیا په دې وخت کښې د هغوی عمر ۲ کاله او څو میاشتې وو.
او کهٔ مونږ دا أوایو، چې د هغوی ولادت لږ وړاندې او غزوهٔ خندق لږ ورستو شوې دې، نو بیا به د هغوی عمر درې کاله او څو میاشتې وی، دې دواړو واقعاتو کښې د تاریخ په حوالې سره اقوال مختلف دی.(٣)
حافظ ابن حجر رحمه الله په مغازی کښې په دې باندې تفصیلی خبره کړې ده، او معتمد ئې دا قول ګرځولې دې، چې غزوهٔ خندق په ۵ هجری کښې شوې ده.(٤)
په هر حال کښې عبد الله بن الزبیر چې ددې واقعې په حوالې سره څهٔ یاد ساتلې دی، دا قسمه څیزونه یاد ساتل ډیر نا آشنا او عجیبه دی، پاتې شوه د ماشوم د سماع خبره، نو هغه د کتاب العلم، باب "متی یصح سماع الصغیر" د لاندې تیره شوې ده.(٥)

---

(١) صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب فضائل طلحة والزبیر، رقم: ۶۲۴۶، ۶۲۴۵
(٢) فتح الباری: ۹، ۱۱۰۲
(٣) فتح الباری: ۹، ۱۱۰۲
(٤) فتح الباری: ۹، ۱۵۰۰
(٥) کشف الباری: ۳، ۳۷۳

ايا رسول الله ﷺ حضرت زبير ته "فداک أبي وأمي" فرمائيلي وو؟: جَمَعَ لِي رَسُولُ اللهِ........

رسول الله ﷺ "فداه أبي وأمي" د پاره به د "فداك أبي وأمي" الفاظ خو بې شميره كسانو استعمال كړې وی، ولې د بعضې خوش نصيبو د پاره د هغوی ﷺ د ژبې مباركې نه دا الفاظ وتلی دی، دلته حضرت زبير بن العوام رضي الله عنه فرمائی، چې رسول الله ﷺ زما د پاره خپل مور او پلار جمع كړل، او وې فرمائيل، چې هغوی دواړه دې په تا باندې قربان وی، او داسې معلوميږی، چې دا د حضرت زبير خصوصيت او امتياز دې، ولې وړاندې د رسول الله ﷺ د ژبې مباركې نه د حضرت سعد بن أبی وقاص د پاره هم دا الفاظ منقول دی، چې د هغې نه معلوميږی، چې دا د حضرت زبير خصوصيت نۀ دې، كۀ صرف د حضرت زبير او سعد رضي الله عنهما دواړو په حق كښې هم دا الفاظ منقول وې، نو بيا هم څۀ مسئله نۀ وه، ولی د حضرت علی رضي الله عنه نه منقول دی:

"ما سمعت النبي ﷺ يجمع أبويه لأحد غير سعد".[1]

ما د حضرت سعد نه علاوه چا د پاره هم رسول الله ﷺ خپل مور او پلار جمع كولو سره نۀ دی اؤريدلې۔

او يو روايت كښې دا الفاظ دی: "ما رأيت النبي ﷺ يفدّي رجلاً بعد سعد".[2]

ما نۀ دی ليدلې، چې رسول الله ﷺ د حضرت سعد نه علاوه په يو سړی باندې خپل مور پلار فدا كړی وی۔

دې نه معلوميږی، چې رسول الله ﷺ د حضرت سعد بن أبی وقاص رضي الله عنه نه علاوه چا ته هم د "فداك أبي وأمي" الفاظ نۀ دی فرمائيلې، او دا په دې شان سره د حضرت زبير رضي الله عنه نه د حضرت سعد رضي الله عنه خصوصيت دې، او د روايت باب نه معلوميږی، چې رسول الله ﷺ دا الفاظ حضرت زبير رضي الله عنه ته فرمائيلی دی، ددې تعارض په سلسله كښې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:

"ويجمع بينهما بأن عليًا رضي الله عنه لم يطلع على ذلك أو مراده بذلك بقيد يوم أحد".[3]

د دواړو رواياتو د جمع صورت دادې، چې حضرت علی رضي الله عنه ته معلومه نۀ وه، چې رسول الله ﷺ دا الفاظ (د حضرت سعد نه علاوه) د بل چا د پاره هم استعمال كړی دی، او يا ددې مطلب دادې، چې د غزوۀ أحد په موقع باندې رسول الله ﷺ دا الفاظ د بل چا د پاره نۀ دی استعمال فرمائيلې، مطلقًا نفی مراد نۀ ده۔

څنګه چې د حضرت علی رضي الله عنه د يو بل روايت د الفاظو نه معلوميږی، هغوی فرمائی: "ما سمعتُ النبي ﷺ جمع أبويه لأحد إلا لسعد بن مالك فإني سمعتُ يقول يوم أحد: يا سعد! ارم فداك أبي وأمي".[4]

---

[1] كتاب المغازی، باب غزوة أحد، رقم: ۴۰۵۸.
[2] كتاب الجهاد، باب المجن ومن يترس صاحبه.........رقم: ۲۹۰۵.
[3] فتح الباری: ۱۰۵/۹.
[4] كتاب المغازی، باب غزوة أحد، رقم: ۴۰۵۹.

يعنى ما نهٔ دى اؤريدلې چې رسول الله ﷺ خپل والدين د چا د پاره جمع كړى وى، ما سواء د سعد بن مالك نه، د احد په ورځ باندې ما اؤريدل چې رسول الله ﷺ فرمائيل، سعده ! غشى اُوله، زما مور پلار دې په تا قربان وى.

۳۵۱۶ (۱) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ أَصْحَابَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالُوا لِلزُّبَيْرِ يَوْمَ الْيَرْمُوكِ أَلاَ تَشُدُّ فَنَشُدَّ مَعَكَ فَحَمَلَ عَلَيْهِمْ، فَضَرَبُوهُ ضَرْبَتَيْنِ عَلَى عَاتِقِهِ، بَيْنَهُمَا ضَرْبَةٌ ضُرِبَهَا يَوْمَ بَدْرٍ. قَالَ عُرْوَةُ فَكُنْتُ أُدْخِلُ أَصَابِعِي فِي تِلْكَ الضَّرَبَاتِ أَلْعَبُ وَأَنَا صَغِيرٌ. [۳۷۵۵، ۳۷۵۶]

رجال الحديث

عَلِيُّ بنُ حَفصٍ: دا ابو الحسن على بن حفص المروزى الخراسانى دې، ددهٔ احوال د كتاب الجهاد، باب "من احتبس فرسا" لاندې تير شوى دى. (۲)

ابنُ المُبَارَك: دا عبد الله بن المبارك المروزى دې، ددهٔ احوال د كتاب بدء الوحى، الحديث الخامس لاندې تير شوى دى. (۳)

هِشَامُ: د هشام بن عروة او د هغهٔ د پلار احوال تير شوى دى. (۴)

غزوه يرموك: أَصْحَابَ النَّبِيِّ قَالُوا........ يَرموك (بفتح الياء وسكون الراء وضم الميم) په شام كښې د يو ځائې نوم دې، او هلته د حضرت عمر رضي الله عنه د خلافت په اولنى وخت كښې د مسلمانانو او روميانو په مينځ كښې يو سخت جنګ شوې وو، چې هغه د غزوهٔ يرموك په نامې سره يادولې شى، په دې كښې د مسلمانانو شمير ۴۵ زره يا ۳۲ زره او د روميانو شمير ۷ لاكهٔ وو، او د عرب غسان ۶۰ زره كسان هم د جبله بن الايهم سره وو، په دې غزوه كښې مسلمانانو ته فتح اوشوه، په مسلمانانو كښې څلور زره كسان شهيدان شو، او په روميانو كښې يو لاكهٔ پنځهٔ زره كسان قتل كړې شو، او څلويښت زره په كښې بنديان كړې شو. (۵)
عروه بن الزبير فرمائى، په دې غزوه كښې شركت كونكو صحابهٔ كرامو رضي الله عنهم حضرت زبير بن العوام رضي الله عنه ته اووئيل. چې تهٔ په دښمنانو باندې حملې كولو د پاره نهٔ وړاندې كيږې؟ چې مونږه هم حمله اوكړو.

---

(۱) الحديث أخرجه البخارى أيضًا فى صحيحه (۲/ ۵۸۱)، فى كتاب المغازى، باب قتل أبى جهل، رقم: ۳۹۷۳، ۳۹۷۵. ومسلم فى صحيحه (۲/ ۲۸۱)، فى فضائل الصحابة، باب فى فضل سعد بن أبى وقاص، رقم: ۶۲۴۲.

(۲) كشف البارى، كتاب الجهاد، ص: ۳۷۱

(۳) كشف البارى: ۱/ ۴۶۲

(۴) اوګورئ كشف البارى: ۲/ ۴۳۲، ۴۳۶

(۵) فتح البارى: ۹/ ۱۰۲، وإرشاد السارى: ۸/ ۲۱۴

قوله: فَحَمَلَ عَلَيْهِمْ: زبير دا اؤريدو سره په هغوی حمله اوکړه،د صحيح بخاري په متداول نسخو كښې هم دغه عبارت دې،او حافظ ابن حجر رحمه الله د "ألا تشُدُّ" جمله ذكر كولو سره ددې په جواب كښې د حضرت زبير دا جمله نقل كړې ده،"إن شددتُ كذبتم" كهٔ زهٔ حمله اوكړم،نو تاسو به د وعدې خلاف اوكړئ،او حمله به اونهٔ كړئ،د كذب اطلاق اهل حجاز په هر خلاف واقعه كار باندې كوی،نو وعده خلافی هم په كذب كښې داخله شوه ـ[1]،د مغازی په روايت كښې دا جمله(إن شددتُ كذبتم) هم ده،[2]

حافظ صاحب په دې زائدې جملې (يعنی د"إن شددتُ كذبتم) باندې د متن په شان (سُرخی)لګولو سره تشريح كړې ده،ددې نه دا معلوميږی،چې هغهٔ سره په موجوده نسخه كښې دا د حديث برخه يعنی متن دې.

فضربوه...... ددې حملې نه ورستو روميانو په حضرت زبير(رضي الله عنه) باندې دوه ګذارونه (ضربونه) اوكړل،چې د هغې په مينځ كښې هغهٔ "ګذار (ضرب)" وو، كوم چې په بدر كښې حضرت زبير باندې لګيدلې وو،او بيا دې لويو لويو نښو سره عروه وائې "ما به لوبې كولې"

قوله: ضَرْبَتَيْنِ عَلَى عَاتِقِهِ.........: دلته د ګذارونو(ضرباتو)په حقله هم اختلاف دې،د باب په روايت كښې خو دا مذكور دی،چې دوه ګذاره (يعنی ضربين) په يرموك كښې لګيدلې وو.او يو په بدر كښې،او په كتاب المغازی كښې دا هم مذكور دی،او په يو روايت كښې ددې په خلاف هم مذكور دی،او هلته(په مغازی كښې)په دې باندې تفصيلی كلام هم شوې دې ـ[3]

۱۴-باب: ذِكْرِ مَنَاقِبِ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللهِ رضي الله عنه

وَقَالَ عُمَرُ تُوُفِّيَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- وَهُوَ عَنْهُ رَاضٍ. [ر: ۳۴۹۷]

طلحة بن عبيد الله: ابن حجر عسقلانی رحمه الله فرمائی،د دوی نوم طلحه،كنيت ابو محمد،د پلار نوم عبيد الله او سلسلهٔ نسب ئې داسې ده:

طلحة بن عبيد الله بن عثمان بن عمرو بن كعب بن سعد بن تيم بن مرة بن كعب، په مره بن كعب باندې ئې رسول الله ﷺ سره سلسلهٔ نسب ملاويږی،او ابو بكر صديق رضي الله عنه سره په تيم بن مره كښې ملاويږی،د دوی د مور نوم صعبة بنت الحضرمی دې،چې د علاء بن الحضرمی خور ده،او اسلام ئې قبول كړې وو،او هجرت ئې هم كړې وو،د خوی (د مرګ) نه ورستو تر څهٔ وخته

---

[1]) فتح الباری:۹.۲،۱۱۰۲

[2]) اوګورئ: حديث:۳۹۷۵

[3]) اوګورئ كشف الباری،كتاب المغازی،باب قتل أبی جهل،ص:۱۱۱۵

پورې ژوندئ وه.([1])
او علامه قسطلانی د دوی سلسلهٔ نسب داسې بیان کړې ده:

طلحة بن عبيد الله بن عثمان بن عمرو بن كعب بن سعد بن تيم بن مرة بن كعب او وائی، او د دوی سلسلهٔ نسب رسول الله ﷺ سره په مره بن كعب كښې ملاویږی، او ابو بکر سره په کعب بن سعد بن تیم کښې ....([2])

د قسطلانی او عسقلانی په مینځ کښې یو بل فرق دادې، چې قسطلانی د "عاشت بعد ابنها قليلاً" الفاظ ذکر کړې دی، يعنى د طلحه مور د دهٔ د وفات نه ورستو ترخهٔ وخته پورې ژوندې وه، او ابن حجر د "بعد أبيها قليلاً" الفاظ وئیلی دی، يعنى د طلحه مور د خپل پلار د وفات نه ورستو ترخهٔ وخته پورې ژوندئ وه، خو اول صحیح معلومیږی.
طلحه ته طلحة الخير او طلحة الجود هم وئیلی شی([3]) د خیر او سخاوت غُټې یا وګې (مجموعه)
طبرانی د ابن عساکر په طریقې سره دا روایت نقل کوی:

"أسلمت أم أبي بكر وأم عثمان وأم طلحة وأم عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنهم."([4]) د ابو بکر، عثمان، طلحه او عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنهم موریانو اسلام قبول کړې وو.

د حضرت طلحه رضي الله عنه خصوصیات او د وفات ذکر: علامه عینی رحمه الله د حضرت طلحه رضي الله عنه خصوصیات او امتیازات ذکر کولو سره فرمائی:

"هو أحد العشرة المشهود لهم بالجنة، وأحد الثمانية الذين سبقوا إلى الإسلام، وأحد الخمسة الذين أسلموا على يدي أبي بكر الصديق وأحد الستة أصحاب الشورى الذين توفي رسول الله ﷺ وهو عنهم راض".([5])
هغوی رضي الله عنه په هغه لسو کسانو کښې یو دې، چا ته چې د جنت خوشخبری ورکړې شوې ده، په هغه اتو کسانو کښې یو دې چا چې د ټولو نه اول اسلام قبول کړو، په هغه پنځو کسانو کښې یو دې، چا چې د حضرت ابو بکر رضي الله عنه په لاس باندې اسلام قبول کړو، او د شورى په هغه شپږو کسانو کښې یو دې، د چا نه چې رسول الله ﷺ د دنیا نه تلو په وخت کښې راضی وو.
حضرت طلحه رضي الله عنه د جنګ جمل په موقع باندې قتل کړې شو، دا د ۳۶ هجری خبره ده، او په دې وخت کښې د هغه عمر څومره وو، په هغې کښې د ۵۸ کالو نه تر ۷۵ کالو پورې مختلف اقوال دی، په جنګ جمل کښې په غشی لګیدو سره دې شهید شو، دا په مختلفو طریقو سره

---

[1]) فتح الباري: ۱۰۳.۹\۱
[2]) إرشاد الساري: ۸\۴۱۲\۱
[3]) إرشاد الساري: ۸\۴۱۲\۱
[4]) المعجم الكبير للطبراني: ۱.۵۲، نسبة أبي بكر واسمه، المستدرك على الصحيحين، ذكر مناقب طلحة بن عبيد الله التيمي، رقم: ۵۵۷۴\۱
[5]) عمدة القاري: ۱۶.۲۲۶\۱

مروی دي، چې مروان بن الحکم دې شهید کړې دې، د دوی په کونډۍ کښې غشی اولګیدو، او ډیره زیاته وینه بهیدو سره د دوی موت واقع شو، په دې ورځ د ټولو نه اول شهید کیدونکې سړې هم دی دې.[1]

کله چې حضرت علی رضی الله عنه ته د دوی د مرګ خبر اوشو، نو ډیر زیات ئې اوژړل، تر دې پورې چې ګیره مبارکه ئې په اوښکو لمده شوه، او وې فرمائیل:

"إني لأرجو أن أكون أنا وأنت ممن قال الله تعالى فيهم، "ونزعنا ما في صدورهم من غلّ اخوانًا على سُرُرٍ متقابلين".[2]

عجیبه خبره داده، چې د دوی تعلق په دې جنګ کښې د حضرت علی رضی الله عنه سره وو، او د حضرت زبیر رضی الله عنه تعلق د حضرت عائشې رضی الله عنها سره وو، هغوی هم جنګ پریښودو او واپس راتلو کښې شهید کړې شو، او کله چې د هغوی قاتل عمرو بن جرموز د حضرت علی رضی الله عنه د خوشالولو د پاره هغوی ته راغې، نو حضرت علی رضی الله عنه ورته اووئیل ته جهنمی ئې.[3] ښکاره خبره ده دواړه د عشره مبشره نه دی، نو ددۀ قاتل څنګه جنتی کیدې شی.

قوله: وقال عمر: توفي النبي .....: په باب قصة البيعة کښې موصولاً تیر شوې دې، کله چې حضرت عمر رضی الله عنه د شپږو کسانو نامې اخستلو سره اوفرمائیل، "هؤلاء النفر أو الرهط الذين توفي رسول الله ﷺ وهو عنهم راض".[4]

۳۵۱۷[5] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمُقَدَّمِيُّ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي عُثْمَانَ قَالَ لَمْ يَبْقَ مَعَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - فِي بَعْضِ تِلْكَ الْأَيَّامِ الَّتِي قَاتَلَ فِيهِنَّ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - غَيْرُ طَلْحَةَ وَسَعْدٍ. عَنْ حَدِيثِهِمَا. [۳۸۳۴]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بنُ أبي بَكرٍ المُقَدَّمِيُّ: دا محمد بن أبی بکر بن علی بن عطاء المقدمی دې، ددۀ احوال د کتاب الصلاة، باب "المساجد التي على طرق المدينة........" لاندې تیر شوی دی.

مُعْتَمِرٌ: دا معتمر بن سلیمان بن طرفان التیمی البصری دې، ددۀ احوال د کتاب العلم، باب "من خص بالعلم قومًا دون قوم" لاندې تیر شوی دی.[6]

---

[1] فتح الباري: ۹، ۱۰۳، وعمدة القاري: ۱۶، ۲۲۶\
[2] إرشاد الساري: ۸، ۲۱۴\
[3] فتح الباري: ۹، ۱۰۳\
[4] صحيح البخاري، باب قصة البيعة، رقم: ۳۷۰۰\
[5] الحديث أخرجه البخاري في صحيحه: ۲، ۵۸۱، في كتاب المغازي، باب اذ همت طائفتان، ۴۰۶۰، ۴۰۶۱، ومسلم في صحيحه: ۲، ۲۸۱، في فضائل الصحابة، باب فضل سعد بن أبي وقاص: ۶۲۴۲\
[6] كشف الباري: ۴، ۵۹۰

أبِيه: سليمان بن طرفان التيمي مراد دي، ددۀ احوال په مذكوره باب كښې تير شوى دى.[1]
أبِى عُثْمَانَ: دا عبد الرحمٰن بن ملّ ابو عثمان النهدى دي،ددۀ احوال د كتاب مواقيت الصلاة،باب"الصلاة كفارة"لاندې تير شوى دى.

قوله: بَعْضِ تِلْكَ الأَيَّامِ: ددې نه يوم أحد يا أيامِ أحد مراد دى،د أُحد په موقع باندې حضرت طلحه،اوسعد اوبعضې نورو صحابۀ كرامو ﷺ په داسې بهادرئ،همت او استقامت سره د مشركينو مقابله اوكړه،چې د هغې مثال نۀ ملاويږى،په كتاب المغازى كښې ددې تفصيل مذكور دې،كله چې د رسول الله ﷺ د گير چاپيره نه ټول خلق اخوه ديخوه شو،نو په دغه وخت كښې صرف ابو طلحه (زيد بن سهل انصارى) د هغوى ﷺ د پاره ډهال جوړ شوې ولاړ وو،او په حديث باب كښې د حضرت طلحه او سعد ذكر دې،بلكه په مغازى كښې هم دى چې ټول اخوه ديخوا شوى وو،ولې دا حضرات ولاړ وو.
در اصل په أحد كښې په مختلفو موقعو باندې مختلفو صحابۀ كرامو ﷺ د داسې بهادرئ مظاهره اوكړه،په دې وجه كله د دوى(يعنى طلحه او سعد)ذكر دې،او كله د بعضې نورو صحابۀ كرامو ﷺ ذكر دې،خو حضرت سعد د هغې څو شميرلې شوې حضراتو نه يو دې، چې د چا په استقامت كښې هيڅ فرق نۀ وو راغلې.[2]
حافظ ابن حجر ﷫ فرمائى،د ابو ذر په نسخه كښې د "فى تلك الأيام" الفاظ راغلې دى،او د نورو له مخې د "فى بعض تلك الأيام" الفاظ راغلې دى،او وې فرمائيل، "وهو أبين،لأن المراد بالبعض يوم أحد".[3]
يعنى د "بعض" په لفظ سره چې كوم روايت دې،هغه زيات واضح دې،ځكه چې د بعض نه به يوم أحد مراد وى،او"تلك الأيام"خو عام دې.
"غيرُ طلحة وسعد" كښې "غير" مرفوع دې،بناء بر فاعليت،او د قاتَلَ مفعول المشركين دې.[4]
د ابو ذر په روايت كښې د "ألتى يقاتل فيهن........" الفاظ دى،(په التى سره)،او د نورو له مخې "ألذى يقاتل فيهن..........." (په الذى سره)راغلې دې.[5]

قوله: عَنْ حَدِيثِهِمَا: يعنى أنهما حدثا أبا عثمان بذالك دې دواړو(طلحه او سعد)ابو عثمان ته اووئيل، "مستخرج أبي نعيم وغيره" كښې د عبد الله بن معاذ عن معتمر.....په طريقې سره راغلى

---

[1] كشف البارى: ١٥٩٣،٤
[2] اوګورئ صحيح البخارى، كتاب المغازى،باب اذ همت طائفتان..........١
[3] فتح البارى:١٤٥٧،٩
[4] إرشاد السارى:١٢١٥،٨
[5] فتح البارى:١٤٥٧،٩

دی، "قال سلیمان فقلت لأبي عثمان: وما علمك بذلك؟ قال عن حديثهما". (١)
سلیمان وائی، ما ابو عثمان ته اووئیل، تا ته ددې څنګه پته اولګیده؟ هغوی اووئیل، دا طلحه او سعد بیان کړی دی.
او په یوې بلې طریقې کښې دا الفاظ دی، سلیمان وائی، "فقلتُ لأبي عثمان: وما علمك بذلك؟ قال هما أخبراني". (٢) یعنی عثمان اووئیل، هم هغوی دواړو (طلحه او سعد) ما ته اووئیل.
په اُحد کښې صرف د حضرت طلحه او سعد په پاتې کیدو باندې اعتراض او د هغې جواب: د حاکم یو روایت دې، چې د هغې نه معلومیږی، چې رسول الله ﷺ سره په پاتې کیدونکو کښې یو مقداد بن الاسود هم وو، د روایت الفاظ دا دی. عائشه بنت سعد د خپل پلار نه نقل کولو سره وائی:
"جال الناسُ یوم أحد تلك الجولةَ تنحیت فقلتِ أذود عن نفسی فإما أن أنجوَ وإما أن أستشهد، فإذا رجل محمر وجهه وقد کاد المشرکون أن یرکبوه فملأ یده من الحصی فرماهم، وإذا بینی وبینه المقداد فأردت أن أساله عن هذا الرجل فقال لی یا سعد رسول الله یدعوك........". (٣)
یعنی خلقو د غزوهٔ احد په موقع باندې چې کوم معروف چکر اولګولو، یو اړخ ته کیدو سره ما په خپل زړهٔ کښې اووئیل، چې زهٔ خپله دفاع کووم، یا خو به بچ شم، او یا به شهید کړې شم. په دې وخت کښې ما یو سور مخ والا سړې اولیدو، او مشرکین هغهٔ لره د خپو لاندې کونکی وو. چې هغهٔ یو مُټې کانړی راخستلو سره هغوی اړخ ته اُوشیندل........په دې وخت کښې ما اوولیدل. چې زما او د هغهٔ په مینځ کښې مقداد بن الاسود دې، ما د هغهٔ نه د دغه سړی په حقله پوښتنه کول غوښتل، نو هغهٔ اووئیل، دا رسول الله ﷺ دې تا ته آواز کوی!
حافظ دا ذکر کړل، ددې یو جواب خو داورکړې شوې دې، چې په کوم وخت کښې حضرت سعد او طلحه موجود وو، په دغه وخت کښې به بل څوك هم نهٔ وو، کیدې شی مقداد ددې نه ورستو راغلې وی.
دویم جواب ئې دا ورکړو، چې کیدې شې په بعضې مقاماتو کښې حضرتـه سعد او طلحه د هغوی ﷺ سره یواځې پاتې کیدونکی کسان وو، او په بعضې نورو مقاماتو کښې د حضرت مقداد په شان نور حضرات هم پاتې شوې وی، امام مسلم وغیره د ثابت عن انس........په طریقې سره روایت نقل کوی هغه وائی:
"أفرد رسول الله ﷺ یوم أحد فی سبعة من الأنصار ورجلین من قریش". (٤)

---

١) فتح الباری: ١٠٤/٩
٢) فتح الباری: ١٠٤/٩
٣) المستدرك علی الصحیحین، کتاب المغازی والسرایا، رقم: ٤٣١٤
٤) مسند احمد مسند عبد الله بن مسعود، رقم: ٤٤١٤، مطبوعة الرسالة، السنن الکبری للبیهقی، رقم: ١٧٩١٨، باب مَن تبرع بالتعرض للقتل

يعني د احد په ورځ باندې رسول الله ﷺ د ووهٔ انصارو او دوؤ قریشو سره یواځې پاتې شوې وو.
او د قریشو د دوؤ کسانو نه سعد او طلحه مراد دی، ددې نه دا هم معلومه شوه، چې د سعد او طلحه انفرادیت او خصوصیت د حضرات مهاجرینو په اعتبار سره دې، نهٔ چې مطلق......
یعنې په مهاجرینو صحابهٔ کرامو ﷺ کښې ددې دوؤ نه علاوه بل څوك نهٔ وو، او د مطلب بن عبد الله بن حنطب مرسل روایت دې، چې په هغې کښې د دولسو کسانو ذکر دې، فرمائی:
"أن الصحابة تفرقوا عن النبي ﷺ يوم أحد حتى بقي معه اثنا عشر رجلاً من الأنصار".([1])
په انصارو کښې دولس کسان پاتې شو.
او د نسائی او بیهقی د ابو الزبیر عن جابر په طریقې سر روایت دې، هغه وائی:
"تفرق الناس عن النبي يوم أحد وبقي معه أحد عشر رجلاً من الأنصار".([2]) په انصارو کښې یؤولس کسان پاتې شو.
په دې کښې او د حضرت انس ﷺ په حدیث کښې هیڅ تعارض نشته، ما سواء د څلورو کسانو د زیاتوالی نه، اوکیدې شی هغوی ورستو راغلې وی، په دې روایاتو کښې اوپه حدیث باب کښې د جمع صورت به دا وی، د سعد په حقله به وئیلې شی، چې هغه به لږ ورستو راغلی وی.([3]) په دې وجه چرته د هغوی ذکر دې، (لکه په حدیث باب کښې) او چرته نشته.
د تطبیق صورت: په هر حال کښې حافظ ابن حجر ﷫ فرمائی:
"فكأنه قال لم يبق معه من المهاجرين غير هذين ـ وتعين حمله على ما أولته وإن ذلك باعتبار اختلاف الأحوال، وأنهم تفرقوا في القتال فلما وقعت الهزيمة فيمن انهزم وصاح الشيطان "قتل محمد" اشتغل كلُّ واحد منهم بهمِّه والذب عن نفسه كما في حديث سعد ـ ثم عرفوا عن قرب ببقائه فتراجعوا إليه أولاً فأولاً ثم بعد ذلك كان يندبهم إلى القتال فيشتغلون به".([4])
گویا رسول الله ﷺ سره په مهاجرینو کښې (نهٔ چې په مجموعه خطاب کښې) ددې دوؤ حضراتو نه علاوه هیڅ څوك هم نهٔ وو پاتې شوې، په دې تاویل باندې حدیث محمول کول متعین دی، او دا هم متعین دی، چې د مختلفو حضراتو هغوی ﷺ سره د پاتې کیدو مطلب دادې، چې په مختلفو احوالو کښې داسې اوشو، څکه چې د جنګ په وخت کښې خلق متفرق او ګډ وډ وو، بیا کله چې ماتې اوشوه، او شیطان د محمد (ﷺ) د قتل کیدو چغه اووهله، نو هرکس په خپل فکر کښې شو، بیا کله چې زر دهغوی ﷺ د سلامتیا پته اولګیده، نو اُوس د یو یو راتلل د هغوی ﷺ خوا ته شروع شو، بیا کله چې هغوی ﷺ دوی جنګ د پاره

---

[1]) المعجم الاوسط، رقم: ١٧٨٠٤
[2]) فتح الباري: ٩، ١١٠٤
[3]) فتح الباري: ٩، ١١٠٤
[4]) فتح الباري: ٩، ١٤٥٧

راوبلل،نو هغوی به راتلو سره سره په جنګ کښې برخه اخسته،دا صورت حال وړاندې کېښودلو سره به په ټولو روايتونو پوهېدل آسان شي.

٣٥١٨[1] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا خَالِدٌ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي خَالِدٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، قَالَ رَأَيْتُ يَدَ طَلْحَةَ الَّتِي وَقَى بِهَا النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَدْ شَلَّتْ.[٣٨٣٦]

رجال الحديث

مُسَدَّدٌ: دا مسدد بن مسرهد دې،ددهٔ احوال د كتاب العلم،باب "من خص بالعلم قومًا دون قومٍ" لاندې تير شوى دى.[2]

خَالِدٌ: دا خالد بن عبد الله الواسطى دې، ددهٔ احوال د كتاب الوضوء،باب "من مضمض واستنشق من غرفة واحدة" لاندې تير شوى دى.

ابنُ أبي خَالد: دا اسماعيل بن أبى خالد الاحمسى البجلى دې،د ابو خالد نوم سعد دې،ددهٔ احوال د كتاب الإيمان، باب "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" لاندې تير شوى دى.[3]

قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ: دا قيس بن أبى حازم(عوف)الاحمسى البجلى دې،ددهٔ احوال د كتاب الإيمان،باب "قول النبى ﷺ الدين النصيحة" لاندې تير شوى دى.[4]

د حضرت طلحه ﷜ د لاس شليدو تفصيل: د شل كيدو معنٰى داده،چې د لاس تلې داسې متاثره شي،چې په لاس سره كيدونكى كارونه نهٔ شي تر سره كولې،ماتيدل،او كټ كيدل مراد نهٔ دى،ابن حجر عسقلانى ﷫ وائى:

"والشلل نقص في الكف وبطلان لعملها، وليس معناه القطع كما زعم بعضهم".[5]

د حضرت طلحه بن عبيد الله ﷜ لاس د أحد په ورځ متاثره شوې وو،كله چې ئې رسول الله ﷺ د مشركينو نه بچ كولو،بيا هم د هغې كيفيت څهٔ وو،ددې په حقله روايات مختلف دى، طبرانى د موسىٰ بن طلحه په طريقې سره روايت كوى:"أصابه في يده سهم".[6]

---

[1] الحديث أخرجه البخارى أيضًا فى صحيحه،فى المغازى،باب إذ همت طائفتان..........،رقم:٤٠٦٣،وابن ماجه فى سننه،كتاب السنة،باب فضل طلحة بن عبيد الله،رقم:١٢٨،وابن حبان فى صحيحه: ٦٩٨١، والبيهقى: ١٢٨٧٧،والطبرانى فى المعجم الكبير:١١٩١

[2] كشف البارى: ٤،١٥٨٨

[3] كشف البارى:١،١٦٧٩

[4] كشف البارى:٢،١٧٦١

[5] فتح البارى:٩،١١٠٤

[6] فتح البارى:٩،١١٠٤

د هغوی په لاس کښې غشې لګیدلې وو، او د حضرت انس روایت دې، چې د هغې الفاظ دادی: "وقی رسول الله ﷺ لما أراد بعض المشرکین أن یضربه".[1]

هغوی ﷺ رسول الله ﷺ په هغه وخت کښې بچ کولو کله چې مشرکینو د هغوی ﷺ قتلول غوښتل

په مسند طیالسی کښې د حضرت عائشې بنت أبی بکر الصدیق په طریقې سره روایت دې، ابو بکر ﷺ فرمائی:

"ثم أتینا طلحة ـ یعنی یوم أحد ـ وجدنا به بضعًا وسبعین جراحة، وإذا قد قطعت اصبعُه".[2]

د غزوۀ احد په ورځ بیا مونږ حضرت طلحه ته راغلو، نو اومو کتل چې په هغوی باندې د اویاؤ نه زیات زخمونه لګیدلې وو، او د هغوی یوه ګوته کټ شوې وه.

او په کتاب الجهاد کښې د ابن المبارك د موسی بن طلحه په طریقې سره روایت دې، په هغې راغلې دی، چې د چَپ لاس بِنصر ګوته ئې کټ شوې وه، الفاظ ئې دادی:

"أصیبت إصبع طلحة البنصر من الیسری من مفصلها الأسفل فَشَلّت، ترس بها علی النبی".[3]

قوله: شَلَّتْ: دا د شین په فتحې سره، او لحیانی وائی، د شین په ضمې سره وئیل هم جائز دی، او ابن درستویه وائی دا غلط دې.[4]

عینی د ابن الاعرابی په حوالې سره نقل کړی دی، هغه وائی:

"لایقال شُلت یعنی بالضم إلا فی لغت ردیئة".[5]

د حضرت طلحه خصوصیات: علامه عینی د ابو الشاه په حوالې سره نقل کړی دی:

"ومن خواص طلحة بن عبید الله أن رسول الله ﷺ إذا لم یره قال مالی لا أری الملیح الفصیح".

کله چې به نبی ﷺ هغه (یعنی طلحه) اونۀ لیدو، نو رسول الله ﷺ به فرمائیل، هغه ښکلې او ښکلې خبرو والا چرته دې؟

هغوی ﷺ دوی ته د فیاض لقب هم ورکړې وو، او د طلحة الخیر او طلحة الجود هم.[6]

او د ترمذی په روایت کښې حضرت جابر بن عبد الله ﷺ فرمائی:

"سمعتُ رسول الله ﷺ یقول: من سرّه أن ینظر إلی شهید یمشی علی وجه الأرض فلینظر إلی طلحة بن عبید الله".[7]

---

[1] کنز العمال، غزوة أحد، رقم: ۳۰۰۶۱، ۳۰۰۷۳
[2] کنز العمال، غزوة أحد، رقم: ۳۰۰۲۵
[3] فتح الباری: ۹، ۱۰٤
[4] فتح الباری: ۹، ۱۰٤
[5] عمدة القاری: ۱۶، ۲۲۷
[6] عمدة القاری: ۱۶، ۲۲۷
[7] سنن الترمذی، باب مناقب طلحة بن عبید الله، رقم: ۳۷۳۹

يعنى چې څوك د زمكې په مخ باندې ګرځيدونكې راګرځيدونكې شهيد ليدل غواړى،هغه دې طلحه بن عبيد الله ته اوګورى.او هم ترمذى د حضرت على رضي الله عنه روايت نقل كړې دې.هغه وائى: "سمعت أذنى من فى رسول الله ﷺ وهو يقول طلحة والزبير جاراى فى الجنة".(١)

زما غوږونو د رسول الله ﷺ د ژبې مباركې نه اوريدلى دى.چې "طلحه او زبير به په جنت كښې زما ګاونډيان وى"

١٥-باب: مَنَاقِبُ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ الزُّهْرِيِّ وَبَنُو زُهْرَةَ أَخْوَالُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَهُوَ سَعْدُ بْنُ مَالِكٍ.

حضرت سعد بن ابى وقاص: حضرت سعد بن أبى وقاص هم جليل القدر صحابى د رسول الله ﷺ دې،او په عشره مبشره كښې يو دوى هم دى.د دوى كنيت ابو اسحاق دې،او لقب ئې "فارس الإسلام" د الله تعالى په لار كښې د ټولو نه غورد غشې ويشتونكې وو،مستجاب الدعوات وو،په هغه ووۀ كسانو كښې يو دوى دى،چا چې اول اسلام قبول كړې وو،كوفه لرد كوفه جوړونكې او د هغې نه اعاجم اوباسلو سره بهر غورځونكې هم دوى رضي الله عنه دى.(٢)

د دزى تعلق د بنو زهره سره وو،او بنو زهره د رسول الله ﷺ ماما ګان وو،ځكه چې حضرت آمنه يعنى د هغوى ﷺ والده هم ددې قبيلې نه وه،د دوى د پلار نوم مالك وو،او سلسله د نسب ئې داسې ده، سعد بن مالك بن وهيب بن عبد مناف بن زهرة بن كلاب بن مرة، سلسلۀ نسب ئې د رسول الله ﷺ سره په كلاب بن مره كښې ملاويږى،د دوى مور حمنه بنت سفيان بن اميه بن عبد شمس ده،چې اسلام ئې نۀ وو قبول كړې،د مدينې نه په لس ميله بيرته په عقيق نومې ځائې كښې د حضرت سعد وفات اوشو،او بيا خلقو په اوګو باندې مدينې ته راوړو،او په جنت البقيع كښې دفن كړې شو،دا د ۵۵ء يا د ۵۸ء خبره ده،په دغه وخت كښې د هغوى عمر ۸۳ يا ۷۳ كاله وو،په عشره مبشره كښې د ټولو نه ورستو دوى وفات شوى دى،او مروان بن الحكم د دوى د جنازې مونځ اوكړو.(٣)

٣٥١٩(٤) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ قَالَ سَمِعْتُ يَحْيَى قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدًا يَقُولُ جَمَعَ لِي النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أَبَوَيْهِ يَوْمَ أُحُدٍ [٣٨٢٩ - ٣٨٣١].

---

(١) سنن الترمذى،باب مناقب طلحة بن عبيد الله،رقم:٣٧٣٩

(٢) فتح البارى:٩،١٠٤

(٣) عمدة القارى:١٦،٢٢٧،وفتح البارى:٩،١٠٥

(٤) الحديث أخرجه أيضاً مسلم فى صحيحه،كتاب فضائل الصحابة،باب فى فضل سعد بن أبى وقاص،رقم:٦٢٣٥،والترمذى فى جامعه،كتاب المناقب،باب ارم فداك أبى و أمى،رقم:٣٧٥٤،وابن ماجة فى سننه،كتاب السنة،باب فضل سعد بن أبى وقاص،رقم:١٣٠،والنسائى فى سننه الكبرى،رقم:٩٩٥٢،وأحمد فى مسنده:١٥٦٢

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنّٰی: دا ابو موسٰی محمد بن المثنی بن عبید عنزی دې،ددهٔ احوال د کتاب الإیمان،باب"حلاوة الإیمان"لاندې تیر شوی دی۔[١]

عَبْدُ الْوَهَّابِ:دا عبد الوهاب بن عبد الحمید الثقفی دې،ددهٔ احوال د کتاب الإیمان،باب"حلاوة الإیمان"لاندې تیر شوی دی۔[٢]

یَحْیٰی: دا یحیٰی بن سعید القطان دې،ددهٔ احوال د کتاب الإیمان،باب"من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه"لاندې تیر شوی دی۔[٣]

سَعِیدَ بْنَ الْمُسَیَّبِ:دا مشهور تابعی سعید بن المسیب دې،ددهٔ احوال د کتاب الإیمان،باب"من قال إن الإیمان هو العمل"لاندې تیر شوی دی۔[٤]

قوله: جَمَعَ لِي النَّبِيُّ أَبَوَيْهِ: د حضرت سعد او زبیر رضی الله عنهما د پاره د رسول الله ﷺ د ژبې مبارکې نه د"فداك أبي و أمي"جمله اُووتله،په دې حوالې سره په فضائل زبیر کښې تفصیل تیر شوې دې۔

٣٥٢٠، ٣٥٢١[٥] حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ هَاشِمٍ عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ لَقَدْ رَأَيْتُنِي وَأَنَا ثُلُثُ الإِسْلَامِ.

رجال الحديث

مَكِّيُّ بْنُ إبراهیم: دا مکی بن إبراهیم التمیمی الحنظلی دې،ددهٔ احوال د کتاب العلم،باب"من أجاب الفتیا بإشارة الید والرأس"لاندې تیر شوی دی۔[٦]

هَاشِمُ بْنُ هَاشِمٍ: هاشم بن هاشم یا هشام بن هشام بن عتبه بن أبی وقاص الزهری دې،ددهٔ احوال د کتاب الوصایا،باب"الوصیة بالثلث"لاندې تیر شوی دی۔

عَامِرِ بنِ سَعدٍ: دا د سعد بن أبی وقاص خوئې عامر دې،ددهٔ احوال د کتاب الإیمان،"من قال إن

---

[١] كشف الباري:١٢٥/٢
[٢] كشف الباري:١٢٦/٢
[٣] كشف الباري:٢/١٢
[٤] كشف الباري:١١٥٩/٢
[٥] الحديث تفرد به البخاري من أصحاب الصحاح،وأخرجه البزار في مسنده،مسند سعد بن أبي وقاص:١٠٧٩،وطرفاه في:٣٧٢٧،٣٨٥٨
[٦] كشف الباري:١٤٨١/٣

الإيمان هو العمل" لاندې تير شوی دی۔(۱)

قوله: وَأَنَا ثُلُثُ الإِسلامِ: "أی أنا ثالث من أسلم أولاً" يعنی زۀ د ټولو نه وړاندې اسلام قبلونکو دريؤ کسانو کښې يم۔يقينا دا ډير لوئې فضليت او منقبت دې۔

د سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه د ثالث الاسلام کيدو تفصيل: ولې په دې کښې لږ تفصيل دې۔

خپل ځان ثالث الإسلام ګرځولو کښې د سعد مطلب دادې،چې زما نه وړاندې په رسول الله ﷺ باندې صرف دوؤ کسانو ايمان راؤړلې وو،يو حضرت ابوبکر صديق رضی الله عنه او دويم حضرت خديجه رضی الله عنها او يا د دوؤ نه مراد پخپله رسول الله ﷺ او سيدنا ابوبکر رضی الله عنه دې،ددې معنٰی دا نۀ ده،چې حضرت خديجه رضی الله عنها په اولنو اسلام قبلونکو کښې نۀ ده،او سعد ددې نه وړاندې اسلام قبول کړو،بلکه معنٰی داده،چې په سړو کښې دريم نمبر اسلام قبلونکې حضرت سعد رضی الله عنه دې،خو په دې باندې بيا هم دا اعتراض کيدې شی،چې په فضائلِ صديق اکبر کښې حديث تير شوی دې،حضرت عمار رضی الله عنه وائی:

"رأيتُ النبی ﷺ ومامعه خمسة أعبُد وأبوبكر".(۲)

يعنی يوه زمانه وه،ما اوليدل چې په رسول الله ﷺ باندې صرف پنځو غلامانو او يو حر يعنی ابو بکر صديق ايمان راؤړلې وو۔

دې نه معلوميږی چې حضرت سعد په ووم نمبر باندې اسلام قبلونکې دې۔

ددې يو جواب خو دادې،چې د حضرت سعد مراد احرار يعنی آزاد او بالغين دی،او دا پنځه واړه حضرات غلامان وو،او حضرت علی رضی الله عنه ماشوم وو،لهذا د دوی (يعنی د حضرت سعد) ثالث الإسلام کيدل ثابت دی۔

دويم جواب دادې،چې په دغه اولنی وختونو کښې به خلقو خپل اسلام پټولو،او ښکاره کولې به ئې نۀ شو،په دې وجه حضرت سعد ته د ابو بکر رضی الله عنه او حضرت خديجې رضی الله عنها نه علاوه د بل چا د اسلام قبلولو په حوالې سره علم اونۀ شو،او دا صرف د هغوی خيال دې،(په حقيقت کښې د دوی نه علاوه نور هم اسلام قبلونکی وو)او ددې توجيه تائيد په هغې روايت سره هم کيږی،چې په هغې کښې د دوی دا الفاظ دی۔ "مَاأسلم أحدقبلی".

حال دادې چې د هغوی نه وړاندې اسلام قبلونکی خو په هر حال کښې وو،د کم نه کم حضرت ابوبکر رضی الله عنه او حضرت خديجه رضی الله عنها خو وو،دا د ابن سعد روايت دې۔(۳)

د ابو بدر عن هاشم په طريقې سره د ابن منده روايت دې،چې د هغې الفاظ دادی:

"ماأسلم أحدفی اليوم الذی أسلمت فيه".(۴)

---

(۱) کشف الباری:۲،۱۷۲\۱

(۲) مسند البزاز مسند عمار بن ياسر:۴،۲۴۳،والسنن الکبرٰی للبيهقی:۶،۵۹۹،رقم:۱۳۰۹۴،کتاب قسم الفیئ ....باب إعطاء الفیئ علی الديوان.۱

(۳) فتح الباری:۹،۱۰۵\۱

(۴) مسند البزار،مسند عمار بن ياسر،رقم:۱۰۷۹،الکنی والاسماء:۱،۲۷،رقم:۱۷۹

يعنى چې په کومه ورځ ما اسلام قبلول کړو، په دغه ورځ بل هيچ چا هم اسلام قبول نۀ کړو، د دوی دا وئيل صحيح کيږی، او په دې کښې د اعتراض څۀ خبره نشته، ځکه چې په دغه ورځ د حضرت سعد سره په اسلام قبلولو کښې د چا نۀ شريك کيدل عين ممکن دی۔

او په دې باندې د "ما أسلم أحد قبلی" په شان روايات هم محمول کيدلې شی، ولې هم دغه روايت ددې ابن منده په طريقې سره خطيب نقل کړې دې، او په هغې کښې د إلا فی اليوم...... الفاظ دی، لهذا ددې هم هغه تاويل صحيح دې، کوم چې وړاندې ذکر کړې شوې دې۔[1] يعنى اسلام خو د دوی نه وړاندې ابوبکر رضی الله عنه، خديجې رضی الله عنها او پنځو غلامانو......هم قبول کړې وو، ولې دوی ته د پنځو کسانو علم نۀ وو، او يا دوی د احرارو او بالغينو په حساب سره اووئيل، په حقيقت کښې دې په دووم نمبر باندې اسلام قبلونکې دې، څنګه چې ابن عبد البر په الاستيعاب کښې وئيلی دی، "إنه سابع سبعة فی الإسلام".[2] او يا هغوی د خپلو معلوماتو په حساب سره اووئيل، او هغوی ته معلومه نۀ وه، چې د دوی نه وړاندې ډيرو خلقو اسلام قبول کړې دې، ولې اظهار نۀ شی کولی..........او کيدې شی د دوی د اسلام قبلولو نه وروستو دغې ډيرو کسانو خپل اسلام ښکاره کړې وی، نو د دوی خيال وو، چې دوی تول أوس اسلام قبلوی۔[3]

۳۵۲۱[4] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ هَاشِمِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ يَقُولُ سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ يَقُولُ مَا أَسْلَمَ أَحَدٌ إِلاَّ فِي الْيَوْمِ الَّذِي أَسْلَمْتُ فِيهِ، وَلَقَدْ مَكَثْتُ سَبْعَةَ أَيَّامٍ وَإِنِّي لَثُلُثُ الإِسْلاَمِ. تَابَعَهُ أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا هَاشِمٌ.[۳۶۴۵]

رجال الحديث

إبراهيم بْنُ مُوسَى: دا إبراهيم بن موسى بن يزيد التيمى الفراء الصغير الرازی دې، ددۀ احوال د كتاب الحيض، باب "غسل الحائض رأس زوجها وترجيله" د لاندې تير شوی دی۔

ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ: دا يحيى بن زكريا بن أبی زائده دې، ددۀ احوال د كتاب الوصايا، باب "اذا وقف أرضا أو بئرا........." لاندې تير شوی دی۔

هَاشِم بن هَاشِمِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ: ددۀ تذکره په پورتنی حديث کښې تيره شوی ده۔

---

[1] مسند البزار، مسند عمار بن ياسر، رقم: ۱۱۰۷۹

[2] الاستيعاب: ۱۱۳۱،۱

[3] لامع الدراری: ۱۱۷۲،۸

[4] الحديث سبق تخريجه فی الحديث السابق، رقم الحديث: ۳۵۲۰

سَعِیدَ بن المسیب: مشهور تابعی دی. ددهٔ احوال تیر شوی دی.[1]

قوله: مَا أَسْلَمَ أَحَدٌ: ددې په حوالې سره تفصیل د پورتنی حدیث په تشریح کښې راغلې دې، چې دا د دوی خیال دې، چې په عدم اطلاع باندې مبنی دې، یا د أحرارو او بالغینو په اعتبار سره وائي.[2]

قوله: تَابَعَهُ أَبُو أُسَامَةَ: دا متابعت امام بخاری رحمه الله په باب "إسلام سعد" کښې موصولاً ذکر کړې دې.[3]

۳۵۲۲[4] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدًا -رضى الله عنه- يَقُولُ إِنِّي لأَوَّلُ الْعَرَبِ رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَكُنَّا نَغْزُو مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَمَا لَنَا طَعَامٌ إِلاَّ وَرَقُ الشَّجَرِ، حَتَّى إِنَّ أَحَدَنَا لَيَضَعُ كَمَا يَضَعُ الْبَعِيرُ أَوِ الشَّاةُ، مَا لَهُ خِلْطٌ، ثُمَّ أَصْبَحَتْ بَنُو أَسَدٍ تُعَزِّرُنِي عَلَى الإِسْلاَمِ، لَقَدْ خِبْتُ إِذًا وَضَلَّ عَمَلِي. وَكَانُوا وَشَوْا بِهِ إِلَى عُمَرَ، قَالُوا لاَ يُحْسِنُ يُصَلِّي. [۶۰۸۸، ۵۰۹۶، وانظر: ۷۲۲]

رجال الحدیث

عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ: دا عمرو بن عون ابن اوس بن الجعد الواسطی البزار دې، ددهٔ احوال د کتاب الصلاة، باب "ما جاء في القبلة ومن لم یر الإعادة" لاندې تیر شوی دی.

خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ: دا خالد بن عبد الله الطحان الواسطی دې، ددهٔ احوال د کتاب الوضوء، باب "من مضمض واستنشق" لاندې تیر شوی دی.

إِسْمَاعِيلَ: دا اسماعیل بن أبی خالد البجلی دې، ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده" لاندې تیر شوی دی.[5]

قَيْسٍ: دا قیس بن أبی حازم دې، ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب "قول النبی: الدین النصیحة" لاندې تیر شوی دی.[6]

---

[1] کشف الباری: ۲/۱۵۹

[2] إرشاد الساری: ۸/۲۱۷

[3] اوګورئ صحیح البخاری، کتاب مناقب الأنصار، باب إسلام سعد، رقم: ۳۸۵۸

[4] الحدیث أخرجه البخاری أیضًا فی کتاب الأطعمة، باب ما کان النبی وأصحابه یأکلون، رقم: ۵۴۱۲، وفی الرقاق، باب کیف کان عیش النبی وأصحابه، رقم: ۶۴۵۳، ومسلم فی الزهد، رقم: ۷۴۳۳، والترمذی فی الزهد، باب ما جاء فی معیشة أصحاب النبی، رقم: ۲۳۶۵، و: ۲۳۶۶

[5] کشف الباری: ۱/۶۷۹

[6] کشف الباری: ۲/۷۶۱

حضرت سعد بن ابى وقاص رضی اللہ عنہ "رمى فى سبيل الله" كونكې اولنې عرب: سعد فرمائی،زۀ هغه اولنې عرب يم،چا چې د الله په لار كښې غشې اويشتو،دا په اصل كښې سريه عبيده بن الحارث اړخ ته اشاره ده،كله چې رسول الله ﷺ د هجرت په اولنى كال مشركينو سره د جنګ كولو د پاره سريه اوليږله،دا اولنئ سريه ده،او د مسلمانانو او مشركينو په مينځ كښې واقع كيدونكې اولنې جنګ دې.

په دې كښې رسول الله ﷺ ۲۰ مهاجرين اوليږل،چې په هغې كښې حضرت سعد رضی اللہ عنہ هم وو،دوى حضرات رابغ نومې ځائې ته تلو سره د مكې د قريشو يوه قافله رايساره كړه،او هغوى سره ئې ترامى بالسهام(غشې ويشتل)شروع كړل،اولنې غشې حضرت سعد رضی اللہ عنہ اُويشتلو،په دې كښې د مسايفې يعنى د تورو د جنګ ضرورت رانغلو،په دې حوالې سره د حضرت سعد رضی اللہ عنہ دا شعر هم نقل كړې شوې دې:

ع: الأهل أتى رسول الله انى حميت صحابتى بصدور نبلى(۱)

ابن سعد د حضرت سعد بن أبى وقاص رضی اللہ عنہ نه نقل كړى دى:

"أنا أول من رمى بسهم،ثم خرجنا مع عبيدة بن الحارث ستين راكبا".(۲)

زۀ اولنې هغه سړې ووم،چا چې غشې اويشتلو،بيا مونږ شپيتۀ سوارۀ كسان د عبيده بن الحارث سره اووتلو.

د حضرت سعد رضی اللہ عنہ اسلام د پاره تكليفونه زغمل: مَالَه خِلْطٌ........خلط بكسر الخاء ملاويدو ته وائى،حضرت سعد رضی اللہ عنہ د الله تعالى په لار كښې د خپلو قربانو او تكليفونو زغملو ذكر كولو سره فرمائى،كله چې به مونږ په غزواتو كښې شركت كولو،نو د لوګې او غريبئ به دا حال وو،چې د مرغوب خوراك ملاويدو خو سوال نۀ پيدا كيدو،او د اوچ كلك خوراك د وجهې نه به زمونږ لوې اُودس ماتې د څناورو د پچو په شان وو،او په هغې كښې به هغه اختلاط هيڅ كله هم نۀ وو،كوم چې په عامه توګه وى،اسلام د پاره ددې حالاتو نه د تيريدو نه ورستو اُوس بنو أسد ته زمونږ په ديندارئ باندې اعتراضات او تحفظات دى.

بنو اسد څوک دى؟: د بنو اسد نه مراد بنو اسد بن خزيمة مدركۀ دى،او دا هغه خلق دى،چا چې د حضرت سعد بن أبى وقاص رضی اللہ عنہ د كوفې د ګورنرئ په زمانه كښې امير المؤمنين سيدنا عمر رضی اللہ عنہ ته شكايت كړې وو،چې دې مونځ صحيح نۀ كوى،او يو اووئيل،عدل او انصاف نۀ كوى،جهاد له نۀ ځى،او تقسيم صحيح نۀ كوى.

"لا يسير بالسرية ولا يقسم بالسوية ولا يعدل فى القضية".(۳)

---

(۱) فتح البارى:۹،۱۰۶،وعمدة القارى:۱۶،۲۲۹،وإرشاد السارى:۸،۱۲۱۷

(۲) الطبقات الكبرىٰ،الطبقة الأولىٰ ذكر أول من رمى بسهم فى سبيل الله:۳،۱۰۳،۱۱

(۳) صحيح البخارى،كتاب الأذان،باب وجوب القراءة للامام والماموم فى الصلوٰات كلها فى الحضر والسفر وما يجهر فيها وما يخافت،رقم:۷۵۵

ابن بطال وائي، "بنوأسد" ونيلو سره حضرت سعد رضي الله عنه په دې کښې په حضرت عمر رضي الله عنه باندې تعريض اوکړو، حافظ ابن حجر رحمه الله وائي، دا صحيح نهٔ ده، ځکه چې حضرت عمر رضي الله عنه خو د بني عدي بن کعب بن لوي نه دې، نهٔ چې د بنو اسد نه، او نووي فرمائي، دې نه اسد بن عبد العزي مراد دې، چې د زبير بن العوام قبيله ده، حافظ صاحب دا هم د هغوي (نووي) وهم ګرځولې دې.[1]

قوله: تُعَزِّرُنِي: بالزاء المعجمة والراء المهملة تعزير په معنى د تاديب سره، يعني ما پوهوي، او ما ته ادب ښائي، يا تعزير په معنى د تعيير دې، يعني ما ملامته کوي، او ما ته پيغور راکوي، على الإسلام يعني هغوي ته د حضرت سعد په اسلام باندې اعتراض وو، چې د دوي په هر عمل کښې کمې او کوتاهې دې، لکه چې څنګه اُوس د کتاب الأذان يو حديث ذکر کړې شو، يا څنګه چې هم د کتاب الأذان يو بل روايت دې،

حضرت عمر رضي الله عنه هغوي ته فرمائي: "لقد شكوك في كل شيء حتى الصلاة".[2]

او يا هم مونځ مراد دې، ولې ددې د اهميت د وجهې نه ئې ترې تعبير په اسلام سره اوکړو، څنګه چې "وما كان الله ليضيع ايمانكم".[3] کښې ئې په ايمان سره تعبير کړې دې، په دې وجه چې مونځ "عماد الدين" (د دين ستن) او "رأس الإسلام" دې.[4]

قوله: لَقَدْ خِبْتُ إِذًا......: يعني کهٔ د اسلام د سابقيت سره سره زهٔ د بنو اسد د تعليم او تربيت محتاج يم، نو زما نه زيات خائب او خاسر نقصان موندونکې او ملامته بل هيڅ څوک نشته، او ګويا زما اعمال بې فائدې شول (يعني اُوبو يوړل).[5]

۱۶-باب: ذِكْرُ أَصْهَارِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم مِنْهُمْ أَبُو الْعَاصِ بْنُ الرَّبِيعِ رضي الله عنه

په بعضې نسخو کښې د "باب" لفظ شته، او په بعضو کښې نشته.[6]

د أصهار معنى او مراد: أصهار د صهر بكسر الصاد جمع ده، جوهري وائي:

"الأصهار أهل بيت المرأة، عن الخليل قال: ومن العرب من يجعل الصهر من الأحماء والأختان جميعًا. يقال صاهرت إليهم إذا تزوجت فيهم، وأصهرتُ بهم إذا اتصلتُ بهم وتحرمت بجوار أو نسب أو تزوج".[7]

---

[1] فتح الباري: ۱۰۶/۹
[2] صحيح البخاري، كتاب الأذان، رقم: ۷۵۰
[3] سورة البقرة: ۱۴۳
[4] إرشاد الساري: ۲۱۷/۸
[5] فتح الباري: ۱۰۶/۹، وإرشاد الساري: ۲۱۷/۸
[6] عمدة القاري: ۲۲۹/۱۶
[7] الصحاح للجوهري، ص: ۶۰۴

اصهار د ښځې کور والؤ ته وئيلی شی.خليل وائی بعضې عرب دا هم وائی.چې د "صهر"
تعلق د ښځې د خپلوانو سره هم دې.او د لور د سخرګنئ والؤ سره هم.يعنی په دواړو باندې
د اصهار اطلاق کيږی.(احماء.د حموٌ جمع دہ.د ښځې ورور او نورو خپلوانو ته وئيلې
شی.او اُختان د ختن جمع ده.چې د لور خاوند يعنی زوم وغيره د پاره استعماليږی).

صاهرتِ چې کله په إلى سره متعدی شی.نو ددې معنٰی وی.چې په فلانکی خلقو کښې ما
نکاح اوکړه.او أصهرتُ بهم د باب افعال نه چې په باء سره متعدی وی.نو ددې معنٰی وی.زۀ
هغوی سره ملاؤ شوم.او د هغوی په ملګرتيا .خپلولئ او يا په هغوی کښې د نکاح په ذريعه
ما عزت اوموندلو.

په هر حال کښې د صحيح بخاری د شارحينو او د اهل لغتو تقريبًا په دې باندې اتفاق دې.
چې د اصهار اطلاق د سرې په سخرګنئ او زومتوب په خپلولئ يعنی د لور په ښخرګنئ د او
خور په سخرګنئ ټولو باندې کيږی.د حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح الباری کښې عبارت دې:

"وأصل المصاهرة المقاربة،وقال الراغب: الصهر الخَتَن وأهل بيت المرأة يقال لهم الأصهار.قاله الخليل وقال
ابن الأعرابي: الأصهار مايتحرم بجوارٍ أو نسبٍ أو تزوجٍ."(۱)

يعنی د مصاهرت معنٰی په اصل کښې مقاربت دہ.امام راغب وائی."صهر" زوم ته وائی.د
ښځې کور والؤ ته اصهار وئيلې شی.دا د خليل قول هم دې.ابن الاعرابی وائی.څوك چې په
جوار.نسب او نکاح سره حراميږی.هغه اصهار دی.

قسطلانی وائی: "أصهار النبی..........جمع الصِّهر بالكسر.قال في القاموس وزوج بنت الرجل وزوج
أخته.والأختان أصهار أيضًا.........والأختان جمع خَتَن وهو كل مَن كان مِن قبل المرأة كالأب والأخ".(۲)

يعنی په أصهار النبی کښې د"أصهار" د صِهر جمع دہ.په قاموس کښې دی.چې د سرې د لور يا
خور خاوند ته صهر وائی.اصهار او اَختان جمع خَتن دواړو يوه معنٰی دہ.او په دې سره هر
هغه خپلوان مراد دې.چې د ښځې په وجهې سره خپل شوې وی.لکه د هغې پلار ورور وغيره
علامه عينی رحمه الله تقريبًا هم د دغې خبرې کولو نه ورستو فرمائی:

"هكذا عند العرب وأما عند العامة فختن الرجل زوج ابنته".(۳)

د عربو له مخې هم دغه تحقيق او تفصيل دې.او عام اُولس(يعنی عام خلق) خَتن زوم ته وائی

قوله: مِنْهُمْ أَبُو الْعَاصِ بْنُ الرَّبِيعِ: د ابو العاص نوم ربيع،مقسم يا هشيم بن الربيع بن

---

۱) فتح الباری:۹.۱۰۷٫۱۱
۲) إرشاد الساری:۸.۲۱۸٫۱۲
۳) عمدة القاری:۱۶.۲۳۰٫۱۲

ربیعة بن عبد العزی بن عبد شمس بن عبد مناف دې،او د دوی د مور نوم هاله بن خویلد دې،چې د ام المؤمنین حضرت خدیجې رضي الله عنها خور ده.حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:

امام بخاری مذکوره ترجمه قائمولو سره د عبد بن أبی أوفی یو مرفوع روایت اړخ ته اشاره اوکړه. دا د حاکم روایت دې،او د هغې الفاظ دادی:

"سالتُ ربی أن لا أتزوج أحدًا من أمتی ولا أتزوج إلیه إلا کان معی فی الجنة فأعطانی".(١)

رسول الله ﷺ فرمائی،ما د خپل رب نه دا اُوغوښتل.چې زۀ په خپل امت کښې چا سره هم نکاح اوکړم،یا چاته رشته ورکړم،چې هغه ما سره په جنت کښې وی،نوزما رب ماته دا راکړۀ

د رسول الله ﷺ ټول زومان مسلمانان وو: مطلب دادې،چې د رسول الله ﷺ سخران ټول مسلمانان دی.ځکه چې رسول الله ﷺ ددې دعا اوفرمائیله او هغه قبوله هم شوه.او د هغوی په سخرانو کښې ابو العاص بن ربیع هم دې،نو هغه هم جنتی دې،اُوس دا خبره چې ابو العاص بن ربیع د رسول الله ﷺ په سخرانو کښې ولې شمیر کړې شو.په دې کښې څو یو قول د نووی رحمه الله دې،او یو د ابن حجر رحمه الله دې.

نووی فرمائی:د"صهر" اطلاق په اقارب الزوجین باندې کیږی،او مصاهرت مقاربت بین المتباعدین ته وئیلې شی.په دې باندې د امام بخاری هم عمل دې.ځکه چې ابو العاص بن ربیع د رسول الله ﷺ د ازواج مطهراتو خپلوان څو نۀ وو.ولې صرف تر دې حده پورې چې د حضرت خدیجې رضي الله عنها خورئې(ابن الاخت)وو،ابن حجر رحمه الله دا ذکر کولو سره په دې باندې رد کړې دې.او وې فرمائیل،چې د ابو العاص دلته ذکر او په اصهارو کښې شمیر په دې بناء باندې نۀ دې،چې هغه د حضرت خدیجې رضي الله عنها د خور ځوې دې،بلکه په دې بناء باندې دې،چې هغه د رسول الله ﷺ د لور خاوند وو.(٢)

لهذا دلته د دوی د ذکر کولو نه دا معلومیږی،چې په څوم باندې هم د"صهر"اطلاق کیږی.

د زینب رضي الله عنها او ابو العاص رضي الله عنه نکاح او د هغوی بچی: د رسول الله ﷺ د لور سره د دوی د نکاح تفصیل دادې،حضرت زینب رضي الله عنها چې د رسول الله ﷺ د ټولو نه مشره لور وه،دې سره د ابو العاص نکاح د نبی علیه السلام د بعثت نه وړاندې اوشوه،بیا د بدر په موقع باندې ابو العاص هم د نورو مشرکانو په ملګرتیا کښې د مسلمانانو په لاس بندی شو،او حضرت زینب رضي الله عنها دې خلاص کړې دې.ولې رسول الله ﷺ دوی ته په دې شرط باندې آزادی ورکړه،چې دې به حضرت زینب رضي الله عنها رسول الله ﷺ ته راستوی،هغوی دا شرط اومنلو،او بیا ئې پوره هم کړو،په حدیث باب کښې د نبی علیه السلام د ارشاد "ووعدنی فوفی لی"هم دغه معنی ده.

بیا دویم وارې ابو العاص بندی شو،نو د رسول الله ﷺ لور هغه خلاص کړو،او هغه بیا مسلمان شو،نو رسول الله ﷺ حضرت زینب رضي الله عنها هغوی ته بیا په نکاح ورکړه،او بیا د

---

(١) المستدرک علی الصحیحین للحاکم،ذکر إسلام امیر المؤمنین علی،رقم:١٢٦٦٧
(٢) فتح الباری:١٠٧/٩

هغوى رضي الله عنها د خيتې نه امامه پيدا شوه، د هغې په حقله په حديث كښې مذكور دى، چې رسول الله ﷺ به د مونځ په مينځ كښې پورته كوله .[1] همدغه شان ددې يو ځوئ هم پيدا شوې وو. چې د هغهٔ نوم على وو، او د رسول الله ﷺ په زمانه كښې هغه مراهق وو. بيا وئيلې شى، چې هغه د رسول الله ﷺ په ژوند كښې وفات شو، او ابو العاص بن الربيع په ١٢ هجرې كښې وفات شو.

د"منهم ابو العاص" وئيلو حكمت: امام بخارى رحمه الله "منهم أبو العاص" وئيلو سره په هغه خلقو تنقيد يعنى رد اوكړو، چا چې د حضرت عثمان رضي الله عنه او حضرت على رضي الله عنه په شان د دوى (يعنى د ابو العاص) د رسول الله ﷺ د زوم كيدو نه انكار كړې دې، يا د دوى ذكر ئې د رسول الله ﷺ په زمانو كښې نهٔ دې كړې، حال دادې چې دې هم د رسول الله ﷺ په زمانو كښې دې، او مسلمان شوې هم دې، ددې دريؤ حضراتو نه علاوه د رسول الله ﷺ لورياني د چا په نكاح كښې نهٔ دى راغلې، ما سوا د ابو لهب د ځوى نه، چې د هغهٔ نكاح د حضرت زينب رضي الله عنها سره شوې وه، ولې د صحبت نه وړاندې د هغهٔ پلار ددې د پريښودو اووئيل، او هغهٔ پريښوده هم، بيا حضرت عثمان رضي الله عنه هغې سره نكاح اوكړه، او ام كلثوم سره هم د حضرت عثمان رضي الله عنه نكاح شوى وه، د دريمې لور حضرت زينب رضي الله عنها نكاح ابو العاص سره اوشوه، او د څلورمې لور فاطمة الزهراء نكاح د حضرت على (كرم الله وجهه) سره.

دلته ددې باب لاندې امام بخارى رحمه الله صرف ددې حضراتو ذكر كړې دې، چا سره چې رسول الله ﷺ د خپلو لونړو نكاحونه اوكړل، او تر كومې پورې چې د هغوى تعلق دې، كوم ځائې كښې چې د رسول الله ﷺ نكاحونه اوشو، يعنى د هغوى ﷺ سخرګنئ، نو د هغوى ذكر دلته مقصود نهٔ دې .[2]

٣٥٢٣ ([3]) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ حُسَيْنٍ أَنَّ الْمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ قَالَ إِنَّ عَلِيًّا خَطَبَ بِنْتَ أَبِي جَهْلٍ، فَسَمِعَتْ بِذَلِكَ فَاطِمَةُ، فَأَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَتْ يَزْعُمُ قَوْمُكَ أَنَّكَ لاَ تَغْضَبُ لِبَنَاتِكَ، هَذَا عَلِيٌّ نَاكِحٌ بِنْتَ أَبِي جَهْلٍ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَسَمِعْتُهُ حِينَ تَشَهَّدَ يَقُولُ «أَمَّا بَعْدُ أَنْكَحْتُ أَبَا الْعَاصِ بْنَ الرَّبِيعِ، فَحَدَّثَنِي وَصَدَقَنِي، وَإِنَّ فَاطِمَةَ بَضْعَةٌ مِنِّي، وَإِنِّي أَكْرَهُ أَنْ يَسُوءَهَا، وَاللَّهِ لاَ تَجْتَمِعُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَبِنْتُ عَدُوِّ اللَّهِ عِنْدَ رَجُلٍ وَاحِدٍ». فَتَرَكَ عَلِيٌّ الْخِطْبَةَ. وَزَادَ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ حَلْحَلَةَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَلِيٍّ عَنْ مِسْوَرٍ، سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- وَذَكَرَ صِهْرًا لَهُ مِنْ بَنِي عَبْدِ شَمْسٍ فَأَثْنَى عَلَيْهِ فِي مُصَاهَرَتِهِ إِيَّاهُ فَأَحْسَنَ قَالَ «حَدَّثَنِي فَصَدَقَنِي، وَوَعَدَنِي فَوَفَى لِي». [ر: ٨٨٤]

[1] الموطا باب جامع الصلاة، رقم: ٤١٠، وصحيح البخارى، باب إذا حمل جارية صغيرة: ١/٥١٦
[2] فتح البارى: ٩/١٠٨
[3] الحديث سبق تخريجه فى كتاب الجمعة، باب من قال فى الخطبة، "أما بعد" رقم: ٩٢٦

رجال الحدیث

أَبُو الْيَمَانِ: دا ابو الیمان الحکم بن نافع بهرانی حمصی دې، ددۀ احوال د کتاب بدء الوحی، الحدیث السادس لاندې تیر شوی دی۔[1]

شُعَيْبٌ: دا شعیب ابو البشر ابن أبی حمزة القرشی الاموی دې، ددۀ حالات د کتاب بدء الوحی، الحدیث السادس لاندې تیر شوی دی۔[2]

اَلزُّهْرِيّ: دا ابن شهاب الزهری دې، ددۀ احوال د کتاب بدء الوحی، الحدیث الثالث لاندې تیر شوی دی۔[3]

عَلِيُّ ابْنُ حُسَيْنٍ: دا علی بن الحسین بن علی زین العابدین دې، ددۀ احوال د کتاب الجمعة، باب "من قال فی الخطبة بعد العشاء......... أما بعد" لاندې تیر شوی دی۔[4]

اَلْمِسْوَرَ بْنُ مَخْرَمَةَ: د رسول الله ﷺ صحابی دې، ددۀ احوال د کتاب الوضوء، باب "استعمال فضل وضوء الناس" لاندې تیر شوی دی۔[5]

حضرت علی رضی الله عنه د حضرت فاطمې رضی الله عنها د پاسه د ابو جهل لور سره ولې نکاح کوله: إِنَّ عَلِيًّا خَطَبَ بِنْتَ أَبِي جَهْلٍ........ حضرت علی رضی الله عنه کیدې شی د عموم جواز په وجه باندې د ابو جهل لور ته د نکاح پیغام ورکړې وی. او دلته معامله د رسول الله ﷺ د لور وه، او ښکاره خبره ده د رسول الله ﷺ ځانګړې حقوق او ځانګړې مقام او امتیازی خصوصیات دی۔

نو رسول الله ﷺ راتلو سره خطبه ارشاد اوفرمائیله، او په هغې خطبه کښې ئې ددې اظهار اوفرمائیلو. په هغې کښې ئې یوه خبره خو دا اوفرمائیله، چې د الله تعالی د نبی او د الله تعالی د دښمن لوریانې یو ځائې د یو سړی په نکاح کښې نۀ شی جمع کیدې، په دې وجه کۀ علی. د بنت عدو الله یعنی د ابو جهل لور سره په نکاح کولو باندې مصر وی، چې فی نفسه جائز دد. نو بنت رسول الله دې پریږدی۔

دویمه خبره ئې دا اوفرمائیله. چې فاطمه رضی الله عنها د رسول الله ﷺ زړۀ ټکړه ده، او هغې ته به په بنې (ضرة) سره تکلیف وی، او د هغې په تکلیف سره به رسول الله ﷺ ته هم تکلیف وی، چې د حضرت علی رضی الله عنه په حق کښې ډیر زیات د نقصان خبره ده، او دلته خو معامله د رسول الله ﷺ

---

[1] کشف الباری: ۱۴۷۹،۱
[2] کشف الباری: ۱۴۸۰،۱
[3] کشف الباری: ۱۳۲۶،۱
[4] اوګورئ حدیث: ۱۹۲۹
[5] صحیح البخاری، کتاب الوضوء، حدیث: ۱۱۸۹

د لور وه.په دې وجه رسول الله ﷺ خطبه ارشاد فرمائيلو سره ټولو ته اووئيل،چې د رسول الله ﷺ د لوريانو معامله على سبيل الايجاب يا على سبيل الاولوية داده،چې د هغوى د پاسه بل څا سره نكاح اونهٔ كړې شى،حضرت على رضی الله عنه ته وړاندې ددې علم يا ددې د حساسيت اندازه نهٔ وه.او كله چې معلومه شوه.نو هغوى رضی الله عنه دا (يعني ده دويمې نكاح اراده) پرېښوده.

د حديث د موضوعى كړځولو ترديد: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى،شريف مرتضىٰ ددې نكتې نه د نهٔ خبريدو په وجه وئيلى دى،چې دا حديث موضوعى دې،او د حضرت على رضی الله عنه د اړخ نه داسې څهٔ واقعه وړاندې نهٔ ده راغلې،او د موضوعى كيدو وجه ئې دا اوښودله،چې دا حديث مسور بن مخرمه رضی الله عنه روايت كړې دې،چې د حضرت على رضی الله عنه د مخالفينو نه وو،او يا دا واقعه د ابن الزبير رضی الله عنه په روايت سره منقول ده،او دې خو د حضرت على رضی الله عنه د مسور نه هم زيات مخالف وو.

د مرتضىٰ دا خبره په دې وجه صحيح نهٔ ده.او أصحابو د صحاحو ددې حديث په تخريج باندې اتفاق كړې دې.[1]

قوله: هَذَا عَلِيٌّ نَـاكِحٌ......: د طبرانى روايت دې،هم د ابو اليمان نه،په هغې كښې "هذا على ناكحًا" په نصب سره راغلې دې.[2]

دغه شان د مسلم په روايت كښې هم "ناكحًا" منصوب راغلې دې.[3]

حضرت على رضی الله عنه ته "ناكح" وئيلې شوى دى،حال دادې چې هغوى نكاح نهٔ وه كړې،ولې د نكاح قصد او اراده ئې كړې وه،په دې وجه د ما يؤول په اعتبار سره په هغوى باندې د ناكح اطلاق اوكړې شو.[4]

د بنت ابى جهل نوم: د ابو جهل د مذكوره لور نوم څهٔ وو،په دې كښې د شارحينِ حديثو ګڼ شمير اقوال دى.

يو قول دادې.چې ددې نوم جويريه وو،دا قول حاكم په "الإكليل" كښې ذكر كړې دې،او هم دا زيات مشهور دې. بعضې حضراتو "عوراء" نوم نقل كړې دې،بعضو "حنفاء" يا "حيفاء" بعضو "جرهمه" او بعضو "جميله" ذكر كړې دې،هغې سره په نكاح كونكى كښې يو قول خو دادې،چې دې نه ورستو هغې سره بيا عتاب بن أسيد نكاح اوكړه،او يو قول دادې،چې د ابو جهل د كومې لور نوم صفيه ذكر شوې دې،هغې سره سهل بن عمرو نكاح كړې وه،ابن السكت

---

[1]) فتح البارى:١١٠٨،٩
[2]) المعجم الكبير ٤٠٥،١٤،(٤٩ ١٦٤٤)\
[3]) صحيح مسلم،كتاب الفضائل،باب،من فضائل فاطمة بنت الرسول،رقم:١٦٣١٠
[4]) فتح البارى:١١٠٨،٩

وغيره وائی هغه همدغه نسخه ده.[1]
نو ګویا د ابو جهل همدغه لور وه، کومې سره چې حضرت علی رضی الله عنه نکاح کول غوښتل، او بیا ورستو هغې سره نکاح کونکې یا عتاب بن اُسید دې، او یا سهل بن عمرو.

قوله: حَدَّثَنِي فَصَدَقَنِي: ددې جملې مطلب بیانولو سره ابن حجر العسقلانی رحمه الله فرمائی، چې کیدې شی ابو العاص رضی الله عنه پخپله دا پابندی په ځان لګولې وه، چې زهٔ به په زینب بنت الرسول باندې چا سره هم نکاح نهٔ کوم، او همدغه شان حضرت علی رضی الله عنه هم په دې شرط د حضرت فاطمې رضی الله عنها سره نکاح کړې وه، ولې د هغوی نه بیا دا شرط هیر شوې وو، په دې وجه ئې د ابو جهل د لور سره د نکاح خواهش ښکاره کړې وو، او یا شرط خو ئې نهٔ وو لګولې، ولې هسې ئې د هغې خیال ساتل غوښتل، او کله چې ئې خیال اونهٔ ساتلو نو د عتاب لاندې راغې.[2]

رسول الله ﷺ د عادت خلاف حضرت علی رضی الله عنه ته ولې دومره سختې خبرې اوکړې؟: د رسول الله ﷺ په نظر کښې چې څنګه د خپلې لور حضرت فاطمې رضی الله عنها لوئې مقام وو، نو حضرت علی رضی الله عنه هم د هغوی ﷺ له مخې څهٔ کم نهٔ وو، او هسې هم د حضرت علی رضی الله عنه لوئې شان معروف او مُسلّم دې، نو بیا رسول الله ﷺ هغوی ته دومره سختې خبرې ولې اوکړې، او د رسول الله ﷺ عادت هم د نامې اخستلو سره مخاطب کولو سره د سختو خبرو کولو نهٔ وو..؟
شارحین فرمائی اصل کښې په دغه وخت کښې د حضرت فاطمې رضی الله عنها حالت داسې وو، چې د هغې مور او خوریانې ټولې وفات شوې وې، ځکه چې دا د فتح مکې نه ورستو واقعه ده، په دې وخت کښې حضرت فاطمه رضی الله عنها ډیره حساسه شوې وه، او کهٔ په دې حالت کښې په هغې باندې بنه هم راوستې شوې وې، نو په دې سره هغې ته د حد نه زیات تکلیف رسیدلو، په دې وجه رسول الله ﷺ د هغې د اکرام او د زړهٔ د خیال ساتلو د پاره دا طریقه اختیار کړه.[3]

او محبِ طبری وائی، چې د حضرت علی رضی الله عنه د پاره د "(ما اٰتٰکم الرسول فخذوه وما نهٰکم عنه فانتهوا)" له مخې د فاطمې رضی الله عنها په ژوند کښې بل چا سره نکاح جائز نهٔ وه، او یو قول دادې، چې په بنات النبی باندې دویم نکاح کول حرام دی.[4] او چې ددې سره سره حضرت علی رضی الله عنه دویمه نکاح کوله، نو رسول الله ﷺ به خامخه هغوی ته سختې خبرې کولې.

قوله: وَزَادَ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ حَلْحَلَةَ: د محمد بن عمرو بن حلحله الدیلی احوال د کتاب الأذان، باب "سنة الجلوس فی التشهد" حدیث رقم (۸۲۸) لاندې تیر شوی دی.

[1]) فتح الباری: ۹/۱۰۸۰۱
[2]) فتح الباری: ۹/۱۰۸۰۱
[3]) فتح الباری: ۹/۱۰۸۰۱
[4]) إرشاد الساری: ۸/۱۲۱۹۸

دا حدیث موصولاً د کتاب فرض الخمس په اول کښې تیر شوې دې.[1]
د بنو عبد شمس نه مراد ابو العاص دې،څنګه چې اُوس د هغوی سلسلۀ نسب بیان شوې ده،هغوی د شمس بن عبد مناف سره تعلق لری.

د "فرض الخمس" د مذکوره حدیث نه دا هم معلومیږی،رسول الله ﷺ چې حضرت علی رضی الله عنه د دویمې نکاح نه منع کړې وو ،داصرف په هغوی باندې د شفقت اودهغوی د دین خاطره وو.[2]

١٧-باب: مَنَاقِبُ زَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ مَوْلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم

وَقَالَ الْبَرَاءُ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «أَنْتَ أَخُونَا وَمَوْلَانَا». [ر: ٢٥٥٢]

د زید بن حارثه نسب او رسول الله ﷺ ته د راتلو قیصه: د زید بن حارثه بن شرحبیل بن کعب بن عبد العزیٰ الکلبی تعلق د قبیله بنی کلب سره دې،د جاهلیت په زمانه کښې بندی کیدو سره غلام جوړ کړې شوی وو،بیا حکیم بن حزام دې د خپلې پیو(اخت الاب)حضرت خدیجې رضی الله عنها د پاره واخستو،او ورستو بیا د حضرت خدیجې رضی الله عنها نه رسول الله ﷺ اوغوښتلو، نو هغې دې رسول الله ﷺ ته هبه کړو.[3]
او یو قول دادې،چې د زید مور دې خپل ځان سره کړو او د خپلو رشته دارو ملاقات ته وتلی وو،چې څو ډاکوانو دې د هغې نه اغواء کړو (اوتختوؤ)،او عکاظ بازار ته راتلو سره ئې په دوی باندې بولی اولګوله،نو حکیم بن حزام دې په څلور سوه درهم باندې واخستو،د دوی (حضرت زید) عمر په دغه وخت کښې اتۀ کاله وو.[4]
بیا د دوی د کور خلقو ته پته اولګیده،هغوی د لیدو د پاره مکې مکرمې ته د رسول الله ﷺ خوا ته راغلل،او کله چې ئې دلته خپل ځوی اولیدو،نو رسول الله ﷺ ته ئې خواست اوکړو،چې تاسو فدیه واخلې او دې مونږ ته حواله کړې،رسول الله ﷺ هغوی ته د خپل پلار او ترۀ سره د تلو او یا رسول الله ﷺ سره د پاتې کیدو اختیار ورکړو،زید په حیرانه کونکې توګه باندې خپل پلار سره د تلو نه انکار اوکړو،او رسول الله ﷺ سره پاتې کیدو ته ئې ترجیح ورکړه،ابن منده په "معرفة الصحابة" کښې د زید بن حارثه د آل بیتو په حوالې سره روایت ذکر کړې دې،چې حارثه(یعنی د زید پلار)هم په دغه ورځ اسلام قبول کړو.[5]
او ترمذی رحمه الله د جبلة بن حارثه په طریقې سره نقل کړی دی،چې جَبَله رسول الله ﷺ ته اووئیل: یا رسول الله! "ابعث معی أخی زیدا" اې د الله تعالی رسوله ! زما ورور ما سره اولیږه.

---

[1]) کتاب فرض الخمس،رقم: ٣١١٠،باب ما ذکر من درع النبی وعصاه وسیفه......١
[2]) اوګورئ کتاب فرض الخمس،رقم: ٣١١٠\١
[3]) فتح الباری: ١٠٩،٩\١
[4]) عمدة القاری: ٢٣١،١٦،شرح الکرمانی: ١١٢،١٥\١
[5]) فتح الباری: ١٩١،٩\١

رسول الله ﷺ او فرمائيل، "هو ذا فإن انطلق معك لم أمنعه". هغه دا دي اكة تاسو سره تلل غواړي، نو زۀ ئې نۀ منع كووم، په دې باندې زيد اووئيل، "يا رسول الله! والله لا أختار عليك أحدا" اې د الله تعالى رسوله! زۀ په تاسو باندې چا له هم ترجيح نۀ شم وركولې.

جَبله وائى: "فرأيت رأى أخى أفضل من رأيي". (1)

ما د خپل ورور رائې په خپله رائې باندې غوره اوګڼړله.

قوله: أَنْتَ أَخُونَا وَمَوْلَانَا......: دا روايت په كتاب المغازى، باب عمرة القضاء كښې موصولاً مذكور دې. (2)

٣٥٢٤ (3) حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رضي الله عنهما - قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بَعْثًا، وَأَمَّرَ عَلَيْهِمْ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ، فَطَعَنَ بَعْضُ النَّاسِ فِي إِمَارَتِهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «إِنْ تَطْعُنُوا فِي إِمَارَتِهِ فَقَدْ كُنْتُمْ تَطْعُنُونَ فِي إِمَارَةِ أَبِيهِ مِنْ قَبْلُ، وَايْمُ اللَّهِ، إِنْ كَانَ لَخَلِيقًا لِلإِمَارَةِ، وَإِنْ كَانَ لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ، وَإِنَّ هَذَا لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ بَعْدَهُ». [٤٠٠٤، ٤١٩٨، ٤١٩٩، ٦٢٥٢، ٦٧٦٤]

رجال الحديث

خَالِدُ بنُ مخْلَد: دا خالد بن مخلد ابو الهيثم البجلى القَطوانى دې، ددۀ احوال د كتاب العلم، باب "طرح الإمام المسألة على أصحابه ليختبر ما عندهم من العلم" لاندې تيره شوې ده. (4)

سُلَيْمَانُ: دا سليمان بن بلال قرشى تيمى دې، ددۀ احوال هم د دغې كتاب العلم باب "طرح الإمام المسألة على أصحابه" لاندې تير شوى دى. (5)

(1) حديث: ١٣٢٥١

(2) جامع الترمذي، كتاب المناقب، باب مناقب زيد بن حارثه، رقم: ٣٨١٥

(3) الحديث أخرجه البخاري أيضًا فى صحيحه فى كتاب المغازي، باب غزوة زيد بن حارثه، رقم: ٤٢٥٠، وفى باب بعث النبى أسامةَ بن زيد ﷺ فى مرضه الذى توفى فيه، رقم: ٤٤٦٩، ٤٤٦٨، وفى باب الأيمان والنذور، باب قول النبى ﷺ "وأيم الله" رقم: ٦٦٢٧، و كتاب الأحكام، باب من لم يكترث بطعن مَن لا يعلم فى الأمراء حديثاً، رقم: ٧١٨٧، وأخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الفضائل، باب من فضائل زيد بن حارثع، رقم: ٦٢٦٥، ٦٢٦٤، والترمذى فى جامعه، كتاب المناقب، باب مناقب زيد بن حارثة، رقم: ٣٨١٦، والنسائى فى السنن الكبرى، باب مناقب زيد بن حارثه، رقم: ٨١٨١، ٨١٥٢، ١٤٧٠١

(4) كشف البارى: ٣، ١٣٥

(5) كشف البارى: ٣، ١٣٥

عَبْدُ اللهِ بْنِ دِينَارٍ: دا عبد الله بن دينار قرشي عدوي مدني دې،ددۀ احوال د کتاب العلم، باب "قول المحدث حدثنا أو أخبرنا و نبأنا" لاندې تير شوی دی۔[1]

عَبْد الله بْنِ عُمَرَ: صحابي ابن صحابي رسول الله ﷺ دې،د دوی احوال د کتاب الإيمان، باب "الإيمان وقول النبی ﷺ بني الإسلام على خمس" لاندې تير شوی دی۔[2]

د اسامه د لښکر څۀ تفصيل: بعث النبي بعثًا نه مراد د اسامه بن زيد هغه لښکر دې.چې د هغې رسول الله ﷺ په خپل مرض الوفات کښې د شنبې په ورځ يا دپنځ شنبې په ورځ حکم ورکړو. ابن اسحاق په خپل سيرت کښې دا په تفصيل سره ذکر کړې دی،په هغې کښې د رسول الله ﷺ دا الفاظ منقول دی: "أغزفي سبيل الله وسر إلى موضع مقتل أبيك فقد وليتك هذا الجيش".[3]

اسامه بن زيد د دې لښکر امير جوړولو باندې بعضې خلقو اعتراض اوکړو۔

حافظ ابن حجر رحمه الله په مغازی کښې ذکر کړې دی،چې د اعتراض کونکی نوم عياش بن أبي ربيعه دې،او کله چې هغۀ اعتراض اوکړو،نو حضرت عمر رضی الله عنه هغه رد کړو،او بيا ئې رسول الله ﷺ ته اووئيل،رسول الله ﷺ د مرض الوفات په سختئ کښې وو.ولې ددې لښکر د حد درجې اهميت په بناء باندې هغوی ﷺ اوفرمائيل،"انفذوا بعث أسامة"د اسامه لښکر اُوليږئ. او بيا د رسول الله ﷺ د وفات نه ورستو د هغوی خليفه سيدنا صديق اکبر رضی الله عنه د ټولو ناساعدو حالاتو سره سره د ټولو نه اولنې کار دا اوکړو،چې د اسامه لښکر ئې اُوليږلو۔[4]

د حضرت زيد بن حارثه رضی الله عنه په امارت باندې اعتراض: "إن تطعنوا في إمارته فقد کنتم تطعنون في إمارة أبيه.........." وئيلو سره رسول الله ﷺ د حضرت اسامه او د هغوی د پلار دواړو اهميت بيان اوفرمائيلو،او دا هم چې د دواړو په امارت باندې خلقو اعتراض اوکړو،ولې دا اعتراض بې ځايه دې۔

د حضرت زيد بن حارثه کوم امارت ته چې په دې ځائې کښې اشاره ده،(چې په هغې خلقو اعتراض کړې وو)دې نه په غزوۀ موته کښې د هغوی امارت مراد دې۔[5]

د مولی او مفضول د امارت جواز:د حضرت زيد بن حارثه او د هغوی د ځوی حضرت اسامه رضی الله عنهما د امارت نه دا هم معلومه شوه،چې مولی(يعنی آزاد کړې شوې غلام)او مفضول د احرارو او افضل په موجودګئ کښې هم امير جوړول جائز دی،ځکه چې په رواياتو کښې راغلې دی.چې د اسامه په لښکر کښې حضرت ابوبکر،عمر رضی الله عنهما او نور اکابر صحابۀ کرام

---

[1]) کشف الباری:۱۲۵/۳
[2]) کشف الباری:۶۳۷/۱
[3]) فتح الباری:۱۹۱/۸
[4]) فتح الباری:۱۹۱/۸
[5]) فتح الباری:۱۹۰/۸

هم موجود وو ،ښکاره خبره ده چې مامورين وو۔ [۱]
او کرمانی وائی، چې صغير په کبير باندې هم د څۀ مصلحت په وجه باندې امير جوړول ددې حديث له مخې جائز دی۔ [۲]
زيد بن حارثه د رسول الله ﷺ مولی او متبنّٰی وو ،د دوی نکاح رسول الله ﷺ د خپلې پالنه کونکې اُمّ ايمن رضي الله عنها سره کړې وه،او هم ددې نه د هغوی ځوې اسامه پيدا شو ،دا (زيد بن حارثه) واحد هغۀ صحابی دې،چې د دوی په قرآن پاك کښې په نوم سره ذکر موجود دې۔ [۳]
دې په غزوۀ موته کښې شهيد شوې دې،او د حضرت اسامه رضي الله عنه په ۵۴ هجری په "وادی القرای" مدينه منوره کښې انتقال اوشو۔ [۴]
ترجمة الباب سره د حديث مطابقت ښکاره دې۔
د زيد رضي الله عنه او اسامه رضي الله عنه په امارت باندې د اعتراض وجه او د هغوی په امارت کښې حکمت: د لفظ طعن متعلق کرمانی وائی:

"يقال طعَن بالرُمح واليد يطعن بالضم وطعَن فی العرض والنسب يطعن بالفتح، وقيل هما لغتان فيهما". [۵]
يعنی د طعن بضم العين فی المضارع معنٰی ده،په نيزې يا لاس سره وهل،او د طعن بفتح العين فی المضارع معنٰی ده،د چا نسب يا عزت ننبه جوړول،او يو قول دادې چې طعن بالضم او بالفتح د دواړو معنٰی په نيزې سره وهل هم ده،او نسب ننبه جوړول هم۔
ښکاره خبره ده دلته دويمه معنٰی مراد ده،ځکه چې خلقو د حضرت زيد رضي الله عنه شخصيت او خاندانی حيثيت د تنقيد ننبه جوړه کړه،نۀ چې د تورې او نيزې ننبه۔
اُوس پاتې شوه دا خبره چې داسې ولې اوشو ،چې په زيد رضي الله عنه باندې هم اعتراض اوشو،او د هغوی په ځوې باندې هم،او د رسول الله ﷺ په نظر کښې هم هغه ددې مستحق وو۔
د توربشتی فاضلانه بحث: په دې باندې شارح د مصابيح حسن توربشتی ډير فاضلانه بحث فرمائيلې دې،وائی:

"إنما طعَن من طعَن فی إمارتها،لأنهما كانا من الموالی،وكانت العرب لا ترى تأمير الموالی وتستنكف من اتباعهم كلّ الاستنكاف،فلما جاء الله بالإسلام ورفع قدر مَن لم يكن له عندهم قدرٌ بالسابقة والهجرة والعلم والتقٰی،عرف حقهم المحفوظون من أهل الدين وأما المرتهنون بالعادة والممتحنون بحب الرئاسة من الأعراب ورؤساء القبائل فلم يزل يختلج فی صدورهم شئ من ذلك لا سيما أهل النفاق فإنهم كانوا يسارعون إلى الطعن

[۱]) فتح البارى:۹،۱۱۰.
[۲]) شرح الكرمانى:۱۵،۱۱۲.
[۳]) عمدة القارى:۱۶،۱۲۳۱.
[۴]) فتح البارى:۹،۱۰۹.
[۵]) شرح الكرمانى:۱۵،۱۱۲.

وشدة النكير عليه وكان رسول الله قد بعث زيد بن حارثة رضي الله عنه أميراً على عدة سرايا وأعظمها جيش موتة وسار تحت رايته في تلك الغزوة نجباء الصحابة، منهم جعفر بن أبي طالب، وكان خليقا بذلك لسوابقه وفضله وقربه من رسول الله ﷺ۔ ثم كان يبعث أسامة وقد أمّره في مرضه على جيش فيهم جماعة من مشيخة الصحابة وفضلائهم وكأنه رأى في ذلك۔سوى ما توسّم فيه من النجابة۔أن يمهّد الأمر ويوطّئه لِمَن يلي الأمر بعده، لئلا ينزع أحد يداً من الطاعة وليعلم كلٌّ منهم أن العادات الجاهلية قد عميت مسالكها وخفيت معالمها".[1]

د زيد او اسامه رضي الله عنهما په امارت باندې طعن كونكو په دې وجه طعن اوكړو، چې دا دواړه د "موالي" نه وو، او عرب د موالي (يعنى د آزاد كړې شوې غلام، يا بالفعل غلام) د امير جوړيدلو قائل نهٔ وو، او د داسې خلقو اتباع به ئې ډير شرم ګڼړلو، كله چې الله تعالى اسلام راؤليږلو، او چې څوك د هغوى له مخې بې قدره وو، د اسلام په قبلولو كښې په وړاندى والى، هجرت، علم او تقوى باندې ئې د هغوى قدر زيات كړو، نو معتبرو ديندارو د هغوى حقوق اوپيژندل، او څوك چې د عاداتو غلامان او د مشرئ او سردارئ خوښونكى او ددې په محبت كښې راګير بانډچيان او د قبيلو سرداران وو، د هغوى په زړونو كښې په دې حوالې سره تر اوسه پورې يوه خبره پاتې وه، بيا په خاصه توګه منافقان، چې هغوى به په دې طعن او ګډو وډو خبرو او په سخت انكار كولو كښې ډير د تُندئ اظهار كولو۔

او زيد بن حارثه رضي الله عنهما رسول الله ﷺ په څو غزواتو كښې امير جوړ كړو، چې په هغې كښې د ټولو نه لويه غزوهٔ موته ده، په دې غزوه كښې د حضرت زيد رضي الله عنه د بيرغ (جهنډې) لاندې لوئې لوئې كمندانانو صحابهٔ كرامو رضي الله عنهم برخه واخسته، لكه جعفر طيار رضي الله عنه او نور صحابهٔ كرام رضي الله عنهم۔ او حضرت زيد چې امير جوړ كړې شو، هغه خو د خپلو فضائلو، امتيازاتو او رسول الله ﷺ سره د قربت په وجه ددې مستحق هم وو، دې نه ورستو بيا هغوى ﷺ حضرت اسامه رضي الله عنه ليږلو، نو په مرض الوفات كښې رسول الله ﷺ دې د يو داسې لښكر امير جوړ كړو، چې په هغې كښې څو اكابر صحابهٔ كرام رضي الله عنهم موجود وو، ددې يوه وجه په حضرت اسامه كښې د كمندانئ آثارو ليدو نه علاوه دا هم وه، چې رسول الله ﷺ د خپل ځان نه ورستو جوړيدونكى ولى الامر د پاره يو قسم لار هم صفا كوله، ځكه چې د هغهٔ (يعنى د ورستو راتلونكى خليفه) د اطاعت نه هر چا لاس بهر كولې شو، نو د هغوى ﷺ په دې عمل سره مقصود دا وو، چې ټول خلق په دې پوهه شى، چې د جاهليت د عادتونو او رسمونو والا طبيعت ختم شو، او د هغې آثار او نښې ختمې شوې۔

قوله: إِنْ تطعُنُوا فِي إِمَارَتِهِ: طيبى فرمائى، دلته په شرط باندې د جزاء ترتب د تنبيه او توبيخ په تاويل باندې دې، او تقدير د عبارت داسې دې:

"طعنكم الآن فيه سبب لأن أخبركم أن ذلك عن عادة الجاهلية وهجيراهم ومن ذلك طعنكم في أبيه".

---

[1]) كتاب الميّسر: ١١٣٣٥،٤

اودا به هم هغسې وی لکه څنګه چې دالله تعالی ارشاد "﴿إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ﴾" دې[1]

قوله: إِنْ كَانَ لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ: د ابن مالك په اصل کښې د "لَمِن أحب" لام ساقط شوې دې، او ددې لام د ساقط کیدو وجه ئې دا ښودلې ده، چې دا إن مخففه متروكة العمل دې، ددې مابعد د عدم ضرورت په وجه د لام فارقة بين أن المخففة وأن النافية نه خالی دې، ددې تفصیل دادې، چې "إن" چې کله د مثقله (مشدده) نه مخففه کیږی، نو هغهٔ لفظًا د "إن" نافیه په شان شی، بیا کله چې دا "إن" مخففه عمل نهٔ کوی، نو په "إن للإثبات" او "إن نافیه" کښې د ګډوډ والی ویره وه، په دې وجه اهل فن ددې نه ورستو د لام تاکید د راوړلو التزام اوکړو، دې د پاره چې په دې سره په إن للإثبات او إن نافیه کښې فرق راشی، خو ښکاره خبره ده، چې دا به په هغه وخت کښې کیږی، کله چې دإن په کلمه کښې دواړه احتمالات وی، او په دواړو کښې هر یو په معنیٰ باندې حمل ممکن وی، لکه "إن علمتك لفاضلاً" دلته لام لازم دې، ځکه چې "إن متروكة العمل" دې، او په دې مقام کښې د نفی احتمال موجود دې، نو تر کومې پورې چې لام نهٔ وی، نو د اثبات معنیٰ به متیقنه نهٔ وی، او چرته چې د نفی صلاحیت نهٔ وی، نو لام راوړل او ددې خلاف کول دواړه به جائز وی، او ددې لام د حذف مثال دې، د حضرت عائشې رضي الله عنها قول دې: "إن كان رسول الله يعجبنا ومالنا طعام إلا السلف من التمر".[2]

۳۵۲۵[3] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ الزُّهْرِي عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - قَالَتْ دَخَلَ عَلَيَّ قَائِفٌ وَالنَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - شَاهِدٌ، وَأُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ وَزَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ مُضْطَجِعَانِ، فَقَالَ إِنَّ هَذِهِ الْأَقْدَامَ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ. قَالَ فَسُرَّ بِذَلِكَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - وَأَعْجَبَهُ، فَأَخْبَرَ بِهِ عَائِشَةَ. [ر: ۳۳۶۲]

رجال الحديث

يَحيَى بنُ قَزَعَةَ: دا يحيى بن قزعة المكى القرشى الموذن دې، ددهٔ احوال د كتاب الأذان، باب "صلاة النساء خلف الرجال" لاندې تیر شوی دی۔

إبراهيم بنُ سَعْدٍ: دا إبراهيم بن سعد بن إبراهيم بن عبد الرحمٰن دې، دده احوال د كتاب العلم،

---

[1] سورة يوسف: ۷۷
[2] شرح الطيبى: ۲۹۶،۱۱، إرشاد السارى: ۲۲۱،۸
[3] سبق تخريجه فى كتاب المناقب، باب صفة النبى، رقم: ۳۵۵۵

باب "ما ذکر فی ذهاب موسیٰ فی البحر إلی الخضر" لاندې تیر شوی دی.[1]

اَلزُّهْرِیّ: دا محمد بن مسلم بن شهاب الزهری دې، ددهٔ احوال د کتاب بدء الوحی، الحدیث الثالث لاندې تیر شوی دی.[2]

عُرْوَة: عروه بن الزبیر بن العوام مراد دې، ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب "حسن إسلام المرء" لاندې تیر شوی دی.[3]

قوله: دَخَلَ عَلَیَّ قَائِفٌ: قائف قیافه شناس (قیافه پیژندونکی) ته وئیلې شی، شارحین وائی: "الذی یلحق الفروع بالأصول بالشِّبه والعلامات" څوك چې مشابهت او علاماتو کتلو سره اصول د فروعو سره ملاووی.[4]

قائف څوك وو؟: دلته د قائف نه مراد د نبی علیه السلام د زمانې مشهور قیافه شناس مجزز بن الاعور بن جعدة بن معاذ بن عتوارة بن عمر بن مدلج الکنانی المدلجی دې، د مجزز متعلق د بعضې حضراتو قول دې، چې دا بفتح الزاء الأولیٰ دې، ولې راجح دادې، چې دا بکسر الزاء د اسم فاعل صیغه ده، او حافظ ابن حجر د مصعب الزبیری او واقدی په حوالې سره نقل کړی دی، چې دهٔ ته مجزز په دې وجه وئیلې شی چې:

"کان إذا أخذ أسیرًا فی الجاهلیة جزناصیته وأطلقه" د جاهلیت په زمانه کښې چې به دهٔ څوك قیدی اونیسلو، نو د هغهٔ د تَندی ویښتان به ئې کټ کول، او بیا به ئې هغه پرېښودو، ددې نه دا هم معلومیږی، چې ددهٔ اصلی نوم مجزز نه، بل څهٔ وو، دې د قیافې ماهر وو، او عرب ددې (بنی مدلج) او بنی اسد د قیافه شناسئ معترف او قائل وو، خو د صحیح قول مطابق دا قیافه شناسی د دوی سره خاص نهٔ ده، د سعید بن المسیب رحمه الله نه د حضرت عمر رضی الله عنه په حقله دا هم منقول دی، چې هغوی قیافه شناس وو، او حال دادې چې هغوی نهٔ مدلجی وو او نهٔ اسدی.[5]

د قیافې حیثیت او په ذکر شوې واقعې باندې د رسول الله ﷺ د خوشالئ وجه: د قیافې په شریعت اسلامیه کښې څهٔ داسې فیصله کونکې حیثیت او د معتبر دلیل په شان حیثیت نهٔ دې، ولې په اصل کښې دلته د حضرت اسامه بن زید رضی الله عنهما په نسب باندې به خلقو قسم قسم خبرې کولې، او دې د حضرت زید رضی الله عنه د څوی کیدو منلو ته تیار نهٔ وو، ددې وجه دا وه، چې حضرت زید رضی الله عنه ډیر سور سپین وو، او حضرت اسامه رضی الله عنه ډیر زیات تور رنګ والا وو،

---

[1] کشف الباری: ۳، ۳۳۳
[2] کشف الباری: ۱، ۳۲۶
[3] کشف الباری: ۲، ۴۳۶
[4] بلفظ......الذی یعرف الشبه ویمیز الأثر سمی بذلک لأنه یقفو الأشیاء أی یتبعها فکأنه مقلوب من القافی قال الأصمعی هو الذی یقفوا الأثر ویقتافه فقوا. فتح الباری: ۱۵، ۱۶۶
[5] فتح الباری: ۱۵، ۱۶۶

عبدالرزاق د علامه ابن سرین په طریقې سره نقل کوی،چې په اصل کښې د حضرت اسامه رضي الله عنه مور اُمِّ ایمن،چې د رسول الله ﷺ پالنه کونکې وه،د هغې رنګ تور وو،بلکه د ابن شهاب نه مروی دی،چې هغه حبشیه وه،چې د فیل په زمانه کښې بندی کیدو سره وینځه جوړه کړې شوی وه۔

یو قول دادې،چې هغه د عبد المطلب "صفیه" وه،چې هغه د رسول الله ﷺ والد حضرت عبد الله ته ورکړې وه۔

او اول ددې عبید الحبشی سره نکاح شوې وه،او د هغه نه ددې أیمن لور پیدا شوې وه،بیا ورستو رسول الله ﷺ ددې نکاح د حضرت زید سره اوکړه، او د هغهٔ نه ئې حضرت اسامه پیدا شو۔

خو قاضی عیاض په دې باندې نکیر فرمائیلې دې،د هغهٔ وینا ده،چې کهٔ د حضرت اسامه رضي الله عنه مور اُمِ أیمن توره وې،نو بیا به عربو د حضرت اسامه رضي الله عنه په نسب باندې اعتراض نهٔ کولو،ځکه چې د سپین سړی د تورې ښځې کله خو د پلار په شان سپین بچې پیدا شی،او کله د هغې په شان تور پیدا شی،په دې خبره عرب پوهیدل،او صرف د پلار رنګ د تور نهٔ کیدو په صورت کښې داسې قسمه نامعقول اعتراض هغوی نهٔ شو کولې،او کهٔ کړې ئې هم وې،نو داسې بدیهی البطلان یعنی ښکاره غلطې خبرې ته به رسول الله ﷺ دومره اهمیت نهٔ ورکولو،حافظ ابن حجر رحمه الله هم ددې تائید کولو سره وائی،کیدې شی چې د اُمِ أیمن رنګ صفا وو،او ددې د ځوی رنګ تور،ددې په وجه خلقو ته اعتراض شوی وی۔[1]

نو څنګه چې په مور پلار کښې د یو کس د توریدو په صورت کښې د بچی توریدل نامعقول نهٔ دی،همدغه شان د دواړو د سپین کیدو په صورت کښې هم بچې توریدې شی،څنګه چې په کتاب اللعان کښې د یو سړی قیصه ده،هغهٔ راتلو سره رسول الله ﷺ ته د شکایت په توګه اووئیل وُلد لی غلام أسود (زما تور ځوئې پیدا شوې دې)او رسول الله ﷺ په اُوښانو کښې د رنګونو د اختلاف ذکر اوکړو،او هغې سړی هم "لعل نزعه عرق"[2] وئیلو سره ددې د صحیح کیدو او د رنګونو د اختلاف سره سره ثبوت نسب اومنلو،او رسول الله ﷺ هم هغهٔ ته اووئیل،"لعل ابنك هذا نزعه..."۔

خو په عامه توګه بچې په رنګ کښې د پلار تابع وی،څنګه چې دغې خلقو قاعده کلیه ګڼړلو سره د حضرت أسامه رضي الله عنه نسب ئې مطعون کړو،بغیر د نظر کولو نه د مور رنګ ته چې د هغې رنګ څنګه دې،رسول الله ﷺ په دې باندې خفه وو،او دا ئې غوښتل،چې داسې څهٔ خبره پیدا شی،چې ددې خلقو خُلهٔ بنده شی،او دوی د حضرت أسامه رضي الله عنه په نسب باندې د

[1]) فتح الباری:۱۶۷.۱۵

[2]) صحیح البخاری،کتاب الطلاق،باب إذا عرض بنفی الولد،رقم:۵۳۰۵

اعتراض کولو نه منع شي.
د معتبر قيافه شناس په خبره باندې دوی(يعنی عربو)ته ډير زيات اعتماد وو،چې الله کول نو داسې اوشو،چې مشهور قائف مجزز مدلجی رسول الله ﷺته راغې،اتفاقاً حضرت زيد رضي الله عنه او د هغهٔ ځوئې حضرت اُسامه دواړه يو ځائې ملاست وو،د دوی مخونه پټ او خپې ئې ښکاره وې،مجزز اووئيل،چې په دې خپو کښې بعضې د بعضې نه دی،يعنی دا دواړه خپل مينځ کښې پلار او ځوئې دی،کهٔ مخونه کتلو سره هغهٔ وئيلې وو،نو په دې کښې امکان شته،چې د چا طرف داری او ملګرتيا کوی،ولې په خپو کښې داسې څهٔ خبره نهٔ وه،په دې وجه رسول الله ﷺډير زيات خوشاله شو،په دې وجه نه چې د قيافه شناس په خبره باندې د حضرت اُسامه رضي الله عنه نسب ثابت شو،بلکه په دې وجه چې اوګورئ ستاسو قائف هم اووئيل،اُوس به تاسو څهٔ وائې،او ښکاره خبره ده،چې دې د پاسه هغوی هيڅ هم نهٔ شو وئيلې،نو رسول الله ﷺبه خامخا ددې مشکل په حل کيدو باندې خوشاليدو.

د حضرت عائشې رضي الله عنها په موجودګئ کښې د قائف د راتلو توجيه: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی، زما په موجودګئ کښې قائف راغې،ښکاره خبره ده چې هغه د رسول الله ﷺ د پاره پردې وو،په دې وجه علماؤ ددې دا توجيه کړې ده،چې دا د پردې د حکم د نازليدو نه د وړاندې واقعه ده،او يا حضرت عائشه رضي الله عنها موجود وه خو په پرده کښې وه.[1]

او صاحب د لامع الدراری فرمائی:"دخل علیّ..............."کښې مسامحه ده،او قائف رسول الله ﷺ ته جمات ته راغلې وو،او زيد او اُسامه رضي الله عنهما هم په جمات کښې ملاست وو.[2]

قوله: فَأَخْبَرَ بِهِ عَـائِشَةَ رضي الله عنها: روايت د حضرت عائشې رضي الله عنها نه مروی دې،او هغوی رضي الله عنها فرمائی، چې دا واقعه زما وړاندې مخې ته راغله،بيا ددې څهٔ مطلب شو،چې رسول الله ﷺ حضرت عائشې رضي الله عنها ته د مجزز خبره اوفرمائيله.

ددې مختلف جوابونه ورکړې شوی دی،يو جواب دادې،چې رسول الله ﷺته معلومه نهٔ وه،چې حضرت عائشې رضي الله عنها ته پته شته،دويم جواب دادې،چې رسول الله ﷺته معلومه وه،چې حضرت عائشې رضي الله عنها ته پته شته،خو هغوی ﷺد تاکيد په توګه اوفرمائيل،چې دا ډيره اهمه خبره وه،دريم جواب دادې،چې د رسول الله ﷺنه هير شوی وو،چې حضرت عائشې رضي الله عنها ته پته شته،او نهٔ صرف دا چې پته ورته شته،بلکه هغې خو ددې مشاهده هم کړې ده.[3]

ترجمة الباب سره مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث مطابقت واضح نهٔ دې،ځکه چې په دې کښې د حضرت زيد رضي الله عنه د څهٔ منقبت او فضيلت ذکر نشته،خو شارحين فرمائی،چې مناسبت په"فَسُرَّ بذلك النبی ﷺ"کښې دې،يعنی د حضرت زيد رضي الله عنه او د هغوی د ځوی په حقله

---

[1] إرشاد الساری:۸،۱۲۲۱
[2] لامع الدرازی:۸،۱۸۴
[3] عمدة القاری:۱۶،۲۳۲

د يو اعتراض او شك رفع كيدو باندې چې رسول الله ﷺ خوشاله شو،دا د رسول الله ﷺ په نظر كښې د هغوى د اهميت دليل دې،او هم دغه د هغوى منقبت دې.[1]

۱۸-باب: ذِكْرُ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رضي الله عنه

۳۵۲۶[2] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا لَيْثٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها أَنَّ قُرَيْشًا أَهَمَّهُمْ شَأْنُ الْمَخْزُومِيَّةِ، فَقَالُوا مَنْ يَجْتَرِئُ عَلَيْهِ إِلاَّ أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، حِبُّ رَسُولِ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-.

رجال الحديث

قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ: دا شيخ الإسلام ابو رجاء قتيبة بن سعيد بن جميل الثقفى دې،ددهٔ احوال د كتاب الإيمان،باب إفشاء السلام من الإسلام لاندې تير شوى دى.[3]

لَيْثٌ: دا ابو الحارث ليث بن سعد بن عبد الرحمٰن دې،ددهٔ احوال د كتاب بدء الوحى،الحديث الثالث لاندې تير شوى دى.[4]

الزُّهْرِيّ: دا ابن شهاب زهرى دې،ددغې باب د لاندې ددهٔ احوال هم تير شوى دى.[5]

عُرْوَةَ بن الزُّبير،عائشة: د حضرت عروه بن الزبير او د حضرت عائشې ﷞ احوال د كتاب بدء الوحى.الحديث الثانى لاندې تير شوى دى.[6]

قوله: أَنَّ قُرَيْشًا أَهَمَّهُمْ: د أهمّهم معنىٰ ده،هغوى ئې په "غم" كښې غورځول،يا ئې پريشان او فكر مند كړل.

أهمّنى الأمر أى اقلقنى دې كار زهٔ بې قراره كړې يم.[7]

د مخزومى ښځې غلا او د حضرت أسامه ﷛ د هغې د پاره شفارس: دا حديث په تفصيل سره په "كتاب الحدود" كښې راروان دې.[8] او هم هلته به ددې تفصيلى تشريح هم راشى،دلته صرف په دومره خبره خان پوهه كړئ،چې د قريشو يو شاخ بنى مخزوم سره تعلق لرونكى يوې ښځې چې د هغې نوم اكثرو حضراتو فاطمه بنت الاسود ذكر كړې دې،فاطمة بن الاسود

---

[1] عمدة القارى:۲۳۲.۱۶،وإرشاد السارى:۱۲۲۱.۸

[2] الحديث قد سبق تخريجه فى كتاب الشهادات،باب شهادة القاذف والسارق والزانى.........۱

[3] كشف البارى:۱۱۸۹.۲

[4] كشف البارى:۱۳۲٤.۱

[5] كشف البارى:۱۳۲۶.۱

[6] كشف البارى:۱۲۹۱.۱

[7] فتح البارى:۱۱۰۵.۱۵

[8] صحيح البخارى.كتاب الحدود.باب كراهية الشفاعة فى الحد.رقم:۱۶۷۸۸

بن عبد الاسد بن عبد الله بن عمرو بن مخزوم،دا ابو سلمه بن عبد الاسد-د رسول الله ﷺ صحابي او سيده أم سلمه رضي الله عنها د اولنى خاوند-وريره(بنت الاخ)وه-
دې ښځې د فتح مكې په وخت كښې كالى (سرۀ زر) پټ كړى وو ،په دې باندې رسول الله ﷺ د هغې د لاس كټ كولو فيصله اوفرمائيله،د لاس كټ كيدلو(قطع يد)نه وړاندې قريش دې واقعې ډير پريشانه كړى وو،او هغوى ددې مخزومى ښځې د بچ كولو ډير كوشش اوكړو ،رسول الله ﷺ سره پخپله خو هغوى خبره نۀ شوه كولې،ځكه چې رسول الله ﷺ به په حدودو كښې د هيڅ قسمه رعايت نۀ كولو،په دې وجه هغوى أسامه بن زيد رضي الله عنهما اوټاكلو ،چې د رسول الله ﷺ محبوب وو،د دوى پلار زيد رضي الله عنه هم د رسول الله ﷺ محبوب وو ،او مور ئې د رسول الله ﷺ پالنه كونكې وه،د هغې په حقله رسول الله ﷺ تر دې پورې فرمائيلي وو ، "هي أمي بعد أمي" زما د مور نه ورستو هغه زما(دويمه)مور ده-
اسامه رسول الله ﷺ ته شفارس اوكړو،نو هغوى ﷺ ډير زيات غصه شو،او وې فرمائيل،چې آيا تۀ د الله تعالى په حدودو كښې ماته د قطع يد پرېښودو خبره كوې؟
خو دومره خبره خامخا ثابته شوه،چې خلقو سفارش د پاره حضرت أسامه اُټاكلو ،ددې معنى دا شوه.چې د هغوى ﷺ په نظر كښې د دوى نه زيات خوږ او ګران هيڅ څوك هم نۀ وو .او دا د "حِبّ رسول الله" الفاظ هم دا ښائى،چې هغوى د رسول الله ﷺ محبوب وو-([1])

([2])حَدَّثَنَا عَلِي حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ ذَهَبْتُ أَسْأَلُ الزُّهْرِيَّ عَنْ حَدِيثِ الْمَخْزُومِيَّةِ فَصَاحَ بِي، قُلْتُ لِسُفْيَانَ فَلَمْ تَحْتَمِلْهُ عَنْ أَحَدٍ قَالَ وَجَدْتُهُ فِي كِتَابٍ كَانَ كَتَبَهُ أَيُّوبُ بْنُ مُوسَى عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ-رضى الله عنها أَنَّ امْرَأَةً مِنْ بَنِي مَخْزُومٍ سَرَقَتْ، فَقَالُوا مَنْ يُكَلِّمُ فِيهَا النَّبِيَّ-صلى الله عليه وسلم-فَلَمْ يَجْتَرِئْ أَحَدٌ أَنْ يُكَلِّمَهُ، فَكَلَّمَهُ أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، فَقَالَ «إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَانَ إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الشَّرِيفُ تَرَكُوهُ، وَإِذَا سَرَقَ الضَّعِيفُ قَطَعُوهُ، لَوْ كَانَتْ فَاطِمَةُ لَقَطَعْتُ يَدَهَا». [ر: ٢٥٠٥]

رجال الحديث

عَلِيٌّ: دا على بن عبد الله بن جعفر بن نجيح سعدى(ابن المدينى)دې،ددۀ احوال د كتاب العلم، باب "الفهم فى العلم" لاندې تير شوى دى-([3])
سُفْيَانُ: دا سفيان بن عيينه دې،ددۀ احوال د كتاب العلم،باب "قول المحدّث حدّثنا أو أخبرنا......." لاندې تير شوى دى-([4])

---

[1]) فتح البارى:١٠٥،١٥،١١١،٩..
[2]) الحديث سبق تخريجه فى كتاب الشهادات،باب شهادة القاذف والسارق........١
[3]) كشف البارى:١٢٩٧،٣
[4]) كشف البارى:١١٠٢،٣

الزُهري: دا ابن شهاب زهری دې.ددهٔ احوال د كتاب بدء الوحی،الحديث الثالث لاندې تير شوی وی.[1]

زهری نه د سفيان د سماع تفصيل: **ذَهَبْتُ أَسْأَلُ الزُّهْرِيَّ**.......علی بن المدينی وائی،سفيان بن عيينه اووئيل،زهٔ زهری ته لاړم د هغوی نه مې د حديث مخزوميه په حقله پوښتنه اوکړه،چې په دې باندې هغوی چغه وهلو سره زهٔ اوټوکلم،ددې مطلب په ظاهره دغه شو،چې سفيان دا حديث د زهری نه نهٔ دې اخستې،علی بن المدينی ددې خبرې اطمينان كولو د پاره سفيان بن عيينه نه پوښتنه اوكړه،"فلم تحمله عن أحد"كوياچې هغوی دا روايت دچانه هم نهٔ دې اخستې؟ هغوی اووئيل،په اصل كښې دا ما د هغې كتاب نه اخستې دی،كوم چې ايوب بن موسیٰ د زهری نه ليكلې دې،او په هغې كښې دغه الفاظ دی:"أن امرأة من بنی مخزوم سرقت"او نسائی د محمد بن منصور روايت نقل كړې دې،هغهٔ هم د ابن عيينه نه دغه الفاظ روايت كوی.[2]

رزق الله بن موسی هم د سفيان نه دغه مضمون نقل كړې دې،د هغوی الفاظ دادی:"أتی النبی بسارق فقطعه".[3]

ابو يعلی هم د محمد بن عباد عن سفيان په طريقې سره همدغه شان نقل كړې دې.[4]

او أحمد هم د سفيان نه دا روايت كړې دې،ولې د هغې په آخر كښې دا الفاظ هم دی:"قال سفيان:لاأدری ماهو؟".[5]

نسائی د اسحاق بن راهويه عن سفيان عن الزهری په طريقې سره دا الفاظ نقل كړی دی:

"كانت مخزومية تستعير المتاع وتجحده".[6]

او ددې په آخر كښې دا الفاظ دی: "قيل لسفيان من ذكره؟قال:أيوب بن موسی".[7]

او ابن أبی زائده عن ابن عيينة عن الزهری په طريقې سره بغير د څهٔ واسطې نه نقل كړې دی،چې په هغې كښې لفظ د"سرقت"مذكور دې.[8]

حافظ ابن حجر رحمه الله ددې ټولو طريقو د ذكر كولو نه ورستو وائی:

---

[1] كشف الباری:۱،۳۲۶

[2] سنن النسائی،ذكر اختلاف ألفاظ الناقلين،رقم:۴۸۹۹،۱،۴۹۰

[3] فتح الباری:۱۵،۱۰۷

[4] فتح الباری:۱۵،۱۱۱

[5] مسند أحمد،مسند الصديقة عائشة،رقم:۲۴۱۳۸

[6] سنن النسائی ذكر اختلاف ألفاظ الناقلين وخبر الزهری فی المخزومية،رقم:۴۹۰۹

[7] سنن النسائی ذكر اختلاف ألفاظ الناقلين وخبر الزهری فی المخزومية،رقم:۴۹۰۹

[8] فتح الباری:۱۵،۱۱۱

قال شیخنا: وابن عیینة لم یسمعه من الزهری ولا ممن سمعه من الزهری إنما وجده فی کتاب أیوب بن موسٰی ولم یصرح بسماعه من أیوب بن موسٰی ولهذا قال فی روایة أحمد، "لا أدری کیف هو" کما تقدم........".[1]

یعنی ابن عیینه خو نهٔ پخپله د زهری نه سماع کړې ده،او نهٔ ئې د هغهٔ د یو شاګرد نه کړې ده،بلکه هغهٔ دا د ایوب بن موسٰی په کتاب کښې اوموندلو،او د ایوب بن موسٰی نه هم هغوی د سماع تصریح نهٔ ده کړې.همدغه وجه ده،چې هغوی د لا أدری کیف هو؟ الفاظ وئیلو سره په دې حوالې د عدمِ سماع ارشاد اوفرمائیلو ځنګه چې د أحمد په روایت کښې تیر شوی دی.

د سفیان بن عیینه د زهری نه روایت د کوم قسم وو،په دې حوالې سره علامه ابو حمد رامهُرمزی په خپل کتاب"المحدِّث الفاصِل"کښې د سلیمان بن عبد العزیز په طریقې سره د محمد بن ادریس نه روایت کوی،هغه وائی ما سفیان بن عیینه ته اووئیل،کم سمعتَ مِن الزهری؟تا د زهری نه څومره روایتونه اوریدلې دی؟هغوی اووئیل"أما مع الناس فما أحصی،وأما وحدی فحدیث واحد"،کوم چې مې نورو خلقو سره شریك اوریدلې دی،هغه خو بې شمیره دی،او کوم چې مې یواځې اوریدلې دی،هغه صرف یو حدیث دې،بیا ئې د هغې تفصیل بیان کړو.وې فرمائیل:

"دخلتُ یومًا من باب بنی شیبة فإذا أنا به جالس إلی عمود فقلت: یا أبابکر حدثنی حدیث المخزومیة التی قطع رسول الله ﷺ یدَها،قال فضرب وجهی بالحصی ثم قال: قم فما یزال عبد یقدم علینا بما نکره،قال قمت منکسرًا فمر رجل فدعاه فلم یسمع فرماه بالحصی فلم یبلغه فاضطر إلی فقال: ادعه لی فدعوته له فأتاه فقضی حاجتَه فنظر إلی فقال: تعال،فجئت فقال أخبرنی سعید بن المسیب وأبو سلمة عن أبی هریرة أن رسول الله قال: "العجماء جبار" ثم قال لی هذا خیر لك من الذی أردتَ".[2]

دې نه هم معلومیږی چې زهری رحمه الله سفیان اورټلو او ملامته ئې کړو.او بیا ورستو"العجماء جبار"بیانولو سره ئې هغه د خپل مطلوب نه منع کړو،په هر حال کښې د سفیان د حدیث مخزومیې اوریدل(یعنی سماع)د زهری نه ثابت نهٔ ده.

حافظ ابن حجر رحمه الله د دې تفصیل د ذکر کولو نه ورستو فرمائی:

"قلت وهذا الحدیث الأخیر أخرجه مسلم والأربعة من طریق سفیان بدون القصة".[3]

---

[1] فتح الباری:۱۱۰۷،۱۵

[2] المحدث الفاصل بین الراوی والواعی.........باب القول فی أوصاف الطالب:۱۹۶،۱۱۱

[3] فتح الباری:۱۱۱۱،۱۵

امام مسلم او په اصحابو د صحاح سته کښې د بخاري نه علاوه څلورو واړو دا آخري روايت د مذکوره قيصې نه بغير ذکر کړې دې.

قوله: فَكَلَّمَهُ: په کتاب الحدود کښې د سعيد بن سليمان په روايت کښې د "فكلمه رسول الله" الفاظ دی.[1]

او د يونس په روايت کښې د "فأتي بها رسول الله فكلمه فيها" الفاظ دی.[2] په دې الفاظو کښې څۀ حذف او ايصال دې.ځکه چې تقدير د عبارت داسې دې:

"فجاؤا إلى أسامة فكلموه فى ذلك فجاء أسامة إلى النبي ﷺ فكلمه".[3]

د نسائي په روايت کښې د "فكلمه فزبره" راغلي دی.[4]

يعنی هغوی ﷺ رسول الله ﷺ سره خبره اوکړه،نو هغوی ﷺ دوی ته زورنه اوکړه،او جهل او حماقت اړخ ته ئې د دوی نسبت اوکړو."زبر" په سکون د باء سره عقل ته وائی.

په يو روايت کښې د "فكلمه فتلوّن وجهُ رسول الله" الفاظ راغلي دی.[5]

يعنی هغوی ﷺ رسول الله ﷺ سره خبره اوکړه،نو د رسول الله ﷺ دمخ مبارك رنګ بدل شو.

او هم د نسائی په يو روايت کښې د "فلما أقبل أسامةُ وراٰه النبي ﷺ قال: لاتكلّمني يا أسامة" الفاظ دی.[6]

کله چې أسامه رسول الله ﷺ اړخ ته راتلو،نو رسول الله ﷺ ليدلو سره هغوی ته اوفرمائيل، اسامه! ما سره خبرې مۀ کوه!

۳۵۲۷[7] حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا أَبُوعَبَّادٍ يَحْيَى بْنُ عَبَّادٍ حَدَّثَنَا الْمَاجِشُونُ أَخْبَرَنَا عَبْدُاللَّهِ بْنُ دِينَارٍ قَالَ نَظَرَ ابْنُ عُمَرَ يَوْمًا وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ إِلَى رَجُلٍ يَسْحَبُ ثِيَابَهُ فِي نَاحِيَةٍ مِنَ الْمَسْجِدِ فَقَالَ انْظُرْ مَنْ هَذَا لَيْتَ هَذَا عِنْدِي . قَالَ لَهُ إِنْسَانٌ أَمَا تَعْرِفُ هَذَا يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ هَذَا مُحَمَّدُ بْنُ أُسَامَةَ، قَالَ فَطَأْطَأَ ابْنُ عُمَرَ رَأْسَهُ، وَنَقَرَ بِيَدَيْهِ فِي الأَرْضِ، ثُمَّ قَالَ لَوْ رَآهُ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- لأَحَبَّهُ.

---

[1] صحيح البخاری،کتاب الحدود،باب کراهية الشفاعة فی الحد،رقم:۶۷۸۸

[2] فتح الباری:۱۵،۱۱۱

[3] فتح الباری:۱۵،۱۱۱

[4] سنن النسائی،ذکر اختلاف ألفاظ الناقلين،رقم:۴۹۰۰

[5] سنن النسائی،رقم:۴۸۹۸

[6] سنن النسائی،رقم:۴۸۹۸

[7] الحديث أخرجه أيضًا النسائی فی سننه،انظر سنن النسائی،رقم:۳۸۹۸

رجال الحدیث

الحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ: دا حسن بن محمد زعفراني دي، ددهٔ احوال د کتاب الاستسقاء، باب "سؤال الناس الإمام الاستسقاء إذا قحطوا" کښې تیر شوی دی.[1]

ابُو عَبّاد یَحْیٰی بْنُ عَبّاد: ددهٔ نوم یحیٰی بن عباد الضّبعی البصری نزیل بغداد دې، او ابو عباد ئې کنیت دې، ددهٔ په شاګردانو کښې إبراهیم بن خالد الکلبی، أحمد بن حنبل، محمد بن حاتم بن میمون، محمد بن سعد الکاتب، إسحاق بن إبراهیم البغوی، خلیفة بن الخیاط، حسن محمد بن الصباح الزعفرانی هارون بن سلیمان الاصبهانی وغیره شامل دی.

او په شیوخو کښې ئې یونس بن أبي إسحاق، إبراهیم بن سعد، حماد بن زید، خالد بن أبي خالد، سعید بن زید، شریك بن عبد الله، شعبة بن الحجاج، عبد العزیز بن عبد الله بن أبي سلمة الماجشون، فُلیح بن سلیمان، قیس بن الربیع، مالك بن أنس، معتمر بن سلیمان، هشام الدستوائی وغیره شامل دی.[2]

صالح بن احمد بن حنبل د دوی په حقله فرمائی:

"سالتُ أبي عن یحیٰی بن عبّاد قال: أول ما رأیته في مجلس أسباط، کیّس یذاکر الحدیث وکتبتُ عنه، قلتُ: أی شيء حالُه؟ قال ما أعلم علیه حجة".[3]

ابو حاتم وائی "لیس به بأس".[4]

ابن حبان هم په کتاب الثقات کښې د دوی ذکر کړې دې.[5]

دار قطنی وائی: "یحیٰی بن عباد بغدادی، یحتج به".[6]

بعضې حضراتو په دوی باندې رد هم کړې دې، مثلاً زکریا بن یحیٰی الساجی وائی:

ضعیف، حدّث عنه أهل بغداد، سمعتُ الحسن بن محمد الزعفرانی یحدِّث عنه عن شعبة وغیره، لم یحدِّث عنه أحد من أصحابنا بالبصرة لا بندار ولا ابن المثنٰی".[7]

حسین بن حبان د یحیٰی بن معین نه نقل کوی:

"لم یکن بذالك، قد سمع وکان صدوقًا وقد أتیناه فأخرج کتابًا فإذا هو لا یُحسن یقرأ، قلت فیحیٰی بن السکن

---

[1] صحیح البخاری، کتاب الاستسقاء، حدیث: ۱۰۱۰\۱
[2] تهذیب الکمال: ۳۹۶،۳\۱
[3] الجرح والتعدیل: ۹، الترجمة: ۷۱۲\۱
[4] الجرح والتعدیل: ۹، الترجمة: ۷۱۲\۱
[5] کتاب الثقات: ۲۵۶،۹\۱
[6] تاریخ بغداد: ۱۴۵،۱٤\۱
[7] تاریخ بغداد: ۱۴۵،۱٤\۱

أثبت منه عندك؟ قال نعم هذا أيقظهما وأكيسهما".(١)

ګويا ابن معين دې په قراءت کښې کمزورې او د يحيىٰ بن السکن نه هم د کمې درجې ګڼڅولې دې.

همدغه شان على بن المدينى وائى:

"سمعت أبي يقول: يحيىٰ بن حمّاد ليس ممن أحدّث عنه وبشار الخفاف أمثل منه".(٢)

خو ددې جرحې او تعديل څۀ خاص اعتبار نشته.څکه چې ابو بکر الخطيب وائى: "ترك أهل البصرة الرواية عنه لايوجب رد حديثه، وحسبك برواية أحمد بن حنبل وأبي ثور عنه، ومع هذا فقد احتج بحديثه محمد بن إسماعيل البخاري ومسلم بن الحجاج النيساپوري وأحاديثه مستقيمة لانعلمه روى منكرًا".(٣)

يعنى د اهل بصره د دوى نه روايت نۀ کول د دوى د احاديثو د مردود کيدو دليل نۀ دې،او د احمد بن حنبل او د ابو ثور د دوى نه روايت کول کافى دى،او دې سره سره امام بخارى او امام مسلم د دوى په احاديثو باندې استدلال کړې دې،او د دوى احاديث صحيح دى.

مونږ ته علم نشته چې دوى چرته منکر روايت نقل کړې وى.

ذهبى فرمائى: "صدوق".(٤) ابن حجر هم فرمائى: "صدوق".(٥)

په ١٩٨ هجرې کښې د دوى وفات شوې دې.(٦)

المَاجِشُونُ: دا عبد العزيز بن عبد الله بن أبى سلمة الماجشون المدنى دې،ددۀ احوال د کتاب العلم،باب"السؤال والفتيا عند رمى الجمار"لاندې تير شوى دى.(٧)

عَبْدُ الله بْنُ دِيْنَارٍ: دا عبد الله بن دينار قرشى عدوى دې،ددۀ احوال د کتاب العلم،باب"قول المحدّث حدثنا، وأخبرنا" لاندې تير شوى دى.(٨)

قوله: يَسْحَبُ ثِيَابَهُ: يَسحبُ بالياء المثناة دې،او ثياب ددې مفعول دې،او يا بالتاء الفوقانية دې.او ثياب ددې فاعل مرفوع دې.(٩)

---

(١) تاريخ بغداد: ١٤/١٤٥.

(٢) تاريخ بغداد: ١٤/١٤٥.

(٣) تاريخ بغداد: ١٤/١٤٥.

(٤) الكاشف للذهبى: ٢/٣٦٨.

(٥) تقريب التهذيب،ص: ٥٩٢.

(٦) تهذيب الكمال: ٣١/٣٩٨،وتهذيب التهذيب: ١١/٢٣٦.

(٧) كشف البارى: ٤/٥١٨.

(٨) كشف البارى: ٣/١٣٥.

(٩) فتح البارى: ٩/١١١.

قوله: لَيْتَ هَذَا: معنی داده، چې کاش! کۀ دې ما سره وې، نو ما به دۀ سره د خیر خواهئ او خیر رسولو معامله کوله.

یا د "عندی" په ځائې "عبدی" (بالیاء الموحدة) ده، د هغۀ د تور رنګ په وجه ئې اووئیل چې کاش! دې زما غلام وې، نو ما به دۀ سره ښۀ سلوک کولې.[1]

قوله: قَالَ لَهُ إِنْسَانٌ: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، د دې (انسان) نوم معلوم نۀ شو؟[2]

قوله: أَبَا عَبْدِ الرَّحْمٰنِ: دا د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما کنیت دې.[3]

قوله: فَطَأْطَأَ رَأْسَهُ: یعنی ابن عمر رضی الله عنه د حیاء یا د تعظیم د وجهې سر ټیټ کړو، او وې فرمائیل، کۀ رسول الله ﷺ دې لیدلې وې، نو دې به ئې محبوب جوړ کړې وې، حضرت ابن عمر رضی الله عنه دا ځکه اوفرمائیل، چې رسول الله ﷺ به د دوی پلار أسامه رضی الله عنه، او نیکۀ زید بن حارثه رضی الله عنهما سره او د دوی (یعنی د زید) اهلیې حضرت أم أیمن ټولو سره ډیر د شفقت او محبت معامله فرمائیله، نو ابن عمر رضی الله عنه اندازه أولګوله، چې د دې کورنئ (خاندان) هر فرد سره د رسول الله ﷺ محبت وو، او کۀ دې ئې لیدلې وې نو خامخا به ئې دې هم محبوب جوړولو.[4]

حضرت ګنګوهی فرمائی:

"لعله تذکر بعض أمره ﷺ وحبّه ایاهم".[5]

یعنی کیدې شی ابن عمر رضی الله عنه ته د رسول الله ﷺ څۀ معامله رایاده شوې وی، او حضرت زید رضی الله عنه او د هغوی کورنئ سره ئې د رسول الله ﷺ محبت رایاد شوې وی.

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت واضح دې.

۳۵۲۸[6] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي حَدَّثَنَا أَبُو عُثْمَانَ عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ -رضي الله عنهما- حَدَّثَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَنَّهُ كَانَ يَأْخُذُهُ وَالْحَسَنَ فَيَقُولُ «اللَّهُمَّ أَحِبَّهُمَا فَإِنِّي أُحِبُّهُمَا». [۳۵۳۷، ۵۶۵۷]

---

[1] فتح الباری:۹،۱۱۱\

[2] فتح الباری:۹،۱۱۱\

[3] فتح الباری:۹،۱۱۱\

[4] فتح الباری:۹،۱۱۱،عمدة القاری:۱۶،۲۳۳،وإرشاد الساری:۷،۱۲۲۳\

[5] لامع الدراری:۸،۱۸۶\

[6] أخرجه البخاری أیضًا فی مناقب الحَسن و الحُسین،رقم:۳۷۴۷،وتفرد به البخاری\

رجال الحديث

مُوسَى بنُ اِسمَاعِيلَ: دا موسى بن اسماعيل التبوذكى دې،ددۀ احوال د كتاب العلم،باب "من أجاب الفتيا باشارة اليد والرأس" لاندې تير شوى دى۔[1]

مُعْتَمِرٌ: دا معتمر بن سليمان بن طرخان تيمى دې،ددۀ احوال د كتاب العلم،باب "من خص بالعلم قومًا دون قوم" لاندې تير شوى دى۔[2]

أبِى: سليمان بن طرفان مراد دې،ددۀ احوال هم د دغې باب "من خص بالعلم قومًا دون قوم" لاندې تير شوى دى۔[3]

أبُو عُثْمَانَ: دا ابو عثمان عبد الرحمٰن بن ملء النهدى دې،ددۀ احوال د كتاب مواقيت الصلاة،باب "الصلاة كفارة" لاندې تير شوى دى۔

قوله: أحِبَّهُمَا: دا د حضرت اسامه او حضرت حسن رضی الله عنهما پاره ډيره لويه د فضليت او اعزاز خبره ده۔[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى،د رسول الله ﷺ محبت ئې په خپل محبت باندې مرتب فرمائيلو سره دا اُوښودل،چې د هغوى محبت به لله او فى الله وو۔[5]

۳۵۲۹[6] وَقَالَ نُعَيْمٌ عَنِ ابْنِ الْمُبَارَكِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنِي مَوْلًى لِأُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ أَنَّ الْحَجَّاجَ بْنَ أَيْمَنَ ابْنِ أُمِّ أَيْمَنَ ،وَكَانَ أَيْمَنُ ابْنُ أُمِّ أَيْمَنَ أَخَا أُسَامَةَ لِأُمِّهِ،وَهُوَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ،فَرَآهُ ابْنُ عُمَرَ لَمْ يُتِمَّ رُكُوعَهُ وَلَا سُجُودَهُ فَقَالَ أَعِدْ.

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَحَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ نَمِرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ حَدَّثَنِي حَرْمَلَةُ مَوْلَى أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ أَنَّهُ بَيْنَمَا هُوَ مَعَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ إِذْ دَخَلَ الْحَجَّاجُ بْنُ أَيْمَنَ فَلَمْ يُتِمَّ رُكُوعَهُ وَلَا سُجُودَهُ،فَقَالَ أَعِدْ. فَلَمَّا وَلَّى قَالَ لِي ابْنُ عُمَرَ مَنْ هَذَا قُلْتُ الْحَجَّاجُ بْنُ أَيْمَنَ ابْنِ أُمِّ أَيْمَنَ. فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ لَوْ رَأَى هَذَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله

---

[1]) كشف البارى:۳،۴۷۷\۱
[2]) كشف البارى:۳،۵۹۰
[3]) كشف البارى:۳،۵۹۳\۱
[4]) إرشاد السارى:۸،۲۲۳\۱
[5]) فتح البارى:۹،۱۱۱\۱
[6]) الحديث أخرجه البخارى وتفرد به انظر جامع الأصول،باب زيد بن حارثة وابنه أسامة:۹،۴۱،وكذا البيهقى فى سننه الكبرٰى،باب ما روى فى من يسرق من صلاته،رقم الحديث:۴۱۶۸\۱

علیه وسلم - لأَحَبَّهُ، فَذَكَرَ حُبَّهُ وَمَا وَلَدَتْهُ أُمُّ أَيْمَنَ. قَالَ وَحَدَّثَنِي بَعْضُ أَصْحَابِي عَنْ سُلَيْمَانَ وَكَانَتْ حَاضِنَةَ النَّبِي -صلی الله علیه وسلم-.

رجال الحدیث

نُعَيْمٌ: دا نُعیم بن حماد بن معاویه المروزی دې، ددۀ احوال د کتاب الوضوء، باب "دفع السواك إلى الأكبر" لاندې تیر شوی دی۔

ابنِ المُبَارَك: دا ابو عبد الرحمٰن عبد الله بن المبارك بن واضح الحنظلی دې، ددۀ احوال د کتاب بدء الوحی، الحدیث الخامس لاندې تیر شوی دی۔[1]

مَعمَرٌ: دا معمر بن راشد ازدی بصری دې، ددۀ احوال د کتاب العلم، باب "کتابة العلم" لاندې تیر شوی دی۔[2]

اَلزُّهْرِيّ: دا محمد بن مسلم بن شهاب الزهری دې، ددۀ احوال د کتاب بدء الوحی، الحدیث الثالث لاندې تیر شوی دی۔[3]

قوله: مَوْلًى لِأُسَامَةَ: د مولی نه مراد حرملة دې،[4] او حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن أبی الدنیا نه د "أخبرنی ابن حرملة مولی أسامة" الفاظ نقل کړی دی، او د ابن حرمله نوم أنس دې۔[5]

قوله: أَنَّ الْحَجَّاجَ بْنَ أَيْمَنَ ابْنِ أَيْمَنَ: اُمِّ ایمن د رسول الله ﷺ حاضنه او پالنه کونکې بی بی ده، چې د هغې نکاح حضرت زید بن حارثة رضی الله عنهما سره شوې ده، ددې نوم "برکة" وو، ایمن ددې ځوې دې، د وړاندینی خاوند عبید نه.

د أیمن نسب د پلار په ځائې مور ارخ ته شوې دې، (یعنی ابن اُمِّ أیمن) د رسول الله ﷺ (حضانت) پالنه کولو په وجه ددې ډیره لویه نیك بختی او فضیلت موندلو په وجه باندې ددې شهرت اوشو۔

أیمن چې د حجاج پلار دې، دا د اسامه بن زید رضی الله عنهما اخیافی وړور (اخت لام) دې، ځکه چې د اُمِّ أیمن د اولنې خاوند (عبید) نه ایمن پیدا شوې دې، او هم ددې بی بی د دویم خاوند زید بن حارثه رضی الله عنهما نه اسامه رضی الله عنه پیدا شو۔[6]

---

[1] کشف الباری: ۱/۴۶۲
[2] کشف الباری: ۴/۳۲۱
[3] کشف الباری: ۱/۳۲۶
[4] إرشاد الساری: ۸/۲۲۳
[5] فتح الباری: ۹/۱۱۱
[6] إرشاد الساری: ۸/۲۲۳، وعمدة القاری: ۱۶/۲۳۴

قوله: وَهُوَرَجُلٌ مِنَ الأنصارِ: یعنی د أیمن تعلق د انصارو سره وو،د دوی د پلار عبید بن عمرو بن هلال تعلق د خزرج سره وو،او بعضو وئیلی دی،چې هغه حبشی وو.[۱]

قوله: فَرَاٰهُ ابْنُ عُمَرَ: یعنی حجاج بن أیمن په مونځ کولو باندې ابن عمر اولیدو،د صحیح بخاری شارحین وائی،چې دلته معطوف علیه مقدر دې،او تقدیری عبارت داسې دې:

"أن الحجاج بن أيمن دخل المسجد فصلی فراٰه ابن عمر"

او دا د راتلونکې روایت نه هم معلومیږی.[۲]

قوله: فَقَالَ أَعِدْ: ابن عمر اوفرمائیل،بیا مونځ اوکړه،او د اسماعیلی په روایت کښې دا الفاظ دې: "فقال: أی ابن أخی تحسب أنك قد صلیت، إنك لم تصل فأَعِد صلاتك".[۳]

رجال الحدیث

سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ: دا ابو ایوب سلیمان بن عبد الرحمٰن ابن عیسٰی بن میمون التمیمی الدمشقی المعروف به ابن بنت شرحبیل بن مسلم الخولانی دې.

امام بخاری،ابو داؤد او نورو حضراتو د دوی نه روایات نقل کړي دی،او دې روایت کوی د اسماعیل بن عیاش،بشر بن عون،حاتم بن اسماعیل المدنی،سفیان بن عیینه،عبد الله بن وهب وغیره نه.[۴]

إبراهیم بن عبد الله بن الجنید وائی،یحیٰی بن معین فرمائی "لیس به بأس".[۵]

عبد الرحمٰن بن أبی حاتم وائی:

"سمعت أبي يقول: سألتُ يحيٰی بن معين عن أبي أيوب الدمشقي فقال ليس به باس".[۶]

او دویم ځائې کښې وائی: "سمعتُ أبي يقول: سُليمان بن شرحبيل صدوق مستقيم الحديث".[۷]

ابو عبد الله الحاکم وائی،ما د دار قطني رحمه الله نه د سلیمان بن عبد الرحمٰن په حقله پوښتنه اوکړه،نو هغوی اووئیل، ثقة ما اووئیل،آیا هغه منکر روایات نهٔ روایت کوی،وې وئیل:

"حدَّث بها عن قوم ضعفی فأما هو فثقة".[۸] یعنی منکر زوایات هغوی د ضعیفو خلقو نه روایت

---

[۱]) فتح الباری:۹،۱۱۱۲

[۲]) فتح الباری:۹،۱۱۱۲

[۳]) فتح الباری:۹،۱۱۱۲

[۴]) تهذیب الکمال:۱۲،۱۳۰

[۵]) تهذیب الکمال:۱۲،۱۳۰

[۶]) الجرح والتعدیل:٤،الترجمة:۱۵۵۹

[۷]) الجرح والتعدیل:٤،الترجمة:۱۵۵۹

[۸]) سؤالات الحاکم للدار قطنی،۱۳۳۹

کړی دی.ولې پخپله ثقه دې. نسائی وائی، "صدوق".(۱)

ابو زرعة الدمشقی ددهٔ ذکر په "اهل الفتوٰی بدمشق" کښې کړې دې.(۲)

بعضې حضراتو ددهٔ تضعیف کړې دې،ولې ددې اساطینو د تعدیل نه ورستو ددې جرحې هیڅ حیثیت نهٔ پاتې کیږی،اود تضعیف وجه دا هم ده،چې هغه دبعضې ضعفاؤنه روایت کوی.

ولید بن مسلم: دا ولید بن مسلم الاموی الدمشقی دې،ددهٔ احوال د **کتاب مواقیت الصلاة، باب "وقت المغرب"** لاندې تیر شوی دی.

عبد الرحمٰن بن نمر: دا عبد الرحمٰن بن نمر الیحصبی الدمشقی دې،ددهٔ احوال د **کتاب الکسوف، باب "الجهر بالقراءة فی الکسوف"** لاندې تیر شوی دی.

۱۹ - باب: مَنَاقِبُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا

۳۵۳۰، ۳۵۳۱(۳) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضي الله عنهما - قَالَ كَانَ الرَّجُلُ فِي حَيَاةِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - إِذَا رَأَى رُؤْيَا قَصَّهَا عَلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -، فَتَمَنَّيْتُ أَنْ أَرَى رُؤْيَا أَقُصُّهَا عَلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -، وَكُنْتُ غُلاَمًا أَعْزَبَ، وَكُنْتُ أَنَامُ فِي الْمَسْجِدِ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَرَأَيْتُ فِي الْمَنَامِ كَأَنَّ مَلَكَيْنِ أَخَذَانِي فَذَهَبَا بِي إِلَى النَّارِ، فَإِذَا هِيَ مَطْوِيَّةٌ كَطَيِّ الْبِئْرِ، فَإِذَا لَهَا قَرْنَانِ كَقَرْنَيِ الْبِئْرِ، وَإِذَا فِيهَا نَاسٌ قَدْ عَرَفْتُهُمْ، فَجَعَلْتُ أَقُولُ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ، أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ. فَلَقِيَهُمَا مَلَكٌ آخَرُ فَقَالَ لِي لَنْ تُرَاعَ. فَقَصَصْتُهَا عَلَى حَفْصَةَ. فَقَصَّتْهَا حَفْصَةُ عَلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «نِعْمَ الرَّجُلُ عَبْدُ اللَّهِ، لَوْ كَانَ يُصَلِّي بِاللَّيْلِ». قَالَ سَالِمٌ فَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ لاَ يَنَامُ مِنَ اللَّيْلِ إِلاَّ قَلِيلاً.

رجال الحدیث

مُحَمَّد: دا پخپله مصنِّف محمد بن اسماعیل البخاری دې،دا صرف د ابو ذر په نسخه کښې دې،او باقی په ټولو نسخو کښې ساقط دې.(۴)

او ابن السکن د "حدثنا إسحاق بن منصور" په الفاظو سره روایت کړې دې.(۵)

---

(۱) تهذیب الکمال:۱۲، ۱۳۰

(۲) تهذیب الکمال:۱۲، ۱۳۰

(۳) الحدیث سبق تخریجه فی کتاب الصلاة،باب نوم الرجل فی المسجد،رقم:۱۴۴۰

(۴) فتح الباری:۹، ۱۱۳،وإرشاد الساری:۸، ۱۲۲۵

(۵) فتح الباری:۹، ۱۱۱۳

إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ: دا اسحاق بن إبراهيم السعدی المروزی دې،دلته نیکهٔ نصر ارخ ته منسوب دې،ددهٔ احوال د کتاب الغسل،باب"من اغتسل عريانا وحدہ فی الخلوة"لاندې تیر شوی دی۔

عَبْدُ الرَّزَّاقِ: دا عبد الرزاق بن همام الصنعانی دې،ددهٔ احوال د کتاب الإيمان،باب"حسن إسلام المرء"لاندې تیر شوی دی۔(۱)

مَعْمَرٌ: دا معمر بن راشد أزدی بصری دې،ددهٔ احوال د کتاب العلم،باب"کتابة العلم"لاندې تیر شوی دی۔(۲)

اَلزُّهْرِيُّ: دا محمد بن مسلم بن شهاب الزهری دې،ددهٔ احوال د کتاب بدء الوحی الحدیث الثالث لاندې تیر شوی دی۔(۳)

سَالِمٌ: دا سالم بن عبد الله بن عمر رضی الله عنهم دې،ددهٔ احوال د کتاب الإيمان،باب"الحياء من الإيمان"لاندې تیره شوی دی۔(۴)

د "رؤیا" تلفظ او ددې معنٰی: إِذَا رَأَى رُؤْيَا..........کرمانی فرمائی، رؤیا بدون التنوین په خوب کښې د لیدلو سره خاص دې،ځنګه چې "رؤیة" د ویښې سره خاص دې،یعنی رؤیت(په معنٰی د لیدلو)په ویښه د لیدلو په معنٰی باندې هم راځی،او په خوب کښې د لیدلو د پاره هم،خو په دې دوارو کښې فرق دادې،چې د خوب لیدو د پاره"رؤیا"په الف مقصوره سره راځی،او په ویښه باندې لیدو د پاره"رؤیة"په تائې تانیث سره راځی۔(۵)
قسطلانی فرمائی،په دې وجه باندې د ابو الطیب متنبی دا شعر غلط او فنی لحاظ سره فاسد ګرځولې شوې دې۔

"ورؤياك أحلى في العيون الغمض".(۶)

او ددې د فساد وجه داده،چې متنبی رؤیت د ویښې د حالت د پاره لفظ د "رؤیا"استعمال کړې دې،او ددې دلیل دادې،چې"رؤیا"دلته د غمض یعنی د سترګو پټولو په مقابله کښې استعمال شوې دې،اوښکاره خبره ده،سترګې پټول او ددې مخالف دویښې په حالت کښې کیږی. قسطلانی رحمه الله وائی،په متنبّی باندې اعتراض بې ځایه دې.او حقیقت دادې،چې د رؤیت او

---

(۱) کشف الباری:۱۴۲۱،۲
(۲) کشف الباری:۱۳۲۱،۴
(۳) کشف الباری:۱۳۲۶،۱
(۴) کشف الباری:۱۱۲۸،۲
(۵) شرح الکرمانی:۱۱۶،۱۵
(۶) دیوان المتنبی قافیة الضاد،ص:۲۹۷،میر محمد کتب خانه

رؤيا معنى يوه ده،ځنګه چې د قربة او قربى معنى يوه ده،او ددې تائيد په دې سره هم کيږي،چې حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د سورة اسراء د آيت "(وما جعلنا الرؤيا التي أريناك الا فتنة للناس)" [١] په حقله فرمائيلى دى،چې په دې کښې په رؤيا سره رويت عين مراد دې،ځکه چې په دې کښې د رسول الله ﷺ د معراج ذکر دې،او د معراج په شپه کښې رسول الله ﷺ د ويښې په حالت کښې په سترګو سره د عالم بالا (پورتنى عالم) زيارت او فرمائيلو،نۀ چې په خوب کښې، دې نه معلوميږي،چې په ويښه په سترګو باندې کتلو باندې هم د رؤيا اطلاق کيږي۔[٢]

د لفظ "رؤيا" په حقله نووى وائى،چې دا په همزې سره هم مستعمل دې،او په قصر سره يعنى بغير همزې هم،او تنوين سره رؤيا هم۔[٣]

د حديث تخريج او تشريح تيره شوې ده۔[٤]

٣٥٣١ [٥] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ عَنْ يُونُسَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنْ أُخْتِهِ حَفْصَةَ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ لَهَا «إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ رَجُلٌ صَالِحٌ». [ر: ۴۲۹]

رجال الحديث

يحيى بن سليمان: دا يحيى بن سليمان ابو سعيد الجعفى الكوفى دې،ددۀ احوال د كتاب العلم،باب "كتابة العلم" لاندې تير شوى دى۔[٦]

ابن وهب: دا ابو محمد عبد الله بن وهب بن مسلم قرشى مصرى دى،ددۀ احوال د كتاب العلم،باب "مَن جعل لأهل العلم أيامًا معلومة" لاندې تير شوى دى۔[٧]

يونس: دا يونس بن يزيد ايلى دې،ددۀ احوال د كتاب العلم،باب "من جعل لأهل العلم أيامًا معلومة" لاندې تير شوى دى۔[٨]

زهرى: دا محمد بن مسلم بن شهاب الزهرى دې،ددۀ احوال د كتاب بدء الوحى الحديث الثالث

[١] سورة الاسراء،آيت: ٦٠
[٢] إرشاد السارى: ٨/٢٢٦
[٣] إرشاد السارى: ٨/٢٢٦
[٤] كتاب الصلاة،باب نوم الرجل فى المسجد............١
[٥] الحديث سبق تخريجه فى كتاب الصلاة،باب نوم الرجل فى المسجد،رقم: ١٤٤٠
[٦] كشف البارى: ٤/٣٢٧
[٧] كشف البارى: ٣/٢٧٧
[٨] كشف البارى: ٣/٢٨٢

لاندې تیر شوی دی.([1])

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر رضی الله عنهم دی،ددهٔ احوال د کتاب الإیمان،باب"الحیاء من الإیمان"لاندې تیر شوی دی.([2])

د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما مقام او مرتبه: حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما د حضرت عمر رضی الله عنه ځوې دې،ددهٔ کنیت ابو عبد الرحمٰن دې،خپل پلار محترم سره ئې په ماشوم والی کښې اسلام قبول کړې وو.بیا ئې هغوی سره هجرت اوکړو.د دوی د مور نوم زینب دې،او یو قول دادې چې د هغې نوم رابطه بنت مظعون دې،چې د قدامه او عثمان بن مظعون خور ده،دا ټول حضرات صحابه دی،د لسو کالو په عمر کښې دوی رضی الله عنه هجرت اوکړو،او د بدر او أحد نه ورستو ئې په ټولو جنګونو کښې شرکت اوکړو،په غزوهٔ أحد کښې د ماشوموالی په وجه شریك نهٔ کړې شو،او په جنګ خندق کښې شریك شو،او د دوی عمر په دې وخت کښې پنځلس کاله وو.([3])

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی،چې د دوی رضی الله عنه پیدائش د بعثت نبوی په دویم یا دریم کال اوشو،ځکه چې د غزوهٔ بدر په موقع باندې د دوی عمر دیارلس کاله وو،او غزوهٔ بدر د بعثت نبوی په پنځلسم کال واقع شو،او د وفات تاریخ ئې ۷۴ هجری ښودلې شوې ده.

حضرت ابن عمر رضی الله عنه په عبادلهٔ اربعه کښې یو دې،فقهاء صحابه او د مکثرین روایت کونکو نه دې.عالم،مجتهد،متبع سنت،قاطع بدعت او ناصح اُمت دې.

ابن وهب د امام مالك رحمه الله نه روایت کوی،چې د عبد الله بن عمر رضی الله عنه عمر شپږ اتیا کالو ته رسیدلې وو.او دوی رضی الله عنه د اسلام قبلولو نه ورستو شپیتهٔ کاله فتوې ورکړې،او نافع د دوی علم خور کړو.

سفیان ثوری رحمه الله وائی،چې هغوی ته به خپل مال کښې څهٔ خوښ راغلل،نو هغه به ئې صدقه کولو.د دوی غلامانو ته د دوی ددې صفت اندازه وه،په دې وجه کله کله به یو غلام عبادت ته ملا اوتړله،جمات ته د تلو به ئې اهتمام شروع کړو،او په اطاعت کښې به وړاندې وړاندې کیدو.کله چې به ئې هغه اولیدو،نو هغوی رضی الله عنه به آزاد کړو.

خلقو به هغوی رضی الله عنه ته وئیل،"إنهم یخدعونك"دا خلق تاسو ته دهوکه درکوی،او په حقیقت کښې دیندار نهٔ دی،په دې باندې به هغوی رضی الله عنه فرمائیل،"من خدعنا بالله انخدعنا له"ځوك چې د الله تعالیٰ نامه استعمالولو سره مونږ ته دهوکه راکوی،نو مونږ د هغهٔ دهوکې خوړلو ته تیار وو.([4])

---

[1]) کشف الباری:۱،۳۲۶

[2]) کشف الباری:۲،۱۲۸

[3]) إرشاد الساری:۸،۲۲۵

[4]) إرشاد الساری:۸،۲۲۵،وفتح الباری:۸،۱۳۱

۲۰-باب: مَنَاقِبُ عَمَّارٍ وَحُذَيْفَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا

حضرت عمّار رضي الله عنه: بفتح العين وتشديد الميم عمّار بن ياسر مراد دې،د دوى د پلار نوم ياسر او مور نوم سميّه دې،او د دوى پلار د قديم اسلام قبلونكو نه دې،او د اسلام په وجه د هغوى تكليف كيدل،او تكليفونه زغمل هم د هغوى معلوم دى،د دوى پلار خو وړاندې وفات شوې وو،او مور ئې ابو جهل شهيده كړې وه،او پخپله حضرت عمّار رضي الله عنه ژوندې پاتې شو،تر دې چې په جنګ صفين كښې په ۷۳ هجرې كښې د حضرت على رضي الله عنه په ملګرتيا كښې قتل كړې شوى.

حضرت عمّار دوه هجرتونه كړى دى،او قبلتينو.(يعنى مكې معظمې او بيت المقدس) اړخ ته مونځ كونكو كښې دې هم شامل دې،د دوى د والد محترم كنيت ابو اليقظان دې.(۱)

حضرت حذيفه رضي الله عنه: او حضرت حذيفه ابن اليمان رضي الله عنه د يمان بن جابر بن عمرو العبسى ځوى دې،چې د انصارو د قبيلې بنو الاشهل حليف دې،حذيفه او د دوى پلار يمان دواړو اسلام قبول كړې وو،حضرت حذيفه رضي الله عنه ته د سيدنا عمر رضي الله عنه د اړخ نه د كوفې د بعضې كارونو نګرانى او ساتنه هم وركړې شوې وه،څنګه چې حضرت عمّار رضي الله عنه ته هم وركړې شوې وه،حضرت حذيفه رضي الله عنه ددې نه علاوه د مدائن نګرانى او ساتنه هم كړې ده.

د حضرت عثمان رضي الله عنه د شهادت نه څو ورځې ورستو قتل كړې شو،د حضرت عمّار رضي الله عنه شمير خو په سابقينو اولينو كښې كيږى،او حذيفه بن اليمان رضي الله عنهما هم قديم الإسلام دې،خو د عمّار نه ورستنې دې.(۲)

د حديث او باب په حوالې سره اشكال او جواب: ددې دواړو حضراتو د فضائلو د پاره يو باب څكه قائم كړې شوې دې، چې حضرت ابو الدرداء رضي الله عنه په روايت كښې دلته يو ځائې د دواړو ذكر دې.او په يو حديث كښې د دواړو تعريف ذكر شوې دې.

سوال كيدې شى،كۀ د يو ځائې ذكر او تعريف اعتبار وى،نو په دې كښې خو حضرت حذيفه او عمّار رضي الله عنهما سره حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه هم شريك دې،خو د هغوى مناقب دلته مذكور نۀ دى،بلكه د هغې د پاره مستقل باب قائم دې؟

ددې جواب دادې،چې امام بخارى رحمه الله ته د خپلو شرائطو مطابق د ابن مسعود رضي الله عنه په مناقبو كښې بعضې نور روايتونه هم ملاؤ شو،په دې وجه دلته په ترجمه كښې ئې د هغوى رضي الله عنه ذكر اونۀ كړو،بلكه يو مستقل باب قائمولو سره ئې د هغوى رضي الله عنه ذكر اوفرمائيلو، او په هغې كښې ئې دا مذكور حديث هم راؤړو،او نور روايات هم.او د حذيفه رضي الله عنه ذكر هم وړاندې په مناقبو كښې په مستقل باب كښې راروان دې،نو بيا ددې مطلب دا شو،چې په حديث كښې د دواړو(حضرت عمّار او حذيفه رضي الله عنهما)د ذكر په وجه خو په "ترجمة" كښې د

---

(۱) فتح البارى:۹،۱۱٤،وإشاد السارى:۸،۱۲۲۷
(۲) فتح البارى:۹،۱۱۱٤

دواړو نومونه ذکر شول،ولې ددې تقاضا دا نهٔ ده،چې د حذیفه رضی الله عنه ذکر جدا نهٔ دی کیدل پکار،لهذا د هغوی مستقل تذکره چې به راځی په هغې څهٔ اعتراض نشته.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی،دې ګډوډ والی(انتشار)نه زمونږ د هغې خبرې تائید کیږی،چې امام بخاری رحمه الله د مذکوره أصحاب مناقبو د ترتیب خیال نهٔ دې ساتلې،او په دې کښې یو حده پورې ګډوډ والې او تکرار موجود دې،او هلته د حضرت حذیفه رضی الله عنه د جدا ذکر کولو وجه هم دا کیدې شی،چې امام بخاری د هغوی رضی الله عنه د پلار په حوالې سره د ترجمې قائمولو اراده کړې وی،او ددې دویم مستقل باب نه د هغوی منشاء د"یمان والا حذیفه"ذکر وی.[1]

۳۵۳۲،۳۵۳۳[2] حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنِ الْمُغِيرَةِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ قَدِمْتُ الشَّأْمَ فَصَلَّيْتُ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ قُلْتُ اللَّهُمَّ يَسِّرْ لِي جَلِيسًا صَالِحًا، فَأَتَيْتُ قَوْمًا فَجَلَسْتُ إِلَيْهِمْ، فَإِذَا شَيْخٌ قَدْ جَاءَ حَتَّى جَلَسَ إِلَى جَنْبِي، قُلْتُ مَنْ هَذَا قَالُوا أَبُو الدَّرْدَاءِ. فَقُلْتُ إِنِّي دَعَوْتُ اللَّهَ أَنْ يُيَسِّرَ لِي جَلِيسًا صَالِحًا فَيَسَّرَكَ لِي، قَالَ مِمَّنْ أَنْتَ قُلْتُ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ. قَالَ أَوَلَيْسَ عِنْدَكُمُ ابْنُ أُمِّ عَبْدٍ صَاحِبُ النَّعْلَيْنِ وَالْوِسَادِ وَالْمِطْهَرَةِ وَفِيكُمُ الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ مِنَ الشَّيْطَانِ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ -صلى الله عليه وسلم- أَوَلَيْسَ فِيكُمْ صَاحِبُ سِرِّ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- الَّذِي لاَ يَعْلَمُ أَحَدٌ غَيْرُهُ ثُمَّ قَالَ كَيْفَ يَقْرَأُ عَبْدُ اللَّهِ (وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى)، فَقَرَأْتُ عَلَيْهِ (وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى * وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى * وَالذَّكَرِ وَالأُنْثَى) قَالَ وَاللَّهِ لَقَدْ أَقْرَأَنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- مِنْ فِيهِ إِلَى فِيَّ.

رجال الحديث

مالک بن اسماعیل: دا مالک بن اسماعیل بن زیاد ابو غسان النهدی الکوفی دې،ددهٔ احوال د کتاب الوضوء،باب"الماء الذی یغسل به شعر الإنسان"لاندې تیر شوی دی.

إسرائیل:دا اسرائیل بن یونس بن أبی اسحاق السبیعی دې،ددهٔ احوال د کتاب العلم،باب"من ترک بعض الاختیار مخافة أن یقصر فهم بعض الناس عنه"لاندې تیر شوی دی.[3]

المغیرة: دا مغیرة بن مقسم الضبی الکوفی دې،ددهٔ احوال د کتاب الصوم،باب"صوم یوم وإفطار یوم"لاندې تیر شوی دی.

إبراهیم: دا ابو عمران إبراهیم بن یزید بن قیس بن اسود دې،ددهٔ احوال د کتاب الإیمان،باب "ظلم دون ظلم"لاندې تیر شوی دی.[4]

---

[1]) فتح الباری:۹،۱۱۴،۹
[2]) الحدیث سبق تخریجه فی بدء الخلق،باب صفة إبلیس:۳۲۸۷
[3]) کشف الباری: ۴،۴۴۶
[4]) کشف الباری:۲،۲۵۳

علقمة: دا ابو شبل علقمة بن قيس بن عبد الله بن مالك النخعي دي،ددهٔ احوال هم د كتاب الإيمان، باب" ظلم دون ظلم" لاندې تير شوی دی.[1]

۳۵۳۳[2] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُغِيرَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ ذَهَبَ عَلْقَمَةُ إِلَى الشَّأْمِ، فَلَمَّا دَخَلَ الْمَسْجِدَ قَالَ اللَّهُمَّ يَسِّرْ لِي جَلِيسًا صَالِحًا. فَجَلَسَ إِلَى أَبِي الدَّرْدَاءِ فَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ مِمَّنْ أَنْتَ قَالَ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ. قَالَ أَلَيْسَ فِيكُمْ - أَوْ مِنْكُمْ - صَاحِبُ السِّرِّ الَّذِي لاَ يَعْلَمُهُ غَيْرُهُ يَعْنِي حُذَيْفَةَ. قَالَ قُلْتُ بَلَى. قَالَ أَلَيْسَ فِيكُمْ - أَوْ مِنْكُمْ - الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَعْنِي مِنَ الشَّيْطَانِ، يَعْنِي عَمَّارًا. قُلْتُ بَلَى. قَالَ أَلَيْسَ فِيكُمْ - أَوْ مِنْكُمْ - صَاحِبُ السِّوَاكِ أَوِ السِّرَارِ قَالَ بَلَى. قَالَ كَيْفَ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَقْرَأُ (وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى * وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى) قُلْتُ (وَالذَّكَرِ وَالأُنْثَى). قَالَ مَا زَالَ بِي هَؤُلاَءِ حَتَّى كَادُوا يَسْتَنْزِلُونِي عَنْ شَيْءٍ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -.[ر: ۳۱۱۳]

رجال الحديث

سليمان بن حرب: دا ابو ايوب سليمان بن حرب ازدي واشحي دي،ددهٔ احوال د كتاب الإيمان، باب"قول النبي أنا أعلمكم بالله، وأن المعرفة فعل القلب........"لاندې تير شوی دی.[3]

شعبة: دا امير المؤمنين في الحديث شعبة بن الحجاج دي،ددهٔ احوال د كتاب الإيمان، باب "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" لاندې تير شوی دی.[4]

د مغيره، إبراهيم او علقمه د حالاتو د پاره پورتنې روايت اوګورئ.

قوله: قدمت الشام: د شعبه په پورتنی روايت كښې د"ذهب علقمة إلى الشام" الفاظ دی،او ددې دويم د الفاظو صورت د مرسل روايت په شان دې،خو په دې كښې د"قلت: بلى" په الفاظو سره بيا ددې صورت د موصول روايت په شان جوړ شو،او په كتاب التفسير كښې د علقمة دا الفاظ مروی دی:

"قدمت الشام في نفر من أصحاب ابن مسعود".[5]

---

[1] كشف الباري: ۲، ۱۲۵۶

[2] الحديث سبق تخريجه في كتاب بدء الخلق، باب صفة ابليس وجنوده........

[3] كشف الباري: ۲، ۱۰۵

[4] كشف الباري: ۱، ۶۷۸

[5] كتاب التفسير، باب والنهار إذا تجلى، رقم: ۴۹۴۳

زهٔ د ابن مسعود رضی الله عنه د شاګردانو په یو جماعت کښې شام ته راغلم.

قوله: مَن جلس إلى جنبي: بعضې حضراتو جلس......د ماضی صیغه نقل کړې ده[1] او بعضې حضراتو يَجلس د مضارع صیغه نقل کړې ده.[2] یعنی هغوی د خپلو راتلو غایه او انتهاء زما په خوا کښې ناسته اوښودله، اسماعیلی په خپل روایت کښې د هغوی دا الفاظ هم نقل کړې دی:

"فقلتُ: الحمد لله إني لأرجو أن يكون الله عزوجل استجاب لي دعوتي".[3]

نو ما د الله تعالی شکر ادا کړو، او ما اووئیل، زهٔ امید ساتم چې الله تعالی عزوجل زما دعاء قبوله کړه.

قوله: قالوا: أبوالدّرداء: د قالوا دفاعل په حقله ابن حجر رحمه الله فرمائی: "لم أقف على اسم القائل".[4]

کوفه د علم او فقهې د مرکز کیدو شهادت: قال: أوليس عندكم ابن أم عبد؟...... د ابن ام عبد نه مراد عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دی، او د ابوالدرداء ددې قول مطلب دادې، چې علقمه دلته د علم حاصلولو دپاره راغلې دې، حال دادې چې هغوی سره په کوفه کښې لوئې لوئې اهل علم او فضل موجود دی، ددې مطلب دا شو، چې تر کومې پورې په خپلې علاقې کښې د موجود علماؤ او مشائخو نه علم حاصل نهٔ کړې، هغوی پرېښودلو سره نور علماؤ پسې تلل صحیح نهٔ دی.[5]

قوله: صاحب النعلين: یعنی د رسول الله ﷺ پنړې اوچتولو والا، او حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه ته دا اعزاز او سعادت حاصل دې، چې هغوی به د رسول الله ﷺ د پنړو اوچتولو اهتمام کولو.

قوله: والوساد: په اولنې روایت کښې د "وِساد" لفظ راغلې دې، تکیه مراد ده، او په دویم روایت کښې "صاحب السواك" او "الوساد" سره د "أو السِّرار" الفاظ هم مروی دی. بعضو د "السِّواد" الفاظ هم نقل کړې دی.

د "السِّواد او السِّرار" معنی یوه ده، د "ساودتُه" معنی ده، سَارَرتُه (بالراءین) او دا د "سِرٌ" نه دې، د "مُساودة یا مسارّة" معنی د راز دارې ده.[6] "سواد" او "سِرار" د فعال په وزن باندې د مُساوده او.

---

[1]) إرشاد الساري: ۱۲۲۷،۸

[2]) فتح الباري: ۱۱۱۵،۹

[3]) إرشاد الساري: ۱۲۲۷،۸

[4]) فتح الباري: ۱۱۱۵،۹

[5]) فتح الباري: ۱۱۱۵،۹

[6]) فتح الباري: ۱۱۱۵،۹

مُسارہ مصدر دې.

قوله: والِمطهرة: د سرخسي په روايت کښې مِطهر بدون الهاء (التاء) واقع دې، په هر حال کښې آله د طهارت مراد ده، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي، داؤدي ډيره عجيبه او بې بنياده خبره کړې ده، وائي دې نه معلوميږي، چې د هغوی ﷺ ټول سامان او کل اثاثه هم دغه درې څيزونه دی. ابن التين د دې تعاقب کړې دې، او په ځائې ئې دا غلطه گرځولې ده.[1]

قسطلاني رحمه الله د مختلفو نسخو په حوالې سره...... د "السواك" "الوِساد"، "السِّواد" او "السِرار" الفاظ نقل کولو سره اوښودل، چې د "وِساد" معنی خو "مِخدّه" يعني بالخت او تکيه ده. او د "سواد" او "سِرار" دواړو يوه معنی ده، يعني راز او نياز (پټې او د راز خبرې) او هغه داسې، چې د "ساودتُه سواداً" معنی ده، "سارَرتُه سِراراً" يعني ما هغۀ سره پټې او د راز خبرې اوکړې. او د دې اصل دا دې چې د سواد معنی ده شخص (باډي) خو "مساوَده" وئيلې شی، "ادنا سوادك إلى سواده" خپل شخصيت ئې د هغۀ شخصيت ته نزدې کړو.

او حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه ته دا فضيلت په دې شان حاصل وو، چې رسول الله ﷺ به د هغوی نه پرده نۀ فرمائيله، او نۀ به ئې څۀ خبره د هغوی نه پټوله.[2]

د مسلم په روايت کښې دا الفاظ دی. رسول الله ﷺ هغوی ته فرمائي: "اذنك على أن ترفع الحجاب وتسمع سِوادی".[3] ستا د پاره زما نه د اجازت اخستلو دغه صورت دې، چې پرده اوچتوه او زما د راز خبرې اوره، دا د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه هغه ځانګړې خصوصيت دې، چې بل چا ته هم حاصل نۀ دې.

د هغوی رضي الله عنه دا خصوصيت وړاندې په مناقبو د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه کښې د حضرت ابو موسی اشعري رضي الله عنه د هغې روايت نه هم معلوميږي، چې په هغې کښې حضرت ابو موسی اشعري رضي الله عنه فرمائي، چې مونږ د يمن نه راغلې وو، او تر يو وخته پورې رسول الله ﷺ سره پاتې شو، نو خلقو دا ګڼړل، چې عبد الله بن مسعود رضي الله عنه هم د نبي عليه السلام د اهل بيتو نه دې، ځکه چې دې او د دوی مور به په کثرت سره د هغوی ﷺ کور ته داخليدل.[4]

د رسول الله ﷺ د قربت او خدمت په وجه د وفور علم اثبات: حضرت ابو الدرداء رضي الله عنه چې د حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه دا فضيلت او رسول الله ﷺ سره د خدمت او کورنۍ نزدې والی ذکر اوفرمائيلو، نو په دې سره د هغوی مقصد دا وو، چې کوم سړې رسول الله ﷺ سره دومره نزدې پاتې شوې وی، نو هغه ډير نيك بخت دې، او د دې نزدې والی او اعتماد په

[1] فتح الباري: ۹، ۱۱۲۵
[2] إرشاد الساري: ۸، ۱۲۲۹
[3] فتح الباري: ۹، ۱۱۱۵
[4] اوګورئ حديث: ۱۳۷۶۳

تعلق کښې به هغوی د رسول الله ﷺ نه څومره څۀ نۀ وی حاصل کړي، بیا هم هغوی پرېښودو سره تۀ دلته د علم حاصلولو د پاره راځې؟

په دې توجیه سره دا هم معلومه شوه، داؤدی چې کومه توجیه کړې وه، چې دې روایت نه معلومیږی، او دا بیانول ئې مقصود دی چې د هغوی ﷺ ټول سامان هم دغه درې څیزونه دی، دا صحیح نۀ دی، بلکه صحیح دادی، چې دغه درې خالص د ذاتی استعمال د څیزونو ذکر کولو سره مقصود د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه رسول الله ﷺ سره د ډېر نزدې او ژور نسبت او د قرب او اعتماد د تعلق اظهار او ثبوت دې.[1]

قوله: أفیکم: دلته په اولنی روایت کښې په بعضې طریقو کښې په همزې سره "أفیکم" دې، او په بعضو کښې "وَفِیکم بالواو". او د شعبه په روایت کښې "ألیس فیکم أو منکم" الفاظ دی.[2]

د حضرت عمار د شیطان نه د بچ کولو مطلب: "الذی أجاره الله مِن الشیطان علی لسان نبیه" کښې د "الذی" نه مراد حضرت عمار بن یاسر دې، څنګه چې د شعبه په روایت کښې "یعنی عماراً" نه واضحه ده. هنه! د حضرت عمار د شیطان نه د بچ کولو مطلب څۀ دې، په دې کښې مختلف اقوال دی.

ابن التین وائی "علی لسان نبیه" نه مراد د رسول الله ﷺ دا ارشاد دې، "ویح عمار یدعوهم إلی الجنة ویدعونه إلی النار".[3] د حیرانتیا خبره داده، چې عمار خو هغوی جنت اړخ ته رابلی، او هغوی عمار اُور اړخ ته رابلی، نو ګویا نبی علیه السلام حضرت عمار ته "داعی إلی الجنة" ګرځولو سره د شیطان نه د محفوظ کېدو ګواهی ورکړه.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، دا هم احتمال شته، (د کومې چې ابن التین ذکر اوکړو) او دا هم احتمال شته، چې په دې سره د حضرت عائشې رضی الله عنها هغې مرفوع حدیث اړخ ته اشاره مقصود وی. "ما خُیّر بین أمرین إلا اختار أرشدَهما".[4]

حضرت عمار رضی الله عنه ته چې به کله هم په دوۀ کارونو کښې د یو کار اختیارولو د پاره اووئیلې شو، نو هغوی به هغه کار واخستو، چې په کوم کښې زیات رُشد او هدایت وو، په دې شان سره الله تعالی حضرت عمار رضی الله عنه د شیطان د ګمراهئ نه محفوظ کړو، او د رسول الله ﷺ ژبې مبارکې ددې ګواهی ورکړه، دا روایت د ترمذی نه علاوه أحمد هم د ابن مسعود رضی الله عنه نه روایت کړې دې، او حاکم هم ذکر کړې دې.[5]

---

[1] فتح الباری: ۱۱۱۵.۹
[2] فتح الباری: ۱۱۱۵.۹، وعمدة القاری: ۱۲۲۷.۱۶
[3] الجمع بین الصحیحین للحمیدی، رقم: ۱۷۹۴. دار ابن حزم، بیروت، وجامع الأصول فی أحادیث الرسول لابن الاثیر صحیح البخاری، باب مسح الغبار عن الرأس فی سبیل الله: ۱۲۸۱۲
[4] سنن الترمذی، باب مناقب عمار بن یاسر، رقم: ۳۷۹۹
[5] مسند أحمد، مسند عائشة ، رقم الحدیث: ۲۴۸۲۰. المستدرک علی الصحیحین للحاکم، ذکر مناقب عبد الله ابن زید، رقم الحدیث: ۵۶۶۵

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ وائی:

"فكونه يختار أرشدَ الأمرين دائما يقتضي أنه قد أجير من الشيطان الذي من شأنه الأمر بالغي".[1]

یعنی د حضرت عمار رضی اللہ عنہ تپول عمر "أرشد الأمرين" اختیارول ددې خبرې تقاضا کوی، چې الله تعالی د شیطان نه د هغوی حفاظت فرمائیلې دې، چې ټول عمر د ګمراهئ حکم ورکوی.

د شیطان نه د بچ کیدو مطلب بعضې حضراتو دا بیان کړې دې. چې رسول الله ﷺ د هغوی رضی اللہ عنہ د کمال ایمان متعلق اوفرمائیل، "ملئ إيمانا إلى مشاشه".[2]

یعنی حضرت عمار رضی اللہ عنہ د اوګو پورې د ایمان نه ډك كړې شو. یا پوره په پوره ډك كړې شو. دا حديث ابن حبان. بزار او نسائی نقل کړې دې.[3]

مُشاش د نلی نه خالی هډوکی ته وئیلې شی یا د اوګو بهر راوتلی هډوکی ته وئیلې شی...

د مشاش پورې ډك كيدل دا كنايه ده د کامل او مکمل کیدو نه.

او کیدې شی په دې کښې هغې قیصې ارخ ته اشاره وی. چې ابن سعد په طبقات کښې ذکر کړې ده. چې د هغې الفاظ دادی:

"قال عمار: نزلنا منزلاً فأخذتُ قِربتي ودلوي لأستقي، قال النبي أما انه سيأتيك آت يمنعك من الماء فلما كنتُ على رأس الماء إذا رجل أسود كأنه مرس..........فصرعته".[4]

حضرت عمار وائی مونږ رسول الله ﷺ سره په سفرکښې يو ځائې کښې کیناستو. نو ما خپله مشکیزه او لوټه واخسته. دې د پاره چې اُوبهٔ راؤباسم. نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل. تا ته به د اُوبو نه منع کونکې يو کس راځی. بیا کله چې زهٔ د هغې اُوبو خوا ته لاړم. نو د تور رنګ يو سړې راغې. چې ډیر تجربه کار وو. ما هغه راؤپرځولو. او وړاندې د رسول الله ﷺ ارشاد دې. "ذاك الشيطان" دا به شيطان وی.

أوس ښکارهٔ خبره ده. چې حضرت عمار رضی اللہ عنہ شیطان راپرځوی. نو ددې يقيناً هم دغه مطلب دې. چې الله تعالى حضرت عمار رضی اللہ عنہ د شیطان نه بچ کړې دې.

او کیدې شی په کښې هغې واقعې ارخ ته اشاره وی. چې په هغې کښې مشرکینو حضرت عمار رضی اللہ عنہ په امتحان کښې راګیر کړې وو. او هغه ئې په کفری کلمه وئیلو باندې مجبور کړې وو. او د حضرت عمار رضی اللہ عنہ زړهٔ په ایمان باندې مطمئن وو. او الله تعالى "إلا من أكره وقلبه

---

[1] فتح الباری: ۱۱۵.۹

[2] جامع الأصول في أحاديث خير الرسول. رقم: ۶۵۸۵. سنن ابن ماجه. فضل عمار بن ياسر. رقم: ۱٤۷. سنن النسائي. تفاضل أهل الإيمان. ۵۰۰۷/۱۵

[3] صحيح ابن حبان. كتاب أخباره ﷺ عن مناقب عمار. رقم الحديث: ۷۰۷۶. مسند أبي يعلى. مسند علي بن أبي طالب. رقم الحديث: ۱٤۰٤

[4] فتح الباری: ۱۱۱۵.۹

مطمئن بالإيمان"(۱) فرمائیلو سره د هغوی د ایمان ګواهي ورکړه.او ښکاره خبره ده.کفری الفاظو وئیلو سره هم چې د هغوی ایمان محفوظ پاتې شو.داد شیطان نه د بچ کیدو دلیل دې.

قوله: الذي لا يعلم أحدٌ غيره: "لا يعلم"په بعضې نسخو کښې د مفعول د ضمیر په حذف سره دې.او د کشمیهنی په روایت کښې د"لا يعلمه"الفاظ دی.په ضمیر منصوب سره.

د"صاحب سر"نه مراد حضرت حذیفه دې.او د"سِر"نه مراد د مستقبل فتنې او حادثې او د منافقینو هغه احوال او نومونه دی.چې رسول الله ﷺ حضرت حذیفه ﷜ ته ښودلې وو.(۲)

حضرت حذیفه په دې حوالې سره معروف دې.او د سند درجه لری.تر دې پورې چې د حضرت عمر ﷜ معمول وو.چې کله به څوك مړ شول.نو هغوی به کتل.چې حضرت حذیفه ﷜ د هغهٔ په جنازه کښې شرکت کوی کهٔ نه.کهٔ حضرت حذیفه ﷜ به جنازه کښې شریك وو.نو حضرت عمر ﷜ به هم په جنازه کښې شریك کیدو.کهٔ هغهٔ به نهٔ وو.نو دې به هم نهٔ شریك کیدو.غيره د مُستثنٰی واقع کیدو په وجه منصوب دې یا د أحد نه د بدل واقع کیدو په وجه مرفوع دې.(۳)

د حضرت عبد الله بن مسعود ﷜ قراءت: دې نه ورستو حضرت ابو الدرداء د علقمه نه د حضرت عبد الله بن مسعود ﷜ د هغه قراءت پوښتنه اوکړه.چې هغوی به د سورة اللیل آیت"(وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَىٰ)"بغیر د"وما خلق"نه صرف"(والذكر والأنثى)"لوستو.علقمه چې کله دا قراءت ذکر کړو.نو ابو الدرداء قسم کولو سره اوفرمائیل.چې د رسول الله ﷺ د ژبې مبارکې نه ما پخپله همدغه اوریدلې دې."مِن فِيهِ إِلَىٰ فِيَّ"یعنی د هغوی ﷺ د خُلې مبارکې نه زما خُلې ته منتقل شو.او هغوی ﷺ په دغه وخت کښې زما مخې ته وو.کله چې ئې دا قراءت فرمائیلو.

د قراءت متواتره خلاف کیدو په وجه دا قراءت مرجوح دې: حضرت عبد الله بن مسعود ﷜ ډیر جلیل القدر صحابی دی.او رسول الله ﷺ سره د دوی تعلق هم ډیر نزدې او د اعتماد وو.همدغه شان د حضرت ابو الدرداء ﷜ لوئی شان او فقیهانه علو مرتبه هم منلې شوې ده.خو دې سره سره د دوی دا قراءت د قراءت متواتره په مقابله کښې د راتلو په وجه مرجوح دې.او شارحین حدیث فرمائی.اصل کښې اول دا آیت همدغسې نازل شوې وو.څنګه چې به ابن مسعود ﷜ او ابو الدرداء ﷜ لوستلو.ولې ورستو بیا"وما خلق........."سره نازل شو.او ددې نزول ثانی ابن مسعود او ابو الدرداء ﷜ ته علم نهٔ وو.په دې وجه دې دواړو حضراتو به په قرآءت اولی باندې اصرار کولو.او نورو ټولو خلقو به ددې قراءت متواتره

(۱) سورة النحل،آیت:۱۰۶
(۲) فتح الباری:۹،۱۱۶
(۳) إرشاد الساری:۸،۲۲۸

موافق لوستلو، کوم چې په مصحف شریف کښې هم دي.[۱]

علامه عینی رحمه الله فرمائی، "وهذا كظن عبد الله أن المعوذتين ليستا من القرآن".[۲]

د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه دلته د لفظ "ما خلق" نه انکار داسې دې، څنګه چې هغوی د معوّذتینو د قرآن کریم نه د نهٔ کیدو قائل وو.

په دویم روایت کښې په بلې طریقې سره همدغه مضمون منقول دې.

او علامه عینی رحمه الله ددې تکرار په حقله وائی

"وهو فى نفس الأمر يفسر بعضه بعض الحديث السابق".[۳] په اصل کښې دویم حدیث د اولنی حدیث تفسیر او تشریح کوی. او په دویم روایت سره د اولنی روایت د بعضې خبرو وضاحت او تشریح کیږی.

قوله: حتى كادوا يَستنزلونَنِي عن شيء سمعتُه......: علقمه وائی: ابو الدرداء اوونیل. اهل شام په دومره سختئ او اهتمام سره په دې (مشهور) قراءت باندې قائم دی. چې په ما باندې ددې دویم قراءت نه راکوزیدو او پریښودو ته نزدې دی. کوم چې ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلې دې.

کتاب التفسیر کښې د ابو الدرداء رضی الله عنه دا خبره په نور زیات وضاحت سره راغلې ده، حال دادې چې هلته د ابو الدرداء الفاظ دا دی:

"وهؤلاء يريدونني على أن أقرء "وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَىٰ" والله لا أتابعهم".[۴]

دا خلق (یعنی اهل شام) زما نه دا غواړی، چې زهٔ "وما خلق الذکر والانثیٰ" اُولولم، خو په خدائې قسم: زهٔ به ددوی اطاعت اونهٔ کړم، ځکه کوم چې ما اوریدلی دی، هغه هم صحیح او ثابت دې.

د حضرت ابو هریره رضی الله عنه په حدیث کښې د بعضې نورو حضراتو زیاتوالې: ترمذی د خیثمه بن عبد الرحمٰن په طریقې سره روایت ذکر کړې دې، هغه فرمائی:

"أتيت المدينة فسألتُ الله أن ييسر لى جليسًا صالحًا، فيسّر لى أبا هريرة. فقال ممن أنت؟ قلت: من الكوفة، جئت ألتمس الخير. قال أليس منكم سعد بن مالك مُجاب الدعوة أو ابنُ مسعود صاحبُ طهورِ رسول الله ونعليه، وحذيفةُ صاحبُ سِرّه، وعمّار الذى أجارَه الله مِن الشيطانِ على لسان نبيّه وسلمانُ صاحب الكتابَين".[۵]

---

[۱]) فتح الباری: ۹. ۱۱۶. وعمدة القاری: ۱۶. ۱۲۳۷

[۲]) عمدة القاری: ۱۶. ۱۲۳۷

[۳]) عمدة القاری: ۱۶. ۱۲۳۷

[۴]) کتاب التفسیر، باب وما خلق الذکر والانثی، رقم: ۴۹۴۴

[۵]) جامع الأصول فی أحادیث الرسول، رقم: ۶۳۷۹، سنن الترمذی، باب مناقب عبد الله بن مسعود رضی الله عنه، رقم: ۳۸۱۱

وائی:زهٔ مديني ته راغلم،او د الله تعالى نه مې دعا اوکړه،چې يا الله تعالى! ما ته خو ښهٔ ملګرې راکړه،الله تعالى راته حضرت ابو هريره رضي الله عنه راکړو،هغوی ما ته اووئيل،ستا تعلق چا سره دې؟ ما اووئيل کوفې نه راغلې يم د خير طالب يم.هغوی رضي الله عنه اووئيل،آيا ستاسو خواه کښې سعد بن مالك نشته،چې مستجاب الدعوات دې؟ او ابن مسعود رضي الله عنه چې د رسول الله ﷺ د پاره به ئې اُوبهٔ او پڼړې اوچتولې،او هغوی ﷺ سره به اوسيدو؟ او حذيفه چې د رسول الله ﷺ رازدار وو؟ او عمار رضي الله عنه چې هغه الله تعالى د خپل رسول په ژبهٔ مبارکهٔ باندې د شيطان نه بچ کړې وو،او سلمان الفارسي دوؤ کتابونو (قرآن او انجيل)والا ؟

په دې روايت کښې ابن مسعود،عمار،حذيفه رضي الله عنهم سره د سعد بن مالك(يعنى سعد بن أبى وقاص رضي الله عنه)او د سلمان الفارسي رضي الله عنهم هم زياتوالي دې.

۲۱-باب:مَنَاقِبُ أَبِي عُبَيْدَةَ بْنِ الْجَرَّاحِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ

په عشره مبشره کښې تر اوسه پورې د ووهٔ حضراتو ذکر راغلې دې.او کوم درې حضرات چې پاتې دی،په هغوی کښې د حضرت ابو عبيدة بن الجراح رضي الله عنه ذکر خو دلته راغلې دې.او د عبد الرحمن او سعيد بن زيد مستقل تذکره دلته نهٔ ده راغلې.او هم ابو عبيده رضي الله عنه په عشره مبشره کښې آخرى صحابى دې.د چا چې دلته تذکره راغلې ده.هنه: د سعيد بن زيد په حقله په مناقب الأنصار کښې يو مستقل باب راروان دې [1]او دلته د عمار او حذيفه رضي الله عنهما(چې د عشره مبشره نه نهٔ دی)متعلق اُوس وړاندينې باب قائم کړې شوې وو،دې نه معلوميږی چې د عشره مبشرؤ تذکره نهٔ ده مرتب کړې شوې.

حافظ ابن حجر رحمه الله په دې سلسله کښې فرمائى:

"وأظن ذلك من تصرُّف الناقلين لكتاب البخاری،كما تقدم مرارًا أنه ترك الكتّاب مسودّة،فإن أسماء من ذكرهم هنا لم يقع فيهم مراعاة الأفضلية ولا السّابقيّة ولا الأسنية وهذه جهات التقديم فى الترتيب،فلما لم يراع واحدًا منها دلّ على أنه كتب كلّ ترجمة على حدة فضمّ بعض النقلة بعضها إلى بعض حسبما اتّفق".[2]

زما په خيال دا د ناقلينو د تصرف د وجهې نه دې.څنګه چې(فتح البارى کښې)څو څو وارې تير شوی دی،چې امام بخاری خپل کتاب(صحيح بخاری)د مسودې په شکل کښې پريښودې وو،څکه چې دلته هغوی کوم نومونه ذکر کړې دی،په هغې کښې نهٔ د افضليت په اعتبار سره ترتيب شته.نهٔ د أسبق (فى الإسلام) کيدو په اعتبار سره.او نهٔ د أسنّ (معمر) کيدو په اعتبار سره.او د ترتيب په صورت کښې تقديم هم ددې وُجوهاتو په اعتبار سره کيدې شی.او کيدل پکار هم وو،(چې د زيات فضيلت،ډير عمر.او د اولنی اسلام قبلونکو ذکر اول وی.او د نورو ورستو) اُوس چې په دې کښې د يوې وجهې هم رعايت نهٔ دې کړې

[1] کتاب مناقب الأنصار،باب:۱۳۴
[2] فتح البارى:۱۱۱۷.۹

شوې،نو معلومه شوه،چې امام بخاري په ترتيب سره ددې حضراتو تذكره نۀ ده كړې.
بلكه هره ترجمه ئې جدا جدا ليكلو سره كيښودې وه،چې هغه ناقلينو ته څنگه آسانه ملاؤ شوې ده،او كوم ځائې چې ئې غوښتله كيښوده ئې.

د ابو عبيدة بن الجراح رضی الله عنه تعارفي خاكه: د ابو عبيده رضی الله عنه نوم عامر او سلسله د نسب ئې داسې ده،ابوعبيدة عامربن عبد الله بن الجراح بن هلال بن أهيب بن ضبة بن الحارث بن فهر.
رسول الله ﷺ سره په فهر بن مالك كښې د دوى نسب ملاويږي.او د دوى مور د دوى د پلار د ترۀ لور وه.د ابو عبيده د مور په حقله راغلى دى،چې هغې اسلام قبول كړې وو،او پلار ئې كافر مړ شوې وو،په غزوۀ بدر كښې قتل كړې شوې وو.او بعضې حضرات وائى،چې پخپله ابو عبيده رضی الله عنه هغه قتل كړې دې.

پخپله ابو عبيده رضی الله عنه په ١٨ هجرې كښې په طاعون عمواس كښې وفات شو،په دغه وخت كښې دې د حضرت امير المؤمنين سيدنا عمر فاروق رضی الله عنه له اړخ نه په شام باندې امير وو.(١)

د دوى د قبر په حقله علامه عينى رحمه الله فرمائى چې په "غوربيسان" كښې په "عَمتا" نومې كلى كښې دفن كړې شو.او د هغوى د جنازې مونځ حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه ادا كړې دې.(٢)

حضرت ابو عبيدة بن الجراح رضی الله عنه ته د رسول الله ﷺ د ژبې مباركې نه د "أمين الأمة" لقب ملاؤ شوې وو،هغوى د قد نه دنگ لوړ وو.او وړاندينى غاښونه ئې مات شوى وو،چې د رسول الله ﷺ د تندى مبارك نه د غشى ويستلو په وخت كښې مات شوى وو.(٣)

د ابو ذر په نسخه كښې لفظ د باب" نشته،او په نورو نسخو كښې شته.(٤)

٣٥٢٤(٥) حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الأَعْلَى حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ أَبِي قِلاَبَةَ قَالَ حَدَّثَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِنَّ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَمِينًا،وَإِنَّ أَمِينَنَا أَيَّتُهَا الأُمَّةُ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ». [٤١٢١، ٦٨٢٨]

رجال الحديث

عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ: دا عمرو بن على ابن بحر الباهلى البصرى الفلاس الصيرفى دې،ددۀ احوال تير شوى دى.(٦)

---

(١) فتح الباري:٩.١١٧\
(٢) عمدة القاري:١٦.٢٣٨\
(٣) إرشاد الساري:٨.٢٢٩\
(٤) إرشاد الساري:٨.٢٢٩\
(٥) الحديث أخرجه البخاري أيضًا في صحيحه،في كتاب المغازي،باب قصة أهل نجران،رقم:٤٣٨٢،وفى كتاب أخبار الآحاد،رقم:٧٢٥٥،ومسلم في صحيحه،في كتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل أبى عُبيدة بن الجراح،رقم:٢٤١٩\
(٦) كتاب الوضوء،باب الرجل يوضئ صاحبه،رقم:١٨٢\

عَبْدُالأَعْلَى: دا عبد الأعلى بن عبد الأعلى البصری السامی دې.ددهٔ احوال هم تیر شوی دی.[1]

خَالِدٌ: دا ابو المنازل خالد بن مهران حذاء البصری دې.ددهٔ احوال د **کتاب العلم،باب"قول النبی ﷺ علّمه الکتاب"** لاندې تیر شوی دی.[2]

أَبِی قِلاَبَةَ: دا أو قلابه عبد الله بن زید الجرمی دې.ددهٔ احوال د **کتاب الإیمان،باب"حلاوة الإیمان"** لاندې تیر شوی دی.[3]

أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: د رسول الله ﷺ صحابی دې،د دوی احوال د **کتاب الإیمان،باب"من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه"** لاندې تیر شوی دی.[4]

قوله: إِنَّ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَمِينًا وَأَمِينُنَا أَيَّتُهَا الأُمَّةُ: دلته"الأمّة"د منادی واقع کیدو په وجه مرفوع ده،او یا منصوب بالاختصاص ده،او ددې تقدیر داسې دې،"**أمّتنا مخصوصین من بین سائر الأمم**".[5]

د امین معنی شارح بیان کړې ده،"**الثقة الرضی**"اعتمادی او خوښ سړې.[6]

حضرت ابو عبیده رضی الله عنه سره د امین صفت د خصوصیت وجه دلته دا اشکال کیدې شی،چې د امانت صفت د حضرت ابو عبیده بن الجراح رضی الله عنه په شان په نورو صحابؤ کښې هم موندلې کیدې شی.او یقیناً موندلې شی.بیا ئې ابو عبیده رضی الله عنه په دې لقب سره ولې ملقّب کړې شو ....؟ ددې جواب دادې.اګر چې دا صفت په ابو عبیده رضی الله عنه او نورو صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم کښې مشترك وو.ولې په ابو عبیده رضی الله عنه کښې چې تر کومې مبالغې تر حده پورې وو،هغه د هغوی سره خاص وو.او دا د هر صفت کمال متعلق ګڼړل پکار دی،چې هغه رسول الله ﷺ د یو صحابی سره خاص فرمائیلې وی، مثلاً د ابوبکر "أرحم" کیدل.د حضرت عثمان رضی الله عنه د حیاء صفت.او د حضرت علی رضی الله عنه د قضاء او فیصلې صفت، چې دا صفات به په نورو صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم کښې هم موندلې کیدل.ولې په بعضو بعضو کښې څهٔ زیات موندلې کیږی.نو چې په چا کښې کوم صفت زیات او موندلې شو .هغه ئې هغهٔ اړخ ته منسوب کړو.[7]

په بعضې طریقو کښې د نورو الفاظو زیاتوالې: حافظ ابن حجر العسقلانی رحمه الله فرمائی چې

---

[1]) کتاب الغسل،باب الجنب یخرج ویمشی فی السوق وغیره..........۱

[2]) کشف الباری:۳،۱۳۶۱

[3]) کشف الباری:۲،۱۲۶

[4]) کشف الباری:۲،۱۴

[5]) فتح الباری:۹،۱۱۷،وإرشاد الساری:۸،۲۳۰،وعمدة القاری:۱۶،۱۲۳۸

[6]) فتح الباری:۹،۱۱۱۷

[7]) فتح الباری:۹،۱۱۷،وإرشاد الساری:۸،۲۳۰،وعمدة القاری:۱۶،۱۲۳۸

امام ترمذی او ابن حبان دا حدیث د عبد الوهاب الثقفی عن خالد الخذاء په طریقې سره هم په دې سند سره مطول نقل کړې دې،او د هغې په شروع کښې دا الفاظ دی."أرحم بأمتي أبوبكر، وأشدهم في أمر الله عمر، وأصدقهم حياءً ا عثمان، وأقرأهم لكتاب الله أبي، وأفرضهم زيد، وأعلمهم بالحلال والحرام معاذ........."(1)

حافظ صاحب وائی،دا حدیث د سند په لحاظ سره صحیح دې،ولې حفّاظ وائی،صحیح خبره داده.چې ددې حدیث اولنۍ برخه مرسل ده،او موصول برخه ئې صرف هغه مقدار ده.چې په کومې باندې امام بخاری رحمه الله دلته اکتفاء کړې ده.والله اعلم.(2)

۳۵۳۵ (3) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ صِلَةَ عَنْ حُذَيْفَةَ - رضی الله عنه - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - لأَهْلِ نَجْرَانَ «لأَبْعَثَنَّ - يَعْنِي عَلَيْكُمْ - يَعْنِي أَمِينًا - حَقَّ أَمِينٍ». فَأَشْرَفَ أَصْحَابُهُ، فَبَعَثَ أَبَا عُبَيْدَةَ رضی الله عنه.
[۴۱۱۹، ۴۱۲۰، ۶۸۲۸]

رجال الحديث

مُسلِم بنُ ابراهیم: دا ابو عمرو مسلم بن إبراهيم ازدی فراهیدی دې،ددۀ احوال د کتاب الإيمان،باب"زيادة الإيمان ونقصانه"لاندې تیر شوی دی.(4)

شُعبَة: دا شعبة بن الحجاج دې،ددۀ احوال د کتاب الإيمان،باب"المسلم من سلِمَ المسلمون مِن لسانِه ويَدِه"لاندې تیر شوی دی.(5)

أبي اسحَاق: دا ابو اسحاق عمرو بن عبد الله سبیعی دې،ددۀ احوال د کتاب الإيمان،باب"الصلاة من الإيمان"لاندې تیر شوی دی.(6)

صِلَة: صِلَة بن زفر العبسی،أو العلاء أبوبكر الكوفى،تابعی دې،د عمار بن یاسر،حذیفة بن الیمان ابن

---

(1) سنن الترمذی،باب مناقب معاذ بن جبل،رقم الحدیث:۳۷۹۰،صحیح ابن حبان،کتاب اخباره ﷺ،رقم الحديث:۷۱۳۱

(2) فتح الباری:۹/۱۱۷

(3) الحدیث أخرجه البخاری أیضاً فی کتاب المغازی،باب قصة أهل نجران،رقم الحديث: ۴۳۸۱،۴۳۸۰، وكتاب أخبار الاحاد،باب ما جآء فی إجازة خبر الواحد الصدوق،رقم:۷۲۵۴،ومسلم فی صحيحه،باب فضائل أبي عبيدة بن الجراح،رقم:۶۴۰۷،والنسائی فی سننه الکبری أبو عبیدة بن الجراح،رقم:۸۱۹۸

(4) كشف الباری:۲/۴۵۵

(5) كشف الباری:۱/۶۷۸

(6) كشف الباری:۲/۳۷۰

مسعو.علي او ابن عباس رضي الله عنهم نه روايت کوي.او د دوی نه په روايت کونکو کښې.ربعي بن حراش،مستور بن الاحنف،ابو اسحاق السبيعي،ايوب السختياني شامل دی.[1]

په ۷ هجري کښې د حضرت زبير رضي الله عنه په خلافت کښې وفات شوي دې.[2]

ابن حجر رحمه الله فرمائی: "ثقة جليل".[3]

عجلي هم وائی، "ثقة".[4] وهبی هم دې ثقه ګرځولې دې.[5]

باب ذِکرِ مُصْعَبِ بْنِ عُمَيْرٍ رضي الله عنه

د مُصعب بن عمير رضي الله عنه تذکره "مُصعب" بضم الميم وفتح العين، او عُمير بضم العين وفتح الميم(مصغر)د دوی سلسله د نسب داسې ده.مصعب بن عمير بن هاشم بن عبد مناف بن عبد الدار بن قصی القرشي العبدري.د دوی کُنيت ابو عبد الله دې.د جليل القدر صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم نه دې.

رسول الله ﷺ د هجرت نه وړاندې او عقبهٔ ثانيې نه وروستو دې مدينې منورې ته ليږلې وو.دې د پاره چې خلقو ته قرآن کريم اوښائي.او دين ورته اوښائي.په دې وجه به دوی ته د قاري او مقري په نامې سره آواز کولې شو.د دوی په حقله دا هم وئيلې شوی دی.چې په مدينه منوره کښې د هجرت نه وړاندې د ټولو نه اول د جمعې مونځ په جمې سره کونکې هم دوی دی.

په جنګ اُحد کښې د څلويښتو کالو يا ددې نه په زيات عمر کښې شهيد شوې دې.او چې چا دې شهيد کړې دې.د هغهٔ نوم "ابن قمئة" مذکور دې.وئيلې شوی دی.چې د رسول الله ﷺ دار ارقم ته د داخليدو نه وروستو دوی ته پته اولګيده چې رسول الله ﷺ د اسلام دعوت ورکوی.نو مصعب هم دلته راغلو.او د رسول الله ﷺ د مرضئ مطابق ئې اسلام قبول کړو.خو د خپلې مور او قوم د ويرې ئې خپل اسلام پټ ساتلې وو.او په پټه به د رسول الله ﷺ خوا ته تلو راتلو.بيا عثمان بن طلحه ته پته اولګيده هغهٔ د دوی مور او قوم ته اووئيل.هغوی دې اونيسلو او بندی ئې کړو.او دې هم په دې حالت کښې وو.تر دې پورې چې حبشې ته ئې هجرت اوکړو.د دوی شمير هم د ټولو نه په اولنو هجرت کونکو کښې کيږی.دې نه وروستو ئې په غزوهٔ بدر کښې هم شرکت اوکړو.

دلته مصنف رحمه الله د دوی په حوالې سره باب خو قائم کړې دې.ولې په دې کښې ئې هيڅ يو حديث نهٔ دې ذکر کړې.شارحين ددې متعلق وائی.چې مصنف به دا ځائې خالی پريښودې وی.بيا به هغهٔ ته د خپلو شرائطو مطابق حديث نهٔ وی ملاؤ شوې.

[1] تهذيب التهذيب،"حرف الصاد : ۴، ۳۸۴،والجرح والتعديل: ۴، ۴۴۶،رقم الترجمة: ۱۹۶۴
[2] الثقات لابن حبان: ۴، ۳۸۳،تقريب التهذيب:۱۲۷۸
[3] الثقات لابن حبان: ۴، ۳۸۳،تقريب التهذيب:۱، ۱۲۷۸
[4] الثقات للعجلي:۱، ۱۴۷۹
[5] الکاشف:۱، ۱۱۱

هنه ! په كتاب الجنائز كښې د دوى متعلق څهٔ ذكر شوى دى، مثلاً دا چې د دفن كولو په وخت كښې دوى ته پوره كفن هم نهٔ وو ملاؤ شوې[1]

په بعضې نسخو كښې د "باب ذكر مصعب بن عمير" الفاظ راغلي دى، او په بعضو كښې "باب مناقب مصعب بن عمير" الفاظ دى، او په بعضې نسخو كښې ترجمه او باب د سره شته هم نه[2]

۲۲-باب: مَنَاقِبُ الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا.

قَالَ نَافِعُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَانَقَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- الْحَسَنَ. [۲۰۱۶]

حضرات حسنين: د حضرت على رضي الله عنه ځامنو حسن او حسين رضي الله عنهما د مناقبو بيان.

حسن او حسين د حضرت فاطمې رضي الله عنها ځامن او د رسول الله ﷺ نوسى وو، حضرت حسن مشر او حسين كشر وو، د دواړو بې شميره فضائل او مناقب دى، حضرت حسن د خلافت نه د لاس اخستلو اعلان كولو سره د حضرت معاويه په لاس باندې بيعت اوكړو، او دا د هغوى هغه كارنامه ده، چې په دې سره د مسلمانانو د دوؤ لويو ډلو په مينځ كښې د جنګ او نزاع او وينې توييدو ويره ختمه شوې وه، او رسول الله ﷺ د دې پيشن ګوئى فرمائيلې وه.

او د حضرت حسين رضي الله عنه ولادت د ۴ هجرې په شعبان كښې شوې وو، او وفات ئې په ۶۱ هجرې كښې په كربلا كښې د يزيد او عبيد الله بن زياد د فوځيانو په لاسونو شوې وو، د حضرت حسين د شهادت واقعه ډيره مشهوره ده، د هغې خلاصه داده، كله چې حضرت معاويه يزيد د خپل ځان نه ورستو خليفه اوټاكلو، نو د كوفې خلقو حضرت حسين رضي الله عنه ته خطونه اوليكل، او د هغوى په لاس باندې د بيعت ئې هغوى ته يقين وركړو، كله چې حضرت حسين رضي الله عنه لاړو نو خلقو هغوى سره بې وفائى اوكړه، او يزيدى فوج سره د هغوى رضي الله عنه مقابله اوشوه، چې په هغې كښې د خپلې ټولې كورنۍ سره هغوى رضي الله عنه د شهادت جام نوش اوفرمائيلو[3]

وقال نافع بن جبير: نافع بن جبير، د جبير بن مطعم ځوې دې، او د دوى دا تعليق په كتاب البيوع كښې موصولاً مذكور دې[4]

۳۵۳۶[5] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنَا أَبُو مُوسَى عَنِ الْحَسَنِ سَمِعَ أَبَا بَكْرَةَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- عَلَى الْمِنْبَرِ وَالْحَسَنُ إِلَى جَنْبِهِ، يَنْظُرُ إِلَى النَّاسِ مَرَّةً وَإِلَيْهِ مَرَّةً، وَيَقُولُ «ابْنِي هَذَا سَيِّدٌ، وَلَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يُصْلِحَ بِهِ بَيْنَ فِئَتَيْنِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ». [ر: ۲۵۵۷]

---

[1]) فتح البارى: ۹، ۱۱۸، وإرشاد السارى: ۸، ۲۳۱، وعمدة القارى: ۱۶، ۲۳۹

[2]) الأبواب والتراجم، ص: ۳۲۴

[3]) عمدة القارى: ۱۶، ۲۳۹، فتح البارى: ۹، ۱۲۰

[4]) اوګورئ كتاب البيوع، باب ما ذكر فى الأسواق، رقم: ۲۱۲۲

[5]) الحديث سبق تخريجه فى كتاب الصلح، باب قول النبى ﷺ للحسن بن على أن ابنى هذا سيد ولعلّ الله أن يُصلح به بين فئتين عظيمتين............

رجال الحدیث

صَدَقَةُ: دا صدقة بن الفضل، ابو الفضل المروزی دې، ددهٔ احوال د کتاب العلم، باب "العلم والعظة" لاندې تیر شوی دی.[1]

ابْنُ عُيَيْنَةَ: دا سفیان بن عیینه دې، ددهٔ احوال د کتاب العلم، باب "قول المحدّث حدّثنا أو أخبرنا" لاندې تیر شوی دی.[2]

أَبُو مُوسَى: دا ابو موسیٰ اسرائیل بن موسی البصری دې، ددهٔ احوال د کتاب الصلح، باب "قول النبی للحسن بن علی إن ابنی هذا......." لاندې تیر شوی دی.

اَلْحَسَنِ: دا حسن بن أبی الحسن بن یسار البصری دې، ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب "وان طائفتان من المؤمنین اقتتلوا فاصلِحوا بَیْنَهما" لاندې تیر شوی دی.[3]

أَبَا بَكْرَةَ: دا نُفیع بن الحارث ابو بکره رضی الله عنه دې، ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب "وان طائفتان من المؤمنین......." لاندې تیر شوی دی.[4]

قوله: اِبْنِی هَذَا سَيِّدٌ: دا د حضرت حسن ډیر لوې فضیلت دې، چې رسول الله ﷺ دوی ته "اِبن" (خپل ځوې) وئیلو سره سید او سردار اوګرځولو.[5]

د دوؤ ډلو مینځ کښې د صلحې پیشن ګوئی او د هغې وقوع: رسول الله ﷺ چې کومه پیش ګوئی فرمائیلي ده هغه ورستو واقع او متحقق شوې ده، کله چې په سیدنا حسن رضی الله عنه او سیدنا معاویه رضی الله عنه او ددې دواړو په ملګرو کښې د خلافت په حوالې سره اختلاف وو. او د ډیرې لوې وینې تویېدو ویره وه، حضرت حسن رضی الله عنه د خلافت نه لاس اخستلو سره ددې ذمه وارئ د ترسره کولو د پاره حضرت معاویه رضی الله عنه ته اووئیل، او حضرت معاویه رضی الله عنه د دواړو ډلو په اتفاق سره د مسلمانانو خلیفه او امیر اوګرځیدو.

دا د حضرت حسن رضی الله عنه ډیره لویه قربانی، ایثار او بې مثاله فضیلت او منقبت دې، او ښکاره خبره ده، چې حضرت حسن رضی الله عنه دا کار د څهٔ ذلت یا د ملګرو د کم والی د وجهې نه هیڅ کله هم اونهٔ کړو، ځکه چې د څلویښتو زرو نه زیاتو کسانو د هغوی په لاس باندې د مرګ بیعت کړې وو، خو هغوی د مسلمانانو د اجتماعی خیر خواهئ او قومی سلامتئ د پاره دې ته

---

[1]) کشف الباری: ۳۸۸.۴

[2]) کشف الباری: ۱۰۲.۳

[3]) کشف الباری: ۲۲۰.۲

[4]) کشف الباری: ۲۲۵

[5]) إرشاد الساری: ۲۳۱.۸

تيار شو، او د قائمې دنيا پورې ئې يو ښکلې مثال پرېښودو.[1]

٣٥٣٧[2] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ قَالَ سَمِعْتُ أَبِى قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عُثْمَانَ عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ - رضى الله عنهما - عَنِ النَّبِىِّ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ كَانَ يَأْخُذُهُ وَالْحَسَنَ وَيَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّى أُحِبُّهُمَا فَأَحِبَّهُمَا». أَوْ كَمَا قَالَ.

رجال الحديث

مُسَدَّدٌ: دا مسدد بن مسرهد دې، ددهٔ احوال د كتاب العلم، باب "من خص بالعلم قومًا دون قوم" لاندې تير شوى دى.[3]

مُعْتَمِرٌ: دا ابو محمد معتمر بن سليمان دې. ددهٔ احوال هم په دغه كتاب العلم، باب "من خص بالعلم قومًا دون قوم" لاندې تير شوى دى.[4]

أَبِى: دا د معتمر پلار سليمان بن طرخان دې، ددهٔ احوال هم د كتاب العلم، باب "من خص بالعلم قوماً دون قوم" لاندې تير شوى دى.[5]

أَبُو عُثْمَانَ: دا ابو عثمان بن عبد الرحمٰن بن مل النهدى دې، ددهٔ احوال د كتاب مواقيت الصلاة، باب "الصلاة كفارة" لاندې تير شوى دى.

د حديث تشريح د اسامة بن زيد په حوالې سره ذكر شوى باب كښې تيره شوې ده.

٣٥٣٨[6] حَدَّثَنِى مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنِى حُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضى الله عنه - أُتِىَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ زِيَادٍ بِرَأْسِ الْحُسَيْنِ - عَلَيْهِ السَّلاَمُ - فَجُعِلَ فِى طَسْتٍ، فَجَعَلَ يَنْكُتُ، وَقَالَ فِى حُسْنِهِ شَيْئًا. فَقَالَ أَنَسٌ كَانَ أَشْبَهَهُمْ بِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -، وَكَانَ مَخْضُوبًا بِالْوَسْمَةِ.

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ ابراهيم: دا محمد بن الحسين بن إبراهيم بن الحرّ بن زعلان العامرى ابو جعفر بن اشكاب البغدادى دې، چې د على بن اشكاب ورور دې، او د هغوى نه كشر دې،

---

[1]) إرشاد السارى: ٨/٢٣١

[2]) الحديث سَبق تخريجُه فى ذكر أسامة بن زيد: ٣٧٣٥

[3]) كشف البارى: ٤/٥٨٨

[4]) كشف البارى: ٤/٥٩٠

[5]) كشف البارى: ٣/٥٩٣

[6]) الحديث أخرجه الترمذى هذا الحديث أيضًا فى المناقب باب مناقب الحسن: ٣٧٧٨

د دوی تعلق په اصل کښې خراسان او "نسا" سره دې.

د دوی په شیوخو کښې د دوی پلار حسین بن إبراهیم، أبو النضر، إسحاق بن سلیمان الرازی، حسین بن محمد المروزی، علی بن حفص المدائنی، محمد بن أبی عبیدة بن معن المسعودی، قراد أبو نوح، عبد الصمد بن عبد الوارث، عبید الله بن موسٰی وغیره شامل دی، او د دوی نه په روایت کونکو کښې بخاری، أبو داؤد، نسائی، ابن أبی عاصم، ابن أبی حاتم، أبو الطیب أحمد بن أبی القاسم البغوی وغیره شامل دی.

عبد الرحمٰن بن أبی حاتم د دوی په حقله وائی:

"کتبتُ عنه مع أبی وهو ثقة، سئل أبی عنه فقال: "صدوق". ما او زما پلار د دوی نه احادیث لیکلی دی، او هغه ثقه دې، د والد محترم نه د دوی په حقله پوښتنه اوکړې شوه، نو وې وئیل رښتونې دې.

ابو بکر بن أبی عاصم وائی: "أثبت".

ابو العباس بن سعید وائی: "کان من أهل العلم والأمانة".

ابن حبان په کتاب "الثقات" کښې ددهٔ تذکره کړې ده.

ابو الحسین ابن المنادی وائی:

"توفی یوم الثلاثاء لعشر خلون من محرم سنة إحدی وستین ومئتین، له ثمانون سنة".
په لسم محرم ۲۷۱ هجرې کښې وفات شو، او د دوی عمر ۸۰ کاله وو.[1]

حافظ ابن حجر رحمه الله وائی:

"قلت: وقال مسلمة: ثقة، ثبت، جلیل. وقال الخطیب: کان ثقةً حافظاً روی البخاری عنه أربعة".
مسلمه دوی ته ثقه ثبت او جلیل وئیلی دی، خطیب هم ثقه او حافظ اووئیل، امام بخاری د دوی نه څلور روایتونه روایت کړی دی.[2]

حُسَینُ بنُ مُحَمَّد: دا حسین بن محمد بن بهرام تمیمی مروزی دې، ددهٔ احوال د کتاب الجهاد، باب "من أتاه سهم غرب فقتله" لاندې تیر شوی دی.[3]

جرِیرٌ: دا جریربن حازم یا ابن أبی حازم بن زید الازدی البصری دې، ددهٔ احوال تیرشوی دی.[4]

مُحَمَّد: دا محمد بن سیرین رحمه الله مشهور تابعی دې، ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب "اتباع الجنائز من الإیمان" لاندې تیر شوی دی.[5]

---

[1]) تهذیب الکمال: ۷۹.۲۵، و تهذیب التهذیب: ۱۲۱.۹\
[2]) تهذیب التهذیب: ۱۲۲.۹\
[3]) کتاب الجهاد: ۱۶۴.۱\
[4]) کتاب الصلاة، باب الخوخة والممرّ فی المسجد..........۱\
[5]) کشف الباری: ۵۲۴.۲\

أنَس بن مَالک. د رسول الله ﷺ مشهور صحابی مراد دي،ددهٔ احوال د کتاب الإیمان،باب "مِن الإیمان أن یُحبَّ لأخیه مایُحب لنفسه" لاندې تیر شوی دی.[1]

د یزید او ابن زیاد حکومت:

قوله: أتِیَ عُبَیْدُ اللهِ بنُ زِیَادٍ......: عبید الله بن زیاد د یزید بن معاویه رضی الله عنه د اړخ نه د کوفې امیر وو.یزید د حضرت معاویه رضی الله عنه ځوی وو.او د هغوی نه ورستو بادشاه جوړ شو.او اکثرو مسلمانانو د هغوی په لاس باندې بیعت اوکړو.خو ګڼړ شمیر حضرات صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم د هغوی د خلیفه منلو د او د هغوی په لاس باندې د بیعت کولو نه انکار کړې وو.چې په هغوی کښې حضرت عبد الله بن الزبیر رضی الله عنهما او حضرت سیدنا حسین بن علی رضی الله عنهما په خاصه توګه د ذکر وړ دی.

بیا حضرت حسین رضی الله عنه ته د کوفې نه د حضرت علی رضی الله عنه ملګرو خطونه لیکلو سره کوفې ته اُوغوښتلو.او دا یقین ئې ورکړو،چې دوی به د یزید په ځائې ستا په لاس باندې بیعت اوکړی.حضرت حسین رضی الله عنه د ګڼړ شمیر خطونو ملاویدو په وجه کوفې ته تلل مناسب اوګڼړل. اوحضرت عبد الله بن عمر،حضرت عبد الله بن عباس او حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله عنهم په شان جلیل القدر صحابهٔ کرامو دوی ته دا وئیلو سر منع کړو.چې کوفې والا دهوکه مار دی.د هغوی په خبرو او وعدو باندې بالکل یقین مهٔ کوئ.ځکه چې دې خلقو ستا والد محترم قتل کړو.ستاسو ورور ئې یواځې پریښودو.نو یقینا هغوی به تاسو سره هم دغه کوی.

خو حضرت حسین رضی الله عنه د هغوی خبره اونهٔ منله.او کوفې ته روان شو.چې د هغې نه ورستو د کربلا تاریخی غمژنه پیښه وړاندې راغله.دا واقعه ډیره تفصیلی ده.او د تاریخ یو مستقل باب نه.بلکه مستقل تاریخ دې.چې په دې باندې ډیر څهٔ لیکلې شوې او وئیلې شوی دی.او تر قیامته پورې به لیکلې او وئیلې شی.

مونږ د تاریخ د مستند او غیر مستند روایاتو.حقیقت او افسانو وضاحت دلته نهٔ کوو.او نهٔ دا د هغې ځائې دې.هنه ! ددې دومره پس منظر او د تاریخ متفقٌ علیه خبرې ذکر کول ضروری ګڼړو.چې په هغې سره په پورتنو روایاتو باندې پوهیدلو کښې مدد ملاویږی.

د کربلا واقعه او د حضرت حسین رضی الله عنه د شهادت پس منظر او د واقع کیدو اسباب: په کربلا کښې د رسول الله ﷺ د نوسی حضرت حسین رضی الله عنه او د هغوی د کورنئ د نورو حضراتو شهادت خو د انسانی تاریخ زړهٔ نړونکې او ډیره د بهیمیت واقعه ده.او په دې نفوس قدسیو باندې چې د ظلم او ستم کوم غرونه اُوغورځولې شو.هیڅ یو هوش لرونکې مسلمان د هغې تائید او د هغې د ذمه دارو ملګرتیا نهٔ شی کولې.خو په دې پس منظر کښې تلو او د هغې تاریخ کړې یو ځائې کولو نه ورستو معلومیږی.چې ددې پیښې هم د هغه واقعاتو سره تعلق دې.کوم چې د خلافت راشده په زمانه کښې د یهودیانو ایجنټانو سبائی ډلې او د

---

[1] کشف الباری:۲،۱٤

نورو سازش کونکو عناصرو او د منافقينو د سازشونو او د هغوی په دهوکه کښې راګير شوې د ساده زړهٔ مسلمانانو د سادګئ په نتيجه کښې رابنکاره شوې وې.او څهٔ به د الله تعالی خپل حکمت هم په دې کښې پټ وی.

بنو هاشم او بنو اُميه: علامه ابن خلدون په خپل شهرهٔ آفاق تاريخ کښې په دې حوالې سره ډيره محققه،معتدله او معقوله توجيه فرمائيلې ده.چې د هغې خلاصه داده.چې د رسول الله ﷺ جدّ امجد او د قريشو د سردار عبد مناف په اولاد کښې قدرت لوې فضل او کمال کيښودې وو.او د هغوی نجابت او شرافت يو مسلّم حقيقت دې.د عبد مناف په ځامنو کښې يو عبد شمس وو.او د مشر کيدو په وجه د قريشو سرداری اول د دوی په لاس کښې پاتې شوه.او بيا د دوی ورور او د عبد مناف بل ځوی هاشم ته منتقل شوه.او هاشم د رسول الله ﷺ د نيکهٔ عبد المطلب پلار وو.او عبد الشمس د ابو سفيان بن حرب بن اميه د نيکهٔ (اميه) پلار وو.

د رسول الله ﷺ د بعثت نه ورستو قريشو (چې د فهر بن مالك بن النضر د اولاد لقب وو)د بنو هاشمو نه پريکړه (يعنی بائيکاټ)اوکړه.دا د ۷ نبوی کال خبره ده.تر دريو کالو پورې بنو هاشم په شعب أبی طالب کښې محصور وو.او قسمه قسم تکليفونه ئې برداشت کړل ...... ددې نه ورستو د قريشو څهٔ ضمير لرونکو سردارانو ته دا خبره ډيره بده ښکاره شوه.چې مونږ په بنو هاشمو باندې دا ناروا او غير انسانی پابندئ لګولې دی.نو هغوی دا پابندئ لرې کړې.بل اړخ ته په رسول الله ﷺ باندې د قريشو د توقعاتو خلاف هيڅ اثر هم اونهٔ شو. او هغوی ﷺ خپل دعوت د حصار په زمانه کښې هم جاری اوساتلو.او ددې نه ورستو هم.د شمير څو کسانو نه علاوه تقريبًا ټولو قريشو به د رسول الله ﷺ د دعوت قبلولو نه انکار کولو.او د هغوی ﷺ بابرکت ذات ته او د هغوی ﷺ خاندان ته به ئې تکليفونه رسول.او رسول الله ﷺ به برابر په هغې باندې صبر کولو.او خلق به ئې پوهه کول.تر دې پورې چې رسول الله ﷺ د الله تعالی په حکم باندې مدينې طيبې ته هجرت اوفرمائيلو.جهاد شروع شو.او بيا په غزوهٔ بدر کښې د قريشو اکثر سرداران قتل کړې شو.اسلام مضبوطيدو او کفر کمزورې کيدو.او په اتمه (۸) هجرئ کښې د فتح مکې په صورت کښې الله تعالی اسلام ته فتح مبين او فيصله کونکې غلبه ورعطاء کړه.

د ابو سفيان اسلام قبلول: د فتح مکې په ورځ د قريشو سردار ابو سفيان وو.چې د دوی خپل نوم صخر وو.او د حرب بن امية بن عبد الشمس بن عبد مناف ځوې وو.دوی د نورو سردارانو په مقابله کښې زياد صبر کونکې.پوهه او په نجابت او تدبُر باندې متصف وو.او د هغوی خلاف الله تعالی دوی د اسلام په دولت باندې هم مشرف کړل.رسول الله ﷺ په مکه معظمه کښې په فاتحانه ډول داخل شوې وو.او هغوی ﷺ ته هر يو مخالف سره د هر څهٔ کولو قدرت حاصل وو.ولې هغوی ﷺ د عامې معافئ اعلان اوفرمائيلو.او د فتح مکه ورځ ئې د يوم الملحمه(د جنګ ورځ)په ځائې د يوم المرحمه(د رحمت ورځ)اوګرځوله.او د قريشو په حقله ئې دا تاثر رد اوفرمائيلو.چې الله تعالی نن ورځ قريش ذليل کړل،بلکه وې

فرمائيل، چې نن الله تعالى قريشو ته عزت ورکړو۔
د رسول الله ﷺ ترهٔ عباس هم په دې موقع باندې اسلام قبول کړو، او د هغوی په وينا باندې ابو سفيان هم اسلام قبول کړو، او رسول الله ﷺ نهٔ صرف د هغوی اسلام قبول او منظور اوفرمائيلو، بلکه هغوی ته ئې عزت ورکړو، او وې فرمائيل، چې څوك د ابو سفيان کور ته راغې هغه هم په آمان کښې دې۔
د ابو سفيان بی بی عاتکهٔ بنت عتبه هم مسلمانه شوه، او د يو قول موافق د هغوی ځوې معاويه رضي الله عنه هم په دې موقع باندې مسلمان شو، دا ټول حضرات په اسلام کښې داخل او د صحابيت په شرف باندې برخه آور شو، او د رسول الله ﷺ په ژوند مبارك کښې او د وصال نه ورستو د اسلام لمن سره پيوست پاتې شو۔
د ابو سفيان د ريښتونې مسلمان کيدو دلائل او قرائن: څنګه چې د رسول الله ﷺ په حقله دا سوچ کول محال دی، چې هغوی ﷺ د څهٔ خوف يا لالچ په وجه د ابو سفيان په اسلام ښکاره کولو باندې خاموشي اختيار کړې وه، او رسول الله ﷺ د ابو سفيان اسلام نهٔ قبلولو باندې پوهه وو... همدغه شان دا منل هم ناممکن دی، چې ټول عمر رسول الله ﷺ او د هغوی ﷺ بهادرو صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم سره جنګيدونکې او د قيصر په دربار کښې د واقعې خلاف يو لفظ وئيلو نه ځان بچ کونکې ابو سفيان د ويرې د وجهې خپل اسلام قبلول ښکاره کړل۔ بلکه هغوی خو د اسلام قبلولو نه لږ وړاندې د فاتح اعظم رسول کريم ﷺ په وړاندې د هغوی ﷺ په نبی کيدو باندې د عدم اطمينان اظهار کړې وو، او بيا الله تعالى په خپل فضل او کيدې شی د رسول الله ﷺ د دعاء په برکت سره د هغوی سينه د اسلام د پاره پرانستې وی
د حضرت معاويه رضي الله عنه د خاندان د حکومت ابتداء: د آقائې نامدار ﷺ د وفات نه ورستو د خلافت راشده په زمانه کښې خليفهٔ راشد ثانی سيدنا حضرت عمر فاروق رضي الله عنه د دمشق والی يزيد بن أبی سفيان جوړ کړې وو، او د اُردن ئې معاويه بن أبی سفيان رضي الله عنهما، بيا کله چې د يزيد په طاعون عمواس کښې وفات اوشو، نو د دمشق والی د هغهٔ ورور حضرت معاويه رضي الله عنه جوړ کړې شو، دمشق د شام دارالخلافه ده، او د حجاز نه علاوه عراق او شام د اولې زمانې نه د اسلام او مسلمانانو ډيرې اهمې او د ستائنې وړ سيمې ګڼړلې شوې۔
د حضرت علی رضي الله عنه او حضرت معاويه رضي الله عنهما اختلاف: د سيدنا حضرت عمر فاروق رضي الله عنه نه ورستو حضرت رضي الله عنه عثمان امير المؤمنين جوړ کړې شو، نو هغوی هم حضرت معاويه رضي الله عنه د شام والی جوړ کړې پريښودو، او بيا کله چې فتنه پيدا کونکو، حضرت عثمان رضي الله عنه، په غمځن کونکې طريقې سره شهيد کړو، نو ګڼړو صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم د حضرت عثمان رضي الله عنه انتقام اخستل د خلافت د ذمه وارئ پورته کونکو اولين فرض اوګرځولو، د حضرت طلحه او زبير رضي الله عنهما په شان أصحابو (چې د عشره مبشره نه دی) په وينا باندې خليفه حضرت علی رضي الله عنه جوړ کړې شو، او خليفه جوړيدو سره ام المؤمنين حضرت عائشې صديقې رضي الله عنها، او د رسول الله ﷺ جليل القدر او مدبر صحابی حضرت عمرو بن العاص، طلحه، وزبير، مغيره بن شعبه، نعمان بن بشير، ابو موسیٰ اشعري او د سيدنا معاويه رضي الله عنهم په شان صحابهٔ رسول الله ﷺ د هغوی نه د حضرت عثمان رضي الله عنه د انتقام اخستلو مطالبه اوکړه، دلته حضرت

عثمان رضی اللہ عنہ شهید کونکی سبایان او شر پیدا کونکی د حضرت علی رضی اللہ عنہ نه گیر چاپیره وو، او حضرت علی رضی اللہ عنہ د پاره د حضرت عثمان غنی رضی اللہ عنہ د قصاص خبره چیړل ناممکن نهٔ وه، خو د فریق ثانی د دې نه لاس اوباسل هم آسان نهٔ وو، ځکه چې هغوی د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ وارثان هم وو، او د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ قتل څهٔ وړه خبره خو نهٔ وه.

په دې حوالې سره په اختلاف کښې ورو ورو شدّت او سختی راتله، او نعمان بن بشیر د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ قمیص مبارك او د هغوی د بی بی محترمې حضرت نائلې گوتې (چې د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د بچ کولو په وخت کښې کټ کړې شوې وې) اخستلو سره شام ته لاړو، او هلته حضرت معاویه د جامع دمشق په منبر باندې کیښودلو سره خلقو سره ئې د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د مظلومانه شهادت او د هغوی په قصاص اخستلو کښې په وړاندې ورستو کیدو باندې خبره اوکړه.

د حضرت معاویه د دغه ځائې د خلقو سره د ډیر وخت پیژندګلو. بیا د ډیرې زمانې نه د هغوی خدمت، او خپل خاندانی وجاهیت او طبعی سیاسی تدبر په شان څیزونو د وجهې نه، او څهٔ د پیښې د نزاکت او درد مندئ په وجه باندې د حضرت معاویه په حق کښې د عامې رائې کیدل بالکل قدرتی او قرین قیاس وو، نو د حضرت علی رضی اللہ عنہ د پاره دا مسئله ختمول ډیر مشکل شو، او هم په دې وجه باندې هغوی رضی اللہ عنہ ته د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا خلاف جنګ جمل او د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ خلاف جنګ صفین کول هم په غاړه شو، چې په دې کښې په اولنی کښې (د تاریخی شهادتونو موافق) لس زره او په دویم کښې د یو لاکھ پورې کسانو ژوندونه ختم شو.

اګر چې ددې جنګونو په راګرمولو کښې او دواړو اړخونه ته په نقصان رسولو کښې د فتنې پیدا کونکو بنیادی کردار وو، خو د موقف اختلاف په هر حال کښې په فریقینو کښې وو، اختلاف ته د بنو هاشم (د نبی علیہ السلام او د حضرت علی رضی اللہ عنہ د خاندان) او بنو امیه (د حضرت عثمان او معاویه رضی اللہ عنہما د خاندان) په مینځ کښې د اختلاف په تناظر کښې هم کتلې شوی دی. په دې حوالې سره چې کومو خلقو حضرت علی رضی اللہ عنہ ته د رسول الله ﷺ د خاندان، او زوم کیدو، او سبقت فی الاسلام په وجهې سره افضل او برحق اووئیل. نو هغه په خپل ځائې باندې صحیح دی. ولې د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ خپل جدّ امجد اُمیّه اړخ ته نسبت کولو سره هغوی د خاندان نبوت خلاف یا حریف ګرځول، د دویَ او د دوی د پلار ابو سفیان اسلام مشکوك ګرځولَ. دوی د جاهلیت او د باطل شهنشاهیت خوښونکی او غوښتونکی ګرځولو سره ګمراهئ اړخ ته منسوب کول هم په هیڅ شان سره صحیح نهٔ دی.

ځکه چې یو خو رسول الله ﷺ د الله تعالی رسول او د حق علم او بیرغ پورته کونکې وو، د خپل نسب د پاره بادشاهت او سرداری حاصلول د هغوی مقصد کله هم نهٔ وو، ابو لهب په بنو هاشمو کښې د کیدو سره سره د الله تعالی د رسول دښمن او مردود دې، او د دوی د پلار، کهٔ د فتح مکې په وخت اسلام قبلول عیب دې. نو حضرت عباس د رسول الله ﷺ ترهٔ هم په دې موقع باندې اسلام قبول کړې وو، او د علی رضی اللہ عنہ پلار خو د سره اسلام قبول کړې نهٔ وو، (نو بیا صرف حضرت معاویه په دې بناء باندې د تنقید هدف جوړ شو،) بیا حضرت

عثمان رضی الله عنه هم د بنو اميو نه وو، او خليفهٔ راشد وو، نو بيا مؤرخ د بنو اميو د حکومت ابتداء د حضرت معاويه نه ولې کوی؟ ددې جرې خو د خلافت راشده په زمانه کښې وې، او د رسول الله ﷺ زوم خو حضرت عثمان رضی الله عنه هم دې، او معاويه د رسول الله ﷺ (اوښې) اخ الزوجة دې او ابو سفيان ئې خُسر دې.

په هر حال کښې د حضرت علی رضی الله عنه او معاويه رضی الله عنهما په مينځ کښې اختلاف وو، او حضرت علی رضی الله عنه د عبد الرحمٰن بن الملجم خارجی په لاسو شهيد کيدو نه ورستو د هغوی رضی الله عنه ځوې جضرت حسن رضی الله عنه امير جوړ کړې شو، هغوی د حضرت معاويه سره صلح اوکړه، او د هغوی په حقله ئې د امارت نه لاس واخستل، حضرت معاويه رضی الله عنه د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت په زمانه کښې راپاسيدونکی، او په عهد مرتضوی کښې نور هم مضبوطيدونکی سبايان او خارجی فتنې ئې په خپل سياسی تدبر او حکمت عملئ سره د خپو لاندې کړې، او تر ډير حده پورې ئې يو مستحکم حکومت قائم کړو.

د حضرت سيدنا معاويه رضی الله عنه وفات او د يزيد خلافت: د حضرت معاويه رضی الله عنه په ۶۰ هجرې کښې وفات اوشو، د وفات نه وړاندې د حضرت مغيره بن شعبه رضی الله عنه په شان د جليل القدر او تجربه کار صحابی په مشورې سره ئې د خپل ځوې يزيد د حکومت د پاره لار برابرول شروع کړل، حضرت مغيره بن شعبه رضی الله عنه په دې حوالې سره خپل کردار ادا کړو، مغيره بن شعبه رضی الله عنه په دې الفاظو سره په يزيد باندې د اعتماد اظهار اوکړو:

"ذهب أعيان الصحابة وكبراء قريش وردوا أسنانهم وإنما بقى أبناءُهم وأنت مِن أفضلِهم وأحسنِهم رأيًا وسياسةً وما أدرى ماينعُ أميرَ المؤمنين من العهد لك". [1]

لوې لوې صحابهٔ کرام رضی الله عنهم او د قريشو لوې کسان هم د دنيا نه تلی دی، هغوی خپل عمرونه اوخوړل، اُوس د هغوی رضی الله عنهم ځامن پاتې شوی دی، چې په هغوی کښې تهٔ غوره، او د رائې او سياست په اعتبار سره د نورو نه ښهٔ ئې، او ما ته علم نشته چې امير المؤمنين (سيدنامعاويه) ستاسو د پاره د ولی عهد عهده ولې نهٔ اخلی.

يزيد دا خبره حضرت معاويه رضی الله عنه ته اوکړه، حضرت معاويه د حضرت مغيره رضی الله عنه نه پوښتنه اوکړه، نو هغهٔ هغوی ته اووئيل:

"قد رأيت ما كان من الاختلاف وسَفك الدَّم بعد عثمان وفى يزيد منك خَلف، فاعهد له يكون كهفًا للناس بعدك فلا تكون فتنةٌ ولا يُسفك دمٌ وأنا أكفيك الكوفة ويكفيك ابنُ زياد البصرة............" [2]

د حضرت عثمان رضی الله عنه نه ورستو چې کوم اختلاف او وينه تويه شوې وه، ما هغه ليدلې ده، او ستاسو ښکلې جانشينی يزيد کولې شی؛ لهذا د هغهٔ د پاره وصيت اوکړئ، دې به ستاسو نه ورستو خلقو د پاره ښکلې سهارا او مددګار ثابت شی، او نهٔ به فتنه وی او نهٔ وينه توئيدل...

---

[1]) تفصيل د پاره اوګورئ: تاريخ ابن خلدون: ۳، ۱۲۰

[2]) تاريخ ابن خلدون: ۳، ۱۲۰

او ځه ستا ږه پاره د كوفې ذمه دارې اخلم، او ابن زياد به د بصرې ذمه دارې واخلي.
سيدنا امير معاويه رضي الله عنه سره ددې خبرو نه ورستو حضرت مغيره هم د يزيد د ولى عهد جوړولو د پاره كار شروع كړو، او حضرت معاويه رضي الله عنه هم په دې حوالې سره د خلقو خيالاتو جوړولو سره د مشورو څه سلسله شروع كړه.
حضرت مغيره بن شعبه په ۴۹ يا ۵۰ هجرې كښې وفات شو، نو حضرت معاويه د هغوى په ځائې د كوفې والى هم زياد جوړ كړو، او په دې طريقې سره زياد سره دوه ښارونه راغلل، بيا زياد كوفې ته لاړو، او بصره ئې حضرت سمرة بن جندب رضي الله عنه ته أوسپارله.
زياد څوک وو؟: د زياد او ابن زياد په دې تاريخ (خلافت يزيد او شهادت حسين رضي الله عنه) كښې لوئې بنيادى كردار دې، زياد هغه سړې دې، چې ددۀ متعلق د ابو سفيانؓ دا دعوى وه، چې دې د دوى د زمانۀ جاهليت د يوئې نكاح په نتيجه كښې د دوى د نطفې نه پيدا شوې سړې دې، ورستو حضرت معاويه رضي الله عنه زياد په مطالبې او د نسبونو او قيافې د ماهرينو د ګواهئ په بنياد باندې د ابن أبى سفيان په توګه قبلولو سره دې په خپل نسب كښې پيوست كړو (چې دې د پاره د استلحاق اصطلاح معروف ده) او بيا د عقل او تدبر په بنياد باندې ئې دې د حكومت په اعلى مرتبو باندې مقرر كړو، ددۀ د وفات نه ورستو ددۀ په ځامنو كښې عبيد الله بن زياد ئې د خراسان والى جوړ كړو، او هغۀ ته ئې دا وصيت اوكړو:
"اتق الله ولا تؤثرنّ على تقواه شيئًا، فإن في تقواه عوضًا وقِ عرضَك مِن أن تدنّسه، وإن أعطيتَ عهدًا فأوفِ به، ولا تتّبِعَنّ كثيرًا بقليل، ولا يخرجن منك أمرحتى تبرمه، فإذا خرج فلا يردن عليك، وإذا لقيت عدوك فكبر أكبرمَن معكَ وقاسِمهم على كتاب الله، ولا تطمئن أحدًا إلى غيرحق ولا تؤيسنّ من حقٍ هُوله". (۱)
ددۀ ورور عباد بن زياد ئې د سجستان والى جوړ كړو، او عبد الرحمٰن بن زياد ئې د عبيد الله ملګرې جوړ كړو.
د حضرت معاويه رضي الله عنه د بصيرت ډک وصيتونه: ۶۰ هجرې كښې حضرت معاويه رضي الله عنه وفات شو. او د وفات نه وړاندې هغوى قوم ته خطاب اوفرمائيلو، چې په هغې كښې ئې اووئيل:
"إنى كزرع مستحصد، وقد طالت إمارتى عليكم حتى مللتُكم ومللتمونى وتمنّيت فراقكم وتمنّيتم فراقى ولن يأتيكم بعدى إلا من أنا خير منه كما أن من كان قبلى خير منى وقد قيل: من أحبّ لقاءَ الله أحبَّ الله لقاءَه اللهم إنى قد أحببت لقاءك فاحبب لقائى وبارك لى". (۲)
دې نه ورستو خپل ځوى يزيد ته ئې اووئيل، چې ما ستا د پاره فضاء برابر كړې ده، او د حكومت په لار كښې د قريشو څلور كسان ستا مخالف جوړيدې شى، حسين بن على، عبدالله بن عمر، عبد الله بن زبير، او عبد الرحمٰن بن أبى بكر (رضي الله عنهم).

(۱) تاريخ ابن خلدون: ۳/ ۱۱۹
(۲) تاريخ ابن خلدون: ۳/ ۱۲۲

نو تر كومې پورې چې د ابن عمر (رضي الله عنه) تعلق دې، نو هغهٔ خو عبادت نيم مړ كړې دې، او كله چې څوك (د بيعت نه بغير) نهٔ بچ كيږى، نو هغه به ستا بيعت كوى، او د حسين رضي الله عنه په حقله ئې اوفرمائيل:

"وأما الحسين فإن أهل العراق لن يدعوه حتى يُخرجوه فإن خرج عليك فظفرت به فاصفح عنه فانّ له رحماً ما مثله، وحقًا عظيمًا".

حضرت حسين به اهل عراق د مدينې نه د اُوباسلو نه بغير نهٔ پريږدى، كهٔ هغوى ستا خلاف راؤوتل، او تهٔ په هغوى باندې غالب شوې، نو تهٔ هغوى ته هيڅ مهٔ وايه، ځكهٔ چې د هغوى داسې خپلولى ده. چې تا سره د هغې هيڅ مثال نشته، او ډير لوئې حق ئې دې، د عبد الرحمٰن بن أبى بكر په حقله ئې اوفرمائيل. كهٔ نور خلق څهٔ اوكړى نو كيدې شى هغه هم څهٔ اوكړى، او د هغهٔ د زړهٔ مينه په ښځو باندې ده. او بيا ئې اوونيل:

"وأما الذي يجثم لك جثوم الأسد ويراوغك روغانَ الثعلب، وأذا أمكنه فرصة وثب فذاك ابن الزبير فإن هو فعلها بك وقدرت عليه فقطعه أربًا أربًا".(١)

او تر كومې پورې چې د عبد الله بن زبير تعلق دې، نو هغه به د زمرى په شان سينه په زمكه كيښودو سره ستا په انتظار كښې ناست وى، او د لومبړې په ډول به روان وى، او كهٔ هغهٔ ته موقع ملاؤ شوه. نو به تا به حمله كوى، نو كهٔ هغهٔ داسې اوكړل، او تا ته په هغهٔ باندې قدرت حاصل شو. نو هغه ټكړې ټكړې كړه.

په يو بل روايت كښې راغلې دى، چې د حضرت معاويه رضي الله عنه د وفات په وخت كښې يزيد غائب وو. حضرت معاويه اوفرمائيل، هغهٔ ته دې زما دا وصيت اورسولې شى، چې اهل حجاز ستا خلق دى. په هغې كښې د هر يو راتلونكى تهٔ اكرام كوه. او د غائب اوسيدونكو خيال ساته. او اهل عراق كهٔ هره ورځ ستا نه د والى معزول كول غواړى نو معزول كوه ئې، ځكه چې د عامل معزولى ددې نه ډيره كمه ده، چې ستا خلاف يو لاكهٔ تورې پورته كړې شى. او د شام والو متعلق ئې اوفرمائيل

"فليكونوا بطانتك وعيبتك، وإن رابك شيئ من عدوك فانتصر بهم". هغوى دې ستا خواص او راز دار وى. او كهٔ تا ته د چا دښمن نه ويره وى، نو د هغوى نه مدد واخله.

په دې روايت كښې د عبد الرحمٰن بن أبى بكر ذكر نشته. او د حضرت حسين رضي الله عنه متعلق دا الفاظ دى: "لوأنى صاحبه لعفوتُ عنه وأنا أرجوك أن يكفيك الله بمن قتل أباه وخذل أخاه".

يعنى كهٔ د هغهٔ معامله ما سره وه، نو ما به هغه معاف كړې وو. او زهٔ اميد ساتم چې الله تعالى به ستا د پاره داسې كافى شى، چې ستا د اړخ نه به هغه خلق دوى سره اونخلوى، چا چې د هغهٔ پلار قتل كړو. او ورور ئې ورله بې يار او مددګار پريښودو.

١) تاريخ ابن خلدون:٣، ٢٢، ١٢٣

او د ابن زبیر رضی الله عنه نه فارغیدو د پاره ئې اووئیل، ولې د مصالحت په صورت کښې د صلح کولو د پاره ئې اوفرمائیل او وې وئیل: "واحقن دماء قومك ما استطعت".([1])
ځومره چې درنه کیدې شی د خپل قوم د وینې تویولو نه ځان اوساته.
د حضرت معاویه رضی الله عنه د دې وصیت نه د هغهٔ د جذباتو او احساساتو ډیره ښهٔ اندازه کیدې شي، چې د هغهٔ د ټولو نه سخت موقف د ابن زبیر رضی الله عنه متعلق دې، او د حضرت حسین رضی الله عنه د جلالت او اهمیت هغهٔ ته پوره خیال او احساس دې، او سره د ویرې نه ئې هغهٔ سره د جنګ نهٔ کول طلب کړې دی، په هر حال کښې حضرت معاویه رضی الله عنه انتقال اوکړو، او د یزید په لاس باندې د امارت د پاره بیعت اوشو، په دې وخت کښې د مدینې منورې والی ولید بن عتبة بن أبی سفیان وو، د مکې والی عمرو بن سعید بن العاص، د بصرې عبید الله بن زیاد او د کوفې نعمان بن بشیر ....
د حضرت معاویه رضی الله عنه د توقع مطابق هم دغې څلورو کسانو (حسین بن علی، عبد الله بن زبیر، ابن عمر او عبد الرحمٰن ابن أبی بکر رضی الله عنهم) د بیعت نه انکار اوکړو، او یزید د دوی نه د بیعت اخستلو د پاره کوشش شروع کړو.
د حضرت حسین رضی الله عنه د یزید د خلافت منلو نه انکار: هغوی د مدینې والی ولید بن عتبه ته خط اولیکلو، او په دې کښې ئې هغوی ته د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د وفات خبر ورکړو، او حضرت حسین بن علی رضی الله عنه حضرت عبد الله بن عمر او حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله عنهم ته د مهلت ورکولو نه بغیر د بیعت اخستلو د پاره اووئیل. دا خط مروان بن الحکم اولوستلو، نو د حضرت معاویه رضی الله عنه په وفات باندې ئې هغوی ته دعاء اوکړه، او ولید ته ئې دا مشوره ورکړه، چې د دې دریو واړو نه د حضرت معاویه رضی الله عنه د وفات د خبریدو نه وړاندې بیعت واخله، او کهٔ دوی نهٔ منی نو قتل ئې کړه، ګنې نو دوی به مختلفو اړخونو ته تلو سره تا د پاره مشکلات پیدا کړی، ما سواء د ابن عمر رضی الله عنه نه ځکه چې هغهٔ نهٔ قتال خوښوی، او نهٔ حکومت.
"فإنه لا یحب القتال ولا یحب الولایة".([2])
ولید عبد الله بن عمرو بن عثمان حضرت حسین پسې اولیږلو........نو حضرت حسین خپل ځوانان او د کور خلق جمع کولو سره اووئیل، "هغه (یعنی حسین) د هغهٔ خوا ته ځی، او تاسو په دروازه کښې اوسئ، کهٔ آوازونه پورته شو، نو بیا تاسو ټول راشئ".
حضرت حسین رضی الله عنه تلو سره مروان او ولید ته تعزیت اوکړو، د هغوی په رابطه کولو باندې ئې شکریه ادا کړه، او کله چې هغوی د بیعت د پاره اووئیل، نو حسین اووئیل:
"مثلی لا یبایع سرًا ولا یکتفی بها منی".([3])

---

[1]) تاریخ ابن خلدون: ۳، ۱۲۳
[2]) تاریخ ابن خلدون: ۳، ۱۲٤
[3]) تاریخ ابن خلدون: ۳، ۱۲٤

زما په شان سړي(چې هغهٔ سره په ګنړ شمیر کښې ملګري وو)په پټه باندې بیعت نهٔ شی کولې،او نهٔ په دې(زما په بیعت)باندې اکتفاء کولې شی۔
د حرمینو او کوفې د والیانو د حضرت حسین د قتل نه انکار: د بیعت نهٔ کولو په صورت کښې مروان د حضرت حسین رضی الله عنه د قتل کولو د پاره اووئیل،د حضرت حسین رضی الله عنه د تلو نه ورستو کله چې ئې ولید ته پیغورونه اوکړل او ملامته ئې کړو،نو هغوی اووئیل:
"والله ما أحِبُّ أن لی ما طلعت الشمس فی مال الدنیا وملکها وأنی قتلت الحسین أن قال لا أبایع".([1])
کهٔ ما ته د دنیا په بادشاهئ کښې هر هغه څهٔ ملاویږی،چې په هغې باندې نمر راختلې دې،نو په خدائی قسم ! زهٔ به هغه د حضرت حسین رضی الله عنه په بیعت نهٔ کولو باندې د قتل کولو په بدله کښې اخستل خوښ نهٔ کړم۔
او بل اړخ ته ابن الزبیر خو تر سو ورځو پورې په کور کښې پټ پاتې شو،او بیا کله چې د ولید د اړخ نه په بیعت کولو باندې زور زیات شو،نو هغوی خپل ورور جعفر ولید ته د پوهولو د پاره اولیږلو او وې وئیل چې زما د کور د دروازې نه خلق واپس کړه،زهٔ صبا ستا خوا ته رازم،او بیا کله چې هغهٔ پیره ختمه کړه،نو ابن الزبیر د شپې شپې د حضرت جعفر په ملګرتیا کښې د مدینې لار واخسته،په دویمه شپه حضرت حسین رضی الله عنه هم د خپلو ورونړو،ځامنو او وریرونو (ابناء الاخ) سره اووتلو،او مکې ته اورسیدل۔
کله چې خلق ابن عمر رضی الله عنه پسې راغلل،نو هغوی اووئیل،زهٔ به د خلقو په مخکې بیعت کووم،او یو روایت دادې،چې ابن عمر،او ابن عباس رضی الله عنهما په مکه کښې وو،هغه چې کله مدینې ته راغلو،نو حضرت حسین رضی الله عنه او عبد الله بن زبیر سره ملاؤ شو،او وې فرمائیل،چې د تفریق بین المسلمین نه ځان اوساتئ،او ابن عمر او ابن عباس رضی الله عنهما پخپله لاړل او هغهٔ (یزید) سره ئې بیعت اوکړو۔
په هر حال کښې ابن عمر او ابن عباس(رضی الله عنهما)حضرت حسین رضی الله عنه د یزید د مخالفت نه منع کړو،محمد بن الحنفیه هم د یزید نه د لرې اوسیدو مشوره ورکړه،او وې وئیل،یا په مکه کښې اوسیږه او یا چرته بل ځائې......تر دې پورې چې د خلقو معامله واضحه او مطلع صفا شی،هلته یزید د دې حضراتو په فیصله کولو کښې د ناکامئ یا د سستئ په وجه ولید معزول کړو،او عمرو بن سعید بن العاص ئې د مدینې والی جوړ کړو،کله چې حضرت حسین رضی الله عنه مکې ته تشریف راوړو،نو د خلقو په کثرت سره د هغوی خوا ته تګ راتګ شروع شو،عبد الله بن الزبیر هم یو ځل نیم ملاویدو۔
دلته کوفې والو ته چې د یزید د خلافت او د حضرت حسین رضی الله عنه مکې ته د راتلو پته اولږیده،نو شیعه ګانو د سلیمان بن صرد په کور کښې جمع کیدو سره حضرت حسین رضی الله عنه ته خط اولیکلو،چې په هغې کښې ئې اووئیل،چې مونږ د نعمان بن بشیر په لاس باندې بیعت

---
[1]) تاریخ ابن خلدون:۳/۲٤۱

نۀ کوو،او په جمعه او اخترونو کښې د هغۀ نه ځان ساتو،کۀ تاسو راغلئ نو مونږ به هغه اوباسو،په دويمه ورځ ئې بيا د دوه نيمو سوو صفحو يو خط اوليکلو،په دريمه ورځ ئې بيا اوليکلو،حضرت حسين ﷺ په خطونو ملاويدو باندې اوفرمائيل،زۀ خپل د ترۀ ځوئ او معتمد مسلم بن عقيل درليږم،هغه به درتلو سره ستاسو حال اوګوری،کۀ ستاسو رائې او حالت هم هغه وی،کوم چې ستاسو آستاذی راتلو سره بيانوی،نو هغه به ما ته خط اوليکی او زۀ به راشم.

مسلم په لار کښې د مدينې منورې نه دوه لار ښودونکی ځان سره واخستل،هغه دواړه يا په هغوی کښې يو په لاره کښې پټ شو،يا هلاك شو،مسلم د هغې نه بدفالی واخسته،او حضرت حسين ﷺ ته ئې خبر ورکړو،ولې حضرت حسين ﷺ دا د حضرت مسلم بن عقيل جبن او ويره ګرځولو سره رد کړو،او هغۀ ئې تلو ته پريښودو،مسلم بن عقيل چې کله لاړو، نو د حضرت علی ﷺ ډلې والو سره ملاؤ شو،هغوی د همدردې او د يو والی يقين ورکړو، او تقريبًا دولس زرو کسانو د هغوی په لاس باندې بيعت اوکړو.

د مدينې منورې د والی په شان د کوفې نعمان بن بشير هم ددې هر څۀ نه خبريدو سره هم د هغوی خلاف د څۀ عمل کولو نه ځان اوساتلو،هاؤ!دومره خبره ئې اوکړه،کۀ تاسو زما خلاف بغاوت کوئ،نو زۀ به بيا خپل کار کووم.

د بنو اميو خلقو او د يزيد ملګرو نعمان په دې احتياط باندې ملامته کول شروع کړل،نو هغوی اووئيل:

"أن أكون ضعيفًا وأنا في طاعةِ الله أحب إلى من أن أكون قويًا في معصية الله وما كنت لأهتك سترًا ستره الله".[1]

کۀ زۀ کمزورې يم اود الله تعالی په اطاعت کښې پاتې شم،نودا ما ته ددې نه زياته خوښه ده، چې زۀ دالله تعالی په نافرمانۍ کښې طاقتور پاتې شم،اوزۀ دالله تعالی پردې نۀ شم شلولې.

او بعضو دا الفاظ نقل کړې دی:

"أكون من المستضعفين في طاعة الله أحبّ إلى من أن أكون من الأعزين في معصية الله".[2]

په هر حال کښې کله چې يزيد ته د نعمان بن بشير ددې موقف پته اولګيده،نو هغۀ دې معزول کولو سره عبيدالله بن زياد د کوفې او بصرې دواړو عامل جوړ کړو،او ددې نه وړاندې يزيد ددۀ نه خفه وو،او دې ئې د بصرې نه هم معزول کول غوښتل،ولې اُوس ضرورت راغې،نو ددۀ په اختياراتو کښې ئې توسيع او فراخوالې اوکړو.

عبيد الله بن زياد په ډيرې چالاکۍ سره په کوفه کښې نقاب اچولو سره د حسين بن علی ﷺ په حقله د خلقو د رائې د معلومولو او د هغو د پاره د لار صفا کولو والو د پته لګولو کوشش اوکړو.

د مسلم بن عقيل او د نورو شهادت: مسلم بن عقيل د هانئ بن عروه په کور کښې وو،هانئ

---

[1]) تاريخ ابن خلدون:۳،۱۲۷۵

[2]) تاريخ ابن خلدون:۳،۱۲۷

عبید الله بن زیاد راؤغوښتلو، او راغوښتلو سره ئې قتل کړو، حضرت مسلم ته ددې علم اوشو، نو هغوی د خپلو ملګرو سره د دغه ځائې نه اووتل، د ابن زیاد خلقو اول هغه زخمي کړو، او بیا ورستو ئې په یو کور کښې اونیولو او قتل ئې کړو.

ددې نه ۲۷ ورځې وړاندې مسلم بن عقیل خط لیکلو سره حضرت حسین رضی الله عنه راغوښتې وو، او حضرت حسین رضی الله عنه راوتلې وو، د حضرت مسلم د خط الفاظ دا وو:

"أما بعد، فإن الرائد لا يكذب أهله، إن جميع أهل الكوفة معك أقبل حين تقرء كتابي والسلام عليك".

اَستاذی او لیږلې شوې خلقو ته دروغ نۀ وائی، د کوفې والو یو جماعت ستا د پاره جمع شوې دې، تۀ خط لوستلو سره راروان شه.

حضرت حسین رضی الله عنه د خپلو بچو او زنانو سره اووتلو، او هلته ئې قیس بن مسهر الصیداوی ته خط ورکولو سره کوفې ته اولیږلو، په لار کښې د ابن زیاد کسانو حصین بن تمیم دې اونیسلو، او ابن زیاد ته ئې حاضر کړو، ابن زیاد اووئیل، د حکومت مانړۍ ته ختلو سره په کذاب بن کذاب (حسین بن علی رضی الله عنهما مراد وو) باندې لعنت اووایه، هغه ختلو سره اووئیل:

"أيها الناس إن هذا الحسين بن علي خير خلق الله، ابن فاطمة بنت رسول الله ﷺ وأنا رسوله إليكم وقد فارقته بالحاجر فأجيبوه".

خلقو! دا حسین بن علی د الله تعالی په مخلوق کښې غوره، د فاطمې بنت رسول الله ﷺ ځوی...... او زۀ ستاسو اړخه ته رالیږلې شوې د هغوی اَستاذې یم، ما هغوی په " حاجر" کښې پرینبودو سره راغلې یم، نو دا قبول کړې.

او دې نه ورستو ئې په عبید الله او د هغۀ په پلار زیاد باندې لعنت اووئیلو، د حضرت علی رضی الله عنه د پاره ئې استغفار اووئیلو، عبید الله هغه د چهت نه راغورځولو سره قتل کړو.

د حضرت حسین رضی الله عنه کوفې ته روانیدل او بالاخر شهادت: حضرت حسین رضی الله عنه ته چې کله دا حالات معلوم شو، او اکثرو اهل رائې دې د تلو نه منع کړو، نو حضرت حسین رضی الله عنه واپس کیدل غوښتل، ولې د مسلم بن عقیل وروڼړو اووئیل، **"والله لا نرجع حتى نصيب بثأرنا أو نقتل"**.[1]

مونږ نۀ واپس کیږو، تر دې پورې چې یا خو د خپل (مسلم) بدله واخلو یا مونږ هم مړۀ شو.

حضرت حسین رضی الله عنه او فرمائیل: **"لا خير في الحياة بعدكم"**.[2]

تاسو نه ورستو به د ژوند څۀ مزه وی.........؟

عجیبه خبره داده، چې دغه جواب د مسلم وروڼړو حضرت حسین ته په هغه وخت کښې ورکړو، کله چې حضرت حسین رضی الله عنه په کربلا کښې هغوی ته اووئیل، چې تاسو حضرات د شپې شپې ددې ځائې نه اُوځئ، ځکه چې اُوس د هغوی صرف ما سره کار دې، تاریخ د حضرت حسین رضی الله عنه دا الفاظ نقل کړې دی:

---

[1]) تاریخ الطبری: ۱۲۹۸،۳

[2]) تاریخ الطبری: ۱۲۹۸،۳

"یا بنی عقیل حسبکم من القتل بمسلم اذهبوا قد أذنتُ لکم". [۱]
ستاسو د اړخ نه مسلم د قتل کیدو د پاره کافی دې، (چې شهید شوې دې) او تاسو لاړ شئ زۀ تاسو ته اجازت درکوم.

هغوی جواب ورکړو: "لا والله لا نفعل ولکن نفدیك أنفسَنا وأموالنا وأهلونا ونقاتل معك حتی نرد موردك فقبح الله العیش بعدَك". [۲]
په خدائې قسم! مونږ هیڅ کله هم داسې نۀ کوو، بلکه مونږ خپل ځانونه، مالونه، او اهل عیال په تاسو قربانوو، او تاسو سره مرۀ کیږو، الله تعالی دې ستاسو نه ورستو ژوند خراب او برباد کړی.

د حُر کردار: حضرت حسین رضی الله عنه چې کله قادسیې ته اورسیدو، نو د ابن زیاد د اړخ نه حُر بن یزید التمیمی الیربوعی د زرو کسانو لښکر اخستلو سره د حضرت حسین رضی الله عنه د مقابلې د پاره راؤرسیدو، حضرت حسین رضی الله عنه ته هغوی اووئیل، تاسو چرته ځئ؟، حضرت حسین رضی الله عنه ورته اوفرمائیل، چې تاسو خلقو ما ته خطونه رالیږلي وو، او وئیلې مو وو، چې دلته څوك امیر نشته، لهٰذا تاسو راشئ او ددې ځائې معامله سنبال کړې.
حُر بن یزید اووئیل، مونږ ته خو د خطونو هیڅ پته نشته.
حضرت حسین رضی الله عنه د خطونو یو ډهیرې راؤړو او د هغۀ مخې ته ئې کیښودو.
حُر اووئیل. مونږ ددې خطونو لیکلو والا نۀ یو، حسین رضی الله عنه اووئیل، صحیح ده، چې تاسو خلق نۀ غواړئ نو مونږ واپس ځو.
د حُر او حضرت حسین رضی الله عنه ملګرو دلته د حضرت حسین رضی الله عنه په اقتداء کښې د ماسپخین او ماځیګر مونځونه ادا کړل، دې نه ورستو حضرت حسین رضی الله عنه بچو سره سوریدو سره د واپس تلو د پاره اووئیل، نو حُر اووئیل، مونږ تا ته د جنګ د پاره خو نۀ یو راغلې، ولې ابن زیاد ته ستا د بوتللو مونږ ته حکم دې، حضرت حسین رضی الله عنه اوفرمائیل، دا خو ممکن نۀ ده، حُر اووئیل. بیا تاسو مدینې او کوفې ته نا، هاؤ چرته بل خوا تلې شئ.
حضرت حسین رضی الله عنه ته څو علاقو ته د تلو وړاندې نه وئیلې شوې وو، چې په هغې کښې جبال طي هم شامل دې، حضرت حسین رضی الله عنه چرته بل خوا تلل هم منظور کړل، او کله چې روانَ شو، نو د حُر فوځ هغۀ سره سره تلو، تر دې کله چې نینوی ته اورسیدل، نو یو سړی راتلو سره حُر ته د ابن زیاد خط ورکړو، چې په هغې کښې دا لیکلي شوې وو:

"أما بعد! فجعجع بالحسین حین یبلغك کتابي ویقدم علیك رسولي فلا تنزله إلا بالعراء في غیر حصن، وعلی غیر ماء، وقد أمرت رسولي أن یلزمك ولا یفارقك حتی یأتیني بإنفاذك أمري والسلام".
کله چې زما خط او پیغام دررسیږي تا ته ملاؤ شی. نو په حسین باندې دباؤ واچوه، او چرته

---

[۱] تاریخ الطبری: ۳۱۵/۳
[۲] تاریخ الطبری: ۳۱۵/۳

په وړان خائې کښې هغوی ديره کړه، چرته چې نۀ د حفاظت څۀ انتظام وی، او نۀ د اُوبو......
او ما خپل قاصد ته حکم کړې دې، چې هغه تر هغه وخته پورې ستا نه جدا نۀ شی، تر کومې پورې چې هغه راتلو سره ما ته دا اونۀ وائی چې تا زما حکم نافذ کړو.
دا ډير سخت خط وو، او په حُر باندې د عدم اعتماد اظهار وو، حُر دا خلق هم هلته په وُړان خائې کښې ديره کول شروع کړل، د حضرت حسين رضی الله عنه ملګرو نزدې د دوؤ دريؤ کلو نومونه اخستلو سره اووئيل، مونږ هلته ديره کړه، ولې حر اووئيل، جاسوسان ما سره دی، او دا زما د پاره ممکن نۀ دی.
اُوس د حضرت حسين رضی الله عنه قافله په "عقر" نومې کلی کښې ديره شوې وه، چې ديخوا د عمر بن سعد بن أبی وقاص په قيادت کښې څلور زره فوځ راؤرسيدؤ، عمر بن سعد سره هم دغسې شوې وو، چې عبيد الله بن زياد دې د "رئی" مقام عامل جوړولو سره د حضرت حسين رضی الله عنه مقابلې ته راؤليږلو، عمر انکار اوکړو، نو ابن زياد د هغۀ د کور وغيره هر څۀ تباه کولو دباؤ ورکړو، د مخکې او ورستو غور فکر کولو نه پس په خوښه او ناخوښه هغۀ د ابن زياد د احکاماتو تعميل اوکړو.
د عمر بن سعد کردار: عمر بن سعد چې کله حسينی قافلې سره مخامخ شو، نو حضرت حسين رضی الله عنه هغۀ ته هم خبر اوليږلو، چې مونږ دې قوم رابللې وو، اُوس چې دوی ته خوښه نۀ ده، مونږ واپس ځو، مونږ دې پريښودلې شو، عمر بن سعد ابن زياد ته خط اوليږلو، او دا خبره ئې اوکړه نو ابن زياد اووئيل:

شعر: الأن اذ علقت مخالبنا به يرجو النجاة ولات حين مناص

آيا اُوس چې زمونږ پنجې دوی سره اونختې، دوی د خلاصی اُميد ساتی، اُوس خلاصې چرته دې.........!
هغۀ عمر بن سعد ته اووئيل، حضرت حسين رضی الله عنه دې يا د يزيد په لاس باندې د خپلو ټولو ملګرو سره بيعت اوکړی، او کله چې هغه داسې اوکړی، نو بيا چې مونږ ته څۀ مناسب ښکاری هغه شان به کوو، دې نه ورستو څۀ اوشول، تاريخی روايات مختلف دی، يو قول دادې. حضرت حسين رضی الله عنه دوی ته په دريؤ خبرو کښې د يوې خبرې د منلو د پاره اوفرمائيل،
①:-يا خو مونږ واپس تلو ته پريږدئ.
②:-او يا د يزيد خواد ته د بيعت د پاره مونږ بوځئ.
③:-او يا بل يو سرحد ته مونږ اوليږئ، چې هلته مونږ نورو خلقو سره اوسيږو.
د ابن زياد او شمر کردار: عبيد الله بن زياد درې واړه خبرې رد کړې، او په خپل لاس باندې بيعت کولو د پاره ئې اصرار اوکړو، او بعضې وائی، چې هغۀ دا خبرې قبولې کړې وې، ولې شمر ذی الجوشن هغه منع کړو، د حُر په شان عمر بن سعد هم د حضرت حسين رضی الله عنه د پاره نرمی اختيار کړې وه، او حتی الامکان ئې هغوی سره د جنګ نه ځان اوساتلو، په دې وجه بيا شمر ذی الجوشن راغې، په دې وخت کښې حضرت حسين رضی الله عنه په کربلا کښې وو، او په دوی باندې د دريائې فرات اوبۀ هم بندې کړې شوې وې، د شمر د راتلو پورې حسينی قافله

او ابن سعد او د حر فوځونه ولاړ وو، ولې د حضرت حسین رضي الله عنه د محترم شخصیت، احتیاط او تقوی په وجه هغوی سره د تعرض کولو چا کښې هم همت نۀ وو، د حر او عمر بن سعد حضرت حسین رضي الله عنه سره اورېدې اورېدې خبرې اترې کېدلې، خو کله چې شمر راغې نو هغۀ د حضرت حسین رضي الله عنه توهین او تنقیص شروع کړو، او آخر د هغوی د بچو او ملګرو قتلول ئې شروع کړل، بیا په دې کښې نورو خلقو هم برخه واخسته، (هاؤ حر د حضرت حسین رضي الله عنه مطالبې نه منلو باندې د هغوی (حضرت حسین رضي الله عنه) ملګرتیا اوکړه).

د حضرت حسین رضي الله عنه شهادت او د هغوی د لاش بې حرمتي: او بیا یو یو کولو سره هغوی (دښمنانو) د حسیني قافلې ځوانان او د نبوی خاندان ګلونه شهیدان کول شروع کړل، او آخر د حضرت فاطمې رضي الله عنها د زړۀ ټکړه سیدنا حضرت حسین رضي الله عنه هم شمر یا عروة بن بطار التغلبی یا سنان بن انس شهید کړو، او دې د حسیني قافلې آخري مقتول وو.

په دې جنګ کښې د حضرت حسین ۷۲ او د عمر بن سعد ۸۸ کسان قتل کړې شو، تاریخ لیکی، چې دې نه ورستو حضرت حسین رضي الله عنه باندې اسونه اُوزغلولې شو، او د هغوی جسم مبارك د خپو لاندې کړې شو، او د هغوی سر کټ کړې شو، چې هغه خولی بن یزید او حمید بن مسلم الازدی راوړلو سره د عبید الله بن زیاد وړاندې کېښودو، ددې نه یو شپه وړاندې کله چې هغۀ د ابن زیاد د دربار دروازه بنده اوموندله، او د حضرت حسین رضي الله عنه سر ئې کور ته راوړو، نو د هغۀ ښځې نوار بنت مالك الخضرمیة د شپې هغۀ ته اووئیل، څۀ خبر دې؟ هغۀ جواب ورکړو، "جئتك بغنی الدهر" ما تا ته د زمانې د ټولو نه لوئې دولت راوړلې دې، ښځې ورته اووئیل څۀ؟ وې وئیل د حسین سر! ښځې ورته اووئیل خلق لاړ شی سرۀ او سپین راوړی، او تا د رسول الله ﷺ د ځوی سر راوړو، په خدائې قسم! ما او تا یو چهت نۀ شی جمع کولې....... او بیا هغې دې پرېښودو سره لاړه.

عبید الله بن زیاد ته چې کله د حضرت حسین سر راوړلې شو، نو هغۀ په دې باندې شکر ادا کړو، او په حسین او علی باندې ئې لعن او طعن اوکړو، او په دې وخت کښې هغۀ د حضرت حسین رضي الله عنه سر سره د هغه ټوقو مسخرو مظاهره هم اوکړه، چې د هغې دلته په روایت کښې ذکر دې.[1]

د ابن زیاد بد تمیزي: فَجَعَلَ يَنْكُتُ......... ابن زیاد په یوئې څانګې سره د حضرت حسین رضي الله عنه سر مبارك کنستلو، او د هغوی د حسن او جمال په حقله ئې د مسخرو خبرې کولې.

د ترمذی او ابن حبان په روایت کښې د "يقول بقضيب له في أنفه"[2] الفاظ دی.

او د زید بن ارقم رضي الله عنه نه د طبرانی روایت دې، "فجعل يجعل قضيبا في يده في عينه وأنفه".[3]

---

[1] تاریخ الطبری: ۳،۱۲۳۶

[2] سنن الترمذی، باب مناقب الحسن والحسین، رقم: ۳۷۷۸، وصحیح ابن حبان ذکر البیان بان حسین بن علی......، رقم: ۶۹۷۲

[3] المعجم الکبیر بلفظ "بقضیبه فی أنفه" زید بن ارقم الأنصاری، رقم: ۱۵۱۲۱

د ابن زیاد بد تمیزی بیانولو سره فرمائی چې د هغهٔ په لاس کښې یوه څانګه وه،چې په هغې سره دهٔ د حضرت حسین رضی الله عنه سترګې پوزه ګرولو سره په هغوی باندې تبصره کوله،زید بن ارقم وائی:ما هغهٔ ته اوونیل،"ارفَع قَضِیبَكَ لقد رأیتُ فَمَ رسولِ الله فی موضِعه".(١)

خپله څانګه پورته کړه،په دې ځائې باندې ما رسول الله ﷺ په خُلهٔ مبارکه لګولو سره لیدلې دې،او په بعضې روایاتو کښې راغلې دی،"إذا هوینکتُ بقضِیبٍ بینَ ثنیَّتَیه ساعة"هغهٔ د دوی رضی الله عنه د غانبونو په حقله په څانګې سره اشاره کولو سره بد تمیزی کوله،او د هغهٔ په جواب کښې د زید دا الفاظ منقول دی: "أعل بهذا القضیبِ عن هاتین الشفتَین فو الّذی لا إله غیره لقد رأیتُ شفتَی رسولِ الله علی هاتین الشفتَین یقبّلهما".(٢)

دې نه ورستو زید بن ارقم اوژړل نو ابن زیاد اوونیل:

"أبکی الله عینَیك فو الله لولا أنك شیخ قد خرِفتَ وذهب عقلُك لضربتُ عُنقك".(٣)

الله تعالی دې تا اوژړوی،کهٔ تهٔ ډیر بوډها نهٔ وې،او ستا عقل نهٔ وې تلې،نو ما به ستا څټ کټ کړې وو.

وائی. چې دې نه ورستو د حضرت حسین رضی الله عنه سر مبارك شام ته یزید ته یوړلې شو،یزید دې نه کتلو سره سترګو کښې اوښکې راغلې.

د ابن زیاد قول د قبیلې د تمسخر نه وو یا د تعریف نه؟: د احادیثو شارحینو د ابن زیاد ددې قول او فعل په حقله دا بحث چیړلې دې،چې آیا هغهٔ په دې توګه د حضرت حسین په حُسن او جمال پورې خندا کوله،یا ئې د هغې اعتراف کولو، اکثرو حضراتو اولنې احتمال راجح ګرځولې دې.او بعضو نورو دویم احتمال ته هم جائز وئیلی دی.

شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله د اول قول متعلق فرمائی:

"ولا عجب منه فی ما فعله فإن أباه کان ولد زنیة استلحقه معاویة ولذا یقال له زیاد بن أبیه".(٤)

او حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی.د ابن زیاد په شان بد ذوقه سړې،کهٔ د حضرت حسین رضی الله عنه په حسن پورې خندا کوی نو دا عجیبه خبره نهٔ ده،ځکه چې هم یو سړې چا ته ښکلې ښکاری او چا ته بدرنګ،د یو سړی په زړهٔ کښې چې د رسول الله ﷺ محبت نهٔ وی،نو د هغهٔ له مخې به رسول الله ﷺ سره د مشابهت څهٔ اهمیت وی.(٥)

د طبری روایت دې: "قد دمعَت عینُ یزید وقال قد کنتُ أرضی من طاعتِکم بدون قتلِ الحُسین،لعن الله ابن

---

١) تاریخ الطبری:٣،٢٣٦\١

٢) تاریخ الطبری:٣،٢٣٦\١

٣) تاریخ الطبری:٣،٢٣٨\١

٤) الکواکب الدری:٤،٢٢\١٤

٥) الکوکب الدری:٤،٢٢\١٤

سُمَيَّةَ! أما والله لو أني صاحبُه لعفوت عنه فرحِم الله الحسين، ولم يصله بشيءٍ". (۱)

د حضرت حُسین رضی اللہ عنہ شہادت او د یزید په دې باندې خفګان کله چې د حضرت حُسین سر د یزید وړاندې راوړلې شو، نو هغه په ژړا شو، او راوړونکي ته ئې اووئیل، زۀ ستا په اطاعت باندې د حضرت حسین رضی اللہ عنہ د قتل کولو نه بغیر هم راضي ووم. په ابن سُمیّه (عبید الله بن زیاد) باندې دې د الله تعالی لعنت وي، کۀ زما دوی (حضرت حسین رضی اللہ عنہ) سره واسطه راغلې وې، نو ما به دې معاف کړې وي، الله تعالی دې په حضرت حسین رضی اللہ عنہ باندې رحم اوکړي، او د حضرت حسین رضی اللہ عنہ سر راؤړونکي ته ئې هیڅ هم ورنۀ کړل.

او په یو روایت کښې راغلي دي، چې د حضرت حسین رضی اللہ عنہ او د هغوی د ټولو اهلِ بیتو او ملګرو سرونه کټ کولو سره د یزید رواندې راؤړلې شو، نو هغۀ اووئیل:

"يفلِّقن هامًا من رجال أعزة: علينا وهم كانوا أعقَّ وأظلَما". (۲)

هغه (ممدوح) د خپل ځان نه د معززو خلقو سرونه شلوي، او هغه (مقتول) ډېر نافرمانه او ظالمان وو.

دا شعر تمثیلاً رسول الله ﷺ په بدر کښې وئیلې وو، او یزید دلته دې ذکر کولو سره دا ښودل غواړي، چې دا خلق زمونږ د پاره ډېر عزت والا وو. ولې کله چې دوی زمونږ خلاف د جنګ ظلم او نافرمانۍ ابتداء اوکړه، نو مونږ له هم دغسې کول پکار وو.

بیا هغۀ اووئیل: "أما والله يا حُسين لو أنا صاحبُك ما قتلتُك". (۳)

کۀ زما تاسو سره واسطه راغلې وې، نو تۀ ما نۀ قتلولې.

په دې واقعه کښې د حضرت حسین د ځامنو علي، زین العابدین او د حضرت حسن د ځوی عمر نه علاوه د اهل بیتو ټول نارینه شهیدان کړې شوي وو، او ابن العابدین هم ابن زیاد قتلول غوښتل. ولې زینب بنت حسین هغۀ پورې اونختله. او دا ئې وئیل چې ما هم دۀ سره قتل کړه. په دې باندې ابن زیاد هغۀ پرېښودو، دا دواړه بچي او د اهل بیتو زنانه اول ابن زیاد ته بوتلې شو. او بیا یزید ته. د یزید کور والو هم چې د حضرت فاطمة الزهره رضی اللہ عنہا دا نیازبین په دې بدحال او کمزورۍ حالت کښې اولیدل. نو ډېر زیات د حزن او خفګان د ژړا او فریاد اظهار ئې اوکړو. او بیا ئې ډېر په اعزاز او اکرام سره د دوی محافظین مقرر کولو سره دوی مدینې طیبې ته اورسول. په دې موقعه باندې هم علي بن حسین رضی اللہ عنہما سره د یزید په دې الفاظو کښې خطاب نقل کړې شوې دې:

"لعنَ الله ابن مرجانة، أما والله لو أني صاحبُه ما سألني خصلةً أبداً إلا أعطيتها إياه ولدفعتُ عن الحتف بكل ما استطعتُ ولو بهلاك بعضِ ولدي ولكن الله قضى ما رأيتَ". (۴)

---

(۱) تاریخ الطبري: ۳/۳۳۸
(۲) دیوان الحماسة. ص: ۱۰۶/۱
(۳) تاریخ الطبري: ۳/۳۳۹
(۴) إرشاد الساري: ۸/۲۳۳

په ابن مرجانه(ابن زياد)باندې دی د الله تعالى لعنت وی، كۀ زۀ د حسين مخې ته ووم،نو چې هغۀ څۀ مطالبه هم كوله ما به هغۀ ته وركوله،او چې څنګه هم ممكن وه د هغۀ به مې هلاكت اړولې وو،اګر چې په دې كښې زما بعضې بچې هم مړۀ كيدل،خو الله تعالى هغه فيصله اوكړه،كومه چې ستا وړاندې ده.

د واقعهٔ كربلا منصفانه جائزه: دا واقعه لږ په تفصيل سره ځكه ذكر كړې شوه،چې ددې د اسبابو او عواملو هم علم اُوشى،ددې تاريخى او روايتى پس منظر وړاندې كيښودو نه ورستو چې كومه خبره قرين انصاف او اعتدال معلوميږى،هغه داده،چې دحضرت حسين ﷺ او دهغوى د اهل بيتو قتل د انسانى تاريخ يوه ډيره دردناكه پيښه،يو لوئې جرم او ډير خراب ظلم دې،او ذدې ذمه وار په هغوى ﷺ باندې ګزار كونكى،ددې حكم وركونكى،او د دې كار كونكو ته حكم ورنكى،دا منصوبه تړونكى او ددې خواهش كونكى ټول دى.[1]

په دې كښې شمر ذي الجوشن،عُمر بن سعد،عبيد الله بن زياد،او يزيد ټول شامل دى.او بيا په خاصه توګه شمر او ابن زياد په دې كښې ډير مخكې مخكې وو،او په دې دواړو بد بختو باندې چې څنګه د حضرت حسين ﷺ د شهيد كولو بهوت سور وو،څنګه چې د حضرت حسين ﷺ نه ورستو ددې دواړو د خرابو عادتونو نه معلوميده،او تاريخ خو دا هم نقل كړې دى،بلكه أصحاب الحديث هم نقل كړې دى.

د ابن زياد د مړ كيدو نه ورستو يو مار راغې،او درې وارې د ابن زياد په خُله كښې داخليدو سره په پوزه باندې او پوزه كښې داخليدو سره په خُله باندې اُووتلو،صرف يو كال ورستو په ٦٢ هجرى كښې د مختار بن أبى عبيد په حكم باندې إبراهيم بن الاشتر ابن زياد قتل كړو.او د هغۀ سر ئې كټ كولو سره راؤړو.[2]

يزيد د مدينې منورې عامل او بيا د كوفې عامل صرف په دې وجه معزول كړل،چې هغوى د حضرت حسين ﷺ په نيولو او په بيعت باندې مجبور كولو كښې د يزيد په منصوبې باندې په عمل كولو كښې كوتاهى كوله.او د ابن زياد په شان بدنام د زمانې ئې عامل جوړ كړو،او ددۀ په عُمر بن سعد او حُر بن يزيد باندې دباؤ اچول،او بيا د حضرت حسين ﷺ د شهادت نه ورستو د لوټ كړې شوې حسينى قافلې ښځې او د حضرت حسين ﷺ سر مبارك يزيد ته لړل،ددې غمازى كوى.چې يزيد حضرت حسين د بيعت كولو نه بغير پريښودلو ته تيار نۀ وو،خصوصًا تاريخ چې دا وائى،چې حضرت حسين ﷺ د ابن زياد فوځ ته درې خبرې مخې ته كيښودې،يو دا چې دوى واپس تلو ته پريښودې شى،دويم دا چې د يو بل اړخ تلو ته پريښودې شى.او دريم دا چې دې يزيد ته تلو د پاره پريښودې شى.ولې په حيرانه كونكې توګه باندې په دې دريؤ جائزو معقول مطالبو كښې يوه هم نۀ شى قبلولې.او د حضرت حسين ﷺ وينه تويول ضرورى ګنړلې شى،دا خو د ظلم حد دې،ښكاره ظلم او زياتې دې.

---

[1] إرشاد السارى:١٢٣٣.٨

[2] الكامل فى التاريخ ذكر قتل ابن زياد:١٦٣.٤

حضرت حسين رضي الله عنه د رسول الله ﷺ نوسي،د رسول الله ﷺ صحابي او د خپلې صلاح او بزرګۍ په وجه ددې قابل وو،چې يزيد خلافت او امارت هغوی ته اوسپاری،او کۀ په دې حوالې سره پخپله د هغۀ د خليفه جوړيدلو اراده وی،نو هغه دې حضرت حسين رضي الله عنه په اعتماد کښې واخلی،او يا د حضرت حسين رضي الله عنه د مقابلې په صورت کښې زيات نه زيات دا چې هغوی دې قيد کولو سره ځان ته اوغواړی..........ولې افسوس چې داسې اونۀ شو،او حضرت حسين رضي الله عنه د خپلو ملګرو سره د حق او صدق بيرغ پورته اوساتلو،او بالآخر په هغې ئې خپله کورنئ قربان کړه۔
اهل سنت والجماعت د حضرت حسين رضي الله عنه او د هغوی مخالفين برابر يا د هغوی جنګ ته خپل مينځ کښې د مشاجراتو نه ګرځولو سره د حضرت حسين رضي الله عنه قرباني بې مقصده او بې فائدې نۀ ګرځوی،بلکه حضرت حسين رضي الله عنه د حق علمبردار،او هغوی سره جنګ کول غلط،او د هغوی رضي الله عنه شهادت مظلومانه شهادت ګڼړی،او د يزيد اقدام غلط ګڼړی،ولې ددې هيڅ کله هم دا مطلب نۀ دې،چې يزيد ته کافر او د يزيد حکومت ته کفريه حکومت اووئيلې شی،او د هغۀ پلار حضرت معاويه رضي الله عنه ته هم رد بد اوئيلې شی،او من حيث النسب بنو اميه"باطل"او بنو هاشم په"حق"اوګڼړلې شی،ځکه چې ددې په زد کښې به حضرت عثمان رضي الله عنه، حضرت معاويه رضي الله عنه حضرت عمرو بن العاص،حضرت ابو موسیٰ الأشعری،او حضرت مغيرة بن شعبه،حضرت نعمان بن بشير او نور په سوؤنو صحابهٔ کرام رضي الله عنهم هم راځي،ځکه چې يزيد حضرت معاويه رضي الله عنه د صحابۇ په مشورې سره خليفه جوړ کړې وو،او بيا دا صحابه د آخره پورې د هغوی ملګری هم پاتې شو۔
همدغه شان د حضرت عبد الله بن عمر او حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنهم په شان صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم د هغۀ په لاس باندې بيعت کړې وو،آيا دا ټول حضرات والعياذ بالله باطل خوښونکی او د کفر او ضلال ملګری کيدې شی،حاشا و کلاً ۔ هاؤ!صرف دومره وئيلې کيدې شی.چې يزيد د صلاح او تقوىٰ په اعلیٰ مرتبه باندې د نۀ کيدو او د هغۀ نه د افضل حضراتو په موجودګئ کښې هم په دې وجه حاکم جوړ کړې شوې وو،چې د هغۀ سياسی بصيرت.تدبر او د بنو اميو د مضبوط طاقت او قدرت په وجه باندې ددۀ حکومت د امت مسلمه په حق کښې غوره او ډير مفيد ګڼړلې شو،بس دې حکمران جوړ کړې شو،ولې بيا څۀ د يزيد د غير ذمه دارانه عادتونو،څۀ د شيعه ګانو شيطانئ،څۀ د خارجيانو او تخريب کونکو د سازش او څۀ د يزيد د عمّالو د عاقبت نه د ناخبرئ دومره لويه پيښه پيدا کړه،چې په هغې سره يزيد د هر يو همدردې د مستحق کيدو نه محرومه او د حضرت حسين رضي الله عنه په مقدسې وينې باندې په رنګ کړې شوې لاسونه د انسانی حرمت مجرم اوګرځيدو۔
د دريمې ډلې کردار: دلته د حسينی او يزيدی ډلو نه علاوه يو دريمه ډله هم ده،کيدې شی چې ددې پيښې اصل ذمه داره او لويه مجرمه وی(بلکه ده)،هغه د شيعانِ علی ډله ده،چې هغوی حضرت حسين رضي الله عنه ته بې شميره خطونه ليکلو سره هغوی کوفې ته راوبلل،او د هغوی د ملګرتيا ئې پوره پوره رائې ورکړه،کۀ دا خلق نۀ وې،او يا حضرت حسين رضي الله عنه ته د

هغوی د ملګرتيا يقين او د هغوی د سختو جذباتو او احساساتو لحاظ او خيال نۀ وو.نو هغوی رضي الله عنه به هرګز نۀ تلل،په دې وجه هغوی مسلم بن عقيل د حالاتو د جائزې اخستلو د پاره اوليږلو.د اهل کوفې د غدر او دهوکې د ويرې د وجهې نه حضرت ابن عمر او حضرت ابن عباس رضي الله عنهم ورته دې پورې فرمائيلې وو.

"إن أهل العراق قوم غدر فلا تقربنهم".[1] اهل عراق دهوکه مار دی،هغوی ته نزدې هم ورځه.

او کله چې حضرت حسين رضي الله عنه په هر حال کښې د تللو رائې ورکړه،نو ابن عباس رضي الله عنه ورته اوفرمائيل

"فلا تسر بنساءك وصبيتك فوالله إني خائف أن تقتل كما قتل عثمان ونساءه وولده ينظرون إليه".[2]

نو بيا تۀ زنانه او بچی مۀ بوځه.ځکه چې ما ته ويره ده،چې تۀ به د حضرت عثمان رضي الله عنه په شان قتل کړې شې.او د هغوی په شان ستا بچې او زنانه به تاسو ته ګوری.

او حضرت ابن عباس رضي الله عنه ته ددې خپلې اندازې په ربښتيا والی باندې دومره باور او د حضرت حسين رضي الله عنه په تللو دومره يقين وو،چې په آخر کښې ئې ورته اوفرمائيل "والله الذي لا إله إلا هو لو أعلم أنك إذا أخذت بشعرك وناصيتك حتى يجتمع علي وعليك الناس أطعتني لفعلتك ذلك".[3]

په الله تعالیٰ قسم چې د هغۀ څوک شريک نشته.کۀ ما ته دا علم وې،چې زۀ ستا (د ګيرې) وېښتۀ او تندی وېښتۀ اونبسم.او بيا خلق مونږ ته راجمع شی.او ددې نه ورستو تۀ زما خبره منې.نو ما به دا هم کړې وې.

دې نه علاوه د محمد بن الحنفيه،عبد الله بن جعفر په شان خپلوانو هم په بيا بيا وئيلو سره هغوی منع کړل.مسلم بن عقيل هم د خپلې بد فالئ اظهار کړې وو.

عمر بن عبد الرحمن بن الحارث بن هشام المخزومی وئيلی وو:

"إنك تأتي بلدا فيه عماله وأمراءه ومعهم بيوت المال وإنما الناس عبيد لهذا الدرهم والدينار ولا آمن عليك أن يقاتلك من وعدك نصره ومن أنت أحب إليه ممن يقاتلك معه".[4]

تاسو بو داسې ځائې ته روان يئ،چې هلته د هغوی باقاعده حکام او عمال دی،هغوی سره بيوت المال دی.او خلق خو د درهم او دينار غلامان دی.ما ته ويره ده،چې ستاسو خلاف به هم هغه خلق جنګ کوی،چا چې ستا د ملګرتيا وعده کړې ده.او چا ته چې تاسو د هغه خلقو نه زيات خوښ يئ.د چا په ملګرتيا کښې چې به هغوی ستاسو خلاف جنګ کوی،(يعنی هغوی به غواړی خو تاسو.ولې د لالچ يا ويرې د وجهې به هغوی ستاسو خلاف په جنګ کولو باندې مجبور وی)

---

[1] تاريخ الطبری:٢٩١، والبداية والنهاية:١١٩٩.٨

[2] تاريخ الطبری:٢٩١.٣،والبداية والنهاية:١١٩٩.٨

[3] تاريخ الطبری:٢٩١.٣،والبداية والنهاية:١١٩٩.٨

[4] تاريخ الطبری:٢٩٤.٣

عبد الله بن مطيع په لار كښې حضرت حسين رضي الله عنه سره ملاقات اوكړو .او په دې الفاظو ئې هغوى خبردار كړې وو:

"إياك أن تقرب الكوفة فإنها بلدة مشئومة بها قُتل أبوك وخُذِل أخوك".[۱]

د كوفې نه لرې اوسيږه ،هغه ډير سپيره ښار دې .هلته ستاسو والد محترم قتل او ستاسو ورور يواځې پريښودې شو .

مسلم بن عقيل هم په اول كښې حضرت حسين رضي الله عنه ته د راتلو وئيلې وو .ولې بيا كله چې هغوى د مخالفينو په ګيره كښې راغلل .او ملګرتيا كونكو پريښودو .نو هغوى حضرت حسين رضي الله عنه ته دا پيغام ليږلې وو:

"ارجع بأهل بيتك ولا يغرّك أهل الكوفة فإنهم أصحاب أبيك الذى كان يتمنّى فراقهم بالموت أو القتل إن أهل الكوفة قد كذبوك وكذبوني".[۲]

تاسو خپل كور والو سره بيرته لاړ شئ .او د اهل كوفې په دهوكه كښې رانشئ .ځكه چې دا هم هغه ستاسو د پلار خلق دى .چې د هغوى نه ئې د مرګ يا قتل په ذريعه خلاصې غوښتلو . دوى تاسو ته او ما ته دروغ وئيلى دى .

فرزدق شاعر سره په لار كښې د حضرت حسين رضي الله عنه ملاقات اوشو .او كله چې هغوى رضي الله عنه د هغۀ نه د كوفې د خلقو په حقله پوښتنۀ اوكړه ،نو هغۀ اووئيل:

"من الخبير سألت، قلوب الناس معك وسيوفهم مع بني أمية".[۳]

بې شكه تاسو د يو خبردار سړى نه پوښتنه كړې ده ،د هغې خلقو زړونه تاسو سره دى .او تورې ئې بنو اميه سره دى .(يعنى هغوى به ستا خلاف جنګ كوى) .

حضرت حسين رضي الله عنه ته هم د اهل كوفې د دهوكه بازئ اندازه شوې وه: حضرت حسين رضي الله عنه ته پخپله هم ددې څۀ نه څۀ اندازه وه ،ولې هغوى په دې پوهيدو ،چې دا خلق به ما دې (خلافت اخستلو) د پاره د وړاندې كولو او په دې مجبور كولو نه بغير نۀ پريږدى ،او يزيد ته هم د دوى د ذات نه خطره ده ،نو هغه به هم دوى بغير د بيعت كولو نه نۀ پريږدى ،او دې د پاره هغوى په هيڅ توګه تيار نۀ وو ،هغوى رضي الله عنه ارخ ته دا الفاظ منسوب دى:

"وأيم الله لو كنت في جُحر هامة من هذه الهوام لاستخرجوني حتى يقضوا فيّ حاجتهم".[۴]

په خدائې قسم ،كۀ زۀ د حشراتو په سوړو كښې هم ننوزم ،نو دا خلق به ما راؤباسى ،دې د پاره چې زما نه خپل مقصد پوره كړى .

او كوفې ته تلو سره خو بيا هغوى رضي الله عنه ته عين اليقين حاصل شو ،په دې وجه هغوى د بيرته

---

[۱] تاريخ الطبرى: ۱۲۷۷،۳۴

[۲] تاريخ الطبرى: ۱۲۹۰،۳

[۳] تاريخ الطبرى: ۱۲۹۶،۳

[۴] تاريخ الطبرى: ۱۲۹۶،۳

راتلو رائى ظاهره کړه، ولې يزيد او د هغهٔ عمالو ته دا اندازه وه، كهٔ اُوس دوى بيرته لاړل، نو بل وارې به دوى په نورې تيارئ او احتياطى تدبيرونو كولو سره راځى، او دا به پوره پوه ويره جوړه پاتې شى، په دې وجه هغوى دې په قبضه كښې اخستلو باندې په ضد وو.

يزيد هم د حضرت حسين رضي الله عنه د فضيلت قائل وو : باقى دا چې يزيد د حضرت حسين رضي الله عنه نه غوره وو، او د افضيلت په بناء باندې د خلافت زيات حقدار وو، نو ددې خو پخپله يزيد هم قائل نهٔ وو.

د حضرت حسين رضي الله عنه د شهادت نه ورستو تاريخ د يزيد دا الفاظ نقل کړې دى:

"أتدرُون مِن أين أتى هذا؟ قال: أبى على خير من أبيه وأمى فاطمة خير من أمّه، وجدّى رسول الله ﷺ خير من جدّه، وأنا خير منه وأحق بهذا الأمر منه، فأما قوله "أبوه خير من أبى" فقد حاجّ أبى أباه وعلم الناس أيهما حكم له، وأما قوله "أمى خير من أمّه" فلعمرى فاطمة بنت رسول الله خير مِن أمى، وأمّا قوله "جدّى خير من جدّه" فلعمرى ما أحد يؤمن بالله واليوم الآخر يرى لرسول الله فينا عدلاً ولا نِدًّا ولكنه إنما أتى من قبل فقهه ولم يقرء "قل اللّهم مالكَ الملك تؤتى الملكَ مَن تشاء وتنزع الملكَ ممن تشاء. [1]

آيا تاسو خلقو ته پته ده چې دا پيښه ولې وراندې راغله؟ (حضرت حسين رضي الله عنه) به دا وئيل، چې د هغهٔ پلار حضرت على رضي الله عنه زما د پلار نه غوره دې، او د هغهٔ مور فاطمه بنت الرسول رضي الله عنها زما د مور نه غوره ده، او د هغهٔ نيکهٔ رسول الله ﷺ زما د نيکهٔ نه غوره دې، او پخپله هغهٔ زما نه غوره او د حکومت زيات حق دار دې........ (اُوس) تر کومې پورې چې د پلار خبره ده، نو د هغهٔ پلار (حضرت على رضي الله عنه) او زما پلار (حضرت معاويه) اوجنګيدل، او دنيا اوليدل، چې حکومت چا ته ورکړې شو، او تر کومې پورې چې د مور تعلق دې، نو زما دې په خپل عمر قسم وى! د رسول الله ﷺ لور فاطمه رضي الله عنها زما د مور نه غوره وه، او د نيکهٔ چې کومه خبره ده، نو په مونږ کښې هيڅ يو مسلمان چې د هغوى ﷺ برابر څوک اومنى دا ممکن نهٔ دى. ولې دا غوره والى د مور پلار په اعتبار سره، او دا اُفضليت د دين او علم د وجهې نه دې، د حکومت خبره بله ده، هغه خو چې الله تعالى چا ته اُوغواړى ورکوى، څنګه چې ارشاد دې، قل اللّهم مالكَ الملك تؤتى الملكَ مَن تشاءُ وتنزعُ الملكَ مِمن تشاء.

په هر حال کښې يزيدى حکومت د حضرت حسين رضي الله عنه د قتل ذمه دار دې، ولې اهل کوفه او شيعانِ على هم په دې کښې برابر برابر شريك دى، چا چې هغوى رضي الله عنه اُوغوښتلو، او بيا ورستو شو، او هغوى رضي الله عنه يواځې صرف د خپل کور والو د څو وفادارو ملګرو سره د ظالمانو سره په جنګ پاتې شو، او په شپيتو او اوياؤ کسانو باندې مشتمل دا قافله بالاخر پوره په پوره ختمه کړې شوه، رضى الله عنهم وأرضاهم او د شيعانِ على هيڅ پته هم اونهٔ لګيده، چې چرته وو، او څهٔ شو.

[1]) تاريخ الطبرى: ۳، ۳٤۰، والبداية والنهاية: ۱۹۹، ۱۲۰۰

قوله: كَانَ أَشْبَهَهُمْ بِرَسُولِ اللهِ: "هم" ضمير اهل بيتو ارخ ته راجع دې،يعنى په اهل بيتو كښې رسول الله ﷺ سره د ټولو نه زيات مشابه حضرت حسين رضي الله عنه وو.
بزار د حضرت انس رضي الله عنه دا روايت په يوئې بلې طريقې سره روايت کړې دې، چې په هغې کښې د حضرت انس رضي الله عنه دا الفاظ منقول دى:

"فقلتُ له إني رأيتُ رسول الله ﷺ يلثم حيث تضعُ قضيبَك قال فانقبض".[1]
ما رسول الله ﷺ د دغه ځائې په ښکلولو ليدلې دې، په کوم ځائې چې تۀ دا لرګې (يعنى لښته) ږدې. دا اوريدو سره هغۀ لښته اوچته کړه.
او د زيد بن ارقم رضي الله عنه متعلق چې کوم روايت دې، په هغې کښې دا هم مذکور دى، چې حضرت زيد رضي الله عنه ابن زياد دا بد فعل اوکتلو نو هغه ئې منع کړو، او بيا په ژړا باندې بهر راغې، په دې باندې ابن زياد اووئيل:

"أبكى الله عينَك فوالله لولا أنك شيخ قد خرِفتَ وذهب عقلك لضربتُ عنقك".[2]
الله تعالى دې تا اوژړوى، په خدائې قسم اکۀ تۀ داسې بوډها نۀ وې، چې حواس ئې ګډ وډ شوى وى، او د هغۀ عقل ختم شوې وى، نو ما به ستا سټ کټ کړې وې.
دې نه ورستو حضرت زيد بن ارقم رضي الله عنه اووئيل:

"ملكَ عبدٌ عبيداً فاتخذهم تليداً، أنتم يا معشرَ العرب العبيدُ بعد اليوم قتلتُم ابن فاطمة وأمّرتم ابنَ مرجانة فهو يقتل خيارَكم ويستعبد شرارَكم فبعداً لمن رضي بالذل".[3]
د غلامانو يو غلام مالك جوړ شو، او دا ئې په وراثت کښې موندلې شوې مال اوګڼړلو، اې عربو! تاسو د نن نه پس غلامان يئ، تاسو ابن فاطمه (حضرت حسين رضي الله عنه) قتل کړو، او ابن مرجانه (ابن زياد) مو امير جوړ کړو، چې ستاسو خوښ خلق به قتل کوى، او خراب خلق به غلامان جوړوى، او هلاك شو هغه څوك چې په دې ذلت باندې راضى دې.
خلقو اووئيل: "والله لقد قال زيد بن أرقم كلاماً لو سمعه ابن زياد لقتله".[4]
زيد بن ارقم داسې خبره کړې ده، کۀ ابن زياد دا اوريدلې وې، نو دوى به ئې قتل کړې وې.
بعضې حضراتو د يزيد متعلق هم دا قسم واقعه ذکر کړې ده.
د ابن أبى الدنيا روايت دې، کله چې يزيد ته د حضرت حسين رضي الله عنه سر راوړلې شو، نو هغۀ قضيب اخستلو سره دا عمل اوکړو. او ابو برزه أسلمى ورته سخته خبرې اوکړې.[5]

[1]) مسند البزار: ١٣/١٨٤، رقم: ٦٦٣٢
[2]) إرشاد السارى: ٨/٢٣٣، والبداية والنهاية: ٨/١٩٨\
[3]) إرشاد السارى: ٨/٢٣٣، والبداية النهاية: ٨/١٩٨\
[4]) البداية والنهاية: ٨/١٩٨\
[5]) البداية والنهاية: ٨/٢٠٠\

دلته د حضرت انس رضی اللہ عنہ قول منقول دې، چې حضرت حسین رضی اللہ عنہ أشبه بالرّسول وو۔[1]
دا خبره وړاندې د عبدان په روایت کښې د حضرت ابو بکر رضی اللہ عنہ نه هم مروی ده، هغوی اوفرمائیل، چې حضرت حسین رضی اللہ عنہ د خپل پلار (حضرت علی رضی اللہ عنہ) سره نا، بلکه خپل نیکهٔ رسول الله ﷺ سره مشابهت لری۔

قوله: مَخْضُوبًا بِالْوَسْمَةِ: وشمة بالشین المعجمه هم منقول دې، او بضم الواؤ والسین المهملة هم، خو راجح په سین مهمله او فتحې د واؤ سره دې، مراد ترې د نیل بوټې دې، چې په هغې سره خضاب کولې شی. دې سره رنګ تور والی ته مائل شی، ددې تشریح په دې الفاظو سره کړې شوې ده: "نبت یختضب به یمیل إلی السواد".[2]
خالص "وسمه" توره نهٔ وی، بلکه تور والی ته مائل وی، په دې وجه ددې جنّبوا السواد سره تعارض نشته، او بیا حضرت حسین رضی اللہ عنہ غازی او مجاهد هم وو، او د غازی او مجاهد د پاره ددې هم ګنجائش شته۔[3]

د حضرت حسین رضی اللہ عنہ جَسد او سر مبارک چرته دفن کړې شوې دی؟ پاتې شوه دا خبره، د حضرت حسین رضی اللہ عنہ سر مبارک چې کله ابن زیاد او بیا یزید ته راؤړلې شو، او دوی هغې سره دا پورته ذکر کړې شوې معامله اوکړه، نو بیا د هغوی د سر څهٔ اوشول؟ په دې کښې مختلف روایات دی۔
یو قول خو دادې، چې ابن زیاد د حضرت حسین رضی اللہ عنہ سر مبارک یزید ته لیږلې هم نهٔ دې، خو مشهور قول دادې، چې لیږلې ئې دې، او دا حُر بن قیس یا محفز بن ثعلبه د یزید مخې ته د دوه اویاؤ (۷۲) نورو سرونو سره وړاندې کړې وو، ابن کثیر دا راجح ګرځولې دې۔
بیا د دفن کولو په حقله یو روایت خو دادې، چې یزید دا عمرو بن سعید ته مدینې منورې ته اولیږلو. او هغوی دا په جنت البقیع کښې حضرت فاطمې رضی اللہ عنہا سره دفن کړو۔
دویم یو ضعیف قول دادې. چې هغه سر یزید سره د هغهٔ په خزانه کښې پروت وو، تر دې پورې کله چې یزید مړ شو. نو هغه راؤباسلو سره د دمشق په باب الفرادیس کښې دفن کړې شو. او مسجد الرأس په دې مناسبت سره قائم کړې شوې دې، ابن عساکر نقل کړی دی، چې هغه د یزید سرد په خزانه کښې پروت وو، تر دې پورې چې ډیر وروستو د سلیمان بن عبد الملك په زمانه کښې راؤباسلې شو. او اُوس هغې د یو سپین هډوکی شکل اختیار کړې وو، بیا هغه د مسلمانانو په مقبره کښې دفن کړې شو، بیا کله چې بنو عباس راغلل، نو هغوی دا راؤباسلو. او خان سره ئې یوړو۔[4]

---

[1]) إرشاد الساری:۸.۲۳۳، وفتح الباری:۹.۱۲۱\۱
[2]) البدایة والنهایة:۸.۲۱۱، وتاریخ الطبری:۳.۳۳۸، ومرقاة المفاتیح:۱۱.۳۲۳\۱
[3]) لامع الدراری:۸.۱۸۸\۱
[4]) البدایة والنهایة:۸.۲۱۱، وتاریخ الطبری:۳.۳۳۸\۱

په مصر کښې کله چې په څلورمه پنځمه او شپږمه صدئ کښې د فاطميينو حکومت وو، د هغوی وينا ده، چې د حضرت حسين رضي الله عنه سر مونږ ته راؤرسيدو، او هغوی دا په مصر کښې دفن کولو سره په هغې باندې يو مشهد (يعنی نښه) جوړ کړې وو، چې هغې ته د "تاج الحسين" نوم ورکړې شو، ډيرو علماؤ دا خبره بالکل بې بنياده ګرځولې ده، او وئيلې ئې دی، چې دا فاطميينو د خپل حکومت د قائمولو او د خپل مذهب د ترويج د پاره د وسلې په توګه استعمال کړو.[1]

په هر حال کښې قرينِ قياس په دمشق يا بقيع کښې د هغې دفن کيدل دی. والله أعلم

او تر کومې پورې چې د جسد تعلق دې، نو هغه په کربلا کښې پاتې شوې وو، او روايت دې، چې عمر بن سعد د ابن زياد په حکم باندې په هغې آسونه ګرځولې وو، بيا "اهل الغاضريه" چې د بنو اسد نه وو، هغوی د شهادت نه يوه ورځ ورستو دفن کړو.[2]

او د کربلا د نهر سره چې کوم مزار دې، دغې ته هم د هغوی مدفن وئيلې شوې دې، ابن جرير او بعضې نور حضرات وائی، د مدفن ځائې ختم شوې دې، او په يقينی توګه د هغې په حقله چا ته هم علم نشته.[3]

د روافضو او نواصبو افراط او تفريط: د اهل سنت والجماعت عقيده داده، چې سيدنا حضرت حسين رضي الله عنه امام الهدیٰ او د مناقبو او محاسنو مجموعه وه، خو د هغوی خپله يوه مرتبه وه، او څنګه چې هغوی د يزيد او د خپل زمانې د نورو خلقو نه غوره وو، نو دغه شان هغوی د خپل پلار، د نورو خلفاء راشدينو رضي الله عنهم او بدريينو او عشرهٔ مبشره نه په درجه کښې کم وو، او تر کومې پورې چې د رسول الله ﷺ د نوسی کيدو اعزاز دې، نو دا شرف او اعزاز د هغوی په شان د هغوی مشر ورور حضرت حسن رضي الله عنه ته هم حاصل دې، چې هغوی ته رسول الله ﷺ د "ابنى هٰذا سيّدٌ" وئيلو سره، هغه د سردارۍ په مقام باندې اودرولو، او د حضرت علی رضي الله عنه کنيت هم هغوی ارخ ته په نسبت کولو په وجه باندې "ابو الحسن" دې.

حضرت علی رضي الله عنه بن زينب بن أبى العاص هم د رسول الله ﷺ د ټولو نه مشر نوسې وو، ولې د تعجب خبره داده. چې علی شير خدا خليفهٔ راشد او امير المؤمنين شهيد کړې شو، نو د هغوی هيڅ تذکره نشته، او د حضرت حسن رضي الله عنه د وفات د ورځ چا ته علم هم نشته، او د حضرت حسين رضي الله عنه شهادت دومره راپورته کولې شی، ګويا چې د اسلام په لمن کښې د شهادت داسې هيڅ واقعه نۀ وی، حال دادې چې د رسول الله ﷺ د ترهٔ (عم) سيد الشهداء

---

[1] البداية والنهاية:٨.١٢١١
[2] تاريخ الطبرى:٣.١٣٣٥
[3] البداية والنهاية:٨.١٢١١

حضرت حمزه رضی الله عنه درد ناك شهادت د رسول الله ﷺ په ژوند کښې اوشو ،او ددې په شان په سوونو شهادتونه.........د حضرت عثمان رضی الله عنه شهادت،د حضرت حسین رضی الله عنه د شهادت سره ځومره مماثلت لرى،بلکه ددې نه لوې او زیات درد ناك دې،هغوى هم بندى کولو سره اُوږې ترې ډير د بې دردئ په حالت کښې شهيد کړې شو ،ولې د هغوى په غم کښې نۀ چا اسمان په سر راواخستو ،او نۀ د هغوى په قاتلانو باندې څۀ مصيبت راغې۔
حقيقت دادې،څنګه چې د اهل بيتو دښمنان او ناصبى عناصر د حضرت حسين رضی الله عنه په شهادت باندې خوشالى کوى،او هغې ته غلط وئيلو سره د الله تعالى او رسول مجرمان جوړيږى، هم دغه شان د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم دښمنانو او روافضو خلقو هم د حضرت على رضی الله عنه ځوى حضرت حسين رضی الله عنه کوفې ته غوښتلو سره قتل کولو ،يا بې يار او مدد ګار پريښودو سره قتل کيدلو نه ورستو د حضرت حسين رضی الله عنه د غم کولو په نوم باندې د صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم بغض، بدعات او خرافاتو خورولو کښې داسې غرق دى،چې الامان والحفيظ!۔
دې افلاسِ علم او کردار ښکار کونکو خلقو قيمتى اسلامى اقدار او ددين اسلام اصول او ضوابط د مسخ کولو د پاره تاريخ هم مسخ کړې دې،او نن دا حالت دې،چې د حضرت حسين رضی الله عنهد شهادت په حقله په حقائقو او افسانو کښې فرق کول مشکل شوى دى۔

د حافظ ابن کثير رحمه الله "البداية والنهاية"د هغوى د ثقاهت په وجه باندې د تاريخ يو عمده مجموعه ګڼړلې شى،ولې حافظ صاحب هم د حضرت حسين رضی الله عنه د شهادت واقعه ذکر کولو نه ورستو اوفرمائيل:

"وللشيعة والرافضة فى صفة مصرع الحسين كذب كثير وأخبار باطلة وفيما ذكرنا كفاية، وفى بعض ما أوردناه نظر لولا أن ابن جرير وغيره من الحفاظ والأئمة ذكروه ما سقته وأكثره من رواية أبي مخنف لوط بن يحيى وقد كان شيعيا وهو ضعيف الحديث عند الأئمة ولكنه أخبارى حافظ عنده من هذه الأشياء ما ليس عند غيره ولهذا يترامى عليه كثير من المصنفين فى هذا الشان".[1]

د شيعه ګانو او روافضو د حضرت حسين رضی الله عنهد شهادت په حقله ډير زيات دروغ او بې بنياده خبرې دى،او کومې چې مونږه ذکر کړې دى،هغه کافى دى،او زمونږ ذکر کړې شوې بعضې څيزونو کښې د اشکال ځائې شته،او کۀ د ابن جرير په شان حفاظو او ائمو دا نۀ ذکر کولې،نو مونږ به هم نۀ وې راوړلې،او اکثر دا خبرې د ابو مخنف په روايت سره رارسيدلې دى،چې هغۀ د ائمو له مخې شيعه او ضعيف الحديث دې،ولې اخبار ذکر کولو والا نور حافظان دى،او په دې حوالې سره هغوى سره داسې څيزونه دى،کوم چې نورو سره نشته،په دې وجه اکثرو ورستنو مصنفينو په دې اعتماد کړې دې۔

[1] البداية والنهاية:۸/۲۰۹-۱۲۰

حافظ ابن کثیر رحمه الله دا هم ذکر کړې دی، چې د ۴۰۰ هجری سره نزدې نزدې د بنو بویه حکومت په دې حوالې سره چې څومره خرافات جوړ کړې دی، د هغې مثال نهٔ ملاویږی، مثلاً د عاشورې په ورځ تنبل وهل، په لارو کوسو کښې خزلې او ګندونه الوزول، په دکانونو باندې جهنډې لګول، ډیر زیات ژړل، خوراك څکاك پریښودل، په سراندو ژړل او سینه وهل، او نور بدعات او خرافات او په بنو امیو باندې لعن او طعن کول[1] چې ددې مقصد حقیقتًا نا، محاورتًا د حضرت معاویة رضی الله عنه بغض دې، او د حضرت علی رضی الله عنه محبت نهٔ دې. او ددې په پناه کښې د بنو امیو په نورو جلیل القدر صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم باندې لعن طعن کول، د دوی کار او اصل مقصد دې، چې په هغې باندې د تبراء کونکو شیعه ګانو د مذهب بنیاد قائم دې.

أعاذنا الله مِن شرهم......... آمين يا ربّ العالمين

۳۵۳۹[2] حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَدِىٌّ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ - رضى الله عنه - قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - وَالْحَسَنُ عَلَى عَاتِقِهِ يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أُحِبُّهُ فَأَحِبَّهُ».

رجال الحديث

حَجّاج بنُ المنهَال: دا ابو محمد حجاج بن المنهال انماطی دې، ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب "ماجآء أن الأعمال بالنية والحسبة" لاندې تیر شوی دی.[3]

شُعبَة: دا شعبة بن الحجاج بن الورد العتکی الواسطی دې، ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" لاندې تیر شوی دی.[4]

عدی: دا عدی بن ثابت الأنصاری دې،[5] ددهٔ احوال د کتاب الإیمان، باب "ماجآء أن الأعمال بالنية والحسبة" لاندې تیر شوی دی.[6]

---

[1] البداية النهاية: ۱۲۰۹۸
[2] الحديث كما أخرجه البخاري في صحيحه هنا كذا أخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب فضائل الصحابة، باب فضائل الحسن والحسين رضی الله عنهما، رقم الحديث: ۲٤۲۲، والترمذی فی جامعه فی كتاب المناقب، باب مناقب الحسن والحسين رضی الله عنهما، رقم الحديث: ۳۷۸٤
[3] اوګورئ کشف الباری: ۲۰٤٤/۱۷
[4] کشف الباری: ۱/۶۷۸
[5] عمدة القاری: ۱۶/۳۳۳
[6] کشف الباری: ۲/۷٤۵

البَرَاءَ: د رسول الله ﷺ صحابى براء بن عازب مراد دې، ددۀ احوال د كتاب الإيمان، باب "الصلاة من الإيمان" لاندې تير شوى دى.[1]

وَالحَسَنُ بن عَلى: د اسماعيلى په روايت كښې د عمرو بن مرزوق عن شعبة په روايت كښې "الحَسن أو الحُسين" په شك سره راغلې دې.

بيا هغوى اوفرمائيل، چې د شعبه اكثرو ملګرو "الحَسن" بغير د شك نه ذكر كړې دې، او بيا د شعبه په ملګرو كښې ئې تقريبًا د أتو كسانو نومونه هم ذكر كړې دى.[2]

ترجمة الباب سره مناسبت ښكاره دې.

۳۵۴۰[3] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنِي عُمَرُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ أَبِي حُسَيْنٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عُقْبَةَ بْنِ الْحَارِثِ قَالَ رَأَيْتُ أَبَا بَكْرٍ - رضى الله عنه - وَحَمَلَ الْحَسَنَ وَهُوَ يَقُولُ بِأَبِي شَبِيهٌ بِالنَّبِيِّ، لَيْسَ شَبِيهٌ بِعَلِيٍّ. وَعَلِيٌّ يَضْحَكُ. [ر: ۳۳۴۹]

رجال الحديث

عَبْدَانُ: "عبدان" دا د عبد الله بن عثمان بن جبله لقب دې، چې د دوى احوال په كتاب بدء الوحى كښې تير شوى دى.[4]

عَبْدُ الله: دا د حديثو معروف امام عبد الله بن المبارك الحنظلى دې، د دوى احوال هم ددې بدء الوحى د شپږم نمبر حديث لاندې تير شوى دى.[5]

عُمَرُ بنُ سَعِيد بن أبِى حُسَيْنٍ: دا عمر بن سعيد بن أبى حسين قرشى نوفلى دې، ددۀ احوال د كتاب العلم، باب "الرحلة فى المسئلة النازلة" لاندې تير شوى دى.[6]

ابْنِ أبِى مُلَيْكَةَ: دا ابو بكر عبد الله بن عبيد الله بن أبى مليكۀ دې، ددۀ احوال د كتاب الإيمان، باب "خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر" لاندې تير شوى دى.[7]

عُقْبَةَ بْنِ الحَارِثِ: دا عقبة بن الحارث بن عامر بن نوفل قرشى نوفلى دې، ددۀ احوال د كتاب

---

[1]) كشف البارى: ۲/۳۷۵
[2]) فتح البارى: ۹/۱۲۱، وعمدة القارى: ۱۶/۳۳۳
[3]) الحديث سبق تخريجه فى كتاب المناقب، باب صفة النبى، رقم: ۳۵٤۲
[4]) كشف البارى: ۱/٤۶۱
[5]) كشف البارى: ۱/٤۶۲
[6]) كشف البارى: ۳/۵۱۵
[7]) كشف البارى: ۲/۵٤۸

العلم، باب "الرحلة في المسئلة النازلة" لاندې تیر شوی دی.[1]

حضرت فاطمې رضي الله عنها ته اړخ ته ددې قول نسبت: عن عقبة بن الحارث قال: رأيت أبابكر رضي الله عنه....

": ددې په شان یو بل روایت د أحمد وغیره د زمعة بن الحارث په حوالې سره نقل کړې دې، په هغې کښې ابن أبی ملیکة وائی:

"كانت فاطمة تنقز الحسنَ بن علي" یعنی د حسن بن علی والدې حضرت فاطمې رضي الله عنها پورته پورته ویشتلو، او دا ئې وئیل........

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی، د ابن أبی مُلیکة د عقبة بن الحَارث دا روایت، چې په دې کښې د حضرت ابو بکر په حقله د مذکورې واقعې ذکر دې، هم دغه صحیح دې.

حافظ صاحب فرمائی، کهٔ دا دویم روایت محفوظ وی، نو کیدې شی چې دا واقعه حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه او فاطمې رضي الله عنها دواړو ته راپیښه شوی وی، او دا احتمال هم شته، چې حضرت ابوبکر رضي الله عنه حضرت فاطمه رضي الله عنها په داسې کولو لیدلې وی، او هم د هغې واقعه ئې ذکر کړې وی، چې هغې حضرت حسن رضي الله عنه پورته کولو سره وئیلی وی، "بأبي شبيه بالنبي......" او د هغې په اتباع کښې بیا ابو بکر رضي الله عنه هم د حضرت حسن رضي الله عنه په حقله دا جمله وئیلی وی.[2]

أحمد په یوې بلې طریقې سره کانت فاطمة ترقس السن په الفاظو سره هم دا روایت ذکر کړې دې، او په هغې کښې د حضرت فاطمې رضي الله عنها دا الفاظ منقول دی:

"ابني هذا شبيه بالنبي ليس شبيهًا بعلي".[3]

حافظ صاحب وائی، ممکنه ده، چې دا د حضرت ابو بکر او حضرت فاطمې رضي الله عنها "توارد" وی، او ممکنه ده، چې په دې دواړو کښې یو کس بل په داسې کولو لیدلې وی، او بیا د هغهٔ په اتباع کښې ئې پخپله هم دا جمله وئیلې وی.[4]

قوله: وَحَمَلَ الْحَسَنَ: واؤ حالیه دې، یعنی په داسې حال کښې چې هغوی رضي الله عنه حضرت حسن رضي الله عنه اوچت کړې وو.[5]

قوله: بِأَبِي: ددې تقدیر دې، "مفدی بأبي" یعنی زما پلار دې په دهٔ باندې فدا وی، او هغهٔ مَفدی..........[6]

---

[1] کشف الباری:۳،۵۱۶
[2] فتح الباری:۹،۱۲۱
[3] رواه أحمد.......انظر فتح الباری:۹،۱۲۱
[4] شرح الطیبی:۱۱،۳۰۸،فتح الباری:۹،۱۲۱
[5] عمدة القاری:۱۶،۳۳۳
[6] عمدة القاری:۱۶،۳۳۳

قوله: لَيسَ شَبِيهٌ بِعَلِيّ: شبيه مرفوع منقول شوې دې، او ددې وجه دا بيان کړې شوې ده، چې "ليس" په کوفي مذهب کښې حرف عطف دې، لهذا "شبيه بالنبي" معطوف عليه د مبتداء دپاره خبر کيدو په وجه مرفوع دې، نو "ليس شبيه" کښې به "شبيه" هم په دې باندې د عطف کيدو په وجه مرفوع وي، او تقدير به داسې وي، "لا شبيهٌ بعلي".

دويم قول ابن مالك اړخ ته منسوب کولو سره دا ذکر کړې شوې دې، چې شبيه(ثاني)، د ليس د پاره اسم او مرفوع دې، او ددې خبر د ضمير په صورت کښې محذوف منوي دې، او منوي د ملفوظ قائم مقام کيدو په توګه قبول کړې شوې دې.[1]

او يو قول دادې، چې "شبيهًا بعلي" منصوب او خبر د لَيس دې، او په دې(ليس) کښې ضمير مرفوع دې، چې ددې اسم دې.[2]

په حضرت حسن رضي الله عنه باندې پلار قربانول د هغوی د مشابهت بالنبي په وجه باندې دی: علامه طيبي فرمائي، "بأبي شبيه بالنبي........". کښې په ترکيبي اعتبار سره دوه احتمالات دي، يو دا چې ددې تقدير دې، "هو مفدی بأبي شبيه بالنبي" او په دې کښې مفدی خبرِ اول او شبيه خبر ثاني دې. د هو ضمير د پاره، او دويم احتمال دادې، چې ددې تقدير دادې، "أفديه بأبي، وهو شبيه بالنبي" په دې صورت کښې هم دا "شبيه بالنبي" خبر دې، د مبتداء محذوف د پاره، او "أفديه بأبي" دويمه جمله ده. په هر حال کښې په دواړو صورتونو کښې "شبيه بالنبي" کيدل تفديه (د پلار قربانولو) د پاره علت دې.[3]

ايا حضرت حسن رضي الله عنه د نبي ﷺ سره مشابه کيدل د رسول الله ﷺ د "بې مثاله" کيدو معارض نهٔ دی؟: دلته يو اعتراض کيدې شي، چې ترمذي په شمائيلو کښې د حضرت علي رضي الله عنه دا قول نقل کړې دې. "لم أر قبله ولا بعده مثله".[4] يعنی ما د رسول الله ﷺ په شان نهٔ د هغوی ﷺ نه وړاندې څوك ليدلې دې، او نهٔ ورستو، نو بيا حضرت حسن څنګه "شبيه بالرسول" شو؟

ددې جواب دا ورکړې شوې دې، چرته چې د "مثل" نفی ده، د هغې نه کلي مماثلت مراد دې، يعنی بالکل او په هر لحاظ سره د رسول الله ﷺ په شان کيدل دا چا دپاره هم ثابت نهٔ دی، او دلته چې کوم اثبات دې، دې نه اکثر او تر ډيره حده پورې د مشابهت اثبات مراد دې.[5]

---

[1] فتح الباري: ۹.۱۲۱، وعمدة القاري: ۱۶.۳۳٤
[2] عمدة القاري: ۱۶.۳۳٤
[3] فتح الباري: ۹.۱۲۱
[4] فتح الباري: ۹.۱۲۱
[5] فتح الباري: ۹.۱۲۱، وعمدة القاري: ۱۶.۳۳٤

د "شبيه بالنبى" كيدو معنى داده،چې بچې مور ته تلې دي،او نيكهٔ (رسول الله ﷺ) سره د دوى مشابهت دي.نهٔ چې پلار سره.
په باب او حديث كښې مطابقت ښكاره دې.[1]

۳۵۴۱ [2] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ وَصَدَقَةُ قَالاَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ وَاقِدِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ أَبُو بَكْرٍ ارْقُبُوا مُحَمَّدًا - صلى الله عليه وسلم - فِي أَهْلِ بَيْتِهِ .[ر: ۳۵۰۹]

رجال الحديث

يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ: دا ابو زكريا يحيى بن معين بن ميمون الغطفانى دې،د حديثو معروف امام دې،ددهٔ احوال په كتاب الحج،باب "من أين يخرج من مكة" كښې تير شوې دى.

صَدَقَةُ: دا ابو الفضل صدقة بن الفضل المروزى دې،ددهٔ احوال په كتاب العلم،باب "العلم والعظة بالليل" كښې تير شوى دى.[3]

مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ: دا ابو عبد الله محمد بن جعفر الهذلى،معروف په "غندر" دې،ددهٔ احوال په كتاب الإيمان،باب "ظلم دون ظلم" كښې تير شوى دى.[4]

شُعْبَةَ: دا امير المؤمنين فى الحديث شعبة بن الحجاج بن الورد العتكى دې،ددهٔ احوال په كتاب الإيمان،باب "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" كښې تير شوى دى.[5]

واقد بن محمد: دا واقد بن محمد بن زيد بن عبد الله بن عمر رضي الله عنهم دې،ددهٔ او ددهٔ د پلار محمد بن زيد احوال د كتاب الإيمان،باب "فإن تابوا وأقاموا الصلاة وآتوا الزكاة فخلوا سبيلهم" لاندې تير شوې دى.[6]

ابن عمر: دا عبد الله بن عمر رضي الله عنهما دې،صحابى بن صحابى دې،ددهٔ احوال په كتاب الإيمان،باب "الإيمان وقول النبى ﷺ بنى الإسلام على خمس" كښې تير شوى دى.[7]

د حديث تشريح په باب قرابة النبى ﷺ كښې تيره شوې ده.

---

[1]) عمدة القارى:۱۶/ ۳۳۴
[2]) الحديث مر تخريجه فى كتاب فضائل الصحابة،باب منقبة قرابة النبى ﷺ،رقم الحديث:۳۷۱۳
[3]) كشف البارى: ۴/ ۳۸۸
[4]) كشف البارى:۲/ ۲۵۰
[5]) كشف البارى:۲/ ۶۷۸
[6]) كشف البارى:۲/ ۱۳۵
[7]) كشف البارى:۱/ ۶۳۷

۳۵۴۲:(۱) حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَنَسٍ. وَقَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنِي أَنَسٌ قَالَ لَمْ يَكُنْ أَحَدٌ أَشْبَهَ بِالنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- مِنَ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ.

رجال الحديث

ابراهيم بنُ مُوسَى: دا إبراهيم بن موسى بن يزيد التيمى ابو اسحاق الفراء دې، ددهٔ احوال د کتاب الحيض، باب "غسل الحائض رأس زوجها وترجيله" لاندې تير شوى دى.

هشَامُ بْنُ يُوسُفَ: دا هشام بن يوسف الانبارى ابو عبد الرحمٰن الصنعانى دې، ددهٔ احوال د کتاب الحيض، باب "من سمى النفاس حيضا" لاندې تير شوى دى.

مَعْمَر: دا معمر بن راشد ازدى ابو عروه البصرى دې، ددهٔ احوال د بدء الوحى، حديث خامس لاندې تير شوى دى.(۲)

الزُّهْرِيِّ: دا ابو بکر محمد بن مسلم بن شهاب الزهرى دې، ددهٔ احوال په بدء الوحى کښې تير شوى دى.(۳)

أنس: دا د رسول الله ﷺ صحابى حضرت انس بن مالک رضي الله عنه دې، ددهٔ احوال د کتاب الإيمان، باب "من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه" لاندې تير شوى دى.(۴)

د تعليق مقصد:- وَقَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ......... د امام بخارى ددې تعليق مقصد دادې، چې د زهرى روايت چې د انس رضي الله عنه نه دلته په "عن" سره مروى دې، عبد الرزاق دا روايت کړې دې، او په دې کښې د زهرى د انس رضي الله عنه نه د سماع ذکر دې، امام بخارى دغه ثابتول غواړى، چې د زهرى سماع د انس رضي الله عنه نه ثابت ده.(۵)

دا معلق روايت د عبد الرزاق نه احمد په خپل مسند کښې او عبد بن حميد نقل کړې دې.(۶) او ترمذى هم دا موصولاً ذکر کړې دې.(۷)

---

(۱) الحديث أخرجه الترمذى ايضاً فى جامعه فى المناقب، باب مناقب الحسن والحسين رضي الله عنهما، رقم:۳۷۷۸

(۲) کشف البارى:۱/۴۶۵

(۳) کشف البارى:۱/۳۲۶

(۴) کشف البارى:۲/۱٤

(۵) فتح البارى:۹/۱۲۱، وعمدة القارى:۱۶/۳۳٤

(۶) فتح البارى:۹/۱۲۱

(۷) انظر الجامع للترمذى، کتاب المناقب، باب مناقب الحسن والحسين، رقم: ۳۷۸٤

ايا حضرت حسن رضي الله عنه اشبه بالنبي ﷺ وو،يا سيدنا حضرت حسين رضي الله عنه ؟:-د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دا روايت د دوی د يو بل روايت،چې د محمد بن سرين په حوالې سره په دې باب كښې اُوس پورته ذكر شوې دې،سره معارض دې۔

په اولنی روايت كښې هغوی د حضرت حسين رضي الله عنه (يعنی د رسول الله ﷺد كشر نوسی)په حقله اوفرمائيل،"كان أشبههم برسول الله"۔

چې هغوی رضي الله عنه د رسول الله ﷺ سره د نورو ټولو خلقو په نسبت سره زيات مشابهت لرلو،او دلته د هغوی ﷺ د مشر نوسی حضرت حسن رضي الله عنه د پاره دا خبره ثابت كړې شوې ده۔

ددې تعارض ګنړ شمير جوابونه وركړې شوی دی:

اولنې جواب:-اولنې جواب دا وركړې شوې دې،چې د رسول الله ﷺپه حيات مبارك كښې هغوی ﷺ سره زيات مشابهت د حضرت حسن رضي الله عنه وو،ځكه چې هغوی د زيات عمر وو،او د هغوی رسول الله ﷺ سره مشابهت ښكاره شوې وو۔

او په حضرت حسين رضي الله عنه كښې هم مشابهت وو،ولې هغوی تر اُوسه پورې ماشوم وو،او د دوی د رسول الله ﷺ سره مشابهت د هغوی ﷺ د حيات مبارك نه ورستو(كله چې حضرت حسين لوئې شو)ښكاره شوې وو،نو چرته چې دحضرت حسين رضي الله عنه د اشبه بالنبي ﷺ ذكر دې، د هغې نه مراد د رسول الله ﷺ د حيات مبارك (يعنی د دنيا نه د رحلت) نه ورستو هغوی ﷺ سره مشابهت دې،لهذا هيڅ تعارض نشته،بلكه په دې طريقې سره جمع او تطبيق ممكن دې[1]

دويم جواب:-دويم جواب دا وركړې شوې دې،چې حضرت حسين رضي الله عنه د "أشبه بالرسول" ګرځولو مراد دادې،چې د حضرت حسن رضي الله عنه نه علاوه رسول الله ﷺ سره د ټولو خلقو نه زيات مشابهت حضرت حسين رضي الله عنه لرلو،دا هم د تطبيق او جمع بين الروايتين صورت دې[2]

دريم جواب:-دريم جواب دا وركړې شوې دې،چې په حضرت حسن او حضرت حسين رضي الله عنهما دواړو كښې هر يو رسول الله ﷺ سره زيات مشابه وو،خو په بعضې اعضاؤ كښې،څنګه چې د ترمذی او ابن حبان د روايت نه هم دغه معلوميږی،چې د هانی بن هانی په طريقې سره د حضرت علي رضي الله عنه نه مروی دې،د هغې الفاظ دادی:

"الحسن أشبه برسول الله ما بين الصدر إلى الرأس،والحسين أشبه برسول الله ما كان أسفل من ذلك.[3]

يعنی د سينې نه تر سره پورې رسول الله ﷺسره زيات مشابهت د حضرت حسن رضي الله عنه وو،او د

---

[1]) فتح الباري:۱۲۲،۹،۱

[2]) فتح الباري:۱۲۲،۹،۱

[3]) جامع الترمذي،كتاب المناقب،باب حلمه ووضعه الحسن والحسين بين يديه،رقم الحديث:۳۷۷۹،۱

سيني نه لاندې برخه كښې رسول الله ﷺسره زيات مشابهت د حضرت حسين رضي الله عنه وو.
او اسماعيلى د عبد الاعلى عن معمر عن الزهرى په طريقې سره روايت نقل كړې دې، چې په هغې كښې ئې د حضرت حسن رضي الله عنه په حقله فرمائيلى دى، "وكان أشبههم وجها بالنبى".[1]

د رسول الله ﷺ سره مشابهت لرونكى نور حضرات:-د حضرات حسنينو نه علاوه هم د بعضې حضراتو رسول الله ﷺ سره مشابهت وو، مثلاً په بنو هاشمو كښې جعفر بن أبى طالب، او د دوى ځوې عبد الله بن جعفر، قثم بن العباس بن عبد المطلب، ابو سفيان بن الحارث بن عبد المطلب، مسلم بن عقيل بن أبى طالب، او د بنو هاشمو نه علاوه په نورو خلقو كښې د امام شافعى رحمه الله جد امجد سائب بن يزيد المطلبى، عبد الله بن عامر بن كريز العبشمى او كابس بن ربيعة بن عدى، د حضرات حسنينو سره دا ټول لس كسان شو، چې هغه شاعر د شعر په شكل كښې دا سې ذكر كړې دى:

ع: شبه النبى لعشر سائب و أبى سفيان والحسنين الطاهرين هما
وجعفر، وابنه ثم ابن عامرهم و مسلم، كابس يتلوه مع قثما

بعضې حضراتو نور كسان هم ذكر كړې دى، چې په هغوى كښې د هغوى ﷺلور حضرت فاطمه رضي الله عنها او خامن إبراهيم او د عوف بن جعفر هم ذكر دې.[2] والله اعلم

۳۵۴۳:[3] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي يَعْقُوبَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي نُعْمٍ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ وَسَأَلَهُ عَنِ الْمُحْرِمِ، قَالَ شُعْبَةُ أَحْسِبُهُ يَقْتُلُ الذُّبَابَ فَقَالَ أَهْلُ الْعِرَاقِ يَسْأَلُونَ عَنِ الذُّبَابِ وَقَدْ قَتَلُوا ابْنَ ابْنَةِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-، وَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «هُمَا رَيْحَانَتَاىَ مِنَ الدُّنْيَا». [۵۶۴۸]

رجال الحديث

مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ: دا د حديثو امام ابو بكر محمد بن بشار بن عثمان عبدى، بصرى المعروف "بندار" دې، د دۀ احوال په كتاب العلم "باب قول النبى رب مبلغ أوعى من سامع" كښې تير شوى دى.[4]

غُنْدَرٌ: دا ابو عبد الله محمد بن جعفر هذلى المعروف به "غندر" دې، د دۀ احوال د كتاب الإيمان، باب "ظلم دون ظلم" لاندې تير شوى دى.[5]

---

[1] فتح البارى: ۹/ ۱۲۲
[2] فتح البارى: ۱۲۲،۱۲۳/ ۱۹
[3] الحديث أخرجه البخارى أيضًا فى صحيحه كتاب الأدب، باب رحمة الولد وتقبيله ومعانقته، رقم: ۵۹۹۴، والترمذى فى جامعه، فى المناقب، باب مناقب الحسن والحسين، رقم: ۳۷۷۰
[4] كشف البارى: ۳/ ۲۵۸
[5] كشف البارى: ۲/ ۲۵۰

شُعبَۃ:دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبة بن الحجاج بن الورد العتکی دې،ددهٔ احوال د کتاب الإیمان،باب "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده"لاندې تیر شوی دی۔[1]

مُحَمّد بن اَبِی یَعقُوبَ:دا محمد بن أبی عبد الله بن أبی یعقوب الضبی البصری دې،نیکهٔ اړخ ته ددهٔ نسبت شوې دې،ددهٔ احوال د کتاب المناقب،باب"ذکر أسلم وغفار ومزینة وجهینة وأشجع" کښې تیر شوی دی۔

ابنَ أبِی نُعْم:دا ابو الحکم عبد الرحمٰن بن أبی نعم البجلی دې، ددهٔ احوال د کتاب أحادیث الأنبیاء،باب"قول الله تعالیٰ:والیٰ عاد أخاهم هودا"لاندې تیر شوی دی۔

عَبْدُ الله بنَ عُمَرَ:عبد الله بن عمر رضی الله عنهما د رسول الله ﷺ صحابی دې،ددهٔ احوال تیر شوی دی۔[2]

په مختلفو روایاتو کښې د الفاظو اختلاف:-دلته د "وسأله عن المُحرم"الفاظ دی،چې ددې معنیٰ ده،چې د ابن عمر رضی الله عنهما نه یو سړی د مُحرم(احرام تړونکی)په حقله پوښتنه اوکړه۔

او په کتاب الأدب کښې د مهدی بن میمون په روایت کښې د"سأله رجل"تصریح ده۔[3]

حافظ ابن حجر رحمه الله د ابو ذر الهروی په حوالې سره د سألتُه الفاظ هم نقل کړې شوی دی،کهٔ دا الفاظ محفوظ وې،نو رجل متعین کیدو،ولې د ترمذی د جریر بن حازم عن محمد بن أبی یعقوب روایت دا احتمال رد کوی،ځکه چې په دې کښې د "أن رجلاً من أهل العراق سأل"الفاظ راغلې دی۔[4]

او د أحمد په روایت کښې د راوی نه د "وأنا جالس عنده"الفاظ منقول دی۔[5]د دواړو روایتونو نه معلومیږی،چې سائل راوی نهٔ دې،بل څوك دې،او راوی حاضر او شاهد وو، (ولې سائل نهٔ وو)۔

قوله: أحسبه یقتل الذباب: دلته د شعبه روایت په دې الفاظو سره منقول دې،ددې مطلب دادې،چې د شعبه خیال دې،چې سائل د مُحرم د احرام په حالت کښې د مچ د مړ کولو په حقله پوښتنه کوله،او ابو داؤد الطیالسی د شعبه قول بغیر د شك نه نقل کړې دې۔[6]

سوال څهٔ وو؟:-دویمه خبره داده،چې دلته دا مذکور دی،چې سائل د ابن عمر رضی الله عنهما نه دا پوښتنه کړې وه،چې کهٔ چرې مُحرم مچ مړ کړی،نو ددې څهٔ حکم دې؟او د ترمذی د وهب بن

---

[1]) کشف الباری:۱،۶۷۸\
[2]) کشف الباری:۱،۲۳۷\
[3]) صحیح البخاری،کتاب الأدب،حدیث:۵۹۹٤\
[4]) جامع الترمذی،کتاب المناقب،رقم الحدیث:۳۷۷۰\
[5]) فتح الباری:۹،۱۲٤\
[6]) فتح الباری:۹،۱۲٤

جرير بن حازم په روايت کښې د "سأل ابنُ عمر عن دم البعوض يصيب الثوب" الفاظ دی، (۱) يعنی چې د مچ وينه په کپړو اولگی، نو د هغې د پاکوالی او ناپاکوالی څۀ حکم دې؟ همدغه شان د بخاری د مهدی بن ميمون په روايت کښې هم "دم البعوض" ذکر دې.
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي، کيدې شی د دواړو څيزونو په حقله پوښتنه شوې وی. (۲)

قوله: أَهْلُ الْعِرَاقِ يَسْأَلُونَ: دلته دا د غائب په صيغې سره راغلې دې، چې عراق والا پوښتنه کوی، او د مهدی بن ميمون او ترمذی په روايت کښې د "انظر إلى هذا يسأل......" الفاظ دی، او د ابو داؤد الطيالسی په روايت کښې خطاب دې په "يا أهل العراق تسألونني عن الذباب......" سره. (۳)

د ابن عمر رضی الله عنه د تعريض مقصد:-د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ددې اعتراض يا تعريض مقصد دادې. چې اهل عراق د وړو وړو معمولی خبرو په حقله خو سوچ او پوښتنه کوی، ولې د رسول الله ﷺ نوسې شهيد کولو سره ئې د يو عظيم جرم کړې دې، او هغوی ته په ظاهره احساس هم نۀ کيږی. (۴)

قوله: رَيْحَانَتَايَ: اکثرو حضراتو په تائې تانيث سره (د ريحانة) د تثنيې صيغه نقل کړې ده، چې د هغې اضافت يا د متکلم اړخ دې، او د ابو ذر په نسخه کښې په افراد او تذکير سره "ريحاني" راغلې دې، (۵) او بعضې حضراتو د "ريحان" تثنيه "رَيحانَيَّ" هم نقل کړې ده. (۶)

حسن او حسين رضی الله عنهما ته د "ريحان" وئيلو وجه:-رسول الله ﷺ حسنينو مکرمينو ته "ريحانتان" ولې اووئيل؟ علماؤ ددې وجه دا اوښودله، چې رسول الله ﷺ د دوی محبوب او مرغوب کيدل بيانوی. او فرمائی چې څنګه ريحان او ريحانة يعنی خوشبو والا بوټې، غوټئ يا ګلدسته خوشبو والا وی، او د هغې بوی کولو سره خوند حاصليږی، همدغه شان زما ګلونه حسن او حسين رضی الله عنهما دی، چې هغوی څه بويوم، او خوشالی او خوند محسوسوم، او هم دغه شان بچی ښکلولې شی. امام ترمذی د أنس رضی الله عنه روايت نقل کړې دې، چې د هغې الفاظ دی، "كان يقول لفاطمة ادعى لى ابنىّ فيشمّهما ويضمّهما إليه". (۷)

---

۱) جامع الترمذی، کتاب المناقب، رقم: ۳۷۷۰
۲) فتح الباری: ۹، ۱۲٤
۳) فتح الباری: ۹، ۱۲٤
٤) فتح الباری: ۹، ۱۲٤
۵) فتح الباری: ۹، ۱۲٤
٦) شرح الطيبی: ۱۱، ۳۰۸
۷) جامع الترمذی، کتاب المناقب، رقم: ۳۷۷۲

او په طبرانی کښې د ابو ایوب رضی الله عنه نه روایت دې، هغوی فرمائی، زۀ رسول الله ته لاړم، نو حسن او حسین رضی الله عنهما د هغوی وړاندې لوبې کولې، ما د هغوی نه پوښتنه اوکړه، "أتحبهما یا رسول الله؟ یا رسول الله! آیا تاسو دوی سره محبت کوئ؟

هغوی ﷺ او فرمائیل، "کیف لا وهما ریحانتای من الدنیا أشمّهما". (١)

ولې او څنګه به نۀ وی ! هغوی خو په دنیا کښې زما ګلونه دی، زۀ ئې بوئیوم.

علامه عینی رحمه الله د کرمانی قول نقل کړې دې، د الریحان معنی ده، "الرزق" یا "المشموم". (٢) او وې فرمائیل دلته "ریحان" د رزق په معنی خو نۀ شی کیدې، هنه ! د مشموم خوشبو په معنی کښې کیدې شی او دې. (٣)

طیبی فرمائی "سبحان الله وریحانه" وئیلې شی، چې ددې معنی ده، "أسبح الله واسترزقه" دې نه معلومیږی چې ریحان د رزق په معنی باندې هم راځی. (٤)

او دلته د رزق معنی داسې کیدې شی، چې الله تعالی ما ته (یعنی رسول الله ﷺ ته) دا تازه ګلونه عطیه کړل او رائې کړل، دې معنی د پاره د "رزقنی الله" تعبیر راځی.

هذا ! وقد فرغت من تسوید (هذا المجلد من) الکتابة وتبیضه صباح یوم الثلاثاء لأربع خلون من شهر ذی الحجة ١٤٣٢ هـ ولله الحمد والمنة علی ما وفقنی للقیام بهذا الأمر المهم وبذل جهودی فی ترتیبه وتهذیبه وتخریج نصوصه وإجادة تحشیته وتذییله........ مع ما بی من قصور العلم بصنوفه وفنونه وقلة المهارة فی صناعة الحدیث وعلومه وغایة تخلفی فی العمل فی سائر میادنیه والصلاة والسلام علی أفضل رسله وخاتم انبیائه وآله وأصحابه وعلماء أمته وأولیائه جعلنا الله ممن یسعد بدینه وعلومه وآدابه وخدمة الإسلام وأبنائه ووفقنا لمزید الاهتمام بهذا الأمر العظیم وتتمیم ما یلیه من فضائل أصحاب النبی وأنصاره وأزواجه.........

آمین یا رب العالمین.

...

(١) فتح الباری: ٩.١٢٤، وعمدة القاری: ١٦.٣٣٥

(٢) شرح الکرمانی: ١٥.١٢٣

(٣) عمدة القاری: ١٦.٣٣٥

(٤) شرح الطیبی: ١١.١٢٩٤

مصادر و مراجع

❖ القران الكريم: كلام رب العالمين.

❖ الاتقان فی علوم القران: حافظ جلال الدین عبدالرحمن سیوطی رحمه الله (متوفی ۹۱۱ھ) شرکۃ مکتبۃ مصطفی البابی الحلبی مصر،

❖ الابواب والتراجم لصحیح البخاری: شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب (متوفی ۱۴۰۲ ھ مطابق ۱۹۸۲ء،) ایچ ایم سعید کمپنی پاکستان چوک کراچی.

❖ احتجاج الطبرسی .... للشیخ أبی منصور أحمد بن علی الطبرسی، مطبوعة ایران

❖ الأحادیث الضعیفة والموضوعة واثرها السیئ فی الأمة، لناصر الدین الألبانی، مطبوعة المکتبة الاسلامی بیروت

❖ الإحسان بترتیب صحیح ابن حبان امام ابوحاتم محمد بن حبان بُستی رحمه الله متوفی ۳۵۴ھ موسسة الرسالة بیروت.

❖ أحکام القرآن — امام ابوبکر محمد بن علی رازی جصاص رحمه الله متوفی ۳۷۰ دار الکتب العربی بیروت، و دارلکتب العلمیة بیروت، الطبعة الثانیة ۱۴۲۴ھ

❖ أحکام القران: (تفسیر قرطبی) للإمام أبی بکر محمد بن عبدالله المعروف بابن العربی رحمه الله المتوفی ۵۴۳ھ دار الکتب العلمیة بیروت، الطبعة الثانیة ۱۴۲۴ھ

❖ أحکام القرآن للفقیه المفسر العلامة محمد شفیع المفتی الأعظم بباکستان سابقاً علی ضوٴ ما أفاده حکیم الأمة أشرف علی التهانوی رحمه الله، ادارة القرآن والعلوم الاسلامیة، کراتشی، الطبعة الأولی ۱۴۱۳ھ

❖ احیاء علوم الدین، للامام أبی حامد محمد بن محمد الغزالی رحمه الله، المتوفی ۵۰۵ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت.

❖ اخبار المدینة، الامام ابو زید عمر بن شبة النمیری البصری، رحمه الله، المتوفی ۲۶۲ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، ۱۴۱۷ھ۔

❖ ارشاد الساری شرح صحیح البخاری، ابو العباس شهاب الدین احمد القسطلانی، رحمه الله تعالی، متوفی ۹۲۳ھ، المطبعة الکبری الامیریة، مصر، طبع سادس ۱۳۰۴ھ۔

❖ أساس البلاغة: جار الله ابو القاسم محمود بن عمر الزمخشری (متوفی ۵۳۸ھ). دار المعرفة للطباعة والنشر بیروت

❖ الاسامی و الکنی، الامام ابو عبد الله احمد بن حنبل الشیبانی، رحمه الله، المتوفی ۲۴۱ھ، مکتبة دار الاقصی، الکویت، الطبعة الاولی ۱۴۰۶ھ۔

❖ الاستذکار الجامع لمذاهب فقهاء الامصار و علماء الاقطار ----، ابو عمر یوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر، رحمه الله تعالی، متوفی ۴۵۳ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت، الطبعة الاولی ۱۴۲۱ھ۔

❖ الاستیعاب فی اسماء الاصحاب (بہامش الاصابۃ)، ابوعمر یوسف بن عبداللہ بن محمد بن عبدالبر، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۴۵۳ ھ، دار الفکر بیروت، و مطبوع فی مجلدین، الطبعۃ الاولیٰ، ۱۴۲۳ ھ۔

❖ اسد الغابۃ فی معرفۃ الصحابۃ، عزالدین ابو الحسین علی بن محمد الجزری المعروف بابن الاثیر، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۶۳۰ ھ، دار الکتب العلمیۃ بیروت۔

❖ الاسماء المبھمۃ، الخطیب البغدادی، رحمہ اللہ، المتوفی ۴۶۳ ھ۔

❖ أصول الدین عند الامام أبی حنیفۃ لمحمد بن عبدالرحمن الخمیس...

❖ الاعتقاد علی مذھب السلف للبیھقی

❖ اکمال تھذیب الکمال، للعلامۃ علاء الدین مغلطای بن قلیج الحنفی رحمہ اللہ، المتوفی ۷۶۴ھ، الفاروق الحدیثۃ للطباعۃ والنشر، الطبعۃ الأولی ۱۴۲۲ ھ

❖ الإکمال فی رفع الإرتیاب عن المؤتلف والمختلف فی الأسماء والکنی والأنساب — الأمیر الحافظ ابن ماکولا رحمہ اللہ متوفی (۴۷۵ھ) دائرۃ المعارف العثمانیۃ الھند.

❖ إکمال إکمال المعلم شرح صحیح مسلم، العلامۃ القاضی أبوالفضل عیاض الیحصبی رحمہ اللہ المتوفی ۵۴۴ ھ۔

❖ الأنساب أبوسعد عبدالکریم بن محمد بن منصور السمعانی رحمہ اللہ المتوفی ۵۶۲ھ دار الجنان بیروت الطبعۃ الأولی ۱۴۰۸ھ ۱۹۸۸م،

❖ الأنساب للبلاذری

❖ أمالی شیخ طوسی.... للشیخ ابی جعفر محمد بن حسن الطوسی نجف اشرف عراق

❖ أوجز المسالک إلی مؤطأ مالک: شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد زکریا صاحب کاندھلوی رحمہ اللہ (متوفی ۱۴۰۲ھ مطابق ۱۹۸۲م). دار القلم دمشق، الطبعۃ الاولی ۱۴۲۴ ھ

❖ بدایۃ المجتھد: للعلامہ قاضی أبی الولید محمد بن احمد بن رشد القرطبی، المتوفی ۵۹۵ ھ، مصر طبع خاص، ودار الکتب العلمیۃ، بیروت، الطبعۃ الثانیۃ ۱۴۲۴ ھ

❖ البدایۃ والنھایۃ: حافظ عمادالدین أبوالفداء إسماعیل بن عمر المعروف بابن کثیر رحمہ اللہ (متوفی ۷۷۴ھ) مکتبۃ المعارف. بیروت. طبع ثانی ۱۹۷۷ء

❖ بذل المجھود: حضرت العلامہ خلیل أحمد سھارنپوری رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۴۶ ھ) مطبع ندوۃ العلماء لکنھو. ۱۳۹۳ھ مطابق ۱۹۷۳ء مرکز الشیخ أبی الحسن الندوی، یوپی، الھند، الطبعۃ الأولی ۱۴۲۷ ھ.

❖ البنایۃ شرح الھدایۃ، العلامۃ بدرالدین عینی محمود بن احمد رحمہ اللہ، المتوفی ۸۵۵ھ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت، الطبعۃ الأولی ۱۴۲۰ ھ.

❖ تاج العروس من جواهرالقاموس: أبوالفیض سید محمد بن محمد المعروف بالمرتضی الزبیدی رحمہ اللہ (۱۲۰۵ھ). دار مکتبة الحیاة بیروت و دار الهدایة،

❖ تاریخ الاسلام ووفیات المشاهیر والاعلام للامام الحافظ المؤرخ أبی عبدالله شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان الذهبی المتوفی ۷۴۸، مطبوعة دار الکتب العلمیة.

❖ تاریخ الامم و الملوک (تاریخ الطبری)، الامام ابو جعفر محمد بن جریر الطبری، رحمه الله، المتوفی ۳۱۰ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الثالثة، ۱۴۲۶ھ۔

❖ تاریخ بغداد او مدینة السلام، حافظ احمد بن علی المعروف بالخطیب البغدادی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۴۶۳ھ، دار الکتاب العربی بیروت۔

❖ تاریخ الطبری، انظر (تاریخ الامم و الملوک)۔

❖ تاریخ عثمان بن سعید الدارمی، المتوفی ۲۸۰ھ، عن ابی زکریا یحیی بن معین، المتوفی ۲۲۳ھ، دار المامون للتراث، ۱۴۰۰ھ۔

❖ التاریخ الصغیر، امیر المؤمنین فی الحدیث محمد بن اسماعیل البخاری، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۲۵۶ھ دار المعرفة بیروت۔

❖ التاریخ الکبیر، امیر المؤمنین فی الحدیث محمد بن اسماعیل البخاری، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۲۵۶ھ دار الکتب العلمیة بیروت۔

❖ تاریخ مدینة دمشق و ذکر فضلها و تسمیة من حلها من الاماثل، ابو القاسم علی بن الحسن ابن هبة الله الشافعی، رحمه الله، المتوفی ۵۷۱ھ، دار الفکر، بیروت ۱۹۹۵م۔

❖ تاریخ یعقوبی: لأحمد بن أبی یعقوب العباسی الشیعی، بیروت

❖ تحفہ اثناء عشریہ \ شاہ عبدالعزیز دہلوی رحمہ اللہ، المتوفی ۱۲۳۹ھ، سہیل اکیڈمی لاہور،

❖ تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف۔ ابو الحجاج جمال الدین یوسف بن عبد الرحمن المزی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۷۴۲ھ۔ المکتب الاسلامی بیروت، طبع دوم ۱۴۰۳ھ۔

❖ تحفة الأحباب فی نوادر آثار الاصحاب للشیخ عباس القمی، مطبوعة ۱۳۵۹ھ

❖ تحفة الباری بشرح صحیح البخاری، شیخ الحدیث زکریا بن محمد الانصاری، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۹۲۶ھ، دار الکتب العلمیة بیروت، الطبعة الاولیٰ ۱۴۲۵ھ۔

❖ تدریب الراوی شرح تقریب النواوی: حافظ جلال الدین عبدالرحمن سیوطی رحمہ اللہ (متوفی ۹۱۱ھ) المکتبة العلمیة مدینه منوره

❖ تذکرة الحفاظ: حافظ أبوعبدالله شمس الدین محمد بن أحمد بن عثمان ذهبی رحمه الله (متوفی ٧٤٨ ھ). دار المعارف العثمانیه الهند،

❖ التصریح بما تواتر فی نزول المسیح، لامام العصر، المحدث الکبیر محمد انور شاہ الکشمیری، رحمه الله، المتوفی ١٣٥٢ ھ، مکتبة دار العلوم کراتشی

❖ التعلیق الصبیح: حضرت مولانا محمد ادریس صاحب کاندھلوی رحمه الله متوفی ١٣٩٤ ھ مکتبة عثمانیة لاھور

❖ التعلیق الممجد المطبوع مع الموطا لمحمد، ابو الحسنات محمد عبد الحی اللکنوی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ١٣٠٤ ھ، قدیمی کتب خانه کراتشی۔

❖ تعلیقات الخطیب علی الفتح المطبوع مع فتح الباری، محب الدین الخطیب رحمه الله

❖ تعلیقات علی بذل المجهود، شیخ الحدیث محمد زکریا کاندھلوی رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ١٤٠٢ ھ، المکتبة التجاریة، ندوة العلماء لکھنؤ، الطبعة الثالثة ١٣٩٣ ھ\١٩٧٣ م، و مرکز الشیخ أبی الحسن الندوی، الهند

❖ تعلیقات علی تحریر تقریب التهذیب الدکتور بشار عواد معروف والشیخ شعیب ارنؤوط حفظهما الله، مؤسسة الرسالة، بیروت، الطبعة الأولیٰ ١٤١٧ ھ

❖ تعلیقات علی تهذیب التهذیب، المطبوع بذیل تهذیب التهذیب

❖ تعلیقات علی تهذیب الکمال، للدکتور بشار عواد معروف حفظه الله تعالیٰ مؤسسة الرسالة الطبعة الأولیٰ ١٤١٣ ھ،

❖ تعلیقات علی الکاشف للذهبی شیخ محمد عوامة شیخ أحمد محمد نمر الخطیب حفظهما الله مؤسسة دار القبلة موسسة علوم القرآن الطبعة الأولیٰ ١٤١٣ ھ،

❖ تعلیقات علی الکوکب الدری شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله المتوفی ١٤٠٢ ھ،

❖ تعلیقات علی لامع الدراری شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله المتوفی ١٤٠٢ ھ، الموافق ١٩٨٢ م، مکتبة إمدادیة مکة المکرمة۔

❖ تعلیقات علی المصنف لابن ابی شیبة، الشیخ محمد عوامه، حفظه الله ورعاہ، ادارة القرآن والعلوم الاسلامیة، کراتشی، الطبعة الثانیة، ١٤٢٨ ھ

❖ تعلیقات علی المعجم الکبیر حمدی عبد المجید السلفی، دار احیاء التراث العربی، الطبعة الثانیة

❖ تغلیق التعلیق للحافظ أحمد بن علی المعروف بابن حجر رحمه الله المتوفی ٨٥٢ ھ، المکتب الإسلامی ودار عمار، والمکتبة الأثریة، لاهور، باکستان

❖ تفسیر آیات الأحکام من القرآن، الشیخ محمد علی الصابونی حفظه الله ورعاه ، دارالکتب العلمیة ، بیروت، الطبعة الأولی ۱۴۲۵ھ

❖ تفسیر البغوی المسمی بمعالم التنزیل ، الامام ابو محمد الحسین بن مسعود البغوی ، رحمه الله، المتوفی ۵۱۶ھ، دار المعرفة ، بیروت۔

❖ تفسیر البیضاوی مع حاشیة الشهاب:للامام أبوسعیدعبدالله بن عمر البیضاوی الشافی رحمه الله (متوفی ٦٨١ھ) دارالکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الأولی ۱۴۱۷ھ

❖ تفسیر السمرقندی المسمی بحر العلوم، الامام الفقیه نصر بن محمد ابو اللیث السمرقندی ، رحمه الله، المتوفی ۳۷۵ھ، دار الکتب العلمیة ، بیروت۔

❖ تفسیر الطبری (جامع البیان) ، امام محمد بن جریر الطبری ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ۳۱۰ھ دار المعرفة، بیروت۔

❖ تفسیر القرآن العظیم ، حافظ ابو الفداء عماد الدین اسماعیل بن عمرابن کثیر دمشقی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ۷۷۴ھ، دار احیاء الکتب العربیة۔

❖ تفسیر القرطبی (الجامع لاحکام القرآن) ،امام ابو عبد الله محمد بن احمد الانصاری القرطبی ، رحمه الله تعالیٰ متوفی ۶۷۱ھ، دار الفکر، بیروت۔

❖ تفسیرقمی لعلی بن ابراهیم القمی، متوفی ۳۰۷ھ، مطبوعه ایران

❖ التفسیر الکبیر، (تفسیر الرازی او مفاتیح الغیب) ، الامام ابوعبدالله فخر الدین محمد بن عمر الرازی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۶۰۶ھ، مکتب الاعلام الاسلامی، ایران۔

❖ تفسیر الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل وعیون الأقاویل(تفسیرکشاف): جار الله ابوالقاسم محمود بن عمر الزمخشری (متوفی ۵۳۸ھ).دار الکتاب العربی بیروت،

❖ تفسیر المنار ، السید الامام محمد رشید رضا المصری ، رحمه الله ، المتوفی ۱۹۳۵م ، دار الکتب العلمیة بیروت ، الطبعة الثانیة، ۱۴۲۶ھ۔

❖ تفسیر النسفی (مدارك التنزیل و حقائق التاویل) ، ابو البرکات عبد الله بن احمد النسفی ، رحمه الله ، المتوفی ۷۱۰ھ، المکتبة العلمیة، لاهور، پاکستان۔

❖ تقریب التهذیب ، حافظ ابن حجرعسقلانی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ۷۵۲ھ، دار الکتب العلمیة ، بیروت، الطبعة الاولی ۱۴۱۳ھ۔

❖ التمهيد لما في الموطا من المعاني والأسانيد ، للحافظ أبي عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر مالكي، رحمه الله تعالى، المتوفى ۴۶۳ هـ، المكتبة التجارية، مكة المكرمة

❖ تهذیب الأسماء واللغات: إمام ابوزکریا یحیی بن شرف الدین النووی رحمہ اللہ (متوفی ٦٧٦ھ) إدارة الطباعة المنيريه،

❖ تهذیب تاریخ دمشق الکبیر۔ الامام الحافظ ابو القاسم علی المعروف بابن عساکر الشافعی ، رحمه الله ، المتوفى ۵۷۱ هـ، دار المسيرة، بيروت، الطبعة الثانية ۱۳۹۹ هـ/ ۱۹۷۹ م۔

❖ تهذيب التهذيب-حافظ ابن حجر عسقلانی ، رحمه الله تعالى ، متوفى ۸۵۲ هـ - دائرة المعارف النظامية، حیدر آباد دکن ۱۳۲۵ هـ۔

❖ تهذیب سنن أبي داود — حافظ شمس الدين ابوعبدالله محمد بن ابی بکر المعروف بابن القيم رحمہ اللہ متوفی ۷۵۱ھ مطبعة أنصار السنة المحمدية ١٣٦٧ھ

❖ تهذيب الكمال: حافظ جمال الدين أبوالحجاج يوسف بن عبدالرحمن مزی رحمہ اللہ (متوفی ۷۴۲ ھ). مؤسسة الرساله طبع اول ١٤١٣ھ،

❖ الثقات (کتاب الثقات): للحافظ أبي حاتم محمد بن حبان بستی رحمہ اللہ (متوفی ٣٥٤ھ) دارالمعارف العثمانیه حیدرآباد ١٣٩٣ھ،

❖ جامع الأصول من حديث الرسول: علامه مجدالدين أبوالسعادات المبارك بن محمد بن الأثير الجزری رحمہ اللہ (متوفی ٦٠٦ھ) دار الفكر بيروت،

❖ جامع الترمذی (سنن ترمذی): إمام أبوعيسى محمد بن عیسی بن سورة ترمذی رحمہ اللہ (متوفی ٢٧٩ھ) ایچ ایم سعید کمپنی کراچی، /دار إحياء التراث العربي.

❖ جامع الدروس العربية للشيخ مصطفى الغلاييني المتوفى ۱۳۶۴ هـ، قدیمی کتب خانه

❖ الجامع الصغير في احاديث البشير النذير: حافظ جلال الدين عبدالرحمن سیوطی رحمہ اللہ (متوفی ٩١١ھ). دار الكتب العلمية، بيروت

❖ الجامع لأحكام القرآن: (تفسير القرطبي)

❖ جامع المسانيد والسنن ، للامام المحدث اسماعيل بن عمر ابن كثير الدمشقي رحمه الله، المتوفى ۷۷۴ هـ، دار الفكر، بيروت، الطبعة الثانية، ۱۴۲۳ هـ

❖ الجرح والتعديل ، الامام الحافظ عبد الرحمن بن ابی حاتم الرازی ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ۳۲۷ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الاولى ۱۴۲۲ ھ/ ۲۰۰۲ م۔

❖ الجمع بين الصحيحين : البخاری و مسلم ، الامام محمد بن الفتوح الحمیدی ، رحمه الله ، المتوفى ۲۱۹ هـ، دار ابن حزم، بيروت، الطبعة الثانية، ۱۴۲۳ هـ۔

❖ جمع الجوامع (الجامع الکبیر و الجامع الصغیر و زوائدہ) الامام جلال الدین السیوطی، رحمہ اللہ، المتوفی ۹۱۱ھ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت، الطبعۃ الاولی ۱۴۲۱ھ۔
❖ جمہرۃ انساب العرب، ابو محمد علی بن احمد بن سعد بن حزم الاندلسی،، رحمہ اللہ، المتوفی ۴۵۶ھ دار الکتب العلمیۃ، بیروت، ۱۴۲۴ھ، الطبعۃ الثالثۃ۔
❖ الجوہرۃ النقی فی الرد علی البیہقی، المطبوع فی ذیل السنن الکبری، العلامۃ علاء الدین الشہیر بابن الترکمانی، رحمہ اللہ، المتوفی ۷۴۵ھ، نشر السنۃ، ملتان، پاکستان
❖ حاشیۃ الجمل علی الجلالین (الفتوحات الالہیۃ) الامام العلامہ سلیمان الجمل رحمہ اللہ المتوفی ۱۲۰۴ھ قدیمی
❖ حاشیۃ الدسوقی علی الشرح الکبیر، الامام العلامۃ محمد بن احمد الدسوقی المالکی، رحمہ اللہ، المتوفی ۱۲۳۰ھ، دار الکتب العلمیۃ، الطبعۃ الثانیۃ، ۱۴۲۴۔
❖ حاشیۃ السندی علی البخاری، امام ابو الحسن نور الدین محمد بن عبد الہادی السندی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۱۱۳۸ھ، دار المعرفۃ، بیروت۔
❖ حاشیۃ السہارنفوری، المطبوع مع صحیح البخاری، مولانا احمد علی السہارنفوری، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۱۲۹۷ھ، طبع قدیمی۔
❖ حاشیۃ الشہاب المسماۃ: عنایۃ القاضی و کفایۃ الراضی، علی البیضاوی، القاضی شہاب الدین احمد بن محمد بن عمر الخفاجی، رحمہ اللہ، المتوفی ۱۰۶۹ھ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت۔
❖ حلیۃ الأولیاء: حافظ أبونعیم أحمد بن عبداللہ بن أحمد أصبہانی شافعی (متوفی ۴۳۰ھ) دار الفکر بیروت،
❖ الخصائص الکبری، للامام جلال الدین سیوطی رحمہ اللہ (متوفی ۹۱۱ھ). دار الکتب العلمیۃ بیروت،
❖ خلاصۃ الخزرجی (خلاصۃ تذہیب تہذیب الکمال) للعلامۃ صفی الدین الخزرجی رحمہ اللہ المتوفی د ۹۲۳ھ، نہ پس مکتب المطبوعات الإسلامیۃ بحلب)
❖ دلائل النبوۃ: حافظ أبوبکر أحمد بن الحسین بن علی البیہقی رحمہ اللہ (متوفی ۴۵۸ھ). مکتبہ أثریہ لاہور،
❖ الدیباج علی صحیح مسلم بن الحجاج أبی الفضل عبد الرحمن بن أبی بکر جلال الدین السیوطی رحمہ اللہ، المتوفی ۹۱۱ھ، ادارۃ القرآن کراتشی، الطبعۃ الأولی ۱۴۱۲ھ
❖ دیوان الحماسہ: أبوتمام حبیب بن أوس بن حارث طائی رحمہ اللہ (متوفی ۲۳۱ھ). دار الحدیث ملتان، پاکستان
❖ دیوان المتنبی لابی الطیب احمد بن حسین الجعفی الکندی المتوفی ۳۵۴ھ\ میر محمد کتب خانہ
❖ رحماء بینہم مولانا محمد نافع مد ظلہم، دار الکتاب لاہور
❖ روح المعانی فی تفسیر القران العظیم والسبع المثانی: أبوالفضل شہاب الدین سید محمود آلوسی بغدادی رحمہ اللہ (متوفی ۱۲۷۰ھ) مکتبہ إمدادیہ ملتان،

❖ الریاض النضرۃ فی مناقب العشرۃ ....

❖ زاد المعاد من ھدی خیر الأنام: حافظ شمس الدین ابوعبداللہ محمد بن ابی بکر المعروف بابن القیم رحمہ اللہ متوفی ۷۵۱ھ مؤسسۃ الرسالۃ۔

❖ سنن ابن ماجہ: إمام أبوعبداللہ محمد بن یزید بن ماجہ رحمہ اللہ (متوفی ۲۷۳ھ)۔ قدیمی کتب خانہ کراچی\ دار الکتب المصری قاھرہ

❖ سنن ابی داؤد: إمام أبوداؤد سلیمان بن الأشعث السجستانی رحمہ اللہ (متوفی ۲۷۵ھ) ایچ ایم سعید کمپنی کراچی\ دار إحیاء السنۃ النبویۃ،

❖ سنن دارقطنی: حافظ أبوالحسن علی بن عمر دارقطنی رحمہ اللہ (متوفی ۳۸۵ھ) دار نشر الکتب العلمیۃ، بیروت، الطبعۃ الثانیۃ ۱۴۲۴ھ\ ۲۰۰۲م،

❖ سنن الدارمی۔ امام ابومحمد عبد اللہ بن عبد الرحمن الدارمی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۲۵۵ھ۔ قدیمی کتب خانہ کراچی۔

❖ سنن سعید بن منصور، للامام الحافظ سعید بن منصور بن شعبۃ الخراسانی المکی، رحمہ اللہ، المتوفی ۲۲۷، دار الکتب العلمیۃ، بیروت

❖ السنن الصغریٰ للنسائی۔ امام ابوعبدالرحمن احمد بن شعیب النسائی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۳۰۳ ھ قدیمی کتب خانہ کراچی / دار السلام ریاض۔

❖ السنن الکبری للنسائی۔ امام ابوعبد الرحمن احمد بن شعیب النسائی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۳۰۳ھ ۔ نشر السنۃ ملتان۔

❖ السنن الکبری للبیھقی۔ امام حافظ ابوبکر احمد بن الحسین بن علی البیھقی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۴۵۸ھ۔ نشر السنۃ ملتان۔

❖ سیر اعلام النبلاء۔ حافظ ابوعبد اللہ شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان ذھبی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۷۴۸ھ۔ مؤسسۃ الرسالۃ۔

❖ السیر الکبیر انظر کتاب السیر الکبیر

❖ السیرۃ النبویۃ۔ للامام ابو محمد عبد الملک بن ھشام المعافری، رحمہ اللہ تعالی، المتوفی ۲۱۳ھ۔ مطبعۃ مصطفی البابی، الحلبی، ۱۳۵۵ھ/۱۹۳۶م والمکتبۃ العلمیۃ، بیروت۔

❖ السیرۃ النبویۃ۔ للامام أبی الحسن علی الحسنی الندوی، مطبوعۃ النبراس کراتشی

❖ شرح علل الترمذی، الامام الحافظ ابن رجب الحنبلی، رحمہ اللہ، المتوفی ۷۹۵ھ۔

❖ شرح العقیدۃ الطحاویہ: علامہ صدر الدین علی بن علی بن محمد بن ابی العزحنفی رحمہ اللہ (متوفی ۷۹۲ھ) قدیمی کتب خانہ کراچی،

❖ شرح الفقہ الأکبر: علامہ نور الدین علی بن سلطان القاری رحمہ اللہ متوفی ۱۰۱۴ھ دار الکتب العلمیۃ بیروت

❖ شرح السنة ، الامام المحدث ابو محمد الحسین بن مسعود البغوی ، رحمه الله ، ۵۱۶ هـ دار الكتب العلمية ، بيروت ،

❖ شرح نهج البلاغة \عبد الحمید بن هبة الله ابن ابی الحدید\ مطبوعه بیروت

❖ شرح التوضیح (التلویح): العلامة سعد الدین التفتازانی الشافعی رحمه الله، المتوفی ۷۹۳ھ، میر محمد کتب خانه، کراچی

❖ شرح ابن البطال للإمام أبي الحسن علی بن خلف بن عبد الملك المعروف بابن بطال رحمہ اللہ المتوفی ۴۴۹ھ، مكتبة الرشد، الرياض، الطبعة الأولى ۱۴۲۰ھ،

❖ شرح الزرقانی علی الموطاء للشیخ محمد بن عبد الباقی بن یوسف الزرقانی المصری رحمہ اللہ المتوفی ۱۱۲۲ھ، دار الفكر بيروت)

❖ شرح السنة ، الامام المحدث ابو محمد الحسین بن مسعود البغوی ، رحمه الله ، ۵۱۶ هـ دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الثانية ۱۴۲۴ هـ

❖ شرح الطیبی: (اوگوری: الکاشف عن حقائق السنن).

❖ شرح السیر الکبیر: للامام محمد بن أحمد السرخسی رحمه الله، المتوفی ۴۹۰ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت

❖ شرح الکرمانی (الکواکب الدراری) للعلامة شمس الدین محمد بن یوسف الکرمانی رحمہ اللہ المتوفی (۷۸٦ھ) دار إحیاء التراث العربی، بیروت)

❖ شرح مشكل الآثار للإمام أبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمہ اللہ المتوفی ۳۲۱ھ، مؤسسة الرسالة، الطبعة الثانية، ۱۴۲۷ھ

❖ شرح معانی الآثار امام أبو جعفر احمد بن محمد بن سلامة بن سلمه طحاوی رحمہ اللہ (متوفی ۳۲۱ھ) میر محمد آرام باغ کراچی، \میر محمد آرام باغ کراچی،

❖ شرح النووی علی صحیح مسلم امام أبو زکریا یحیی بن شرف النووی رحمہ اللہ (۶۷۶ھ)، قدیمی کتب خانہ کراچی،

❖ الشفاء بتعریف حقوق المصطفی، للامام القاضی عیاض المالکی الیحصبی، رحمه الله، المتوفی ۵۴۴ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الثانیة، ۱۴۲۲ھ۔

❖ الشمائل المحمدیة، الامام ابو عیسی محمد بن عیسی بن سورة الترمذی رحمه الله، المتوفی ۲۷۹ھ دار الکتب العلمیة بیروت ۱۴۲۷ھ۔

❖ الصحاح (قاموس عربی - عربی)، الامام اسماعیل بن حماد الجوهری، رحمه الله، المتوفی ۳۹۳ ھ، دار المعرفة، بیروت، الطبعة الثانیة، ۱۴۲۸ھ۔

❖ الصحیح للبخاری، امام ابوعبدالله محمد بن اسمعیل البخاری، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۲۵۲ ھ، قدیمی کتب خانه، کراچی / دار السلام، ریاض، الطبعة الاولیٰ ۱۴۱۷ھ۔

❖ الصحیح لمسلم مع شرحه للنووی رحمة الله علیه، امام مسلم بن الحجاج القشیری النیسابوری، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۲۶۱ ھ، قدیمی کتب خانه، کراچی / دار السلام، ریاض۔

❖ الطبقات الکبریٰ، الامام ابومحمد بن سعد، رحمه الله، المتوفی ۲۳۰ ھ، دار صادر بیروت۔

❖ علوم الحدیث لإبن الصلاح حافظ تقی الدین أبوعمروعثمان بن عبدالرحمن المعروف بإبن الصلاح الشهرزوری رحمه الله (۶۴۳ھ). بیروت،

❖ عمدة القاری شرح صحیح البخاری: إمام بدر الدین أبومحمد محمود بن أحمد العینی رحمه الله (متوفی ۸۵۵ ھ) إدارة الطباعة المنیریة،

❖ غریب الحدیث: إمام أبوسلیمان حمد بن محمد الخطابی رحمه الله (متوفی ۳۸۸ھ). مرکز البحث جامعه ام القریٰ مکه مکرمه \ ۱۴۰۲ھ۔

❖ فتح الباری شرح صحیح البخاری، للامام زین الدین عبدالرحمن بن أحمد ابن رجب الحنبلی رحمه الله، المتوفی ۷۹۵ ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الأولی ۱۴۲۷ ھ

❖ فتح الباری: للحافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر عسقلانی رحمه الله (متوفی ۸۵۲ھ). دار الفکر بیروت،

❖ فتح القدیر: (تفسیر) الجامع بین فنی الروایة والدرایة من علم التفسیر، للامام محمد بن علی الشوکانی رحمه الله، المتوفی ۱۲۵۰ ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت

❖ فتح القدیر: إمام کمال الدین محمد بن عبدالواحد المعروف بإبن الهمام رحمه الله (متوفی ۸۶۱ھ) مکتبه رشیدیه کوئٹه

❖ فتوح البلدان، الامام الجغرافی احمد بن یحیی بن جابر بن داود البلاذری، رحمه الله، المتوفی ۲۷۹ ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، ۱۴۰۳ ھ۔

❖ فتح المغیث شرح الفیة الحدیث/شرح الفیة العراقی: إمام أبوالفضل زین الدین عبدالرحیم بن الحسین العراقی رحمه الله (متوفی ۸۰۶ھ) دار الجیل بیروت،

❖ فتح المغیث لشمس الدین محمد بن عبدالرحمن السخاوی رحمه الله المتوفی ۹۰۲ھ، دار الکتب العلمیة بیروت،

❖ فجر الاسلام لأحمد أمین المتوفی ۱۳۷۳ ھ، مطبوعه دار الکتب العلمیة بیروت لبنان

❖ فروع الکافی...... لمحمد بن یعقوب الکلینی، مطبوعه لکھنو

❖ فیروز اللغات، مولانا فیروز الدین ز یر ! سنزار دو بازار کراچی
❖ کتاب فرق الشیعة، لأبی محمد الحسن بن موسی توبختی ...... لمحمد بن یعقوب الکلینی، مطبوعه لکھنو
❖ فیض البار ی: إمام العصر علامه أنور شاه کشمیری رحمہ اللہ (متوفی ۱۳۵۲ھ). مطبعة دار المامون، الطبعة الأولی،
❖ فیض القدیر شرح الجامع الصغیر: شیخ عبد الرؤف المناوی رحمہ اللہ (متوفی ۱۰۳۱ھ). دار الکتب العلمیة، الطبعة الثالثة، ۱۴۲۷ھ
❖ القاموس الوحید ۔ مولانا وحید الزمان بن مسیح الزمان قاسمی کیرانوی ، رحمه الله تعالی ، متوفی ۱۴۱۵ھ، /۱۹۹۵م، ادارۂ اسلامیات لاهور۔ کراچی۔
❖ الکاشف: للإمام شمس الدین أبوعبد الله محمد بن أحمد بن عثمان الذهبی رحمہ اللہ المتوفی ۷۴۸ھ، شرکة دار القبلة \ موسسة علوم القرآن الطبعة الأولی ۱۹۹۲م، ۱۴۱۳ھ)
❖ الکاشف عن حقائق السنن ۔ (شرح الطیبی) امام شرف الدین حسین بن محمد بن عبد الله الطیبی، رحمه الله تعالی، متوفی ۷۴۳ھ ۔ ادارۃ القرآن، کراچی۔
❖ الکامل فی التاریخ: علامه أبوالحسن عزالدین علی بن محمد بن الأثیر الجزری رحمہ اللہ (متوفی ۶۳۰ھ) دار الکتب العربی، بیروت
❖ الکامل فی ضعفاء الرجال: إمام أبو احمد عبد الله بن عدی جرجانی رحمہ اللہ (متوفی ۳۶۵ھ) دار الفکر بیروت،
❖ کتاب الأم: امام محمد بن ادریس الشافعی رحمہ اللہ متوفی ۲۰۴ھ دار المعرفة بیروت ۱۳۹۳ھ ۱۹۷۳م.
❖ کتاب التلخیص للشافعی، لابی جعفر الطوسی، مطبوعه ایران
❖ کتاب السیر الکبیر للامام محمد بن الحسن الشیبانی، رحمه الله، المتوفی ۱۸۹ھ، دار الکتب العلمیة بیروت۔
❖ کتاب السنة ، الامام الحافظ ابوبکر احمد بن عمرو بن ابی عاصم الضحاك بن مخلد الشیبانی ، رحمه الله ، المتوفی ۲۸۷ھ، دار الکتب العلمیة ، بیروت۔
❖ کتاب الشافی للسید مرتضی، علم الهدی مطبوعه ایران
❖ کتاب الضعفاء الکبیر، ابو جعفر محمد بن عمر بن موسی بن حماد العقیلی المکی ، رحمه الله تعالی ، متوفی ۳۲۲ھ، دار الکتب العلمیة ، بیروت۔
❖ کتاب المبسوط ، الامام شمس الائمة ابوبکر محمد بن ابی سهل السرخسی ، رحمه الله ، المتوفی ۴۸۳ھ دار المعرفة ، بیروت ، الطبعة الثالثة، ۱۳۹۸ھ۔
❖ کتاب المغازی ، الامام محمد بن عمر الواقدی ، رحمه الله ، المتوفی ۲۰۷ھ، مؤسسة الاعلمی ، بیروت۔
❖ کتاب المیسر فی شرح مصابیح السنة، للامام أبی عبدالله الحسن التوربشتی رحمه الله تعالی، المتوفی ۶۶۱ھ، مکتبة مصطفی نزار الباز، مکة المکرمة، الطبعة الأولی ۱۴۲۲ھ
❖ الکتب الستة (موسوعة الحدیث الشریف) باشراف و مراجعة فضیلة الشیخ صالح بن عبد العزیز آل الشیخ، دار السلام، الریاض۔

❖ الکاشف عن حقائق غوامض التنزیل ــ ــ ــ ــ ــ الامام جار الله محمود بن عمر الزمخشری، المتوفی ۵۲۸ ھ، دار الکتاب العربی، بیروت، لبنان۔
❖ کشف الأستار عن زوائد البزار: إمام نور الدین علی بن أبی بکر الهیثمی رحمہ اللہ (متوفی ۸۰۷ھ). بتحقیق الشیخ حبیب الرحمن الأعظمی، مؤسسة الرسالة الطبعة الثانیة ۱۴۰۴ھ،
❖ کشف الباری شیخ الحدیث حضرت مولانا سلیم اللہ خان مدظلہم العالی مکتبۂ فاروقیۃ کراچی۔
❖ کشف الخفاء ومزیل الإلباس شیخ إسماعیل بن محمد العجلونی رحمہ اللہ المتوفی ۱۱۶۲ھ دار إحیاء التراث العربی بیروت)
❖ کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال: علامہ علاء الدین علی متقی بن حسام الدین هندی برهان پوری رحمہ اللہ (متوفی ۹۷۵ھ). مکتبة التراث الإسلامی حلب،
❖ الکنز المتواری فی معادن لامع الدراری (انظروا تعلیقات لامع الدراری) لشیخ الحدیث مولانا محمد زکریا الکاندهلوی رحمہ اللہ مؤسسة الخلیل فیصل آباد،
❖ الکوثر الجاری الی ریاض احادیث البخاری، الامام احمد بن اسماعیل الکورانی الحنفی، رحمه الله، المتوفی ۸۹۳ ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت، الطبعة الاولی، ۱۴۲۹ھ۔
❖ الکوکب الدری حضرت مولانا رشید احمد گنگوهی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۱۳۲۳ ھ ادارة القرآن کراچی
❖ لامع الدراری حضرت مولانا رشید احمد گنگوهی رحمه الله تعالیٰ متوفی ۱۳۲۳ ھ مکتبه امدادیه مکة مکرمة
❖ لسان العرب، لأبو الفضل جمال الدین محمد بن مکرم ابن منظور افریقی مصری، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۷۱۱ ھ، نشر ادب الجوزة، قم، ایران، ۱۴۰۵ھ و دار صادر، بیروت۔
❖ لسان المیزان، للحافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، رحمه الله، متوفی ۸۵۲ ھ بتحقیق الشیخ عبد الفتاح، رحمه الله، دار البشائر الاسلامیة، الطبع الاول، ۱۴۲۳ ھ۔
❖ المؤطا، للامام مالک بن انس، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۱۷۹ ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔
❖ المؤطا، للامام محمد الحسن الشیبانی رحمه الله، المتوفی ۱۸۹ ھ، قدیمی کتب خانه کراچی۔
❖ المتواری علی تراجم ابواب البخاری، علامه ناصر الدین احمد بن محمد المعروف بابن المنیر الاسکندرانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۶۸۳ ھ، مظهری کتب خانه کراچی۔
❖ مجمع بحار الانوار، علامه محمد بن طاهر پٹنی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۹۸۲، دائرة المعارف العثمانیه حیدر آباد، ۱۳۹۵ ھ۔
❖ مجمع الزوائد امام نور الدین علی بن ابی بکر الهیثمی رحمه الله تعالیٰ متوفی ۸۰۷ ھ، دار الفکر، بیروت
❖ المجموع (شرح المهذب)، امام محی الدین ابو زکریا یحییٰ بن شرف النووی رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۶۷۶ ھ، شرکة من علماء الأزهر۔
❖ مجموعة رسائل ابن عابدین، العلامة المحقق السید محمد امین آفندی الشهیر بابن عابدین، رحمه الله، المتوفی ۱۲۵۲ ھ، مکتبه عثمانیه، کوئٹه۔

❖ مجموع الفتاوی لشیخ الاسلام العلامة تقی الدین ابی العباس أحمد بن عبدالحلیم بن عبدالسلام بن تیمیة الحرانی المتوفی ۷۸۲ھ، دار الکتب العلمیة بیروت .
❖ المحدث الفاصل بین الراوی والواعی، للقاضی الحسن بن عبدالرحمن الرامھرمزی رحمہ اللہ المتوفی ۳۶۰ھ، الاصول..
❖ المحلی للعلامة أبی محمد علی بن أحمد بن سعید بن حزم رحمہ اللہ المتوفی ۴۵۶ ھ المکتب التجاری بیروت \ دار الکتب العلمیة بیروت)
❖ مختار الصحاح: لإمام محمد بن أبی بکر بن عبد القادر الرازی رحمہ اللہ (متوفی ۶۶۶ھ)، ته روستو، دار المعارف مصر،
❖ المدونة الکبری۔ الامام مالک بن انس رحمه الله تعالی، المتوفی ۱۷۹ ھ، دار صادر، بیروت۔
❖ مرقاة المفاتیح (شرح مشکوة المصابیح) ۔ علامه نور الدین علی بن سلطان القاری رحمه الله تعالی ، متوفی ۱۰۱۴ ھ، مکتبه امدادیه ملتان۔
❖ المستدرک علی الصحیحین ۔ حافظ ابوعبد الله محمد بن عبد الله الحاکم النیسابوری ، رحمه الله تعالی ، متوفی ۴۰۵ ھ، دار الفکر، بیروت۔
❖ مسند ابی داؤد الطیالسی ، الامام المحدث سلیمان بن داؤد بن الجارود رحمه الله ، متوفی ۲۰۴ ھ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، الطبعة الاولی ۱۴۲۵ ھ۔
❖ مسند ابی یعلی الموصلی ، الامام شیخ الاسلام ابو یعلی احمد بن علی الموصلی ، رحمه الله ، المتوفی ۳۰۷ ھ دار الکتب العلمیة ، بیروت ، الطبعة الاولی ، ۱۴۱۸ ھ۔
❖ مسند احمد، للامام احمد بن حنبل ، رحمه الله تعالی ، متوفی ۲۴۱ ھ، المکتب الاسلامی ، دار صادر ، بیروت
❖ مسند اسحاق بن راهویه ، الامام اسحاق بن ابراهیم بن مخلد بن راهویه الحنظلی ، رحمه الله ، المتوفی ۲۳۸ ھ مکتبة الایمان ، المدینة المنورة ، الطبعة الاولی ، ۱۴۱۲ ھ۔
❖ مسند البزار (البحر الزخار) ، الامام ابو بکر احمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار ، رحمه الله ، المتوفی ۲۹۲ ھ مؤسسة علوم القرآن مکتبة العلوم والحکیم بیروت و المدینة المنورة ، ۱۴۰۹ ھ، الطبعة الاولی
❖ مسند الحمیدی ، امام ابوبکر عبد الله بن الزبیر الحمیدی ، رحمه الله ، متوفی ۲۱۹ ھ، المکتبة السلفیة ، مدینة منورة۔
❖ مسند الرویانی مؤسسة الرسالة قاهرة
❖ المسوی مع المصفی ، الامام ولی الله الدهلوی ، رحمه الله ، المتوفی ۱۱۷۶ ھ، کتب خانه رحیمیه ، دهلی۔
❖ مشارق الانوار علی صحاح الآثار ، القاضی ابو الفضل عیاض بن موسی بن عیاض الیحصبی السبتی المالکی ، رحمه الله ، المتوفی ۵۴۴ ھ، دار التراث۔
❖ مشکاة المصابیح ، للشیخ أبی عبد الله ولی الدین خطیب محمد بن عبد الله ، رحمه الله ، المتوفی ۷۳۷ ھ، قدیمی
❖ المصنف لابن ابی شیبة ، حافظ عبد الله بن محمد بن ابی شیبة المعروف بابی بکر بن ابی شیبة ، رحمه الله تعالی متوفی ۲۳۵ ھ، بتحقیق الشیخ محمد عوامة ، حفظه الله ، دار قرطبة ، بیروت ، الطبعة الاولی ، ۱۳۲۷ ھ

❖ المصنف لعبد الرزاق ، الامام عبد الرزاق بن همام صنعانی ، رحمه الله تعالی ، متوفی ۲۱۱ ھ، مجلس علمی ، کراچی ، ودار الکتب العلمية ، بیروت۔

❖ المطالب العالية بزوائد المسانيد الثمانية ، الحافظ ابن حجر العسقلانی ، رحمه الله تعالی ، المتوفی ۸۵۲ ھ، دار الباز ، مکة المکرمة۔

❖ معالم السنن ، الامام ابو سلیمان حمد بن محمد الخطابی ، رحمه الله تعالی ، المتوفی ۳۸۸ ھ، مطبعة انصار السنة المحمدية ، ۱۹۳۸م/۱۳۶۷ھ۔

❖ معجم الاسماعیلی ، مکتبة العلوم والحکم ، بیروت

❖ المعجم الاوسط ، الامام ابو القاسم سلیمن بن احمد الطبرانی ، رحمه الله تعالی ، المتوفی ۳۶۰ ھ، دار الحرمین ، القاهرة ، ۱۴۱۵ھ۔

❖ معجم البلدان ، علامه ابوعبد الله یاقوت حموی رومی ، رحمه الله تعالی ، متوفی ۶۲۶ ھ، دار احیاء التراث العربی ، بیروت۔

❖ معجم الصحابة ، الامام الحافظ ابو الحسین عبد الباقی بن قانع البغدادی ، رحمه الله تعالی ، المتوفی ۳۵۱ ھ، مکتبه نزار مصطفی الباز ، مکة المکرمة ، الریاض ، الطبعة الاولی ، ۱۴۱۸ھ۔

❖ المعجم الکبیر امام سلیمان بن احمد بن ایوب الطبرانی رحمه الله تعالی متوفی ۳۶۰ ھ دار الفکر ، بیروت

❖ المعجم الفهرس لالفاظ الحدیث النبوی ، أ — ی — منسك ، و ی — پ — منسج ، مطبعة بریل فی مدینة لیدن ۱۹۶۵م۔

❖ معجم مقاییس اللغة ، امام احمد بن فارس بن زکریا قزوینی رازی ، رحمه الله تعالی ، متوفی ۳۹۵ ھ، دار الفکر ، بیروت۔

❖ المعجم الوسیط ، دکتور ابراهیم انس ، دکتور عبد الحلیم منتصر ، عطیة الصوالحی ، محمد خلف الله احمد ، مجمع اللغة العربية ، دمشق۔

❖ معرفة الصحابة ، الامام الحافظ ابو نعیم احمد بن عبد الله الاصبهانی ، رحمه الله تعالی ، المتوفی ۴۳۰ ھ، دار الکتب العلمية ، بیروت ، الطبعة الاولی ، ۱۴۲۲ھ۔

❖ المغرب ، ابو الفتح ناصر الدین مطرزی ، رحمه الله تعالی ، المتوفی ۶۱۰ ھ، ادارة دعوة الاسلام ، کراتشی

❖ المغنی ، امام موفق الدین ابو محمد عبد الله بن احمد بن قدامة ، رحمه الله تعالی ، متوفی ۶۲۰ ھ، دار الفکر ، بیروت ، وبیت الافکار الدولية۔

❖ المفردات فی غریب القرآن ، العلامة حسین بن محمد المعروف بالراغب الاصفهانی ، رحمه الله ، المتوفی ۵۰۲ ھ، قدیمی کتب خانه ، کراتشی۔

❖ المفهم لما اشکل من تلخیص کتاب مسلم ، الامام الحافظ ابو العباس احمد بن عمر بن ابراهیم ، القرطبی رحمه الله ، المتوفی ۶۵۶ هجری

❖ المکتوبات الربانیة، للامام الربانی الشیخ أحمد بن عبدالأحد السرهندی مجدد الالف الثانی، المتوفی ۱۰۳۴ھ......
❖ المنتقی شرح الموطا، القاضی ابو الولید سلیمان بن خلف الباجی، رحمه الله، المتوفی ۴۹۴ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الاولی، ۱۴۲۰ھ۔
❖ منهاج السنة النبویة، الامام الهمام ابو العباس احمد ابن تیمیة الحرانی، رحمه الله، المتوفی ۷۲۸ھ، مؤسسة قرطبة، ۱۴۰۶، الطبعة الاولی۔
❖ المنهل الروی فی مختصر المنهل علوم الحدیث النبوی لابن جماعة محمد بن ابراهیم دار الفکر بیروت
❖ موارد الظمآن—امام نور الدین علی بن ابی بکر الهیثمی رحمہ اللہ متوفی ۸۰۷ھ دار الکتب العلمیة، بیروت
❖ المواهب اللدنیة المطبوع مع الشمائل المحمدیة، للإمام الشیخ ابراهیم بن محمد بن احمد الشافعی البیجوری رحمہ اللہ (المتوفی ۱۲۷۷ھ). فاروقی کتب خانه ملتان)
❖ الموضوعات، للامام ابو الفرج عبد الرحمن ابن الجوزی، رحمه الله تعالی، المتوفی ۵۹۷ھ، قرآن محل، اردو بازار کراچی، و دار الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الثانیة، ۱۴۲۴ھ۔
❖ موسوعة الامام الشافعی (کتاب الام)، الامام المحدث الفقیه محمد بن ادریس الشافعی، رحمه الله تعالی، المتوفی ۲۰۴ھ، دار قتیبة، الطبعة الثانیة، ۱۴۲۴ھ۔
❖ میزان الاعتدال فی نقد الرجال، حافظ شمس الدین محمد احمد بن عثمان ذهبی، رحمه الله تعالی، متوفی ۷۴۸ھ، دار احیاء التراث العربیة، مصر، ۱۳۸۲ھ۔
❖ ناسخ التواریخ لسان الملک مرزا محمد تقی، مطبوعه ایران
❖ نسیم الریاض فی شرح شفاء للقاضی عیاض، للامام شهاب الدین أحمد بن محمد بن عمر الخفاجی، رحمه الله، المتوفی ۱۰۶۹ھ، دار الکتب العلمیة بیروت، الطبعة الأولی، ۱۴۲۱ھ
❖ النهایة فی غریب الحدیث والأثر: علامه مجد الدین أبو السعادات المبارک بن محمد بن الأثیر رحمہ اللہ (متوفی ۶۰۶). دار احیاء التراث العربی بیروت،
❖ نهج البلاغة ....، للشیخ سید شریف الرضی أبی الحسن، مطبوعه مصر
❖ وفیات الأعیان وأنباء أبناء الزمان: قاضی شمس الدین أبو العباس احمد بن محمد المعروف بابن خلکان رحمہ اللہ (متوفی ۶۸۱ھ) دار صادر بیروت،
❖ الهدایة، للشیخ برهان الدین أبی الحسن علی بن أبی بکر المرغینانی رحمہ اللہ المتوفی ۵۹۳ھ مکتبه شرکت علمیه، ملتان، ومکتبة البشری، کراتشی، الطبعة الأولی ۱۴۲۸ھ)
❖ هدایة النحو........، للشیخ سراج الدین النظامی، المتوفی ۷۵۸، مکتبة البشری بکراتشی
❖ هدی الساری (مقدمه فتح الباری). للحافظ ابن حجر عسقلانی رحمہ اللہ (المتوفی ۸۵۲ھ). دار السلام، الریاض، الطبعة الأولی، ۱۴۲۱ھ

•••